

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

HUSZONNYOLCZADIK KÖTET.

1917. ÉVFOLYAM.

325-336. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1917.

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA.

50024

TARTALOM.

I. Előadások és czikkek.

	Oldal
<i>Beke Manó</i> : Differentiál- és integrálszámítás	100
<i>Berzeviczy Albert</i> : Arany János emlékezete. Elnöki megnyitó- beszéd	425
<i>Buday László</i> : Népünk halandósági viszonyai	5
<i>Császár Elemér</i> : Toldy Ferencz kritikai munkássága	359
<i>Domanovszky Sándor</i> : Jelentés a Gorove-jutalomról	298
<i>Fejér Lípót</i> : Jelentés a Lukács Krisztina-alapítványból hirde- tett nyílt pályázatról	325
<i>Fellner Frigyes</i> : Jelentés az Ullmann-pályázatról	295
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Zrinyi és Busbequius	34
— — Jelentés a gróf Teleki-pályázatról	169
— — Egy elfeledett regényről	470
<i>Fest Sándor</i> : Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig	378
<i>Földes Béla</i> : Jelentés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmáról	304
<i>Gaal Jenő</i> : Jelentés a Kautz—Schreiber-pályázatról	301
<i>Grosschmid Béni</i> : Az intestát örökösödési rend Solontörvényeiben	521
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Jelentés az 1916-iki Kóczán-pályázatról	163
— — Jelentés a Wodianer-jutalmakról	373
— — Arany János és az Akadémia. Főtitkári jelentés	432
— — Arany János és az Akadémia (adatok)	554
<i>Horváth Géza</i> : A görög-latin állatnevek magyar ragozásáról	580
<i>Irk Albert</i> : A büntetőjogi okozatiság kritikája	55
<i>Istvánffy Gyula</i> : Jelentés a Marczibányi-mellékjutalom odaíté- lése ügyében	290
<i>Jánosi Béla</i> : A lélektani aesthetika úttörői Magyarországon	13
— — Jelentés a Halmos Izor-pályázatról	376
<i>Károlyi Árpád</i> : A bécsi békét megerősítő királyi oklevél meg- hamisítása	145
<i>Kemény Lajos</i> : Kazinczy Ferencz levelezéséhez	381, 583
<i>Kozma Andor</i> : Jelentés az Ormódy Amelie-jutalomról	369

	Oldal
<i>Lukinich Imre</i> : Erdély a speyeri szerződés után	480
<i>Lux Külmán</i> : A budai vár Mátyás király korában	192
<i>Mahler Ede</i> : Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés	18
<i>Méhely Lajos</i> : Megjegyzések az Akadémia Helyesírási Bizottságának 1915. évi javaslatára	485
<i>Melich János</i> : Jelentés a Sámuel-díjról	294
<i>Mészöly Gedcon</i> : Zsoldos Ignác és gr. Széchenyi István I.	58
— — — — — " " " " " " " " II.	106
— — — — — " " " " " " " " III.	397
<i>Moldován Gergely</i> : Egy román szemle magyar irodalmi anyaga	540
<i>Négyesy László</i> : Jelentés a Magyar Mondattan című pályamű befejezéséről	65
— — Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról	96
— — Arany művészete és elmélete	438
<i>Némethy Géza</i> : Újabb szövegjavítások Firmicus Maternus astrologiájához	345
<i>Rexa Dezső</i> : Ki írta az „Arandó és Miranda“-t	552
<i>Schafarzik Ferencz</i> : Jelentés a Nagyjutalom odaítélése ügyében	287
<i>Schmidt József</i> : Buddha az Avestában	81
<i>Szentkláray Jenő</i> : Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből	354
<i>Szinnyei Ferencz</i> : Jelentés az 1916. évi Vojnits-jutalomról	90
<i>gróf Teleki Pál</i> : A földrajzi gondolat története	154
<i>Tolnai Vilmos</i> : Jelentés a Marczibányi-pályázatról	291
— — Arany nyelv- és művészetéről	458
<i>Wallentinyi Dezsőné</i> : Kazinczy Gábor hat levele Tompa Mihályhoz	386

II. Jelentés a pályázatokról.

Bük-pályázat (Történelmi Bizottság)	297
Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmak	328
Farkas-Raskó-pályázat (<i>Négyesy László</i>)	96
Gorove-jutalom (<i>Domanovszky Sándor</i>)	298
Halmos Izor-pályázat (<i>Jánosi Béla</i>)	376
Kautz—Schreiber-pályázat (<i>Gaal Jenő</i>)	301
Kóczán-pályázat. 1916 (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	163
Lukács Krisztina-pályázat (<i>Fejér Lipót</i>)	325
Magyar Mondattan című pályamű befejezése (<i>Négyesy László</i>)	65
Marczibányi-pályázat (<i>Tolnai Vilmos</i>)	291
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Schafarzik Ferencz és Istvánffy Gyula</i>)	287
Ormódy Amelie-jutalom (<i>Kozma Andor</i>)	369
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalma (<i>Földes Béla</i>)	304
Rózsay-pályázat	325

	Oldal
Sámuel-díj (<i>Melich János</i>)	294
Teleki-pályázat (<i>Ferenczi Zoltán</i>)	169
Vojnits-jutalom (<i>Szinnyei Ferencz</i>)	90
Ullmann-pályázat (<i>Fellner Frigyes</i>)	295
Wodianer-jutalmak (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	373

III. Akadémiai ügyek.

A M. Tud. Akadémia belső tagjai 1917 január 1-én	1
Beérkezett pályaművek	66
Belső tagok irodalmi munkássága	617
Arany János emlékezete. Elnöki megnyitó beszéd, <i>Berzeviczy Albert</i> elnöktől	425
Arany János és az Akadémia. Főtitkári jelentés. <i>Heinrich Gusztáv</i> főtitkártól	432
Jelentés az Akadémia 1916. évi munkásságáról:	
I. Ülések	233
II. Állandó bizottságok	236
III. Az 1916-ik évben eldöntött pályázatok	264
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1916-ban	266
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok	269
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják	269
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek	275
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	280
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1916-ban	283
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1916/17-ben	286
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	287
Jelentés az akadémiai választásokról	329
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	330
Pályázási szabályok	343
Jegyzőkönyvek:	
I. osztály	75, 136, 203, 408, 420, 515, 603, 604, 611
II. osztály	75, 137, 203, 408, 420, 515, 603, 607, 614
III. osztály	76, 137, 203, 409, 421, 516, 604, 607, 614
Összes ülés	76, 138, 204, 409, 421, 516, 602, 605, 611, 614
Igazgató-Tanács	206, 418, 608
Nagygyűlés	411, 416
Trefort Ágoston emlékezetére rendkívüli összes ülés	136
Pályázati hirdetés	80
Körlevél a nagygyűlés ügyében	232
A M. Tud. Akadémia pénztári számadása 1916-ról és költségvetése 1917-re	209

IV. Folyóiratok szemléje.

	Oldal
Budapesti Szemle	116, 502, 589
Egyetemes Philol. Közlöny	117, 197, 404, 507, 593
Ethnographia	121
Irodalomtörténeti Közlemények	128, 199, 406, 598
Közgazdasági Szemle	69, 130, 201, 509

V. Nekrologok.

<i>Hegedüs István</i> beszéde Ponori Thewrewk Emil tt. ravatalánál 1917	
február 26-án	140
<i>Horváth Géza</i> beszéde Lörenthey Imre ravatalánál	520
<i>Hutýra Ferencz</i> beszéde Rátz István l. t. ravatalánál 1917	
márczius 2-án az Állatorvosi Főiskola aulájában	142
<i>Rados Gusztáv</i> beszéde Zemplén Győző ravatalánál	519
Szentes Károly 1836—1917	422

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

- Adamantinoma eredetéről és szöveti szerkezetéről, KROMPECHER ÖDÖN-től *138.
- Adóreform, SZENDE PÁL-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 321.
- Aesthetika. Lélektani — úttörői, JÁNOSI BELÁ-tól 13.
- Agybarázdálódási folyamat stb., SCHAFER KÁROLY-tól *604.
- Agyvelő barázdálódásáról, SCHAFER KÁROLY-tól *76.
- Alapítványok állása 1916-ban 284.
- Albrecht főhg. alapítványának kamata befolyt *609.
- ÁLDÁSY ANTAL a Tört. Biz. előadója 238.
- megbízatik Csoma József fölött emlékbeszéd tartásával *410.
- : Csoma József emlékezete *516.
- előterjeszt Károlyi Árpád értekezését *137.
- : Zsigmond császár koronázása és a német városok *515.
- irodalmi munkássága 617.
- ALEXANDER BERNÁT: Spinoza ethikája *420.
- fölkéretik Liard Lajos fölött emlékbeszéd tartására *616.
- Állatbiztosítás fejlődése, KOVÁCS JÓZSEF-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- Állattenyésztési karczolatok, külföldi, RÁCZ MIHÁLY-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- ALVINCZY MIHÁLY: A többtermelésről a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 223.
- AMBRUS ZOLTÁN Kőczán-bíráló *77, *138, (1918) *613.
- Ammianus Marcellinus-fordítás I. ki van nyomtatva 237.
- II. kötet szedésben 237.
- Analogiai hatások a népköltésben VIKÁR BELÁ-tól *515.
- ANDOR JÓZSEF: Boldog otthon, Péczeypályamű 66.
- Gróf Andrássy Dénes-alapítvány kamatai *207.
- hagyatékában osztályegyezség *418.
- Angol irodalmi hatások, FÉST SÁNDOR-tól 378, *408.
- ANGYAL DÁVID a Bezerédj-életrajz bírálója *421.
- Gorove-bíráló *78, 30', *413.
- r. taggá választatik 329, *116, *417.
- ANGYAL PÁL irodalmi munkássága 617.
- ANTAL GEZA fordítja Fruin R. művét 246.
- Anthropologiai vizsgálatokra BARTUCZ LAJOS a Rózsay pályázaton megbízást nyer 328, *415.
- APÁTHY ISTVÁN bírálja a Gelei József: A chromosomák párosodása cz. dolgozatot 215.
- Gr. APPONYI ALBERT kultuszminiszter az Akadémia támogatását kéri *602.
- APPONYI BALÁZS latin zsoldfarkönyve, HEGEDŰS ISTVÁN-tól *603.
- Arany János emlékezete, BERZEVICZY ALBERT-től *411, 425.
- és az Akadémia, HEINRICH GUSTÁV-tól *111, 432, 554.
- művészete és elmélete, NÉGYESI LÁSZLÓ-tól *412, 438.
- nyelvművészetéről, TOLNAI VILMOS-tól *112, 458.
- emléktünnepélyre (Nagyszalonta) meghívó *139.
- emléktünnepély (Nagyszalonta) elhalasztása *139.
- Társaság (Temesvár) Tompa-ünnepére meghívó *613.
- Aranyban fizetendő jutalmak ii. javaslat *208.
- Archaeologiai Bizottságból MAHLER EDE kilép *78.
- új tagjai GLESSWEIN SÁNDOR és DOMANOVSKY SÁNDOR *78.
- működése 1916-ban 242.
- Arva László király. HERCEG FERENCZ-től *412, *421.
- Arzela-féle tétel, VERES PÁL-tól *604.
- ASBÓTH OSKÁR Sámuel-bíráló *77, 295, *412, (1918) *613.
- szerkeszti a Nyelvtudományt 236.
- irodalmi munkássága 618.
- Atalányfizetők 269.
- Ávestában, Buddha az — SCHMIDT JÓZSEF-től 81, *136.

BADICS FERENCZ: Gyöngyösi István munkái II. Sajtó alatt 237.

— a Halmos Izor-féle pályázat bírálója *77, *412.

BAJZA JÓZSEF: a Keleti-Bizotts. tagja *78.

BALATON környékének geológiája, írta LÓCZY LAJOS, a Nagyjutalomban részesül 289, *412.

Balkán-félsziget-pályázatra érkezett pályaművek 68, 217.

Balkáni pályaművek bírálói *77, *78.

Balkán-pályázat hirdetése 331, *412.

— szótárak pályázata meddő *415.

BALKÁNYI BÉLA: Munkánélküliség stb. a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 308.

BALLAGI ALADÁR: XII. Károly svéd király Magyarországon *607.

BANK és TÖZSE. MARTOS SÁNDOR-tól és BERKOVICS JENŐ-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

BÁNÓCZI JÓZSEF Péczei-bírála *77.

— : Jelentés a Péczely-regény-jutalomról *611.

— Karátsanyi-bírála (1918) *208.

BÁNSZKY JÁNOS a jutalmak ü. kiküldött bizottság tagja *208.

— ügyészi jelentései *419, 609.

Bányászati-Kohászati-Egyesületközgyűlésére meghívó *613.

BÁRTFA város levéltára II. k. kiadásra elfogadva 240.

BARTUCZ LAJOS: A nagykunok anthropológiájáról Közsay-pályamű 68, 326. — megbízást nyer 328, *415.

Bassarabits Sándorné hagyománya *518, *610.

Batsányi János és neje sírja *613.

hg. BATHYÁNY-STRATTMANN-LÁSZLÓ t. taggá választatik 330, *416, *417.

— kimentti magát az Igazgató-Tanács üléséről *418.

BAUER GUSZTÁV: Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok etc. pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, *315.

BAUER MIHÁLY: Vizsgálatok az algebrai számtest discriminansáról *421.

Bécsi békét megerősítő királyi oklevél megküldése KÁROLYI ÁRPÁD-tól *137, 145.

Beérkezett pályaművek 66.

BEKE MÁNÓ: Differential- és integrál-számítás *76, 100.

— a Lukács Krisztina-Bizottság tagja *78, 325, *414.

BÉKEFI REMIG b. Hornig Károly temetésén *139, *206.

— irodalmi munkássága 618.

Bélbor völgyében hadi emléktábla latin szövege *517.

Belső tagok 1917 január 1-én 1.

Belvárosi Takarékpénztár-résztvényeinek elővételi joga értékesítettik. *608.

BENIGNY GYULA: Az ó- és új-iráni nyelvek szórendjéről dicséretet nyer 295, *412.

BEÖTHY ZSOLT a jutalmak kiadása ü. *205.

— Péczely-bírála *77, *611.

— Örmödy-bírála *77, *410.

— a Könyvkiadó Biz. tagja *416.

— indítványa Tompa mellszobra ü. *607.

— Bródy-bírála (1918) *613.

— Gorove-bírála (1918) *613.

— a Prot. Irodalmi Társ. jubiláris ünnepén az Akadémia képviselőtében *613.

BERCZIK ÁRPÁD Teleki-bírála *77, *204, (1918) *613.

Berecz Károlyné kérvénye *207.

BERKOVICS JENŐ l. Martos Sándor.

Berlini egyetem hallgatóinak könyvjutalom *517.

Berlini Magyar Tudományos Intézet *612.

Berlini Magyar Seminarium részére kiadványaink díjtalanul küldetnek *612.

BERNÁT ISTVÁN a Keresk. Bank-jutalom bíráló bizottságának tagja *205, 324, *414.

— Schreiber Kantz-bírála *78, 303, 414.

BERTALAN JÓZSEF: Peroxydok szerepe kiadásra elfogadva 245.

BERZEVICZY ALBERT jelenti, hogy Ő Felsége köszönettel tudomásul vette az Akadémiának I. Ferencz József halála alkalmából kifejezett részvétét *76.

— az Akadémia hódolatát bemutatta IV. Károly előtt *77.

— Trefort Ágost emlékezete *137.

— a jutalmak kiadása ü. *205.

— a Wodianer-bizottság elnöke 374.

— átadja a Wodianer-jutalmakat *409.

— : Arany János emlékezete *411, 425.

— megnyitó beszéde a nyári szünet után *601.

— a Tompa-emlék-ülésen. *605.

— a Prot. Irodalmi Társ. jubiláris ünnepén az Akadémia képviselőtében *613.

— beszéde a Kitaibel-ülésen *615.

— irodalmi munkássága 618.

— Bésán-pályázat hirdetése 341, *415.

Bezerédy-életrajz bírálói *421.

BEZERÉDY PÁL t. taggá választatik 329. *416, *417.

BIBEL JÁNOS a Kitaibel-szoborhoz márványanyagot adományoz *615.

Bírálok a pályázatokhoz *77.

BIRÓ ENDRE: Törlesztéses kölcsön, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

Birtokpolitika, POLÓNYI GÉZÁ-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 319.

BLEYER JAKAB Bródy-bírála (1918) *613.

BODENSTEIN kiadja Herberstein Ádám konstantinápolyi útinaplóját 240.

BÓDIS JUSZTIN irodalmi munkássága 619.

BODOLA LAJOS fölkérte Helmerl Fri-

- gyes fölötti emlékbeszéd tartására *612.
- BOHÁTS KÁLMÁN végrendelete *419.
- BÓKAY ÁRPÁD a Kítaibel-tilésen képviseli a bp. egyetem orvosi karát *615.
- BOROSS MIHÁLY: Noe barlangja, Péczely-pályamű 66.
- A kék hattyú, Péczely-pályamű 66.
- Borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei, SZENTPÉTERY IMRE-től, megjelent 240.
- Borsod-Miskolczi Gőzmalom részvényeinek elővételi joga értékesítették *608.
- BÓZSING FANNY: Rozmaring hercegnő, Péczely-pályamű 66.
- Bölcseleti, társadalmi és történeti tudományok osztályának tagjai 2.
- BÖLCSHÁZY BARNA: A vas és kereskedelme, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- BRAUN JÓZSEF közreműködése a hadifoglyok tanulmányozásában 236.
- BREIT JÓZSEF tábornokká lépett elő 211.
- BRÓDY IMRE: Egyatmos ideális gázak kémiai constansa *804.
- Bródy-jutalom (1918) bírálói *613.
- Bródy-pályázat hirdetése 331, *112.
- BUCSBÖCK GUSZTÁV Kazay Endre: Félíg áteresztő szilikáthártyák cz. dolgozatát bírálja 211.
- Buda védelmére vonatkozó török hadtört. okmányok bírálata alatt 211.
- Budai hasák levelezése II. k. kiadása későbbre halasztatik 210.
- Budai kir. vár Mátyás korában, LUX KÁLMÁN-tól 192, *203.
- Budapest. A meddő — MADZSAR JÓZSEF-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 317.
- Budapesti Szemle 116, 117, 502, 503—505, 589—593.
- BUDAY GYULA: A fuvarozó felelőssége I. pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 305.
- BUDAY LÁSZLÓ: Népünk halandósági viszonyai 5.
- az Ullmann-p. bírálója *78, 297, *413.
- a Nemzetgazd. biz. előadó-jává választatik *612.
- Buddha az Avestában SCHMIDT JÓZSEF-től 81, *136.
- BUGARSZKY ISTVÁN Kazay Endre: Félíg áteresztő szilikáthártya cz. dolgozatát bírálja 211.
- Bulyovszky-pályázat hirdetése 332, *413.
- bírálói (1918) *613.
- Busbequius. Zrínyi és — FERENCZI ZOLTÁN-tól 31.
- Bük-pályázatra érkezett pályaművek 67, — pályázat megbírlásáról a Tört. Biz. gondoskodik *78.
- pályázatról jelentés 297, *413.
- megbízásai: MÁRKI SÁNDOR, MARCZALI HENRIK 298, *413.
- Büntetőjogi okozatosság kritikája, IRK ALBERT-től 55.
- CARATHÉODORY CONSTANTIN egy értékezője a Fourier-sorról *409.
- Ceratum hirundinella osztódásáról, ifj. ENTZ GÉZA-tól *604.
- CHOLNOKY JENŐ bírálja Márton Béla: A Balkán félsziget cz. művét *78.
- Chyzer Kornél feletti emlékbeszéd tartására KERTÉSZ KÁLMÁN fölkéretik *421.
- Cicero de Oratore, RÁBOLD GUSZTÁV-tól, sajtóra kész 237.
- Classica-Philologiai Bizottság 1916-iki munkássága *236.
- Codex-forrástanulmányaim eredményei, VARGHA DAMJÁN-tól *515.
- CONCHA GYÖZÖ a jutalmak ii. kiküldött bizottság tagja *208.
- a Wodianer-bizottság tagja 374.
- Szabó Béla elfeledett közjogásunk *614.
- gr. CSÁKY KÁROLY közreműködése a hadifoglyok tanulmányozásában 236.
- CSÁNKI DEZSŐ a Tört. Biz. elnöke 238.
- Hunyadiak korára vonatkozó levéltári kutatásai 210.
- CSÁSZÁR ELEMÉR Vojnits-bíró *77.
- a jelíges levelek elhanyagolása *138.
- Toldy Ferencz kritikai munkássága 351, *108.
- a könyvkiadó tagja *416.
- Bulyovszky-bíró (1918) *613.
- irodalmi munkássága 619.
- CSÁSZÁR MIHÁLY: A török uralkodás története. Bük-pályamű 67.
- CSENGERI JÁNOS lefordítja Euripides töredkeit 237.
- Euripides III. kiadása előkészületben 216.
- megbíratik P. Thewrewk Emil fölött emlékbeszéd tartásával *410.
- irodalmi munkássága 620.
- CSERMEY GYULA: A toprini nász Péczely-pályamű 67.
- CSOMA JÓZSEF megnalt *205.
- róld ÁLDÁSY ANTAL fog emlékbeszédet tartani *410.
- emlékezete. ÁLDÁSY ANTAL-tól *516.
- CSONTOSI JÁNOS: Mátyás király könyvtárának exlibrisei cz. előadás elmarad *108.
- CSÜRI BALINT a Szótári Biz. gyűjtője 245.
- CZETTLER JENŐ: A belső telepítés története. sajtó alatt 213.
- M. Mezőgazdasági socialpolitika a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 308.
- a jutalom felében részesül 324, *414.
- Czintula Mihály hagyatéka *610.
- DADAY EUGEN: Monographie systématique des phyllopothes anostracés, pályázik a nagyjutalomra 67.
- Die Süßwasser-Mikrofauna Deutschlands-Afrikas. pályázik a nagyjutalomra 67.

- DÁNIEL ARNOLD: A többtermelésről, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- DARBOUX JEAN GASTON meghalt *205.
- fölötti emlékbeszéd tartására FEJÉR LIPÓT fölkéretik *422.
- DARKÓ JENŐ irodalmi munkássága 621.
- DÁVID ISTVÁN Holló Barnabás szobrai ügyében *208.
- DEBRECZENI SÁNDOR: Jegybankpolitika, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 310.
- Debreczeni Tudomány-Egyetem meghívója tanévnyitó-ünnepélyére *602.
- DÉCHY MÓR meghalt *139.
- fölötti emlékbeszéd tartására SCHAFARZIK FERENCZ kéretik föl *205.
- Délszláv Akadémia fennállásának 50 éves jubileuma *602.
- Differenciál- és integrálszámítás, BEKE MÁRÓ-tól *76, 100.
- Diplomatariumok, melyek 1916-ban vétektek 232.
- DOMANOVSKY SÁNDOR az Archaeolog. Biz. tagja *78.
- Gorove-bírád *78, 301, *413.
- a harminczadván kutatásához segélyben részesül 240.
- a Könyvkiadó Biz. tagja *416.
- DOMÁNY GYULA: A pénzügyi hadviselés, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 305.
- Dóra-pályázat hirdetése 337, *411.
- DÓSA MIHÁLY: Kísérlettervezet a szén megolvasztására a Rózsay-pályázaton 68, 326.
- DUPTZA FERENCZ: Osztatlan közös legelők, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- DUSSAUD: Az aegaei kultúra. Ford. ÉBER LÁSZLÓ előkészületben 246.
- ÉBER LÁSZLÓ fordítja Dussaud művét 246.
- ECSERI LAJOS: A szegény emberről, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 310.
- Eghajlat hatása az Alföld mezőgazd. termelésére, HEGEDI'S ISTVÁN-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 315.
- Egyesült Budap. Főv. Takarékpénztár-pályázat hirdetése 339.
- Egyetemes Philologiai Közlöny 117, 197, 404, 507, 593—598.
- Egyetemi hallgatók könyvjutalmának hirdetése 336.
- Egyetemi hallgatók könyvjutalmáról jelentés 328, *415.
- Elektromágnességi energiaáramlás a fényelméletben, FRÖHLICH ISZIDOR-tól *204.
- Elektromos condensator impulsív és corpuscularis sugárzásáról, MIKOLA SÁNDOR-tól *76.
- Elektromosság a mezőgazdaságban, írta ZACHARA LAJOS, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 307.
- Elnökség 1.
- Első Budapesti Gözmalom részvényeinek elővételi joga értékesítetik *608.
- Emlékbeszédek:
- Medveczky Frigyes r. tagról *77.
- Csoma József r. tagról *516.
- Schvarcz Gyula r. tagról *601.
- Trefort Ágoston elnökről *137.
- ENDREI ZALÁN: A névtelen jegyző. Ormódy Amélie-pályamű 67.
- ENDRÖDI SÁNDOR Júlyovszky-bírád (1918) *613.
- Farkas-Raskó-bírád *77, *138.
- id. ENTZ GÉZA betegsége *204.
- indítványa dr. LENDL ANOLF: A pókok izomrendszere kiadása ügyében 244.
- a Rózsay-biz. tagja 326.
- a Wodianer-bizottság tagja *374.
- ifj. ENTZ GÉZA: a Ceratium hirundinella osztódásáról *604.
- irodalmi munkássága 621.
- Eötvös-alap köszönete a teremért *139.
- EÖTVÖS IDA: Ó-Budán jártam. Ormódy Amélie-pályamű 67.
- b. EÖTVÖS LORÁND a számadások felülvizsgálására fölkéretik *207.
- -nak a számadások felülvizsgálataért köszönet *418.
- Erdély a speyeri szerződés után, LUKINICH IMRE-től *120, 480.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ irodalmi munkássága 621.
- Erzsébet királyné szobra *208.
- ESTY JÁNOSNÉ fordítja Lichtenberger Wagner cz. művét 216.
- Ethnographia 121.
- Euripides töredékeinek fordítása kéziratban 237.
- III. Ford. CSÉNGERI JÁNOS 246.
- FARKAS BÉLA: A folyami rák bázisgingának... szövettana cz. dolgozat segítségével 244.
- FARKAS GYULA irodalmi munkássága 622.
- Farkas-Raskó-pályázat hirdetése 333, *413.
- pályázatra érkezett pályaművek 67.
- Bizottság *77.
- pályázatról jelentés 96, *138.
- pályázat (1918) bírálói *613.
- Faust II. részéből a harmadik fölvonás görög jelenetei KOZMA ANDOR-tól *75.
- FÁY ANDRÁS: Attila. Péczely-pályamű 66.
- Attila cz. regénye Péczely-jutalmat nyer *611.
- Fáy-pályázat hirdetése (nyelvészet) 336.
- (közgazdaság) 338.
- FEJÉR KRISZTIN: A boldogság ára. Péczely-pályamű 66.

- FEJÉR LIPÓT a Lukács Krisztina-bizottság tagja *78, 325, *111.
- Carathéodory Constantín egy értekezése a Fourier-sorról *409.
- fölkéretik a Darboux János Gaston fölötti emléksbeszéd tartására *422.
- a jelíges levelek elhamvasztója *415.
- irodalmi munkássága 622.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ a Wodianer-bizottság tagja 374.
- FELLNER FRIGYES: Magyarország és Ausztria nemzeti vagyona a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 311.
- Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 311.
- a féljutalomban részesül 324, *414.
- a Keresk. Bank jutalmának bírálója *77.
- a Pesti M. Keresk. Bank bíráló-bizottságából kilép *139.
- az Ullmann-bizottság tagja *139, 297, *413.
- fölkéretik a Philippovich Jenő fölötti emléksbeszéd tartására *612.
- irodalmi munkássága 622.
- Felolvasási engedély
- LUKINICH IMRE részére *410.
- LUX KÁLMÁN részére *78.
- NÉMETH JÓZSEF részére *421.
- SEBESTYÉN KÁROLY részére *78.
- FELSZEGHY BÉLA: Magyar földközösségek. Pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 306.
- Félek, Ferromágneses — Faraday-effectusa, tervezet POGÁNY BÉLA-tól, a Rózsay-pályázaton megbízást nyer 326, *114.
- FÉNYI GYULA széket foglal *76.
- A nap légkörének physikája *76.
- FERENCZI IMRE: Munkanélküliség és nemzetközi munkásvándorlások a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 313.
- FERENCZI ZOLTÁN Teleki-bíró *77.
- Jelentés a gróf Teleki-pályázatról 169, *204.
- Egy elfeledett regényről *420, 470.
- széket foglal *420, 470.
- r. taggá választatik 329, *115, *417.
- indítványa a jutalmak ü. *205.
- Zrinyi és Busbequins 34.
- Teleki-bíró (1918) *613.
- irodalmi munkássága 623.
- I. Ferencz József szobra *208.
- Feridun-bey alap kamatainak tökéltése *207.
- FEST SÁNDOR: Angol irodalmi hatások 279, *400.
- FILARSZKY NÁNDOR I. taggá választatik 330, *416, *417.
- irodalmi munkássága 626.
- FINACZY ERNŐ irodalmi munkássága 628.
- FINKY FERENCZ irodalmi munkássága 628.
- Finn jelzős szerkezetek, írta SEBESTYÉN IRÉN, Sámuel-díjat nyer 294, *412.
- Firmicus Maternus astrologiája, NÉMETHY GÉZA-tól 345.
- FODOR LAJOS: List Frigyes viszonya Magyarországhoz Schreiber-Kautz-pályamű 68.
- a Kautz-Schreiber-pályázaton megbízást nyer 303, *414.
- FÖGEL JÓZSEF Gorove-jutalmat nyer *414.
- Fogszerű hajdan és most, LENHOSSEK MIHÁLY-tól *204.
- FOKOS DÁVID a Nyelvtud. Közlemények munkatársa 236.
- l. Fuchs a. is.
- Folyóiratok szemléje 69, 116, 197, 404, 502, 589.
- Fornosi ingatlanok eladása *208.
- l. Szernye mocsár a. is.
- Forster-pályázat hirdetése 341, *415.
- b. FORSTER GYULA az Arch. Biz. elnöke 242.
- a tört. bizottság tagja 238.
- a gondnoki és széphalmi számadások fölülvizsgálására fölkéretik *207.
- a számadások fölülvizsgálataért köszönet *418.
- FOURNIER A.: Napoleon I. Ford. SUPKA GÉZA. Megjelent 246.
- FÖLDES ARTHUR: A kegyelmes hamupipóke cz. pályaműve 68.
- FÖLDES BÉLA a Keresk. Bank jutalmának bírálója *77.
- a Keresk. Bank jutalmi-biz. elnöke 324, *414.
- jelentés szerzője 324, *414.
- lemond a Nemzetgazd.-bizottság előadói tisztéről *612.
- Földközösségek, Magyar — igazgatása, írta FELSZEGHY BÉLA, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 305.
- Földrajzi gondolat története gr. TELEKI PÁL-tól *137, 154.
- Főtűkari jelentés *411, 432.
- FRAKNÓI VILMOS: A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal *75.
- FRENREISZ PÁL közreműködése a hadigtalok tanulmányozásában 236.
- FRÖHLICH IZIDOR bemutatja Mikola Sándor értekezését *76.
- Az elektromágneses energiá-áramlás a fényelméletben *204.
- a Rózsay-bizottság tagja 326.
- a Wodianer-bizottság tagja 374.
- bemutatja POGÁNY BÉLA értekezését *516.
- bemutatja FRÖHLICH PÁL értekezését *516.
- előterjeszti BUDNYI LÁSZLÓ értekezését *604.
- előterjeszti VERES PÁL értekezését *604.
- Gömbhullámok kialakulása stb. *607.
- FRÖHLICH PÁL: Újabb észleletek a tel-

- jes fényvisszaverődésnél megtört sugár polarizságáról *516.
- FRUIN R.: Tíz év a németaltűdli szabadságharczából I. Ford. ANTAL GÉZA. Megjelent 246.
- FUCHS DÁVID a hadifoglgyokat tanulmányozza 236.
- I. Fokos a. is.
- FUVAROZÓ telelőssége, írta BUDAY GYULA, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 305.
- FÜREDI GÉZA: Potifárné, Ormódy Amélie-pályamű 67.
- GAAL JENŐ a Bezerédy-életrajz bírálója *421.
- Schreiber-Kantz-bíráló *78, 303, *414.
- a Széchenyi-életrajz bírálója *78.
- irodalmi munkássága 629.
- GABÁNYI JÁNOS őrnagygyá lépett elő 241.
- Gázok, Egyatósos ideális — chemiai constansa, BRÓDY IMRE-től *604.
- Gazdaságtört. Szemle újból megindításának kérdése 243.
- GELEI JÓZSEF: A chromosomák hosszszanti párosodása cz. dolgozat segélyezése 244, 245.
- munkájakiadásának átgengedését kéri 244.
- GERGELY SÁMUEL gyűjtötte adatok megvásárlása 240.
- Gertrudis, TOLNAI VILMOS-tól *611.
- GIESSWEIN SÁNDOR az Archaeol. Biz. tagja *78.
- Keresztény socialis törekvések, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 314.
- irodalmi munkássága 629.
- Goethe-érmek, SPITZER MÓR ajándéka *517.
- GOLDZIEHER IGNÁC a Wodianer-bizottság tagja 374.
- Golyvaendémias, Magyarország — fészkei, tervezet, KAZAI ENDRE-től, a Rózsav-pályázaton 326.
- Gombák I. Szarvasgombaféléi.
- Gondnoki számadások fölülvizsgálása *207.
- GOPCSA LÁSZLÓ a Kitaibel-szobor leleplezésén *615.
- Gorove-Bizottság *78.
- jutalomról jelentés 298, *413.
- jutalmat FÖGEL JÓZSEF nyeri el *414.
- pályázat (1918) bírálói *613.
- pályázat hirdetése (stilus) 336.
- (történet) 338.
- (ethika) 337, 340.
- pályázatra (történelem) érkezett pályaművek 68.
- (paedagogia) érkezett pályaművek 68.
- Gömbhullámok kialakulása stb. FRÖHLICH LIZDOR-tól *607.
- GRAGGER RÓBERT kéri a könyvjutalmat a berlini egyetem részére *517.
- GRAGGER RÓBERT fáradozása egy berlini magyar tudományos intézet létesítésén *612.
- kérelméről vélemény a közoktatásügyi miniszteriumnak *612.
- az egyetemi hallgatók könyvjutalma a berlini egyetemnek *612.
- GROSSCHMID BÉNI: Az instatőrökösödési rendről Solon törvényeiben *515, 522.
- széket foglal *515.
- GROSSCHMID LAJOS: Egy Lagrange-féle tétel általánosítása *607.
- GYALOKAY JENŐ tűzérőrnagygyá lépett elő 211.
- GYENES LÁSZLÓ Teleki-bíráló *77.
- a Teleki-bizottság tagja *204.
- Gyermekegészségügyi Társaság közönete a teremért *411.
- GYOMLAY GYULA irodalmi munkássága 631.
- GYÖNGYÖSY ISTVÁN Összes munkái II. sajtó alatt 237.
- GYÖNGYÖSI ROZÁLIA könyvjutalmat nyer 329, *415.
- György ENDRE a Keresk. Bank jutalmának bírálója *77, 324, 414.
- Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal, FRANKÓI VILMOS-tól *75.
- HACKER ERVIN: A rabmunkáról a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- Hadikiállításra meghívó *602.
- Hadikölcsönre (VI-ik) 200,000 korona jegyzés *118.
- (VII-ik) 200,000 kor. jegyzés *608.
- Haditörténelmi Bizottság működése 1916-ban 241.
- dotatiójának emelése 241.
- Bizottságnak utólagos megtérítés *608.
- Múzeum ügyében tárgyalások 242.
- Hajdunánás alapítványának kamata befolyt *609.
- Halmos Izor-pályázatra érkezett pályaművek 67.
- -Bizottság *77.
- -pályázatról jelentés 376, *412.
- -pályázat újra hirdetendő *412.
- -pályázat hirdetése 334, *413.
- Háló, A —, LAMPERTH GÉZA pályaműve, Kőcán-pályadíjat nyer *138.
- Halottak 1916—1917-ben 286.
- Halottak:
- Csoma József *205.
- Darboux J. Gaston *205.
- Déchy Mór *139.
- Helmer Frigyes *602.
- b. Hornig Károly *138.
- Liard Lajos *602.
- Lütheny Imre *602.
- Philippovich Jenő *516.
- Rácz István *205.
- Saleman Károly *77.
- Schmoller Gusztáv *602.

Halottak:

- P. Thewrewk Emil *139.
Villari Pasquale *616.
- Hangképzés. A mesterséges — és beszédéről, ONODI ADOLF-tól *138.
- HANTOS ELEMÉR: A monarchia harc-készültsége a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 314.
- HARASZTI EMIL: Wagner Richard Magyarországon 246.
- HARASZTI GYULA Nádasdy-bíráló (1918) *613.
- b. HARKÁNYI BÉLA bemutatja Fényi Gyula székfoglaló értekezését *76.
- HÁRSING ISTVÁN a Szótári Bizottság gyűjtője 245.
- HAUGH BÉLA: Végre mégis, Péczely-pályamű 67.
- HAVAS ALISZ: Szent Borbála képe, Péczely-pályamű 66.
- HAVAS MÓR: Vámközösség stb. a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- Héderváry-család oklevéltára II., ZÁVODSZKY LEVENTÉ-től, sajtó alatt 241.
- HEGEDÜS ISTVÁN az Ormódy Amélie-Bizottság tagja *77, *410.
- P. Thewrewk Emil ravatalánál *139, 140.
- Apponyi Balázs latin zsoltárkönyve *603.
- Nádasdy-bíráló (1918) *613.
- a Prot. Irodalmi Társ. jubiláris ünnepén az Akadémia képviselőjében *613.
- Dr. HEGEDÜS ISTVÁN: Az éghajlat hatása az Alföld mezőgazd. termelésére, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 315.
- HEGEDÜS LÓRÁNT: A magyarság jövője, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 316.
- HEINRICH GUSZTÁV Kóczán-bíráló *77, *138.
- Jelentés a Kóczán-pályázatról *138, 163.
- Kóczán-bíráló (1918) *613.
- a jutalmak kiadása ü. *205.
- kiadja Kazinczy Tübingai pályaművét 237.
- a R. M. KTárban megjelent kiadása tiszteletdíjáról lemond 237.
- Jelentés a Wodianer-jutalmakról 373.
- a Tudomány - Egyetem (Budapest) közgyűlésén *422.
- Teleki-bíráló *204.
- Ormódy-bíráló *410.
- Arany János és az Akadémia *411, 432.
- Főtitkári jelentés 432.
- a Műegyetem tanévnyitó ünnepélyén *602.
- irodalmi munkássága 632.
- HELLEBRANT ÁRPÁD királyi tanácsosi címet nyer *410.
- jelentése a könyvraktár rendezéséről *609.

- HELMERT FRIGYES AGOST halála *602.
- fölötti emlékbeszéd tartására BODOLA LAJOS kéri föl *612. ■ ■
- Helyesírási Bizottság javaslata *78.
- javaslatra megjegyzések, MÉHELY LAJOS-tól 485.
- HERBERSTEIN ADÁM konstantinápolyi útinaplója 240.
- HERCZEG FERENCZ: Árva László király *412, *421.
- Karátsonyi-bíráló (1918) *613.
- Péczely-bíráló *77, *611.
- Péczely-bíráló (1918) *613.
- HETTNER: Anglia világhatalma, ford. SZÁNTÓ GYULA, előkészületben 246.
- Hibaigazítás *208.
- Hitel. A belföldi hitel függetlenítése, Kovács Lipót-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 316.
- Hivatalból kapják kiadványainkat 275.
- HODINKA ANTAL balkáni pályamű-bíráló *77.
- a Tört. Biz. tagja 238.
- Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai megjelent 240.
- HOLLENDONNER FERENCZ: A fenyőfélék fájának összehasonlító szövegtana pályázik a nagyjutalomra 67.
- HOLLÓ BARNABÁS szobrai *208.
- meghalt *613.
- HOLLÓS LÁSZLÓ a Marczibányi-mellék-jutalom nyertese 291, *412.
- hagyatéka *610.
- HÓMAN BALINT a Tört. Biz. s. tagja 238.
- Magyar Pénztörténet megjelent 240.
- Honvédelmi minisztérium a Hadtört. Biz. évi dotációját emeli 241.
- b. HORNIG KÁROLY meghalt *38, *206.
- temetésén BEKEFI REMIG *139, *206.
- HORNÝÁNSZKY GYULA: A főnég szerepe a görög történetben — előkészületben 246.
- Schvarcz Gyula emlékezete *601.
- HORVÁTH CYRILL a Halmos Izor-féle pályázat bírálója *77, *412.
- R. M. Költők Tára I. sajtó alatt 237.
- Farkas-Raskó-bíráló (1918) *613.
- HORVÁTH GÉZA a Nagyjutalmi-Bizottság tagja *78.
- a Nagyjutalmi-Biz. elnöke 287, *412.
- a Könyvkiadó-Bizottság tagja *416.
- beszéde Lörenthey Imre ravatalánál 520.
- Görög-latin állatnevek ragozása 580.
- irodalmi munkássága 632.
- HORVÁTH JENŐ: A balkáni kérdés története cz. pályaműve 68, 248.
- A balkáni kérdés története bírálói *77.
- HORVÁTH ZOLTÁN: A virágos növények magfejlődése cz. Részay-pályaműve 68, *78, 326.
- HUSZITA uralom Magyarországon, Tóth SZARÓ PÁL-tól, sajtó alatt 241. ■
- Husvétkérdés, Naptárunk újjaalakítása és a — MAHLER EDÉ-től 18.

HUTYRA FERENCZ beszéde Rátz István ravatalánál 142, *205.
— fölkéretik Rátz István felett emlékbeszéd tartására *421.

Igazgató-Tanács tagjai 1.

— ülései 1916-ban 262.

ILLER KÁROLYNÉ, BENEDEK IRÉN: A jelen és a jövő asszonya, Péczelv-pályamű 66.

ILLOSVAY LAJOS másodelnök a Trefort- emlékülésen elnököl *136.

— a Math. és Term. Ind. Biz. elnöke 244.

— a Wodianer-Bizottság tagja 374.

— Déchy Mór könyvtára ii. *419.

— összes ülésen elnököl *516.

— Kelety Gusztáv síremlékének leleplezésén *614.

— irodalmi munkássága 632

INCZE BÉNI: Plinius leveleinek fordítása sajtóra kész 237.

Intestat örökösödési rendről Solon törvé- nyében, GROSSCHMID BÉNI-től *515, 521.

Ipolyi-jutalom VARGHA DAMJÁN-nak ki- fizetendő *410.

— pályázat hirdetése 337.

— (szeremi püspökség) módjól *415.

Irani nyelvek szövegeiről, írta BENIGNY GYULA, dícséretet nyer 295, *412.

IRK ALBERT: A büntetőjogi okozatiság kritikája 55.

Irodalmi munkásság *617.

Irodalomtörténeti Bizottság 1916-iki munkássága *236.

— Közlemények 128, 199, 406, 598—600.

Irodalomtörténetem befejezése, PINTÉR JENŐ-től *604.

ISTVÁNFY GYULA a Nagyjutalmi Bizott- ság tagja *78.

— előadója 291, *412.

— a Rózsay-bizottság tagja 326.

— irodalmi munkássága 633.

IVÁNYI BÉLA a Tört. Biz. s. tagja 238, — Bátfia város levéltára II. köt. ki- adásra elfogadva 240.

Izmoknak más szövegekkel összeköté- séről *409.

JAGIĆ WRATISLAW részvétirata P. Thew- rewk E. halála alkalmából *205.

JANCSÓ BENEDEK bírálja Sebes Gyula Románia cz. művét *78.

— a Keleti-Bizottság tagjává választatik *422.

JANKOVICH BÉLA köszönete *517.

JÁNOSI BÉLA: A lélektani aesthetika úttörői 13.

— a Halmos Izor-téle pályázat bírálója *77.

— Jelentés a Halmos Izor-pályázatról 376, *412.

— Gorove-bíró (1918) *613.

Jegybankpolitika, DEBRECZENI SÁNDOR- tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 310.

Jelentés az Akadémia 1916. évi munkás- ságáról 233.

— a Biik-pályázatról 297, *413.

— az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról 328, *415.

— a Farkas-Raskó-pályázatról 96, *138.

— a Gorove-jutalomról 298, *413.

— a Halmos Izor-pályázatról 376, *412.

— a Kautz-Schreiber-jutalomról 301, *414.

— a Keresk. Bank jutalmáról 304, *414.

— a Kóczán-pályázatról *138, 163.

— a Lukács Krisztina-alapítványból hirdetett nyilt matematikai pályá- zatról 325, *414.

— a Marczibányi-pályázatról (nyelv- tudomány) 291, *412.

— a Magyar Mondattan cz. pályamű befejezéséről 65.

— a Nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról 287, 412.

— az Ormódy-jutalomról 369, *410.

— a pályázatok eldöntéséről 287.

— a Péczely-regény jutalomról *611.

— a Rózsay-pályázatról 325, *414.

— a Sámuel-díjról 291, *412.

— a gróf Teleki-pályázatról 169, *204.

— az Ullmann-pályázatról 295, *413.

— a Vojnits-jutalomról *77, 90.

— a Wodianer-jutalmakról *204, 373.

Jeligés levelek elhamvasztása *138, *204.

JENDRASSIK ERNŐ bírálja dr. Veress Elemér: Az izomnak merevedéséről cz. dolgozatot 244.

— irodalmi munkássága 633.

Jogi monographia-segélyből pályázat hirdetése 338.

JÓZSEF FÜHERCZEG t. taggá választatik 329, *416, *417.

II. József-féle népszámlálás, kiadásra tervbe véve 243.

József-Műegyetem I. Ferencz József- gyászünnepére meghívó *205.

Jutalmak II. FERENCZI ZOLTÁN indít- ványa *205.

Jutalmak, 1916-ban kiadott — 264.

— kiadása ügyében javaslat *208.

— bizottság *208.

Jutalomtétel, Új — 330.

KAKUZO-ORAKURA: A Kelet eszményei. Ford. FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN — előkészületben 246.

KARÁCSONYI JÁNOS irodalmi munkás- sága 633.

Karácsonyi-pályázat hirdetése 335.

— pályázat (1918) bírálói *613.

— pályázatra (1918) érkezett pályá- művek 68.

XII. Károly svéd király Magyarországon, BALLAGI ALADÁR-tól *607.

KÁROLYI ÁRPÁD fölkéretik Thallóczy

- Lajos fölötti emlékezés tartására *78.
- KÁROLYI ÁRPÁD: A bécsi békét meg erősítő királyi oklevél megahamisítása *137, 145.
- szerkeszti a M. Országgyűlési Em lékek XII. kötetét 240, 241.
- KATONA JÓZSEF ISTVÁN a Szótári Bizottság gyűjtője 245.
- KATONA LAJOS: Pénztézetek sanálása a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelen tésben 323.
- Kantz-Schreiber-jutalomról jelentés 301, *414.
- pályázaton FODOR LAJOS megbízást nyer 301, *414.
- KAZAY ENDRE: Magyarország golvva- endemiás fészkei Rózsay-pályamű 68, 326.
- Kazinczy Ferencz Tübingai pályaművét kiadja HEINRICH GUSZTÁV 237.
- levelezéséhez, KEMÉNY LAJOS-tól 381, *383.
- levelezésének XXIII. kötete kiadásra kész 237.
- Gábor hat levele Tompa Mihályhoz, dr. WALLENTINVI DEZSÖNE-től 386.
- Keleti-Bizottság új tagjai *78, *422.
- működése 1916-ban 247.
- Keleti Gazdasági Központ ülésére meg- hívó *613.
- KELETY GUSZTÁV síremlékének leleple- zésére meghívó *613.
- KEMÉNY LAJOS: Kazinczy Ferencz leve- lezéséhez 381, 383.
- Kemuraphiai Üzemek áremelése *410, *418.
- KENÉZ BÉLA: A sztrájkstatisztikáról, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelen tésben 323.
- Nép és föld u. o. 323.
- Kereskedelmi Bank-pályázatának bírálói *77, *205.
- pályázatára érkezett pályaművek 67.
- bíráló bizottságából FELNER Fri- gyes kilép *139.
- jutalmáról jelentés 304, *414.
- Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-ado- mánya pályázat (meddő) *415.
- Széchenyi-adományából pályázat hir- detése 339.
- Keresztyén magyar néptünk, MIKLÓSSY ISTVÁN-tól, a Keresk. Bank jutalmá- ról szóló jelentésben 311.
- Keresztyén socialisták törekvések, GRESS- WEIN SÁNDOR-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 314.
- KERTÉSZ KÁLMÁN fölkeretik a Chyzer Kornél fölötti emlékezés tartására *421.
- irodalmi munkássága 633.
- KERTÉSZ MANÓ: A magyar nyelv művelő- déstörténeti emlékei Marczibányi- pályamű 68.
- Marczibányi-jutalmat nyer 294, *412.
- Kézirattárról jelentés 281.
- Kiadványaink *79, *411, *603.
- Kiadványoknak ideiglenes szünetelte- tése ügyében indítvány *609, *611.
- KILÁR ISTVÁN: A magyar kódexek nyelvi sajátosságai dícséretet nyer 295, *412.
- Kisfaludy-Társaság ünnepélyes köz- gyűlésére meghívó *139.
- Tompa-ünnepére meghívó *613.
- Kisgazda teendője, MOLNÁR ISTVÁN-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelen tésben 323.
- R. Kiss ISTVÁN: Mátyás király nádori törvénye bírálat alatt 211.
- Kitaibel Pál halálának százéves for- dulója *602, *615.
- emlékezete Tuzson JÁNOS-tól *615.
- mellszobrának leleplezése *615.
- ülésre üdvözlések *615.
- KLEIN GYULA Richter A.: A viztarto szövet cz. munkáját bírálja 214.
- KOCH ANTAL a Nagyjutalmi-Bizottság tagja *78, 287, *412.
- Kóczán-Bizottság *77.
- pályázat hirdetése 335.
- pályázatra érkezett pályaművek 67.
- pályázatról jelentés *138, 163.
- pályázaton LAMPERTH GÉZA jutalmat nyer *138.
- Bizottság (1918) *613.
- Kódexek, M. — nyelvi sajátosságai, írta KILÁR ISTVÁN. dícséretet nyer 295, *412.
- KOMÁROMY ANDRÁS vármegyei levéltári kutatásait folytatja 240.
- KOPITS JÁNOS a Kitaibel-szobor készí- tője *615.
- KORNIS GYULA a jelíges levelek elham- vasztója *415.
- széklet foglalt *203.
- : A viszonyító lelki actusok *203.
- : A lelki élet, előkészületben 247.
- irodalmi munkássága 634.
- Korona, A szent —, VARJÚ ELEMÉR-től *75.
- Koronázás filmfelvétele ajándék *422.
- KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN a Szótári Bizottság gyűjtője 245.
- KOVÁCS DEZSŐ a Szótári Bizottság gyűj- tője 245.
- KOVÁCS JÓZSEF: Az állatbiztosítás fejlő- dése, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- KOVÁTS LIPÓT: A belföldi hitel függet- lenítése, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 316.
- KOZMA ANDOR: Faust II. részéből a har- madik felvonás görög jelenetei *75.
- az Ormódy Amélie-Bizottságtagja *77.
- : Jelentés az Ormódy-jutalomról 369, *410.
- Bulgyovszky-bíráló (1918) *613.
- Költségvetés szerkezetének módosítása *207.
- Költségvetés tételeinek kimutatása *609.
- tárgyalásának elhalasztása *138.

- Költségvetés 1917-re *205, *207, 209.
 KÖNIG DÉNES: Az Analysis situs elemei kiadásra elfogadva *613.
 Könyvadományok *206, *518, *602.
 Könyvtudalom berlini egyetemi hallgatóknak *517.
 Könyvkiadások 1916-ban 266.
 Könyvkiadó-Biz. működése 1916-ban 246.
 — új tagjai *116.
 Könyvtárról jelentés 280.
 Körlevél irodalmi munkásság ii. *602.
 — a pályatételek megállapítása ii. *139.
 — az osztályokhoz és bizottságokhoz 1916. évi munkásság ii. *205.
 — a nagyszűtlés ii. 232.
 — tagajánlások ii. *78.
 Köröspályázat hirdetése 339.
 — pályázat meddő *415.
 Középkori művészet története Erdélyben cz. Bésán-pályaműre előleg *612.
 Közgazdasági érdekképviseletek, TONELLI SÁNDOR-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 322.
 — Könyvtár 243.
 — Szemle 69, 72, 130, 201, 509.
 Közülés 425.
 Kriegsarchiv ajándéka: Mappa Geographica über die grosse Insel Csepeliense *518.
 KROMPECHER ÖDÖN: Az adamantinoma eredetéről és szöveti szerkezetéről *138.
 — előterjeszti Scipiades Elemér értékesítését *138.
 KÜNOS IGNÁCZ a hadifoglyokat tanulmányozza 236.
 GR. KUUN GEZÁNE meghalt *612.
 KUZINSZKY BALINT az Arch. Biz. előadója 242.
 KÜRSCHÁK JÓZSEF a Lukács Krisztina-bizottság tagja *78.
 — előterjeszti Bauer Mihály értékesítését *421.
 — Lukács Krisztina-bizottság (matematikai) tagja 325, *414.
 Lagrange, Egy — tétel tétel általánosítása, GROSSCHMID LAJOS-tól *607.
 II. Lajos udvartartása, Gorove-pályaműjutalmat nyer, 301, *413.
 — szerzője FÖGEL JÓZSEF *414.
 LAMPERTH GEZA „A háló” cz. darabja Kócán-jutalmat nyer *138.
 Láncztörtek, Végtelen — irrationalitása, Szász Ottó-tól *409.
 LÁNG NÁNDOR irodalmi munkássága 635.
 LAURITZ JÁNOS versgyűjteménye a Farkas-Raskó-pályázaton 67.
 LÁZÁR ISTVÁN: Eszter, Péczely-pályamű 66.
 — Hágár 2. k. a., Péczely-pályamű 66.
 — Eszter, Örmödy Amélie-pályamű 67.
 — Hágár, Örmödy Amélie-pályamű 67.
 LEDERER ABRAHÁM hagyatéka *419, *610.
 Legelők, Osztatlan közös —, DUCTZA FERENCZ-től, a keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
 LEHR ALBERT a Marczibányi-pályázat bírálója *77, 294, *412.
 — Farkas-Raskó-bíró (1918) *613.
 — a Szótári Bizottság gyűjtője 245.
 — pályázat hirdetése 335.
 — pályázat (1918) bírálói *613.
 Lélektani aesthetika úttörői etc. JÁNOSI BÉLÁTÓL 13.
 Lembergi Egyetem jubileuma *613.
 LENDL ADOLF: A pókok izomrendszere cz. mű kiadására indítvány 244.
 — táblái 245.
 — I. tagzá választatik 330, *416, *417.
 — A pókok izomrendszere *409.
 — Az izmoknak más szövetekkel való összeköttetése *409.
 LENHOSSEK MIHÁLY bírálja Gelei József: A chromosomák párosodása cz. dolgozatot 245.
 — A fogszerű hajdan és most *204.
 — a Rózsay-biz. tagja 326.
 Leonis imperatoris Faticia I., előkészületben 248.
 Léway-pályázat hirdetése (történet) 336, *114.
 — (nemzetgazdaság) 339.
 LIARD LAJOS halála *602.
 — fölött ALEXANDER BERNÁT fog emlékbeszédet tartani *616.
 Lichtenberger: Wagner Ford. ESTY JÁNOSNÉ, megjelent 246.
 LIST FRIGYES emlékirata a magyar közlekedésügy történetéhez, megjelent 243.
 — viszonya Magyarországhoz, FODOR LAJOS tervezete elfogadtatik 303, *414.
 LÓCZY LAJOS Déchy Mór temetésén *139.
 — fölkéretik gr. Teleki Samu fölötti emlékbeszéd tartására *139.
 — a Nagyjutalom nyertese 289, *412.
 LÖRENTHEY IMRE halála *602.
 — ravatalánál. HORVÁTH GEZA beszéde 520, *602.
 — fölötti emlékbeszéd tartására PÁLFI MÓRICZ kéretik föl *612.
 Lukács Krisztina-bizottság *78.
 Lukács Krisztina-pályázat (nyelvészet) hirdetése 334, *413.
 — (bölcselet) 310.
 Lukács Krisztina-pályázatra (matematika) érkezett pályaművek 68.
 Lukács Krisztina-pályázatról (matematika) jelentés 325, *414.
 — pályázaton/mathematika) RIESZ MARCELL megbízást nyer 325, *414.
 Lukács Krisztina-pályamű (mondattan) befejezése 65.
 LUKINICH IMRE: Erdély a speyeri szerződés után *420, 481.
 — Erdély területi változásai kiadásra elfogadva 240.

- LUKINICH IMRE folytatja a Tört. Bibliographiát 239.
 — fölolvasási engedélyt nyer *410.
 — a Tört. Biz. s. tagja 238.
 LUX KÁLMÁN felolvasási engedélyt nyer *78.
 — A budai királyi vár stb. 192, *203.
- MADZSAR JÓZSEF: A meddő Budapest, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 317.
 MÁGOCSY-DIKTÝ SÁNDOR Richter A.: A víztartószövet cz. munkáját bírálja 244.
 — irodalmi munkássága 635.
 MAGYAR KÁZMÉR: A magyar paraszt a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 310.
 Magyar Mondattan cz. pályaműről jelentés NÉGYESI LÁSZLÓ-tól 65.
 Magyar nyelv művelődéstört. emlékei, írta KERTÉSZ MANÓ, Marczibányi-jutalmat nyer 294, *412.
 Magyarország és Ausztria nemzeti vagyona, és M. O. és A. Nemz. jövődelme FELLNER FRIGYES-től a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 311, *414.
 Magyarország és Erdély története II. József trónraléptéig megbízás 298, *413.
 Magyarország és Szerbia földrajzi viszonyai, NÉMETH JÓZSEF-től *516.
 Magyar paraszt, a —, MAGYAR KÁZMÉR-től a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 310.
 Magyarság jövője a háború után, HEGEDŰS LÓRÁNT-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 316.
 MAGYARY GÉZA r. taggá választatik 329, *416, *417.
 — Nemzetközi bíraskodás stb. *604.
 — széket foglal *604.
 MAHLER EDE: Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés 18.
 — az Archaeologiai Bizottsághól kilép *78.
 — irodalmi munkássága 635.
 MAKAI: Valutapolitikai problémák kiadásra elfogadott 243.
 — Részvénytársasági tartalékpolitika 323.
 Mappa Geographica über die grosse Insel Csepellense, a Kriegsarchiv ajándéka *518.
 Marcgraviaceák, Isomorph — stb. tervezet RICHTER ALADÁR-tól a Rózsapályázaton 325.
 MARCZALI HENRIK megbízást nyer a Bük-alapból 297, *413.
 Marczibányi-Bizottság *77.
 — alapítvány kamata befolyt *609.
 — mellékjuttalom hirdetése 341, *415.
 — pályázat hirdetése 335.
 — pályázatról jelentés 291, *412.
- Marczibányi-pályadíjat KERTÉSZ MANÓ nyeri el 294, *412.
 — jelentés szerzője TOLNAI VILMOS 294, *412.
 — mellékjuttalomról jelentés 290, *412.
 — jutalmat HOLLOS LÁSZLÓ nyeri el 291, *412.
 — jutalmi jelentés szerzője ISTVÁNFY GYULA, 291, *412.
 — mellékjuttalomra érkezett pályaművek 67.
 — pályázatra (szólások) érkezett pályamű 68.
 MÁRFFY EDE: Magyar városok háztartásának joga, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
 MARGALITS EDE: Szerb repertorium sajtó alatt 241.
 MÁRKI SÁNDOR megbízást nyer a Bük-alapból 297, *413.
 — irodalmi munkássága 636.
 MÁRTON BELA: A Balkán-félszigetleírása cz. pályaműve 68, 248.
 — A Balkán-félsziget leírása cz. művét bírálja CHOLNOKY JENŐ *78.
 MARTOS SÁNDOR és BERKOVICS JENŐ: Bank és Tőzsde, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
 Matematikai és természettudományi osztály tagjai 4.
 — Bizottság működése 1916-ban 243.
 MATLEKOVITS SÁNDOR irodalmi munkássága 637.
 Mátyás király nádori törvénye, R. Kiss ISTVÁN-tól, bírálat alatt 241.
 MATY GYÖRGY megkülöndi Moraltatistik cz. művét *411.
 Meddön maradt pályázatok 68, *415.
 Medveczky Frigyes emlékezete PAULER AKOS-tól *77.
 Meghívók *78, *139, *205, *422, *602, *613.
 MEHÉLY KÁLMÁN: A munkáskérdés lényege a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 318.
 — dicséretben részesül 324, *414.
 MEHÉLY LAJOS indítványa Lendl Adolf: A pókok izomrendszere kiadása ü. 244.
 — a Math. és Term. Tud. Biz. előadója 244.
 — előterjeszti Lendl Adolf értekezését *409.
 — Megjegyzések a Helyesírási Biz. javaslatára 485.
 — A Planariák elterjedése stb. *607.
 MELICH JÁNOS a jelégés leveleket elhamvasztja *204.
 — Sámuel-bíró *77.
 — a Sámuel-Biz. előadója 295, *412.
 — Sámuel-bíró (1918) *613.
 MÉSZÖLY GEDKON: Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István 58, 106, 397.
 — A bécsi codex sajtó alatt 236.
 — a Tört. Biz. másolatgyűjteményeinek gondozója 239.

- MÉSZÖLY GEDKON a Szótári Bizottság gyűjtője 245.
— könyvtáristzt a „kézirattár öre“ címet nyeri *609.
- Mezőgazdasági szociálpolitika CZETTLER JENŐ-től a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 308.
— a jutalom felében részesül 324, *414.
- MIHALIK JÓZSEF irodalmi munkássága 637.
- MIHÁLYFY KÁROLY Teleki-bíró *77, *204.
- MIKLÓSSY ISTVÁN: Keresztyn magyar népiünk a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 311.
- MIKOLA SÁNDOR: Az elektromos condensator impulzív és corpuscularis sugárzásáról *76.
- MOLDOVÁN GERGELY: Egy román szemle m. irod. anyaga 540.
- MOLNÁR ANDRÁS könyvjutalmat nyer 329, *415.
- MOLNÁR GYULA: Ügyvédek, Péczely-pályamű 66.
- MOLNÁR ISTVÁN: A kisgazda teendője, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- Monarchia pénzügyi harcokészültsége, HANTOS ELEMER-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 314.
- MORLEY JOHN: Tanulmányok. Ford. TARNAI JÁNOS, megjelent 246.
- MOSONY LIPÓT: Buda védelmére vonatkozó török hadtört. okmányok, bírálat alatt 211.
- MOUSSONG GÉZA ig.-tanító a Wodianer-Bizottság tagja *78.
— elkészíti a Wodianer-jutalmak minősítési táblázatát *205.
— a Wodianer-biz. tagja 371.
- MUNKÁCSI BERNÁT a fu. hadifoglyokat tanulmányozza 236.
— Vogul Népk. Gyűjt. kiegészítő kötete sajtó alatt 236.
- Munkanélküliség és munkatorlódás, BALKÁNYI BÉLA-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 308.
- Munkanélküliség és nemzetközi munkásvándorlások, FERENCZI IMRE-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 313.
- Munkáskérdés lényege, MÉHELY KÁLMÁN-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 318.
- Műegyetem tanévnyitó közgyűlésére meghívó *602.
- Müller György könyvkötőczég áremelése *411.
- NÁDASDY-pályázat hirdetése 333, *413.
— pályázat (1918) bírálói *613.
- NAGY IMRE: Az osztrák-magyar bankról, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- NAGY GYULA az oklevélzövegek kiadásánál követendő irányelvekről 239.
- Nagyjutalmi-Bizottság *78.
- Nagyjutalomra érkezett pályaművek 67.
- Nagyjutalomról jelentés 287, *412.
— jutalmat Lóczy Lajos nyeri el 289, *412.
— jutalmi jelentés szerzője SCHAFARZIK FERENCZ 291, *412.
- Nagyjutalom hirdetése 311, *415.
- NAGY ZSIGMOND átnézte Antal Géza fordítását 216.
- Nap légkörének physikája, FÉNYI GYULA-tól *76.
- Napoleon, FOURNIER műve 246.
- Naptárunk újjaalakítása és a husvétkérdés, MAHLER EDE-től 18.
- NÉGYESY LÁSZLÓ Farkas-Raskó-bíró *77, *138
— jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról 96, *138.
— Vojnits-bíró *77.
— jelentés a Magyar Mondattan cz. pályamű befejezéséről 65.
— Arany művésze és elmélete *412, *438.
— Teleki-bíró (1918) *613.
— a Prot. Irodalmi Társ. ünnepén az Akadémia képviselőjében *613.
— Vojnits-bíró (1918) *613.
- NÉMETH JÓZSEF: Szerbia cz. pályaműve 68, 248.
— Szerbia cz. művét bírálja gr. Teleki Pál *78.
— személyes felolvasási engedélyt kér *121.
— Magyarország és Szerbia földrajzi viszonyai *516.
- NÉMETHY GÉZA: Újabb szövegjavítások Firmicus Maternus astrologiájához 345.
— latinra fordítja a bélbori hadi emléktábla feliratát *517.
— irodalmi munkássága 637.
- Nemzetgazdasági Bizottság működése 1916-ban 243.
— új előadója Búday László *612.
- Nemzeti Színház kiküldöttje a Teleki-Bizottságba *77.
- Nemzetközi bíraskodás a magyar jogban, MAGYARY GÉZA-tól *604.
- Nép és föld, KENÉZ BÉLA-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- Néprajzi Társaság köszönete a teremért *411.
- Népiünk halandósági viszonyai BUDAY LÁSZLÓ-tól 5.
b. NOPCSA FERENCZ bírálja Szegh Dezső Albánia cz. művét. *78.
— levelező taggá választatik 330, *416, *417.
— a Keleti Biz. tagjává választatik *422.
— irodalmi munkássága 638.

NORDON AURÉLIA könyvjutalmat nyer *612.

Nyelv- és széptudományi osztály tagjai 1. Nyelvtudományi Bizottság 1916-i munkássága 236.

Nyelvtudomány. szerkesztője ASBÓTH OSZKÁR 236.

Nyelvtudományi Közlemények szerkesztője SZINNYEI JÓZSEF 236.

Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, írta BAUER GUSZTÁV, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 305.

Nyomdák áremelése *78, *609.

Nyomatványok előállításának ideiglenes megszüntetése ii. javaslat *609, *611.

Öltványi-pályázat hirdetése 340.

ÓNODI ADOLF: A mesterséges hangkép-zés- és beszédéről *138.

Ormódy Amélie-Bizottság *77.

— jutalomra érkezett pályaművek 67.

— jutalom hirdetése 33, *413.

— jutalomról jelentés 369, *410.

— jutalmat SOMLÓ SÁNDOR nyeri el 369, *410.

— pályázaton LÁZÁR ISTVÁN dícséretet nyer 369, *410.

Orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, HODINKA ANTAL-tól, megjelent 240.

Országgyűlési emlékek XII. kötete. Szerkeszti KÁROLYI ÁRPÁD 240, 241.

Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyűlésére meghívó *602.

ORTVAY TIVADAR-ról megemlékezés a Türt. Bizottságban 238.

Osteomalaciáról, SCIPIADES ELEMÉR-től *138.

I. osztály ülései 1916-ban 233.

II. osztály túlküldésainak elengedését kéri *207.

II. osztály ülései 1916-ban 234.

III. osztály ülései 1916-ban 234.

Osztárak-magyar bankról, NAGY IMRE-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

Összes ülések 1916-ban 249.

PALFY MÓRICZ fölkérteik Lörenthey Imre fölötti emlékbeszéd tartására *612.

PALÓCZ EDGÁR közreműködése a hadifoglyok tanulmányozásában 236.

Pályaművek, Beérkezett — 66, *77.

Pályatételek megállapítása ii. körlevél *139.

Pályázási szabályok 314.

Pályázatok határidejének elhalasztása *205.

—, Eldöntött — 1916-ban 264.

PÁLYI EDE: Az új ember erkölcstana, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 306.

PÁPAY JÓZSEF: Osztyák népk. gyűjt. előkészületben 236.

PAPP KÁROLY: A magyar birodalom vasérc- és készénkészlete pályázik a Marczibányi-mellékjutalomra 67.

PASTEINER GYULA Gorove-bíráló (1918) *613.

PASZLAWSZKY JÓZSEF irodalmi munkássága 611.

PAULER ÁKOS: Medveczky Frigyes emlékezete *77.

— a jelíges leveleket elhamvasztja *204.

— irodalmi munkássága 611.

PÁVEL AGOST: A legújabb vend irodalom nyelve dícséretet nyer 295, *412.

PECZ VILMOS: Összehasonlító Tropikájához Supplementum sajtóra kész 237.

— bírálja Vári Rezső Leonis imperatoris Tactica I-et 219.

— irodalmi munkássága 641.

PECZ-MÓDY: Supplementum Pecz Összehasonlító Tropikájához, sajtóra kész 237.

Péczy-Bizottság *77.

— regény-jutalomra érkezett pályaművek 66.

— regény-jutalomról jelentés *611.

— jutalmat FÁY ANDRÁS: Attila cz. történeti regénye nyeri el *611.

— regény-jutalom hirdetése 333, 337, *419.

PEKÁR GYULA Karátszonyi-bíráló (1918) *613.

Pénzüntézetek sanálása, KATONA LAJOSTól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

Pénztörténet, Magyar, HÓMAN BÁLINT-tól, megjelent 240.

Pénztár állása 1916-ban 283.

Pénzügyi hadviselés, írta DOMÁNY GYULA, pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 305.

Peperomia pereskiaefolia H. B. H.-ról, physiol.-anatomiai tanulmány, RICHTER ALADÁR-tól *409, *604.

Pesti Első Hazai Takarékpénztár-pályázat hirdetése (nyelvészet) 336.

— (közgazdaság) 338.

— részvényeinek elővételi joga értékesítettik *207, *608.

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, lásd Kereskedelmi bank.

Petőfi-Társaság Arany-ünnepére meghívó *205.

Petrichevich-Horváth Lázár Az elbujdosott cz. regényéről, FERENCZI ZOLTÁN 470.

Petronius: Cena. RÉVAY JÓZSEF-től 237.

PETZ GEDEON Sámuel-bíráló *77, 295, *412, (1918) *613.

PHILIPPOVICH JENŐ meghalt *516.

— fölötti emlékbeszéd tartására FELLNER FRIGYES kérték föl *612.

— családjának köszönete a részvétért *602.

- Physiologia és zoologia szétválasztása pályázatokon 241.
- PILCH JENŐ alezredessé lépett elő 241.
- PINTÉR JENŐ: Irodalomtörténete befejezése *604.
- széklet foglal *604.
- irodalmi munkássága 641.
- Karátsonyi-bíró (1918) *613.
- Vojnits-bíró (1918) *613.
- PIRCHALA IMRE: Ammianus Marcellinus fordítás I. ki van nyomtatva 237.
- II. kötet szedésben 237.
- Planáriák elterjedése stb. MÉHELY LAJOSTól *607.
- PLATZ BONIFÁCZ irodalmi munkássága 641.
- Plinius leveleinek fordítása, INCZE BÉNTől, sajtóra kész 237.
- PLÓSZ SÁNDOR az Igazgató-Tanács választotta ig. tagok közé lép *418.
- az ügyési számadások fölülvizsgálására fölkéretik *207.
- nek a számadások fölülvizsgálataért köszönet *418.
- a jutalmak ü. kiküldött bizottság tagja *218.
- irodalmi munkássága 642.
- POGÁNY BELA: A ferromágneses fémek Faraday-effectusa Rózsay-pályamű 68, *516.
- a Rózsay-pályázaton megbízást nyer 326, *415.
- Pókok izomrendszere, LENDEL ADOLF-tól *409.
- Polárosság, Újabb észleletek a teljes fényviszaverődésnél megtört sugár polárosságáról, FRÖHLICH PÁL-tól *516.
- POLGÁR JÓZSEF a Teleki-díj nyertese *201.
- Pollák-pályázat hirdetése 343.
- POLONYI GÉZA: Birtokpolitika, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 319.
- POPOVICS MARGIT könyvjutalmat nyer 328, *415.
- PORÁZIK GYÖRGY Wodianer-jutalmat nyer *205, 375, 409.
- PÖSCH DEZSŐ-nek köszönet a Szívák-hagyaték ü. *419.
- PRÁCSER ALBERT lefordítja Quintilianus II. kötetét 237.
- Præcepta Nicephori recensiói 249.
- PREISZ HUGÓ a Nagyjutalmi-Bizottság tagja *78, 289, *412.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR ig. tagválasztáskor egy szavazatot kap *418.
- Protestáns Irodalmi Társaság jubiláris ünnepére meghívó *613.
- PÜTNOKY IMRE a Szótári-Bizottság gyűjtője 245.
- tanári teendőinek egy része alól fölmentése 246.
- Pythagorasi alakok gyakorisága stb. SZILY KÁLMÁN-tól *137.
- Quintilianus II. fordítás PRÁCSER ALBERT-től 237.
- Rabmunkáról, HACKER ERVIN-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- RÁBOLD GUSZTÁV: Cicero De Oratore fordítása sajtóra kész 237.
- RÁCZ MIHÁLY: Kültöldi Állattenyésztési karczolatok, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- RADOS GUSZTÁV a jutalmak kiadása ü. *205.
- előterjeszti Szász OTTÓ értekezését *409.
- a Könyvkiadó-Biz. tagja *416.
- beszéde Zemplén Győző ravatalánál *517, *519.
- Rákóczi-fölkelés történetére megbízás 298, *413.
- Rákóczy László naplója, 241.
- RÁKOS ISTVÁN ig.-tanító a Wodianer-Bizottság tagja *78, 371.
- RÁTH GYÖRGY-né hagyománya *610.
- RÁTZ ISTVÁN meghalt *205.
- ravatalánál HUTYRA FERENCZ beszéde 142, *205.
- feletti emlékbeszéd tartására HUTYRA FERENCZ fölkéretik *421.
- Régi Magyar Költők Tára I. Sajtó alatt 237.
- Részvénytársasági tartalékpolitika MAKAI-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- REVAI JÓZSEF lefordítja Petronius Cena-t 237.
- REXA DEZSŐ: Ki írta az „Arandó és Miranda“-t 552.
- Ricardo és Malthus agrárpolitikai dolgozatai tervbe véve 243.
- RICHTER ALADÁR: Maregraviacea pályázik a Marczibányi-mellékjutalomra 67.
- A víztartó szövet, pályázik a Marczibányi-mellékjutalomra 67.
- Az isomorph Maregraviaceák etc. Rózsay-pályamű 68, 325.
- A víztartó szövet cz. munkájának kiadása 244.
- A vízszövet s az élettani felemáslevo-lóság, megjelent 245.
- Physiologiai-anatomiai tanulmány a Peperomia pereskiaefolia H. B. H.-ről stb. *419, *614.
- irodalmi munkássága 642.
- RIEDL FRIGYES a Lehr-pályázat bírálója (1918) *613.
- RIESZ FRIGYES irod. munkássága 615.
- RIESZ MARCELL: A trigonometrikus sorok elmélete Lukács Krisztina-pályamű 68.
- Lukács Krisztina-pályázaton (matematika) megbízást nyer 325, *414.
- RIPKA FERENCZ közreműködése a hadifoglyok tanulmányozásában 236.

Római Magyar Történeti Intézet működése 1916-ban 248.

- kiadja a Sylloge Tacitorum Graecorum-ot 249.
- épülete rendben van 248.
- épületejök karbantartására SCHWENDT ügyel föl 248.

Román hagyatéok I. Szernye mocsár.

ROTH VIKTOR Bésán-pályaművére előleget kap *612.

Rózsay-pályázatra érkezett pályaművek 68.

- pályázatra elkésve érkezett pályamű *78.
- pályázatról jelentés 325, *414.

RUBINEK GYULA dolgozatai a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 320.

SÁGI ISTVÁN a Szótári Biz. gyűjtője 245.

SALEMAN KÁROLY halála *77, *410.

Sámuel-Bizottság *77.

— (1918) *613.

Sámuel-díj hirdetése 334, *413.

— ról jelentés 294, *412.

— szerzője MELICH JÁNOS 295, *412.

— díjat SEBESTYÉN IRÉN nyeri el 294, *412.

SCHACK BÉLA-né: Azokkal, a kik sírnak, Ormódy Amélie-pályamű 67.

SCHAFARZIK FERENCZ a Nagyjutalmi-Bizottság tagja *78.

— a Nagyjutalmi Biz. előadója 291, *412.

— Déchy Mór temetésén *139.

— Déchy Mór fölötti emlékbeszéd tartására fölkéretik *205.

— a Bányászati és Kohászati Egyesület közgyűlésén képviseli az Akadémiát *613.

SCHAFER KÁROLY: Az agyvelő barázdálódásáról *76.

— Agybarázdálódási folyamat *604.

— irodalmi munkássága 647.

Schiller-érmek, SPITZER MÓR ajándéka *517.

SCHMIDT JÓZSEF: Buddha az Avestában 81, *136.

— a Nyelvintudomány munkatársa 236.

— irodalmi munkássága 647.

SCHMOLLER GUSZTÁV halála *602.

SCHNELLER ISTVÁN irodalmi munkássága 647.

Schreiber-Kautz-pályázatra érkezett pályaművek 68.

— Bizottság *78.

— pályázat hirdetése 337, *414.

I. Kautz-Schreiber a. is.

SCHULEK FRIGYES t. taggá választatik 330, *416, *417.

SCHULTER RUDOLF: A találmányi szabadságról, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

Schvarcz Gyula emlékezete, HORVÁNSZKY GYULA-tól *601.

SCHWENDT fölügyel a Római Magyar Történeti Intézet házára s berendezésére 248.

SCIPIADES ELEMÉR: Az osteomaláciáról *138.

SERES GYULA: Románia cz. pályaműve 68, 248.

— Románia cz. művét bírálja JANCsó BENEDIK *78.

SEBESTYÉN IRÉN Sámuel-díjat nyer 294, *412.

SEBESTYÉN GYULA: A magyar rovásírás hiteles emlékeinek kiizetése 243.

— irodalmi munkássága 647.

SEBESTYÉN KÁROLY felolvasási engedélyt nyer *78.

— Shakespeare és az ókor, előkészületben 247.

— Shakespeare és az angol renaissance *420.

Segélyezett munkák és folyóiratok 269.

Shakespeare és az ókor, SEBESTYÉN KÁROLY-tól, előkészületben 247.

Shakespeare és az angol renaissance, SEBESTYÉN KÁROLY-tól *420.

SIGMOND ELEK: A sziktalajok képződésében szereplő chemiai átalakulások *421.

— irodalmi munkássága 649.

SIMAI ÖDÖN a Szótári Biz. gyűjtője 245.

SIMONYI ZSIGMOND befejezi a M. Mondat-tan cz. pályaművét 65.

— Sámuel-bíráló *77, 295, *412, (1918) *613.

— a Marczibányi-bíráló *77, 294, *412.

SOMLO SÁNDOR: A királyleánya, Ormódy Amélie-pályamű 67.

— jutalmat nyer *410.

SOOS LAJOS: A magyar birodalom Molnusc-faunája cz. dolgozat segélyezése 211.

SÖRÖS PONGRÁCZ irodalmi munkássága 649.

Spinoza etikája, ALEXANDER BERNÁT-tól *420.

SPITZER MÓR ajándéka *517.

STEINDORFF GYÖRGY k. taggá választatik 329, *416, *417.

STEINER LAJOS I. taggá választatik 330, *416, *417.

— irodalmi munkássága 649.

STERN KORNÉL közreműködése a hadifoglyok tanulmányozásában 236.

SUPKA GEZA fordítja Fournier: Napoleonját 246.

Sylloge Tacitorum Graecorum sorozat, előkészületben 249.

Szabó Béla elfeleedett közjogásznak, CONCHA GYÖZÖ-től *611.

SZABÓ ZOLTÁN: A Knantia génusz monographiája pályázik a Nagyjutalomra 67.

SZABOLCSKA MIHÁLY: Emlékezés Tompa Mihályra *607.

SZABÓNÉ KARAY ANNA: Sebesültek, Pécze-pályamű 66.

- b. SZALAY IMRE halála *602.
 Számadás 1916-ról *205, *207, 209.
 Számadások felülvizsgálása *207, *418.
 SZANTHÓ GYULA fordítja Hettner művét 246.
 Szarvasgombaféléi. Magyarország földalatti gombái. — írta HOLLÓS LÁSZLÓ, Marczibányi-mellékjuttalomban részestül 291, *412.
 SZARVASY IMRE a Rózsav-biz. tagja 326.
 SZÁSZ OTTÓ: Végtelen lánczörtek irrationalitása *409.
 SZERBERÉNYI LAJOS Zs.: Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 320.
 gr. SZÉCHENYI BÉLA 80-ik születésnapja *139.
 — adománya *208.
 — a számadások felülvizsgálására fölkéretik *207.
 — a számadások felülvizsgálataért köszönet *418.
 Széchenyi István életrajzára érkezett pályamű 68.
 — életrajz bírálója GAAL JENŐ *78.
 — életrajzra pályázathirdetés 330.
 — és Zsoldos Ignác. Közli Mészöly GEDEON 58, 106, 397.
 — Múzeum részére adomány *208.
 SZEDERKÉNYI ANNA: A míg egy asszony eljut odáig. Péczely-pályamű 66.
 Szeged mezőgazdasága. Szűts MIHÁLY-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 321.
 Szegény emberről. a —, ECSERI LAJOSTól a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 310.
 SZEGH DEZSŐ: Albánia I—IV. cz. pályaműve 68, 217.
 — Albánia cz. művét bírálja b. Nopcsa Ferencz *78.
 Székfoglalók;
 Fényi Gyula *76.
 Ferenczi Zoltán *420.
 Grosschmid Béni *315.
 Kornis Gyula *203.
 Magvary Géza *604.
 Pintér Jenő *601.
 Szentpétery Imre *614.
 Gr. Teleki Pál *137.
 SZEMERE SAMU: Giordano Bruno, előkészülthez 217.
 SZENDE GYULA: A világkereskedelem technikája, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
 SZENDE PÁL: Az adóreform, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 321.
 SZENDREI JÁNOS beadványa a Hadtört. Biz. jövedelmének megcsonkítása ii. *608.
 Szén megolvasztására kísérlettervezet Dósa MIHÁLY-tól a Rózsav-pályázaton 326.
 Szénhiány miatt az ülésteremben idegen társulatok nem üléshezhetnek *609, *612.
 SZENTES KÁROLY nyugdíjaztatási ügye *206.
 — halála *410, *418.
 — (emlékezete) 422.
 Szent István pécsváradi és pécsi alapító levele, SZENTPÉTERY IMRE-től *614.
 SZENTKLÁRAY JENŐ: Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből 354, *408.
 — irodalmi munkássága 653.
 SZENTPÉTERY IMRE a Tört. Biz. s. tagja 238.
 — Borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei megjelent 240.
 — I. taggá választatik 329, *416, *417.
 — folytatja oklevél-kutatásait 239.
 — a Tört. Biz. r. tagjává választatik *421.
 — székét foglal *611.
 — Szent István pécsváradi és pécsi alapítólevele *611.
 — irodalmi munkássága 653.
 Széphalmi számadások felülvizsgálása *207.
 Szerb repertorium. MARGALITS EDÉ-től, sajtó alatt 241.
 Szernye-mocsár eladása *208, *609.
 SZIDÁROVSKY JÁNOS a Szótári Biz. gyűjtője 245.
 SZIKRA: Ez az! Péczely-pályamű 66.
 — Ez az! Ormódy Amélie-pályamű 67.
 Sziklatalajok képződésében szereplő chemiai átalakulások, SIGMOND ELEK-től *421.
 SZILÁDY ÁRON t. taggá választatik 329, *416, *417.
 SZILY KÁLMÁN: A pythagorasi alakok gyakorisága stb. *137.
 — jelentése ifj. Szivák Imre hagyatékáról *419.
 — jelentése Déchy Mór könyvtára ii. *419.
 — elnököl a III. osztály ülésén *516.
 — irodalmi munkássága 654.
 SZINKYEI FERENCZ: Jelentés a Vojnits-jutalomról *77, 90.
 — Kőczán-bíráló *77, *38.
 (1918) *613.
 — irodalmi munkássága 654.
 SZINKYEI JÓZSEF a M. Mondattan bírálója 66.
 — szerkeszti a Nyelvtud. Közleményeket 236.
 — a Wodianer-biz. tagja 374.
 — Sámuel-bíráló *77, 295, *412.
 — Ormódy-bíráló *110.
 — Sámuel-bíráló (1918) *613.
 — irodalmi munkássága 654.
 ifj. SZIVÁK IMRE hagyatéka *419.
 SZMRECSÁNYI LAJOS igaz. atótaggá választatik *418.
 — köszönete *608.
 Szolgák rk. segélye (100 K) *608.
 — fizetésrendezése *609.

Szótári Bizottság működése 1916-ban 245.

Sztrájkstatisztika, KENÉZ BÉLA-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

— Sztróka-pályázat hirdetése 340.

SZÓTS ISTVÁN a Wodianer-biz. tagja *78, 374.

SZÓTS MIHÁLY: Szeged mezőgazdasága, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 321.

Tágajánlások ü. körlevél *78.

TAGÁNYI KÁLOLY balkáni pályamű-bíráló *77.

Tagok, belső — 1.

— Új — köszönete *122.

Tagválasztás 329, *415, *417.

TAKÁCS SÁNDOR: Rajzok a török világból III. elkészületben 217.

TAKÁCS ZOLTÁN fordítja Kakuza Okakura művét 246.

TANGL FERENCZ bírálja dr. Veress Elemér: Az izomnak... merevedéséről című dolgozatot 241.

Tanítóképző-Intézeti tanárok közgyűlésére meghívó *612.

Tanítók Orsz. Főtvös-ünnepélyére meghívó *139.

TARCAZ GIZELLA könyvjutalmat nyer 328, *415.

TARNAI JÁNOS fordítja Morley: Tanulmányait 247.

TELCS EDE Holló Barnabás szobrai ü. *208.

Teleki-Bizottság *77, (1917) *201, (1918) *613.

— pályázatra érkezett pályaművek 66.

— pályázatról jelentés 169, *201.

— pályázaton POLGÁR JÓZSEF jutalmat nyer *204.

— pályázat hirdetése 332, *412.

Teleki Mihály levelezéséhez gyűjtött anyag megvásárlása 210.

gr. TELEKI PÁL bírálja Németh József Szerbia cz. művét *78.

— Déchy Mór temetésén *139.

— A földrajzi gondolat története *137, 154.

gr. Teleki Samu fölötti emlékszedő tartására LÓCZY LAJOS kéretik föl *139.

Temesvár a város monographiájának megírására új szakfelelőst kér 210.

Tetőjárda javítása *600.

THAISZ LAJOS pályázattól visszalép *613.

Thallóczy Lajos fölötti emlékszedő tartására KÁROLYI ÁRPÁD felkéretik *78.

—ről megemlékezés a Tört. Bizottságban 238.

— arcképének megfestetése *410, *411, *417.

P. THEWREWK EMIL. Teleki-bíráló *77.

— a Teleki-bizottság elnöke *204.

— meghalt *139.

P. THEWREWK EMIL ravatalánál HEGEDŰS ISTVÁN búcsúztatója *139, 140.

— fölött CSÉNGERI JÁNOS fog emlékszedő tartani *410.

— halála alkalmából JAGIĆ WRATISLAW részvéte *205.

THIRING GUSZTÁV Déchy Mór temetésén *139.

TIRINGER BÉLA nyungdíjazása *206.

— halála *616.

TIRINGER BÉLÁNÉ kérvénye *419.

Tisztviselők kérése ruhasegélyért *608.

— (okleveles) kéri, hogy az állami okl. tisztviselőkkel egyenlő ellátáshoz részesüljenek *608.

Toldy Ferencz kritikai munkássága, Császár Elemér-től 354, *408.

TOLNAI VILMOS a M. Mondattan cz. pályamű bírálója 66.

— Marczibányi-bíráló *77.

— a Marczibányi-pályázat előadója 294, *412.

— Nyelvtud. Közlemények munkatársa 236.

— a Szótári-Bizottság gyűjtője 245.

— Arany János nyelvminősítéséről *412, 458.

— Parkas-Raskó-bíráló (1918) *613.

— Gertrudis *611.

— felolvassa Váczy János: „Tompá emlékezetét”-t *608.

— Irodalmi munkássága 655.

Tomory-pályázat hirdetése 312, *415.

Tompá Mihályhoz Kazinczy Gábor hat levele, dr. WALLENTINYI DEZSŐNÉ-től 386.

— írásban BERZEVICZY ALBERT megnyitója *608.

— Mihály emlékezete, VÁCZY JÁNOS-tól *606.

— Emlékezés — ra, SZABOLCSKA MIHÁLY-tól *607.

— mellszobra ü., BRÖTHY ZSOLT indítványára *607.

— ünnepélyre (Rimaszombat) meghívó *602.

TONELLI SÁNDOR: M. közgazdasági érdekképviselők a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 322.

TÓTH JENŐ könyvjutalmat nyer 329, *415.

TÓTH-SZABÓ PÁL: A husszita uralom Magyarországon, sajtó alatt 241.

Többtermelésről. ALVINCZY MIHÁLY-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

— DÁNIEL ARNOLD-tól 323.

Tömegmozgalom az alföldi paraszt-városokban. SZEREBÉNYI LAJOS-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 320.

TÖRKÜLY JÓZSEF Wodianer-jutalmat nyer *205, 375, *419.

Törlesztéses kölcsön. BIRÓ ENDRÉ-től, Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.

Török főkonzul a Feridun-alap ü. *207.

- Török hódoltság. Újabb részletek a délmagyarországi — történetéből, SZENTKILÁRAY JENŐ-től 354. *408.
- Történetirők III., sajtó alatt 241.
- uralkodás története hazánkban, CSÁSZÁR MIHÁLY tervezete 297. *413.
- Történelmi Bizottság jelentése a Bülpályázatról 297. *413.
- másolatgyűjteményének gondozásával MESZÖLY GEDRÖX bizatik meg 239.
- Életrajzok támogatása 240.
- Trefort- emléktábla *136.
- en ILOSVAY LAJOS emlékül *136.
- Agost emlékezete, BERZEVICZY ALBERT-től *137.
- TREITZ PÉTER pályaműve *613.
- Trigonometria sorok elmélete, RIESZ MARCEL-től, a Lukács Kr.-pályázaton megbízást nyer 325. *414.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN segédtitkári címet kap *206.
- a Szótári Bizottság gyűjtője 245.
- Tudomány-Egyetem (Budapest) ünnepélyes közgyűlésére meghívó *122.
- (Budapest) megnyitására meghívó *613.
- Tudományos, Magyar — Intézet Berlinben *612.
- Tűlkiadások elengedését kéri a II. osztály *207.
- TUZSON JÁNOS fölkéretik Kitaibel Pál fölötti emlékbeszéd tartására *602.
- Kitaibel Pál emlékezete *615.
- átvesszi a Kitaibel-szobrot *615.
- Tübingai pályamű, Kazinczy Ferencztől, kiadja HEINRICH GERSZÁV 237.
- Új ember erkölcostana, írta PÁLYI EDE pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67. 305.
- UJHÁZY LÁSZLÓ ellenőrizte Supka Géza fordítását 246.
- Újhelyi Péter őrnaggyá lépett elő 242.
- Ullmann-bizottság *78. *139.
- pályázatra érkezett pályaművek 68.
- pályázatról jelentés 295. *413.
- díj nem adatik ki 295. *413.
- újra hirdették *413.
- jelentés szerzője FELLNER FRIGYES 297. *413.
- pályázat hirdetése 337. *414.
- Ügyészi jelentések *419. *609.
- Ügyészi számadások fölvizsgálása *207.
- Ülések szünetelése *139. *616.
- Ünnesor (1918) *616.
- Ünnepélyes közülés tárgysora *411.
- Váczy János: Kazinczy Ferencz levelezésének XXIII. kötete Kiadásra kész 237.
- Tompa Mihály emlékezete *606.
- VÁCZY JÁNOS Nádásdy-bíráló (1918) *613.
- Válvi-pályázat hirdetése 342.
- Vámközösség stb., HAVAS MÓRTÓL, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- VAMOS JENŐ: Városélelmzési- és földreform, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 322.
- VANINO MIKOSZLÁV könyvjutalmat nyer 329. *415.
- VARGA FERENCZ főhadnagy kérése egy feliratnak latin nyelvre fordítása ü. *517.
- beküldi a bébbori emléktábla képét *602.
- VARGHA DAMJÁN: A magyar codexok forrásai előkészületben 236.
- Codex-forrás-tanulmányaim eredményei *515.
- -nak az Ipolyi-jutalom kifizetendő *416.
- VÁRI REZSŐ a jelíges levelek elhamvasztója *138.
- Történeti intézetek Rómában 248.
- Leonis imperatoris Tactica I. 248.
- VARJÚ ELEMÉR: A szent korona *75.
- Városélelmzési- és földreform, VAMOS JENŐ-től a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 322.
- Városok háztartásának joga, — MÁRFFY EDE-től, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- Vas, A — és kereskedelme, BÖLCSHÁZY BARNÁ-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
- A — Faraday-effectusának módosulása stb. POGÁNY BELÁ-tól *516.
- VÁTH JÁNOS: Lápvilágban Ormódy Amélie-pályamű 67.
- VELEDETS LAJOS a Szótári Biz. gyűjtője 245.
- Vend irodalom nyelve, írta PÁVEL ÁGOSTON, dícséretet nyer 295. *412.
- VENDL JÓZSA könyvjutalmat nyer 328. *415.
- Vereinigung von Freunden der Türkischen Litteratur köszönete kiadványainkért *122.
- VERES PÁL: Egy Arzela-féle tétel általánosítása *604.
- VERESS ELEMÉR: A gátlásról cz. dolgozat segélyezése 244.
- Az izomnak meleggel előidézhető merevedéséről cz. dolgozat bírálata 241. 245.
- VÉRTESY DEZSŐ halála *602.
- VICZMÁNDY JENŐ: Vörös ördög szabadságon Pécze-pályamű 66.
- Vigázó-pályázat hirdetése (történet) 336. 338.
- (physika) 343.
- Vigázó-pályázat (Arpádházi királyok) meddő *415.
- VIKÁR BELÁ a hadifoglyokat tanulmányozza 236.

- VIKÁR BÉLA: Analogiai hatások a népköltésben *315.
 — a Lehr-pályázat bírálója (1918) *613.
 Világháború emlékeinek gyűjtése 241.
 Világkereskedelem technikája, SZENDI GYULA-tól, a Keresk. Bank jutalmáról szóló jelentésben 323.
 VILLARI PASQUALE meghalt *616.
 Virágos növények magtejlődésének kutatására tervezet HORVÁTH ZOLTÁN-tól, a Rózsay-pályázaton 326.
 Viszonyító lelkiactusok, KORNIS GYULA-tól *203.
 VISZOTA GYULA Farkas-Raskó-bíró *77, *138.
 — a Lehr-pályázat bírálója (1918) *613.
 Vitéz-pályázat hirdetése 338.
 Vizsgálatok az algebrai számtest discriminansáról, BAUER MIHÁLY-tól *121.
 VOINOVICH GÉZA Vojnits-bíró *77, (1918) *613.
 — Karátsonyi-bíró (1918) *613.
 Vojnits-Bizottság *77.
 — díjra érkezett pályaművek 68.
 — jutalomról jelentés *77, 90.
 — jutalmat MOLNÁR FERENCZ: Fehér felhő cz. darabja nyert el *77.
 — díj hirdetése 331, *413.
 — pályázat (1918) bírálói *613.
 R. VOZÁRY GYULA a Szótári Biz. gyűjtője 245.
 Wagner Richard, Lichtenberger műve 246.
 Wahrmann-jutalom hirdetése 331, *412.
 WALDEYER VILMOS az Akadémia képviselőjében részt vesz a berlini M. Tud. Intézet alakuló ülésén *612.
 WALLENTINYI DEZSŐ: Rákóczy László naplója 241.
 — DEZSŐNÉ: Kazinczy Gábor hat levele Tompa Mihályhoz 386.
 Wesselényi-utczai ház értékesítése *609.
 b. WLASSICS GYULA a jutalmak ü. ki-kiüldött bizottság tagja *208.
 — irodalmi munkássága 656.
 Wodianer-Bizottság *78.
 — jutalmakról jelentés *204, 373.
 — jutalmak átadása *205, *409.
 — hirdetése 330, *112.
 WOLFF NÁNDOR min. osztálytanácsos a Wodianer-Bizottság tagja *78, 374.
 ZACHARA LAJOS: Az elektromosság a mezőgazdaságban pályázik a Keresk. Bank jutalmára 67, 307.
 Zárt ülés *205.
 ZÁVODSZKY LEVENTE: Héderváry-család oklevéltára II, sajtó alatt 241.
 ZEMPLÉN GYÖZÖ arcképfének megfestetése *411, *417.
 — temetése *517.
 — ravatalánál RADOS GUSZTÁV *517, *519.
 ZOLNAI GYULA a Szótári Biz. gyűjtője 245.
 Zoologia és physiologia szétválasztása pályázatokon 244.
 Zrínyi és Busbecquius, FERENCZI ZOLTÁN-tól 34.
 Zsigmond császár koronázása és a német városok, ALDÁSY ANTAL-tól *515.
 Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István. Közli MÉSZÖLY GEDEON 58, 106, 397.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET. 1917 február 6 1. és 2. FÜZET.

A M. T. Akadémia belső tagjai 1917 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Illosvay Lajos r. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtítkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
József főherczeg.
Gr. Apponyi Albert t. t.
B. Hornig Károly.
Herzeg Esterházy Miklós.
Wekerle Sándor.
Csernoch János.
Herzeg Batthyány-Strattmann
Lá-zió.

11. Gr. Károlyi Gyula.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknoi Vilmos t. t.
Beöthy Zsolt r. t.
B. Wlassics Gyula r. t.
B. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre t. t.
B. Eötvös Lóránd r. t.
Plósz Sándor ig. és t. t.
Entz Géza r. t.
Goldziher Ignác r. t.
Gr. Andrássy Gyula r. t.

13. Concha Győző r. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác ig. és r. t.

Osztálytitkár: Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Sándor ig. t.
Ponori Thewrewk Emil.
Lévay József.
Rákosi Jenő.

Benczúr Gyula.
Gr. Zichy Géza.
Herzeg Ferencz.
8. Berczik Árpád.

Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

Goldziher Ignác ig. t.
 Simonyi Zsigmond.
 Szinnyi József.
 Pecz Vilmos.
 Asbóth Öszkár.
 Hegedűs István.
 Munkácsi Bernát.
 8. Némethy Géza.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

Szilády Áron.
 Beöthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Pasteiner Gyula.
 Badics Ferencz.
 Bayer József.
 7. Jánosi Béla.

Levelező tagok:

Bánóczi József.
 Lehr Albert.
 Csengeri János.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 Tolnai Vilmos.
 Bleyer Jakab.
 Láng Nándor.
 Vikár Béla.
 Bódiss Jusztin.
 Schmidt József.
 20. Darkó Jenő.

Levelező tagok:

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Riedl Frigyes.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szaboleska Mihály.
 Váczy János.
 Császár Elemér.
 Voinovich Géza.
 Gárdonyi Géza.
 Pekár Gyula.
 Divald Kornél.
 Ambrus Zoltán.
 Horváth Cyrill.
 Viszota Gyula.
 Szinnyi Ferencz.
 20. Pintér Jenő.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.

Osztályelnök: Concha Győző ig. és r. t.

Osztálytitkár: Fejérpataky László r. t.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Albert ig. t.
 Darányi Ignác.
 B. Forster Gyula ig. t.
 Plósz Sándor ig. t.
 Berzeviczy Albert ig. t., elnök.

Fraknoi Vilmos ig. t.
 Gr. Tisza István.
 Pauer Imre ig. t.
 9. Gr. Khuen-Héderváry Károly.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok:

B. Wlassics Gyula ig. t.
B. Láng Lajos.
Concha Győző ig. t.
Földes Béla.
Nagy Ferencz.
Gr. Andrássy Gyula ig. t.
Vargha Gyula.
Gaal Jenő.
Matlekovits Sándor.
Balogh Jenő.

11. Alexander Bernát.

Levelező tagok.

György Endre.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Óvári Kelemen.
Kolosvári Sándor.
Farkas Lajos.
Edvi Illés Károly.
Nagy Ernő.
Grossschmid Béni.
Reiner János.
Thirring Gusztáv.
Kunz Jenő.
Ferdinándy Géza
Magyary Géza.
Balogh Artúr.
Bernát István.
Finkey Ferencz.
Polner Ödön.
Platz Bonifác.
Angyal Pál.
Prohászka Ottokár.
Réz Mihály.
Pauler Ákos.
Jankovich Béla.
Schneller István.
Giesswein Sándor.
Buday László.
Illés József.
Fellner Frigyes.

30. Kornis Gyula.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Károlyi Árpád.
Fejérpataky László.
Zsilinszky Mihály.
Csánki Dezső.
Karácsonyi János.
Ballagi Aladár.
Békefi Remig.
Szádeczky Kardoss Lajos.
Márki Sándor.

10. Fináczy Ernő.

Levelező tagok:

Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Nagy Gyula.
Óváry Lipót.
Marczali Henrik.
Komáromy András.
Tagányi Károly.
Csoma József.
Wertheimer Ede.
Angyal Dávid.
Kollányi Ferencz.
Szendrei János
Erdélyi László.
Sebestyén Gyula.
Mihalik József.
Takáts Sándor.
Kuzsinszky Bálint.
Áldásy Antal.
Szeremlei Samu.
Mahler Ede.
Hornyánszky Gyula.
Sörös Pongrácz.
Barabás Samu.
Hodinka Antal.
Gr. Teleki Pál.
Éber László.
Domanovszky Sándor.
Varjú Elemér.

29. Jancsó Benedek.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Entz Géza ig. és r. t.*Osztálytitkár:* Fröhlich Izidor r. t.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla ig. t.

B. Podmaniczky Géza.

Semsey Andor ig. t.

4. Lenard Fülöp.

A) Math. és phys. alosztály.

B) Természettudományi alosztály.

*Rendes tagok:**Rendes tagok:*

Szily Kálmán ig. t., főkönyvtárnok.

Kremner József.

B. Eötvös Loránd ig. t.

Entz Géza ig. t.

Fröhlich Izidor.

Horváth Géza.

Schuller Alajos.

Koch Antal.

Kherndl Antal.

Lóczy Lajos.

Réthy Mór.

Lenhossék Mihály.

Hosvay Lajos.

Genersich Antal.

Rados Gusztáv.

Mágoesy-Dietz Sándor.

Kövesligethy Radó.

Tangl Ferencz.

Farkas Gyula.

Méhely Lajos.

Kürschák József.

Daday Jenő.

12. Fabinyi Rezső.

12. Schafarzik Ferencz.

*Levelező tagok:**Levelező tagok:*

Schulhof Lipót.

Bedő Albert.

Balló Mátyás.

Inkey Béla.

Zipernovszky Károly.

Paszlavszky József.

Hankó Vilmos.

Bókay Árpád.

Schulek Frigyes.

Franzenau Ágoston.

Winkler Lajos.

Önodi Adolf.

Tötössy Béla.

B. Kétly Károly.

Bugarszky István.

Apáthy István.

Hoor-Tempis Mór.

Jendrássik Ernő.

Schlesinger Lajos.

Istvánffy Gyula.

Bodola Lajos.

Rätz István.

Buchböck Gusztáv.

Hollós László.

Klupathy Jenő.

Zimányi Károly.

Tangl Károly.

Lörenthey Imre.

Wittmann Ferencz.

Tuzson János.

Fejér Lipót.

Déchy Mór.

Szarvasy Imre.

Ifj. Entz Géza.

B. Harkányi Béla.

Hutýra Ferencz.

Bánki Donát.
Rejtő Sándor.
Beke Manó.
Sigmond Elek.
Fényi Gyula.
24. Riesz Frigyes.

Kertész Kálmán.
Richter Aladár.
Preisz Hugó.
Buday Kálmán.
Mauritz Béla.
Schaffer Károly.
Krompecher Ödön.
Böckh Hugó.
Pálffy Mór.
28. Degen Árpád.

Népünk halandósági viszonyai.

(Kivonat Buday László tagnak 1916 nov. 6-án tartott előadásából.)

A közegészségügyi statisztika művelése népünk kedvezőtlen egészségügyi viszonyai miatt állandóan nagyon fontos volt korábban is: különösen időszerűvé válik azonban most a háború folytán, a mikor a háborús veszteségek nagy száma és a születések tartós elmaradása még jobban megingatják népszaporodásunk mérlegét, a mikor tehát különösebb gonddal kell megfigyelniünk, hogy milyenek azok a veszélyek, a melyek népünk egészségét normális körülmények között is fenyegetik s a melyek ellen a küzdelmet a háború alatt s a háború után is fokozottabb mértékben folytatni kell.

A m. kir. központi statisztikai hivatal korábban a halálokokat rendszerint csak a hét évnél fiatalabb vagy idősebb halottak megkülönböztetésével dolgozta fel s a halálozásra legnagyobb befolyással bíró tényezőknek, a kornak és a foglalkozásnak szerepét nem vizsgálta. Kétségtelen, hogy a halálóki statisztika csak ezen összefüggések kimutatásával válik igazán értékesé; ez a hármas combinatio azonban oly nagy munka, hogy nemcsak nálunk hanem a legtöbb külföldi államban is hiányzott eddig. Egyes statisztikákban a combinatióknak csak egyik vagy másik részét, vagy a kor vagy a foglalkozás szerinti részletezést találjuk meg. Japán kivételével, melynek statisztikája e tekintetben rendkívül fejlett, leginkább a kisebb megfigyelési anyaggal bíró városi statisztika tudott elmélyedni a halálokoknak kor és foglalkozás szerinti vizsgálatába.

A magyar statisztikai hivatal tehát, ha nem végzett is teljesen úttörő munkát, mindenesetre az első közé tartozik időrendben is s a munkálatoknak tüzetes részletezése tekintetében is, a mikor négy évnek halálozási anyagát, az 1909—12-es

éveket, a koresoportoknak és foglalkozási ágaknak lehető bő részletezésével mutatta ki halálokok szerint.

A munkának értékét csökkenti némileg, hogy a halálokok megnevezése igen sok esetben nem elég szabatos, sőt megtévesztésre is alkalmas. A magyar anyaországban folytonos javulással most már a haláleseteknek mintegy 60%-ánál orvos állapítja meg a halálokot, Horvát-Szlavonországban azonban még mindig csak 20% az orvos által megállapított halálesetek aránya. Még ott is azonban, a hol orvosi megállapítással rendelkezünk, ez igen gyakran csak felületes és téves diagnosishoz lehet az eredménye, a mikor t. i. az orvos a beteget egyáltalán nem látta életében, vagy csak hosszú idővel halála előtt s tüzetesebb vizsgálatra nincsen ideje a halálok megállapításához.

Hozzájárul mindezekhez, hogy az a haláloki névjegyzék, melyet halottkémeink használnak, sok részében igen elavult. néhány fontosabb betegség teljesen hiányzik belőle, másoknak pedig osztályozása nem megfelelő — és a mi fő, nem áll az orvosok rendelkezésére megfelelő útmutatás, hogy az előforduló különféle halálokokat a nomenclatura egyes általánosabb megnevezésű gyűjtőnévei közül melyik alá foglalják.

A haláloki statisztikának most történt első tüzetesebb földolgozása tehát azzal a tanulsággal is jár, hogy a halálokok megnevezését s azt az egész rendszert, a melylyel e megnevezések történnek, reformálni kell. Addig is azonban, a míg ez megtörténik, a nyert eredmények bizonyos óvatos következtetésekre így is alkalmasak.

Magyarországnak sajnosan nagy *csecsemő- és gyermekhalandóságát*, mely az európai államok közül csak Oroszországban nagyobb, mint a mienk, szintén nem tudjuk teljesen megvilágitani a halálokoknak rendszertelen és nem elég szakszerű megnevezése miatt.

A gyermekhalálózások közül, melyeknek száma az utóbbi évtizedekben mutatkozott lassú javulás daczára is a hét éven aluliak sorában közel 240,000, az egy éven aluliak közül több mint 150,000 évenként, mintegy 70,000 jelentetik be veleszületett gyengeség czímén. Ez a nem szabatos kifejezés legtöbb esetben valószínűleg táplálkozási zavarból eredő halálesetet jelent, tehát ugyanolyan megítélés alá kell hogy essék, mint az a mintegy 35,000-nyi gyermekhalálózás, a mely kifejezetten gyomor- és bélhurut, vagy gyermekek hasmenése folytán következett be. Lehet, hogy a táplálkozási zavarból eredő gyermekhalálózások száma még nagyobb, mert mintegy 20—25,000 haláleset van kimutatva görcsök czímén az idegrendszer bántalmi között. holott valószínű, hogy ezek a görcsök mérgezési folyamatnak az

eredményei és leggyakrabban a bélhurut befejező jelenségei s jóval ritkábban idegrendszeri zavarok.

Ha azonban ez utóbbiakat ki is hagyjuk vizsgálódásaink közül s a táplálkozási zavarból eredő gyermekhalálozásokat csupán a veseszületett gyengeség czimén kimutatottakkal foglaljuk össze, akkor is mintegy 105,000 kis áldozatot találunk évenként az okszerűtlen táplálás miatt kora sírjába térni. Ez a magas szám annál megdöbbentőbb, mert, jóllehet a gyermekhalálozás általában lassú csökkenést mutat, ezen a czímen még fokozatosan növekszik is a halottak száma.

A táplálkozási zavarból eredő gyermekhalálozás a földmíves-népességben pusztít igen erősen s itt is különösen kedvezőtlen az arány a kisbirtokosoknál, a kik az orvosi segítségtől is inkább húzódoznak, mint az őstermelő-népességnek némely még alacsonyabb vagyoni viszonyok közt lévő kategóriája, a gazdasági cselédek és földmíves-napszámosok. Rendkívül nagy ezen a czímen a gyermekhalandóság a különböző ágakban foglalkozó napszámosok családjában is, legmagasabbra szökken azonban a házicselédek gyermekeinél, a hol a dajkaságba kiadott kis gyermekek közül minden ezerből 70 vész el ilyen módon. A bányászatban, iparban, kereskedelemben és a közlekedésnél, valamint a közszolgálati ágakban már fokozatosan kisebb a veszteség a gyermekhalálozásnak ennél a neménél. Az iparban az önállók gyermekeinél mindenütt kevesebb áldozatot találunk, mint a segédszemélyzetnél s annál kevesebbet, minél nagyobb a szokásos társadalmi és vagyoni különbség az önállók és a segédszemélyzet között.

Az anyagi jóléttel együttjáró nagyobb műveltség s ebből folyólag a gyermekeknek okszerű gondozása a legfontosabb tényező a gyermekhalandóság ezen nemének leküzdésében. De a hol ez a tényező egyforma erővel működik, ott még mindig különbségeket okozhat az eltérő környezet, az egészségügyi szabályok megtartásának kisebb vagy nagyobb lehetősége s ezért a műveltebb és vagyonosabb osztályokban is, falusi környezetben, több gyermek esik áldozatul a táplálkozási zavaroknak, mint a városi lakosság körében.

A gyermekhalandóságnak másik fontos tényezője a *gyermekfertőző betegségek*, melyekben az utolsó évtizedekben megnyilvánult fokozatos javulás után nem egészen 30,000 gyermek pusztul el évenként.

E betegségek közül a diphtériának és a számarhurutnak pusztító ereje fokozatosan csökken, a vörheny és kanyaró azonban nemcsak nem mutat enyhülő irányt, hanem némely időszakban még fenyetőbbé is válik.

A gyermekfertőző bajoknál még szembeütlőbb, hogy a falusi nép gyermeki mennyivel nagyobb mértékben ki vannak téve a fertőzésnek, mint azok a foglalkozási osztályok, a melyek városban vannak. Különösen a kisbirtokosok sorában igen nagy a gyermekfertőző bajok pusztítása és feltűnő, hogy a diphtheria és a szamárhurut, a mely egyébként leginkább csökkenőnek látszik, a falusi népnél általában, különösen pedig a kisbirtokosoknál még mindig rendkívül sok áldozatot kíván. Annál feltűnőbb ez, mert a diphthériánál a szérumoltás már nagyban csökkentette a veszedelmet, a szamárhurut pedig a csecsemőkori n túl általában nem látszik életveszedelmesnek: mindkét bajnál tehát van még lehetőség a foglalkozási ágakban is a halandóság további visszaszorítására.

Az őstermelő népességen kívül a házi cselédeknek szintén falun nevelt gyermekei között pusztítanak legjobban a gyermekfertőző betegségek, míg a különböző ágba dolgozó napszámosoknál valamivel enyhül a veszedelem, bizonyára azért, mert a napszámosok — bár szintén kedvezőtlen anyagi és egészségügyi viszonyok közt élnek — részben már városlakó elemet képeznek.

A városi foglalkozásoknál a diphthériának és a szamárhurutnak a szerepe csökken már, vízszint a vörheny és a kanyaró előtérbe nyomul. Általában azonban a gyermekfertőző betegségek a városi foglalkozásokban kevesebb áldozatot kívánnak. Kedvezőbb tehát a helyzete az iparnak is: az önálló iparost nagyobb vagyoni ereje teszi inkább képessé a fertőző bajok elleni védekezésre, a segédszemélyzetnél pedig a halandóságot az a körülmény javítja, hogy nagyobb részüik városlakó elem. Minél nagyobb különbség van egy iparágban az önállók és a segédszemélyzet társadalmi elhelyezkedése közt, annál nagyobb különbséget mutat a fertőző baj következtében történt gyermekhalandóságuk aránya is.

A közlekedési foglalkozások csoportjából ki kell emelnünk, hogy a vasúti személyzet gyermekei sokkal kisebb mértékben esnek áldozatul a gyermekfertőző betegségnek, mint a postásoké. kétségtelenül azért, mert a postások a népességnek sokkal szélesebb rétegeivel érintkeznek s így a fertőzés veszedelmeinek sokkal inkább ki vannak téve.

A közszolgálati foglalkozások között a gyermekfertőző bajok ereje ott nagyobb, a hol a kedvezőtlen egészségügyi környezet, vagy a népesség szélesebb rétegeivel való érintkezés jobban előmozdítja a fertőzést, így például: a községi tisztviselőknél és a tanügyi személyzetnél.

A gyermekek nagy halálzásán kívül a legpusztítóbb halálok a *gümőkór*, a mely csupán a magyar anyaországban is évenként átlag 60—70 ezer embert ragad el. 1905 óta lassú fokozatos javulás mutatkozik gümőkórhalandóságunk tekintetében, de félni lehet, hogy a háború folytán ismét visszafejlődés következik be,

mert a hareztéren megviselt katonáinkban a gümőkórra való fogékonyság nőtt, a fertőzés lehetősége nagyobb lett s a háború befejeztével hazatérő katona övéit is könnyen fertőzheti.

A tüdővérszt általában ipari betegségnek tartják s Magyarországon csakugyan viszonylag ott legnagyobb a gümőkórhalandóság, a hol (némely északnyugati vármegyénkben) a lakosság elsősorban ipari foglalkozást űz. Sajnos azonban, Magyarországon egyúttal falusi betegség is a gümőkór s a második fertőzési gócz nálunk az Alföldön fordul elő, legmagyarabb vidékeinken, a hol általában sűrűbb is a lakosság, úgy hogy a tüdővérszt halalozásoknak mintegy negyedrésze erre az alföldi góczra esik.

Östermelo népességünk valamivel kedvezőbb gümőkóros halandóságot mutat ugyan, mint az iparos-népesség, minthogy azonban évenként átlag 48,000 embert veszít el gümőkór folytán, áldozatainak nagy száma és a továbbfertőzés lehetősége folytán nagyon figyelemreméltó.

Az iparban a segédzemélyzet halandósága kedvezőbb valamivel, mint az önállóké, összefüggésben azzal, hogy egyes kisipari ágaknál az önállósulás hamarabb következik be, mint a hogy a szervezetet őrlo betegség befejezné pusztító munkáját. A legmagasabb gümőkóros halandóságot az iparosok között a borbélyok sorában találjuk, azután a szabók és könyvnyomdászok között. A különböző ágbeli napszamosok gümőkóros halandósága szintén rendkívül magas.

A közlekedésnél a vasúti alkalmazottak halandósága ismét kedvezőbb, mint a postásoké, feltűnő azonban, hogy a postai alkalmazottaknál az altisztek és szolgák kevésbé vannak kitéve a gümőkórnak, mint a tisztviselők. Úgy látszik, hogy a zárt hivatali helyiségben való tartózkodás, a melyben a közönség minden rétege megfordul és terjeszti a fertőzés csiráit, különösen fokozza a tüdővérsztre való hajlandóságot. Ez lehet az oka annak is, hogy a közszolgálati foglalkozások legtöbbszörében a tüdővérszthalandóság csak kevésbé marad az országos átlag alatt, jóllehet e foglalkozásoknál az egészségügyi szabályok megtartása és a fertőzéstől való tudatos óvatosság föltehetőleg legnagyobb. Különösen szembetűnő a községi tisztviselőknek magas tuberculosishalandósága.

A nők általában nagyobb arányban esnek áldozatul a tüdővérsztnek, mint a férfiak, bizonyára ismét azért, mert többet élnek zárt helyiségben. Feltűnő magasra emelkedik a gümőkóros halandóság az apáczáknál, nagy a napszamos asszonyoknál, az östermelés asszonyainál, a szabónőknél és varrónőknél, míg megelégedően alacsony a házi eselédéknél, a kik szolgálatadójuknál sokkal hygienikusabb életmódot folytathatnak, mint a hozzájuk hasonló társadalmi osztálybeliek egyebütt.

Halálteki statisztikánkban a fontosabb tényezők közé tartozik a *tüdő- és mellhártyagyulladás is*, mely évenként 47—48,000 halálesetet okoz s az utolsó két évtizedben alig mutat javulást. Minthogy azonban a tüdőgyulladás gyakran másodlagos betegség, valószínű, hogy a halálteki statisztikánk javulása esökkenené az ezen a címen kimutatott halálesetek számát.

A legpusztítóbb a tüdő- és mellhártyagyulladás az emberi élet kezdő és végső szakaszaiban. Az idesorolt haláleseteknek mintegy fele, mint gyermekhalandóság érdemel figyelmet s valószínű, hogy az esetek nagy részénél nem is közvetlen tüdőgyulladásos megbetegedésről van szó, hanem egyes fertőző bajok folyamánnyairól. A gyermekkori tüdő- és mellhártyagyulladás minden foglalkozásnál a fiúkra látszik veszedelmesebbnek s fiúknál és lányoknál egyaránt a házi cselédek gyermekeinél legmagasabb a halandóság, míg az őstermelésnél az átlag-körűli. Legkevesebb gyermek esik e betegség áldozatául a közszolgálati ágak körében s általában ott, a hol a gyermek nagyobb gondozásban és gyorsabb orvosi segítségben részesül.

A felnőttek tüdő- és mellhártyagyulladásos halálózásánál a kereső nőknek nagyobb veszélyeztetettségét látjuk különösen olyan foglalkozásoknál, a melyek physikai munkával való nagyobb megterheltséggel járnak, a mely a tüdőgyulladásra való dispositiót növelheti. A férfiak sorában nagy a tüdőgyuladástól származó halál eshetősége az őstermelésben, a kisbirtokosoknál, a mezőgazdasági munkásoknál, a bányászatban, az önálló iparosok között, a napszámosoknál, de egyes közszolgálati ágaknál is, így főleg a papoknál és szerzeteseknél, azután a megyei, városi és községi tisztviselőknél. Valószínű, hogy itt nagyrészt olyan esetekről van szó, a hol a vérkeringési szervek huzamosabb lefolyású megbetegedései forognak fenn, a melyek mintegy előkészítik a testet a tüdőgyulladás kedvezőtlen kimenetelére.

A *vérkeringési szervek* betegségeinek jelentősége egyre nő halálteki statisztikánkban, de még mindig nagy a valószínűsége annak, hogy a kimutatott szám messze mögötte marad a valószínűságnak s a vérkeringési szervek betegségeinek egy része az idegrendszer betegségei között, vagy az aggkori végkimerülés, vízi betegség stb. elnevezések alatt lappang. Az utolsó két évtizedben fokozatos emelkedéssel most már közel 20.000 halottat mutatunk ki évenként vérkeringési szervek betegségeinek áldozatai gyanánt.

A kereső foglalkozások általában erősebben ki vannak téve e betegségeeknek, mint az eltartottak. Az őstermelés látszólag kevesebb veszteséget szenved, mint más foglalkozási ágak, de talán csak azért, mert az őstermelés körében a halál okának megállapítása a legkevésbé szabatos. A szellemi munkások álta-

lában inkább hajlanak a vérkeringési szervek betegségeire s kivülök a legerősebb physikai munkát végző napszámosok között találunk aránylag legtöbb áldozatot.

Az *idegbetegségek* csoportja halálloki statisztikáinknak leggyöngébb része. Ha a főntebb említett göresöket ki is hagyjuk az idegbajok csoportjából, még mindig zavarólag hat a gutaütés folytán elhunytak gyanánt kimutatottaknak majd 10.000-et meghaladó száma, miután valószínű, hogy ezek között sok olyan hirtelen haláleset is van, a mely a nem orvos halottkének téves diagnosisa folytán került az idegbetegségek csoportjába s inkább a vérkeringési szervek betegségei közé tartozik. A gutaütéssel együtt (azonban a göresök nélkül) 21.000-et halad meg az idegrendszer betegségei czimén kimutatott halálesetek száma.

E nagy számból jóval nagyobb hányad esik a férfiakra, mint a nőkre, 100.000 férfi közül 121, 100.000 nő közül 91 halt el idegbetegség folytán. De a kereső foglalkozás veszélyeztetettsége még nagyobb: 100.000 kereső férfi közül 135, az eltartottak közül 94, 100.000 kereső nő közül 109, az eltartottak közül 86 halottat találunk. A férfiaknál megközelíti, a nőknél meg is haladja az abszolút többséget azoknak a száma, a kik a 60. évüket is elérik. Kedvezőtlenebb viszont a nők halandósága a legalacsonyabb korosztályban, 20 éven alul.

Az iparban, közlekedésben, közszolgálatnál alkalmazottak, továbbá a házi cselédek sorában, tehát mindazon foglalkozásoknál, a melyek a nőtől is nagyobb teljesítményt kívánnak, az idegrendszer betegségeiben elhunytak gyanánt kimutatottak között a nőknek sokkal nagyobb $\%$ -a pusztul el fiatalabb korban, mint a férfiaknak. Az östermeléssel foglalkozók halandósága a férfiak között valamivel jobb az országos átlagnál, az iparban pedig úgy a férfiaknál, mint a nőknél még kedvezőbb. A kereskedelemmel és közlekedéssel foglalkozók sorában a férfiak halandósága növekszik, a nőké azonban még mindig az átlagon alul marad, sőt nem éri azt el a közszolgálati foglalkozásoknál sem, a hol pedig a férfiaké már igen magasra szökken. A férfiak közt a legmagasabb halandóságot mutatják az állami tisztviselők, azután a papok, szerzetesek, a megyei, városi, községi, vasúti tisztviselők. Bizonyára szerepet játszik itt az a tényező is, hogy a szellemi munkás inkább városi lakos s így jobban ki van téve a városi fertőző betegségeknek, a melyek végeredményben az idegrendszert támadják meg.

A *szülő nők betegségei* mintegy 2.500 halálesettel járnak. 20 év óta bár igen lassú, de folytonos javulás mutatkozik. Legnagyobb e czímen a legnehezebb testi munkát végző nők halandósága s különösen az östermelők és napszámos asszonyok esnek leggyakrabban áldozatául a gyermekágyznak. A közszolgálati ágak-

ban nagy az eltartottak halandósága, valószínűleg a középosztálynak hosszasan iskolázó és a testi fejlesztést eléggé elhanyagoló leánynevelése következtében.

A rák látszólag állandóan terjedőnek mutatkozik s míg 20. évvel ezelőtt az 5 000-et sem érte el a rákhalálozások száma, most már a 9.000-hez közel jár. Valószínű azonban, hogy a számoknak ez a nagy növekvése nem annyira a baj terjedését jelenti, mint azt, hogy annak felismerése és a halálok pontosabb megnevezése terjed. Úgy látszik, hogy általában a női nem van erősebben kitéve a rák veszedeelmének, a fiatalabb korban szórványosabban fordul elő ez a betegség s a 40. és 60. életév közt a leggyakoribb. Az őstermelő foglalkozásokban aránylag több rákesetet jegyzünk fel most, mint korábban, hihetőleg azért, mert az orvosi ellátás ezekben a rétegekben is terjed s így gyakoribbá válik a halálok helyes felismerése. A közszolgálati ágakban — a hol korábbi rákstatistikánk legnagyobb halandóságot talált, mert legtöbb helyes diagnosissal számolhatótt be — újabb adataink némi csökkenést mutatnak, a mi szintén nem szól a baj terjedése mellett.

Ausztria halálloki statisztikájával szemben a magyarországi adatok egyebek közt azt a fontos tanulságot eredményezik, hogy a tüdővész nálunk a férfiaknál kevesebb áldozatot követel ugyan, a nők körében azonban jobban pusztít, mint amott. Ausztriában az iparos elem, a kereskedelmi, közlekedési és közszolgálati foglalkozások veszítenek többet tüdővész folytán, nálunk pedig az őstermelők. A csecsemőhalandóság Ausztriában korábban szintén igen kedvezőtlen volt, újabban azonban ott figyelemreméltó javulás állott be.

Olaszországban a tüdővész félakkora jelentőséggel sem bír mint nálunk, az őstermelő népességben pedig egy harmadrésnyi csupán a gümőkór áldozatainak száma, Magyarországhoz képest. A vérkeringési szervek betegségeinek pusztítása azonban Olaszországban nagyobb, valamint a tüdő- és mellhártyagyulladás is. Az előbbi talán arra is vallana, hogy az olasz halálok-megnevezések pontosabbak, mint a mieink; a tüdőgyulladásos halandóság magas aránya azonban az ottani halálloki statisztika jóságát is kérdésessé teszi.

A tüdőveszthalandóság szerepe Japánban is mintegy felényi, mint Magyarországon, az értelmiségi foglalkozásokat azonban ott jobban pusztítja, mint nálunk.

A halálloki statisztikát még több irányban tovább kellene fejleszteni, hogy a közegészségügy javítása érdekében megfelelő tájékoztatást nyújthasson. Mindenekelőtt a halálokok megnevezésénél kellene nagyobb szabadságra törekedni, legalább ott, a hol erre a lehetőség megvan, az orvosi, s főleg a kórházi halálok

megállapításoknál. Szükség volna a népszámlálás és a halálozási statisztika egyöntetű foglalkozási csoport sítására, kívánatos volna az anyagnak további demographiai tagozása is, mindennekfölött pedig az, hogy ezek a megfigyelések állandóan folyjanak, hogy hosszabb időszak egyöntetűen részletezeit eredményeit lehessen egymással szembeállítani.

A lélektani aesthetika úttörői Magyarországon.

(Kivonat Jánosi Béla r. tagnak 1916 május 1-én tartott székfoglalójából.)

Értekező azokat az okokat mutatja ki először, melyek a XVIII. század folyamán a külföldi aesthetikai művekben a lélektani vizsgálódásokat előmozdították.

Ilyenekül jelöli meg a következőket:

1. A kort kiválóan érdeklő ismeretelméleti kérdések felkarolását. Az ismereteink objectiv és subjectiv elemeiről szóló beható fejtegetések a szép problemájára is átvive, az aesthetikai subjectivismusnak útját egyengették.

2. A lélektanuk föllendülését. Ez a tudomány még nem szabadult ugyan fel a philosophiai rendszerek kötelékeiből, de jelentőségének elismerését kivívta és nagyszámú alapos művelőre akadt. A legkülönbözőbb szempontok szerint tárgyalt anyagából különösen a lelki „tehetségek“ tana s az associatio-elmélet sok fontos adalékot nyújtott a művészi élvezés és alkotás folyamatainak magyarázatához.

3. Az empirismus térfoglalását. Bacon és Locke vetése érik. Elveik a lelektanban s az aesthetikában is alkalmazásra találnak.

Szerző azután rövid áttekintését adja a lélektani aesthetika körében külföldön ezidőtájt észlelhető törekvéseknek. Bemutatja Hutcheson elméletét a belső (aesthetikai) érzékről; Home kísérleteit az aesthetikai tetszés psychológiájának megalapítására; Burke physiologiai magyarázatát; a biologiai szempontot: a tevékenység és foglalkoztatás gyönyörét Dubosnál és a Leibniz nyomain haladó elmélkedőknél; a lágész elemzését Gerard és mások műveiben; a Hume óta elterjedt associatio-elmélet aesthetikai hasznosítását Priestley, Search, Beattie, Diderot, Alison irataiban s azokat a fontosabb lélektani vizsgálódásokat, melyek részben az említett forrásokból származván, a német popularis philosophusok aesthetikai munkáit, még ott is, a hol a szépség objectiv meghatározásait igyekeznek felállítani, át- meg áthatják s kivált az érzelmek tanának aesthetikai jelentőségét domborították ki.

Mindez a sokoldalú kezdeményezés a század vége felé a speculatio megerősödésével legnagyobb részében sorvadozásnak indul s a Kant után következő metaphysikai irányzat idején leszorul az érdeklődés színteréről. Csak nagy sokára, a philosophiában támadt újabb fordulat után jut a psychologia az aesthetikában ismét komolyabban szóhoz. Azóta uralkodónak mondható ez az irány s bár metaphysikai törekvések később sem hiányoznak, s nem egy oldalról kétségbevonják, hogy a szép problemáját lélektani úton meg lehetne fejteni, az aesthetikai vizsgálódásnak alapjában lélektani jellegét és természetét széles körökben elismerik.

Így a psychologiai aesthetika kezdő kora s újabb fejlődése közé, az elv fenntartása s kifejtése szempontjából majdnem teljesen meddőnek mondható évtizedek ékelődnek.

Hogyan állott ezekkel a kérdésekkel szemben a lassanként fejlődésnek induló magyar aesthetikai irodalom?

Első művelőinél Szerdahelytől (1778) Verseghyig (1816), nagyjában a német popularis philosophia álláspontja uralkodik. Az előbbi író a külföldi szakirodalom szélesebbkörű ismeretére támaszkodik, az utóbbi főleg Sulzert tartotta szeme előtt. Tárgyalják az ízlést, a szép sajátos tetszését, a művészi hatást, felsorolják a szép válfajait, a költői tehetséget is elemzik, de mindez nem jogosít fel arra, hogy fejtegetéseiknek különösebb lélektani jelleget tulajdonítsunk. Az egységet s a különféleséget is, melyben a szépet feltalálni vélik, túlnyomólag tárgyi oldalról tekintik. Szerdahely azonban, igaz, hogy Riedel Frigyes Justus befolyása alatt — a szép ismeretelméleti megvilágítását érinti. A szépség e szerint nem merőben alanyi, de nem is tisztán tárgyi természetű, tehát nem az élvező állapota csupán, de nem is a tárgyakhoz tapadó tulajdonság, mely „nemine cogitante“ is megállana, hanem kettősen meghatározott: az alany s a tárgy közt létrejövő relatio. A „szép“ jelzővel a tárgyakat reánk, érző lényekre gyakorolt hatásuk alapján ruházzuk fel.

Ezeknek a gondolatoknak egyelőre nincs nálunk további kifejtésük. Kant subjectiv magyarázata nem keltett visszhangot. Íróink Krug és Bouterwek után indulnak, kik mindketten a szép hatásának tárgyi feltételeit nyomozzák. Ha e közben Krug a szépséget a dolgok bizonyos tulajdonságának mondja, mely bennünk a jellemzetes aesthetikai hatást kiváltja, Bonterwek ellenben kijelenti, hogy a szépség nem a dolgok bizonyos tulajdonsága, hanem a dolgok viszonya hozzánk, a kifejezés minden nagy eltérése mellett is mind a ketten a szépnak azt a kettős meghatározottságát hangoztatják, melyet Riedel után Szerdahely is megállapított.

Bouterwek jelzett álláspontjához következetesen magában való szépséget (Schönheit an sich) nem is ismer el. A későbbi metaphysikusok külföldön s nálunk azonban éppen az abszolút szépséget teszik vizsgálódásaik központjává.

A pszichológiai aesthetika, melynek ilyenformán nálunk vajmi kevés előzménye mutatkozott, a XIX. század harmadik évtizedében egyszerre *Brassai Sámuelben* jeles képviselőre akadt.

Ez a sokoldalú tudósunk első művével: „A gyönyörűségről, melyet a szép-művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk” (Nemzeti Társalkodó. Kolozsvár, 1832. I. II. — Később Szépirod. Közlöny. Pest, 1859. — Harmadszor Meltzl Hugó fordításában németül az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok 1877. és 1878. évfolyamában) az aesthetikai vizsgálódás terére lépett. Mint az értekezés címe is mutatja, csak a művészi hatás okait akarta földeríteni, a természeti szépet egészen mellőzte. Tanulmányai azt a meggyőződést érlelték meg benne, hogy a természeti szép másnemű, mint a „mesterségi” s ez az utóbbi amattól teljességgel független is. A szépmesterség az előadott tárgyaknak külön, sajátos ingert kölcsönöz s ennek kinyomozását tartotta feladatának. Az eljárási mód, melyet követett s elért eredményei is, kis munkácskáját aesthetikai irodalmunk érdekes alkotásává tették.

Legjellemzőbb gondolatai a következők:

1. Az aesthetika inductiv tudomány, egyetlen forrása a tapasztalás. Feladata a tények megfigyelése s vizsgálata.

2. Az eddigi empirismus az aesthetikában csődöt mondott, mert nagyon is objective a tárgyakat magukat vizsgálta. E helyett inkább a subjectiv oldalra, az élvező alany lelkiállapotára kell figyelünk. Magából a tetszésből kell kiindulnunk s ennek minőségét, lélektanilag fölfedezhető törvényeit meghatározunk. Ezzel az aesthetika pszichológiai alapozást nyert.

3. A művészi hatás okainak megállapításánál kizárta az „utánzás” s az „eszményítés” elméleteit. Egyikben sem talált kielégítő s mindenre alkalmazható magyarázatot. Többet várt a gyönyör és fájdalom általános elméleteitől, melyek a tetszés két alaptörvényét állapították meg: lelki képességeink foglalkoztatását s a meggyőzött nehézség érzését. Mind a kettő szerepet játszik a művészi hatásnál is s bár sokkal általánosabb érvényű, semhogy az aesthetika számára foglalhatnók le, kétségtelenül közreműködik a művészi alkotásban éppen úgy, mint az élvezésnél. Az utóbbi sem tétlen, passiv állapot, hanem öntevékenység s a gyönyörűség, részben legalább, ebből az aktivitásból fakad.

4. Ezt a munkát, lelkünk kiegészítő tevékenységét, az associatio-elmélet értelmében kell képzelnünk. A művész bizo-

nyos vonásokat, aesthetikai jegyeket használ, melyekkel kiegészítő és pótló, a mint másutt mondja, „utánferemtő“ tevékenységünket megindítja s irányítja. Az érzéki benyomás a képzet-társítás törvényei alapján fölébreszti régibb emlékeinket s a műalkotás hatása ennek a kettős folyamatnak eredménye. Brassai azonban részletesebb kifejtést nem ad s a mi még bizonytalanabbá teszi a dolgot, az elv uralmát egyoldalúan a művészet körére szorítja, mintha a természet jelenségeivel szemben associatio egyáltalában nem érvényesülhetne.

5. A műalkotás nem léphet fel a valóság erejével, mert csak vázlatos és kivonatos kép. Képzeletünk a magából adja hozzá azt, a mi a mű életteljességéből hiányzik. Így a kép kiegészül és csalódást keltő erőt nyer. Ez a csalódás, melyet tudatosnak, önkényesnek kell képzelnünk, a művészi hatás igazi célja. Brassai az illusio jelentőségét fölismerte és jelezte, beható kifejtésével azonban ismét adós maradt.

Brassai tehát egész sor fontos gondolatot szólaltatott meg nálunk először s ezeket egymással összekapcsolni is igyekezett. Ez kétséghelyenhatatlan érdeme marad. A nyert alapon az aesthetikának új és egészséges fejlődését lehetett volna biztosítani. Sajnos, a közlemények nem ébresztettek figyelmet; eredeti észjárásról tanuskodó, értékes fejtegetései, azt mondhatjuk, nyomtalanul hangzottak el. Az akkor nálunk is kedvelt metaphysikai rendszerek irányában uralkodó bizalmat nem sikerült megingatnia s így nem tudott saját felfogásának tért hódítani.

Kortársainak művei közül pszichológiai megalapozást ígér *Nyíri István* vázlatos, rövid czikke: „A tapasztalati lélekismeretből levezetett széptudomány“. (Tudománytár, I. 1834.) A lélektani részek a lelki „tehetségeknek“ (összesen 15) a gondolkodás, az érzés s az akarás csoportjaiba való erőszakolt és zavaros beosztását tartalmazzák. Az aesthetikai jelenségek az érzéscsoport nyilvánulásainak körében foglalnak helyet. Az így nyert, sokban önkényes megállapításokra építi fel az aesthetikai minőségeknek: a szép változatainak rendszeres áttekintését s a művészetek felosztását. Az egész művecske arról tanuskodik, hogy Nyíri minden igyekezete a jelenségek csoportosításában és elrendezésében merült ki. Ebben kell érdemét is keresnünk. Egyéb fogatkozásaihoz azonban még önállótlanága is járul. A főgondolatokat, miket felhasznál, sőt ezeknek alkalmazását is Eschenmayer C. A. tanár, philosophus és orvos lélektanából (Psychologie. Tübingen, 1817) vette át. Az aesthetikát nem vitte előbbre.

Körmenydy Camill a gyönyör különböző fajait közös elvre akarja visszavezetni. Értékezéseiben (Mi gyönyörködtet? Némely izlési és lélektani tünetmények. Mindkettő a Felsőmagyarországi

Minervában jelent meg, X. évf. 1835. I. és II.) alanyi meghatározást keres, mert soha czélt nem érhetünk, míg a szépet, a gyönyörködtetőt, kellemest egyedül a tárgyban keressük. Szerinte általában az kelt gyönyört, a mi testi vagy lelki tehetségeinket „erőviszonyos arányban“ foglalkoztatja. Az aesthetikai gyönyört behatóbban nem vonta fejtegetései körébe, annyira sem, mint Villaume, kinek már régebben megjelent munkáját kivonatolta. (Vom Vergnügen. Berlin, 1788.)

A művészi teremtő erő elemzését s a teremtés folyamának lélektani vizsgálatát tartalmazza *Briedl* (Beély) *Fidél* egy ezikke. (Az aesthetikai lánész. Tudománytár, IX. Buda, 1842.) A lángelme tulajdonságai közül elsőnek a költő- s képzőerőt emeli ki s az értelem, az ész, az elmesség s elmeél mellett különösen a kedély mélységét tartja fontosnak. A lángelme alkotásain mutatkozó jellemvonásokat is felsorolja, a mint az Kant óta szinte állandósult. A geniusről szóló irodalomból gyakran idéz, főleg mégis Ficker Ferencz bécsi egyetemi tanár aesthetikája irányította gondolkozását.

Psychologiai munkákban s egyes lélektani kérdések népszerű fejtegetései közben mind sűrűbben találunk aesthetikai vonatkozásokat, melyek már csak a lelki nyilvánulások hiánytalan felsorolása szempontjából is joggal helyet követeltek maguk számára. Így *Köteles Sámuel* (Philosophiai anthropologia. Buda, 1831) az aesthetikai érzéseket a többi fajok közt kellő figyelemben részesíti. *Guzmich Izidor* sem térhet ki a képzelet tárgyalása közben (A képzőerőről. Athenaeum, 1838 II.) széptani jelentőségének méltatása elől, bár a művészi phantasiával elég mostohán bánik is el. Több aesthetikai érdeklődést tanusít *Hunfalvy Pál*, ki „Rhapsodiák“ című cikksorozatában (Athenaeum, 1840. I. II.) aesthetikai ítéleteink közvetlenségét hangsúlyozza s a szépről való döntést az értelem köréből kiragadvá, tisztán az érzeményre alapítja.

A felhozottak s más hasonló jelenségek azt bizonyítják, hogy a lélektani vizsgálódás haszna, sőt szükségessége az aesthetikában az idők folyamán általánosabb elismerésre talált, de azért aránylag még messze van az az idő, mikor az aesthetikát legalább ismét fürészében egyenesen lélektani alapra helyezendőnek nyilvánítják, mint ezt Brassai tette. Ez csak Gregussnál, még pedig nem Greguss Ákosnál, a mint első aesthetikai művében (1849) magát nevezte, hanem Ágostnál, az ő később kiforrt rendszerében, a hetvenes években következett be.

Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés.

(Kivonat *Mahler Ede* I. tagnak 1916 december 5-én
tartott felolvasásából.)

Társadalmi életünk különböző köreit már régóta igen kellemtelenül érinti, hogy a naptári adatok nem esnek állandóan egy és ugyanazon hétköznapra, hanem hogy évenként egy, szökőévekben két nappal tolódnak előbbre s csak 28 év leforgása után térnek ugyanarra a hétköznapra vissza. S így már igen gyakran vetették fel azt a kérdést, hogy vajjon nem lehetne-e a naptárt s így az egész időszámításunkat oda módosítani, hogy ezt a kellemtelenséget elkerülhetnénk s így az egyes naptári adatok minden évben ugyanazon hétköznapnak felelnének meg.

Éppen így merül fel évenként, a husvétünnep közeledtével, mikor észre kell vennünk, hogy az ünnep ideje néha több-heri időközben ingadozik, még tudósok körében is az a kérdés, hogy vajjon nem kapcsolható-e ezen ünnepet egy határozott naptári adathoz, mint ezt a karácsony ünnepének esetében látjuk. Éppen mert tavasszal ünnepeljük ezt az ünnepet s így a társadalmi élet majdnem valamennyi terén döntő szerepe van, érint bennünket oly kellemtelenül, hogy ezen ünnep ideje majdnem 5 hét — márczius 22 április 25 — között ingadozik. És így komoly tudományos körökben is egész nyíltan vetették fel a kérdést: vajjon teljesen lehetetlen volna-e a husvétünnep meghatározására olyan szabályt léptetni érvénybe, mely által az ünnep, ha nem is lehet teljesen állóvá, legalább is kisebb ingadozásoknak lenne alávetve, természetesen a nélkül, hogy az egyház hagyományait, melyek az ünnep meghatározásakor mérvadók voltak megsértenénk.

Az utolsó években éppen a husvétkérdés foglalkoztatja még a kiváló szaktudósokat is, s nincs hiány ama mérvadó fejtegetésekben sem, melyek naptárunk ily szellemű újítását tűzték ki célul. Csak röviddel ezelőtt foglalkozott e kérdéssel a tudomány egy igen kiváló képviselője, *Förster Vilmos*, az astrológia berlini nestora. Egy a közelmúltban megjelent tanulmá-

nyában¹ megkísérli, hogy mindazokat, kik az általános cultur-kérdések iránt csak némiképen is érdeklődnek, a naptárrendszer s naptárberendezések titkaiba bevezesse, a nélkül, hogy igénybe venné a teljes okmányszerű bizonyítások s a technikai fejtegetések gépezetét s olvasóitól a legcsekélyebb astronomiai tudást sem követeli meg. Természetesen foglalkozik a husvétkérdéssel is és a husvétreformot úgy kívánja megvalósítani, hogy az ünnepnek a teli hold idejével való régi összekapcsolását, mely oly rendkívüli eltolódásokat okoz, szüntessék meg s állítsák fel szabályként, hogy 1917-től kezdve a husvétvasárnapot az április 4-ét követő vasárnapon ünnepeljék. Ezen szabály szerint az északi feltekén a husvétvasárnapon általában a tavaszi æquinoctiumot követő harmadik vasárnapkal lenne azonos s a husvétünnep naptáradatainak ingadozása minimumra redukálódna.

Azt hiszem azonban, hogy bármily plausibilisnek látszik is az első pillanatban ez a meghatározás, a római egyház nem járulhatna hozzá. Mi adott alkalmat a maig is érvényben lévő szabály felállítására? Minden vasárnapon Krisztus feltámadásának emlékét ünneplik (ezért a neve „Dominica“) és így egészen természetes, hogy ezt a kereszténységre nézve oly fontos eseményt legalább egyszer az évben azon a napon kívánták megünnepelni, melyen ez az evangélium szerint végbement; s ez a luna XIV-át követő vasárnap volt. A tudós szerző már most azt ajánlja, hogy a teli hold érvét ejtsék el. De akkor sokkal természetesebb volna, ha a vasárnapot is kikapcsolnánk s a Krisztus halálának és feltámadásának emlékét azokon a naptár- adatokon ünnepelnők, a melyeken azok valóban meg is történtek. Mindenekelőtt tehát Krisztus halálának évét kellene meghatározni, hogy így az evangéliumok s legrégebbi egyházatyák tudósításai nyomán meghatározhassuk Krisztus halálnapjának naptári dátumát. Ha ez április n-én volt, akkor évenként április n-ikét szentelhetnők Krisztus halálának emlékére, nem törődve azzal, hogy ez mily hétköznapra, vagy holdphasisra esik s április (n+2)-e volna a feltámadás napja, tehát a husvétünnep dátuma. Úgy, hogy a december 25-ikét, tekintet nélkül a hétköznapra vagy holdphasisra, Krisztus születésnapjaként ünnepeljük meg, ünnepelhetnők meg tehát, tekintet nélkül a hétköznapra s a holdphasisra, az április n-ét mint halálnapot, s április (n+2)-ét mint a feltámadás napját, s ezzel legalább elértük volna azt, hogy az Úr halálának s feltámadásának napját évenként egyszer valóban azon a napon ünnepelnénk, melynek dátuma megfelelne az események naptári adatának. Míg tehát annak a husvétreformnak, melyet a berlini tudós ajánlott,

¹ Kalenderwesen u. Kalenderreform 1914.

egy fictiv s e mellett egy még mindig ingadozó adat az alapja, addig a halálév általános meghatározásával úgy a halálnap, mint a feltámadás napjának oly naptári adatokat nyerhetnénk, melyhez az egyház az ünnep alapját alkotó vallásos elvek feladása nélkül járulhatna hozzá. Mert ne áltassuk magunkat! Annak, hogy az ünnepet a luna XIV közelében ünnéptették s hogy ennek megfelelő szabályokat alkottak, az volt az oka, hogy a Kelet keresztényei ezt az ünnepet eredetileg a zsidókkal együtt ülték meg s hogy már nagy vívmánya volt az egyháznak, mikor keresztül tudta azt vinni, hogy az ünnepet a luna XIV-át követő vasárnap tartották meg. A mind a mai napig érvényben levő husvétmeghatározás megállapítását tehát csakis mint a keresztény egyház a kereszténység első századaiban az akkor legnagyobb részben keleten lakó és ezért a zsidók számos szokását követő hiveivel kötött egyezségének foghatjuk fel, hogy így a quartadecimanusok számát mindinkább csökkentsek. Ebben a tekintetben ma már minden aggály megszűnt s igazán semmi ok sincs, melynél fogva az Úr feltámadásának emlékünnepét a lunisolaris évhez kapcsolják, mikor sok más ünnep meghatározásának s a keresztény naptárnak általában a *napév* szolgál alapul.

Hogy azonban valóban szükség van-e ilyen reformra, azt az egyházon kívül semmi más fórum nem döntheti el.

Evvel szemben a tudománynak és a tudományos kutatásnak elvitázhatatlanul joga van ama chronologiai problémákkal foglalkozni, melyek kapcsolatosak a husvétkérdéssel s ezek — mint a hogy ezt már előbb jeleztük — Krisztus halálévének s halálnapjának meghatározása s evvel kapcsolatban az Úr születési évének és napjának megállapítása. Mindenesetre ezek oly problémák, melyekkel már az első egyházírók ideje óta foglalkozik a tudomány, s az újabb irodalom is oly nagy, hogy vastag könyveket kellene írni, ha csak az e kérdéssel foglalkozó valamennyi mű írójának és címének nevét akarnók összeállítani. Ezen kérdések fejtegetése alól nem vonhatta ki magát az ókori történet egy kutatója, a komolyan számításba eső vallástörténészek, theologusok s chronologusoknak egyike sem. A tudomány egyik terén sem tévedtek azonban annyira, mint a kutatás itt megjelölt területén s főleg azért, mert az evangélisták által említett, Krisztus halálával összekapcsolt paszaiünnep meghatározásánál hamis naptári alapokból indultak ki a kutatók. Sokan azt hitték, hogy ennek megállapításakor a zsidók maig használt, állandó naptárából indulhatnak ki, s nem gondolták meg, hogy ez — habár alapjait már századokkal előbb ismerték s használták is — a IV. század alkotása. Mások pedig, kik a megfigyelést vették a naptári meghatározás alapjául, hamis

feltételek nyomán kutatnak, mikor (mert a zsidók paszaját teli hold idején ünneplik) a téli hold adatát számítják s nem gondolják meg, hogy az ókorban, mikor a zsidók naptárát megfigyelés által határozták meg, az *újhold* volt a naptár mérvadó eleme s nem a teli hold. Sokan azt is figyelmen kívül hagyták, hogy a zsidóknál a polgári nap az estével kezdődött, mint valamennyi népnél, mely naptárát a hold mozgásától teszi függővé. Ha például augusztus 30-án este látták az újholdat, úgy nem augusztus 30-ika volt a hónap első napja, hanem augusztus 31-ike. S a zsidó naptár alapelemei ellen nem egy elismert tudós követ el ilyen hibát. Nem maradhat említés nélkül, hogy sokan, kik az újhold napját az újhold megfigyelésével helyesen számítják is ki, a Tisri 1-jének (= újévnap) megállapításánál tévesen járnak el, a mennyiben ők ezt is, mint minden más újholdnapot, egyenesen az újhold megfigyelésével határozzák meg, míg abban az esetben, ha Tisri elsejének megállapításánál nem az állandó naptárt vesszük figyelembe, hanem az újhold megfigyelését, akkor Elul hó újholdjából kell kiindulni, hogy így már a Krisztus születését évszázadokkal megelőző törvény ama figyelembevételével határozzuk meg a Tisri elsejének s ezzel a hó valamennyi ünnepének naptári dátumát, mely szerint Elul állandóan 29 napos legyen.¹ Így minden vizsgálatba csúszott be hiba, s tekintettel a tárgy fontosságára, tanácsosnak látszott az egész husvétkérdéssel összefüggő elaboratumot még egyszer chronologiai szempontokból megvizsgálni. A jelen értekezésnek ez a feladata s célja, s annál készségesebben láttam ezen feladat megoldásához, miután több szaktárs egyenesen felkért engem e munkára. És így bizonyára természetes, ha ezen kutatások eredményeit mindenek előtt hazánk irodalmában kívánom leszögezni.

Miután azonban újabban a husvétkérdéssel kapcsolatban a bevezetésül említett hétszámításunk reformjára is gondoltam, ezen kérdés fejtegetésével akarom a hasábokat elkezdeni.

De mielőtt tárgyamra átmegyek, kötelességemnek tartom a jászóvári premontrei kanonokrend prépostságának hálás köszönetet mondani azért a szíveségért, a melylyel módot adott nekem, hogy a mult nyáron gazdag könyvtárát feladatomban céljaira felhasználhattam.

*

Ismeretes, hogy a közönséges naptári évnek 365 napja = 52 hét + 1 napja van, a szökőévnak pedig 366 napja = 52

¹ V. ö. Bab. Talmud: *Roš-hašanah* 19b és 32a; *Bécsa* 6a. Itt ezt olvassuk: „már Ezra napjai óta nem teljes az Elul hónap (azaz nem 30 napos)“.

hét + 2 nap; ennek természetes következménye az, hogy a naptáradatok az év leforgása után nem térnek ugyanazokra a hétköznapokra vissza, hanem évről évre egy, a szökőévben két nappal tolódnak a hétben előre. Ezt igen kellemetlennek találták s különféle módszereket kerestek, melyek segítségével ezt valamiképen megváltoztathatnák. Az eddig ajánlott módszerek között azonban egy sincs, mely a problémát úgy oldotta volna meg, hogy általa a naptár *valamennyi* követelésének — úgy a társadalmi, mint a vallásosnak — *teljesen* megfelelt volna.

És valóban lehetetlen-e oly megoldást találni, mely a legszigorúbb vallásos követelményeket is kielégíthetné? Valóban lehetetlen volna egy olyan naptárreformot léptetni életbe, mely által a naptárunk alapját alkotó napév mellett a 7 napos hét továbbra is változatlanul állhatna fenn?

Számítsuk a közönséges évet 365 napos helyett 364 naposnak, akkor ez, mert $364 = 7 \times 52$, teljes 52 hetet tesz ki, s nevezzük ezt az évet, melynek az 52 héten kívül egy intercalaris hete (együtt tehát 53 hete) van, szökőévnek, akkor:

$$\begin{aligned} \text{a Julius-féle év} &= 52 \text{ hét} + 1 \text{ nap} + \frac{1}{4} \text{ nap} \\ \text{és } 7 \text{ „ „ „} &= 7 \times 52 \text{ „} + 7 \text{ „} + \frac{1}{4} \text{ „} \end{aligned}$$

Ha tehát a közönséges év 365 n. helyett csak 364 n. = 52 hetet számlál, akkor 7 év alatt 7 napot, illetőleg 1 hetet hanyagoltunk el; ha azonban egy septennium minden 7. évét egy 53 hetes szökőévnek fogjuk fel, úgy hogy *minden septennium hat 52 hetes közönséges évből s egy 53 hetes szökőévből áll*, akkor az évről évre elhanyagolt napot teljesen kipótoltuk. De még mindig megmarad egy különbség, mely = $\frac{1}{4}$ n.: 4 septennium (azaz 28 év) alatt ez $4 \times \frac{1}{4}$ n. = 1 n. = 1 hét. E heti különbséget úgy hozhatnánk helyre, hogy minden 4. septennium hetedik évében *egy* szökőhét helyett *két* szökőhetet veszünk fel s ezt az évet mint *kettősen szökőévet* jelöljük meg. Eszerint a következő szabályt kell figyelembe venni:

Minden év, melynek évszáma 7-vel osztható, egy intercalaris héttel bíró szökőév; minden év, melynek évszáma 4×7 -vel, azaz 28-val osztható, két intercalaris héttel bíró kettősen szökőév.

A következő évek tehát:

$$\begin{array}{ll} 7, 14, 21 = \text{szökőévek,} & 28 = \text{kettősen szökőév} \\ 35, 42, 49 = \text{„} & 56 = \text{„} \end{array}$$

stb.

Így tehát az évek sora csupa 28-éves cyklust alkot, melyek mindegyike 4 septenniumból áll s a következő alkattal bírnak:

Folyó év	I	II	III	IV	összesen
1	52 hét	52 hét	52 hét	52 hét	208 hét
2	52 "	52 "	52 "	52 "	208 "
3	52 "	52 "	52 "	52 "	208 "
4	52 "	52 "	52 "	52 "	208 "
5	52 "	52 "	52 "	52 "	208 "
6	52 "	52 "	52 "	52 "	208 "
7	53 "	53 "	53 "	54 "	213 "
összesen	365 hét	365 hét	365 hét	366 hét	1461 hét

Ebből világosan kitűnik az időszámítás mai módszerével való bizonyos analogia. A mai időszámítás szerint a quadrien-nium 4 évet számlál, melyek közül 3 év 365 napos, a 4. év 366 napos, összesen 1461 nap; az itt vázolt időszámítás sze-rint egy 28 éves cyklust bírunk egységül, mely 4 septennium-ból állana, melyek közül három 365 hetes, a negyedik 366 hetes, összesen tehát 1461 hét.

Figyelembe kell vennünk, hogy a Gergely-féle naptárban az év-nek a hossza $= 365.2422 \text{ n.} = 52 \text{ hét} + 1 \text{ n.} + (\frac{1}{4} - 0.0078) \text{ n.}$, s így az eddigi megfejtések után még mindig marad egy hiba, mely minden 28 éves cyklus után $28 \times 0.0078 \text{ n.} = 0.2184$ napot tesz ki. Ez 100-szoros ismétlés, azaz 2800 után $= 21.84 \text{ n.} = 3 \text{ hét} + 0.84 \text{ nap.}$

A Gergely-féle naptár figyelembevételével tehát az itt ajánlott módszer 2800 év, vagy a mi ugyanaz, 4×700 év alatt 3 héttel többet számít, mint kellene. Ezeket tehát eliminálni kell. Ezt a legegyszerűbben úgy érhetjük el, ha a 700, 1400 s 2100 éveket, bár évszámuk osztható 4 és 7-vel, tehát 28-val, mégis csak egyszerű szökőéveknek vesszük, s csak a 2800. évet tekintjük kettősen szökőévnek. A fentebbi, a Julius-féle naptárra érvényes szökőszabályt tehát a Gergely-féle naptár számára oda kell módosítani, hogy:

1. Minden 7-vel osztható évszámmal bíró év szökőév (azaz egy intercalaris héttel bíró év).
2. Minden 28-val osztható évszámmal bíró év kettősen szökőév (azaz két intercalaris hete van); ha azonban az illető év secularis év, akkor az csak abban az esetben kettősen szökőév, ha secularis száma osztható 28-val.

A következő évek tehát:

$$\begin{array}{ll} \left. \begin{array}{l} 7 \\ 14 \\ 21 \end{array} \right\} = \text{szökőév} & \left. \begin{array}{l} 35 \\ 42 \\ 49 \end{array} \right\} = \text{szökőév} \\ 28 = \text{kettősen szökőév,} & 56 = \text{kettősen szökőév} \end{array}$$

stb.

$$\begin{array}{ll} 700, 1400, 2100 = \text{szökőév,} & 2800 = \text{kettősen szökőév,} \\ 3500, 4200, 4900 = & 5600 = \text{„} \end{array}$$

stb.

Ily módon lehetséges volna, hogy az évek csupa teljes hetekből álljanak s hogy ennélfogva a naptári adatok évenként ugyanazokra a hétköznapiakra térjenek vissza, a nélkül, hogy az egyes vallások heti ünnepei a legcsekélyebb eltolódást is szenvednék.

*

Van még egy másik, ugyanehhez a célhoz vezető mód. Köszönettel kell azonban elismernem, hogy ennek kivitelét *Kürschák* tanár úr barátságos serkentésének köszönhetem. Ő volt az, a ki, mikor egy nem régen történt találkozás alkalmával a fentieket közöltem vele, arra buzdított, hogy egyszer kisebb, esetleg az ötös szám felvevásával próbáljam meg az intercalaris hetek gyakrabbi betolását, mert így talán lehetséges lenne az ú. n. kettősen szökőévek bevezetését elkerülni. Bármily idegenszerűnek látszott is előttem egy teljes heteken felépülő naptár keretén belül az ötös szám, szem előtt kellett tartanom az öt éves időkör ama jelentőségét, mely öt, mint az ókori népek naptárában előforduló „Lustrum“-ot, megilleti. S az ötös szám tényleg e kérdésnek igen érdekes megoldására vezetett, melyet annál szívesebben közlök, mert teljesen fedik ama kutatások eredményeit, melyeket *Kürschák* tölem teljesen függetlenül végzett. Eredményünk — röviden összefoglalva — ez:

Ha az évet 364 napra szabjuk, akkor a hiba 400 év alatt

$$(400 \times 1\frac{1}{4}) - 3 = 497 \text{ nap.}$$

Ezt 71 intercalaris héttel lehet pótolni. Ezeket az intercalaris heteket a következő módon lehet megszabni:

1. Minden év, melynek érszáma 5-tel osztható, de 40-nel nem osztható, intercalaris héttel bír.

2. Minden év, melynek évszáma 400-zal osztható, intercalaris héttel bír.

Tebát intercalaris héttel bír:

5	45	325	365
10	50	330	370
15	55	335	375
20	60	340	380
25	65	345	385
30	70	350	390
35	75	355	395
—	—	—	400

stb.

Ezen szabály természetesen csak a Gergely-féle naptárban alkalmazható, a Julius-félében azonban nem.

De mindenesetre megvan a naptármódosítás ama lehetősége, mely szerint a hétszámitás megzavarása nélkül térhetnek vissza a naptári napok a hétköznapiakra s így semminemű valóságos kétely nem merülhet fel.

Ezen vizsgálat szempontjából teljesen figyelmen kívül hagyható, hogy az említett két módszer közül melyik érdemel nagyobb figyelmet; de azt hiszem, hogy az elsőnek már csak azért is kell elsőséget adni, mert oly számon alapszik, mely a hételémelettel már önmagában is a legszorosabb összefüggésben áll, s mert alkalmazásánál — mint már mondtunk — bizonyos párhuzamokat állíthatunk fel az új s az eddig használt naptárberendezés között. Azon a véleményen vagyok, s ezt tanítja az időszámítás története is, hogy a szökőcyklus kezelése számára előnyösebb, ha a szökőévek nem követik oly sűrűn egymást. Mindenesetre a hetes szám használata alkalmával a kettősen szökőév fogalmához kell menekülni, a mi az ötös szám esetében éppen a gyakrabbi intercalatio miatt elkerülhető, de ezen fogalom alkalmazásával azt az előnyt érjük el, hogy nem kell a szökések rendszeres egymásutánját megszakítanunk. A ki ismeri a különböző időszámítások fejlődéstörténetét, jól tudja, hogy a naptárszámitásban milyen zavarokat okoz a periodikusan egymásra következő intercalatiók elmaradása, bárha kiküszöbölésük szigorúan meghatározott törvények szerint történik is. A legjobban ezt a decemvirek alatt használt római naptár tanítja. Bár a Gergely-féle naptár időszámítási módjának is kitevő elemét alkotja az egymásra különben periodikusan következő szökőévek kihagyása, de ez itt csak százévenként egyszer fordul elő s akkor sem érint teljesen közönbösen. Mert hiszen az 1900. év alkalmával még sok művelt ember előtt sem volt érthető, hogy ez az év nem szökőév. Természetes, hogy a hetes szám megalapozásakor, tehát egy septennium bevezetésével nem

volna éppen kellemes hatású, hogy minden 4. évnek kettősen szökőévnnek (azaz két intercalaris héttel bíró évnek) kellene lenni, de véleményem szerint ez nem volna oly zavart okozó, mert ezáltal ez a szabály, mely szerint minden 7. év szökőév, nem szenved megszakítást. Csak azt kellene tekintetbe venni, hogy minden 28. év (tehát minden 4. szökőév) nem *egy* intercalaris héttel bíró *egyszerű* szökőév, hanem egy *két* szökőhetes, kettősen szökőév lenne. És, mint már említettem, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a septennium alapját alkotó hetes szám különben is a legszorosabb kapcsolatban áll a hét fogalmával.

Ezen soroknak különben sem a kérdéses problémának *végleges* eldöntése a célja. A vizsgálat inkább ama tudományos módszerek kimutatását célozta, melyek a fejtegetett kérdést a tárgyilagos megoldás felé irányozhatják.

* * *

A második feladat *Krisztus halálérének és napjának chronologiai fejtegetése*, mely felé most figyelmünket fordítjuk, semmiképen sem nevezhető könnyűnek, nem mintha forrásanyagunk nem lenne elegendő, evvel elég nagy számban rendelkezünk, hanem ama adatok, melyekre tudományosan kritikai módon kell felépülnie e chronologiai vizsgálatnak, oly zavarosan folynak egybe, hogy csak a legnagyobb elővigyázattal lehet eme egymással ellentmondó tudósítások chaosában tájékozódni.

A kutatásunk számára szükséges adatok *legrégibb forrásanyagát* az *evangéliumok* alkotják, melyeknek végleges lezárását a II. század első felére tehetjük s a 130. éven túlra semmi esetre sem tolhatjuk vissza. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az evangélistáknál sehol sem találjuk Krisztus halálérének s napjának *okmányszerű* keltezését. Jézus nyilvános működésének idejéből némiképen meghatározhatjuk életfolyamát; erre nézve különösen a IV. evangélium ad némi tájékozást. Ha azonban ismerjük is az egyes események egymásutánját, s találunk is egyeseknél bizonyos előjeleket. pl. paszafünnep, sátorosünnep stb., ez még nem jelenti azt, hogy birtokában volnánk az ú. n. „*időadatok*“-nak, mert nem állanak az események való egymásutánjának ismeretéből. Szerencsére azonban oly adatokkal is bírunk, melyek szolgálhatnak nekünk egyes, a tudományos vizsgálathoz szükséges kriteriumokkal.

Mindenekelőtt minden kétséget kizáróan ismerjük a *hét-köznapot*: valamennyi evangélium világosan a *pénteket* mondja *Jézus halálnapjának* (v. ö. Máté XXVIII, 1.; Márk XV, 42.; Lukács XXIII, 54.; János XIX, 31. 42.). Ez reánk nézve egy

igen becses időelem, mert úgy a chronológiának, mint a történetnek állandóan visszatérő jelensége, hogy *semmit sem őriz meg oly híven a nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány, mint éppen a hétköznapot.*

Éppen így az összes források a *halálnapját követő vasárnapot* említik a *feltámadás napjául*. Csak az vitás kérdés, hogy ez a péntek a zsidó naptár Niszán 14-éje vagy 15-éje-e, azaz vajjon a pénteki nap a zsidó Paszaünnap előnapja (így János XVIII, 28. és még világosabban XIX, 14.), vagy pedig maga az ünnep volt-e? (így az első három evangéliumban: Máté XXVI, 17.: Márk XIV, 12.: Lukács XXII, 7.). Nem kell egy rossz emlékezőtehetség tévedéseire vezetni vissza ama tényt, hogy a tudósítások eme irányában egyáltalában lehetőek voltak az eltérések; az alacsony néposztály kezén forgó papyrustekercsek elmaradhatatlan elpusztulásának, roncsolódásának s rendetlenségének bizonyára része van az evangélium egy eredetre mutató s mégis különbözőképen alakult fogalmazásában.¹ S valóban hibának kellett becsúszni az első három evangélium tudósításai közé, mert Jézus idejében bizonyára már érvényben volt az a naptári szabály, hogy éppen úgy, a hogy Tisri 1-je nem eshetett vasárnap, szerdai vagy pénteki napra, a Paszaünnap, tehát Niszán 15-e sem lehetett hétfő, szerda vagy péntek. Való igaz, hogy az állandó zsidó naptár csak a IV. században lépett érvénybe, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ha II. Hillel *vezette is be* az állandó zsidó naptárt, ez semmiképen sem jelenti, hogy ő volt annak alkotója is. Ez a naptár egy *sok százados* fejlődésnek az eredménye, melynek csiráit Babyloniában, az ókori Kelet szellemi műveltségének őshazájában kell keresni. A zsidóság állandó naptárának legfontosabb alapelemei, melyek a zsidó ünnepek meghatározásánál mind a mai napig — tehát több mint másfélezer évig — érvényben vannak s így a nagy világ zsidóságát összekötő kötelékké lettek, a babyloniai naptárból kölcsönözöttek. A babyloniai naptárnak a zsidóság törvényeihez s szokásaihoz való alkalmazásából fejlődtek ki a zsidó naptárt jellemző szabályok. Palesztinában a zsidók többé-kevésbé a babyloniai cultura hatáskörében éltek. Magától értetődik, hogy e nép műveltsége s kulturai berendezései nem egy esetben gyakoroltak hatást rájuk s természetes, hogy a babyloniai naptárt nemcsak a polgári életükben használták, hanem hogy a vallásosan nemzeti ünnepnaptaárunkban is helyet adtak a babyloniai elemeknek és vezérgondolatoknak. Sokkal nagyobb mértékben fokozódott ez a babyloniai száműzetés óta s mikor végre az

¹ V. ö. Usener, Das Weihnachtsfest. Religionsgesch. Untersuchungen I. Teil. 2. Aufl. 1911. S. 597 ff.

ünnepek meghatározásával egy külön naptáralkotó tanácsot bíztak meg, ez a tanács elsajátította a babyloniai csillagászati ismereteit s tapasztalatait és ezt állította feladatának szolgálatába. A babyloniaiak 19 éves cyklusa mintájává lett a zsidók 19 éves időkörenek s arra törekedtek, hogy egy ilyen lunisolaris naptár keretében tegyenek eleget úgy a bibliai s az ebből kifejlődött rabbinusi-halachisi rendeleteknek, mint bizonyos, századok óta gyakorolt hagyományoknak és törvénynyé lett szokásoknak, míg végül befejeződött ama fejlődésfolyamat, melynek a H. Hillel által bevezetett s mind a mai napig érvényben lévő állandó naptárrendszer az eredménye. S már a *Hyrkanus* korában (Kr. e. 135—106), azaz a zsidó népszellem megújulásának idejében működő naptáralkotó tanács is figyelembe vette az oly törvényeket, mint: „a Niszánt megelőző Adar hónapnak mindig hiányosnak (azaz csak 29 naposnak) kell lennie“, vagy hogy az Elul hó 29 napot számlálhasson csupán, s tekintettel volt ama kivételekre, melyeknél fogva a paszaünnep (Niszan 15-ike) nem eshetik péntekre, valamint a zsidó naptár gerinczét alkotó több más szabályra is és még fokozottabb mértékben történt ez I. Hillel korában (kb. 30-ban Kr. e.), mely időt általában a zsidóság renaissance-ának mondják.

Eszerint tehát a János evangéliumában leszögeezett hagyományoknak kell igazat adnunk s a keresztfeszítés havi dátumául *Niszán 14-ét*, tehát a *Paszaünnep előnapját* s nem magát a paszaünnepet kell elfogadnunk.

Különben is minden a mellett szól, hogy a keresztfeszítés péntekje nem volt az ünnepnap. Mindenekelőtt a synoptikus evangéliumok is oly cselekedetokről tudósítanak minket, melyeket — miután gyakorlásukat a sabbat és ünnepnapok alatt nem engedték meg — semmi esetre sem végezhatték el a pasza-napján, oly időben, mikor a vallásos fanatizmus a törvénymagyarázat leghatártalanabb túlzására vezetett s egy Hillelnek csak a legnagyobb erőfeszítés által sikerült a synhedrion ama aggályait eloszlatni, melyek a pasza-bárány szombati áldozása ellen irányultak.¹ Egy halálos ítélet kimondására éppen ünnepnapján ült volna össze a nagy törvényszék és — mi több — ezt még azon a napon hajtotta volna is végre, melyen minden munka végzését szigorúan eltiltották? Máté (XXVI, 65) és Márk (XIV, 63) evangélisták közlik velünk, hogy a tárgyalást vezető főpap a legnagyobb s legmélyebb gyász jeléül megtépte ruháját, mikor Jézus, arra a kérdésre, hogy vajjon ő-e a Messiás, Isten fia, azt felelte: „Te mondád“. Lehetetlen, hogy ama férfiak, kik megütköztek azon, hogy Jézus tanítványai

¹ Lásd: Bab. Talmud, Peszáchim 66 a.

a sabbat-napon néhány kalászt téptek le,¹ s megbotránkoztak, mert Jézus sabbatkor is gyógyulást adott a betegeknek,² ily könnyű módon szegték volna meg az ünnepnap szentségének törvényét. Azt is olvassuk (Máté XXVI, 5 és Márk XIV, 2), hogy a főpapok s a nép vénei, kevéssel az ünnep előtt Kajafás házában tanácskozássra gyűltek össze, „hogy Jézust álnoksággal megfognák és megölnék. De ezt mondják vala: Ne miveljük az ünnepen, hogy a nép között ne legyen támadás“. S azután mégis az ünnepen fogták s ítéltek volna el és feszítették volna keresztre? Helyesen mérlegelve mindez a mellett szól, hogy a keresztfeszítés péntekje *nem* az ünnep, hanem az ünnep előnapja, Niszán 14-e volt. Ezt a feltevést egy más tény is támogatja. Régi szokás volt, hogy a fogoly gonosztevők egyikének az ünnep alkalmából elengedték a büntetést. Ez természetesen nem az ünnepnapon (Niszán 15-én) történt meg, hanem az ezt megelőző napon, tehát Niszán 14-én, hogy a megkegyelmezett a szertartási törvény által előírt esti paszalakomán is már résztvehessen. És íme, az evangéliumok³ arról tudósítanak minket, hogy a Jézus ellen vezetett per alatt, a zsidó nép egy fogoly szabadlábra helyezését kívánó csapata jött Pilatus törvényszéke elé; s így ez bizonyára nem a Niszán 15-e volt, hanem Niszán 14-e, és ennek a napnak estéjén költötték el az ünnepi estebédet. Az az utolsó vacsora tehát, melyet Jézus tanítványai körében fogyasztott el, nem volt az a szokásos paszavacsora, melyet a luna XIV-án ettek a zsidók, s ezért azokat a keresztényeket, kik a II. század közepén a zsidókkal együtt a luna XIV-án résztvettek a pasza-étkezésen, a zsidózáshoz való hajlandósággal gyanúsították meg s a „quartadecimani“ névvel jelölték őket meg.

A latin egyház mindig azon az állásponton volt, hogy pénteken, Niszán 14-én szenvedett Krisztus. S ezért volt a húsvét-ünnep legkorábbi határideje a luna XVI. Az ő feltevésük szerint Krisztust pénteken, Niszán 14-én feszítették meg s így vasárnap, a Niszán 16-a volt a feltámadás napja.

Bárhogy álljon azonban a dolog, természetesenek fogják találni, ha itt mind a két lehetőséggel fogunk majd foglalkozni, bárha, eltekintve a fent felhozott okoktól, már a zsidóknak Krisztus ideje alatt használt naptára szerint is, kizártnak kell tartanunk, hogy a pasza-ünnep pénteki napra esett.

De az eddig nyert eredmények még nem elegendők arra, hogy általuk biztos alapokra építhessük fel vizsgálatunkat. Ehhez szükséges Jézus működésének s szenvedésének idejét legalább

¹ Máté XII, 1—2; Márk II, 23—24; Lukács VI, 1—2.

² Máté XII, 9—14; Márk III, 1—6; Lukács VI, 6—11.

³ Máté XXVII, 15; Márk XV, 6; Luk. XXIII, 17; János XVIII, 39.

is hozzátétőlegesen ismernünk. A tudósítások ebben az irányban sem bagynak cserben. Lukács III, 1 szerint „a *Tiberius* császár birodalmának XV. esztendejében, mikor Judaea tartományában tisztartó volna *Pontius Pilatus* és Galilaeának negyedes fejedelme *Herodes*, Ituraeának pedig és Tarkhonitis tartományának negyedes fejedelme az ő atyafia *Philippus* és Abiléné tartományának *Lysanius* volna negyedes fejedelme, *Annius*nak és *Kajafás*nak főpapsága alatt“ kezdődött nyilvános működése *János*nak, mint keresztelőnek s ehhez fűződik Jézus nyilvános fellépése.

Tiberius császár Kr. u. 14—31-ig uralkodott (Kr. u. 14 augusztus, 19-én, *Annius Rufus* procuratusa alatt jött a trónra és 37 tavaszán, még pedig *a. d. XVII Kal. Aprilis*¹ = márczius 16-án halt meg). A mi Lukács III, 1-ben említett többi személyt illeti, tudjuk, hogy Pilatus, kit itt mint Judaea procuratorát említenek, ezen hivatalt tíz évig viselte;² a Kr. u. 36. év tavaszán, még pedig röviddel ez év pasza-ünnepe előtt mentették föl állásától.³ Ugyanez a sors érte az akkori főpapot Kajafást is, ki nemcsak Tiberius XV. évében viselte a főpapi méltóságot, hanem Jézus megfeszítésének idejében is e hivatást töltötte be.⁴ Ezek az adatok bizonyos támpontokat nyújtanak feladatunk megoldásában, mert most már tudjuk, hogy Jézust nem feszíthették a 29. év előtt s a 35. év után keresztre.

És mégis, a dolog nem oly egyszerű. Eltekintve attól, hogy az evangélisták a zsidó ünnepnap meghatározásánál eltérnek egymástól, a mennyiben a három első evangélista a keresztfeszítés péntekjéül Niszán 15-ét, a zsidók első paszanapját határozza meg, míg János az ünnep előnapjára, tehát Niszán 14-ére teszi azt, a Lukács III, 1-ben közölt időadatot is más-másképen magyarázzák a különböző commentatorok. Lukács 3. fejezete kezdetének világos szavai ellenére is, melyből minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy Tiberius császár XV. évére vonatkozó időadat János, Zaharja fiának, keresztelői minőségében való fellépésére vonatkozik, mégis ebben sokan nemcsak ennek és Krisztus működésének időadatát akarják látni, hanem egyúttal azt az évet is, a melyben Jézus összműködése megkeresztelésétől haláláig, tehát megfeszítése is lejátszódott volna. A régi egyházatyák között is sok olyan van, ki Jézus halálévét Tiberius XV. évére, Kr. u. 29-re teszi, többek között *Tertullianus*, *Sulpicius*, *Severus* és *Szt. Ágoston*. Főlőssleges vállalkozás volna

¹ Tacitus, Ann. 6, 50.

² Josephus, Antt. XVIII, 4, 2.

³ V. ö. Sevin: Chronologie des Lebens Jesu. 1874. 75. l.

⁴ V. ö. Máté XXVI, 57; János XXVIII, 13.

ezen értekezés keretén belül valamennyi érvet figyelembe venni, mely az egyik vagy másik felfogásban érvényesült. Már az eddig felhozott érvek, melyek következtében a halálos ítélet s ennek végrehajtása oly időben történtek, mikor Pilatus és Kajafás töltötték be az illető hivatalokat. valamint az, hogy a halálos ítéletet pénteken (az első három evangélista szerint Niszán 15-én, János szerint Niszán 14-én) hajtották végre, teljesen elegendők arra, hogy, tekintettel a Pilatus uralmának idejére s a Jézus korabeli zsidó naptár kezelésére vonatkozó ismereteinkre, egy kielégítő megoldás kilátásával kezdjük meg problémánk fejtegetését.

Pilatus Kr. u. 26 -- 36-ig kormányozta Judaeát. Legközelebbi feladatunk tehát ezen évek alatt előfordult paszaünnepek dátumainak kiszámítása. s ezek közül azokat kellene szigorúbban szemügyre venni, melyek megfelelnek az evangélisták és egyházatyák Jézus életére vonatkozó adatainak. Ezt a módszert valóban fel is használták, csak hogy nem teljesen kifogástalan módon. A Niszán hó teliholdját vagy újholdját vették számításuk kiindulásául; pedig Jézus idejében már érvényben volt az a szabály, hogy „a Niszánhoz legközelebb eső Adar hó mindig hiányos (azaz 29 napos)“. Ama föltevés mellett tehát, hogy a naptár megállapításánál a megfigyelést tekintették mérvadónak, egyedül az Adar (illetőleg Veadar) hó első napját meghatározó újholdból kellene kiindulni s így, tekintettel arra, hogy ez a hó mindig csak 29 napos, rekonstruálható lenne Niszán 1. és 15. napja is. Ha ezt megteszszük, akkor a következő pasza-dátumokat nyerjük:

Kr. u. 26: Szombat, Márczius 23	Kr. u. 31: Kedd, Márczius 27
„ 27: Péntek, Április 11	„ 32: Hétfő, Április 14
„ 28: Kedd, Márczius 30	„ 33: Szombat, Április 4
„ 29: Hétfő, Április 18	„ 34: Szerda, Márczius 24
„ 30: Péntek, Április 7	„ 35: Kedd, Április 12

Ezen adatok közül a hétköznapra való tekintettel (péntek == Niszán 14-e vagy 15-e) a következő évek jöhetnek figyelembe: 26, 27, 30, 33. S miután mindannyian egyhangúlag a 29. évet (= Tiberius XV. évével) jelölik meg Jézus működésének kezdetül a 26. év és a 27. év kiesik s így csupán a 30. és a 33. év jöhet számításba. Az előbbi a synoptikus evangéliumoknak felel meg, a 33. év a negyedik evangéliummal van összhangban. És ha elfogadjuk azokat az érveket, melyek szerint a keresztfeszítés semmi esetre sem eshetett az ünnepnapra, akkor a 30. évet egyszerűen ki kell kapcsolnunk vizsgálatunk keretéből s vizsgálódásunknál csak a 33. év jöhetne komolyan számításba.

A Jézus korabeli zsidó naptár meghatározásánál tekintetbe jövő körülmények méltánylásával a 30. évet *valóban* is ki kell kapcsolnunk vizsgálatunk keretéből.

Már kiemeltük, hogy az itt tekintetbe jövő időben *nem a megfigyelés alkotta a döntő érvet*; a babyloniai naptár, az évszázadok óta megváltozhatatlannak meghonosodott szabályok és szokások kibővülésével alkotta alapját a zsidó naptárszámításnak.

A Kr. u. 26—36. éveknél azonban a *babyloniai naptárban* a következő adatokat találjuk:

Év	N i s z á n 1.	N i s z á n 15.
Kr. u. 26	Márczius 9, Szombat	Márczius 23, Szombat
„ 27	„ 27, Csütörtök	Április 10, Csütörtök
„ 28	„ 16, Kedd	Márczius 30, Kedd
„ 29	Április 3, Vasárnap	Április 17, Vasárnap
„ 30	Márczius 23, Csütörtök	„ 6, Csütörtök
„ 31	„ 13, Kedd	Márczius 27, Kedd
„ 32	Április 1, Kedd	Április 15, Kedd
„ 33	Márczius 21, Szombat	Április 4, Szombat
„ 34	„ 11, Csütörtök	Márczius 25, Csütörtök
„ 35	„ 29, Kedd	Április 12, Kedd
„ 36	„ 18, Vasárnap	„ 1, Vasárnap

Így tehát csak a 26. és 33. évben esett a paszaiünnepszombati napra, s így előnapja péntekre. És mert a 26. év semmiképen sem eshet számításba, csak a 33. év felel meg a naptári követeléseknek s az eddigi vizsgálataink figyelemreméltó eredményeül a következőt nyerjük:

Krisztus halála: Péntek, a Kr. u. 33. év április 3-a. Érdekes és mindenesetre figyelemreméltó, hogy a 33. évre nézve ugyanazt az eredményt nyerjük, ha a hold megfigyeléséből is indulunk ki, már pedig mindegy, akár az Adar, akár a Niszan újholdjának alapján rekonstruáljuk a 33. év paszanapját, s ugyanazt eredményezi az állandó zsidó naptár is.

Örvendetes módon időszámításunk első századaiból is oly hagyományok maradtak ránk, melyek Krisztus halálát a 33. évre teszik; *Panodorus*,¹ egyiptomi szerzetes, alexandriai *Theophilus*

¹ V. ö. Georgius Syncellus *Chronographia* 33:

püspök kortársa, épp úgy *Annanius*,¹ továbbá *Fusebius*,² Caesarea tudós püspöke, ezek mind Krisztus halálát Kr. u. 33-ra teszik.

Egy a Kr. u. 1062. évről kelt okmányt így kelteztek:³ „Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini MLXII, a Passione MXXIX“. Itt tehát Krisztus haláléve egyenlővé tétetett a Kr. u. 33. évvel.

Különben az újabbak közül is többen (mint *De Saulcy*, *Sevin* s. m.) teszik Krisztus halálát a 33. évre.

*Preuschen*⁴ a 30. év mellett tör lándzsát; de ez az év már csak azért sem felelhet meg a tényeknek, mert ebben az évben (l. fenn) nem péntekre, hanem csütörtökre, április 6-ára esett a paszaünnap.

Általánosan elterjedt hagyomány, hogy a halálév *Rubellius Geminus* és *Fufius Geminus* consuli éve volna, azaz 782 a. u. c. = Kr. u. 29. De eltekintve, hogy ezen adat ellentmond Lukács III, 1. ben reánk maradt időadattal, mely szerint éppen ebben az időben kezdődhetett Jézus nyilvános működése, a két Geminussal összefüggésbe hozott dátum: VIII. Kal. Április = márczius 25-ike semmiképen sem lehet helyes, mert a 29. évben a hold valódi conjunctiója szombaton, április 2-án következett be s így semmi szín alatt sem lehetett a márczius 25-e a telihold ideje s így a paszaünnap dátuma sem.

A kérdés csak az: *hogyan keletkezett ez az általánosan elterjedt felfogás, mely szerint Jézus a 29. év márczius 25-én, pénteken szenvedte kereszthalálát, ha ez chronologiailag lehetetlen?*

Ezt csak *Hyppolitus* 112 éves *husvétcanonja*, vagy a római egyház 84 éves *cyklusa* okolhatja meg. Az első, mely — melleleg szólva — a legrégebb ismert husvétcanon, a Kr. u. 222. évvel, *Alexander Severus* császár első évével kezdődik; a másik *cyklus* első éve a Kr. u. 298. év. És mind a két *cyklus* ugyanarra az eredményre vezet; visszamenőleg Krisztus megfeszítésének idejéig mind a kettőben azt találjuk, hogy Nagy-péntek a Kr. u. 29. évben (= 782. a. u. c. = Tiberius császár uralkodásának XV. éve) márczius 25-ének felel meg. És márczius 25-e, azaz az *Annuntiatio* vagy *Conceptio* napja, mely az első egyházatyák szerint az Úr tulajdonképeni *incarnatio*-ját jelenti, volt — azt hiszem — fölfogásuk szerint az a nap, melyen az Úrnak szenvednie kellett, mert szenvedése az emberiség megváltása. *újjászületése*, tehát *annuntiatio*ja volt.

¹ U. o.

² *Hist. eccl.* I, 10. és *Chronicon*, II. 264.

³ V. ö. *Ideler*: *Handbuch d. math. u. techn. Chronologie*. II. 412.

⁴ *Todesjahr u. Todestag Jesu*. *Zeitschr. f. neutest. Wiss.* V. 1904.

Jézus tulajdonképeni halálnapja azonban:

Péntek, 33 április 3-a.

Ez az egyetlen dátum, melyet megégyeztethetünk az evangélisták, különösen a 4. evangélium tudósításaival s mely minden tekintetben tökéletesen megfelel ama kor naptári követelményének.

Ily módon a bibliamagyarázat vitás kérdéseinek érintése nélkül sikerült volna, egyedül az evangéliumi hagyományok és az akkori zsidó naptár berendezésének alapján állapítani meg Jézus halálévét és napját.

S így meg van adva az a lehetőség, hogy az egyház Jézus halálának s feltámadásának emléknapját a napévnek egy meghatározott, a holdphasisoktól független napjára szögezhesse le; hogy hajlandó lesz-e ezt megtenni, az — mint már kiemeltük — egyesegyedül az egyház dolga, s semmi más forumnak, a tudománynak sem áll jogában e kérdés elintézésébe beleszólni.

Zrinyi és Busbequius.

Ferenczi Zoltán I. tagtól.

I.

Legelőször Marczali Henrik t. barátom hívta fel több évvel ezelőtt figyelmemet arra, hogy Zrinyi Miklósnak *A török afum ellen való orvosság* cz. műve legalább is nem mindenben eredeti, a mit magam is sejtettem több belső jelből. Erre akkor jöttem rá, mikor 1901-ben a *Magyar Könyvtár*-ban kiadva, e művel behatóbban foglalkoztam. Marczalit, barátom nem mondta meg akkor, hogy hol találta meg a műnek általa gondolt fő forrását, úgy hogy magamnak kellett megkeresnem s az egy hét alatt sikerült is s midőn újra találkozván, ezt említettem, megerősítette, hogy ez az. Ennek közlésével azonban nem siettem, időm sem akadt a részletes összevetésre. Végre közeledvén Zrinyi születésének 300-dos évfordulója, midőn illő, hogy mindenki elmondja azt, a mit e nevezetes férfiúról és működéséről tud, az elmúlt nyáron elvégeztem a részletes összevetést s ezt kívánom a következőkben előadni.

Zrinyi forrása nevezetes röpiratához Busbequius Gislenius Augeriusnak *Exclamatio: sive de re militari contra Turcám instituenda consilium* cz. műve. Busbecq, (Busbequius, Busbec, Busbeg, Busbeck, Augier Ghislain de) Comines-ban született (Flandria) 1522-ben, mint Aegidius Ghislain (Ghísen) természetes fia; tanulmányait Flandria, Francia- és Olaszország egyetemlein

végezvén, apja a tehetséges ifjút V. Károly császár engedélyével törvényesítette. Ezután ő I. Ferdinánd király szolgálatába állott s 1554-ben elkísérte ennek Angliába küldött követét, Lassa Pétert. Ugyanez év végén Ferdinánd II. Szulejmán szultánhoz küldte Amasiába békétárgyalások végett, de csak hat havi fegyverszünetet bírt egyelőre kieszközölni. Ezóta hét évet töltött a portánál követségben s 1555 végén sikerült neki az ismert nyolcéves békét kötnie. Törökországban töltött idejét felhasználta tudományos kutatásra és gyűjtésre. Ezek közt főlemlítendők a Monumentum Ancyranum (Ancyra = Angora) név alatt ismert híres feliratos márványtáblák Augustus császár tetteiről, melyeket Mommsen (*Res gestae Divi Augusti*. 1883), Humann K. és Willing K. dolgoztak fel; továbbá több más felirat, melyeket Scaligernek, Lipsiusnak és Gruternek küldött és 100 görög kézirat, melyek ma a bécsi cs. könyvtár tulajdonai. Végre ő ismertetett meg több keleti növényt és állatot.¹ Visszatérte után 1562-ben II. Miksa nevelője lett, 1570-ben pedig Erzsébet főhercegnőt. II. Miksa leányát, mint IX. Károly francia király jegyesét, majd nejét, kísérte el Franciaországba s ott birtokai felügyelője lett. IX. Károly halála után mint II. Rudolf követe időzött Franciaországban, honnan 1592-ben a zavarok miatt Flandriába akart visszatérni, de útközben a liga tagjai megtámadták. Emiatti ijedségében beteg lett s Maillot nevű kastélyban meghalt október 28-án. Albert herceg az ő emlékére a Busbec-jószágot bárósággá tette. Kiváló tudós és diplomata volt s mint ilyen, nagy hírt szerzett magának. Vonzó, tiszta latin nyelven írt művei maig olvasásraméltók. Ő volt az, aki a törökök intézményeiről és szokásairól az első alapos ismertetéseket írta, föltárta erejüket és gyengéjüket, eloszlatta az előítéleteket s a törökök elleni küzdelem rendszeres szervezését sürgette. Franciaországból II. Rudolffhoz írt levelei szintén kortörténelmi fontosságúak s az akkori diplomatai levelek legjobb mintái. Művei közül egy párt először Carrion L. adott ki a szerző engedélye nélkül ily cz. a. *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gisleenio Busbequij, etc. D. ad Solimannum Turcarum imperatorem C. M. oratore confecta. Ejusdem Busbequij de acie contra Turcam instruenda consilium*. (Antverp., Christoph. Plantin. 1581. 8r, 167. l.)² Ebben tehát benne van az itt szóbanforgó mű is; de a törökországi levelekből csak kettő. Ezt követte az első hiteles

¹ Hécart Gabr.-Ant.-Jos. az ő tiszteletére az orgonafát (*Syringa vulgaris*. Linné.) *Busbeckia Lilac*-nak s a *Syringa Persica*-t *Busbeckia Agem*-nek nevezte el. Agem = persa szó = orgonafa. *Essai sur l. qualités et propriétés des arbres, arbrisseaux . . . qui croissent naturellement dans le Département du Nord*. 98 l. (Valenciennes, Varlé. An III. = 1795.)

² Megvan az Egyet. Könyvt.-ban Budapesten.

kiadás ily cz. a.: *Augerii Gislenii Busbequii legationis Turcicae epistolae IV.*; *quarum priores duae ante aliquot annos in lucem prodierunt sub nomine itinerum Constantinopolitani et Amasiani. Adiectae sunt duae alterae. Ejusdem de re militari contra Turcam instituenda consilium.* (Antverp. 1595. Utobb Hanov. 1605, Monachii 1610, 12r., Hanoviae 1629.,¹ Lipsiae 1688., Basileae 1740., németül Frankf. 1596., Freiberg u. Annaberg 1792. Francziául Gaudon-tól 1596, 1718 és jegyzetekkel 1748 12r. 3. köt. Angolul London. 1671.) A későbbi kiadások rendszeren tartalmazzák Busbecq másik művét is: *Epistolae ad Rodolphum II. imper. e Gallia scriptae.* (Lovanii, 1630; Bruxellae, 1632, 8r. s utóbb is többször.) Ezekkel egyidőben jelent meg az első teljes kiadás is rézmetszetű czímlappal: *A. Gislenii Busbequii omnia quae extant. Cum privilegio.* (Lugd. Batavorum, Ex officina Elzeviriana. Anno. 1633.k.8r., 575, 23. l. Utóbb Amst. 1660.) Művei legjobb kiadása: *Augerii Gisleni Busbequii Omnia quae estant. Praemissa est vita Auctoris. Summa cum fide ac diligentia denuò recognita et aucta locupletissimo indice.* (Basilae, Typis Jo. Brandmülleri. 1740. 8r. 10., 556., 24. l.)² Említik még két kézirati művét: *De vera nobilitate historiae* és *Historia Belgica trium fere annorum, quibus dux Alençonius in Belgico est versatus.*

II.

Busbequius *Exclamatio: sive de re militari contra Turcam instituenda consilium* művében a gondolatmenet a következő:

Ő vele most az történik, mint Kroezus néma fiával, ki megszólalt, midőn apját halálos veszélyben látta; őt is megszólaltatja a hazaszeretet a török veszélyt szemlélve, habár eddig nyilvánosan nem lépett is fel; mert a török végveszéllyel fenyegeti Németországot, de eddig senki sem próbált segíteni. Már pedig semmi kiméletben reményünk nem lehet, mert a török semmit szentnek nem tart; de sőt annál inkább kihívjuk magunk ellen, minél inkább kerüljük az összetűzést. Rajzolja a török

¹ Az egyetemi könyvtárban megvan Budapesten. Pontos czíme: *Augerii Gisleni Busbequii D. legationis Turcicae epistolae IV. quarum priores duae ante aliquot annos in lucem prodierunt sub nomine itinerum Constantinopolitani et Amasiani. Adiectae sunt duae alterae. Ejusdem de re militari contra Turcam instituenda consilium. Accedit Solimani Turcarum Imper. legatio ad Ferdinandum Rom. Caes. Anno 1562. Francofurtum missa: cuius apud Busbequium mentio. Cum indice omnium locupletissimo. Hanoviae. 1639. Sumptibus Clementis Schleichii, et viduae Danielis Aubrii. 8r 349, 18. l.*

² Két utóbbi kiad. Egyet. Könyvtár. Budapest.

foglalásokat Európán kívül és Európában; már-már Bécszet és Linczet fenyegetik. Egyszóval nyakunkon vannak s ebben még az sem lehet vigaszunk, hogy e veszély bár nagy, de muló; mert a török, a mit elfoglalt, megtartja. Megrójjá tehát, hogy a közjával nem foglalkozunk. S azt kérddhetné valaki, mit javasol ő? Erre egy a válasz: fogjunk fegyvert vagy el kell vesznünk. De elvesznünk nem kell, a fegyverek kezünkben vannak, van harczbíró ifjúságunk s mindenünk, a mi szükséges. De nem szabad késnünk, hogy el ne késünk. Tehát Istent kérve, ragadjunk fegyvert; mert ha mi nem segítünk magunkon, Isten sem segít meg s ezt nem is kívánhatjuk. Csupán könyörgések semmit-érők s hivatkozik Cato intésére Sallustiusnál.

Jó, de eddig a fegyver a török ellen keveset használt. Igaz; de nem is a helyes módot alkalmaztuk, t. i. gyűlevész, összehozott sereggel mentünk ellene a leghitványabb csöcseléket szedve össze. S még ezt a hadat sem gyűjtöttük össze elég gyorsan, mert nem volt kéznél s ha összegyűlt, edzettség híján gyorsan tönkrement. Oly edzett ellenséggel szemben, mint a török, ily sereggel czélt érni nem lehet. Kérdés tehát, milyen katonára van szükség? Először is a hazából toborzottra, mert ez gyorsan odavihető, a hová kell, a mi a törökkel szemben fűdolog. De ez nem elég. A katonát gondosan meg kell vizsgálni a besorozás előtt s aztán nagy gonddal ki kell képezni, rendben, vallásos érzésben megtartani, lassankint szoktatni a hadakozáshoz és az ellenséghez. Ezek kiválogatására pedig képzett s minden tekintetben kiváló emberekre van szükség, kik semmi irányban ne szedjék rá kapzsiságukkal az államot.

Most azok ellenvetésére felel, kik azt mondják, hogy őseinknek elég volt az eddigi hadviselési mód, tehát nekünk is elég. Igen, elég volt hasonló szervezetlen ellenséggel, de nem elég a törökkel, e minden tekintetben szervezett ellenséggel szemben. Tehát új veszélyről van szó s új módszereket kell alkalmazni. De hiszen nem újak azok, miket ajánl, sőt inkább nagyon régiek; ezeket alkalmazták a rómaiak s használják ma hasonló sikerrel a törökök. Ennek végrehajtását azonban sokan lehetetlennek mondják s inkább békekötést javallnak. Ámde béke a törökkel lehetetlen, a háborúra egyenesen rá vagyunk kényszerítve. E mellett a béke sem ér semmit, mert ez csak elhalasztja a végveszélyt; mert a török úgyis csak előkészületre használja, hogy a legalkalmasabb időben a békét megtörve megtámadjon s tönkretegyen. Ez főczélja. Itt tehát nincs a halogatásnak értelme, csak az ügy nagyságához mért előkészület menthet meg s vegyük mintául a legyőzhetetlen hősök példáját, minő volt Lykurgus, ki átalakította hazáját oly időben, midőn a veszély nem volt oly nagy, mint minő minket fenyeget. Tehát ne késlekedjünk s vessük

magunkat a katonai szervezésre; a török véget vet nekünk s csak egy mentség van: a lehető legjobb hadi készség, a minő régen volt. Ezt kell helyreállítani, nem kímélve munkát és pénzt, úgyis vagyonunk a töröké lesz, ha tönkre jutunk; de természetesen ennek okos és becsületes felhasználása szükséges, mire itt részletesebben nem tér ki, mert célja csak általános felhívás.

Mindenben tehát a rómaiak példája követendő, kik polgáraitból sorozott, jól kiválasztott és kiképzett katonasággal győztek. Többeket idézhetne itt, de csupán Vegetiusra hivatkozik, kitől hosszabb részeket idéz ú. m. az I. Lib. I., II. Lib. XVIII., XXIII., I. Lib. III., IV., I. Lib. VI., VII., VIII., III. Lib. bevezetéséből, II. Lib. XXIII. caputjaiból, részeket kihagyva s olykor módosítva is, a mint saját célja kívánta. A többit, mondja, mik az ujonekzésre tartoznak, elhagyja s csak egy fejezetet idéz még, mely Vegetiusnál végső számában megy, t. i. az I. Lib. XXVIII. caputját. E mód szerint jártak el a rómaiak, így tettek a többi ókori győztes népek is, a persák, macedonok. Bizonyossága ennek Xenophon abban, mit a perzsákról és Arrianus abban, mit a lacedaemonokról ír. Idézi Arrianus *De expeditione Alexandri M. Historiarum* VII. lib. IX. caputja egy részét, Diodorus Siculus *Bibliothecae Historicae* XVI. Lib. cap. V. tartalmát s a Lib. XVII. caput XXVII. egy részét annak bizonyítására, hogy honi vitézekből s kellő kiképzéssel lehet csak jó hadsereget szervezni.

Azonban sokan vannak, kik azt mondják, hogy a mi jó volt akkor, most nem az; bárha erre könnyű volna felelni, most elhagyja. E helyett leírja, saját tapasztalata alapján, hogy milyen a valódi török katona s azt bizonyítja, hogy olyan, milyennek a rómaiak leírta. Itt elbeszéli, hogy miként szedik össze a törökök a keresztyén gyermekeket, mint osztják szét őket, mint nevelik rabszolgamódra és a mohamedán hitben, mint veszik vissza a felnőtteket s nevelik katonáknak, kikből lesznek, ha magukat kitüntetik, a janicsárok; ezekből a kiválóbbak a spahiak közé jutnak. Mások, kiket a császár udvarába vesznek be gyerekkorukban, gyakran a legnagyobb méltóságra is eljutnak. Ez a török hadsereg legfőbb részének szaporítása módja. De másként is, a török sok ifjút és gyermeket rabol hadjárataiban s ezeket is lehető jeles katonáknak képezi ki. Ő gyakran látott kiváló harcosokat és katonai főnököket, kik eredetileg magyarok, horvátok, németek voltak. Mi ebet, sólymot, lovat képzünk ki, a katonákkal s emberrel általában keveset törődünk. A törökök azonban ezekkel foglalkoznak s így ugyanazt teszik, mit a régi rómaiak. Ez a mi teendőnk is. Birodalmakat csak fegyverrel lehet megalapítani s csak jól használt fegyverrel tarthatók fenn. Ha ez hanyatlik, amaz is elvész. Így hanyatlott el a római birodalom is. Nekünk más utunk a mentségre nincs, az ellenség már hatá-

rainkon áll. Azt mondhatnák némelyek, hogy ily ellenség legyőzése erőnket meghaladja. Ezeknek azt feleli, hogy állandó hadsereg szilárd alapjait kell letenni, a gyarapítás aztán könnyebben megy s akkor, Xenophonra hivatkozva mondja, lesz barátunk is elég, mert az erő vonz. Idegen segílyre támaszkodás csak megvetést szül, a mint ez velünk már megesett.

Az Isten nevében tehát ragadjunk fegyvert s ne nyugodjunk, míg legalább is nincs 12 ezer gyalogosunk jól felszerelve és begyakorolva saját polgárainkból. A lovasságról más helyet fog szólni. Ekkor barátaink és az idegenek segítségére számíthatunk. De ha nem segítenének is, ezzel a sereggel okosan bánva meg bírnók magunkat védeni s kierőszakolni a töröktől fegyverszünetet vagy békét, melyet most alig lehet tőle megvásárolni s ezt akkor jobban megtartaná, mint szokása. Ez legyen célunk s ebben leljük fő gyönyörűségünket. Philosopomenes, az utolsó görög császár, jól begyakorolt ifjakkal nemzete tapsait nyerte meg; így nyernők meg mi is hasonló eljárással a keresztyén népek tapsait. Ezzel végzi s elmondja, hogy célja intés, felkiáltás és könyörgés volt, hogy e soha még nem látott veszély ellen az álomból felriaszszon a veszélyeztetett állam megmentésére. „A megőrzésnek azonban csak egy a módja, ha erő ellen erőhöz és seregalkotáshoz nyúlunk; még pedig oly seregekhez, melyek nem esetlegesek, sem elhamarkodottak, sem idegenből toborzottak, hanem a mieink, hanem harczerakészek, nagy gonddal és körültekintéssel vannak kiszemelve, fölszerelve és betanítva“. Más mód nincs. Vagy aztán vándoroljunk ki, mert vagy el kell pusztulnunk vagy a legaljasabb rabszolgaságba jutunk. De inkább költözzünk ki, mintsem azt a sorsot érjük meg, melyet Ázsia, Afrika és Európa más leigázott népei. „De miért költözzünk?“ — végzi e szókkal. „Sőt inkább legyünk katonák és a minő segédforrásokat az Isten megmentésünkre kegyelmesen bőséggel ad, gyorsan és hálásan ragadjuk meg. A fegyverhez, mely Isten után megmenekülésünk egyetlen reménye, nagy elszántsággal és úgy nyúlunk, a mint méltó nevünkhöz, valamint a veszély nagyságához és a minket fenyegető végpusztuláshoz.“

III.

Zrinyi művében a gondolatmenet egészben ugyanez. Ő is a Sardis városban történt eseménynyel kezd s ő is megszólal, látván egy nemzetünket fenyegető sárkányt, noha nincs rá semmi képessége s felkiált: „Ne bánts a magyart“. De mert senki sem teszi ezt, tehát ő vállalja el az örüllő kötelességét, hogy Isten ne tőle kérje számon nemzete véré. De hiszen a nemzet is látja a veszedelmet, mért marad hát a pusztá remény-

kedés mellett? S ha ez hiában való, Isten után magunkban keressünk oltalmat, mert más idegen barátaink segítségét hiában reméljük s tunyán kérni még Isten segítségét is vétek és bolondság. Ez a létünket fenyegető sárkány a török. Elfoglalta Jenőt, eltiporta Erdélyt, gázolja nemzetünket, országunkat. Ez a veszély egyenesen minket fenyeget s ha az oktan állat védi barlangját, kölykeit, annál inkább kötelessége védeni hazáját, övéit a dicsőséges magyar nemzetnek. És ne higgye senki, hogy a török azzal, mit már elért, megelégszik; az ő telhetetlensége elől nem ment meg semmi s több száz évinél, hogy a frigy mellett ront. Azt mondhatná valaki, hogy ez igaz, de mi egyedül magunk oltalmára elégtelenek vagyunk. Való, hogy a török nagy erejéhez mérve kicsik vagyunk; de ez a gondolkodás igen ártalmas s hivatkozik a görögökre, kik legyőzték kis számuk mellett is a persákat. Nekünk is lelket kell vennünk, ha meg akarunk maradni, mert szomszéd nincs, ki segítsen. És itt rendre veszi a lengyelt, németet, olaszt, spanyolt, francziát, orosz, angolt s mindenikről kifejti, hogy segélyt várnunk lehetetlen tőlük s ha adnának is, későn jönne vagy nem volna benne köszönet. (Ez a rész teljesen Zrínyi önálló fejtegetése.) De megengedve, hogy segítenék, a mint segítettek többször, az mindig ártalmunkra volt akár szándékosan, akár tudatlanságból. Itt az idegenek által okozott szerencsétlen hadjáratok egész sorát hozza elő. Nem akarja ő az idegen nemzeteket gyalázní, de az természetes, hogy magunknak kell magunkért tennünk. (Ez a rész is önálló)

Azt kérdehné valaki, hogy mit ajánlana hát ő, mi kellene? Felelet: fegyver, fegyver, fegyver s jó vitézi elszánás. Vagy ezzel védjük meg magunkat, vagy haljunk meg vitézül; mert még kiköltöznünk sincs hová.

De miért kelljen elvesznünk? Hiszen az ellenség nem különb. Megújíthatjuk régi dicsőségünket, ha Istenben bízva, mindent megteszünk hadi állapotunk érdekében, nem vakmerőséggel, hanem okos körültekintéssel s idézi Sallustius *Cati.* cap. LII. azt a részét, melyet Busbecq. Tehát csak kellő előkészület adhat sikert. Ámde azt mondják sokan, hogy a háborúzást többször megpróbáltuk, de siker nélkül. Ámde ez nem igaz. Míg katonai fegyelmünk a Hunyadiak alatt virágzott, addig dicsőséggel harczoltunk; de azóta elhanyagoltunk s ő ezt kénytelen hízeltést félre vetve nyíltan megmondani. Az igazság t. i. az, hogy a török készülődés hírére mi is készülödtünk; de a legszedett-vetettebb népből állítottunk hadsereget, melynek hadnagya (vezére) még semmirekellőbb s a hadsereg a gonoszságok tanyája volt. Ilyen a közhad. A nemesség és úrírend sem jobb, mindkettő garázdálkodó, tanulatlan, iszákos s ezekből telnek ki a vezérek. (Nemzetünk e rajza is egészen önálló rész.) De bár

hű rajzunkat adta, mégis oltalmunk nem lehet más, csak a magyar, mert ez a legalkalmasabb s ha akarja, a legvitézebb. Ezt bebizonyította már csak a 200 év óta tartó török harczokban is. Csupán a hadi fegyelmet (*disciplina militaris*, ugyanaz, melyet Busbecq is hangsúlyoz) kell helyreállítnunk; „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók“ s nem vagyunk oly kevesen, hogy a törökkel ne bírnánk. A részletekbe most nem megy bele a teendőkre nézve, ezt megtette már *Vitéz hadnagy* című, ki nem adott művében, most csak néhány tanácsot kíván adni tanulmányai alapján s ezek a következők: 1. Fegyver kell tehát, de nem olyan, mint az eddigi; hanem állandó hadsereg kell, mely mindig készen álljon. Ez mindennek alapja. 2. E hadsereg száma idők szerint változó volna; de most mindenesetre kellene 4000 gyalogos és 8000 lovaskatona. Azért kellene most több lovas, mert igaz ugyan, hogy a gyalogos a fontosabb, de e látszatos békében gyorsasága miatt csak ez bírhatja meggátolni a török lovasok kóbor rablásait. 3. E katonaságnak állandó fizetés adandó s jó felszereléssel látandó el, hogy rablásra ne szoruljon. 4. Végre kell *disciplina militaris*, hadi fegyelem. Ebben Vegetiusra hivatkozik ő is első sorban s idézi szószерint mindazon helyeket s éppen oly sorrendben, mint Busbecq, tehát világosan onnan vette őket.

E *discursus* eléggé megmutatja, hogy bármennyi had sem volna elég megfelelő tanultság nélkül s ez kell kivált a török ellen, mely minket ravaszsággal és sokasággal győzött le, de hadi tudása nem kiváló. Nekünk tehát jobbagnak kell lennünk, ha győzni akarunk. Ennek azonban három akadályja van: önbizalmunk hiánya, szabadoságunk s az, hogy ez particularis módon el nem intézhető. Az első, mondja Zrinyi, csak tunyaság miatt van, mert hiszen a régi macedonok s rómaiak sem voltak más emberek. S itt idézi Vegetiusból, hogy a begyakorlásra mit tettek ezek, a Lib. I. cap. XXVIII-at, éppen mint Busbecq. Íme, ezt meg tudjuk tenni, csak elszántság kell. Népünk van elég s ebből jobb a nemes, de ha nincs, sorozzuk be a pórokat s ezek még jobb katonák lesznek az elpuhult nemesnél, udvari népnél, meg a mai végbelieknél. A jó katonát már ábrázatjáról, természetéről meg lehet ismerni. Ilyenekből állt Nagy Sándor hadserege s itt idézi Arrianus Lib. VII. IX. cap.-jából ugyanazt a részt, mint Busbecq.

Van hát országunkban elég katonának való férfi, csak tanítsuk meg őket akkép, mint a macedonok, de jó tisztviselők által. A baj csak az, hogy jó tisztviselőink nincsenek s így azt javasolja, hogy fogadjunk egyelőre idegeneket. Ő a skót tiszteket ajánlaná leginkább, vagy talán a német birodalmiakat, svájceziakat, németalföldieket, hollandokat s esetleg olaszokat; de a katonák

kizárólag magyarok legyenek s legyenek magyarok a tisztek is, ha már beletanultunk a hadászatba. Egész Bethlen Gáborig e tekintetben nem szorultunk idegenekre, de azóta a mieink elszoktak a hadi mesterségtől. (Ez a rész szintén Zrinyié.)

A második akadály a magyar ismert szabadságvágya, mely semminek s így a hadi fegyelemnek sem akarja magát alávetni. Ez balga felfogás s a ki ilyen, nem katonának való, a ki így vélekedik, bolond, tunya, rossz és rest. De sőt az ilyfajta szabados légénységet el kell bocsájtani, mert csak a többit is megrontja. (Ez a rész is önálló.)

De mindezt végre csak az egész ország egyetértése intézheti el. Ehhez egyetértés és szigorú törvény kell, melyet mindenki megtartson, mint a szentséget. Erre pénzt kell adnunk s ne mondjuk, hogy nincs, mert ha a török elfoglalja országunkat, kislül, hogy van itt kincs elég, mint kislült Konstantinápoly elfoglalásakor is.

Ime, nincs hát nehézség abban, mit ő javasol, csak akarnunk kell. Már pedig akarnunk kell, ha megmaradásunkat kívánjuk. De az általa javasolt tizenkét ezer állandó katona (4000 gyalogos és 8000 lovas) csak most elég, a békében. Ezt együtt, egy táborban kell tartani. A végbeli katonaságot e mellett szintén fenn kell tartani rendes zsolddal, melynek amaz volna a magva. A végbelieket fizesse a király, a rendes katonaságot az ország. Már most apró csatákra a végbeliek elegek, még ha egy basaság indul is meg, ha a hadvezér jó. Ha az egész budai vezérség hadra kél, akkor az a generális, a ki ellen tör a török, forduljon a derék hadhoz, melynek vezére magyar legyen. A kár ugyan így sem gátolható meg mindig, de akkor a mi hadunk mérjen egy helyett két csapást a törökre, hogy ne tehessen, mint eddig, akármit büntetlenül. Ennek az állandó hadseregnek volna feladata, hogy a töröknek a béke alatt való terjeszkedéseit meggátolja, az elfoglalt területeket visszavegye. Mindez természetesen rendes, nagy háborúban nem elég. Akkor az egész nemzetet fell kell fegyverezni; de mindez könnyebb volna, ha e mag állandón megvolna, mert volna elég tanító és szervező. (Ez a rész is önálló kevés kivétellel.) Itt újra hangoztatja: csak a tanult katona a jó, a tanulatlan semmit sem ér. Erre idézi Diodorus Siculus *Bibliothecae hist. Libri* művéből a Lib. XVII. cap. XXVII-ből éppen azt a részt, melyet Busbecq, de a szerző megnevezése nélkül.

Tehát ha nagy háború van, az egész nemzet álljon fegyverbe s ha számmal nem, vitézséggel előzzük meg a törököt. De ide mindenkép hadi fegyelem kell (disciplina); e nélkül nem érünk célra. Minden dolgot azzal kell fenntartani, a mivel megszerezték. Az országot őseink fegyverrel szerezték, azzal kell megtartani.

A béke politikája nem ér semmit; mert oly nemzettel van dolgunk, mely álnokabb mint mi s ha fegyverrel legyőzött, mindenkép legyőzött. Szent István koronája mitsem ér az ő pallosa nélkül. Más, a töröktől messzébb lakó nemzetek ám éljenek a békének, mi öltözzünk vasba s fogjunk fegyvert. Sokan lesznek, kik mindezt keveselni fogják; de a szilárd alap ha megvan, mint ő javasolja, akkor lehet rá építeni, akkor kapunk idegen segílyt is, mert a törekvőt inkább segítik. Ezt mondja Xenophon is. Segítséget adnak már csak azért is, mert ők is remélhetnek segílyt szükség esetén. Ezért nagy háború esetén 12 ezer gyalogost és 12 ezer lovaszt fegyverezzünk fel. Ehhez vegyük hozzá az egész nemzetet s akkor lesz elég idegen segíly is. De ha nem volna is, elegek leszünk magunknak s nyári veszteségünket téli támadásokkal helyreütjük. Ekkor a pogány megijed, maga kér békét; míg most a török egyetlen mozdulatára szétrebbenünk, nem tudva, mihez kapjunk. Mily nagy aljasság ez! Ha Váradot vissza nem veszszük, s Erdély elvész, akár költözzünk ki. Úgy hallja, Braziliában sok a pusztá hely, kérjünk egy tartományt a spanyol királytól s menjünk oda. De ki Istenben bizik, szereti hazáját s egy csepp magyar vér van benne, kiáltson Istenhez s énekelje vele együtt Deborah énekét: „Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino; nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel, qui propria voluntate offertis vos discrimini, benedicite Domino. Amen, Amen, Amen. (Ez a hely nincs meg Busbecq-nél.)

IV.

Látható az előbbiekből, hogy a két mű gondolatmenete azonos; a főkülönbség abban áll, hogy Zrinyi a magyar és a korviszonyokhoz alkalmazza a magáét. Természetesen e közben a párhuzamos helyek is számosak. Ezekből a főbbeket a következőkben soroljuk fel, mire nézve idézeteinkben Busbecq-nek a fentebb leírt 1633-iki kiadása lapszámát, a magyarban pedig a saját kiadásom lapszámát idézem (*Magyar Könyvtár* 216. sz.)

B. 393. l., a kezdő sorok:

„Captis à Cyro Persarum Rege, Sardibus, cum ea urbs diriperetur, multaque passim caedes fieret: memoriae proditum est, unum de Cyri militibus in ipsius Lydorum Regis Croesi cubiculum penetrasse; ignarum quis esset, stricto gladio, mortem ei afferre voluisse: qua re commotum Croesi filium, qui aderat, ad id tempus mutum & elinguem, soluto derepente linguae impedimento clamorem sustulisse: eaque verba protulisse, quibus militem ab occidendo Rege deterreret“.

Zr. 13. l. kezdő sorok:

„Cyrus király, mikor Cresusra Sardis városát vitatta volna, azt írja a historia, a városnak megvételekor egy vitéz magára a Cresus királyra akadván, s nem tudván ki légyen, meg akarja vala ölni; Cresus király fia, a ki egész életében néma vala, és soha egy szót azelőtt nem szólhatott vala, ott találkozáván akkor lenni az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólala a vitézhez, mondván neki: Ne bántsd, a királt“.

B. u. o.

„Atque haud scio an mihi quanquam in re dissimili, simile quiddam usu veniat: ut quem pietas dicendi r. dem & imperitum, & qui publice verbum nullum unquam fecerim, diutius mutum esse non patiatur: sed in gravissimo patriae discrimine vociferare & exclamare cogat, non ut hostem . . . deterream . . .“

Zr. 14. l.

. . . „én csaknem mint egy néma, kinek semmi professiom a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bántsd a magyart“.

B. 394. l. „Nam . . . quid hoc, malum, infelicitatis? . . . neque tamen commovemur, neque suppetias imus“.

Zr. 14. l. „De mi dolog ez . . . s mégis fel nem serkentek mély álmotokból?“

B. A következőkben rajzolja a török térfoglalását Ázsiában, Afrikában és Európában, óvja Németországot attól a fel fogástól, hogy a török hódításainak magától vége szakad. (394—398. l.)

Zr. ugyane helyen a török legújabb magyarországi foglalásait sorolja fel és int attól a hittől, mintha a török eddigi sikereivel meglegédnék (15—16. l.).

B. 394. l. „Ignavissimum quodque animal, ubi prolem periclitari sentit, nulla vi retinetur, per ferrum et flammam opitulum ruit. Contra nos viri fortes, posteritatem nostram, nefariis hostibus, ad omnem injuriam & turpitudinem, ope nostra destitutum, prodemus?“

Zr. 15. l. „De ha az okatlan állatok a magok barlangjoknak bántódásáért, a magok kölyköknek elviteléért készek a halált szenvedni: mennyivel miné-ünk inkább, kik dicsőséges magyar vérnek maradékai vagyunk, az mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell indulnunk, halálra is, ha kíváztatik, mennünk, mégis legálább boszut ezen a dühödt eben állanunk“.

B. 395. l. . . „qui postquam ex suis latebris erupit, humani sanguinis rivus fluere nunquam destitit?“ . . .

Zr. 16. l. . . „miolta az kaspiai barlangok közül kijött a török dühös nemzet, keresztyén népnek patakul folyása soha meg nem állott“.

B. 395. l. „Nam tota quidem nos erramus via, si aut patientiam nostram, aut injuriarum oblivionem, vel tantillum ad securitatem nostram profuturam speramus. Quo nos modestiores, quo pacis atque pactorum, quoque aequi et boni observantiores ostenderimus; eo magis in nos ejus hostis insolentiam provocabimus“.

Zr. 16. l. „Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a türés s együgyűség, annál készebb az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti jobban azt.“

B. 400. l. . . „si per simulationem pietatis, inertiae nostrae velificare volemus, & male quaesito compendio à Deo sine opera, sine studio, sine labore nostro, impendentibus malis opem solis precibus impetrare: ne ille injustae petitioni nostrae se haud facile aequum praebebit.“

Zr. 15. l. „De még az Istentől is tunyául kérni segítséget vétek és bolondság.“

B. 398. l. „Sed hic fortasse dicet aliquis: Quid est ergo tui consilii? nam praesentem rerum statum deplorare, de periculo atque imminentibus malis declamare, cujus facile est: remedio est opus. Id exquiritur. De eo dic, si quid habes. Dicam & quidem paucis. Armis opus est: opus est armis contra vim atque arma, sine armis fieri nihil recte potest. Horum paesidio salus patriae munienda, aut nobis omnibus ad unum pereundum. Nullum hoc verius oraculum.“

Zr. 22. l. „Itt talám valaki engemet megszólít s kérdi tőlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácslasz? könnyű akárkinek is decamálni, predikálni. de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra röviden felelek, meg is duplázom kiáltásomat: fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi resolutio! ezen kívül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur aliud medium.“

B. 398. l. „Sed Dii meliora! arma capessamus“ . . .

Zr. 22. l. „De mért kelljen elvesznünk, avagy kétségbe esnünk . . . míg karunkban kopját, markunkban szabályt szoríthatunk.“ (Zr. itt egészben párhuzamosan halad B.-vel (398—402. l.), de nagyon rövidítve s magyar vonatkozásokat szöve be. (22—24. l.)

B. 400. l. „Nisi aret, serat ac metat agricola, frustra a deo copiosam inesse postulet.“

Zr. 23. l. „Szántson, vessen, boronáljon, arasson és sok dolgot vigyen véghez a gazda ember, ha élni akar eselédestül.“

B. 402. l. „Sed occurritur mihi à bonis atque prudentibus viris; istam publicae calamitati medendi rationem, aliquoties tentatam minus feliciter evenisse, nosque quoties ad arma & manus cum Turcis ventum sit, inferiores discessisse. Audio . . . atque eo ut veniremus, haec fere mihi erat instituta oratio.“

Zr. 24. l. „De ismét nekem mondhatja valaki: Jó volna a hadakozás, ha kívánt successusokat remélhetnénk magunknak: de azt sokszor próbáltuk, soha nem nyertünk véle, mindenkor markunkban szakadt. Én arra így felelek“ . . .

Itt Zrinyi kitér a mi múlt dicsőségünk rajzára. (24—25 l.), a mi Busbecq-ben nincs meg, de eközben visszatér (25. l.) Busbecq-bez (401. l.), midőn ez azt mondja, hogy csak teljes felkészüléssel és elhatározással szabad Isten segélyét kérnünk. Ezután újra párhuzamosan halad abban, a mint B. rajzolja, hogy minő nyomorult volt a török ellen állított hadsereg, de természetesen Zr. a hazai viszonyokra van tekintettel (B. 402—404. l. Zr. 25—27. l.)

B. 402. l. „Quum Turca fines nostros infestare aut cum numero exercitu ad nos ascendere nuntiaretur; dedimus operam, ut nos quoque copias cogeremus. Sed quas copias, quem militem coëgimus? num veteranum? num eum cuius virtutem multis jam ante documentis cognitam habebamus? quo vincere consueveramus? non opinor, sed potius huic dissimillimum.“

Zr. 25. l. „Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készüllettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de későn tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat, seregeket kezdtünk gyűjteni. De micsodás seregeket, micsoda hadakat? régi látott, hallott vitézekből állott-e valyon ez a sereg? bizonyára nem, hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyűlt össze a mi sípolásinkra.“

Itt B. és Zr. egyaránt felhozzák, hogy ilyen haddal győzni nem lehet, ezeket a katonákat nem a hazaszeretet lelkesíti, ezek táborá inkább bordély (B. „bacchanalia“) s ha Hannibal seregét Campania gyönyörei ellankasztották, nekünk nincs Campaniára szükségünk, mert már erőtlennül szállunk táborba. (B. 403. l. Zr. 26. l.)

B. 404. l. „Itaque si hostis desit, mora paucorum mensinum aut caniculæ fervor, aut primorum frigorum morsus, quantumvis magnas copias nostras mactant & jugulant.“

Zr. 26. l. „Nem kell minekünk oly nagy ellenség mint a török; egy canicula melege, egy februariusnak szele, egy éjsza-

kának virrasztása, egy napnak koplalása megrontja a hadainkat és semmivé teszi.“

Megjegyzendő, hogy Zr. itt kitér hadnagyaink, katonáink, nemességünk és főnemesi úrfiaink rövid jellemzésére, a mi természetesen B. nál nincs meg.

Erre B. a következő fordulatot használja:

B. 404. l. „Revertor itaque eo, quod initio dixi, aut idoneorum armarum praesidio, publicam incolumitatem tuendam, aut nullam relinqui quae nos ab universo exitio vindicare possit. Quem igitur militem requiro? Nostrum imprimis; in nostris sed. bus natum; de nostris popularibus delectum. Nam cum in rebus bellicis plurimum valeat celeritas, eaque vel maxime contra Turcam hostem expeditissimum, necessaria sit; milite opus est, qui non procul arcessendus, diuque expectandus sit“ . . .

Zr. 27. l. „De ha nincs haszon a panaszolgatásban, és a haszontalan való fohászkodásban, nyuljunk az remediumokhoz ha vagyon; s vagyon is penig ha akarunk, mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérded: kit kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézesebb nemzetség.“

Ezután Zrinyi eltér Busbecq-tól s egészen a mi viszonyainkra alkalmazva, négy pontban előadja, hogy állandó hadat kíván, mely álljon békés időben 4000 gyalogból, 8000 lovasból, kellőleg fizetve s kellő „disciplina militaris“-sal begyako-rolva. (Busbecq is ezt a kifejezést használja főképen.) Itt éppen a „disciplina militaris“ az, a mi elsősorban B. következő fejtegetéseinek történeti példákkal és szónoki érvekkel bizonyított bő tárgya (404—420). Ezt itt Zr. most csak röviden hangsúlyozza s azonnal Vegetius említett bő helyeit idézi, mint Busbecq (Zr. 31—36. B. 420—427. l.)

Ezután tér vissza Zrinyi a jó hadi fegyelem s gyakorlat szükségére, de újra csak rövidebben (26—37. l.) és bár lényegében emlékeztet B. fejtegetéseire, lényegesen mást mond, mert B. egy, a tetőponton álló török szervezet, Zrinyi pedig ugyanennek már szemmelátott hanyatlása idejéről írta munkáját. Ugyanitt hangsúlyozza az újonczsedés gondosságának szükségét s ugyanazt mondja, mit Busbecq bővebben fejteget.

B. 405. l., a jó újonczról: „sit adhuc à deliciis integer, aptus tolerando labori & cum bono corporis habitu, qui simplicitatem, probitatem, animique magnitudinem quandam, toto vultu atque omnibus oris lineamentis prae se ferat ac spiret.“

Zr. 38. l. „Könnyen megisméri a kinek esze vagyon, az ábrázatjárul, a természetül, a vidámságáru az olyat, a ki jó, a ki még a paraszt munkában el nem gyötrődött s kedve vagyon hozzá.“

Itt aztán idézvé Zrinyi Busbecq nyomán az Arrianusnál található helyet a macedón katonákról (B. 430—31. l. Zr. 38—39. l.), teljesen eltér Busbecq-tól, ki a következőkben azokat czáfolva, kik e példákat nem tartják korunkra illőknek, a török hadsereg toborzása s kiegészítése módját írja le (431—440. l.) s őket követendő például mutatja be az újonczkiszemelésben és begyakorlásban. E helyett Zrinyi (39—42 l.) arra terjed ki, hogy egyelőre az újonczbetanításban alkalmazunk idegen tanítókat, a míg nekünk is lesznek; mondunk le a szabádosságról, s hogy az állandó hadsereget országos végzéssel állítsuk fel. Ekkor a szükséges pénzadózatra térve rá, más módon és más példákkal s újra hazai viszonyainkra gondolva, emlékeztet Busbecq-re, a mit mond erről a 417—18. lapon. Zrinyi ezután újra teljesen eltér Busbecq-tól s arról szól, hogy miként kellene a 12,000 katonát használni és háború idején kiegészíteni. Újra visszatérve a szükséges tanultságra, idézi Diodorus már említett helyét a macedónokról Busbecq nyomán. Ekkor újra visszatér Busbecq-hez s a hadi fegyelem szükségének fejtegetésére.

B. 440. l. „Unaqueque res qua ratione paratur, eadem stabilitur & conservatur: ut regna atque imperia virtute militari, beneque instituti exercitus viribus quaeruntur, eadem etiam ratione conservantur. Si tollas arma, removeas militem, disciplinam negligas: mox aut per se regnum concidet, aut in praedam cedet finitimis: Ad regni majestatem conservandam, non tam diadema aut sceptrum prodest, quam ferrum. Frustra illo caput ornes, hoc dexteram, nisi gladio accintum sit laus.“

Zr. 45. l. „Minekünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyeretett az, a mi eleinktül, úgy tartaték eddig, és nincs kérdés már abban, ezután is úgy kell megtartatni: a békeség, a frigy, a csendes élet haszontalan gondolkodás nekünk, kárunkkal megtanultuk; az mi első politicánk fegyver volt, most is annak kell lenni . . . Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül; hiában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övezi.“

Párhuzamos az a hely is, hol Zrinyi arról szól, hogy a töröktől távolabb lakó nemzetek élhetnek nyugodtan, mi nem. Itt összevethető Zrinyinél a 46. l. Busbecq 442. l.-jával. Ezután hosszabb párhuzamos hely a következő:

B. 442—444. l. „Sed non deerunt, quibus hic nostrarum virium apparatus, tenuior neque satis idoneus videbitur,

qui tantis Turcarum opibus atque potentiae opponatur, quibus respondeo à me id agi, ut solida perennis exercitus fundamenta jaciantur: quibus semel constitutis, in reliquo aedificio construendo non multum fore negotii polliceor. His enim initiis positis, quicquid accesserit auxiliorum, mox justus exercitus corpus efficiet, Accessura autem impensius auxilia, ubi jam nos nobis de non contendendo praesidio prospexisse, paratisque in hostem copiis excubare, longe lateque fama dissipaverit, clarius est, quam ut multis demonstrare sit opus. Etenim natura poene ipsa nos iis conciliat, quos armis atque animis ad quemcumque fortunae impetum excipiendum paratos videmus. Contra vero ab eorum benevolentia nos revocat, quos inermes imbellesque cui-cumque obnoxios injuriae animadvertimus. Itaque praeclare Xenophon, ut reliqua omnia, eos qui semper in promptu & expedita habeant arma, hoc consequi dicit, ut amicos habeant multos, inimicos nullos: Si quidem ad eorum amicitiam, qui possint prodesse omnes libenter accedere, tanquam ad arcem, & certum dubiis temporibus perfugium: quemadmodum ex altera parte inimicum habere nemo velit, quem ita semper armis instructum norit, ut quum velit nocere possit. Qua ratione fit, ut dum cessamus ipsi, neque quicquam conamur, dum hastas abjicere, ac de nostre salute desperare videmur, & ex alienae tantum opis spe pendemus; non modo vicinitatis, sed etiam sanguinis necessitudine nobiscum juncti, nos contemnant & deserant; ad armatum vero & sibi praesidentem hostem, etiam illi sese aggregent, quos si nihil aliud, certe diversissima religionis ratio detraxisse debebat. Tanta vis est expeditorum armorum. Quod itaque felix et faustum sit in Dei omnipotentis nomine, eamus ad saga, capessamus arma, quemadmodum decet, contra tantum hostem. Ipsi primi armipotentes Minervae sacris initiemur, eiusque studiis nos totos devoveamus. Primi manum adhibemus stivae, et nostro pro viribus fungamur officio. Deus mox conantibus aderit, neque deerunt auxilia, ubi nos nobis non deesse cognitum fuerit. Ne quiescamus donec ut minimum (quod exempli causa dictum velim) praeter ordinaria praesidia ad XII. millia peditum (nam de equitatu dicemus alias) ex nostris popularibus delecta, probe armata, exercitataque, habeamus. Hic animus & hoc institutum nostrum divulgatum non tantum necessariorum nostrorum, verum etiam alienorum insperata auxilia, cum res poscet, nobis conciliabit & adjunget. Quod si quandoque nos omnia destituant, his tamen copiis, & aestatis tempore munitio-nibus inclusi, hostium impetum reprimere, & hieme ita in eorum fines incurrere peterimus, ut lacessivisse illos poeniteat; atque inducias quas vix nunc à se redimi patiuntur, cum petant ultro, tum multo, quam fert eorum consuetudo, servent dili-

gentius. Nunc quicquid increpuerit, trepidare cogimur, & si praesidia nostra laborent, aut nec opinata aliqua vis subitam opem requirat, nihil habemus, quo nostris subsidio ire vel hostium impressionem morari saltem & retardari queamus.“

Zr. 46 – 47. l. „Tudom lesznek olyanok, a kik minden erőnket, igyekezetünket csekélynek és szükségesnél alábbvalónak fogják tartani annyi száz ezer török ellen, annyi hadi szerszám és álgjuk ellen, de én azoknak megfelelek. Az én tanácsom az, hogy a mi hadi közásunknak solidum fundamentomot vessünk, kit ha megeselekszünk, könnyen reá építhetünk, a mit akarunk. Ismét semmi kétséget abban nem tehetünk, hogy ha ily dispositioval leszünk, segítséget eleget másoktól is találunk; mert természet szerint való ratiokbul is vagyon, hogyha kit lát az ember serénkedni a maga dolgában, inkább ad segítséget olyanak, hogysem a tunyának az maga securitásával nem gondolóknak és restnek. Mert ha mi csak zsebben teszszük a kezünket, senki sem gondol velünk, ha nem tudom is mint kérünk segítséget, azt fogják szólani felőlünk: Quaerunt gentem, cum qua cadant; s maguk közt pedig azt: Fatis accede, Diisque, et cole felices, miseros fuge. Tehát bölcsen Xenophon mondotta, hogy a kinek fegyvere készen vagyon és resolutioja, azt nyeri vele, hogy sok barátokat talál, ellenséget avagy keveset avagy senkit, holott azoknak barátságára az kik ők is szolgálhatnak, minden örömet adja magát, hogy őtőlök is várhassanak valamikor segítséget. Azért az én fundamentomom békességes időben tizenkét ezer ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint) legalább annyi gyalog ugyanint 12 ezer, és lovas is annyi legyen pro fundamento. Ehez, a mint mondtam, az egész nemzetünket fegyverkezve vegyük rendben, legyen elegendő álgjunk és mindenféle hadi szerszámunk. Ha így lesz dolgunk, felelek életemig, az idegeneknél is elegendő segítséget találunk. Sőt ha úgy volna is, hogy nem találánánk, csak a magunk erejével is annyit tehetünk a mennyi elég lenne oltalmunkra; és ha nyáron szemben nem szállhatunk is mezőben ellenségünkkel, télen legalább jó progressusokat remélhetünk, mikor a török visszaszáll, nyáron pedig in defensionis termino maradjunk. Bizonyára alább hagy a pogány, s azt a frigyét, a kit mi vérünkkel vásárlunk tőle, ő fogja mi tőlünk kérni. Tekintsünk csak a mostani nyomorult állapotunkra, és jól consideráljuk. Mert ha csak valami megrezzenik is a török részéről, futunk ide s tova, vizeken által, havasokon által, ki imide, ki amoda, minden remediumunk csak a másoktól való segítségkoldulás, nincs magunknak népünk kívül occurálhassunk a veszedelemnek, nincs egy emberünk, a kit hova tehetnénk.“

B. 447. l. „Quod si secus statuerimus, nobisque & reipublicae per ignaviam aut mentis errorem, defuerimus; restabit aliud nihil, quam ut migremus in alias terras, quod multae saepe fecerunt gentes, vicinorum injuria coactae, avitisque possessionibus hosti pro victoriae cumulo relictis, ejus immanitatem fuga declinemus... Sed cur migremus? imo militemus, & quae nobis salutis subsidia largissima manu Deus suppeditat, alacres et grati suscipiamus.“

Zr. 47. l. „Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük, ne is hadakozunk bár azután, hanem avagy most avagy sobasem; fussunk ki az országbul, ha eztet resteljük, Ugy hallok Braziliában elég puszta ország vagyon; kérjünk spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá. De ha ki bízik Istenében, szereti hazáját, vagyon egy csepp magyar vér benne, kiáltson fel az égben az Istenhez“...

V.

Ezekből látható Zrinyi eljárása. Ő tehát egy éppen olyan-forma felhívást akart a magyar nemzethez intézni, mint Busbecq; tehát mintául vette s egészben vele párhuzamosan halad. Meg-egyeznek abban a három sarkalatos tételben, melyek Zrinyinek nemesak ebben, hanem összes hadtudományi dolgozataiban és aforizmaiban vörös fonálként húzódnak végig, ú m.: nemzeti hadsereg kell, hadi fegyelem szükséges, tehát vetkezzünk ki fő nemzeti hibánkból, a szabadosságból s végre a hadsereg magvát országos törvénnyel állandósítanunk kell. De mégis nagyok az eltérések is. Először is Busbecq a maga *Exclamatio*-ját, mint említettük, írta Szolimán, a legnagyobb török szulán alatt akkor, midőn békét nem, csak fegyverszünetet bírt kieszközölni s írta a török hatalom legnagyobb virágzása idejében. Zrinyi a magáét 1660 után rövid idővel írta, a török hatalom hanyatlása idejében, midőn tehát elhagyhatta s el is hagyta mindazokat a részeket, melyekben Busbecq a török hadiszervezetet még követendő mintául mutathatta be. Zrinyi erről egy szót sem szól. Továbbá Busbecq az akkori német viszonyokra van tekintettel. Zrinyi teljesen a korabeli magyar viszonyokra s példáit csak Magyarországról veszi, melyekről természetesen Busbecq-nél egy szó sincsen. És noha a hadi szervezet rendszertlenségében, minő ez volt Ausztriában és Németországban a XVI. század közepén s nálunk a XVII. század közepén valamivel innén, volt valami hasonlatosság s itt valóban találhatók párhuzamos gondolatok; mégis az egész annyira magyar s annyira a magyar fegyelmetlenséget és szabadosságot ostorozza,

hogy a némi hasonlatosság a hasonló történelmi helyzet szükség szerű következmény volna Busbecq nélkül is.

Továbbá Zrinyi, mint látjuk, sehol sem fordít szó szerinti. A párhuzamos helyek szabad átdolgozások, melyekből a gondolat van átvéve s számos új, magyar vonatkozással vagy kibővítve, ha ez kellett, vagy megfelelően átalakítva, vagy végre szükség szerűen megrövidítve. E mellett Zrinyi általában sokkal rövidebb. Busbecq szeme előtt Cicero stilusa és beszédei állottak. Ő egy hatásos szónoki művet is akart egyben írni síma, classikus latin nyelven, rhetorikai felépítéssel, az anyag arányos berendezésével s a szónoki irány természetével együttjáró szókinccsel, gyakran a lényegre nem fontos bőbeszédűséggel, szó- és gondolatalkatokkal, egyszóval szónoki fogásokkal. Úgy ír, mint egy tudós és szónok. Zrinyi e fogásokkal nem igen gondol. Úgy ír, mint egy hazaí és hadvezér. Ő szép szavak helyett a tények mentől nagyobb számával kíván hatni s ezért nagyon sok történelmi adatot hoz fel a közelmúlt magyar történetéből, főképpen Istvánfi Miklós és Jovius¹ nyomán, kikre hivatkozik is. Egyebekben is nem egyedül Busbecq állott előtte. Vannak művében példák Aesopusból, idézetek a bibliából s más művekből, melyek tehát nem Busbecq-től valók. Általában is, nagy olvasottsága és gazdag ismeretei miatt, Zrinyi egyetlen művét sem lehet csak egy forrásból megfejteni. Előadása természetesen kevésbé folyékony; nem oly szónokias, nem oly síma, nem oly beosztott és keresett; irálya nem annyira szép próza, mint Busbecq-é, a mit már csak nyelvünk akkori állapota is — egyebeken kívül — megmagyaráz. De aztán e helyett tüzeesebb, erőteljesebb s némi darabossága mellett, vagy talán éppen ezért, férfiasabb, szenvedélyesebb s ennél fogva több benne mindaz, a mi meggyőz, a mi lelkesíthet.

¹ A kiadások s a kéziratok, melyeken amazok alapulnak, *Jonius*-t írnak *Jovius* helyett. Így az enyém is. Ez hibás s akkoriban *Jonius* szerzőt hiába kerestem s hiába néztem át Zrinyi könyvjegyzékét is. Zrinyi könyvtárában megvolt *Jovius* több művén kívül a következő: *Opera quotquot extant omnia* P. Pernaie typ. Basil. typis. 1578. Ez a baseli kiadás megvan az Egyet. Könyvtárban is, Budapest-n. Ebben van az a műve is kiadva, melyre Zrinyi hivatkozik s melyből több adatot átvett: *Historiarum sui temporis libri XLV*. E mű 1494—1547-ig terjed s a magyar történelemre is nagyon fontos. Közül hiányzik az V—X. (1498—1513) és XIX—XXIV. (1521—1527) liber, melyek csak kivonatossan vannak meg. Az előbbieket elégték, az utóbbiakat meg sem írta. *Jovius Paulus* (Paolo Giovo) 1483 április 19-től 1552 december 11-ig élt, korában híres író volt; de művei s kivált történelmi művei, elfoglaltsága miatt, mit maga bevall, csak kritikával használandók. Zrinyinek e művek kedvelt olvasmányai voltak, kivált e történelmi műve.

Nézzünk csak erre pár példát. A Sardis meghódításakor történt eset elbeszélésével kezdi mindkettő. Itt Busbecq a Croesus fia megszólalását így rajzolja jó szélesen: „e miatt felindulván Croesusnak eddig néma és szótlan fia, ki ennek tanúja volt, egyszerre megoldván nyelve bilincsét, kiáltani kezdett: azokat a szokat mondta ki, melyekkel a katonát a király megölésétől elriasztotta. Ekkép atyja iránti odaadása s a veszély nagysága beszélni képessé tette azt, kitől ennek használatát eddig a természet megtagadta.“

Zrinyi ezt ekkép adja: „Cresus király fia, a ki egész életében néma vala, és soha azelőtt egy szót nem szólhatott vala, ott találattván akkor lenni az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólala a vitézhez, mondván neki: Ne bántsd a királt.“ Íme, Zrinyi kétségtelenül rövidebb is, hatásosabb is, erőteljesebb is.

Erre Busbecq hasonló módon így folytatja: „És talán velem, ámbár más ügyben, valami hasonló történik: hogy a hazaszeretet engem, ki a beszédben járatlan és gyakorlatlan vagyok s ki még soha nyilvánosan föl nem léptem, tovább némának lenni nem tűr; hanem a haza legsúlyosabb válságában hangosan szólni és kiáltani kényszerít, nem hogy az ellenséget, ki fegyverét gégenknek szegzi, elriaszszam (hiszen ezt az ő embertelensége nem is tűri), hanem hogy hazámat magára vigyáznai intsem, s egyszersmind polgártársaimat buzdítsam, hogy míg az idő engedi, készüljenek s mentésre gondoljanak.“

Zrinyinél e hely így hangzik: „Valyon nem hasonló-e az én mostani felkiáltásom, édes Nemzetem, te hozzád? Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát; én csaknem mint egy néma, kinek semmi professióm a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bántsd a magyart.“ Nos, mi a kettő közül a Zrinyi tüzesebb és férfiasabb szavait választanók. Zrinyinél e mellett van egy szép párhuzam is a két esemény közt, mely Busbecq-nél hiányzik.

Ilyet többet fog találni a figyelmes olvasó. Mi még csak kettőre hívjuk fel a figyelmet. Busbecq így szól: „A királyi fenség megőrzésében nem annyira a korona és jogar hasznos, mint a fegyver. Hiában díszited azzal fejed, ezzel jobbod, hogyha oldaladra kardot nem övezel; ha fegyverrel meg nem szilárdítod, minden uralom gyöngye és törékeny“. Bizonyára itt is minden hozzáértő a Zrinyi kifejezését választaná, ki így használja fel e helyet: „Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül; héában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi“. (46. l.)

Végre Busbecq a kiköltözésről ezt mondja: „Mert ha másként teszünk, magunkat s az államot hanyagságból vagy téves felfogásból elhagyjuk, nincs más hátra, minthogy más földre vándoroljunk, a mit gyakran sok nemzet megtett, melyeket szomszédai kegyetlensége rákényszerített és így ősi birtokainkat az ellenségnek győzelme koronájaként odahagyva, futással kerüjük rettenő hatalmát, vagy feltétlenül pusztuljunk el, vagy a legaljasabb szolgaságba kerülünk“ stb.

Nem szebb és erősebb itt is Zrinyi, ki így szól: „Ha Váradot vissza nem veszszük, ha Erdelt elvesztjük, ne is hadakozunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem; fussunk ki az országbul, ha eztet resteljük. Ugy hallok Braziliában elég pusztta ország vagyon; kérjünk Spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá“. (47. l.)

Ezek a hangok méltók olyan íróhoz, a ki önkénytelenül tudja, miként kell hatásosan és erőteljesen szólni s a ki meglepő ízléssel mondja Tacitusról: „Ez az author propter brevitem et compendium inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet tanulhatni vitézi dolgot Liviusból“. Ezért a szeretetéért aphorismáit Tacitus műveinek megfelelő, hadi dolgokról szóló helyeihez írta.

Megjegyzendő még, hogy a Busbecq *Erclatio*-ja és Zrinyi munkája terjedelemre nézve kb. egyformák, a különbség Busbecq javára alig egy pár oldalra terjed. Ebből a terjedelemből Zrinyi mindenesetre legalább annyit írt önállóan, mint a mennyi párhuzamos hely megállapítható, s terjedelmes részek vannak, melyeket Busbecq-tól nem vett s nem vehetett, mint azt főntebb kimutattuk. Mindenesetre Zrinyi művének korrajzi és írói jelentősége teljesen ugyanaz marad ezek után is, minő eddig volt. Végre az is lehet még kérdéses, hogy Zrinyi Busbecq nek melyik kiadását használta? Itt csak a fentebb leírt, 1633-iki Elzevir-kiadásról lehet szó; de érdekes, hogy Zrinyinek sajátkezü könyvjegyzékében, mely 1662 okt. 10-én kelt, sem ez, sem Busbecq valamely más kiadása nem fordul elő.¹ Lehetne ebből arra következtetni, hogy később szerezte meg, akkor az is bizonyos volna, hogy e művét később, tehát 1662—63 telén írta, egyszóval 1662 október 10-ike után. E műnek keletkezése egyszersmind arra is kellene hogy buzdítsa irodalomtörténeti íróinkat, hogy Zrinyi prózai műveinek keletkezésével és forrásaival bővebben foglalkozzanak. Az eredmény jutalmazó lenne.

¹ V. ö. *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893.

A büntetőjogi okozatiság kritikája.

(Kivonat *Irk Albert* vendégnek 1916 december 5-én bemutatott értekezéséből.)

Szerző tanulmányának bevezetésében röviden az okozatiság általános jelentőségét emeli ki. Majd az ok philosophiai fogalma kialakulásának legújabb fejlődését mutatja be, melynek eredménye szerző szerint abban mutatkozik, hogy az: „megszabadulva a kezdetleges metaphysikai elemektől és gyakorlati értékelő szempontoktól, mint valamely jelenség tényezőinek összfogalma, egyre tisztábban bontakozik ki“. E téren a természettudományok inductiv kutatásai és a logika eredményei összevágznak, vagyis ma mára logikai ok-fogalom teljesen fedi a természettudományi ok-fogalmat.

Eme philosophiai megalapozás után tér ki szerző az okozatiság büntetőjogi jelentőségére. Mit jelent az okozatiság a büntetőjogban? Miért nem áll egyenes arányban az okozatiságra vonatkozó büntető dogmatikai irodalom nagysága a termelés minőségével? Mi a helyes kérdésfeltevés? Szükséges-e a bűnösség és okozatiság kérdéseinek elhatárolása? — azok a főkérdések, melyekkel tanulmánya első fejezetében foglalkozik.

Tanulmánya második fejezetében szerző a főbb büntetőjogi okozatisági elméleteket mutatja be s azok kritikáját nyújtja. Ezt a két főcsoportot különbözteti meg. Először: a külön büntetőjogi ok-fogalmat értékesítő elméletek. Ezt két alcsoportra osztja, ú. m.: a) egyikbe azokat az elméleteket sorolja, melyek az eredményt létesítő tényezőket in concreto, az elkövetett bűncselekmény individualis jelentőségére tekintettel értékelik; b) a másikba azokat, melyek az eredményt létesítő tényezőket nem a concret esetre tekintettel, hanem in abstracto, az elkövetett bűncselekmény általános jelentőségének látszógéből értékelik (összefoglaló elnevezéssel: az adaequat elméletek csoportja). A második főcsoport: a philosophiai ok-fogalmat értékesítő *conditio sine qua non*-elmélet.

Ez elméleti irányok fő képviselői felfogásának beható kritikája után szerző azon eredményre jut, hogy míg egyfelől a külön jogászai ok-fogalmat értékesítő elméletek egyikének sem sikerült a kérdés gyakorlati szükségleteket kielégítő megoldása,

addig másfelől ez elméletek philosophiai felépítése sem egységes. Ezzel szemben a philosophiai ok-fogalmat értékesítő *conditio sine qua non* elmélet helyes alkalmazásában, nevezetesen a bűnösség alkatelemeinek helyes büntetőjogi interpretációja mellett, a jogélet szűkségeit általában jogérzékünkkel harmonikusan elégíti ki. Nagyobb nehézség csupán az eredményyel minősült (*praeter intentionalis*) bűncselekményeknél, tehát ma már jogfejlődés szempontjából csak megtört atavistikus tényálladékoknál mutatkozik. Philosophiai erőssége ez elmélet egységes felépítése, mely az előbbi elméletekkel szemben nem szorul reá semmiféle az elmélettől idegen, mesterséges kiegészítő elemekre.

A tanulmány harmadik fejezete az okozatiság pozitív jogi jelentőségével foglalkozik. Ezt szerző a büntető dogmatika azon fejezetén mutatja be, mely az okozatiság problémájával a legközvetlenebbül összenőtt, vagyis a részesség fejezetén. Fejtegetéseiből, melyek a hazai részességi *judicatura* s főleg e téren, a hazai bírói gyakorlatnak útírányt mutató Wlassics-féle részességi felfogás kritikáján nyugszanak, a munka negyedik fejezetében azon eredményt vonja le, hogy míg életben levő büntetőtörvényünk tételes intézkedéseiben a részesség járulékoságát tartja fenn, addig nem lehet az oksági tan még oly helyes értelmezésével sem a bírói gyakorlattól a részességi alakzatok önállósítását kívánni. Szerző a magyar *judicaturának* e téren alig megbecsülhető érdemét épp abban látja, hogy távol tudta magát tartani attól a végtétől, melybe a német büntető *judicatura* került. Szerző végkövetkeztetése, hogy a pozitív jogi interpretáló és a jogphilosophiai jogértékelő szempont egymástól ridegen elkülönítendő.

A büntetőjogi okozatisági elméletek egyik nagy fogyatkozását szerző az alapvető szempont figyelmen kívül hagyásában találja meg. Jogértékelő szempontból, de lege ferenda az ok philosophiai fogalmának következetes alkalmazásával a részességi alakzatok önállósítását hirdeti.

A tanulmány utolsó, ötödik fejezete: a büntetőjogi okozatisági elméletek módszertani alapjával, a módszertani kérdés tisztázásának elodázhatatlanságával foglalkozik.

Szerző az oksági elméleteknek — az interpretáló és jogértékelő szempontok el nem határolása mellett — másik nagy fogyatkozását a megfelelő módszertani megalapozás hiányában látja. Rendre mutatja ki, hogy e téren milyen gyenge lábon állnak még a legkiválóbb criminalisták, mint egy Bierling, Binding, Birkmeyer, Finger stb. elméletei is.

A külön büntetőjogi ok-fogalmat értékesítő elméletek hívei ez ok-fogalmat csakis normatív módszertani alapon építhetik fel. A normatív módszerű jogtudományt fogalmainak felépítésében az explicatív módszerű tudományok eredményei nem köthetik meg.

De épp e tiszta módszertani alapot nem találja meg szerző az említett írónál.

Azután szerző azt vizsgálja, melyik az a forrás, mikor a normatív módszerű jogtudomány új ok-fogalmat kénytelen megconstruálni? Szerző úgy találja, hogy nem marad számára más hátra, mint a népies szójárás, mindennapi szóhasználat. Már pedig: „a közönséges szóhasználatban, népies nyelvjárásban keresni a jogi fogalmak forrását, egyet jelent a jogtudományok tudományos jellegének megtagadásával s fejlődésük meg nem értésével“. Hivatkozik a kezdetleges büntetőjogi álláspontra, mely az elkövetés (okozás) és a bűnösség között nem tudott még különböztetni s ezért megtorló büntetéssel sújtotta a gyermekeket s elmebetegeket épp úgy, mint a kárt okozó állatot. De a népies szóhasználat e két fogalmat még ma is gyakran összezavarja. Ha tehát a jogtudomány a népies szóhasználatokkal volna megkötve, így még ma is az elmebetegek büntetésében, vagy az állatperek mulatságos tárgyalásaiban gyönyörködhetnének.

A jogtudomány fejlődése lehetőségének egyik legfőbb tényezőjét szerző éppen a jogtudománynak naiv észjárás alóli felszabadulásában látja. A jogtudomány fogalmi felépítésének két forrása van: vagy a naiv észjárást kifejező népies nyelvhasználat, vagy a tudományok megállapításai. De ez utóbbi használata csakis explicatív módszertani alapon lehetséges.

Így jut el szerző a jogtudományok jellegének alapvető jogphilosophiai kérdéséhez, melyben céljának megfelelő rövidséggel az explicatív módszertani alap helyességét igazolja.

A mint egyfelől a tisztán normatív elemekből felépített jogi fogalmak nem elégíthetik ki a jogélet szükségleteit, másfelől hiányzik az a tudományos módszertani alap, melyre e fogalmi constructiók vissza volnának vezethetők. A formális jogtannak e negativ eredménye felel meg — szerző szerint — a tudományok universalis fejlődésének is. Ennek u. i. elengedhetetlen feltétele a tudományok solidaritása. „A fogalmak constructióit tartva szem előtt, minden tudománynak tehát akként kell teléptenie a maga fogalmait, hogy azok harmoniában legyenek a tudomány hierarchiájában már elhelyezkedett tudomány-szakok eredményeivel. Mert csak így van lehetővé téve a keletkező új tudományok fogalmainak értékelése, azok helyességének vagy nem helyességének megállapítása; de csak így is van megadva az elegendőes tovafejlődésnek a lehetősége. A jogtudomány a tudományok hierarchiájában pedig akkor helyezkedett el, mikor a logika fogalmi már kikristályosodtak. Ezért már helyes módszertani alapon sem lehet a büntetőjogban más az ok fogalma, mint a philosophiában.“

Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István.

Közli: Mészöly Gedeon.

I.

Gróf Széchenyi István.¹

Kisdéd művészek nagy szobrokat már nem egyszer alakítának bámulandó szerencsével. Ámde én művész nem vagyok; mert az írói plasticához több képesség kívántatik, jól érzem, mint a' mivel én, isten' kegyelméből disponálok. Kétségbe esve tervezett munkám' sikeréről, egyszerűn kellene hát abba hagyni nagy tárgyamnak, ha csak főbb vonásaiban is körvonalzását és *Gróf Széchenyi Istvánnak*, ki nagy volt minden tekintetben, de a' ki mint honalkotó a' 'honfoglaló' Árpád' magasságához is fölemelkedik, mihelyt 'kelet népe' az ő tanácsát, utmutatásait megérti nemcsak, de követi-is, mert ő akkor a' hon' nagysága és felvirágzásának megalapítójává leend, — igen Széchenyinek jelleme' megírását, más ügyesebb kezekre kellene bíznom.

Azonban szerencsémre annyira ismert ennek nagyszerű egyéniségé, annyian írtak már felőle, hogy az én ez érdembeni hallgatásom, jelesen ama kornak történetében, melyben vele együtt élni és látni őt működni, és hatni, nekem is jutott a' szerencse: semmi legkisebb ürt nem hagyand hátra.

De meg, mint a' fényirdai képek úgy szólván maguk készítik magukat: a' valóságos nagy emberek saját tetteikben önmaguk írják meg biographiájukat. Nemis csoda; hisz egész életükben maguk hirdetvén hogy: a „non fit hoc verbis Marce“! vagyni nagy igazság; ésigy eselekedni, *tenni kell, nem csak szónokolni*: ők maguk állíták maguknak már életükben, egész életük' munkás sikerében, a' legmaradandóbb Emlékszobrot. 'Te facta loquuntur' mondhatjuk a' dicsőültről; 's e' tettek, mint a' magyar tudós társaságnak 60,000 ftal lett megalapítása, Casinók', állattenyésztési, gazdasági, lófuttatási 's t. egyesületeknek a' semmiből

¹ Részlet *Zsoldos Ignác*nak „*Töredékek Magam- és Kortársaimnak Életéből*“ című kéziratí művéből. A Magy. Tud. Akadémia kéziratárában *Történel.* 2-r. 257. sz. jelzet alatt.

teremtése, a' vaskapu' szikláinak legyőzése, Dunai és Balatoni gözhajózás, Pest-budai lánczhíd, sétaterek 's a t. 's a. t. és (a' mik, ha egyedül volnának is, halhatlanná tenni képesek volnának őt) 'Hitel, Világ, Keletnépe', 's több számtalan valódi látnoki tehetséget tanusító munkái, melyekben megjövendőlte, hogy ha így megyünk, a' mint már akkor menni kezdénk, utóbb pedig tömegesen és vakon rohantunk (Kossuth után): Pestnél a' Dana vízből kozák itatja majd a' lovát; — és hogy az Austriávali vegyes házasság felbonthatlan lévén, az eszély 's önjavunk' számbavétele azt parancsolják, hogy azon kötelmet minél inkább utlizálni törekedjünk, 's ne a' felbonthatlannak felbontásán. hanem a' meglevőből minél több haszonnak kizsákmányolásán törjünk fejünket, — különbenis *fejünkkel a' fulnak mienve, nem azt, de okvetellen saját fejünket fogván betörni*: ezek mondám, és ezer meg ezer efféle tettei és mondatai — melyek' leírása tán egy egész ember' életétis képes volna, hogy hű legyen, épen a' följegyzendők' számtalansága miatt igénybe venni, — Széchenyit halhatatlaníták; 's míg *él magyar, és áll Buda még*, az ő emlékezete nyomorult kö- vagy érczhalmaz nélküli élni fog e' hazában!

Ha, és a' mennyiben ember-bálványozásról szó lehet — a' legnemesebb értelemben: ő volt az én bálványom és eszményképem, idolumom és ideálom egyszer'smind. És nemis csoda.

Hisz azonkívül, hogy mint a' haza' minden életmozzanataiban élénk résztvevő, 's magamat minden iránt, mi a' közanyát, kedves magyar hazánkat érdekelte, énis élénk figyelemmel 's csekélységetől kitelhető közreműködéssel érdeklődvén; tehát énis csak bámuló áhitattal kísérvén a' világ' nagy színpadán, a' közönség' szemeláttára véghezvitt minden nagyszerű acióit: engem jó sorsom — „*sors bona, nil aliud*“ (Zrínyi a' költővel szólván) e' nagy embernek legközelebb közelébe juttatott, olly viszonyba hát, melyben, a' sors' csak kevés választotti részesültek. —

Ennek némi tanusítására, nem dicsekvésül mire porhüvelyéből már már kiköltözni készülő — mondhatnám vágyakodó lelkem, mint a' világi „vanitatum vanitas“-ok egyikére, — bizony már semmikép nem áhitozik, — de azon nagy embernek. kiről elmondhatjuk egy szép templomi énekünk' ama szavaitis: '*Nagy vagy a' nagyokban, bölcs vagy a' kicsinyekben*' — olly apróságokban jellemzéseit, miket mások nem tudnak, mert nem tudhatnak, legyen szabad hozzám intézett kegyteljes *leleleiből* egy-párt az adalékok között épen és egészen idezární. — Ezenkívül ő engem személyes társalgásra is méltatni kegyeskedett.

Azt mondják nagy embereinkről, hogy úgy vagyunk velek, mint a' hegyekkel. Ha távolról nézzük őket, roppant nagyoknak és szépeknek látszanak. De ha közelitünk hozzájuk, a' távolból

képzelt nagyságuk sokszor igen kisszerűre törpül-le. És ha így a' közelből szemléljük azokat, itt egy határ-szemét, amott disztelen kopárság, máshol kietlen pusztaság, büszhödt posvány, vagy éktelen vízmosások tűnven rajtok előnkbe: a' távolról képzelt regényességi csalódás szomorítón elenyészik; és azt tapasztaljuk, hogy a' közéletben annyszor látott többi homokbuczkáktól magasságban igen, de egyebekben biz ezek sem igen különböznek.

És ezen állítás igaz. Mert igaz voltát a' mindennapi tapasztalás olly sok és számtalan példákban tanúsítja.¹

Ámde én viszont azt állítom, hogy épen ebből következik, hogy a' melly tárgyak, pl. hát hegyek, közlelről látva is nagyszerűek: már ez a' valódi nagyság' csálhatatlan elő-jelül tekintendő. És mondom azt is, hogy a' nemcsak látszó, de volta-képenis nagy hegyek' magassága, biz' a' közelből tekintve sem fog holmi nyomorék vakond-turásokul feltűnni.

És Széchenyi István a' közelben, sőt csak pongyolájában tekintveis, olly sok és különmemű tulajdonságokat láttatott az emberrel; olly nem mindennapi jelenségnek tűnt fel bárki előttis: hogy őt nagyszerűnek, valami szokottnál kitűnőbbnek még ezekben is elkelle ismerni. És hogy ezt individuálitásának magában véveis kitűnősége, egyedül maga és kizárólag okozta bennünk, onnan állíthatom, mivelhogy némelly szokásai, öltözködése, bizarrsággal határos különczkódései, egyszóval gyenge oldalai' látása sem voltak képesek bennünk ezen '*concepta ideát*' leron-tani, annál kevesbé őt valaha, és valamiben nevetségesnek találni. Hiában: ő Széchenyi István volt. 'S egészen úgy, mint egyes részleteiben egy magán-álló jellem, páratlan egyéniség, 's egyéni páratlanság, és tökéletes egész, minden legkisebb porczikájában: mikép vannak olly állatok, mellyek bár hány részre szétvágva, csakhamar ismét minden ízomban, ugyanazon fajbeli megannyi egészszé nővik, 's egészítik ki önmagukat.

¹ Meglehet, sőt ugyis van, hogy a' részeges Nagy Sándor, ki mámoros korában tanítóját s legjobb barátját is keresztül döfte; — meg ama Nagy Napoleon, kinek legeslegelső tacticus terve az volt (Toulon ostrománál) hogy: u. m. a' sánczok' mélysége ennyi köbláb, ennek betöltésére ennyi holttest kívántatik; ennyi ezeredet hát nekik kell hajtani, 's az elesetek' holttestein keresztül az erődbe be lehet menni, melly tervet azonban az emberiség' becsületére légyen mondva, a' vérben taposó köztársaság' polgári biztosa nem fogadott-el; és a' ki k-sőbbis midőn a' vízbe hányt sebesülteket végvonaglósaikban evicz-kelni látta „voilà les crapoaux“ (ni a' varasbékák!) fenevadi szókkal kiáltott fel; — de a' világhírű Attilais, ki ártatlan kisdedekeket hányatott kardra: a' bámuló tömegvilág által képzelt fenykőrből kilöketve, 's az egyszerű becsületeség' világánál megnézve, bizony-bizony sokat vesztenének áltreputatióikból. A' nagy hatalom, vagy hatalmas nagyság, 's a' valódi benső nagyság nem hinné az ember mennyire különböznek egymástól?

Én Széchenyi' nagyságának tiszteletétől áthatva, országos érdemeinek törvénybe iktatását indítványoztam Veszprém vármegye' egyik közgyűlésén, az adalékokban közölt beszédemben. Mindig maga a' nemes gróf ellenzéi ennek sikeresítését; azt is mondván többek között, hogy az ősz Nádor érdemei még mindig nem levén inarticulálva: azon fényes érdemekkel diszlő főurat nem kívánná ezáltal, csak távolrólis compromittálni; mi természetesen az én szándékom, mint igaz tisztelőjeé valamint nem lehetett, úgy nemis volt. Tehát csak amúgy kiméletesen megemlítve hozták ezt fel követünk 's hoztam én is elő, mint követ. az országgyűlésen; nem pedig tüzetes indítványul. Ezenkívül

A' Veszprém vármegyei herendi porcellán-gyár értelmes, buzgó, és gyára' tökéletesítésének szenvedélyesen élő, ezért semmi áldozatot nemis kimélő *Fischer Móricz* által, mind a' gróf', mind a' grófné — a' gyönyörű és kegyteljes született Bárá Seilern Crescentiának, —¹ arczképeit porcellán transparentben elkészítetvén: azokkal nekik igen kedvesen fogadott meglepetést okoztam.²

¹ Ezt Széchenyi még nőtlen korában közelebbről ismervén, nem csoda — mert valóban ígéző, bájos teremtes volt, anyagi szép leányaival *Zichy Juliával* — kinél szebb (barna) teremtményt soha életemben mindeddig nem láttam, 's ki Gróf Hunyady a' Szerb fejedelem' nének anyja lett; és a' szép szőke Felicie comtesse, a' kit utóbb Gróf Hoyos vett el: nem csoda mondom, ha még gróf Zichy Károlyné korában is imádták: özvegy korában pedig el is vette, 's ki mint ilyen boldogító boldogított nő: Széchenyi Béla és Ödön Grófok' anyjává lett.

² E' kor' rajzába kétségkívül beleillőnek tartom annakis fölemlyítését, hogy ezen *Fischer Móricz*, tatai egyszerű gabonakereskedő volt, és a' herendi nyomorult inkább fazekas műhelyt, mint porcellángyárt megszerezvén, annyi chemiai ügyességet. tapintatot, mondhatnám tudományt szerzett utóbb magának, gyárát oly világíróvé tette, ő készítvén legelső a' legnagyobb 'fogas'nak való hal-étek tálat, millyet akkora egyenességben eddig senki nem producált, a' legnagyobb diszedényeket — öblöny — (vasen), áttört (durchbrochen) darabokat a' meissen, sévers, sőt tojáshejnyi finomsága miatt bámulatot gerjesztő legkitünőbb chinai készítmény-eket is tökéletesen utánzó, és azokat teljesen utolért — porcellán műveket: melyek a' drezdai 'Japanisches Cabinet'-otis — mint magamis hazafiai büszkeséggel láttam, több darabokkal díszítik: hogy a' párizsi és londoni Világkiállításokban (Exposition) a' bécsi cs. kir. bírs porcellángyárnál nagyobb kitüntetést (I. rangú aranyérmét), utóbb Ő cs. és kir. Felső-gótól Rendjelet és nemességet is nyert; még pedig a' mi legfőbb a' valódi érdemet megillető jogosultsággal, és mit mondani sem kellene, szakértők, pártatlan 's minden protectió nélküli competens ítéllete' következtén. Ő az, ki az én figyelmeztetésem' következtén a' készítés' évszámát, mit én minden jeles műn szeretnék látni, 's mi' a' régiség' meghatározását, e' felől sok idétlen vitákat megszüntetvén, megkönynyitné. sok nemis sejtett régiségek' becsét pedig véghetetlen nevelné; ki mondom az évszámot, melyben készült, minden darabkára rányomatja; és így e' tekintetben is aligha nem pártatlan a' világon.

Saját szíves meghívása' és utasítása' folytán — mivelhogy a' szemtelen tolakodást egész életemben gyűlöltem, tehát magam sem követtem soha, — igenis az ő kegyes fölkérése' folytán többször, itt Pesten laktában, a' dunaparton Ullman házban, hol mo't az 'Europu' szálloda van, még pedig korán reggel meglátogattam. Illyenkor őt, mosdás vagyis egész test-mosakodásnál, avvagy pedig író-asztalánál, vagyis mivel ott sok száz féle riika-ságok, különösségek, 's megannyi remek művek voltak mindig meglehetősen jó rendben körötte, mondhatnám *író-műhelyénél*, kékbő törökös nadrágban, sárga pongyolacsizmákkal, hárszony spenzer vagy otthonkában bő ujjakkal, 's néha fehér kendővel törökösen bekötött fejfelis találtam.

Többnyire tussal, és a papírnak csak egyik oldalára, szép tiszta characteristicus vonásokkal szokott írni. Az itteni tenta ellen mindig volt valami kifogása; míg *Bertha Sándor* barátom nem csinált neki, néhai *Márton István* pápai professzorunk' recipéje szerint olyat, mellynek kitünő jónak kelle lenni, mivelhogy vele a' mívelt 's ép azért válogató ízlésű Széchenyi-is megelégedett.

Mondám hogy annyira méltatott bizalmára, miszerint meghitt ebédjeire, sőt egész' teste' mosásakor is vele voltam. Láttam már életemben nem egy kiváltázott herculest, egyszerű 'inexpres-ibl'-benis, 's a' kitömések formálták hős, és az egyszerű pőreségben nagyonis vézna halandó közötti különbség, mondhatom ég 's föld köznyi volt. De Széchenyi a' maga természetiségében sem szűnt meg az lenni: minek legdiszesb gálájában látszott.

Az utczára ritkán, hogy ne mondjam soha nem ment ki máskép, mint felső öltöny (többnyire szürke angol szövetű kaput — az angol készítményeket szeretvén leginkább —) illyen feltöltővel mondom a' balkarján, és jobbjaiban esernyővel. — Nadrága pantalon, lábbelije igen vastag talpu angol topán, rendesen frack, később zeke vagy attila szokott lenni. Tőle hallám, hogy a' nap 24. órájából 8-at munkára, 8-at mulatságra, 8 at pihenésre — az alvástis ide értvén — kell fordítani. Csakhogy későn feküdvén, és korán kelvén, az utóbbiból ő magais sokat lopott el a' munkára. És most még némelly apró történetecskét hadd jegyezzen fel róla.

Ha világtörténelmet írok: ily apróságok tudom hogy nem ama keretbe valók; elhallgatnák tehát velek, nehogy a' nagyobbakra szánt figyelmet, illy kicsiségekre vesztegettessem el az olvasóval. De meg tudom azt is, hogy mint mívelt ember, bizonyos tiszteltbentartással, 's némileg az illetetis sértő dolgok' köteles mellőzése el is tartozom a' mívelt olvasó közönségnek. Ámde nem történetíráshoz, de csak *kor-rajz*hoz fogván, 's ahhoz a' benne élt embereknek, úgy a' mint voltak, 's a' mint ők beszéltek és tettek, minden kicsicsomázás nélküli jellemeik' előadása és feltüntetése legtermészetesebben tartozván: előadok némieket.

miket, mint mondtam, én csak elbeszélék, de ama nagy férfiú tett — és mondott. Tehát az ő nagy nevében is 'salva venia' bocsánatot kérve és reménylve, elmondom leplezetlen, a' mit az 1843. 4-ki diatán nekem mondott:

Ezen országgyűlésen ő azon kedvencz eszméjét kívánta valósítani, hogy minden nemes, minden hold földjétől két garas' fizetésére törvény által köteleztessék. Ezt, mint nyíltan kimondá, két okból kívánta: 1-ör u. m. hogy a nemesi vállak (minden adótól ment) szüzessége megszűnjék, és kezdetnek ennyi elég. 2-or hogy mint a' köz munkáknak a' m. kir. helytartó tanácsnál vezetője, 's ezen osztály Elnökének — (mint ilyen nevezettvén ki Belső titkos Tanácsosnakis) — legyen valami országos pénz-alap dispositiója alatt, mellyből a' tervezett sok és nagy köz-munkákat, (csatornák, Tisza-szabályozás, ország- és vasutak etc. etc.) létrehozni, legalább létesítésüket elkezdni lehessen. — Erre többséget nyerni kilátása nem lévén, (bezzeg elfogadnók most ugy-e bár két kézzel? csak hogy 'trop tard Madame' ezt mondák Parisbanis a' fia mellett későn föllépő özvegy Orleans hercegnének): az ugynevezett domesticának, vagyis a' törvényhatóságok' saját benső (házi) szükségeinek fedezésére, a' megye vagy város' határabeli adózók által fizettetni szokott házi adónak fizetését, vagy legalább ebben való arányos részvételt szeretett volna a' nemesség által elvállaltatni. Mire az utasítások' többsége ismét nem volt meg. A' nagy férfiú e' nagy cél' elérésére tehát, mind a' megyékben, mind az országgyűlésen, minden követ megmozdított. Fájdalom! siker nélkül.

Ekkor engemis, mint veszprémi követet szerencsésített látogatásával, és felszólított, 's kért, hogy a' domesticát küldöim' részéről vállalnám-el. — Én elmondám mennyire egyetértek vele, mint kívántam ezen célra utasítást nyerni, de több fő urak, többek közt az akkori veszprémi püspök Gróf Zichy Domokos-is előre megizenvén, hogy ha csak előhozom-is a' gyűlésen a' nemesség' adóztatását, az ablakon kidobatnak, tanácsosabb volt elő sem hozni e' kényes tárgyat, mint megbuktatásával az adózókban irigységet, a' nemesekben gyűlölséget ébreszteni. Vagyis sajnálattal kijelentém, hogy bármint óhajtanám is kívánatát, mint nemesak hogy efféle utasítással el nem látott, sőt egyenesen ellenkezőre u. m. a' nemességre semmi új teher' el nem vállalására igenis utasított, 's ennek megtartására hittelis kötelezett követ, küldöim' világos parancsa' ellenére azt teljesítenem merőben lehetetlen.

„És miért?“ kérdé Széchenyi nemes lángra lobbíva, hát mi történhetik velünk? Legfőlebb agyon-vernek. Pedig: 'Nur nicht am Leibstuhl sterben!' Igenis ezt monda, és a' dicsőült csakugyan nem úgy halt meg; de akkor még nemes szíve a' hon szerencsétlenségében nem repedvén meg, sőt ezért 's csak

ezért teljes épségben 's erőben dobogván: döblingi tragicus végére maga sem gondolhatott.¹ De ez valóságos factum, a' mit leírtam. És

Illyen azis, mit, ha ujjabb engedelemkérésselis, decsak elmondok, mert őt jellemzi, 's nekem most az a' szándékom. Midőn felsőbb Rendeletek nem tetszetek neki, nem egyszer mondá: 'Igen jól van u. m. csakhogy ha az ember lefelé bocsátjais a' szelet, a' búze mégis fölfelé menend'. — Ha meg alulról jött, kihívó, de tehetetlen 's a' henczegőre magára legkárosabb daczot vett észre, nem egyszer lehete hallanom tőle: „Ez bizony másnak f——ik, és maga issza meg“. Mennyi igazság van ezen culinarisnak látszó, 's az ő angol műveltsége, és mindenben csupa 'fashionable gentle mann'-séget tanúsító finnyás izlésétől szintugy, mint az illemtől¹ eltérő 's majdnem hibetetlen, és mégis igaz megjegyzéseiben? Mintha csak ama magyar ifjunak mondtá volna ezeket, ki azt mondá hogy: ő a' németnek nem fog tanulni; vagyis más szebb szavakkal, de azért csak azt jelentőleg, azt kérdezte volna az illy megtévedt szerencsétlentől: Ugyan kedves barátom! ki nek teszesz vele boszút ha nem tanulsz — tehát természetesen tudatlan maradsz, mint csupán tenmagadnak? akarám mondani meg a' szegény hazának, mellynek javát csak tanult 's kimivelt honpolgárok eszközölhetik, 's mellynek te, tanulatlan maradván, anyagyilkosként ölsz el egy becsületes jó akaratu tevékeny és (mert tanult) munkaképes napszámását tenmagadban. Okosság-e, honszeretet-e ez? Vedd kérdőre ifju barátom magadat, és ugy felelj ezen kérdésekre tenmagadnak.

¹ Erről egy rokonától később azt hallottam, hogy a' nemes halott egy karszékben ülve találtatott (Döblingben a' tébolydában); a' pisztoly balkezeében volt — mint ké-őbb Gablenznek is — és hogy ez vízzel volt töltve, abból gyanítható, mert agyveleje a' menyezetre (plafond) fölfeccsenve volt látható. Ez öngyilkosság commissio-szerű vizsgálatot kívánván: mire a' bizottság megérkezett, a' test annyira meg volt merevedve, hogy a' koporsóba csak térdei' elvagdálása után lehetett behelyezni. April 8-n halt-meg; tehát ép azon hónapban, mellyben Kossuth született (April 27-n 1802.) — Amminthogy valósággal ennek születése szülte az ő halálát!!

¹ Széchenyi annyira ügyelt a' decorumra, a' legkisebb kicsiségekbenis, hogy hírlapi czikkeket írt az ellenis, milly dísztelen szokás a' gőzhajók' fedelzetét összeköpködni, mit azon kívül hogy csömört okozó a' nők fölszednek ruháikkal, pedig akkor még oly hosszú utca-seprő uszályokat, mint most, nemis viseltek! és tele cseresznyemagozni mind azt, mind a' cabinokat. És tudok éltet tudós embert nevezni Szemere Pált, kit mert kalapját ottkinn hagyva ment be hozzá, megszólíta, hogy: hát a' kalap hol van? Néha kiméletlen, mindig egyenes szívű és beszédű, magát megér etni kívánó, tehát nyíltan 's himzészhamzás nélkül szóló nevelője volt ő népének. Nevén nevezett ő mindent, 's mert a' nyersebb tömegre akart hatni, ennek saját nyersebb nyelvével élt irányában.

Jelentés a Magyar Mondattan című pályamű befejezéséről.

Tisztelt Osztály! A *Magyar Mondattan* című pályázat nyertese, Simonyi Zsigmond akadémiai rendes tag a díj kiadásának feltételéhez képest benyújtotta a pályamű kiegészítését, illetőleg befejezését, valamint a már megbírált rész igazításait.

Az alulírt bírálóbizottság a tisztelt Osztály megbízásából átnézvén a javított és kiegészített munkát, megállapította, hogy a munka most már teljes egészet alkot és sajtó alá teljesen kész.

Megállapította továbbá, hogy a bírálatban kifejtett és a lapszélre jegyzett észrevételeket a szerző számos esetben figyelembe vette és a már bemutatott részen több rendbeli javítást végzett. Többi észrevételeink hatályára nézve elégnék tekintjük annak a kijelentését, hogy fenntartjuk őket; de se újra nem fejtegetjük, se feltételül nem állítjuk fel, annál kevésbbé, mert egyrészt a tudományos állásfoglalás kérdése lehet, továbbá, mert a szerző tudományos egyénisége a felelősség minden biztosítékát megadja és elbírja, eltérő felfogásunk nyilvánítására pedig a szakrodalomban is módot találhatunk. A pályamű újonnan beterjesztett részei olyan fejezetek, melyek önálló kiadványok alakjában a szerző tollából már többnyire megjelentek, a szakszerű nyilvános bírálaton rég átmentek és a szakkörök méltánylását megnyerték. A szerző azonban e régi műveit tüzetesen átdolgozta, nemcsak a régibbeket, mint a határozók tanát, hanem a legfrissebbeket is, mint a jelzőkről szóló monographiáját. Fejtegetései az összes előmunkálatok figyelembevételével készültek s a legújabb eredményeket is értékesítik. Az anyag teljes ismerete se zavart, se aránytalanságot nem okoz, hanem csak a tárgyán való uralkodás biztonságát adja meg a szerzőnek és a világosságot fejtegetéseinek.

A mű befejezése után most már mint végleges eredményt jelenthetjük, hogy a mű valóban nyeresége nyelvtudományi irodalmunknak. Öröndetes, hogy az a szerző megírhatta az egész összefoglaló tudományos magyar mondattant, a ki a leg-

több részletmunkátot szolgáltatott hozzá. A műnek kétségtelenül nagy hatása lesz nyelvtudományi irodalmunk fejlődésére.

Tisztelettel javasoljuk, hogy a pályadíjat méltóztassék a szerzőnek kiadni.

Budapesten, 1916. évi november hó 20-án.

Színnyei József
r. tag, elnök.

Négyesy László
l. tag, előadó.

Tolnai Vilmos
l. tag.

Beérkezett pályaművek.

A meghosszabbított határidőig, 1916 december 31-ig a következő pályaművek érkeztek a főtávkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Teleki-pályázat. (Szomorújátékok): 1. *Az ősi átok.* Szomorújáték 5 felvonásban. (Oh, női szív, ki fejt meg tégedet) — 2. *Iskolaszéklábak.* 4 kép a falusi életből. (Keresni a lélekfeszüléseket.) — 3. *A költő leánya.* Egy régi elbeszélés után. (Zelma.) — 4. *Az utolsó tribun.* Tragédia 5 felvonásban. (Jobb későn, mint soha.) — 5. *Haza és szerelem.* Szomorújáték 5 felvonásban. (Szerelmet pótol a haza, Hazát a szerelem soha.) — 6. *Zács Felicián.* Szomorújáték 5 felvonásban. (As you like it.) — 7. *Messalina.* Tragédia 3 felvonásban. (Applaudite) — 8. *A honahagyott.* Kortörténeti tragédia 5 felvonásban. (Hazádnak rendületlenül stb.) — 9. *Bocskay.* Szomorújáték 5 felvonásban (Magda) — 10. *Hulló csillagok.* Történeti szomorújáték 4 felvonásban. (Róluk nem is beszélnek) — 11. *Első szerelem.* Szomorújáték 3 felvonásban. (Anna és Ádám.) — 12. *Gábor hadnagy.* Verses szomorújáték 4 felvonásban. (Mater.) — 13. *Több mint szerelem.* Tragédia 3 felvonásban. (Alea jacta est.) — 14. *Chénier.* Tragédia 3 felvonásban. (Az istenek szomjaznak.) — 15. *Azra.* Tragédia 5 felvonásban, előjátékkal. (Szabad-ág) — 16. *Trón és becsület.* Szomorújáték 3 felvonásban. (A párt, a párt és mindörökké csak párt stb.) — 17. *Aischa.* Verses szomorújáték 3 felvonásban. (A női szív talány) — 18. *János Zsigmond.* Történeti szomorújáték 3 felvonásban, egy előjátékkal. (Az utolsó magyar király stb.)

II. Péczely-regény-pályázat. 1. *Viczmándy Jenő:* Vörös ördög szabadságon. — 2. *Szakra:* Ez az! Budapest, 1915. — 3. *Bózsing Fanny:* Rozmaring hercegnő, Budapest, 1915. — 4. *Fáy Antónia:* Atila. Történeti regény. Budapest, 1915. — 5. *Lázár István:* Eszter. 2 k. a., 1915. — 6. *Lázár István:* Hágár. 2 k. a., 1915. — 7. *Andor József:* Boldog otthon. Budapest, 1915. — 8. *Szabóné Karay Anna* (Pécs): A seb-sültek. (Megjelent a Pécsi Napló 1915—16-iki évfolyamában) — 9. *Illger Károlyné Benedek Irén* (Kolozsvár): A jelen és a jövő asszonya. H. é. n. — 10. *Boross Mihály:* Noe barlangja. Fantasztikus regény. Budapest, 1915. — 11. *Boross Mihály:* A két hatvány. 4. k. a., Budapest, 1915. — 12. *Havas Aliz:* Szent Borbála képe Vasárnapi Ujság, 1916 (Nem küldte be) — 13. *Fehér Krisztin:* A boldog-ág ára. Budapest, 1916. — 14. *Szederkényi Anna:* A míg egy asszony eljut odáig. Budapest, 1915. — 15. *Molnár Gyula:* Ügy-

védek. Magyar Hírlap, 1916. — 16. *Haugh Béla*: Végre mégis. Budapest, 1916. — 17. *Csermely Gyula*: A toprini nász. Budapest, 1916.

III. Ormódy Amélie-pályázat 1. *Szikra*: Ez az! Budapest, 1915. — 2. *Somló Sándor*: A király leánya. Tragédia 5 felvonásban. Budapest, 1915. — 3. *Endrei Zakari*: A névtelen jegyző. Szomorújáték 1 felvonásban. Budapest, 1915. — 4. *Válh János*: Lápvilágban. Katholikus Szemle, 1914. — 5. *Lázár István*: Eszter. 2 k. a., Budapest, 1915. — 6. *Lázár István*: Hágár. 2 k. a., Budapest, 1915. — 7. *Fiiredi Géza*: Potifárné. Het, 1915. — 8. *Schuck Béáné*: Azokkal, a kik sirnak. Budapest, 1916. — 9. *Eötvös Ida*: Ó-Budán jártam. Előtt, 1915.

IV. Kőczán-pályázat (Történeti színművek): 1. *A Hüllő*. Színjáték 3 felvonásban. (Mária Terézia.) — 2. *A míg a király vadízik*. Történelmi vígjáték 3 felvonásban. (Fátyol alól.) — 3. *A zendülő*. Történelmi színmű 4 felvonásban. (Mária Terézia.)

V. Farkas-Raskó-pályázat (Hazafias költemény): 1. *Tinódi Lantos Sebestyén*hez. (Most fegyver határoz.) — 2. *Énkmondás*. (Hatalmas szép nyelv.) — 3. *Turáni rapszódia*. (Minden nemzet a saját törvénye szerint igazodik.) — 4. *A székelypap*. (1916 augusztus.) — 5. *Az új világ felé*. (Nem távol vár, de itt.) — 6. *Lauritz János*: Versgyűjtemény. (Jeligés levél nincs.) — 7. *Az elemek harcza*. (Világbéke.) — 8. *Multunk, jövőnk*. Óda. (En csak szegény magyar költő vagyok.) — 9. *Hét hazafias költemény*. (Praeclara rara.) — 10. *Vérvirágok*. (A magyar név megint szép lesz.) — 11. *Magyar bakantatos levele Bétsnek várossából* (Földpost [így] 53.) Jeligés levél nincs. — 12. *Látások éjén*. (Szabad földön boldog nép lesz-e még.) — 13. *A nemzet alkonya*. Óda. (Concordia soll ihr Name sein.) — 14. *A szabadság rózsája*. (Nagy idők, nagy emberek stb.)

VI. Halmos Izor pályázat (A magyar szépirodalmi kritika története): 1. *Czime a pályatétel*. (1916.) — 2. *Czime: a pályatétel*. (Va lat. Megbízást kérek.)

VII. Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (Biologia, ásvány- és földtan): 1. *Duday Eugen*: Monographie systematique des phyllopodes anostracés. Paris. 1910. (Csatolva egy ismertetés.) — 2. *Duday Eugen*: Die Süßwasser-Mikrofauna Deutsch-Ost-Afrikas. Stuttgart, 1910. (Csatolva egy ismertetés.) — 3. *Papp Károly*: A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete. Budapest, 1916. (Csak a Marczibányi mellékjutalomra. Csatolva kísérőirat) — *Richter Aladár*: Marcegraviacea. Math. és Term. tud. Értesítő. (Csak a Marczibányi mellékjutalomra. A művét nem küldte be.) — 5. *Richter Aladár*: A víztartó szövet. Math. és Term. tud. Értesítő. (Csak a Marczibányi-mellékjutalomra. Művét nem küldte be.) — 6. *Dr. Hollendorfer Ferencz*: A fenyőfélék fájának összehasonlító szövettana. Budapest, 1913. — 7. *Dr. Szabó Zoltán*: A Knautia génusz monographiaja. Mathemat. és Természettud. Közlem. XXXI. 1. sz. Budapest, 1911.

VIII. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalma (1912–1916. évi időközben megjelent közgazdasági, pénzügyi munkák): 1. *Zachara Lajos*: Az elektromosság a mezőgazdaságban. Budapest, 1914. — 2. *Pályi Ele*: Az új ember erkölestana. — 3. *Bauer Gusztáv*: Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kere eti adója. — 4. *Felszeghy Béla*: Magyar földközösségek. Budapest, é. n. — 5. *Budlay Gyula*: A fivarozó felössége. I. Nagyvárad, 1915. — 6. *Domány Gyula*: A pénzügyi hadviselés. Budapest, 1916.

IX. Bük László pályázat. (Török ura kodás története hazánkban): 1. *Dr. Császár Mihály* (Pozsony): Tervrajz. Czime: a pályakérdés.

X. Rózsay-pályázat (Természettudomány): 1. *Kazay Endre*: Magyarország golyvaendémiás fészkei. Tervezet. — 2. *Richter Aladár*: Az isomorph Marcegraviaceák származástani kapcsolatairól. Ajánlkozás. — 3. *Dósa Mihály*: A szén megolvasztása. Kísérlet-tervezet. — 4. *Pogány Béla*: A ferromágneses fémek Faraday-effectusa. Tervezet. — 5. *Bartucz Lajos*: A nagykunok anthropológiájáról. Tervezet. — 6. *Horváth Zoltán* (Rimaszombat): Tervezet a virágos növények megfejlődésének kutatására.

XI. Marczibányi-pályázat. (Szólások): 1. *Kertész Manó*: A magyar nyelv művelődéstörténeti emlékei.

XII. Széchenyi-életrajz: 1. *Széchenyi István gróf élete és kora.* (Heu! quam minus est reliquis versari, quam tu meminisse).

XIII. Lukács Krisztina-pályázat (Mathematika): 1. *Riesz Marcell* (Stockholm): A trigonometrikus sorok elmélete. Tervezet.

XIV. Gorove-pályázat (Történelem): 1. II. Lajos király udvartartása. (Regnum venale cito peritum.)

XV. Gorove-pályázat (Paedagogiai): 1. Értelmi és erkölcsi nevelés. (Gyakorlat az élet mestere.) E pályázat 1915 decz. mber 31-én lejárt. Szerző pályaművét a Főtitkári Hivatalban visszaveheti.

XVI. Schreiber-Kautz-pályázat (List Frigyes): 1. *Fodor Lajos* (Veszprém): List Frigyes viszonya Magyarországhoz.

XVII. Ullmann-pályázat (A háború befolyása a külkereskedelempre): 1. Címe: *a pályatétel.* (A háború a gazdasági élet egyetlen ágában sem okozott oly nagy pusztítást, stb.). — 2. Címe: *a pályatétel.* (Energia.)

XVIII. Balkán-félsziget-pályázat: 1. *Szegh Dezső*: Albánia. I–IV. — 2. *Németh József*: Szerbia. — 3. *Horváth Jenő*: A balkáni kérdés története. — 4. *Sebes Gyula* (Gyöngyös): Románia. — 5. *Márton Béla*: A Balkán félsziget leírása.

XIX. Vojnits-jutalom (Előadott színművek): 1. *Földes Arthur*: A kegyelmes hamupipőke. Budapest, 1916.

*

A következő csak 1917-ben esedékes:

Karátsonyi-pályázat: 1. *Óreg isten népe.* Egy darab történelem 5 felvonásban (Emlékezzünk régiekről.) — 2. *Fátyol.* Drámai színmű 4 felvonásban. (Quem dii oderunt [!], paedagogum facerunt [így!].) — 3. *Manduné.* Assyr dráma 3 felvonásban. (Sanherib.) — 4. *Petőfi Szomorújáték* 5 felvonásban. (Csak egy szál virágot.) — 5. *A leomlott bálvány* Színmű 3 felvonásban. (A boldogság mellett, Egyszer mindenki elmegy.)

*

Meddön maradt pályázatok: I. *Balkán-félszigeti nyelvek szótárai.* — II. *Vigyázó pályázat* (XVIII. századi lyrai és elbeszélő költészet). — III. *Kereskede mi Csarnok Széchenyi-adománya* (A valuta-viszonyok alakulása). — IV. *Kőrösy alapítvány* (Nyetelet hatása a statisztikára). — V. *Pécze-ly-alapítvány* (A ruthén nép története). — VI. *Ipolyi-alapítvány* (A szerémi püspökség 1526-ig).

Folyóiratok szemléje.

1. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1916. évi május havi számában dr. Katona Sándor *Magyar-osztrák közbenső vámvonala* címmel értekezik. A közbenső vámok legcélszerűbb megállapítása csak a minden egyes iparág érdekeit, a kivitel lehetőségét biztosító, valamint osztrák érdekeket is lehetőleg figyelembe vevő individualizáló módszer szerint történhetik. Részletesen ismerteti azokat a számításokat, a melyeket a vámvédelem által elhárítandó osztrák ipari behozatal értékének megállapítására vonatkozólag csinált. A védelemben részesítendő iparcikkék sorából kihagyja azokat az iparágakat, melyeknek termelése egészben, vagy legalább túlnyomó részben fedezik a hazai szükségletet. Mellőzi azokat az iparágakat, a melyeknél természetüknél fogva a vámvédelemtől a termelés fejlődése nem várható. Áttérve a közbenső vámrendszer vámpolitikájára, megállapítja, hogy közbenső vámokra csak olyan iparcikkéknél van szükség, a melyeknél a közös vámterület jelenlegi vámjai nem elég magasak, vagy ha elég magasak, az osztrák ipar versenye folytán nem érvényesülnek. A közbenső vámrendszer híveinek felfogásával szemben kifejti, hogy az osztrák mezőgazdaság, a mely a magyarnál fejlettebb, nem termel rosszabb körülmények között s a mely a közös vámterületet, a közös védelem minden előnyét épűgy élvezzi, mint a magyar, a magyar mezőgazdasággal szemben védelemre nem szorul. Szerző véleménye szerint nem valószínű, hogy a közbenső vámrendszer ellen harmadik államok a legtöbb kedvezmény jogán komoly kifogást emelnének, mert hiszen a közbenső vámok ezen államok helyzetét a közös vámterület piaczaín csak előnyösebbé tennék. Azt a közbenső vámok szószólói is elismerik, hogy Ausztria részéről igen komoly és erélyes ellenállás volna várható. Alig lehet elképzelni, hogy Ausztria hozzájáruljon egy olyan vámpolitikához, a melynek kifejezetten az volna a célja, hogy az ő iparát a legjobb piaczaítól nagyrészen megfoszsza. Ausztria hozzájárulása nélkül pedig a közbenső vámrendszer meg nem valósítható. Ausztria szempontjából a közbenső vámvonal sok tekintetben az önálló vámterületnél is károsabb volna. — Dékány István *Kereskedelmi imperialismus a német világpolitikában* című dolgozatában a német kereskedelem és cultura szoros kapcsolatát mutatja be. Az imperialismust a közfelfogás azonosítja az állami és kereskedelmi expansióval, úgy, mint a Seillière-féle elmélet, mely a szellemi élet törvényeiből (akaratspsycho-

logia) kiindulva, általánosít egy expansiv psychét, a történelem minden korszakában, nem véve észre, hogy mint korjellemző factor, egy Seeley-féle angol felfogás alá temeti a fejlődés gazdagabb structuráját. Nem érthető meg így a német fejlődés sem, valamint a modern kereskedelmi expansio, mely új fogalom, de a német culturfejlődéssel harmonikus összefüggésben. A német világpolitika a nemzet fogalmának sajátos kiszélesítése, melyben a nemzet, mint organikus egység, a List-féle felfogásban kifejeződve, a gazdaságtest harmonikus kiépülésének alapja. Ma a verseny fogalma megváltozott: a világközlekedés teremtette kapcsolatokban egy gazdasági nemzettest lép versenybe a nemzetközi jövedelemelosztásban. A XIX. század nemzetállama e versenyben nem tűnik el, nem válik cosmopolitává, különösen nem Németországban, melynek culturalis és gazdasági tömörülő processusa a fejlődéselemeket folytonosan concentrálta. Seeley szerint az angol imperialismus egyének laza széttelepüléseként fogható fel, úgyszintén az orosz imperialismus sem más, mint faji expansió. Míg e kettő természeti tényezőkön, a tengermonopoliumon, illetve egy continentalis összefüggésen épül fel, addig a német világhatalom egy fejlődő és fejlesztő genetikus-kereskedelmi culturán. Ez utóbbi fogalom nem érthető a classikus gazdaságtan elvei alapján, s így az értekező elvi problémát vet fel a szükségletproblemában, mely a modern kereskedelempolitika alapját képezi. Elégtelen az a felfogás, mely szerint a kereskedelem a szükségletnek a telep helyét keresi fel. A classikus közgazdaságtanból kiindulva, észrevétlenül megmaradt a szükségletnek amaz illogikus fogalma, mely szerint az a gazdasági cselekvés oka, úgyszintén kielégítése annak célja is. A XVIII. század hagyományaként érthető az a felfogás, mely a „termelünk, forgalombahozunk, fogyasztunk“ teleologiai sorrendjének magyarázatául, mint „általános agensre“ (Conrad), a szükségletre mutat. Bár a német közgazdaságtan már Hermanntól (1832) eltér a szükséglet-problema hangsúlyozásában az angoltól, s módszeresen történetivé válik, nem veszi észre e ténykérdésben az elvi problémát. A XVIII. század l'homme machine-felfogása a szükségletet mint naturalistikus, a közgazdaságon kívül álló törvényszerűséget vonja maga után: ür, mely betöltendő szükségszerűleg, melynek nyomása mechanikus s ismétlődő. Az értekező a „szükséglet egyirányú progressivitásának“ elvét veti fel, mint a XIX. század organikus világnézetének folyományát, mely szerint a szükséglet kiválíkép közgazdasági, kereskedelmi culturproductum s csakis úgy érthető, ugyanazon fejlődésvonalban mozog, mint az emberi fejlődés, s a történeti fejlődés egyirányú differentiálódását követi. A classikus gazdaságelmélet szerint logikai prius, magyarázó elv, azonban a nélkül, hogy észrevenné, hogy mint ténybeli ok, realis causa-ként önmaga is magyarázatra szorul. A szükségletfejlődés kívül maradt a közgazdasági elméleten, mert a naturalismus elveivel magyarázták azt, a mi csak mint genetikus

problema érthető. A modern kereskedelempolitika = szükségletpolitika, mely tudatosan a szükségletfokozás, -termelés elveit alkalmazza. A modern német kereskedelem másrésről diadalmasan száll szembe a Ricardo-féle comparativ költségek elméletében kifejezett iránynyal, a mely a világgazdaságilag (comparative) legjövedelmezőbb üzletágának feláldozta a nemzeti szükségletfejlődés harmonikus kiegészülését, miután a nemzetközi munkamegosztást helyezte előtérbe, mely a XIX. századbeli angol kiviteli cikkek árúskáláját megszorította. A német kivitel eredetibb, mozgékonyabb s miután az olcsó cikkek elve a század demokratizmusát ismerte fel, a német árúskála gazdagabb, együtt él a tömeggel, s a tömegstandard emelkedésével kapcsolatban maga is fejlesztője s egyszersmind felhasználója a kvantitás-elvnek, mely a német közgazdaságot progressivvé teszi. Egyszersmind azonban egységességét megőrzi. Miután a népességszaporodás jövedelemszaporodást követel, a régebbi korok vándorlásait hozza létre, vándorlást a földjövedelemért. A modern német kereskedelmi imperialismus nem látja szükségesnek a decentralizálódást a népességben, miután a kereskedelempolitikai actio egy fejleszthető elemmel, a szükséglettel képes ma állandóan összekapcsolódni. — Reinitz Ernő *A nők biztosításáról* című cikkében kifejti, hogy mily fontossággal bír a nők biztosítása. különösen most, a mikor a nők igen nagy része kénytelen kereső munkát végezni. Miután általánosságban a biztosításnál a nőkre egy osztálylyal magasabb díjtétel van kijelölve, mint a férfiakra, hivatkozik azokra a statisztikai kimutatásokra, a melyek alapján bebizonyítható, hogy az a feltevés, a mely szerint a nők halandósága nagyobb a férfiakénál, nem indokolt és remélni lehet, hogy idővel a biztosításban is elérhető lesz az egyenlőség a férfi és a nő között. — *A közlemények és ismertetések* rovatában R-i. *Közgazdasági tárggyú felolvasások a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben* címmel arról az érdeklődésről ad számot, mely a magyar mérnökség körében a gyakorlati közgazdasági témák iránt irányul. *A német-francia kereskedelmi forgalom akadályait a politika kérdései alkotják*, mert a két ország között nagy közgazdasági ellentét nem áll fenn. *Az 1914/15. évi selyemtermelés* az előző évadhoz képest 26%-kal maradt el. A csökkenés a háború miatt nem Európában, hanem Kelet-Ázsiában volt és a rossz szállítási viszonyokra vezethető vissza. — *A német játékarúipar és a háború* című közlemény azokat a mozgalmakat ismerteti, melyek egyes országokban e tekintetben a Németországtól való függetlenítést célozzák. A német játékarúiparnak csak az amerikai Unió és Svájc lehetne versenytársa, de az ottani viszonyok olyanok, hogy legalább egyelőre a német ipart e részről komoly veszély nem fenyegeti. — *Az északnémet víziutak kapcsolata a Dunával* most igen actualis; több tervezetet ismertet a cikk. — *Mit tud szállítani Bulgária?* közlemény azon élelmiszer- és nyersanyagmennyiségről közöl adato-

kat, melyek a központi hatalmaknak szállíthatók. — Az *amerikai gyapotkereskedelem szabályozása* abban az irányban mozog, hogy az áreséseket elkerüljék. — A *Magyar Közgazdasági Társaság*-ra vonatkozó közlemény zája be a számot.

Ugyane folyóirat 1916 június havi számában Mezey Lajos *Liefmann elméletének bírálata* címmel értekezik. Liefmann alapelve, hogy egész gazdasági tevékenységünket a nyereségvágy irányítja, helyes. Helytelen azonban a nyereség azon definitiója, hogy az a fogyasztóra nézve a jószág haszna és ára közötti differentiában van. Ha ugyanis hasznánál kisebb áldozattal előállíthatom a jószágot, akkor nyereségem ezen áldozatok és az ár közötti differentiában van. Szerző ezért saját értékelmélete segélyével a nyereséget úgy határozza meg, hogy az az érték és az ár közötti különbözet. Liefmann árelmélete szerint az ár = legdrágább termelési költségek + határnyereség. Ezzel Liefmann circulus vitiosusba kerül, mert míg egyrészt tudjuk, hogy az ár határozza meg, hogy milyen magas áldozatokat, költségeket lehet a termelés érdekében hozni, addig ő viszont az árat e legmagasabb költségektől teszi függővé. Másik hibája ez árelméletnek, hogy e szerint a termelőnek költségein kívül még nyereségre is kell szert tennie, míg ezzel szemben számtalan esetet mutat az élet, mikor a termelőnek még költségei sem térülnek meg. Szerző szerint a termelési költségek és a határnyereség csak indokok, rúgók a kínálat terjedelmének szabályozásában, a mennyiben minden termelő igyekezni fog arra, hogy a kínálat ne legyen oly nagymérvű, hogy oly alacsony árra vezessen, mely neki nyereséget nem biztosít. Azonban az ár meghatározásában közvetlen szerepet nem tulajdonít az említett tényezőknek, szerinte az árat a kereslet subjectiv értékelései és a kínálat terjedelme határozzák meg, úgy a mint a Menger—Böhm Bawerk-féle s szerző által kiegészített árelmélet tanítja. — Buday Dezső *A többtermelés és a birtok-kategóriák* czimen David elméletét a nemzetközi agrárstatisztika és a különböző statisztikai évkönyvekből önállóan áldolgozott adatai alapján a legújabb terméseredmények alapján veszi bírálat alá. Összehasonlítja a bevetett területeket, a búzatermést, a hektáronként való átlagtermést, a birtokkategoriók nagyságát és azoknak eltolódását, az állatállomány fejlődését a német, franczia, belga, angol, észak-amerikai, orosz, olasz, nemkülönben a magyar és osztrák statisztikai évkönyvek meglevő anyagaiból s egyáltalán összevethető eredményeiből, figyelemmel a római nemzetközi mezőgazdasági intézetnek legújabb statisztikájára. Különösen az U. S. A. farmjainak fejlődését mutatja ki 1850-től máig eredeti feldolgozásban és összehasonlításban. Kutatásainak főeredményeit abban szögezi le, hogy a birtok-kategória nem absolut célszerűségi forma, hanem fejlődési productum: az átmenet az extensiv gazdaságból az intensiv kigazdaságba tulajdonképpen a capitalistikusan szervezett nagybirtokformán át tör-

ténik; ezt azonban czélszerűségi szempontból csakhamar felváltja a kisbirtokmunka igényesebb és intensívebb formája. Még az amerikai farmok is a kisbirtoktípus felé haladnak. A birtokkategóriáknak eltolódása azonban — a mennyire a különböző időkben felvett és más-más szempontból eredő kategorizálásokat össze lehet hasonlítani — nem mutatnak egyenes összefüggést a többtermeléssel, mert míg a többtermelés lassú, egyenletes tempóban fejlődik, addig a kategóriák nagysága és eloszlása hullámzást mutat. Ez a hullámzás nem mindenütt igazolja Davidnak kategorikusan felállított, de agronomiai szempontból igazoltnak látszó elméletét a birtokkategóriáknak eltolódásáról. — Gál Miksa *Magyarország nemzeti vagyona* cím alatt foglalkozik Fellner Frigyesnek „Das Volksvermögen Österreichs und Ungarns“ című értekezésének Magyarországra vonatkozó részével. Szerző szerint a földbirtok értékét egészen átlagár szerint számítani nem lehet, hanem az egyes művelési ágakat kell átlagositani. Kifogásolja továbbá, hogy Fellner a bánya- és kohóművek értékelésénél a sóbányászatnál az állam által kimutatott mintegy 7%, a többi bányáknál pedig 60% termelési költséget von le: szerző szerint 25%-nak költség címén való levonása is elegendő. Ily alapon Gál Fellnerrel szemben 3½ milliárddal nagyobb összeget nyer a fekvő vagyonnál. A tulajdonképeni és mélyrehatóbb eltérés a nemzetvagyon — így tehát általában valamely nemzet vagyonának — kiszámításánál azonban nem ennél a két tételnél, hanem ott van, hogy Gál szerint az ingatlan, a közlekedési eszközök és a fogható ingókon kívül még értékelés tárgyát kell hogy képezzék úgy a társaságok, mint a magánosok kezében levő üzemek, illetve üzletek is, tehát a pénzintézetek, biztosítótársaságok, ipari és gazdasági vállalatok, kereskedések stb. Ezek értékét, a mennyiben nyilvános számadásra kötelezett vállalatokról van szó, tiszta nyereségük alapján, magánosoknál adójuk alapján, utóbbit 10%-os jövedelemnek véve, 5%-kal kamatoztatva számítja ki. Ezenfelül annál fogva, hogy „a népvagyon a nép gazdasági erejének összességéből áll“, értéklendőnek tartja szerző a szellemi és kézi munkaerőt is, valamint mindazon energiát, a mely productiv munkát fejt ki. Itt átlagkeresetet vesz alapul, abból fejle-zti 5%-os alapon a tőkeértékét. Ilyenformán ahhoz a végeredményhez jut Gál, hogy a Fellner kihozta 41.520.589,373 koronával szemben Magyarország nemzetvagyonának értéke 82.855.770,695 koronára rúg. — *A Németországhoz való gazdasági közeledés tarifapolitikai akadályai.* Azon kiváló kereskedelmi és gazdaságpolitikai fontosságánál fogva, a mely a bel- és külföldi forgalomban a vasuti díjszabási kérdésekhez általában fűződik, a tarifapolitika helyes szervezése döntő szerepet tölt be most a központi hatalmak gazdasági közeledésének és kivált a külkereskedelmi együttműködés kérdésében. Ez a gazdasági közeledés csak akkor válik a közeledők javára, ha az érvényben levő vám- és kereskedelmi szerződések hiányosságaira is

rámutatunk. Az egyéb nehézmények közül kiemelendők kivált a tarifapolitikai vonatkozásúak, a melyeket a „Közgazdasági Szemle“ 6. számában „A Németországhoz való gazdasági közeledés politikai akadályai“ czíme alatt megjelent cikk írója érdekesen fejtegetett. E fejtegetés keretében idézett gyakorlati tények igazolják a Német-birodalommal kötött kereskedelmi szerződés 15. és 16. cikkeiben foglalt tarifális és szállítási határozmányok hiányait; ezek miatt azok az eleven gazdasági életben az egyenlő elbánás elvének érvényesítésére nem alkalmasak és a mai bonyolódott díjszabásrendszer zűrzavarát egyre növelik. Ennek tulajdonítható, hogy a számos kivételes díjszabás, homályos díjszámítások tömkelegében még a szakemberek is alig képesek eligazodni és a vitás kérdések gombamódra szaporodnak. A cikk továbbá bonczolgatja az árúk sorrendben való szállítására, a szállítási határidők megállapítására vonatkozó ama nemzetközi megállapodások lényegét, a melyeknek gyakorlati jelentőségük nincs és a melyeket a szerződő felek a maguk gazdasági érdekeik javára, de a mások megkárosítására czélzatosan félremagyarázni, illetve kijátszani iparkodnak. A helyzet fonákságát növeli az Ausztriával való különleges gazdasági helyzetünk, a melynek végleges rendezéséhez életbevágó fontos közgazdasági érdekek fűződnek. Mindaddig, míg tarifapolitikai ügyekben teljes cselekvési szabadságunk nincs, a Németországhoz való gazdasági közeledésről komolyan nem tárgyalhatunk. A magyar-osztrák kereskedelmi szerződés tarifapolitikai kérdése külön cikk keretében tárgyalatik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első cikk *Németország aranykészletéről* szól, melynek mennyiségét csak hozzávetőleg lehet megállapítani, miután sok vert arany ipari czélokra használtatott fel. — *Németország gabonabeviteli szükséglete* az 1914. évi rossz termés következtében az előző 1913. normális év beviteléhez képest legalább 23%-kal emelkedett. — *Németország része Olaszország gazdasági életében* a nyilvánosságra kerülő adatok szerint csekélynek látszik, de a valóságban Németország része a bányá-, vas- és villamosiparban, valamint a hajózásban igen tekintélyes. — *Albánia gazdasági nyomora* a világháború miatt, részben a hajóközlekedés megszűnése, de főképen a nagyszámú szerb menekülő átvonulása miatt, óriási nagyságá emelkedett. — *A háború hatását a német tengerhajózásra* mutatják a következő cikkben közölt, figyelemreméltó adatok. — *Svájc külkereskedelme 1914-ben* már a háború hatása alatt volt. Kivitel és bevétel egyaránt csökkent; a bevitelnél főképen az élelmiszerek és nyersanyagok mennyisége csökkent, a kivitelnél a luxuscikkeké. — *A román búza és tengeri terméseredményeiről és kivieli viszonyairól* szól az utolsó közlemény. — A *Magyar Közgazdasági Társadalom-gazdaságtani Bibliographia* 1916. évi január-március havi füzeté is csatoltatott.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1917 január 8-án.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gróf Apponyi Sándor, Berczik Árpád t. tt. — Badics Ferencz, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Mukácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Kozma Andor, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Fintér Jenő, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vaczy János, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — *A másik két osztályból*: Balogh Jenő, Concha Győző, Fejérpataky László, Illosvay Lajos, Láng Lajos, Lenhossék Mihály, Szily Kálmán, Vargha Gyula r. tt. — b. Harkányi Béla, Illés József, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

1. KOZMA ANDOR l. t.: Faust II. részéből a harmadik fölvonás görög jelenetei

2. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BERCIK ÁRPÁD t. és KOZMA ANDOR l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1917 január 15-én.

CONCHA GYŐZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Balogh Jenő, Fináczy Ernő, Gaal J. nő, b. Láng Lajos r. tt. — Domanovszky Sándor, Eber László, Felner Frigyes, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Magyaró Géza, Mahler Ede, Nagy Ernő, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, gróf Teleki Lál, Varjú Elemér l. tt. — *A másik két osztályból*: gróf Apponyi Sándor ig. és t. t. — Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Vikár Béla l. t. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

3. FRANKÓI VILMOS t. t.: A Habsburg-ház első érintkezései Magyaror-zággal 1269—1274. — Bemutatja FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ osztálytitkár.

4. VARJÚ ELEMÉR l. t.: A szent korona.

5. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és VARJÚ ELEMÉR l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1917 január 22-én.

Id. MEZÖKOMÁROMI ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: b. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Ilosvay Lajos má-odelnök, Koch Antal, Krenner József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágorsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schafarzik Ferencz, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bánki Donát, Beke Manó, Böckh Hugó, Degen Árpád, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, báró Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Pálffy Mór, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Schaffer Károly, Sigmond Elek, Szarvay Imre, Tuzson János, Zimányi Károly l. tt. — *Az I. osztályból:* Heinrich Gusztáv r. t., főtitkár. — Távolmaradásukat kimentették: Berzeviczy Albert t. t., elnök, Kövesligethy Radó és Kürschák József r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

6. FENYI GYULA S. J. l. t. székfoglalója: „A Nap légkörének physikája“. Bemutatja Kövesligethy Radó r. t. akadályoztatása folytán báró HARKÁNYI BÉLA l. t.

7. SCHAFFER KÁROLY l. t.: „Az agyvelő barázdálódásáról“.

8. BEKE MANÓ l. t. bemutatja: „Differenciál és integrálszámítás“ című kétkötetes munkáját.

9. MIKOLA SÁNDOR vendég részéről: „Az elektromos condensator impulsiv és corpuscularis sugárzásáról“. Előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t.

10. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHAFFER KÁROLY és BEKE MANÓ l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1917 január 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Simonyi Sigmund, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Császár Elemér, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Illés József, Kornis Gyula, Melich János, Ónodi Adolf, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Rátz István, Reiner János, Sigmond Elek, Szinnyi Ferencz, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

11. BERZEVICZY ALBERT elnök mindenekelőtt jelentette az összes ülésnek, hogy a miniszterelnök úrtól vett értesülés szerint Ő Felsége köszönettel vette tudomásul az Akadémiának dicső emlékü Ferencz József király halála alkalmából kifejezett mély részvétét. Együttal

jelentette az elnök, hogy IV. Károly király Ő Felségénél kihallgatáson megjelenvén, ezt az alkalmat fölhasználta arra is, hogy az Akadémia hódolatát bemutassa s mint a törvény értelmében különös királyi oltalom alatt álló intézetet, Ő Felsége kegyeibe ajánlja. A király kegyesen fogadta az Akadémia hódolatát, élénken érdeklődött viszonyai és működése iránt s kilátásba helyezte, hogy mihelyt nyugodtabb idők állanak be, az Akadémiát legmagasabb látogatásával fogja megtisztelni. — Elnök úr jelentését az összes ülés általános élénk tetszéssel és igaz köszönettel fogadta.

12. PAULER ÁKOS l. t. fölolvassa emlékbeszédét néhai MEDVECKY FRIGYES r. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

13. SZINNYEI FERENCZ l. t. fölolvassa jelentését az 1916. évi Vojnits-jutalomról. A kiküldött bizottság (Berczik Árpád t. t., Császár Elemér és Szinnyei Ferencz l. tt.) egyhangúlag javasolják, hogy az 1916. évi Vojnits-jutalom MOLNÁR FERENCZ „Fehér felbő” cz. egyfelvonásos drámái költeményének ítéltessek oda. — A bizottság véleménye egyhangúlag elfogadtatott.

14. Főtitkár igaz megilletődéssel jelenti, hogy egyik kiváló külső tagársunk, SALEMAN KÁROLY, 1916. december 13-án Szentpétervárt meghalt. Az elhunyt hírneves orientalista volt, a ki főleg az ó- és közép-perzsa philologia terén jelentékeny munkásságot fejtett ki. — Az összes ülés őszinte részvétellel veszi a gyász hírt és felhívja az I. osztályt, hogy emlékbeszéd iránt intézkedni sziveskedjék.

15. Főtitkár bemutatja a meghosszabbított határidőig, 1916. december 31-ig beérkezett pályaművek jegyzékét, mely az összes tagoknak már megküldetett (l. fönt 66. l.). — Tudomásul van. Együttal a jeligés levelek lepecsételtettek.

16. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok az egyes pályázatokhoz a következő bírálókat küldték ki.

I. Az I. osztály pályázataihoz:

a) Teleki-bizottság: P. Tewrewk Emil t., Berczik Árpád t. és Ferenczi Zoltán l. tt. — A Nemzeti Színház részéről Mihályfi Károly és Gyenes László.

b) Farkas-Raskó-bizottság: Endrődi Sándor, Négyesy László és Viszota Gyula l. tt.

c) Halmos Izor-bizottság: Badics Ferencz r., Jánosi Béla r. és Horváth Cyrill l. tt.

d) Vojnits-bizottság: Négyesy László, Császár Elemér és Voinovich Géza l. tt.

e) Péczely-bizottság: Herczeg Ferencz t., Beőthy Zsolt r. és Bánóczy József l. tt.

f) Ormódy Amélie-bizottság: Beőthy Zsolt r., Hegedűs István r. és Kozma Andor l. tt.

g) Kóczán-bizottság: Heinrich Gusztáv r., Ambrus Zoltán és Szinnyei Ferencz l. tt.

h) Marczibányi-bizottság: Simonyi Zsigmond r., Lehr Albert és Tolnai Vilmos l. tt.

i) Sámuel-bizottság: Simonyi Zsigmond r., Szinnyei József r., Asbóth Oszkár r., Petz Gedeon és Melich János l. tt.

II. A II. osztály pályázataihoz:

a) Balkáni-pályázat (Horváth Jenő: A balkáni kérdés története): Hagányi Károly és Hodinka Antal l. tt.

b) Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmának bizottsága: Földes Béla r., Fellner Frigyes és György Endre l. tt.

c) Bük László-pályázat elbírálására a Történelmi bizottság kérésétől föl.

d) Grove-bizottság: Angyal Dávid és Domanovszky Sándor l. tt.

e) Schreiber-Kautz-bizottság: Gaal Jenő r. és Bernát István l. tt.

f) Ullmann-bizottság: — — — — és Buday László l. tt.

g) Szécheny.-életrajz előzetes jelentéstétel végett kiadatik Gaal Jenő r. tagnak.

III. A III. osztály pályázataihoz.

a) Nagyjutalmi bizottság: Horváth Géza, Schafarzik Ferencz, Koch Antal r., Istvanffy Gyula és Preisz Hugó l. tt.

b) Lukács Krisztina-bizottság: Kürschák József r., Beke Manó és Fejér Lipót l. tt.

IV. A Wodianer-néptanítói jutalom-bizottságba a vallás- és közoktatásiügyi miniszterium dr. Wolff Nándor és dr. Szűts István osztálytanácsosokat, a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége pedig Moussong Géza és Rákos István igazgató-tanítókat küldte ki.

V. A Balkáni-pályaművek bírálói: 1. sz. (Szege Dezső: Albánia cz.) pályamű megírására bíró Nopce-a Ferencz geologus, a 2. sz. (Németh József: Szerbia) megbírálására gróf Teleki Pál l. t., a 3. sz. (l. fönt II. osztály bíráló-bizottságai között), a 4. sz. (Sebes Gyula: Románia) megbírálására Jancsó Ben dek l. t., az 5. sz. (Márton Béla: A balkán félsziget leírása) megbírálására Cholnoky Jenő kolozsvári egyetemi tanár kérésétől föl. — Tudomásul van.

17. A II. osztály jelenti, hogy MAHLER EDE l. t. az Archaeologiai Bizottságból kilépett. Az osztály a kilépést tudomásul vette és a bizottság új tagjátul kéri megválasztani GIESSEWEIN SANDOR és DOMANOVSKY SÁNDOR l. tagokat. — Megválasztának.

18. A II. osztály jelenti, hogy a néhai THALLÓCZY LAJOS r. t. fölötti emlékszed megtartására KÁROLYI ÁRPÁD r. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

19. A II. osztály felolvasási engedélyt kér dr. LUX KÁLMÁN műépítész számára. — Megadatk.

20. Az I. osztály felolvasási engedélyt kér dr. SEBESTYÉN KÁROLY főgymnasiunai tanár számára. — Megadatik.

21. A III. osztály jelenti, hogy a Rózsay-pályázatra a határidő letelte után érkezett HORVÁTH ZOLTAN pályaműve: „A virágos növények magfejlődése“, melyet a már 1916 december havában kiküldött bizottsághoz tett át. — Tudomásul van.

22. A Keleti-Bizottság segédtagjával ajánlja dr. BAJZA JÓZSEF nemzeti múzeumi őrt. — Megválasztatik.

23. Főtitkár jelenti, hogy a nyomdák áraitak újabb 40%-kal fölemelték. — Tudomásul van.

24. Főtitkár jelenti, hogy a Helyesírási-Bizottság javaslatát az I. osztály letárgyalta és ennek módosító megjegyzései az Akadémia összes tagjainak megküldötték, hogy a II. és III. osztály is foglalkozhassék a Bizottság javaslatával. A II. és III. osztály felkérte, hogy a javaslatot vegyék nyomban tárgyalás alá és jelentéseiket mielőbb terjeszszék az összes ülés elé.

25. Főtitkár jelenti, hogy a tagajánlások ügyében körlevelet intézett az Akadémia összes belfőtagjaihoz. — Tudomásul van.

26. Főtitkár jelenti, hogy december és január hónapban a következő meghívók érkeztek az Akadémiához: 1. A budapesti egyetem-

nek I. Ferencz József elhunytá alkalmából rendezett gyászünnepélyére, december 21. (Számos akadémiai tag.) — 2. A Petőfi-Társaság ünnepélyes nagygyűlésére, január 6. (Főtit. kar.) — 3. A Szent István-Akadémia Shake-peare- és Cervantes-ünnepére, január 21. (Elnök és főtit. kar.) — 4. A budapesti tudományegyetem a koronázás alkalmából rendezett ünnepélyes hódoló diszközgyűlésére, január 22. (Számos akadémiai tag.) — Tudomásul van.

27. Az Akadémia kiadásában január hóban megjelentek: Akadémiai Almanach 1917-re. — Ügyrend 1917-re. — Akadémiai Értesítő 324. füz. — Irodalomtört. Közlemények. XXVII. évf. 1. füz. — Nyelvtudomány. VI. köt. 2. füz. — Hadtörténelmi Közlemények. XVII. évf. 3—4. füz. — Történeti Szemle. VI. évf. 1. füz. — Földes Béla r. t.: Engel Ernő k. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 12. sz.) — Ill. József l. t.: A magyar czímer és a királyi czím története. (Történettud. Értekezések. XXIV. évf. 6. sz. — Karácsonyi János r. t.: Bunyitay Vince l. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 11. sz.) — Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről. (Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 37. köt.) — Szinnyei József r. t.: Jalava Antal k. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. k. 10. sz.) — Dr. Richter Aladár: A víztartószövet s az élettani felemáslevelűs g. némely e-ete (Mathemat. és Természettud. Közlemények. XXXIII. köt. 3. sz.) — Tudomásul van.

28. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. APPONYI SÁNDOR t. és CSANKI DEZSŐ r. tagokat kéri föl.

Pályázati hirdetés.

A M. Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1917-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, melyek a **növénytan** körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. — Mindenkinnek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a fentebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak **f. évi márczius 31-ig** a bizottság előadójához, **Dr. Méhelý Lajos** egyetemi tanárhoz (VIII., Mehmed szultán-út 4. a) küldendők be.

Budapest, 1917 jannár 1.

A Magyar Tudományos Akadémia
Főtitkári-Hivatala.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET. 1917. március 15

3. FÜZET.

Buddha az Avestában.

(Kivonat Schmidt József 1. tagnak 1917 február 5-iki előadásából.)

Az indo-iráni philologia legérdekesebb függő kérdéseinek egyike, hogy vannak-e az Avestában, a zoroastrismus szent könyvében, buddhisztikus vonatkozások. E kérdést nézetem szerint positiv irányban dűlőre lehet vinni.

Annak a feltevésnek, hogy az Avestában buddhisztikus vonatkozások vannak, az *Avesta redactiója szempontjából* semmi sem áll az útjában. A sasánida és parsi traditio szerint *Zarathust* próféta szent iratait először *Vištasp* király gyűjtette össze, a ki talán nem más mint az Achaemenida Hystaspes, Dareios atyja (Kr. e. 6. sz.); miután a szent könyvek N. Sándor trónbitorlása után szétszóródtak, újra összegyűjtette őket *Valkas*, *Askán* fia, tehát az öt Arsakida Vologeses közül valamelyik, talán az első vagy a harmadik (Kr. u. I., resp. II. sz.); a Sasanidák korában aztán bekövetkezett *Ardašir Pápakān* alatt (Kr. u. 226—240) az újraserkesztés és II. *Sáhpunar* alatt (Kr. u. 310—379) a végleges revisio (*Geldner*, Avestalitteratur: I. Grr. II. 33—33). A traditio szerint tehát az Achaemenidák, Arsakidák és Sasanidák korának egyaránt van köze az Avestához s *ennek redactiója ehhez képest mintegy ezer esztendő telt igénybe*. Összhangban van ezzel a mai Avesta nyelve és grammatikája, a mely helyenkint ingadozó, sőt egészen barbár — világos jelöl annak, hogy az Avesta egyes részei más-más időkben készültek s részben egészen késői eredetűek (*Geldner*, I. c. 35). Egy körülbelül ezer évig tartó diaskeuasis folyamán természetesen tárva-nyitva áll az ajtó mindenféle *interpolatiók* előtt (cf. *Spiegel*, Avesta. III. p. XLIX. L. etc. *West*, Sacred Books of the East. XXXVII. p. XLII. *Geldner*, I. c. 35—36) s nem lehet belátni, mért ne kerülhettek volna be az Avestába többek között buddhisztikus vonatkozások is.

Thesisünknek a *buddhizmus története szempontjából* sincsen semmi akadály. A *buddhizmus ugyanis a Kr. e. 3. századtól*

fogva otthon volt Irān területén. Ennek igazolása végett elég itt arra a szerepre utalni, a melyet *Aśoka*, *Menandros* és *Kaniška* a buddhizmus propagációja terén játszottak.

A buddhizmus már *Aśoka* magadhai király uralkodása idejében (Kr. e. 269—232) túllépte India határait. *Aśoka* nem csupán majdnem egész Indiának volt ura, hanem patronátusát kiterjesztette többek közt Kašmir, Nepal, Afghānistān és Balucistan területére is s egyúttal mindenüvé buddhista térítőket küldött — nem csupán a védnöksége alatt álló területekre, hanem hellénisztikus uralkodók, többek között a vele szomszédos *Antiyoga* király, azaz a Seleukida II. Antiochos Theos (Kr. e. 261—246) birodalmába is (*Lassen*, Indische Alterthumsk. II.² 253. *Schroeder*, Indiens Literatur u. Cultur. 303. 311. *Hoernle*, Hist. of India. 25. *Smith*, Early Hist. of India², 173. *Hurdy*, König Asoka, 13—15). A missiók sikere, a melylyel *Aśoka* egy szikla feliratán dicsekszik, bizonynyal túlozva van, de üres szöfia-beszéd még sem lehet. Ha pl. Antiochos Theos megengedte *Aśokának*, hogy birodalmában mindenütt állatkórházakat állíthasson föl, akkor ez — az állatkórházaknak kizárólagosan buddhista jellege miatt — nem tehet mást, mint hogy megengedte a buddhizmus terjesztését.

A graeco-baktriai birodalomból kiindult graeco-ind birodalom legkiválóbb uralkodója, *Menandros* (Kr. e. 150 v. 100 körül: *Smith*, l. c. 187. The Oxf. Stud. Hist. of India, 49: *Gutschmid*, Gesch. Irans, 104. *Winternitz*, Gesch. der ind. Lit. II. 140) Kabul és Panjab ura volt s egyben *Milinda* néven a buddhizmus legünnepelebb alakjainak egyike, a ki a *Milinda-pañha* cz. páli dialogus szerint buddhista szerzetessé lett s a földön elérhető legmagasabb méltóságra, a *cakka-vartin* rangjára emelkedett (*Winternitz*, l. c. 139—146. *Garbe*, Beitr. zur ind. Kulturgesch. 95, 140 etc.) Ez természetesen megint hyperbola, de valami alapja okvetetlenül van — vagy az, hogy *Menandros* áttért a buddhizmusra (cf. *Grünwedel*, Buddh. Kunst, 75. *Gutschmid*, l. c. 105. *Winternitz*, l. c. 140), vagy legalább annyi, hogy rokonszenvezett a buddhizmussal (*Justi*, Gesch. Irans: Ir. Grr. II. 489. *Kern*, Manual of indian Buddhism. 118), a mi természetesen annál inkább előmozdította ennek terjedését.

A graeco-ind birodalom és kultúra örökösei, az indo-skythák vagy tochárok, talán már iráni hazájukban is Buddha hívei voltak (*Grünwedel*, l. c. 77). Legnevesebb uralkodójuk, *Kaniška*, a Turuška dynastia alapítója (Kr. u. I. sz. körül), uralmát kiterjesztette többek közt Kašmir és Kabul területére s egyike volt a buddhizmus legnagyobb protectorainak (*Schröder*, l. c. 311. *Gutschmid*, l. c. 167. *Kern*, l. c. 121 etc.). A Turuška dynastia alatt uralkodó állapotokat semmi sem jellemezheti jobban, mint

a pénzek, a melyeken a zoroasteri istenek egész pantheonja mellett az ind istenvilág egyes alakjai is fellelnek. köztük az istenített Buddha is (*Lassen*, l. c. II.² 827—847. *Gutschmid*, l. c. 165—166. *Hoernle*, l. c. 43. *Smith*, l. c. 247—286. *Rapson*, *Indian Coins*, 18. *Justi*, l. c. 507 etc.).

Ha a buddhizmus Aśoka, Menandros és Kaniška idejében ismeretes volt Iranban, akkor a priori valószínű, hogy az *Arsakidák* egyidejű uralma (Kr. e. 256 — Kr. u. 226) alatt álló nationális iráni területen sem maradt ismeretlen (cf. *Spiegel*, *Erän*. *Alterthumsk.* III. 717) — jelesül kelet felé, a hol az Avestā minden valószínűség szerint keletkezett (cf. *Geldner*, l. c. 38. *Nölleke*, *Das iranische Nationalepos*: *Grr.* II. 131. *Geiger*, *Polit. u. wirtschaftl. Geogr.*: *Grr.* II. 389 etc.). Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a buddhizmus Baktriában már a Kr. e. 1—2. század körül otthon volt (*Lassen*, l. c. II. 1093—94. IV. 279. *Spiegel*, l. c. I. 671. *Justi*, l. c. II. 403. *G. A. van den Bergh van Eysinga*, *Indische Einflüsse auf evangelische Erzählungen*², 48. 97. *Pischel*, *Leben u. Lehre des Buddha*², 18 etc.). Világosan kitűnik ez abból, hogy *Alexandros Polyhistor*, a ki Kr. e. 80—60 körül írt, Baktria papjainak a Σαμαναίον nevet adja (*Lassen*, l. c. II. 705. 1092. III. 354—355. *Darmesteter*, *Zend-Avesta*, III. p. XLVIII). Ez a név kézzelfoghatólag nem más, mint a görögösített páli *samaṇa* — skt. *śramaṇa* — a pāliban s általában a prákritokban közösleges *s < ś* hangváltozással (*Henry*, *Précis de gramm. palié*, 24. 35. *Müller*, *Pali gr.* 53. *Pischel*, *Gramm. der Prakrit-Spr.* 163) — a koldulóbarátok, jelesül a buddhista szerzetesek neve, olykor magának Buddhának neve is (*Andersen*, *Páli gloss.* 258. *Böhtlingk*, *Skt. Wb.* VI. 268 etc.). Ez a terminus a buddhizmus útján egész Középázsiaiban szétáradt — részben bizonynyal tochár közvetítéssel.¹ A szó megvan az újpersában is, még pedig már a Šāhnāmahban — többek közt, a hol Guštāsp, Lohrāsp fia, és Isfandiyar, Guštāsp fia, ezt mondja atyjáról:

agar tāj i Ērān sipāraē baman.

parastiš kunam čim butānrā šaman

Ha nekem adja Ērān koronáját, imádom őt mint šaman a bálványokat' (*Šāhn. ed. Vullers*, p. 1450. vs. 95 = p. 1632. vs.

¹ A páli *samaṇa* — ugyanis az ú. n. tochár nyelvemlékekben *samane* alakban lép föl — a tochár nyelvben közösleges *s < ś* hangváltozással (l. *Nyelvtud.* II. 173). — Érre a tochár szóra mehet vissza többek közt a tunguz *šaman* is (*Meillet*, *Le Tokharien*: *Idg. Jahrb.* I. 19), noha persze *Németh Gyula* szerint a szó török-mongol eredetű volna (KSz. XIV. 245—247). Csak nem volt két heterogén *šaman*?

2400). Ebből a helyből világosan kitűnik az is, hogy *šaman* a *šāhnāmāh* felfogása szerint sem több, sem kevesebb mint *but-parast* „bálványimádó”. A *but-parast* pedig egy helyen (Šāhn. ed. Vullers, p. 748. vs. 1194) Indiával van kapcsolatba hozva, a mi szintén arra utal, hogy a *šaman* a *Šāhnāmāh*-ban is a buddhista szerzetest jelöli (cf. *Spiegel*, I. c. I. 664. *Darmesteter*, I. c. II. p. 259. III. p. XLVIII).

A buddhista szerzetes azonosítása a bálványimádóval, valamint a buddhizmussal szemben megnyilatkozó ellenszenv *Firdausi*, resp. a zoroastrianus *Daqiqi* művében (cf. *Spiegel*, I. c. I. 670—671) minden bizonynyal régi sasanida traditio. A poetikus *Šāhnāmāh* forrása ugyanis tudvalévőleg egy régibb prózai *Šāhnāmāh*, a melynek főtömege egy hozzá hasonló pahlavi nyelvű munkából volt véve (*Nöldeke*, I. c. II. 142—145). Ez eredetének megfelelően a poetikus *Šāhnāmāh* a sasanida birodalom állapotait s nagyrésztben nézeteit is repraesentálja (*Nöldeke*, I. c. 170). Mindezt szem előtt tartva jelentős, hogy a *šaman* szó csak *Gustasp* < phl. *Vištasp* királylyal állít be, a kinek uralma alatt *Zardušt* < phl. *Zaratušt* próféta fellépett. *Gustasp* alatt a Turan ellen folytatott nemzeti küzdelem egyenesen vallási háború jellegét veszi fel: hitetlenné lesz nem csupán a turāni király, hanem az epos legnagyobb hőse, *Rustam*, is, a ki pedig korábban Isten nevében és megbízásából küzdött *Erānért* (*Spiegel*, I. c. I. 663). A zoroasteri zelotizmus illetén megnyilatkozása az iráni hőskorért lelkesülő, egyáltalában nem fanatikus és hozzá muslim *Firdausi*-nál absolute érthetetlen, illetőleg csak azzal a feltevéssel válik érthetővé, hogy a költő itt kénytelen volt a sasanida traditiohoz ragaszkodni, a mely erősen zoroasteri és papi jellegű volt. Az a vallási türelem ugyanis, a melyet korábban Iranban minden vallás, tehát a buddhizmus is élvezett, a sasanida renaissance óta megszűnt: a zoroastrizmus állami vallássá lett s féltékeny türelmetlenséggel nézett minden honi vagy külföldi vallásra és vallási mozgalomra (I. pl. *Chantepie de la Saussaye*, *Lehrbuch der Religionsgeschichte* II.³ p. 227 et seqq.), a minek csak az lehet az oka, hogy a zoroastrizmusnak veszedelmes versenytársai támadtak egyrészt a kereszténységben, másrészt a buddhizmusban (*Justi*, I. c. II. 521). Arra vonatkozólag, hogy a buddhizmus a sasanida periodusban Iranban sikereket aratott, több adatunk van. Egy ilyen pl. a *Šāhnāmāh*-ban a *Zardušt* által ültetett paradicsomi cyprus, a mely oly enorm nagyságot ért el, hogy törzsét a lasso (*kamand*) sem érte át (*Šāhn. ed. Vullers*, p. 1499. vs. 62—66) — természetesen, mert ez a cyprus eredetileg és voltaképen a *figus religiosa*, a buddhizmus szent fája (*Spiegel*, *Avesta*. II. p. XIII). Még érdekesebb a *Šāhnāmāh* azon adata, hogy *Iohrász* élete végén a *Baly* (a

régi *Baktra*) melletti *Naubahar* templomba vonul vissza (Šahn. ed. *Vullers*, p. 1496. vs 15). Eltekintve attól, hogy ilyen királyi remetéskedés absolute nem persa szokás, e 'templom' neve mindent elárul, mert *naubahar* nem más, mint a kölesönzött ind *nava-vihāra* 'új kolostor', még pedig buddhista kolostor (*Spiegel*, Av. II. p. XII. *Lassen*, I. c. IV. 732. *Justi*, I. c. II. 403; — az indiai *vihāra* értelmét illetőleg l. *Andersen*. Pali gloss. 240). *Böhtlingk*, Skt. Wb. VI. 141 etc.). Megerősíti ezt *Mas'ūdī*, X. századbeli arab történetíró azon adata, hogy a Naubahar kolostoron zöldselyem zászlók lobogtak, a mi megint az Avesta-beli (Vend. I. 6) *Bāxōdi* (= *Balz*) *arəwō-drafsā* 'lobogó zászlójú' jelzőjére emlékeztet (*Justi*, I. c. II. 403). Sinai írók is állítják, hogy a Sasanidák korában Eran keleti részében buddhista kolostorok voltak (*Spiegel*, Av. II. p. XII. EA. III. 717). *Mānī* és *Mazdak* reformátorok rendszereiben (3., resp. 5—6. sz.) buddhista színezetű elemek vannak (*Spiegel*, Av. I. 30. EA. II. 230. 235. III. 717. *Lassen*, I. c. III. 408—415. *Jackson*, Iran. Relig.: Grr. II. 696. *Grünwedel*, Buddh. Kunst, 78. *Orelli*, Allgem. Religionsgesch. I. 303). Etc.

Azok a bálványok (*butān*), a melyeket az ind *but-parast* vagy *šaman* a Šahnamahban imád (l. fölebb), természetesen *Buddha*-szobrok (cf. *Nöldeke*, INE. II. 147; — e szobrokról l. *Grünwedel*, Buddh. Kunst, p. 135 et seqq.). Nevük, *but*, bizonynyal nem más, mint az ind *Buddha* corruptiója, a mit tekintélyek rég felismertek (*Spiegel*, EA. II. 134. *Darmesteter*, ZA. III. p. XLVIII. *Pizzi*, Antologia Firdusiana, 318. *Horn*, Neupers. Schriftspr. 80). Ez is sāsānida traditio. A pahlavi irodalom egyik legérdekesebb terméke, a még kiadatlan iráni vagy nagy Bündahišn a következő nevezetes passust foglalja magában (XVIII. 34; — idézi *Darmesteter*, ZA. II. 259): *But sedā zag manas̄ pun Hindūkān parasta(nid, apaš varš pun zag būtihā mahman čigun Būt asp* (i. e. *Būtasp*) *parasted* 'le démon But est celui que l'on adore dans l'Inde et il règne dans des *but* (des idoles) telles qu'en adora Butasp'. — Ha a *But* daemon indiai bálványokban lakozik, akkor maga sem más, mint *Buddha* (cf. *Darmesteter*, ZA. II. 259), resp. a buddhizmus personifikációja, a mint a phl. *Sedah Spih* daemon a kereszténység megismerésére (*Jackson*, IR. II. 662). - - S ki ez az indiai *Butasp* v. *Botasp*? A priori valószínű, hogy ez is a buddhizmus eszmeköréből való (az alábbiakhoz v. ö. *Spiegel*, EA. I. 521. *Darmesteter*, ZA. II. 259. III. p. XLVII). *Hamzah* és *Mas'ūdī* X. sz.-beli arab történetírók szerint *Budasp Tahmurāz* mythikus iráni király uralma idején a sabaeismus alapítója volt s *Mas'ūdī* s más ifjabb történetírók szerint Indiából jött. Az itt emlegetett sabaeusok nem az ismeretes gnostikus fele-

kezet tagjai, hanem — mint *Mas'ūdi* mondja — „a sinai és más sabaeusok, a kik *Bavidast* tanítását követik”. Ez az arab *Baradast* tehát kétségtől Buddha s neve nem más, mint a corumpált skt. *bōdhisattva*- vagy pali *bodhisatta*-, azaz Buddha a teljes megvilágosulás előtti stadiumban. Ezek után kétségtelen, hogy mint az arab *Bavidast*, úgy az arab *Budas* és a phl. *Būtāsp* v. *Botasp* is az említett ind szók corruptiói. A várható phl. *Būtast* v. *Bōtast* helyett jelentkező *Būtasp* v. *Botūsp* nézetem szerint oly jelenség, mint a várható phl. *Buāst* < av. *Būšyasta* helyett és mellett fellépő *Buāsp* — valószínűleg a nagyszámú *-āsp* végű tulajdonnevek (pl. *Vistāsp*, *Jamasp*, *Arjāsp* etc.) analógiája vagy esetleg a phl. *p* és *t* jegyek hasonlóságán alapuló íráshiba, a milyen az etymologiailag jogosult phl. *harvīsp* mellett fellépő *harvist* (cf. *Spiegel*, Traditionelle Lit. der Parsen, p. 377, 426).

Ha a buddhizmus a Kr. e. 3. sz.-tól egészen a sasanida birodalom bukásáig és az iszlám felléptéig — tehát csaknem egy évezreden át — ismeretes volt és hódított Irán területén, akkor bizonynyal *egyre fokozódó mérvben vonta magára a zoroasteri papság figyelmét* — jelesen a sasanida periodusban (Kr. u. III—VII. sz.), a zoroastrizmus megújulásával beálló vallási türelmetlenség korában (l. fölebb). Ennek természetesen *hatással kellett lennie az Avesta redactiójára is*. A zoroasteri művek nem sokat törődtek, nem is igen törődhettek azzal a szemponttal, hogy a szanaszétszórt szent szövegeket és töredékeket philologiai akribiával conserválják és restituálják, hanem éppen az Avesta fragmentarius állapotát kiaknázva, az egyedül üdvözítő igazság tudatában a szükséghez képest mindenféle változtatásokat és interpolatíókat engedtek meg maguknak (l. fölebb) — többek közt azzal a czélzattal is, hogy az ily módon megkorrigált és kiegészített Avesta autoritásával is harezolhassanak a heterodox vallások, köztük a buddhizmus ellen. Nem érték be tehát azzal, hogy az isteni rangra emelkedett Buddhát *But* néven démonná tették (l. fölebb), hanem a hatás fokozására *becsem-pészték az isteni tekintélyü Avesta daemonológiájába is*. E végből mindenekelőtt a *But* daemon nevét kellett „avestizálni” s e részben a következő módon jártak el. Az Avesta commentatorainak és fordítóinak észre kellett venniük azt a kézzelfogható és szemmel látható körülményt, hogy az avesta szók a megfelelő pahlavi szókhoz képest teljesebb tövégződést tüntetnek föl. Mikor tehát a phl. *But* daemont be akarták lopni az Avestába, nevét meg-lévő minták alapján át kellett alakítaniok. Már most rendelkezésre állottak oly minták, mint phl. *būt* < av. *būta* „gewesen”, phl. *arat* < av. *xratu* „Verstand” és phl. *frazand* < av. *frā-zainti* „Nachkommenschaft”, a melyek alapján a **Buta*-, **Butu*-

és *Buiti*-hangalkatú av. szavakat lehetett gyártani (az utóbbit anaptyktikus vokálissal, cf. phl. *narat*, *hatftāt*, (*h*)*aštāt* etc. < av. *navaiti*-, *haptāiti*-, *aštāiti*- etc.). Az interpolatorok a *Būiti*-alakot választották — hogy miért, az nem éppen világos, de nem is fontos: részben talán differentiae causa, mert az av. *būta*-, 'gewesen' participium miatt az azonos hangalkatú *a*-tövé *Būta- elesett, vagy talán mert az Avesta daemonológiájában feltűnő sok az *i*-tövé, resp. *i*-végű név (cf. *Buji*, *Buīdi*, *Muīdi*, *Kundī*, *Haši*, *Tauri*, *Taromaiti*, *Azi*- etc. etc.).

Hogy az irani *Būiti* és az ind *Buddha* szók valamiképen összefüggnek, azt többé-kevésbbé határozottan már rég kimondták (*Spiegel*, EA. II. 134—135. *Darmesteter*, ZA. III. p. XLV—XLVII. II. 259. *Horn*, Neupers. Etym. 42. Neupers. Schriftspr. 80 etc.). De a szók hangalkata sokkal eltérőbb, semhogy régi és közvetlen kapcsolatban állhatnának egymással. Thesisem szerint az av. *Būiti* csak a *sāsānida* periodusban gyártott 'mot savant', a régiebb keletű népies phl. *būt* appellativum átalakítása. Hogy mennyire új keletű a *Būiti* daemon, azt az a körülmény mutatja, hogy csupán a Vendidad XIX. fejezetében fordul elő (*Spiegel*, Av. I. 243. III. p. XLIX. Comm. I. 413) — még pedig egy sereg teljesen ismeretlen s egyebütt sehol sem jelentkező daemon társaságában (cf. Vend. XIX. 29: *Vizarša*-, Vd. XIX. 41: *Kunda*-, Vd. XIX. 43: *Druci*-, *Dawi*-, *Kasriš*-, *Paitiša*-), a kiknek egyike, *Paitiša*-, ismeretlensége ellenére a *dacvanəm* *dacrotəmō* kitüntető czímet kapja, holott ugyanott (Vd. XIX. 43) *Azərə-Manyu*-, a rosznak kútfeje, a *daēranəm* *darvo* czímmel kénytelen beérni. Egyáltalában az Avestában csak úgy nyüzsgönek a daemonok, de jórészt csak abstract fogalmak hypostasisai. sőt pusztá nevek (cf. *Jackson*, IR. II. 662) s tehát kétségkívül theologiai speculatio alkotásai (cf. *Spiegel*, Av. III. 41). Még súlyosabban esik a latba, hogy *Būiti* háromszori előfordulása ellenére (Vd. XIX. 1. 2. 3.: ed. *Geldner*, III. p. 123, 131) egyetlen egyszer sincsen ragozva, hanem mind a háromszor *tālakban* lép föl: *Būiti* (*dacvo*) — a grammatikailag kötelező nom. sg. *Būitiš (*dacvō*) helyett. Ez a grammatikai barbarizmus kézzelfoghatólag mutatja, hogy a *Būiti* szót csak egy késő interpolator toldhatta be, a ki az Avesta grammatikájával már nem volt tisztában s a maga declinatio nélküli pahlavi grammatikájának szellemében járt el. A *Būiti* daemonhoz fűződő legenda, a mely szerint ez a *dacva* — persze sikertelenül — *Zaraduštra* próféta életére tört, megvan a phl. vallási irodalomban is (l. *West*, Pahl. Litt. II. 96) s minden bizonynyal innen jutott be az Avestába. — Az a föltevés, hogy az av. *Būiti* az ói. *bhūta*-, 'Gespenst' szóval függne össze (*Spiegel*, EA. II. 135. *West*, SBE. V. 111. *Justi*, Hb. 216), ezek után magától elesik.

NB. *Buiti* variatioja lesz az egyébként ismeretlen *Buidi* daemon is, a mely gondolat már szintén fölmerült (*Darmesteter*, ZA. III. 182). Ez a daeva csak a Vendidad XI. fejezetében (7, 12: ed. *Geldner*, III. 85) lép föl — a következő fordulatban: *parane buidi* 'ich gehe dem Buiday zu Leibe' (*Wolff*, Av. 392), 'je bats Buidhi' (*Darmesteter*, ZA. II. 82), a melyben tehát kézzelfoghatólag *buidim* helyett áll, mert a *parane* transitiv verbum természetesen accusativusi objectumot kíván (*Bartholomae*, Air Wb. 869). E grammatikai barbarizmus miatt *Buidi* szintén késői interpolatio. Összhangban van ezzel, hogy ez a daeva is egy sereg egyebükt ismeretlen s épp oly barbárul declinált daemon társaságában fordul elő (*Av. Xv. Xv. Kundi, Kundiā, Mūdi*), úgy hogy az egész társaság kétségkívül interpolálva van (cf. *Spiegel*, Av. III. p. L). Ehhez járul végül, hogy *Buidi* a pahlavi fordításban hiányzik (l. *Darmesteter*, ZA. II. 182. *Bartholomae*, Air Wb. 968). Neve nézetem szerint a *Buiti* név valamilyen corruptiója — vagy *Mūdi* és más hasonló hangalkatú szók (*bawdi-* etc.) imitatioja vagy a *Buiti* szó pahlavizált alakja — a *ō* intervoc. *t* hangtörvény alapján (*Salemann*, Mittelpersisch: Gr. II. 257 etc.).

Egy további célzás lesz Buddha személyiségére az Avesta következő passusa: a Fravašik (a zoroasteri őrangyalok) segítségével születik az ékesszóló ember, *yo nāidyāvəhō gaotamahe parə-ya parəstōit avəiti* (Yast XIII. 16) 'der, über den unterliegenden *Gaotama* siegreich, aus der Disputation weggeht' (*Bartholomae*, Air Wb. 481 — *Wolff*, Av. 231), 'qui revient victorieux des controverses avec l'imposteur *Gaotama*' (*Darmesteter*, ZA. II. 509). A *Gaotama* név szinte magától suggerálja azt a gondolatot, hogy itt is Buddháról van szó, a ki tudvalevőleg a *Sākya* (pali *Sakya*, *Sakya*, *Sakka*) nemzetségnek *Gautama* (pāli *Gotama*) nevű ágából származott s innen a *śramaṇo Gautamah* (pāli *samaṇo Gotamo*) nevet viselte. A nevek hasonlósága alapján *Haug* nyomán már rég Buddhára gondoltak (*Darmesteter*, ZA. II. 509. III. p. XLVII. *Darab*, Journal of the Royal Asiatic Society. 1898. p. 391) s ez a gondolat tekintélyes ellenzők (*Spiegel*, Av. III. 114. Comm. II. 596. *Bartholomae*, Air Wb. 481) daczára kétségkívül helytáll. A mi a dolog tárgyi részét illeti, az Avesta idézett helyén a dolog természetéhez képest csak vallási vitatkozásról lehet szó, a melyben *Gaotama* mint egy heterodox vagy haeretikus nézet képviselője természetesen kudarcot vall. Az Avestában lépten-nyomon szereplő *Karapanok* s talán a *Kavik* is közzelfogás szerint más vallású papok és tanítók (*Jackson*, IR. II. 666. Zor. 28. 42. *Bartholomae*, Air Wb. 454), a kik ellen természetesen ha más fegyverrel nem lehet, élőszóval kell argumentálni. A felekezeti

disputatio minden időben mindenütt oly általános jelenség, hogy kétségkívül napirenden volt Iránban is — jelesen a sāsānida periodusban, mikor a zoroastrismus az erőszak mellett szívesen alkalmazta térítői czélokra a disputatiót is (*Chantepie de la Saussaye*, *Lehrb. der Religionsgesch.* II.³ 228). Hogy csak egy példát említsünk, *Mani* egy papokból összeállított formaszerű eretnek-törvénytől előtt nyilvános vitatkozáson szenvedett vereséget s utána kereszthalált (*Spiegel*, *EA.* II. 204. III. 256). *Spiegel* állítása, hogy ilyen alkalmi oldalvágás Buddhára ellenkeznék az Avesta szokásával (*Av.* III. 114) s hogy egy vallási ellenfél személyének megnevezése egészen izoláltan állana (*Comm.* II. 596), a tényekkel diametrális ellentétben áll. Az igazhitű *Yōišta* pl. azt a kegyet kéri *Arədcī* istennőtől, hogy diadalt arathasson egy *Axtya* nevű álnok és elvakult hitetlen fölött s meg tudjon felelni ennek 99 ellenséges czélzati nehéz kérdésére (*Yašt.* V. 82). *Kavi Vištāspa* egy *Tušryāvant* nevű hitetlen fölött akar diadalmaskodni (*Yašt.* V. 109), a mi — mellékesen — talán czélzás az ind tantra-philosophiára (*Jackson*, *Zor.* 210). Etc. — Ha tehát az orthodoxia az Avestában nem egyszer már oldalvágást névleg megemlített hitetlenekre, egyenesen csodálatos volna, ha éppen Buddha, az aunyira gyűlöletes és veszedelmes buddhismus megalapítója, talált volna kiméletre. Minden a mellett szól tehát, hogy *Gaotama* nem más mint *Gāutama Buddha* s benne a buddhizmus, resp. a buddhista papság van megismerve. A buddhizmus elleni küzdelem természetsszerűleg sokkal sikeresebbnek ígérkezett, ha az Avesta isteni tekintélyével lehetett folytatni, s e szempontból közelfekvő és szerencsés ötletnek látszott a *Gaotama* személyében personifikált buddhizmus óhajtott kudarczát a kivivandó végleges diadal zálogául — ad maioris dei Mazdae gloriam — az Avestába becsempészni. Thesisem szerint tehát *Gaotama* csak jó későn került be az Avestába. E mellett szól az is, hogy a *Gaotama* név csak egyetlen egyszer fordul elő az egész Avestában s az Avestán kívül az iráni irodalomban sehol semmi nyoma sincs. — A mi pedig a dolog nyelvi oldalát illeti, *Gaotama*- az északi buddhista *Gautama*- pontos reflexe, a mi eddig elkerülte a figyelmet. *Spiegel* azon a nézeten volt, hogy av. *Gaotama*- inkább skt. *Gotama*- mint *Gāutama*- (*Av.* III. 114. *Comm.* II. 596), s az av. szót *Bartholomae* is a skt. *Gotama*- szóval azonosítja s a két szó számára egy közárja *gautama-alakot vesz föl (*Air Wb.* 481). De mivel av. *Gaotama*- a fölebbiek értelmében relative későn lép föl, csak egy óind *Gautama*- reflexe lehet. Ez a postulált óind *Gautama*- pedig nem más mint a skt. *Gāutama*-, mert az *āu* diphthong már a *Prātiśākhya* korában *au* lett (*Wackernagel*, *Ai Gr.* I. 40 etc.), a mint a pali *Gotama*- előfeltétele

ói. *Gautama- (Henry, Précis de gramm. palie, 10 etc. Müller, Pali Gr. 4; --- cf. Pischel. Prakt. Gr. 57).

Végeredményem tehát az, hogy az *Avesta*-beli *Buiti daemon* és a *hitellen Gautama*- nem más mint *Gautama Buddha*, resp. a *buddhista papság megismerésének s a sāsánida periódusban* (Kr. u. III—VII. sz.) *interpolatio* útján került be az *Avestába*.

Jelentés az 1916-ik évi Vojnits-jutalomról.

(Fölvázlat Szinyei Ferencz l. t. 1916 január 29-én.)

Tavalyi jelentésemben kiemeltém, hogy drámai-irodalmunk 1915-ben, a világháború nyomása ellenére, föllendülést mutatott. Ez a föllendülés az elmúlt 1916. évben folytatódott: majdnem kétszer annyi eredeti darab került színre, mint az előző évben. Sok színház sok darabot fogyaszt, főként most a francia dráma-export szünetelésekor. Íróink iparkodnak ezt a kedvező alkalmat felhasználni, a melyet a közönség mai ideges mulatni-vágyása még kedvezőbbé tesz számukra. Ma igazán bajos olyan rossz darabot írni, melyet a színházak elő ne adnának s melyet az újságreklámoktól elkábított közönség meg ne nézne. A föllendülés tehát csak látszólagos.

Drámai nyelvünk egyre romlik s igen gyakran durva germanismusokkal, nyegle modern modorosságokkal s a pesti keverék-nyelv virágaival ékes.

A nyelvi formának, vagy inkább formátlanságnak legtöbb-ször gyenge tartalom felel meg.

Drámaíróink¹ novellákat írnak szindarab formában (A bécsi táncosnő, Az idegen leány), vagy ríktó, romantikus hatásokat hajlásznak (A Grál lovag, Királynőm, meghalok érted), vagy a pesti közönség egy részének ízlése után indulva divatcikkeket

¹ Az 1916-ban színre került eredeti darabok jegyzéke első előadásuk keletével: Lakatos László: *A bécsi táncosnő*, történelmi vj. 1 fv., Nemz. Sz. jan. 8. — Földes Imre: *Grün Lili*, vj. 3 fv., Magy. Sz. jan. 21. — Hajó Sándor: *A nap lovagja*, színm. 3 fv. (Bródy Sándor regényéből), Vigsz. febr. 11. — Molnár Ferencz: *A fehér felhő*, mirákulum 1 fv., Nemz. Sz. febr. 25. — Szomory Dezső: *Hermelin*, színmű 3 fv., Vigsz. márcz. 4. — Nádas Sándor: *Kávéház*, vj. 3 fv., Vigsz. márcz. 24. — Hevesi Sándor: *Egy magyar nábob*, színjáték 5 fv. (Jókai regényéből), Magy. Sz. ápr. 1. — Barta Lajos: *Szerelmem*, színm. 4 fv., Vigsz. ápr. 8. — Pogány Dániel: *Az élet komédiája*, színm. 3 fv., Budai Sz. júl. 12. — Ráskai Ferencz: *Hivatalnoklány*, színm. 3 fv., Budai Sz. aug. 2. — Földes Artur: *A kegyelmes hamupóke*, játék 3 fv., Budai Sz. szept. 19. — Ruttkay György: *Keringő*,

szállítanak (Grün Lili, Kávéház, Keringő) sokszor perverz és erkölcsi nihilizmusban szenvedő alakokat hozva színpadra (Hermelin, Szépasszony).

A Jókai regényeiből csinált darabok újabban szintén kasszadarabokká lettek (Egy magyar nábob, Karpáthy Zoltán) s tettszenek a közönség naivabb részének, a mi természetesen nem bizonyítja jóságukat. Molnár Ferencz *Farsang* című színműve, noha gyengébb darabjai közé tartozik, kiemelkedik a tuczattermékek közül lélekrajzi finomságaival s ötvenes évekbeli magyar milieu-jével, bár ebben kevés a korrajzi színezet, a lélekrajzban pedig sok a bizonytalanság és az egészen bizonyos fáradtság, kigondoltság, erőltettség érzik. Barta Lajos *Szerellem* cz. színművének kisvárosi és *Zsuzsi* cz. parasztvígjátékának falusi környezetrajzában s alakjaiban sok a jó megfigyelés és hangulat. Ha compositiója jobbá s lélekrajza mélyebbé válik, sikerült darabokat várhatunk tőle. Herczeg Ferencz kedves rococo-tréfája (*Karolina*, vagy egy szerentsés flótás) finom humorával és korrajzával válik ki a többi közül.

A bizottság azonban nem ezekre, hanem egy kis darabra hívja fel a tek. Akadémia figyelmét, mely a Nemzeti Színházban nagy sikerrel került színre (el. febr. 25-én) s melyet szerzője, Molnár Ferencz mirákulumnak nevez. Mivel a Vojnits-jutalomra vonatkozó ügyrendi szabályzat rendelkezései nem zárják ki a drámai költeményeket sem a pályázatból, a minthogy ez a végrendelezőnek sem lehetett szándékában, a bizottság *A fehér felhő* cz. drámai költeményt ajánlja jutalmazásra, mint az ideai színpadi termékek legértékesebbikét.

A következőkben megkísértem a darab rövid ismertetését, bár nehéz feladat ilyen drámai költeményről, melyben nem a mese, hanem a hangulat s a dialog a fő, tartalmi vázlattal fogalmat adni.

Az egyfelvonásos mű öt változásra oszlik.

Az első változás csak bevezető hangulatos kis kép: Gali-

színjáték 3 fv., Vigsz. szept. 23. — Ozorainé Kálmán Margit: *Anna*, színm. 3 fv., Budai Sz. szept. 25. — Lakatos László: *Az idegen leány*, színm. 3 fv., Nemz. Sz. szept. 30. — Villányi Andor: *Királynőm, meghalok érted!* dráma 3 fv., Magy. Sz. okt. 14. — Barta Lajos: *Zsuzsi*, parasztvígjáték 3 fv., Nemz. Sz. okt. 27. — Molnár Ferencz: *Farsang*, színm. 3 fv., Vigsz. okt. 28. — Földes Imre: *Künn a bárány, benn a farkas*, vígj. 3 fv., Magy. Sz. nov. 4. — Gábor Andor: *Szépasszony*, vj. 3 fv., Nemz. Sz. nov. 17. — Herczeg Ferencz: *Karolina*, vagy egy szerentsés flótás, komédia 1 fv., Modern Színpad, nov. 18. — Zsiros István: *A Grál lovag*, színm. 3 fv., Magy. Sz. decz. 2. — Hevesi Sándor: *Karpáthy Zoltán*, regényes színjáték (Jókai regényéből) 5 fv., Magy. Sz. decz. 15. — Hajó Sándor: *Démonok*, komédia 3 fv., Vigsz. decz. 21.

eziában deczemberi éjjel a tartalék-állások fedezékeiben huszárok alusznak, messziről bakák éneke hallik s koronkint villanásokat látunk, melyeket távoli, tompa ágyúlövések követnek. Megjelenik az alezredes, szót vált a virrasztó huszárral, a hadnagygyal, ki megteszi jelentését, s tovább megy.

A második változás kis parasztszobába vezet. Bori tegnap kapta az alezredes úr szép levelét, melyben értesíti, hogy férje ura hősi halált halt. Sírdogál az ura utolsó tábori lapját szorongatva. Egy másik özvegy (a háború óta már a hetedik a faluban) vigasztalja s íráshoz készülődik, hogy az alezredes úr levelére illendően válaszoljon. Most reggeli hat óra van, a postás még kiviheti az állomásra. Borika nem tud írni, csak diktál, az özvegy meg írja, csakhogy többnyire nem azt, a mit Bori mond, hanem a mit ők „régii özvegyek“ rendesen szoktak ilyenkor. Bori szívből fakadó, szomorú szavaiból így tempós és száraz paraszti levél lesz, ilyenformán: „Bori: Most írjad, hogy szerettük. — Özvegy (ír, sillabizál): És kívánom a jó Istentől... hogy ezen pár soraim... — Bori: Mer jó ember vót... — Özvegy: A legjobb egészségben és örömben találja vitéz alezredes, úgy szoktuk: méltóságos vitéz alezredes urat. — Bori: Hát azt írjad, hogy köszönöm ezen pár sorait. — Özvegy: Azt lehet. (Írja). Köszönöm ezen pár sorait. — Bori: Felejthetetlen drága jó igaz társam vót. — Özvegy: — Szíves jóságát, hogy... — Bori: Kedves szép derék testem, két szemem, igaz jó párom... — Özvegy: Eltemtetéséről tudósított“. Bori azt kérdi az özvegytől, hogy mit mondjon a gyerekeknek az apjukról, ha majd fölébrednek. „Azt szokás mondani — feleli a másik —, mink régii özvegyek itt mind azt mondjuk: visszagyön. Meg azt mondjuk: majd találkozunk vele a felhők fölött.“ „A felhők fölött?“ — kérdi Bori. „Azt nagyon szereti a gyerek, — feleli az özvegy — Néha látom, a mint csomóba állanak itt a hegy alatt és nézik azt a nagy fehér felhőt.“ Ez maguknak az asszonyoknak is tetszik s a levelük végére is odairják a felhők feletti találkozást.

A két ágyban ezalatt a két özvegy gyerekei fúlelnek s mikor az asszonyok kiviszik a levelet a postásnak, kiugrálnek az ágyból, megbeszélnek a hallottakat s elhatározzák, hogy fölmennék a falu melletti nagy hegyre, arról meg a felhőre édes-apjukhoz. Bizonyosan azon lesznek, mert az idevalósi felhő, mindig ott van a hegy tetején. Sebtiben felöltözködnek és kiosonnak a szobából.

A harmadik változásban a falu végén látjuk a nagy hegyet, melynek csúcsa felhőbe vész. A gyerekek összeszedik a többieket s készülődnek fölfelé. Összeverődnek a falu asszonyai is, tartóztatják őket, de azok makacsul ragaszkodnak a szándékukhoz.

Az asszonyok végre beleegyeznek. Hadd menjenek fel a kereszting, ott imádkozhatnak egy miatyánkot, aztán majd lejönnek. De a gyerekek a felhőre is föl akarnak menni. „Hát... ha tudtok... menjetek fel rá“, mondja az özvegy. A gyerekek lassan, énekelve megindulnak fölfelé. Mind magasabbra, magasabbra érnek, halk orgonaszó zendül meg. A felhő a reggeli napfényben arany-színűvé lesz. Már a felhőbe jutottak, az ének és az orgona harsogva zúg. Az anyák riadtan, ámulva nézik őket, majd térdre borulnak. Bori elragadtatva, ünnepélyes hangon mondja: „Asszonyok... csuda történik! Árva gyerekek mennek az idesapjukhoz!“

A függöny legördülte után is egyre szól az ének és az orgona, de mind halkabban.

A negyedik változás színhelye a fehér felhő. Az őrmester, a tizedes és hat népfölkelő huszár sétálgatnak a bársonyos felhőn és beszélgetnek. Már nem áznak-fáznak, nem éheznek, már a sebeiket is alig érzik s örülnek, hogy megvédték szép Magyarországot. Egyszerre egy fényes szép angyal siet feléjük. „Őrmester úr... Angyal!“ — kiáltja az egyik elragadtatva. „Látom, mit kiabálsz“, feleli az őrmester auctoritással, aztán mindnyájan haptákba vágják magukat. Az angyal azt kérdi, hogy ök-e a magyar huszárok, mire az őrmester azt feleli, hogy igenis, ök azok: „Deczember tizenkettedikéig őfelsége a király huszárjai. Aznap hajnal óta Isten huszárjai“. Az angyal csodálkozik, hogy nem fiatalok, meg hogy milyen szelidek. „Golyót lőttek a szívünkbe, szép angyalka, úgy csöndesedtünk meg“, mondja rá az őrmester. Az angyal keresi a lovaikat, a huszárok szegyenkezve hallgatnak, aztán kíváncsian kérdezősködik tovább: miért haltak meg? „A föld“, felelik s lemutatnak Magyarországra. El akarták venni, de nem tudták. Az angyalt az is érdekli, hogy mennyi volt abból a földből az övék. Kiderül, hogy egyiküknek sincs földje. Hát kié volt az a föld? A tizedes ráfeleli: „Hát a Fekete Tisza kié vót? Mer azér is sokan csöndesedtek meg Mármarosba. (Szünet). Az kié vót? — Őrmester: Mindenkié vót. Őseinké vót, mint: a föld is őseinké vót“. A huszárok beszédesebbek lesznek. Az őrmester elmeséli, hogy mentek a harcztérre, micsoda nagy parádéval, aztán elszomorodnak egy kicsit s az angyal kérdésére megmagyarázza az egyik huszár nagy becsületudással, hogy még egy kicsit korai ez a kérdegetés, még fáj, de hát majd elmúlik ez is, amint mind feljebb-feljebb emelkedik velük a felhő. A hogy így szállnak fölfelé, egyre könnyebbenedik a szívük, a szomorúság le-lemaradozik róluk, de most még nagyon az elején vannak, még most nehéz a felelgetés.

Az angyalnak most eszébe jut, hogy tulajdonképen miért is jött. Jó hirt hoz nekik: jönnek a gyerekeik, az Úr akara-

tából meglátogatják őket, aztán estére hazamennek. Látta őket a mint jöttek föl a hegyen, „olyan kicsiket lépkedtek szegények... a míg a felhőkhöz nem értek... és láttam... a hogy beleérték a felhőbe... a felhő szép csöndesen fölvette őket és most szállanak... lassan szállanak a felhőn... jönnek rajta, mint egy szép fehér hajón...”

Az öreg népfölkelők megörlődnek, de csakhamar elszontyolodnak. Ők odahaza aranyos uniformisukról, tűzes paripájukról, virágos csákóikról, fényes kardjaikról meséltek a gyerekeknek. Írtak is baba efféléket s most azok megtudják, hogy lovuk sincs, kardjuk rozsdás, hogy piszkos gúnyában, gyalog estek el a sárban. Egyikük odahívja a fiatal hadapródot: „Örmester: Hadapród úrnak alássan jelentem magam és hét halott huszár. — Hadapród: Pihenj... és mindig csak: pihenj. Ide már mind azért jöttünk, huszárok, hogy pihenjünk. Van mit kipihennünk. — Tizedes: Sohse panaszkodtunk“. Elmondják a bajukat, de bizony azon a hadapród úr sem tud segíteni. A gyerekek pedig már itt is vannak. Eleinte némán, bámulva tekingetnek körül, aztán meglátva édesapjukat, hozzájuk rohannak, körülveszik őket, s kéri, hogy meséljenek. Az örmester elkezd, de a gyerekek kérdéseire belezavarodik. A fia sírva mondja: „Idesapám... hiszen idesapám, mikor elment, huszár volt“. „Édes jó istenem, — sóhajt föl keservesen az örmester — hát... most segíts... még egyszer... szegény halott népfölkelő huszárodon.“ Egyszerre aranyos fény árad rájuk, melegséget éreznek a szívük fölött s íme csoda történik. A mint kigombolják kopott zubbonyaikat, színarany atilla ragyog alattuk, előkerülnek az aranyos, gyémántos, virágbokréta csákók, a ragyogó kardok. A gyerekek nagy gyönyörűséggel csodálják őket. A távolban feltűnnek a lovaik is. Erre még az örmester is sírva fakad örömében. Rohannak a lovak felé, felülnek rájuk a gyerekekkel együtt, trombitaszó hallik, nagy virágos zászló alatt „rajtarajta!“ rivalgással tova-vágtatnak. Csak a hadapród marad ott s az újra megjelenő angyal kérdéseire elmondja, hogy tizenkilenc éves, vőlegény, csak titokban fogadtak egymásnak hűséget, még meg se csókolták menyasszonyát: „...bálból jöttem... a bálból mentünk egyenesen ki... és alig hogy szétnéztem... éjszaka volt... esni kezdett az eső... még semmit se láttam... talán egy perc sem volt az egész... és már... (lehajtja a fejét)“.

Jönnek vissza a huszárok a gyerekekkel, arany- és ezüst-pénzt, meg virágot szórnak közéjük. Nagy az öröm, de jön az angyal, esteledik, haza kell menniök. Búcsúznak, mennek, az angyal szelíden tereli őket. Énekük lassan elhangzik, kigyúlnak a csillagok, a huszárok letelepednek s pipára gyújtva megbeszélnek a történeteket, hogy a gyerekek majd elmondják otthon, hogy

volt, mint volt. Igaz, hogy a földön másképp volt, de azt ők úgyse értik. Nekik csak legyen úgy, ahogy itt látták a jó Isten kegyelméből. „Tizedes: A hogy itt látták, úgy meséljék. A huszár maradjon huszár. — Első huszár: Minek azt nekik tudni, hogy hogy vót? Megmaradt nekik a szép Magyarország. — Örmester: Nem vették el a kutyák. — Tizedes: Nem adtuk oda. Megtartottuk nekik. — Első huszár: A többi meg nem tartozik rájuk. — Örmester: Az a mi dolgunk.“

Az ötödik változásban a csatatér komor éji néma-jelenete zárja be a színjátékot: távoli ének még mindig, halk döngő ágyúlövések, a virrasztó huszár a tűz mellett pipára gyujt.

A szigorú és hidegen elemző bírálat mindenestre észreveszi Molnár Ferencz darabjának főleg drámai szempontból egynémely fogyatkozását is. Megjegyezheti, hogy az első kép bevezetésnek kissé üres, nem sokat mond és nincs is szerves kapcsolatban a többivel, az utolsó pedig, mint néma kép, hatástalan, főként szinpadon.

Fölmerülhet az a kérdés, hogy igazán ilyen naiv-e a falusi gyerek. Így képzele-e a huszárokat, ilyen mese-huszároknak? Hisz láthatott eleget a harcztérről is hazajönni. Ma már a nép képzelete is szegényebb, realisabb. Molnár művében tehát több az „irodalom“, mint a néplelekrajz. Az angyal kíváncsisága is talán inkább kigondolt, mint természetes. De még a legszigorúbb bírálónak is el kell ismernie, hogy sok szépsége van ennek a kis drámai költeménynek. A két parasztasszony jelenete igen sikerült s a szó mélyebb értelmében humoros: a komikusnak és meghatónak megkapóan művészi egybeolvadása. A felhőn lejátszódó nagy jelenet, a darab főrése, pedig, ha kissé ingatag lélektani alapon áll is, gazdag költői részletekben s művészettel van előkészítve. Az író apró, finom vonásokkal tudja áthidalni a valóság és csoda közötti hézagot.

Általában az egész költői munka, telve a mostani nagy idők hangulataival, melyeket az író mélyen átértzett s melyeket éppen azért szívünkre mélyen ható elevenséggel tud tolnácsolni. Nem utolsó érdeme az sem — különösen mai napság — hogy élesen meglátott s finom realismussal megrajzolt alakjai igazán magyarok, magyarul beszélnek, s gondolkozásukban egyszerű, de emelkedett erkölcsi érzés nyilatkozik.

A bizottság (Berczik Árpád t. tag, Császár Elemér l. tag s e jelentés írója) a mondottak alapján azt javasolja a tek. Akadémiának, hogy az 1916. évi Vojnits-jutalmat Molnár Ferencz „A fehér felhő“ cz. színjátékának méltóztassék kiadni.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Nagygyesy László* l. t. 1917 február 26-án.)

A hazafias költeményre szóló pályázat bíráló bizottsága: Endrődi Sándor, Viszota Gyula és a jelentéstevő, mind a három levelezőtag, 14 szám alatt vett át pályaműveket, de az érvényes 13 szám közül a 9-ik hét, a 10-ik pedig hat költeményből áll, úgy hogy összesen 24 verssel kellett foglalkoznunk. Egymaga vagy 35 verset tartalmaz a 6. számú füzet, melyet más cím hiányában L..... János órásinas versgyűjteményének nevezhetünk; de a szerző megnevezvén magát és lakóhelyét, a szabályok értelmében kizárja magát a pályázatból.

A formailag számbaveendő művek jórészeivel is kevés dolgunk van. Sőt az egész pályázat nem nyújt elég alapot arra, hogy az előadói székből lyránk állapotával foglalkozzunk. A pályázat átlaga mind a költői gondolat, mind a forma tekintetében szerény.

Az olyan versekre, mint a 12. sz. (*Látások éjén*) és a 13. sz. (*A nemzet alkonya*) nem szükség szót vesztegetni, amaz tartalmilag zavaros, nyelvileg nehézkes, emez érdektelen és gyakorlatlan, mind a kettő jóval az irodalmi színvonal alatt áll. De ezt a színvonalat a többi közt is kevés üti meg. Példa erre az a két vers, melyet a bírálók egyike mint viszonylag legjobbakat jelölt meg: a 14. és a 8. számú. A 14. sz. (*A szabadság rózsája*) elolvasható, de nyoma nem marad; előadása elég sima (sokszor hallott phraseológiával), de nem mond semmit: nincs benne egy új eszme, egy új kép, egy új hang, egy új szólam. A 8. számú (*Múltunk, jövőnk*) mondana valamit, lendülne is, de eszmei egysége sincs, technikailag a közepesen is alul áll. Hogy csak a kezdetét idézzük:

Volt életünk, de félig tengő volt az,
Erőszakolt, szűk korlátok között,
Melyről elismerőt, némit, ha mondasz,
Múlté az érdem, fényének köszönd.

Ilyen technikával mégsem lehet Kazinczy után fellépni.

Egy verset alig tekinthetünk hazafias költeménynek (7. sz. *Az elemek harcza*). Igaz, hogy állítólag a magyar filozófiát

akarná úgynevezett négy vetített képben allegorizálni, a föld, víz, tűz, lég vetelkedésében — ez „öselemek” u. i. a test, ész, sziv és a morál főnemtői volnának — : de satirájának se jellemzetessége, se sava nincs, s a ki nagy fáradsággal elolvassa, nem érzi meg, hova czéloz az egész, annál kevésbbé, hogy hova talál: a magyar philosophiára torzképben sem ismerni rá. A szerzőnek van bizonyos technikai készsége, de az is egyenetlen s elmésségében se szellem, se izlés nem érvényesül.

Egy pár versnek szűk a magyar hazafiság. Pl. a 3. számú (*Turáni rapszódia*) mostani nagy küzdelmünket is turáni harez-nak tekinti.

Három testvér viszi a zászlót
— A magyar, a török, a bolgár —,
Három testvér rázza a földet,
Hogy föltámadjon a turáni polgár.

Ez már nem magyar hazafiság, hanem turánománia. A szerző felejteti látszik, hogy német is van a szövetségben s nem az utolsó tag. Nem tudom, a bolgár turáninak tekinti-e magát: én — mint magyar ember — nem kívánok turáni polgár lenni, a mi különben soha se volt a világon s így nem is támadhat fel. Általában én nagyrabecsülöm az ethnikai kapcsolatot a törökséggel és a bolgársággal, méginkább a politikai és gazdasági szövetséget, de nem tudok lelkesedni azért, hogy a „turáni” terminust, a melyet egyes árja nyelvtudósok nem éppen minden kisebbitő árnyalat nélkül alkalmaztak az ural-altaji nyelvekre, s a mely terminust a magyar nyelvtudomány el sem fogadott, mostan egy — megengedem: jogosult — propaganda megnevezéseül magunk felkapjuk.

Vannak turániás akkordok a 3. sz. versben is (*Énekmondás*), a mely a magyar nyelv, magyar könyv, magyar iskola és cultura hódító erejét akarja ünnepelni, nem lendület nélkül, de annyi lyrai félhomálylyal, fejletlen képpel, a mi sötétségnek és képzavarnak is beillik. Alliterál, egy kissé modernkedik is, pl. az elején:

Én éneket mondok, magyar dalt,
Felperzselt, feldúlt falvak üszkén,
Ilol vad vihar rombolva tombol stb.

Később:

Dalom ma még halk szózat. Óh, csak
Padok megpendülő zenéje.

Ha deákpadokból jön: forrja ki magát, és excelsior!

A 4. sz. (*A székelv pap*) egy székelv plébánosról énekel, a kit a falujába betörő román parancsnok román bíróvá akart kinevezni, de ő azt felelte minden kérdésre és felszólításra: „Magyar vagyok — mindenki tudja”, s állhatatosságáért vér-

tanuhallalt halt. A vers nincs hatás híján, de inkább tárgyának köszöni. A példa jobb, mint a vers, a tárgy, mint a költemény. Ez egy kissé el van nyújtva, s ahhoz képest kevés benne a szép gondolat és jellemző szín; a technika is elég köznap.

Mai nagy küzdelmünkre vonatkozik a régi tárgyú költemény is (1. sz. *Tinóli Lantos Sebestyénhez*): ez nyelvtanilag és formailag élvezhető, egy-egy lelkesebb alexandrinja és fordulata egy régibb neves élő költőnk iskolájára mutat, de nem tud az érzés sehol sem igazán elmélyülni, a vége pedig nemhogy emelkednék, hanem eltörpül.

A jövő kérdései foglalkoztatják az 5. sz. pályamű szerzőjét (*Az új világ felé*). Ennek a szerzője csakugyan magyar polgár akar lenni. Nem turáni, nem is amerikai, hanem magyar polgár. A hősi koszorú mellé a polgári koszorút tűzi ki a jövő nemes verseny céljaként, s ennek a programnak akar megnyerni mindenkit. Hajó induljon, de az új világtól, s magyar lakóit hozza vissza mind! Eszméjét az utolsó verssorral fejezi ki:

Az új világ nem távol vár, de — itt!

Lendül is, pl. utolsóelőtti strófája:

S oh, áldd meg Isten, mind a két kezéddel
Ez érces bérczet, — s ezt a lágy avart,
Es vesse, vágja, szórva kincseket fel —
Támadja vas, mit megvédett a kard!
Adj szebb jövőt ott, hol sasok tanyáznak,
Es ott, hol a pacsirtadal fakad,
Kárpát szikláinál s a délibábnak
Játékainál új, boldog falvakat.

Ez a költemény legközelebb jár ahhoz, a mit a pályázat követelne. De ilyen egyenetlen az egész, mint ez a versszak is, emelkedés és nehézkes-ég vegyüléke, s hathatós sorok mellett erőtlene, mindennapiak rontják illúziókat; nyelvében van sok szép jelző, sok nemes szólás, de vannak erőltetettek és bágyadtak is. A költemény nem üti meg az abszolút becs mértékét.

Külön kis tréfa a 11. sz. vers: *Magyar baklantsos levelv bétsnek várossából*, félív papíron, baka-forma írással. Illustratio is van rajta: naiv rajzok a lap alján: 'sturm' és 'fölspitál béts'. Nem igazi bakamunka a vers, csinált dolog, de jóízű, a népdalok hangja, compositiója, nyelve el van benne találva. 12 sor az egész. A baka azt újságolja benne, hogy az ispitályban meglátogatta a király. Maga sem hinné el más írásának, de igazán így volt.

Mikor ágyamhoz gyűtt, szelíden rám nézett,
3 sebem között mingyár csak 1 érzett...
Tudom kinövetnek, de én azt se bánom.
Mikor megszólított az ídes nyelvémen,

Eltezerre bégyógyúlt valamenyi sebem...
Ez máj levelem evvel bé is zárom.

A vers leleménye kedves, a magyar népnek ábitatszerű királytiszteletét stilszerű naivsággal és művészi rövidséggel fejezi ki; de meg kell adni, hogy hatásában részük van nem irodalmi tényezőknek is, mint az ügyes formai mystificationnak; a nélkül. pusztán mint irodalmi termék, nem ígér maradandó hatást. Mindenesetre megérdemelné, hogy alkalmas helyen nyilvánosságra kerüljön.

A 9. szám alatti hat költemény (*Üzenet a harczterekre* — három harczoló fivéremnek, *Huszárdal*, *Orosz foglyok dala*, *Orosz levél magyar válasza*, szegedvidéki népmonda, *Öreg honvéd fia*, ballada, *Cscesemő a csatatűzben*, *Sabácsi állomás*) mind a jelen véres időkkel van vonatkozásban s az eseményektől meghatott lélekből fakadnak (pl. mindjárt az első). A szerzőnek vannak friss thémái, friss motívumai, de nincs elég ereje kristálylósá formálni őket. Komponáló tehetsége fogyatékos, balladáit elnyúlhatnak, s nagy baj bennök a stilus egyenetlensége. Ilyen csinos szolamú sorok mellett:

Magyar szívben mély tűz gyúlad: nóta csendül:
A szív dobog, a szem lobog, lélek lendül, —

ilyen laposak bosszantják az olvasót:

A kaszárnya előtti nagy nőtáborban.

A 10. sz. hat költemény (*Vérvirágok*) áll az 5. és a 11. számú mellett leginkább irodalmi színvonalon. „A császár is látta!...” refrainűnek az a tárgya, hogy a honvédek a német császár szemeláttára megmentik a bajba jutott gárdát. A vers értéke nagy mértékben függ tárgyi, mintegy „epikai” hitelétől. *Az én nagypám* jól komponált költemény: a *Magyarjaim* próza: *A kis kadét* csinos, de nem különös: *Szabó Pálné levele*, a cyrill betűs levél fia felől, melyet az egész faluban nem tud senki elolvasni, senki sem tudja más, mi van benne, csak a fia — az égben —, pointe-es, formás kis költemény; de ilyen sorok tarkítják: „Messzirül lett küldve”, és „De hogy mi áll benne”. Legjobb a *Vitéz Kaszás Márton*. Az öreg népfőlkelő halálos sebbel, ziháló mellett fekszik a Kárpátok alatt a kór-ágyon; lent a Tisza mellett Erzsók asszony írja neki a hazaváró levelet öt kis eselédjükről, gazdaságukról. Nemsokára a népfőlkelő szép csendesen fekszik a kórházi ágyon, melle már nem zihál, s arcza mintha mosolyogna.

Öreg Kaszás Márton
Hideg két kezében

Ott fekszik a levél
 Összehajtva szépen.
 Nem vették el tőle,
 Úgy hagyták ott nála.
 Vigye el magával
 Fel a menyországba.

.....
 A hogyan olvasta
 Vitéz Kaszás Márton:
 „En édes jó uram,
 Szívemből kívánom“.

Körülbelül ez a legmelegebb és legösszhangzóbb költemény az egész pályázaton. Mind a három kép lelki tartalma szívünkhöz szól s az érzés a végső képben válik legmelegebbé, a hol mintegy összedobban az egymástól térben távollevő családtagok szíve, utoljára és az örökkévalóság számára. Nem a szegény népfölkelő halálát érezzük költőileg meghatónak, mert ez magában véve inkább lehangolna bennünket, hanem azt a gyöngéd fordulatot, a hogy elköltözése perczét megédésítette, halálát megdicsőüléssé avatta a szeretteitől még jókor érkezett szerető híradás. A nép fiának ez a naiv apotheosisa kedves és megható gondolat. A mint a régi eposz hőseinek lelkét az angyalok viszik égbe, az egyszerű népfölkelő lelke a szeretet szárnyain emelkedik oda; de az ő halála is üdvözülés. Kár, hogy a költemény folyamán egyszer-egyszer hanyatlak a költői erő, egy-egy félstrófa is modorosan, az efféle népies költemények sablonos eszközeivel van stilizálva s olyankor kizökken az olvasó a hangulatból. Ilyen rövid költeményen egy-két ilyen részlet nagy csorbát ejt. S a bizottságot a költemény sok jelessége mellett sem tudta megnyerni az abszolút becs elismerésének.

A bíráló bizottság abban állapodott meg, hogy a Farkas-Raskó-díj kiadását nem javasolja.

Budapesten, 1917 február 26-án.

Differentiál- és integrálszámítás.

(Ily cz. munkáját bemutatta *Beke Manó* l. t. 1917. jan. 22.)

Tekintetes Akadémia!

Tisztelettel betérjesztem Differentiál- és integrálszámítás című, kétkötetes munkámat abból az alkalomból, hogy a második kötete a napokban megjelent és kérem a tek. Akadémiát, szíveskedjék e művet a könyvtár részére elfogadni. A munka 62¹/₂ ívből áll. Első kötete a valós szám fogalmának felépítésével, az

aggyváltozás függvény differenciálhányadosával és integráljával és a complex szám fogalmának megállapításával foglalkozik 34 ívnyi terjedelemben; a második, most megjelent kötet pedig a többváltozós függvényt, a többszörös integrált, a numerikus végtelen sorokat és a végtelen függvényt sorokat tartalmazza $28\frac{1}{2}$ ívben. A munka megírásánál az volt a törekvésem, hogy az analysis fogalmait és eljárásait a kellő tudományos szigorúsággal állapítsam meg, hogy minél több értékes matematikai anyaggal ismertessem meg az olvasót és végül, hogy az elmélet gyakorlati alkalmazásainak is tág teret nyújtsak.

A munka bírálóira kell bíznom annak a megállapítását, hogy az említett három cél elérésére alkalmas módon választottam-e ki a főszövegbe és a gyakorlatokat tartalmazó részbe illesztett anyagot, és hogy a tárgyalás matematikai szigorúsága tekintetben elérte-e a munka azt a fokot, melyet a tudomány mai állása mellett egy analysisből, mely az olvasót a matematikai kutatás módszereivel akarja megismertetni, meg kell követelnünk.

Itt csak arra szorítkozom, hogy nagyjában jellemezzem a második kötet tartalmát. Az első fejezet a többváltozós függvény általános fogalmának megállapításával foglalkozik, és különösen a határérték fogalmának pontos tárgyalására, a határérték existenciájának kriteriumára, a folytonosság és egyenletes folytonosság, a felső és alsó határ fogalmának megállapítására helyez súlyt, hogy a következő tárgyalások részére ez alapfogalmak kellő matematikai pontossággal álljanak rendelkezésre.

A második fejezet a partialis differenciálhányados fogalmát állapítja meg, tárgyalja a magasabb differenciálhányadosnak a differenciálás sorrendjétől való függését, elvezet az implicit függvény existenciájának bizonyításához és tüzetesen foglalkozik a functionális determinánsok alaptulajdonságaival.

A harmadik fejezet megállapítja a többváltozós függvényre vonatkozó Taylor-sort és bemutatja ennek kimerítő alkalmazását a maximum és minimum kérdésének tárgyalására. Ennek a fejezetnek mintegy kiegészítő része a következő, a mely a quadratikuss alakok rendszeres tárgyalásával foglalkozik és elvezet a quadratikuss alak definit voltának megállapítására szolgáló kriteriumokig.

Az ötödik fejezet az előbbieket folytatásaképpen a feltételes szélső érték kérdésével tárgyalja és ennek kapcsán kimerítően foglalkozik a másodrendű görbe és a másodrendű felület főtengelepproblemájával.

Az első öt fejezethez csatlakozik feladatok és gyakorlatok című 100-nál több feladat, melyek egyrészt arra szolgálnak, hogy az előző fejezetben foglaltak kellő módon begyakoroltassanak, másrészt azonban arra, hogy az olvasó matematikai ismer-

retei jelentékenyen kibővítettessenek. Így pl. e részben tűzetesebben megismerkedik az olvasó olyan esetekkel, midőn határérték nem létezik, továbbá olyan esettel, midőn a magasabbrendű differenciálhányados a differenciálás sorrendjétől függ, a *Legendre*-féle és egyéb transformatiókkal, a determinans differenciálásával és a *Wronski*-féle determinanssal, a görbületi sugárral, az evolútával, az érintő és érintősík egyenleteivel, és egyéb geometriai alkalmazásokkal, a függvénydeterminánsnak az előbbieken nem tárgyalt tulajdonságaival, sőt a feltételes szélső érték keretében *Hadamard*-nak a determinans abszolút értékének felső korlátjára vonatkozó, az integrálegyenletek elméletében oly nagy szerepet játszó, nevezetes tételével.

A hatodik fejezet a kettős integrál fogalmát állapítja meg azon megfontolások általánosításával, a melyeket az első kötetben az egyszerű integrál definitiójánál használtunk, különös gonddal foglalkozik a kettős integrálnak kétszeres integrállá való átalakításával, és e fogalmak gyakorlati alkalmazásával a terület és köbtartalom számításában.

A hetedik fejezet iparkodik pontos tárgyalását adni a kettős integrál transformatiójának, és miután az ismeretes *Schwarz*-féle példán megmutatta, hogy a felület területe közvetlenül nem definiálható a görbeív definitiójához analog módon, a felületrész területének meghatározásával foglalkozik.

A nyolczadik fejezet az ú. n. *improprius* kettős integrálokat tárgyalja és alkalmazásul a gamma- és béta-függvények közötti összefüggést állapítja meg.

A kilencedik fejezet a hármas és háromszoros integrál fogalmának megállapításával, a hármas integrál transformatiójával és a hármas integrálnak különösen a köbtartalom és a tehetlenségi nyomaték számítására való bőséges alkalmazásával foglalkozik.

E fejezet után következő gyakorlatokban ismét elvi jelentőségű matematikai anyag és az előző fejezetek elméleti tárgyalásainak begyakorlására szolgáló feladatok szerepelnek. Így pl. hogy némi fogalmat nyújtsak e rész tartalmáról, megemlítem, hogy néhány példán megismerkedik az olvasó olyan kétváltozós függvényekkel, melyeknek bizonyos tartományra vonatkozó kettős integráljuk nem létezik, továbbá olyanal, melyre nézve a kétszeres integrál létezik, de a kettős integrál nem létező. A kettős integrál létezésének feltételei alapján megismerkedik az olvasó az algebra alaptételének egyszerű bizonyításával. Ugyancsak itt tárgyaljuk kimerítően a *Dirichlet*-féle szakadásos integrált és annak alkalmazásait bizonyos hármas integrálok kiszámítására, továbbá a köbtartalom és felületszámításoknál szereplő ú. n. *Guldin*-féle szabályokat.

A munka további részei a végtelen sorokkal foglalkoznak és pedig a tizedik fejezet a numerikus sorok összetartását és szétartását tárgyalja, kiterjeszkedve a feltételesan összetartó sorra vonatkozó azon nevezetes *Riemann*-féle tételre, hogy a sor összege bármely szám lehet, ha a tagokat alkalmasan sorozzuk, foglalkozunk továbbá a végtelen sorokra vonatkozó azon nevezetes *Dedekind*-féle tétellel, mely a $\sum a_n c_n$ sor convergentiáját bizonyítja azon esetben, ha $\sum a_n$ és $\sum |c_n - c_{n-1}|$ convergens, vagy ha $\sum a_n$ nem is convergens, de a részletösszegek korlátosak, és $\sum |c_n|$ $\sum |c_{n-1}|$ convergens és $\lim c_n = 0$. Tárgyaljuk az *Abel*-féle közismert sortételt és tüzetesen foglalkozunk ezen *Abel*-féle tétel és a *Dedekind*-féle tétel közötti összefüggéssel, és végül ráutalunk a régi classikus összegezés mellett nagy szerepet játszó újfajta összegező eljárásra: az arithmetikai közép módszerével való summálásra.

A tizenegyedik fejezet a sorok egy specialis osztályával, a positiv tagú sorokkal foglalkozik és pedig a szokásos *Cauchy*-féle, *D'Alembert*-féle, *Bertrand*-féle és más kriteriumokon kívül részletesen tárgyalja a monoton eszkkenő sorok convergentiájának specialis kriteriumait, tüzetesen tárgyalja a *Cauchy*-féle integrálkriteriumot és mint ennek általánosítását, a *Riemann*-féle integrálkriteriumot. Ugyancsak ezen vizsgálatok keretében tárgyalja a *Dedekind*-féle tételnek *Hadamard*-tól eredő azon megfordítását, hogy akkor és csakis akkor minden $\sum a_n$ convergens sorból keletkező $\sum c_n a_n$ sor convergens, ha $\sum |c_n - c_{n-1}|$ convergens.

A tizenkettedik fejezet a végtelen sorokkal való műveleteket tárgyalja, kiterjeszkedve a szorzatsor arithmetikai közepére vonatkozó nevezetes *Cesàro*-féle tételre és a *Mertens*-féle szorzási tételre.

Ezen fejezeteket ismét gyakorlatok követik, melyek bőséges alkalmat adnak a végtelen sorokkal való műveletek begyakorlására, továbbá megállapítják az első- és másodrendben summálhatóság szükséges feltételeit és végül megismertetnek a summálhatóság és convergentia közötti kapcsolatra vonatkozó két nevezetes tétellel. Az egyik a *Hardy-Landau*-féle tétel, mely szerint ha a valóstagú $\sum u_n$ szummálható és nu_n alul korlátos, akkor a $\sum u_n$ egyúttal convergens is; a másik pedig *Fejér* azon tétele, hogy ha $\sum u_n$ complex tagú sor summálható és $\sum |n u_n|^2$ convergens, akkor $\sum u_n$ is convergens.

A tizenharmadik fejezetben a végtelen függvénysorokkal foglalkozunk; tanulságos példák nyomán rájutunk az egyenletes összetartás fontos fogalmának megállapítására; az összefüggvény folytonosságának kérdése rávezet az *Arzela* által az analýsisbe bevezetett új fogalomnak, a quasi egyenletes összetartás fogalmának megállapítására és megmutatjuk, hogy folytonos függvé-

nyek végtelen sora akkor és csakis akkor ad bizonyos közben folytonos összeget, ha a sor e közben quasi egyenletesen összetartó.

A következő fejezet az előző eredményeit használja fel a függvénysorok legnevezetesebb osztályának, a hatványsorok elméletének megalapozására. Az összetartási tartomány megállapítása és a convergentia-radiუსnak a *Cauchy-Hadamard*-féle módszerrel való meghatározása után ismerteti az *Abel*-féle, valamint a *Frobenius*-féle tételeket, mindkettőt az általánosabb *Stolz*-féle fogalmazásban.

A tizenötödik fejezetben a hatványsorokra vonatkozó vizsgálatok nyerne bőséges alkalmazást az ú. n. elemi függvények sorfejtésére, és ez egyúttal alkalmul szolgál arra, hogy az e , a π , a logaritmus stb. numerikus számításaival foglalkozzunk, mindenütt nagyobb súlyt helyezve a számítás pontosságának megállapítására.

A tizenhatodik fejezetben egységes módon általánosítjuk az elemi függvényeket complex változóra, a mire nézve pl. a $\log(1+x)$ hatványsorának complex x esetében való megállapítására utalok.

Az utolsó fejezet a Fourier-sor elméletének elemeit tartalmazza és pedig hogy minél gyorsabban juthasson a régi és az újabb eredményekhez, mellőzi a régi classikussá vált utat, hanem a *Fejér*-féle summálással kezdi a tárgyalást és a *Hardy-Landau*-féle tétel segítségét veszi igénybe annak a megmutatására, hogy a *Fourier*-sor valóban convergens, ha a szóbanforgó függvény korlátosan változó. Az anyag kellő kiválasztása révén megismertetheti az újabb vizsgálatok néhány alapvető fontosságú eredményét. E fejezet a *Parseval-Hurwitz*-féle tétellel és annak a *Fourier*-sor integrálására vonatkozó alkalmazásával záródik.

Ezt a fejezetet követik pótlások, feladatok és gyakorlatok czímen olyan tárgyalások, melyek az olvasót az analysis fontos, főként újabb kérdéseivel ismertetik meg. Néhányat felemlítek: a π transcendes voltának *Hilbert*-et követő bizonyítása kiegészíti az I. kötetben az e transcendens voltára vonatkozó bizonyítást. A függvénysorokra vonatkozó tételek keretében pl. megismertetjük annak a *Dirichlet*-féle függvénynek analitikai alakját, mely minden rationalis helyen: 0 és minden irrationalis helyen: 1, továbbá azt a *Riemann*-féle integrálható függvényt, melynek szakadó helyei mindenütt sűrűek, azt a *Weierstrass*-féle függvényt, mely mindenütt folytonos, de sehol sem differentiálható, az egyenletes összetartás *Bendixson*-féle kriteriumát, továbbá a pozitív tagú függvénysorok egyenletes összetartásának *Dini*-féle kriteriumát stb. Bőséges gyakorlatok vannak a hatványsorok elmélete köréből, melyek közül csak *Hadamard*-nak $\sum c_n x^n$ egész függvény

valós részének positiv (negativ) értékének növekedési rendjére vonatkozót, a hatványsor differenciálására vonatkozót, a *Petrovits*-féle tételt, a trigonometriai függvényeknek értelmezését és a geometriai módon értelmezettekkel való megegyezésének kimutatását említem. Ugyancsak e keretben van *Fejér* azon még eddig publicálatlan tétele,

hogy $(1-u) e^{\sum_{k=1}^n u^k} = 1 + \varphi_k(u)$, a hol $|\varphi_k(u)| < |u^{k+1}|$, ha $u < 1$, mely a transcendens egész függvények elméletében fontos. Ezt a tételt használjuk fel a $\log(1+x)$ hatványsorának complex x esetében való megállapítására, a hol egyúttal a harmonikus függvény egyik alaptulajdonságának a szóbanforgó esetben elemi bizonyításával kimutatjuk, hogy a $\sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{n-1} \frac{x^n}{n}$ a $\log(1+x)$ fő-

része. Megemlítem még az analitikai folytatás elemeire vonatkozó tárgyalást, melyek *Fekete Mihály* még eddig publicálatlan vizsgálatait tartalmazzák, továbbá a valós változós függvény *Taylor*-sorban való előállíthatásának feltételeit, melyek *Bernstein S.* vizsgálatai nyomán tárgyalatnak. E gyakorlatcsoport befejezését alkotják a *Dirichlet*-sorokra vonatkozó alapvető vizsgálatok, különösen azok, a melyek a convergentia-abscissa meghatározására vonatkoznak.

A könyv tartalma ezen vázolásából kitűnik, hogy minő terjedelmes concret matematikai ismeretek közlésére törekedtem. A tárgyalás módjára nézve csak azt akarom megemlíteni, hogy e tekintetben egyetlen czélt tartottam szem előtt: a matematikai gondolat kidomborításával a matematikai gondolkodás fejlesztését.

Tekintetes Akadémia! Mindannyian úgy szolgáljuk legjobban a tudományt és ezzel Akadémiánkat, ha tudományos egyéniségünknek leginkább megfelelő tevékenységet fejtünk ki. Véleményem szerint nekem az volt a kötelességem, hogy könyveim által a matematikai tudást közvetítem, a matematikai gondolkodást fejleszsem. Ez az igénytelen munka is ezt a czélt akarja szolgálni.

Nem mulaszthatom el, hogy e helyen köszönetet ne mondjak a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak és főként annak a férfiúnak, a kinek lelkében két évtizeddel ezelőtt megfogamzott az a gondolat, hogy a kormányzat a tanulni vágyóknak magyar tudományos kézikönyveket készíttessen. Ennek a culturalis igényeink mély megértésén alapuló igazi államférfiúi elhatározásnak köszönhetem, hogy e munkával említett tudományos kötelességemet teljesíthettem.

Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István.

Közlő: *Mészöly Gedeon.*

II.

Széchenyi és a népmvelés.

(Részlet Zsoldos Ignácznak „Egy Elhunytanak Leveli” című kézirati művéből 1876 jan. 27-diki lev. A Magy. Tud. Akadémia kéziratárában *Történel.* 2 r. 256. sz. jelzet alatt.)

... nem tudom mi nagyobb szerencsétlenség érhetne volna ezen hazát, mint az volt, hogy Széchenyit, magában hosszas gondolkodás után megérlelt azon meggyőződésétől, miszerint a' magyar népet mindenekelőtt nevelni szükséges, baráti eltántorítani — 's a' materialis jólét' mindenekelőtti előmozdítására birni — képesek voltak?

Ó ugyanis azt mondá, mit teljes positivitással merek állítani, mert biztosan tudom: a' mi népünk a' finomabb műveltséget, jobb ízlést és mélyebb belátást igénylő újabb institutiókat, még csak felfogni, annál inkább kellően és saját kára nélkül használni sem képes. Midőn ellenben ha arra kellő műveltség, 's ennek emeltyűje a' neki való józan *nevelés által idomítatik*, mint minden művelt nép, *önmaga fogja* ezis, saját materialis jobblétét, ha később is, de annál biztosabban *eszközölni*. És ez volt az akadémia' fundálásának is dicső lelkében leghatalmasabb rugója.

Baráti pedig azzal álltak elő, mit őis nemcsak nem tagadhatott, sőt egyik political axiomája volt, hogy: a' szegény népre senki sem ad semmit széles e' világon. S hogy a' szegény embert, ha valami jót akarnais, már maga a' szegénység eo ipso gátolja annak kivihetése, vagy eszközléseben: a' gazdag nép pedig ám fogja majd magától is neveltetni jó sorsban született, 's még jobbra szánt ivadékat.

Meg lett hát a' nemis morális, nemis nekünk való régi elv: „*Quaerenda pecunia primum; virtus post nummos*” — legelőbbis pénzt kell keresni, ez után jön az erény — ha hallgató is, de elég szerencsétlenül, programmul állapítva; 's a' materialis jólét' előmozdítása célul kitűzve.

Hogy ez uton annyira is haladtunk, isten után neki; hogy még tovább nem értünk, és a' mit elértünk is nem áldásteljebb reánk nézve, magunknak — köszönhetjük. Mert *elveit magasztaltu minden*, de csak igen *kevesen követték. Hűtlenek lévén hozzá: tőlünk meg, mint megis érdemlénk, a' szerencse, szintén hűtlenül távozott-el.*

Hol állnánk most, ha ő saját ideája, a' szellemi képzettség szüksége mellett megmaradván: ennek előmozdítására oly szilárd akarat mellett, annyi nemes erőt, oly sok időt, pénzt, egészséget, ugyszólván egy egész életet áldoz, mint ezt materialis jobblétünkre törekvéseiben nála, oly hálát érdemlőleg tapasztalhattuk? Ámde:

„*Virtutem incolumem odimus. Sublatam ex oculis quaerimus invidi*“. — Az erényt, míg ép, gyűlöljük; 's ha már szeméink elől eltűnt, epedve keressük“.

Így voltunk 's vagyunk fájdalom mi-is, ezen megdicsőült „legnagyobb magyarral“.

III.

Széchenyi és a koldus.

Részlet Zsoldos Ignácznak „Egy Elhúnytnak Leveli-“ czimű kézirati művéből. 1877 febr. 23-diki lev. U. o.)

A' negyvenes években egy izben szerencsém lévén, a' nemes Gróffal Pest' utczáin sétálni, midőn még a' mostani járdák, sőt jó kövezetről is, még szó nem volt, hisz akkor a' Lipót város' nagy része még kiépítetlen lévén, az „Új épülethez“ (Neugebäude) is fűzfák és mocsárok között utaztunk-ki; emlékszem reá hogy nagy sár volt, 's abban gázoltunk.

A' Wurm — most „Almai“-féle udvar előtt egy rezes képű, meglehetősen izmos férfiú tartá kalapját, és koldúlt. Én, látván hogy szegény, mi nekem — minden más fürkészés és utógondolat nélkül mindig elég volt egész életemben, hogy, ha tudok, és a' mint bírom, segítek a' szegényen: tettem valamieskét kalapjába.

A' Gróf reá nézvén, 's meglehet az ő sas-szemei a' kéregetőben a' részeges dologkerülőt is föl ismervén, el ment mellette, a' nélkül hogy neki valamit adott volna.

Tovább menve, 's ezen udvar keleti szegletétől a' József piac felé haladván — min akkor a' Nádor szobra hogy még nem állt, 's homokos sivár vásárhely volt — mondani sem kell: a' szekér uton át vezető gyalog átjárást egy koldus söpör-

gette. Ezt látván a' Gróf adott neki valamit, 's nekem azt mondá: ennek adok. mert ez dolgozik.

Utána pedig amaz emlékezetes szavakat intézte hozzám:

„Jó ha a' szegények segítenek. De nékem törekvésem az, 's mindnyájunknak azon kell lenni, hogy *koldusaink ne legyenek*“.

IV.

Széchenyi önvádja.

(Részlet Zsoldos Ignácznak „Egy Elhúnytnak Levellei“ című kézirati ümvéből. 1884 márcz. 22-diki lev. U. o.)

A' „Hazánk“ című folyóiratot, 's ebben Gr. Széchenyi Istvánnak két önvádló (hogy ne mondjam öngyilkos) levelét olvastam derék titkára Tasner Antal barátomhoz írvákat 1850. Septemberben, közölve Majláth Bélától.

Ezekben az elborúltt kedélyű „legnagyobb magyar“, maga ellen mindent de mindent felhozván, mit még legigaztalanabb ellenségei, de még csak elgondolni, annál inkább felhozni sem mertek volna: az önvád pokoli kínjai által gyötörtetve, magát okozza, mint a' hazának bekövetkezett végső szerencsétlensége' (?) egyedül okozóját, mindazért a' mi történt.

De még ezt sem elégli-meg feldúltt keble. Hanem nyíltan olly „alávalónak“ denunciólja maga magát, ország 's világ előtt. mint ki mindezt, annélkül hogy hazája' múltját és jelenét csak legkevesebbé is üsmerte volna, nemcsak tudatlanságból, de mégcsak nem is tiszta szándék 's hazafiúi jóakaratból, hanem egyenesen hiú nagyravágyásból, csakhogy neki hir- 's neve legyen, hát a' lehető legaljasabb indokból cselekedte, 's mindazokat miket hátramaradásunkról írt, csakis úgy hazudta volna világgá.

És ezeket egész irtózatossá meztelenségükben közölvén, még azt meri utánuk vetni a' tudós közlő, hogy: „örült volt-e valóban a' nemes gróf? azt mások' ítéletére bizza. Ő ugyan bátorodik ezen kételkedni“. Ez az értelme, legalább a' mint én felfogtam, különben hazánk' történelmét tekintve, már csak nagyszerű tárgyánál fogva is, érdekes közleményének.

Váltó-bíráskodásom hosszú ideje alatt azt tapasztaltam, hogy mindég szerencsétlenség volt az illetőkre nézve, kiknek nevére a' gazok' ármánya hamis váltót koholt, halogy a' benne foglalt összeg olly kicsi, vagyis mérsékelt volt, hogy az elhihetőség lehetőségét, ez maga, már magában ki nem zárta. Ellenben ha olly roppant summát írt bele a' hamisító költött váltójába, mit elhinni senki, vagy kevés ember, volt hajlandó: ez már

a' hamisság' bélyegének ítéletileg reásütését rendkívül megkönnyítette.

A' mennyiben e' két egészen különböző esetet össze lehet hasonlítani, 's a' mennyiben fenntartandó itt is ama tagadhatatlan igazság, hogy „minden összehasonlítás tökéletlen (omnis similitudo claudicat): mondhatnók, így vagyunk Széchenyi' ama kérdéses önvádjával. Olly túlzásig nagyított, annyira a' képtelenségig vitt örvöngésszerű ömledézzel telített, olly igazságtalan ez: hogy ép elméjű embert, ekkora hazugságra, annál inkább illyszerű önvallomásra képesnek, nemcsak a' psycholog, de még a' közönséges ép eszé is — csakhogy méltányos lennie tudjon, teljességgel el nem hihet.

A' tudományosan (?) föltett ama kérdésre hát, maga a' józan ész megadhatja, azonnal a' kész feleletet, mely nemis lehet más, mint hogy fájdalom! illyesmit csak — azon időben, midőn ez iratot — momentán megzavarodott ész halmozhat fel önmagára.

Magát a' tárgyat tekintve pedig, mely szerint annyi nemes kezdetnek indítványozója, és sikeresítője azzal vádolja magát, hogy ha ő nem lép-föl, hanem tehetetlen nézője marad *mások' törekvéseinek*, czenki könyvtárában, milly nagygyá, mi dicsővé válandott vala az ország? erre legyen szabad, de elégis, csak annyit mondani, hogy:

azok a' „*mások*“, habár Széchenyi által akadályozva, de azért fel nem tartóztatva, im szándékukat hát még is kivitték. Hogy ez mire, és hová vezetett? tudja, sőt keservesen érezte, de érzi még az utóizét manapságis, az egész ország, — Ellenben

Ha — épen megfordítva — azok nem lehetetlenítik Széchenyi politicájának valósulhatását, mellynek czélja utóvégre, a' haza boldogságára nézve ugyanazon egy volt; csakhogy a' forradalomnak, és Ausztriától elszakadásnak, sőt a' dynastia' letételének természetesen teljes kizárásával, csupán törvényes uton, megfontolva és helyes egymásutánban: meglehet hogy a két „modor“ különbözőse mellettis, már eddig ugyanott állnánk Széchenyi útján haladva is, habár törvénytelen erőszak és vérontás, 's milliók' elpusztítása nélkül, a' hol most vagyunk, u. m. alkotmányos, önálló magyar Magyarországbán boldogan és mások által is tiszteltetve; ezt mások' jogait mi is tisztelőleg érdemelvén ki magunknak.

Meg lehet, mondom. De a' jövődő Isten' kezében levén: ember arra, hogy ha minden máskép lett *volna*, mi történt *volna*? határozott és biztos feleletet adni képtelen. Arra hát képtelen a' nemes gróf is.

De engedje-meg e' nagy hazafinak dicső árnyéka, hogy a' hazának, a' bekövetkezettekén okúlt jóakarató, 's józan ítélő tehet-

ségü, elfogulatlan, 's a' közjót, nem önhasznukat, tekintő igaz hazafiak' nagy többsége, melly éltében eszméinek hódolt, holtá után is ezeket tisztelve. önvádjait pedig momentán elmezavarodási rémképeknek, hát a' legvalótlanabb valótlanságnak csupa phantomnak tekintve, ha ellenére is, vele ez érdemben ellenkező meggyőződésben élhessen. És itt igen nevezetes összetalálkozása van a' szélsőségeknek.

Kazinezy Gábornak, a' hadi törvényszék elé nyújtott Önvádirata, mellyben mindenért egyedül Kossuthot teszi felelőssé, — Széchenyi Önvádleveleivel, azonagy folyóíratban egyszerre láttak napvilágot. Méltó elmélkedés tárgyai minden elfogulatlan előtt.

Teljesen pártatlanul ítélni fölötte, és fölöttünk pedig, majd csak a' méltányos utókor lesz hivatva.

V.

Gr. Széchenyi Istrán levelei Zsoldos Ignácához.

(„Adalekok Zsoldos Ignác' Élet-törvédekéhez“ cz. kéziratgyűjteményből. U. o. Történel. 2-r. 258. sz. jelzet alatt.)

1.

Tekintetes Főjegyző Ur!

Igentisztelt Hazámfia!

Mult December 15-én írt 's a' 'haza szívébe' hozzám irányzott sorait két becses munkáival együtt nagy örömmel vettem. Milly csinos gyönyörű betűk! Már ez is jó ajánlás 's olvasásra gerjeszt; mennyivel inkább fogja még azt tenni azonban tartalma, mellyről sok dolgom miatt eddig nem ítélni lehetek, de miről nem kételkedhetem, sőt mit bizonyosan tudok előre, minthogy — minden czikornya nélkül legyen mondva — mennyire csak rövid óta volt alkalmam Zsoldost közelebbről megismernem, tőle éppen oly kevesbé jöhet valami középszerű mint tulságos napfényre! 'S bár így volnánk honfiaink csak egy kis számával is minden értelemben; de az a' baj, 's bajainknak tán legmélyebb oka, hogy honosink része annyira leli a' középszerűség' szűk határai közt legkellemesb elemét, mikép soha nem bír földi salakjaiból csak egy pillanatra is kibontakozni, része ellenben egyedül valami képzelet szülte világban keresi anya földünknek, 's innen eredő saját boldogságát, holott kirekesztőleg anyagi jóléthez ragaszkodás megsemmisíti a' lélek' legnemesb kéjjeit, a' képzelet' hazája ellenben, embert míg ember, soha nem boldogít.

Igy van veszélyezve a' két rész által olly számos 'tenni valók' közt — Rábánk, Hanságunknak szabályozása is. Egy rész

csak közvetlen hasznot keres, 's nincs annyi lelke, de csak annyi belátása sincs, mikép haszna csak a' köz haszonból eredhetne, — másik rész viszont minden társasági jogokon keresztül gázolván, valami magasb czélt elérésének ürügye alatt, közvetlen gazdagodni ohajt, 's mások' kára tulságos szemei előtt nem is mutatkozik.

Györöit nincs az említett tárgy iránt e' folyó hónapban 'gyülem': de ha volna vagy később lenne is, gondolhatni-e, hogy az sikert szülne? Soha! Nincs is azért más mód, e' nagy, ezen annyi fontos következtetésekkel egybenfüggő czélt elérni, mint a' legközelebbi országgyűlésen hozandó józan 's igazságos Törvény által; t. i. hogy eszközöltessék a' dolog egész terjedelmében ha van haszon belőle, 's ezen haszonból mind azok méltánylag kármentesítenek, kiknek a' vállalat rövidséget okoz.

Szándékom e' tekintelben az illető Vármegyétet felszólítani „Adnának czélhoz vezető utasítást az or. gyűlésre“. Mit gondol Ön? Szerencsétlenség néhány sorral, 's írja meg, mi volna tanácsosb, ha egyenesen a' Vármegyékhez fordulnék-e, vagy jóakaróian pendítnék meg ott a' dolgot. Az első tán sikeresebb mód volna, de tán compromittálná a' királyi Biztost. Ez egyébiránt mind egy, csak sikerüljön az ügy.

A' híd dolga meglehetősen áll Bécsben: de kimenetele, 's valljon nem hagyják-e a' jövő or. gyűlésre, még mindig kétes: mert egy felette erős oligarchia mindent elkövet a' dolog kettő törésére.

Kotsi-Horváthot, ezen practicus Barátomat különösen üdvözölöm, 's addig is mig láthatnám, köszönöm neki a' küldött Veszprém vármegyei nevezetességeket: Önnek pedig további jóvótába ajánlott legvalódibb tisztelettel maradok

Önnek

Pest Január 6-án 1839.

igaz tisztelője
Széchenyi István, m. k.

Kivülről. Tekintetes Zsoldos Ignác Főjegyző Urnak 's a' t.
Veszprém. Széchenyi István. (*Másolat.*)

2.

Igen tisztelt Barátom!

Tudván, hogy bár milly tárgy gyakran egészen más alakban tűnik fel, ha minden oldalról felvilágosítatik, mint ha csak egy részről van ismerve: bátor vagyok Önt a' jobb és balparti vasútak' ügyében némiekre rövidlen figyelmeztetni. Mint Ön előtt már bizonyosan tudva lesz, a' kerületi ülésben a' Pozson vármegyei

postulatumnak. 's ez által indirecte a' balparti vasútnak pártolását határozta a' többség, nolia a' táblának, mondhatni, egész jelesebb része ellenzé azt. 'S e' váratlan eredménynek csupán az Ullmanniak által felizgatott indulatosság vala oka. Nem gondolhatja Ön, milly ingerültség fejlődött ki a' két párt közt. Nincs piszok, mellyet egymásra ne bajítanak. Ezt igen sajnálom: 's nem csak azért, mert ezen elágzás is, mint minden divergentia gyengíti erőnket, hanem legfőképp azért, mert attul tartok: itt is mint sok egyébben, két szék közt pad alá esünk. 's vagy semmi vagy felette rövid vasútunk lesz. — Én Sina embere vagyok. Hozzá nem csak tiszta meggyőződéselem csatol. miszerint ő ceteris paribus legalkalmasb vállalkozó s ő töle hazánk anyagi kifejtésében legtöbbet várhatunk, de egyenesen a' becsület is köt. Ez utólsót magyaráznom kell. Ha én nem vagyok, Sina semmiben sem vállalkozik hazánkban. Én bírtam őt arra, hogy nyugalmábul kilépjen 's a' t. Illő volna-e tehát, a' becsülettel megegyező-e, ha én őt most — most, midőn kigyót békát kiáltanak ellene — nem pártolnám? Azt hiszem: nem. De itt is vannak bizonyos határok, quos ultra citraque etc. 'S bizonyossá tehetem, tisztelt Barátom, ha a' másik résztül többet lehetne várni hazánk javára nézve, 's abban többet bizni, mint Sinában; én volnék első, ki amazt védném. De miként áll a' dolog most?

Ullmann így szól: „Ö Pozsonbul a' Duna bal partján viszi Vácznak Pestre a' vasutat 's innen Debreczenbe (Pozsonbul Vácig, de innen Pestre is, ha jól emlékezem, hanem Pestrül Debreczenig minden esetre csak lóerővel). Mind ennek végbevételét azonban egyedül olly feltétel alatt ígéri (ígéri, de semmivel sem köti le magát) ha az országgyűlés a' Pozson vármegyei postulatum mellett repraesentál, melly abbul áll, hogy kéressék meg ő felsége: engedné meg Rothschildnek éjszaki vasútvját a' magyar határszélig vinni; mert, ugymond, ha ez meg nem engedtetik, mikép eszközölhesse ő Debreczen-Pesti 's Pest-Pozsoni vasútvját, mellynek, hogy kifizesse magát, természet szerint Bécsben kellene végződnie. Nem bánja ő egyébiránt, Sina épít-e a' Duna jobb partján vasutat vagy sem, csak ő is építhessen a' bal parton“. 'S ennyire Ullmann!

Sina ellenben a' következőt ígéri (de ő is csak ígér, és semmivel sem kötelezi le magát) hogy „ő Bécsbül Brucknak. Pozsonnak, Győrnek 's a' t. 's a' t. egész Budapestig viszi a vasutat, 's ha nem csatlakozom, mindenütt, de minden esetre nagyobb részén gőzt használ. Bárá Vécsey' terve szerint pedig egybeköti hajókázható csatorna által Szolnok- Szeged- 's Csongrádtul a' Dunával a' Tiszát. Ő azonban csak azon feltétel alatt eszközli mindezt, ha Rothschildnek nem engedtetik meg éjszaki útjának a' magyar

határszélig leendő kiszármazása Pozson felé; vagy más szavakkal, ha a' Pozson vármegyei postulatumnak sikere nem lesz". Így Sina.

Ebből, tisztelt Barátom, kiveheti, hogy tulajdonkép mind a' két rész egyedül a' Bécs és Pozson közti mint a' legkövetkezőbb falat után sovárogo. Az volna tehát, csekély ítéletem szerint e' körülmények közt, a' törvényhozásnak feladása: mikép a' most érintett Bécs-Pozson közti zsiros falathoz olly hosszú falatot kössön, mint csak lehet, 's melly sovány léte miatt a' zsiros falat nélkül senkinek sem kellene. Erre pedig egyedül czélszerű vármegyei utasítások vezethetnek. Ítéletem szerint azoknak az 1832/6-iki 25-ik törvényczikk értelme mellett így kellene hangzaniok:

"Ha Bárá Sina egész Budapestig viszi a' vasutat, 's az jobbadán gözzel lesz járva, ezen felül alapos remény van, hogy vezérlete alatt a' Duna-Tiszai csatorna is végbe fog vitétni, akkor Sinának adassék elsőség; Ullman et Co se akadályoztassék azonban terveiben, minthogy azt a' törvény nem tiltja. De a' pozsoni postulatum semmi esetre ne pártoltassék, legelsőben is azért ne, mert ezt a' törvény nem parancsolja, 's aztán, mert ezen lépésnek minden hihetőség szerint az lenne következtése — ha t. i. a' kormányra hatással volna — hogy Rothschild, bomladozó éjszaki vasútjának felsegállése végett kiterjeszteni pályáját egész Pozsonig, onnan pedig azt soha senki sem vinné tovább; míg Sina elkedvetlenítve, hogy versenytársa ragadta előle el a' legjutalmazóbb darabot, felhagyna mind Bécs-Budapesti vasútjával, mind a' Duna-Tiszai csatornával; miszerint az, mit a' törvényhozóság e' mostan forradó versenygésből haza vinne, nem volna egyéb, mint körülbelül egy mérföldnyi vasút, mert illy távolságra fekszik az Austriai határtul. Pozson; holott most volna ideje: egyesülési tekintetben legnagyobb kincsekkel térni haza."

A Kerületi ülés' határozata Országos ülésben még megváltoztathatik, ha megyéink az ügyet bővebb fontolóra veszik 's a' szerint adnak utasításokat, melly czél' elérése végett azonban szükséges a' tárgyat egész maga valóságában minden oldalról felvilágosítani, mert Ullmann emberei szünet nélkül informálgatnak a' magok részére minden felül, 's igen ügyesen dolgoznak. A' Pozsoni postulatumot is például olly ártatlan formába tudták öntetni, mikép alig vehetni észre, hazánkra nézve milly káros következtéseket szülhetne annak pártolása. Ullmann loyalisabbnak látszik, mint Sina, mert nem kívánja hátráltatni a' jobbparti út építésében Sinát. De mi lappang megint ez alatt? Csak az, hogy midőn Gänserndorftul Pozsonba vinni vasutat, sokkal könnyebb, mint Bécsből Pozsonba, természet szerint nem félhet az első tervező a' másodikat szándékozonak concurrénciájátul; de nem

így viszont, 's kivált, ha a' vasútat Pozsonbul tovább vinni, nem tétetik köteleességgül.

Sokan cautiorul gondolkodnak, melyet egyik vagy másik félnek adni kellene. Ez azonban nehéz dolog. Pénzt egyik sem fog kezességül letenni akarni. Igéretet pedig könnyen kijátszhatni. S így egyedül a' személyesség, a' személynek hitele, a' firma adhat némi biztosítást. S itt senki nem tagadhatja, hogy Sinának europai neve e' tekintetben jobban hangzik mint Ullmann és társaié. Ullmann tervezett vállalatában Rothschild csak egyszerű részvényes, de ki Ullmann eszközüln akarja használni arra, hogy a Gänserndorftul Pozsonyig vihetendő vasút által az ő ingadozó morva—gallicziai vasút' vállalatát, mely hazánk érdekei elleninek mindjárt keletkeztek ország szerte elismertetett, felsegíthesse. S ki mind ezeket tudja, egyszerre átláthatja azt is, hogy a' vasútnak Pozsonbul a' bal parton lejjebb vitele nem egyéb, mint a' magyar közönség' elcsábítására kiállított decoratio.

Bécsben pedig úgy áll a' dolog, hogy Sina most még bír Rothschilddel, kinek egész czélja csak Pozson; de kérdés, fog-e bírhatni akkor is, ha az országgyűlés a' Pozsoni postulatum által pártolja a' balparti útát? Alig! mert a' *cseh-morva combinatio*, mely úgy is irigy szemmel nézi Sina hosszabb vonalát hazánkban, mert ezt veszedelmes versenytársának ismeri, két kézzel fogja venni a' magyar törvényhozóság' kívánatát, 's a' liberalitas ürügye alatt megengedni a' morva útnak kiágazását, örülvén, hogy nekünk szegény, 's itt is mint sokszor egybeült kijátszott Magyaroknak nem jutott hosszabb vasút körülbelül egy mérföldnyinél; 's méltán kacagván, hogy ennek vak indulatosságunknál fogva magunk voltunk eszközlői!

Mind ezek után tehát kérem hazafiúi bizodalommal Önt, eszközöljön hathatós befolyása által olly utasítást, hogy a' fentebbiek szerint a' Pozsoni postulatum *ne* pártoltassék, vagy legalább hátráltassa azt, nehogy a' megye valami módon a' Pozsoni postulatum 's így Ullmann mellett nyilatkozzék. Higyje el, tisztelt Barátom, hazánkban nem sokára keletkezhető még számosb olly üdvös vállalatokra nézve, mint a' jobbparti vasút, a' Duna-Tiszai csatorna, életbe vágó kérdés az, vajjon Sina győz-e most vagy sem?

Mi történt eddig a' Duna-Tiszai csatorna' vállalatára nézve, kitetszik e' három mellékletből, melyet ide zární szerencsém van Önnek tudomásául. Ezekben is számosb a' jobbparti vasút' részére szóló gyám-ok foglaltatik. Nem gondolom, hogy Dunán túl, 's nevezetesen Veszprém megyében a' Duna-Tiszai csatorna' eszméje valamelly aggodalmat szülhetne, mintha az a' Tiszai megyék' kereskedését a' Dunaiak kárával mozdítná elő. Mert vajjon mindig csak szűkkörű provincialis érdekeinkre tekintünk-e?

S valljon más országok tapasztalása nem mutatja-e világosan, hogy egy résznek jobbléte bizonyos idő multával mindenkor a többi részek jólétére is legüdvösebb hatással szokott lenni?

Egyébiránt eddigbizonyított szíves hazafiúi indulatába továbbá is ajánlván magamat, legőszintébb tisztelettel maradok

Önnek

Pozson, Január 6. 1840

kész szolgálja

Széchenyi István¹ (Eredeti.)

3.

Tisztelt Barátom!

Köszönettel vettem porcellán képemet. Igen örülök ezen új plántán, mely — mint az átküldött virágából kivehetem — éppen nem közönséges növény. — Nemzetiségünket, mely napról napra kétesb állásban kezd jöni — — — csak így lehet terjeszteni, — — ha t. i. — minden mi magyar — — jobb, nemesb, dicsőbb — — — mert, önámítás nélkül csak így lehet a' sok idegen dudva nyakára hágni.

Lelkem felette bús, úgy látom: egybe keveredünk. — — Ha pedig most — és pillanatink drágák — — — hova hamarabb nem veszi be vérünk az életére ezentúl olly szükséges táplálékot — — — okvetlen szegény marad a' magyar; „a' szegény pedig gyenge — — — = Eltiprandó“.

Igen örülök ha Önt idén Akadémiai gyűlésünk alkalmakor látni, és tisztelni szerencsém leend, akkor tán egy küssé kitarhatjuk kebleinket kölcsönleg!

Addig is tartsa Isten.

Pest November 5-én 1842.

Széchenyi István, m. k.

Kivülről: Tek. Zsoldos Ignác Urnak etc.

Veszprém. Széchenyi István, P. H. (Másolat.)

¹ V. ö. *Majláth*: Széch. Levelei II: 717. Gr. Ráday Gedeonhoz, Pozsony, 1839. decz. 14.

Folyóiratok szemléje.

1. BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma: F r a n k n ő i V i l m o s *Haynald Lajos* emlékét újítja fel születésének századik évfordulója alkalmával. Sokoldalú tevékenységéből kiemeli Erdélyért való küzdelmét, midőn 1861-ben az osztrák birodalmi kormány Erdélynek Magyarországtól való elszakítására, az unio felbontására tett kísérletet. Ő ezzel bátran szembeszállt, miért is főpapi székéről lemondásra kényszerítve, számkivetésbe vonult. Méltatja azon magatartását, melyet Haynald az infallibilitás kérdésével szemben elfoglalt. Nemcsak egyházpolitikai nagy problémák megoldására, hanem a nemzeti cultura színvonalának emelésére is kiterjedt munkássága. A közművelődés kérdései mellett a tudománynak és művészetnek gondozása szintén foglalkoztatta őt. Emellett régészeti ásatásokat indított meg, történeti okirattárakat bocsáttatott közre, Kalocsán csillagászati observatoriumot alapított. Az Akadémia tiszteleti tagjai sorába megválasztatván, élénk részt vett annak munkásságában. — G y ö r g y E n d r e *A munkáskérdés lényege* czímmel ismertető tanulmányt írt Méhely Kálmánnak hasonló című munkájáról, mely a munkáskérdés lényege körül folyó hosszú vitákat előbbre viszi, s művének és okoskodásának meglesz előbb-utóbb következménye a gyakorlati életben. Míg egyrésztől igazat ad Méhely felfogásának az egyes irányok tekintetében, másrészt nem osztja Méhely véleményét a végleges reformok két tervéről: a szövetkezeti és nyereségrészesedési rendszerről. Ő inkább a jövő szükség szerű irányzataira veti tekintetét, mert azokhoz kell minden reformnak simulnia. Az ultima ratiót nem lehet a munkáskérdés mai állapotában kikerülni, még akkor sem, ha a jövő fejlődés kedvezőbb irányzatokkal kecségetet is. Hogy a kényszerhelyzetben a munkás ne álljon teljesen vértetetlenül, a szakszervezetek társadalmi szükségét pótolnak. Miután azonban ez a védelem nem elégséges, keresni kell valamely nagyobb biztosítékát a fair play-nek. De a munkásoknak is meg kell tenni mindent a munkaszünetek megelőzésére. — T a k á t s S á n d o r folytatja *Zrinyi Miklós nevelőanyjára*-ról szóló tanulmányát. — Gróf Vay Péter *Ukrajna történetéről* ad áttekintést. — Hegedűs Artúr B. *Pérez Galdos Misericordia* című regényének fordítását folytatja. — A *Költemények* közt van V a r g h a G y u l a *Mohács előtt* és T a k á t s E d i t h *A kis*

fiam eredeti költeménye. — A Szemlé-ben Az irodalom halottjai czimmel Kéki Lajos Somló Sándor és Dalmady Győző-ről írt jellemző tanulmányt. A tudomány halottjai rovatban Ilosvay Lajos Ramsay, Szöllősy Lajos pedig Metschnikow és Neisser tudósok munkásságát jellemzi. — Az Értesítő-ben Takáts Sándor: Rajzok a török világból, Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai, Heiss H. Balzac, Faguet E.: Balzac (ez utóbbi kettő Elek Oszkártól) munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat novemberi füzetének tartalma: Marczali Henrik *Romániáról* kezd nagyobb tanulmányt, melyben érintkezésünk egyes mozzanatai és eredményeinek kérdéséről nyújt tájékozást. Századokon át éltünk vele békében, harezban, kereskedtünk vele, erős gyarmatokkal gazdagítottuk. Nekünk köszöni politikai létét, megalakulását: műveltségéhez, még nyelvéhez is sokban járultunk. Volt alattvalónk, hűbéresünk, végre volt szövetségesünk — ellenségünk. E közleményében szól a román népelet fejlődésének igaz alapjairól az európai népek közé belépéséig. — Fraknói Vilmos *Az osztrák-magyar kormány területi ajánlatai Olaszországnak* czimmel azon tárgyalásokat írja meg, melyeket Burián folytatott az olasz kormányval a semlegesség fenntartása fejében területi engedmények alapján. E tárgyalások azonban eredményre nem vezettek. — Szinnyi József *Jalava Antal emlékezteléről* szóló akadémiai emlékbeszédét közli, melyben Jalava sokoldalú munkásságát jellemzi. Különösen kiemeli Jalavának a magyar nyelv, a magyar irodalom s magyar viszonyok ismertetése körül kifejtett működését. — Takáts Sándor befejezi *Zrínyi Miklós nevelőanyji-ról* szóló tanulmányát. Lobkovitz Poppel Évában a legtermészetesebb érzelmek a legszebb harmoniában egyesültek. Gyöngye asszony ő, de az érzéseiben mégis hatalmas. Lelki nagysága egyszerűségében is mindig megcsillan. A szeretetben hív, a hitben erős, a szelídségben és a nyájasságában kifogyhatatlan. — Hegedűs Sándor B. Pérez Galdos *Misericordia* című regényének fordítását folytatólag adja. — Léva József *Búcsú az öreg szilfútól* című eredeti költeményét közli. — Vargha Gyula Leconte de Lisle *Dél* című versét fordította le. — A Szemlé-ben Beöthy Zsolt *A budapesti egyetem elmúlt évéről* szóló rectori beszámolóját közli. — Király György *Echegaray* elhunyt spanyol költő jellemzését adja. — Az Értesítő-ben Sebestyén Károly Gárdonyi G.: Szunyoghy miatyánkja, Csathó K.: A varjú a toronyórán, Szini Gyula: A tűzfészek, Kosztolányi Dezső: A búbajosok cz. regényeket ismertet. Egy névtelen író pedig Gyóni Géza: Levelek a Kálváriáról, Zilahy Lajos versei, Gyomlay László: Tarnopol felé cz. verskötetekről írt bírálatot.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1916. évi X. (decemberi) füzetének élén Vári Rezső *Ungrolimni és Ungra Beócziában* című dolgozatában Czebe Gyulának, Ungria helynév

Boeotiában' című értekezéséhez szól hozzá, melynek jóformán minden tételét elfogadja, de azon a véleményen van, hogy a helységnevet a St. Omerek nemzetségével kapcsolatba hozni fölösleges; Várinak az a véleménye, hogy itt régi elnevezésekkel van dolgunk, melyek századok folyamán alakot változtattak, s a helységnév létrejöttét geographiai és nyelvi alapon magyarázza. — Gragger Róbert *Gyulai Pál hatása Holteira* című dolgozatában megállapítja, hogy Holtei 'Der letzte Komödiant' című regényének egyik forrása Gyulai Pál 'Vén színész'-e. Holtei Gyulai novelláját Rosner Lipót (Robert Sturm) fordításából ismerte, s mivel maga is egész életét a színpadon töltötte, s a tárgy abban a korban igen népszerű volt, egy háromkötetes regényben dolgozta fel, mely 1863-ban jelent meg. A regény meséje három forrásból ered: elejének milieuje Goethe 'Wilhelm Meister'-ének mintájára jött létre, meséjének magva Gyulai novellájából való, az epizódok pedig a szerző élményeiből. Érdekesek regényének magyar vonatkozásai is: ezek Gyulai novelláján kívül Aug. Ellrich könyvéből és Holtei tapasztalataiból valók. — Fest Sándor befejezi *Pope és a magyar költők* című értekezését. Költőink közül Csokonai ismerte legjobban Pope-ot, gyakran idézi műveiben, egy idylljének fordítása (Daphne) fenn is maradt. Általában azonban elfogult vele szemben. 'Az elrabolt hajfűrt' hatása alatt írta a 'Dorottyát'. Egybevetésük alapján Versényi György állította össze a hasonló vonásokat. Csokonai ihletet, mesét, költői motívumokat nyert Pope-tól, de önállóságát kétségbevonni nem lehet. 'A lélek halhatatlanságáról' című költeményére Pope 'Essay on Man'-je hatott, mint azt Teveli Mihály kimutatta, az V. részbe pedig beolvasztotta azt a fordítást, melynek eredetije Pope 'The Dying Christian to his Soul' cz. költeménye. Csokonai kisebb költeményein is kimutatható itt-ott Pope hatása. Az angol költő kritikai és satyrikus műveit Csokonai után is olvasták nálunk (Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Döbrentei), Kis János pedig fordított is belőlük. — Benigny Gyula *A jelentésváltozás egy faja a görögben* című értekezésének VI. közleményében az átra, szelekre, pénz- és adóügyre, időszámításra és törvényhozás, kormányzásra vonatkozó szavak jelentésváltozásait vizsgálja. — A *Hazai Irodalom* rovatát Geréb József bírálata vezeti be Révay Józsefnek *A gimnáziumi latin olvasmány* című művéről. Révay elveti a súlykot: sokat akar olvasatni, csak így érheti el a latin tanítás célját, a római cultura megismertetését; a grammatikai ismereteket csak úgy röptében, két év alatt akarja elsajátíttatni, az írók magyarázását nagyon könnyűnek tartja. — *A budai basák magyar levelezésének* első kötetét, mely Takáts S., Eckhart F. és Szekffü Gy. szerkesztésében és az Akadémia kiadásában jelent meg, Erdélyi Lajos ismerteti s mindenképen értékesnek, nyelvészeti szempontból pedig nagyon fontosnak tartja. — Husztiné Révhegyi Rózsai elismeréssel ismerteti Jánosi Bélának *Schedius Lajos aesthetikai elmé-*

lete című, az akadémiai értekezések között megjelent dolgozatát, bár véleménye szerint Jánosi elnéző Schedius értékelésében. — A *Magyar Shakespeare-Tár* VII. kötetéről Rózsa Dezső ad számot s különösen Berzeviczy Albert (Shakespeare és a magyar nemzetlélek), Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Bayer József, Ferenczi Zoltán, Angyal Pál dolgozatát emeli ki. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Huszti József ismerteti Arthur Kochalskynak *Das Leben und die Lehre Epikurs* című művét. Kochalsky Diogenes Laërtius X. könyvéből fordít s e mellett Usener szövegét sok helyütt jelentékenyen módosítja. Munkája nem kifogástalan, de a fordítás néhány tévedése mellett is jó. — Weber Artur Ernst Moritz Arndtnak *Wien* című művéről ad számot, melyet R. F. Arnold adott ki, kiválogatván Arndt ítleírásának Bécsre vonatkozó részeit. A magyarországi részt a kiadó helyesen mellőzte, s ennek a munkának elvégzése a magyar tudomány feladata volna. — Gerhard Richertnek *Die Anfänge der romanischen Philologie und die deutsche Romantik* című művét Eckhardt Sándor bírálja. Tárgyalása részletező és a mélyebb összefüggéseket elhanyagolja a chronologikus sorrend miatt. — Max Herrmann *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance* című terjedelmes könyvének főérdeme — Zolnai Béla megállapítása szerint — a módszeres eljárásban, creje pedig a részletekben van. — A *Vegyesek* között Eckhardt Sándor *Émile Faguet*-ről ír nekrológot. — Bayer József Garay József „Ne ábrándozzatok” című novellájának egy téves Macbeth-idézetére mutat rá. — Trostler József megállapítja, hogy Jakob Daniel Ernstnek *Die Neu-aufgerichtete Schatzkammer...* (1696) című művében merőben téves adatokat közöl Janus Pannoniusról, s a könyv egyéb magyar vonatkozásaira is föl hívja a figyelmet. — Marót Károly pótlásokat közöl „Homerus comparatus I.” című, e folyóiratban régebben megjelent dolgozatához. — Bleyer Jakab megállapítja, hogy a Stilfrid- és Bruncevikről szóló magyar népkönyv egyik származéka Michel Wyssenherr 1474 előtt írt költeményének, s kimutatja a német költemény motívumainak eredetét. A nagyszámú későbbi feldolgozás közül különösen egy cseh népkönyv nevezetes, mely németre visszafordítottván, forrása lett a magyar népkönyvnek. — A *Deutsche Studien in Ungarn* című közlemény Eucken Rudolfnak hasonló című közleményéről ad számot s közli a kiváló német tudósnak „A Német Philologiai Dolgozatok”-ról írt elismerő sorait. — Sebestyén Gyula terjedelmes ellenbírálataban felel Németh Gyulának Sebestyén „A magyar rovásírás hiteles emlékei” cz. művéről írt kritikájára; a válasza Németh Gyula viszonzválasza következik. — Az *Új könyvek* és a *Beküldött könyvek* között olvashatunk rövidebb könyvismertetéseket. — A füzetet az 1916-iki évfolyam név- és tárgymutatója zárja be.

Ugyane folyóirat 1917. évi I. füzetét Huszti Józsefnek *Lucretius a nyelv eredetéről* című értekezése vezeti be. Lucretius

kimondja, hogy a nyelv *φύσις* keletkezett, de kialakításában szerepe van az *utilitas*nak, a *θέσις*-nek is. Végigtekintvén a *φύσις*-elmélet fejlődésén a görög philosophiában, megállapítja, hogy Epikuros egy hippokratesi gondolat segítségével tudta összeegyeztetni a herakleitosi *φύσις*-t és a demokritosi *θέσις*-t, sőt logikus rendbe is tudta őket állítani a fejlődés szempontjából. Lucretius Epikuros nyomán halad, de csak a *φύσις*-problemát tárgyalja, a fejlődési fokozatokat eltünteti. Lucretius azonban inkább költő, mint philosophus, őt nem ismeretelméleti szempontok vezették, mint Epikurost. Epikurosból olyan részleteket tartott meg, melyek képzeletét működésbe hozták, s a tudományos gondolatot művészi formába öltöztette. — Weber Arthur *Bécs és a német philologiai törekvések a XIX. században* című értekezésének „Előzmények” című fejezetében a Bécsben az I. Miksa történetiróitól kezdve a XVIII. század végéig kialakuló tudományos hagyományt világítja meg s ismerteti Gottschednek, Lessingnek, Klopstocknak, Denisnek, Johannes v. Müllernek, Tiecknek, Hormayrnak stb. működését, melyeknek czélja volt Ausztriában fölkelteni a lelkesedést a régi német irodalom iránt; értekezése második fejezetében a szerző behatóan ismerteti Büschingnek és v. d. Hagennek működését a német romantika törekvéseinek Bécsben való meghonosítására. — Fehér Géza *Megjegyzések a Theophanes Continuatus néven ismert történeti mű keletkezéséhez* című értekezésének első közleményében 'kifejti, hogyan tette a jogfosztás Konstantinos Porphyrogenetost a tudomány és irodalom barátjává, s milyen okok bírták rá, hogy lemondván eredeti tervéről, az egész bizánczi történet megírásáról, csak 813-tól írja, illetőleg irassa meg, onnan, a hol Theophanes Chronographiája elhagyta. A Basileos trónralépéséig terjedő félszázad történetét Genesiosra bízta, de nem lévén ezzel megelégedve, megkezdte az anyaggyűjtést, hogy ezt is maga írja meg. E munkának, mely Theophanes Continuatus négy első könyveként ismeretes, egyes részei Konstantinosból valók. E mű hatodik könyve azonban nem az ő alkotása, sőt az is megállapítható, hogy két különböző eredetű részből áll. Az a kérdés, hogy mikor és hogyan kerültek e részek Th. C. első öt könyvéhez. — A *Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Pecz Vilmos bírálja Czebe Gyulának *Adalékok Paraspondylos Zotikos életviszonyaihoz s a várnai csatáról szóló költeményéhez* című értekezését, melyet talpraesettnek és tanulságosnak ítél. — Váczy János Friedreich Istvánnak *Gróf Széchenyi István élete* II. k. című művéről számol be. Friedreich erejét meghaladta feladata; kritikai tehetsége nem közönséges, de inkább csak az adatok ügyes kiválasztásában nyilvánul; állításai gyakran merészek, ítéletei néha majdnem teljesen alaptalanok, különösen a Széchenyi-irodalom egyik-másik munkásával szemben. Egyszerűen a munka csak érdemes kísérlet, de nem Széchenyihez méltó életrajz. — Riedl Frigyesnek *Shakespeare és a magyar irodalom* című művéről Zlinszky

Aladár ír nagy elismeréssel. — Gragger Róbert Zuber Marian-nak *A hazai németnyelvről folyóiratok története 1810-ig* című dolgozatának érdemeit e folyóiratoknak az európai kultúrközösség áramlataiba való beállításában, továbbá a magyar irodalom s nyelvtudomány történetére nézve érdekes anyag kiemelésében látja. A dolgozatot végül néhány adalékkal toldja meg. — A *Külföldi Irodalom* rovatának élén Heinrich Gusztáv a német Shakespeare-Gesellschaft kiadásában megjelent *Shakespeares Quellen* stb. című munkát és főleg a Rud. Fischertől való I. kötetét (*Quellen zu König Lear*) ismerteti. A bíráló e vállalkozást érdemesnek és örvendetesnek mondja, elveit helyesli. Az I. kötet 'Lear király' öt, illetőleg hat forrását tartalmazza, melyek közül Shakespeare igazi forrásának csak Salfrid elbeszélése és a régi Lear-dráma tekintendő (a Gloster-epizódot nem tekintve). — Csengeri János elismeréssel szól az Otto Schroedertől kiadott Menander-törödékekről. — Rácz Lajos Alexandre Vinetnek *Lamartine et Victor Hugo* (*Études sur la littérature française au XIXme siècle. Tome II.*) című művét ismerteti s Vinet ítéleteit frissnek, találónak, biztosnak, nyelvét pedig finomnak, előkelőnek találja. — Vértessy Dezső C. Wendelnek *Scholia in Theocritum vetera* című munkájáról számol be: Wendel a régi Theocritos-scholiaok kiadását bámulatra méltó szorgalommal, gondnal és teljes sikerrel oldotta meg. — Victor Giraudnak *Les maîtres de l'heure* cz. tanulmányait, melyekben főleg Lemaître és Anatole France kerülnek elének új világitásban, Rózsa Dezső ismerteti. — Friedrich Schwennek *Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern* című műve, mint Lajti István megállapítja, sok értékes anyagot tartalmaz, bár kissé zavaros és sokszor böbeszédű. — A *Vegyesek* rovatában Bayer József a 'Sárga csizmás Miska' kezdetű népdalnak egy 1836-ban megjelent, komikai hatású német fordítását mutatja be. — Zolnai Béla Garay 'Obsitos'-ához közöl adalékot, Marót Károly pedig a 'Homeros Comparatus II.' című értekezéséhez közöl pótlásokat. — Szigetvári Iván megállapítja, hogy magyar versekben két idegenszerű (*au, eu*, ez utóbbi néha *eu* alakban) és két magyar diphtongus (*ai, ei*) található, továbbá, hogy költőink gyakorlata azt bizonyítja, hogy a négy diphtongus egyike sem kötelező. — A rovatot berekeszti az *Új könyvek* és a *Beküldött könyvek* felsorolása, melyek között szintén találunk rövidebb ismertetéseket.

3. Az ETHNOGRAPHIA 1916. évi 1—3. füzetének első közleménye dr. Herrmann Antaltól *Rudolf királyfi a mondában*. A mondák kialakulásának egyik törvényszerű jelensége, hogy egy nemzet, vagy más nagyobb közösség kedvelt vezetőalakjainak halálát nem hajlandó elhinni; valahol rejtőznek s alkalmas időben meg fognak jelenni. Vallásos formája (Messiás-típus) csak a jövőendő eljövétel hívására szorítkozik: alakja előzetesen ismeretlen; új példa volt rá a Mahdi-mozgalom. Történeti formáját Kyffhäuser-típus néven foglalják

össze s ez a gyakoribb, szinte minden nép folklóre-jának monda-kincsében megellelhető. Nálunk Attila, Csaba, Álmos, Árpád, Mátyás, Rákóczy alakjaihoz fűződött. A Habsburg-háznak újabban II. József császár, Miksa császár, Rudolf és Orth János ilyen alakjai. Rudolfot sűrűn emlegeti a magyar nép. E mende-mondákból mint uralkodó alakulat lassankint az a monda állandósult, hogy holtak hirdették, mert el kellett bujdosnia. Rotschild fia kihívóan viselkedett vele szemben, mire a királyfi agyonütötte s azért bujdosik. A közölt adatsorozatban a változatok azáltal állottak elő, hogy más ismert monda-elemek szövődtek bele: a boldog ember inge, befalazás-motívum, visszaélést megtorló álruhás fejedelem s egyebek. — Dr. Lambert Kálmán Herman Ottó az *ethnographus* címmel részletet közöl készülő H. O. életrajzából. Az elhunyt tudós munkásságának legmaradandóbb része az ethnographiai; nagyobb tárgyegeéseket dolgozott fel kimerítően: a halászat és a pásztorkodás tárgyi és őstörténeti részeit. Intuitív erejű megállapításai közé tartozik: hogy az élő ősfoglalkozások tárgyi része épp oly biztos emlékeket és adatokat őriz a történetelőtti korra nézve, mint a nyelvi hagyomány; népvándorláskori érintkezésekre szintűgy világot vet az anyag formai és díszítő része. Úttörő volt a magyar faj arctípusa és jelleme meghatározásában; a magyar tárgyi néprajznak eddig ő volt legsokoldalúbb és legmélyebben járó elméje. — Erdélyi Lajos *A székelylek eredete nyelvjárásaik alapján* című dolgozatának első részét adja; benne a sokat vitatott és számos szempontú kérdés mai állapotáról nyújt kimerítő ismertetést. Követendő módszere dolgában jelzi, hogy az egész nyelvkincset fel kell ölelni s némi helyi módosítással az erdélyi szászoknak ily themáknál követett sikeres eljárását fogja alkalmazni. — Szegedy Rezső: *Mátyás királylyá választása a délszláv költészetben*. A balkáni guzlár dalok számos történelmi mozzanatnak emlékét megőrizték szokásos népi átalakítással. Nem egynek közülök tárgya magyar, hazai esemény, világos bizonyságaul a közösen fennállott benső kapcsolatnak. Hunyadi Mátyás megválasztásáról három ily énekük szól. Kettő régi, XVI. századi termék s lehet, hogy az eseménnyel egyidejű (1458) forrásból irattak át. Keletkezésük helyét eddig Magyarországra tették, de kimutathatóan raguzai származásúak. A harmadik ének újabbi és a nép ajkáról van lejegyezve. Mindhárom tartalma közös. Régi keleti mesemotívum szerint királyt úgy választanak, hogy vagy madár száll az illető vállára, vagy a feldobott fejedelmi süveg (korona) az ő fejére hull. A magasra felpertitett korona itt is három ízben a gyermek Mátyás fejére száll. Történetileg hitelesebb részleteket a népi ének tartott meg közöttük. Az epikai tartalom egyébként azt mutatja, hogy egy a Balkánon már régebben megvolt legendát: Szent Simonról alakítottak át benne a budai események szerint s így csupán a keret s a nevek lettek benne actualísan történetiek, magva előbb ismert legendából való. — Tró-

csányi Zoltán összefoglalja Kai Donner finn utazó nagy művének eredményeit *Szibéria szamojédjai között* cím alatt. E legészakibb ural-altáji nép kihálóban van, ma alig 18 ezer lélek, mely az Ob folyó környékén él nagy területen elszóródva s 40 nyelvjárása van. Vadász-halász nép, az orosz elöl egyre északra vonul, megtartva ősvallását, primitív társas rendjét. Hitvilága ősök cultusából áll, melyhez babonás fetisizmus járul: minden tárgynak van lelke: ha a tárgy elpusztul, épp úgy meghal, mint az ember. Ősök cultusából fakadt állattiszteletük is, a mely tiszta totem-rendszerű. Az alvilágot, mint északi nép, zord hidegnek képzei. Az ember élete szellemek befolyása alatt áll: a vízi szellemek jóindulatúak, az erdeiek gonoszak és félelmesek; ezekkel a közvetítést egyetlen papjuk: a samán intézi, a ki átszellemült réjülésében beszél, alkuszik és megegyezik velük az áldozatok minősége dolgában. Emlékeik egykori hősi korról szólnak, mikor magasabb culturfokon törzsrendszerben harczos életet éltek. Ethnologiaiilag az ősi állapotnak becses, érintetlen hagyományait őrizték meg. — Szendrey Zsigmond *Szalontai jeles napok* cím alatt a néphit köréből gyűjtött adatait közli napfár szerint haladva, végén megállapítja, hogy a város és környékének lakossága bár túlnyomóan református, hitéleti szokásai és hagyományai át vannak itatva katolikus eredetű és vonatkozású hiedelmekkel, babonákkal, a mi ezeknek legalább is XV. századi voltát bizonyítja. — Györfly István adatgyűjtést közöl *Babonás hiedelmek és szokások a felekezérvölgyi magyaroknál* cím alatt. A nép az oláh-ság közé van ékelve, hol a babona ma is fénykorát éli. A magyarokén megérzik az oláh hatás. Ha bajuk van, többnyire oláh kuruzslóhoz, ráolvasóhoz, nézőhöz fordulnak; de ősi babonáikból sem sokat irtott ki még az iskola. Az egyébként józan, értelmes nép szentül hisz e javas hagyományokban, sőt a meséket is hiszi. A babonás történetek és mesék észrevétlenül olvadnak át egymásba. Egyugyanazon történetet egyik mesealakban mondja el, másik mint megtörtént esetet. A közölt javastanácsok és történetek főképp boszorkányokról, lidérczekről, kísértetekről, a fehér asszonyról, garabonciásról és a taréjos sárkányról szólnak: a legtöbb ilyfajta hagyomány mégis kincs-ásó történet. — Seprődi János hangjegyes énekgyűjtése és hozzácsatolt tanulmánya a *Házasító dalokról* szól. E népdalfajtának még nemrég otthóna a fonók voltak; ezek az egykor híres és hírhedt népi összejövőhelyek ma jobbára kivesztek: itt-amott a székelység tartja még fenn. A fonók mulattató időtöltései között főjelentőségűek voltak azok az ú. n. eladó nóták, házasító dalok, melyekkel az egybegyűltek legjobb énekese a jelenlévő leányokat valamelyik legénynyel összeénekelte, házasította. Szövegformája állandó, csak az egymásnak szánt legény és leány nevei változnak benne. Régente komolyan vették, babonás jelentőséget tulajdonítottak neki; ma e hiedelemnek nyoma sincs, ezért évődésből haragosokat vagy össze

nem illőket is párosítanak a többi mulatságára. A gyűjtött 14 ének igen régies, töredékes emlék. Szövegükből kiderül, hogy egykor nem a fonóval voltak kapcsolatban. Összeházasító ének u. i. divatozott régente más alkalmakkor is. Így a Szentiván-ének a nyári tűzgrással kapcsolatban ugyancsak ily tartalmú volt; valamint újévkor a házaló regölés énekei szintén. Nagy a valószínűsége annak, hogy mindezek eredeti ideje és alkalma Szentiván estéjéhez fűződött; e sok pogány elemet tartalmazó népiünnep az egyház heves, kitartó üldözése alatt kipusztult. de énekei áttelepültek a téli s kevésbbé ellenőrzött összejövetelekre. A régi fonók egész télen nagybőjtig tartattak. majd egyre rövidülve, már karácsony előtt zárultak. Fővigasság pedig egykor a karácsony—vizkereszti időközre esvén, az ekkor szokásos házassító dalokat a fonók zárultával átvette a rendes újévet kívánó regölés. — *Irodalom* rovatban Bán Aladár ismerteti Wiklund K. B. tínn értekezését a lapp ősvallás *Saivo népéről*. A szó jelentéstani nyomozása folyamán kiderül, hogy eredetileg skandináv elnevezés és tavat jelent; a finneknél szent tó jelentésűvé vált, innen vették át a lappok a víz alatt élők, halottak, földalatti lények elnevezéséül, végre: „alvilági nép”-et jelentő fogalommal alakulva, mythoszukba iktatódott. — S. Gy. *Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai* című gyűjteményes kötet egy közleményéhez, a mely népmondákról szól, hozzáfűzi, hogy P. F. kéziratos naplójegyzeteiben ehhez több anyag van még összeállítva, a mit jó lett volna felhasználni. — dr. m. l. Lambrecht Kálmánnak: *A magyar malmok könyvét* ismerteti méltányoló elismeréssel. — Schweiger Lázár Wundt Vilmos könyvéről: „Die Nationen und ihre Philosophie” ad méltató ismertetést — Peisner Ignác G. Buschan könyvét: „Die Sitten der Völker”, — dr. m. l. Györfly István munkáját: „Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyvedfélszáz év óta” beszéli meg, kiemelve utóbbinak actualis jelentőségét. — Hellebrant Árpád *Néprajzi Könyvészet 1914-ből* cím alatt nyújtja a jelzett év néprajzi és folklóre-bibliographiáját. — *Kisebb közlemények* rovatában Berze Nagy János Arany „Hamis tanu”-jának tárgytörténetéhez közöl adalékokat. A porosz-orosz határterület vend népe, mint Veckenstedt folklóre-gyűjtéséből kitetszik, oly természetű határper-mondákat ismer, melyekben bár széttöredezzve, Arany hamisan esküvő vén Márkusának egész története részletekig megfelelő egyezéssel előfordul. Arany kétségtől hazai forrásból merített, de ennek kapcsolata az északi vendekével elvitathatatlan. — Gragger Róbert Arany „A hegedű” cz. *költeményének tárgytörténetéhez* szolgáltat párbuzamokat. A költő bizonyára népi nyomtatvány útján ismerte meg tárgyát, mely utóbbi valószínűen Aurbacher XVIII. századi Volksbüchleinjéből vette át az anyagot. A Szent-Péter-legendák közt ez: a szent, mint póruljárt muzsikus, Európászerte el van terjedve. A feljegyzések legtöbbje azonban aetiologiai, magyarázó hozzátétellel ismeri: megveretéséért

Péter átkot mond a mulató katonákra; valahányszor kivonulnak, essen az eső. Ez a vonás Aranynál s a német szövegezésben egykép hiányzik. Viszont Julius Hamner német költő Kertbeny közvetítésével Arany költeménye után írta a maga: „Die Prüfungsstunde“ (1864.) című versét. Berze Nagy János *Adalékok Tompa Mihály „A szegény és gazdag“ című költeményének tárgy történetéhez* cz. alatt mesepárhuzamokat tesz közzé a vers anyagához. Tartalma egy elterjedt mesecsaládnak amaz ágazatába tartozik, a mely az Igazság és Hamisság-típust egybekapcsolja a: „földalatti kincseskamra“-motivummal. A közölt meseváltozatok közül Tompa verse a sziléziai és északvend alakulatokhoz áll legközelebb, melyek nyilván a mi felsővidéki tótságunk révén jutottak Tompa tudomására. — Ugyancsak Berze Nagy János adalékkép közli Arany „*A bajusz*“ cz. verses anekdotájának tárgy történetéhez, hogy ehhez hasonló eset található a muhamedán világban közkedvelt Nazreddin hodzsza nevéhez fűződő tréfák közt és pedig annak egy horvát nyelvű kiadásában. Ily délszláv közvetítéssel juthatott el a történet az alföld népéhez s Arany így szerezhetett róla tudomást. — Szendrey Zsigmond közöl végül Nagyszalontáról háborús babonákat. — *Néprajzi Hírek* rovatában dr. m. l. emlékezik meg Baksay Sándor haláláról. Az elhunyt írói munkásságában közvetve a néprajznak is elévülhetetlen szolgáltatokat tett: népszokásokat ismertető cikkei alaposak és bűek, szép-irodalmi termékeiben részint tevőleges szereplő a nép, részint előadásában nyilvánul meg népi magyarsága ott is, a hol a tárgy nem fűződnék szorosan hozzá. Homérosz-fordítása legékeesebben szóló példára. — Sztripszky Hiedor elparentálja *Fincicky Mihályt*, a hazai rutének néprajzának érdemes művelőjét. — *Társulati Ügyek* rovata alatt hozza a füzet a Magyar Néprajzi Társaság 1916 márciusában tartott közgyűlésének előadásait: Báró Szalay Imre elnöki megnyitóját, Bán Aladár főttkári jelentését és Kövecsesi Dancs Árpád pénztárosi beszámolóját, valamint hivatalos közlései gyanánt a választmányi ülések jegyzőkönyvi kivonatait.

Ugyane folyóirat 1916. évi 4—5. füzete első helyen Sebestyén Gyula *Emlékbeszédét* közli I. Ferencz József halála alkalmából, melyben a nép fiának, mint katonának az elhunyt uralkodóról alkotott fogalmát s a közöttük kialakult apa-fiúi viszonyt jellemzi. — Heller Bernát *A Csanád-monda főeleme* címmel a Szent-Gellért-legendában fennmaradt történeti mondák egyikének eredetkérdesét fejtegeti. A monda Csanád vitézről beszél, hogy mikor párviadalban megölt egy rettegett ellenséget, helyette más valaki, az álnok Gyula, állt elő a győzelemmel, felmutatva a legyőzött fejét. Csanád a fejből előzetesen kivágott nyelvvel igazolja, hogy ő volt a győztes. A monda tárgya nemzetközi s a népek mesekincsében kedvelt motivum. Eddig összeállított irodalmához két eddig nem tárgyalt változatot csatol; egyet Firdúsi Sahnáméjából: az ú. n. Bizsen-

epizódot, másikat egy szudáni népéposznak Goroba Dike hősről. A mondamotivum eredete tekintetében a többektől vallott felfoggással szemben, a mely keletről hajlandó származtatni, Mannhardt nyomán valószínűbbnek tartja, hogy ősfarmája görög lehetett, a hogyan a Peleus-mondában fennmaradt. — Elek Oszkár *Petőfi János vitéze és a népmesék* cím alatt kutatja, mi tekinthető e költői elbeszélésben átvett népmesei elemnek, mi nem. Előbb a költeményről eddig nyilvánított véleményeket állítja össze, majd sorra veszi azon elemeket, melyeknek megfelelői találhatók hazai mesékben, ilyenek: a zsványok, griffmadár, óriások, boszorkányok, tündérország, élet vize, viszont nem meserész szerinte: a falusi idyll, a katonának állás és vitézkedés, a vihar, a mostoha bánásmódja és a sírlátogatás. Ezek forrásait keresni fölösleges, mert önként adódó mozzanatok. Egybeveti az egyező hazai meseelemeket a külföldön található variánsokkal s belőlük megállapíthatónak véli, hogy Petőfi versének meseszerzői elemei nemzetköziek; a mi magyar nemzeti benne, az a feldolgozás módja és a főhős jelleme. — Trócsányi Zoltán *A finn-ugor népek őstörténete* címen Setälä Emil finn nyelvtudósnak összefoglaló dolgozatát ismerteti e tárgyról, önálló hozzáadásokkal. A finn értekezés egy ottani Világtörténet számára készült s nyelvészeti alapon törekszik világot deríteni az ugoregységű népek történetelőtti életviszonyaira. Legősibb korszak, melyre visszakövetkeztetni lehet, az urali. Itt még mint: finnugor-szamojéd alapnép élt együtt vadászhallás kulturfokon, tenyésztett állat híjján; talán egyetlen szelídített állatjuk: a kutya és félszelídített: a rénszarvas; lakásuk nyirfahéj-kunyhó, ruházatuk állatbőrből készült. Településmód az egycsalád rendszerű; leányaikat eladták, hitviláguk az egyszerű ősök cultusán nem terjedt túl. Lakóhelyük az Ural nyugati oldala. A szamojéd törzsek kiválásával előállt második korszak a finnugoroké; kialakul a rendszeres pásztorkodás, majd a földmivelés kezdetleges módja. Tárgyi kellékek és szellemi fejlettség dolgában fölötté álltak a mai vogul-osztják néptörödékek; lakhelyük a Volga középfolyásának vidéke, szomszédaik dél felől iráni népek. A finn-permiekek kiválásával délibb, részben keletibb irányba húzódik a megmaradt kisebb ugor népegység. Szkitha jellegű szomszédok befolyása alatt itt az ugorság lovas néppé válik. Közülök a kifejlett harcos élet folyamán a vogul-osztják átszorul keletre az Ural-hegységen, a hol kivételes hanyatlásnak indul, míg a magyarság délnyugatnak fordul. A besenyő-kozár határvillongások és betörések őket mind délebbre szorítják. E kép kiegészül a história hazai eredményeivel, melyek szerint a Balkánra segítségül szólított magyarság a bulgárokat legyőzve, innen délről csoportonként vonul fel mai hazájába, a melynek területe egykori adatok alapján nagyrészt lakatlan. Első település az Al-Duna, Maros és Körös mentén mutatható ki; később beljebb haladva, a nemzet szláv kulturhatás alá kerül. — *Néphit és Népszokások* rovat alatt Arany

„Hamis tanu“ cz. költeményének tárgytörténetéhez járulnak felvilágosító s főként új adatokkal Binder Jenő, Györffy István és Róheim Géza. Már Riedl Fr. kimutatta, hogy Arany közvetlen forrása Szabó Károlynak egy a helynevekkel kapcsolatosan közölt mondája 1850-ben. Az új adalékok a mellett tanuskodnak, hogy a monda a XV. század óta élt szerte a hazában és mintaul szolgált hasonló hamis esküitélek megkísérlésére. Bö adatok szólnak továbbá a mellett, hogy Európa legtöbb népe szintén ismeri s formailag mindenütt egyöntetű mondatypus maradt; anekdotaként járt szájról-szájra a középkorban s helyenkint más-más bűnhődés érte az eskü illeten kijátszóját. — Az irodalmi recensiók során Bán Aladár ismerteti Wiklundnak *Az urali népek és nyelvük* cz. alatt tartott upsalai előadásait, főkép azoknak a magyarságra vonatkozó részét. Az urali népek között tiszta fajú nincs, de megállapítható, hogy a finn és lapp testi typus nem egy eredetű. Legerősebb keveredés a magyarságot érte s ezért legelőtöbb külsejű a finn-ugorok között. Nyelvileg kétségkívül ide tartozik, fajilag ez még nyílt kérdés. A magyarság őshazája az Ural déli része és a Volga között keresendő, ekkor hihetően török fennhatóság alatt éltek. A nyugat felé vonulásnak általános népvándorlási okai voltak. Nagyobb megszakítás a Don és Dnyeper között érte vándorlásukat; itt huzamosabb ideig éltek szkithák és irániak társaságában. A mai haza területén szláv és német lakosságra találtak, s ez elemek az évszázadok alatt feloldódván a magyarokban, ez általuk vegyüléknéppé vált; ugyanezt segítette elő néhány később bevándorolt török népesoport is. — R. G. három könyvet ismertet: *Söderblomtól Das Werden des Gottesglaubens*. A svéd ethnologus ebben eclecticusan törekszik az istenfogalom keletkezését magyarázni. Az eddig egymástól függetlenül hirdetett elméletek mindenikének van valami igaz alapja. A primitiv emberelmét épp úgy foglalkoztatta a természet életnyilvánulásainak rettegett mozgatója (az okozó, az ősök, isten), mint a halál és álmom jelenségeiből kikövetkeztetett lélek fogalma és mint a rendkívüli, érthetetlen jelenségek mögött lappangó „mana“ rosszindulatú szelleme. Mindezek egymás mellett merültek fel s jó ideig elszigetelve, önmagukban elzárt evolúcióval haladnak alacsonyról magasabb formák felé. — Másik ismertetett mű *Ch. S. Burne* szerkesztésében megjelent: *The Handbook of Folklore* (1914.), mely a Gomme-féle régi kézikönyv teljesen modern átdolgozása. — Harmadik *L. Humborg* könyve: *Die Hexenprozesse in der Stadt Münster*. — Dr. m. l. pedig kutatóknak új segédkönyvül elismeréssel ajánlja *Kereszty István* új jegyzékét: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése (1705—1867)*. — *Népköltészet és Népzene* rovatban *Kodály Zoltán* régi karácsonyi énekeket közöl. *Harsányi J.* és *Gulyás József* *A kurucz dalok forrásairól* szóló cikksorozatuk V. folytatását közlik; ebben a Balogh Ádám nóta zenei hitelességét vitatják. Okoskodásuk szerint az ismert

dallam ki lévén mutatható már Thaly szövegközlése előtt, ez bizonyíték arra nézve, hogy a szöveg is hiteles, régi, kurucz korszakbeli.

Kisebb közlemények között Heller Bernát *A fehér ló mondájának egy arab párdarabja* czimmel rámutat egy hasonló mondára, a mely Tabari arab történetíró Annalesében található. Minthogy már Ipolyi e magyar monda lényegét nem a fehér ló adományozásában, hanem abban látta, hogy egy ellenséges fejedelem a földelvitel jelképes értelmét nem érti meg s vele elveszti országát, e magvát a mondának az arab-perzsa Jezdegerd történet teljesen magában foglalja s így a Tabarinál megmaradt hagyomány, ámbár benne fehér ló nem szerepel, legközelebbi változata a mi nemzeti mondánknak. — *Elek Oszkár* a kurucz balladák hitelességének kérdéséhez adatkép közli Laczkovits Jánosnak, Martinovics társának, 1790-ből való megemlékezését a kuruczkori költeményekről. — *Peisner Ignác* *Pulszky Ferencz és a népmondák* czim alatt felhívja a szakkörök figyelmét Pulszkynek 1851-ben angolul közzétett magyar mondagyűjteményére: *Tales and traditions of Hungary*, három kötet, melylyel még nem foglalkoztak érdeme szerint, főként anyaga feldolgozatlan. — Heller Bernát *Egy bibliai elbeszélés szudáni változatát* idézi. A bibliai Izsák megáldásáról és Rebeka esetéről szóló történetet eddig nem tekintették olyannak, a mi a bibliából bekerülve a népek folklerekincsébe, ott meselemmé változott volna, mint annyi más ószövevségi elbeszélés. Most egy szudáni éposz egyik epizódjában megtalálható a történet teljesen. — *Ugyanő* *Az Isten kardja* mondájához adalékkul közöl egy francia változatot Artus király csodás kardjáról. — *Néprajzi hírek* alatt megemlékezések olvashatók két elhunyt ethnographusról: *Bellosits Bálintról* és *Malonyay Dezsőről*. Közölve van a cultusminiszter leirata egy a Nemzeti Múzeum kebelében felállítandó folklöre osztály megteremtéséről. Apró vegyes hireken kívül adja a füzet a Magyar Néprajzi Társaság üléseinek jegyzőkönyvi kivonatait.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1916. évi IV. füzetét Kékyl Lajosnak *A „széplélek“ irodalmunkban* című dolgozata vezeti be. A széplélek, melynek legjellemzőbb vonásai az erény és a szépség cultusa s a művészetrajongás, a XVIII. század teremtménye. Ez töltötte be Voltaire drámáit, Bessenyei mintaképeit. Ez hű követője mesterének s jellemeit is ennek szellemében a széplélek formájára alkotja. E sentimentális alakok közül csak Pontyi emelkedik ki, a műveletlen, de jólelkű magyar típusa. A kor sentimentalismusa, melynek leghivebb tolmácsa Goethe „Werther“-e, Kazinczyval köszöntött be irodalmunkba, de legköltőibb képviselője Kármán regénye. Fanni az egyetlen igazi képviselője irodalmunkban a női szépléleknek. Párja e műnek Kisfaludy Sándor „Két szerető szív története“; a női alakjában, a mi ritka dolog, a sentimentalismus mellett nagy akaratérő is van. Utolsó nagyhatású terméke a sentimentalismusnak Eötvös „Karthausi“-ja, a mely a „roman personnel“

műfajához tartozik. Ez után az érzelő helyét a tette kész hazafi, a széplélek modern alakja, foglalja el költészetünkben. — Császár Elemér *Orczy Lőrincz* című tanulmányában ismertetvén Orczy életét, megállapítja, hogy a költőt Barkóczy, a későbbi hercegprimás vette rá a költészetre, s költeményeinek első felét 1755—1765 között írta. Költészetének második korszaka körülbelül arra az időre esik, a mikorra Bessenyei irodalmi működésének első fele. Ő volt első költőnk, ki a négyes rím leszállításának szükségességét belátta, bár Bessenyeit illeti a párrimes versek elterjesztésének érdeme. Műfaji szempontból három csoportra oszthatók versei: alkalmi versek, a melyek közé tartozik a „Mátra hegyei között mulatozó Nimfáknak éneke”, melyet neki kell tulajdonítanunk, elmélkedő költemények és költői levelek. Őt költő (Boethius, Horatius, Boileau, Voltaire, Thomas) hatott verseire, melyek között vannak fordítások, átdolgozások és teljesen eredetiek is. Elsősorban elmélkedő költő, uralkodó alaphangja a horatiusi középszer dicsérete. A boldogságot a falusi ember, a paraszt életében találja meg, de azért nem demokrata. A gazdagság, sőt forrása, az ipar és kereskedés megvetendő, s a költő ellensége a fényűzésnek, módinak. A szerelemtől csak elvontan énekel. A háborút gyűlöli, nem barátja a természettudományoknak sem. Politikai költészetét conservativismus és Mária Terézia iránt való elfogultság jellemzi: lelkesedik a korabeli rendi alkotmányért. A fejtegetések alapján szerző kimondja, hogy kétségtelenül a francziás írók csoportjába kell sorolni. Befejezésül Orczy műveinek sorozatát s a rávonatközö irodalmat közli. — Az *Adattár* rovatában Hegedűs István tesz közzé a bécsi cs. és kir. titkos levéltárból egy latin nyelvű költeményt, a mely a költő Zrinyi halálát siratja. E költemény, mely 1665-ben a velencei jezsuita-iskola retorika-osztályában keletkezett, feloszlik egy 212 sorból álló elégiára s egy 41 soros epitaphiumra s a kor allegorizáló hajlamának megfelelően adja elő Zrinyi halálát s gyászolja elvesztét. — Ugyanő kiad egy latin elégiát Budavár bevételéről, melynek eredetije a kassai domonkos-rendiek könyvtárának egy ősnymtatványában, az előzéklapon olvasható. A 22 distichonból álló költemény 1542-ből való, szerzője Surányi Mihály dominikánus. — A „magyar Faust” eletrajzához czímen Pap Károly közléteszi Hlatvani Istvánnak, a híres debreczeni tanárnak végrendeletét, mely becses adalékokat nyújt Hlatvani életéhez és jellemrajzához. — Szücsi József folytatja *Szentmiklóssy Alajos levelei* közlését. Ez alkalommal Toldy Ferenczhez írt 4 levele s két feleségéhez írt levele kerül kiadásra. — Zolnai Béla összeállítja Szigligeti szerepeit, a szerzők ábéczé-rendjében közölve az illető drámákat, megjelölve a drámairó szerepeit s az előadások napját. Kiténik, hogy Szigligeti főszerepeket nem játszott s kedvelt szerepei a festő, a játékos, a gavallér típusai voltak. — A *Könyvismertetés* rovatában Császár Elemér ismerteti Friedreich István Gróf Széchenyi István

élete című művének II. kötetét. Jól megírt, könnyen olvasható s hü krónika, de nem több. Merő analysis, a synthesis hiányzik belőle. Nem is lelkesedik az író kellőképpen hőiséért, s nincs kellő érzelme politikai szereplése iránt. — Ugyanő számol be Salgó Ernőnek *Írók és színdarabok* című művéről, melyben Salgó színi kritikáit gyűjtötte össze. E kritikáknak maradandó értékük nincs: a megbírált drámákat, különösen a modern magyar drámákat szertelenül dicséri, noha egyes megjegyzései elárulják, hogy látja hibáikat; impresszionista kritikus: oda nem illő reflexiókkal szövi tele bírálatait. — Kereszty Istvánnak *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése* című művét Hellebrant Árpád ismerteti: nem rendszeres bibliographia, hanem igen jól használható katalógus. — Király György dr. Lovas Elemérnek *B. Margit történetének részletes forráskritikája* cz. dolgozatát ismerteti. Lovas elsősorban a magyar legenda forrásainak értékét törekszik meghatározni a szent életrajza szempontjából; kutatásait aprólékos gondnal végezte. — A füzetet az új könyvek felsorolása és irodalomtörténeti repertorium zárja be.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1916. évi július—augusztus havi kettős számában első helyen Balás Károly *A nemesércek és a kapitalisztikus fizetési biztonság értékelésének pszichológiája* cz. dolgozatában saját: *A jövedelemelosztás főágai* cz. monographiájában (Budapest, Eggenberger. 1913. 656. l. 8°) kifejtett tőkeelméletéből indul ki, mely szerint a fizetéshatalmi jogok tőkévé válásának egyik elengedhetetlen feltétele az ezekhez fűződő kedvező értékítélet. Ez az értékítélet azonban nemcsak a tőkével magával szemben szükséges és érvényesül a gazdasági életben, hanem a fizetési eszközökkel szemben is. Még pedig kétféle irányban működik az értékítélet a fizetés momentumában. Az egyik esetben főleg a fizető személyt, annak vagyoni helyzetét, hitelét stb. vesszük vizsgálat alá. Ez az eset főleg az immaterialis, vagy papíros-fizetési eszközök és módok igénybevételekor actualis. Ha valaki váltóval, csekkel fizet, azt vizsgáljuk, hogy ki annak a váltónak, cseknek az aláírója, eléggé vagyonos, jó hitelű ember-e. A másik megismerési módja a fizetési szolgáltatás értékelésének sokkal egyszerűbb, de egyúttal szigorúbb és formalistikusabb. Ez egyszerűen arra tekint, hogy *milyen fizetési eszközzel* (milyen tőkeigazolvánnyal) fizet valaki. Ez az ősrégi értékelési módja a fizetésbiztonságnak, melynél az egyén, a hitel háttérbe szorul. Az emberiség évezredes gyakorlata és tradíciója s az ezekhez fűződő gazdaságpszichológiai suggestio tették a nemesérceket oly legbiztosabb fizetési eszközzé, a melynél a fizető személyi viszonyainak háttérbe szorulásával a fizetési eszköz *anyagának* vizsgálatához alkalmazkodik a fizetés jóságához, biztonságához fűződő értékítélet. — Második helyen Makai Ernő *A pénz értékállandóságának problémája* czim alatt értekezik. A valutapolitika legfőbb feladata eddig abban merült ki, hogy valamely ország pénzének paritását a nemzet-

közi forgalomban biztosítsa. E politika eredményénél meg voltak elégedve, ha a belföldi pénznek az értéke a külföldi pénzhez, vagy az aranyhoz viszonyítva egyáltalában nem, vagy csak igen csekély mértékben változott. Arra a hivatalos pénzügyi politika mindig nagy súlyt fektetett, hogy egy kilogramm aranynak az ára ne legyen nagyobb annak a valutatörvényekben meghatározott áránál, de egyáltalában nem törődtek azzal, hogy a pénz vásárló erejét ne csak az arannyal, hanem minden más czikkkel szemben is változatlanul megtartsa. A jogélet tudvalevőleg a pénz értékállandóságának fictiója alapján áll. Az újabb valutapolitikusok azonban a valutapolitikának főfeladatául nemcsak a pénz *relativ*, hanem *absolut* értékállandóságának biztosítását tekintik, a mi alatt oly valutapolitikát értenek, a mely egyenletes árnyiveau elérésére törekszik. Ismerteti Heiligenstadt, Wicksell, Mises, Irving Fisher elméletét. — Harmadik helyen N e m e r e B é l a *A malomipar és a behozatali jegyek* czim alatt a behozatali jegyek kérdését a balkán államokkal és a német birodalommal kilátásba vett szorosabb gazdasági kapcsolat, másrészt az ellenséges államokkal szemben támadható elzárkózás szempontjából veszi revízió alá. A magyar malomipar az 1900. év óta követeli az őrlési forgalom helyébe lépő behozatali jegyrendszer felállítását. Az osztrák iparosok, kik hajdan az őrlési forgalom erélyes ellenzői voltak, ma már maguk kívánják a behozatali jegyek rendszerezését. E rendszerváltozás indoka az, hogy míg mi a kenyérsütéshez nem szükséges finom liszt feleslegünket, mely a vámkülföldre ki nem vihető, az osztrák piacra zúditjuk, addig Ausztria a fekete lisztet, melyből főlős termelése van, csak nehezen tudja elhelyezni. A malomérdekeltség az őrlési forgalom visszaállítását oly alakban kívánja, hogy minden a vámkülföldre exportált liszt után az exportáló malom oly igazolványt kapjon, melylyel a kivitt liszt termelésének arányában kiszámított és a lisztkivitel megtörténte után behozott gabona vámját kiegyenlítheti. Közgazdaságilag káros a gabonakereskedők ama törekvése, hogy a lisztkivitel mellett a gabonakivitel tegyük lehetővé behozatali jegyek útján. Mert ha a külföldi vevő búzát vehet nálunk liszt helyett, kettős nyereségre tesz szert. Övé lesz a feldolgozás haszna, valamint a búzából nyerhető takarmány, a korpa. Mi mindezt elveszítjük, megdrágítjuk szarvasmarhatenyésztésünket, s a mi a fő, csak drága kenyeret tudunk adni a fogyasztónak. Mindaddig, a míg az őrlésnél előálló finomlisztfelesleget exportálni nem tudjuk és az nyomott áron kerül a vámbelföldi piacra, a malmok kénytelenek a finomliszt elmaradt hasznát a kenyérlisztfajtákra áthárítani és így emez elsőrendű közszükségleti cikk árát magasra tartani. Nyílt kérdés a behozatali jegyek átruházhatósága és pénzügyi vámokkal való kapcsolata. A teljesen szabad átruházhatóság a speculációnak tenne szolgálatot és az egész intézményt veszélyeztetné. A pénzügyi vámokkal való kapcsolat az államkincstár részéről jelentékeny áldozatot kívánna. Ellenezné a vámbevételeknél erősebben

érdekelt osztrák kormány és a háború után pénzügyi helyzetünk a lehetőségét teljesen kizárja. Végeredményben a behozatali jegyek liszt-kivitel esetén való engedélyezése a búza árát megjavítja, a kenyeret olcsóbbá teszi és kereskedelmi mérlegünknek feljavítása útján valutánkat erősíti. Kérdéses, hogy 16 évi szünetelés után újra felvehető-e a magyar liszt-kivitel; ha nem akarunk teljesen lemondani róla, tovább nem késheetünk. — Azután Szirt Lajos *Vita a behozatali jegyekről* cím alatt a Magyar Közgazdasági Társaságban 1916 május 11-én tartott vitailés eredményéről tesz jelentést. — Csérer Lajos *Vázlatok az erdélyi falusi társadalom fejlődéséről* című közleménye következik. Az erdélyi falusi társadalom mai fejlődésének kezdetét szerző az erdélyi fejedelmek korszakának megszűntétől keltezi. A mai, sajnos *nemzetiségi alapon* való, falutársadalomalakulás már a történelmi időkben vette kezdetét, habár akkor eltakarta a középkori állameszme — a hűbértség: a fejedelem + rendek + kiváltságsevekkel bíró népcsoportok s városok alkotmányos *együttése*, melynek képviselője „erdély fejedelme“ magyar lévén, a *magyar imperium* ethnikai kapcsa ölelte át a legkisebb falut is. A háborúk révén a magyarság fogyott, annak jólétéről, fejlődéséről, szaporításáról senki nem gondoskodott: az üresen maradt portákra idegeneket: havasi mokányokat, örményeket, ismaelitákat, sőt cigányokat is hozott a hűbértség, a balkán-török nyomás és a moldovai bujerek kegyetlenkedései elől beszkökdöső sok ezer román szívesen fogadott zsellérekévé vált a Mezőségen. Majd a jobbágy-szabadítás és az úrbériség rendezése után ezek maradékai régi jobbágytelkekhez jutottak, miután előbb a falusi zsellérházakból a földesúr kegyelméből a falubeli portákra települtek, az egész jobbágytelek megváltásával teljes polgárjogot nyertek és a faluban már a negyvenes években *domináns többséghez* jutottak. El kellett jönni a most dúló oláh rablóhadjáratnak, hogy a magyar imperium szelleme feléledjen, megint úrrá legyen a legkisebb telepen is, a hol a közeljövőendő idők falujának minden lakosát *közigazdasági alapon szövetezett egységekké* kell szervezni, a pap + jegyző + tanító összefogó intelligenciája alá kell helyezni s így vezetni tovább a boldogabb és magyarabb második ezredévben. — Azután Ecseri Lajos *Mezőgazdaságunk helyzete és feladatai a háború után* című értekezésében kifejti, hogy a világháborúnak nemcsak politikai téren, hanem gazdasági tekintetben is kitörölhetetlen nyoma marad a népek életében. Egyik legfontosabb gazdasági hatása a háborúnak a magas munkabér, mely a békekötés után sem fog egyhamar oda leszállni, a hol a háború előtt volt. Jó munkabéreket csak virágzó ipar és mezőgazdaság biztosíthat a munkásoknak, de a földművelés állapota korántsem oly kedvező, mint a hogy el van híresztelve. A háborús években a könnyű munkálatú és a partos jó földek kivételével a gabonatermés a jó árak mellett sem volt haszonhajtó, mert az időjárás és a munkáltatási viszonyok kedvezőtlenek voltak. Az állat-

tenyésztés jóval több hasznot hajtott. Ecseri példákkal igazolja, hogy a földbirtok házi kezelés mellett a nagy közterhek, a sok gazdasági kiadás és drága munkabérek miatt, haszonbérbeadás esetén pedig az alacsony haszonbér miatt mily keveset jövedelmez; ezzel magyarázza, hogy ámbár mindannak, a mit a föld terem és nevel nagy ára van, mégis oly nehéz földet eladni, vagy haszonbérbe adni. Ily körülmények közt mezőgazdaságunknak feltétlenül szüksége van a jelenleg érvényben levő védővámoknak fenntartására, sőt ki kell a védelmet terjeszteni mindazon terményekre, melyek eddig abban nem részesültek, így lehet a repce- és kendertermelést, juhászatot és a gazdálkodás sok más, ezelőtt virágzó ágát ismét fellendíteni. A magyar mezőgazdaság fejlődése a kereskedelmi növények, mint czukorrépa, komló, dohány, kender és len, czirok és olajos növények, úgyszintén a gyümölcsfélék és konyhakertészeti vetemények nagyobb arányú termelésével jár. Ezek termesztése az eddig gabonát termő földek területét csökkenteni fogja, úgyszintén az állattenyésztés és hizlalás érdekében legelőül is több földet kell meghagyni és kukoriczát, árpát is nagyobb területen kell termelni, mint eddig. Mindamellett a búza-termelést is az eddiginél még nagyobb eredménnyel lehet folytatni a föld jobb megmunkálása és trágyázása által. Arra kell törekedni, hogy a mezőgazdasági termékek feldolgozása belföldön történjék és így kerüljenek kivitelre, a szarvasmarhát és sertést is meghízalva szállítsuk külföldre. Virágzó mezőgazdasági ipar teremtése és fejlesztése tehát elkerülhetetlenül szükséges mezőgazdaságunk érdekében, hasonlóképen égetően szükséges a földbirtok számára olcsó jelzálogos hitelről gondoskodni. A helyes termelési rendszert és jó vámpolitikát mintegy bekoronázni a jó földbirtokpolitika feladata. Általában a magyar mezőgazdaság nagy gondozást és tökebefektetést kíván, de ezeket meg is hálálja, sokkal több embernek adhat munkát és foglalkozást és jóval nagyobb számú népet eltartthat, mint most. — Azután következik Székely Artúr *A középeurópai gazdasági szövetség gondolatának története különösen a XIX. században* című dolgozata, melynek gondolatmenete a következő: A Németország és a Monarchia és esetleg Középeurópa többi államai közötti vámszövetség gondolata már majd hetven éve foglalkoztatja Németország és a Monarchia gazdasági és politikai köreit. Ausztria vámpolitikájának pedig ez idő alatt legizgatóbb problémája volt az a kérdés, mikép volna a Németországgal való gazdasági viszony a legezélszerűbben alakítható. Először az osztrák politikában a német *Zollverein* megalkulása óta a legutóbbi kereskedelmi szerződés megkötéséig jelentkezett a Németországgal való vámszövetségre irányuló törekvéseket ismerteti a szerző. Azután áttér a középeurópai vámszövetség gondolata történetének előadására. Ezután foglalkozik a szerző a legújabb idők vámszövetséges törekvéscivel, a melyek legnagyobb erővel a háború alatt jelentkeztek. A háború után bizonyynyal lesz majd mód

a gazdasági közeledésre a szövetséges államok között, a mely azonban minden valószínűség szerint a XX. század jól bevált vámpolitikai elvének, a legtöbb kedvezmények fenttartásával, egy mindegyik felet kielégítő és nem egymás kijátszására készült kereskedelmi szerződés keretében fog létrejönni. — Hallóssy István *Adalékok Új-Törökország kialakulásához* czímen a következő dolgozatot írta. A török nép született katona és a török állam katonai hódításokon épült fel. Mivel azonban a hódító és leigázott népek között — a nagy vallási ellentét folytán — assimilatio nem jöhetett létre, s mivel a törökség nagyfokú tolerantiája következtében a meghódított, de be nem olvasztott népek vallásukat szabadon gyakorolhatták, a különféle népesoportok egyházukban éltek tovább nemzeti életüket, míg a XIX. század — a török katonai erő meglazultával — meg nem hozta számukra is a szultán uralma alól való felszabadulást. A múlt század második felében a török nép lelkét még mindig egyedül a vallásos eszme töltötte be, az uralmukat biztosítani akaró despoták a saját céljaiknak megfelelőleg forgatván el Mohammed tanait, aránylag könnyű szerrel igázhatták le alattvalóik szellemi életét is. Az ország niveaujának megfelelőleg a gazdasági élet is a legprimitívebb viszonyok között tengődött. Végsőkig fokozta ezáltal a külföldön élő török hazafiak kétségbeesésével együtt tetterejét is, mely végre a Török-birodalom nemzetiségeit is a zsarnokság ellen való szövetkezésre készítette. A jam turcok, a nagy francia forradalom mintáját tartva szem előtt, pattantották ki a török revolutio szikráját, csak hogy az 1908-as forradalomnál egyrészt hiányzott egy fejlettebb gazdasági élet alátámasztása, másrészt a vallás ereje még mindig oly nagy volt, hogy II. Abdul Hamidnak — az 1909-es reactióban — ha rövid időre is, de sikerült az alsóbb papság segítségével zsarnok uralmát visszaállítani, bár hamarosan detronizálásával kellett megfizetnie e nem sikerült kísérletért. Új-Törökország megalakult, de sok volt a gyógyításra szoruló régi seb. A belső kiépítő munkára pedig ismét alig maradt idő, mert az albán felkelés, kurd és arab törzsek lázongásai egymást érték, majd a tripoliszi és balkán-háború következett, végezetül pedig a világháborúból kellett kivenni részüket. E háborúk hatásaként észlelhetjük, hogy a balkáni hadjárat után homogénebb lett a népesség és a török nemzeti öntudat kialakulása határozott irányt vesz. Külpolitikájában a világháború kitörésekor szakít a régi hagyományokkal és nyíltan a központi hatalmak mellé áll. Megerősödve lerázza magáról a capitulatiókat és visszanyervén önrendelkezési jogát, egymást követik az idegenek megadóztatása, a jövedelmi adó és az értékvám felemelése, továbbá az új autonóm vámtarifa életbeléptetése. De a társadalmi életben is határozott fejlődést tapasztalhatunk, mert az oszmánli láz elmúltával újra az iszlám eszméje kerekedett felül, de csak azért, hogy rövid idő múlva már a pántürkizmusnak adthasson helyet. Újabban sikerült tehát összeegyeztetni

az új-török embert alkotó tényezők két legfontosabbikát: a mohamedán vallást a török nemzeti öntudattal. Társulatok alakultak a nemzeti nyelv ápolására, férfiak és nők továbbképzésére. Mind erősebb lendületet vesz a turán mozgalom, mely alatt a régi török erkölcsösséghez való visszatérést és a külföldön élő fajrokonokkal való szellemi és népi egyesülést értik. Gazdasági életükben újabb szintén találunk szerveket, melyeknek határozott nemzeti karaktere elvitathatatlan, bár a kezdet nehézségein még alig jutottak túl. Az idők folyamán felismert és mind szorosabbra fűződött német-török Interessen-gemeinschaft azonban csak a mai háborúban már vérrel megpecsételt Waffenbrüderschafttá formálódott, tüzte ki a német munka legújabb feladatául: a Törökországban parlagon heverő testi, szellemi és anyagi javaknak mozgásba hozatalát. — Végül dr. Kircz Andorné *Az ausztriai magyarság* című az ausztriai 1910-iki népszámlálási közleménynek az Ausztriában élő idegen honpolgárookra vonatkozó füzeté nyomán ismerteti az ausztriai magyarság számát, földrajzi eloszlását az egyes tartományokban és főként foglalkozási statisztikáját. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Sz. L. *Háború és közgazdaság* címmel foglalkozik azon kormányhatósági intézkedésekkel, melyek az élelmiszerek elosztása, a nyersanyagok beszerzésére irányultak. A pénzügyek terén a valutaüzlet szervezése, a negyedik hadikölcsön kibocsátása és az új adójavaslatok betérjesztése voltak a lényegesebb mozzanatok. — (p. p.) ismerteti azután *Anatolia kincseit*, melyek a háború után a Bagdad-vasút révén kiaknázásra fognak kerülni. — A következő közlemény *A német birodalmi bank háborús munkájáról* közöl érdekes adatokat. A bank aranykészlete a háború kezdetétől 1915. év végéig megkétszereződött. — *Az Egyesült-Államok szénbányászata és szénkivitele* a háború folytán Európa felé az angol kivitel csökkenése miatt jelentékenyen emelkedett, épp úgy Délamerika felé is. Az amerikai szén a legtöbb piacot az angollal szemben végleg megszerezte. — *Külföldi munkások Németországban* cz. közlemény azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a mezőgazdasági munkálatok elvégzésére hiányzó munkások milyen intézkedésekkel volnának megszerezhetők, miután a külföldi idénymunkások politikai és socialis szempontból nem kívánatosak. — *A rózsaoalajipar Bulgáriában* a mezőgazdaság egyik jól jövedelmező tényezője, érdekes adatait hozza a közlemény. — *A német szén Délamerikában* cz. közlemény a német szén délamerikai befolyásával foglalkozik és ennek révén kimutatja, hogy az egyes államok milyen mérvben vették ki részüket a földrész gazdasági fejlesztésében. — Fuchs Albert ismerteti ezután Katona Béla: *Magyarország Közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1915. évről* cz. könyvét. — Krisztics Sándor ismerteti és bírálja ezután a m. kir. kereskedelmi múzeum közgazdasági szakkönyvtár címjegyzékének hetedik kiadását *Közgazdasági Szakkatalogus* cz. alatt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1917 február 5-én.

GOLDZIHNER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Melich János, Négyesy László, Schmidt József, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Fröhlich Izidor r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

29. SCHMIDT JÓZSEF l. t.: „Buddha az Avestában”.

30. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és SCHMIDT JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Trefort Ágost emlékezetére rendkívüli ö s s z e s ülés.

1917 február 5-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök, majd ILOSVAY LAJOS másod-elnök elnöklete alatt jelen vannak: b. Forster Gyula, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágocsy-Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, b. Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Degen Árpád, Divald Kornél, Éber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferenczi Zoltán, b. Harkányi Béla, Illés József, Jancsó Benedek, Kozma Andor, Magyar Gyula, Mahler Ede, Melich János, Nagy Ernő, Négyesy László, Pekár Gyula, Preisz Hugó, Rados Gusztáv, Reiner János, Schmidt József, 'Sigmund Elek, Szendrei János, Szinnyei Ferencz, Tagányi Károly, gróf Teleki Pál, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

31. BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök megnyitja az ülést és felkéri ILOSVAY LAJOS másodelnököt, hogy az elnöki széket elfoglalni szíveskedjék. Ennek megtörténte után:

32. BERZEVICZY ALBERT t. t. elnök: Trefort Ágost néhai elnök emlékezte, születésének századik évfordulója alkalmával. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

33. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró Wlassics GYULA és CONCHA GYÖZÖ r. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1917 február 12-én.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Alexander Bernát, Gaal Jenő, b. Láng Lajos, Nagy Ferencz, b. Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Csontos János, Domanovszky Sándor, Eber László, Fellner Frigyes, Ferdinándy Géza, Kollányi Ferencz, Kováts Gyula, Mahler Ede, Nagy Ernő, Reiner János, Sebestyén Gyula, gróf Teleki Pál, Thirring Gusztáv l. tt. — *A másik két osztályból*: Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Kövesligethy Radó, Szily Kálmán r. tt. — báró Harkányi Béla, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

34. GRÓF TELEKI PÁL l. t.: „A földrajzi gondolat története“. (Székfoglaló.)

35. KÁROLYI ÁRPÁD r. t.: „A bécsi békét megerősítő királyi oklevél meghamisítása“. Felolvassa ÁLDÁSY ANTAL l. t.

36. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY r. és gróf TELEKI PÁL l. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1917 február 19-én.

SZILY KÁLMÁN legidősebb rendes tag elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: gróf Széchenyi Béla t. t. — báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schafarzik Ferencz, Schuller Alajos r. tt. — Beke Manó, Buday Kálmán, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, báró Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Krompecher Ödön, Lörenthey Imre, Onodi Adolf, Pálffy Mór, Rátz István, Rejtő Sándor, Schaffer Károly, Sigmond Elek, Tötössy Béla, Tuzson János, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Szinnyi József r. tt. — Melich János, Négyesy László, Szinnyi Ferencz, Vári Rezső, Viszota Gyula l. tt. — Távolmaradásukat kimentették: id. Entz Géza r. t. osztályelnök és Koch Antal r. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

37. SZILY KÁLMÁN r. t.: „A pythagorasi alakok gyakorisága az egész számok során“.

38. ÖNODI ADOLF I. t.: „A mesterséges hangképzés- és beszédéről“.

39. KROMPECHER ÖDÖN I. t.: „Az adamantinoma eredetéről és szöveti szerkezetéről“.

40. SCIPIADES ELEMÉR vendég részéről: „Az osteomalaciáról“. Belső secretiós tanulmány. Előterjeszti KROMPECHER ÖDÖN I. t.

41. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ÖNODI ADOLF és KROMPECHER ÖDÖN I. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1917 február 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Badics Ferencz, Concha Győző, Csánki Dezső. Fröhlich Izidor, Hege-dűs István, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Császár Elemér, Eber László, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Kollányi Ferencz, Kornis Gyula, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Rátz István, Reiner János, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Váczy János, Vári Rezső, Vízota Gyula I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

42. Elnök úr megnyitja az ülést s bejelenti, hogy a februári és márcziusi összes ülések programját föl kellett cserélni, mert az 1916. évi számadások s az 1917. évi költségvetés elkészítése előre nem látott nyomdai akadályokba ütközött s így az elnökség a költségvetés tárgyalását kénytelen volt márcziusra halasztani. — Tudomásul szolgál.

43. HEINRICH GUSZTÁV r. t. előterjeszti az 1916. évi Kőcán-jutalomról szóló bírálati jelentést. Ezúttal oly színművek pályáztak, melyeknek tárgya III. Károly vagy Mária Terézia korából volt veendő. Mindössze három színmű érkezett be, melyeket a bizottság (Heinrich Gusztáv r., Ambrus Zoltán és Szinnyei Ferencz I. tt.) megbírált. A 3. számú darab („A zendülő“) gyenge, kezdetleges kísérlet, a másik két darab (2. sz. „A mig a király vadászik“ és 1. sz. „A háló“) sem sikerült színművek, de irodalmi színvonalon vannak, főleg az 1. számú, melyet a bizottság jutalomra ajánl. — A bizottság javaslata elfogadtatván, az 1. sz. „A háló“ cz. „Mária Terézia“ jeligéjű darab jeligés levele felbontatott, melyből LAMPÉRTH GÉZA neve tűnt elő.

44. NÉGYESY LÁSZLÓ I. t. előterjeszti jelentését a múlt évi Farkas-Raskó pályázatról. A beérkezett 14 hazafias költeményt Endrődi Sándor, Négyesy László és Vízota Gyula I. tagokból álló bizottság bírálta meg, mely jutalomra méltónak egy költeményt sem talált.

A bizottság javaslata elfogadtatott.

45. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására CSÁSZÁR ELEMÉR és VÁRI REZSŐ I. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztukben eljárak.

46. Főtitkár bejelenti, hogy február hóban az Akadémiának három kiváló tagja elhunyt. Meghalt február 3-ikán báró HORNIG KÁROLY biboros, veszprémi püspök, az Akadémia Igazgató-Tanácsá-

nak kitünő tagja, kinek gyászszertartásán BEKEFI REMIG r. t. képviselte az Akadémiát; -- február 8-ikán DÉCHY MÓR l. t., a kiváló geographus, kinek kaukázusi expedíciója és a Kaukázusról szerkesztett tudományos nagy munkája az egész világon méltó elismerésben részesült. Az Akadémia mélyen fájlalja, hogy elhunyt derék társának koporsójára, a gyászesetnek csak utólagos közlése miatt, koszorút nem tehetett és temetésén nem képviseltethette magát, ellenben gyászmiséjén a főtitkáron kívül LÓCZY LAJOS és SCHAFARZIK FERENCZ r. tt., valamint gr. TELEKI PÁL és THIRRING GUSZTÁV l. tt. megjelentek; — és február 23-ikán P. THEWREWK EMIL t. t., a classica philológiának legkitünőbb munkása hazánkban, a ki több művével a külföldön is elismerést aratott és tudománya számára számos kiváló és képzett erőket nevelt. Gyászszertartásán HEGEDŰS ISTVÁN r. t. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét (l. alább 140. l.). — Az Akadémia mély megilletődéssel fogadja nagyérdemű jeleseinek elhunytát és felhívja az I. és III. osztályt, hogy emlékbeszédéről gondoskodjanak.

47. Főtitkár jelenti, hogy gróf SZÉCHENYI BELA ig. és t. tag február 3-ikán töltötte be 80-ik életévét. Az elnökség testületileg óhajtott az Akadémia nagyérdemű, kitünő tagját ez alkalommal üdvözölni, de nemes társunk ezt szerényen elhárította magától, úgy hogy az elnök úr csak táviratilag tolmácsolhatta az Akadémia mély tiszteletét és meleg szerencsekívánatait. — Tudomásul van.

48. Főtitkár jelenti, hogy az elnökség a magyar kormány rendelete értelmében a felolvasó üléseket az Akadémia palotájában beszüntette, de a folyó ügyek elintézésére az összes Akadémia, valamint osztályai és bizottságai ezentúl is ülésezhetnek. — Tudomásul van.

49. Főtitkár jelenti, hogy körlevélben fölkérte az osztályokat a f. évi pályatételek megállapítására és a főtitkári hivatalba beküldésére. — Tudomásul van.

50. A II. osztály jelenti, hogy FELLNER FRIGYES l. t. kilépett a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank bíráló bizottságából, mire az osztály őt az Ullmann-pályázat bíráló bizottságába küldte ki. — Tudomásul van.

51. A III. osztály jelenti, hogy gróf TELEKI SAMU t. tagról LÓCZY LAJOS r. tagot kérte föl emlékbeszéd megtartására. — Tudomásul van.

52. Főtitkár jelenti, hogy Nagyszalonta városa február 23-ikán a márczius 2-ikára tervezett Arany János-emlékünnepegy elhalasztásáról értesítette az Akadémiát. — Tudomásul van.

53. A magyarországi tanítók Eötvös-alapja melegen megköszönte, hogy az Akadémia évi közgyűlésére átengedte felolvasóterméit. — Tudomásul van.

54. Meghívók érkeztek: 1. a nagyszalontai Arany-ünnepélyre (márczius 2.); — 2. a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésére (február 11.); — 3. a Magyar Tanítók Országos Eötvös-ünnepélyére (február 2.). — Tudomásul van.

55. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és HEGEDŰS ISTVÁN r. tagokat kéri föl.

Nekrologok.

I.

Hegedüs István r. t. beszéde Ponori Thewrewk Emil ravatalánál 1917 február 26.

Egy éve történt, hogy egyetemünk bölcsészetkara azt a férfiút, kinek ma ravatalánál állunk, születésének 78-ik évfordulóján a meleg szeretet és a hálás emlékezet őszinte kegyeletével üdvözölte. Ő egy mély érzéssel írott, könnyekig megható válaszban egész egyéniségét visszatükröző gondolatot fejezett ki. „A mélyen tisztelt kar üdvözlő irata úgy stilizálja életem finálóját, hogy az mintegy átmenetet képez a sphaerák zenéjéhez.”

Íme, ma, élete 80-ik évének küszöbén a láthatatlan világba tűnt el és az ő harmonikus lelke beolvad a sphaerák zenéjébe.

Bámulatosan gazdag és sokoldalú egyéniségének emlékét hagyta ránk műveiben és 37 éves tanári működésének emlékét az egymást felváltó tanulóifjúság lelkében, a tudomány iránti rajongás, az igazság kutatására serkentő buzgalom megtermékenyítő emótióiban.

És ha ő egy európai hírű tudósunktól, mint az egyetem Rectora e szavakkal búcsúzott el: „Az élet nyughatatlan ösztöne ráveszi az embert, hogy a föld gyomrából is kincset bányásson: a halál parancsa viszont arra kényszerít bennünket, hogy még legdrágább kincsünket is előbb-utóbb földbe temessük”: ma, mikor a Halál diadalmasan temet el annyi drága kincset, nem a harczytéren, nem a munka mezején, hanem a csöndes nyugalom révében tűnt el hangtalanul. Pedig mennyi hang olvadt egybe egy fenséges harmoniában az ő lelkében. A classikus költészet tiszta csengésű viszhangja, a magyar zene rythmikájának édes zöngelme, csodálatos tudása, a magyar nyelv szókincsének legrejtettebb hangja, népköltészetének gazdag ismerete. Azokban az egyesületekben és társulatokban, melyeknek buzgó munkása volt, mint a Magy. Tudományos Akadémia, a Philologiai Társaság, a Kisfaludy-Társaság, az ő egyéniségének más-más oldalát érvényesíthette, lelke gazdagságát pazar kézzel osztogatta. A Tudományos Akadémia Festus-kiadása, a codex Farnesianus fénynyomatú másolata tette lehetővé, hogy a latin nyelvkincs ez örökre

becses emléke ma már végleges formában megjelenhetett, mint azt Lindsay a maga kiadásának előszavában hálásan elismeri. A görög-latin írók kétnyelvű kiadását nemcsak szerkesztette, hanem Anakreon és a görög Anthologia fordításával gazdagította is. Értekezése az Akadémiában a magyar zenetudomány őstárgyalásának egészen új mezejét nyitotta meg.

A Philologiai Társaság megalapítója, 27 éven át elnöke volt. Elnöki beszédeiben a tudásnak annyi értékét hagyta ránk, mely a módszeres munkásságnak irányát jelölte meg, mintegy vezérfáklyát gyújtott.

Húsz évig dolgoztam vele egy műhelyben: az egyetem seminariumában, és tisztelettel töltött el, midőn láttam lelkiismeretes kutatásainak messze szétágazó mezejét. Mintha bányába kerültem volna, hol a csalóka drága fém rejtekhelyeit mutogatta.

Grimmnek mély jelentőségű jelszava: *Andacht zum Kleinen* volt az ő jelszava is. Ki nyelvészettel foglalkozik a röpke (ἐπεὶ περὶ οὐραίου) szót megállítja az idő folyamán. E szóban hosszúságados mult emléke él. Mint etymologus volt a legnagyobb.

Mikor kicsinylő megjegyzéseket hallottam a philologus aprólékos kutatásairól eszembe jutott Horatius örökszép gondolata:

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus invidi.
(Carm. III. 24. 31.)

Hányszor védte a philologiai kutatás lassú, pontos módszerét a kicsinyes gúnynyal szemben. Mint költőt is a kicsiny dolgokon csüngés ihlette gazdag epigramma-költészetére. Martialis és a görög anthologia fordítása nyújtott neki legnagyobb élvezetet. Az epigramma-költészetben a magyar classikus iskola hagyományát folytatta.

Az az epigramma, melyet a Magy. Tudományos Akadémia megbízásából a gerlachfalvi milleniumi emlékre írt, az ő szellemes költészetének egyik legbecsesebb terméke.

Egész életén át kísérté az a nagyraavagyó álma, hogy magyar Homerost adjon a nemzet kezébe.

A Kisfaludy-Társaságban mély hatást tett, midőn fordításából részleteket mutatott be. Hat éneket ki is adott, de a vállalat megakadt.

Bámulatos sokoldalúságának legpregnansabb emléke a József főherczeg cigány grammatikájához írt jegyzeteinek kapcsán a cigányok történetére vonatkozó hihetetlen széles olvasottságon nyugvó értekezése.

És ugyan ő az Akadémiának kétszer nyerte el koszorúját. A *helyes magyarság elvei* cz. pályanyertes művével és Festus-kiadásával. Minő két külön világban találta föl magát!

De hatásának igazi tere az egyetemi oktatás. Rajongó szeretettel csüngött az ifjúságon. Ennek megható mozzanata volt az a ténye, hogy midőn az egyetemről elvált és nyugalomba vonult, minden tanítványának megküldte arcképét. Becses történeti emlék tanítványainak gondosan megőrzött jegyzéke.

Mikor az egyetem Rectora lett 1899—1900-ban, két beszédet tartott, melyek egyetemünk történetének maradandó emlékei közé tartoznak. Az a színes rajz, melyet az egyetem újjáalakításának 120-dik évfordulóján rajzolt az egyetem Budára történt áthelyezésének ünnepélyéről, a legaprólékosabb levéltári kutatáson alapszik és a ki az egyetem történetét megírni hivatott lesz, benne bizonyára becses anyagot talál.

Előadásainak könyomatos ívei nemzedékről nemzedékre szállottak. Nem az a fénykép a maradandó, melyet tanítványainak atyai szeretettel küldött, de az ifjúi szív lelkesedését, nemes emótióiban, a tudomány lelkiismeretes művelésében tükrözik vissza az ő szellemi képe. Ez az az emlék, melyet Tacitus mint az igazi halhatatlanság ércznél maradandóbb emlékét említi föl a maga Agricolájában.

Drága halott! Azt hiszem, hogy most Te is, ki a halhatatlanság földi alakjáért oly hévvel lelkesedtél, elérted, a mit Greguss Ágost haláláról írott epigrammodban zengettél:

„Bizva tekintettel a síri homálynak eléje:
Mester nem hal meg, műve örökre tanít“.

Igen, midőn a Magyar Tudományos Akadémia, a Tudomány-Egyetem, a Kisfaludy-Társaság és a Philologiai Társaság nevében búcsút mondok, visszhangként mondom utánad:

„Mester nem hal meg, műve örökre tanít“.

Azok a koszorúk, melyek ravatalodnál egymás mellett, mint az egymástól elválhatatlan Gratiák együtt vannak, jelképezik azt az összhangot, melyben lelkedben a tudományt és a szépnek cultusát egyesítetted.

Isten veled!

II.

Hutyrá Ferencz l. t. beszéde Rátz István l. t. ravatalánál 1917 márcz. 2-án az Allatorvosi Főiskola aulájában.

Tisztelt Gyászoló Közönség!

Munka közben, mely éltető eleme volt, — kevéssel azután, hogy elhagyta kedves tanítványai meghitt körét, a kik áhitattal hallgatták szeretett tanáruk ajkáról a tudomány igéit, — csendes

laboratoriumában, melynek falai között a tudós elmélyedésével foglalkozott az élet és a halál problémáival, hirtelen megtört az élettereje és most itt fekszik, hidegen és némán a sötét ravatalon, utolsó állomásán a nagy útnak, melyről soha nincsen többé visszatérés.

Mi pedig, kartársai, barátai és tisztelői, a fájdalomtól lesujtott családjával együtt, lelkünk mélyén megrendülve, hiába keresünk feleletet töprengő kérdésünkre: miért kellett ennek az értékes, munkás emberéletnek ennyire időelőtt, mielőtt még szeretettel szőtt terveit mind megvalósíthatta volna, derékban kettészakadnia?

Ezelőtt 28 évvel, ifjan, friss munkakedvvel és nemes ambícióval, csatlakozott hozzánk társul ahhoz a munkához, mely az állatorvosi tudomány és szakoktatás fejlesztését vallotta céljául. Akkortájt kezdett nálunk e szakmának nagy közgazdasági és egészségügyi jelentősége igazában kibontakozni és Rátz István lelkesen szegődött ennek az akkor még kevésbé méltányolt ügynek hívéül, mert érezte, hogy tehetségével, munkabíráásával ezen a téren értékes szolgáltatásokat tehet a hazájának. Kezdetlegesesek voltak a viszonyok, melyek közé lépett; a feladat is merőben új volt előtte; de ő tetterkész elhatározással fogott hozzá és céltudatos következetességgel dolgozott a megvalósításán.

Egész lelkében összeforrvá az új ügykörrel, buzgón vett részt azokban a reformmunkálatokban, melyek az egyszerű tanintézetet akadémiai, majd főiskolai színvonalra emelték, s egyben folyton mélyítette és tágitotta a reá bízott intézmény munkakörét. Az alig néhány kis szobából álló szűkös tanszékből tágas intézet lett, melyben évről évre gyarapodtak a tanítás és búvárkodás eszközei, folyton bővültek a gazdag és egy részökben párjukat ritkító gyűjtemények, a melynek falai között serényen, megszakítás nélkül folytak a vizsgálódások és kísérletezések. Ennek a munkának eredményeképpen hatóságok és gazdák évenként ezerszámra menő esetekben kaptak értékes felvilágosításokat és tanácsokat szakügyekben, másrészt sűrű egymásutánban jelentek meg az értékesnél értékesebb tudományos értekezések, melyek Rátz István nevét rövidesen ismertté és tiszteltté tették nemcsak hazánkban, hanem messze ennek határain túl is, egyben pedig a magyar tudományosságnak becsületet szereztek.

A Magyar Tudományos Akadémia egyike volt az első tudományos testületeknek, melyek ezt a tudományos tevékenységet méltányolták, midőn öt ezelőtt már 14 évvel levelező tagjául választotta, majd a bel- és külföldi társulatoknak egész sora iktatta tagjai közé, mint kiváltképen az állati élősködők érdekes világának alapos ismerőjét és a róluk szóló tan egyik legkiválóbb képviselőjét.

Az intézeti és laboratoriumi munka azonban nem elégítette ki nemes becsvágyát; társadalmi téren is akarta gazdag tapasztalatait és széleskörű tudását a közügyek javára értékesíteni. Melegen érző szíve mindenekelőtt arra készítette, hogy foglalkozzék az állatorvosi kar társadalmi kérdéseivel s mint főtitkár teljes odaadással látta el az Országos Állatorvos-Egyesület ügyeit, ezek között legnagyobb előszeretettel azokat, melyekkel az özvegyek és árvák, vagy mint legutóbb Erdély megpróbáltatása alkalmával, balsorsba jutott kartársait támogathatta vagy gyámolíthatta. A midőn pedig megindult a vészvilágongatás, odasietett a Vörös Kereszt zászlaja alá, hogy felvilágosítással, tanácsokkal és vigasztaló szóval enyhítse a hadifogságba került vagy a harc-téren megsebesült vagy elesett hős katonáink hozzátartozóinak aggodalmait és fájdalmát.

A megfeszített munka, mely a Kárpátok fenyegeiben és a Balaton kies partján, rajongón szeretett családjá körében sem engedte pihenni, végül is kimerítette az életenergia gazdag forrását.

S most itt állunk, mélységes bánattal szívünkben, kihűlt tetemed előtt, hogy örökre búcsút vegyünk Tőled, kedves kartársunk, jó barátunk!

Szomorú megilletődéssel teszen le ravatalodra az őszinte kegyelet, a tisztelet és a hálás elismerés koszorúját Főiskolánk nevében, melynek életed munkásságának legjavát szentelted, — a Magyar Tudományos Akadémia nevében, melynek érdemeidért nagyrabecsült tagja voltál, — az Országos Állategészségügyi Tanács nevében, melynek munkálataiban szakavatott véleményeiddel buzgón résztvettél és az Országos Állatorvos-Egyesület nevében, melynek irányítója és hű sáfárja voltál. S fájdalmas búcsút veszek Tőled én külön is, mint felejtethetetlen, negyedszázadon keresztül hűséges társamtól a főiskolai és egyesületi élet munkájában.

Emlékedet szívünkbe zártan életünk fogytáig el nem halványuló kegyelettel fogjuk ápolni, meg fogja őrizni Főiskolánk, melynek díze és büszkesége voltál, és élni fog emléked a tudomány történetében, melynek lapjaira felfedezéseiddel és tanulmányaid betűivel soha el nem múlóan vésted be a nevedet.

Isten veled!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET.

1917. április 15.

4. FÜZET.

A bécsi békét megerősítő királyi oklevél meghamisítása.

(Kivonat *Károlyi Árpád* r. tagnak Áldásy Antal l. tag által 1917 febr. 12-én bemutatott dolgozatából, mely egyik fejezete a Magyar Országgyűlési Emlékek sajtó alatti XII. kötetének.)

A mikor Illésházy István, a Bocskay-párti magyarság főmegbatalmazottja 1606 június 23-ikán Bécsben a fölkelő magyarság és a király közötti kiegyezést — mely történetünkben a „bécsi béke“ név alatt ismeretes — Mátyás főherczeggel a király főmegbizottjával megkötötte, megállapodás történt a felől is, hogy a királpárti és a fölkelő magyar rendek küldöttségei, aztán az osztrák örökös tartományok meghatalmazottjai Bécsben augusztus hó folyamán össze fognak gyűlni a végre, hogy itt egyrészt kicseréljék azokat az ünnepélyes diplomákat, a melyek által a király és a fölkelő magyarság választott fejedelme a bécsi békét megerősíti, másrészt megállapítsák, átadják és átvegyék azon okleveleket, a melyekben az örökös tartományok az uralkodóért a kiegyezés szigorú megtartása felől a magyarokkal szemben kezes-séget vállalnak.

Ez az augusztusra tervezett összejövetel azonban kitolódott szeptemberig. Bocskay ugyanis a bécsi béke czikkeit — a maga alkotmányos fölfogásához híven — nem csupán tanácsosai, hanem az országgyűlési rendek elé terjeszté, a kiket e czélra Kassára hívott egybe. Ez az országgyűlés a kiegyezés föltételein szigorú kritikát gyakorolt; végzéseiben e föltételek nem egy pontjának módosítását követelte s mikor megválasztá azt az ünnepélyes nagy bizottságot, mely a főntebb említett czélból Bécsbe volt menendő, utasítást is adott e bizottságnak arra, hogy a módosításokat lehetőleg egy pótegyesség alakjában fogadtassa el a főherczeg által.

Az osztrák örökös tartományok fölhatalmazottjai és a magyar királpárti rendek képviselői már régen együtt voltak Bécsben, midőn oda szeptember 7-dikén estefelé Bocskayék nagy kül-

döttsége Illésházy vezetése alatt megérkezett. A küldöttség fogadtatása valami szivesnek nem volt mondható. A főherczeg ugyanis a kassai végzéseknék híret vévén, fölháborodott azon, hogy a kassai gyűlés a bécsi békének a főherczeg kormányzói tisztségéről szóló pontján olyan módosítását kívánta, a mely a megválasztandó nádort teljesen függetlenné teszi vala a főherczegkormányzótól s így a kormányzói állást fölöslegessé. Kijelentette Mátyás, hogy neki ilyen kiegyezés nem kell — s így Illésházyék mindjárt megérkezésük napján, mielőtt akár a főherczeg fogadta volna őket, akár az osztrák rendek küldöttségeivel érintkezésbe léphettek volna, nyakig estek a legkellemetlenebb helyzetbe. A királypárti magyarság főbbjeivel akarva-nemakarva tüstént még aznap beható tárgyalásokba kellett bocsátkozniok a kormányzói hatáskört csorbitó módosítás elejtése s a bécsi béke idevágó rendelkezésének változatlan elfogadása felől. Ezt határozottan és mint oly sine qua nont követelte a főherczeg, a melynek teljesítése nélkül a megerősítő oklevelek kicserélésről és a garantialis diplomák megállapításáról szó sem lehet. Heves viták után jött csak s nagynehezen oly compromissum Illésházyék és a főherczeg magyar megbízottjai között létre, a mely a főherczeget kielégítette.

De a míg Illésházyék bécsi szállásán ezek történtek, az alatt nagy dolog ment végbe a Bécsi Burgban. Olyan, a mely minden mást, a mi eddig a kiegyezés változatos terén előfordult, jóval fölülmult s a főherczeget és meghitt tanácsosait nagyfokú izgalomba hozta. Ez a dolog pedig a kiegyezést megerősítő királyi oklevél ügye volt.

Tudni kell, hogy a júniusi békét a király Prágában 1606 augusztus 6-ikán főként a spanyol nagykövet, a pápai nuncius és Forgách Ferencz püspök-kancellár közös nyomása alatt, Mátyás főherczeg igyekezetei és rimázkodása ellenére nem föltétlenül és egyszerűen erősíté meg, hanem olyan föltételekhez köté, oly különös kikötésekkel korlátozá kir. megerősítését, a melyek a vallás szabad gyakorlatát s a magyarság néhány más követeléseit kétségesekké és így a már nagynehezen létrejött kiegyezést megint bizonytalanná teszik vala. Ezzel a csodálatos oklevéllel s a rája vonatkozó utasítással Rudolf a titkos tanács egyik tagját, Stralendorff németbirodalmi viczekancellárt küldé augusztus közepén Bécsbe: meghagyta azonban neki, hogy addig a míg a Bocskay-párti küldöttség Bécsbe nem érkezik, ne csak ki ne adja kezéből az oklevelet, hanem egyáltalán tudtul se adja a főherczegnek, hogy a kir. megerősítés nála (Stralendorffnál) van! Bevallott célja küldetésének az volt, hogy tolmácsa legyen a császár nézeteinek és akaratának Mátyás oldalán a szeptemberi összejövetel értekezletei alatt s a kiegyezés értelmében a törökkel

is megkezdendő béketárgyalások praeliminarái megállapításánál. Így történt, hogy a főherczeg még szeptember 7-ikén délelőtt, félnappal Illésházyék megérkezése előtt még mindig nem tudta, vajjon megerősíté-e már Rudolf a bécsi békét s gyorsfutár által, kétségbeesve, sürgette az immár kieserélésre kerülendő királyi confirmatiós levél kiküldését.

Stralendorff azonban nem várhatta be Illésházyék Bécsbe érkezését. Szeptember elsején a császári titkos tanács elnöke Breuner főmarsall a Prágában dülő pestisben hirtelen elhalt; két titkos tanácsos: b. Liechtenstein Károly és b. Molart Ernő az uralkodó megbízásából éppen a kiegyezés dolgában régóta Bécsben időztek; egy-két kegyvesztett titkos tanácsosnak az udvart kerülnie kellett; néhány főbb udvari tisztség, melylyel a titkos tanácsosság és miniszteri hatáskör volt összekapcsolva, betöltetlen állott és így a tanácsadók nélkül maradt császárnak, különösen németbirodalmi ügyekben, sürgetően és halaszthatatlanul szüksége lőn a viczekanczellára. Sürgősen visszaparancsolta hát Stralendorffot s meghagyta neki, hogy a kir. megerősítő oklevelet adja át a főherczegnek s informálja őt a hozzácsatolt utasításról. Ennek a meghagyásnak a viczekanczellár szeptember 7.-én, néhány órával a Boeckay-párti küldöttség Bécsbe érkezése előtt felelt meg s mikor átadá a megerősítő diplomát a főherczegnek, a vett parancshoz képest értesíté egyszersmind a császár akaratáról is, hogy azon esetben, ha a fölkelő magyarok a megerősítő oklevelet úgy a mint kiállított (tehát az említett föltételekkel és korlátozásokkal) semmikép nem akarnák elfogadni, akkor a főherczeg a mellé rendelt császári kiegyezési biztosokkal főként b. Liechtenstein Károlylyal és b. Molart Ernővel — a lehető legnagyobb szorgalommal igyekezzék a kir. megerősítő oklevél egy olyan szövegének megfogalmazásán, a mely szöveget Boeckayék elfogadhatnak, de a mely, a *mennyire lehetséges*, a kath. egyház és a főpapi rend jogaira s a királyi jogok teljességére ne legyen sérelmes. Ezen cél elérése végett, egy ilyen új kir. megerősítő oklevél kiállításához egy a király aláírásával már ellátott fejtér pergamen-lapot („carta bianca“) adott át Stralendorff a főherczegnek s mellé még a császár egy tiltakozó oklevelét, a melyről alább lesz szó.

Könnyű elképzelni a főherczeg meglepődését, mikor az átvett kir. megerősítő oklevelet, ezt a föltételekhez kötött, megszorításokkal teli ratificatiót olvasta! Tüstént tisztában volt azzal, hogy *ezt* a megerősítést azok a magyarok, a kik ime a kassai országgyűlésen még a már megállapított júniusi béke-czikkekkel sem voltak egészen megelégedve, ugyan soha el nem fogadják — és hogy ezért azt a kir. oklevelet félre kell tennie, de élnie a meghatalmazással, melyet neki bátyja a „carta bianca“,

a „fehérlap“ alakjában adott meg. Világos volt azonban előtte és tanácsosai előtt az is, hogy erre a carta biancára csak olyan szöveget lehet és szabad ráíratni, a melyből a félretolt, aug. 6-iki kir. megerősítő oklevél minden kikötése, megszorítása elmarad, a mely egyszerűen megerősíti a bécsi békét úgy, a mint megkötöttet. Ez lesz az egyenes eljárás a király részéről; hasznos egyszersmind Bocskayék augusztusi gyűlésével szemben is, mely a megállapított föltételeknél még messzebb akar menni. Ha erre a carta biancára az egyszerű, föltétlen megerősítés szövege ráíratott, majd ráfüggeszteti a Bécsben időző magyar kancellár a kir. pecsétet, aztán aláírja szabály szerint ő is, meg a Bécsben Mátyás oldalánál székelő kir. kancelláriai titkár Nagymihályi Ferencz is.

Néhány óra munkája lesz tehát az egész s a főhercegnél tisztelegő kassai küldöttség előtt idejekorán föl lehet majd mutatni a kir. megerősítést és hivatkozni rá mint bevégzett tényre a küldöttség kívánta pótegyesség elve ellen is.

Könnyű lesz vala hát a megoldás így elméletben. Igen, de a gyakorlatban! Hiszen az teljesen ki volt zárva, hogy Forgách, a püspök-kancellár olyan szöveget szentesítsen a maga aláírásával, a melyből azok a famózus kikötések és föltételek hiányoznak! Hiszen éppen ezek a föltételek és kikötések fölvétele a kir. megerősítő diplomába volt a gyümölcse a püspök, a pápai nuntius és a spanyol nagykövet vállvetett munkálkodásának!... És Forgách püspök annyira ment a maga szigorú főpapi álláspontja következetes megtartásában, hogy pl. sem az Erdély átadásáról (Bocskay részére), sem a közbocsánatról szóló kir. diplomákat bizonyos egyházjogi, vélt sérelmek miatt nem írta alá. Még ezeknél a diplomáknál is fölülkerekedett benne a főpap a kancelláron. Hogyan írná hát alá a kárhozatos bécsi czikket, a vallásszabadság stb. *föltétlen* megerősítéséről szóló bármi diplomát?!

De nemcsak arra nem számíthattak Mátyásék, hogy Forgách a carta biancára készítendő új szöveget aláírja, hanem bővebb meggondolás után még megkísérteniök sem volt szabad a kancellár kapacitálását. Mert bizonyosra vehették, hogy a mint szándékukat megtudja Forgách, azonnal föllovalja a nuntius és a spanyol követet, olajat önt a tűzre, szóvá teszi az ügyet a Bécsbe összegyűlt összes rendek előtt s így veszélyeztetni fogja a szeptemberi összejövetel egész célját. Belenyugodtak volna hát abba, hogy a királyi diplomáról a kancellár aláírása hiányozzék s noha ez a szabályok és törvényes szokás ellen lesz vala, jó okuk volt hinni, hogy a magyarok a diplomát, ha szövege a kívánalomnak egyébként megfelel, e nélkül az aláírás nélkül is elfogadják, miután köztudomású volt, hogy Forgách a bécsi béke ellen a vallásszabadságot megadó s egyéb az egyházra

vonatkozó cikkei miatt országvilág előtt fennen tiltakozott. A kancellár aláírása eszerint bátran elmaradhatott volna.

Fölmerült azonban egy másik, kényesebb bökkenő, a kir. pecsét kérdése. Ez a pecsétnyomó a kancellár őrzete alatt áll s ha kikívánja tőle a főherceg, tudni akarja majd Forgách, hogy micsoda oklevél megpecsétlésére kell. És ha megmondják neki, nemcsak megtagadja kiadását, hanem a maga elkeseredett erélyével erre is megindítja a legkiméletlenebb actiót a nuntiusnál stb. Ezen a bökkenőn már nem lehetett átugorni, mert pecsét nélkül csakugyan nem lehet kiállítani a kir. diplomát.

Semmit sem ért hát a főhercegnek küldött királyi „carta bianca!”

Keserves nap volt az a Kisasszonynapja 1606-ban a bécsi Burghban! és drága volt a jó tanács.

De megadta ezt a jó tanácsot ingyen ama szeptemberi napok Kolumbusa: b. Liechtenstein Károly titkos tanácsos. Elő kell venni — mondá — azt a másik kir. oklevelet, a melylyel Rudolf az első bécsi békét, a február 9-ikét, márczius 21-én egyszerűen, minden fönttartás nélkül megerősíté, de a melyet Mátyás nem adhatott át a fölkelő magyaroknak, mert azok azt az egész februári békét vagy kiegyezést visszautasították. Ezen a márcz. 21-iki kir. megerősítő diplomán rajta van a kancellár aláírása is, rajta függ a kir. pecsét is. Ki kell a közepe tájáról a febr. 9-diki s a legvégéből a márcz. 21-iki dátumokat törölni vagy vakarni s helyükbe a június 23-iki, illetőleg az augusztus 6-iki dátumokat iktatni. Hozzáértő ember meg tudja ezt csinálni. Ha sikerül: minden jó. Ha pedig netalántán nem jól sikerülne: akkor lehet majd tovább gondolkodni, hogyan használtassék föl mégis az a carta bianca s hogyan szerezzék meg rá a királyi pecsétet.

Ebben történt megállapodás — s a márcziusi oklevélből a kérdéses dátumok csakugyan művészileg, remekül eltávolítottak, akár vakarás útján (noha ennek a pergamenen a legkisebb nyoma sem látszik) akár vegyi úton. Most már csak az volt hátra, hogy ugyanaz a kéz írja bele az üressé vált helyekre az új dátumokat, a mely kéz azt az egész márcziusi diplomát írta. Elhozatták hát Prágából a m. kir. kancellária öreg notáriusát, Dömölky Gergely uramat, a ki a rábizott föladatnak ügyesen meg is felelt: szépen beleírta, az üres helyekre, az oklevél közepe táján a *második*, a júniusi bécsi béke dátumát, a „vice-sima tertia mensis Junii“-t, a végébe pedig a kir. megerősítés napját a „sexta die mensis Augusti“-t. Most már aztán minden a legszebb rendben volt. A februári, azaz első bécsi békét megerősítő, amúgy is czéltalan és tárgyaltalan márczius 21-iki oklevél eltűnt a valóságok világából, magára vette az augusztus 6-iki

kir. megerősítés álorczáját. Hogy azonban ez, az Országos Levéltárban őrzött augusztus 6-iki kir. megerősítés tulajdonkép nem egyéb mint a februári, azaz első bécsi béke márczius 21-ikén kelt kir. megerősítése, azt mindjárt látjuk, ha az utóbbinak most is meglevő fogalmazását a mondottak szerint praeparált oklevéllel összevetjük. A fogalmazat a róla leírt eredetivel — kivéve természetesen a két „kijavított“ dátumot — szószerint egyezik.

De még más valami is mutatja, hogy az Országos Levéltár augusztus 6-iki kelettel bíró „eredetije“ tulajdonkép *nem az igazi*, augusztus 6-iki kir. megerősítő oklevél. És ez a más valami a betoldott dátumok *tintájának a színe!*... Hiába járt el Dömölky uram a legnagyobb körültekintéssel. Hiába előzték meg a kérdéses dátumok betoldását szorgos tintapróbák. Hiába volt az új dátumok tintaszíne a betoldáskor teljesen azonos az egész többi szöveg írásának tintaszínével. Az időn nem lehetett kifogni. Ugyanis vagy azért, mert a Bécsben használt tinta jobbminőségű volt a márcziusi prágainál, vagy azért, mert a régi dátumok eltávolításánál alkalmazott vegyi szerek a pergaménre s innen a bécsi tintára visszahatottak: a századok folyamán az oklevél egész szövegének írása halványnyá fakult, a betoldott dátumok tintaszíne ellenben megmaradt haragos feketének, a mi az oklevél szemléleténél a leglaikusabb nézőnek is szembeötlök.

Akkor azonban, a mikor ez a „dátum-javítás“ történt, a kétféle tinta színe közt nem volt semmi különbség. Mátyás biztosai tehát nyugodtan mutathatták föl, — hogy az uralkodó parancsát lehetőleg betű szerint teljesítsék —, Illésházyék előtt az augusztus 6-iki *igazi*, vagyis föltételes kir. megerősítés oklevélét s mikor ezt Bocskayék bizottsága, a mint előre volt látható, visszavetette, nyugodtan vehették elé a másik, a praeparált oklevelet, a föltétel és fenntartás nélküli megerősítést, a melyet Illésházyék elfogadtak és magukkal vittek Bocskayhoz, a honnan később a nádorok kezéhez, majd az Archivum Regnicolare-ba s végül a mostani Országos Levéltárba jutott. Az áloklevéllel szemben az *igazi* augusztus 6-iki kir. megerősítő diploma pedig, melyet a főherczeg tisztelettel félretolt, a bécsi állami levéltár Hungaricái közé került s most is ott őriztetik.

A kérdés már most az, minő szemmel tekintsük azt a magyaroknak átadott, augusztus 6-iki dátummal bíró oklevelet?

Érdemileg vagy lényegileg éppenséggel nem mondható hamisításnak. Hiszen Rudolf maga hatalmazta föl Mátyást, hogy ha a magyarok nem fogadnák el az ő augusztus 6-iki föltételes megerősítését, helyette *lehetőleg* — „so viel immer möglich“ — olyan szöveget szerkesztszen, mely a királyi és egyházi jogok minden praejudiciumának elejét vegye s ezt a szöveget aztán irassa rá a király által aláírt fehér lapra, a „carta biancára“.

Igen, de *ilyet* szerkeszteni meg teljes lehetetlen volt. Jól gyanította, sőt tudta ezt az uralkodó; azért küldte Mátyáshoz azt a tiltakozó oklevelét is, a melyről főntebb említés történt, a melynek célja volt őt, a királyt, mintegy kimenteni a katolikus világ előtt, ha sehogy sem sikerül valami föltételes, megszorító szöveg elfogadására rábírnai a magyarokat. Aztán meg egy, szeptember 3-iki rövid leiratban, mely Mátyást Stralendorff visszahívásáról értesíté, tisztán a főherczegre bízta kir. bátyja a kiegyezésnek belátása szerint való nyélbesütését. Hogy nem a számára kiküldött „carta bianca“-t használta föl Mátyás a kitűzött célra, annak valóban nem ő, hanem a magyar kancellár csökönyössége volt az oka. Azt pedig, hogy nem magától „componált“ új megerősítő szöveget a főherczeg, hanem olyan szöveget vön alapul, a melyet márcziusban már maga a király hagyott jóvá, azt bizonyos tekintetben még igen loyális eljárásnak is tarthatták Mátyás tanácsosai. Tehát *érdemileg* szó sem lehet hamisításról.

Alakilag ellenben, igenis, hamisítással van dolgunk.

És ez az alaki hamisítás okozott széles körökben megbotránkozást, mikor 1606 vége felé a dolgot Himmelreich kir. tanácsos, a prágai udvarnál székelő magyar kir. kancellária titkárja gyanítani kezdte, gyanúját a spanyol követtel és a nuntiusal közölte és az utóbbival aztán a dolognak alaposan végére is járt.

A nuntius jelentésére a pápai államtitkár az apostoli szék nevében a leghatározottabban sürgette az orvoslást: nyílt és kiméletlen közzétételét a hamisítás tényének s az igazi, aug. 6-iki kir. megerősítő oklevél változatlan kiadását. A kedélybajos és mind e dolgokkal voltaképp keveset törődő, csak éppen öcsce, Mátyás ellen gyanakvó Rudolfnak valamit, nem annyira Róma sürgetésére, mint más, politikai okból tennie kellett a kellemetlen ügyben. A bécsi béke megállapítása szerint ugyanis a kiegyezést a legközelebb 1607-ben egybehivandó általános magyar országgyűlésnek be kell czikkelyezni. Ha már most ezen a dietán a katolikus párt Forgách vezetése alatt azzal tiltakozik a vallásszabadság s a katolikus egyház előjogainak megsértése ellen, hogy az ezeket tartalmazó bécsi béke csak egy hamisított királyi oklevéllel van megerősítve és így nem érvényes: e leleplezésre az összes protestáns és Boeskey-párti rendek föl fognak zúdulni s újra kitör a forradalom. Sok tanácskozás után hát 1607 márczius 30-iki kelettel egy új kir. megerősítő levelet küldött öcscéhez a király, hogy azt, ha kell, az országgyűlés elé terjeszsze. Ennek az új kir. megerősítésnek a szövegét azonban nem ismerjük; de hogy ez nem olyan merev és föltételes lehetett mint az előbbi (t. i. az igazi augusztus 6-iki) s hogy főként annak az előbbinek a meghamisítását —

mint az apostoli szék kívánta volna — semmikép meg nem bélyegezhette sőt arról nem is nyilatkozhatott, azt jó okunk van binni.

Az 1606. évi október óta ugyanis ugyanaz a b. Liechtenstein Károly volt a titkos tanács elnöke, a kitől a márcziusi kir. megerősítő diploma kijavításának vagy mondjuk, meghamisításának eszméje származott s mellette a legbefolyásosabb miniszter az a b. Molart Ernő volt, a ki ezen oklevél praeparáltatásában Liechtensteinnak segédkezett. Nem valószínű, hogy ezek ketten most, 1607 tavaszán, saját magukat pellengérré hagyták volna császári uruk által állíttatni.

Az 1607 márcziusi új kir. megerősítés ténye — melyről eddig semmit sem tudunk — csak curiosum, mert szerepet nem játszik történetünkben. Az 1607-iki pozsonyi országgyűlés nem olyan lefolyást vón, hogy azon Mátyásnak alkalmá lett volna, ha akarja is vala, az új megerősítést bemutatni. De bizonyára nem is akarta; sőt minden valószínűség szerint a fölmerülhető kellemetlenségek elhárítása céljából egyszerűen megsemmisíté azt. Mert semmi nyoma nem maradt az új megerősítés szövegének sem eredetiben sem fogalmazásban. A „hamisítás“ egész ügye szépen elaludt az esztendő folyamán. Csak a rákövetkező évben, 1608-ban, mikor Mátyás a januári pozsonyi országgyűlést bátyja parancsa ellen hívta össze és megalkotta rajta és vele a magyar, osztrák és morva rendek híres unióját, mikor tehát a viszály a két fíver közt nyíltan kitört: csak akkor vádolta meg a katolikus világ előtt és a németbirodalmi rendekhez intézett irataiban öcsesét a császár azzal, hogy a főherczeg velük 1606-ban a bécsi béke kir. megerősítésnek olyan szövegét közlé, a melyet ő, a király, nem adott ki, mert az ő megerősítő oklevele a királyi jogok teljességének és a kath. egyház szabadalmainak fenntartását világosan kikötötte. De hamisítással nem merte a császár még akkor sem megvádolni öcsesét, mert az utóbbinak módjában állott volna bebizonyítania, hogy maga a király hatalmazta fel őt azon kikötések és fenntartások elejtésére. S hiába volt Rudolf hivatkozása azon tiltakozó oklevélre is, a melyet a carta bianca mellett Stralendorff által 1606 szeptemberében öcsesének átadatott, mely most is eredetiben megvan, 1606 augusztus 8-iki dátummal, a bécsi államlevéltárban.

Ez a tiltakozás, mint fentebb említők, éppen a mellett szól, hogy a császár maga is jól tudta, hogy az ő föltételes megerősítését a magyarok nem fogadják el s hogy olyan oklevelet kell kiállítania, mely pur et simple, minden kikötés és föltétel nélkül erősíti meg a bécsi békét. Éppen ezért hangoztatja ezen „ad usum Delphini“, a katolikus körök csitítására készült tiltakozás, hogy Rudolf kénytelen volt a bécsi békét kedve

ellen megerősíteni s e miatt a kényszer miatt nem is érzi magát lelkiismeretében a megerősítés ténye által kötelezettnek. Ezt a tiltakozó levelet Mátyásnak azért küldé el akkor a király, hogy egyrészt elhárítson magáról a katolikus világ előtt minden felelősséget a protestantizmusnak adott engedményekért, másrészt hogy Mátyás ennek az oklevélnek bizalmas felmutatásával megnyugtathassa a jövő miatt aggódó magyar és osztrák katolikusságot.

Mátyás azonban, nagyon helyesen, tisztelettel félretette ezt a politikátlan tiltakozást is. Hiszen ha ezt — a mint várható volt — a magyar és osztrák főpapság — minden „bizalmas“ közlés ellenére is — világgá kürtöli, a forradalom azonnal új lángra lobban Magyarországon. Ugyancsak igen okosan félretelt a főherceg még egy más, ezzel kapcsolatos és már a kivitel stádiumához jutott tervet is. Trompfra trompf: ez volt az a terv. Ha császári bátyja a maga tiltakozásával magáról a katolikus világ előtt elhárítani s Mátyás nyakába sózni akarja a felelősséget a magyaroknak engedett vallásszabadságért: akkor ő is ki fog egy hasonló tiltakozást állítani; ő is a kényszerhelyzetre és elhagyatottságra fog hivatkozni mint olyan okokra, a melyekkel szemben nem volt más választása, mint az az olyan-amilyen kiegyezés a magyarsággal; ő is ki fogja jelenteni, hogy ezért hát a bécsi cikkek aláírása által ő sem érzi magát lelkiismeretében kötelezettnek.

Ez a furcsa tiltakozás pergamenre tisztázva már el is készült s csak a főherceg aláírása hiányzott még. De Mátyás jobban meggondolta a dolgot. Cui bono? A mint a császári tiltakozás köztudomásra jutása után a magyarság teljesen elveszítené az adott királyi szó erejébe vetett minden hitét, épp úgy vége lenne bizalmának, a főherceg tiltakozása után, e leendő király, Mátyás, szavában is... Tehát nem írta alá a már kész protestatiót, hanem ezt is, a kir. tiltakozást is, a föltételes kir. megerősítő eredeti oklevelet is „ad acta“ tette. Nyilvánosságra, akkor is és azóta is, — jelen kutatásaim előtt — mind e themára vonatkozó okiratok közül csak az az egyedüli helyesnek és politikusnak mondható darab, az a kir. megerősítő oklevél jutott, mely aug. 6-iki keletre „jobbitva“ eszerében Bocskay augusztus 17-iki ratifikáló diplomájáért adatott át Bécsben Illésházyéknak s a melynek fogantatásáról és születéséről a fátyolt az előadottakban föllebbentém.

A földrajzi gondolat története.

(Kivonat *gróf Teleki Pál* 1. tagnak 1917 február 12-én előadott székfoglalójából. A székfoglaló egész terjedelmében május havában, könyv alakjában fog megjelenni.)

Székfoglalóm tárgyául a földrajzi gondolat történetét választottam, a melylyel a földrajz mibenlétének kérdését akarom tisztázni.

Választottam egyrészt azért, mert a székfoglalók intézményének intentióját úgy fogom fel: vázolja az új tag lehetőleg egész gondolkörét és felfogását.

Másrészt azért, mert a földrajz mibenlétét, sőt tudományként elismerését még tudós körökben sem tekintik lezárt kérdésnek. És a mi az utolsó évtizedek módszertani és tárgyköri nézeteltéréseiből a szakemberek körén kívül jutott, inkább növelte a bizonytalanságot.

Tisztázására a történelmi utat választottam, mert magam is ezen jutottam el a valósághoz. A közelmúlt ezen nézeteltéréseit, harczeit egész szellemi, különöbben ismeretelméleti fejlődésünk stádiumának tekintettem. Magyarázatát csak az emberiség szellemi fejlődésének egységes folyamatában kereshettem, a melyből egyetlen gondolat, egyetlen tudomány fejlődését sem lehet elválasztva kiragadni.

A földrajz-legtágabb fogalmából indultam ki, — a mely szerint beletartozik minden, a mi a földön van, — mert nem egy tudományszak, hanem földünkről való egész gondolkodásunk fejlődését kerestem.

Történelmileg vissza kellett mennem a történetelőtti idők primitív gondolkodásáig, mert ezekből fejlődik a történeti koroké és mert a primitív gondolkodás a tömegek gondolkodásában fennmarad és elemei széles teret foglalnak el érzésvilágunk és racionális gondolkodásunk között.

A primitív ember környezetének tárgyait az osztatlan megjelenési forma szerint ismeri meg. Nem analýsál, nem csoportosít. Az ismeretlent az ismerthez hasonlónak és önmagából kiindulva mindent élőnek képzel. A primitív empirismus lassan választja ki a nagy ismeretlenből, manából, szentből és kezdi analýsálni a tüneményeket. De a mystikus, az ismeretlent az

ismertből per analogiam magyarázó felfogás mindig messze előtte halad az empirismusnak a végtelen nagy és kicsi és az egyszerű érzékelésen túl fekvő felé való útjában.

A hol az élet könnyebb, az ázsia-afrikai sivatagöv nagy folyamoázisaiban, Polinéziában, a nép felsőbb rétegei bonyolult kosmogoniákat gondolnak ki. Megszületik a mindennapi élet szükségleteitől ment ismeret — a tudomány. Megszületik az élet nehézségeitől mentesített hordozója, a megfigyelő, a pap, a samán.

És megszületik az, a mit a földrajz dualitásának nevezünk: az égitestek egymásközi s a földhöz való vonatkozásainak tudománya, a mely mellett ott van, ott kell legyen régen a környező földfelszín formáinak, távolságainak, száraz és víz eloszlásának primitív ismerete, a vadászé, harcosé, kereskedőé, a ki már 50,000 éve, a Magdalenien-korban messze tájakkal állott cserében.

A geographia dualitása nem az, a minek korunk az utolsó évtizedek tárgyköri harcaiból ismeri. nem a földrajzi tudomány kétfelé tekintő Janus-feje, de a két — az elvont és a concret, a mindennapi, mondjuk az osztatlan megjelenési forma szerinti, gondolkörök gondolkodása a földről, a melyet a fejlődés folyamán felfogásuk és érdeklődésük, a korok gondolkodása szabályoz.

A primitív samánjának utóda a chaldaeus, az egyiptomi pap, a jóni philosophus, a praesophista rationalis philosophia, a melynek a földiek alacsonyabbrendűek, mert nem találja meg bennük azt a szabályosságot, matematikai kifejezhetőséget, mint az égiekben.

A tömegeket és vezetőiket jobban érdekelte a phöniciziai és görög hajós ismeretbalmaza, — fontosabb volt életére. S ez élet regisztrálói, a történészek azok, a kik belőle tudományt formálnak.

Itt, tudománynyá válva, ütközik össze először a két felfogás. De nem mondhatjuk sem De Martonne-nal azt, hogy innen kezdve érintkezés nélkül haladnak, sem Güntherrel azt, hogy váltakozva.

A korok hajlama, érdeklődése gyakran részesíti előnyben egyiket, mint a hogyan Róma csak topographiát kívánt, de azért mindig él a másik is, a mint él a nagy felfedezések korában Aristoteles tudománya a föld hegyeinek összefüggéséről, a víz-választókról, s a hegyek-vizek beosztotta földfelszínről.

Egy-egy kor egyformán nyomja bélyegét mindkettőre, mint a középkor, a mely Kosmasnak a frigyláda mintájára képzelt kosmosa mellé a körtérképet állítja Jeruzsálem központtal.

Volt idő, a melyben teljesen idegen két irányba szakadnak: Aristoteles systematikai természettudománya és Thukydides az emberi individualitást kereső oknyomozó történelmének kora.

Egyes korokban és egyes férfiakban pedig egyesül a két irány, mint Ptolemaeusban, a ki Marinus római topographus ismeretét a matematikai földrajzból vett keretbe foglalta térképein.

De sohasem állott a két tudomány egymással úgy szemben, hogy egyiknek állításait, avagy uralmát a másik, vagy annak egy művelője döntötte volna meg. Aristoteles geographiáját sem speculativ voltának belátása, vagy a leíró földrajz fellendülése szorította háttérbe, hisz a római geographia gyatra volt. De Róma, a kor érdeklődése csak az államéletre hasznosat kívánt. A XVIII. században a hegyláncz és vízválasztó azonosításának tanát nem a politikai földrajz döntötte meg, hanem csak a subjectivitas reactiója az auctoritas ellen, a kor szelleme, a mely itt a Buache-Buffon-féle orographiai mozgalomban jutott kifejezésre.

Voltak korok, a melyekben hasonló eszmékkal foglalkozott a két gondolatkör, a nélkül, hogy egymásra találtak volna. A XVI., XVII. és XVIII. század physikai földrajza foglalkozott a vízválasztó és természetes határ kérdésével, politikai földrajza érdeklődésének előterében a határok leírása állott. De az eszméket sohasem kapcsolják. Ez a kor az, a melyben legtöbb joggal beszélhetünk a közfelfogásszerű kétféle — physikai és politikai — földrajzról. Ennek a kornak vége kísért napjainkban az iskolai földrajzban.

A korok eszméi, vallása, politikája, világnézlete tükröződik a földi környezetről való felfogásban. A mint a középkor a földben és a földön az isteni ige symbolumait és intelmeit kereste, a XVII. és XVIII. századok államhatalmát és politikai, utilistikus gondolkodását a föld jelenségeiből csak az emberek és ezeknek is csak statisztikai és állami vonatkozásai érdekelték, úgy keresett a romanticismus, a mely a felvilágosodás antipetikus, nyersen dualistikus gondolatával szemben a fejlődését állítja, a jelenségek mindenkor megfigyelhető egyforma tömegében ízlése szerint valót.

A hegyvidék Rousseau inaugurálta cultusa magával ragadja a tudományt is, a mely már a történet- és állambölcsölők munkáiból tudományos formáiban megerősítve megkapta az ember és természet kapcsolatának gondolatát. S ha ezek a tanok sokban magukon viselik is az ókor bélyegét, nem kevésbé születtek a kor követelményei gyanánt. Ha Montesquieu és Herder első milieuthéoriái nagyon dogmatikusak is, a lényeg az, hogy a XVIII. század második fele érzi, hogy vannak jelentős kölcsönhatások természet és ember, politikai és physikai jelenségek között.

E század végének, — a melyről ne feledjük, hogy a szentpétervári akadémia indította első rendszeres kutatások, hogy Cook és Saussure kora, — e század végének nyugovóján

sejtő, s a rengeteg empirikus anyaggal birkózó leíró geographiától meg nem értett kísérletek után Gattererrel, a göttingai történésszel kezd általánosabbá lenni a táj egyes elemei közötti összefüggésnek gondolata, a táj karakterének fogalma.

De mindez inkább csak érzés még, — az empirikus tudás megnövekedésével természetszerűen bekövetkező állapot, a mely egyensúlyt, megoldást keres, de egyelőre nem talál, — s a mely visszatér, a hányszor felfedezések, analitikus kutatás, vagy valamely tudomány erősebb fejlődése a természettudás complexumának új tartalmat, más képet adnak. Ez különben minden természettudományra áll, de világos, mindannyiunknak évszázadig tartó, ekkor meginduló kiforrásában a legnehezebben és legkésőbb azok a tudományok találhatták meg helyöket, a melyek körébe a legheterogénebb elemek tartoznak.

A politikai-földrajzi és orographiai gondolatcomplexumok a Buache- és Gatterer-szerű mozgalmakban tudományosabbá válva, ismét ütközőpontokat találnak a physikai földrajzzal. Csoportosításain eleinte rajta van még a XVII—XVIII. századok politikai irányának és külsőséges gondolkodásának nyoma. Éles határokat keresnek a természetben. A legelső természetes tájak, a melyeket 1808-ban Zeune ilyenekül nevez: a Balkán, Appennini és Pyrenaesi félszigetek.

De ugyanaz a gondolkodás, a mely a politikai történetben az állam fogalmát a nemzetével kiszorítja, a mely megteremti az őstörténetet és különválasztja a történelemből az irodalomét, művészetét, philosophiáét, vallását, — az a földleírásnak anyagában is kezd differentiálni földrajz, néprajz és államisme közt.

A fejlődés gondolata mind erősebben jut kifejezésre. A geológiától a néprajzig minden tudomány kezd kinőni a systematikából. A jelenségeket kezdik elterjedésükben vizsgálni.

A kutatás tudományossá válik, s oly büszke ebbeli öntudata, hogy ellenséges hajók együtt oldanak meg problémákat.

A XIX. század rendszerbe foglalt ismeretet és új felfogást talált, a mely megértette a jelenségek összefüggésének tényét és derengeni kezdett előtte az apró, mindennapi, a természetben gyakorta ismétlődő esemény, a lassan, de folyton működő erők jelentősége.

Határozottan ezt a jelentőséget a földrajzban először Ritter mondja ki. De csak elvileg. Az anyaggal ő sem bír, s nagy munkája során mindinkább egyes faktorok befolyásával az ember életére foglalkozik. Magyarázataiban korának gyermeke, a mely kor történetírása az események jelentőségét megállapított mértékkel törekszik mérni. Gondolkodásában, a melyet talán Schelling befolyásolt, teleologikus. A felvilágosodás egyenlősítő gondolatával szembeállítja a természet kényszerét.

A mit utódai átvettek tőle, az élettelen. A történetírók aphoristikusan, mellesleg említik, elfordulnak a külső okokkal való magyarázatoktól és a belső lényeg értékét keresik. A földrajz a korról a természeti jelenségek analitikus kutatása felé fordul.

Nagy kortársa, Humboldt az, a kinek munkásságában a jövő egész munkaprogramja benne volt. A természet nagy teremő synthesisét átértő lánghelméje ismeri fel a földfelszín és élete minden egyes tüneményének értékét környezetében, mint tájalkotó faktorokét. Csak azért választja aztán külön, hogy hasonlókkal összehasonlítva, elterjedésében mindenüvé követve, ismeretelméleti értékében emelve helyezhesse vissza a környezetnek, a látottaknak elméjében egybefolyó képébe, a melynek mását „Kosmos“-ában és gyönyörű tájleírásaiban reánk hagyta.

Csaknem egész évszázad kellett, hogy azt egész terjedelmében documentálhassuk. Azon tudományok rendszereit kellett kiépítenünk, a melyekben analitikusan működött. A Kosmos egységes eszméje *akkor* epigonok kezében lehetetlen és szerencsétlen lett volna.

A csillagászati földrajz, a geodezia, az ettől mindinkább elváló reprodukáló kartographia, az oceanographia, a klimatologia mind nagyobb terjedelmű tudományokká nőnek. Új felfedezések és gondolatok új problémákat állítanak. Megindul a tavak és folyók szélesebb kutatása, a mely ismét egész embe-
reket kíván.

E fejlődés, differentiálódás, az empirikus ismeret e tudatos gyarapításának, analysisének korát éljük ma is. És eljutottunk benne az egyes kérdés és probléma gondolati autonómiájáig.

Ez az irány uralkodik az egész XIX. századon és nem kedvez összefoglaló, egységes földrajzi gondolatoknak. Az egyetemeken nincs is földrajzi tanszék a 60-as évekig.

A Kosmos gondolata egy-egy mélyebb érzésű utazóban Junghuhn, Darwin, Wallace, Danaban meg-megcsendül, de nagy tömegük szorosan egy-egy idegen szak munkása.

És mégis, ha az egyes utazónál nem is, a kor utazásainak összképében a földrajzi gondolat fejlődésének egy jellegzetes momentumát látom kidomborodni. A finomtollú Partsch írja, hogy Humboldt után az a kérdés vetődött fel, mely tudományra fektesse az utazó a fősúlyt. És soká dominált az a nézet, hogy a botanikára. Ez kétségtelenül jogosult a tropusokban, a hol hatalmas mállási réteg borítja az alapkőzetet és a buja növényzet elborít mindent. A zoologia csak incidentáliter lép előtérbe, míg Észak-Amerika nyugatán, a hol a sivatagi klíma szabadon tárta fel a talajt, először lép előtérbe a geologus.

Az első kutató, a pionir, mindenütt azt a jelenséget kutatja, a mely a táj karakterére a legelhatározóbb, a mely rányomja

az egészre bélyegét, egyszóval a domináló tájfactort. Ez a földrajzilag jellegzetes, a földrajzi gondolat útja az analysis korában.

A physikai földrajz részeiből a tárgykörök éles elhatárolásával autonóm tudományok alakultak ki, a melyeket az államok intézményileg is szétválasztanak. Topographiai, geodetikai, geologiai, meteorologiai stb. intézetek keletkeznek.

A fejlődés gondolata, a mely félig érzés, félig reactióként kél a XVIII. században, mindjobban behatol az eladdig systematikai tudományokba. De különös, hogy míg kifejlődésében óriásilag megtermékenyítette a földrajz eszmekörét, kezdetben úgy természet-, mint történettudományokat elterel nézőpontjától. Az analytikus természettudományokat inkább az egyes genetikus folyamat és megjelenési módjának karaktere érdekelte. Még a térbelisége is háttérbe szorul. Humboldt synthesise téli álmát aluszsza.

A történelem pedig elfordul a nagy eseményektől, a melyeket könnyen, sokszor és legtöbbször könnyelműen magyarázott geographiai okokkal is. A század két nagy vezéreszméje közül a socialis mozgalmaké az apró esemény, a művelődés- és gazdaságtörténet felé tereli, a melynek szövevényében egyelőre nem találja, el kell hogy ejtse a geographiai magyarázatot. A természettudományok hatása alatt pedig a tömegjelenségek törvényszerűségét keresi, nem elterjedését, s ebben kapcsolatát, individualitását. Ritter és elődeinek földrajza az iskolákban segédtudomány, eszközként tengeti életét.

De ez a historiai determinismus a földrajz szempontjából nem ártott. Lassankint rászorított tekintetbe venni a milieut, ember és esemény környezetét. Az analytikus természettudományok pedig nem haladhattak hatástalanul egymás mellett és mindenikök mind több külső, heterogén elemet kellett hogy bevonjon causalis magyarázataiba.

A század nagy felfedező utazásai növekvő érdeklődést keltenek. Sorra alakulnak földrajzi társulatok.

Ez az egész atmosphaera szüli a 60-as években, egyszerre Reclus „A Föld“-jét és Peschel „Összehasonlító Földrajz“-át. A földrajz először jelenik meg kifejezetten, mint a földfelszín életének tudománya. De koruk még nem uralkodott elegendő ismeretanyagon. Synthesisük aprioristikus, homályos és határt nem ismerő.

Követőik mindent „összehasonlítanak“, a földrajz idegen területekre téved. Éles tárgyköri harcok indulnak meg a rokontudományokkal. A geographia definitiójának kérdése lép előtérbe és lábra kap az, a jelen felfogásban is élő nézet, hogy a földrajz nem a többi tudományszakok sorában, de fölöttük áll, hivatva van a régi aprioristikus philosophia helyét elfoglalni.

Ez a földrajz „Sturm és Drang“-kora.

A földrajz anyagát meghatározni és főleg *elhatárolni* igyekeznek.

Ebben a hangsúlyban látom a kor jellemvonását. A földfelszín összes jelenségeinek synthetikus felfogása el nem vész többé, sőt ideológiája fejlődik, de a lépésről lépésre haladó kutatás a heterogén jelenségek kapcsolatainak felderítésében az analysis kipróbált nyomain jár. Az egyes jelenségnek, a melynek eddig kategoriáját állapította meg, keresi másokkal, vagy egész környezetével való kapcsolatát.

A geographia egységes, synthetikus gondolata az egyes rokontudományok felől épül ki, a melyekre a fejlődés során s legutóbb oly nyilvánvalóan Humboldt-nál a tudományos kutatás technikájának szüksége bontotta. Peripheriáin épült ki, a mint egyáltalán ez a sorsa a nagy, egységes synthetikus gondolatnak a korban. A philosophia is elvi haladás helyett az empirikus tudományok felé eső peripheriáin a lélektan, természet-, történet-, vallás- és jogbölcselet terén épül ki.

Ne feledjük, hogy a gondolkodás egész iránya a múlt században Hegeltől Spencerhez vezetett s onnan egy megalapozottabb, a spenceri gondolatok szűrőjén átment új Hegelhez.

A földrajzi gondolat is ezt az utat követte az összehasonlítva értékelőtől a törvényszerűséget kereső felfogáshoz és napjainkban vissza egy, a törvényszerűségek elterjedésének ismeretében megtisztult értékeléshez.

Ez a folyamat a természettudományok óriási fellendülésének hatása alatt ment végbe.

Az egyes tudományokban más-más utat követ, de iránya egy. A föld kemény kérgének kutatása már erősen fejlett tudomány, mikor Powell és Gilbert Amerikában, Richthofen Ázsiában. Suess az Alpokban, — mindenütt növények nem takarta, pusztán fekvő felszíni formákon — a figyelmet az exogen, idegen erőkre, vízre, szélre fordítják, s megalapítják a geomorphológiát. A biológiának még systematikai korában egy külső földrajzi kriterium, az elterjedés felé fordul figyelme s amint a systematikusból genetikussá válik, úgy válik synthetikussá az elterjedés okainak magyarázatában, fordul mindinkább az életközösségek elterjedése felé. Az oceanographiában tárgya folytán már eleve megvan az egység vonása. A meteorologia és klimatologia, mondhatjuk, egyszerre fejlődnek.

Mindenütt bizonyos bifurcatio áll be. Egyrészt egymemű elemeknek törvényszerűen magyarázható sorait elvontabb módon vizsgálják, másrészt megfigyelik heterogén elemek viszonyait, — a melyekben már változatosságuknál fogva több az individualitás, — megfigyelik környezetükben, életükben.

Analytikusabb és synthetikusabb, systematikaibb és földrajzibb tudományok, — közös tárgyakkal és határterületekkel. Ezeken folyik a harc, a földrajz jogának harca.

Megkísérlik megvonni a határokat, főleg geographia és geologia közt. Megkísérelték az idő elve alapján, endogen és exogen erők alapján, a módszer alapján.

Az egyes tudományok, a midőn idegen jelenségek befolyását kezdték kutatni saját jelenségeikre, előnyt adtak azon jelenségeknek, a melyek hasonló kategóriák alapján és szigorúsággal lettek megállapítva. A természeti jelenségeket kutató tudományok előbb csak ezeket kapcsolták a physikai világrend és földi élet mind élethűbb synthesisébe. Mint egykor a praesophista philosophia nem talált szabályosságot a földiekben, ők nem találtak törvényszerűséget a rajtuk kívül fekvő tudomány megállapításaiban.

Richthofen földrajza az általános physikai földrajz és célja okszerű törvényszerűségeket kutatni. A földrajz hatalmasan kiépült az új gondolatban, de egyoldalúan természettudományivá vált.

Richthofen iskolája a physikai földrajz hasonlatosságára való emberi földrajzot keres. De ilyet épít ki a Spencer-ihlette Ratzel is egyes természeti tünetmények befolyását keresve az emberre. Iskolája ma is általánosít, kategóriákat, egyszerű causalitásokat keres.

Azok a harczok, a melyeket a világ, mint a geologus-geographusok és Ratzelisták, a physikai és emberi irányok harczait ismeri, az embernek a földrajz tárgyául elismerése avagy előterbe helyezése körül forogtak, de a módszerek lényege nem volt különböző.

Ez a harc a fejlődésnek csak episodja. A fejlődés lényegét ott kell keresnünk, a hol a heterogén elemek kapcsolatainak kutatásában a fejlődéstan meggyőződésében felnőtt generatio az életegységet kezdi felismerni. A milieu tana új formában kezd újjászülni. Az egyes tudományok mind bonyolultabb jelenségeket összefogó gondolatköreinek hierarchiájára épül.

A század utolsó éveiben hangzanak fel az első intelmek az ellen az általános földrajz ellen, a mely mindig csak egy tünetényt vizsgál elterjedésében, hatásaiban, körülményeiben.

Nem a physikai földrajz ellen szól a komoly szó. Ellenkezőleg; a geomorphologia elsőnek ismeri fel a körébe vágó összes tünetményeknek életfolyamat voltát s foglalja tudományos rendszerbe legelsőbbben a földrajzi cyclus Davis-féle theoriájában.

A földrajz visszatér régi módszeréhez, a leíráshoz. De nem a jelenségeknek egymás után, vagy aprioristikus csoportosításában való felsorolásához, hanem a föld életének, egyes vidékei életfolyamatainak, életképeinek leírásához.

A biologia, a mely az egyedet analysálva, mindjobban kiépült a végtelen kicsinek vizsgálata felé, a század végével kezdi a heterogén egyedek együttélésének, életközösségeinek tudományát is fejleszteni. Az erdő és mező, a steppe és tundra, a melyeket az ember intuitive régóta osztatlan megjelenési formájukban fogott fel, a tudomány fogalmaivá válnak. A tudomány tárgyává válnak a föld egyes tájai. És az általános földrajz mellett a regionalis földrajz, tájrajz kezd modern értelemben vett tudománynya kialakulni.

Ez a fejlődés már egészen a XX. századé. A vezető szellemek a föld nagy synthetikus conceptióját látják a földrajzban, a melynek megértéséhez megfigyelés, az élet összehasonlító megfigyelése a föld tájain, symbiosisainak, teremtő synthesisének átértéke kell. A földfelszín egységes tudományához legalább egy szempontból közelebb jutottunk, egészében, mint a föld legnagyobb táját, életegységét tekintve azt.

De ez a tudomány nem egyesíti, nem is kívánja magában egyesíteni a rokon szakokat. A táj, mint organikus életegységben sajátos, ismeretelméletileg önálló tárgya van.

Ez a tudomány, mint ilyen, új, s nem mondhatjuk Martheval, Richthofen első követőjével egyszerűen, hogy a chorographiából a chorologián át chorosophia lett. Mert ez a tudomány gondolati fejlődésünk számos componensének eredője.

Ez a tudomány természet-, történet- és társadalomtudományok között áll. De nem kell többé a „centralis helyzet” sybillikus meghatározásához folyamodnunk. Jellegét ne keressük természeti jelenségek és történeti események külsőséges összeforrasztásában, de abban, hogy a természet törvényeinek a földi életben, elterjedésükben alárendeltek helyi értékükben vizsgálja. Abban, hogy sajátos tárgya van a táj szervességének individualitásában, egyszerűségének értékében.

Ez a tudomány új, mert csak mai tudásunkkal lehetséges. De ez nem jelenti azt, hogy eddig geographia nem volt, mert minden korban földrajzi tudomány volt a kor szelleméhez és tudásához mért ismeretünk a földről.

Nem jelenti azt, hogy a geomorphologia, klimatologia, oekologia ne lennének maguk is földrajzi és vele egyenjogú tudományok. A mint egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne lehetne a földfelszín életét egészében is különböző szempontokból, az egyes tájalkotó factorok szempontjaiból vizsgálni. Ezt teszik ezek a tudományok, ezt a politikai, a történeti, a gazdasági földrajz. De hogy földrajziak maradjanak, mindenkor mint tájfactorokból kell az érdeklődésük előterében álló jelenségekből kiindulniok.

És ebben a tekintetben a tudományos kiforrás első stadiumában vagyunk. A mit ma gazdasági földrajz néven producálnak,

az még a száz év előtti chorographiákhoz hasonló gazdasági elterjedéstan, földrajzi gazdaságtan.

De ezek csak az előtérbe nyomuló új factor bekapcsolásának gyermekbetegségei. Korunkban az ember gazdasági munkája mind több helyén a földnek válik jelentős, sőt uralkodó tájfactorrá. A földrajz nemcsak követi ezt a fejlődést, de a kor hangulata s az újszerűség ingere túlzásra is viszik.

De — egyelőre a monographia, a tájrajz terén — a földrajz emberi vonatkozásainak határterületein is kezd beállani a differentiálódás folyamata.

Tekintsünk a jövőbe! Nem osztom De Martonne aggodalmát, hogy tárgyköri túlkapások elleni reakciók még visszavethetnének a pusztá leírás fokára.

A történeti fejlődés mást mutat. Végtelen változatossága daczára, a melyet e pár perc alatt csak sejtetni lehetett, a reakciók sokasága daczára határozott lépésekkel a földfelszín életességének megismerése felé vezet.

S úgy látom, úgy érzem, a XIX. század első felében kiépült systematikai, a másodikban kiépült genetikai principumok mellé a XX. század első felében a geographia synthetikus principiuma fog kiépülni.

Jelentés az 1916-iki Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1917 febr. 26).

A mult évi Kóczán-pályázatnak mennyiség dolgában nincsen párja az Akadémia szépirodalmi pályázatainak sorában. Annak daczára, hogy az Akadémia a háborús viszonyokra való tekintettel az eredetileg 1916 május 31-dikére megállapított határnapot decz. 31-dikére elhalasztotta, mindössze csak három pályamű érkezett be, melyeket az I. osztálytól kiküldött bírálóbizottság (*Ambrus Zoltán, Szinnyei Ferencz* I. tagok és e jelentés szerzője) átvett és kénytelen volt komolyan tárgyalni. A véletlen ugyanis úgy akarta, hogy a beadott művek közül kettő körülbelül egyértékűek, tehát a jutalomra méltók, — természetesen az alapítónak azon követelménye értelmében, hogy a jutalom okvetlenül kiadandó. Mert ezen követelmény nélkül ez a két darab sem tarthatna igényt a jutalomra. A pályázat ezúttal oly színművet követelt, „a melynek tárgya III. Károly vagy Mária Terézia korából veendő“, tehát oly korból, mely hazánk ezeréves történetének talán legismertebb, legnépszerűbb korszaka, mely azonfelül még oly közel esik a jelenkorhoz, hogy vele számos eleven szállal van egybekapcsolva. De nem is tekintve ezeket a mozzanatokat,

III. Károly és különösen Mária Terézia uralkodása oly gazdag világtörténelmi és nemzeti nagyjelentőségű és érdekes elemekben, hogy eleve rendkívül sok pályaművet vártunk. De feltevéstünk alaptalannak bizonyult.

A világháború-e az oka az egyébként örvendetes terméketlenségnek, vagy csakugyan, mint egyes vérmes írótsársaink hiszik, a drámapályázatok estéje előtt állunk, — ezt nem akarom most feszegetni, hisz a legközelebbi pályázat könnyen halomra döntheti a legszellemesebb okoskodást.

A beérkezett pályaművek közül a 3. számú (címe: „*A zendülés, történelmi színmű négy felvonásban*“, jeligeje: „Mária Terézia“) alig jöhet mint dráma komolyan szóba: nyilván egy rokonszenves kezdőnek első kísérlete a drámaírás terén. A darabnak történelmi alapját a szerző maga mondja el egy „Történelmi jegyzetben“, melylyel művét bevezeti: „Mária Terézia királyasszony kormánya missionáriust rendelt a Rima völgyére Kishont megyébe, mert az egyik plébános panaszkodott, hogy a katolikus hívek a Rima völgyén igen megfogytak. A missionárius Karaba György rapi plébános lett egy társával. Falvanként fölkereste és buzdította híveit, s azután processzióban összegyűjtötte őket. 1769-ben Rimaszombat főterén az asszonyok és a fiatalság megtámadták a processziót, a miből baj lett, mert a tetteseket és a tanukat Hont vármegye törvényszéke elé idézték és a bírói vizsgálat után a tetteseket börtönre és korbácsütésre ítélték, a rimaszombati református egyház lelkészeit, tanárait száműzték, a ref. egyháznak hajdan katolikus templomát és javait az újrualapított katolikus plébániának adták. Tíz esztendőig nem is volt Rimaszombatban ref. istentisztelet“.

E történeti események alapján írhatott volna Schönherr Károly egy darabot, mely „Hit és haza“ cz. nagyhatású színművének méltó párja lehetett volna. De a pályázó darabnak szerzője nem Schönherr Károly, hanem bizonyára egy lelkes, nagyon fiatal kezdő, a ki szerencsétlenségére oly föladatra vállalkozott, t. i. vallási és felekezeti villongásokon alapuló problémák feldolgozásába fogott, melyeken már nálánál jóval hivatottabb és gyakorlottabb színműírók is hajótörést szenvedtek. Szerző darabja csupa egyszerű, csekély összefüggésű népjelenetből áll, melyekben asszonyok és férfiak, fiatalok és öregek tanácskoznak vagy panaszkodnak, mire a „zendülés“ t. i. a processio megtámadása, csakugyan megtörténik. Mily tapasztalatlan a szerző színi dolgokban, már az az egy tény is bizonyítja, hogy a két pártnak tényleges összeütközését nem is hozza színre, hanem elmesélteti. A protestánsokat végül természetesen legyőzik és a „főzendülő“, Posoni Pál, a ki különben nem is igazi vezére és középpontja a cselekvénynek, a mi szintén a szerző ügyetlenségének bizonyítéka.

tíz évi börtönbe vonul, elszakítva arájától, kinek vonzalmát csak az imént nyerte el. Az utolsó rövidke felvonásban a börtönből hazakerült zendülő névnapját ünnepli és ezen megjelen a katolikus missionárius is, a ki ellen egy évtized előtt oly szenvedélyesen föllázadtak volt. A névnap lakomán a „zendülő“ pohárköszöntőt mond, mely kétségtelenül szerző intentiója szerint, a darab morálját tartalmazza. „Beláttam“ mondja Pisoni Pál, „hogy a milyen szép és tiszteletreméltó dolog az, ha valaki igaz meggyőződését követi: éppen annyira nem méltó igaz emberhez, hogy másokat üldözzön a vallásos meggyőződésük miatt vagy a más vallását kigúnyolja“. Ez csakugyan helyes, de ez a szép gondolat maga még nem dráma, és szerzőnk művében az előzmények sem teszik drámává, a párbeszédes feldolgozás sem, mely igen nagylelkűen bánik el a hely egységével és az olvasó türelmével. Az emberek folyton jönnek mennek, beszélgetnek magán- és közügyekről; de összefüggő cselekvény nem jön létre. A szerzőnek becsületes gondolkodásán kívül nincsen a darabban semmi, a mi elismerést érdemelne.

Jóval tehetségesebb, gyakorlottabb és ügyesebb szerzők művei az 1. és 2. számú pályaművek, melyek ugyan drámáknak elég gyengék, de irodalmi színvonaluknál fogva figyelmet érdemelnek. A színházak nem nyerne e művekben életképes repertoir-darabokat, de az olvasóközönség talán érdeklődéssel fogadja e színműveket, melyeknek tárgyai ok nélkül kívánczoltak a novella területéről, a hová valók, a világot jelentő deszkákra.

A 2. sz. darab címe: *A míg a király vadászik*. (Jelígeje: „Fátyol alól“) történeti vigjáték három felvonásban. Hőse, illetve középpontja Lotharingiai Ferencz herczeg bájos, fiatal arája, az eszes és pajkos Mária Terézia. De azért a történelemhez nincs sok köze a darabnak: említés történik ugyan benne a practica sanctióról és a Rákóczi-mozgalomról; de egyebekben egy egyszerű kis családi cselekvény, mely szerényebb szereplők közt is megeshetett volna. Tartalma néhány mondatba belefér. Az udvar együtt van Feltoronyban, a királynak magyarországi vadászkastélyában 1734 szeptemberében és éppen vadászatra készül. Néhány kissé hosszadalmas tájékoztató jelenet után a cselekvény a 6. jelenettel indul meg, midőn Chernei Tamás magyar nemesnek leánya, Fruzsina, fölkeresi a trónörökösöt, hogy kegyelmet kérjen testvére számára, a ki belekeveredett egy összeesküvésbe. Az okos Mária Terézia megérteti ugyan a szép és kedves lánynyal, hogy testvére felségsértést és hazaárulást követett el, de jó szíve annyira megszanja Fruzsínát, hogy megígéri segítségét a bűnösnek megkegyelmezésére. A megvigasztalt leány után Bacskády György kissé parlagi és naiv fiatal magyar nemes jelen meg, a ki a vadászatról elkésett. Mivel a trónörökösöt nem

ismeri, Mária Terézia pajkos jókedvében Seilern bárónőnek adja ki magát, kit a magyar nemes, elbájolva a hölgynek szépségétől és kedvességétől, nyomban ostromolni kezd és végül komolyan feleségül kér. Ez az egész darabnak legsikerültebb jelenete: az imádónak folyton növekedő elragadtatása és Mária Terézia kifogyhatatlan jókedve és pajkossága igen jól vannak rajzolva és bizonyára a színpadon sem maradnának hatás nélkül.

A II. felvonásban egy hatalmas őszi zivatar Chernei Tamás házába kergeti össze az egész udvari társaságot. Itt a lotharingiai herczeg kedves előzékenységet tanusít a házi kisasszony, Fruzsina iránt, a mi felkölti Mária Terézia féltékenységet, a ki viszont, az ügyetlen Bacskády szereplése folytán, völegényének ad okot a féltékenységre. De féltékeny lesz Fruzsina is Bacskádyra, a ki régóta sikerrel hódol neki és épp most vallott szerelmet e gyermekkori kedves pajtásának, mire újból elbolondítja Mária Terézia, a ki egy ideig folytatja vele első felvonásbeli pajkos, kaczer játékát. A vége a felvonásnak, hogy az udvari emberek félreértések következtében egymás iránt fölindulva vagy elidegenedve térnek vissza a vadászkastélyba.

A III. felvonás természetesen mindent rendbe hoz, sőt még Pariati Péter, a folyton pénzzavarokkal küzdő komikus udvari poeta is feleséget kap: elveszi Seilern bárónőt, és általános megelégedés zárja be a darabot, melyben mindenki eléri óhajtott célját.

A darabot, mely versekben, sokszor rimesekben, de néha döcögősökben van írva, kétségtelenül gyakorlott, tehetséges költő írta, a ki a kis bonyodalmat ügyesen vezeti be és az alakok jellemzésében részben elismerésre méltót alkot. Főleg Mária Terézia igen sikerült alak: fölényes, eszes, de azért fiatalosan pajkos, jókedvű: mikor azonban kell, komoly leány, a kit lehetetlenség meg nem szeretni. Méltó párja a nálánál fiatalabb, félénk és folyton piruló Fruzsina, és hatásos ellentéte az öregedő, de hiú Seilern bárónő, a ki csupa etiquette és formáság, míg az udvari poeta karjaiba nem omlik. A férfiak jellemzése kevésbbé egyedi és életteljes, sőt Bacskády viselkedése alig mondható kellően indokoltnak. A dialogus, mint verses darabokban rendesen, kissé bőbeszédű, de általában gyakorlott, ügyes tollra vall. Kár, hogy a cselekvény maga oly sekélyes és voltaképp csak jelentéktelen félreértéseken fordul meg, melyeket az olvasó egy perczre sem vehet komolyan. Ez okozza, hogy a darab, egyes megnyerő mozzanatait nem tekintve, az üresség hatását teszi az olvasóra, a ki az utolsó felvonásban semmiféle meglepetésben nem részesül. Fokozza ezt a kiábrándító hatást, hogy nagynevű történeti alakok közt folyik le ez az ártatlan játék, melyhez semmiféle történeti vonatkozás vagy mozzanat nem fűződik. De a szerző tehetsége, ismétlem,

félreismerhetetlen és idővel talán tartalmasabb művel is képes lesz pályázni.

Az 1. számú pályamű: „A háló, színjáték 3 felvonásban“ (jeligéje: „Mária Terézia“) szintén gyakorlott, ügyes író műve, de nem hiszem, hogy szerzője annyira is drámai tehetség volna, mint a 2. számúé. Darabja csupa lyra, és innen van elsősorban, hogy cselekvénye — a mennyiben ilyenről szólhatni — jelentéktelen, majdnem semmis. Ime egy pár mondatban összefoglalva: Özveggy Loránthnének van egy szép, temperamentumos fia, András, és egy kedves nevelt leánya, Eszti. A fiatalok szeretik egymást és, noha még jóformán gyermekek, máris örök hűséget esküdtek egymásnak. Loránthné házába nagytekintélyű vendég tér be, gróf Fekete vicekancellár, a ki Andrást el akarja vinni Bécsbe gárdistának, a mi neki, az ifjúnak rövid ellentállása és Eszti kisasszonynak könnyei ellenére, sikerül is. Ennyi az I. felvonás, azaz körülbelül annyi cselekvény, a mennyi egy jelenetre elég volna. A szereplők jól vannak jellemezve, a milieura az elég eleven, de történni alig történik valami, és a mi történik, nem éppen drámai jellegű. A vicekancellár célzásaihoz, Esztihez kapcsolja, hogy neki egyéb célja is van, mint Andrást gárdistának megnyerni. A II. felvonás erről alaposan felvilágosít, mert megtudjuk, hogy a bécsi udvari körök össze akarják házasítani a magyar nemest (de miért éppen ezt?) egy fiatal özvegygyel, Hohenstein Mimivel, a ki a császárnénak kedvelt udvarhölgye.

E célra fényes udvari álarczos bált használnak föl, hol András és a belé szerelmes Mimi a táncz és bor mámorában ölelkeznek és az ifjú önfelédten meg is csókolja az izgatott özvegyet. De András csakhamar észreveszi, hogy ez nem az a szerelem, mely őt gyermekkorai pajtásához, Esztihez kapcsolja. Ezt utóbb meg is magyarázza, még pedig kissé körülményesen, a szegény Mimineket: „Az a csók, mely a táncz és bor vad mámorában fogant (fejtegeti nagy komolysággal) az akkor magának csak az ajkát kereste, a testét, az ingerlő, meleg, illatos testét. És az a csók, a mit csak az ajkak váltanak, az nem az igazi csók. Az a csók, a melyik csak testet keres és testet ér, az lehet a barátság, a pillanatnyi vágy postája, lehet talán a szerelem előfutára, de az még nem maga a szerelem. Az igazi szerelem csókja a lelket keresi, a lelket csókolja.“ Hogy András mily gyorsan ocsudott föl mámorából, még a felvonás végén kiderül, mikor Mimi átadja neki boudoirja kulcsát, de a szerelmes özvegy hiába várja a gárdistát. Ezt a II. felvonást az álarczos bál hosszadalmas rajza tölti be, mely elég színes, de akaratlanul is eszébe juttatja az olvasónak a régi francia mondást: tant de bruit pour une omlette, mert a kitűzött cél jóval szerényebb apparatussal is el lett volna érhető.

A III. felvonás ezek után már jóformán magától értetődik. Megérkezik a mama Esztivel, és az okos és jó császárné, nem az udvari ármány fortélyaira, hanem egyedül nemes, megértő szívére hallgatva, fájdalmas lemondásra bírja a szenvedélyes Mimit, és András meg Eszti mint boldog pár hagyja el Bécset, mert Mária Terézia nagylelkűen elbocsátja a magyar nemest a gárdából, melyhez még évekre le volna kötve.

Ime egy kis novella, melyben a cselekvénynek nagy szegénységét legalább részben ellensúlyozza a milieu-rajz színes gazdagsága, a párbeszédnek eleveensége és fordulatossága, és a jellemrajznak nem annyira élethűsége, mint inkább melegsége. De hol marad a dráma? Semmi igazi összeütközés, semmi bonyodalom, semmi meglepetés. Ha mégis nem minden érdeklődés nélkül olvassuk el a terjedős, de tartalmatlan három fölvonást, ez a szerző írói tehetségének érdeme, mely elvitázzhatatlan, de, ismétlem, hogy nem drámairói jellegű. Höse egy rövid órára mámoros fővel kissé erősebben teszi a szépet egy csábító özvegynek, de ez óra leteltével öntudatra ébred és visszatér igazi szerelmeséhez, a ki szívét bírja. Ez, ily alakban, nem drámai cselekvény, hanem lyrával átítatott nem is nagyon érdekes, mert mindennapi esemény, mely legfeljebb novellába való, de ebben is csak a tárgyalás művészete mentheti meg a prózai banalitástól.

A bizottság sokáig ingadozott az 1. és 2. számú darab közt, mert sajnos, ki kellett adni a jutalmat.

A 2. számú darab talán tisztán drámái szempontból elevebb, mert mégis van egy kis cselekvénye, mely ugyan nem kelthet nagyobb érdeklődést, de mégis alkalmat nyújt, ha nem is komoly, félreértésekre vagy összeütközésekre. Ezzel szemben a „Háló” cselekvénye szegényebb, csupa milieu-rajz és lyra, de ebben azután jóval erősebb. Ha eltekintünk a darabok drámái gyöngeitől, melyeknél fogva e pályázaton voltakép szóba sem jöhetnének, és csupán irodalmi jellegüket nézzük, mely a rajz eleveenségében, a jellemzésben és stílusban nyilvánul, kénytelenek vagyunk az 1. sz. darabot valamivel többre becsülni, és a bizottság tényleg arra kéri a t. Akadémiát, hogy az idei Kóczán-jutalmat, mely valósággal épp oly eredménytelen mint legtöbb előzője, az 1. sz. „Háló” című „Mária Terézia” jeligéjű pályaműnek odaitélni méltóztassék.

(Az összes ülés hozzájárult a bizottság javaslatához, mire a felbontott jeligés levélből *Lampérth Géza* neve tűnt elő.)

Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* l. t. 1917 márcz. 26-án.)

A gr. Teleki József-jutalomért 1916-ban, Akadémiánk hirdetése szerint, „verses formában írt szomorújátékok pályáznak“. (*Akadémiai Értesítő* 1916, 409. i.) A pályázati szabályok szerint „csak valódi tragédiák fogadtnak el, a középfajok kizárásával“; továbbá „az e jutalomért pályázó szomorújátékok mindenesetre versben legyenek írva, még pedig lehető gonddal és szigorral“. (Ügyrend 137. §. s ugyanennek 3. pontja.) Ezek voltak a főszempontok, melyek szerint a bizottság eljár. E bizottságba a T. Akadémia Thewrewk Emil, Berczik Árpád tiszteleti és Ferenczi Zoltán l. tagokat küldte ki, a Nemzeti Színház Mihályfi Károly és Gyenes László tagokkal képviseltette magát. A bíráló bizottságba Thewrewk Emil tiszteleti tag váratlan elhunytá miatt Heinrich Gusztáv r. tag lépett. A bizottság Berczik Árpád t. tag elnöklete alatt 1917. évi márczius 19-én tartotta meg ülését, az összes tagok jelenlétében. Ezen az ülésen mindenekelőtt elnök meghatva és melegen emlékezett meg Thewrewk Emil t. tag elhunytáról. Ezután a bizottság részletes tanácskozás alapján döntött a beadott 18 pályamunkáról. A jelentés megírásával alulírtat bízta meg, melyet a következőkben van szerencsém a T. Akadémia elé terjeszteni.

A kitűzött határnapig, 1916. év december 31-ig, összesen 18 pályamű érkezett be. A bizottság mindenekelőtt megállapította, hogy a pályaművek egy része prózában van írva.

Ilyen közülök a 2-ik számú, az *Iskolaszéklábak*, négy kép a falusi életből, melyet a szerző nyomtatásban adott be. Ez egészen prózában, még pedig nagyon gyarló s rendkívül zavaros prózában van írva. Célja volna egy falusi iskolaszék kigúnyolása, de az egész jóformán érthetetlen s egyáltalán nem tragédia. Valami zagyya, satirikus komédiafele, minden világos terv és cél nélkül. A legszomorúbb benne az, hogy a szerző azt hiszi, hogy ez írói mű s hogy ilyesmi már irodalom, vagy talán az Akadémia mystifikálása akarna lenni? Mert ilyen felfogásra is alkalmat ad. Egyébként minden tekintetben a pályázat leggyarlóbb darabja.

Egészen prózában van írva a 11-ik számú pályamű is, az *Első szerelem*, szomorújáték 3 felvonásban. Egyébként a mű, hogy röviden mégis foglalkozzunk vele, mert erre érdemes, az emberiség őskorába helyezi tárgyát. Van-e valamely nép hitmondájához valami köze, nem bírtuk megállapítani; de minden valószínűség szerint nincs. A szereplő nevek egy része a bibliára utal, részben változtatva vagy elferdítve, mint Azaziel (Azazel — sátán neve a gnostikusoknál), más részük előttünk ismeretlen. Ezekkel a következő cselekményt játszatja le. Efron szereti Cillát, emez nem. Az égből hét bukott angyal kerül oda, közülök Azaziel lesz ott a király. A többi másfelé megy uralkodni. Cilla beleszeret Azazielbe és ez viszont: de midőn az angyal megcsókolja Cillát, elveszti szárnyait és angyali lényegét, Cilla pedig most Efronba szeret annál is inkább, mert az angyalal való házassága meddő maradna. Most Efron megsebzí Azazielt, ezt a halálangyal elviszi s Cilla Efroné lesz. E vékony mese egy nagyon stilizált s igen-igen elnyújtott, biblikus párbeszéd kanyarulatain szivárog végig, mindenütt erősen kifejezett, sőt kiélezett érzékiséggel színezve, mely az egésznek uralkodó vonása. Másfelől azonban a műnek, úgy látszik, symbolikus jelentése is van, melyet talán a Halálangyal fejez ki e szavakban: „A ki először csókolja a leányt (helyesen: „A ki először csókol leányt“), meg kell halnia. A ki fölébreszti a szüzet, annak örökre el kell tűnnie. Az első szerelem az enyém“. E műről ennyit kívántunk mondani, mert mint látható, ha nem jó színmű is, nem értéknélküli.

Néhány pályamű van aztán olyan, melyek szerzői a verselés kérdését akkép vélték megoldhatónak, hogy a prózát verses alakban írták le. Mert másképen ezt nem lehet meghatározni. És ez ma valósággal irányképen jelentkezik irodalmunkban. Mert — mint ismeretes — újabban nemcsak ily pályaművekben, hanem mindenfajta verses kötetekben, drámákban, fordításokban feltűnő rossz, verstanilag rossz verssel találkozunk. Ez különösen meglepő éppen nyelvünkön, mely mindenfajta vers szerkesztésére annyira alkalmas s melyen, hogy most a drámánál maradjunk, jambust írni oly könnyű. Adná az ég, hogy most, Arany születési évének 100-ik évfordulóján, a magyar nyelv és verselés e nagy mestere adjon példát arra, hogy költőink igyekezzenek a magyar verselés külső tökélyére, vagy legalább gondosságára s ne feledjék azt az alapigazságot, hogy „forma dat esse rei“. A jó verselés tehát nemcsak — mint ezek gondolják — mellőzhető külsőség, hanem a költői gondolattal és érzéssel szervesen egybenőtt lényeg.

A pályaművek közül ilyen furcsa verstelen versalakban van írva a 12-ik számú pályamű, *Gábor hadnagy*, szomorújáték

4 fv.-ban, mely máskülönben is egészen kezdetleges mű. Rákóczi Ferencz korából van meritve s tárgya az, hogy Baranyay Gábor kurucz hadnagy Heister fogságába kerül, ki csak oly feltétellel akarja elbocsátani, ha Gábor hadnagy Érsekújvár elfoglalására segíti. Nagy lelki küzdelem után, — mint gondoljuk, mert a műből sem ez, sem egyéb nem világlik ki — Gábor különös módon végre is hajtja az árulást, de szerencsére nem sikerül; ellenben neki sikerül anyját árulás nélkül is kimenteni, de veszélyes sebet kap. Rákóczi feloldja az árulás vádjá alól, de ő letépi a fejkötést s szerző szerint „vérző fejjel, holtan zuhan a földre“. Hát bizony ez, ha megtörtént, szomorú dolog; de bár ne kellett volna elolvasni és egyáltalában miért kellett megírni.

Ennél azonban még gyengébb a 18-ik pályamű, *János Zsigmond*, tört. szomorújáték egy előjátékkal, 3 fv. ban. Legyen elég csak pár sor idézet az elejéről, hol a szerző azt mondja, hogy a gyulafehérvári püspöki palotában, János Zsigmond idejében, a többek közt együtt volt „kobzosok, igriczek, lantosok, írók, poéták egész serege“. Ezeknek Békesy Gáspár így szól:

Tisztelt barátim, költők, igriczek,
Tudom, hogy még most ti nem értitek,
Mért hivattalak össze titeket az ország minden zugából
S a testvérházából, nagy Magyarországból.
De hát figyeljetek s minden ember jól vigyázzon,
En a czélt tinektek azonnal megmagyarázom...

stb. Elég az, hogy azért hívatta össze, mert színdarabot akar velük iratni. Ilyen versekben van írva az egész, még pedig rímeselekben. És ezt végig kell olvasni.

Hasonló kezdetleges, gyermekes mű a 17-ik számú pályamű, *Aischa*, szerző szerint verses szomorújáték 3 fv.-ban, mely — címéből következtetve — már szerepelt előbbi pályázatokon is. Ez tulajdonképen gyarló operaszöveg, mely azt tárgyalja, hogy Omár győztes csatából térve még, Hasszántól jutalmul Aischát kéri, a „Hasszán kedvenczé“-t, de a nő inkább a tengerbe ugrik. Hasszán persze követi, miközben „a holdat felhők takarják el“. Hasszán a habok közt tűnik el, Omár megrendülve áll a parton „kiálltana (sic!)“, de nem jő hang az ajkára; merőn néz a vízre, végre az indulat tör ki belőle“. Így a szerző; de legyen ebből is elég.

Hasonló rövidséggel végezhetünk a 8-ik számú, *A honahagyott cz.* kezdetleges pályaművel, melyet a szerző „kortörténeti tragédia 5 felvonásban“ meghatározással adott be. A színtér egy bánáti magyar-szerb falu. A mese szerint John Dieks kíváncsi ügynök szerelmes Vigan Tamás feleségébe, Juliskába s csellel ráveszi, hogy Amerikába menjenek, a hová neki vissza

kell térnie. A cselszövésben társa Nikolics Petár, ki velük megy, a kinek közreműködésével Juliska és John Dicks mérég miatt vesznek el, Vigan Tamás pedig neje után a tengerbe ugrik. Mindez rendkívül hosszadalmasan és rendkívül rossz versekben s ugyanilyen rossz rimekben van megírva. Felesleges rá szót vesztegetni.

Ugyanilyen a 9. számú pályamű is, *Bocskai*, szomorújáték 5 felvonásban. Ez teljesen próza, verses alakban írva. Az öt fv. 17 színváltozásban foly le s mégsem történik benne semmi. A legfőbb benne az, hogy Bocskai Istenért sem akar fölkelést; de Bethlen Gábor csele rákényszeríti. A szerző aztán végigrohan Bocskai történetén egész haláláig. Nincs benne sem történeti felfogás, sem semmi alakító vagy bármiféle költői képesség.

Ilyszerű, verses alakban leírt prózában van írva a 6-ik számú, *Zács Felicián* cz. pályamű is, „szomorújáték 5 felvonásban“. Ez az ismert történetet olyformán oldja meg, hogy Klára esetében nem a királyné a bűnös, hanem Druget Kreszczimira, kit Kázmér előbb szeretett, de Klára miatt elhagy. Most Kreszczimira bosszúból szövi azt a hálót, melyben Klára áldozatul esik, a ki egyébaránt annyiban kész áldozat, hogy már első látásra végzetesen szerelmes lesz Kázmérba s elutasítja e miatt derék völegényét. Kázmér, mikor kénytelen végignézni az ablakból tette szörnyű következményeit, meg akarja magát ölni. Ettől Kreszczimira visszatartja s elmondva, hogy az ő végzetes bosszújának műve volt ez; felhívja, hogy éljen és vezekeljen akkép, hogy ha boldogtalanná tett egy családot, helyette tegyen boldoggá egy népet. Erre Kázmér „megtörtén felnéz, összeszeri kezét, letérdel“ s így szól: „Legyen úgy, mint mondád, munkában vezeklem: élni fogok!“ Ez a lényeg az író felfogásában. Író verselni még megközelítőleg sem tud; e műben legalább nem adja jelét; de párbeszédei gyakran nem tartalmatlanok s jellemezni is tud a beszéd által. A műben van tragikai felfogás is s az egészet, bár elnagyolva, érdekes formában adja s ért a meseszövéshöz is. Kétségtelenül a jellemalkotásnak is jelét adja. Itt-ott szerencsés és nem tartalmatlan mondásai vannak. Ilyenek: „Bolond dolog a szerelem; törpévé teszi az erényt, de a bűnt óriássá“. „Már-már elértem, mit akartam és látom, a kielégítés nem végczél.“ „A bosszú, miként a vihar, nem várt dolgokat hoz.“ „Nem ért hozzá, kendőzni a fájdalmat.“ „A szó ajkadról, mint az erdei virág, mérget lehel.“ „Te csak szomjat oltó korty lehetsz egy herczegnek, de neje nem léssz soha.“ Isten... „mért nem alkotád úgy szerelmünket, hogy legyen neki elég a kék ég, a zöld mező, a piros rózsza? Mért kell neki más, meg újra más. fény, ragyogás, tündérálmok hazug szüvedéke, mi nem való s mégis

úgy kívánja lelkünk? „Lejtőre juték s hullok alá, mint álmokban gyakran érezzük és segítségért nem is kiálthatunk.“ Kázmér egy helyt (I. fv.) így szól, igaz, rossz versekben, de helyzetszerűleg elég találón:

Igaz, nincs vesztettebb percz, mint nőért
Sóhajtani, ki amúgy is miénk
Lehet s ha már az, még meg is énekleni;
Ez oly izetlen, mint egy jó ételt
Egek tornáczáig magasztalni.

Részben prózában, részben gyöngé versben van írva a 4-ik sz., *Az utolsó tribun* cz. tragédia öt felvonásban is. Ez Rienzi életének második, mondjuk, tragédiára alkalmas feléből van véve s szerző főképen Bulwer *Rienzi the last of tribunes* cz. regényét követi. Mivel szerző művét egész végig prózaalakban írva adta be, azt kell föltennünk, hogy ő a prózaalakot tartja irányadónak benne s így ez a körülmény kizárná a pályázatból. A versek egyébként így folynának:

Rienzi: Ne bántsion tégedet az államügy,
Ezeknek élni csak vigasztalás.
Vigasztalás: boldognak látni mind.
Ki e hazában él.
Felejttem én önnön bajom;
S örökre elveszett boldogságom
Helyett vágyam csak az,
Megédesíteni sok szegénynek éltét,
Kiket törvénytelenység megsanyargatott.

Így megy ez elejétől végig. Szerző jambusi menetre törekszik s ezért sok szükségtelen egytagú szót, mint *a, én, azt*, sok más ragbővitést stb. betold, hogy az öt jambus kikerüljön, máshelyt ötös, hatos, négyes, hármas, kettős jambusi sorok kerülnek egytűvé, pl. így:

Igaz, Giacomo, unalmas ez,
Vágyam Rómába visz,
Csak azt tudnám, meddig leszek,
Frankhonba(n) még fogoly.

Vagy:

Csodálkozom, hogy a bibornok úr
Nem tudja még, hogy ő Rienzinek
A hitvese.
Es azt, hogy itt lakik vendég gyanánt,
Hogy túri meg az asszony esküje?

Ez így megy felváltva végig a prózával, mert gyakran bárminő verses lejtést sem lehet belemagyarázni. Pl.:

Rienzi: Bibornok úr! miként kívánhatod,

ez verssor, a többi próza: „hogy tűz a vízzel, zsarnok eszmével az örök szabadság“, ezt újra verssor követi:

Egy talpalattnyi téren egyesüljön?

Most újra próza következik: „E harcban egyik vagy a másiknak el kell pusztulnia“. (Helyesen: „egyiknek vagy másiknak“).

Elég az idézetből. Csak azt jegyezzük meg meg, hogy a verselésre való törekvés túlnyomó, kivált ha hosszabb beszédről van szó. Arról azonban, hogy „versekben“, „még pedig lehető gonddal és szigorral“ volna írva, mint ezt a Teleki-pályázat szabályai megkívánják (137. §. 3. pont), nem lehet szó. Szerző azt hiszi továbbá, hogy Rienziről ő írt, Schilleren kívül, tragédiát. Ez tévedés. Nekünk tudomásunk van Mosen Julius, Kirner (Blessig C.), Pirazzi tragédiáiról, Conrad Carl Eduard, Piave (zenéje Peri Achillestől), Wagner Richárd operáiról, melyek mind Rienzi e második működése, t. i. az avignoni fogság utáni időből vannak meritve. Ellenben Schiller művéről nincs tudomásunk, melyről a szerző szól, de nem látta. De ezt csak mellékesen s kapcsolatban azzal említjük meg, hogy szerző szól róla a jegyzetekben. Szerző művében egyébként a spiritus regens-sé, miről a történelem nem tud, Alborno bibornokot teszi, a ki azért kívánja megbuktatni Rienzit, mert feleségébe szerelmes s ez úton reméli bírhatását. Azonban az asszony, ki urába halálosan szerelmes, midőn ura meggyilkolásának az ablakból tanuja, megöli magát, mire a már más tragédiákból ismert módon Alborno így fejezi be a darabot: „Mi végből tettem ezt?“ A különben nagyon bő, a cselekvényhez mérve különösen bő darab, öt felvonásban és a 3-ik felvonás 3 változásban foly le, melyekből kettő bátran összevonható volna. Szerző műve szerint Rienzi Avignonban fogoly, neje pedig Alborno bibornok házában él, hogy férjét megmentse. Ez neki sikerül is, mert Alborno szerelmes belé. A nőt most férje megveti, mert bűnösnek hiszi, a nő azonban férje után szökök, mert azt reméli, hogy ártatlanságát bebizonyíthatja. Persze, a nő után megy Alborno is, ki cselet sző Rienzi ellen, ki állandóan megveti nejét. Alborno és társai cselet Rienzi leleplezi, elleneit elfogatja; de midőn Alborno eskü alatt jelenti ki, hogy a nő ártatlan, megkegyelmez neki. Ekkor kibékül addig eltaszított nejével; de egyszersmind alkalmat ad rá, hogy Alborno megbuktathassa. Ez a cselekvény lényege. Megjegyezzük, hogy a műben a legsikerültebb az első felvonás. Ebben nem egy meglepő s tartalmas fordulatra találunk. Azután ellapul s szerző éppen nem bírja Rienzit, mint cselekvőt bemutatni s nem azokkal a hibákkal, melyek bukását okozták. A vékony cselek-

vény a sok felesleges szóban alig halad s inkább melodramatikusképek ezek, mint a cselekvény folytonossága és emelkedése, a miket élénk rajzol. Kiemelendő még, hogy nyelve rendkívül fogyatékos; állandóan az az érzésünk, hogy kijavítsuk. Körülbelül mindazokkal a hibákkal bővelkedik, melyek miatt ma annyi magyar könyvet meg kell, vagy meg kellene a kritikának róni a magyarság és grammatikai szabatosság nevében; bárha másképen elismerjük, hogy a különben kevésbé sikerült pályázatban a figyelemre méltóbb művek közé tartozik s a cselekvényalkotásra és hatásos jelenetekre törekvés nem tagadható meg tőle.

A többi már kifejezetten versekben van írva s ez a törekvés meg is van bennük több-kevesebb sikerrel. Ezekről a következőkben szólunk, lehetőleg olyan sorrendben, a mint érdemük szerint következnek.

A 14-ik pályamű *Chénier*, tragédia 3 fv.-ban. Ismeretes, hogy André Chénier, híres franczia költő, 1794. év július 20-án a vérpadon végezte életét, még pedig főképen azon czikkei és röpiratai miatt, melyeket a Jakobinusok ellen intézett s továbbá a miatt, hogy neve belekeveredett a „conspiration des prisons”-féle ügybe. Chénier élete tehát kétségtelenül tragikus, mert tekinthető a szabadságról és rendről ápolt nézeteinek vértanujaként. Azonban a szerző nem ezt vette. E helyett a következő, igen kevésbé hihető, vagy kevésbé valószínű mesét gondolta ki. Chénier egy párisi sectio törvényszékének esküdtje s mint ilyen tehát tagja egy vészbiróságnak, a mi nem volt. Chénier De Coignynénál lakik, ki egy volt inasának segélyével saját házában korcsmát tart s így rejtőzködik Párisban, Corbeauné álnév alatt, leányával, Aiméevel együtt. Ezt Chénier tudja, de titkolja, mert szereti Aimét s meg akarja menteni, Aimée azonban gyűlöli és megveti. Odamenekül az üldözött Fleury herezeg, Coignyné rokona s Aimée azonnal és halálosan annyira beleszeret, hogy nemcsak el akarja a könnyelmű ifjút rejteni, hanem erényét is kész neki odadobni; azonban a vérengző és őt üldöző Boudinjean még előbb elfogatja. Aimée ekkor szerelmében inkább Boudinjeannak adja magát, csakhogy Fleuryt megmentse s ez a mentés a II. fv. szerint Chénier segélyével sikerül is: de most Fleury cynikus könnyüvéruiséggel otthagyja Aimét s elmenekül Párisból. Midőn Chénier tudatára jön a történeteknek, elkeseredve köt bele Boudinjeanba, ki őt is elfogatja. Ekkor Aimée fellángolva érti meg, hogy Chénier szereti s követi a börtönbe. A III. fv. a börtönben foly le azon a napon, melyen Chéniert lefejezik. Aimée végig kitart mellette s a darab egy szerelmi párbeszéddel záródik, melynek végén Chénier a törvényszék elé hívják. Mint látható, a jobb, sokkal hálásabb téma helyett szerző a saját kevésbé értékes találmányaihoz fordul. A Chénier életében rejlő tragikus

alapeszme elől kitér: de helyette másikat nem bir adni, hanem valószínűtlen helyzeteket gondol ki s elő nem készített érzelmi átalakulásokkal akar magán segíteni, melyekben nincs tragikum s inkább a melodramát választja, mint az összeütközést. Szerző azt hiszi, hogy Aimée tragikus alak? Nem az, hanem egy balga leány s mily hamar túlteszi magát a hozott áldozaton! Más meghalna bele s más író talán erre s ebbe helyezte volna a tragikumot; mert a tisztaság és ártatlanság az ifjú leány két legragyogóbb dicsősége. Itt a leány — mondhatni átmenet nélkül — tüstént másba szeret. Ennyi az egész, Chénier pedig egész báb, semmi más. A mű továbbá sok grammatikai hibával és meglehetősen gyenge jambusokban van írva, melyek a pályázat obbeli követelményének sem felelnek meg s annál kevésbbé elégitik ki a költészetét.

A 15. számú pályamű *Azra*, tragédia 5 fv.-ban, előjátékkal. Ez Benyovszky híres magyar-lengyel gróf életének egy részét veszi tárgyul, t. i. kamsatkai történetét, melyből Duval Alexander (zenéje Boieldieu-től) operát és Kotzebue szindarabot írtak. Az előjáték Magyarországon foly le s tárgya Benyovszky búcsúja feleségétől, midőn birtokpere miatt a lengyel szabadságharczba megy küzdeni az oroszok ellen. A mű négy első felvonása Kamsatkában foly le, hová a lengyel szabadságharcz leverése után Benyovszkyt és társait száműzték. Itt Benyovszky mihamar mint ezermester megnyeri Nilov kormányzó bizalmát, kinek családja valósággal bálványozza, a száműzöttek pedig vezérül választják. Itt, míg a szabadulás tervét készíti elő, beleszeret a kormányzó leánya, Azra (Afanázia) s úgy látszik, hogy ő is szerelmes lesz a leányba, mert nagyon emlékezteti nejére. Ez a rész azonban bizonytalanul és ingadozva rajzolt. A kormányzó ekkor nemcsak Benyovszkynak igéri a leányt, hanem őt és társait szabadokká is teszi. Ebből fejlik ki a mű ú. n. tragikuma. Ugyanis a leányt megszereti az egyik rabtárs, Stefanov is és kész a szökés tervét elárulni. Ezt Benyovszky azzal akadályozza meg, hogy Stefanovnak engedi a leányt, ha meg bírja szerelmét nyerni. A leány közben megtudja, hogy Benyovszky nős, de ez nem változtat érzelmein s Benyovszkyval hajón ő is megszökik. Az 5-ik felvonás Makaóban foly le, hová a bujdosók szerencsésen elérkeznek; de itt Stefanov lelövi Azrát abbéli dühében, hogy Azra Benyovszky leánya s barátnője akar lenni, ha már neje nem lehet. Stefanovot társai megölik s Benyovszky kétségbeesve borul Azrára, Panov pedig ezzel zárja a művet:

Szeresd szegényt, szeresd nevét örökké!
Szabaddá tett élő szerelmivel;
Szabaddá tette holtan lelkedet.

A mű folyékony s elég jó versekben van írva. Mint látható, egy regényes történet feldolgozása Gvadányi, vagy még inkább más, Gvadányi nyomán készült Benyovszky-életrajz, valószínűen a Gaal-é alapján. Ez utóbbit azért hiszszük, mert Rontó Pál kínálkozó alakja a darabból hiányzik, a mi elég meglepő: de hiányzik Gaalnál is, mert Benyovszky sem szól Rontóról. Ő az eredeti történeten, hogy némi tragikus összeütközést mutathasson be, annyi változtatást tesz, hogy míg az életrajzok szerint Afanázia betegségben hal meg Makaóban, addig a mű szerzője a szerelmes Stefanov által öleti meg. Azonban a műben annyi minden egyéb van, hogy ez az összeütközés majdnem mellékes lesz. Így egységessé a mű nem válik, annál kevésbé jelentékeny s nem kevésbé jellemző, hogy sokkal értéktelenebb, mint a történet maga, a mint Benyovszky életrajzában meg van írva.

A 3-ik számú pályamű, *A költő leánya*, tragédia 5 felvonásban. A szerző „egy régi elbeszélés után” írta, melyet mi nem ismerünk s így nem tudhatjuk, mit vett át belőle. Ez a darab hihetőleg ugyanaz, mely *Firduzi leánya* címmel vett részt a Karátsonyi-pályázaton. (*Akad. Ért.* 1910. 307. l.) Tartalma röviden a következő. Zelma, Firduzi híres persa költő leánya, arról álmodozik, hogy imádott apja, nagy műve, a *Sahname* befejezte után elnyeri az udvari költő méltóságát s ő vele együtt fog az udvarban fényben, dicsőségben élni. Eközben az oázisba, melyben ő nénjével él, egy sebesültet hoznak a csatából, kinek sebeit a lány bekötözi s ezalatt a két ifjú egymásba szeret, a nélkül, hogy egymás kilétét tudnák, mert az ifjú harczos nyomban visszatér a csatába. Megjön kegyvesztetten és száműzötten az agg Firduzi, kit érdemetlen ellenségei kitűrtak Mahmud szultán kegyéből. Haldokolva megátkozza a hálátlan szultánt, hogy zendülés döntse meg trónját s fia, Lorászp, legyen gyilkosa. Ezután leánya karjai közt hal meg, a ki elhatározza, hogy bosszúját úgy hajtja végre, mint apja kívánta. A szultán udvarába megy tehát, hol találkozik a sebesült ifjúval, ki dicsőséggel koszorúzva tér meg s nem más, mint Mahmud szultán nagyobbik fia, Lorászp, a trón örököse. Itt Zelma feltűnik énekével, mint költőnő s Lorászp segítségével könnyen elnyeri az udvari költő fényes állását, melyet apja nem bírt megkapni. Természetesen a két ifjú kölcsönösen bevallja szerelmét s Lorászp elhatározza, hogy Zelmát nőül veszi. Ez azonban elsősorban bosszújának él s ezt megtudván a szultán, fiát felelőssé teszi a lány tetteiért. Beleszeret Zelmába Lorászp öcsese is, Mezud, kit természetesen a lány elutasít. Most ez más udvariak segítségével elidegeníti Lorászptól a szultánt, ki száműzi a leányt s Lorászpot új csatába küldi. Lorászp azonban, midőn apja s a leány közt kell

választani, Zelmát választja s így kitör a küzdelem. Zelma ekkép válságos helyzetbe kerül, már-már habozni kezd bosszúja s szerelme közt; de amaz győzedelmeskedik érzésein s csak úgy akar Loráspz neje lenni, ha ez apjáért bosszút áll. Loráspz ingadozik, de éppen hivatja feldühösített apja s elrendeli újra, hogy mondjon le a száműzött leányról és menjen a csatába. Loráspz esengve kéri a hajthatatlan apát s e szóharcz következtében megöli őt. Rohan Zelmához, ki azonban nem akarja magát apja gyilkosához fűzni, éppen mert szereti s halálos mérget vesz. Loráspz szultán lesz s elkeseredetten új csatába indul.

Megjegyezzük a műről, hogy föltünően rövid, mindössze 55 írott oldalra terjed mind az öt felvonás, a mi 1500—1600 sornak felel meg, a mennyi egy estét nem töltene be. Ezt kivált azért említjük, hogy szerzőnek nem igen volt valami sok mondani-
valója sem a cselekvény gazdagságában, sem gondolatokban. Ez valóban az egész darabból kitűnik, melyben lényeges lelki átalakulások úgyiszólvá nyomban történnek meg, majdnem átmenet nélkül. Így vázlatosnak tetszik. Ezért vannak dolgok, melyeket nem értünk. Pl. mi lehetetlennek véljük, hogy a két udvari költő, kik száműzették Firduzit, semmit se tegyenek az udvari költő helyének elnyeréseért. Mire üzettké hát el amaszt, ha helyét oly könnyen engedik át leányának? Továbbá Izmet, Sarkáni vezér leánya, szeretne Loráspz neje s így szultánné lenni. Ezt elhiszszük. Miért nem tesz hát semmit Loráspz megnyeréseért, holott előbb hihette, hogy Loráspz szerelmes lesz belé, mert ő az udvarnál a legszebb leány, míg Zelma oda nem kerül? Ilyeket többet említhetnénk s így azt is, hogy miképen lehet Zelma oly gyermekes, hogy maga fedi fel bosszúja titkát, s hogy lehet ezzel szemben a szultán oly türelmes, halogató, mi annál szokatlanabb, mert a cselekvény barbár korba van helyezve s Mahmud a valóságban bizonyára szigorúbb volna? De mellőzzük a többi. Megjegyezzük, hogy nyelve nem tartalmaz, de nem is köznapi s verselve aránylag elég jól van.

Az 5-ik számú pályamű, *Haza és szerelem*, szomorújáték 5 felvonásban, tárgyát Árpád és a honfoglalás korából veszi. Ha jól sejtjük, a mult pályázaton *A ledölt kolosszus* czim alatt vett részt; de szerző lényegesen átalakította a mostani pályázatára. (*Akad. Ért.* 1916. 222. l.) Szerző művéhez a következő mesét gondolja ki. Árpádnak van egy Elek nevű fia, ki szerelmes Simon bolgár fejedelem Olga nevű leányába, a ki egyébként Szvatopluk Bazilov nevű fiának jegyese. Ez az Olga, mint árva, Zalán udvarában nevelkedik, honnan, mivel Elekbe szintén szerelmes, a magyar táborba szökik és Huba ősz vezér gyámsága alatt rejtőzködik, mint unokájának, Gyöngyikének barát-
nője. Olgának meglátása végett Elek visszaszökik a csatából,

hol éppen nyugalom van s Árpád táborában időzik álruhában Bazilov is, ki Olgát keresi, hol meg is találja, sőt a szerelmes Elek és Olga beszélgetését kilesi. Árpádhoz éppen ekkor jönnek meg Arnulf német-frank király követei s ő szövetséget kötven vele, hadat rendel Szvatopluk ellen, ki meg Simont hívja segítségül. Most Árpád megtudva, hogy fia engedély nélkül itthon van s hogy Olgát, halálos ellenének leányát szereti, ki Etelközben az ismert lest vetette a magyaroknak, hol Árpád beteg Levente fiát is felkoncizoltatta: mindezen nagyon felindul s elrendeli, hogy fia térjen vissza a Zalán elleni hadhoz, Olgát meg egy követség vigye vissza atyjához, mert e nő elvételét fiának soha meg nem engedi. Ekkor a szerelmes Elek elhatározza, hogy megszökik Olgával s inkább lemondva az új hazáról, visszamegy az őshazába, a hasonlóképen szerelmes Bazilov meg utánuk megy. Eközben foly Szvatopluk ellen a győztes háború, Szvatoplukot Árpád hadai legyőzik s a végső csatában maga Árpád is megjelenik. Valahogy ide kerül Elek és Olga is egy barlangba, mely Ratiszláv előzőtt morva fejedelemnek, Szvatopluk bátyjának, mint remetének lakhelye. Itt aztán a győzelem mellett nagyon szomorú dolgok történnek. Elek ugyanis el akar menni, hogy a csatában még részt vegyen; de éppen odajön Bazilov is egy gaz társával. Most Elekkel párbajt vív, mialatt a gaz Zloncsár, Bazilov kísézője, hátulról Eleket leszúrja. Ekkor Olga csak azt kéri, hogy kissé magára maradhasson Elek holttestével s a levente holmija közt egy tört találván, ezt magához rejti s így várja vissza Bazilovot. Ez rövid idő múlva visszatér s ekkor Olga a törrel előbb őt, aztán magát üli meg. Idejön a menekülő Szvatopluk is, meglátja fia holttestét és mert a csatát is elvesztette, földbe temeti koronáját s szintén kardjába dől. Jön Árpád, leroskad fia holttestére, vádolja magát, azonban Huba így fejezi ki a darab erkölcsi és drámai tartalmát:

A természet s a rend törvényivel
Küzdöttek ők; hiába, őnekik
El kelle bukniok. Kivántam én is,
Szerencsés végét e nagy küzdelemnek,
De mind hiába. Am magad ne vádold,
Csak vesztéséged van, de nincs hibád.

Árpád ekkor erőt kér az égtől, hogy honfoglaló művét befejezhesse.

A mese ily elmondásával voltaképen mindent elmondtunk a műről. Történelmileg lényegében valótlan s csak hozzá van aggatva a történelemhez egy csomó költött személylyel. E kigondolt mesét meggyőzővé tenni szerző egyáltalán nem bírja s talán nem is lehetne, még nagyobb költői erővel sem. Arany jól mondja, hogy a mondai hitel ellen küzdeni a költőnek

hiábavaló munka. Természetesen van más kifogásunk is. A legfőbb az, hogy Árpád ellenzi ugyan Elek és Olga házasságát; de távolról sem oly módon, hogy e tragikus vég indokolva legyen. A szerző a hőst nem merte vagy nem tudta elég bosszúállónak rajzolni s e mellett tudjuk, hogy uralkodócsaládok gyakran kötnek hasonló viszonyok közt házasságot. Itt tehát Árpádot másként kellett volna, ha ugyan lehetett volna, rajzolni. Hozzátehetjük, hogy közepes, gyakran nagyon hibás, hangtalan, nehézkes jambusokban van írva, nyelve bőbeszédű s éppen nem tartalmas, gyakran csak tires szóbalmaz. Sokkal több benne a szó, mint a mondanivaló. Fiatalos munka, nemes becsvágygal; van benne tragikus világnézletre való törekvés; de a sikerhez még sok kell minden irányban.

A 10-ik számú pályamű, *Hulló csillagok*, történeti szomorújáték 4 fv.-ban. Ez a Martinovics-féle mozgalomból s az akkori színházi életből van merítve. A hőse Lavotta János, ki a Berczik-Hubay operája óta divatba kezd jönni. Szerző a következő mesét gondolja ki. Gyürky Pál hugát, Máriát szereti Lavotta, szerelmes belé Sehy Ferencz, a színész-történetből ismert szélhámós és sok bajt okozott színész is. A lány azonban Szentmarjay Ferenczet szereti s az I. fv. sok minden egyéb, inkább korrajzot, mint cselekvényt rajzoló beszéd közt, bemutatja a kérő és visszautasított Lavottát, Sehyt, több író és Szentmarjayt, mint jegyest. Ennek az eljegyzésnek nagyon szomorú következményei lesznek. Sehy elárulja bosszújában Szentmarjayt, mint a Martinovics-féle összeesküvés egyik részesét, ki fogásba jut s verpadon hal meg, a csalódott Lavotta iszákosságra adja magát s elzúllik, Sehy megrendezi az ismert színpadi botrányt, miért távoznia kell, Mária pedig sem élni, sem meghalni nem tud. Lavotta elhatározza, hogy Szentmarjayért bosszút áll Sehyn, mert Mária csak akkor bír meghalni; de nem kell végrehajtania, mert Sehy iszákosságában tönkremenve, gutaütéstől hal meg s Lavotta elmegy, hogy ezt Máriának tudtul adja. A műben van bizonyos belalkatra törekvés; de ez aztán minden. Valószínűtlenségek egész sora, feltűnő rossz versekben rendkívüli bőbeszédűség jellemzik. Ezzel a sok szóval a szerző részben korrajzra törekszik s ez nem is tagadható meg tőle. De ez csak a szavakban van meg, a mennyiben megvan s nem a mű levegőjében és szerves megalkotásában; azonban nem tagadható, hogy szerző figyelemmel tanulmányozott néhány koradatot s ezek felhasználásával alkotta meg művét.

A 13-ik számú pályamű *Több mint szerelem*, tragédia 3 felvonásban. Szerző tárgyal Báthory Erzsébet regéjét veszi. Ma a történelmi kutatás a pöriratokból eléggé megállapította a szerencsétlen beteg asszony hystériáját, ki már első férje,

Nádasdy Ferencz életében, fiatal tót leányok kínzásában gyönyörködött. Három leányát és két fiát említi a történelem. A népmonda azt hagyja fenn róla, hogy leányok vérével azért mosdott, mert azt hitte, hogy a vér szebbé teszi s fiatalon tartja meg; erre pedig Zólyomi kedvéért vágyott, kihez másodszor akart férjhezmenni. Büneiért 1610-ben a Csejte várában töltendő fogságra ítélték, hol örülten halt meg 1614. év aug. 21-én. Eszközei Fiszko János komornyik és két komorna (Heléna és Dorottya) voltak. Amazt lefejezték, emezeket máglyán égették meg. A mű szerzője visszatér a hagyományhoz s mint a mű címe is mutatja, azért mosdott vérrel, mert a mit Zólyomi iránt érzett, az több volt, mint szerelem. A szerző abban is elveti a történelmet, hogy véres munkája eszközétül egy Endre nevű bizalmast tesz meg. A cselekvény idejéül azt a pár napot veszi, midőn Erzsébet Zólyomit várja vissza. Erre a következő cselekményt építi fel. Erzsébet a Csejte vár alatti faluból már „minden” leányt kiirtott. Általános a gyász. Csak egy leány él még, kit a szerző *Kószalány* néven szerepeltet, ki Erzsébet egyik imádóját, Lehóczy lovagot szereti; de ezt az egyet Endre távoltartja a vártól, nehogy Erzsébet kezébe kerüljön. Most éppen érkezöben van Zólyomi, Thurzó nádorral együtt, mert a sok gyilkolás híre már hozzájuk is elhatott. Zólyomi parasztruhában érkezik meg, hogy a vádakraól így annál inkább meggyőződjék s erre a faluban bő alkalmá akad. Erzsébet türelmetlenül várja s mert még szebb akar lenni, még egy leány vérére kívánja. Nincs több! — feleli Endre. Éppen ekkor jön a Kószalány s Erzsébettől Lehóczyt kéri magának. Erzsébet meghagyja Endrének, hogy ezt a leányt ölje meg s kincsei átadásával rá is bírja; de a leány elragadja a tört s Erzsébethez szalad védelemért. Most Erzsébet maga akarja leszúrni a leányt, a leány elájul s a bejövő Endre visszatartja kezét, mert ez az Erzsébet saját elrablott leánya, Évi s ő ezért kímélte meg. Éppen érkezik Zólyomi s utóbb a nádor és a III. fv. a vallatást és büntetést tárgyalja. Zólyomi már-már hinni kész Erzsébetnek; de jön a nádor, ki már elég adatot szerzett össze s előkéri az eltűnt Kószalányt. Erzsébet némi habozás után, mert fél, hogy leánya ellene vall, felébreszti az elalélt és fátyollal letakart leányt, ki azonban megörült. A tények Erzsébet ellen bizonyítanak, az előhozott Endre teljes vallomást tesz; ekkor, a szerző szerint, egyébként túlságos és valószínűtlen szigorítással, a nádor a nyílt udvaron a várfalhoz láncoltatja Erzsébetet, ki kétségbeesve, mikor már a többiek mind elmentek, Lehóczyra bizza örült leányát s ő maga marad hollók károgása közt.

A mű 3 felvonásból áll egy változással; 162 4r lapra terjed, kb. 3500 sorra s így egyike a leghosszabb daraboknak.

De ez csak külsőség. Azt is megjegyezzük, hogy folyékony és többnyire nagyon jó versekben van írva. Ezek csak ott kevésbé jók, hol a Kószalány sokszor nem jambusokban, hanem rövid trocheusi (?) sorokban beszél. Mindenesetre gondolkozó és szép gondolatokat kitalálni bíró fej munkája; de szív és — hitünk szerint — meggyőződés a tárgy iránt nincs benne. Ezért fárasztón és hidegen hat, mert nem bírunk belőle jóformán semmit elhinni. Ez a mű nagy, sőt legnagyobb baja. De e mellett a tragikum az akarna lenni, hogy Erzsébet meg akarja Zólyomit nyerni s éppen az az eszköz fosztja meg tőle, melytől ezt várja. Ez helyes. De mi oka van Zólyomiban kételkedni, hiszen az ugyancsak szerelmes és már csak pusztá tagadására is kész megbocsátani? Maga Erzsébet sem fejez ki e miatti kétséget. Ő csak szép akar lenni s gyilkol, egyre gyilkol, sokkal, de sokkal többet, mint a pöriratokból következik, mert egy egész falu leányait kipusztítja. Ez, akármit gondoljunk az 1610 körüli időkről, már magában nemcsak lehetetlen, egyenesen elgondolhatatlan. Szerző Erzsébettel nemcsak felnőtt, hanem gyermekleányokat is megölet. Hányat? Bizonyára eszerint százat is. Íme, így megy bele a képtelenségbe; de éppen azért nem érezzük a borzalom hatását, mert egyáltalán nem hiszszük el. Épp ily kevésbé meggyőző szerzőnek az a találmánya, hogy Erzsébetnek egy elrablott leánya van, kit szintén meg akar öletni s csak a véletlen tartja vissza. Ki rabolta el, miért? Az író tehát csak játszik a történettel s az magában nem volna baj, hogy önkényes változtatásokat tesz rajta; de hol marad a benne hívés és elhitetés? Mindig Shakespeare történeti drámáira hivatkoznak. Való, ő sokat változtatott a történelmen; de mindig olvasmányainak adatai szerint, melyekben joga volt hinni s hitt is. Mert éppen itt a fő baj, a történelmi adatok lényeges megváltoztatásában, hogy a szerző tudatosan nem hihetvén változtatásaiban, tehát nem is bírhat meggyőződéssel írni s szavai, legjobb mondásai csak kitalálások, lélek, élet nélkül. Tudjuk, — hogy csakis egy esetre hivatkozzunk — hogy bármennyit beszéltek akkoriban s utóbb is egyebet, Arany rendületlenül hitt benne, hogy Toldi élő, történeti alak volt Nagy Lajos idejében s e hitét nemcsak a kutatás igazolta utóbb, hanem ez adott neki rendkívüli impulzust, hogy egy csodás, élő alakot adjon a költészetnek. Ez csakis így lehetett, legalább mi azt hiszszük s e hitünkben e pályamű is csak megerősít. Pedig a szerző ugyan csak sok szóval próbálja meg az elhitetést. A kevés cselekvényű művet valósággal elborítja a szóár. Pl. az említett *Változás*-nak tartalma a II. fv.-ban annyi, hogy Erzsébet várja Zólyomit; még egyszer, utoljára szép akar lenni s meg akarja ölni saját leányát. Ehhez szerzőnek 490 sor kell, tehát annyi,

mint egy jó felvonáshoz. A III. fv. elején Erzsébet és Zólyomi párbeszéde, mely egyébként Kleopatrára nagyon emlékeztet Shakespearenél, 438 sor s az egész felvonás 1168 sor, a mennyiből két felvonás kitelnék, pedig az egész felvonásban alig történik valami. Az említett hosszú párbeszéd ellen egyébként még más lényeges kifogás is tehető. Egyik az, hogy az egész, mi talán szintén kissé furcsa, a nyílt várudivaron, az összes kíséret sorfalai közt foly le. Ezt a várkastély egy termébe helyezni talán jobb lenne. Másik — hogy egyebet mellőzzünk — az, hogy miként hitheti el Zólyomival csak egy perczig is Erzsébet azt, hogy a vérvád nem igaz, holott az egész II. fv. alatt egyebet sem tettek ő és Thnrzó, mint meggyőző adatokat gyűjtöttek rá s nincs is benne kétsége. Mire az a játék is, hogy Erzsébet Zólyomit parasztruhájában nem ismeri meg, holott külön jó a sorfalak közt? Mindez csak színadi játék s nem az igazság maga és ez a baj itt is, mint az egész, különben gonddal írott műben. Idézzünk néhány sort a II. fv. változásából, midőn Erzsébet hallja, hogy Zólyomi jön.

Erzsébet (Nem tud mást mondani, gyönyörtől reszketőn):

... Éljen Zólyomi! (Rövid szünet, aztán.)
 Ő jön, ő itt lesz, a nevét kiáltják,
 Az ő nevét! ... (Lázasan Endréhez.)
 A tükröt, tükrömet! ...

(Endre a párkányról odaviszi Erzsébethez a kéztükröt. Erzsébet remegve kezébe veszi, suttogón.)

Mondd, sima vagy-e, drága kis tükör?
(Hosszan maga elé tartja.)

Ne érje lehelet, ne érje sóhajom,
 Mutassa tisztán a gyönyört, a kéjt,
 A mely e perczben arczomat fűdi ...
(Nézi magát a tükörben.)

Ilyen vagyok? Ilyen csupán? Hazudsz
 Tükör, én ennél százszor szebb vagyok!
 Szebb, szebb! Ez arczon oly kevés a szépség!
 Hideg vonások, gyötrők és fakultak,
 A vénség első sáva ül felettük,
 Mint ligeten a tiukos mélabú ...
 Hazudsz tükör! ... Ez nem Erzsébet itt,
 Erzsébet fénylik, arca rózsakert,
 Buja és illatos ... De nem, e sápadt
 Vonás konok s nem távozik ... El, el,
 Te rút vonás ...
(Földhöz vágja a tükröt, rátapos, aztán Endréhez.)

Egy másik tükröt adj,
 A mely szeret, mely hű, szófogadó,
 Mely nem irigyel ... Vagy nem, Endre, várj! ...
 Tükör e széles földön nincs olyan,

Mely úgy mutatná benne arczomat,
 Minőnek látni most szívem szeretné.
 Ifjúnak, szépnek, fejedelminek, —
 Hadd lenne rajta himes rózsapír.
 Mit száz virágszirom szítál reá.
 Szemében égjen túlvilági fény,
 Mit lány szerelmek álma szór belé,
 Félő szerelmeké, megreszkető,
 Ébredni sem merő szerelmeké,
 Hogy amikor belép majd Zólyomi,
 Ne lásson mást, csak ezt a nagy szerelmet,
 Ne lásson mást, csak ajkam szenvedését...

(Endrét kezénél fogva.)

S nem lehetnék-e? (*Mintegy víziókat látva.*)

Jönnék, nézd, az árnyak,
 Észbontó szépség ritka árnyai;
 Figyeld, hogy fordul, ring a termetük,
 Hogyan hajolnak, mily negédesen!
 Szemükben üdeség és ifjúság.
 Igézete az édes életüdvnek, —
 Hogy közelegnek, nézd, aranyvederben
 Pirosló vért kínálnak, vérüket,
 A földi szépség balzsamcseppjeit...

(*Ijedten, de szenvedélytel.*)

Vért, Endre, nékem, szépség balzsamát,
 A melytől ifjú lesz az arcz, a kéz,
 Puha a termet, mint a parti nád... (*Szinte magánkívül.*)
 Vért, vért nekem!...

A 16. számú pályamű *Trón és becsület*, tört. szomorú-játék 3 fv.-ban. Ez Kálmán és Álmos ismert viszályával, Álmos és fia megvakittatásával s Kálmánnak e kegyetlenség miatti halálával foglalkozik. Ő ezt a feladatot a következőképen akarja megoldani. Álmos lázadást szít bátyja ellen, Henrik német császár segélyére támaszkodva; de ez a segély éppen a döntő perczben elmarad. Ellenben váratlanul megjön Kálmán és hada. Most föllép Álmos neje, kit az író az újabb történeti kutatás eredményeit nem ismerve, Ingelburgának nevez s ez le akarja beszélni a lázadásról, hivatkozva előbbi sikertelenségére. Természetesen hiába. Megkezdődik a csata, mely a színek mögött foly le s mi a királyné és környezete szemlélődéseiből értesülünk róla. Mert t. i. megjelenik ugyanitt Kálmán neje is, kit az író, még szintén a régibb adatok szerint, Bretislawának nevez. Álmos a csatát elveszti s most féktelen dühében magát Kálmánt párbajra hívja ki, de ebben is legyőzetik. Ekkor Kálmán egyaránt fogságra veti Álmost és fiát. Erre Ingelburga és Bretislaw mindketten elhatározzák Álmos és fia megmentését, amaz mint hű hitves, emez, mint aki Álmosba szerelmes. (I. fv.) Kálmán Székesfehérvárt szigorú ítéletet tartat Álmos felett; de jobb érzése s jobb tanácsosai győznek. Elhatározza, hogy még

egy próbát tesz s őrizet alatt Álmost szabadon engedi, a ki meghatva mond köszönetet és túláradó szeretettel öleli meg hű nejét. Megtudja azonban, hogy maga és fia szemevilágának megmentését főképen Kálmán nejének, a királynénak köszönheti az érseken kívül s ez annyira feldühösíti, hogy elhatározza, hogy a szerelmes királynével szövetkezve, Kálmánt megöli. Csakugyan jön a királyné s könnyűszerrel megnyeri őt tervének szerelmes szavak s ígéretek árán. De ezt kihallgatja a nádor és Ingelburga. Utóbbi nem árulná el ugyan őket, féltve családját, de János nádor rögtön hírt ad a királynak, ki csak imént bocsátott meg. A király nagy felindulásában nejét elfűzi, Álmos és fia megvakittatását elrendeli. (II.) A III. fv. lényege Bretislawa búcsúja, Ingelburga átkozódása és bosszújósolata s a királynak lelkifurdalás miatti halála.

A cselekmény így mindössze négy-öt napra van összeszorítva, mi a valóságban néhány évre terjedt. Szerző leglényegesebb találmánya benne, hogy Bretislawát Álmos kedvesévé tevén, e szerint a születendő Borics is Álmos fia volna s így ezzel még jobban megterheli a könnyelmű Álmos emlékét, de egyszersmind még kimagyarázhatóbbá teszi Kálmán kegyetlen ítéletét. Ezt azonban szerencsés ötletnek sehogy sem tekinthetjük; mert Kálmán tragikumát — hitünk szerint — megrontja s mert teljesen ellenkezik a történelmi tudattal s a történelmet ezáltal üres schemává teszi. A II. fv. egyszersmind, mely a legfőbb e műben, mint az egyébként természetes, az író rajzában egészen lehetetlen úgy az élet, mint a megtörténhetőség szempontjából. Szerző előtt világosan Shakespeare *Histories*-sai álltak. Shakespeare valóban zsúfolja gyakran az eseményeket, de ő ilyenkor *Változásokkal* segít magán s az időközt tetszés szerint gondolhatjuk többnek vagy kevesebbnek; szerzőnél nem. A megbocsátást és újabb árulást csak perczek választják el. A szerző másutt is a valószínűséggel keveset látszik törődni; Álmos várában nem hozná különben össze Álmost és híveit, meg a királynét s nem halatná meg Kálmánt azonnal az ítélet után. De mind e sarkalatos hibák mellett is a mű nincs érdem nélkül s van benne érzék a hatás és színszerűség iránt. Többnyire jó versekben s jó nyelven van írva, mely kissé könnyen folyó, s bőbeszédűségéhez mérve nem elég tartalmas, de nem is erőtlen. Legyen elég erre néhány sor idézet.

Kálmán, megtudva Bretislawa bűnét, ki térdreerogyva mondja: „Büntess, tiporj el!“ így szól:

Megrendít e látvány! —
 Úgy érzem, hogy szívemnek a fele
 Hullott a porba... Megvigasztalódnám.
 Ha a rideg sír nyelte volna el:

Halandók sorsa . . . így végeztetett . . .
 Királyi nőhöz illő disz takarná,
 És méltó tisztelettel milliók
 Állnák körül; úr, koldus egyaránt;
 Míg így a gúnynak céltablája csak, —
 A kárörvendőket kacajra készíti,
 S feslett erkölcsűiek joggal rikoltják,
 Hogy mily buján sarjadjik enbünük
 A korona fényében. — Nemzedékek
 Ajkára száll, — a történet könyvének
 Egy lapját oly sötétte fogja tenni,
 Hogy ráakadva elborul a tiszta
 Érzés, — s e gondolat megsemmisít,
 Vérem fagyasztja s tetterős karom,
 Mely ekkorig megbirta ősi kardom,
 Aláhanyatlik . . . Ah! (*Megszéltül.*) stb.

E pályaműveken kívül még két pályamű van, melyeket a bizottság nagyobb figyelembe vett, mint melyek a többinél egyben-másban kiválóbbak.

Ezek egyike a 7-ik számú, *Messalina*, tragédia 3 fv.-ban. Ez a bírálóknak s e sorok írójának is régi ismerőse. Az 1908-iki pályázaton prózában írva vett részt s Heinrich Gusztáv r. t. részletesen ismertette. (*Akad. Ért.* 1909. 173. l.) Rövidebben, de a fő vonásokat kiemelve ismertette Váczy János l. tag (*Akad. Ért.* 1910. 318. l.), midőn a mű a Karátsanyi-pályázaton vett részt 1909-ben, ki azt vélte észrevenni, hogy Heinrich bírálatára alapján a szerző javított művén, de e javítást kielégítőnek nem találta s a jutalmazásra nézve nem került szóba. Harmadszor az 1910-iki Teleki-pályázaton vett részt, midőn Bánóczy József l. tag röviden emlékezett meg róla (*Akad. Ért.* 1911. 152. l.) s Heinrich bírálatára hivatkozva azt írja a III. fv.-ról, hogy a szerző „absolute nem tudta megjavítani”. „A III. fv. most is csupa zavar és lehetetlenség. Én azt hiszem, itt organikus szerkezeti hibával állunk szemben” s azt ajánlja, hogy szerző „tényleg meglevő drámai tehetségét” ne pazarolja e mű javítására, hanem fogjon más történelmi tárgyhoz. E bírálatok mellett most csak akkor volna szükség részletesebb ismertetésre, ha a mű lényeges változáson ment volna át. Ez nem történt meg. A mű, mint említők, először prózában volt írva s mint ilyet, olvasta e sorok írója is. Hihetőleg már a 2-ik pályázatra versbe alakítva jelent meg, de a bírálatokból ez nem tűnik ki. Az bizonyos, hogy most verses alakú s az is bizonyos, hogy minden lényeges belső szerkezeti változás nélkül ugyanaz maradt, mint volt előbb. Azonban e versek jó része csak nagy jóakarattal tekinthető versnek. Sok helyt jóformán próza maradt a szöveg s egyébként is nagyon sok más helyen a sorok rhythmusnélküliek, döcögősek. Például szerzőnek ezek jambus-sorok:

Engedelmeskedjél Caesar szavának ...
 Egy thessaliai jósnő ... Legyen hát ...
 S Messalina mindent, mindent akarhat ...
 Bárgyú uralkodónak járma alatt ...
 Ismeretlen végzetbe ... Mialattunk ...
 Melyet Messalina és Silius ...
 Királyok hajtják büszke homlokukat meg ...
 Aztán Egyiptomra kerül a sor ...
 Első feleségemet Plautiát,
 Rajtakaptam holmi gaz etye-petyén ...
 Mely többszörösen visszaadta erejét ...
 Ki már tizenhétszeres imperator ...
 Rómának legdélezegebb férfiát ...
 Üdvözöllek Attius Labeo ...
 Halld mindjárt a legjobb s legujabbat ...
 Családi életünk titkaiba ...
 Becsmérelni, nem tudnók elviselni ...
 Az aethiopiai sivatagig ...
 Udvari poétává s fogadok ...
 Óv minden bajtól. Barátjának vall ...
 Egyedül azt kérem: Caesar, gyorsan öless meg ...
 Caesar megkegyelmezett életének ...
 Ha ily jelentéktelen histriónak ...
 És gyilka fenve már életed ellen ...
 Caesar közeledik Róma felé ...
 Töltsétek meg serlegeitek és ...
 Mint kopók lesben a vad után ...

Az utóbbi bírálattal kapcsolatban felhívjuk továbbá szerző figyelmét arra, hogy művében, így fejtve ki, mint ő teszi, nincs csak igen csekély és jelentéktelen cselekvény. Messalina Valeria történetét olvasni lehet az eredeti forrásokban: Tacitus *Annales* XI. könyvében, Dio Casius LX., Aurelius Victor *De Caesaribus*, Id. Plinius X. könyvében, Svetoniusnál *Claudiusban*, Juvenal, szól róla VI. 115—135. sorában s pár más helyt. Az újabb történelmi feldolgozásokra, melyek között van ú. n. mentőirat is, most nem utalunk; de az említett helyeken jóval, de jóval több anyagot találunk, mint a mit művében szerző felhasznál s mindezekben Messalina bukása jobban és helyesebben van indokolva, mint e drámában; mert pl. nem Claudius beszél rá a történet szerint, hogy Messalina elválva tőle, Cajus Silius neje legyen, hanem ezt megtette ő Claudius tudta nélkül, ennek távollétében s így Claudius bosszúja indokoltabb és mindenestre természetesebb. E források szerint Cajus Silius is másforma jellem, szerző pedig éppen nem tudja, mit tegyen vele. Azt, hogy Messalináért nejétől elválik, a mű nem említi s ám fogadjuk el szerző felfogását, hogy ő Róma nagyságáért kész Messalina férje lenni, miért nem tesz hát semmit ez irányban, mert a történelem szerint lett volna rá ideje s tett is, de mást, mig kivégezték. A mint szerző felfogja, az egész esemény

jelentéktelenebb, mint a hogy a források írják s Wilbrandt ezeket hasonló tárgyú, különben szintén nem elsőrangú művében, sokkal, de sokkal jobban kiaknázza, mely tartotta is magát a színpadon. Szerző szerint Messalina egy romlott, balga nő. Cajus Silius csak báb. A mű olyan, mintha a II.---III. fv. közt kimaradt volna vagy két felvonás, melyekben a küzdelem, mi a műben nincs, a sorsfordulat, mi szintén nincs, a jellemfejlődés, mi elmaradt, meg volna fejthető. Ezeket a hiányokat az olykor szellemes párbeszéd, mely gyakran lényegtelen dolgok körül forog, nem pótolhatja s nem az egy pár jól épített jelenet sem, melyek különben színpadi és drámai érzékre vallanak.

Végül az 1. számú pályamű, *Az ősi átok*, szomorújáték 5 felvonásban, István király idejéből, Gyula erdélyi vezér történetét dolgozza fel s erre a következő mesét gondolja ki: Gyula már idős ember, Gejza fejedelem öcsese, kinek felesége Etelka (helyesen írva „Etelke“ volna), Kaján kun király leánya, ki szerelmes Istvánba. Gyulához menekül Szabolcs, Thonuz Aba fia s a pogányság, apjának bukása és a magyar szabadság érdekében Gyulát lázadásra akarja bírni, de Gyula ellentmond, nem akar testvérharcot. Most Etelka bonyolítja a csomót, megsértett büszkeségből és emiatti bosszúból. Ugyanis István hírnök képében megjelenik Gyulánál, itt találkozik Etelkával, ki egykor, mint a hatalmas kun király leánya, István szerelmét gőgösen visszautasította s most felajánlja neki; de most István utasítja el, mint már boldog férj és apa. Etelka tehát emiatt Szabolcsal szövetkezve lázadást szít István ellen. Ebben felhasználja ifjabbik mostohafiát, a korbély Zobort is, ki szerelmes Piroskába, Thonuz Aba leányába, ki Gyula udvarában él; de a leány, ki szintén keresztény, Csanádot, Gyula nagyobbik fiát, a király hívét szereti. Csanád megvédi a leányt a tolakodó Zobortól, a miért ez Etelkával szövetkezik Csanád s a király ellen. Sikerül is Gyula szívét hazug besugásokkal a már keresztény Csanádtól elidegeníteni s mindez a pártütők ügyét elősegíti. Ekkor István maga jelenik meg újra Gyulánál s próbálja őt a keresztény hitre és szövetségre bírni; de Gyula elkeseredve tagadja meg. A király látja a cselszövényt s elrendeli, hogy mindenki az új hitre térjen. Eddig elég következetes a cselekvény, de most kitér a kezdett mederből. Gyula ugyanis rendületlenül hiszi Csanád árulását. Helyes. De kérjük. Piroska, a ki tudja az egész ármányt, miért nem leplezi le, holott tehetné s volna alkalma rá, sőt mindenkinek nagy jót tenne vele? Továbbá a III. felvonásban egy hosszú párbeszédben Etelka egész bűnét megvallja Piroskának. A lázadás készül, de nem kész még. Ő kétségbeesve megvallja, hogy megbánta, a mit tett. Jó; de kérjük: miért nem tesz hát ellene, hogy férjét s magát a biztos romlástól vissza-

tartsa, miért nem tesz Piroska még most sem semmit? Ugyanakkor jellemzőleg, egy nagy jelenet után Piroskával, Zobor is megtér. Tehát mindenki megtér s a lázadás mégis kitör. A IV. felvonástól kezdve tehát a valószínűtlenségek medrébe téved a mű. De e mellett hozzá kell venni, hogy csupa megtért emberekkel nem lehet világnézleti küzdelmeket csináltatni, mert ezek nem döntenek meg egymást, hanem kibékülnek. Itt pedig éppen az intézők hajlandók kibékülni, hiszen Gyula maga nem is oly elszánt pogány a szerző szerint sem, mint lennie kellene, hogy testvérharczot kezdjen s a király egyáltalán nem kénytelen a kérdést fegyverre bízni. A sorsfordulat rajzában tehát a mű el van hibázva. Végre a III. fv. 2-ik színében Etelka megpróbálja Gyulát lebeszélni; de már ekkor az ő megbízásából, legalább úgy vehető ki, Szabolcs még jobban feltűzeli az öreg férjet azzal, hogy István szemet vetett Etelkára s ekkor Gyula dühében a lázadók élére áll, kiket Szabolcs toborzott össze. Gyula a követül jövő Csanádot megüti s most már nem hallgat többé semmire, mire Csanád, ki apján az ütésért bosszút nem állhat, kardját visszaküldi a királynak, melynek viselésére többé nem méltó. A IV—V. felvonás a Tisza partján, Pilgrim remete kunyhójánál foly le, közel a csata színteréhez. Ehhez a remetéhez menekül Piroska, mert ez a remete volt az, a ki egykor őt a keresztény hitre térítette. Idejön Csanád is, barátruhában, ki elhatározza, hogy apja életét megmenti olyformán, hogy vele küzdve messze csalja a csatából. Idejön a megjavult Zobor is, ki távol követte a nőket, de csak hogy baj ne érje őket s itt a két testvér kibékül, mire Zobor a csatába rohan, mert ő is meg akarja apja életét menteni. Idejön Szabolcs kíséretében Etelka is bűnbánón, megtörve s midőn Szabolcs bosszút lihegve a csatába rohan, Etelka megint találkozik a harcza menő Istvánnal s itt Etelka bűnbánóan megvallja bosszútervét; de István már nem állhat el a csatától, mire a még mindig szerelmes, de a bűnében megtört Etelka a Tisza hullámaiba rohan. A csata eközben foly, az V. felvonásban jön sebesülten Szabolcs, kit Piroska hiába akar békére és megadásra bírni. Átkozódva menekül Litvániába. Megtudjuk továbbá, hogy Zobor apjának védelmében elesett, Csanád terve azonban sikerül s apját harczolva, kimélve és hátrálva a remete kunyhójához csalja, hol végre az apa megérti fia derékségét s megbocsát, de önmagát akarja megölni. Ebben meggátolják s ő fájó gyönyörrel adja Gyulára és Piroskára áldását s a belépő győztes Istvánnak meghódolva, felveszi a keresztény hitet.

Maga a mese e vázlata mutatja már a mű lényeges hibáját. Ez a mű t. i. két világnézet harcza kíván lenni, de valóban nem az; a két világnézet nincs is benne kifejezetten

szembeállítva, noha erről volna szó. Mert ha a keresztény világnézetet István és környezete képviseli, ki képviseli a másikat? Gyula nem, lényegileg nem is a pogányságért nyúl fegyverhez. Etelka szintén nem képviseli. Őt a bosszú hajtja, de csak a III-ik felvonásig. Szabolcs nem, mert ehhez nagyon is háttérben áll. Vannak a szerkezetnek még más hibái is s ezek közt ki kell emelni, hogy mindenki nagyon hamar leleplezi magát olyanok előtt is, kik előtt nem kellene. Piroska pl. hogy vallhatja meg Etelkának oly könnyen, hogy keresztény s viszont tudva ezt, Etelka hogy mondhatja el neki terveit? Ha Gyula oly nagyon fél a testvérharcztól, hogy hihet mindent el az első szóra s bizonyítékok nélkül? Mert hiszen éppen a gyöngye emberek kívánnak bizonyítékokat, bárha ezeknek aztán könnyen engednek. Szabolcs mint hős, hogy lehet ebben az elhitetésben majdnem intrikus? Ezek s más aggályaink a mű második elolvasása után még jobban előtérbe léptek. Természetesen foly ezekből, hogy a jellemzés a műben gyöngye és a sok szó mellett is elnagyolt, bizonytalan, az alakok elmosódottak s nem képviselik eléggé sem szavaikat, sem tetteiket. Ezek mellett azonban el kell ismerni, hogy jó nyelven, gondnal és többnyire jó versekben van írva, alakjai könnyedén, tisztán beszélnek, kár hogy nem érdekesebben s gondolatokban éppen nem különösen gazdagok. Legyen elég pár sort idézni erre a végéről. *Gyula* így fejezi ki legyőzetését:

Királyom! Ím, legyőzve ellened!
 Legyőzetem, — nem ott a harcmezőn,
 (*Szívére mutat.*) Itt, itt belül vesztettem én csatát!
 Nagy célokért küzdöttem, — úgy hívém.
 Magasztosaknak, szentnek hittem én
 E célokat, a férfinak mikért
 Oh, szép a küzdelem, a győzelem
 Dicső, s meghalni, — hogyha halni kell, —
 Gyönyör! — De nem! felébredék . . . A sors
 Kemény ököllel tépte fel szemem,
 S látom, király: hiába éltem én,
 Nem az *igaznak* voltam harczosa!
 Te boldog vagy! Volt, vannak céljaid,
 Az enyém füst volt, buborék csupán,
 Mely szertefoszlott tartalom ne'kül
 S a semmiségbe tűnt el nyomtalan.
 Tiporj el engem, — létem czéltalan.
István: Nem úgy vezér! A lét nem czéltalan,
 S minden fűszálnak biztos célja van.
 A multba tűnt évezredek sora,
 A ma, s a még jövődő századok, —
 Ki volt, ki van, s ki még születni fog,
 Mind *érte* volt s mind *érte* van csupán!
Jövő e cél varázslatos neve.
 Nem éri el a mának gyermeke, —

Hiszen nekünk szép sejtelem csupán.
Csak vágy egy jobb, nemesb való után,
De van, de él! — és épül temploma,
Ez épülethez hord követ a ma!
S czélját betölté, nem hiába volt,
Falához csak ki *egy* követ hozott.

Gyula: En rombolék csupán.

István: Előre nézz

A nagy, a szép, a szent jövő felé!
Az én szemem is vissza nem tekint,
A multat így könnyen feledhetem.
En megbocsájtok. Im fogadd jobbjomat,
Aztán gyerünk — munkára fel, Mikhál!

Gyula: Követlek én, — légy áldott, nagy király.

Mindezek mellett mégis e két utolsó mű a pályázatból a legértékesebb s a bírálók ezek mellett foglaltak állást, mégpedig ketten *Messalina*, hárman *Az ősi átok* mellett. Egyik sem méltó önállón véve a jutalomra, de a nagyon kis mértékkel mérhető pályaművek közt egyben-másban mégis kiválnak. A *Messalina* előnye a többhelyt tartalmazó, változatosabb párbeszédben, némileg nagyobb színszerűségben áll; de ezekkel szemben állnak a jelzett belső szervezeti és jellemrajzi hibák, a pályázati szabályok által különösen kívánt versbeli pontosságban való gyarlóság. A bizottság többsége abból indult ki, hogy egy ily pályázattól nem várható, rendkívüli esetet nem számítva, kiváló vagy elsőrangú mű; de megvárható minden egyéb: gondosság, nyelvbeli szabatosság, kiviteli gond, törekvés a legjobbra s mindezek jóval nagyobb arányban találhatók meg *Az ősi átokban*. Ezért, ha már a jutalmat az aránylag legjobb műnek ki kell adni, akkor a bizottság többsége arra kéri a T. Akadémiát, hogy a jutalmat az 1-ső számú, *Az ősi átok* cz. „Oh, női szív! ki fejt meg tégedet?” jeligéjű műnek méltóztassék kiadni.

Az egész bizottság azonban oly kérelemmel fordul a T. Akadémiához, hogy vesse tekintélyét latba a pályázati szabályok oly megváltoztatására, hogy csak önálló becsú mű nyerhessen jutalmat. A nagylelkű alapítvány oly időben tétetett, midőn a drámaírássra buzdítás hazafias kötelesség volt; ma többé nem az s így e buzdításra nincs szükség; a sikerült színdarab amúgy is jutalmazza íróját. Továbbá bátorodik felhívni a T. Akadémia figyelmét, hogy a változott viszonyok közt az alapítvány kamatái ma már éppen nem fedezik a jutalom összegét s ebből az következnék, hogy jövőre a jutalom csak az alapítvány kamataiból álljon, mert hiszen ekképen az Akadémia saját más jövedelmeiből kénytelen a jutalomösszeget pótolni és ezt az összeget más, szükségesebb céloktól kell elvonnia.

A budai királyi vár Mátyás király korában.

(Kivonat dr. *Lux Kálmán* műépítésznek 1917. márcz. 12-én tartott előadásából.)

Történetíróink közül főként a XVIII. századbeli P. Schier Xistus, újabban pedig Salamon Ferencz, Csánki Dezső, Károlyi Árpád, Fraknói Vilmos, Pasteiner Gyula, Divald Kornél és Berzeviczy Albert foglalkoztak a budai királyi vár Mátyás korabeli képének megrajzolásával, de érdekes leírást nyújt már a Bonfini után induló Heltai Gáspár is.

A XVI. és XVII. századbeli útirajzok, ostromleírások és jelentések közül különösen kiemelendő Brandstetter Miksának 1608-ból származó Itinerariuma, ki mint titkár kíserte útján Konstantinápolyba Herberstein bárót, a zsitvatoroki békekötés meg erősítése céljából kiküldött meghatalmazott követet.

Felolvasó a vár története főbb mozzanatainak egykorú kútforrások alapján való felsorolása után a későbbi utazók feljegyzéseivel foglalkozik. Ezek a feljegyzések egyértelműen beszámolnak a királyi palota épületeinek nagyfokú elhanyagolásáról. A vár épületeire a töröknek szüksége nem volt és azokat csak alárendelt czélokra, többnyire raktárnak használta fel. Ebből önként következik, hogy a török a királyi váron lényeges átépítések nem eszközölt és így az 1686-iki visszavétel alkalmával Mátyás király palotájának romjai jóformán teljes eredetiségökben, török eredetű hozzátétek nélkül jutottak kezünkre.

A visszafoglalás után eszközölt alaprajzi felmérések az épületek eredeti elrendezésére biztos útmutatást nyújtanak. Ezek közül a legpontosabb gróf Rabatta Rudolf vezérhadbiztos hagyatékában talált, francia mérnöktől származó 1687-ből való terv, melyet a bécsi udvari és állami levéltárban őriznek és melynek érdekes, ugyanazon szerzőtől származó változatát a badeni nagyhercegi főlevéltárban láthatjuk. Ezzel azonos adatokat nyújt de la Vigne Miklósnak eddig még nem ismertetett rézmetszetű terve, melynek egy példánya a Műemlékek Országos Bizottsága rajztárában foglal helyet. A sokkal pontatlanabb Fontana-féle és a még megbizhatatlanabb Juvigny-féle tervek részleteinek mellőzésével a legnagyobb érdeklődésünkre tart számot a várnak legrégibb,

felmérésen alapuló, 1650-ik év körüli időből származó úgynevezett Marsigli-féle török felvétele, melynek eredeti nagyságú fényképfelvételeit Forster Gyula bárónak sikerült megszereznie. A bolognai egyetemi könyvtárban őrzött ezen török alaprajz megbecsülhetetlen értékű, mert a bécsi és a de la Vigne-féle térkép ellenőrzésének teljesen elfogulatlan alapja és azokkal teljes mértékben összeegyeztethető.

A Szépművészeti Múzeum értékes eredeti alaprajza, melyet egy olasz mérnök hihetőleg még az ostrom alatt a vár külső képéből szerkesztett, a királyi várnak Wening Mihálytól való, azt már rom állapotában feltüntető, szép rézmetszetű ábrázolásával összefüggésbe hozható. Ez a rézmetszet a várnak összes ismert rajzai közül a legpontosabb és leggondosabb képét nyújtja. Nagyon becses a Fővárosi Múzeum egy másik rézmetszete, mely a királyi palotát már az ostrom alatt, de még egészen ép állapotában a Gellérthegy felől mutatja be.

A bécsi hadi levéltárban látható XVIII. századbeli térképek szintén fontos adatokat nyújtanak.

A legfontosabb és biztos, sajnos azonban csak gyér adatokat szolgáltatott Hauszmann Alajos ásatásai, melyek részben összefüggő falmaradványokat tártak fel, részben pedig különböző korbeli építészeti töredékeket hoztak felszínre. Az előbbiek a régi, nem egészen pontos alaprajzok és térképek adatait pozitív alakban helyesbítették, utóbbiak, melyeket Éber László ismeretett, a vár építészeti kialakítására adnak megbízható felvilágosítást.

A mi a királyi vár régi látképeit illeti, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy azok túlnyomó nagy része teljesen megbízhatatlan és közülök aránylag csak kevés mutat olyan részleteket, a melyeket tényleges adatszámba lehet venni. Szerencsés véletlen, hogy a várnak két legrégibb ábrázolása azok közé tartozik, melyeket úgy a régi pontosabb alaprajzokkal, valamint Hauszmann ásatásainak eredményével összhangba lehet hozni.

A vár legrégibb, egyúttal egyetlen egykorú ábrázolása a Schedel-féle Világrónika ismert fametszete, mely hűség tekintetében a krónikában közölt német városok legmegbízhatóbb ábrázolásaival egyenrangú. Ezeken azonban a felismerhető középkori műemlékek rajza teljesen sablonos és például a strassburgi münster képéből, vagy a kölni Bayentorony rajzából a torzulások mértékére is következtethetünk.

Buda képe határozottan individualis vonást árul el, mert számos, a normalistól eltérő épületet tüntet fel. A mi azt a vitatott kérdést illeti, hogy Schedel rajzoló a helyszínen készített-e fametszetüket, vagy pedig emlékezetből: az a feltevés látszik valószínűnek, hogy helyszínén felvett vázlatok nyomán a mű

kiadási helyén, Nürnbergben. A látkép nézőpontjára nézve megállapítható, hogy a palota képe két vagy több pontról felvett vázlatok egyesítéséből keletkezett.

A palota jobboldali szélén álló oromzatos épület valószínűleg Mátyás király renaissance palotája lehetett, melynek orma feltűnő hasonlóságot mutat a Nemzeti Múzeum kőtárában látható, a budai királyi várból származó és később a pesti egyetemi könyvtár falába illesztett vörösmárványoromzattal, mely aránylag kis méreténél fogva kapu- vagy erkélydisznek tekinthető. Mellette látható Zsigmond király úgynevezett friss palotája, melyhez kerekded, kögyámokon nyugvó fatornácczal körülvett épület csatlakozik. A tornácz ereszeről favillával támasztott csatorna vezeti le a tetővizet, padlója magasságában pedig két hasonló elrendezésű kiöntőcsatorna látható. Ez lehetett a királyi vár nagy konyhája, a tetejéből kiemelkedő hat kup- illetve gúlaszerű építmény pedig a konyha mérnöves tagozású, díszesen alakított kéményei. Nyitott tűzhelyeken sütöttek és főztek itt, az öblös kéményekben pedig a füstölendő húst és szalonnát helyezték el. Az épület alsó részében a különböző élestarak és pinczék nyertek elrendezést.

Ilyen különálló konyhaépületek számos felsorolt példája közül külön kiemelendő a wildbergi vár XVI. századbéli renaissance-izlésű, még ma is egészen ép állapotban levő konyhaépülete és a somlyói vár XV. századból való konyhája, melynek öblös kéménye a wildbergihez hasonlóan nem volt a tetőtérben elrejtve, hanem azon túl magasan kiemelkedett.

A Schedel-féle fametszeten felismerhető még a kápolna és a könyvtár épülete, de kétségtelenül a legérdekesebb rajta az István-torony ábrázolása, melynek négyzetes gúlasüvege nyolcszögű hegyes piramisba megy át. Az átmenetet kilátó-erkélyekből alakított koszorú közvetíti, a milyent a krakói Mária-templom tornyánál is láthatunk. A részben még ma is fennálló támpillérekkel támogatott várfalak a Schedel-féle fametszeten jól felismerhetők és a kép hűsége mellett szólnak.

A várnak második legrégebb ábrázolása Meldemann Miklós-nak 1541-ből származó és Buda ostromát ábrázoló nagyméretű színezett fametszete, mely a várat nyugati oldaláról mutatja be.

A rajz a várhegy és a Gellérthegy közti szakaszon a várnak csak déli oldaláról látható, déli kaputornyán és nagy rondelláján át vezető feljáratát is láttatni óhajtván, e részen félreértett, zavaros ábrázolást nyújt. Egyébként az épületek közül felismerhetők az István-torony, a csonkatorony, a belső kaputorony, a nyugati oldalon három rendben végigvonuló várfalak és a vár délnyugati nagy rondellája Zsigmond déli kaputornyával egyetemben.

A vár délnyugati lejtőjénél négy ablak nélküli körtorony látható, melyet Münster Sebestyén Cosmographiájának és Braun „Civitates orbis terrarum“ cz. művének Meldemann után induló rézmetszete „aula marmorea“ elnevezéssel illet. Ezen tornyok nyilván a Bonfini által magasztalt márványpalota maradványai lehettek és hihetőleg könnyed alakítású, oszloposarnokkal körülvett épület sarkain emelkedhettek. Maga az épület tűz vagy ostrom folytán elpusztult, a tornyok közti oszlopos árkádsor összeomolhatott, míg a tömör építésű lépcsőtornyok fennmaradtak. Ez lehetett Mátyás vigadó-palotája, melyhez a prágai Hradsinban 1536-ban emelt Belvedere, vagy a stuttgarti XVI. század végéről való, azóta lebontott Lusthaus hasonlíthatott; de nincsen kizárva, hogy hatásában megközelíthette annak a függőkeres renaissance palotának képét, melynek rajzát Antonio Averulino Filarete-nek az építészetről írt, Bonfini által latinra fordított és a velencei Szent Márk-könyvtárban lévő Corvin-codexében láthatjuk. Brandstetter feltevése, mely szerint az aula marmorea márványkőkerítéses udvart jelentene, nem látszik igazoltnak.

A vár későbbi ábrázolásai közül figyelmet érdemel Ortelius Chronológiájában levő egyik rézmetszet, mely az aula marmorea tornyait elkorcsosodott alakjukban mutatja be.

Megemlítendő Dilich Vilmosnak az „Ungarische Chronica“-jában 1606-ban megjelent rézmetszetei, melyek azonban a hírneves szerző többi felvételéhez képest alárendeltebb jelentőségűek; a Dilich után induló Merian „Archontologia Cosmica“-jában 1638-ban megjelent szép metszet részletezőbb ábrázolása daczára sem mond többet Dilichnél.

Figyelemreméltó a badeni főlevéltárban lévő, 1684-ből származó tollrajz, mely a várat keleti és nyugati oldaláról elég hűen mutatja be.

A rendkívül nagy számban fennmaradt ábrázolások közül ezzel a használhatóbbak ki is vannak merítve. A nagyszámú emlékérmek egyikén sem találunk a hűség látszatával bíró képet. Az ostromképek pedig inkább csak a hadijelenetek megörökítését célozták, az ostromlott vár helyes ábrázolására súlyt egyáltalában nem helyeztek.

Felolvasó minden adatot szigorúan megvizsgálva, egykorú analog épületek figyelembevételével megkísérelte a budai királyi palota Mátyás korabeli képének rekonstrukcióját. Szerinte a budai királyi vár nagyjából csúcsíves épületesoport benyomását keltette, melynek hatását renaissance-izlésű részei alig befolyásolták. A vár a különböző korokban és azok stílusában emelt, különböző rendeltetésű és alakítású épületek valóságos conglomeratuma lehetett.

Tekintetbe véve a középkori építészet azon fontos alapelvét, hogy az mindig az adott terepviszonyokhoz alkalmazkodott, mi a sablonos alapelrendezések keletkezését lehetetlenné tette, az adott körvonalakon belül csoportosított, átgondolt alaprajzokon szerkesztett palotákat óhajt reconstructiv terveiben bemutatni. Ezeknek orthogonális vetítésű három látképét szerkesztette meg három különböző irányból, melyek közül kettő átellenes, a harmadik pedig ezekre merőleges. A nézőpontok úgy vannak felvéve, hogy a képek egyfelől a Schedel-féle ábrázolást, a szemközi oldalról pedig a Meldemann-féle látképet megközelítő hatást nyújtsanak. Ennek megfelelően az egyik képet a Duna balpartjának Árpád-utczai környékéről, a másodikat az Erzsébet-híd pesti hídfőjéről, a harmadikat a Kis Gellért-hegy tájáról képzelhetjük felvéve.

Az épületek külső architektúrája általában igen gazdag lehetett és részben tiszta faragott kőből készülhetett. A várkastély egyébként a maga művészi kiképzésében nagy általánosságban a vajdahunyadi vár gazdagságában épülhetett.

Felolvasó nem állítja, hogy reconstructiv kísérlete Mátyás király budai várpalotájának hű képét nyujtaná, de kísérlet arra, hogy a leírások és rajzok közti számos ellentétet a középkori építészet főbb alapelvei figyelembevételével, meglehetősen gondos mérlegelés után kiküszöbölni lehessen és ezen mérlegelésen alapuló, valóban testet alkotó, mondhatni felépíthető, térben elképzelt épületesoportot mutasson be.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi II—III (február—márcziusi) füzetét Hegedűs Istvánnak a Budapesti Philologiai Társaság közgyűlésén elmondott elnöki megnyitója vezeti be: *Arany János és Aristophanes*. Bevezetésül méltatja az Arany-szótár jelentőségét, melynek talán a leggazdagabb anyagot az Aristophanes-fordítás nyújtja. Aranyt a vigjátékok fordítására a congenialitás birta rá, a mely a humoros világnézetben áll. Hegedűs jellemzi Arany humorát, majd az antik humor mibenlétének bemutatása után rátér Aristophanes humorának ismertetésére. Azután megállapítja, hogy van a congenialitásnak egy másik neve is: a nyelvphantasia hatóereje, s a két nyelvművész költő jelentőségét e szempontból méltatja. — Réthei Prikkel Marián *A régi magyar énekmondók* című értekezésében téveseknek itéli irodalomtörténetünk tanításait a régi énekmondóinkról. Ma a *joculator* fogalma alá foglalják az *igricz*, *hegedős* és *reges* neveket, megkülönböztetés nélkül, pedig csak az *igricz* (magyarul *vigasságtévő*) felel meg neki; a *joculator* s az *igricz* a zenészek összefoglaló neve, nem az ősi énekmondóké. Az *igriczek* muzsikusok voltak, kik a zenélésen kívül énekléssel és alakoskodással is mulattatták őseinket, eredetileg szlávok voltak, nem is lehet őket valóban magyar vigasságtévőknek tekinteni. *Joculato*-raink általán nemzetközi honosítás, mely a szláv *igriczek* s a germán *spielmanok* révén a classikus mimusra vezethető vissza. Nem voltak alkotó költők, csak reprodukálók. A *reges* és a *deák* volt az Árpádok korának hivatásos énekmondója, s a *reges* etymonja: költészetmondó. A királyi regesek az udvart epikus költemények előadásával szórakoztatták; ezek tanultabb emberek is voltak, nagyobb is volt a becsületük, de kevesen voltak, szervezett rendet nem alkottak. Téves az az állítás, hogy a királyi regesek kihalta megszűnését jelentette volna a rege-énekmondásnak és költészetnek. Ha más néven is, tovább éltek a XVI. századig. Voltak népi eredetű regesek is, a nép mulattatói, de a mai regösöknek és regösénekeknek csak a nevük közös a régi királyi regesekkel és regjeikkel. — Weber Arthur folytatja *Bécs és a német philologiai törekvések a XIX. század elején* című értekezését. Közzéteszi v. d. Hagen és Büsching leveleit, melyek élénk fényt vetnek e két író eredményes tevékenységére s arra a

hatásra, melyet az amrasi 'Heldenbuch' felfedezése keltett, valamint a buzgalomra, melylyel a fiatal tudós-nemzedék az ausztriai könyvtárakat a régi költői emlékek kiaknázása végett kutatgatta. — *Szigeti Gyula Arany Aristophanes-fordítása lexikographiai szempontból* czímen Aristophanes—Arany-szójegyzéket közöl, hogy Arany mesteri átültetésében közkeletű görög phrasiseknek mily tősgyökeres magyarságú aequivalenteire akadunk. — A *Hazai Irodalom* rovatának élén *Czebe Gyula* beszámol *Darkó Jenőnek Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar szempontból* című akadémiái székfoglaló értekezéséről, mely az akadémiái Értekezések között jelent meg. A bíráló hosszasan és részletesen ismerteti e művet, melynek legfőbb érdemét abban jelöli meg, hogy *Darkó* elemezvén a 'Taktika' viszonyát forrásához, kimutatja ennek eredetét, korát s megállapítja *Leó* művének szavahihetőségét. Bár nem helyesli mindenben az értekező következtetését, el kell ismerni, hogy e munka alapján ismét tiszta, egységes képünk van *Leó Taktikájáról*. — *Happ Józsefnek Béb község német nyelvjárásának hangtana*, mint *Gréb Gyula* megállapítja, lelkiismeretes, szakavatott munka eredménye. — *Zolnai Béla Bayer Alicenak Marmontel hatása Magyarországon* című értekezését bírálja: a dolgozat a fősúlyt *Marmontel* stílusbeli hatására helyezi s érdeme az ügyes jellemzésben van, több fontos kérdésre azonban adós marad a felelettel. Végül az ismertető is csatol néhány adalékot *Marmontel* hatásához. — *Kúnos Ignácznak A nyugati kultúra hatása a török irodalomban* cz. füzetében — *Ormai Kálmán* ítélete szerint — primitív tévedéseken kívül egyetlen új gondolat sincsen, csupán selejtes ismeret. — A *Külföldi Irodalom* rovatában *Finály Gábor* *Otto Th. Schulznak Das Wesen des römischen Kaisertums der ersten zwei Jahrhunderte* cz. dolgozatáról ad számot. *Schulz* a *Mommsen* óta közkeletű felfogással szemben azt bizonyítja, hogy a császári hatalom az *imperator* címében és *imperiumában* talál teljes kifejezést. — *Révay József Bruno Prehnnek Quaestiones Plautinae* című értekezéséről írván, megállapítja, hogy *Prehn* szerint *Plautus* komédiáiiba a komikus elemek az ó-, közép- és új-attikai vígjátékból kerültek, főleg *Diphilusból*. *Révay* *Plautus* költői eljárásával kapcsolatban föl-hívja a figyelmet a contaminatio-kérdés irodalmának két friss termé-kére (*H. W. Prescott: The interpretation of Roman comedy, W. Schering: Die sogenannten Kontaminationen in der lateinischen Komödie*). — Ugyancsak *Révay József* ismerteti *Casimirus Morawski Quaestiones convivales* című dolgozatát, melynek jelentőségét abban látja, hogy elsőnek gyűjtötte össze azokat az adatokat, melyek római íróknál a lakomákra és fényűzésre vonatkoznak. — *Else Sternbergnek Das Tragische in den Chansons de Geste* című könyvéről *Karl Lajos* ír bírálatot. — *Gustav Ernestnek Richard Wagner, sein Leben und Schaffen* című műve, mint *Wagner József* megállapítja, pártatlansága miatt az elfogulatlan utókorhoz méltó abszolút

becsü biographia. — Franza Feilboggnek *Fr. Th. Vischer „Auch Einer“* című tanulmányáról Trostler József ad számot. Feilbogen kiegészíti Vischer életére vonatkozó tudásunkat, megvilágítja a regény önéletrajzi és filozófiai hátterét, kideríti irodalmi kapcsolatait, de kellő módszeresség híján következtetéseiben sok a túlzás. — A W. Streitberg szerkesztette *Die Erforschung der indogermanischen Sprachen* cz. művet, mely a *Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft* második részének első kötetét alkotja, Benigny Gyula ismerteti, beszámolván a mű anyagáról és jelentőségéről: a görög rész szerzője a már elhunyt Thumb, kinek kéziratát Kieckers egészítette ki, az itáliai nyelvekről Walde, a vulgáris latinságról Ettmayer, a kelta nyelvekről Thurneysen irt. — Hans Wöhlert *Das Weltbild in Klopstocks Messias* című értekezésében a melyről Sas Andor számol be, kimutatja, hogy a Messias cosmológiájára nem nagy befolyással volt a modern astronomia, Klopstock nem törekedett szemléletességre, hanem a keresztény érzések megelevenítésére. — Josef Blaunak *Der Lehrer als Heimatforscher* című könyvében, Schwartz Elemér megállapítása szerint, az az új, hogy sokfelé irányítván figyelmünket, felfedi mindazt az anyagot, mely bármiféle irányú tanulmányunkkal összefügg. — Theodor Birtnek *Römische Charakterköpfe* című könyvét Schröder Imre igen élvezetes és tanulságos olvasmánynak ítéli. — Koszó János Walter Heyneunek *Dillheys Psychologie des dichterischen Schaffens* című értekezéséről ad beszámolót. — A *Vegyesek* között Fest Sándor Kis Jánosnak „A falusi pap” című költeményéről mutatja ki, hogy Goldsmith „The deserted village”-e egyik részletének fordítása, a „Lilla” című verséről pedig, hogy az Eschenburg-féle gyűjteményből, Gay egy versének átültetése, a „Szívem krónikája” pedig Cowley „The Cronicle”-jának szabad átdolgozása. — Marót Károly adalékokat közöl „Homerus comparatus III.” című értekezéséhez. — Thienemann Tivadar megállapítja, hogy az Akadémia könyvtárában őrzött „Meses Könyvecske...” (Lőcse 1629.) eredetije a „Wolchem an kürzweil thet zerrinden” stb. című német népkönyv. — Hankiss János Rousseau „les Prisonniers de guerre” című vígjátéka keletkezése körülményeit, irodalmi mintáját és történeti hátterét világítja meg. — Az *Új könyvek* és *Beküldött könyvek* között rövidebb könyvismertetéseket olvashatunk. — A füzetet az 1915–16. évi programm-értekezések felsorolása rekeszti be.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi I. füzetét Király György értekezése vezeti be: *A trójai háború régi irodalmunkban*. A classikus költőkön kívül a monda forrásai elsősorban Dares Phrygius és Dictys munkái, melyeknek első feldolgozása Benoît de Sainte-Maure francia regénye, a „Le Roman de Troie”, s ez főforrása lett Guido de Columna latin prózai regényének. A monda első magyar feldolgozója Anonymus, a ki saját állítása szerint lefordította Dares

krónikáját, annyi bizonyos, hogy történeti műven megállapítható Dares hatása. Értékes Janus Pannonius műve, ki az *Ilias* VI. énekéből sikerült latin fordítást adott Glaukos és Diomedes epizódjáról. A XVI. századból hat feldolgozása is maradt a mondának. Tinódi 'Jason király'-a Guido de Columna regénye első részének átdolgozása. Hunyadi Ferencz 'Trója históriája' Trója egész történetét felöleli; főforrása Guido, de használja Darest, Dictyst, a classikusokat, köztük Homerost is, vannak olyan részletei is, melyeknek forrását nem ismerjük. Egyik érdeme, hogy elsőnek honosítja meg s teszi kedvelté a mondát irodalmunkban, a másik, hogy első írónk, a ki Homerosból is merit. — Grexa Gyula *Arany János Csaba királyfijának töredékeiről* ír. Egy „népies hősköltemény“ eszméje már 1847-ben élt Aranyban, Etelére, mint eposzi hősré Szilágyi István hívta fel még ez évben a költő figyelmét. A hún eposz tervével talán mindjárt a szabadságharc után kezdett Arany foglalkozni. 1853-ból való az első kidolgozás, melyet időrendben az 'Előhang' megírása követ; a második dolgozat 1855—56-ból való, az utolsó 1881-ből. Grexa beszámol az egyes dolgozatok kidolgozott anyagáról, Arany terveiről, a kidolgozások abbanmaradásának okairól. — Szigetvári Iván *Gvadányi Helikoni Köre* cz. értekezésében a Gvadányi körül csoportosuló írói kört ismerteti. A kör tagjai költői leveleket váltottak a generális-költővel s őt tekintették mintaképüknek. E kör tagjai: Csizi István, quietált őrnagy, ki Molnár Borbálával is levelezett, Fábian Juliánna, Donits András, kiről csak azt a keveset tudjuk, a mennyit Gvadányihoz írt leveleiből megtudhatunk, végül Molnár Borbála, kit a maga korában, mint költőnőt igen nagyra becsültek. Szigetvári ismerteti a felsorolt költők műveit s megállapítja, hogy Gvadányin kívül egyik sem tehetséges, nem is jelentékeny költő. — Az *Adattár* című rovatban Harsányi István és Gulyás József *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból* czímen az itt őrzött kéziratok versgyűjteményekből számos Csokonai-verset közölnek. Egy részük a költőnek nevével van jelölve, más részük a nevének kezdőbetűjével, harmadik részükről csak alakjuk, hangjuk, felfogásuk alapján lehet megállapítani, hogy Csokonai versei. A közölt versek, illetőleg verstöredékek közül hét kiadatlan, köztük az 'Árpádiász' töredék, kilencz változat, illetőleg a kiadottnál teljesebb vers, végül két neki tulajdonítható vers. Kimutatják a közlők, hogy a 'Bokros bánat' kezdetű dal nem Csokonai műve, mivel már 1770 előtt is ismeretes volt. — Wallentinyi Dezsőné a Gömörmegyei Múzeum Tompa-szobájának emlékei közül három levelet közöl, melyeket Pákh Albert írt Tompa Mihálynak (1855, 1866, 1867); az első Gyulai Pál is írt néhány sort. — Perényi József az Erdélyi Nyelvűvelő Társaságnak a kolozsvári lyceumban őrzött iratai közül közli azt a beszédet, melylyel Bolyai Farkas 1804 május 4-én elfoglalta a marosvásárhelyi ref. collegium mathematicai és physikai tanszékét. — Ugyanő *Bolyai Farkas akadémiai*

tervezete címmel közli Bolyainak az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságra vonatkozó vázlatos tervezetét, mely a tudós társaság céljául hazánk multjának, jelenének és jövőjének megismerését tűzi ki. A tervezet az 1806 márczius 5-én tartott alakuló gyűlésen került bemutatásra. — Wallentinyi Dezsőné *Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából* címen számos irodalmi értékű levelet közöl, melyeknek eredetije Adorján fia özvegyének birtokában van. A levelek közül egy Kazinczy Ferencztől való, ki az Adorján-család egy ismeretlen tagjához írta 1816-ban: kettőt-kettőt Pap Endre és Vahot Imre, hármát Egressy Gábor, kettőt-kettőt Erdélyi János, Berecz Károly és Bajza József, egyet Pákh Albert és Csengery Antal írt Adorján Boldizsárhoz. — Vida Imre *Egy elfelejtett Csokonai-vers* címen Dobosy Mihálynak 1811-ből való 'Grönland história' cz. könyvéből közöl egy Csokonai nevével ellátott ajánló költeményt. — Kara Győző megkezdi *Sárosi Gyula kiadatlan írásainak* közlését: elsőnek a 'Gyula naplója' címet viselő napló kerül sorra. — A *Könyvismertetés* rovatát Négysesy Lászlónak Riedl Frigyes *Shakespeare és a magyar irodalom* című művéről való beszámolója vezeti be. Riedl nem módszert ad, hanem eredményeket, a melyeket megvilágít, elrendez és mint kész ajándékot letesz az irodalom asztalára: a tanulmány a Shakespeare-jubileum irodalmának tartalomra nézve leggazdagabb, formára nézve legeleveníbb alkotásai közé tartozik. — Mitrovics Gyulának *Az aesthetika alapvető elvei* cz. dolgozatát Papp Ferencz ismerteti. A szerző a lélektani megfigyeléseket tartja egyedül biztos alapnak s a tetszés kérdését állítja kutatásai középpontjába: ingadozásai a lélektani kutatás fogyatékoságának következményei. Műve mindazonáltal becses szolgálatot tesz az eszmék fejlődésének. — Kéký Lajos *Baksay Sándor* című monographiája — mint Zsigmond Ferencz megállapítja — méltó megörökítése egy rendkívül vonzó emberi és írói pályának. — Két helyreigazítás után az *Új könyvek* felsorolása rekeszti be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1916. évi szeptemberi számában első helyen Gärtner Henrik *Magyarország nemzeti vagyona* című cikkében helyreigazító megjegyzéseket tesz Gál Miksának a Közgazdasági Szemle júniusi számában megjelent tanulmányára. Nevezetesen rámutat arra, hogy mind a szellemi, mind a kézi munkások magasabban értékelendők és hogyha ez a különbség, valamint a lakosság számításba nem vett részének gazdasági értéke figyelembe vétetik, Magyarország eleven munkaereje összesen vagy 80 milliárd koronára tehető. Felfogása helyességének igazolását abban az elvi megismerésben találja, hogy a nemzet vagyonának, illetőleg gazdasági erejének idealisan legértékesebb alkatrésze: az *emberanyag* realis értékben is jóval felülmúlja minden egyéb vagyonát. — Második helyen Makai Ernő *A pénz értékállandóságának problémája* című értekezésének II. részét közli, a melynek rövid tartalmát magában

foglalja a Közgazdasági Szemle július—augusztusi számának kivonata. — Margócsy Géza *A debreczeni csizmadiai gazdasági és socialis helyzete* című munkájában a csizmadiaipar fejlődését vizsgálja, a XVI. század utolsó éveitől kezdve, a mikor még Debreczenben a czéhrendszer állott fenn. Bár a csizmadiaiparra károsan hatott az a sok csapás — többszöri tűzvész, törökjárást — a mely a várost érte, mégis ma már a debreczeni csizmadiaik olyan intézménynyel és olyan nagy vagyonnal bírnak, a melylyel Magyarországon, a kolozsvárit kivéve, egy csizmadiatársulat sem rendelkezik. Szerző felsorolja a csizmadiamesternek, segédnek és tanoncznak egymással szemben vállalandó kötelezettségeit. Táblázatot közöl azokról a kiadásokról, a melyek akkor merülnek fel, ha a segéd önállósítja magát. Kiszámítja az átlagos keresetet. Egy költségvetés alapján megállapítja a családos csizmadianak havi kiadásait. Ezen adatokból kitűnik, hogy a kiadás, a bevételhez viszonyítva, igen nagy. Felemlíti a debreczeni csizmadiaik három egyesületének, a „Debreczeni csizmadiatársulat”-nak, a „Csizmadia árúcsarnokszövetkezet”-nek, a „Debreczeni csizmadia-termelő- és árúcsarnokszövetkezet”-nek keletkezését, célját, vagyoni viszonyait, alapszabályainak fontosabb pontjait, valamint ezen utóbb említett árúcsarnokszövetkezet megszűnésének okát. Margócsy dolgozata a háború előtti időre vonatkozik, de értekezésének végén röviden leírja azt a hatást, a melyet a világháború gyakorolt a csizmadiaik gazdasági helyzetére. — Az *Ismertetések és közlemények* rovatában Kovács Jenő ismerteti Havas Mór *Vámközösség és vasuti tarifapolitika* című könyvét, melyben a vasuti díjszabások kereskedelem-politikai jellegét, a német, osztrák és magyar vasutak díjszabásügyét és árúforgalmát, a magyar védvamos célzatú tarifapolitikát és végül a közös vámterület díjszabási előfeltételeit tárgyalja. — Ezután *Magyar gazdaságpolitika* cím alatt Altenberger Gyula könyvének gazdasági vonatkozású részei vannak ismertetve. — (p. p.) ismerteti röviden az *új differentialis török vámtarifát*. — *Kelet jegybankjai* című könyvében Smolka János az összehasonlításra igen alkalmas adatokat gyűjtött össze. — A füzetet a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* április—júniusi száma zárja be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1917 márczius 5-én.

A fűtőanyagokkal való takarékoskodásra intéző kormányrendelet értelmében elmaradt.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1917 márczius 12-én.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Gaal Jenő r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Dománovszky Sándor, Eber László, Jancsó Benedek, Kollányi Ferencz, Kornis Gyula, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Nagy Ernő, Pauler Ákos, Reiner János, gróf Teleki Pál l. tt. — *A másik két osztályból*: Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Rados Gusztáv r. tt. — Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

56. KORNIS GYULA l. t.: „A viszonyító lelki actusok“. (Székfoglaló.)

57. Dr. LUX KÁLMÁN (vendég): „A budai királyi vár Mátyás király korában“.

58. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FINÁCZY ERNŐ r. és KORNIS GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1917 márczius 19-én.

SZILY KÁLMÁN r. t., helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Schuller Alajos r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, b. Harkányi Béla, Istvánffy

Gyula, Krompecher Ödön, Lörenthey Imre, Pálffy Móricz, Preisz Hugó, Richter Aladár, 'Sigmund Elek, Tötössy Béla, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Gyomlay Gyula, Pauler Ákos l. tt. — Távolmaradásukat kimentették: id. Entz Géza r. t. osztályelnök gyengélkedéssel, Lóczy Lajos r. t. másnemű kötelességszerű elfoglaltsággal. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

59. Elnök örömmel jelenti, hogy az osztály köztisztvisletben álló elnökének, id. Entz Géza r. tagnak egészségi állapota már annyira javult, hogy a következő osztályülésen ismét elfoglalhatja elnöki székét, melyet oly méltóan betölt. — Örvendetes tudomásul szolgál.

60. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „A fogszerű hajdan és ma“.

61. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Az elektromágnességi energia-áramlás a fényelméletben“.

62. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHULLER ALAJOS és LENHOSSÉK MIHÁLY r. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1917 márczius 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gróf Apponyi Sándor t. t. — Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, b. Láng Lajos, Mchely Lajos, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Beke Manó, Divald Kornél, Eber László, Felner Frigyes, Gyomlay Gyula, báró Harkányi Béla, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Pálffy Móricz, Pauler Ákos, Pintér Jenő, Reiner János, 'Sigmund Elek, Szinnyi Ferencz, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

63. FERENCZI ZOLTÁN l. t. előterjeszti jelentését a Teleki-pályázatról. A bíráló-bizottság tagjai voltak: P. Thewrewk Emil t. t. mint elnök, Berczik Árpád t. t., Ferenczi Zoltán l. t.; a Nemzeti Színház részéről Gyenes László és Mihályfi Károly színművészek. P. Thewrewk Emil elhunytá folytán a bizottság elnöke Berczik Árpád t. t. lett, harmadik bírálónak pedig az osztály Heinrich Gusztáv r. tagot küldte ki. A bizottság a beérkezett 18 darab közül nem talált értékes, jutalomra érdemes művet; mivel azonban a jutalmat ki kell adni, a bizottság három szóval kettő ellen az 1. számú „Ösi átok, szomorújáték 5 fv.“ című, „Öh női szív, ki fejt meg tégedet“ jelígejű, jó versekben írt pályaművet ajánlja jutalmazásra. A bizottsági kisebbség a 7. sz. „Messalina“ 3 felvonásos tragédiát (jelígeje „Applaudite“) tartotta inkább figyelemre méltónak. — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadta, mire a felbontott jelíges levélből POLGÁR JÓZSEF (Budapest, VI., Sziv-u. 42.) neve tünt elő.

64. Elnök úr a jutalmat nem nyert jelíges levelek elhamvasztására MELICH JÁNOS és PAULER ÁKOS l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

65. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak odaitélésére az Ügyrend értelmében megalakított bizottság f. hó 19-én tartott ülésé-

ben tárgyalta a 67 tanfelügyelő által ajánlott 68 érdemes tanférfiú minősítési táblázatát, melyet mint előadó Moussong Géza igazgató-tanító terjesztett elő. Hosszabb eszmecsere után a bizottság a f. évi Wodianer-jutalmakra PORÁZIK György salgótarjáni társulati iskolai igazgató-tanítót (a ki 66 éves és 48 év óta működik a tanügy terén) és TÖRKÖLY József rimaszombati állami iskolai igazgató-tanítót (a ki 67 éves és szintén 48 év óta működik a népoktatás terén) ajánlja a jutalomra. — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadja.

66. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy az utolsó összes ülés óta három kiváló tagtársunk hunyt el: február 28-án halt meg RÁTZ ISTVÁN l. t., az állatorvosi főiskola kitünő tanára és szaktudományának nagyérdemű, a külföldön is elismert művelője, kinek ravatalánál HUIYRA FERENCZ l. t. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét; — márczius 1-én CSOMA JÓZSEF l. t. a heraldika legkiválóbb munkása hazánkban, kinek ravatalára (Abaúj-Devecserre) koszorút küldtünk, de a háborús viszonyok miatt gyászszertartásán az Akadémia nevében senki sem jelenhetett meg; — és márczius közepe táján JEAN GASTON DARBOUX k. t., a kitünő francia matematikus, a kit néhány évvel ezelőtt személyesen üdvözölhettünk palotánkban. — Az összes ülés őszinte részvételt fogadja jeles tagtársaink elhunytát és felhívja az illetékes osztályokat, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedni sziveskedjenek.

67. Főtitkár jelenti, hogy körlevelet bocsátott ki az osztályokhoz és bizottságokhoz mult 1916. évi működésükről szóló jelentéseiknek f. évi április 1-ig való beküldése ügyében. — Tudomásul van.

68. Főtitkár szóba hozza a f. 1917. évi pályázatok határidejét. — Az összes ülés a még folyton tartó háborús viszonyokra tekintettel e határidőt az idén is f. évi december 31-re halasztja.

69. A II. osztály jelenti, hogy a Kereskedelmi Bank-jutalom bizottságába a lemondott FELLNER FRIGYES l. t. helyébe BERNÁT ISTVÁN l. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

70. A III. osztály jelenti, hogy a DÉCHY MÓR l. t. felett tartandó emlékbeszédre SCHAFARZIK FERENCZ r. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

71. Főtitkár jelenti, hogy a heidelbergi Tudományos Akadémia és JAGIE WRATISLAW k. tagtársunk P. THEWREWK EMIL t. t. elhunytá alkalmából kifejezték Akadémiánknak őszinte részvételüket. — Köszönettel szolgál tudomásul.

72. Meghívók érkeztek: a Petőfi-Társaság Arany-ünnepére (márczius 18.) és a József-Műegyetem Ferencz József-gyászünnepére (márczius 25.). Akadémiánkat mindkét ünnepen számos tagja képviselte. — Tudomásul van.

73. Azután zárt ülésben főtitkár előterjeszti az 1916. évi számadásokat és az 1917. évi költségelőirányzatot, melyeket az összes ülés minden módosítás nélkül elfogad és az Igazgató-Tanács elé terjeszt. A jutalmak rovatánál FERENCZI ZOLTÁN l. t. kettős indítványt tesz: 1. megújítja azt az ismételve hangoztatott óhajt, hogy az Akadémia ne legyen kénytelen egyes jutalmakat akkor is kiadni, ha a pályaművek közt jutalomra méltó nincs, — és 2. megfontolandónak tartja, vajjon az Akadémia a mostani viszonyok közt is köteles-e egyes pályázatoknál a jutalmakat aranyakban kifizetni. — Beöthy Zolt, Rados Gusztáv, az elnök és főtitkár hozzászólása után az összes ülés kimondja, hogy mind a két javaslatot igen fontosnak és figyelemre méltónak tartja és elsősorban fölhívja az akadémiai ügyészt, hogy a felvetett kérdésekről jogi véleményt mondjon, mire az ügyet az Igazgató-Tanács elé terjeszti.

74. A M. T. Akadémia könyvtára újabban a következő könyv-adományokat kapta: 1. Beke Manó: Differenciál- és integrálszámítás. I. II. Budapest, 1910. 1916. — 2. Német Főkonzulátustól (Budapest): Mohamed Fahmy: La question d'Egypte. Genève, 1917. — 3. Kraus Maximilian: Das staatliche Uranpecherz-Bergbauvervier. Wien, 1916. — 4. Hadzsaga Gyula, Ungvár: Sz. Márk evangéliumának magyarázata. — 5. Márki Sándor, Kolozsvár: I. Ferencz József király emlékezete. — 6. Löw Immanuel, Szeged: A király. Két emlékbeszéd. — 7. Báró Wlassics Gyula, Budapest: A koronázási hitlevél jogi természete és az új hitlevél. — Köszönettel fogadtatnak.

75. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. LÁNG LAJOS és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1917 márczius 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Illosvay Lajos másodelnök, gróf Apponyi Sándor, Concha Győző, báró Eötvös Loránd, Goldziher Ignác, gr. Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Wekerle Sándor ig. tagok. — Bánszky János akadémiai ügyész. — Távolmaradását kimentette báró Wlassics Gyula ig. t. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

1. Elnök úr mély megilletődéssel jelenti be báró HORNIG KÁROLY ig. tagnak folyó évi február 9-én bekövetkezett elhunytát. A nagyműveltségű főpap, egyházának disze, előrehaladt kora és tartós gyengélkedése következtében nem vehetett részt az Igazgató-Tanács munkálkodásában, de mindig a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett az Akadémiának, mint általában a tudománynak érdekei iránt. Gyászszertartásán BEKEFI REMIG r. tag képviselte Akadémiánkat. — Az Igazgató-Tanács egyhangú helyesléssel fogadja az elnök úr megemlékezését és ezen jegyzőkönyvében örökíti meg kitűnő tagjának emlékeztét.

2. Főtitkár előterjeszti az elnökség javaslatát TIRINGER BÉLA és SZENTES KÁROLY elbetegesedett és elaggott akadémiai tisztviselők nyugdíjaztatása ügyében. Tínger Bélának, a kiadóhivatal vezetőjének, az állami nyugdíjtörvény szerint 2664 kor. nyugdíj és 600 kor. lakbérnyugdíj, összesen 3264 kor. nyugdíj jár. Az Igazgató-Tanács a nyugdíjazott tisztviselőnek hosszú és buzgó szolgálatára való tekintettel nyugdíját összesen 3664 kor.-ban állapítja meg, mely összegből 400 koronát kiskorú gyermekei nevelésére kíván fordíttatni. — Szentes Károly irodatisztnek közel félszázadra terjedő szolgálata után az állami nyugdíjtörvény szerint teljes fizetése, 4080 kor. és 760 kor. lakbérnyugdíj, összesen 4840 kor. jár. Az Igazgató-Tanács határozatából Tínger nyugdíjazása május 1-én lép életbe, Szentesének időpontja később lesz megállapítandó. — A beteg Szentes Károly munkakörének ideiglenes ellátásával az elnökség Hellebrant Árpád alkonyvtárnokot bízta meg, a ki a f. év végeig az akadémiai könyvraktárak leltárát is el fogja készíteni. — Az elnökségnek ez intézkedése helyeslő tudomásul van.

3. Főtitkár bemutatja dr. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN irodaigazgatónak 1916 november 26-án kelt és az elnökséghez intézett beadványát, melyben jelenlegi címéhez, mely különösen társadalmi téren félreértésekre ad okot, a segédtitkári cím adományozását kéri. — Az Igazgató-Tanács, az Elnökök és Titkárok Értekezletének meleg

pártolása alapján is, folyamodónak kiváló minősítésére és kitünő szolgálataira való tekintettel, a kérést készséggel teljesíti.

4. Főtitkár előterjeszti özv. BEREZ KÁROLYNÉ kérvényét, melyben Berecz Károly volt akadémiai tisztviselő árváinak keggydíját a f. évre is folyósíttatni kéri. — Az Igazgató-Tanács a kérést a f. évben még teljesíthetőnek tekinti, de az Elnökök és Titkárok Értekezletének javaslatára egyúttal végleg beszünteti.

5. Főtitkár előterjeszti az Akadémiának 1916. évre szóló számadásait és 1917-re szóló költségvetését, melyet az Elnökök és Titkárok Értekezlete, valamint a Pénzügyi Bizottság és az Összes Ülés is már részletesen átvizsgált és megállapított. — Az Igazgató-Tanács a költségvetést elfogadja és az ennek keretében javasolt segélyeket a mutatkozandó fedezethez képest megszavazza (lent 222. l.). Az Igazgató-Tanácsnak azon mult évi határozata, hogy az elnök, főtitkár és Szily Kálmán ig. t., továbbá a M. Földhitelintézet könyvelőjéből alakítandó bizottság a költségvetés szerkezetének áttekinthetőbbé és részletesebbé tételére vonatkozólag javaslatot terjesztszen elő (lásd Akad. Ert. 1916. 291. l. 18. p.), a háborús viszonyok okozta pénztári és nyomdai nehézségek miatt az idén csak részben volt érvényesíthető, de a jövő évben teljes mértékben lesz megvalósítandó.

6. Főtitkár előterjeszti a beérkezett számadásokat. — Elnök úr javaslatára fölkéretnek az Akadémia számadásainak felülvizsgálására báró EÖTVÖS LORÁND és gróf SZÉCHENYI BÉLA, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró FORSTER GYULA, az ügyészi számadásokra PLOSZ SÁNDOR ig. tagok.

7. Főtitkár bemutatja a II. osztály beadványát, melyben 1916. évi túlkiadásainak, melyeket a nyomdák rendkívüli áremelése okozott, levonását mellőztetni kéri. — Az Igazgató-Tanács, a túlkiadások ügyében hozott határozata értelmében, a kérést nem tartja ez alakjában teljesíthetőnek; de készséggel fog az osztály óhajának eleget tenni, ha a f. év végén e célra elegendő fedezet fog az Akadémia rendelkezésére állani.

8. Főtitkár jelenti, hogy a M. Orsz. Központi Takarékpénztár márczius 24-én tartott közgyűlése alkalmából 500 korona adományt szavazott meg az Akadémiának. — Meleg köszönettel fogadtatik.

9. Főtitkár jelenti, hogy a M. Földhitelintézet az elnökség rendelkezése értelmében a birtokunkban levő kilencz darab Pesti Hazai Első Takarékpénztári részvényen alapuló elővételi jogot értékesítette s az érte befolyt 4896 korona 17 fillért folyószámadásunk javára elkönyvelte. — Tudomásul van.

10. A M. Földhitelintézet jelenti, hogy a M. Általános Hitelbank gróf SZÉCHENYI ALADÁR úr (Rimatomási) megbízásából 2828 korona 78 fillért fizetett be gróf ANDRÁSSY DÉNES alapítványának kamataira. — Tudomásul van.

11. Főtitkár bemutatja a budapesti ottomán csász. Főkonzul úr f. évi márczius 5-én kelt beadványát, melyben kormánya megbízásából sürgeti a Feridun bey-hagyaték ösztöndíjalapjának mielőbbi életbeléptetését. E célból arra kéri az Akadémiát, hogy nem volna-e hajlandó a hagyatéknek öt megillető részéről addig lemondani, míg az ösztöndíj-alap a megkövetelt 12.800 kor. kamatot meg nem hozza. — Az Igazgató-Tanács — tekintve az alapítótól kitűzött nemes célt és azt a benső baráti és szövetségi viszonyt, mely minket a rokon török nemzethez csatol, — az Elnökök és Titkárok Értekezletének meleg ajánlására kimondja, hogy az ottomán kormány óhajához a legnagyobb készséggel járul hozzá. — E szerint az Akadémia négy

éven keresztül (1918—1921) lemond az irodalmi Feridun-alapítvány kamatairól, melyeket az ösztöndíj-alap tőkéjéhez csatol.

12. Főtitkár előterjeszti az elnökségnek Holló Barnabás I. Ferencz József király és Erzsébet királyné szobraira vonatkozó szerződését, melyet a beteg művész helyett TELCS EDE szobrászművésszel, DÁVID ISTVÁN közsobrászszzal és HOLLÓ BARNABÁSNÉ úrhölgygyel f. évi márczius 24-én megkötött. — Helyeslő tudomásul van.

13. Elnök úr jelenti, hogy gr. SZÉCHENYI BÉLA ig. t. az akadémiai Széchenyi-múzeumnak f. évi költségeire 400 koronát adományozott. — Meleg köszönettel fogadtatik,

14. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia f. évi márczius 26-án tartott harmadik összes ülésében a jutalmakra vonatkozólag kettős indítványt fogadott el: 1. megújítja azt az ismételve hangoztatott óhaját, hogy az Akadémia ne legyen továbbra is kénytelen értéktelen pályaműveknek kiadni a jutalmat; — és 2. megfontolandónak tartja, vajjon az Akadémia a mostani viszonyok közt is köteles-e az egyes pályázatoknál a jutalmakat továbbra is aranyakban kifizetni. — Az Igazgató-Tanács teljes mértékben méltányolja a két indítvány indokolt és fontos voltát és a kérdéses ügyeknek főleg jogi szempontból megvitatására és előkészítésére bizottságot küld ki, melynek tagjai (az akadémiai ügyészen kívül) CONCHA GYÖZÖ, PLÓSZ SÁNDOR és báró WLASSICS GYULA ig. tagok.

15. Az ügyész jelenti, hogy az Akadémia tulajdonát képező, a Bereg-megye Fornos község határában fekvő, úgynevezett szernyei mocsárreszt, a melynek telekkönyvi területe 46 kat. hold és 403 □ öl s a melyből 19 hold értéktelen lapterület, a többi pedig legelőnek használható füzes, annak jelenlegi bérlői, dr. Fenyves Lajos munkácsi ügyvéd értesítése szerint, készek volnának 7000 koronáért megvásárolni. Tekintettel arra, hogy a jelzett ingatlan évi haszonbérjővedelme 100 korona, évi vízszabályozási járuléka pedig 208 korona s eszerint az Akadémia arra évről-évre ráfizet, az ügyész az eladást kívánatosnak tartja s kéri ahhoz az Igazgató-Tanács hozzájárulását. — Az Igazgató-Tanács a javaslatához hozzájárul s megbizza az ügyészt az eladás előkészítésével, az Elnökséget pedig fölkéri annak foganatosítására.

16. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf SZÉCHENYI BÉLA és GOLDZIHER IGNÁZ ig. tagokat kéri föl.

Hibaigazítás. Fönt a 101. lap első sorában „agyváltozás” helyett „*egyváltozás*” és második sorában „*e complex*” helyett „*a complex*” olvasandó.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1916-RÓL ÉS
KÖLTSÉGVETÉSE 1917-RE.

A Magyar Tudományos Akadémia

Folyószám	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
1	Ingatlanok : Az Akadémia palotája, bérháza, könyv- készlete és egyéb felszerelésének értéke a Zichy-féle Wesselényi-utcai ház a széphalmi birtok a Kazinczy-mauzo- leummal (20.000 K) és a Román-hagya- tekből (10.600 K).	2000000 40000			
		30600		2070600	—
2	Értékpapírok :			6051969	33
3	Feridun Kiamil Zade ösztöndij-alapít- ványának az alapító-levél értelmében tőkésítendő része 4% és $4\frac{1}{2}\%$ K ért. Magy. földhitelintézeti záloglevelekben			235600	—
4	Be nem folyt alapítványok			45018	—
5	Hátralékos kamatok a be nem folyt ala- pítványok után			1160	40
6	Személyzet által felvett előlegek			1728	
7	Követelések (jelesen, n. Zsivora György hagyatékából credő követelés 26.295'08 könyvkiadóbizottság deficitje 53.978'12 és különféle követelések 38.246'66)			115019	86
8	1917. évet illető személyzeti fizetések			6139	05
9	1917. évet illető kiadások			15700	—
				8542934	64

Budapest, 1916

A Magyar Tudományos Akadémia

Magyar föld-

Hoyos s. k.

vagyonmérlege 1916 december 31-én.

Fülszám	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korena	fl.	korena	fl.
1	Alapítványok :				
	a) alapítványok pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre	1767656	33		
	1916. évben hozzájött	12800	--	1780456	33
	Fel nem használt kamatok 1916 december 31-én			81474	35
	b) alapítványok, melyeknek kamatai tőkésítendőek			91297	64
	c) alapítványok, melyeknek kamatai felett az akadémia szabadon rendelkezik :				
	1915 december 31-én volt	4645245	22		
	1916-ban hozzájött	13475	34	4658720	56
	Összesen			6611948	88
2	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap értékpapírban	235600	—		
	készpénzben	32	77	235632	77
3	Hitelezők (jelesen Magyar Földhitelintézet 980.713-98, Római magyar történ. intézet 9969-16, kiadandó Bolyai-jutalom 12,500.—, Temes megye monographiája 9631-76, osztályok maradékai 44.641-51)			1076916	65
4	Előre fizetett házbér. mely az 1917. évet illeti			6991	67
5	Vagyonmérleg :				
	Vagyon a, b, és c alapítványokon felül 1916 december 31-én	601994	87	601994	87
	1916. évi rendkívüli bevételek	13550	—		
	1916. évi vagyonkezelési hiány	4100	20		
	1916. évi vagyonszáporulat összesen	9449	80	9449	80
				611444	67
				8542934	64

december 31-én.
vagyonának kezelője :
hitelintézet.

Könyvvezetésért:
Sipócz s. k.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22233	42		
	b) Többi tisztviselők fizetése	36560	08		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	14020	35		
	d) Nyugdíjak	3808	04		
	e) Segélyezés, drágasági pótlék, nyugdíj-járulék és jutalmak	12773	40		
	f) Napidíjak, őrzési díjak, nyugtabélyegek	1843	87	91239	16
2	Almanach és Értesítő			10026	51
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	3719	14		
	b) nyelvtudományi bizottság	11849	49		
	c) irodalomtörténeti bizottság	8853	13		
	Kazinczy-kiadások	1758	75		
	d) classica-philologiai bizottság	10611	88		
	Valóságos kiadás 1916. évben	2400	—		
	Előirányzott összeg 1916. évre	28580	51	38950	—
	1916. évben kevesebb kiadás	38950	—		
	Levonva a múlt évi deficitet	10369	49		
	Marad 1917. évre	2888	70		
	Marad 1917. évre	7480	79		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	30890	41		
	b) történelmi bizottság	42836	02		
	c) archaeologiai bizottság	15414	98		
	d) nemzetgazdasági bizottság	7342	75		
	e) hadtörténelmi bizottság	11164	26		
	Valóságos kiadás 1916. évben	107648	42		
	Előirányzott összeg 1916. évre	78000	—	78000	—
	Többkiadás	29648	42		
	Levonva a múlt évi maradványból	53100	30		
	Marad 1917. évre	23451	88		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	22131	60		
	b) mathem. és természettud. bizottság	4714	18		
	Valóságos kiadás 1916. évben	26845	78		
	Előirányzott összeg 1916. évre	30400	—	30400	—
	Kevesebb kiadás	3554	22		
	Hozzá a múlt évi maradvány	7223	42		
	Marad 1917. évre	10777	64		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1916. évben	15630	—		
	Előirányzott összeg 1917. évre	8400	—	8400	—
	Semsey-alapból	8000	—		
	Kevesebb kiadás	770	—		
	Hozzá a múlt évi maradvány	2161	20		
	Marad a szótári bizottságnak 1917. évre	2931	20		
	Átvitel (a 214. oldalon)			257015	67

**A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és nyereség-
számlája 1916 december 31-én.**

Folyószám	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat (a 212. oldalról)			257015	67
6	Könyvkiadó bizottság: az Akad. Természett. és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	6000	—	6000	—
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	16818	45		
	több kiadás	22818	45		
	Hozzá a múlt évi deficizt.	46009	74		
	1917. évre fedezetlenül fennáll	23191	29		
		30786	83		
		53978	12		
7	Széchenyi-múzeumra			850	—
8	Jutalmakra			38925	—
8a	Később esedékessé váló jutalmakra, pályá- díjakra és segélyekre			3971	32
8b	Határozott rendeltetésű alapítványok és alapok kamatai			15602	87
9	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
10	Magyar irodalom ismertetése külföldön			12300	—
11	Könyvtára a) vásárlásokra	12089	60		
	b) diplomatáriákra	2000	—	14089	60
12	Az akadémia épületeire			31356	38
13	Irodai, ügyvédi és vegyes kiadásokra, lom- bard-kölcsön kamata			48503	34
14	Adó			32920	76
15	Előre nem látott szükségletekre			5722	30
	Összesen a rendes kiadások			475257	24
16	Az akadémia rendes bevételeivel szemben a rendes kiadások tettek	471157	04		
	az 1916. évi vagyonkezelési hiány lesz	475257	24		
	hozzá az 1916. évi rendkívüli bevételek összegét	4100	20		
		13550	—		
17	Összesen tiszta eredmény, mely az akadémia vagyonát szaporítja	9449	80	9449	80
				484707	04

Budapest, 1916 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Hoyos s. k.

Könyvvezetésért: Sipőcz s. k.

FÜGGELEK.

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre
fordítandók, vagy külön rendeltetéssel bírnak.

	Tőkében koronaértékben	Kamat
Andrássy Dénes gróf	108.000—	37.424·21
Bésán József	80.000—	
Bródy Zsigmond	40.000—	
Bulyovszky Gyula	4.000—	
Bük László	14.000—	
Dóra Szilárd	4.000—	
Duka Tivadar	2.000—	
Edl—Holczer	32.000—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000—	1.115·84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000—	
Fabrizy Sámuel emlékére tett alapítvány	277.000—	11.899·73
Farkas István	4.000—	
Feridun bey (akadémiai rész)	80.000—	6.984·30
Gróf Festetics László	21.000—	
Flór Ferencz és neje	40.000—	
Forster János	24.000—	
Fraknói Vilmos	61.000—	
Gorove László és István	22.000—	
Ipolyi Arnold	26.837—	
Kanizsai Károly	2.800—	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000—	
Kautz Gyula	4.000—	
Kóczán Ferencz	28.000—	
Kőrösi József alapítványa	8.000—	2.458·88
Lederer Béla	10.000—	
Lehr Albert	2.000—	172·88
Lévay Henrik	20.000—	
Lukács Móricz	40.000—	
Marczibányi-nemzetség	8.400—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500—	
Oltványi Pál	2.400—	960—
Ormódy Vilmos	10.000—	800—
Ortvay Tivadar	50.000—	
Péczei József	10.500—	
Pollák Jakab	12.000—	
Rózsai József	8.400—	
Rökk Szilárd	20.000—	
Sámuel Alajos	2.100—	
Schossberger Zsigmond	20.000—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000—	2.098·60
Scitovszky János	31.000—	
Semsey Andor	200.000—	8.999·57
Székelly kívándorlási alap	49.678·61	

Átvitel . . 1.496.615·61   72.914·01

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Áthozat	1,496.615·61	72.914·01
Szilágyi István	4.000·—	1.600·—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000·—	
Szőnyi Pál	23.000·—	3.906·74
Sztrókay Lujza	10.000·—	
Gróf Teleki József	24.000·—	
Tomori Anasztáz	20.000·—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000·—	
Vályi Gyula	10.000·—	
Bojári Vigyázó Sándor	76.340·72	3.053·60
Vitéz-alap	2.100·—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000·—	
Wahrmann Mór	20.000·—	
Wodianer Albert	58.400·—	
„A“ alapítványok összege:	1,780.456·33	81.474·35

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:

Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) . . . . . K 40.000·—
 A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000·—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizetetik be.

„B“ alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	12.154.92
Ordódy István	4.613·20
Udvardi Cherna János	2.262·56
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	5.459·90
Reguly-alap	4.260·70
Tisztviselők nyugdíjalapja	45.582·68
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	14.631·07
Erzsébet királyné emlékmű-alap	30·36
Galgóczy Károly	2.302·25
„B“ alapítványok összege:	91.297·64

„C“ alapítványok,

melyek az Akadémia szabad rendelkezésére vannak: évenként közli az akadémiai Almanach.

E „C“ alapítványok összege . . . . . K 4,658.720·56

Budapest, 1916 december 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Értékpapírok.

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Magyar földhitelint. 4 ^o / _o szab. tj. zgl. K 3,442.200.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig . . . . . „ 34.422.—	3476622	—		
	Magyar földhitelint. 4 ^o / _o k. é. zgl. . . . . K 619.200.—				
	kamat júl. 1—decz. 31-ig. . . . . „ 12.884.—	631584	—		
	Magyar földhitelint. 3 ¹ / ₂ ^o / _o k. é. zgl. . . . . K 6.000.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig . . . . . „ 52.50	6052	50		
	Magyar földhitelint. 4 ¹ / ₂ ^o / _o kor. é. zgl. . . . . K 22.800.—				
	kamat nov. 1.—decz. 31-ig. . . . . „ 171.—	22971	—	4137229	50
	Egyes. bpesti fővárosi takptr. 4 ¹ / ₂ ^o / _o zgl. . . . . K 6.000.—				
	4 ¹ / ₂ ^o / _o kamat nov. 1—decz. 31-ig . . . . . „ 45.—	6045	—		
3 drb	Első bpesti gőzmalom-részvény	1500	—		
	4 ^o / _o -os magyar koronajáradék kötv. . . . . K 89.700.—				
	4 ^o / _o kamat decz 1—31-ig . . . . . „ 299.—	89999	—		
14 drb	Kisbirt. orsz. földhitelint. alapító-okmány	21000	—		
9 drb	Tiszaszabályozási sorsjegy	2800	—		
	Pesti hazai első takarékpénzt. részvény	155250	—		
	Kisbirt. orsz. földhitelint. 4 ¹ / ₂ ^o / _o zgl. . . . . K 11.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig . . . . . „ 82.50	11082	50		
	Magyar 4 ^o / _o földterherment. kötvény . . . . . K 7.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig . . . . . „ 46.67	7046	67		
50 drb	Belvárosi takarékpénztár részvény	25000	—		
	6 ^o / _o -os m. kir. állami járadékkölcsön (Hadi kölcsön) . . . . . K 810.000.—				
	kamat nov. 1.—decz. 31-ig. . . . . „ 8.100.—	818100	—		
	5 ¹ / ₂ ^o / _o -os m. kir. 1915. évi állami járadék-kölcsön (Hadi kölcsön) . . . . . K 200.000.—				
	kamat december 1-től 31-ig . . . . . „ 916.66	200916	66	1338739	83
	Elkülönítve kezelt értékpapírok:			5475969	33
1.	Néhai Fabriczy S. emlékére tett alapítv. : Magyar földhitelint. 4 ^o / _o k. é. zglben . . . . . K 58.400.— Magy. földhitelint. 4 ^o / _o szab. és tljav. zgl. . . . . „ 146.600.— 20 drb Borsodmiskolczi gőzmalom-részv. . . . . „ 4.000.— 6 drb Szepesi első takarékptr. részv. . . . . „ 2.400.— Badische Anilin- & Sodafabrik részv. . . . . Mrk. 9.600.— Württembergische Vereinsbank részv. . . . . „ 7.200.— 1 drb Kötelezvény . . . . . „ 10.000.—	277000	—		
2.	Dr. Ortway Tivadar alapítványa: Magyar földhitelint. 4 ^o / _o kor. ért. záloglev.-ben 40.000.— 5 ¹ / ₂ ^o / _o -os magyar hadikölcsön-kötvényben . . . . . 10.000.—	50000	—		
3.	Fraknoi Vilmos alapítványa: Magyar földhitelint. 4 ^o / _o k. é. zglvelekben K 44.000.— Magyar földhitelint. 4 ¹ / ₂ ^o / _o kor. ért. zgl. . . . . „ 16.000.— Magyar földhitelint. 4 ^o / _o szab. és tljav. zgl. . . . . „ 1.000.—	61000	—		
4.	Feridun bey alapítványa (akadémiai rész) Magyar földhitelint. 4 ^o / _o k. é. zglvelekben	80000	—		
5.	Néhai gróf Andrássy Dénes alapítványa: 4 ^o / _o -os magyar koronajáradék-kötvény	108000	—	576000	—
	A mérlegben felvett összes értékpapírok értéke 1915. december 31-én			6051969	33

Budapest, 1916 december 31.

Könyvvezetésért: Sipőcz s. k.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Hoyos s. k.

Magyar Földhitelintézet.

Simon s. k.

**1916. évben befolyt alapítványok,
melyek a „C” alapítványhoz csatoltattak:**

1. Kostyán Ferenczné szül. Kún Judit nevére tett alapítvány	K	600—	
2. Gillming Ferencz hagyománya	„	2.500—	
3. Györgyei Kálmán által tett alapítvány 6000— korona tőke és kamat	„	6.192·48	
4. Bunyitay Vincze nagyváradai kanonok ha- gyománya	„	4.182·86	13.475·34
Összesen .	K		13.475·34

Budapest, 1916 deczember 31-én.

Könyvvezetésért: Sipőcz s. k.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Hoyos s. k.

Simon s. k.

Adományok határozott rendeltetés nélkül

1916. évben:

1. Török Bertalan adománya	K	250—	
2. Magyar Országos Központi Takarékpénz- tár adománya	„	500—	750—
Összesen .	K		750—

Budapest, 1916 deczember 31-én.

Könyvvezetésért: Sipőcz s. k.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Hoyos s. k.

Simon s. k.

Előirányzat 1917-re.

Bevétel.

<i>Rendes bevételek :</i>	Előirányzat 1916-ra	Tényleg befolyt 1916-ban	Előirányozva 1917-re
I. Befizetetlen alapítv. kamatai .	3.256·72	2.848·22	2.848·22
II. Különféle követelések . . .	1.232·32	1.658·32	1.658·32
III. Értékpapírok kamataiból . .	204.153·66	224.529·19	234.529·19
IV. Házbérekből	81.800·—	84.945·—	84.945·—
V. Könyvek eladásából	14.000·—	18.276·31	18.276·31
VI. Országos dotatio :			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000·—	30.000·—	30.000·—
b) Régészeti közleményekre . .	10.000·—	10.000·—	10.000·—
c) Természettud. kutatásokra .	10.000·—	10.000·—	10.000·—
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000·—	3.000·—	3.000·—
e) Szótári munkásságra	4.000·—	4.000·—	4.000·—
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt) .	12.000·—	12.000·—	12.000·—
g) Az Akadémia szabad rendel- kezésére	60.000·—	60.000·—	60.000·—
VII. A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására . . .	9.000·—	9.000·—	9.000·—
VIII. Régészeti és Embertani Tár- sulat járuléka	• 900·—	900·—	900·—
Összes bevétel	443.342·70	471.157·04	481.157·04

Kiadás :

	Előirányzat 1916-ra	Tényleg kiadás 1916-ban	Előirányozva 1917-re
I. Személyes járandóságok .	82.000·—	91.239·16	98.508·40
II. Általános kiadások :			
Értesítő	8.000·—	10.026·51	10.000·—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke			
Helyesírási szabályok . .			
Átvitel .	90.000·—	101.265·67	108.508·40

	Előirányzat 1916-ra	Tényleg. kiadás 1916-ban	Előirányozva 1917-re
Áthozat	90.000.—	101.265 67	108.508 40
III. I. osztály	38.950.—	38.950.—	37.000.—
IV. II. „	78.000.—	78.000.—	70.574 60
V. III. „	30.400 —	30.400.—	30.400.—
Va. Szótári bizottság	8.400.—	8.400.—	8.400.—
VI. Könyvk. vállal. segélyezésére	6.000.—	6.000.—	6.000.—
VII. Széchenyi-múzeumra	1.500.—	850.—	800.—
VIII. Jutalmakra	38.000.—	38.925.—	50.000.—
VIIIa. Határozott rendeltetésű ala- pok kamatai	16.200.—	15.602 87	15.000.—
IX. Később esedékessé váló ju- talmakra	3.971 32	3.971 32	3.971 32
X. Budapesti Szemle segélye	8.000.—	8.000.—	8.000.—
XI. A magyar irodalom ismer- tetése külföldön	12.000.—	12.300.—	12.000.—
XII. Könyvtára és diplomata- riumokra	15.000.—	14.089 60	12.000.—
XIII. Az Akadémia épületeire : a) rendes fenntart. költségek } b) rendkív. javítási „ }	28.000.—	31.356 38	28.710 72
XIV. Irodai kiadások és folyó számla kamatai	39.000.—	48.503 34	50.000.—
XV. Adó	33.500.—	32.920 76	34.000.—
XVI. Előre nem látott szükség- letekre	3.000.—	5.722 30	5.792.—
Összesen	449.921 32	475.257 24	481.157 04

Megjegyzések a zárszámadáshoz és a jövő évi költségvetéshez.

Az 1916. évi költségvetésben a bevétellel szemben ugyanolyan összegű kiadás lévén előirányozva, az alaptőke gyarapítására előirányzott összeg nem volt.

Az 1916. évben a rendes bevétel tényleg . . . 471.157-04 K volt, míg ezzel szemben a tényleges kiadás . . . 475.257-24 K, minek folytán az 1916. évi deficit kitett . . . 4.100-20 K-t.

Mínthogy azonban a veszteség- és nyereségszámla 7., 8. és 9. pontjai szerint a rendkívüli bevétel 13.550— K-t tett ki, az alaptőke gyarapítására a folyó évben . . . 9.449-80 K volt mégis fordítható.

Egyes kiadási tételeknél az előirányzathoz képest jelentékeny túllépések voltak :

személyzeti kiadásoknál	9.239-16 K
általános kiadásoknál	2.026-51 „
lombard-kölcsön kamatainál	9.503-34 „
palota és bérház költségeinél	3.356-38 „
előre nem látott szükségleteknél	2.722-30 „

Az előirányzott bevétellel szemben több bevétele volt az Akadémiának :

az értékpapírhoz tartozó tételében	20.375-53 K
a házbérekéből	3.145— „
a könyvek árából	4.276-31 „

Az értékpapírok *szaporodtak* a folyó évben újabb beszerzés, illetve letétel folytán :

400.000— K 6⁰/₁₀-os m. kir. 1915. évi állami járadékkölcsön-kötvénnyel (Hadikölcsön),

2.800— „ Magyar földhitelintézeti záloglevéllel, a Fraknoi Vilmos-alapítványhoz csatolva,

10.000— „ 5¹/₂⁰/₁₀-os m. hadikölcsön-kötvénnyel, az Ortvay Tivadar-alapítványhoz csatolva,

1.200— „ Magyar földhitelintézeti záloglevéllel, a Fabriczy-alapítványhoz csatolva.

414.000— K. Csökkent ellenben a kisorsolt 4⁰/₁₀-os szab. záloglevelek névértékével,

60.000— K-val, maradt a szaporulat végösszege tehát :

354.000— K.

A külön kimutatott Feridun Kiamil Zádé ösztöndíjalapítvány értékpapírállaga gyarapodott 10.000 kor. n. é. záloglevéllel.

Áttérve az 1917. évi költségelőirányzatra, az egyes tételekhez a következő megjegyzéseket kell tenni:

Ad I. A Személyes Járandóságoknál az 1916-ban mutatkozó kiadástöbblet onnan származott, hogy az Igazgató-Tanács hadi drágasági pótlékot szavazott meg a tisztviselőknek és szolgáknak.

Ad II. A túlkidást 1916-ban a nyomdaárak tetemes emelkedése okozta.

Ad III—V. Az osztályok maradékai a fenti 1917-ik évi előirányzatban nincsenek föltüntetve, de az alább következő részletezett előirányzatban kimutatott maradékok az osztályoknak és bizottságoknak rendelkezésére állanak, azonban ebben az esztendőben csak a 12. lap III—V. száma alatt kimutatott összeget fizethetik ki.

Ad VI. E tétel fölemelését a nyomdai árak tetemes emelkedése tette szükségessé. A nyereség- és veszteségszámlán e tételnél kimutatott deficit a f. év folyamán fog rendeztetni.

Ad VII. A Széchenyi-Múzeum tételének leszállítása (ez évben gr. Széchenyi Béla adományával 1.200 K) csak ideiglenesnek tekintendő.

Ad VIII. A folyó 1917. évben esedékes jutalmak: Ormódy 1000, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 2000, Halmos Izor 1000, Farkas Raskó 200, Rózsay 1000, Bük László 2000, Lukács Krisztina 2000, Schreiber-Kautz 1200, Ullmann 800, Wodianer 2000. Összesen 13.200 kor.

Aranyakban: Teleki 100, Péczely 200, Kóczán 100, Nagyjutalom 200, Marczibányi 50 és 40, Gorove 100 arany. Összesen 790 arany.

Ehhez járulnak az Igazgató-Tanáctól megszavazott segélyek: Petrik könyvészete 1000, Bogdánffy: Vizi erő 1000, Ballagi Géza műve 1000, Philologiai Közlöny 2000, Keleti Szemle 1500, Böhm Károly műve 2500, Zelovich Kornél műve 4000, Zemplén Győző árvái 2000, Toldy Ferencz leányai 600, Néprajzi Társaság 500, Numizmatikai Társaság 600, Barlangkutatás 500, Magyar Paedagogia 1200, Athenaeum 3000, Tiringer Béla gyermekei 400 K. Összesen 21.800 K.

Mint hogy sem a jutalmak, sem a segélyek nem fognak 1917-ben mind kifizetésre kerülni, az előirányzatba felvett összeg meg fog felelni.

Ad XIV. A tétel fölemelését a lombard-kölcsön (Hladikölcsön-részhányek) után fizetendő kamat emelkedése tette szükségessé.

ELSZÁMOLÁS 1916-RÓL ÉS KÖLTSÉGVETÉS 1917-RE.

I. Első osztály és bizottságai.

I. Első osztály.

Rendelkezésre állott 1916-ban 7610·48 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Értekezések	2559·64	
2. Emlékbeszédek	460·50	
3. Bírálok díjazása	630.—	
4. Meghívók, kisebb nyomtatványok	135.—	
Összesen	3785·14	
Maradék 1916-ról		3.825·34
Evi dotatio		6.500.—
Összesen		K 10.325·34

Az Osztály az 1917-re előirányzott 10325·34 K-t a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* értekezések, *b)* emlékbeszédek, *c)* bírálati díjak, *d)* meghívók, *e)* kisebb nyomtatványok.

II. Nyelvtudományi bizottság:

Rendelkezésre állott 1916-ban 15.062·88 K.

1. Nyelvtudományi Közlemények	3971·57	
2. Nyelvtudomány	2315·52	
3. Új Nyelvemléktár	1862·40	
4. Vogul Népköltési Gyűjtemény	1200.—	
5. Szepesi Német Tájszótár	200.—	
6. Fogolytábori tanulmányok	1500.—	
7. Előadó tiszteletdíja	800.—	
Összesen	11.849·49	
Maradék 1916-ról		3.213·39
Evi dotatio		11.000.—
Összesen		K 14.213·39

A bizottság az 1917-re előirányzott összeget a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* Nyelvtudományi Közlemények, *b)* Nyelvtudomány, *c)* Új Nyelvemléktár, *d)* Vogul Népköltési Gyűjtemény, *e)* Osztják Népköltési Gyűjtemény, *f)* Szepesi Német Tájszótár, *g)* Fogolytábori tanulmányok, *h)* Előadó tiszteletdíja.

A bizottság kéri a Röck Szilárd-alap kamatait. 1000 K-t, melyet a Vogul Népköltési Gyűjtemény költségeinek részbeli fődzésére kíván fordítani.

A Feridun-alapítvány kamataiból 1915-ből, 1916-ból maradék 2550 K. Ehhez járul 1917-re 1600 K, tehát a rendelkezésre álló kamatok összege 4150 K, mely összeggel a bizottság a Budai basák magyar levelei után fönnálló nyomdai tartozást 4727 K) kívánja törleszteni.

III. Classica-philologiai bizottság:

Rendelkezésre állott 1916-ban 7003 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Quintilianus II. kötétének írói tiszteletdíja (részlet)	1000.—	
Bírálati díjak	600.—	
3. Előadó tiszteletdíja	800.—	
Összesen	2400.—	
Maradék 1916-ról		4.603.—
Évi dotatio		7.000.—
Összesen		K 11.603.—

A múlt évi 4603 korona maradék csupán csak a háború okozta nyomdai nehézségeknek tulajdonítandó. Mint a számadás mutatja, az 1916. évben semmi nyomdaköltség sem volt fizethető, mert régiebb nyomdaadósság nem volt, a bizottság új kiadványa pedig, a Pirchala-féle Ammianus Marcellinus-fordítás I. kötete az év utolsó napjáig sem jelenhetett meg, jóllehet már csak az utolsó revisiója van hátra. Ennek a kiadványnak, mely 31^{1/2} ivre terjed, az 1912-iki szerződés szerint fizetendő egész nyomdai subventiója, mintegy 1890 K, még a kimutatott 4603 K maradékot terheli, úgy hogy valóságos fölöslegnek csak az így fennmaradó 2713 K tekintendő. Ezt és jövő évi egész dotatióját, 7000 K-t, a bizottság, melynek kiadásra váró munkálatai a nyomdai nehézségek miatt az idén erősen összerolldtak, a következő már teljesen sajtóra kész munkák kiadására kívánja fordítani: a) Ammianus Marcellinus II. kötete. b) Euripides töredékeinek két nyelvű kiadása, c) Quintilianus II. kötete, d) Petronius-féle Coena két nyelvű kiadása.

Sajtóra készen van ezeken kívül még Incze Bénitől Plinius leveleinek és Rábold Gusztávtól Cicero Oratorának egynyelvű kiadása is. Segélyezendő a Darkó Jenő-féle munkában levő Laonikos Chalkondyles-kiadás és a Pecz—Módy-féle Supplementum Pecz Vilmosnak már megjelent összehasonlító Tropikájához.

Noha a felsorolt munkák közül az első négynek és Rábold Cicerojának írói díjai már az eddigi dotatiók terhére részben törlesztve vannak, a munkák kiadása a mostani nyomdai viszonyok mellett előreláthatólag nemcsak az 1917-ben rendelkezésre álló összeget, hanem még az 1918-ra remélhető dotatiót is teljesen kimeríti, úgy hogy a bizottságnak teljes eddigi dotatiójára — évi 7000 K-ra — ezentúl is okvetlenül szüksége van.

IV. Irodalomtörténeti bizottság:

Rendelkezésre állott 1916-ban a Kazinczy-kiadásokkal együtt 12.500 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. 1915. évi tartozások törlesztése:		
a) Régi Magyar Könyvtár XXXVI. köteté- nek nyomdai költsége	1574·04	
b) Ugyanannak írói tiszteletdíja	250—	
c) A Murányi Venus kiadásához klisék	48—	
2. Az Irodalomtörténeti Közlemények költsége		
1916-ban	6181·09	
3. Előadó tiszteletdíja	800—	
Összesen	K 8853·13	
Kazinczy-kiadások 1916-ban (Mausoleum gondozása, díjak, ösztöndíj	1758·75	
Összesen	K 10.611·88	
Maradék 1916-ról		1.888·12
Évi dotatio		9.500—
Kazinczy-kiadások		3.000—
Összesen		K 14.388·12

A bizottságnak rendelkezésére áll az 1916-ban megtakarított 1888·12 K és a normal-budget (9500 K). Mivel az Athenaeumtól előre bejelentett áremelés tekintetbe vételével az Irodalomtörténeti Közlemények költsége 1917-ben körülbelül 8400 K-t fog kitenni, ez az egy, és a másik állandó tétel, az előadó 800 K-ás tiszteletdíja — együtt 9200 K — jóformán az egész rendelkezésre álló összeget föl fogja emésztetni s a fennmaradó összeg arra sem lesz elég, hogy a részben már kiszedett, részben szedés alatt levő Régi Magyar Könyvtári kötetek (Kazinczy Tübingai pályatétele, Heinrich Gusztáv r. tagtól; Dávidné Zsoltárai Harsányi Istvántól és Gulyás Józseftől; Palocsay György verses művei, ugyanazoktól) költségeit fedezze. Bár a jelen viszonyok nem alkalmasak arra, hogy anyagi eszközeinek elégtelenségét a bizottság most fölpanaszolja, mégis kötelességének tartja fölhívni az Akadémia figyelmét arra, hogy alacsonyra szabott dotatiója következtében egyéb irodalomtörténeti földadatai teljesítésére képtelen s kéri dotatiója felemelését.

Az 1917-ben rendelkezésre álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* Irodalomtörténeti Közlemények, *b)* Előadó tiszteletdíja, *c)* Régi Magyar Könyvtár, *d)* Régi Magyar Költők Tára I. (ki van szedve), *e)* Gyöngyösi munkái II. (szedés alatt), *f)* Kazinczy Ferencz levelezésének XXIII. pótlékkötete (sajtóra készen), *g)* Váczy János: Kazinczy Ferencz II., befejező kötete (előkészületben), *e)* Besenyei György munkáinak kiadása.

A bizottság e programot csak az esetben valósíthatja meg, ha az Igazgató-Tanács a bizottság évi dotációját fölemeli.

Az I. osztály és bizottságai előirányzata összesen: 50.229·85 K.

II. Második osztály és bizottságai.

I. Második osztály.

Rendelkezésre állott 1916-ban a Rökk Szilárd-alap kamataival (1000 K) együtt 26.123'31 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Értekezések	9416'02	
2. Emlékbeszédek	625'20	
3. Bírálati díjak	900'—	
4. Apró nyomtatványok	324'50	
5. Történeti Szemle költségei	8424'69	
6. Athenaeum segélye	5000'—	
7. Magy. Jogászegylet Könyvkiadó-vállalata segélye 1915/1916	2000'—	
8. Jelesebb jogi monographiák	2000'—	
9. Philosophiai Írók Tára segélye	1000'—	
10. Magyar Paedagogia segélye	1200'—	
Összesen	K 30.890'41	

Évi dotatio	22.000'—
Levonva túlkadás 1916-ban	4.767'10

Rendelkezésre áll 1917-ben összesen K 17.232'90

Az osztály kéri a 22.000 K dotatiót levonás nélkül, teljes összegében.

A rendelkezésre álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* Értekezések, *b)* Emlékbeszédek, *c)* Bírálati díjak, *d)* Apró nyomtatványok, *e)* Történeti Szemle, *f)* MagyarJogászegylet könyvkiadóvállalatának segélye, *g)* Jelesebb jogi monographiák, *h)* Philosophiai Írók Tára segélye.

II. Történelmi bizottság.

Rendelkezésre állott 1916-ban 41.592'10 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Thallóczy-Horváth: Jajczai Oklevéltár nyom- dai költségei	6069'87	
2. Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Hátrálékos tiszteletdíj és nyomdai költségek	8291'40	
3. Margalits Ede: Szerb repertorium. Előleg írói tiszteletdíjra és előleg a nyomdának	3200'—	
4. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Írói tiszteletdíj, nyomdaköltség, klisék, rajzok	14658'83	
5. Wallentinyi Dezső: Rákóczy László naplója. Tiszteletdíj-előleg	250'—	
6. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság oklevelei. Írói díj és nyomdaköltségek	2699'58	

Átvitel . . . . . 35.169'68

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
Áthozat . . .	35.169'68	
7. Magyar Történelmi Társ.: Bethlen-Illesházy levelezés nyomdaköltségei	943'79	
8. Szentpétery Imrének az Árpád-kori oklevelek kritikai kiadásának előmunkálataira évi átalány	1200'—	
9. Hellebrant-Lukinich: Történelmi bibliogra- phia előmunkálataira évi átalány	1000'—	
10. Másolások	1600'—	
11. Magyar Történelmi Életrajzok segélye	1000'—	
12. Előadó tiszteletdíja	800'—	
13. Bizottsági kisebb kiadások	190'—	
14. Fényképező gép	947'55	
15. Komáromy Andrásnak levéltári kutatásokra (Flór-alap)	800'—	
Összesen	K 43.651'02	
Évi dotatio		22.000'—
Túlkiadás 1916-ról		2.058'92
A bizottságnak 1917-ben rendelkezésére áll		K 19.941'08

A bizottság az 1917-ben rendelkezésére álló összeget a következő tételre óhajtja fordítani: *a)* Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek. XII., *b)* Tóth-Szabó Pál: A huszita uralom Magyarországon, *c)* Margalts Ede: Szerb repertorium, *d)* Závodszy Levente: A Héderváry család oklevéltára II. k., *e)* Az Árpád-kori királyi oklevelek kritikai kiadásának előmunkálataira évi átalány, *f)* a Történelmi Bibliographia előmunkálataira évi átalány, *g)* Hunyadiak korára vonatkozó levéltári kutatásokra évi átalány, *h)* a Magyar Történelmi Életrajzok segélye, *i)* Másolásokra, *k)* Előadó tiszteletdíja, *l)* Kiseb kiadások.

Jegyzet. 1. A túlkiadás csak látszólagos. A 15. sz. alatt utalványozott 800 K a Jutalmak terhére iratik át, ezenkívül a bizottságnak rendelkezésére áll a Temes vármegye monographiájának (I.) nyomásaért (1915-ben) kifizetett összeg, 1355'21 K, a mely a „Temes megye alapot” terbeli. Így a bizottságnak 1917-ben 22.096'29 K áll tényleg rendelkezésére.

2. A Flór-alap 1917. évi kamatainak (800 K) felhasználása tárgyában a bizottság az év folyamán fog intézkedni.

3. A Feridun bey-féle alapítványból rendelkezésre álló összeget a bizottság a Török Történetírók III. kötetének nyomdai számlájára, valamint a dr. Bodenstein által sajtó alá rendezett Herberstein-féle Konstantinápolyi követségi napló kiadására szándékozik fordítani.

III. Hadtörténelmi bizottság.

Rendelkezésre állott 1916-ban 15.310'68 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. A Hadtörténelmi Közlemények 1915. IV. és 1916. I–IV. nyomdaköltsége	6614'53	
2. Ugyanennek írói tiszteletdíja	2909'73	
3. Szerkesztői s előadói tiszteletdíj	800'—	
4. Vegyes kiadások (postai portók, kisebb nyom- tatványok stb.)	840'—	
Összesen	K 11.164'26	
Maradvány 1916-ról		4146'42
M. kir. Honvédelmi Ministerium támogatása		9000'—
M. kir. Honvédelmi Ministerium előfizetése 1917-re .		1270'—
Festetich-alap kamatai		1200'—
Összesen		K 15.616'42

A bizottság a rendelkezésére álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: a) Hadtörténelmi Közlemények, b) Előadó és szerkesztő tiszteletdíja, c) Apró nyomtatványok, vegyes kiadások.

IV. Archaeologiai bizottság.

Rendelkezésre állott 1916-ban 18.909'81 K.

1. Archaeologiai Értesítő	7643'27	
2. Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás stb. nyomdai költségei	6587'71	
3. Előadói tiszteletdíj	800'—	
4. A képes dúcok kezelőjének	360'—	
5. Kisebb kiadások	24'—	
Összesen	15.414'98	
Maradvány 1916-ról		3.494'83
Állami dotatio		10.000'—
Az Akadémiától kért összeg		4.130'—
Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulattól		900'—
Összesen		K 18.524'83

A bizottság a rendelkezésre álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: a) Archaeologiai Értesítő 1916. évfolyamának szerkesztői és nyomdai költségei, b) Ugyanaz 1917., c) Archaeologiai Közlemények (Sebestyén: Rovásírás) írói tiszteletdíja, d) Láng Margit: A női viselet a classikus népeknél cz. mű segélyezése, e) Előadó tiszteletdíja, f) az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjének 1916/1917. évi tiszteletdíja, g) A dúcok kezelőjének díja, h) Kisebb kiadások.

V. Nemzetgazdasági bizottság.

Rendelkezésre állott 1916-ban 12.135.03 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Közgazdasági Szemle segélye	4880—	
2. Közgazdasági Könyvtár XVIII. kötetének nyomdaköltsége	1355.25	
3. Előadói tiszteletdíj	800—	
4. Írói tiszteletdíj	247.50	
5. Kisebb kiadások	60—	
Összesen	7342.75	
Maradvány 1916-ról		4792.28
Évi dotatio		7200—
Schossberger-alap		800—
Első Magyar Általános Biztosító Társaság		1000—
Összesen		K 13.792.28

A bizottság a rendelkezésére álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: a) Közgazdasági Szemle segélyezése, b) Közgazdasági Könyvtár és Remekírók Tára, c) Előadói tiszteletdíj, d) Megyei monographiák.

A II. osztály és bizottságai összesen: 85.104.51 K.

III. Harmadik osztály és bizottságai.

I. Harmadik osztály.

Rendelkezésre állott 1916-ban a Vályi-alap kamataival (400 K) együtt 24.539.52 K.

1. Matematikai és Természettudom. Értesítő	16.395.72	
2. Emlékbeszédek és apróbb kiadások	835.88	
3. Matematikai és Fizikai Társulat segélye	1.000—	
4. Orvosi Hetilap segélye	1.200—	
5. Nemzetközi Természettud. Bibliographia	—	
6. Euleri Opera Omnia előfizetési díja	—	
7. Ónodi: Fejanatomiai kutatások I. rész	1.000—	
8. Zelovich: A láncz-híd története	—	
9. Tudományos vizsgálatok, segélyek	1.700—	
Összesen	22.131.60	
Maradvány 1916-ról		2.407.92
Évi dotatio		20.000—
A Vályi-alap kamatai		400—
Összesen		K 22.807.92

Az oštály a rendelkezésére álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: a) Matematikai és Természettudományi Értesítő, b) Emlékbeszédek, apró kiadások, c) Matematikai és Fizikai Társulat segélye, d) Orvosi Hetilap segélye, e) Nemzetközi Természettud. Bibliographia, f) Leonhardi Euleri Opera Omnia előfizetési díja, g) Ónodi: Fejanatomiai kutatások II. rész, h) Zelovich. A láncz-híd története, i) Tudományos vizsgálatok, előre nem látott kiadások, segélyezések.

Zelovich Kornél: „A lánczhíd története” cz. mű körülbelül 6300 K-ba fog kerülni, melynek fedezésére az osztály az Igazgató-Tanácsból 4800 K-t kér.

Jegyzet. A fenti kimutatáson kívül az osztály a gróf Andrássy Dénes-alapítványból fizetett a Stäckel: Bolyai-mű nyomdai költsége utolsó részletére 1643-70 K-t.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

Rendelkezésre állott 1916-ban 15.047-75 K.

	Kiadás 1916-ban	Előirányzat 1917-re
1. Előadó tiszteletdíja	800—	
2. Szűts Andor: A földi giliszta idegrendszere cz. mű nyomása	473-68	
3. Rybár Istvánnak megbízatására előleg	500—	
4. A Matematikai és Phys. Társulat segélye	1000—	
5. Gelei József megbízatására előleg	200—	
6. Veress Elemér megbízatására előleg	250—	
7. Lendl Adolf: A pókok izomrendszere táblái	4607-16	
8. Veress Elemér 1911. évi megbízatásának utolsó részlete	500—	
9. Richter: A víztartó szövet cz. mű táblái	990-50	

Összesen . . . K 9321-34

Évi dotatio	10.000—
Maradvány 1916-ról	5.726-41

Összesen . . . K 15.726-41

A bizottság a rendelkezésre álló összeget a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* Lendl: A pókok izomrendszere, *b)* Veress: Az izomnak meleggel előidézhető merevedéséről, *c)* Gelei: A chromosomák hosszanti párosodása, *d)* Bertalan: A peroxydok szerepe kataléptikus és indukált reakciókban, *e)* Előadó tiszteletdíja, *f)* Kisebb kiadások.

A 7. sz. tételt a Földhitelintézet már a f. évben fizette ki.

Az osztály és bizottságai összesen 38.534-33 K.

Szótári Bizottság.

Rendelkezésre állott 1916-ban 19.192-74 K.

1. Adatgyűjtés	12.208—
2. Adatrendezés	500—
3. Könyvkötő: czédula, gyűjtődobozok stb.	1.076—
4. Nyomdai számla	18—
5. Gyűjtőszekrény	828—
6. Ügyviteli apró kiadás	200—
7. Előadó tiszteletdíja	800—

Összesen . . K 15.630—

Maradvány 1916-ról	3.562-74
Allami dotatio	4.000—
Az Akadémia évi dotációja	4.400—
A Semsey-alap kamatai	8.000—

Összesen . . . K 19.962-74

A bizottság a rendelkezésére álló 19.962'74 K-t a fönti 1., 2., 3., 6., 7. sz. tételekre, továbbá könyvvásárlásra (szótárak, könyvészeti segédművek) óhajtja fordítani.

Személyes járandóságok részletezése.

	Előirányzat 1916-ra	Előirányzat 1917-re
1. Főbb tisztviselők fizetése :		
Főtktár	6.000 kor. . . .	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	<u>22.400 kor. . . .</u>	<u>22.400 kor.</u>
2. Többi tisztviselők fizetése és lakbére :		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.800 kor. . . .	4.800 kor.
Trócsányi Z. irodaigazgató	3.800 "	3.800 "
Munkácsy Mihály könyvtartiszt	2.600 "	2.600 "
Jónás Károly gondnok	4.800 "	4.800 "
Szentes Károly irodatiszt	4.080 "	4.080 "
Jónás, Szentes és Trócsányinak fő- titkári segédteendőiért	2.400 "	2.400 "
Kottaun Nándor, a könyvkiadóhiva- tal vezetője	3.600 "	3.600 "
Mészöly Gedeon könyvtartiszt	2.880 "	2.880 "
Lakberek	7.000 "	7.000 "
Tisztviselők hadi drágasági pótléka	"	11.800 "
Szolgák drágasági pótléka	2.730 "	6.010 "
	<u>38.690 kor. . . .</u>	<u>53.770 kor.</u>
3. Szolgák fizetése, lakbére és ruházata :		
4 bennlakó szolgál (1140+2140)	4.450 kor. . . .	4.450 kor.
5 künnlakó szolgál	7.600 "	7.600 "
Ruházat	2.305 "	2.500 "
	<u>14.355 kor. . . .</u>	<u>14.550 kor.</u>
4. Nyugdíjak és segélyezések :		
Borovszky Samu özvegye	2.000 kor. . . .	2.000 kor.
Tiringer Béla	— "	3.264 "
Berecz Károly árvái	200 "	200 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emödi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolgál	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járul. a Bukovinszky-alapból	196'40	196'40 "
	<u>4'524'40 . . . .</u>	<u>7.788'40</u>
	<u>79.969'40 . . . .</u>	<u>98.508'40 K.</u>

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1917. évi LXXVII. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 1-én, kedden d. u. 5 órakor az osztályok ülése. *Tárgyai:*

- a) A pályázatok eldöntése.
- b) Új pályázatok kihirdetése.
- c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A III. osztály javaslatot tesz a Nagyjutalom és a Marezibányi-mellék-jutalom odaitétele és Zemplén Győző l. t. arczképének megfestése iránt.

II.

Május 2-án, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés. *Tárgyai:*

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása.
- b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és a választásokról.
- c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.
- d) Szavazás Zemplén Győző l. t. arczképének kifüggesztéséről.

III.

Május 3-án, esütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Május 3-án, esütörtökön délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés. — *Tárgya:*

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

V.

Május 6-án, vasárnap délelőtt 11 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1917 márczius 20.

Elnöki megbízásból:

Heinrich Gusztáv
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET.

1917. május

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia 1916. évi munkásságáról.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1916 január 3-ától bezárólag deczember 11-éig egy ünnepélyes közülése, egy rendes nagygyűlése, egy rendes és egy rendkívüli elegyes ülése, 10 rendes összes ülése, 27 osztályülése és három igazgatósági ülése, összesen tehát 44 ülése volt.

* * *

Az I. azaz Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 7 zárt ülést, összesen tehát 16 ülést tartott.

A nyilvános ülések tárgyai a következő fölolvasások voltak:

Január 3-án: MUNKÁCSI BERNÁT r. t., KÜNÖS IGNÁCZ l. t. és VIKÁR BÉLA l. t.: „Jelentés az orosz fogolytáborokban végzett tanulmányokról“ (MUNKÁCSI B. r. t. és VIKÁR B. l. t. jelentései, megj. az Akad. Értesítőben). — Január 24-én: HEINRICH GUSZTÁV r. t.: „Shakespeare János királyáról“ (megj. a Budapesti Szemlében). — VISZOTA GYULA l. t.: „Adatok Széchenyi Hitelének történetéhez“. — Február 21-én: KOZMA ANDOR l. t.: „Goethe Faustjának I. részéből Mephistopheles megjelenése és a vérszerződés“ (műfordítás). — Márczius 20-án: SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „A tárgyas ragozás kétes esetei“ (megjelent a Budapesti Szemlében). — Május 1-én: JÁNOSI BÉLA r. t.: „A lélektani aesthetika úttörői Magyarországon“ (székkfoglaló. Kivonata az Akad. Értesítőben). — Május 22-én: MELICH JÁNOS l. t.: „Fejezetek a magyar hangtörténetből“. — Október 2-án: SZINNYEI FERENCZ l. t.: „A Karthausi forrásai“ (megj. az Akad. Értesítőben). — Október 23-án: VIKÁR BÉLA l. t.: „Újabb jelentés fogolytábori tanulmányaimról“. — HORVÁTH CYRILL l. t.: „A Régi Magyar Költők Tárának új kiadása“. — November 20-án: HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „A sententia Senecánál és Shakespeare-nél“.

A zárt ülésekben az osztály a rendes folyó ügyeket intézte el, gondoskodott a pályamunkák és a kiadásra benyújtott dolgozatok megbírálásáról s az elhunyt tagokról mondandó emlékbeszédekről.

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály a nagygyűlési zárt ülésen kívül 9 nyilvános és 9 zárt ülést, összesen tehát 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő 14 dolgozat került bemutatásra:

Január 10-én: BALLAGI ALADÁR r. t.: „A száműzött Rákóczi“ II. rész; CSEKEY ISTVÁN vendég: „A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről“. — Február 7-én: ÁLDÁSY ANTAL l. t.: „Zsigmond császár koronázása és a németországi zsidók“; R. KISS ISTVÁN vendég: „Mátyás király nádori törvénye“ (bemutatta Fejérfpataky László r. t.). — Márczius 6-án: FELLNER FRIGYES l. t.: „Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme“ (székfoglaló). — Április 3-án: DOMANOVSKY SÁNDOR l. t.: „A harminczadvám eredete“ (székfoglaló); VARJÚ ELEMÉR l. t.: „A középkori magyar művészet problémája“ (székfoglaló). — Május 8-ikán: ANGYAL PÁL l. t.: „A visszaható erő az anyagi büntetőjogban“. — Június 5-én: MÉHELY KÁLMÁN vendég: „Adatok a munkáskérdés megvilágításához“; HÓMAN BALINT vendég: „A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek pénzverése“. — Október 9-én: ILLES JÓZSEF l. t.: „A magyar czimer története az 1804. évtől kezdve“ (székfoglaló). — November 6-án: BUDAY LÁSZLÓ l. t.: „Népünk halandósági viszonyai“ (bemutatta Fejérfpataky László r. t.). — Deczember 5-én: MAHLER EDE l. t.: „Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés“; IRK ALBERT vendég: „A büntetőjogi okozatiság kritikája“ (bemutatta Angyal Pál l. t.).

A zárt üléseken az osztály a rendes folyó ügyeket intézte el; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkákra, egyéb benyújtott kéziratok megbirálása felől intézkedett és gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékeszéd tartassék. Az osztály nagygyűlési zárt ülésén eddigi elnökét, CONCHA GRÓZÓ r. tagot osztályelnökké újból megválasztotta.

* * *

A III., vagyis Mathematikai és Természettudományi Osztály 9 nyilvános és 9 zárt, összesen 18 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 41 munkálatot terjesztettek elő, a melyek közül 27-nek a szerzője volt akadémiai tag, 14-é pedig vendég. Az értekezések közül székfoglaló volt hat.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 17-én: RICHTER ALADÁR l. t.: „Összehasonlító alkat- és fejlődéstani vizsgálatok a levélbeli paratúltengésekről“. I. Marcgraviaceae-sorozat. REJTO SÁNDOR l. t.: „Az elméleti mechanikai technológia“ című munkája megjelent első kötetét: „A melegség hatása a szilárd anyagok mechanikai tulajdonságaira“ mutatta be. LENDEL ADOLF: „Az izolált izomrost szöveti szerkezete“. — Február 14-én: SIGMOND ELEK l. t.: „A talaj-ismeret szempontjából fontos mesterséges zeolithok előállítása, összetétele, sajátságai és jelentősége“. Székfoglaló értekezés.

FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „A teljes fényvisszaverődésnél megtört sugár polárosságáról“. TUZSON JÁNOS l. t.: „Az Arabis hirsuta alakjai“. RIESZ FRIGYES: „Linearis függvényegyenletekről“. SZ. NAGY GYULA: „Hurkolt és lánczolt algebrai térgörbék algebrai előállításáról“ (Második közlemény). — Márczius 13-án: KONKOLY-THEGE MIKLÓS t. t. †: „Jelentés az ógyallai astrophysikai observatoriumon végzett astrophotometriai megfigyelésekről“. PÁLFI MÓRICZ l. t.: „Az arany előfordulási viszonyairól az erdélyi Érczhegységben és Nagybánya környékén“. Székfoglaló értekezés. HORVÁTH GÉZA r. t.: „Albánia Hemiptera-faunája“. KERTÉSZ KÁLMÁN l. t.: „A Pachygastrinák nemeinek fejlődéstani kapcsolata“. GEÖCZE ZOÁRD: „A felület területének Peano-féle definitiójáról“. — Április 10-én: MÁGOCSEY-DIETZ SÁNDOR r. t.: „A lomblevelek alkalmazkodása“. Székfoglaló értekezés. RADOS GUSZTÁV r. t.: „A binom congruentiák elméletének új alapozása“. RICHTER ALADÁR l. t.: „Két ritka Norantea phylogeniájáról“. BEKE MANÓ l. t.: „Adalékok a hatványsorok Hadamard- és Hurwitz-féle compositióihoz“. POGÁNY BÉLA: „Vékony fémrétegek dispersiójáról és absorptiójáról“. SZENTGYÖRGYI ALBERT: „Vizsgálatok az üvegtestről“. SZÁSZ OTTÓ: „Complex elemekből álló végtelen láncztörtek összetartásáról“. HAAR ALFRÉD: „A kettős integrálok variatiojáról“. — Május 15-én: LENHOSSEK MIHÁLY r. t.: „Varrat-elesontosodások a gyermekkorban“. RADOS GUSZTÁV r. t.: „Az algebrai egyenletek racionális megoldhatóságának congruentia-feltételei“. TUZSON JÁNOS l. t.: „A Déli-Kárpátok flórája“. — Június 13-án: FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „A physikai optika egy viszonyossági tételéről“. LENHOSSEK MIHÁLY r. t.: „A kigyók látóidegéről“. PAÁL ALFRÉD: „A phototropos inger vezetéséről“. — Október 16-án: LENHOSSEK MIHÁLY r. t.: „Anthropologiai vizsgálatok a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozó orosz hadifoglyokon“. TUZSON JÁNOS l. t.: „Trisetum baragense a Délkeleti-Kárpátokban“. SCHAFFER KÁROLY l. t.: „Az ép és kóros neurogliáról“. GEÖCZE ZOÁRD: „Az általános felületről“. SCHILLER ZSIGMOND: „Ranunculus binatus Kit.“ FEKETE MIHÁLY: „Summabilitási factor-sorozatok“. — November 13-án: BUDAY KÁLMÁN l. t.: „A vaslerakódások jelentősége a Banti-kóros lépnagyobbodásokban“. Székfoglaló értekezés. RIESZ FRIGYES l. t.: „Megadott tagokkal kezdődő hatványsorokról“. Székfoglaló értekezés. RADOS GUSZTÁV r. t.: „Kummer egyik nevezetes számelméleti tételéről“. FARKAS GYULA r. t.: „Egyenlőtlenségi tételek“. ÖNÖDI ADOLF l. t.: „A gégebeidegzés problémái“. Második rész. SUTÁK JÓZSEF: „A merev rendszerek mozgásának geometriai képe“. — Deczember 11-én; DRGEN ÁRPÁD l. t.: „A búzának egy új, vadontermő fajvegyülete“. Székfoglaló értekezés. MAUTHNER NÁNDOR: „Az elemicin és isoelemicin szerkezete“.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbirálásáról és kiadásáról, továbbá, hogy az elhunyt tagok felett emlékbeszédek tartassanak.

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság 1916-ben is legsürgősebb feladatának tekintette a *foglyokkal* végzendő nyelvi tanulmányok előmozdítását. A bizottság tagjai közül MUNKÁCSI BERNÁT r. t., KÖNOS IGNÁ CZ és VIKÁR BÉLA l. tt. és FUCHS DÁVID s. t., továbbá — szintén a bizottság segítségével — BEKE ÖDÖN dr. foglalkozott ilyen tanulmányokkal. MUNKÁCSI BERNÁT nyolcz votják, BEKE ÖDÖN három csere-misz hadifogolytól szerzett reményen fölül gazdag és értékes szótári és népköltési anyagot. FUCHS DÁVID egy harmadik finn-ugor nyelvet: a zürjént tanulmányozhatta néhány fogoly segítségével. KÖNOS IGNÁ CZ tatár, VIKÁR BÉLA avar, grúz s más kaukázusvidéki nyelvekkel foglalkozott. Társainknak ezúttal nem kellett mindig a fogolytáborokba fáradniok, hanem jobbra itt Budapesten munkára beosztott foglyokat kaptak rendelkezésükre. Az erre vonatkozó bonyodalmas eljárásban segítségükkel nagyon lekötöttek bennünket RÍPKA FERENCZ gázgyári igazgató, BRAUN JOZSEF tábornok, volt honvédkerületi parancsnok, CSÁKY KÁROLY gróf, a honvédelmi kormányhoz beosztott vezérkari ezredes, STERN KORNÉL, a katonai parancsnokságnál a foglyok ügyeivel megbízott főhadnagy, FRENREISZ PÁL és PALÓ CZ EDGÁR főhadnagy urak.

A *helyesírás* dolgában kiküldött albizottság az első osztály tagjaihoz intézett körkérdés s az erre beérkezett szakszerű megjegyzések alapján újra átjavította a szabályzatot, s az osztály újra az Akadémia elé terjesztette, hogy a többi osztály is újra nyilatkozzék róla.

A bizottság kiadványai közül sajtó alatt volt s közel jutott elkészüléséhez MUNKÁCSI BERNÁT r. t. *Vogul népköltési gyűjteményé*-nek egy kiegészítő kötete. A megbízásunkból készülő munkák közül kéziratban részint elkészültek, részint nagyon előrehaladtak a következők:

PÁPAY JÓZSEF: *Osztják népköltési gyűjtemény* (egy kötet).

MÉSZÖLY GEDEON: *A Bécsi-codex* (bevezetés és szójegyzék, egy kötet).

VARGHA DAMJÁN: *A magyar codexek forrásai* (két kötet).

A bizottságnak két folyóirata közül a SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár szerkesztette *Nyelvtudományi Közlemények*-ből egy kettős füzet jelent meg, TOLNAI VILMOS, FOKOS DÁVID és mások dolgozataival. Az ASBÓTH OSZKÁR r. t. szerkesztette *Nyelvtudomány*-ből két füzet jelent meg, ASBÓTH OSZKÁR, SCHMIDT JÓZSEF biz. tagok és mások dolgozataival.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság munkásságát a múlt évben megbénította anyagi eszközeinek régóta érezhető és a nyomdák áremelése folytán még súlyosabbá vált elégtelensége. Minthogy

folyóiratának (*Irodalomtörténeti Közlemények*) költsége és az előadó tiszteletdíja majdnem teljesen felemésztik a rendelkezésére állott dotatiót, a bizottság előkészített ugyan több kiadványt, de tényleg csak a *Régi Magyar Könyvtár*-nak egy kötete (*Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve*, kiadta HEINRICH GUSZTÁV) jelenhetett meg, ez is csak azért, mert a kiadó lemondott írói tiszteletdíjáról.

A bizottság a következő fontos kiadványokat készítette elő és adta részben már sajtó alá: 1. *Régi Magyar Költők Tára* I. kötet (a rég elfogyott SZILÁDY ÁRON-féle kiadás helyébe), szerkesztette és bő magyarázatokkal ellátta HORVÁTH CYRILL I. tag. — 2. *Gyöngyösi István összes munkái*, szerkeszti BADICS FERENCZ r. tag, II. kötet, mely már nagyrészt ki van szedve. — 3. *Kazinczy Ferencz Levelezésének* XXIII. (utolsó) pótkötete, szerkeszti VÁCZY JÁNOS I. t., sajtóra kész. A nagy vállalat befejezése. — 4. A *Régi Magyar Könyvtár* több kötete, melyek a bizottság költségvetésénél föl vannak említve.

A bizottság, mostani dotatiója alapján, nem volt eddig képes és jövőre sem lesz képes nagy föladatainak megoldására és a már előkészített kiadványok költségeit sem fogja fedezhetni. Dotatiójának már több ízben sürgetett fölemelése nélkül a magyar irodalomtörténet tudományos továbbfejlesztése lehetetlen.

3. A **Classica-philologiai Bizottság** 1915. évi munkássága. Az 1916. év folyamán a nyomdai nehézségek miatt semmiféle kiadványunk nem jelenhetett meg, de a PIRCHALA IMRE-féle Ammianus Marcellinus fordítás első kötete a Franklin-Társulattal 1912. évben kötött szerződésnek megfelelő terjedelemben (31½ iv) már csak fűzésre vár, különben teljesen elkészült.

Gyorsabb nyomdai munkára, sajnos, úgy látszik, az idén sincs még kilátás, de a kiadások előmunkálatai azért nem szünetelnek.

1. *Ki van szedve*: A PIRCHALA-féle Ammianus Marcellinus fordítás II. kötete.

2. A bizottság *idei programjába felvételtek* és kéziratban készen vannak: Euripides töredékeinek két nyelvű kiadása CSENGERI JÁNOS-tól; Quintilianus II. kötete PRÁCSER ALBERT-től; a PETRONIUS-féle *Cena* két nyelvű kiadása RÉVAI JÓZSEF-től.

3. *Sajtóra készen* van még: Plinius leveleinek fordítása INCZE BÉNI-től; Cicero de Oratore fordítása RABOLD GUSZTÁV-tól, s a PECZ—MÓDY-féle Supplementum PECZ VILMOS Összehasonlító Tropikájához.

4. A **Történelmi Bizottság**ot az 1915. év folyamán két nagy veszteség érte. Július hó 8-ikán hunyt el a bizottságnak egyik legelkeszebb tagja, ORTVAY TIVADAR apát, a ki egy hosszú életpályán keresztül üzenetlen lelkesedéssel, teljes odaadással szolgálta a hazai tudomány ügyét, a ki bizottságunkat munkásságában mindenkor legnagyobb buzgalommal támogatta. Benne a hazai történettudomány

egyik legszorgalmasabb munkását vesztette el, a kinek tiszteletre méltó alakját sokáig fájdalmasan fogjuk nélkülözni üléseinken. Emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

A másik halott, a kit a bizottság gyászol, THALLÓCZY LAJOS, a ki a deczember hó 1-re virradó éjjel végzetes szerencsétlenségnek esett áldozatul. Valóban nagy, szinte pótolhatatlan veszteséget jelent halála a bizottságra, a melynek gondozásában munkáinak egész sorozata látott napvilágot, a melyek mind egy czélt szolgáltak, a közép-kori magyar imperiális Balkánpolitikának megvilágítását. Tudományos érdemeikben gazdag és jelentős eredményeket elért munkásságát, egyéniségének jelentőségét méltatta az a nagyszabású megemlékezés, a melylyel a bizottság elnöke elhunyt tagtársunk emlékének ravatalánál adózott. A Történelmi Bizottság, a mely a jelen világhistoriai események közepette kétszeresen érzi a veszteséget, a melyet elhunyt a hazai történettudományra jelent, soha meg nem szűnő kegyelettel fogja emlékét megőrizni.

A bizottság az elmúlt 1916. évben rendes üléseit a következő napokon tartotta meg: január 7., márczius 3., május 16., október 6. és deczember 1-én. Ez üléseken a bizottság már korábban megállapított munkaprogrammjának megvalósításával, az Akadémia által hozzáutasított kérdések megvitatásával és a történettudomány körébe vágó pályakérdések formulázásával foglalkozott. A bizottság munkaprogrammjának teljes megvalósítását a még mindig dúló világháború akadályozta meg, a mely részben az egyes művek szerzőit a mult év folyamán is még távol tartotta a tudományos foglalkozástól, részben pedig technikai nehézségeket gördített a munkaprogramm megvalósítása elé. A háború okozta nehézségek daczára is sikerült a bizottság munkatervébe fölvetett munkák egy részét megjelentetni, egy részét pedig a befejezéshez közel juttatni, úgy hogy a bizottság tudományos működése az előző évéhez képest kedvezőbben alakulhatott. Előreláthatólag azonban a nyomdai árak folytonos nagymérvű emelkedése a bizottság működését a jövő év folyamán nagyon is meg fogja nehezíteni.

A bizottság elnökének és előadójának megbízatása az 1916. évi nagygyűléssel lejárván, a május 16-iki ülésen e két tisztség újbóli betöltésre került. Elnökké ismét CSÁNKI DEZSŐ, a bizottság eddigi elnöke, előadóvá pedig szintén az eddigi előadó ÁLDÁSY ANTAL választottak meg.

A bizottság a mult évben rendes tagjai sorába választotta báró FORSTER GYULA t. tagot, a Hadtörténelmi Bizottság elnökét, továbbá HODINKA ANTAL l. tagot, míg segédtagokká dr. SZENTPÉTERY IMRE, a bizottság eddigi segédtagja, dr. IVÁNYI BÉLA debreczeni tud. egyet. rendkívüli, dr. LUKINICH IMRE budapesti tud. egyet. magántanárok és dr. HÓMAN BÁLINT, a budapesti egyetemi könyvtár őre választottak meg.

A bizottsághoz áttett szakkérdések között a Történelmi Bizottság mondott véleményt a Péczely-, Vigyázó-, Gorove- és Vitéz-alapítványokból kiírandó pályakérdésekre nézve, úgyszintén a bizottság tett javaslatot egy albizottság kiküldésére, a mely az Ipolyi-féle alapítványból kiírandó pályázatra a II. osztálynak közvetlenül tett előterjesztést. A bizottság által a Vitéz-jutalomra javasolt tétel helyett, báró Tóth Ferencz életrajza, minthogy időközben báró Tóthnak egy terjedelmes életrajza napvilágot látott, a nagygyűlési osztályülés más pályakérdést tűzött ki. A Forster—Scitovszky és Fraknoi Vilmos-féle alapítványokra nézve, a még folyó háború miatt, a bizottság ebben az évben sem tehetett érdemleges intézkedést.

A bizottság által az 1913. évben megindított két nagyfontosságú vállalat, az Árpádkori kir. oklevelek repertoriuma és diplomatikai feldolgozása, valamint a Történelmi Bibliographia előmunkálatai az elmúlt évben sem szüneteltek. Az előbbi munkálattal megbízott dr. SZENTPÉTERY IMRE egyet. magántanár buzgalommal folytatta tovább munkálatait. A nyomtatott kiadások feldolgozásával nagyjában elkészült, valamint feldolgozta a régibb és újabb folyóiratokat is, kezdve az Új Magyar Múzeum és Tudományos Gyűjteménytől a legújabbakig. Azonkívül az elmúlt évben négy igen gazdag levéltár anyagát, ú. m. a herczeg Batthyányi-család körmendi, az esztergomi érseki és főkapitáni, valamint a M. N. Múzeum törzslevéltárának árpádkori részét is átkutatta. Azonkívül átbúvárolta a szombathelyi káptalan levéltárát és az Országos Levéltár diplomatikai osztályának első részét II. Endre uralkodásának végéig. Eddigi kutatásainak eredményeként jelent meg a borsmonostori apátság Árpádkori okleveleinek csoportja cz. műve, valamint ez irányú kutatásainak eredménye a Turul-ban legközelebb megjelenő dolgozata, a melyben II. Endre király pecsétjeit az oklevélkritika szempontjából veszi vizsgálat alá.

A bizottság másik vállalata, a Történelmi Bibliographia előmunkálatai az elmúlt évben szintén jelentősebben haladhattak előre, minthogy a szerkesztők egyike, dr. LUKINICH IMRE, az év folyamán a katonai szolgálat alól fölmentetve, munkaerejét újból a bibliographia előmunkálatainak szentelhette. A mennyiben váratlan körülmények nem lépnek közbe, a hazai folyóiratok, hírlapok és gyűjteményes munkák feldolgozása a jövő év folyamán be lesz fejezve.

Az oklevélszövegek kiadásánál követendő irányelvek megállapítására kiküldött albizottság tagja, NAGY GYULA biz. tag terjedelmes javaslatot dolgozott ki, melyet az albizottság már legközelebb tárgyalás alá fog venni.

A bizottság másolatgyűjteményének gondozásával, miután annak eddigi gondozója, dr. HEINLEIN ISTVÁN, egyetemi tanárrá történt ki-neveztetése folytán megvált a Magyar Tud. Akadémia könyvtárától, dr. MÉSZÖLY GEDEON akad. könyvtári tisztviselő bizatott meg.

CsÁNKI DEZSŐ biz. elnök a háború miatt kénytelen volt 1916-ban

is elhalasztani a Hunyadiak kora érdekében évek óta rendszeresen végzett levéltári kutatásait. KOMÁROMY ANDRÁS biz. tag a Flór-alap kamatainak segélyével tovább folytatta a vármegyei levéltárak anyagának átkutatását czélzó munkásságát. Támogatásban részesítette a bizottság DOMANOVSKY SÁNDOR biz. tagot a harminczadvám történetére vonatkozó kutatásaiban, melyek a felvidéki levéltárakra terjedtek ki. A hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar történelmi anyag felkutatása és lemásolása a háború folytán az elmúlt évben sem járhatott oly eredménnyel, mint máskor. A bizottság azonban megvásárolta másolatgyűjteménye számára a Teleki Mihály levelezéséhez GERGELY SÁMUEL által gyűjtött azon anyagnak egy részét, a mely a megjelent kötetekből hely szűke miatt kiszorult.

A bizottság az elmúlt évben sajtó alá adta a KÁROLYI ÁRPÁD biz. tag szerkesztette Magyar Országgyűlési Emlékek XII. kötetét, valamint megfelelő szakbírálat alapján kiadásra elfogadta a Herberstein Ádám császári követ 1608/9. évi konstantinápolyi utazásáról szóló utinaplót, melynek sajtó alá készítésével dr. BODENSTEIN-t, a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárnokát bízta meg. E napló, mint a Történelmi Tár egyik füzeté, esetleg a Feridun bey-alap terhére fog napvilágot látni. Elvben elfogadta a bizottság kiadásra IVÁNYI BÉLA: Bártfa sz. kir. város levéltára cz. munkája II. kötetét, továbbá LUKINICH IMRE-nek: Erdély területi változásai cz. pályanyertes művét, az érdemleges határozatot ezek kiadása tekintetében az 1917. évi költségvetés tárgyalására tartva fenn. A Nyelvudományi Bizottság megkeresésére továbbá a bizottság elvben hajlandónak nyilatkozott a Budai basák levelezése II. kötetének a Feridun-alapból való kiadására, de egyúttal jelezte, hogy e kiadványra, más munkára lévén az alap jövedelme lekötve, csak néhány év múlva kerülhet sor.

Temesvár sz. kir. város tanácsa részéről a bizottság megkeresett, hogy a vármegye, illetve a város monographiája folytatására néhai ORTVAY TIVADAR helyett új szakférfiút hozzon javaslatba. A bizottság eddigelő még nem volt abban a helyzetben, hogy e kérelemnek eleget tehessen, de remélhetőleg rövid időn belül coneret javaslatokkal fog előállhatni.

A bizottság ez évben is megszokott támogatásban részesítette a Történelmi Eletrajzokat, a Magyar Történelmi Társulat kiadványát.

A bizottság gondozásában az 1916. évfolyamban a következő kiadványok láttak napvilágot:

1. SZENTPÉTERY IMRE: A borsmonostori apátság Árpádkori oklevélcsoportja.

2. HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.

3. HOMAN BALINT: Magyar pénztörténet.

Sajtó alatt vannak a következő munkák:

1. *Török Történetírók* III. kötete, melynek megjelenése a legközelebbi időben várható.

2. TÓTH-SZABÓ PÁL: A husszita uralom Magyarországon, a melyből 22 ív van kinyomva.

3. MARGALITS EDE: Szerb repertorium, a melyből 24 ív van kinyomva.

4. ZÁVODSZKY LEVENTE szerkesztésében a Héderváry-család oklevéltárának II. kötete, a melynek oklevéltári része már 1913. év őszé óta ki van nyomva, de a melynek bevezetését, név- és tárgymutatóját a szerkesztő mindeztideig nem készítette el.

5. A KÁROLYI ÁRPÁD szerkesztette Magyar Országgyűlési Emlékek XII. kötete.

Sajtó alá még nem ment a WALLENTINYI DEZSŐ által szerkesztett Rákóczy László naplóját tartalmazó kézirat.

Szakbíráló alatt vannak a következő munkák: R. KISS ISTVÁN: Mátyás király nádori törvénye és dr. MOSONY LIPÓT: Buda védelmére vonatkozó török hadtörténelmi okmányok 1680—1685.

E kiadványok és az elmondottakban vázolt bizottsági munkálatok céljaira a bizottságnak 1916-ban rendelkezésére állt 42.947 K 31 fillér, a melyből a bizottság igénybe vett az év folyamán 42.854 K 02 fillért, úgy hogy az 1917. év javára 93 K 29 fillért visz át.

5. A Hadtörténelmi Bizottság 1916. évi munkássága.

A még mindig dúló világháború a bizottság működését a folyó évben is sok tekintetben megbénította, már csak az által is, hogy katonai tagjai részint a harctéren, részint idehaza, de mégis a háború által vannak igénybe véve. Másrészt az által, hogy a nyomdai árak rendkívüli megrágulása miatt több tervbevett mű kiadható nem volt.

Éppen ez utóbbi körülményre való tekintettel a honvédelmi miniszter a bizottság eddigi 7000 kor. évi dotációját 9000 koronára emelte föl s a bizottság kiadványára, a Hadtörténelmi Közleményekre 1270 koronával előfizetett.

A bizottság ez évben folyó ügyeinek elintézése céljából öt ülést tartott.

Ugyancsak ez évben az általa a jelenlegi világháború emlékeinek gyűjtése iránt megindított mozgalom eredménye gyanánt 260 tárgyat küldött be a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A bizottság katonai segédtagjai részben a harctéren tüntek ki, részben pedig ugyancsak katonai téren fejtettek ki értékes tevékenységet. Így BREIT JÓZSEF az olasz harctéren vezénylő állásban működött, miközben tábornokká lépett elő s érdemeiért „doberdói“ előnévvel nemességet kapott, GABÁNYI JÁNOS a pozsonyi kerület vezérkari főnökévé neveztetett ki s őrnagygyá lépett elő, GYALOKAY JENŐ az olasz harctéren küzd és tüzérőrnagygyá lépett elő, PILCH JENŐ, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője másfél évig a cenzuránál működött, a Ludovika Akadémián a katonai földrajzot tanította s mint a nevezett intézet könyvtárnoka, az ottani nagyértékű könyv-

tárat rendezte. Erdemei elismerésül a háború alatt alezredessé lépett elő. VÁGÓ IGNÁCZ a Ludovika Akadémián tanított s jelenleg a becsületügyi felülvizsgáló bizottság helyettes főnöke. Ezredessé lépett elő. Végül ÚJHELYI PÉTER előbb az orosz harctéren, majd az olasz fronton a tűzvonalban harcolt, honnan a nagy vezérkarhoz osztatott be és őrnaggyá lépett elő.

A bizottság folyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények ez évben XVII. évfolyamában jelent meg, 32 ívnyi terjedelemben 14 nagyobb tanulmányt és értekezést és 22 kisebb cikket közölve.

Végül programszerű feladata lévén a bizottságnak a Magyar Hadtörténelmi Múzeum ügyének előbbrevitele is, ezirányban a háború alkalmából az illetékes tényezőkkel tárgyalásokat kezdeményezett.

6. Az **Archaeologiai Bizottság** 1916 május 8-ikán tartott ülésében akként alakult meg, hogy elnöknek közfelkiáltással ismét báró FORSTER GYULA-t, előadónak egyhangúlag KUZSINSZKY BALINT-ot választotta meg. Segédtagoknak ugyanazoknak újra való megválasztását javasolta, kik addig is segédtagok voltak, egyszersmind kérte DIVALD KORNÉL akadémiai lev. tagnak a bizottság rendes tagjai közé való felvételét.

Elvesztette a bizottság ORTVAY TIVADAR-t és TÉGLÁS GÁBOR-t, két legrégebbi és legbuzgóbb tagját, kik meghaltak, továbbá MAHLER EDE-t, ki a rendes tagságról lemondott.

A bizottságnak 1916-ban rendelkezésre állott 18.909'81 korona. Ehhez az Akadémia a kért 8130 korona helyett 4130 koronával járult hozzá. A bizottság 1916 május 8-ikán tartott ülésében ezt tudomásul vévén, úgy határozott, hogy az Archaeologiai Értesítő 1915. évfolyamának akkor még hátralevő 3—5. füzetei kiadására az 1915. évi maradványnak: 3879'81 koronának elégnék kell lenni és az 1916. évfolyamra 6640 koronát fordít. Ugyanakkor a bizottság felkérte a szerkesztőt, hogy az ivszámok redukálásával és egyébként való megtakarításokkal is ehhez az adott helyzetben alkalmazkodjék.

Az Arch. Értesítő ezen második részéből azonban egy nagy és mindenestre diszesen kiállított kötet lett, melyben a magyar szöveg 12, a német 7 ívet tesz ki s azonkívül 43 képes tábla van, úgy hogy maga a nyomdai számla 5000'27 koronára rúgott. A bizottság ezen új helyzetre való tekintettel, mivel az ősszel már késő lett volna, július 8-ikán tartott ülést, a melyben a képanyagnak a mi viszonyaink szerint túlzott sokasága, nemkülönben a német rész túlságos terjedelme kifogásoltatott és az 1916. évfolyamra nézve most már abban történt megállapodás, hogy az mindössze egy füzetből álljon és 15 ívnél (beleszámítva a német kivonatot és az indexet) több ne legyen.

Ez a füzet is azonban csak az idén, 1917-ben jelenvén meg, az elszámolás 1916-ban igen természetesen nem történhetett meg.

Mégis annyi előrelátható, hogy a túlkiadás ezúttal nem lesz oly nagymérvű. Összesen 20 és fél ívből áll a füzet, a miből 16½ iv a magyar, nem több mint 12 lap a német szövegre, 33 lap pedig a tárgymutatóra esik. Tábla is csak 17 van. A tizenöt önálló dolgozata közül 10 archaeologiai és 5 művészettörténeti.

Azon kívül, a mit a bizottság az Archaeologiai Füzetekre kiadott (7643:27 koronát), kifizette SEBESTYEN GYULA munkájának (A magyar rovásírás hiteles emlékei) nyomdai számláját (6587:71 koronát). Maradt 3494:83 korona.

A bizottság egyelőre új kiadványt nem tervez, de MIHALIK JÓZSEF kilátásba helyezett a kassai Szent Erzsébet-templomot ismerető monographiájához 25 nyomtatott ívre való kéziratot.

7. A Nemzetgazdasági Bizottság az Akadémia által reábizott teendőkön, pályakérdések kitűzésén és a Nemzetgazdasági Szemle kiadása körüli teendőkön kívül főleg a „Közgazdasági Könyvtár és Remekírók Tára” ügyeivel foglalkozott. Tervbe volt véve a „II. József-féle népszámlálás” történetének kiadása, mely a megbízott szakember elfoglaltsága folytán nem jelenhetett meg. Hasonlóképp még nem voltak kiadhatók „Ricardo és Malthus agrárpolitikai dolgozatai”, mivel a megbízott író harcztéren volt. Megjelent: „List Frigyes emlékirata a magyar közlekedésügy reformjáról”. Ez emlékirat a közös pénzügyminiszterium levéltárában fedeztetett fel és nagyon fontos adalékot szolgáltat a magyar vasutügy és általában a magyar közlekedésügy történetéhez. Ez adatokat érdekesen egészítik ki az Akadémia által újabban kiadott és a bal- és jobbpárti vasutra vonatkozó levelek, melyeket gróf Széchenyi István Zsoldoshoz intézett. Kiadásra elfogadtatott MAKAI: „Valutapolitikai problémák” című munkája, mely már a háború alatt a valutaügy terén tett tapasztalatok alapján a valutaügynök a béke utáni alakulása esélyeivel foglalkozik. A bizottság megbízta dr. CZETTLER JENŐ-t a „belső telepítés kérdésének” megírásával. E munka megjelenése csak napok kérdése. Végül behatóan foglalkozott a bizottság a beszüntetett Gazdaságtörténeti Szemle újból megindításának kérdésével. A bizottság egyhangúlag azon álláspontra helyezkedett, hogy ily szemle kiadása rendkívüli fontossággal bír, hogy a gazdaságtörténeti anyag összegyűjtésére egy közlöny legyen és idővel lehetővé váljék a magyar gazdaságtörténetnek és a nemzeti termelés egyes ágainak, a mezőgazdaságnak, iparnak, kereskedelemnek történetét megírni.

8. A Matematikai és Természettudományi Bizottság a lefolyt 1916. évben három rendes ülést tartott, mely alkalommal a következő ügyeket intézte el:

1. Január 17-iki ülésében megállapította ez évi munkaprogramm-ját és költségelőirányzatát.

Ugyanakkor KLEIN GYULA és MAGOCSY-DIETZ SÁNDOR bizottsági tagok véleményes jelentése alapján elhatározta RICHTER ALADÁR „A víztartószövet” cz. munkájának kiadását s erre a célra 2843 koronát irányzott elő.

Ugyanebben az ülésben kiküldte BUGARSZKY ISTVÁN és BUCHBÖCK GUSZTÁV I. tagokat, hogy KAZAY ENDRE gyógyszerész „Félig áteresztő szilikáthártyák” czímű, megbízásból készült dolgozatát megbírálják.

2. Május 15-iki ülésében a bizottság elsőben is megejtette a tisztújítást s újabb három esztendőre elnökéül ILOSVAY LAJOS r. tagot, előadójául pedig MÉHELY LAJOS r. tagot választotta meg.

Ugyanez alkalommal elbírálta a zoologiai és physiologiai pályázatra beérkezett hat zoologiai és két physiologiai tárgyú ajánlkozást, megbízván:

a) Dr. Soós LAJOS nemzeti múzeumi őrt és egyetemi magántanárt „A magyar birodalom Mollusca-faunája” czímű mű megírásával, mely munkát segélyezésére 800 koronát helyez kilátásba,

b) Dr. GELEI JÓZSEF kolozsvári egyetemi adjunctust és magántanárt „A chromosomák hosszanti párosodása s e folyamat örökléstan jelentősége” cz. munka kidolgozásával, melynek segélyezésére 400 koronát állapít meg,

c) Dr. FARKAS BÉLA egyet. adjunctust és magántanárt Kolozsvárott „A folyami rák bárzsingjának és bárzsingmirigyének szövettana” czímű kérdés kidolgozásával. mely munkát segélyezésére 300 koronát helyez kilátásba,

d) Dr. VERESS ELEMÉR kolozsvári egyetemi tanárt „A gátlásról” cz. dolgozat megírásával, mely célra 500 kor. segélyt biztosít.

Ugyanebből az üléséből kiküldötte a bizottság TANGL FERENCZ r. és JENDRASSIK ERNŐ I. tagot dr. VERESS ELEMÉR „Az izomnak meleggel előidézhető merevedéséről” czímű, megbízásból készült munkájának megbírálására.

A pályázatok kapcsán a bizottság az előadó által fölvetett ama kérdéssel is foglalkozott, nem kellene-e a zoológiát a physiológiától különválasztani, mert a mai állapot nyilván lehetetlenné teszi a pályázatok igazságos elbírálását. A bizottság megbízta elnökét és előadóját, hogy ez ügyben részletes javaslatot dolgozzanak ki.

Az ülés utolsó tárgyaként id. ENTZ GÉZA és MÉHELY LAJOS biz. tagok ajánlatára elhatározta a bizottság, hogy dr. LENDL ADOLF-nak, a fővárosi állatkert igazgatójának s műegyetemi magántanárnak „A pókok izomrendszere” czímű s az Akadémia III. osztályának január 17-iki ülésén bemutatott munkáját kiadja.

3. November 13-iki ülésében a bizottság a folyó ügyeken kívül különösen GELEI JÓZSEF kolozsvári egyet. adjunctus és magántanár beadványával foglalkozott, melyben a folyamodó a bizottság megbízásából készített munkája kiadói jogának nyomban való átengedését kérte. A bizottság elvben hozzájárult a kéréshez, azonban előbb a

beérkezett mű (A chromosomák hosszanti párosodása stb.) bírálatát rendelte el, mely tisztségre LENHOSSEK MIHÁLY r. és APÁTHY ISTVÁN l. tagot küldötte ki.

A bizottság a lefolyt évben mindössze egy munkát tudott kiadni, még pedig RICHTER ALADÁR „A vízszövet s az élettani felemáslevelűség némely esete” cz. dolgozatát, mely 8 $\frac{1}{2}$ ivnyi terjedelemben 12 tábla rajzzal és 4 táblázattal jelent meg. E mű kiadására 2843 kor. volt előirányozva, azonban a mai súlyos viszonyok között 3711 koronába került.

Elkészültek továbbá dr. LENDL ADOLF „A pókok izomrendszere” című munkájának nyomomatú táblái, azonban a kész mű csak 1917 folyamán fog megjelenhetni. E munkán kívül a bizottság még a következőket szándékszik mihamarább megjelentetni:

Dr. VERESS ELEMÉR „Az izomnak meleggel előidézhető merevedéséről” szóló dolgozatát s esetleg

Dr. GELEI JÓZSEF „A chromosomák hosszanti párosodása”, valamint

BERTALAN JÓZSEF „Peroxydok szerepe katalitikus és indukált reactiókban” cz. munkáját.

9. A Szótári Bizottság munkássága 1915-ben. A gyűjtések az elmúlt esztendőben az 1915. év medrében tovább folytak, bár a háborús körülmények csökkentően hatottak a gyűjtések számára. Gyűjtőink az elmúlt esztendőben a következők voltak: Csúri Bálint, Hársing István, Katona József István, Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Putnoky Imre, Sági István, Simai Ödön, Szidarovszky János, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, R. Vozáry Gyula, Zolnai Gyula.

Feldolgoztattunk 146 művet; begyűlt 121,661 adat, melyekkel az adatok teljes száma 2.050,098-ra emelkedett. Rendes dolgozótársaink átlag 9358 adatot szolgáltatottak be egyenként.

A gyűjtés részletes számadatai a következők:

Év	Feldolgozott művek száma	Gyűjtők száma	Átlagos gyűjtés egyenként	Évi gyűjtés összege	A gyűjtések teljes végösszege
1899	65	36	2761	100,000	100,000
1900	293	107	1682	180,000	280,000
1901	259	150	1026	154,000	434,000
1902	189	71	1650	117,000	551,000
1903	129	46	1744	80,238	631,238
1904	99	38	2695	102,394	733,632
1905	80	40	3787	151,482	885,114
1906	128	38	3349	127,097	1.012,211
1907	56	24	3004	72,099	1.084,310
1908	65	9	7106	63,744	1.148,054

Év	Feldolgozott művek száma	Gyűjtők száma	Átlagos gyűjtés egyenként	Évi gyűjtés összege	A gyűjtések teljes végösszege
1909	129	12	6096	73,147	1.221 201
1910	111	11	7553	83,089	1.304,290
1911	120	12	8798	105,586	1.400,876
1912	80	11	6788	74,666	1.484,542
1913	191	12	12,996	155,952	1.640,495
1914	210	12	12,288	147,463	1.787,957
1915	212	15	11,543	140,480	1.928,437
1916	146	16	9,358	121,661	2.050,098

A feldolgozott művek leginkább 1850 tájáról valók és első sorban a szépirodalom termékei; idevettük az abban az időben gyakori évkönyveket és alkalmi ú. n. albumokat is.

A személyi ügyek közül fel kell említenünk, hogy a Szótári Bizottság folyamodására a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916 május hó 26-án 59.158/V. sz. a. kelt leiratával PUTNOKY IMRE-t, a VIII. ker. áll. főgymnasium tanárát kötelező óráinak egyharmada alól ismét fölmentette, hogy a bizottság munkálataiban résztvegyen.

10. A Könyvkiadó Bizottság Vállalatának 1916. évi jelentése (az 1914—1916. évi ciklus harmadik évi folyama) a következő köteteket tartalmazza:

I. JOHN MORLEY: Tanulmányok. Angolból fordította TARNAI JÁNOS.

II. FOURNIER A.: Napoleon. Első kötet. Németből fordította SUPKA GÉZA. A fordítást átnézte UJHÁZY LÁSZLÓ.

III. LICHTENBERGER II.: Wagner Richard. Francziából fordította ESTY JÁNOSNÉ. A fordítást átnézte és a munkát „Wagner Richard Magyarországon” című tanulmánnyal kiegészítette HARASZTI EMIL.

IV. FRUIN R.: Tíz év a németalföldi szabadságharczból. Hollandból fordította ANTAL GÉZA. A fordítást átnézte NAGY ZSIGMOND.

A bizottság a következő (1917—1919. évi) ciklusra az alább felsorolt művek kiadását vette tervbe, fenntartva magának a szükséghez képest e tervezet esetleges módosítását.

CSENGERI JÁNOS: Euripides. Harmadik kötet.

DUSSAUD: Az aegaei cultura a görögök előtt. Francziából fordította ÉBER LÁSZLÓ. Két kötet.

FOURNIER: Napoleon. II. és III. kötet. Németből fordította SUPKA GÉZA.

FRUIN: Tíz esztendő a németalföldi szabadságharczból. Második kötet. Ford. ANTAL GÉZA.

HETTNER: Anglia világhatalma. Ford. SZÁNTÓ GYULA. Egy kötet.

HORNYÁNSZKY GYULA: A tömeg szerepe a görög történetben. Egy kötet.

KAKUZO-OKAKURA: A kelet eszményei. Angolból ford. Felvinczi TAKÁCS ZOLTÁN.

KORNIS GYULA: A lelki élet. Két kötet.

SEBESTYÉN KÁROLY: Shakespeare és az ókor. Egy kötet.

SZEMERE SAMU: Giordano Bruno élete és bölcsellete. Egy kötet.

TAKÁTS SÁNDOR: Rajzok a török világból. Harmadik kötet.

A Könyvkiadó Bizottság az 1916. év folyamán három ülést tartott, melyeken (folyó ügyeken kívül) főleg az Ügyrend 54. §-ától kívánt munkaprogramm megállapításával foglalkozott. Számba véve irodalmi szükségleteinket, megjelölte a philosophia és paedagogia, irodalomtörténet és műelmélet, egyetemes és hazai történet, úgyszintén a társadalmi tudományok körébe tartozó ama műveket, melyeknek megíratása, illetőleg lefordíttatása kívánatosnak mutatkozik.

11. Keleti Bizottság. A már 1914-ben megalakult Balkáni bizottság szükségesnek látta, hogy érdeklődését és kutatásait kiterjeszse Kis-Ázsiára s esetleg Ázsiának egyéb részeire is s új feladatának megfelelően címét „Keleti bizottság”-ra változtatta és megállapította ügyrendjét. A bizottság által megállapított ügyrend a következő:

„A Keleti bizottság feladata a Balkán-félszigeten és Elő-Ázsiában, esetleg a távolabbi Keleten is végzendő tudományos kutatások megindítása, támogatása és irányítása, valamint az ottani tudományos körökkel való szorosabb érintkezésünk előmozdítása.

„A bizottságnak a feladata tisztán és kizárólag tudományos: a balkáni és keleti országok történelmi, föld- és néprajzi, gazdasági, természettudományi és művelődési (nyelvészeti, régészeti, irodalmi stb.) viszonyainak alapos tanulmányozása és tudományos földolgozása.

„Ezen feladatát a bizottság a viszonyokhoz képest pályázatok, megbízások, kiküldetések és kiadványok útján oldja meg; az ily módon létrejött magyar munkákat kiadja, sőt, a mennyiben ez kívánatosnak mutatkozik, készséggel gondoskodik azoknak idegen nyelven való kiadásáról is.

„A bizottság akadémiai tagjainak száma legalább húsz. Ezekhez járulhatnak az Ügyrend 44. § c) pontja értelmében az Akadémián kívül működő szakférfiak sorából segédtagok, kiknek száma azonban a bizottsági tagok számának felét meg nem haladhatja.

„A bizottság elnöke a Magyar Tud. Akadémia elnöke, előadóját háromévenként maga választja meg.

„Üléseit a bizottság a szükséghez képest, időhöz nem kötve, tartja. Ez ülések jegyzőkönyvei az Akadémiai Értesítőben közzéteendők.”

A bizottság által az összes ülés elé terjesztett javaslat egész terjedelmében elfogadtatott s az Ügyrendbe iktattatott.

A Balkán-félsziget leírását célzó pályázatokra a következő pályaművek érkeztek:

1. SZEGH DEZSŐ: Albánia. I—IV.

2. NÉMETH JÓZSEF : Szerbia.
3. HORVÁTH JENŐ : A balkáni kérdés története.
4. SEBES GYULA : Románia.
5. MÁRTON BELA : A Balkán-félsziget leírása.

A beérkezett pályaművek most vannak elbírálás alatt. — A Balkán-félsziget nyelveinek szótárait a idén pályamű nem érkezett.

Egyebekre nézve l. alább az összes ülésekről szóló jelentésnek a *Balkán-bizottságról* szóló részét.

12. A Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának jelentése 1916. évi működéséről.

A Palazzo Venezianak mult év folyamán az olasz kormány által történt lefoglalása fölkelte az aggodalmat, hogy az intézetet hasonló sors érheti, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium útján a cs. és kir. külügyminiszterium révén kérdés intéztetett a spanyol kir. nagykövetséghez Rómába az intézet sorsa felől. E kérdésre a spanyol kir. nagykövetségtől megnyugtató válasz érkezett. A nagykövetség a melléje beosztott cs. és kir. irodatanácsos útján váratlan vizsgálatot tartatott az intézet épületében, a mely alkalommal constatáltott, hogy az intézet épülete, berendezése, bútorzata és felszerelése ép és sértetlen, a lakóhelyiségek tisztán vannak tartva, úgy, hogy az épület sorsa felől egyelőre aggodalomra nincsen ok.

Az intézet ügyeit vezető bizottság az elmúlt évben három ülést tartott, a melyeken egyes folyó, administratív jellegű ügyek elintézésén kívül az 1916/17. évi költségvetés megállapításával, valamint az előző évi számadások átvizsgálásával foglalkozott. Úgy a költségvetés, mint a számadások annak idején a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz felterjesztettek.

Az intézet épületének jókarban tartásáról, esetleges javításokról stb. a római spanyol kir. nagykövetséghez beosztott SCHWENDT cs. és kir. követségi irodatanácsos gondoskodik, míg az épület után teljesítendő fizetéseket ez évben is a nevezett nagykövetség eszközölte, melynek e célra a cs. és kir. külügyminiszterium útján időszakonként megfelelő összegek utaltattak át.

Az Olaszországgal való háborús állapotok miatt az intézet tudományos működése még mindig szünetel, egyedül az intézet titkára, dr. VÁRI REZSŐ, kinek administratív működése a legcsekélyebb terjedelemre van korlátozva, végzett tudományos munkásságot és pedig három hányban:

Még római tartózkodása alatt a római történeti intézetekről egy ismertető kalauzt készített, a mely „Történeti intézetek Rómában” czímen 1916 őszén napvilágot látott.

E kisebb terjedelmű munkán kívül dr. VÁRI REZSŐ a Leonis imperatoris *Tactica* I. kötetének sajtó alá rendezésével volt, illetve van még jelenleg is elfoglalta, a mely a bizottság által megindított

Sylloge Tacticorum Graecorum sorozatban fog megjelenni. E munka kéziratát PECZ VILMOS akad. r. tag bírálta felül és arról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. A tudományegyetemi nyomda által előállított munkából eddig 22 quart ív van kinyomva, úgy, hogy a kötet megjelenése a folyó év első felére várható.

E munkának sajtó alá rendezése mellett dr. VÁRI REZSŐ 1916 első felében collationálta, illetve lemásolta a müncheni kir. könyvtárnak a szaktudomány által még fel nem használt 432 gr. jelzetű XIV. századbeli kéziratát, a mely egyfelől Leo, másfelől az ú. n. Praecepta Nicephorinak (VIII.) Konstantinus korabeli recensióját tartalmazza 158 levélen. E kéziratnak egy részét még 1915-ben müncheni tartózkodása alatt másolta le, illetve collationálta, a hátralevő részt a múlt év folyamán Budapesten dolgozta át, hová a kézirat elküldetett. Mindössze a kéziratnak 144—146. lapjai hiányoznak még, a melyeknek feldolgozása a róluk készítendő fényképmásolatok megérkezése után fog megtörténni. E kézitról dr. VÁRI REZSŐ az Akadémia egyik ülésén behatóbb tanulmányt fog előterjeszteni.

Folytatta továbbá Leo kiadása II. kötetének előkészítését. E munkával annyira haladt, hogy 1917 június végére sajtó alá adható kész formában bírálatra terjesztheti be a XII—XIII. constitutiók szövegét és a XIV.-nek körülbelül a 77. §-ig terjedő részét, vagyis a II. kötet I. fasciculusát, 18 quart ívnyi terjedelemben. Azért csak az eddig terjedő részt, mert a Barberino-Vaticano II. 97. jelzetű kéziratnak collationálása a háború miatt egyelőre nem eszközölhető. E kézirat a Vaticanus 1264. gr. jelzetű kéziratnak testvérkézirata és így a szövegmegállapításnak szempontjából csak a teljesség kedvéért jön tekintetbe, de épp azért annak collationálása még sem mellőzhető, a mi természetesen csak a béke bekövetkezése után lesz eszközölhető.

A Sylloge Tacticorum Graecorum II. kötetének sajtó alá adása, valamint az említett müncheni kéziratnak a kiadása tárgyában a bizottság az 1917. év folyamán fog határozatot hozni.

* * *

Az Akadémia 1916-ban 10 összes ülést tartott: január 31-én, február 29-én, márczius 20-án, márczius 27-én, április 10-én, május 29-én, június 13-án, október 2-án, október 30-án és december 11-én.

Ezekon kívül egy nagygyűlést május 3-án és 4-én, egy ünnepélyes közülést május 7-én, egy rendes elegyes ülést május 4-én s egy rendkívüli elegyes ülést november 24-én.

A nagygyűlés tárgyai új tagok választása, bizottságok megalkotása, pályázatok eldöntése és új pályázatok hirdetése volt.

Az elegyes ülésnek, mely május 4-én tartatott, egyetlen tárgya volt: elnököknek és másodelnököknek választása az 1916—1919. évkörre. Az elegyes ülés, melyen 30 szava* tag volt jelen, 30 szóval, tehát

egyhangúlag BERZEVICZY ALBERT t. és ig. tagot elnökké, ILOSVAY LAJOS r. tagot 29 szóval 1 ellenében másodelnökké választotta. Az alapszabályok értelmében úgy az elnöknek, mint a másodelnöknek e tisztségükben való megerősítése Ő Felségének, apostoli királyunknak tetszésétől függvén, az Akadémia megválasztatásukat Ő Felsége legmagasabb elhatározása alá bocsátotta. Az október 2-án tartott összes ülésen jelenthette a főtitkár, hogy Ő Felsége BERZEVICZY ALBERT t. és ig. tagnak az Akadémia elnökévé és ILOSVAY LAJOS r. tagnak másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott, mit az Akadémia örömmel vett tudomásul. — A rendkívüli elegyes ülés november 24-ikén Ő Felsége I. Ferencz József királyunk halála alkalmából tartatott. Egyetlen tárgya volt BERZEVICZY ALBERT akad. elnöknek gyászbeszéde, mely az Akadémiának és a nemzetnek mély gyászát megható szavakkal juttatta kifejezésre. „A ki azon a ravatalon fekszik — mondotta a szónok — az országunknak hatalmas uralkodója, Akadémiánknek különös oltalmazója volt, kinek hosszú élete a sors csodálatos végzése szerint egyszerre indult meg az Akadémiánkéval; seregeknek és népeknek ura, a kinek keze intésére milliók mozdultak meg, a kinek gondolata milliók sorsát irányította és a kinek kimúltánál mégis a földi hatalom mulandósága fölötti megdöbbenésnél erősebb az emberi tulajdonai és emberi sorsa fölötti megindulás és az osztályrészeül jutott történelmi szerep betöltésének módja iránt tartozó tisztelet és csodálat... A patriarchák korát meghaladó volt életideje, szinte példátlanul áll uralkodásának időtartama; nagy volt a birodalom, melyet őseitől örökölt, nagy az, melyet utódjára hagyott; világrendítők az események és változások, melyek életét betöltötték, szédítően nagyok a feladatok és a felelősség, melyeket vállain hordozott, közönséges emberi erőre nézve megsemmisítők voltak a sorscsapások, melyek érték, de mindenekfelül felülhaladó volt az a lelki nagyság, melyet ez a lényében oly igénytelen uralkodó a sorstól neki jutott osztályrész viselésében tanúsított.“ Elhunyt királyunk uralkodói erényeinek mélyreható elemzése és méltatása után indítványozta, hogy az Akadémia gyászülése tényével adja át utódaink emlékezetének Ferencz József királyunk iránt érzett hálánkat, halála fölötti fájdalomunkat és áldott emléke iránti kegyeletünket; egyúttal fölhatalmazást kért az üléstől, hogy az Akadémia gyászát legfelsőbb helyre eljuttathassa. Az ülésen jelen voltak a gyászbeszédet állva hallgatták végig és az elnök úr szövegéhez és indítványához egyértelműen hozzájárultak.

Az összes üléseken emlékbeszédet tartottak: márczius 20-án ILOSVAY LAJOS r. t. Lengyel Béla r. t. fölött; — márczius 27-én KOVÁTS GYULA l. t. Hajnik Imre r. t. fölött; — május 29-én SZINNYEI JÓZSEF r. t. Jalava Antal k. t. fölött; — október 2-án néhai ORTVAY TIVADAR r. tagnak Mommsen Tivadar k. tagról irt és majdnem teljesen befejezett emlékbeszédét felolvasta a főtitkár; — október 30-án KARÁCSONYI

JÁNOS r. t. Bunyitay Vincze l. t. fölött; — december 11-én FÖLDES BELA r. t. Engel Ernő k. t. fölött.

Tagjaink sorából a következők hunytak el: 1915 december 26-án MOCsÁRY SÁNDOR l. t., a jeles természettudós, kinek ravatalánál Horváth Géza r. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét; — 1916 február 4-én TÉGLÁS GÁBOR r. t., a hazai archaeológiának jeles munkása, a ki főleg az ókori Erdélynek felderítése körül szerzett maradandó érdemeket. Gyászszertartásán az Akadémia nevében Éber László l. t. intézett búcsúszavakat az elköltözöthöz; — február 17-én KONKOLY-THÉGE MIKLÓS t. t., a hírneves csillagász, a kinek temetése az Akadémia oszlopcsarnokából történt. A ravatálnál Lóczy Lajos r. t. méltatta az elhunyt nagy tudományos érdemeit; — márczius 10-én gr. TELEKI SAMU t. t., a kiváló utazó és földrajzi szakférfi, kit a temetésen az Akadémia nevében Ilosvay Lajos r. t. búcsúztatott el: — GENETZ ARVID k. t., finnugor nyelvész, a helsingforsi egyetem tanára, még 1915 május havában elhunyt, de halála a háborús viszonyok következtében csak 1916 május havában jutott az Akadémia tudomására; — június 11-én SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ ig. t., ki mindig a legmelegebb érdeklődéssel viseltetett az Akadémia ügyei iránt. Az elnökség táviratban fejezte ki részvétét a gyászoló családnak, a temetésen pedig az Akadémia képviseletére Prohászka Ottokár lev. tagot kérte föl. — A nyári szünet utáni első ülésen Berzeviczy Albert elnök megnyitó beszédében az Akadémiának két súlyos veszteségéről emlékezett meg: ZEMPLEN Győző l. tag haláláról, a ki június 29-én az olasz harczterén, a haza védelmében áldozta fel életét, és ORTVAY TIVADAR r. tag elhunytáról, a ki július 28-án váratlanul halt meg, s kinek ravatalánál Fejérpataky László r. t. intézett búcsúszavakat az elköltözöthöz. Mindkét tag kitűnő művelője volt szaktudományának, az előbbi a physikának, az utóbbi a történelemnek és az archaeológiának. Elnök úr kegyeletes megemlékezésében felhívta a III. osztály figyelmét arra, hogy illő dolog volna az első magyar akadémikusnak, a ki a haza védelmében esett el, arczképét az Akadémia arczképcsarnoka számára megfestetni. Az osztály az elnök úr javaslatát megfontolás tárgyává tette és a tizedik összes ülésen előterjesztette indítványát az arczkép megfestetése ügyében, a mely indítvány az illetékes f. 1917. évi nagygyűlés elé fog terjesztetni határozathozatal végett; — június 29-én meghalt FEKETE LAJOS l. t., az erdő- és mezőgazdaság érdemes munkása; — július közepe táján SIR WILLIAM RAMSAY k. t., a physika világhírű művelője; — szeptember 20-án LESKIEN ÁGOST k. t., a kitűnő összehasonlító nyelvtudós; — október 23-án Akadémiánk nestora, GALGÓCZY KÁROLY t. t., a közgazdaságtan és statisztika buzgó és érdemes munkása, kinek ravatalánál Tűzson János l. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét; — november 30-án THALLÓCZY LAJOS r. t., kit az Akadémia oszlopcsarnokából kísértünk utolsó nyugvóhelyére és kihez az Akadémia nevében Csánki Dezső

r. t. intézett búcsúszavakat, a tizedik összes ülésen pedig elnök úr napirend előtt emlékezett meg a kitünő történetírónak váratlan és tragikus körülmények között történt haláláról. Ugyanekkor a főtitkár bejelentette, hogy Thallóczy halála alkalmából számosan fejezték ki részvétüket az Akadémiának, így a többek közt Krobotin Sándor hadügyminiszter, Jireček Konstantin egyetemi tanár, Hörmann Szilárd osztályfőnök.

Emlékbeszédek tartására a következő tagok kérettek fel: Szilasi Móricz l. t. fölött (a megbízásról lemondott Munkácsi Bernát r. t. helyett) Kúnos Ignác r. t., — Klein Gyula r. t. fölött Mágocsy-Dietz Sándor r. t., — Mocsáry Sándor l. t. fölött Kertész Kálmán l. t., — Téglás Gábor l. t. fölött Kuzsinszky Balint l. t., — Konkoly-Thege Miklós t. t. fölött Kövesligethy Radó r. t., — Auwers Arthur k. t. fölött b. Harkányi Béla l. t., — Kosutány Tamás l. t. fölött 'Sigmund Elek l. t., — gróf Teleki Samu t. t. fölött Déchy Mór l. t., — Genetz Arvid k. t. fölött Vihar Béla l. t., — Leskien Ágost k. t. fölött Asbóth Oszkár r. t., — Zemplén Győző l. t. fölött Wittmann Ferencz l. t., — Fekete Lajos l. t. fölött Mágocsy-Dietz Sándor r. t., — Sir William Ramsay k. t. fölött Bugarszky István l. t., — Ortway Tivadar r. t. fölött Szentkláray Jenő l. t., — Galgóczy Károly t. t. fölött Istvánffy Gyula l. t.

A pályázati jelentések sorát Bróthy Zsolt r. t. nyitotta meg, a ki a Péczely-regénypályázatról szóló jelentését a január 31-én tartott első összes ülésen terjesztette elő. A Péczely-bizottság az 1913—1914-ben megjelent regények között a legértékesebbeknek, Ferentzi Magda „Fehér árnyékok” és Tormay Czeczil „A régi ház” cz. műveit találta, a jutalomra Tormay Czeczil regényét ajánlotta és javasolta, hogy Ferentzi Magda regénye is ugyanolyan összegű jutalomban részesíttessék, mint a mekkora a Péczely-regényjutalom. Az összes ülés a bírálati jelentés részletes megokolása alapján a bizottság javaslatát elfogadta. — Ugyanezen az ülésen terjesztette elő Szinnyi Ferencz l. t. a Vojnits-jutalomról szóló jelentést, a melyre az 1915-ben előadott színművek pályáztak. A Vojnits-bizottság szótöbbséggel Drégely Gábor-nak „A kisasszony férje” cz. játékát ajánlotta a jutalomra, mit az Akadémia egyhangúlag elfogadott. — A harmadik összes ülésen elnök úr kegyeletes szavakkal megemlékezvén az Akadémia első elnökéről, gr. Teleki József-ről, a nevére elnevezett drámai pályázat alapítójáról, fölkerlte a drámabíró-bizottságot, hogy a Teleki-pályázatról szóló jelentését terjeszsze elő. A bizottság előadója, Váczy János l. t. felolvasta a bírálati jelentést, mely a bizottság egyhangú határozatából a 13. számú, „Vértanúk” című „Hőskorban élünk, hőskörül regélünk” jelígejű szomorújátékot ajánlotta a jutalomra, mihez az Akadémia összessége hozzájárult, mire a jutalmat nyert pályamű jelíge levele felbontatott, s abból Szávay Gyula és Géczy István nevei tűntek elő. — Utána Császár

ELEMÉR I. t. olvasta fel a Bulyovszky-jutalomról szóló bírálati jelentést. A bíráló-bizottság a beérkezett pályaművek között jutalomra méltót nem talált, de a 15. sz. „Magyar óda“ cz. költeményt dicséretre ajánlotta. — Az összes ülés a javaslathoz hozzájárulván, a dicséretre ajánlott költemény jeligés levelét irattárba helyeztette, hogy az a szerző hozzájárulása esetén felbontassék, a jutalmat nem nyert jeligés leveleket pedig még az ülés folyamán elhamvasztatta. — A negyedik összes ülésen FERENCZI ZOLTÁN I. t. a Karátszonyi-drámapályázat bíráló-bizottságának jelentését terjesztette elő. A bizottság a beérkezett tíz pályamunka között jutalomra, sőt még dicséretre méltót sem talált, tehát a jutalomnak ki nem adását javasolta. E javaslathoz az összes ülés hozzájárult. — Utána NÉGYESY LÁSZLÓ jelentését a Farkas-Raskó-pályazatról az előadó akadályoztatása miatt a főtítkár olvasta föl. A bizottság a beérkezett 40 költemény között jutalomra méltót nem talált, de dicséretre ajánlotta a következő három pályaművet: 20. sz. „A magyar föld“ (jeligéje: „Ez a föld, melyen annyiszor stb.“), 25. sz. „Huszárok dalolnak“ (jeligéje: „Fiaim, csak énekeljetek“), 33. sz. „A magyar tanító“ (jeligéje: „A magyarságért). A bizottság javaslata elfogadtatott, a jutalmat nem nyert költemények jeligés levelei elhamvasztattak, a dicséretet nyertek kivételével, melyek irattárba helyeztetek. — A hatodik összes ülésen jelentette a főtítkár, hogy „A magyar tanító“ című „A magyarságért“ jeligéjű pályamű szerzője jelentkezett, mire jeligés levele felbontatott s ebből BENEDEK JÁNOS országgyűlési képviselő, népfelkelő főhadnagy neve tűnt elő. — Majd a főtítkár jelentést tett a Wodianer-bizottság határozatáról, mely szerint a bizottság az 1916. évi néptanítói jutalmakra SEBESTYÉN JÓZSEF besztercei áll. iskolai igazgató-tanítót és UHRIN KÁROLY békéscsabai ev. iskolai igazgató-tanítót találta legméltóbbaknak s javasolta, hogy a következő ülésen a jutalmak nevezetteknek kiadassanak. Az összes ülés a bizottság javaslatát egyhangúlag elfogadta s a következő, ötödik összes ülésen az elnök úr megleghangú beszéd kíséretében nyújtotta át a jutalmat a személyesen megjelent igazgatóknak. — Az ötödik összes ülésen VISZOTA GYULA I. t. tett jelentést a Kóczán-jutalomról, melyre nyolcz pályamű érkezett. A bíráló-bizottság véleménye nem volt egyhangú, a mennyiben a bizottság két tagja a „Kuruczvilág“ című „Rákóczi“ jeligéjű darabot ajánlotta a jutalomra, míg harmadik tagja a „Rákóczi“ című „s bár Tempe völgyén még fiatal vagyok stb.“ jeligéjű pályaműre adta szavazatát. Ez utóbbi darab némely jelességeit az előbbi két bíráló is elismerte és dicsérettel kitüntetendőnek találta. Az összes ülés a bírálati jelentés meghallgatása után a „Kuruczvilág“ cz. színművet a jutalomra méltónak ítélte, a „Rákóczi“ cz. darabot azonban a dicséretre sem méltatta. A jutalmat nyert pályamű felbontott jeligés leveléből LAMPÉRTH GÉZA neve tűnt elő. — Ugyanezen az ülésen elhatározta az Akadémia, hogy az 1916-ban lejáró összes pályázatok határidejét, a kedvezőtlen hábo-

rús viszonyokra tekintettel, deczember 31-ikére halasztja. — A tizedik összes ülésen az I. osztály előterjesztette bírálati jelentését SIMONAI ZSIGMOND r. tagnak „Magyar mondattan“ cz. pályaművéről, melylyel 1915-ben a Lukács Krisztina-jutalmat föltételeesen elnyerte. A bíráló-bizottság a javított és kiegészített pályaművet a jutalomra most már méltónak ítélte és az osztály ennek alapján javasolta az összes ülésnek, hogy a pályadíj a szerzőnek kiutalványoztassék. Az összes ülés az osztály javaslatához egyhangúlag hozzájárult.

A pályázatok során megemlítendő még, hogy az Akadémia az Edl-Holzer-alapítvány ügyében, melynek kamatait utazási ösztöndíjúl orvosok és mérnökök kaphatják meg, azt a határozatot hozta, hogy az ösztöndíj-pályázatot csak a háború befejezte után fogja hirdetni.

Megbízások. Az első összes ülés a Balkán-pályázat eredményeképen dr. PRÖHLE VILMOS nyiregyházai főgymn. tanárt megbízta a török-magyar és magyar-török szótár kidolgozásával. — Ugyanekkor a II. osztály bejelentette, hogy BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT benyújtották megbízásból készülő Bezerédj-életrajzuknak első felét és a második rész benyújtásának határnapjául 1916. évi deczember 31-ikét kéri, mely kéréshez az összes ülés hozzájárult.

A Balkán-bizottság, a mely már a világháború kitörése előtt megalakult, az év folyamán lényeges átalakuláson ment keresztül. Működését — most már elégséges anyagi eszközök birtokában — intenzívebben folytathatta, mint az előző években és javaslatai több ízben foglalkoztatták az Akadémia összeségét is. Az első összes ülés tárgyalta a gróf TELEKI PÁL I. tag által készített és a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz intézendő beadvány-tervezetet, melyben az Akadémia a miniszterium figyelmét nyomatékosan fölhívna a Balkánon és a közeli Keleten elvégzendő munkáknak s a tudomány szervezésének nagy fontosságára s ajánlaná a kormánynak egy „Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet“ felállítását. — E javaslatot a Balkán-bizottság nem fogadta el, mert megvalósítását anyagi eszközeink elégtelensége s a nélkülözhetetlen szellemi munkások hiánya miatt lehetetlennek tartotta, de fölkérte gróf TELEKI PÁL I. tagot, a kinek tárgyalat indítványában a jeles szakképzettséget és buzgalmat a bizottság készséggel elismerte, hogy dolgozzon ki egy másik, szerényebb igényű javaslatot, mely a mostani viszonyok között megvalósítható.

Az ötödik összes ülésen a főtitkár felolvasta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumnak az Akadémia elnökségéhez intézett átiratát, melyben a miniszterium — csatolva a bécsi cs. Tudományos Akadémiának a Balkán-kutatások ügyében a hadügyminiszterhez intézett feliratát — felszólítja az Akadémiát, hogy a Balkán-kutatások ügyében a maga részéről is tegye meg a szükséges lépéseket. Az összes ülés elhatározta, hogy már több év óta fennálló Balkán-bizottságával tudományos expedíciót szerveztet a Balkán-félsziget tudományos áttanulmányozása céljából, de teljesen függetlenül a bécsi cs.

Akadémiától, s szolgálatait készséggel felajánlja a hadügyminisztériumnak, de közvetlenül s nem a bécsi császári Akadémia kapcsán. A Balkán-bizottság az expeditiót elő is készítette és a kutatások céljaira 10.000 koronát kért az expedítio költségeire s évi 10.000 koronát a kutatások eredményeinek kiadására a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól, és az október 2-án tartott összes ülésen már jelenthette a főtítkár, hogy a közoktatásügyi miniszter a segélyeket folyósította, a Balkán-bizottság pedig az expeditiót útnak indította, melybe tagokul CHOLNOKY JENŐ, gr. TELEKI PÁL, PÉCSI ALBERT, CSIKI ERNŐ és ANDRASOVSKY JÓZSEF szaktudósok jelentkeztek. — A kilenczedik összes ülésen] a főtítkár jelentette, hogy az 1914-ben megalakult Balkán-bizottság szükségesnek tartja, hogy érdeklődését és kutatásait kiterjessze Kis-Ázsiára és esetleg Ázsiának egyéb részeire is; azért új feladatának megfelelően címét is „Keleti Bizottság“-ra változtatta és megállapította ügyrendjét. Új előadójává a bizottság gróf TELEKI PÁL I. tagot választotta, segédtagokul pedig ajánlja JUNGERTH MIHÁLY belgrádi kormányzósági titkárt és NEMETH JÓZSEF min. osztálytanácsost. Az összes ülés az előterjesztett ügyrendet elfogadta és annak az akadémiai ügyrendbe iktatását elrendelte, a bizottsági előadó választását helyesléssel tudomásul vette, a megválasztásra ajánlott segédtagokat pedig megválasztotta.

Az idegen helynevek magyar alakjainak használata ügyében BEÜTHY ZSOLT r. t. által tett indítvány tárgyalása az elmúlt 1916. évben tovább folyt és elintéztetett. A második összes ülésen SZILY KÁLMÁN ig. és r. t., mint az indítvány tárgyalására kiküldött bizottság előadója előterjesztette a bizottság javaslatát, a mely nyomtatásban az Értesítő múlt évi folyamában egész terjedelmében megjelent. — Az összes ülés örömmel fogadta a fontos ügy elintézését és elrendelte, hogy a javaslat kinyomtatva az összes tagoknak megküldessék, hogy a következő összes ülés részletes tárgyalás alá vehesse. Az ügy azonban halasztást szenvedett. A negyedik összes ülésen ugyanis a főtítkár bejelentvén, hogy az elvben már elfogadott bizottsági jelentésre LÓCZY LAJOS r. t. terjedelmesebb munkátot terjesztett be a kérdéses ügynek néhány, komoly megfontolást érdemlő vonatkozásáról, az összes ülés úgy határozott, hogy előbb Lóczy munkálata ügyében kikéri a bizottság véleményét és a bizottság részletes javaslata csak ezután hallgatható meg. — Azonban a következő ülésre (április 10.) sem terjeszthette elő a bizottság a maga részletes jelentését, mert időközben újabb különvélemény is érkezett, melyet a bizottság még nem tárgyalhatott. Ezért az összes ülés a részletes jelentés előterjesztését a júniusi ülésre kérte s annak tárgyalását a júniusi ülés tárgysorozatába fölveendőnek rendelte. — A június 13-án tartott összes ülésen BEÜTHY ZSOLT r. t. előterjesztette a bizottságnak végleges jelentését, melyben az előbbi és az Akadémia által elvben már elfogadott javaslatot LÓCZY LAJOS r. t. és RICHTER ALADÁR I. t. különvéleményével

szemben részletesebben megokolja. — Az összes ülés a javaslatot elfogadta, azt a javasolt módosítások figyelembe vételével újból ki-nyomtatni rendelte és egyúttal elhatározta, hogy az Akadémia által elfogadott jelentést fölterjeszti a m. kir. kormányhoz, hogy az idegen helynevek magyar alakjainak használatát illetőleg — különösen a tankönyvekre és a közlekedési vállalatok menetrendjére nézve — rendelje el, hogy azokat az idegen helyneveket, melyeknek a magyar nyelvben külön magyar alakjuk és nevük fejlődött (pl. Bécs, Drezda, Jászvásár, Varsó stb.), mindig magyar alakjukban, s ne idegen nevükön (pl. Wien, Dresden, Jassy, Warszawa stb.) nevezzék és írják.

Az egyes bizottságokban a következő változások történtek: A hatodik összes ülésen bejelentette a főtítkár, hogy az 1916. évi nagygyűlésen újra megalakított bizottságok eddigi elnökeiket és előadóikat újból megválasztották. — A hetedik összes ülésen az osztályok előterjesztették a bizottságok által ajánlott segédtagokat, kik is valamennyien egyhangúlag megválasztattak. Új bizottsági segédtagok lettek: BAJZA JÓZSEF, KIRÁLY GYÖRGY az Irodalomtörténeti bizottságban, CZEBE GYULA, HEINLEIN ISTVÁN a Classica-philologiai bizottságban, SZENTPÉTERY IMRE a Történeti bizottságban. Ugyanez az összes ülés az Irodalomtörténeti bizottság r. tagjává választotta PINTÉR JENŐ I. tagot, a Classica-philologiai bizottság r. tagjává KORNIS GYULA I. tagot s a Hadtörténelmi bizottság r. tagjává ÁLDÁSY ANTAL I. tagot. — A kilencedik összes ülés tudomásul vette, hogy a Keleti bizottság előadójává gr. TELEKI PÁL I. tagot választotta meg, — s ugyane bizottságba segédtagokul megválasztotta JUNGERTH MIHÁLYT és NÉMETH JÓZSEFET, a Szótári bizottságba pedig a régi segédtagokat. — A tizedik összes ülés a Történelmi bizottság r. tagjává megválasztotta HODINKA ANTAL I. tagot, segédtagokká pedig IVÁNYI BÉLA, HÓMAN BALINT és LUKINICH IMRE történetírókat.

Adományok. Az első összes ülésen bejelentette a főtítkár, hogy gr. Széchenyi Viktor főispán gr. Széchenyi Istvánnak 1847 febr. 27-én kelt és gr. Ráday Gedeonhoz intézett, eddig csak fogalmazványban ismert levelét ajándékozta az Akadémiának. Az összes ülés az ajándékot meleg köszönettel fogadta s a Széchenyi-múzeumban helyezte el. — Ugyanekkor jelentette a főtítkár, hogy Török Bertalanné (Nagyenyedről) elhunyt férje végakaratából 250 koronát küldött az Akadémiának azokért a nemes élvezetekért, melyeket a Könyvkiadó-Vállalat munkásságával megboldogult férjének szerzett. — A negyedik összes ülésen felolvastattott Fraknoi Vilmos t. tagnak az Akadémia elnökségéhez intézett levele, melyben indítványozza, hogy a magyar történelem némely kimagasló eseményének emlékezetét örökössük meg és pedig hazánk határain túl, hol hőseink fegyvere országok hódításában dicsőségesen résztvett, és ott is, a hol el nem múlt nagyrabecsülést küzdött ki nemzetünk részére. Indítványa részleteiben ajánlotta, határozza el az Akadémia, hogy

1. *Belgrádban és Varsóban az egykori királyi palotákon, Berlinben pedig követségünk épületén magyar művészekről mintázott, magyar márványban faragott dombormívű emléket helyez el, melyek*

a) Hunyadi János kereszténységzsabadító belgrádi diadalát;

b) Báthory István erdélyi fejedelem meghívását a lengyel trónra;

c) az osztrák-magyar-német szövetség létesítését Bismarck és Andrássy által — hirdessék;

2. az indítványozó ajánlatát, hogy az emlékművek összes költségeit maga fedezi, elfogadja:

3. az emlékművek fölállításának lehetővé tételére és elhelyezésük alkalmas időpontjának meghatározására a m. kir. Miniszterelnököt kéri föl;

4. az emlékművek létesítése ügyében a teendők intézésére az Akadémia Elnökének elnöklete alatt az osztályok két-két tagjából álló bizottságot alakít.

Az indítvány költségeinek fedezése érdekében Fraknoi a Magyar Földhitelintézetnél megfelelő ö-szeget helyezett letétbe az Akadémia folyószámlájára. — Az összes ülés az indítványt örömmel és lelkesedéssel fogadta és föl hívta az osztályokat, hogy a további teendők elintézése céljából bizottságot küldjenek ki, a mi az ötödik és hatodik összes ülésen meg is történt. — Ugyancsak az ötödik összes ülésen jelentette a főtitkár, hogy a Magyar Országos Központi Takarékpénztár évi rendes közgyűlése alkalmával 500 koronát szavazott meg az Akadémiának. — A hatodik összes ülésen a főtitkár bejelentette, hogy gróf KUUN GÉZÁÉ elhunyt kitűnő férjének egy évtizeddel ezelőtt megirt, a török ígét tárgyaló, kéziratban maradt terjedelmes német tanulmányát megőrzés végett az Akadémia levéltárában helyezte el, a mit az összes ülés köszönettel vett tudomásul; — ugyanekkor bemutatta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium ajándékát, az Éremkedvelők Egyesületének 1915. évi tagsági levelmánya fejében kiadott Teles Ede-féle plakettnek egy ezüst példányát. — Ugyanekkor a főtitkár bemutatta a szerbiai katonai kormányzóságnak az Akadémia elnökéhez intézett átiratát, melyben a kormányzóság fölajánl az Akadémiának az „Evangeliye velikoslavna kneza Miroslava...” című XII. századi nyelvemléknek néhai I. Sándor szerb király által készítettét hasonmásából egy példányt. Az Akadémia az ajándékért köszönetét nyilvánította s a nyelvemlék-hasonmászt a könyvtárban helyezte el.

A hadifoglyok tudományos tanulmányozása ez évben is tovább folyt s a kutatók tanulmányuk eredményeiről az osztályok elé terjesztették jelentéseiket, melyek azután az Akadémiai Értesítőben meg is jelentek. — Az első összes ülés az I. osztály javaslatára köszönetét fejezte ki mindazon katonai személyiségeknek, a kik a magyar kutatóknak a tanulmányozást lehetővé tették és elősegítették.

Személyes felolvasási engedélyt kértek s nyertek: május

29-én HOMAN BALINT egyetemi könyvtárőr és MÉHELY KÁLMÁN, a Vas-
művek és Gépgyárak Orsz. Egyesületének igazgatója; — október
30-án IRK ALBERT egyetemi magántanár; — december 11-én FEST
SÁNDOR főgymn. tanár.

Körlevelet a következő ügyekben bocsátott ki az elnökség:
január 30-án a tagajánlások ügyében; — márczius 15-én a nagy-
gyűlés ügyében: — szeptember 1-én a tagok személyi adatainak és
irodalmi munkásságuk jegyzéke ügyében; — december havában az
osztályokhoz és bizottságokhoz 1916. évi számadásaik s 1917. évi
költségvetéseik 1917 január közepéig beterjesztése ügyében.

Az Akadémia az elmúlt 1916. évben a következő ünnepélyeken
képviselette magát: a Petőfi-Társaság évi rendes közgyűlésén,
1916 január 26-án (HEINRICH GUSZTÁV r. t., főtítkár); — a Kisfaludy-
Társaság február 6-iki közgyűlésén (BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök
és HEINRICH GUSZTÁV r. t., főtítkár); — a Szent István-Akadémia
ünnepélyes közülésén (BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök és HEINRICH
GUSZTÁV r. t., főtítkár); — az „Otthon“ Írók és Hírlapírók Körének
közgyűlésén 1916 április 16-án (ILLOSVAY LAJOS r. t.); — a Dunántúli
Közművelődési Egyesület jubiláris közgyűlésén, Veszprém, május 2.
(BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök); — a kassai Kazinczy-Kör által a
kassai színészet 100 éves működése alkalmából tartott jubiláris ünnep-
ségeken, 1916 május 13-án (VARGHA GYULA r. t.); — a Petőfi-Társaság
Cervantes-ünnepélyén, május 14. (HEINRICH GUSZTÁV r. t., főtítkár); —
a budapesti Tudomány-Egyetem Mária Terézia-ünnepélyén, május 13.
(HEINRICH GUSZTÁV r. t., főtítkár); — a Tanárképző-Intézeti Gyakorló
Főgymnasium Kármán-ünnepélyén, május 16. (NÉGYESY LASZLÓ l. t.);
— a Duna-conferentián, szeptember 4. (BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök,
FÖLDES BÉLA, MATLEKOVITS SÁNDOR, NAGY FERENCZ r. tt., DÉCHY MÓR
l. t.); — a kir. m. Tudomány-Egyetem tanévmegnyitó ülésén, szeptem-
ber 30. (HEINRICH GUSZTÁV r. t., főtítkár): — a m. kir. József-
Műgyetem tanévmegnyitó ülésén, október 1. (HEINRICH GUSZTÁV r. t.,
főtítkár, SZILY KÁLMÁN r. t., főkönyvtárnok); — a debreczeni Tuda-
mány-Egyetem évmegnyitó ünnepélyén (számos tag); — Zichy Mihály
síremlékének leleplezési ünnepélyén (BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök);
az I. Ferencz József halála alkalmából tartott gyászünnepélyeken,
melyeken az Akadémia több tagja jelent meg.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők: január
31-én elnök úr mély megilletődéssel jelentette be az Akadémia ügyé-
szének, FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN-nak halálát, ki 28 éven át volt az Aka-
démianak tisztviselője és ezen idő alatt nemcsak szaktudásával és
ügyszeretetével vívta ki az Akadémia teljes megalégedését, de sze-
mélyi kiválóságaival, feddhetetlen jellemével mindazok szeretetét is,
kik vele hivatalosan, vagy magánúton érintkeztek. Az elnökség külön
gyászjelentést adott ki haláláról, koszorút helyezett ravatalára és
személyesen tolmácsolta az Akadémia részvétét a gyászoló család-

nál. — Ugyanezen az ülésen a főtítkár bejelentette, hogy az ottomán császári kormány három török munkát küldött az Akadémiának. Az elnökség meleg átiratban köszönte meg a könyvajándékot s viszonzásul megküldte legújabb török vonatkozású kiadványunkat, TAKÁTS SÁNDOR I. tagnak „Rajzok a török világból I. II.“ című művét. — SZENTKLÁRAY JENŐ I. t. jubileumáról is ugyanekkor emlékezett meg az Akadémia. A jeles történettudós ugyanis az elmúlt évben ünnepelte írói működése félszázados jubileumát, melyre az Akadémia megbízásából az Elnökség megleghangú átiratban juttatta el üdvözlétét. — A Lánchíd történetének megiratása ügyében HOÓR TEMPIS MÓR I. t. még 1915 végén indítványt terjesztett elő, melyet az összes ülés annak idején a III. osztályhoz tett át megfontolás és javaslat-tétel végett. A III. osztály ez ügyben bizottságot küldött ki, a melynek az osztály által elfogadott jelentését az Akadémia elé a január 31-iki összes ülésen terjesztette a főtítkár. Az osztály a mű megírására ZELOVICH KORNÉL műegyetemi tanárt ajánlotta és a mű kiadásához szükséges költségek egy részét a saját költségvetésébe állította be, másik részére az Igazgató-Tanáctól kért fedezetet. A második összes ülésen a főtítkár bejelentette, hogy ZELOVICH KORNÉL a meg-tisztelő bizalomért köszönetét fejezte ki és a mű megírására — az elnökséghez intézett levelében — készséggel vállalkozott. — A második összes ülésen a főtítkár fölolvasta a Szent István-Akadémia átiratát, a melyben az elnökség bejelenti, hogy a Szent István-Társulat kebelében 1886 óta működő Irodalmi és Tudományos Osztály átalakításával megalakult a Szent István-Akadémia és munkásságához kéri az Akadémia támogatását. Az összes ülés a bejelentést tudomásul vette és biztosította a Szent István-Akadémiát, hogy tudományos törekvéseiben a M. Tud. Akadémia támogatására mindenkor számíthat. — A hatodik összes ülés tudomásul vette, hogy az Igazgató-Tanács az Akadémia nevében, mint az előzőkre, úgy a negyedik hadikölcsönre is 200.000 koronát jegyzett. — Ugyanekkor a főtítkár bejelentette, hogy az állandó bizottságok a következő három évre megalakultak és eddigi elnökeiket és előadóikat újból megválasztották, — továbbá megemlékezett egy értékes, régi magyar nyelvemléknek, a Königsbergi Szó-jegyzéknek felfedezéséről, melyet az elnökség lefénnyképeztetett s a m. nemz. múzeumi, a budapesti és kolozsvári egyetemi könyvtáraknak is megküldött, — és tudomására hozta az összes ülésnek, hogy a nyomdák a nyomtatványok előállítási árát újabb 20%-kal felemelték. — A nyomdák áremelésének következménye az lett, hogy az osztályok és bizottságok előirányzott költségvetésük keretében kitűzött programjukat nem tudták megvalósítani. A II. osztály, a mely kiadványait már júniusig sajtó alá elkészítette és legnagyobbbrészt nyomdába is adta, a június 13-án tartott összes ülésen bejelentette, hogy az 1916. évi elszámolása előreláthatólag túlkiadást fog feltüntetni. E bejelentés kapcsán a főtítkár is jelentette, hogy ugyancsak a nyomdai

árak nagymérvű emelkedése miatt más rovatoknál is kevésnek bizonyul az előirányzott összeg. Az összes ülés e bejelentéseket egyelőre csak tudomásul vette, elnök úr pedig felkérte az osztályokat és bizottságokat, hogy a költségvetés kereteit igyekezzenek lehetőleg megtartani. — A nyári szünet után elnök úr megemlékezőn az Akadémiának a legutóbbi összes ülés óta szenvedett súlyos veszteségeiről (ZEMPLEN GYÖZŐ ÉS ORTVAY TIVADAR haláláról), megnyitó beszédében fájdalommal és aggodalommal mutatott rá, hogy nemcsak nem csökkenő, hanem egyre fokozódó és mindig tágabb körökbe hatoló hévvel dúl a világháború, szedi áldozatait és tartja tőlünk távol a béke áldásait. Megállapítja beszédében, hogy a háborúnak e hosszú tartama igazolja csak teljes mértékben az Akadémia állásfoglalását, melylyel úgyszólván összes culturintézményeinket megelőzve, ki mondta, hogy tevékenységét a háború alatt is, töle telhetőleg, ernyedetlenül kívánja folytatni és annak a reményének adott kifejezést, hogy e háború csak igaz ügyünk győzelmével végződhetik s minden fájdalmas veszteségei ellenére végeredményében nemzetünknek megerősödést és fölvirágzást fog hozni. — Ezen az összes ülésen a főtitkár bejelentette két érdemes férfiúnak elhunytát, kik nem voltak ugyan az Akadémiának tagjai, de munkásságuk javarészét az Akadémia körében végezték el. Az egyik VERTESY JENŐ irodalomtörténész, műfordító, Irodalomtörténeti Bizottságunk segédtagja, — a másik SOMLÓ SANDOR az Orsz. Színművészeti Akadémia igazgatója, a ki az akadémiai drámapályázatokon kilencz esetben nyert jutalmat. Az összes ülés elhatározta, hogy mindkettőjük emlékét megőrkíti jegyzőkönyvében. — Ugyancsak ekkor jelentette a főtitkár, hogy MEDVENCZY ANTAL, az Akadémiának 1916 márczius havában választott ügyésze tragikus körülmények között váratlanul meghalt. Az elnökség az elhunyt családjának táviratban fejezte ki részvétét, melyet jegyzőkönyvében is kifejezésre juttatott. — Majd ZEMPLEN GYÖZŐ l. t. halálának bejelentése kapcsán a főtitkár előterjesztette a m. kir. József-Műegyetem átiratát, melyben a Műegyetem arról értesítette az Akadémiát, hogy ZEMPLEN GYÖZŐ-nek, a ki tündöklő mintaképe volt a férfias bátorságnak és kötelességérzetnek, azzal véli a legmaradandóbb emléket állítani, hogy tanártársai körében megfelelő alap létesítésére gyűjtést indít, a melynek jövedelme arra szolgálna, hogy a kiváló tehetségszerű férfiúnak öt árvája, az apa szellemében fölnevelve, derék és hasznos polgárai lehessenek a hazának és bennük a most kialudt fényes elme megújulásának lehetősége megalapoztassék. Az összes ülés az eszmét a maga részéről is fölkarolta, fölhevítve tagjait, hogy a Műegyetem nemes kezdeményezését tegyék magukévá, egyúttal elhatározta, hogy az Akadémia nevében az Igazgató-Tanácsnak kikérendő határozata alapján fog a gyűjtéshez hozzájárulni. — Majd a főtitkár jelentette, hogy a bolgár tudományos Akadémia megküldte legújabb kiadványait, annak kifejezésre juttatásával, hogy

Akadémiánkkal csereviszonyba óhajtana lépni. Ehhez az összes ülés örömmel hozzájárult. — Azután Temesvár szab. kir. város átíratva olvastatott föl, melyben a város öszinte részvétét jelenti *ORTVAY TIVADAR* r. tagnak, a „Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város monographiája“ cz. mű nagyérdemű szerzőjének elhunytá alkalmából és fölkéri az Akadémiát, hogy a bevégezetlenül maradt mű folytatására alkalmas szakférfiút javasoljon. Az Akadémia a kifejezett részvétért köszönetét nyilvánította és fölkérte a Történelmi Bizottságot, hogy megfelelő szaktudóst jelöljön ki a mű befejezésére. — Ezen az ülésen jelentette még a főtítkár, hogy két külső tag, *BRUNS ERNŐ* és *MAYR GYÖRGY*, taggáválasztatásáért köszönetét fejezte ki, — hogy az elnökség megvásárolta *Mikszáth Kálmán*: „Mátyás párbaja“ című — *Akantisz Viktor* festőművész által igen szép ornamentális és figurális miniature-rajzokkal díszített — novelláját a *Mikszáth-szoba* számára; — továbbá, hogy a nyomtatványok előállításí ára ismét tetemesen emelkedett, úgy hogy az osztályok és bizottságok a költségvetés kereteit képtelenek megtartani. Az összes ülés a bejelentéseket egyelőre tudomásul vette s az elnök úr — ezúttal már másodszor — felszólította az osztályokat, hogy a költségvetések tételihez a legszigorúbban alkalmazkodni szíveskedjenek. — Végül jelentette a főtítkár, hogy a bécsi cs. Akadémia, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium kérésére a magyar egyetemek könyvtárainak megküldi kiadványait és fölkéri Akadémiánkat, hogy ezentúl a M. Tud. Akadémia is díjtalanul engedje át kiadványait az összes osztrák egyetemek könyvtárainak. Az összes ülés örömmel vette tudomásul a bécsi Akadémia elhatározását és a maga részéről hozzájárult ahhoz, hogy viszonzásul a mi kiadványaink is megküldessenek az osztrák egyetemeknek. — A tizedik összes ülésen bejelentette a főtítkár, hogy *GEÖCZE ZOÁRD* matematikus, kinek számos értekezése mutattatott be a III. osztály ülésein és jelent meg a Matematikai és Természettudományi Értesítőben, mint népfölkelő főhadnagy, katonai szolgálata alatt szerzett súlyos betegsége következtében meghalt. Az összes ülés a bejelentést mély részvéttel vette tudomásul és elhatározta, hogy emlékét jegyzőkönyvében megörökíti. — Ezután a főtítkár fölolvasta azt az üdvözlő iratot, melylyel az elnökség *KRENNER JÓZSEF* r. tagot üdvözölte múzeumi szolgálatának ötvenedik fordulója alkalmából. Az összes ülés az üdvözléshez a maga részéről is készséggel hozzájárult. — Majd a főtítkár tudomására hozta az összes ülésnek, hogy az Igazgató-Tanács dr. *BÁNSZKY JÁNOS*-t, a M. Földhitelintézet ügyészét, az Akadémia ügyészévé választotta, az elnök úr pedig *KORTAUN NÁNDOR* könyvkereskedőt — a nyugalomba vonuló *TIRINGER BÉLA* helyére — a Könyvkiadó-Hivatal vezetőjévé nevezte ki.

Az Igazgató-Tanács 1916-ban 3 rendes ülést tartott. Fontosabb tárgyai és határozatai a következők: az első ülésen a főtítkár bejelentette, hogy az újonnan választott igazgatósági tagok: CSERNOCH JÁNOS hercegprímás, herceg BATTYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ és gróf KÁROLYI GYULA megválasztásukért köszönetüket fejezték ki az elnökségnek és CSERNOCH JÁNOS egyidejűleg 10.000 koronát adományozott az Akadémiának; — az elnök úr pedig meleg szavakkal emlékeztetve meg FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN, elhunyt ügyészünkéről, jelentette, hogy az ügyészi teendők intézésével ideiglenesen dr. MEDVECZKY ANTAL földhitelintézeti ügyészt bízta meg és egyúttal fölhívta az Igazgató-Tanácsot, hogy az Ügyrend értelmében az ügyészi állást titkos szavazással töltsse be, mire az ajánlott dr. MEDVECZKY ANTAL egyhangúlag megválasztatott. — Majd a főtítkár jelentette, hogy gróf Csáky Albin alapítványa befolyt, Ortway Tivadar r. t. alapítványa növelésére újabb 10.000 koronát adományozott, Borbély Lajos vezérigazgató a Wahrmann-érem költségeinek megtérítéséül 2000 koronát, özv. Török Bertalanné pedig férje hagyományából 250 koronát fizetett be az Akadémia pénztárába. — A háború következtében előállott drágaság a tisztviselőket arra indította, hogy a háború tartamára drágasági pótlékot kérjenek. Az Igazgató-Tanács indokoltnak találta a kérést s drágasági pótlékot engedélyezett, melyet a tisztviselők között családi állapotukra tekintettel osztott föl. A szolgálknak ugyanilyen értelemben előterjesztett kérvénye szintén kedvező elintézését nyert. — Majd az építész előterjesztése alapján ez ülés elhatározta, hogy a palotába a gázvilágítás helyett a villamosvilágítást bevezeteti, de — fedezet hiányában — csak később megállapítandó időben; — a gondnok előterjesztésére azonban, a ki a palota lépcsőházában és egyéb helyiségeiben új szőnyegek beszerzését rendkívül szükségesnek jelentette, az új szőnyegek a megfelelő összeget megszállta. — Ezután a főtítkár javaslatára az Igazgató-Tanács az osztályoktól s Nagy Szótárnak fizetett évi járulékukat az akadémiai költségvetés terhére átvette; — majd a beterjesztett 1916-iki számadást és költségvetést tárgyalta, melyet elfogadott, de egyúttal elhatározta, hogy a költségvetés szerkezetét jövőre megváltoztatja, illetőleg részletezőbben és áttekinthetőbben fogja kinyomatni. — Ugyanekkor intézkedés történt a számadások felülvizsgálására. Az Igazgató-Tanács az Akadémia számadásainak felülvizsgálására báró EÖTVÖS LORÁND és gróf SZÉCHENYI BÉLA, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró FORSTER GYULA, az ügyészi számadásokra PLOSZ SÁNDOR ig. tagokat kérte föl. — Majd RADOS GUSZTÁV r. tagnak az összes ülésen előterjesztett indítványa, — hogy az általánfízetők évi járulékaikat egy összegben egyszerismindenkorra lefizethessék, — egyhangúlag elfogadtatott. — Ezután MEDVECZKY ANTAL akad. ügyész jelentést tett I. SZEMZŐ ISTVÁN hagyatékáról, melyet az Igazgató-Tanács most már végleg elfogadott, azonban az Akadémia a hagyaték

élvezetébe csak az özvegy halála után léphet; — 2. gróf ANDRÁSSY DÉNES örököseinek kéréséről, kik a gróf Andrassy Dénes-féle hagyomány befizetésére halasztást kértek. Az Igazgató-Tanács 1917. évi január 5-től számítandó három évi halasztást engedélyezett; — 3. ROSENFELD ALFRÉD hagyatékáról, — és 4. a ZICHY ANTAL-féle ház lakásszolgalmi jogának megváltása czimén folytatott perről.

A második ülésen, mely május 4-ikén tartatott, a főtitkár jelentette, hogy az előző ülésen a számadások felülvizsgálására kiküldött igazgatósági tagok tisztükben eljártak, a számadásokat rendben találták. Az Igazgató-Tanács az illető igazgató-tagoknak, valamint a Magyar Földhitelintézetnek, mely az Akadémia vagyonát nagy gonddal és önzetlennül kezeli, meleg köszönetét fejezte ki. — Ezután a negyedik hadikölcsönre 200.000 korona értékű 6%-os kötvény jegyzése határozottatott el. — Majd a főtitkár jelentésére, hogy FOGARASY JÁNOS-nak, az Akadémia egyik régi, nagyérdemű tagjának síremléke elhanyagolt és roskadozó állapotban van, elhatározottatott a síremlék javítása és helyreállítása. — Két adomány (Magyar Országos Központi Takarékpénztár 500 kor. és Kostyán Ferenczné szül. Kun Judith 600 kor.), valamint néhány jelentéktelenebb pénzügyi intézkedés bejelentése után részletesen és behatóan tárgyalatott BERDE MÁRIÁ-nak Bacsányi Jánosné Baumberg Gabriellára vonatkozó terjedelmes beadványa, melyben javasolja, hogy Baumberg Gabriella versei összegyűjtésének s kiadásának és a gyűjteményhez Baumberg Gabriella irodalmi szereplésének az a részletes és hű tárgyalása csatoltassék, melyet folyamodó magyar nyelven már megírt és közzétett. Az Igazgató-Tanács BERDE MÁRIÁ-nak, ki Bacsányiné életének s munkásságának föl kutatása körül már eddig is jelentékeny érdemeket szerzett, fáradozásai elismeréseül 600 (hatszáz) koronát szavazott meg. — Ezután az Igazgató-Tanács BEÖTHY ZSOLT ig. és r. t. indítványára TOLDY FERENCZ nagyérdemű akadémiai tagnak kedvezőtlen helyzetben élő leányairól évi segély engedélyezésével emlékezett meg és két kisebb bejelentés (a grafikai és rokoniparosok áremelése, Divald Kornél: Akadémiai Kalauz elkészülte) után az ügyész terjesztette elő jelentéseit a hagyatéki és egyes pörös ügyek (Kostyán Ferencz-, Gillming Ferencz-, Bunyitay Vincze-, gróf Andrassy Dénes-, Szemző István-hagyatékok és a Zsivora György-hagyatékból eredő követelés) állásáról.

A harmadik ülés örömmel vette tudomásul, hogy Ő Felsége BERZEVICZY ALBERT t. tagnak az Akadémia elnökévé és LOSVAY LAJOS r. tagnak másodelnökké választatását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott, — s mély részvétellel értesült, hogy SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ ig. tag, a nagyérdemű diplomata, 1916 június 11-ikén, MEDVECZKY ANTAL akadémiai ügyész pedig szeptember 27-ikén váratlanul elhunyt. Az Igazgató-Tanács a megüresedett ügyészi állásra a Magyar Földhitelintézet ajánlatára ügyészszé dr. BÁNSZKY JÁNOS ügyvédet választotta meg. — Ezután a kir. József-Müegyetem átiratára az olasz

harcztéren hősi halált halt ZEMPLÉN Győző I. t. árvái számára létesített neveltetési alaphoz az Igazgató-Tanács az Akadémia részéről három év alatt fizetendő hatezer koronával járult hozzá. — Majd a főtitkár bejelentette, hogy gr. SZÉCHENYI BÉLA ig. tag a Széchenyi-Múzeum költségeihez ez évben is hozzájárult, továbbá, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a Balkáni-expeditio költségeire 10.000 koronát, a Keleti Bizottság évi dotatiojára pedig az 1916/17. költségvetési év első felére 5000 kor.-t kiutaltványozott. Az Igazgató-Tanács az adományokért és támogatásért meleg köszönetét fejezte ki. — A túlkiadásoknak az Akadémia különféle ülésein ismételten tárgyalt ügyében azt a határozatot hozta, hogy a túlkiadások az osztályok és bizottságok normalbudgetjéből levonandók és egyúttal — a főtitkár kívánságára — megújítja abbeli határozatát, hogy a főtitkár nincs följogosítva bármi természetű túlkiadást is utaltványozni; és elrendeli, hogy e határozatról az osztályok, bizottságok és a M. Földhitelintézet értesítendők. — Szóba kerülván az ötödik hadikölcsön ügye, az Igazgató-Tanács erre is, mint az előzőknél is történt, 200.000 korona névértékű 6%-os kötvény jegyzését határozta el. — Majd a főtitkár jelentette, hogy festményeink állapota részben aggodalomra adván okot, az elnökség fölkérte a Szépművészeti Múzeumot, hogy megvizsgálásuk és kijavításuk céljából alkalmas szakférfiút bocsásson rendelkezésünkre. A Szépművészeti Múzeum igazgatósága e célra főrestaurátorát, BEER J. KONSTANTIN urat küldte ki, a ki a szükséges javításokról részletes jelentést adott be, melynek alapján az elnökség őt a munka elvégzésével megbízta. — Ezután a benyújtott kérvényekre került a sor. Az Igazgató-Tanács a tisztviselőknek és szolgáknak 1917-re drágasági pótlékot, Emödy Zoltánnak, Kazinczy Ferencz egyik leszármazottjának évi ösztöndíjat szavazott meg, néhány más kérvényt pedig — az alapszabályok értelmében — kénytelen volt visszautasítani. Végül a főtitkár jelentést tett a legutóbbi ülés óta befolyt hagyományokról, BÁNSZKY JÁNOS ügyész pedig a Szemző István- és ráczevi Nagy Mihály-hagyaték állásáról, valamint a Zichy Antal-féle ház lakásszolgalmi jogának megváltásáról.

III. Az 1916. évben eldöntött pályázatok.

1. Gróf Teleki-pályázat (szomorújáték), 100 arany.

A harmadik összes ülés a jutalmat a 13. számú, „Vértanúk“ czímű (jeligéje: „Hőskorban élünk, hősekről regélünk“) pályaműnek ítélte oda, melynek szerzői a felbontott jeligés levél szerint SZÁVAY GYULA és GÉCZY ISTVÁN.

2. Bulyovszky-pályázat (óda), 400 korona.

A harmadik összes ülés a jutalmat nem adta ki, de a 15. sz. „Magyar óda“ cz. pályaművet dicsérettel tüntette ki.

3. *Wodianer-jutalmak* (néptanítói jutalom), 1000—1000 korona.

A negyedik összes ülés a jutalmakat SEBESTYÉN JÓZSEF beszerzői áll. iskolai igazgató-tanítónak és UHRIN KÁROLY békéscsabai ev. iskolai igazgató tanítónak ítélte oda.

4. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 200 korona.

A harmadik összes ülés a jutalomdíjra érdemesnek egy pályaművet sem talált, de dicsérettel tüntette ki a 20. számú „A magyar föld”, a 25. sz. „Huszárok dalolnak” és a 33. sz. „A magyar tanító” cz. pályaműveket. A dicséretet nyert pályaművek jeligés levelei irattárba helyeztetek s közülök egynek, a 33. sz. „A magyar tanító” cz. pályaműnek szerzője jelentkezett. Ennek jeligés levele felbontatván, kitűnt, hogy a szerző dr. BENEDEK JÁNOS orsz. képviselő, népfelkelő főhadnagy.

5. *Karátsonyi-pályázat* (vigjáték), 200 arany.

A negyedik összes ülés a beérkezett pályaművek között jutalomra méltót nem talált.

6. *Vojnits-jutalom* (dráma), 800 korona.

Az első összes ülés a jutalmat DRÉGELY GÁBOR: „A kisasszony férje” cz. játékának ítélte oda.

7. *Péczely-jutalom* (történeti regény), 1000 forint aranyban.

Az első összes ülés a jutalmat TORMAY CZÉCZIL: „A régi ház” czimű regényének ítélte oda s ugyanakkora jutalomban részesítette FERENTZI MAGDA: „Fehér árnyékok” cz. regényét is.

8. *Kóczán-jutalom* (történelmi színmű), 100 arany.

Az ötödik összes ülés a jutalmat az 5. sz. „Kuruczvilág” cz., „Rákóczi” jeligéjű pályaműnek ítélte oda, melynek szerzője — a felbontott jeligés levél szerint — LAMPÉRTH GÉZA.

9. *Nádasdy-pályázat* (elbeszélő költemény), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat érdemes pályamű hijában nem adta ki.

5. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom.* 200, illetőleg 50 arany.

A nagygyűlés a nagyjutalmat THALLÓCZY LAJOS r. t.: „Jajcza története” cz., — a Marczibányi-mellékjutalmat pedig ORTVAY TIVADAR: „Habsburgi Mária, II. Lajos felesége” cz. művének ítélte oda.

11. *Sztrokay-jutalom* (jog- és államtudományi munkák), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat ANGYAL PÁL l. t. „A magyar büntető eljárás tankönyve” cz. művének ítélte oda.

12. *Sámuel-díj* (nyelvészeti értekezés), 15 arany.

A nagygyűlés a jutalmat SIMAI ÖDÖN „Faludi hatása Sándor Istvánra” czimű művének ítélte oda s dicsérettel tüntette ki MÉSZÖLY GEDEON-nak „Az óta névutó eredete” cz. művét.

13. *Bésán-pályázat* (művészettörténet), 2400 korona.

A nagygyűlés az egyetlen pályaműtervezet (A középkori művészet története Erdélyben) szerzőjét, dr. ROTH VIKTOR nagyszebeni ev. lelkészt bemutatott tervezete kidolgozásával megbízta.

14. *Lehr Albert-pályázat* (A népiesség elmélete), 200 korona.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

15. *Gorove-pályázat* (Értelmi és erkölcsi nevelés), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

16. *Vigyázó-pályázat* (Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése), 2000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat a 2. számú pályaműnek ítélte oda, melynek szerzője a felbontott jeligés levél szerint dr. BIRÓ VENCZEL kegyesrendi tanár; az 1. számú pályaművet dícséretben részesítette. Szerzője dr. HUSZÁR FERENCZ székesfővárosi hivatalnok.

17. *Dóra-pályázat* (Államvasút története), 50 arany.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

18. *Lukács Krisztina-pályázat* (Fourier-sorok), 2000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

19. *Tomori-pályázat* (Mathematika), 2000 korona.

A pályázat meddő maradván, a nagygyűlés az alapítvány kamataiból dr. KÖNIG DENES műegyetemi magántanárnak megbízást adott az „Analysis situs elemei” cz. kérdés kidolgozására.

20. *Lukács Krisztina-pályázat* (Chemia), 2000 korona.

A nagygyűlés MATHNER NÁNDOR-t és RUZITSKA BÉLA-t benyújtott tervezetük kidolgozásával megbízta.

21. *Rózsay-pályázat* (Felszínjelenségek élettani jelentősége), 1000 korona.

A nagygyűlés dr. BERCZELLER LÁSZLÓ-t megbízta benyújtott tervezete kidolgozásával.

22. *Egyetemi hallgatók könyvjutalma.*

A nagygyűlés a jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok javaslata alapján LOSONCZY ZOLTÁN, BARTONIEK EMMA budapesti, GORIUPP ALISZ, BALÁS MARGIT kolozsvári, SIMON KÁROLY, PÁTI FERENCZ debreczeni, MIKIČ GRIGORIJE és VANINO MIROSLÁV zágrábi egyetemi hallgatóknak ítélte oda.

IV. *A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai* *1916-ban.*

**M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral 1916-ra. 220 lap. Ára 2 kor., kötve 3 kor.

**M. Tud. Akadémiai Értesítő.* Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. XXVII. évf. 1—12. füzet. (313—324. sz.) XXII és 28 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

**Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XXXV. köt. 3—5. szám. Szerkeszti: VABJÓ ELEMÉR. — 384 és 131 lap, 34—76 melléklettel és szövegábrákkal. Egyes füzet ára 2 korona 40 fillér. Az évfolyam ára 10 korona.

Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: PILCH JENŐ honvédelezredes. XVII. évf. 1—4. füz. 498 lap. Képtáblákkal és szövegábrákkal. Az évfolyam ára 10 korona.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkesztik: SZILÁDY ÁRON és CSÁSZÁR ELEMMÉR. XXVI. évf. 1—4. füz. XVI és 496 lap. Egyes füzet ára 2 kor. 50 fill. Az évfolyam ára 10 kor.

**Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: FRÖHLICH ISZIDOR osztálytitkár. XXXIV. köt. 1—5. füz. 839 lap, 14 táblával és számos szövegábrával. A kötet ára 10 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKAR. V. köt. 4. füzet. 241—320 lap. VI. kötet. 1—2. füzet. 160 lap. Egyes füzet ára 1 kor. 50 fill.

**Nyelvtudományi Közlemények.* Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XLIV. kötet. 2—3. füzet. 117—332 lap. Egyes füzet ára 1 kor. 50 fill.

Történeli Szemle. Szerkeszti: ANGYAL DÁVID. V. évf. 1—4. füz. 608 lap. Egyes füzet ára 3 kor. Az évfolyam ára 12 kor.

A M. Tud Akadémia *alapszabályai és ügyrendje.* 1916-ra.

*Áldásy Antal l. t.: Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása (Történettud. Értekezések. XXIV. évf. 5. sz.) 65 lap. Ára 2 kor. 40 fill.

*Angyal Pál l. t.: A visszaható erő az anyagi büntetőjogban. (Philosoph. és Társad.-tud. Értekez. I. évf. 9. sz.) 84 lap. Ára 2 kor.

Bihari Károly: Bárá Eötvös József politikája, jutalmazott pályamunka. 386 lap. Ára 10 korona.

**Csekey István:* A magyar pragmatika sanctio írott eredetije. (Philosoph. és Társad.-tud. Értekez. I. évf. 7. sz.) 88 lap. Két melléklettel. Ára 4 kor.

**Czebe Gyula:* A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. (Történettud. Értekez. XXIV. évf. 3. sz.) 114 lap. Ára 3 kor.

*Darkó Jenő l. t.: Böles Leo taktikájának hitelessége magyar történelmi szempontból. Székfoglaló. (Nyelvtudom. Értekez. XXIII. évf. 4. sz.) 121 lap. Ára 2 kor. 60 fill.

**Domanovszky Sándor* l. t.: A harminczadvám eredete. (Történettud. Értekez. XXIV. évf. 4. sz.) 54 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

*Fellner Frigyes l. t.: Ausztria és Magyarország nemzeti jövődelme. (Philosoph. és Társad.-tudom. Értekez. I. évf. 8. sz.) 152 lap. Hét táblázattal. Ára 6 kor.

Fokos Dávid: Zúrjén szövegek. (Finnugor füzetek 19. szám.) 224 lap. Ára 5 kor.

*Földes Béla r. t.: Engel Ernő k. t. emlékezete. (Emlékbeszéd. XVII. köt. 12. sz.) Arczkeppel. 22 lap. Ára 80 fill.

**Fournier Ágoston:* I. Napoleon életrajza. I. kötet. Fordította SUPKA GEZA. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetménye.) 406 lap. Ára 6 kor., kötve 7 kor.

*Fruin Róbert: Tíz év a németalföldi szabadságharcból. (1588—1598.) I. köt. Fordította ANTAL GÉZA. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetménye.) 257 lap. Ára 6 kor., kötve 7 kor.

Id. Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. VII és 354 lap. Ára 6 kor.

*Hegedüs István r. t.: Schesäus „Ruinae Pannonicae“ ezimű költeménye. (Nyelvtudom. Értekezések XXIII. kötet 5. szám.) 30 lap. Ára 60 fill.

Hodinka Antal l. t.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai „Az Orosz Évkönyvek teljes gyűjteménye“ köteteiből. Orosz-magyar szöveg. 510 lap. Ára 16 kor.

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1035-ig. 710 lap. Számos ábrákkal és mellékletekkel. Ára 20 kor.

*Jánosi Béla l. t.: Schedius Lajos aesthetikai elmélete. (Nyelvtudom. Értekezések. XXIII. évf. 6. sz.) 57 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

*Karácsonyi János r. t.: Szent László meghódítja a régi Szlavoniát. (Történettud. Értekez. XXIV. köt. 2. sz.) 34 lap. Ára 80 fill.

*Karácsonyi János r. t.: Bunyitay Vincze l. tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 11. sz.) Arczképpel. 14 lap. Ára 70 fill.

Kazinczy Ferencz: Tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. (Régi Magyar Könyvtár. 37. köt.) 194 lap. Ára 3 kor.

*Kováts Gyula l. t.: Hajnik Imre r. tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. évf. 8. sz.) Arczképpel. 14 lap. Ára 1 kor.

*Kozma Andor l. t.: Baksay Sándor t. tag emlékezete. (Emlékbeszédek XVII. évf. 9. sz.) Arczképpel. 13 oldal. Ára 1 kor.

Kunos Ignác l. t.: A nyugati kultúra hatása a török irodalomban. (Előadások Körösi Csoma emlékezetére V. sz.) 40 lap. Ára 1 korona.

**Lichtenberger—Haraszi*: I. Wagner Richard. Fordította ESTY JÁNOSNÉ. II. Wagner Richard és Magyarország. Írta HARASZI EMIL. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetménye.) 493 lap. Számos képmelléklettel. Ára 6 kor., kötve 7 kor.

*Mahler Ede l. t.: Ókori chronologiai kutatások. (Történettud. Értekezések XXIV. évf. 1. sz.) 94 lap. Ára 2 kor.

Mészöly Gedeon: Bécsi Codex. 1. füzet. (Új Nyelvemléktár.) Latin-magyar szöveg. 8° 272 lap. Ára 8 kor.

**Morley J.*: Tanulmányok. Fordította: TARNAI JÁNOS. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetménye.) 320 lap. Ára 6 kor., kötve 7 kor.

*Simonyi Zsigmond r. t.: Jelentéstani szempontok. (Nyelvtud. Értekezések XXIII. köt. 3. sz.) 42 lap. Ára 1 kor.

*Szendrei János l. t.: Rónai Horváth Jenő r. tag emlékezete. (Emlékbeszédek XVII. köt. 7. sz.) Arczképpel. 11 lap. Ára 60 fill.

Szentpétery Imre dr.: A borsmonostori apátság árpádoki oklevelei. Négy hasonmás-táblával. 134 lap. Ára 4 kor.

*Szinnyi József r. t.: Jalava Antal k. tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. k. 10. sz.) Arczképpel. 16 lap. Ára 60 fill.

*Thailóczy Lajos r. t.: Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450—1527. (Magyar Történelmi Emlékek I. oszt. 40. kötet.) 442 lap. Ára 20 kor.

Vári Rezső: Történeti intézetek Rómában. 85 lap. Ábrákkal. Ára 3 kor.

Összesen 43 munka 654 $\frac{1}{2}$ iv.

A *csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

1. *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Ethnographia, Keleti Szemle, Közgazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Athenaeum, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Rundschau, Orvosi Hetilap, Hungary.

2. *Könyvkiadóvállalatok*: Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Magyar Közgazdasági Könyvtár, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudományi katalógus.

3. *Munkák*: a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) Gombos F. ALBIN: Középkori Krónikások. d) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopaediája. e) Corpus Nummorum, f) Corpus de Musica, g) Philosophiai Bibliotheca, h) Euler Összes Munkái, i) Bibliothèque Hongroise.

Az Igazgató-Tanáctól megszavazott segélylyel készülnek: BOGDÁNFY ÖDÖN: A vizierő, BALLAGI GEZA: XIX. századi névtelen röpiratok, PETRIK GEZA: Magyar Könyvészet, BÖHM KÁROLY: Philosophiai művei V. kötet.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

Ács, Kaszinó.

Aranyosmarót, Áll. főgimnázium.

Arad, Kir. főgimnázium.

Aszód, Gimn. könyvtár.

„ Állami főreáliskola.

Baja, Csisztercei főgimn.

„ Felsőkereskedelmi iskola.

„ Áll. tanítóképző.

Arad, Kölcsey-Egyesület.

Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. iskolák.

„ Közs. polgári fiúiskola.

Bártfa, Állami gimnázium.

„ Tanítóegyesület könyvtára.

Békés, Ev. ref. főgimnázium.

<i>Békéscsaba</i> , Ev. Rudolf-főgimn.	<i>Budapest</i> , VIII. ker. áll. főgimnázium fiókja.
„ Áll. felső leányiskola.	„ VIII. ker. Tanárképző-intézeti főgimnázium.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgimnázium.	„ IX. ker. áll. főgimnázium.
<i>Beregszász</i> , Állami főgimnázium.	„ IX. ker. Ref. főgimn.
<i>Besztercze</i> , Ev. főgimnázium.	„ X. ker. köbányai állami főgimnázium
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gimn.	„ X. ker. áll. főgimnázium
„ Áll. fels. leányisk.	Tisztviselőtelep.
„ Áll. polg. fiúisk.	„ II. ker. áll. főreáliskola.
„ Állami főgimn.	„ IV. ker. közs. főreálisk.
<i>Bonyhád</i> , Ev. főgimn.	„ V. ker. áll. főreáliskola.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algimn.	„ VI. ker. áll. főreáliskola.
<i>Brassó</i> , Evang. gimnázium.	„ VIII. ker. áll. főreálisk.
„ Görögkel. román főgimn.	„ Fővárosi nyilv. könyvtár.
„ R. kath. főgimnázium.	„ Iparostanoncziskola.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ József-Műegyetem
„ Áll. fels. keresked. iskola.	Könyvtár.
<i>Budapest</i> , Állatorvosi főiskola.	„ Kegyesr. Kalazantinum.
„ Angolkisasszonyok Intézete.	„ Keresked. Akadémia.
„ Bölcsészettan hallgatók segítő egyesülete.	„ VII. ker. áll. felső kereskedelmi iskola.
„ Orsz. Chemiai Intézet.	„ Képzőművészeti főisk.
„ Cziszt. r. Tanárképző.	„ II. ker. áll. polg. leányiskola.
„ Tud. Egyet. Könyvtára.	„ IV. ker. leánygimn. orsz. nőképző-egylet.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ VI. ker. áll. leánygimn.
„ Tud. egy class. phil. sem.	„ VI. ker. áll. felső leányiskola.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ Lipótvárosi Casinó.
„ Tud. egyet. philol. semin.	„ Ludovika-Akadémia.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ Magyar Gyermektanulm. társaság.
„ b. Eötvös-Collegium.	„ Meteorologiai Intézet.
„ Áll. felső Építőiparisk.	„ Mezőgazd. Múzeum.
„ VII. ker. Erzsébet-nőisk.	„ M. Mérnök- és Építészegylet.
„ I. ker. áll. főgimnázium.	„ Nemzeti Múzeum.
„ I. ker. főgimnázium Széchenyi-önképzőkör.	„ Norbertinum kormányzósága.
„ II. ker. kath. főgimn.	„ Növendékpapság egyházirodt. iskolája.
„ III. ker. állami főgimn.	„ Országos Levéltár.
„ IV. ker. Kegyesrendi főgimnázium.	
„ V. ker. áll. főgimn.	
„ VI. ker. áll. főgimn.	
„ VII. ker. ág. h. ev. főgimn.	
„ VII. ker. áll. főgimn.	
„ VII. ker. külső áll. főgimn.	
„ VIII. ker. áll. főgimn.	

<i>Budapest</i> , Pesti izr. elemi és polg. fiúiskola.	<i>Erzsébetváros</i> , Áll. főgimnázium.
„ Kath. Sajtóegyesület.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi főgimnázium.
„ I. ker. áll. elemi iskolai Tanítóképző.	„ Dr. Mosony Lipót-könyvtár.
„ I. ker. áll. polgári iskolai Tanítóképző.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Orsz. izr. Tanítóképző-intézet.	„ Áll. közs. s. főreálisk.
„ II. ker. állami Tanítónő-képző.	„ Érs. tanítóképző.
„ Kath. tanítónők országos egyesülete.	„ Városi könyvtár.
„ Technológ. iparmúzeum.	<i>Fehértemplom</i> , Áll. főgimnázium.
„ Ref. Theologiai Akad.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.	<i>Fiume</i> , Áll. főgimnázium.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	„ Áll. felső keresk. iskola.
<i>Csikszereda</i> , Róm. kath. főgimn.	<i>Fogaras</i> , Áll. főgimnázium.
<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.	<i>Gyergyószentmiklós</i> , Áll. főgimn.
<i>Csurgó</i> , Ref. főgimn.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgimnázium.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Gyöngy</i> , Ev. ref. gimnázium.
<i>Czepléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.	<i>Győr</i> , Kath. főgimnázium.
„ Áll. főgimnázium.	„ Áll. főreáliskola.
<i>Debreczen</i> , Ref. Főisk. anyakönyvt.	„ Városi közkönyvtár.
„ R. kath. főgimnázium.	<i>Gyula</i> , Kath. főgimnázium.
„ Állami főreáliskola.	<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgimn.
„ Keresk. tanintézet.	<i>Hajdúnánás</i> , Ev. ref. főgimn.
„ Csokonai-kör.	<i>Hátszeg</i> , Polg. iskola.
„ Ev. ref. főgimnázium.	<i>Hódmezővásárhely</i> , Ev. ref. főgimn.
„ Ev. ref. fels. leányisk.	„ Kenéz Sándor-féle könyvtár.
<i>Dés</i> , Kir. állami főgimnázium.	„ Városi közkönyvt.
<i>Detta</i> , Áll. polgári fiúiskola.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.	„ Áll. elemi népiskola.
„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.	<i>Ipolyság</i> , Áll. főgimnázium.
„ Áll. tanítóképző.	<i>Jászapáti</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Dicső-Szt.-Márton</i> , Olvasó- és társaskör.	<i>Jászberény</i> , Állami főgimnázium.
<i>Eger</i> , Érseki jogliceum.	<i>Jászkarajenő</i> , Farkas László könyvtára.
„ Kath. főgimnázium.	<i>Jászvóár</i> , Premontr. közp. könyvt.
„ Érsekmegyei könyvtár.	<i>Kalocsa</i> , Érseki főgimnázium.
„ Állami főreáliskola.	„ Érs. főgimn. ifj. könyvt.
<i>Eperjes</i> , Ág. ev. collegium.	„ Főszékesegyh. könyvtár.
„ Kath. főgimnázium.	<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgimn.
„ Széchenyi-kör.	„ Somogyvárm. könyvt.
<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgimn.	<i>Karánsebes</i> , Áll. főgimnázium.
	<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgimnázium.
	<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.
	„ Prem. r. főgimnázium.

<i>Kassa</i> , Állami főreáliskola.	<i>Kőszeg</i> , Kath. polg. tanítónőképző.
„ Áll. felső keresk iskola.	<i>Kotor</i> , Áll. elemi népiskola.
„ Püspökség könyvtára.	<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gimn.
„ Állami felső leányiskola.	<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.
„ Múzeum könyvtára.	„ Kath. főgimnázium.
<i>Kecskemét</i> , Állami főreáliskola.	<i>Liptószentmiklós</i> , Áll. polg. iskola.
„ R. kath. főgimnázium.	„ Áll. főgimn.
„ Városi könyvtár.	<i>Losoncz</i> , M. kir. áll. főgimn.
„ Ref. jogakadémia.	„ Áll. tanítóképző.
„ Felsőkereskedelmi isk.	<i>Lőcse</i> , Kir. főgimnázium.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. liceum.	„ M. kir. állami főreáliskola.
„ Áll. polg. és fels. ker. isk.	<i>Lugos</i> , Áll. főgimnázium.
<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Magyaróvár</i> , M. kir. gazd. akad.
„ Kir. kath. főgimnázium.	<i>Makó</i> , Állami főgimnázium.
„ Balatoni múzeum-egyes.	<i>Máramarossziget</i> , Helvét hitvall.
<i>Kézdivásárhely</i> , R. kath. főgimn.	„ liceum.
<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesbirtok igazg.	„ Róm. kath. főgimn.
<i>Kiskunhalas</i> , Ref. főgimnázium.	„ Áll. polg. fiúiskola.
<i>Kiskunfélegyháza</i> , Állami tanító-	„ Közművelődési ház
képző.	„ könyvtára.
„ Kath. főgimnáz.	„ Áll. tanítóképző.
„ Városi múzeum.	„ Áll. elemi iskola.
<i>Kismarton</i> , Katonai főreáliskola.	<i>Marosvásárhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
<i>Kispest</i> , Áll. polg. fiúiskola.	„ Áll. polg. fiúisk.
<i>Kisszeben</i> , Kegyesr. gimnázium.	„ R. kath. főgimn.
<i>Kisújszállás</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Medgyes</i> , Ev. főgimnázium.
<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.	<i>Mezőújr</i> , Ev. ref. főgimnázium.
„ Egyetemi könyvtár.	„ Áll. felső leányiskola.
„ Ev. ref. theol. facultas.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgimnázium.
„ R. kath. főgimnázium.	„ Kir. kath. főgimnázium.
„ Ev. ref. Kollegium.	„ Áll. felső-keresk. isk.
„ Unitárius főgimn.	„ Ev. ref. felső leányisk.
„ Tud. egyet. állattani int.	„ Borsodm. Múzeum.
„ Keresk. Akadémia.	<i>Modor</i> , Áll. tanítóképző.
„ Magyar irodalomtörtén.	<i>Munkács</i> , Állami főgimnázium.
„ seminárium.	<i>Nagybánya</i> , Áll. főgimnázium.
„ Áll. polg. fiúiskola.	<i>Nagybecskerek</i> , Közs. főgimn.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	„ Torontál vm. levél-
„ Áll. polg. leányiskola.	tári könyvtára.
„ Erdélyi múzeum-egylet.	<i>Nagyenyed</i> , Bethlen-főiskola
„ Egyet. class. phil. sem.	<i>Nagyigmánd</i> , Lelkeszi hivatal.
<i>Komárom</i> , Kath. főgimnázium.	<i>Nagykálló</i> , Állami főgimnázium.
„ Vármegyei könyvtár.	<i>Nagykanizsa</i> , R. kath. főgimn.
<i>Körmöcbánya</i> , Áll. főreáliskola.	<i>Nagykároly</i> , R. kath. főgimn.
<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.	<i>Nagykikinda</i> , Áll. főgimnázium.

<i>Nagykörös</i> , Ref. főgimnázium.	„ Áll. felsőbb leányiskola.
„ Közs. polg. leányisk.	„ Erzsébet-tudományegye- tem könyvtára.
„ Ref. tanítóképző.	
<i>Nagyőrce</i> , Áll. felső keresk. isk.	<i>Pozsonyszentgyörgy</i> , Kath. gimn.
<i>Nagyszalonta</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Privigye</i> , Kath. gimnázium.
„ Közs. polg. leányisk.	<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgimn.
<i>Nagyszeben</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgimnázium.
„ Ág. h. ev. főgimn.	„ Kath. főgimnázium.
<i>Nagyszentmiklós</i> , Áll. polg. fiúisk.	<i>Rutka</i> , Polgári iskola.
<i>Nagyszombat</i> , Érseki főgimn.	„ Vasúti tiszt. társaság.
<i>Nagyvárad</i> , Kir. jogakadémia.	<i>Sarajevo</i> , Magyar középiskola.
„ Kath. főgimnázium.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.
„ M. kir. áll. főreálisk.	„ Áll. tanítóképző-int.
„ Felső keresk. iskola.	<i>S.-A.-Ujhely</i> , Kath. főgimnázium.
„ Városi könyvtár.	<i>Segesvár</i> , Ev. gimnázium.
<i>Naszód</i> , Alapítványi főgimnázium.	„ Ev. tanítónőképző.
<i>Nyiregyháza</i> , Ág. h. ev. főgimn.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. főgimn.
<i>Nyitra</i> , Kath. főgimnázium.	„ Közkönyvtár.
<i>Ógyalla</i> , Csillagvizsgáló-intézet.	„ Ev. kerületi liceum.
<i>Oravicabánya</i> , Közs. főgimnázium.	<i>Sepsiszentgyörgy</i> , Ev. ref. Koll.
<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. Kaszinó.	„ Székely nemz. múz.
<i>Pallag</i> , M. kir. gazdas. Akadémia.	<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgimn.
<i>Pancsova</i> , Állami főgimnázium.	„ Ág. h. evang. liceum.
„ Népbank.	„ Ev. lyc. ifj. m. társaság.
<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági könyvt.	„ M. kir. állami főreáliskola.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	„ Állami felső leányiskola.
„ Kath. gimnázium.	„ Ev. tanítóképző-intézet.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	„ Honvéd főreáliskola.
<i>Pécs</i> , Püspöki jogliceum.	<i>Sümeg</i> , Állami főreáliskola.
„ Kath. főgimnázium.	<i>Szabadka</i> , Községi főgimnázium.
„ Pius alapítv. főgimnázium.	„ Közkönyvtár.
„ Szent Pál társulat.	„ Felső leányiskola.
„ Áll. főreáliskola.	„ Keresked. iskola.
<i>Petrozsény</i> , Áll. főgimnázium.	„ Milkó Izidor könyvtára.
„ Kaszinó.	„ Nemzeti Kaszinó.
<i>Poprád</i> , Kárpátegyesület.	<i>Szabolcza</i> , Kir. kath. gimnázium.
<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.	<i>Szamosújvár</i> , M. kir. áll. főgimn.
„ Ev. theol. akadémia.	„ Örmény muzeum- egyesület.
„ Eötvös József kör.	
„ Áll. tanítónőképző.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
„ Kir. kath. főgimnázium.	„ Ev. tanítóképző.
„ Ág. h. ev. liceum.	<i>Szászrégen</i> , Ág. hitv. ev. gimn.
„ Állami főreáliskola.	<i>Szászsebes</i> , Ev. gimnázium.
„ Felső keresk. iskola.	<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-kollegium.
„ Ev. theol. otthona.	<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgimnázium.

- Szatmár*, Kir. kath. főgimnázium.
Szatmárnémeti, R. kath. tanítónő-
képző.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgimn.
" Városi főgimn. önképzők.
" Áll. főgimnázium.
" Állami főreáliskola.
" Kereskedelmi felső iskola.
" Áll. felső leányiskola.
" Polgári fiúiskola.
Székelykeresztúr, Unit. gimnázium.
" Áll. tanítóképző-
intézet.
Székelyudvarhely, Ev. ref. Kolleg.
" R. kath. főgimn.
" Áll. főreáliskola.
Székesfehérvár, Kath. főgimn.
" Főreáliskola.
" Felső keresk. isk.
" Fejérvármegye
könyvtára.
" Múzeum.
Szeksárd, Állami főgimnázium.
" Tolnavárm. múzeum.
Szentes, Állami főgimnázium.
" Kaszínó-egylet.
Szentgotthárd, Áll. főgimnázium.
" Olvasóegyesület.
Szepeshely, R. kath. tanítóképző.
Szilágysomlyó, R. kath. főgimn.
" Kath. főgimn. Vörös-
marthy-Önképző-
köre.
Szolnok, Állami főgimnázium.
" Felső keresk. iskola.
Szombathely, Főgimnázium.
" Áll. főreáliskola.
" Kultúregyesület.
Tata, Kegyesrendi főgimnázium.
Temesvár, Kath. főgimnázium.
Temesvár, Áll. főgimnázium.
" Áll. főreáliskola.
" Áll. felső leányiskola.
" Áll. tanítóképző.
" Felsőkeresk. iskola.
Torda, Áll. főgimnázium.
Törökbecse, Állami polgári fiú- és
leányiskola.
Trencsén, Kir. kath. főgimnázium.
Turócszentmárton, Múzeumi tót
társaság.
" Áll. polg. iskola.
Ujpest, Áll. főgimnázium.
" Áll. polgári fiú- és leány-
iskola.
Ujverbász, Közs. főgimnázium.
Ujvidék, Kir. kath. főgimnázium.
" Gör.-kel. szerb főgimn.
Ungvár, Kir. kath. főgimnázium.
" Áll. polg. leányiskola.
" Áll. polg. fiúiskola.
" Siketnémák intézete.
Vác, Kegyesrendi főgimnázium.
Vágujhely, Áll. segély. izr. reálisk.
Versecz, Állami főreáliskola.
" Városi könyvtár.
Veszprém, Kath. főgimnázium.
Zágráb, Magyar társaság.
Zalaegerszeg, Felső keresk. isk.
" Áll. főgimnázium.
Zenta, Községi főgimnázium
Zilah, Ev. ref. Wesselényi-kolle-
gium.
" Áll. Tanítóképző.
Zombor, Állami főgimnázium.
Zombor, Városi könyvtár.
" Bács-Bodrogm. Történ.-
társulat.
Zsolna, Áll. főreáliskola.

VII. *Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.**

<i>Aix</i> , Bibliothèque de l'Université.	<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mívelődéstörténeti egyeslet.
<i>Akron, Ohio</i> , Magyar közművelődési egyeslet.	<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.
<i>Albany</i> , New-York State library.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Berkeley</i> (California), University Library.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Altertumsforschende Gesellschaft.	„ Gesellschaft für Erdkunde.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Kais. preuss. Stat. Bureau.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
„ Kais. Deutsches Archæologisches Institut.	„ Bibliothek d. Seminars für orientalische Sprachen.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	<i>Bologna</i> , Reale Accademia delle Scienze di Bologna.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univer.	<i>Bonn</i> , Verein der Altertumsfreunde im Rheinlande.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.
<i>Bécs</i> , Altertumsverein.	<i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Altertümer Schlesiens.
„ K. k. Hofbibliothek.	„ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer.
„ K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Brünn</i> , Mährische Landesbiblioth.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	<i>Brüssel</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
„ Seminar f. öst. Geschichtsforschung.	„ Société Numismatique.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	„ Société d. Bollandistes.
„ Kais. Akad. der Wissensch.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.
„ Kais. kön. Geol. Reichsanst.	„ Vallás- és közokt. min.
„ Zentralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.	„ Képviselőh. könyvtára.
„ Naturhist. Verein an d. Univ.	„ Egyetemi olvasókör.
„ „Nachrichten“ szerkeszt.	„ M. kir. földtani intézet.
„ Zoolog.-botan. Gesellsch.	„ Magyarhoni föld. társ.
„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.	
„ Ungar-Verein.	
„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	
„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.	
„ Bécsi magy. nemz. szövetség.	

* Az ellenséges államokban levők számára a cserepéldányok a szükséges mennyiségben félretétettek.

<i>Budapest</i> , Magyar Nemz. Múzeum.	<i>Darmstadt</i> , Histor. Verein.
„ M. N. Múzeum ásvány- öslénytani osztálya.	<i>Déva</i> , Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
„ M. Nemz. Múzeum érem- és régiség-osztálya.	<i>Dijon</i> , Acad. des Sciences et Belles Lettres.
„ Magy. Nemzeti Múzeum növénytani osztálya.	<i>Dorpat</i> (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
„ Műgyetemi olvasóköz.	„ Meteorol. Observatorium.
„ MagyarTörtén. Társulat.	<i>Drezda</i> , Kön. Sächsischer Alter- tums-Verein.
„ Népszerű főiskolai tanf.	<i>Dublin</i> , Royal Dublin Society.
„ Nemz. színház könyvt.	<i>Edinburg</i> , Royal Society.
„ Orsz. m. iparegyesület.	„ R. College of Physicians.
„ Földm. min. mezőgazd.- statiszt. oszt.	<i>Erlangen</i> , Physik. medicinische Societät.
„ M. kir. országos levéltár.	„ Kön. Universitäts-Bi- bliothek.
„ Országos m. k. statiszt. hivatal.	<i>Florensz</i> , Accademia della Crusca.
„ Föv. statisztikai hivatal.	„ Società Italiana di Antro- pologia e di Etnologia.
„ Műemlékek országos Bi- zottsága.	„ Bibl. Nationale centrale.
„ Magy. mezőgazd. szöv.	„ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
„ Kereskedelmi múzeum tudakozó intézete.	„ R. Istituto di Studi Supe- riori storico-pratici di Firenze.
„ Petőfi-ház könyvtára.	<i>Frankfurt a/M.</i> , Physikal. Verein.
<i>Bukarest</i> , Academia Romana.	<i>Frankfurt a/O.</i> , Naturwissenschaft- licher Verein.
<i>Calcutta</i> , Asiatic Society of Bengal.	<i>Genf</i> , Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
„ Indian Museum.	<i>Giessen</i> , Grossherz. Univ.-Biblioth.
„ Department of Commerce and Labor.	<i>Glasgow</i> , Library of university.
<i>Calcutta</i> , Indian Association for the Cultivation of Science.	<i>Görlitz</i> , Oberlausitzische Gesellsch.
<i>Cambridge</i> (Angolorsz.), Cambridge Philosophic. Society.	<i>Göttingen</i> , Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
„ Museum of Compara- tive Zoology.	<i>Graz</i> , Hist. Verein f. Steiermark.
<i>Catania</i> , Accademia Gioenia di Scienze Naturali.	„ Akademischer Leseverein.
<i>Cherbourg</i> , Société des Sciences Naturales et Mathématiques.	„ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
<i>Christiania</i> , Société des Sciences.	„ Bibliothek der k. k. Tech- nischen Hochschule.
„ Univers. R. d. Norvège.	<i>Gyulafehérvár</i> , Batthyányi-könyv- tár.
<i>Cincinnati</i> (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.	„ Alsófehérm. tört. rég. és termé- szettud. egyesület.
<i>Colombo</i> (Ceylon), Museum.	
<i>Danzig</i> , Naturforsch. Gesellschaft.	

- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherzogliche Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät der Wissensch.
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Altertums-Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen Seura
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Universitäts-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Irkutsk, Observatoire Magnétique et Météorologique.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Altertumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüring. Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
Kharkof, Société Mathématique.
Kiel, Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnten.
Kolozsvár, Máv. műhely „Összhang“ önképző, dal- és zeneegylet.
Königsberg, Physikalisch - ökonomische Gesellschaft.
Konstantinápoly, Magy. egyesület.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
Lemberg, Ossolinskisches Institut
 „ Universitäts-Bibliothek.
 „ Svčenko-Gesellschaft der Wissenschaften.
Liège, Institut Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lipscse, Museum für Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lisszabon, Académia Reale des Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
 „ „Jon“ a Journal of Electronics, Jonology, Radioactivity and Chemistry.
Losoncz, Közkönyvtár.
Lőcse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museums-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Lyon, Bibliothèque de l'Université.
Madrid, Acad. Reale de Sciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.

- Mainz*, Verein für Erforschung rheinischer Gesch. u. Altertüm.
Manchester, Literary and Philosphical Society.
Manila, Departement of the Interior. The Ethnological Survey for the Philippine Islands.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseille, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montana, Biological Station.
Montevideo, Museo Nacional de Montevideo.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
Mosztár, Magy. kultúregyesület.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbaiern.
 „ Kön. Technische Hochschule.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ Szász nemz. levéltár.
 „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egyeslet.
 „ Magy. kaszinó könyvtára.
Nagy-Várad, Biharmegyei régész. egyeslet.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
Nápoly, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di Storia Patria.
New-Haven, Yale Univers. Library.
New-York, Academy of Sciences.
 „ Amer. Geogr. Society.
 „ New-York St. Library.
 „ Americ. Mathem. Society.
 „ Americ. Museum of Natural Sciences.
Nürnberg, Germanisches Museum.
Nyitraújváros, Róm. kath. polgári főiskola.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Altertumsverein.
Ó-Szentanna, R. k. elemi népiskola tanítói és ifjúsági könyvtára.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Altertumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Penango-Monferrato, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
Philadelphia, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Porto, Academia Politechnica.
Pozsony, Természettudósok és orvosok egyesülete.
Prága, Museum des Königreichs Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.

- Prága*, Verein böhm. Philologen.
 „ Česky Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k.
 k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein
 für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u.
 Altertumskunde der russischen
 Ostseeprovinzen
Rock-Island, Illinois. Denkmann
 Memorial Library
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di
 Storia Patria.
 „ Direction générale de la
 Statistique.
 „ Società Italiana per il pro-
 gresso delle Scienze.
 „ Institut International
 d'Agriculture.
Rostock, Naturforschende Gesell-
 schaft.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ Missouri botan. Garden.
São Paulo (Brazília), Museo
 Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
 „ Bosn.-Hercegov. Institut
 für Balkanforschung.
Sendai, Jähaku Imperial University.
Simla (India), Archaeolog. Survey
 Departm. of India.
Spalato, K. kön. Archaeologisches
 Museum.
Stanford University, Cal. U. S. A.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
Stockholm, Kongl. Vitterhets His-
 torie och Antiquitets
 Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u.
 Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer
 Zweigverein des Vo-
 gesenclubs.
Stuttgart, Königliche öffentliche
 Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des
 Sciences.
 „ Comm. Imp. Archéol.
 „ Observ. Phys. Cent.
 „ Société Imp. Géogra-
 phique de Russie.
 „ Császári egyetemi
 könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi Ter-
 mészettud. társulat.
 „ Délmagyarországi Tör-
 tén. és Régész. Társ.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Torda, Magy. közművelődési ház.
Triest, Museo civico di Storie Na-
 turali.
Triest, Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srpska.
Ulm, Verein für Kunst und Alter-
 tümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Urbana, U. S. A. Library of the
 University of Illinois.
Varsó, Mathemat. - physikalische
 Abhandlungen.
 „ Société Scientifique.
 (Towarzystwo Naukowe
 Warszawskie.)
Velence, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle
 Scienze ed Arti.
Vaskoh, Görög-keleti román
 espresség könyvtára.

<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung.
„ Department of Agriculture of the United States of America.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára
„ Smithsonian Institution.	„ Egyetem könyvtára.
„ Indian Museum Nat. History Section.	„ Múzeum könyvtára.
„ National Geographic Society.	„ Horvát arch. társaság.
„ Department of Commerce and Labor. Bureau of Standards.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	<i>Zombor</i> , Görög-keleti szerb tanítóképző.
	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.
	„ Concilium Bibliographicum.
	„ Naturforsch. Gesellschaft

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A.

A háború a könyvtárral is érezteti hatását. Az olvasóterem látogatása, a könyvtár gyarapodása ennek következtében a múlt évhez képest visszaesést mutat. A külföldi csereviszonyból származó gyarapodás is csökkent. A nyomdák részéről beszolgáltatott kötelesepéldányok száma is apadt.

A könyvtár jelentékenyebb gyarapodásaként föl kell említeni VÁMBÉRY ÁRMIN igazg. és tiszt. tag hagyatékából származó keleti kéziratokat és munkákat, melyek Vámbéry Ármín fia, VÁMBÉRY RUSZTEM rendelkezése szerint jutottak az Akadémia birtokába.

A könyvtár személyzeti ügyeiben változás történt. HEINLEIN ISTVÁN könyvtártsízt egyetemi rk. tanárrá neveztetvén ki, helyébe az Elnök úr ö Excellenciája MUNKÁCSY MIHÁLY múzeumi könyvtártsízt alkalmazta.

A könyvtári munkálatokról, a könyvtár gyarapodásáról, forgalmáról a következő adatok tanuskodnak:

I. A könyvtár rendezéséről szóló adatok a következők: A rendezett tudománysszakok száma 55. Ezek 107,906 munkát foglalnak magukban, és pedig: Bibliographia 1524, Encyklopaedia 177, Philosophia 2284, Mythologia 168, Theologia 4995, Paedagogia 5462, Iskolai könyvek 9841, Szeptudomány 1629, Anthropologia 834, Jogtudomány 1525, Magyar Jogtudomány 3125, Politika 3284, Magyar Politika 4652, Magyar Országgyűlések irományai 371, Történelem 7154, Magyar Történelem 4453, Életírás 4797, Földrajz 1188, Magyar Földrajz 959, Térképek 959, Utazás 1633, Statisztika 1500, Schematismus 444, Hadtudomány 1251, Régészet 1795, Éremtudomány 269,

Mathematika 1934, Természettudomány 287, Természettan 1165, Vegytan 518, Természetráajz 147, Állattan 825, Növénytan 860, Ásvány- és Földtan 612, Gazdaságtan 5505, Orvostudomány 2813, Nyelvtudomány 3416, Classica-Philologia 1365, Görög irodalom 1010, Latin irodalom 1059, Új-latin irodalom 943, Magyar nyelvészet 840, Régi Magyar irodalom 703, Magyar irodalom 7573, Germán irodalmak 2575, Francia irodalom 1645, Olasz-spanyol irodalom 667, Szláv irodalmak 537, Keleti irodalmak 2159, Incunabulumok 476. Akadémiák és tudom. társulatok kiadványai 777, Magyar Tud. Akadémia kiadványai 440, Magyar folyóiratok 467, Külföldi folyóiratok 225, Bolyaiana 90.

A szakcatalogus áll 130 kötetből és 54 czédulatokból. Az általános czédula-catalogus 255 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: Vétel útján 764 mű 908 kötetben, 337 füzetben. Kötelespéldányképen 240 nyomda 5983 művet 1051 kötetben, 5125 füzetben, 101 zeneművet 103 füzetben, 52 térképet 2 kötetben, 4 füzetben és 49 lapon küldött be. Magánosok ajándékából 79 művel 47 kötetben, 54 füzetben gyarapodott a könyvtár. 98 hazai és külföldi tudományos társulatok, Akadémiák és testületek útján a gyarapodás 471 mű 215 kötetben, 479 füzetben. Az Akadémia saját kiadványaiból 33 művel 50 kötetben, 64 füzetben növelte a könyvtár állományát.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 246 napon volt nyitva, s ez idő alatt 2080 olvasó 3192 művet használt, míg házi használatra 134 kölcsönző 765 művet vett ki a könyvtárból.

Az Akadémia tagjairól készített érem- és plakettgyűjtemény az elmúlt évben következők plakettjével gyarapodott: ÖNODY ADOLF I. t., PLÓSZ SÁNDOR ig. t., PROHÁSZKA OTTORKÁR I. t., RÓMER FLÓRIS R. t.

A kéziratár összes anyagáról szóló Jakab Elek-féle catalogus-czédulák átvizsgáltattak, a helytelen rendszók megváltoztattattak és ehhez képest az egész catalogus újra rendeztetett. Hasonló módon átvizsgáltattak a kézirati művek egy részéről készült újabb catalogus-czédulák is, és azok, mivel két csoportban voltak, egy csoportba egyesítették, az elmúlt évek alatt készült czédulák az újabb czédulacsoportba betűrendben berakattak. Mivel a levelekről való újabb czédulacatalogus nyolcz külön csoportban volt, valamennyi levél-catalogusi czédula betűrendben egy csoportba rakatott össze; továbbá, mivel eddig az anyag nagyobb részénél csak a levélírók neve volt a rendszó, készítették czédulák a címzettek neve szerint is. A Jakab Elek-féle szak-catalogus-czédulák alapján elkezdett a kéziratár egész anyagának revisiója az egyes szakok szerint, az egyes jelzet-számok sorrendjében, megvizsgáltatván minden mű, illetve iratesomó. Így elvégeztetett a következő szakok revisiója: *Írók, Latin Codex, Magyar Codex, Napló, Történelem, Vegyes*. A kézirati művek és gyűjtemények újra való rendezése, lajstromozása, földolgozása tovább folyt. Így készült az *Írók* szakban 10 szám alatt elhelyezett művek-

ről, illetve gyűjteményekről 73 catalogus-czédula, a *Jogtudomány*-ban 2 számról 2 czédula, a *Levelek*-ben 5 számról 8, a *Magyar Codex*-ben 3 számról 3, a *Nyelvtudomány*-ban 2 számról 59, az *Országgyűlés*-ben 2 számról 33, a *Történelem*-ben 6 számról 309 czédula. 41 kutató 93 szám alatt elhelyezett művet, illetve gyűjteményt tanulmányozott. Szaporodott a kéziratár vétel útján a következőkkel: 1. Ifj. Holko Mátyás: *Collectanea*. 2. XVIII. századbeli részben eredeti oklevelek, levelek gyűjteménye (Holko-féle). 3. Beythe István prédikációjának és evangélium-magyarázatának másolata. 4. Zech (Czech) János keresz-telő-levele. Ajándéku adatott: 1. Koller Sándorné úrnő által: Zsoldos Ignác: *Egy Elhúnytak Levelei*; Zsoldos Ignác: *Töredékek Magam-és Kortársaimnak Életéből*; Adalékok Zsoldos Ignác Élet-töredékei-hez. 2. Mészöly Gedeon által: 1826. és 1833/34. országgyűlési beszé-dek (Mészöly András gyűjt.); 1839/40. országgyűlési beszédek (Mészöly András gyűjt.). 3. Császár Elemér által: Katona Bánk-bán-ja kézirati példányának másolata. 4. Özv. Katona Lajosné úrnő által: Katona Lajos kézirati hagyatékából egyetemi előadásaihoz és más munkáihoz való jegyzetek, vázlatok, készülő tanulmányok. 5. Szontagh Sándor által: Szontagh Sándor: *Visszaemlékezés iglói Szontagh Pálra*; ua.: *A dobsinai Szontagh-ház történetéhez*; ua.: *Szontagh Vilmos élet-rajzához*.

II. A Goethe-gyűjteményt a háború miatt kevesen látogatták. Az újpesti leányiskola növendékei csoportosan tekintették meg. Vásár-lás útján 10 kötet munkával gyarapodott.

III. A Széchenyi-múzeumot 1916-ban 55-en és két iskola növendékei tekintették meg. Állománya gr. Széchenyi Béla ajándéka-ból és vétel útján a következőkkel gyarapodott: 4 kép, 5 fénykép, 1 fényképalbum, 1 metszet, 3 ereklyetárgy, 8 kézirat, 15 mű, 2 kisebb nyomtatvány, 20 újság- és folyóiratszám.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára
számára 1916-ban vették:

Geschichtsquellen, württembergische. — XIX. Bd. *Urkunden-buch der Stadt Heilbronn*. III. Bd. (1501—1524.) Bearbeitet von Moriz v. Rauch. Stuttgart, 1916.

Jorga, N. Notes et extraits pour servir à l'histoire des crois-ades au XV. siècle. IV. sér. (1453—1476). V. sér. (1476—1500). Buca-rest, 1915.

Martens, G. Fr. Nouveau recueil général de traités. III. sér. Tom. IX. 1. livr. Leipzig, 1916.

Oxenstiernas, Axel Skrifter of Brefvexling. I. Afdel. 4. 5. Bd. Bref 1628—1630. Stockholm, 1909—15.

Quellen zur Schweizer Geschichte. Neue Folge. IV. Abt. Handbücher. 3. Bd. Basel, 1915.

Quellen und Forschungen der braunschweigischen Geschichte. VIII. Bd. Aus den Briefen der Herzogin Philippe Charlotte v. Braunschweig. 1732—1801. Mitgeteilt von Hans Droysen. I. Bd. 1732—1768 Wolfenbüttel, 1916.

Reichstagsakten, deutsche —. XIII. Band. 2. Hälfte. Deutsche Reichstagsakten. König Albrecht. I. Abt. 2. Hälfte. 1438. Herausgeg. von Gustav Beckermann. Gotha, 1916.

Theil, Rudolf u. *Werner, Karl*. Urkundenbuch zur Geschichte des mediascher Kapitels bis zur Reformation. Hermannstadt, 1870.

Die Urkunden des königl. Stiftes Emaus in Prag. I. Bd. Das vollständige Registrum Slavorum. Herausgeg. von L. Helmling und A. Horcicka. Prag, 1904.

Urkundenbuch, Hansisches —. XI. Bd. 1486 bis 1500. Bearbeitet von Walther Stein. München u. Leipzig, 1916.

Veröffentlichungen der historischen Kommission für Hessen und Waldeck. IX, 1. Die Klöster der Landschaft an der Werra. Regesten u. Urkunden. Von Albert Huyskens. Marburg, 1916.

Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 11. Bd. Korrespondenzen österreichischer Herrscher. Die Korrespondenz Ferdinands I. I. Bd. Familienkorrespondenz bis 1526. Bearbeitet von Wilhelm Bauer. — 14. Bd. Die Korrespondenz Maximilians II. 1. Bd. Familienkorrespondenz 1564. Juli 26.—1566. August 11. Bearbeitet von Viktor Bibl. Wien, 1916.

IX. *A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1916-ban.*

Az Akadémia 1915 december 31-én kimutatott vagyonából a szabad rendelkezésre álló alapítványok

összege volt	K 4,645.245'22
míg a tiszta vagyon volt	„ 601.994'87
összesen	K 5,247.240'09

A K 601.994'87 tiszta vagyonból leíratott az 1916. évi vagyonkezelési hiány

„ 4.100'20
„ 597.894'67, ehhez járul az 1916. évi rendkívüli bevételek fejében
„ 13.550'—

tehát K 611.444'67 tett az Akadémia tiszta vagyona 1916 december 31-én.

1916 december 31-én a szabad rendelkezésre
 álló alapítványok összege tesz . . . . . K 4,685.720·56
 ehhez járul még az Akadémia tiszta vagyona . . . . . „ 611.444·67
 úgy hogy összesen . K 5,270.165·23
 vagyon felett rendelkezik az Akadémia 1916 december 31-én.

Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő
 határozott rendeltetésű alapok:

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre
 fordítandók, vagy külön rendeltetéssel bírnak.

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Andrássy Dénes gróf	108.000 —	37.424·21
Bésán József	80.000 —	
Bródy Zsigmond	40.000 —	
Bulyovszky Gyula	4.000 —	
Bük László	14.000 —	
Dóra Szilárd	4.000 —	
Duka Tivadar	2.000 —	
Edl—Holczner	32.000 —	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000 —	1.115·84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000 —	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000 —	
Fabrizzy Sámuel emlékére tett alapítvány	277.000 —	11.899·73
Farkas István	4.000 —	
Peridun bey (akadémiai rész).	80.000 —	6.984·30
Gróf Festetics László	21.000 —	
Flór Ferencz és neje.	40.000 —	
Forster János	24.000 —	
Fraknói Vilmos	61.000 —	
Gorove László és István	22.000 —	
Ipolyi Arnold	26.837 —	
Kanizsai Károly	2.800 —	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000 —	
Kautz Gyula	4.000 —	
Kóczán Ferencz	28.000 —	
Kőrösi József alapítványa	8.000 —	2.458·88
Lederer Béla	10.000 —	
Lehr Albert	2.000 —	172·88
Lévay Henrik	20.000 —	
Lukács Móricz	40.000 —	
Marczibányi-nemzetség	8.400 —	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500 —	
Oltványi Pál	2.400 —	960 —
Ormódy Vilmos	10.000 —	800 —
Ortvay Tivadar	50.000 —	
Átvitel	1,132.937 —	61.815·84

	Tőkében koronaértékben	Kamat
Áthozat	1.132.937.—	61.815'84
Péczy József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsay József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000.—	2.098'60
Scitovszky János	31.000.—	
Semsey Andor	200.000.—	8.999'57
Székely kivándorlási alap	49.678'61	
Szilágyi István	4.000.—	1.600'—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Szőnyi Pál	23.000.—	3.906'74
Sztrókay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleki József	24.000.—	
Tomori Anasztáz	20.000.—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000.—	
Vályi Gyula	10.000.—	
Bojári Vigyázó Sándor	76.340'72	3.053'60
Vitéz-alap	2.100.—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000.—	
Wahrmann Mór	20.000.—	
Wodianer Albert	58.400.—	
„A“ alapítványok összege: 1.780.456'33		81.474'35

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:

Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap)	K 40.000.—
A Pesti M. Keresk Bank alapítványa saját kezelésében	„ 10.000.—
mely utóbbi alapítvány kamata minden öt évben a M. Földhitelintézetnél 2000 K összegben fizet- tetik be.	

„B“ alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	12.154'92
Ordódy István	4.613'20
Udvardi Cherna János	2.262'56
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	5.459'90
Reguly-alap	4.260'70
Tisztviselők nyugdíjalapja	45.582'68
Kovács Ferencz pályadíj alapítványa	14.631'07
Erzsébet királyné emlékmű-alap	30'36
Galgóczy Károly	2.302'25
„B“ alapítványok összege: 91.297'64	

Bevétele volt az Akadémiának 484.707 kor. 04 fill. (ebből országos dotatio 138.000 kor.), *kiadása* pedig 475.257 kor. 24 fill., maradt 9449 kor. 80 fill., mely a tiszta vagyont gyarapítja.

Adományokból befolyt 750 korona; pályadíjakra fordított 38.925 kor.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő f. é. 328. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1916/1917-ben.

Igazgató tagok :

GR. SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ. *Meghalt 1916 június 11.*

B. HORNIG KÁROLY. *Meghalt 1917 február 9.*

Tiszteleti tagok:

GÁLGÓCZY KÁROLY. *Meghalt 1916 október 23.*

P. THEWREWK EMIL. *Meghalt 1917 február 24.*

Rendes tagok :

ORTVAY TIVADAR. *Meghalt 1916 július 8.*

THALLÓCZY LAJOS. *Meghalt 1916 deczember 1.*

Levelező tagok :

FEKETE LAJOS. *Meghalt 1916 június 29.*

ZEMPLÉN GYÖZÖ. *Meghalt 1916 június 29.*

DÉCHY MÓR. *Meghalt 1917 február 8.*

RÁTZ ISTVÁN. *Meghalt 1917 február 28.*

CSOMA JÓZSEF. *Meghalt 1917 márczius 1.*

Külső tagok :

GENETZ ARVID. *Meghalt 1916 június ?*

RAMSAY VILMOS. *Meghalt 1916 július ?*

LESKIEN ÁGOST. *Meghalt 1916 szeptember 20.*

SALEMAN KÁROLY. *Meghalt 1916 deczember 13.*

DARBOUX GASTON. *Meghalt 1917 ?*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az 1917. évi Nagyjutalomról és Marczibányi-mellékjutalom odaitélése ügyében.

A M. Tud. Akadémia az 1917-ben esedékes Nagyjutalommal és a Marczibányi-mellékjutalommal a biológiai tudományok és az ásvány- és földtan köréből azokat a legjelesebb tudományos munkákat kívánja jutalmazni, melyek 1910-től 1916-ig bezárólag, tehát az utolsó hét évi cyklusban jelentek meg. Az ezen időközre eső munkák megbirálására és javaslattételre a M. Tud. Akadémia III. osztálya egy, Horváth Géza r. t. elnöklése mellett Koch Antal r., Schafarzik Ferencz r. és Istvánffy Gyula, Preisz Hugó l. tagokból álló bizottságot küldött ki, azzal a feladattal, hogy az a M. Tud. Akadémia ügyrendje XXXV. fejezetének 83—90. §-ai értelmében, valamint az alapszabályok I. fejezetének 1. §-a figyelembevétele mellett nemcsak az egyes szerzők által beküldött műveket, hanem az utolsó hét év alatt megjelent valamennyi többi munkát is beható bírálata tárgyává tegye, valamint hogy a két legjobb és megjutalmazásra kiszemelt munkáról jelentését az osztályhoz beterjeszsze.

Megbízataa szerint eljárván, az alulírott Bizottság tiszteletteljes jelentését a kitüntetésre kiszemelt munkákról ezennel a tekintetes Akadémia III. osztályának a következőkben terjeszti elő:

a Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaitélése ügyében kiküldött Bizottság javasolja a tek. III. osztálynak, illetőleg a Nagygyűlésnek

I.

a Nagyjutalomra vonatkozólag,

hogy a M. Tud. Akadémia az 1917-ik évi Nagyjutalmat dr. *Lóczy Lajos* r. tag: „A Balaton környékének geológiája” czimű (I—VIII. bevezető, továbbá 617 nagy 8° szövegbeli oldal, 15 eredeti tábla és 327 szöveggközti rajz) — a m. kir. Föld-

mivelésügyi, a Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumok, valamint néhai br. Hornig Károly, bibornok, veszprémi püspök és dr. Semsey Andor, főrendiházi tag, a M. Tud. Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagja támogatásával a Magyar Földrajzi Társaság kiadásában Budapesten 1913-ban megjelent munkájának ítélje oda.

Lóczy Lajos e művében világos nyelvezettel és valóban mesteri leírásokban ismerteti meg velünk a Balatonnak és környékének nemcsak geológiai alkotását, hanem annak fejlődéstörténetét is, mintegy élénk színekkel ecsetelt képekben vonultatván el szemünk előtt annak egyes korszakait.

Az *ó-paleozóoi* idők homályában bekövetkezett hatalmas gránit-intrusiók és ezek szomszédságában átkristályosodott üledékes kőzetek, a minők különösen a Szabadbattyán és Polgárdi körüli márványok, továbbá a Velencei-hegység, valamint egyéb Balaton-körüli, erősen gyűrődött meta-norph contactus-palák alkotják az egész táj legmélyebben feltárt alapkőzeteit. A közvetlenül rájuk telepedő *permi* formatio a benne talált szerves maradványaival ennek a területnek szárazföldisége mellett tanuskodik, a melynek felszínét tülevelű fák (*Ulmannites Rhodanus*) csoportjai tették változatossá.

E nyájas csendéletnek vége szakadt azután a *triasz* elején, a mikor az egész szóbanforgó terület a hatalmasan túlterjeszkedő tenger martalékává válik. A mediterrán, enyhe klimájú Thetis oczeánja nyelte el ekkor a Balaton- és Bakonyt nemcsak közelebbi, hanem távolabbi környékét is, a mint azt e korszak megszakítás nélküli lerakódásaiban talált, tisztán sósvízi faunáinak classikus maradványai bizonyítják. A világtenger emez uralmát követte ezután a *jura*, majd pedig a *kréta* időszakokon keresztül a kisebb kiterjedésű és különböző fenékmélységű tengerrészek váltakozó sorozata. — miközben a térszínnek némely része időlegesen szárazfölddé is kiemelkedett, a mint azt különösen a krétakor vége felé, az ajkai széntelepeket szolgáltató egykori szárazföldi síklápok dús vegetációjának szenesedett részei mutatják.

Az elemeknek egymással való tusája a most rákövetkező harmadkorban még a multakénál is hevesebbé válik és a száraz meg a víz közé mint harmadik hatalom fellép még a tűz is. Ezen elemi erők ide-oda húzása közben sűrűn és mélyrehatóan hasadozik meg a föld és különböző pontokon magasabbra torlódnak fel kérgének egyes sziklás rögei. Több egymás mellé sorakozó mélyedményt, tavat alkotva elfoglalja ekkor az édesvíz, — a melyben szunnyadó tüzesen folyó láva pedig felhasználva e legmélyebbre lenyúló hasadékokat, vulkáni formájú kúpokban és bazalt-lávaárakban tódul fel a felszínre. Így született meg a negyedkor hajnalhasadásakor búbajos keretével együtt a mi Balatonunk.

Ettől az időtől kezdve a jelenkorig nagyjából változatlanul maradt meg a Dunántúlnak domborzata s a csapadékok okozta erosiókn kívül csak még a szél az az erő, mely az újonnan kiformalódott területet mintegy beboronálja. Nem kicsinylendő energiával kapta fel ekkor szárnyaira az elporladó kőzetek por-szemeit a levegő, hogy majd odébb szélvédettebb domboldalakon és távolabbi sikokon mint *lősz*t ismét felhalmozza.

Így keletkezett a Dunántúl és az Alföld ismert *sárga földje*!

Ennek az aranyos kalászt és édesfűvű legelőt termő talaja csábitotta több mint ezer év előtt *Árpád* vezérünket és Belső-Ázsia hasonló geológiai alkotású Turáni-medencéjéből vándor-útra kelt harczedzett magyarjait arra, hogy a Duna és Tisza tájain új hazát alapítsanak. A régi és az új haza geológiai és physikai viszonyainak összehasonlító tanulmányozására pedig senki más hivatottabb nem lehetett, mint éppen *Lóczy Lajos*, a meny-nyiben annak idején hivatott tagja volt annak a keletázsiai tudomán-nyos expedíciónak, melynek szervezése és vezetése gróf *Széchenyi Bélának* mindenkoron elévülhetetlen érdeme.

Lóczy mélyszántású munkájának eme legrövidebbre szorított foglalatja úgy lebeg el lelkünk előtt, mint valami költői látomány! — Pedig mind az, a mit benne mond, a legteljesebb valóság, a tudomány minden rendelkezésre álló eszközével bebi-zonyítva.

Néhai jelesünk, *Börkh János* nyomdokain elindulva és fáradságot nem ismerve, 20 évnél többet szentelt életéből *Lóczy* e kedvencz területének, vagyis jóformán az egész Dunántúlnak geológiai átkutatására, e közben szinte patriarchális módon iskolát teremtve és a maga eszméjének nem kevesebb mint 32 munkatársat megnyerve, a kikkell a leirandó országrészt a geológiával szomszédos összes tudományszakok szempontjából is megvizsgáltatta. Végre megjelent ezek után maga a főmunka, *Lóczy Lajosnak* „A Balaton geológiája“ című monographiája oly kimerítő részletességgel, hogy az az újabb geológiai irodalomnak általában is kiváló díszére válik és abban messzire kimagaslónak mondható.

Szerző tudományos szakavatottságát és ritka kitartását e mestermű megírása körül a M. Tud. Akadémia nem jutalmazhatja méltóbban, mintha *Lóczy Lajosnak*, a magyar tudomán-nyosság kitűnő művelőjének a legmelegebb elismerését fejezi ki és ennek jeléül neki az 1917. évi akadémiai Nagyjutalom pálmáját odaítéli.

II.

A Marczibányi-mellékjuttalom.

A javaslatételre kiküldött bizottság a Marczibányi-féle mellékjuttalom nézőpontjából figyelembe vehető és magyar nyelven megjelent érdemes munkákat megvizsgálva, — midőn sajnálatát fejezi ki, hogy csak egy jutalomdíj odaítélése iránt tehet javaslatot, — egyértelmű megállapodással *dr. Hollós László*: „Magyarország földalatti gombái, szarvasgombaféléi“ című, 1911-ben megjelent, 248 negyedréti oldalra terjedő és öt tábla eredeti rajzzal és fényképpel, valamint egy térképpel felszerelt munkáját terjeszti a Tekintetes Akadémia elé.

„*Hollós László* a M. Tud. Akadémia támogatta abban a buzgó törekvésében, hogy a Magyarország földalatti gombái, szarvasgombaféléi című munkáját megírhasssa, a Kir. M. Természettudományi Társulatot pedig számottevő összeggel segítette, hogy ez a mű napvilágot is láthasson.“ (Mint ezt az Előszóban a munka kiadását vállaló Kir. M. Természettudományi Társulat akkori titkára, Ilosvay Lajos írja.)

Hollós László e könyvével egy törülmetszett magyar gombászati munkát szerzett s bár mintha csak kevésnek látszó fajt tárna elénk, a hazánkban gyűjtött s leírt 68 fajjal, mindjárt másképp ítélünk, ha 1. tudjuk, hogy Európának csak két országa előz meg e részt, 2. ha tudjuk, hogy a munka anyagának összegyűjtése mindenba igen kemény dió volt, és ha továbbá 3. számbaveszszük azt, hogy *Hollós* az úttörők által Magyarországról kimutatott 16 fajhoz — az ország egész területét felölelő czél-tudatos, hosszas utánjárást, kitartást követelő kutatásokkal még 52, idehaza előtte ki nem mutatott fajta és föl a föld méhéből.

Szerzőnk az ország gondos átkutatása folyamán oly sok termőhelyet mutat ki, hogy a nálunk termő két legjobb fajnak: a nyári, meg a fehér szarvasgombának elterjedését hazánk földjében — tanulságos térképbe berajzolva is feltünteteti; — de nem feledkezik meg a talajviszonyok méltatásáról sem, s e révén sajátos alkalmazkodását deríti ki a földalatti gombáknak, a mikor megállapítja, hogy a lösztalajon sohasem tudott földalatti gombát lelteni.

Az az érdekes körülmény, hogy egykori lakóhelye Kecskemét környéke maga 22 fajjal jutalmazta fáradságát: kézzelfoghatóan arra utal, hogy elterjedésük jóval nagyobb, semmint azt hitték, — másrészt pedig a sokféle tudományos érdekű faj mellett a legértékeseb termények sorába tartozó s „földi kenyér“ néven ismert ehető szarvasgombafajok elterjedésének körvonalozása még anyagi érdekeket is szolgálhat, s kutatásuk, gyűj-

tésük fejlesztése, termelésük támogatása további feladat gyanánt jelentkezhet a közeljövőben.

A gyakorlatias kérdéseket *Hollis* munkája második részében fejtegeti mindig közérthetően, úgy hogy a gyakorlat embere is teljes tájékozást meríthet könyvéből.

Hollis László a Nagy Magyar Alföld. gombaflóráját több mint 26 éve kutatja, s ez idő alatt szinte kétezer fajt hordott össze, köztük 300 újat is a tudományra nézve, — úgy hogy a Magyar Alföld — mely előtte gombászatiilag teljesen ismeretlen volt, — ma hazánknak gombászatiilag legjobban átkutatott területe.

Hollós azonban az Alföld részletes felkutatásával, Magyarország *Gasteromyceta*-féléinek leírásával és Magyarország földalatti gombáinak monographiában feldolgozásával még korántsem merítette ki munkássága körét s joggal számíthatunk még arra, hogy mykologiai tudását hazánk természeti viszonyainak kutatásában továbbra is értékesíteni fogja; ezért midőn az alólírott Bizottság *Hollós* munkáját a Marezibányi-díjra érdemesnek jelenti ki — nem mulaszthatja el, hogy egyben reményességének is kifejezést ne adjon, vajha a Magy. Tud. Akadémia részéről megnyilvánuló ez a jeles elismerés „a természet e hivatott kutatóját újabb tevékenységre“ indítaná.

Az alólírott bizottság ezek után tiszteletteljesen javasolja a M. Tud. Akadémiának, hogy *Hollós László* művét a Marezibányi-mellékjuttalommal megkoszorúzni méltóztassék.

Horváth Géza r. t.,
a bizottság elnöke.

Koch Antal r. t., *Preisz Hugó* l. t.,
bizottsági tagok.

Schafarzik Ferencz r. t., *Istvánffy Gyula* l. t.,
bizottsági előadók.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

II.

Jelentés a Marezibányi-pályázatról.

Az 1916-ban nyílt pályázatra kitűzött kérdés: „A fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szólásoknak és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázata“. Beérkezett egy mű, címe: „A magyar nyelv művelődés-

történeti emlékei“, szerzője dr. Kertész Manó, székesfővárosi főreáliskolai tanár. Bírálókul Simonyi Zsigmond r. t., Lehr Albert és a jelentéstevő levelező tagok küldettek ki.

A magyar nyelv szólásainak és szólástermészetű kifejezéseinek magyarázata tudományos nyelvészetünknek már szinte önálló ágává fejlődött. A nyelv állandó szókapcsolatainak: a szólásoknak jellemző sajátága, hogy alakilag szívéosan ellenállnak a változásnak, mivel állandóul egy fogalomnak, egy képzetnek helyettesítői s így egészükben mindig érthetők: tartalmilag azonban elhomályosodnak, a kiindulásul szolgáló képek kivesznek a tudatból és csak oly módon magyarázhatók, ha fölkeressük eredetük forrását: a múlt, sokszor a régmúlt életét, vagy a közelmúlt és jelen életnek olyan köreit, melyeket külön nyelvük, az osztálynyelv, elváltaszt a köznyelvtől. Minthogy ennek vizsgálata az érdekesnél-érdekesebb kérdéseket vetette fel és meglepő eredményekkel járt, azok a kutatóink, kik a nyelvtörténet művelődési határterületén jártak, mind számosabban foglalkoztak a szólásmagyarázattal. Így gyűlt az egyes kisebb cikkekből álló nagy anyag, melynek áttekinthető egészbe való foglalását célozta az akadémiai pályatétel.

A pályamunka szerzője rég ismert munkása e területnek. Nemcsak ismeri az eddigi eredményeket, melyeknek elérésében magának is tekintélyes része van, hanem művében igen sok, eddig részben elhanyagolt és mellőzött, részben fel nem ismert anyagot dolgoz fel. Hozzájárul a világos összefoglalás, a tetszetős csoportosítás s a színes, kellemesen folyó előadás, a mely művét arra teszi alkalmassá, hogy a szorosan vett szakkörökön kívül a nagyközönségnek, e tekintetben mindig élénk érdeklődését fölkeltsse és ki is elégítse. A szerző olyan művet alkotott, mely kitűnően kiegészíti Tóth Bélának nagyhasznú és közkedveltségű Szájzárul-szájra, Mendemondák és Magyar Ritkaságok kötetét.

A szólásmagyarázatok összefoglalásának két módja van. Vagy lexikonszerűen, külön czimek alatt tárgyalhatók az egyes szólások; vagy pedig tárgyi körök szerint összefoglalva. Az előbbi mód inkább tudományos kézikönyvül szolgálhat; az utóbbi, a tudományos érték minden csorbulása nélkül, hasznos és egy-szersmind kellemes olvasmányul.

A szerző az utóbbi módot választotta. A bevezetésben számot ad a tudományos elvekről, a szólások nyelvlélektani magyarázatáról, a művelődéstörténet nyelvtörténeti jelentőségéről, a kutatás és magyarázat módszeréről, szóval az egész tudományos készületről. Azután következnek a tárgyi körök, melyekből szólásaink eredtek: a paraszti élet, a konyha, a halászat és vadászat, a czéhek, az ipar, a kereskedés és vámok, a pénz és a mérték, a rovás és a számvetés, a vitézi élet, a játék, a nép

babonája és hiedelme, az igazságszolgáltatás és még néhány apróbb kör. Kutatásaiban lelkiismeretesen beszámol forrásairól, mind a nyelvekről, mind a művelődéstörténetiekről, úgyhogy műve kitűnő alapul szolgál további kutatásoknak is. Értékessé teszi a művet az is, hogy szólásainkat, mint a művelődés nyelvi emlékeit, nem tekinti elszigetelten csupán a magyar nyelv korlátain belül, hanem megállapítja a más nyelvekkel és más nemzetek művelődésével való kapcsolatot is; igaz ugyan, hogy ez irányban néha kissé tartózkodó és többször nem emlit tetszetős és kínálkozó kapcsolatokat, nyilván azért, mivel nem ítélte őket kétségtelenül bizonyosaknak.

Eredményei általában elfogadhatók és tudományosan igazoltaknak vehetők; alig lehetne egyet-kettőt említeni, mely nem elég meggyőző, a melyet azonban a jelentéstevő bíráló sem tud mindig jobbal helyettesíteni. (23. l. *összerúgták a patkót*: nem a szabadban, hanem az istállóban egymás mellett álló lovak; 25. l. a *szörén-szárán*: *szörén-szálán* magyarázat nem meggyőző; 32. l. az *ösztön* nem ökörhajtó vessző, hanem a mint a bivalyosoknál ma is látni, szurkáló bot; 34. l. *kereket öld* nincsen megmagyarázva; 35 l. *összeakasztották a tengelyt*, nem a szembenjövők, hanem az egymás mellett menők teszik; 43. l. a *szemeszedett* búzát nem a polyvából válogatják ki, hanem a már tiszta, szelelt, fölözött búzából; 48. l. a tüzesiholás magyarázata nem helyes; 61. l. a halászhorogra nem *étetöt*=mérget vonnak fel, hanem csalétket; 69. l. nemcsak apró-, hanem nagy vadat: szarvast, disznót is fogtak hálóval; 74. l. a vaddisznó nem felső fogához feni agyarát, hanem igenis csattogatja fogát, agyarát pedig a földhöz, fa oldalához feni; 114. l. nem *vizi*, azaz folyóvizen álló malmoktól vették el a vizet, hanem szárazon álló, egyugyanazon, patak mentében álló *patákmalmoktól*; 120. l. a *próbakő* nem palatábla, hanem az ú. n. lídiai kőnek nevezett kvarcztábla; 153. l. a *számrovás* minden gazdálkodó népnek eredeti sajátja, nem kell átvételt föltenni; 176. l. értékes volna a *puzdra* és a *tegez* használatának különbségét kétségtelen adatokkal bebizonyítani; bizonyos, hogy külön tokja volt az íjnak, régi rajzokon is látható, külön a nyílnek; a nyelvtörténeti adatok azonban nem elég világosak; 183. l. nem kétségtelen, hogy a *hajítófa* fegyver volt; 211. l. hogy a félszemű embert vaknak is mondja a nép, abból nem következik, hogy a *kokozka* egy szemét is vaknak lehessen magyarázni; 217. l. *csízió* és *kalendarium* nem teljesen azonos; 283. l. *háztüznézni* eredetileg nem a házasulandó legény ment, hanem a kiválasztott leány szüleinek bizalmasai a legény házába: van-e háza, tüze, van-e mire vinni az asszonyt).

A szerző a végszóban jelzi, hogy a végleges munkához

pontos tárgymutatót csatol s hogy lehetőleg rajzokkal fogja kísérni magyarázatait. Ez nagyon helyes és szükséges dolog, mert többet mutat a rajz, mint a legpontosabb szöveg, hiszen a szólások legtöbbje valódi szemléleten alapul s ezért szemléltetés nélkül meg sem érthetők, mivel a tárgyak, melyekhez fűződnek vagy teljesen kivesztek már a használatból, vagy a legtöbb ember előtt ismeretlenek.

A pályázati feltételek tervrajzot és egy-két kidolgozott fejezetet követelnek s a legjobbnak ítélik oda a munka megírásával való megbízást. Szerzőnk teljes és kész könyvet ad, mely bővíthető lesz a jövőben, mivel az anyag kimeríthetetlen.

A mű tudományos megbízhatóságánál, tartalma anyagánál, előadásának jóságánál fogva önálló értékű, és nyeresége nemcsak nyelvészeti szakirodalmunknak, hanem a művelt nagyközönség számára való közérdekű irodalomnak is. Kíváncsok, hogy minél előbb meg is jelenjék.

A bírálóbizottság véleménye szerint tehát a mű, mint egész is elfogadható s a kitűzött pályadíj szerzőjének odaitélhető.

Budapest, 1917 április hó 16.

Tolnai Vilmos l. t.
előadó.

Simonyi Zsigmond r. t.
Lehr Albert l. t.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

III.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A bizottság azt javasolja, hogy az 1916. évi Sámuel-díjjal *Sebestyén Irén*nek „Finn jelzős szerkezetek“ cz. értekezése (Nyelvtud. Közl. XLIV.) jutalmaztassék meg. E dolgozat nemcsak a mai, hanem a régi finn nyelvnek is alapos ismeretéről tesz tanúbizonyságot. A szerző mintaszerű nyelvtörténeti módszerrel tárgyalja feladatát s több kérdést új világításban mutat be. Különös elismerést érdemel annak sikerült bebizonyítása, hogy a finn jelzőnek az a mai sajátága, hogy a jelzett szóval számban és esetben egyezik (a minék a finn-ugor nyelvek közül még csak a lappban vannak nyomai), nem okvetlen balti vagy germán hatás eredménye, hanem megmagyarázható finn nyelvtörténeti alapon, minden külső nyelvi hatás nélkül is.

Dicsérettel való kitüntetésre ajánljuk a következő három dolgozatot:

Benigny Gyula: „Az ó- és új-iráni nyelvek szórendjéről“ (Nyelvtudomány V. és VI.). A terjedelmes értekezés a tárgyalt nyelvek terén való alapos tájékozottságra mutat s igen érdekes eredményeket vezet le. — *Párel Ágost*: „A legújabb vend irodalom nyelve“ (Nyelvtudomány VI.). E dolgozatban a szerző szép nyelvészeti készséggel s a hazai szlovén irodalmi nyelv alapos ismeretével mutat rá ez irodalmi nyelv terén észlelhető törekvésekre, a melyek ez irodalmi nyelvet az osztrák szlovén irodalmi nyelvhez közelebb hoznák és így népies jellemétől megfosztanák. — *Kilár István*: „A magyar kódexeknek nyelvi sajátosságai“. (Nyelvészeti Füzetek, 74. sz.). A szerző azon eljárással szemben, a mely egy-egy kódexünk nyelvét valamely ma élő nyelvjárásban keletkezettnek állítja, kimutatja, hogy kódexeinket a jelenleg élő nyelvjárások területére korlátozni nem lehet, mert csakis nyelvjárási, illetőleg nyelvi sajátágokról beszélhetünk. Ez elv alapján tárgyalja aztán a kódexek fontosabb hangtani sajátosságát.

Szinnyei József r. t.,
Simonyi Zsigmond r. t.,

Asbóth Oszkár, r. t.,
Petz Gedeon l. t.
Melich János l. t.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

IV.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

(A jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására.)

Beérkezett két pályamunka. Az 1. sz. jeligéje: „A háború a gazdasági élet egyetlen ágában sem okozott oly nagy pusztítást stb.“ Terjedelme 99 oldal. Rövid, újságzikkellegű bevezetés után, a mely pongyola iránya mellett sok helyt érthetetlen, Magyarország (5—71. lap), a „Magyar-Osztrák Monarchia“ (72—83. lap), majd Németország (84—93. lap), végül az ellenséges és semleges államok (94—99. lap) külkereskedelmi forgalmát ismerteti, csaknem kizárólag az 1913. évig terjedő, tehát a jelenlegi háborút megelőző évekre vonatkozó adatok alapján, túlnyomórészt a magyar kir. központi statisztikai hivatalnak közkezen forgó kiadványai felhasználásával, azonban sehol a forrás megnevezésével. Irodalmi tanulmányoknak a munkában semmi nyoma. Hogy milyen hatása van a háborúnak a külkereskedelem alakulására általában, azzal nem foglalkozik. Nem uralkodva az anyagon, elmerül a fásztó részletekbe, a mely az egész kérdés áttekint-

hető feldolgozását tette lehetetlenné. A hivatalos kiadványokban feltalálható száraz részletezéseket átvéve, az adathalmazból nem törekszik egyetemes szempontokat érvényesítő, tudományos értékű következtetések levonására. A háború előtti időszakra vonatkozó külkereskedelmi adatokból megállapítja az elmaradt forgalmat az ellenséges államokkal, majd vizsgálja, hogy milyen volt főképp a semleges államokkal és a velünk szövetséges államokkal a forgalom. Ezt bárki bármikor minden tudományos búvárkodás nélkül a magyar és osztrák külkereskedelmi statisztikából leolvashatja. Sőt jobb, ha maga nézi meg, mert megbízhatóbb képet nyer, mint a minőt a munka nyújt. Így pl Nagy-Britanniából a behozatal legfontosabb áruí közé sorozza 1911-ben (23. lapon) az ónérczet, a mely csak 628,000 K értékben szerepel, de nem említi a nyers kaucsukot 1.490.000 K, a pamutfonalakat 1.369.000 K, a drágaköveket és igazgyöngyöket 1.900.000 K stb. értékben. (L. Az 1913. évi külkereskedelmi forgalom 56 lap.) Ezt csak azért említjük meg, hogy rámutassunk, mennyire elhibázott dolog az anyagon való uralkodás hiányában a részletekbe való túlságos elmélyedés az általános és egyetemes jelenségek kiemelése helyett, a minek megállapítása éppen a tudományos kutatás feladata.

Noha szerző jobb sorsra érdemes, fárasztó munkájával tudományos értékű munkásságot nem fejtett ki, az egyes árunemek forgalmára vonatkozó fejtegetései szakszerűek és az áruforgalmi statisztikában való jártasságát mutatják, a mit a munkához csatolt táblázatok és szép graphikai rajzok is igazolnak. A dolgozat a pályakérdés megoldásának nem tekinthető.

A 2. számú pályamunka, melynek jeligeje: „Energia“, sokkal terjedelmesebb (412 oldal ugyancsak ívalakban) és az anyag feldolgozásánál annak tervszerű beosztására törekszik. Fejtegetéseinél irodalmi tanulmányokra támaszkodik.

Rövid bevezetés után, a mely gyermekes, bombastikus és nagyrészen érthetetlen (13. lap), az általános részben a jelenlegi háború befolyását a külkereskedelem alakulására általánosságban törekszik vázolni, a mely része a munkának sikerültebbnek mondható, noha gyakorlatlan, kezdő író tollára vall. Az anyag gazdaságos feldolgozása és elrendezése meghaladta írójának erejét.

A második részben a jelenlegi háború befolyását a külkereskedelem alakulására országonként részletezi, a középponti hatalmakhoz, az ententehez és a semlegesekhez tartozó országok csoportosítása szerint. Majd az Észak-Amerika, Közép- és Dél-Amerika, Dél- és Kelet-Ázsia, Ausztrália, Közép- és Dél-Afrika gazdasági körzetéhez tartozó országokét.

A feldolgozandó anyag tömege minden rostálás és kritika nélkül, hevenyészve van lerakva és összehalmozva a munkában.

(Így pl. nem való tudományos munkában a kiviteli tilalom alá eső árúk nagy tömegét felsorolni.) A lényegesnek elválasztását a lényegtelenről az olvasóra bízva, a mi a munka áttekinthetőségének rovására megy. A dolgozat jelen alakjában zavaros, kuszált. A források idézése rendszertelen, nem következetes, a mi az ellenőrzést lehetetlenné teszi és a fides penes auctorem elvének elfogadására késztet. Iránya kiforratlan, sietős, pongyola. Úgy látszik, nem volt pályázónak elég ideje tömörebben írni, az anyagot áttekinthetőbben és gondosan feldolgozni.

A kérdést bár sokkal szélesebb alapon tárgyalja, mint az 1. sz. pályamunka és a pályakérdést is helyesebben fogta fel, és bár nagy szorgalommal készült a kérdés megoldására s a csatolt nagyszámú graphikai rajz is méltánylást érdemel: az abszolút tudományos mértéket távolról sem üti meg.

Mint hogy azonban szerző bizonytságot szolgáltat arra, hogy a feladattal meg tudna birkózni, ha kellő idő állana rendelkezésére, indítványozzuk, hogy a jutalom ezúttal ki ne adassék, de a pályakérdés újra kitűzessék 1918. évi december 31-én lejáró határidővel.

Budapest, 1917 április 5-én.

Fellner Frigyes l. t.

Buday László l. t.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

V.

A Történelmi Bizottság jelentése a Bük-pályázatról.

1. A Bük László-alapból 1916 december 31-iki határidőre ötödizben nyílt pályázatként hirdetett következő kérdésre: „*A török uralkodás története hazánkban*“, a kitűzött határidőre dr. Császár Mihály pozsonyi állami főreáliskolai tanár nyújtott be tervrajzot és egy kidolgozott fejezetet. Tervrajza, mely a majdan megírandó könyv egyes fejezeteinek puszta felsorolása, Salamon ismert könyvén alapszik, de az anyag elrendezése Császárnál áttekinthetőbb, mert a szabatosabb csoportosítás következtében önálló fejezetekké váltak nála olyan vonatkozások is, melyek Salamonnál alárendelt jelentőségű részletek voltak. Főhiánya azonban a politikai és hadi történet mellőzése, a területi változások történetének alárendeltsége; viszont fölöslegesek a tervezet I. könyvének 1526 előtti fejezetei. A mutatvány *A török közoktatásügy Magyarország hódolt területén 1543—*

1686. címet viseli. Dolgozata alig egyéb adatesoportositásnál, török iskolahelyek és iskolafajok szerint; forrásapparátusa csekély, még Karácson: Török-magyarokori oklevéltárát sem ismeri, tárgyalási módja sem elég tudományos. A nyílt pályázat a tervezet és a fejezet alapján eredményre nem vezetvén, a Történelmi Bizottság az alapítvány szabályzatának rendelkezése szerint egyenes megbízásról fog gondoskodni.

2. A Bük László-féle alapítványból soron levő 8. számú pályatételre, a Rákóczi-fölkelés történetére, a bizottság az alapítványi szabályzat 2. pontja értelmében egyenes megbízást javasol adni és a mű megírásával *dr. Márki Sándor* kolozsvári tud. egyetemi ny. r. tanárt, a M. Tud. Akadémia r. tagját javasolja megbízni. A munka elkészülésének határideje *dr. Márki Sándor* r. t. nyilatkozata alapján 1919. év december 31-ével állapittatik meg.

3. A bizottság továbbá a nevezett alapítványból legközelebb kiirandó 9. számú utolsó tételre: Magyarország és Erdély története II. József trónraléptéig, már most javasol ugyancsak a szabályzat 2. pontja értelmében egyenes megbízást adni és a mű megírásával *dr. Marczali Henrik* budapesti tud. egyetemi ny. r. tanárt, a M. Tud. Akadémia I. tagját javasolja megbízni. A munka elkészültének határideje *dr. Marczali Henrik* úrral egyetértőleg 1922-ben állapittatik meg.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

VI.

Jelentés a Gorove-jutalomról.

Mátyás király és II. Ulászló udvartartásának feldolgozása után, mintegy a sorozat kiegészítéséül tüzetett ki a *Gorove-pályázat* tételéül II. Lajos király udvartartása. E pályázatra egyetlen pályamű érkezett be „*Regnum venale, cito peritulum*“ jelige alatt, 170 írott folio lapon.

Ez a mű elrendezésében és feldolgozásának módjában szorosán csatlakozik a II. Ulászló udvartartásáról írott munkához. Szerző bennük feldolgozta az Engel és Fraknoi kiadta 1525. és 1526-ik évi számadáskönyveket és buzgalommal kutatott az országos levéltárban. E három forrásból merítette az anyag legnagyobb részét, de e mellett lelkiismeretes gyűjtésről tanuszkodik a felhasznált széleskörű irodalmi anyag és a Nemzeti Múzeum levéltára törzsanyagának és családi levéltárainak, a bécsi Haus-

Hof- u. Staatsarchiv-nak és az Esztergomi káptalan magánlevéltárának bőséges kiaknázása. Ha ehhez hozzáteszszük még, hogy szerző az Egyetemi Könyvtár kéziratait és a Magy. Tudományos Akadémia másolatait is használta, ezzel tanúságot teszünk arról, hogy lelkiismeretes és módszeres kutató munkájával van dolgunk, a ki anyagának gyűjtésében nem riadt vissza a fáradságtól. Jegyzeteinek nagy levéltári apparátusából kitűnik, hogy még ott is, a hol csak mellékesnek látszó megjegyzésekre szorítkozik, a pozitív adatok szilárd alapján áll. Egyes jegyzeteiben igen becses forrásanyagot gyűjtött össze. Az anyaggyűjtés szempontjából tehát csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk e műről, a mely tudós, tárgyáért lelkesedő szerzőre vall.

Kevésbé sikerült azonban a nagy anyagnak feldolgozása, formába öntése. E tekintetben a munkán bizonyos egyenlőtlenség tapasztalható. A szerző láthatólag küzd magával, hogy mit vegyen föl a szövegbe és mit szorítson a vonal alá, meggyőződése azonban nem elég erős és döntése a szöveg rovására nem szerencés.

Az udvarral kapcsolatosan természetesen elsősorban annak élő és cselekvő személyei foglalkoztatják: a királyi pár, az országnagyok, a tudósok, az alsóbbrendű személyzet le egészen az étekgfók, pohárnokok, familarisok, udvarnokok és apródok soraiig. Szerző azonban úgy gondolja, hogy az ismert urak jellemzésére csak néhány szóval térhet ki, a mi a művészi feldolgozás szempontjából téves és sajnálatos álláspont. Igaza van ugyan, hogy minden egyes szereplőről nem adhat életrajzot, de bővebb jellemzésükkel, a mely esetleg egyes korábbi életrajzi adatok közlését is szükségessé teszi, mégsem lett volna szabad adósunknak maradnia. Munkája olvasásra szánt önálló alkotás, a szerzőben van is elég színező tehetség, nem kellett volna tehát a dolgot úgy felfognia, hogy a mi másutt meg van írva, arról legfeljebb odavetve emlékezhetik meg.

Ezt a kifogásunkat főképp a „személyzet“-ről szóló fejezetével szemben hangoztatjuk. Ez a fejezet jelen alakjában csak vázlat, a melyből hiányzik az élet melege. Nem látjuk a különböző csoportokat, intrikájukat, törekvéseiket, csak a bábokat, a kik a darabot játszották. Ezen a hiányon a szerző még segíthetne.

Még élesebbé válik ez a vázaltszerűség a fejezet végének áttanulmányozása után. Szerző az alsóbbrendű udvari személyzet felsorolására majdnem ugyanolyan gondot fordít, mint a kimagasló vezető egyéniségek beállítására. Gondosan összegyűjti a számadáskönyvekben és az okmányokban előforduló étekgfók, pohárnokok, udvarnokok és apródok neveit, a nélkül, hogy pusztán nevükön kívül egyebet is tudna mondani róluk. Nem kárhozzátjuk ezzel fáradságos munkáját, de úgy hiszszük, hogy a fel-

dolgozás kedvéért ezeket a névsorokat elég lett volna a reájuk vonatkozó forráshelyek megnevezésével együtt jegyzetben vagy függelékben adni. Így mégis kissé különös, hogy a 170 lapnyi munkának 15 lapja, tehát közel tizedrésze ilyen a szövegben közölt pusztá névfelsorolás.

Mennyivel szerencsésebb a szerző eljárása a következő, a tudományos életet jellemző fejezetben! Itt szerzőt olyan szeretet fűzi tárgyához, hogy tehetsége korábbi merev elvein áttör. Emberek és csoportok, központok és idegen befolyások az őket megillető méltatásban részesülnek. Legfeljebb azt jegyezzük meg, hogy Piso két levele Erasmus Rotterodamus hatásának jellemzésére teljes terjedelmében szintén függelékbe való s a szövegben a levelek történeti tanulságát kellene feltüntetni.

Nem elég meggyőző és plastikus a pénzügyről szóló fejezet. E fejezettel szerző azt akarja bizonyítani, hogy a rossz pénzügyi igazgatás miatt az udvar nem irányíthatta közéletünket. Csakhogy a tétel bizonyítása szintén vázlatos, a meggyőző eleveniséget nélkülöző. Hogy egyebet ne említsünk, a bányászati jövedelem elhanyagolt voltát rövid lapnyi száraz adataival jellemzi, holott különösen éppen ezen a ponton lett volna alkalom a finantiák desolált kétségbeejtő szervezetlenségére rámutatni s az államnak a bányákból származó jövedelmével szembeállítani azt a nagy hasznót, a melyet a Thurzók, Fuggerek stb. nyertek a bányauzemből.

A diplomatiánál sem ártott volna követségben járt uraink ezirányú tevékenységét kissé behatóbban ismertetni; rámutatni az ügyre, a melyben eljárak és feltüntetni az eredményt, a melylyel követségük járt.

Legyen szabad ezek után még a stilus némely sajátságaira is utalnunk. A szerző színezésre törekszik s a mint fentebb kiemeltük, erre van is tehetsége. Vannak azonban esetek, a mikor ez a törekvés bizonyos erőltetett keresettségre csábítja, a miből ismételtlen szokatlan kapcsolatok, banalis szóvirágok támadnak. Szereti „*lobogtatni*“ humanistáink lelkesedését; tudósai lobognak, Cuspinianus plane „*lobogva lobogott*“ (82. l.). Szokatlan a „*jól megvetett asztal*“ is. Leginkább azonban ott visszás ez a keresettség, a hol a szerző nagyobb lendületet akar adni szavainak. A befejezésben pl. ez áll: „Ilyen volt Lajos udvara. Valami fájó rosszullét *zsibongott* benne. Tornyai még ott ragyogott a Hollós Mátyás hírnevének fénye. Benne sok idegen akarat *morajlott*...“ A bevezetésben meg így jellemzi a humanistákat: „S bár egyre erősebben ragyogott arcukon az *emberméltóság sugara*, *rajtuk* ült az új szellem *küzdelmes hajnala* is“.

Végül nem hallgathatjuk el, hogy a szerző nem méltatta eléggé figyelmére Fraknoi Vilmosnak „II. Lajos és udvara“ cz.

dolgozatát (Budapesti Szemle 1876.). E rövid, de igen élénk és tanulságos rajzot a szerző szerkezet és egyes szempontok tekintetében például vehette volna.

Szerzőnek a pályamunkát a közzététel előtt stílus és szerkezet tekintetében alaposan át kell dolgoznia, mert mai alakjában a felelősséget érte nem vállalhatnók. Azonban lelkiismeretes és eredményes munkája megérdemli a jutalmat. Javasoljuk tehát, hogy a Gorove-díj az egyetlen beérkezett „Regnum venale, cito perituum” című pályaműnek adassék ki.

Budapest, 1917 márczius 30.

Angyal Dávid I. t.

Domanovszky Sándor I. t.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

VII.

Jelentés a Kautz—Schreiber-jutalomról.

A Schreiber Ignác kir. tanácsos által Kautz Gyula nevére tett alapítvány kamataiból alakított nemzetgazdaságtani pályadíjra az Akadémia ügyrendjének 14. §-a értelmében minden harmadik évben nyílt pályázat hirdetendő. A díj csak abszolút becsű munkának ítéltető oda. A múlt év végére hirdetett ilyen pályázat során egyedül Fodor Lajos veszprémi m. kir. állami felsőkereskedelmi iskolai tanártól érkezett tervezet, melynek tárgya: „List Frigyes viszonya Magyarországhoz és munkásságának hatása hazánkban”. A tervezet két kidolgozott fejezetből és más hét fejezetnek szabatos címeiből és kevésbé szabatosított, csak általánosságban, de így elég bőven jelzett tartalmának ismertetéséből áll. A bírálók feladata ez esetben nem lehetett más, mint hogy úgy a tervezetet, valamint a kidolgozott fejezeteket áttekintsék és érdemlegesen megvizsgálják abból a célból, hogy megállapítsák, vajjon a pályázónak képessége, készsége és egyéniségének elfogadhatósága a munka megírásával leendő megbízás szempontjából megüti-e a kellő mértéket?

A bemutatott két fejezet arról tanuskodik, hogy a pályázó a közgazdasági kérdések irodalmi feldolgozásához szükséges készletséggel bir. Tárgyának irodalmi segédforrásai tekintetében nem tájékozatlan. Maga a feldolgozás kevésbé kielégítő. Irálya nem elég tömör, nagyon is újszerű, a mi az általában magyaros stílusnak valami erőltetett idegenszerűséget kölcsönöz. A tartalom laza szerkezetű, könnyen érzékelhető, egységesebb képet nem nyújt, de annak megfelelő gonddal való átszerkesztése —

főleg a számtalan ismétlés elejtésével — az alapgondolatok kidomborításához vezethet.

Arra nincs szükség, hogy List Frigyesnek a korabeli hírlapi-irodalomunkra való hatását az egyes sajtótermékek czikkeinek elemzésével, vagy kivonatolásával tüntessék fel. A főbb vonások mellett árnyalatul a részletek is szolgálhatnak, de azok időrendben történő halmozásával nem érhetni el a kitűzött czélt. Az Akadémia ügyrendje az előadás és nyelv tekintetében is kiválóságot követel. Ezt sem a pályázóknak, sem a bírálóknak nem szabad szemeik elől téveszteniök.

A mi a tervezetet magát illeti, arra nézve is nyomatékosabb kifogásokat kell tennünk. A mű kilencz fejezetre való osztása egyfelől az anyag túlságos eldarabolására, másfelől az ismétlések elkerülésének nagy nehézségeire vezetne.

Legjobb volna a munkát hat fejezetben úgy megírni, hogy ezáltal az anyag logikusabb beosztása következze be.

Felesleges hosszú bevezetést és befejezést írni. Rövid előszó után az első fejezetben lehetne, csakhogy sokkal behatóbban — mint a szerző teszi a bevezetésben — List Frigyes egyéni, politikai és tudományos méltatását nyújtani.

Irodalmunkban List Frigyesnek nincs monographikus élet-és jellemrajza. Ezt a hézagot pótolhatná itt egy bevezető fejezet, mely vele, életével és munkásságával tüzetesebben foglalkoznék és az ő jelentőségét általában kidomborítaná.

A második fejezet tartalma lehetne az, a mit a pályázó az első fejezetben ad, midőn List hatását a korabeli magyar hírlapirodalomra igen terjengően ismerteti és az, a mit a másodikban ígér, t. i. List rendszerének hatása gazdasági irodalmunkra.

A harmadik fejezetbe kellene foglalni az ő hatását társadalmunkra. Ezt a pályázó a negyedik és ötödik fejezetben akarja szolgáltatni, az utóbbinak pedig tartalma csakis az államférfiakkal folytatott és a pályázó által eddig még ki sem derített levelezése volna. Ezt az anyagot felesleges volna így elkülöníteni.

List közlekedésügyi eszméi kétségkívül befolyással voltak nálunk is; érdemes azt is tudományosan megállapítani, de ez hatásának jellemzésénél egész közgazdasági fejlődésünkkel kapcsolatban mutatható ki.

Ez képezhetné a negyedik fejezet tartalmát. Az ötödik fejezet lehetne az, mely a pályázó tervezetében a második helyet foglalja el, t. i. List rendszerének hatása törvényhozásunkra.

A hatodik, utolsó fejezet lehetne az összefoglalás. Ebbe azonban, mint a pályázó jól sejti, nem tartozik bele az 1848 utáni közgazdasági és közlekedési politikánk elemzése abból a szempontból, hogy arra List Frigyes tanai minő befolyást gya-

koroltak. Ide csak az ő több irányú és könnyen kimutatható hatásának szabatos, világos és kellően megokolt megállapítása való.

A pályázó azt mondja beadványában, hogy ha ezt az Akadémia előtte ismeretlen okokból mégis kívánná, akkor e miatt neki hosszabb, legalább három évre terjedő idő engedessék a munka elkészítésére. Azonban a pályázónak ez a feltevése elesvén, kívánságának részben való teljesítését csak az okolhatja meg, hogy ő vidéken lakván, a fővárosi levéltárakat és anyagának más lelőhelyeit csupán a szünidők alatt keresheti fel.

A felhozottak alapján javaslatunkat a következőkben foglaljuk össze:

1. Fodor Lajos veszprémi m. kir. állami felsőkereskedelmi iskolai tanár a nyílt pályázat pályakérdésének kidolgozásával megbízható, mivel oly irodalmi és tudományos törekvésről nyújtott tanúságot, mely remélünk engedi, hogy kellő hozzákészüléssel s az akadémiai ügyrendben jelzett szintájú és önálló becsű munkát képes szolgáltatni.

2. Az Akadémia ezen egyetlen pályázónak megbízásával közgazdasági irodalmunk fejlődését esetleg előmozdíthatja és pedig anélkül, hogy bármit is kockáztatna, mert hiszen az elkészült művet annak idején alaposan meg fogja bíráltni és a pályadíj csak a mértéket megütő munkának fog kiadni.

3. A pályázónak azonban úgy a kidolgozott fejezetekre, valamint a munka tervezetére vonatkozó megjegyzéseket, mint feltételeket el kell fogadnia, mivel a pályázat célja különben a bírálók felfogása szerint nem lenne elérhető.

4. A pályázónak a bírálatra teljesen kész munkát az 1918. év végére kell benyújtania, mert ez az idő elegendő a lehetőleg tömören, de valóban szerkesztendő és nem egyszerűen anyag-halmazt képezendő mű megírására. Több idő azonban már azért sem engedélyezhető, mivel a szabályzat értelmében a pályadíj legközelebb már 1920-ban lesz kiosztandó. Ha a pályadíj időközben nem volt és megfelelő dolgozat hiányában ekkor sem lesz kiosztható, akkor annak összegét a szabályzat értelmében az alapítvány tőkéjének gyarapítására kell fordítani.

Budapest, márczius hó 8-án.

Gaal Jenő r. t.

Bernát István l. t.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

VIII.

Jelentés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmáról.

A kereskedelmi bank alapítványának rendeltetése a M. Tud. Akadémia ügyrendjének 115. § szerint, hogy „kamataiból a M. Tud. Akadémia öt-öt évenként a „Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalma“ czímen 2000 koronával jutalmazza azt a közgazdasági művet, a mely az utóbbi öt év alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, *a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdaságra gyakorlati fontossággal bíró kérdést* kellő tudományos készültséggel tárgyal, vagy ily mű nem létében a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre vitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el“. A jutalom odaítélésénél az alapítvány követelménye az, hogy valamely gyakorlati fontossággal bíró kérdést tárgyaló munka jutalmaztassék. Eszerint elméleti munkák és gazdaságtörténeti munkák, valamint általános statisztikai munkák csak másodsorban, gyakorlati kérdések megoldásának szánt munkák hiányában jöhetnek tekintetbe. A tekintetbe veendő öt éves korszak 1912—1916. évnek fele még a béke idejére jut, de fele már a világháború óriási viharzásával esik össze. Bizonyára nem egy közgazdasági írónk erejét a háború foglalja le: a harcztéren, a lövészárokbán, vagy a mögöttes országban, de mégis tudományos munkától egészen vagy részben elvonva. E korszak irodalmi termékenységet azért nem lehet a rendes mértékkel mérni; természetes, hogy írók és olvasóközönség hiánya és a könyveknek a nyomtatási költségek óriási emelkedésével járó megdrágulása szintén akadályul szolgált az irodalmi tevékenységnek. Ennek csak némi ellensúlyozója, hogy a háború számos nagyfontosságú közgazdasági és pénzügyi problémát vetett fel, mely a tudományos kutatókat buzdította, izgatta. Ezen körülménynek tulajdonítandó, hogy a tekintetbe veendő korszak irodalmi termelése a közgazdaság és pénzügy terén éppenséggel nem olyan gyenge, mint azt különben a háborús állapotok igazolják és hogy éppen a gyakorlati közgazdasági és pénzügyi problémákkal a tudományos irodalom nagyon is foglalkozott és legfeljebb az elméleti vizsgálódások nem nagyon gyarapították a tudományos irodalmat, de e tekintetben a békében sem vagyunk nagyon elkényeztetve. Ezen a téren is vannak azonban nagyon számottevő művek. Azonban az alapítvány rendelkezése szerint elsősorban a gyakorlati kérdésekkel foglalkozó munkák felett kell szemlélt tartani, azok felett, melyek a mezőgazdasági és agrárpolitika, az ipar és kereskedelmi politika, közlekedési, hitel- és valutaügyi politika, végül a szociálpolitika és pénzügy kérdéseit tárgyalják. Meg kell

végül jegyeznünk, hogy nem foglalkozunk bírálatos jelentésünkben kisebb füzetekkel, továbbá gyűjteményes munkákkal sem. Természetesen a bizottság tagjainak irodalmi munkássága sem jöhetett tekintetbe.

Már bevezetőleg tartozunk azon örvendetes tény kiemelésével, hogy az uralkodó súlyos viszonyok daczára, közgazdasági irodalmunk az 1912—16. évi cyklus alatt nemcsak nem mutatott semmi hanyatlást, hanem mind számbeli, mind minőségi súlyában a legörvendetesebb haladást igazolta.

I.

Beküldött művek.

Elsősorban foglalkozni kell azon munkákkal, melyeknek szerzői munkájukat beküldték, ezzel kijelentvén, hogy a bírálatra és a jutalomra igényt tartanak. Hat munka érkezett be, ezek betűrendben a következők:

1. *Bauer*: „A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti és jövedelmi adója“ czimű munkája (1912. 205 l.). Szorgalmas commentár a megfelelő pénzügyi törvényekről. Általános fejtegetéseket nem tartalmaz.

2. *Buday*: „A fuvarozó felelőssége“ czimű tanulmánya (1915. 343 l.) tisztán jogászai szempontból tárgyalja a fontos kérdést, a kérdésre vonatkozó irodalom alapos tudásával. Mint szorgalmas monographia irodalmunkban hêzagot pótol.

3. *Domány*: „A pénzügyi hadviselés“ czimű munkája (1916. 125 l.). főleg a hadikölcsönökkel foglalkozik és gondos feldolgozást adja az idevágó adatoknak. Azonban ez csak egy része a pénzügyi hadviselésnek. Nem szól a pénzügyi hadi készenlétről, nem szól a háborús adóügyről stb. A tartalom tehát nem fedi teljesen a czímet. Csak a német irodalomra támaszkodik s annak is csak egy részére, pedig a tárgy teljes ismertetésére okvetlenül kellett volna a francia és angol irodalmat is vizsgálni. Igaz, hogy a háború alatt nehezen szerezhető meg, de megszerezhető. Jêze, Leroy-Beaulieu, Edgeworth, Crammond stb. tanulmányozása okvetlenül szükséges, nem is szólva a folyóiratokban megjelent számos dolgozatról. A hadikölcsönökre vonatkozólag az entente kölcsöneinél fontos adatok a jegyzés eredményére és elhelyezési módjára vonatkoznak, ezekre is szükség van. A budgetjog alakulása a háború alatt szintén fontos tanulságokkal szolgál, melyekre ilyen tanulmánynak ki kell terjeszkednie. Érdekes kérdések továbbá a kisebb államoknak a nagyobbak által való támogatása, az aranykészleteknek Anglia javára való kiszolgáltatása stb. Itt-ott ingadozást is tapasztalunk a mű-

szavakban. A könyvben felsorolt anyagra vonatkozólag jó tájékoztatást nyújt és mint ilyen, a háborús közgazdasági irodalom hasznos adaléka.

4. *Felszeghy*: „Magyar földközösségek igazgatásának összes szabályai“ című munkája (1914. 487 l.) három könyvre van osztva. Első könyv: A földközösségek jelentősége, agrárpolitikai tanulmány. Második könyv: Az erdőközösségek. Harmadik könyv: A legelőközösségek. Az első könyv (149 l.) mint önálló tudományos dolgozat is tekintetbe jön. A második és harmadik könyv commentár. Az első könyv, habár röviden, de tömör áttekintést nyújt a földközösségek történetéről hazánkban és külföldön az idevágó irodalom szorgalmas felhasználásával. A déli vidékeken kifejlődött házközösségek történetét és állapotát is vázolja. A statisztikai adatokat is feldolgozza. A könyv erős socialis és jogpolitikai érzékkel van írva. Kimutatja, milyen jelentősége lehet a közösségeknek még a jövőben, ha a kor követelményeivel összhangba hozatnak, különösen pedig a közösségek háztartásában, mire jó példa a királyföld Erdélyben. Az 1913: X. t.-czikkről, mely az osztatlan közös legelőkről szól, azt mondja, ez az első, mély conceptiójú agrárpolitikai törvényünk és azon reményét fejezi ki, hogy a törvényhozás a socialis vonatkozások józan mérlegelésével folytatni fogja és megteremtendi az egységes magyar agrárius jog alapjait. Mindenesetre szervesen gondolkozó, gyakorlati agy terméke; az egész becses gyakorlati műnek azonban csak első bevezető része eshetik jelen megbírálásunk keretébe.

5. Dr. *Pályi Ede*: „Az új ember erkölestana“ (1916. 207 l.). Időszerű államregény. A munka tulajdonkép, mint már címe is mutatja, nem közgazdasági munka, hanem a háború által mélyében felkavart emberiség új kereteit, társadalmi, politikai, közgazdasági és erkölesi tekintetben akarja megconstruálni. A közgazdasági kérdések tárgyalása körülbelül a munka egyharmadát foglalja el. Tárgyalja különösen a termelékenységet, a jövedelemeloszlást, a külkereskedelmet, a valuta stb. problémáit. Minthogy új utakat keres, természetesen elhagyja a tudomány eddig kijelölt útjait. Nem hiányzik a jártasság a tudomány eddigi útján, de ezekkel nincs megelégedve. Úgy érzi, hogy a háború által mélyében felszakított talajon csak egészen új közgazdasági, társadalmi és politikai intézmények felelhetnek meg az emberiség szükségleteinek. Inkább parancsokat ad, mint okfejtést, inkább bírálatot, mint logikai szükségszerűséggel következő fejlődési vonalakat. De ehhez joga is van, mert hiszen államregénynek nevezi munkáját, utopiának. Inkább érzés, sejtés, jövőbe-látás, mint tudományos építés. Bár gyökeres átalakítását óhajtja a társadalomnak, elutasítja magától a socialismust. Erre nézve

a könyv, mely párbeszéd alakjában vezeti a témákat, a következőket mondja: A tanítvány kérdezi Sokratestől, legyenek-e socialisták, vagy nem? Mire Sokrates következőképp felel: „Én nem arra akarlak benneteket rávezetni, hogy socialistákká legyetek, de azt akarom, hogy menjetek az emberek közé és ott egy új socialismust hirdessetek... Kövessétek a socialistikus célokat, de ne fogadjátok el az azok elérésére tervezett és hirdetett módszereket“. A valuta kérdésében is helyes úton van, az eszmék mindinkább az aranyvaluta okozta bajokra irányítják figyelmüket. Mégis sok azt mondani, hogy az aranyvaluta megszűnésével az emberiség egy veszedelmes tévedéstől menekül. Helyesen utal arra, hogy a vállalkozóknak több gondjuk volt az árak mestereséges emelésére, mint a termelés emelésére. A magyar iparpolitika tragédiáját szerinte a földgáz története illusztrálja. A munka szól az államháztartás terén szükséges új rendről, a többtermelésről is. Egyébként a könyv 30 szakaszban még a következő kérdéseket tárgyalja: a szabad akaratról, az erkölcsi parancsról, a háborúról, jog- és kötelességről, bűnről és bűnhődésről, ember- és árúkataszterről, az örökösödésről, a parlamentarismus csődjéről, a választói jogról, a nőkről, az iskolázásról, a vallásról, a nemzeti érzésről, a nemzetközi parlamentről, a társadalmi hazugságokról stb. Látjuk, hogy a könyv az emberiség legfontosabb problémáival foglalkozik, philosophiai álláspontokról. A könyv feladatáról szerző az Akadémiához intézett levelében következőket mondja: „A háború után abszolút átváltozások kényszere alá jutunk, erre előkészít és a gondolkodás számára modelleket nyújt. Kidolgoz egy társadalomgazdasági és jövedelemelosztási rendszert, a mely nélkül az állam képtelen lesz megsokszorozódott igényeit kielégíteni. Az irányzat, bármily radikális is, de a legconservativebb munkák közé tartozik, mert éppen azt célozza, hogy észszerű elébedolgozás által a bekövetkezendő teljes felfordulásnak útjába álljon. Az országok valutarendezésének egyetlen módjára, egy világpenz behozatalára is indokoltan rámutat ez a könyv. Az országok gazdasági és pénzügyi szakszerű vezetésének céljából a parlamentarismus eddigi rendszereinek csődjét bizonyítom és észszerű megoldási módot ajánlok. Hivatkozom a többtermelés és a külkereskedelem szakaszára. Végül hivatkozom munkám etikai színvonalára.“

6. *Zachara*: „Az elektromosság a mezőgazdaságban“ című munkája (1914. 222 l.) az elektromosság nagy szerepét mutatja a mezőgazdaság terén, különösen az elektromosság befolyását a föld termékenységének fokozására és tapasztalati adatok, statisztikai megfigyelések alapján mutatja be a termékenység jelentékeny emelkedését. Vizsgálat tárgyává teszi az elektromosságot, különösen az aratás, szántás, mezőgazdasági vasutak,

mesterséges takarmány, aszalás, mezőgazdasági interurban telepek alapítása, a műtrágyagyártás szempontjából.

Mint az előadottakból látható, a bizottság a beküldött munkák között egyet sem talál olyannak, mely a tudomány mai állásához képest valamely gyakorlati, közgazdasági vagy pénzügyi kérdésnek tudományos tárgyalását kielégítő módon, kimerítően jelezné s így az ügyrend értelmében is a beküldött műveken kívül a be nem küldött, a kérdéses időszakban megjelent művek felett is kimerítő szemlét tartott.

Ez irányban a fontosabb művekről részletesen betűrendben emlékezünk meg.

II.

Balkányi Béla: „A munkanélküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaságban, különös tekintettel a Nagy Alföld viszonyaira“ (1916. 124 l.). A munka a következő kérdéseket tárgyalja: A mezőgazdasági munkások kereseti viszonyai; a mezőgazdasági munkanélküliség statisztikája; mezőgazdasági munkaközvetítés; a mezőgazdasági üzem; az állattenyésztés emelése és a munkanélküliség; az üzemnagyság; birtokpolitika; mezőgazdasági szociálpolitika; háziipar, kisipar, kettős foglalkozás; industriálizálódás, a hatósági munkák elosztása, összefoglalás. Becses adatokat nyújt a mezőgazdasági munkások háztartási viszonyáról, a bevételekről és kiadásokról, a munkásköltségvetésekről. A magyar mezőgazdaság szociális viszonyából magyarázza a munkatorlódás és munkanélküliség kapcsolatos jelenségét. Vizsgálja a módokat, melyek lehetővé teszik a kiegyenlítést. Helyesnek mondja a rokkantaknak a mezőgazdaságban való foglalkoztatását és földbirtokkal való ellátását. A mezőgazdaság sajátos viszonyai mellett a munkanélküliség elleni biztosítást nem helyesli. De sürgeti a munkaközvetítés szervezését, a munkaközvetítés statisztikáját. A munkanélküliségen segíteni kell a közmunkák útján is, mely a munkanélküliséggel összhangba hozandó. Ennek ugyan nagy nehézségei vannak, de azért nem lehetetlen. Nagyobb tudományos igény nélkül is értékes gyakorlati munka.

Czettler Jenő: „Magyar mezőgazdasági szociálpolitika“ (1914. 1102 l.). Sem a mezőgazdasági, sem az ipari szociálpolitikáról ily terjedelmes munka még nem jelent meg a külföldi irodalomban sem, de talán az egész szociálpolitikáról is alig. Egy kissé elnagyolt a könyv, egyes mellékes részletekbe túlságosan belemélyed. A könyv szerző szerint kézikönyv akar lenni a mezőgazdaság terén működők szociálpolitikai tevékenysége számára. Végső célja pedig, hogy „nemcsak tájékoztatást nyújt a

Magyarország népességében oly nagysúlyú kisgazda és mezőgazdasági munkásosztály helyzetéről, vágyairól és szükségleteiről, de utóbbiakat teljes összhangba hozza az állam és a társadalom socialis tennivalóival. Az egész anyagot pedig egységes világnézetté fejlessze". Mindenesetre szép feladatot tűz szerző maga elé. Szerző a munka megírása céljából bejárta Németországot, Dániát, Svédországot és tanulmányozta a falusi népjólétügyi összes kérdéseit. A munka a földművelésügyi minisztérium megbízásából és támogatásával a Magyar Gazdaszövetség kiadásában jelent meg. Szerző utal arra, hogy a német főiskolákon már túlhaladt álláspont (?) az egységes szociálpolitika. Ennek elvi oka is van, mert szerinte a mezőgazdasági szociálpolitika tulajdonképpen középosztálypolitika. A mezőgazdasági szociálpolitikát új tudománynak tekinti és munkája kísérlet ennek megteremtésére, mely ha nem magyar nyelven jelenne meg, „valószínű, hogy a társadalomtudományok fejlődésében további kutatások kiindulópontja lenne". Szerző szerint a mezőgazdasági szociálpolitika nemcsak passzív védelem a capitalismus ellen, hanem a kisgazdát és a mezőgazdasági munkást a középosztályba akarja felemelni, nemcsak saját érdekében, hanem a nemzeti élet megerősödésének biztosítására. A munka erős szociális és ethikai érzéssel van megírva és felkarolja a legszelesebb értelemben vett mezőgazdasági szociálpolitika összes kérdéseit. És daczára annak, hogy az új ismeretek labirintusáról beszél és nagy és nagyon különböző anyagokat karol fel, a munka sem nem compilatio, sem nem encyklopädia, sem adathalmaz, sem mozaik, hanem rendszeresen van feldolgozva, elég alapos határozott tudományos okfejtéssel, még az annyira kedvelt alapvetés sem hiányzik. A munka magas szempontokat alkalmaz és a társadalmi viszonyok feltárásában a mezőgazdaság modern alakulásának vizsgálásába mélyen bocsátja a kutatás eszközeit. Sok hasznos megfigyelést emelhetünk ki különösen a mezőgazdasági munkások tekintetében, kiknek viszonyai nálunk kevésbé tárgyaltattak. Igen helyesek a megjegyzések a mezőgazdasági és ipari munkások munkásvédelme különbözőségének tekintetében, mert joggal emeli ki, hogy a mezőgazdasági munkásoknak a törvényes védelemnél fontosabb a méltányos munkaszerződés. Jól mutatja be a mezőgazdasági munkások szervezkedésének nehézségeit, különösen jól vannak kifejtve a szervezkedés hiányának lélektani okai. Ez okokra vezeti vissza a szakszervezeti mozgalom csekély eredményét a mezőgazdasági munkások között. Helyes a mezőgazdasági munkásoknak a háztartással való összefüggésének kiemelése, hogy a mezőgazdasági munkákból gyakran lesz önálló vállalkozó és mindegyikben megvan a remény, a mi ma az iparnál hiányzik. Ezért itt a munkáspolitikát egyúttal középosztály-politika.

A munka hiányai közül a következőket nem hagyhatjuk említés nélkül. Az óriási anyagot jobban kellett volna tagolni. Így pl. a könyv 1—367 lapja csak öt fejezetre van osztva. Zavaros az agrárpolitika és sociálpolitika közötti megkülönböztetés. (237. és 242. l.) A birtokkategóriáknak a jövedelemre való visszavezetése Bernharditól származik. De vannak más beosztási elvek is. Az életbiztosítási kölcsön első tervezője Engel Ernő statisztikus volt. Rodbertus javaslatai nincsenek eléggé méltatva; a magyar föld eladósodottságának nagyságára vonatkozólag csak egy szakmunkát említ, holott több hazai író foglalkozott ezzel a nehéz kérdéssel, melynek megoldása nagy eltéréseket mutat. Szerző saját becslése alighanem túl magas. A mezőgazdasági válságok jellemzésénél a gabonaárak alakulására nincs kellő figyelemmel. Az agrársocialismusról ugyan szerző azt mondja, hogy az a munka keretébe nem tartozik, mégis a mezőgazdasági munkásügy ecsetelése okából erre okvetlenül szükség lett volna. Hiszen sokkal távolabb eső problémákkal is foglalkozik. Végül nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy a könyv egy kissé egyoldalú német irányok, német tapasztalatok, német tudományos irodalom befolyása alatt áll, holott a mezőgazdasági sociálpolitikának, birtokpolitikának stb. lehetetlen más államokat egészen mellőzni, így különösen Angliát, Oroszországot, Franciaországot és Olaszországot. Az annyira értékes dán falu socialis viszonyainak tanúságait sem aknázza ki kellőleg.

Ezen hiányokra rámutatva, kétségtelenül valóságos nyereségnek tartjuk tudományos irodalmunkra Czettler jelen munkáját.

Debreczeni Sándor: „Jegybankpolitika“ (1913. 207 l.). Összefoglaló munka a bankügyről irodalmunkban régóta nem jelent meg, a jegybankügyről és főleg a bankkérdés napirendre kerülése alkalmával foglalkozott e kérdéssel a szakirodalom. Debreczeni munkája a jegybankpolitikát teszi vizsgálat tárgyává. Anyagát következőkép osztja fel: a bankjegy gazdasági természetű, — disconto politika, — az állam és a bank. A beosztás sem nagyon rendszeres, sem kategorikus. A fontosabb kérdések behatóbb tárgyalásban részesülnek, így a bankjegyfedezet kérdése, az aranyvédelem kérdése, az egy és több bankrendszer kérdése. A fontosabb kérdések tekintetében állást foglal, így pl. az osztrák-magyar bank által folytatott devizapolitika tekintetében. Az egy és több bankrendszer kérdésében a monopol bankrendszer mellett foglal állást, de az állami bankot nem pártolja. A szerző elég széles irodalmi ismeretekkel írta meg könyvét.

Ecseri Lajos: „A szegény emberről“ (1913. 123 l.). Az ezen időszakban megjelent magyar demographiai művek közt a legértékesebb. *Magyar Kázmér*: „A magyar paraszt“ (1915.

239 l.) már lazább és *Miklóssy István*: „Keresztyén magyar népünk“ (1913. 135 l.) határozottan tendentiosus.

Ecséri foglalkozik a mezőgazdasági viszonyok alakulásával és azoknak kihatásával a munkakeresletre, a munkabérekre, a munkásoknak elégedetlenségére és a kivándorlásra. Azt tartja, hogy a kivándorlók becsesebb része hazánkra nézve el van veszve. Rámutat a kivándorlás egyik okára, a rossz közigazgatásra, a bírósági szervezet bajaira. A vérvesztéséget nem bírjuk el, valamit tenni kell ellene.

Az egyedüli mód népünk jólétének emelése, keresetképeségének fokozása. Már a gyermek és új anya megmentésénél kell kezdeni. A termelési ágak tekintetében különösen ajánlja az állattenyésztést, hizlalást, állatokkal való kereskedést. Igen érdekesen fejtegeti a magyar nép szeretetét az állat-, különösen a lótenyésztés iránt és ennek hatását törvényeinkre. Sorba veszi az állattenyésztés egyes ágait és ismerteti azok alakulását oly érdekesen, oly részletesen, oly sok melegséggel, hogy azt úgy olvashatni, mint akár szépirodalmi művet. Szól azután a szőlőtermelésről s érdekes adatokat hoz fel a homoki szőlő folytán beállott óriás földáremelkedésről.

Paprika-, répa-, dinnye- stb. művelést ajánl. Egy földmiesbank felállítását óhajtja, mely általános mintául venné a szövetkezetet. Ajánlja a bérlő szövetkezeteket. Szól a helyes birtokmegosztásról és a felmenő osztálymozgalom követelményeiről; a kötött birtokok tekintetében az államot messzeterjedő jogokkal akarja felruházni, de a nagybirtokok felosztását nem tartja szükségesnek.

De kellenek új foglalkozási ágak. Helyes iparpolitika. Háziipar, mezőgazdasági ipar stb. A tárgynak meleg szeretete és részletes ismerete látszik a műből.

Fellner Frigyes két munkája — az adóreformról és a Németbirodalomhoz való gazdasági közeledésről írt, inkább röpiratszerű kisebb dolgozatait nem véven tekintetbe — közigazdasági és pénzügyi életünknek két nehéz kérdését kísérli megoldani. Magyarország és Ausztria nemzeti vagyonának (1913. 83 l.) és Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelmének statisztikai meghatározása foglalkoztatja két dolgozatában, mely 1913-ban és 1916-ban megjelent (152 l.). Az első dolgozatban ismerteti első sorban a nemzeti vagyon becslésénél alkalmazott módszereket; ezután úgy Magyarország, mint Ausztria nemzeti vagyonának megállapítását kísérli meg a földbirtokokban, bányákban, épületekben, közlekedési eszközökben, ingóságokban, a külföldi követelések és tartozásokban, csatolván hozzá nagyon érdekes összeállítást Ausztria és Magyarország vagyonmegosztásáról, mely fejtegetés sok gondolkodnivaló anyagot nyújthat politikusaink-

nak és államférfiainknak. Néhány bírálatos észrevétel zárja be a dolgozatot a nemzeti vagyon becslésére vonatkozó összeállítások tárgyában. Elismeri ebben azt, hogy a kérdés természetes nehézségeit jelentékeny mérvben növeli a rendelkezésre álló statisztikai anyag elégtelen volta, mint azt a nemzetközi statisztikai intézet éppen szerző előadása kapcsán is constátálta. A subjectiv alapon lehetetlen lévén, oly országokban különösen, hol jövedelmi adó nincs, illetőleg a kérdéses időben nem volt behozva, az objectiv alap híve szerző, a melyhez hű maradt. Természetesen a tényleges megállapítások mellett kénytelen számszerűleg is kifejezett feltevésekkel is operálni. Mind e nehézségek éppen kétszeres súlylyal nehezednek a kutatóra akkor, ha két különböző állam különböző viszonyait kell összehasonlítani. De Fellner nem helytelenül mutat rá arra a tényre, hogy a pontos adatoknak fokozatosan könnyebb beszerezhetőse jelentékenyen javítja a helyzetet; így ő kedvezőbb helyzetben van, mint a korábbi quotatárgyalások előkészítői voltak, vagy a kérdés régebb kutatói mint Földes Béla quotatanulmányaiában és quota-jelentéseiben, Láng Lajos hasontárgyú tanulmányában és Horánszky Nándor stb. A nagy enquêtes, melyek az Anglia és Irland közti adószolgáltatási arány megállapítása körül folytak, sem tudtak e nehéz kérdésről tiszta képet nyújtani, de Giffen és Dudley Baxter sem, a sokkal több positiv adat daczára.

Fellner újabb műve „Ausztia és Magyarország nemzeti jövedelme“ (1916. 152 l.) ugyanazon szellemben és ugyanazon alapokon mozog. Itt is ugyanazon keretben sorakoztatja adatait. Előrebocsátva a nemzeti jövedelem fogalmát és az annak becslésénél alkalmazott módszernek ismertetését, melyekben korábbi álláspontjához hű marad, ismét az objectiv módszer alapján számítja ki adatait, mivel tényleg Magyarországra nézve nem is tehet másként. Ausztia és Magyarország nemzeti jövedelmét megállapítja az őstermelés (mezőgazdaság, szőlő és bor, gyümölcs, erdészet, vadászat és halászat, bánya- és kohótermelés), azután az ipari termelés (nagyipar és kézműipar), továbbá a kereskedelem és szállítás hozadékából, a személyes szolgáltatokból eredő jövedelem, a külföldi követelések és tartozásokból, csatolván ezen részhez is egy összeállítást az összjövedelemről és annak megoszlásáról, végül egy pár bírálatos észrevételt a nemzeti jövedelem becslésére vonatkozó eljárásról. A végeredmények egyeznek itt is meglehetősen pontossággal a köztudatban élő felfogással; igen értékesek és súlyosak azonban a szerző egyes megjegyzései a két ország közgazdasági viszonyainak egymástól eltérő volta tekintetében az őstermelés és ipar, a külföldi követelések és tartozások, a jövedelmi adó statisztikai hatása, a fejenkénti jövedelem, végül a fogyasztás és jövedelem

közi viszony, illetőleg a vagyontörzs szaporodása szempontjából, mely teljesen biztató képet festett a magyar közgazdaság fejlődőképességéről a közelmúltban.

Az egyes számszerű adatokat bírálati megjegyzésekkel nem óhajtjuk kísérni már csak azért sem, mert nagyon is messzire vezetne a részletezésben; annyit azonban mégis megjegyzünk, hogy a szakirodalomban ismételve felhangzott kifogások főleg az őstermelés jóvedelmének a kifogás szerint túlalacsony becslése ellen, főleg a bírálati időszak aránylagosan túl magas árai alapján volt csak igazolható, a mely árakat a rendes időben is szerfelett ingadozó, jelenleg pedig teljesen rakoncátlan természetű árhullámmás mellett komoly alapnak venni nem lehet, hiszen akkor az osztrák ipar mai áraiból is aránytalan, egyenesen horribilis jóvedelmet kellene az osztrák mérlegbe is beállítani. De tényleg nem is akarjuk az egyes tételeket kifogásolni vagy elismerni, mert itt a dolog természeténél csak labilis és a concret viszonyok közt értékes számadatokról lehet szó. Hiszen másutt is a becslések nagy különbözetekeket mutatnak, a mint azt a német szakirodalomban látjuk, a mi aztán egyes szakembereknek (Wagner) túlzott pessimismusához vezetett a becslésekkel szemben. Fellner mindkét művének tudományos jelentősége abban fekszik, hogy gondos alapokra felszerelt számításokat állított fel és minthogy számításai Ausztriára is kiterjednek, a két egymásra utalt ország anyagi erejének mérlegetelésére az eddiginél biztosabb támpontokat nyújt és ezen összeállításnak kapcsán, a mikor a concret gyakorlati közgazdasági politikának a szigorú objectiv tudományosság által körülírt határok közt nagybecsű szolgálatot tesz, ugyanakkor más oldalról oly áttekintő, tiszta képet nyújtott tényleges közgazdasági viszonyainkról, a legfelső csúcsról, a mely önkénytelenül nagy világosságot áraszt sok közgazdasági kérdésünkre. A munka gyakorlati értékét emeli azonkívül az, hogy ma a nemzetek nagy, még eldöntetlen harcában, nap-nap után szükséges összehasonlítást tenni azok ereje között és e tekintetben Fellner munkája kiváló szolgálatot tesz, a mint actualitását az a tény bizonyítja is, hogy ez adatokra mindenfelé állandóan hivatkozás történik.

Dr. Ferencki Imre munkáiból számos esik a szóban levő évkörre. Nagyobbára figyelmet érdemlő sociologikus dolgozatok, a melyek a munkanélküliség és a rokkantügy körül forognak. A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások cz. dolgozatban (1913. 91 l.) érdekes elméleti fejtegetéseket is találunk a nemzetközi vándorlások és a munkanélküliség jelenségeinek egymásrahatásáról. Ezt a nemzetközi vándorlást szerző a capitalistikus munkanélküliség jellegzetes nemzetközi megnyilatkozásának nevezi s javaslata a nemzetközi munkapiac nyíl-

vántartása s a vándormunkások átmeneti irányítása és védelme. A rokkantak visszavezetése tárgyában, mint általában a rokkant-politika tárgyában kiadott röpiratok is becsesek és a kormány által is felhasznált útmutatásokat nyújtottak. Ferenczy főműve e korszakban a munkanélküliek első összeírása (1914. 235 l.), a mely munka értékes s a munkanélküliség statisztikájának első terméke, a melyre a külföldi irodalom is elismeréssel hivatkozik. Szerző, a ki vezette e műveletet, egyaránt érdemeket szerzett a művelet végrehajtása és a munka megírása által, mely sok irányban útmutató jelleggel bír.

Giesswein Sándor, a socialis problémák szorgalmas kutatója „*Keresztény socialis törekvések a társadalmi és gazdasági életben*“ czímmel (Stephaneum, 1913) nagyon figyelemreméltó dolgozatot tett közzé, mely élénk tollal, sok tudással és meleg rokonérzéssel vázolja azokat a capitalismus túlzásai nyomán megindult mozgalmakat, melyek a gazdasági és társadalmi életet, a mult században keletkezve, Angliában, Németföldön, Franciaországban és Svájcban virágoztak. Ezek célja volt az utilitariusok által egyedül idvezítőnek hirdetett vagyoni előnyöket hátratulva, az egyén egyéb jogos törekvéseinek érvényesítése is. Azzal a törekvéssel szemben, mely az embert géppé igyekezett lealacsonyítani, hivatkoztak a mozgalom vezetői a lét fennköltebb feladataira és a krisztusi tanok alapján állva a haladás igazi célja gyanánt, végső elemzésben az erkölcsi emelkedést állították oda. Ennek igyekeztek alárendelni és szolgálatába állítani az iparosforradalom nyomán gyorsabb arányokban kifejlődő gazdagulni vágyást. Szerintük a közgazdasági életnek nem lehet végső célja a pénz és vagyon, hanem maga az ember és annak jobbléte. Ebben a keretben vázolja szerzőnk *Carlyle* úttörő és mélyremenő munkásságát, *Ruskin* törekvéseit, *Toynbee* népnemesítő kezdeményezését, *Ketteler*, *Muffon*, *Meier* Rudolf és *Vogelsang* fáradozásait, *Le Play* és iskolájának, *De Mun* grófnak és társainak férfias erőfeszítéseit. Nem terjeszkedik azonban ki arra, a mi ebben az irányban az amerikai Unióban történt. Mint mondtuk, a munka sok tekintetben értékes, vonzó modorban van megírva, azonban részben csekély terjedelménél, részben pedig azért, mert itt csak egy különlenyomattal állunk szemben, a mely történeti áttekintést nyújt, a szóbanforgó jutalomdíjra jogosan nem tarthat igényt.

Hantos Elemér: „A monarchia pénzügyi harcckészültsége, mozgósítása és hadviselése“. A Lévy-díjjal jutalmazott mű (1914. 154 l.). Az Akadémia nemzetgazdasági bizottsága 1913-ban gondoskodott arról, hogy a magyar közgazdasági szakirodalom is foglalkozzék a jövőbeli háborús pénzügyi felkészültségről, a mint a kérdéssel a külföldi irodalom, különösen a német, számos

munkában foglalkozott. E célból a Lévay-alapítvány segítségével pályadíjat tűzött ki. E pályadíjra beérkezett egy munka, mely a bírálók igényeit kielégítette. A munka Hantos Elemér munkája volt, mely közvetlenül a világháború kitörése előtt megjelent és a mellett, hogy hivatva volt irodalmunkban hézagot pótolni, az események folytán a legnagyobb actualitással bírt. A munka a következő fejezetekre oszlik: 1. a jövő háborúja; 2. a jövő háborújának közgazdasági hatása; 3. a jövő háborújának költségei és veszteségei; 4. a nagybankok háborús készütsége békében és háborúban; 5. a nagybankok háborús készütségének terhei és hatásuk az egyes államháztartásokra; 6. a pénzügyi mozgósítás; 7. a pénzügyi hadviselés. A munka tehát kiterjed a problema legfontosabb részeire, sőt nemcsak a pénzügyi készütséget tárgyalja, hanem a hadviselés költségeit és egyéb áldozatait és veszteségeit, a háborús költségek fedezésének módját és a háború közgazdasági hatását. Adatokkal, történeti tényekkel világítja meg okfejtését. Az idevágó irodalom széles ismeretével van írva és a pénzügyi szakember tudásával dolgozza fel anyagát és levonja abból gondos ítélettel a következtetéseket. A tényleg bekövetkezett háború nem egy tételt, a mit a szerző felállít, utólag megerősített, de talán még több az, melyet természetesen megezáfoltt, mert sem méreteiben, sem tartamában, sem kialakulásában, sem hatásában előre megítélhető nem volt. A könyv mindenestre a kérdés iránt szélesebb körökben az érdeklődést felkeltette és tájékozást nyújtott.

Dr. Hegedűs István: „Az éghajlat hatása az Alföld mezőgazdasági termelésére“ (Debreczen, 1914. 178 l.). Egy, az érdekes tárgy iránti meleg szeretettől áthatott munka, mely komoly elismerésre tarthat számot. Kevés munka van újabb szakirodalmunkban, a melyet nagyobb súlylyal lehetne ajánlani az érdekeltek komoly figyelmébe, mint ezt a könyvet. Kiindulva abból a már-már közismeretű tételtől, melyet szakíróink Diétz óta, politikusaink Vadnay Andor óta folyton erősebb súlylyal hangoztatnak, hogy Alföldünk gazdasági termőereje, rablógazdaság módjára nemcsak nem emelkedett, hanem fokozatosan hanyatlik s e komor tételt a Tisza-szabályozási eredmények, elsősorban a Hortobágy megdöböntő eredménynyel igazolván, keresi a jobbrafordulás kilátásait, hogy egyelőre a baj elterjedését megállítani, később a többtermelést effectuálni lehessen. Fokozatosan három módszert ajánl: a befásítást, aztán a dryfarming név alatt ismert Campbel-rendszert és végül a jövő célja gyanánt az öntözést. Teljes irodalmi felkészültséggel tárgyalja mind a hármát. Megszívlelésre méltó gyakorlati tanácsait elméleti bő tudással tárja eléünk, kiegészítve azt az intensívebb munkára áttérés javaslatával és a munkás- és hitelügyi viszonyokra vonatkozó

nagyon találó megjegyzésekkel. Egész művének főiránya komoly tiltakozás azon „rövidlátó hazárdjáték ellen, melyet gazdáink a föld termőerejével, másszóval a nemzeti tökevegyon jelentős részével folytatnak“, azon gyakorlat ellen, hogy a jelzálogok formájában a terhet a föld nyakába akasztjuk, de a nyert tőkét más helyre pocsékoljuk. A bel- és külföldi viszonyok teljes ismerete, a tárgy lelkes szeretete emeli a munka értékét, mely túlzásai daczára is nagyon becses adalék s komolyan számbaveendő irodalmi termék.

Hegedűs Lóránt: A magyarság jövője a háború után (1916. 109 l.). E könyv említését nem akarjuk mellőzni, bár a munka egyik része nem közgazdasági, hanem politikai tartalmú. Tárgyalja a közgazdasági politikának több fontos problémáját, különösen a földbirtokpolitikát, a népesedési politikát és a vámpolitikát. A munka egy színestollú író, egy mélyebben látó és gondolkodó és jeles közgazdasági szakember teljes egyéniségét viseli magán, jó és kevésbé jó értelemben, a ki esküszik — saját véleményére. Erős meggyőződés hatja át javaslatait. A birtokreform halaszthatatlansága, mint gazdasági haladásunk és erősödésünk alapproblémája képezi a könyv legfontosabb conclusióját; kitérni a problema elől többé nem lehet, belső ereje nálunknál erősebb. Helyes álláspontja a népesedési és kivándorlási problema tekintetében; merész a vámpolitika és az adóügy jövője iránti állásfoglalása. A könyv főleg két alaptételt hangoztat. Az egyik így hangzik: Sok ember, sok ember, mennél több ember. Alapnézetem — mondja — a sok ember, határozott ellentétben Malthus régi és új követőivel. A másik így hangzik: A magyarság jövőjét legelőször a földben keresem. És itt sürgeti reformját.

Kováts Lipót: „A belföldi hitel függetlenítése az aranyáramlásoktól“ (1914. 89 l.). Kováts hosszú évek óta szorgalmasan, lelkiismeretesen foglalkozik a pénz és különösen a nemesfém-pénz kérdésével. A pénz lényege és értékesökkenésének okairól szóló nagyobbértékű műve (1911, 162 l.) a megelőző évkör keretébe tartozik. Kováts lényegben híve Knappnak, a ki a pénz úgynevezett állami elméletét állította fel. Knapp fejtegetései mély kavargást idéztek elő az elmélet terén, vannak hívei de vannak ellenesei is. Az bizonyos, hogy az arany egyedül üdvözítő tana túlzott volt, de túlzott Knapp felfogása is, mely a pénz értékét az állam akarataira vezeti vissza. Az állam akarata teljesen hatálytalan, ha az állam valami észszerűtlen akar. Tehát ha az anyagi értékkel nem bíró papírpénzt pénznek elfogadjuk, az nem az állam pusztá akaratan alapszik, hanem a bizalom-ban, melylyel az állam és annak hitele iránt viseltetünk. Hogy a háború annyira megerősítette Knapp elméletét, az még kér-

déses, mert a bizalom daczára a bankjegy értéke csökkent, a mi iránt azonban még részletes tanulmányok szükségesek. Egyedül a külföldi fizetési eszközök hiányának ezt aligha lehet tulajdonítani. De annyit mindenesetre tanított a háború, hogy Anglia az aranyvaluta útján oly egyedárúságot, oly zsarnokságot gyakorol, melyet a világ gazdaságnak tovább elviselni nem lehet. De ezzel a kérdéssel Kováts közelebbről nem foglalkozik, azzal sem, hogy a háború után mi lesz az aranyvaluta sorsa, sőt inkább úgy látszik, mintha ő ezen rendszerrel a háború után is számol, pedig okvetlenül szükséges lesz a gazdaság mai függőségét az aranyáramlatoktól felszabadítani. Kováts a nemesércz-védelem kérdését is érinti és azon nézetnek ad kifejezést, hogy az a felfogás, hogy az aranyat a kiözlés ellen védeni kell, helytelen. Itt hivatkozik még külön a M. Tud. Akadémia egy ezzel a kérdéssel foglalkozó pályakérdéstételre, melyet helytelenít, ha azt jelentené, hogyan kell az aranyat megvédelmezni. De itt túlságosan ragaszkodik a betűhöz, mert az aranyvédelemnek nem az a célja, hogy mechanikusan visszatartsuk az aranyat a bank pinczéiben — hiszen ezt már az alkalmazott eszközök mutatják, melyek nem mereven tiltók —, hanem az a cél, hogy a nemzetközi fizetések mérlegére oly közvetett befolyás gyakoroltassék, hogy az javuljon. Kováts felfogásának lényege az, hogy a bel-földi fizetési rendszer egészen más, mint a külföldi, hogy a bel-földön arany nem szükséges, a külföldön igen. A bel-földön tehát hiteljegyekkel történhetik a fizetés. A mai jegybankrendszer és különösen a fedezetrendszer megváltoztatandó. Egészen hibás, hogy a szivárgási veszély következtében a bel-földi hitelszükséglet súlyos kamattal terheltessék. Bár helyesnek tartja a devizák gyűjtését, mégis bizonyos határokat kell megtartani, hogy a bank több aranynyal rendelkezék és ennek alapján a hitelszükségletet jobban tudja kielégíteni, holott az osztrák-magyar banknál a törvény a devizáknak csak egy részét engedi a fedezetbe beszámítani.

Dr. Madzsar József: „A meddő Budapest“ (1916. 78 l.). Kisebb terjedelme mellett is majdnem az első komoly kísérlet egy nagyváros csökkenő irányú születésarányáról teljes képet adni. Érdekes vizsgálódásokat tesz a születések tárgyában összefüggésben a vallással, a műveltséggel és a gazdasági helyzettel, ugyanezt folytatván a csecsemőhalálozás tárgyában. Nem igaztalan és nem túlzó. A születési arányok csökkenését a culturában való emelkedésnek, illetve a nehezen megszerzett culturához való ragaszkodásban keresi, tehát a korlátozásban, melyet másoldalról csak a vallás behatása enyhít. Hasonlóul találók megjegyzései a csecsemőhalálozásokat illetőleg. Nagyobb tudományos igényekkel nem is lép fel.

Méhely Kálmán: „A munkáskérdés lényege“ (1916). Nagy quart formatumban, 93 l. 25 táblázat, illetve graphikai rajzzal. A munka két részből áll. Az első rész: Statisztikai adatok. A második rész: Következtetések. A statisztikai adatok tárgyalják a budapesti gépgyárak munkásainak demographikai- és munkabérvizonyait a világháború küszöbén. E rész három fejezetre van osztva. Az első előadja az adatgyűjtés és feldolgozás módszerét; a demographiát, még pedig: a gazdasági konjunktura változásának hatása a munkáslétszámra, a különböző szakmabeli munkáknak alkalmazásának mérvére és munkabéreibek magasságára; a munkások életkora, állandósága, nemzetisége, származása vidékek és szakmák szerint, a munkások előképzettsége; munkabéripolitikai megjegyzések. A második rész vizsgálja a háború befolyását a munkára, a régi és az új munkabérekérdést. A statisztikai vizsgálódásokhoz az alapot a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének adatai adják, melyet évek óta rendszeresen gyűjtenek. Szerző megállapítja, hogy mindinkább terjed a meggyőződés a munkabérszatisztika nagy fontosságáról. A munkások húzódoznak bizonyos adatok beszolgáltatásától, miért is csak azok az adatok számíthatnak teljes megbízhatóságra, melyek a munkakönyvből és a gyári munkabér-jegyzékekből vannak véve. Méhely megállapítja, hogy az adatgyűjtés százezer korona költséget okozott. Méhely a rendelkezésére álló adatokból sok helyes következtetést tudott levonni. Fontos következtetéseket von le a munkaviszony állandóságára nézve, a mezőgazdaság és ipar között e tekintetben mutatkozó különbségre, a tanult és hű munkások kedvező sorsára nézve, a munka egyéni értékének fokozására. Szerinte a tőke és munka helyes érvényesülését mi sem szolgálja jobban, mintha mindkét fél nyíltan és becsületesen vallja és állja érdekeit. Azért nem sikerültek az Owen Róbert-féle utopiák, az alkotmányos gyárak, munkáskamarák, socialsettlements, a nyereségben való részesedés stb., melyek szerinte tiszteltetreméltó tévelygések (!). Semmi sem kedvezett a munka érvényesülésének jobban, mint a capitalismus. A munkáskérdés nem alakult volna ki mai jelentőségében, ha a munkaadók nem élnek vissza a munkások helyzetével. Ezért következett be a nagy antagonismus. De ez a szétválás nem szól örök időkre. Ha a szabadelvűség és a capitalismus élni és emelkedni akar, úgy sociális érzéssel, méltányossággal és igazságszeretettel kell megtisztulnia. Elítéli a hatósági sociálpolitikát, az állam beavatkozását, pedig elismeri a capitalismus első korszakának nagy pusztításait, mely ellen csak a gyári törvény tudott védelmet nyújtani. A munkáskérdés, sőt általában az egész sociálpolitika alapvető célja: a munkás egészséges boldogulásának előmozdítása.

tása. Ezt azonban leghelyesebben az érdekelt munkástársadalom szolgálja. A munkásegylet csak addig egészséges — mondja —, míg meg bírja magát óvni a hatósági beavatkozástól s a polgári elem betolakodásától, a subventióktól, a míg oltárán az önszegély szentségét tiszteli, mely vallásos hit belőle áldozatkészséget, becsületet és morális értékeket bir kiváltani. A legcsekélyebb külső beavatkozás és támogatás meglazítja ezeket a férfias erkölcsöket, átveszi a polgári társadalom minden hibáit, sorvasztó bürokráciáját és mindehhez még a birtokához való jogát és képességét is eljátszsa. A munkanélküliségi biztosításról azt mondja, hogy az az értékes, szorgalmas, törekvő munkásokat adóztatja meg a haszontalan, értéktelen tömegek javára (!). Viszont azt mondja, hogy a socialismus több kevesebb mennyiségére szükség van; hogy ő híve a szabadelvű, nemzeti socialismusnak. Ő is elítéli a régi capitalismust és elismerve Marx nagy jelentőségét, azt a capitalismust, mely annyit jelentett, mint zsarolást és visszaélést, de egy új capitalismust lát. A kellő megértéssel és szakértelemmel vezetett vállalat minden részletében annyira magánviseli a tőke és munka teljesen azonos érdekeinek, egymásraultalságának jellegét, hogy ezekben autochton természetű munkásmozgalmak nem is keletkezhetnek. A közgazdasági politika kell, hogy a sociálpolitikát megelőzze. Minden sociálpolitikának alapfeltétele a teremő, az activ munka támogatása, fejlesztése. Méhely elfelejti itt, hogy a sociálpolitika egyáltalában az alsóbb osztályok sorsának javítása, igazságosabb jövedelemmegoszlás iránti törekvése, éppen abból indultak ki, hogy a XVIII. század második felében a nagy technikai találmányok, „az alkotó munka“ támogatását óriási mértékben előmozdították, de az alsóbb osztályok helyzete nem javult, hanem romlott. Méhely munkája becses járulék sociálpolitikai irodalmunkhoz, melynek értékét akkor is elismerhetjük, ha álláspontját egyoldalúnak és határozottan túlhaladottnak, bizonyos pontokon pedig ingadozónak és tévesnek kell mondani. A meggyőződés melege, a kérdésnek a magyar nemzeti milieube való beállítása, a hitvallás határozottsága és bátorsága, mindenesetre emeli a munka becsét és egyéni jellegét. Felemlítjük, hogy Méhely Kálmán a bírálat tárgyát képező évsorozatban még a következő kisebb dolgozatokat bocsátotta közre: A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle gyári üzemvezetés (1913); A dolgozni kívánó munkások védelmének problémája (1913); A munkabérestatisztika (1913); Munkásbiztosításunk (1913); Munkásbiztosításunk (1914); Az ipari bíróságokról szóló törvényjavaslat bírálat (1914).

A birtokpolitikai irodalom figyelemreméltó terméke *Polónyi Géza* „*Birtokpolitika*“ című füzet (1916. 91 l.). A birtok-

politika szerinte belevág a törvényhozásnak és a kormányzatnak majdnem összes ágazataiba. A föld sem nem árú, sem nem munkaeszköz, ezzel fordul a manchesterismus ellen. Bírálja a birtokreform terén felmerült különböző javaslatokat és maga is javaslatokat tesz. A javaslatoknak értéke különösen abban rejlik, hogy nemcsak irányelveket állapít meg, hanem a szerinte kívánatos reform jogi organisatióját is előterjeszti. A mai birtokrendszer jogi képtelenségét említi. Sebess Dénes álláspontjához közeledik. A hitbizományok eltörlését és az egyház birtokreformját követeli. Becses a birtokpolitikai reform behelyezése a nemzeti politika történeti fejlődésének vonalába. Élénk, közvetlen, színes iránya is emeli a tanulmány becsét. A kivándorlás, a hitel kérdését is kapcsolatba hozza ezzel, sőt közjogi reformokat is, mint a főrendiház reformját. Széles alapon építi fel okoskodásait. A birtokminimumot nem a területhez, hanem a gazdasági célszerűséghez szabja. Egészben véve azonban polemikus és nem tudományos igényű dolgozat.

Rubinek Gyula több más szakdolgozatai közül az örlési engedély és beviteli jegyekről szóló műve (1913. 128 l.) emelkedik ki tudományos apparatus és a feldolgozás fényes készültsége folytán. Azonban tekintve, hogy a mű a most folyó közgazdaság-vámpolitikai tárgyalások alkalmából jött létre, így természetesen polemikus természetű, tekintve továbbá azt, hogy éppen ez oknál fogva a tárgyalás emelkedett színvonala mellett is tudományos megalapozása a jutalomdíj intencióinak nem felelhet meg, tekintve továbbá azt, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának alig lehet a hevesen folyó vitába saját súlyának latbavetésével beleelegyedni, a művet csak mint külön elismerésre méltó jelenségét újabb polemikus irodalmunk szakszerű emelkedettségének, hozzuk itt elismerésünkkel említésbe.

Szeberényi Lajos Zs., békéscsabai lelkész neve és munkássága ismeretes mindazok előtt, a kik a magyar parasztság helyzetével valaha foglalkoztak. Ebben a keretben mozog *Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban* című 1913-ban (119 l.) megjelent füzeté is. A mű érdekes, helyenként megkapó rajzát adja az alföldi nagyvárosok belső fejlődésének, azoknak a törekvéseknek, melyek ott a tömegeket mozgatják, a harcoknak, melyek a különböző felfogású töredékek, vagy társadalmi rétegek között kifejlődnek. Concret alapja e műnek azon demagogikus túlzások, melyek éveken át nem egy alföldi városunk nyugalma feldúlták és a békés együttműködés helyébe a kiélesített ellentéteket iktatták be. Érdeme a műnek a kutatások eredetisége, a bátor szókimondó hang, a magyarokon kívül főleg az északi parasztság gazdasági és sociális helyzetének ismerete és az a tény, hogy írója oly egyén, a ki egyaránt gondol népé-

nek lelki és anyagi szükségleteivel. Az úrgyűlöleten, sokhelyt a munkának megvetésén alapuló demagogia rajza, továbbá a választási mozgalmaknak és a sajtónak demoralizáló hatása van odaállítva a tömegmozgalmak indítéka gyanánt. Vácsolja a népvész sikerének feltételeit s arra az eredményre jut, hogy ezek a mozgalmak sem eredetükre, sem céljukra nézve ideálisaknak nem tekinthetők s nem is mások, mint a tömeg tánca egy ember körül. Szerinte azonban ezek a mozgalmak sohasem hatalmasodtak volna el az alföldi városokban, ha volna több erős egyéniség, több önzetlen szeretet a köz iránt s több erkölcsi bátorság. Ezek a bátor és találó szavak rámutatnak az orvoslás módjaira is. A dolgozat azonban minden érdeme mellett bizonyos észrevételeket hív ki. Szerinte például az az ember, a kire a tömeg hallgat, a ki azt vezeti, a pénz és sajtó mellett új hatalmasságként lép fel. A valóság azonban az, hogy ez a hatalom már több mint kétezer éves multra tekinthet vissza. Magában Magyarországon ezek a mozgalmak főleg csak az újonnan keletkezett nagyközségekben és főleg a Tiszán túl észlelhetők, a tanulmány tehát még az egész Alföldre sem terjed ki. A mit az erkölcsi ellenőrzés hiányáról, a zsidóság szerepéről, a tömegek lélektanáról mond, habár itt-ott túlzásba csap is át, egészben véve nagyon figyelemreméltó. A mű azonban csak akkor lett volna jutalomra érdemesíthető, ha szerzője ezen mindenesetre nagyfontosságú kérdést részletesebben, mélyebbrehatva tárgyalná és kifejtene azokat a szempontokat is, melyek szerint ezek a bajok gyakorlati munkásság által paralyzálhatók lennének.

Szende Pál: Az adóreform (1914. 72 l.). Szerző elöszóval tárgyalja az adóreform szociális vonatkozásait, melyről több dolgozata tesz előnyösen tanulságot. Ezzel összhangban áll az adóügy újabb fejlődéséről szóló fejtegetése, mely különösen a szociális vonatkozások érvényesítésére törekszik. Utal arra, hogy az újabb adóreform ezen szempontokat nem eléggé honorálta. Bírálat tárgyává teszi az 1909-iki adóreformot, mely csakugyan a szociális követelmények tekintetében nagyon szegényes. Ezért és mert társadalmi fejlődésünk ezt követeli, érdem számba megy az adóügy szociális alapra való fektetésének sürgetése. Kritikai megjegyzései elvi álláspontjának felelnek meg; néha túlerős hangokat használ.

Szűts Mihály Szeged város támogatásával „*Szeged mezőgazdasága*“ (1914. 465 l.) címmel a szegedi Dugonits-Társaság által jutalmazott pályamunkát írt, a mely igazán megérdemli a méltánylást és dicséretet. Szeretettel, tudással, a részletekig terjedő lelkiismeretességgel vázolja a nagy alföldi magyar város éltető forrásának, a mezőgazdaságnak multját és nagyon érdekes képet nyújt arról, hogy mily helyzetben volt ezen mezőgazdaság köz-

vetlenül a háborút megelőzőleg. Műve egyébiránt foglalkozik a földbirtok statisztikájával, a művelési ágakkal, a birtokeloszlással. Vázolja a tanyai gazdálkodást, feltünteti a birtokforgalmat, az eladósodást és mindazokat a törekvéseket, a melyeknek köszönheti Szeged mezőgazdasága, hogy odáig emelkedett, a hol ma áll. Nemcsak a tisztán mezőgazdasági, hanem az általános közgazdasági és sociális szempontok tekintetében is megbízható útmutató, egy munkában, törekvésekben és értékes tapasztalatokban gazdag életnek megbecsülésre méltó gyümölcse. A mennyiben azonban leíró természetű, az alapítólevél szövegezése szerint a pályadíj kiadásánál számbavehető nem volt, habár más tekintetben úgy színvonalánál, valamint a felfogás és kidolgozás önállóságánál fogva a kellő mértéket mint monographia feltétlenül eléri s mezőgazdasági irodalmunk legértékesebb művei közé tartozik.

*Tonelli Sándor: a Magyar közgazdasági érdekképviseltek*ről írt, az Országos Iparegyesület által kiadott (Budapest, 1914. 238 l.) tanulmányában nagyon figyelemreméltó dolgot ad azok kezébe, a kik a gazdasági élet fejlődése tekintetében folyton erősbuló szerepet játszó érdekképviselési alakulások iránt érdeklődnek. Főleg német források alapján tanulmányozza a kérdést, azonban kellő figyelemmel van arra, hogy ezek tanulságait saját viszonyaink érdekében le is vonja. A jelen pályadíj tekintetében a tanulmány azért nem jöhet számba, mert túlnyomó részében nem egyéb, mint gyakorlati célokat szolgáló és mint ilyen, hasznos kimutatás a magyar érdekképviselési alkotások szervezetéről és működéséről. A szerző célja nem az volt, hogy mélyremerő, tudományos értékű dolgot nyújtson, hanem, hogy részletes képét nyújtsa főleg annak, mi történt ebben az irányban nálunk, ismertesse a szóbanforgó alakulások múltját, jelenét és legalább bizonyos fokig vázolja a jövő fejlődés irányát is. E tekintetben szerzőnk hasznos munkát is végezett.

Vámos Jenő: Városélelmzési és földreform (Budapest, 1915. 165 l.). Műve, mint maga mondja előszavában, csak előszava egy nagyobb munkának, a mely az igazi megoldást, a szövetkezeti kérdést tárgyalja. A kérdés helyesen van csoportosítva, a népélelmzés válsága, mely elméleti fejtegetéseket tartalmaz (ennek jellemzésére kiemeljük azt a vezértételt, hogy a demokratia útja a föld feldarabolása felé vezet, de ez sem az igazi, a föld nem lehet monopoliuma sem százakból álló nagybirtokososztálynak, sem százmillió parasztnak; a föld az egész emberiségé), az éhes nagyváros, a kenyér, a hús, a tej, a táplálkozás reformja, communal-socialismus és városélelmzés kérdéseit tárgyalja. Számos értékes adattal s helyes megjegyzéssel tele könyv, melynek teljes méltatása azonban az egész munka megjelenésekor lesz csak időszerű.

III.

Az előadottakból megállapíthatjuk, hogy az elmúlt öt év a gyakorlati közgazdasági kérdések tárgyalásában elég termékeny volt és nem egy pár oly monographia jelent meg ez időszakban, a mely valóságosan nyeresége a magyar közgazdasági irodalomnak. Részletesen ismertettük ezek legkiválóbbjait, melyekhez még a következőket röviden hozzá kell csatolnunk a szakirodalom legkülönbözőbb mezejéről, melyek mindegyike figyelemre méltó és érdekes gondolatot tartalmaz. Márffy Ede: A magyar városok háztartásának joga (1914. 194 l.). Nagy Imre: Az osztrák-magyar bankról (1913. 166 l.). Katona Lajos: Pénzüntézetek sanálása és revisiója a gyakorlatban (1916. 203 l.). Martos Sándor és Berkovics Jenő: Bank és tőzsde (1913. 376 l.). Bíró Endre: Törlesztéses kölcsön (1912. 185 l.). Havas Mór: Vámközösség és vasúti tarifapolitika (1916. 184 l.). Bölcs házy Barna: A vas és kereskedelme Magyarországon (1912. 120 l.). Szende Gyula: A világkereskedelem technikája (1913. 183 l.). Schultér Rudolf: A találmányi szabadalmakról (1916. 142 l.). Kovács József: Az állatbiztosítás fejlődése (1913. 468 l.). Rác Mihály: Külföldi állattenyésztési karczolatok (1914. 157 l.). Molnár István: A kisgazda teendője (1916. 272 l.). Duptza Ferencz: Az osztatlan közös és a községi legelők (1914. 211 l.). Alvinczy Mihály és Dániel Arnold művei a többtermelés kérdéséről. Hacker Ervin: A rabmunkáról (1916. 239 l.). Makai: Részvénytársasági tartalékpolitika és mérleganalysis (1916. 231 l.). Kenéz Béla: A sztrájkstatisztikáról, valamint nagy munkája „Nép és föld“, mely azonban már 1917-ben jelent meg s így kívül esik az évkörön, valamint több kisebb szociálpolitikai becses dolgozata.

IV.

Végighaladván szemlénken, elsősorban is meg kell állapítanunk azt az öröndetes tényt, mely a magyar közgazdasági szakirodalom elismerésre érdemes gazdagságát jelenti az elmúlt öt év alatt. Annál öröndetesebb e jelenség, mert — talán az egy elméleti tért kivéve —, a kérdéscomplexumok egész sorozatában mindenütt mutatkozik. Együttjár ez a háborút megelőző közgazdasági érdeklődés nagy feszültségével, a változó közgazdasági problémák nagy sokaságával és a belső rendezkedés folyton megújuló, égető kérdéseivel. Valódi megnyugtatóssal mutathatunk reá.

Concret feladatunkra: a kereskedelmi bank pályakérdésének eldöntésére annál nehezebb feladatot ró ez a helyzet.

A kiváló műveknek egész sorozatát kellett — a fennebbiekből kitetszőleg — az ügyrend értelmében, mely csak másodsorban rendeli ily művek tekintetbevételét, kívül hagyni a kombináción puszta azért, mivel a közgazdasági életre, vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal nem bíró kérdést tárgyalnak, daczára a kellő tudományos készültségnek. Így az elmélet, a statisztika, a közgazdaság története, a hol pedig nagyértékű munkák jelentek meg, teljesen figyelmen kívül volt hagyandó.

Az így szűkebbre szabott keretben, az értékesebb munkákról szóló részleteink igazolják, a feltételek egészét még mindig több oldja meg. Ezek közül hármat találtunk egyértelműleg olyannak, a mely a jutalomra érdemes volna: Fellner, Czettler és Méhely műveit. Fellner egészen nehéz kérdést gyakorlatilag visz közel a megoldáshoz, gondos, tudományos munka; Czettler egészen új távlatokat mutat; Méhely végül tisztán hazai új adatokkal új világításba helyez nagy kérdéseket. Mind a három példás szorgalommal, nagy pontossággal, egész lélekkel dolgozik. Mind a három elsőrangú gyakorlati kérdéseket tárgyal, az egyik a nemzeti gazdaság, az államháztartás, a másik a mezőgazdaság, a harmadik a munkásügy köréből. Mind a három kiforrott, egész dolgozatot ad, nem tétovázó, egyenes célzattal. Mind a három kitűnő összeállításban, áttekintően kezeli tárgyát, nemcsak tanít, de lelkesít is. Szóval az ügyrend értelmének mind a három teljesen megfelel.

Ha mégis feladatunk az, hogy a Kereskedelmi Bank díja az 1912—1916. évkörben megjelent, a közgazdasági életre gyakorlati fontossággal bíró kérdést tárgyaló legjelesebb munkák pályadíja úgy ítéltesse oda, a hogy az az adott viszonyok közt lehetséges: együttes javaslatunk oda járul a tek. Akadémiához, hogy a Kereskedelmi Bank díját Fellner Frigyes és Czettler Jenő közt méltóztassék megosztani, Méhely Kálmán művét pedig dícsérettel tüntetni ki.

Földes Béla r. t.,

biz. elnök.

György Endre l. t.

biz. tag.

Bernát István l. t.,

biz. tag.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta, s a jutalmat *Fellner Frigyes*: „Ausztia-Magyarország nemzeti jövedelme” és *Czettler Jenő*: „Magyar mezőgazdasági socialpolitika” cz. művei között megosztotta.

IX.

Jelentés a Lukács-Krisztina-alapítványból hirdetett nyílt matematikai pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1916. évi nagygyűlésén a Lukács Krisztina-díjat a matematika valamely fontos, modern fejezetét rendszeresen tárgyaló munkára tűzte ki és erre nyílt pályázatot hirdetett. A tervezetek beadására megállapított határidőig, 1916 december végéig *egy* tervezet érkezett be. Bírálatával a III. osztály az alulírottakat bízta meg.

A tervezetben *Riesz Marcel* hazánkfa, jelenleg Stockholmban a matematika egyetemi magántanára, „A trigonometriai sorok elméletének” megírására kér megbízást. A munkát 250—300 oldalra tervezi és elkészítését 1918 őszére igéri.

A könyvet teljesen modern alapra kívánja helyezni oly módon, hogy behatóan tárgyalja azt, a mit e sorfejtések elmélete az *integrál* egy legújabb keletű általánosításának, és azt is, a mit a *convergentia* egy régi, de e téren csak újabban alkalmazott általánosításának köszön. E mellett azonban arról is kíván gondoskodni, hogy művét a kezdő is haszonnal olvashassa.

Riesz Marcel egész fényes tudományos működése, különösen pedig a trigonometriai sorokra vonatkozó kiváló kutató tevékenysége kétségtelen biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a trigonometriai sorok elméletéről valóban értékes munkát fog írni. Azért azt javasoljuk, hogy az Akadémia *Riesz Marcelt* a tervezet kidolgozásával megbízza és pályaműve benyújtása határnapjául 1918. évi december hó 31-ét tűzze ki.

Budapest, 1917 márczius hó 9-én.

Kürschák József r. t.   *Fejér Lipót* l. t.   *Beke Manó* l. t.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

X.

Jelentés a Rózsay-pályázatról.

Az 1916. évi *Rózsay*-alapítványból hirdetett nyílt természettudományi pályázatra a kitűzött határnapig a következő pályázati tervezetek érkeztek be:

1. *Richter Aladár* l. t. „Az isomorph Maregraviaceák származástani kapcsolatairól az összehasonlító alkattan (anatomia) alapján“, melyhez mintegy 30—40 nagyobb negyedrétaalakú tábla járulna.

2. *Horváth Zoltán* főgimnáziumi tanár Rimaszombatban: „Tervezet a virágos növények magfejlődésének kutatására“.

3. Dr. *Bartucz Lajos*, a budapesti egyetemen az anthropometria magántanára, a nagykunok anthropológiájáról irandó munkájának tervezetével pályázik, de esetleg hajlandó egy kisebb terület népességének, a göcseji magyarságnak, a borsodmegyei matyóknak vagy a csongrádmegyei magyarságnak az anthropologiai feldolgozására is vállalkozni.

4. Dr. *Pogány Béla*, a kolozsvári egyetemen a természettan magántanára; „A ferromágneses fémek *Faraday*-effektusának tanulmányozását célzó vizsgálatok tervezetével“ pályázik.

5. Dr. *Dósa Mihály* tanár: „Kísérlettervezet a szén megolvasztására“.

6. *Kazai Endre*, gyógyszerész, Vaskóh, „Magyarország golyvaendemiás fészkei“. Ezt a 6. számú tervezetet az osztály 1916. évi november hó 13-án tartott zárt ülésén inkább orvosi jellegűnek minősítette s benyújtójának azzal származtatta vissza, hogy ezzel a két év múlva, a *Rózsay*-alapból, az orvosi tudományok köréből hirdetendő nyílt pályázatban vehet részt.

A kiküldött bizottság (osztályelnök, *Fröhlich Izidor*, *Lenhossék Mihály* r. tt., *Istvánffy Gyula* és *Szarvasy Imre* l. tagok) a következő véleményes jelentést terjesztik az osztály elé:

Richter Aladár l. tagnak már többrendbeli tanulmánya jelent meg a M. T. Akadémia kiadványai sorában a Marcgraviaceákról, mely közlemények bizonyítják, hogy annak a feladatnak, melynek elvállalására ajánlkozott, teljes mértékben meg tud felelni, ezért a bizottság nyugodtan ajánlhatná e tervezetet végrehajtásra a tekintetes osztálynak, ha főleg két körülmény nem forogna fenn.

Az első, hogy a tervező által szükségesnek vélt 30—40 táblát a bizottság a költség tekintetéből soknak véli, a második, hogy ebben a folyó évben az osztály állandó matematikai és természettudományi bizottsága nyílt pályázatot hirdetett ki a növénytan tudományok köréből, úgy hogy tervező úr tervezete e növénytan pályázat keretében inkább találhatna helyet.

Horváth Zoltán tervezete, címétől eltekintve 11 sor szövegből áll, a melyből nem derül ki, hogy voltaképen mi is lebeg előtte, s hogy miért választotta különösen a szövegben felsorolt fajokat és mily módon gondolja a kérdés kidolgozását végezni. Minthogy e szerint a nyílt pályázati tervezetektől megkívánt beható tájékoztatás hiányzik, a bizottság e tervezetet érdemlegesen nem tárgyalhatja s így nem is ajánlhatja.

Bartucz Lajos ajánlkozását a bizottság igen komolynak véli, mert tervező már sokszor adta tanujelét annak, hogy anthropometriai vizsgálatok sikeres keresztülvitelére és az eredmények kellő feldolgozására teljes felkészültséggel bír. Az ország több

vidéken végzett ily anthropologiai-statisztikai felvételeket, különösen a termetre, a fejalakra, a szem-, bőr- és hajszínre vonatkozólag. Vizsgálatai az általa gyűjtött adatok tekintetében teljesen megbízhatók. Az Akadémia eddig az anthropológiából pályakérdést nem tűzött ki és így kétszeres oknál fogva is érdemesnek tartja a bizottság, hogy *Bartucz Lajos* tervbe vett vizsgálatával bizassék meg. Erre nézve egyrészt kívánatosnak tartja, hogy tervező szándékolt vizsgálatait egy általa megnevezendő, meghatározott, szűkebb területre korlátozza, másrészt megjegyzi a bizottság, hogy e vizsgálatait csak a háború befejezte után kezdheti meg, a mikor ugyanis a férfilakosság zöme, légmentesebb része a harcztérrel már visszatért otthonába és vizsgálatnak alávethető.

Ez oknál fogva a bizottság, legmelegebben felkarolva pályázó ügyét, azt javasolja, hogy a *Rózsay*-alapból ez alkalommal ne nyerjen megbízást, hanem, hogy az osztály 1918. évi költségvetésébe előre jegyezzen fel 1000 koronát, mint a melyet *Bartucz Lajos* fentemlitett anthropologiai vizsgálatai részére fenntart.

Pogány Béla tervezetének az a célja, hogy igen vékony vas-, nikkel- és kobalt-rétegeken áthaladó egyenesben poláros fény polárossága síkjának elforgatását a mágnességi tér erősségétől való függésében tanulmányozza. Tervező a lefolyt két évben az Akadémia elé terjesztett és III. osztálya Értesítőjében megjelent értekezéseivel kimutatta, hogy teljesen képes az általa tervbe vett vizsgálatok végrehajtására, a melyeket a legvékonyabbaktól kezdve a lehető legvastagabb ily rétegekre terjesztene ki; ezeknek úgy a vastagságát mint optikai állandóit az általa már előbb alkalmazott s jól bevált pontos és egyenes módszerekkel fogná meghatározni. Tervezőnek rendelkezésére áll a kolozsvári egyetem természettani intézetének e célra külön készült felszerelése; oly elektromágnessel dolgozhat, a melynek 1 mm-es interferrikumában 30,000 Gauss-erősségű mágnességi tér létesíthető; hozzáteszi, hogy előre is végzett próbakísérletek után, a kathod-porlasztás módszerével sikerült a nevezett három fémből oly vékony rétegeket előállítani, a melyek a tervezett vizsgálatok sikeres végzésére alkalmasak.

A bizottság ezek szerint ajánlja az osztálynak, hogy *Pogány Béla* bizassék meg tervezete végrehajtásával.

Dósa Mihály tervezetét a szén megolvasztására végezendő kísérletekre vonatkozólag a bizottság nem véli alkalmasnak arra, hogy tervezője részére megbízást ajánlhatna.

Összefoglalva a fentieket, a bizottság egyhangúlag javasolja az osztálynak:

a) Bizassék meg dr. *Pogány Béla*: A ferromágneses fémek Faraday-effektusa kísérleti tanulmányozásával, mint a mely vizs-

gálatok természettani ismereteinket érdekes és értékes új kísérleti tapasztalatokkal fogják gazdagítani.

A pályamű benyújtásának határnapja legyen 1919. évi december hó 31-ike.

b) Tartson fenn az osztály az 1918. évi költségvetésében 1000 K összeget dr. *Bartucz Lajos*nak ama tervezete végrehajtására, a melynek célja, Magyarország valamely, a tervező által még közelebbről megnevezendő kisebb területe lakosságának anthropologiai vizsgálata végzésére és feldolgozására, mint a mely kutatások hazánk anthropologiai megismerését határozott lépéssel előbbre fogják vinni.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

XI.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár, Kalevala, Ossián és Gyöngyösi István Murányi Venusának az Akadémia megbízásából készült tudományos kiadása egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1916-ban

Vendl Józsa, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Popovics Margit, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

(a debreczeni egyetem az idén nyelvészt nem terjesztett föl)

Tarczay Gizella, a zágrábi egyetem hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak egy-egy osztályát minden évben kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti d'kánjainak elöterjesztése alapján e jutalmat 1916-ban

Tóth Jenő, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészeti kari hallgatója,

Gyöngyösi Rozália, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti kari hallgatója,

Molnár András, a debreczeni egyetem IV-ed éves bölcsészeti kari hallgatója és

Vanino Mirosláv, a zágrábi egyetem bölcsészeti kari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1917 május 2-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

Jelentés az *akadémiai választásokról.*

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Szilády Áron r. t., irodalomtörténetirő.

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Ferenczi Zoltán l. t., irodalomtörténetirő.

A II. osztályba:

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Magyary Géza l. t., jogtudós.

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Angyal Dávid l. t., történetirő.

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Szentpétery Imre történetirő.

Külső tagnak:

Steindorff György archaeologus.

A III. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

József főherczeg, vezérezredes.

Bezerédj Pál főrendiházi tag.

Herczeg Batthyány-Strattmann László orvos stb.

Schulek Frigyes műépítész.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Dr. Steiner Lajos geophysikus.

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Filarszky Nándor botanikus.

báró Nopcsa Ferencz geologus.

Lendl Adolf zoologus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1917 május 3-án
tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

A pályaművek megbirálásában egy az Akadémia három osztályából kiküldött öttagú bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés dönt. E bizottság elnöke a II. osztály elnöke, vagy akadályoztatása esetén valamely ilyenül megválasztott tiszteleti tagja, tagjai közül kettőt a II., egyet-egyet az I. és III. osztály választ. A jutalom odaítélése vagy ki nem adása iránti véleményes jelentést a bizottsági tagok egyike szerkeszti és terjeszti elő a nagygyűlésen.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarországon bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1918. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke adja át.

E jutalomra az Akadémiához nem lehet kérvényt beadni, mert csak a tanfelügyelőktől a közoktatási miniszterium útján beérkezett jelentések szolgálhatnak a döntés alapjául.

3.

A *Bródy*-féle alapítvány 6000 korona jutalma az 1918. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év (1915—17) folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1917 decz. 31.) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy be nem küldött oly munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhassék. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

4.

A *Wahrmann*-féle alapítvány 2000 korona jutalma az 1918. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó hat évben (1912—1917.) a kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaítélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusba tartozó munkájokat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeiket stb. ez év végeig (1917 december 31-ig) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

5.

(Nyílt pályázat.)

A *Balkán-félsziget leírása*, föld- és néprajzi, gazdasági és művelődési tekintetben. (A Balkán egy-egy országának leírása is elfogadtatik.)

Egy, esetleg két kötet, a művelt közönség igényeihez szabva, hogy az Akadémia Könyvkiadó Vállalatában megjelenhessék.

A munka tervrajza egy kidolgozott fejezet kíséretében bármikor beküldhető. Névtelenül, jelígis levéllel pályázó munkák nem fogadtatnak el.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatóvány szerzője megbízást nyer a munka megírására.

A jutalom, mely csak az egész munka beküldése és elfogadása után adatik ki, 3000 korona.

A megjutalmazott munkát az Akadémia, megfelelő tiszteletdíjjal, Könyvkiadó Vállalatában adja ki.

6.

Felhívás.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Balkán-félszigeti népek nyelveinek szótárait kiadja. Hajlandó tehát szerb, bolgár, albán, újgörög, rumén szótárt közrebocsátani.

Ajánlkozások, illetőleg tervrajzok egy terjedelmesebb mutatóvánnyal bármikor küldhetők be a főtitkári hivatalhoz.

Az I. osztályból.

7.

A gróf Teleki József-jutalomért 1917-ben vígjátékok pályáznak. A verses forma előnyéül tekintetik a műnek hasonló vagy közel hasonló becsű társak fölött.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1917 december 31.

A megjutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

8.

Kívántatik ódai költemény, a melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből veendő.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 800 kor.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak önálló becsű költeménynek adatik ki.

9.

Kívántatik elbeszélő költemény, a melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a megjutalmazásra ajánlott művet az Akadémia az irodalomra nyereségnek mondja ki.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap: 1917 deczember 31.

A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre.

Határnap: 1917 deczember 31.

A jutalom csak önálló becsű költeménynek adatik ki. A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra az 1916—1918. évkörben könyvalakban vagy könyvalakú folyóiratban megjelent olyan eredeti magyar szépirodalmi művek (egyes költemények, egész verskötetek vagy regények, elbeszélések, színdarabok) pályáznak, a melyeknek általános becsükön kívül az a főérdemük, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják.

A jutalom (1000 korona) csak magasabb színvonalú, irodalmilag becses műnek íteltetik oda.

A jutalomra igényt tartó művek nyomtatott könyv-alakban 1919 szeptember 30-ig küldendők be a főttkári hivatalba, annak világos megjelölésével, hogy az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra pályáznak. Azonban az Akadémia oly művet is megjutalmazhat, a mely nem küldetett be. A jutalom az 1920. évi márcziusi összes ülésben íteltetik oda.

12.

A Péczely József alapította regény-pályadíjra az 1917-ben és 1918-ban megjelent, elsősorban magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáznak, másodsorban pedig olyanok, a melyek a magyar társadalmi életből veszik tárgyukat, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az említett két évben nyomtatva akár önállóan, akár folyóiratban vagy hirlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hirlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1918 december 31-ig a főttkári hivatalba küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnék; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző a beküldött munkával pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

13.

Az 1917-ben megjelent nyelvtudományi értekezések legjelesebbike Sámuel Alajos alapítványának kamataiból 15 darab cs. és kir. arany jutalomban fog részesülni. A jutalom odaitélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

E pályázaton részt vesznek az összes 1917-ben megjelent értekezések, melyekről a bírálóknak tudomásuk van.

14.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1917. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Olyan színmű, a mely bármely más jutalmat nyert, nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1918. évi januári összes ülésben íteltetik oda.

14a.

Kívántatik a magyar szépirodalmi kritika története.

Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalom, mely meg nem osztható, csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

15.

Nyílt pályázat

A magyar irodalmi nyelv fejlődésének története a nyelvújításig.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1918 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítelt tervrajz és mutatóvány szerzője megbíztatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

(Már hirdetett jutalomtétellek.)

16.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1917-ben szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítelt pályamunka jutalma 400 arany.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná, a kiadás joga tiz évre az Akadémiáé.

17.

Kivántatik színmű, a melynek tárgya II. József, II. Lipót vagy I. Ferencz korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppúgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom a határidőt követő márcziusi összes ülésben íteltetik oda.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt az Akadémia fölszólítására a „Magyar Történeti Színműtár“ cz. gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

18.

Az összetett mondat a finnugor nyelvekben.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha egy esztendő lefolyása alatt ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

19.

A népiesség elmélete Dugonicstól Petőfiig (A népiesség kérdésére vonatkozó akkori magyar elméleti irodalomnak összeállítása és méltatása).

Jutalma Lehr Albert alapítványából 400 korona.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak absolut becsű műnek íteltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt egy év alatt kiadni tartozik. Ha egy év lefolyása alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

20.

Kívántatik a sumir kérdés története és jelen állása, a sumir nyelvnek részletesebb ismertetésével.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma a Pesti Első Hazai Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványának kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1919 szeptember 30.

21.

(Másodszor.)

A stilus a művészetben és az irodalomban.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

22.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetem egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

23.

(Nyílt pályázat.)

A XVI. szepesi város visszacsatolásának története.

Jutalma Kisteleki Lévy Henrik alapítványából 1000 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1918 decz. 31-ig küldendő be a M. T. Akadémia főttkári hivatalához.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom csak a kész munkának adatik ki.

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

24.

A banderális szervezet története Magyarországon.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1920 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

25.

Az erkölestani értékelmélet nyomai az ókori philosophiában.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1919 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző tartozik kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

26.

(Nyílt pályázat.)

A kis- és nagyközségek adózási viszonyai és ezek reformjának irányelvei.

Jutalma a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítványból 1200 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1917 december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap.

A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jelíges levéllel ellátott, névtelenül beküldött pályaművek nem vétetnek figyelembe.

27.

A háború befolyása a belkereskedelem alakulására.

Jutalma a Dóra-alapítványból 50 arany.

Határnap: 1919 december 31.

28.

(Újra kitűzve.)

A jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 800 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

(Már hirdetett jutalomtétellek.)

29.

Hunyadi János élete és kora.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1919 december 31.

A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

30.

Közgazdasági viszonyaink Mária Terézia korában.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű a szerző tulajdona marad, a ki köteles ezt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

31.

Az Árpádházi királyok és királyi hercegek czímei, az illető országok és tartományok eredetének, határainak és kormányzatának ismertetésével.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1919 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

32.

A magyar humanismus története Oláh Miklós felléptéig.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1919 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

33.

Az erdélyi boérság története.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1919 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

34.

A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás története a mohácsi vésztől 1848-ig.

Jutalma a jogi monographia-segély fel nem használt összegéből 4000 korona.

Határnap: 1919 december 31.

Csak oly munka részesül a jutalomban, mely az eredeti források teljes mértékben felhasználja és abszolút tudományos értékű.

35.

Magyarország gazdasági érvényesülésének feltételei a közeli keleten.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

36.

Magyarország városi és vidéki lakossága jelen viszonyainak feltűntetése.

Jutalma Kőrösy József alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A kiadás joga a szerzőé; de ha a munkáját egy év alatt ki nem adja, a kiadási jog az Akadémiára száll.

37.

Fejtsék ki, mennyiben lehetnek az egyedárúságok a háború után a közgazdasági és pénzügyi kibontakozás segéd-eszközei.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga az Akadémiára száll.

A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

38.

A kereskedelmi mérleg elmélete.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1918 december 31.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Magyar Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha azt a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

39.

A nemzeti birtokpolitika követelményei hazánkban.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

40.

Fejtsenek ki a közigazgatási jogtudomány alaptanai a mai tudomány eredményeinek figyelembevételével oly módon, hogy a mű a közigazgatási jogtudomány alaptételeinek lényegét felvilágosítva, a gyakorlati közigazgatásnak is hasznos szolgáltatot tehessen.

Jutalma a Sztrokay-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző tartozik kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

41.

A vránai perjelség története.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

42.

Hegel philosophiájának hatása az újabb műbölcséletre és kritikára, különösen a magyar irodalom terén.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

43.

Kant ethikájának és ez ethika történelmi hatásának kritikai tárgyalása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

44.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

45.

Az 1918. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és a Marczibányi-mellékjutalom (50 arany), az 1911—1917. évkörben megjelent matematikai és technikai munkák legjobbjainak lévén odaitélendő, az Akadémia figyelmezteti az ily nyomtatott munkák szerzőit, hogy műveiket 1917. évi december hó 31-ig a főtítkári hivatalba küldjék be, főljegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnak; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző pályázni kíván vele.

46.

(Nyilt pályázat.)

Milyen módon érhet el hazánkban a burgonyatermelés legnagyobb eredményt?

Tájékoztatásul: állapíttassék meg, hogy hazánk különböző termelő vidékein miféle talajművelési, trágyázási, ápolási és védekezési eljárásokkal és miféle burgonyafajtákkal érhetünk el katasztrális holdanként legnagyobb kaloria-termelést?

A pályamunkára vonatkozó tervezetek, egy-egy próbaféjezet melléklésével 1917. évi december hó 31-ig az Akadémia főtítkári hivatalához küldendők be; egyben felszólítatnak a pályázók, hogy megbízatásuk esetén munkájuk elkészítésének határidejét jelezzék.

A végrehajtással való megbízás, valamint a kész pályamunka benyújtásának határnapja az 1918. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Jutalma a Forster János nevére tett alapítvány kamatjövédelméből 3000 korona.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltető oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de tartozik azt a végleges odaitéléstől számított egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

47.

(Nyilt pályázat.)

Kivántatik a biológiai tudományok körébe tartozó valamely fontosabb kérdésnek önálló megvizsgálása és feldolgozása.

Pályázók felszólítatnak, hogy jelöljék meg, mily segéd-eszközökkel, esetleg milyen nyilvános-, vagy magánlaboratórium-ban szándékoznak a kiszemelt kérdés megfejtésével foglalkozni; s hogy megbízás esetén mikor készülhet el pályamunkájuk?

A pályamunkára vonatkozó tervezetek 1917. évi december hó 31-ig az Akadémia főtitkári hivatalába küldendők be.

A végrehajtással való megbízás, valamint az elkészítendő pályamű benyújtásának határideje az 1918. évi nagygyűlésen hirdetik ki.

Jutalma Bésán József alapítványa kamatjövedelméből 2400 kor.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott pályamű tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban ha egy év alatt művét ki nem adja, az első kiadás joga az Akadémiát illeti.

48.

(Nyílt pályázat.)

Kívántatik 16—20 nyomtatott ivre terjedő oly matematikai munka, mely a lineáris integrálegyenleteket rendszeresen, kimerítően tárgyalja, a quadratikussal és bilineáris alakok kapcsolatos elméletének kifejtésével és kellően kiválasztott függvény-tani és fizikai alkalmazásokkal együtt.

A szerző nevével ellátott tervezet 1917. évi december hó 31-ig az Akadémia főtitkári hivatalában nyújtandó be. Megemlítendő ebben egyúttal a határidő is, melyre a pályázó, megbízatása esetén a munka elkészítését ígérheti.

Jutalma a Tomori Anasztáz-alap kamatjövedelméből 2000 kor.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munkát a szerző a pályadíj végleges odaítélésétől számítandó egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

49.

(Nyílt pályázat.)

Kívántatik 8—10 nyomtatott ivre terjedő oly matematikai munka, mely az algebrai egyenletek gyökeinek helyzetére vonatkozó újabb, főként Laguerre-rel megindult és azóta sok részletében kifejlesztett vizsgálatok rendszeres, összefüggő tárgyalását tartalmazza.

A szerző nevével ellátott tervezet 1917. évi december hó 31-ig nyújtandó be az Akadémia főtitkári hivatalában. Ebben egyúttal megemlítendő a határidő is, melyre a pályázó, megbízatása esetén a munka elkészítését ígérheti.

Az Akadémia ezúttal nem kíván önálló búvárlatokon alapuló új eredményeket, hanem inkább csak a jól áttekinthető feldolgozásra helyez súlyt.

Jutalma a Vályi Gyula alap kamatjövedelméből 1200 korona.

A jutalmazott munkát a szerző a pályadíj végleges odaítélésétől számítandó egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

(Már hirdetett jutalomtéttelek.)

50.

Adassék elő a physikai tudományok hazai irodalmának története és magyar műnyelvének fejlődése 1867-ig, az alkotmány visszaállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány kamatjövedelméből 2000 kor.

Határnap: 1919 deczember 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik: ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

51.

A cholera és typhus elleni oltások statisztikája.

Kivántatik: 1. Az eddig közzétett külföldi statisztikák eredményei és kritikája.

2. Az újabb oltások eredményei a katonaság és a polgári lakosság körében, különös tekintettel Magyarországra és Ausztriára.

3. A védőoltások eredményei az oltóanyag különböző készítmódja szerint.

Határnap: 1917 deczember 31.

Jutalma a Pollák Henrik-alapítvány kamatjövedelméből 1500 korona.

A jutalmat csak absolut becsű munka nyerheti el.

A jutalom csak abban az esetben fizethető ki, ha szerzője igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnálapokig* „a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához“ czimezve (tehát nem a főtítkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily pályamunka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

4. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levélen ugyanaz a jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak abszolút becsű munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezekre a föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1917 május 3-án.

Heinrich Gusztáv, főtítkár.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET. 1917. június—július. 6—7. FÜZET.

Újabb szövegjavítások Firmicus Maternus astrologiájához.

(Kivonat Némethy Géza r. t. 1917 április 16-án tartott felolvasásából.)

A római irodalomtörténet sokáig két írórt ismert *Firmicus Maternus* név alatt, a kiket kortársaknak tartott ugyan, de mégsem azonosított egymással. Az egyik a keresztény egyházatyák közt szerepel *De errore profanarum religionum* című munkájával, melyet a Kr. u. IV. század közepe táján Nagy Konstantin császár fiaihoz, Constantiushoz és Constanshoz intézett oly célból, hogy az uralkodókat a pogányság elnyomására ösztönözze; a másik, a kivel ez alkalommal foglalkozni akarunk, az astrologiának, a csillagjóslás pogány áltudományának teljes kézikönyvét írta meg az új platonikus philosophia alapján, tehát a kereszténységgel homlokegyenest ellenkező szellemben, *Matheseos libri VIII* cz. alatt.

Az említett két mű keletkezésére új világot vetett Clifford H. Moore inaugetális értekezése: *Julius Firmicus, der Heide und der Christ*, a mely Münchenben 1897-ben jelent meg. Erről a munkáról bírálatot írtam a *Wochenschrift für klassische Philologie* című kritikai folyóirat 1898. évi kötetének 1261. és köv. lapjain, a hol a következőleg nyilatkoztam: „A szerző Mommsen útmutatását követve (v. ö. *Hermes*, XXIX. köt. 468. és köv. 11.) értekezése bevezetésében azt bizonyítja be, hogy a *Mathesis* című pogány mű a Kr. u. 334. évi június 17-én végbement napfogyatkozás és Nagy Konstantin császárnak 337. évi május 22-én bekövetkezett halála közötti időben keletkezett, továbbá, hogy a keresztény művecske írásának ideje a Kr. u. 346—350. évekre esik.”

Ebből kitünik, hogy a *Mathesis* és a keresztény tractatus között legalább is kilencz évi időköz telt el s így az astrologia szerzője, a mi a chronológiát illeti, bátran lehetett a keresztény *libellus* írója is. Mivel azonban a döntő bizonyíték a stilusban keresendő, a szerző az értekezés első részében arra vállalkozott, hogy a két mű latinságát pontosan megvizsgálja. Az egyezés

pedig a stilusban és a nyelvhasználatban, egyes szókban és phrasisokban, a mint a szerző meggyőző módon kimutatja, olyan szembeszökő, hogy ezeket a hasonlóságokat nem magyarázhatjuk meg többé azzal a régibb feltevessel, a mely szerint a szerzők ugyanazon iskolába jártak volna (v. ö. *Teuffel-Schwabe*, Római irodalomtört., §. 406, 10.): még kevésbé fogadhatjuk el *Bursian* gyanítását, hogy a szerzők rokonok lettek volna. A *Moore* sikerült bizonyítása után csakugyan nem zárkozhatunk el többé ama meggyőződés elől, hogy *mind a két mű ugyanegy szerzőtől származik*. Tehát abban a 9—10 évi időközben, a mely a *Mathesis* és a keresztény értekezés megírása közt eltelt, a pogány Firmicus keresztény hitre tért át. Ez pedig olyan dolog, a mi éppen Nagy Konstantin korában gyakran előfordult.

Hasonló módon nyilatkoztak *Moore* értekezéséről a többi bírálók is, a kik mind kiemelték, hogy a két műben ugyanarra az erőszakoltan rhetorikus és mesterkéltén rhythmikus, feltűnően természetellenes stilusra bukkanunk, a mit csak a szerzők azonossága magyarázhat meg. Így csakhamar általánossá lett az a meggyőződés, a mit utóbb *Schanz* mintegy codifikált nagy irodalomtörténetében, hogy csak egy Firmicus Maternusról lehet szó s így most már a *Mathesis* magyarázatánál, különösen a mi a nyelvi részt illeti, bátran hivatkozhatunk a *De errore profanarum religionum* párhuzamos helyeire.

Firmicus Maternus személyes viszonyairól különben csak annyit tudunk, hogy a codexekben a név mellé tett *Siculus* jelző szerint sicíliai származású, a *vir clarissimus* cím szerint pedig előkelő társadalmi állású ember volt. Az egész munka *Mavortius Lollianus*-nak van ajánlva, a ki a feliratok tanúsága szerint *proconsul provinciae Africae* volt (I. *Corp. Inscr. Lat.* X. 1695., 1696.), Ammianus szerint pedig (XV. 8. 17.) 355-ben *consul ordinarius*. Firmicus, a mint maga mondja a IV. könyv praefatiójában, kezdetben ügyvédséggel foglalkozott, de ezen a pályán annyi gyűlölködéssel és irigységgel találkozott, hogy végre undorral fordult el tőle és a magánéletbe vonult vissza; az így nyert *otium*-ot pedig arra akarja felhasználni, hogy az astrologia fenséges és szent tudományával foglalkozva megtisztítsa lelkét attól a szennytől, a mely az aljas emberekkel való kénytelen érintkezésben ragadt rá. Egy alkalommal (v. ö. az I. könyv praef.) meglátogatta régi barátját, Lollianust, s miközben az astrologiáról társalogtak, Firmicus azt az ígéretet tette, hogy megírja a csillagjóslás egész rendszerét. Csak azután vette észre, mily óriási az a feladat, a melyre vállalkozott, többször el is csüggedt s a munkát ismételve félben hagyta, végre Lollianus folytonos biztatására mégis befejezte. Különben minden lapján megérzik a tárgy iránt való lelkesedése s buzgó pogány hite; és mégis

ebből a buzgó pogányból lett utóbb a nemkevesebb buzgó, sőt túlbuzgó s abban a korban még feltűnően türelmetlen keresztény egyházatyja.

Az astrologiai munka címe, a mint már mondtuk, *Matheos libri VIII*; természetesen *mathesis* alatt, a kor szokása szerint, a csillagjósást érti épp úgy, mint *mathematicus* alatt a csillagjóst. A könyvnek különös érdeket az ad, hogy csakis ebben az egy műben maradt reánk az ókorból az astrologia teljes rendszere; már pedig, hogy e mystikus áltudomány ismerete művelődéstörténeti szempontból mily fontos, kiviláglik abból a nagy szerepből, melyet az astrologusok egyes római császárok, különösen pedig Tiberius alatt, játszottak. Egyébiránt, ha csak arra gondolunk, hogy az astrologia az egész középkoron át, sőt még az új-kor első századaiban sem volt teljesen elválasztva az astronomiától, már ez az egy ok is elég arra, hogy a legnagyobb gondot fordítsuk erre a forrásmunkára, melynek helyes ismerete világot deríthet a csillagászat, mint tudomány, történetének egyes homályos pontjaira is.

Csak a sajátságos véletlennek tulajdonítható tehát, hogy Firmicus Maternus minden érdekessége daczára a legelhanyagoltabb a római írók között. A középkorban sokáig belőle merítették az astrologia ismeretét, a humanismus korában szintén nagy tekintélyben állott és számos olvasója volt, de a mint a csillagjósolásba vetett hit meggyengült, csökkent az iránta való érdeklődés is, melyet végre teljes közöny váltott fel még a philologusok részéről is, a kiknek pedig a tiszta tudomány szempontjából nem lett volna szabad róla megfeledkezniök. Az editio princeps *Symo Papiensis*, máskép *Bivilacqua* nyomdájában jelent meg Velenczében 1497-ben; a szöveg kiadója, a ki nem nevezi meg magát, valami újabb codexet használt, a melyhez azonban olyan hiven ragaszkodott, hogy a szövegnek csaknem minden romlását javítatlanul hagyta. Az író olvashatóvá akarta tenni a másik kiadás, mely ugyancsak Velenczében a híres *Aldus Manutius*-nál 1499-ben jelent meg, de ennek a kiadója az ellenkező túlzásba esett: a corruptelákat s a lacunákat egészen önkényesen javította ki s még az író sajátságos stílusát is a humanisták szokása szerint classicus kaptafára akarta szabni, szóval a szöveget egyenesen meghamisította, a mi annál végzetesebb következményekkel járt, mivel az *editio princeps* feledésbe menvén mindenki az *Aldina* után indult, így az 1503-iki harmadik kiadás („*Rhegi Lingobardiae expensis et labore Francisci Mazalis*“). valamint a két *Pruckner*-féle, melyek közül az első 1533-ban, a második 1551-ben Baselben jelent meg. Ezóta újabb kiadással egészen 1894-ig, a mikor a *Sittl*-féle kiadás első kötete napvilágot látott, nem rendelkezünk. Nem csoda tehát, hogy a nyil-

vános könyvtárak, a mint azt németországi tartózkodásom alkalmával többször tapasztaltam, a legnagyobb féltékenységgel őrizték az említett régibb kiadások még meglevő példányait s hogy századokon keresztül vajmi kevesen voltak a classica philológiával szakszerűen foglalkozók között is, a kik ez íróhoz hozzáférhettek.

Könnyen képzelhető, hogy ilyen munka szövegében valóssággal hemzsegek a hibák s hogy a kritikusra itt roppant feladat vár. Néhány coniecturát *Haupt* (*Opuscula philologica*, vol. III. p. 324., 580—581., 623—624.), *Jahn Otto* (*Philologus* I. p. 684.; XXVI. p. 8.) és *Dombart* (*Jahrb. f. Phil.* 1882. p. 592.) szolgáltatott; az *editio Aldina* egy wolffenbütteli példányából kiegészítések között a kiadások hézagos részeihez nem kisebb ember, mint maga *Lessing*, a ki tudvalevőleg nemcsak kitűnő költő, hanem jeles tudós is volt (l. a Lachmann-féle Lessing-kiadás IX. köt. 421. l.); a kéziratok ismeretéhez is csak ketten járultak adalékokkal, nevezetesen *Kelber* (*Progr. der Studienanstalt in Erlangen*, 1881.), a ki egy müncheni, és *Bonnet* (*Revue de philologie*, VIII. p. 187—189.), a ki egy montpellier-i codexet írt le. Ez volt mindössze a legújabb időkig *Firmicus Maternus* kritikájának irodalma.

De nemcsak a tartalom, hanem a szókinés és a syntaxis tekintetében is rendkívül érdekes író *Firmicus*. Egész sereg oly szóalakot találunk nála, mely más íróknál vagy nagyon ritkán vagy egyáltalán nem fordul elő s a mely a legteljesebb szótárakban is vagy ki van hagyva vagy helytelenül van magyarázva. Szófüzésében is van számos oly különösség, mely a latin syntaxis történetét tárgyaló munkákban meg sincs említve. Rámutatott erre már *Dressel* „*Lexikalische Bemerkungen zu Firmicus Maternus*“ (*Gymn. Progr. Zwickau* 1882.) czimű értekezésében, *Kelber* pedig a hiányt pótlandó hozzá is fogott egy specialis *Firmicus*-szótár készítéséhez, melynek elejét 1883-ban (*Progr. der Studienanstalt in Erlangen*) ki is adta. De belátták mind a ketten, hogy e téren dolgozni korai mindaddig, a míg biztos kritikai alapon nyugvó kiadásunk nincs.

Ily kedvezőtlen körülmények közt adtam ki még 1889-ben *Quaestiones de Firmico Materno astrologo* (Budapest, Lampel R. bizománya) czimű latin értekezésemet, a melyben a szöveg emendálásának helyes módszerére akartam rámutatni. Utaltam arra, hogy elsősorban fel kellene kutatni az író forrásait, mert kétségtelen, hogy azok az egyiptomi és chaldaei források, melyekre *Firmicus* csupa dicsekvésből hivatkozik, koholtak s a munka egész jellege azt mutatja, hogy nem egységes tervezetű, önálló mű, hanem régibb görög és latin munkák meglehetősen szolgálai compilációja. E feltevés valószínűségét egy csattanós példával illusztráltam, midőn kimutattam, hogy a mi astrologusunk a VIII.

könyvben az úgynevezett *sphaera barbarica* leírásánál Manilius *Astronomica*-jának V. könyvét mikép használta fel egyik forrásul. Manilius ugyanis Tiberius uralkodása alatt és valószínűleg éppen az astrologiát különösen kedvelő császár ösztönzésére egy, sajnos befejezetlen, tanító költeményt írt a csillagjóslásról öt könyvben *Astronomica* cím alatt, melyvel elsősorban császári pártfogójának akart kedveskedni; hiszen Tiberius, a mint Tacitusból eléggé ismeretes, az úgynevezett matematikusok vagyis csillagjósok tanácsát minden fontos dologban kikérte. Ez a költemény volt az első latinnyelvű munka a csillagjóslásról, melyet azonban a hiú Firmicus sehol sem nevez meg, sőt, az akkori közönség tájékozatlanságára számítva azt meri állítani, hogy ő az első, a ki erről a tárgyról latin nyelven ír. Hogy Firmicus nem mondott igazat, arra már a nagy Scaliger utalt néhány szóval Maniliuskiadásában, de a dolog feledésbe ment olyannyira, hogy több irodalomtörténeti kézikönyv positiv igazság gyanánt állította oda azt a tételt, a mely szerint Firmicus nem ismerte volna Maniliust; Jacob pedig, a ki 1846-ban Berlinben Maniliust kiadta, egy szóval sem említi a dolgot. Később Bechert hasonlította össze a két író néhány helyét *De emendatione Manilii* című értekezésében (l. Leipziger Studien I. köt.). Érdemesnek találtam tehát a dolognak jobban utána járni és 29 hely egymás mellé állításával kimutatni, hogy Firmicus tulajdonképp csak rossz prózába foglalta Manilius verseit. E kérdés eldöntéséből kettős hasznot húzhatunk: először adalékot kapunk Firmicus forrásainak ismeretéhez, a mire nézve sokáig a legnagyobb homályban voltunk, másodszor az összehasonlítás rávezet mind a két író romlott helyeinek javítására, úgy hogy ezután Firmicusnak a Manilius apparatus criticusában mint *imitator*-nak, Maniliusnak a Firmicuséban mint *auctornak* helyet kell adni.

Rámutattam továbbá említett munkámban a szövegjavításnak egy más módjára is. A mennyiben t. i. az író, munkájának természetéből kifolyólag, sokszor ismétli magát és hasonló tárgyakról szólva számtalanszor használ egymáshoz hasonló kifejezéseket, a corruptelák valószínű javítására gyakran rávezet a parallel helyek összevetése. E módszert használva egész csomó emendatiót koezkaztattam az érthetlenségig megromlott helyekhez s bár akkor még csak a régi rossz kiadások szövegét használhattam s így ki voltam téve annak a veszedelemnek, hogy javításaim egy részét addig ismeretlen kéziratok felkutatása vagy fölöslegessé teszi vagy megezáfolja, mégis kifejeztem azt a véleményemet, hogy, a mint a hagyomány egész állapota mutatja, aligha fog sikerülni olyan jó codexeket fedezni föl, a melyek, olvasható szöveg előállítására czéljából, meg nem kívánnák a coniecturalis kritika legmesszebbmenő alkalmazását. E feltevésemet

a későbbi kutatás teljes mértékben igazolta; a mi pedig coniecturáimat illeti, ezek egy részét a jobb codexeknek az újabb kiadóktól felfedezett olvasásai igazolták, más része, mint valószínű gyanítás. most is megállja a helyét, illetőleg nincsen az újabb kutatások által túlhaladva. Értekezésemet különben jóakátúan bírálta meg *Dressel*, a főntebb már említett Firmicus-kutató, a *Wochenschrift für klassische Philologie* 1889. évi kötetének 1317. lapján.

Velem körülbelül egyidejűleg kezdett foglalkozni a szóbanforgó íróval *Sittl Károly*, müncheni tanár, a ki az *Archiv für lateinische Lexikographie* című folyóirat IV. kötetében (607. és köv. l.) kimutatta, hogy a Firmicus-kiadások az egy *editio princeps* kivételével teljesen önkényes, interpolált szöveget nyújtanak s egyszersmind közölte egy újabb, a mai kritika követelményeinek megfelelő kiadás tervét. Értekezésének megvolt az a haszna, hogy erre az elhanyagolt íróra s újabb kiadásának égető szükségére irányozta az illetékes körök figyelmét, úgy hogy a müncheni egyetem philosophiai kara anyagi támogatással is ellátta Sittlt, midőn Monte Cassinoba utazott, hogy az ottani híres kolostor könyvtárában megnézzé azt a régi Firmicus-codexet, melyet *Poggio*, a jeles humanista, említ. A kérdéses kéziratot azonban nem találta meg, sőt általában nem sikerült fölfedezni egyetlen egy oly régi és jó codexet sem, mely a Firmicus munkáját egész terjedelmében tartalmazná. Mindazáltal kiadta a *Mathesis* első négy könyvét 1894-ben (*Julii Firmici Materni Matheseos libri VIII*, primum recensuit *Carolus Sittl*, pars I. libri I—IV., Lipsiae, Teubner) s e kiadás bevezetésében feltárta azt az ingatag alapot, melyen a szöveg hagyománya nyugszik.

Valamirevaló régi codexünk csak négy van s ezek együttevén nem tartalmaznak többet, mint az első négy könyvet. E négy közül három egy családot képez s az írás formájából ítélve egy francziaországi őspéldányra, a mint Sittl mondja, egy *archetypus Gallicus*-ra vezethető vissza. Ezek: 1. *Vaticanus Reginae* 1244., a X. század végéről vagy a XI. elejéről; hiányzik belőle az I. könyv nagy része, melyet utóbb egy újabb, már XV. századbeli kéz pótol; 2. *Montepessulanus* H. 180., mely részben a X—XI, részben a XII—XIII. században íratott; 3. *Parisinus Latinus* 7811. a XI. századból.

Másik családból, melyet Sittl egy *archetypus Italicus*-ra vezet vissza, származik egy müncheni codex, *Monacensis lat.* 560., mely a XI. századból való, de nem tartalmaz többet, mint az első könyvet és a második nagy részét. Ez a négy régi kézirat tele van mindenféle corruptelával és lacunával s relativ becslük csak abban áll, hogy a hagyományt a maga romlottóságában változatlanul, önkényes interpolációk nélkül adják.

A munka mind a nyolcz könyvét csak újabb, a XV. és a XVI. századból származó kéziratok tartalmazzák. nevezetesen: 1. *Parisinus Latinus*, 1418; 2. *Neapolitanus* VA 17.; 3. *Urbinus* 263.; 4. *Palermitanus* 2° E 20.; 5. *Monacensis* n. 49.; 6. *Norimbergensis* cent. V. 60.; 7. *Vindobonensis* 3195.; 8. *Oxonienis*, Lincoln-college 114. Az efajta codexek tudvalevőleg a legrosszabbak, mert már a classikus latin nyelvben jártas leíróktól származnak s tele vannak azokkal az önkényes változtatásokkal, melyeket *coniecturae Italorum* név alatt ismer a kéziratkritika; e kéziratok látszólagos hibátlansága és olvashatósága csak arra való, hogy elfedje az eredeti hagyományt s tévútra vezesse a kutatót, úgy hogy az ilyenekkel szemben sohasem lehet eléggé óvatosan eljárni, mert biztosra vehető, hogy, a hol az eredeti szöveg romlást mutatott, ott a *librarius* a ciceronianismus szabályai és a saját belátása szerint rövidesen simította el a nehézségeket.

Sittl kiadásáról való ítéletemet a következőkben összegeztem abban a bírálatomban, mely a *Berliner Philologische Wochenschrift* 1895. évi kötetének 908. és köv. II. jelent meg: „Rossz hagyományra volt kénytelen támaszkodni *Sittl*, a ki különben is meglehetősen kényelmessé tette magára nézve a kritikai eljárást s úgy látszik, az egész munkát elsiette. Megelégedett azzal, hogy a régi codexek hagyományát közölje s a romlásokat csak a legkönnyebb helyeken próbálta kijavítani. Egyáltalában nem kutatta Firmicus régibb latin és görög forrásait, apparatus criticusában az *auctor*s rovata nem is fordul elő s így a javítás e fontos eszközét felhasználatlanul hagyta. Még nagyobb baj, hogy a corruptelákat csak elvéve jelölte meg a szokásos keresztjellel; más helyeken a romlást vagy nem vette észre vagy elfeledte kiemelni, úgy hogy könnyen félrevezetheti a kritikában kevésbé jártas olvasót. A rendkívül nagy számban előforduló hézagokat megjelölte ugyan, de kiegészítéseket sehol sem kísértette meg, a mint hogy figyelmen kívül hagyta a javítás másik módját, a parallel helyek összeállítását is. Szóval a *Sittl* szövege még nem olvasható s kiadásának csak annyi bece van, hogy a maga valóságában tárja elénk a kézirati hagyomány állapotát s így alapjául szolgálhat a további kritikai eljárásnak, de még nem ad megbízható támaszt a Firmicusra vonatkozó más irányú, akár nyelvi akár tárgyi kutatásnak.“

Egyelőre tehát az maradt e téren a legfontosabb feladat, hogy valamikép érthetővé tegyük a hihetetlenül megrontott szöveget. A romlásnak pedig főleg két fajával találkozunk szokatlanul nagy számban, corruptelákkal és lacunákkal. Ezek jó részén segíthetünk a parallel helyek egybevetésével, úgy hogy módunkban áll Firmicust saját magából emendálni. Az emendatio e mód-

szerét akartam a szembeszükő példák egész sorával érvényesíteni s így hasznavehető adalékokat szolgáltatni a sokáig és méltatlanul elhanyagolt író helyes magyarázatához *Novae emendationes in Firmicum Maternum astrologum* című latin értekezésemben, a mely az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1895. évi kötetének 1—15. és 353—366. ll. jelent meg, javításokat tartalmaz a Sittl által kiadott első négy könyvről, s a melynek magyar kivonatával foglaltam el széket a M. Tud. Akadémiában mint újonnan megválasztott levelező tag 1894 november 5-én. Ezt a munkámat is megírta *Quaestiones*-em egykori bírálója, *Dressel*, a *Wochenschrift für klassische Philologie* 1895. évi kötetének 747. lapján, a hol javításaimra vonatkozó véleményét így összegezte: „Verbesserungen, die meist ohne Zweifel das Richtige treffen“.

Időközben a Sittl kiadását mások is hasonló módon bírálták meg, mint én s a kiadó e bírálatok hatása alatt elállott munkája folytatásától, sőt a Teubner-czég, a melynél a mű megjelent, a csonka kiadást kivonta a könyvtári forgalomból s egészen új recensio elkészítésével bízott meg két boroszlói tudóst, *Kroll* Vilmost és *Skutsch* Ferenczet, a kik már előbb is foglalkoztak Firmicussal, valamint a görög astrologiai írókkal, részben Firmicus forrásaival. A két tudós hamar elkészült az első négy könyvet tartalmazó első kötettel, a mely már 1897-ben (*Julii Firmici Materni Matheseos libri VIII*, ediderunt... Fasciculus prior, libri I—IV. Lipsiae, Teubner) megjelenhetett. Ezt az újabb kiadást is megíraltam a *Wochenschrift für klassische Philologie* 1899. évi kötetének 45. és köv. ll., a hol következőleg nyilatkoztam: „Már most elégtétellel konstatálhatjuk, hogy ez a kiadás az igazságos kritika minden követelésének megfelel. Először is a kiadók nagy szorgalmát kell dicsérnünk a kézirat anyag összegyűjtésében. A régibb kéziratok közül, melyek, sajnos, csak az első négy könyvet tartalmazzák, a kiadók ötöt collationáltak, ezek a *Montepessulanus* H 180. saec. XI., a *Parisinus* 7311. saec. XI., a *Vaticanus Reginae* 1244. saec. XI., a *Vaticanus* 3425. saec. XIII. és a *Parisinus* 17867. saec. XIII. Azonkívül legalább részben átnézték a következőket is: *Parisinus* 7312. saec. XV., *Monacensis* 560. saec. XI., *Darmstadtensis* 756. és *Escorialensis* C IV. 13. saec. XIII. A *codices recentiores* közül pedig, a melyek mind a nyolcz könyvet tartalmazzák, *Kroll* teljesen collationálta a következőket: *Norimbergensis* V. 60. saec. XV., *Monacensis* 49. saec. XVI., *Vaticanus* 2227. saec. XV/XVI., *Palatinus* 1418. saec. XV., *Urbinus* 263. saec. XV. Különben erre a gazdag kézirati anyagra még egyszer vissza kell térnünk a második kötet megbeszélésénél, mert a kiadók a tüzetesebb *praefatiót* csak ebben a kötetben fogják adni:

ugyanott fogunk remélhetőleg valamivel többet olvashatni Firmicus forrásairól. Egyelőre csak azt mondhatjuk, hogy a kritikai apparatus mindenütt a kéziratok legpontosabb felhasználását mutatja s a hagyományról világos képet ad. A legfontosabb feladat azonban a hihetetlenül megromlott szöveget végre valahára érthetővé tenni. A parallel helyek egybevetésével a corruptelák és lacunák jelentékeny részén segíteni is lehet, úgy hogy módunkban van Firmicust a saját maga segítségével emendálni. Mert olvasható szöveg helyreállítása, a mint Firmicusra vonatkozó munkáimban már többször kifejtettem, nem lehetséges a coniecturalis kritika legmesszebbmenő alkalmazása nélkül. Ez a véleményem igaznak bizonyult ebben a legújabb kiadásban is, a hol minden lap a két kiadó szorgalmas javító tevékenységéről tanuskodik. Sikerült is nekik részben evidens emendatiókkal és valószínű coniecturákkal, részben a hézagok szerencsés kiegészítésével az első, olvasható Firmicus-szöveget adni. Hogy még így is sok tennivaló maradt hátra, az nem kisebbítheti a kiadók érdemét, mert egy ilyen Augias-istállót csak a specialis kutatók egész serege tisztíthat ki egyesült erővel.

Ekkor, hogy a magam részéről is járuljak valamivel a kitűzött cél eléréséhez, kiadtam *Specilegium criticum in Firmico Materno astrologo* című latin értekezésemet, mely az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1898. évi kötetének 1—19. ll. jelent meg s új emendatiókat és hézagpótlásokat tartalmaz, de megint csak az első négy könyvhöz, mert az V—VIII. könyvhöz még mindig nem rendelkezünk megfelelő szöveggel és apparattussal, a melyre emendatorius kísérleteimnél támaszkodhattam volna. Ezt az újabb értekezésemet a Firmicus-kiadók egyike, Kroll bírálta meg a *Wochenschrift für klassische Philologie* 1898. évi kötetének 1374. lapján s bírálatát ezzel az óhajtással fejezte be: „Hoffentlich setzt Némethy seine Firmicus-Studien mit demselben Eifer und Erfolge fort“.

Nos hát énbennem meg is lett volna a buzgalom e régen megkedvelt tanulmányok folytatásához és szívesen terjesztettem volna ki azokat Firmicus egész szövegére; csakhogy a legújabb kiadás közel jövőben kilátásba helyezett második kötete, melyet minden évben várva vártunk, sehogy sem akart megjelenni. Végre, miután a régibb két kiadó társul még egy harmadikat vett maga mellé, Ziegler, a Firmicus keresztény tractatusának kiadóját, az első rész után teljes 16 esztendővel, 1913-ban megjelent a második rész is (*Iulii Firmici Materni Matheseos libri VIII*, ediderunt W. Kroll et F. Skutsch in operis societatem assumpto K. Ziegler, fasciculus alter libros IV posteriores cum praefatione et indicibus continens) és így az utolsó teljes kiadás, a Pruckner-féle és a legújabb teljes recensio közt több mint negyedfélszáz

év telt el, a mi a latin philologia történetében példátlan eset. Valóban *habent sua fata libelli!*

De ez esetben még azt is mondhatjuk: *habent sua fata editores*. Mert a kiadók egyike, Skutsch, a boroszlói egyetem kitűnő latinistája, már nem érte meg a második kötet megjelenését: a tudomány nagy kárára idő előtt dőlt ki az élők sorából. Nekem véle a római irodalomtörténet vitás kérdéseiben többször volt heves összeütközésem s talán messzebbre is mentem, mint kellett volna, a mikor, mint latinul író ember, az ő poroszosan kemény vágásait Cicero és a humanisták ismert erőteljes polemikus stílusában adtam vissza; de éles elméjét s rengeteg tanultságát nagyra becsülni soha meg nem szüntem. *Manibus hoc satis est!*

Egyébiránt a második kötetet különösen becessé teszi bő s minden részletkérdésre kiterjeszkedő praefatiója, nagy kritikai apparatusa, melyben már Firmicus görög forrásai is szerepelnek, és nem kevésbé bő indexei, a melyek jelentékenyen megkönnyítik az ezutáni Firmicus-kutatók munkáját. Megjött hát végre az ideje annak is, hogy teljesítsem a Kroll kívánságát s régi szerelmemhez visszatérjek. Azért most mintegy kritikai *supplementum*-ot akarok adni a teljes kiadáshoz, vagyis Firmicusnak mind a nyolcz könyvéhez, úgy hogy egy füzetben foglalom össze régibb emendatióim közül azokat, a melyek ma is fenntarthatók, valamint azokat az újabb javításokat, melyekre a legújabb kiadás második kötetének megjelenése óta jöttem rá. Így a Firmicus-kutatók együtt találhatják s könnyen megszerezhetik és értékesíthetik az én *Firmicus*-tanulmányaim összes szövegkritikai eredményeit. A munka latinnyelvű, czíme *Coniecturae ad emendandum Firmicum Maternum astrologum* s ez írónak nem kevesebb mint 129 helyéhez szolgáltat kritikai adalékokat. Számára az I. osztály értekezései között kérek helyet.

Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből.

(Kivonat Szentkláray Jenő I. tagnak 1917 április 23. felolvasott dolgozatából.)

Az utóbbi években közreadott török levéltári anyag számos olyan adatot tartalmaz, mely a délmagyarországi végek török hódoltsági korából egészen új, földerítő dolgokat hozott napvilágra, különösen a XVI–XVIII. századból. Ezek a török emlékek részint kiegészítik, részint helyreigazítják ismeretünket a temesi végekről, jelesen *Temesvár* állapotáról a félhold uralma alatt. Egymagában a Karácson Imre Török-Magyar Oklevéltára,

I. Szulejmán szultán uralkodásától kezdve Temesvár visszafoglalásáig, hatvannál több olyan okiratot foglal magában, melyeknek tartalma összefoglaló előadásban eddigelé még nincs feldolgozva.

A beceses anyag I. Szulejmán, II. Szelim, III. Murád, IV. Mohammed, II. Ahmed, II. Musztafa és III. Ahmed idejéből való, mikor a temesvári vilájetet egymásután nyolcz beglerbég kormányozta. Igazgatásuk korából nagyszámú délmagyarországi várat, várost és lakott falut ismertünk meg. Az 1663—1665. évekből ránkmaradt defterek pedig, noha csak töredékesen, de mégis egészen új világításban állítják elénk Dél-Magyarország helyrajzát és jelentékenyen kibővítik ismeretünket a délvidék törökkori térképéről. A temesvári beglerbégek lajstroma, melyet a „Magyar Történelmi Tár“ XII. kötetében Pesty Frigyes állított össze, szintén helyesbítést nyert a konstantinápolyi egykorú és hivatalos iratok közlése által.

Külön pontokban tárgyalt az értekező: a) a *délmagyarországi török birtokviszonyokról*; b) a *török földesurakról és uradalmairól*; c) a *délvidéki török polgári és katonai telepítésekről és a telepések helyzetéről*; d) a *temesi tartomány török hadikészültségéről, polgári és hadi közéletéről* és e) *Kalinusz ipeki göröghitű patriarchának Temesvárra meneküléséről*.

Délmagyarországon ugyanis, éppen úgy, mint hazánk más hódított területein, kétféle birtokos volt: keresztény és török. A török szultánok a meghódított földek nagy részét a magyar nemzet és az ország uralkodói ellen viselt háborúban vitézséggel, vagy pedig a magánéletben más módon érdemeket szerzett katonáknak, leginkább lovas katonáknak adományozták. Ezeket a földbirtokokat *timároknak*, *timárbirtokoknak* nevezték. De a török adományos nem bírta uradalmát tulajdonjoggal, vagyis magántulajdon, hanem csak hűbér gyanánt; nem volt a földjeinek örökös ura, hanem csak birlalója, művelője, haszonélvezője, mintegy bérlője. Földbirtokát el nem adhatta, el nem cserélhette, el nem ajándékozhatta, zálogba nem vethette, sőt törvényes örökösre sem szállíthatta át. A hódított földbirtok a török állam tulajdona volt.

A szultánok kegyelméből a temesvári beglerbégek fentartása alatt számos ilyen timárbirtok létezett Dél-Magyarországon, melyek eddigi tudomásunk szerint mintegy tíz évre Temesvárnak 1552-ik évi eleste után veszik kezdetüket. A török támadások idején úgy látszik rendezetlen, háborús állapotok uralkodtak. Az első délvidéki timárbirtok adományozását 1564-ből, I. Szulejmán idejéből ismerjük, és tartanak a török birtoklások a XVI. század végéig. Termőföld erdőség, legelő bővében volt. A gazdátlanná lett Temesben mérhetetlen nagyságú területek hevertek parlagon. A török császárok vígan osztogathatták

a földeket uradalmakért folyamodó hűbeiknek. Volt eset, hogy egy-egy élelmes aga, vagy csaus két-három timárt magához ragadott, ha sikerült a berberbéget, vagy annak kapzsi környezetét megvesztegetnie és a szultánnál kedvező beajánlást kieszközölnie.

Az adományozott birtokok nevei, illetőleg azok a helyek, a melyeknek határában az adományozott föld feküdt, Murád szultán uralkodása alatt a XVI. század nyolczvanas éveiben említettnek először. *Volt pedig a temesvári vilájetben összesen 59 ziámetbirtok és 290 timárbirtok. Mostanáig huszonöt délmagyarországi török földesúr nevét ismerjük. Eddigelé egyről sem volt tudomásunk.* Tekintve az akkori pénzviszonyokat és különösen a török pénz akkori értékét, már az eddig ismert adatok is arról tanuskodnak, hogy az az összeg, melyet a török kézen levő délmagyarországi földek évenként jüvedelmeztek, jóval meghaladta a kétszázezer ákesét. Mekkora rengeteg földterület lehetett tehát az, mely az elmenekült vagy a háborúkban elpusztult magyar birtokosok után elhagyatva maradván, a hódoltság mohamedán hatalmasait gazdagította! Mennyire becsülhető abban az időben a tőke, mely ekkora óriási kamatot hajtott!

Feltűnő, hogy a török császárok délmagyarországi birtokadományozása a XVI. század végén megszakadtnak látszik. Nincs azonban kizárva, hogy a török birtoklás rendszere a következő században is folytatódott és csak azért nincs róla tudomásunk, mert a konstantinápolyi levéltárak vonatkozó adatai még nincsenek mind feltárva: de valószínű, hogy Dél-Magyarországon a török uradalmak szervezését a XVII. századtól kezdve kényszerűségből, a bizonytalan hadi és politikai helyzet miatt, kellett beszüntetni.

A földek *bérlői* és igavonó *munkásai* a falvak lakóiból és a keresztény hadifoglyokból kerültek ki. A falvakat házakban, vagyis inkább viskókban és sátorokban tanyázó emberek népesítették be. Dél-Magyarország lakott vidékeit a hódoltság korában — kivéve a Maros és Tisza partitájain lézengő néhány magyar kertészfalut — szerb és oláh, túlnyomó számban szerb népek ülték meg. A törökök betöréseivel kapcsolatos volt a szerbek és oláhok beköltözése hazánk délkeleti vidékeire. Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása óta 1690-ig nyolczszor vándoroltak be balkáni szerbek Dél-Magyarországra, az oláhok pedig főképen 1641—1646. években terjedtek el ott nagyobb számmal. A török mind összevéve *rája* néven nevezte a keresztény alattvalókat. Biztos állandóságuk sehol sem volt szegényeknek. Hadi vagy közigazgatási okokból a török felsőbbtség egyik helyről a másikra telepíté át a rájákat.

A keresztény telepesek keserves életéncz szomorú bizonyítékai a rettenetes adók, melyekkel őket a török terhelte. Volt ugyanis gabonatized, gyümölcs-, zöldség- és hagymatized, musttized, kender-, len- és szénatized, kertadó, jubadó, méhkastized, legelőilleték, sertésadó, hordó- és faadó, sátorozók adója, menyasszonyadó, földátíratási és mezei káradó, hagyatéki adó, elűnt emberek, talált jószág és szökevények után fizetendő bírság, kihágási adó, malomadó, házadó, fejadó, hadiadó, olajadó, lencsetized, káposztatized és szénadó. Evlia Cselebi szerint a temesvári vilájetben 36,000 keresztény fizetett különféle adókat és tizedeket. Mennyi jövedelmet harácsolt össze a török csak Dél-Magyarországon a felsorolt szörnyű adózásokból!

Nevezetesek a XVIII. század elején II. Musztafa szultán *katonai telepítései* a Maroson, Bégán és az Aldunán, a mint azok a felolvasott értekezésben névszerint felsoroltatnak. A hódoltság első évtizedeiben a temesi tartomány török hadi készütsége csekély volt, úgyszólván számításba sem mehetett. A zsoldos katonákkal (a dsebelikkel) együtt szabály szerint csak 7800 katona, a kormányzó pasának, mint hadparancsnoknak, külön katonaságával együtt pedig csak mintegy 10,000 katona őrizte a vilájet biztonságát. Hathatósabban csak a XVI. század végső éveitől kezdve és a következő század folyamán gondoskodtak a szultánok a temesi tartomány megerősítéséről. Ekkor már élénkebben jelentkezett nemcsak a Habsburg-uralkodók, hanem a magyar nemzet részéről is a törekvés, kiragadni a temesi végeket a félhold uralma alól. A zentai katasztrófa és az 1699-iki karlóczai béke után, mely Temesvárt és az alája rendelt tartományt továbbra is ozmán uralom alatt hagyta, még nagyobb gond fordítottatott a porta birtokában maradt erődítményekre, azok őrségére és különösen a zendülésekre hajlandó janicsárok fegyvermezésére.

A mi a temesi tartomány *katonai és polgári közéletét* illeti, érdekes mozzanat e központi hely hódoltsági történetében a XVII—XVIII. századok folyamán, hogy Temesvár falai közt egy jelentékeny török birodalmi *lőporgyár* állott fenn, mely az ozmán uralkodók különös gondozásában részesült. A lőporműhelyben fekete löport gyártottak, és az üzemköltséget a török állam fizette, a gyár igazgatóját pedig maga a szultán nevezte ki. A lőporkészítéshez szükséges salétromot, szenet és ként a szandsákok tartoztak beszolgáltatni. A kész löport a temesvári járás lakosai fuvarozták el Belgrádig, a honnan hajókon szállították tovább. 1696-ban, mikor Bádeni Lajos összpontosított csapatai Temesvárt ostromzár alá fogták, felrobbant a gyár és tiz évig romokban hevert. III. Ahmed szultán 1707-ben újra fölépíttette.

Bádeni Lajos ostroma más károkat is okozott Temesvárott nemcsak a Hunyadiak idejében épült régi bástyákon, hanem a város lakóházain is. Ennek következtében a XVIII. század első éveiben, ugyancsak III. Ahmed rendeletére, oly sok építkezés folyt Temesvárott, hogy a munkálatokhoz vidéki iparosokat, kézműveseket és teherszállító igákat kellett berendelni. A kőművesek, ácsok többnyire Belgrádból jöttek. Brankován Konstantin oláh vajdának meg lett parancsolva, hogy Temesvár vára építéséhez és javításához fenyődeszkát vágasson Oláhországban és szállítsa Temesvárra; mert a temesvári vilájet rájái oly szegények és tehetetlenek, hogy ökörszekereik nincsenek s azért kell azokat Oláhországból kirendelni. Az állami építkezések közül 1708 tavaszán elsősorban a vár helyreállítása és a katonai épületek vétettek munkába. A vár egyik utcáját katonai czélokra átalakították. A „Véres-bástya”-tól a „Kakas-bástya”-ig menő árok és a sorompók közt régi idők óta 25 ház állott. Ezeket lerombolták és a katonaság számára gyakorlóteret készítettek a házak helyén. Minthogy azonban a háztulajdonosok várbeli katonák és szegények voltak, Ali pasa közbenjárására megengedte a szultán, hogy kincstári költségen másutt építsenek nekik lakóházakat és kárpótlásul mindegyiküknek 500 gurus fiztessék ki.

A temesvári mohamedán lakosság vallásos életének kielégítésére Baba Huszein alapítványából a főmoseához 1699-ben türbeört és imádkozót nevezett ki a szultán. Ezeket az egyházi állásokat Huszein dervis és Ibrahim efendi nyerte el napi 3 ákce fizetéssel. 1701-ben a várban lévő dsámi alapítványából fölvétetett napi 35 ákce fizetéssel Ahmed efendi prédikálónak. 1710-ben Ibrahim vikárius folyamodik a szultánhoz fizetésjavításért: mert ő a belvárosban levő Szolak dsámiban 45 ákce fizetéssel mint imám és khatib van alkalmazva és a szolgálatában már megöregedett, nagy családja van és csupán a fizetésére van utalva, mely azonban 20 ákce levonással adatik ki neki. Könyörgésére kedvező választ kapott.

A szerb nép tömeges kivándorlása Szerbiából a XVII. század végén, mikor Csernovics Arzén ipeki patriarcha átpártolt az osztrák uralkodóhoz, kegyvesztetté és gyanussá tette az oszmán hatalom előtt a Szerbiában visszamaradt szerb népet; mert a török a karlóczai békeszerződéssel Belgrádot ismét uralma alá vette. Csernovics távozása után egy *Kalinusz* nevű fanatikus szerzetes került a szintén török uralom alá tartozó ipeki patriarchai székebe. Valószínű, hogy összeköttetései voltak az osztrák hadvezérekkel és a magyar földre emigrált szerbekkel. Ezért-e, vagy más okból, Ahmed szultán 1704 nov. 5-én elrendelte, hogy Kalinuszt és Defió nevű fivérét fogják el és vigyék Kon-

stantinápolyba. Defiót el is fogták és várfogságra vetették; ellenben az ipeki patriarcha elmenekült Belgrádba, hogy titokban átmelessen a Dunán Temesvárra. A temesi részekben ugyanis a zentai csata után kettős közállapot keletkezett. A török volt ugyan az úr, de a keresztény lakosság — csaknem kizárólag szerb ráják — a Lipót császártól nyert oltalombiztosítékokban bízott. Bízott különösen a nem messze táborozó császáriakban — és lehetőleg önállósította magát. Főtámaszuk a Csernovicsal beköltözött *Diákovics Isaiás* püspök volt. A bécsi udvar körében állandóan tartózkodó Csernovics patriarchának ő volt ugyanis a bizalmas helyettese. Becskereken lakott és nehézség nélkül érintkezett a szerb neppel Temesvárott és a hódoltság többi helységeiben. Kalinusz tehát Diákovics védőszárnyai alá szándékozott rejtőzni és azért igyekezett Temesvárra, a hová kíséretét előre küldte. Azonban a temesvári váli, Ali pasa, értesült a szerb szökevényekről és a szultán parancsolata értelmében letartóztatta a patriarcha egész személyzetét és a temesvári várban tömlőczbe záratta. A Belgrádban még visszamaradt Kalinuszt az ottani beglerbég fogatta el, majd Konstantinápolyba küldé, hol az egész telet börtönben töltötte. Csak 1705-ben bocsátotta szabadon a szultán temesvári embereivel együtt. Kitűnik ebből is, hogy a karlóczai békét, mely a keresztény alattvalóknak szabad vallásgyakorlatot kötött ki, nem nagyon vette figyelembe a török kormányzat és hogy a keresztény lakosság helyzete mindaddig kockázott volt a temesi részekben, míg 1716-ban a szabadulás órája nem ütött.

Ez a kis epizód szintén élénk és érdekes színekkel szövődik bele a délmagyarországi török hódoltság történetébe.

Toldy Ferencz kritikai munkássága.

(Kivonat *Császár Elemér* 1. tagnak 1917 ápr. 6-án tartott előadásából.)

A magyar műbirálat történetének fényes nevei közé nem szokás Toldyét sorozni, sőt a köztudat nem is igen tartja számon kritikusai működését. Pályája végén maga Toldy sem gondolt sokat szellemének e terméseivel. Mint a fejedelem hatalmas országai mellett megfedkeznek egy félreeső kis birtokról: az a gazdag, szinte mérhetetlen munkásság, melyet Toldy az irodalomtörténetírás terén kifejtett, vele is, a közönséggel is elfelejtette, hogy irodalmi pályája hosszú ideig két, egymással párhuzamosan futó irányban haladt, sőt hogy a negyvenes évekig Toldy inkább kritikus volt, mint történetíró. Nemcsak terjedelemben múlja fölül ezidétt kritikusai működése az irodalomtörté-

netit, hanem munkásságának egész szellemében van valami a kritikusra jellemző: vonzódása irodalmunk jelenéhez és fokozott figyelme a legújabb költői alkotások iránt, a mi ekkor még a történeti érdeklődés rovására ment. Valóban, a fiatal Toldy, ha munkásságának legkiemelkedőbb felét akarjuk megnevezni, kritikus volt, irodalmunk reformkorának legmozgékonyabb, legtermékenyebb kritikus.

Műbírói pályája nagyon korán, még tizenhétéves korában indult meg, egyelőre német nyelven. E korai kísérletek nyilván mutatták, hogy bizonyos kritikai adományok nagymértékben ki vannak fejlődve lelkében; így az ítélkező hajlam, a gyors készség írói értékek megállapítására, gazdag fogékonyság a költői szellem alkotásai iránt s a szépségükön érzett lelkes öröm. Ily becses tulajdonokkal s a magyar meg a külföldi irodalmaknak széleskörű ismeretével kezdte meg 1826-ban a *Tudományos Gyűjtéménynél* magyar kritikusai pályáját s folytatta 1828-ban a *Felső Magyar Országi Minerva*, 1831-ben a *Kritikai Lapok* hasábjain. Az 1836-dik esztendővel, a mikor a *Kritikai Lapok* megszűntek, lezárult Toldy műbírói pályájának első fejezete, az előkészület későbbi nagyarányú működéséhez. Szerencsés jelek kísérték: tudományos készültség, erőtől duzzadó bátorság, fejlett szépérzék, s gazdag volt az eredménye: 11 nagyobb s 5 kisebb bírálat, együtt egy jókora kötet, terjedelmére nézve több, mint jeles elődeinek és kortársainak, Kazinczynak, Kölcseynek, Bajzának irodalmi kritikái együttvéve. Változatos is volt ez a munkásság: a megbírált művek sorában minden műágnak és műfajnak volt képviselője, az epigrammtól a tragoediáig, a daltól a regényig; a bírálatok hangja végigjárta az egész skálát a panegyristől az ostromzásig, s a nyugodt, higgadt ismertetéseken kívül találkozott köztük egy-egy harczias támadás és majdnem személyeskedő polemia. Jogos a remény, hogy e sokfelé ágazó, sokszínű működés mélyén egy hatalmas egyéniség rejtőzik, méltó párja a kritika akkori vezérének, Bajzának.

A fiatal kritikus valóban határozott egyéniség, élesen kirajzolódó jellemvonásokkal. Feltűnő jelenség, de — nem hatalmas; kritikái csak térfogatukkal és színükkel imponálnak, de nem súlyukkal. Toldy, a kritikus, Kazinczy tanítványa, s a kritikában Kazinczy nem volt jó mester, már azért sem, mert a mi Kazinczy prosájának megadta az értéket, a stilművészet, az nem volt elsajátítható, s éppen Toldynak nem! Mily messze esett az ő száraz, rideg, körülményes, magyarázó stílj a mester könnyed, elegáns dictiójától, mely játszi szellemességgel és személyi mozzanatainak finom belevonásával a legköznapibb gondolatot is vonzóvá tudta varázsolni. Kazinczy bírálataiban gyak-

ran megütközünk azon, a mit mond, de az a mód, a hogyan mondja, mindig megveszi szívünket. A mit Toldy eltanulhatott, az csak a mester hibái voltak. Kazinczy-hagyomány nála a külsőségek túlságos megbecsülése, a mértéken túl csigázott formacultus, a mügondnak s legkicsinyesebb nyilvánulásának, a nyelv-helyességnek, folytonos hánytorgatása. „Elefántnak nézve szünyognyi bajt“, szinte Kazinczy szavaival pirit rá ő, a német anyanyelvű tudós, színmagyar költőkre: nem tudnak grámmatikát! S miért? Mert dunántúli nyelvformákkal és hangképekkel élnek!

Mélyebbreható egyezés köztük, hogy a tanítvány szintén pártos és elfogult kritikus. Pártossága azonban eredetében tisztább, hatásában kevésbé veszedelmes. Ezt két szerencses körülmény kedvező találkozásának köszöni. Az egyik az volt, hogy az ő szürke, merész vágyakat nem hajszoló egyénisége inkább rátermett a kritikára, mint Kazinczyé, a ki a maga hiúságával és érzékenységgel, uralomvágyával és dicsőségszomjával örökös surlódást támasztott maga körül, s az írókat a szerint osztotta két pártra, előmozdítják-e, vagy gátolják az ő törekvéseit. Az előbbieket emelni, az utóbbjakat tönkreverní volt nem is titkolt célja, s erre egyik eszköze a kritika. Még jelentősebb a másik, a külső tényező. Kazinczyt párthívei megválasztásában nem vezették aesthetikai szempontok, nem költői értékeket keresett bennük, hanem emberieket, így azok sorában, a kiket a Parnassus csúcsára helyezett, találkoznak teljesen értéktelen írók. míg kora legnagyobb költője, Csokonai, sok más tehetséges társával, az elkarhozottak közt, legföllebb a pokol tornáczában kapott helyet. Toldyt a sors kora legnagyobb költőivel hozta össze, azok, a magyar irodalom legnagyobb díszei, voltak egyzersmind leghívebb barátai. Elfogultságának tehát megvolt az aesthetikai alapja, míg Kazinczyé pusztán egyéni okokra épült. S e tisztább kűtföböl tisztább víz buzogott. Kazinczynál, de még Kölcseynél is, a subjectiv, pártos ítélet sajátos zavar okozott az egyes költőknek egymásra vonatkoztatott értékelésében: Dayka nagyobb volt, mint Kisfaludy Sándor, Virág, mint Csokonai, a „hasonlíthatatlan“ Kis Jánosról nem is szólva. Toldynál ez a veszedelem nem fenyeget többé, az ő elfogultsága nem dönti le azokat a gerendákat, melyek a különböző rangú költők színvonalát elválasztják. Az ő költői rangsora ideális: Pázmándi Horvát kitűnő eposokat ír, Czuczor kitűnőbbeket, Vörösmarty a legkitűnőbbeket; Kazinczy nagy lyrikus, Kölcsey nagyobb, Vörösmarty a legnagyobb; Kovács Pál is jeles drámaíró, de Kisfaludy Károly sokkal kiválóbb.

Továbbá Toldy elfogultsága csak positiv irányban nyilvánult, negative nem, azaz dicséretreméltó költői művet nem rött

meg, való érdemeket nem gáncsolt. A mi érték valamely költői műben rejlett, azt elismerte, akár hozzátartozott baráti köréhez a szerző, akár nem; a mit hibáztatott, az valóban reászolgált a megrovásra. Pártossága csak barátai műveiről írt kritikáiban jelentkezik, s itt is csak túlzás formájában: baráti érzései következtében elveszti lába alól az aesthetika szilárd alapját s eltéveszti a mértéket. Legnemesebb módon nyilvánul túlzása abban a bírálatban, melylyel komoly kritikusi tevékenységét megindította. A *Tudományos Gyűjtemény* 1826-dik és 1827-dik évfolyamában *Aesthetikai levelek* cím alatt cikksorozatot tett közzé s benne Vörösmarty epikus költészetét méltatta. Vörösmarty volt Toldy költői ideálja, őt tartotta a legnagyobb magyar költőnek: természetes, hogy róla szólva csak elismerés és méltánylás hagyta el ajkát. E bírálatának is magasztalás a célja, s főadatát ritka tapintattal és ízléssel oldja meg. Bár a levélsorozat csupa hódolat Vörösmarty költői lángelméje iránt, de ez nem szavakban, hanem a dolgozat egész szellemében jelentkezik: hőstét történelmi távlatba állítja, s ez a megtisztelés sokkal élesebb világot vet a költő nagyságára, mint a legszínesebb dicséret. Így nem a rajongó barát elragadtatását hallatja, hanem szavai a hideg tudós objectív ítéleteként hatnak, nem hangoztatja a művek szépségeit, hanem csak föltárja az olvasó elé.

Az önmérséklet, mely ekkor még rövidebbre fogatta Toldyval rokonszenvének gyeplőit, következő bírálataiban, 1828-tól 1836-ig, egészen eltűnt. Egy új Toldy áll előttünk, a nyugodt, objectív műbíró helyett a rajongó műbarát, tele elragadtatással, lelkesedéssel. Ömlik ajkáról a szó, gazdagon, mint a vizesedés, és édesen, mint a csurgatott méz. Csakúgy dobálódzik a nagy szavakkal, súlyos ítéletekkel. Még Szenvey versein is „schilleri szín“ ömlik el, Czuczor *Aradi gyűlésén* meg éppen „homéri“. A magyar epikus képei vetekszenek a nagy görögéivel, egyiket-másikat Homerosnál is megbámulnók! Ezt hallva már nem is csodálkozunk, ha a magyar epos egyik hőse, Buda „egy második Achill, de több nemességgel“, s Otmár, a másik hős, „egy új Nestor, de több férfiassággal“. Homeros és Czuczor! s a Czuczornál jóval nagyobb Vörösmarty kétségkívül a görög rhapsod fölött! Valóban itt már Toldy elvesztett minden mértéket, a keretek tágnak, az arányok, mint este az árnyékok, csodálatosan nagyra nőnek: kritika helyett panegyris áll előttünk s a tudóson magán is erőt vett a költők szent örülete.

Ma már nem tudjuk mosoly nélkül olvasni a fölhangzó bírálatokat, de óvakodjunk, hogy e mosolyunkba bele ne fojtuk érdemüket, azt, hogy Toldy fölismerte Vörösmarty, Kistaludyt és Czuczor egypár munkájában az abszolút értéket, és megérezte: e költőkkel megkezdődött a magyar költészet nagy kor-

szaka. Ez a fiatal kritikus munkásságának legnagyobb érdeme, egybéként kritikusi pályája csak technikában mutat haladást. Ítélete nem erősödött, ízlése nem fejlett, s Toldy a kritikus 1836-ban is ott áll, a hol 1826-ban állt.

1837-ben megindítja Toldy Vörösmarty és Bajza társaságában a *Figyelmező* című kritikai folyóiratot, s ezzel megkezdődik kritikusi pályájának második, a mennyiséget nézve leggazdagabb szakasza. Begyakorolván magát előzőleg a kritika technikájába és stíljébe, most, hogy olyan folyóirathoz jutott, mely bíráló hajlamának szabad teret nyitott, kritikusi egyénisége dúsán, sőt buján kivirágzott. Vagy száz kisebb-nagyobb bírálatot írt — minden válogatás nélkül, legelső írónk kiforrott alkotásairól és kezdők értéktelen kísérleteiről; orvosi vagy theologiai munkáról csak úgy beszámol, mint közgazdaságról vagy történetiről, földrajziról vagy nyelvtudományról épp úgy, mint philosophiáról vagy költőiről. Az 1840-dik év végével, mikor a *Figyelmező* beolvadt az *Athenaeumba*, Bajzaék jóval kisebb teret szánhattak a műbírálatnak, s ez úgy látszik elvette Toldy kedvét a kritikától. Az *Athenaeumban* nem bíralt s megszűnte után tett ugyan még két ízben, az *Életképekben* és a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* kísérletet, hogy megint kezébe vegye az új irodalom ismertetésének ügyét, de az elejtett fonalat nem tudta újra felvenni, s kritikai pályája második szakaszának igazi termékeny fele az a négy esztendő volt, melyben a *Figyelmező*t szerkesztette.

Toldy előtt munkásságának e második korszakában sokkal tágasabb és változatosabb mező nyílt meg. Igaz, hogy szerkesztőtársainak, Vörösmartynak és Bajzának, költészetről nem szólhatott, s így a kor legtekintélyesebb lyrikusai kiszorultak a *Figyelmező* kritikai rovatából, de helyüket új tehetségek foglalták el, s ekkor már nemcsak kitűnő vagy teljesen értéktelen munkákról mondott véleményt, mint korábban, hanem olyan vegyes hatású. kiválóságokban és fogyatkozásokban gazdag művekről is, melyek a kritika leghálásabb tárgyai. Ezek próbálják meg leginkább a kritikus erejét, s valóban Toldy kritikusi egyéniségére tanulságosabbak is, mint régi, szertelenül magasztaló vagy kiméletlenül lesújtó ítéletei.

Az a kép, mely e kritikákból élénk tárul, nagyszabású és tartalmas, de inkább méreteivel kelti föl bámulatunkat, mint értékével. Általában harmonikusabb, mint az előbbi évtized kritikus Toldyjának képe, de szintelenebb. A fiatal Toldy merész dícséretei, elhamarkodott ítéletei kihívták maguk ellen a kritikát, de ebben a fiatalos hévben, merész könnyedségben volt erő és önérzet, határozottság és biztosság. A kritikus férfúvá érve nyugodtabb és józanabb lett: rokon- és ellenszenve nem vet

olyan nagy hullámokat, mint azelőtt. Nem az a pártos kritikus, mint volt addig, s ítéletei megbízhatóbbak. Túlzásoktól ugyan ekkor sem ment, de bírálatai az objectivitáson nem ütnek csorbát.

A tárgyiasság mellett másik érdeme Toldy e korabeli kritikáinak az alaposság. Mint lelkiismeretes bíráló, komolyan tanulmányozza a megbírálandó munkát, s ítéleteit megfontolva mondja ki, érvekre alapítja, bizonyságokkal támogatja. Bírálatait rendszerint elmélyedéssel és komoly becsvágygyal dolgozza, s ha olyan föladatot vállal, melyben lelkiismeretes, gondos munkával czélt lehet érni, akkor nyert ügye van. Főként dráma- és regénybírálataira áll ez, míg a lyrai költeményekről irt bírálatai majd mindig sietős kézzel papírra vetett, fölületes kritikák, hol könnyed, hol kiáltó phrasisok szüvedékei. Mintha ösztönszerű tartózkodással viseltetnék a lyrikumok iránt. fél elmélyedni beléjük. A lyrai költő lelkivilága mindvégig megőrzöti számára valamit mystikus voltából: nem merte föllebbteneni a titokzatos fátyolt s rendszerint kitért útból. Nem irt bírálatot a negyvenes évek első felében föltűnt két nagy lyrikusunkról, Tompáról és Petőőről. Petőfinek juttatott odavetve pár elismerő szót, de a magyar lyra fejedelmét a magyar kritika legtermékenyebb munkása rendszeres kritikára nem méltatta. Arra a magaslatra sohasem emelkedett, hogy lyrai gyűjteményt érdeme szerint méltasson vagy jellemezzen: az a föladat, mely itt reá várt volna, magasabbrendű volt, mintsem kritikusi erényeinek ikerpárjával, az objectivitással és alapossággal, meg lehetett volna méltón oldani.

Toldy, mint kritikus, pályája fénykorában sem mérkőzhetett legjelesebb műbíráinkkal; bírálatai mind formai, mind tartalmi szempontból elmaradnak a többieké mögött. A művészi vonás, Kazinczy kritikáinak vonzó eleme, teljesen hiányzik belőlük, épp úgy Kölcsey magasabb nézőpontjai, Szontagh Gusztáv philosophiai műveltsége és ítéleteinek biztos megalapozása, Bajza czéltudatossága.

Nemcsak újszerűség nincs bennük, de mélység sem; bizonyos kicsinyesség, a szegényesség határán járó józanság jellemzi őket, s egészen hiányzik kritikáiból az egyéni szín, nem érzünk mögöttük határozott, erős meggyőződésektől vezetett egyéniséget. Pedig Toldy nem volt kritikai elvek híján, csak-hogy rendszerint nagyon hozzátapadt a megbírált műhöz s nem tudott az egyestől az általánosig, az eszmék régiójába emelkedni, noha voltak átfogóbb aesthetikai és poetikai szempontjai. Sőt elméjét időnként magasabbrendű kérdéseken is jártatta: foglalkoztatta föladatának bölcséleti megalapozása, gondolt a kritika elméleti kérdéseinek tisztázására, irodalom-aesthetikai

problemák megoldására. Első kísérlete e téren *Critica, antecritica polemia*, tanulságos czikk a kritika céljáról és fajairól, de minden eredetiség nélkül: megállapításait ismerjük Bajza kritikai dolgozataiból, s Toldy vagy csak átszilizálja őket, vagy az ellenkezőjükre fordítja.

Nevezetesebb másik e nemű tanulmánya, melyet kritikáinak java része után 1843-ban írt: *Szépirodalmunk jelen állapottjáról s néhány jámbor óhajlás*. Húszesztendei kritikai munkásság után leszűri azokat a következtetéseket, melyeket a költői műalkotásokra vonatkozólag megállapított. Bölcselétének kiindulópontja egy mélyen gyökerező s messze kiható alapelv, melyből nemcsak ennek a tanulmánynak szempontjait, hanem Toldy majd minden kritikai elvét le lehet vezetni. Toldy fogalmazásában¹ így hangzik: „bizonyos pontig az ész mélysége pótolhatja az érzés mélységét, lélektani studium s a történet philosophiai fölfogása az alkotó képzelmet“, s az egész dolgozat nem egyéb, mint kemoly intő szózat a nemzet költőihöz, hogy tanuljanak. mert tanulmány nélkül nincs igazi művész, s „a költői tehetség maga nem elegendő arra, hogy valaki költőművészsze legyen“.

Talán utolsó kihangzása ez a világirodalomban annak a horatiusi fölfogásnak, mely az új-classicismus poetikáján keresztül nálunk Kazinczyban talált legbuzgóbb apostolára, s azt hirdette, hogy a művészi hatás föltételei közül a tanulmány legalább is oly fontos, mint a tehetség, mindenesetre nélkülözhetetlen. Toldy e ponton is szorosan mesteréhez csatlakozott, s ezt az elvet, melyben van egy szemernyi igazság, egyoldalúan kiélezve és túlozva kritikusi elmélete és gyakorlata alapvető elvévé s egyben egy csomó tévedése forrásává emelte.

Leghatározottabban, a maga tisztaságában, de egyszersmind teljes képtelenségében, érvényesül ez az elv akkor, midőn a költőtől azt követeli, hogy először a műfajok elméletével ismerkedjék meg. Nem az illető műfaj remek példáit ajánlja a költő figyelmébe, hanem egyenesen arra kötelezi, hogy művét theoretikus ismeretek alapján, a műszabályokhoz tudatosan alkalmazkodva írja meg, mert ha a költő „a' regényírás elméletéről nem sokat gondolkodik, meséjét [annak] szabályai szerint nem tudja elrendezni“. Sőt még csodálatosabb erőt tulajdonít az elmélet tanulmányozásának. Ha a költő „a költemények e nemének [t. i. regénynek] művészi elméletét tanulmányai tárgyává teszi, még oly regénynyel ajándékozhat meg, mely főleg azon jelességekkel bírand, miket regényeink nagyobb része nélkülöz: magasabb ember- s világviszonyok élethű rajzával“. A műszabá-

¹ A fogalmazás maga korábbi, 1839-ből való.

lyok ismerete még a költő ember- és világismeretét is fokozza — ennyit a teoriától még Kazinczy sem mert volna követelni!

De a költőnek nemcsak a műfajok elméletét kell ismernie hanem „tisztában kell lennie az elvont fogalmak körül“, s jártnak az aesthetikában — még pedig nem annak gyakorlati alkalmazásában, hanem magában az elméleti tudományban — rendelkeznie kell azonkívül történeti tájékozottsággal s teljesen otthonosnak kell lenni a philosophiában. Átadom a szót Toldynak: „Mikép fog a költő felsőbbiséget éreztetni, erkölcsi hatást gyakorolhatni éneke által, ha az emberi lélek legmagasabb érdekei, rendeltetésünk legfontosabb kérdéseiről nem vizsgálódik, ha körülök önálló nézetekre nem emelkedett, ha művei az igénytelen epigrammtól és szerelemdaltól kezdve a regényig és szomorújátékig, egy philosophiailag átművelt egyediséget nem testesítenének meg? . . . Hol a költő nem philosophus, művei tartalmatlanok, s befolyások a nemzet lelkében nyomtalanul elvész . . . A philosophiai elem kirekesztése egyik oka költészetünk mindinkább ürességbe, laposságba süllyedésének“. S Toldy e panaszos sóhajt talán ugyanaznap írta, mikor Petőfi a *Távolból* című szép dalát, s Vörösmarty a *Merengőhöz* című gyönyörű költeményét!

Az értelem, a „raison“ túlságos megbecsüléséből sarjadt ki Toldynak az a vezető szempontja is, melyet a költői művek értékének megállapításánál érvényesít. Ez a kriterium az igazság, a valószínűség. A cselekvénytől elsősorban azt követeli, hogy észszerű legyen. Csakhogy ezt az alapjában véve értékes szempontot igen kisszerűen fogja föl. Költői világnézete nem kiforrott realismus, mely a költészet hatásának alapját abban látja, hogy az az életnek, a valóságnak hű képét adja, hanem az a tudós pedanteria, melyet Arany a *Vojtina Ars poeticájában* nevetségessé tesz. Nem azt az igazságot keresi, mely Arany szavai szerint „egészben s mindig“ az, hanem a „részszerinti igaz“-at, s a belső, lélektani hűséggel keveset gondolva, a „csip-csup“ igazságokkal, a valószínűség külső föltételeinek kutatásával törődik. A helyett, hogy a jellem és cselekvény kapcsolata iránt érdeklődnék, minden gondját az tartja lekötve, megvannak-e külsőleg motiválva a cselekvény összes apró mozzanatai.

Így Toldy kritikai munkássága, legtermékenyebb korszakában, becsületes törekvés eredménye s a maga egészében nincs nagy érdemek nélkül: tájékoztatta a közönséget, s átterjesztvén rájuk a maga átérzett, hatalmas lelkesedését, kedvet ébresztett az olvasás iránt. De a genialitásnak legkisebb szikrája sem villan föl kritikáiban, tisztességes mesterember-munkák, semmi egyebek.

Egy költői szárnyalású életbölcsest az tanítja, hogy

senki sem halhat meg, mielőtt életében egyszer boldog ne lett volna. A kritikus Toldyn is igazolódik ez a tanítás: ő sem hallgathatott el a nélkül, hogy egyszer életében ne irt volna egy kiváló bírálatot. Ez a kritika a *Toldi*-bírálat.

Arany remekének elemzése, Toldy egyik legutolsó kritikája, e nemű alkotásai között a legszebb is. Tervszerűen, okos beosztással, minden lényeges mozzanatra kiterjeszkedve méltatja a költemény szépségeit, vonzó és érdekes cselekvényét, mesteri szerkezetét, a kitűnő jellemrajzot, a művészi vélemelkedő tiszta népiességet, költői dictióját, technikai könnyedségét, sőt a megértésnek oly fokára emelkedik, hogy a *Toldi* episodjait finom érzékkel a cselekvény szükséges elemeiként védelmezi. Az epost tökéletesnek tartja, fölismeri a költő lángelméjét, műve nagyszerű voltát s világirodalmi jelentőségét. A mai közönség egy árnyalattal hidegebbnek érzi a bírálatot, mint szeretné; egy kissé bánt, hogy a *Toldi* tökéletes voltát némileg korlátok közé szorítja, hozzátévé: „a maga nemében” — de ne felejtjük el, hogy e bírálat az első komoly méltatása a műnek, s csak egy félévvel későbbi, mint a *Toldi* diadalmas föltűnése, és hogy a szerzője — Toldy. Toldy és Arany két egészen külön aethetikai világban éltek: az classicista, csodált hősei Kazinczy és Vörösmarty, ez realista, bálványképe Petőfi. Már a romantika is némiképen idegen volt Toldytól, mennyivel inkább a realismus; már az erő is idegenül hatott reá, ha nem mérsékelte választékos előadás, finomkodó csín, hát még az az erő, mely a népiesség talajából szívta föl éltető nedveit. S mégis Toldy, mikor az ő zárt, műszabályokkal bélelt világába berobban a nevét viselő piros-pozsgás, nyers erőből duzzadó költemény: minden elragadtatás nélkül ugyan, de a meggyőződés erejével hirdeti róla, hogy nagyszerű munka. Ez a mozzanat, ez a bírálat páratlan tünemény kritikusi pályáján. Toldy elszakított minden szálat, mely a multhoz fűzte, elvetett magától minden elfogultságot, balvéleményt, megcsontosodott doctrinát, s ez egyszer teljesen, szabadon átengedte magát a költészet közvetlen varázsának. Hogy a *Toldi* ennyire, kiforgatta a kritikust egész valójából, az nyilvánvaló bizonyosága a költemény nagy értékének, de hogy Toldy nem maradt meg a pusztá aethetika gyönyörűségénél, hanem magasztalta is azt a munkát, mely eddigi ideálját, a classicismust végleg száműzte irodalmunkból s a szívtől nagyon is távoleső téren valóította meg a szépet, az mint kritikusnak elévülhetetlen érdeme. Csak a ki be tud pillantani ennek az aethetikai nézeteiben megmerevedett írónak lelki világába, csak az tudja kellőképen megérteni az áldozat nagyságát: az igazságnak feláldozta legszentebb hagyományait, melyeken éppen egy negyedszázadja csüngött.

Alig hogy megírta Toldy ezt a bírálatot, negyvenkettedik életévében, letette a kritikus tollat. Megrendülve a nagy csapáson, mely 1849-ben nemzetét a végromlás szélére sodorta, szeme a jelen helyett a múltba mélyedt s irodalmunk történetének színes képeit festve a szenvedő, lánczaiban gyötrődő magyarság elé, akart vigaszt nyújtani honfitársainak. Vissza-vonulva így az irodalomtörténet békés palotájába, kritikus fegyvereit szög-re akasztotta. Ott porosodtak pontosan egy század-negyedig. Valamint azonban az igazi Toldi Miklós aggkorában még egyszer fölültötte rozsdás fegyverzetét, s barátságába burkolódzva, kezében öklelőfájával és parittyájával kirobbant a csatapiacra, hogy földreterítse szeretett hazája ellenségét, az olaszt: XIX. századi névrokona, a mi Toldynk is, még egyszer leakasztotta kritikus buzogányát és az ünnepi szónok palástjába burkolódzva, föllépett az Akadémia emelvényére, hogy megvívjon elleneivel: egy ünnepi közgyűlésen előadást tartott *A magyar irodalom legújabb koráról*. Ez 1872-ben történt, akkor, midőn Toldy hatvanhétéves volt, csak egy évvel idősebb, mint a monda Toldija utolsó bajviadala idején.

Az 1872-dik év százéves fordulója Bessenyei fölléptének; ez az időpont egy gyönyörű gondolatot sugallt Toldynak: a jelen gazdag, fejlett irodalmát összevetni a száz év előtti meddőséggel és megállapítani, mennyire haladt irodalmunk Bessenyei óta. Valóban a magyarság szellemi értékének fokmérőjéül keresve sem lehetne jobb alapot találni, mint azt az óriási, szinte el sem képzelhető különbséget, mely ezt a két határpontot elválasztja. S ki lett volna hivatottabb ennek a nagy haladásnak megállapítására, mint Toldy, a ki végigélte ez évszázadnak éppen kétharmadrészét s a felén keresztül szerepet, majd vezér-szerepet játszott irodalmunk életében? Mily várakozással fogunk a magasan szárnyaló beszéd olvasásához! Már előre hallani véljük a lelkes, könnyen hevülő Toldy hangjának rezgését, mikor a *legújabb* irodalom jelenségeit, Petőfi, Tompa, Arany költészetét, Eötvös, Kemény, Jókai regényeit, a *Bánk bánt* s *Az ember tragoediáját* szembeállítja a deákosok lyrájával, Dugonics, Gvadányi epikájával s Bessenyei drámaival. Lesújtó csalódás! Minderről az ünnepi beszéd mélyen hallgat, legjelesebb íróinknak neve elő sem fordul benne, arról a káprázatos magasságról, a melyre költészetünk száz esztendő alatt emelkedett, Toldy nem vesz tudomást. Ő még mindig Daykáról és Kis Jánosról regél, s az 1872-ben egybegyűlt előkelő közönség abban a hitben ringatódzhatszott, hogy irodalmunk legfényesebb három neve: Révai Miklós, Kazinczy és Vörösmarty! A magyar költészet tetőpontját az ő szemében Kazinczy lyrája, Vörösmarty epikája, Kisfaludy drámai költészete jelzi, velük lezárult irodalmunk

aranykora, a mi utánuk következett, Petőfi, Arany, Madách, az hanyatlás, nem méltó, hogy azokkal együtt említettessék.

Azok a szavak, melyeket Lajos király mondott a bajnok Toldinak halála óráján:

Hajt az idő gyorsan — rendes útján eljár —
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár' . . .

ötszáz év múlva szomorúan teljesedtek az író Toldyn. Egy új nemzedék nőtt föl körülötte, s ő nem vette észre; egy félszázaddal elmaradva a kortól, még mindig a régi eszményekért hevült s az újakat nem ismerte, nem értette. Valamint Arany Toldija, a mienk is egyedül, elhagyatva, senkitől már meg nem érteve maradt az élet országútián, mialatt az idő gyorsan gördülő szekere már messze járt tőle. S ő csak állt, nézett vissza a multba, maga is tiszteletreméltó, de elavult, mohos emléke a multnak, s csak érdemekben megőszült nemes feje, egy félszázad önzetlen munkássága, meggyőződésének becsületes ereje őrizte meg attól, hogy elérje az idejüket túlélte emberek végzete, a szálnalmas mosoly.

A magyar kritika életében ekkor már nem játszott szerepet Toldy.

Jelentés az Ormody Amelie-jutalomról.

Tekintetes Akadémia!

Bírálotársaim, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv és Szinnyi József rendes tagok nevében is, van szerencsém az Ormody Amelie-jutalomra vonatkozólag a következő jelentést tenni.

A jutalom, melylyel alapítója korán elhunyt, fennköltlelkű hitvese emlékezetének s az irodalom nemesebb irányának kívánt hódolni, háromévenként olyan nyomtatásban megjelent, műbecsrel bíró magyar szépirodalmi műnek adandó ki, melynek fő érdeme az, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálja. A jutalmazás nincs a pályázatra beküldött művekre szorítva; e jutalommal olyan mű is kitüntethető, mely a pályázatra nem küldetett be, ha az a megfelelő hároméves időközben jelent meg s a bírálóbizottság figyelmét és méltánylását felkeltötte.

Ezúttal a bírálóbizottság csupán a pályázatra beküldött tíz szépirodalmi művet vette számba, mert ezeken kívül nem jutott tudomására olyan nyomtatásban megjelent magyar szép-

irodalmi alkotás, mely az utolsó három év folyamán az örök női eszmények nemes cultusával jeleskedett volna.

A tiz pályázó mű: „*A király leánya*“, szomorújáték, írta Somló Sándor; „*Hágár*“, elbeszélés, írta Lázár István; „*Eszter*“, elbeszélés, írta ugyancsak Lázár István; „*Ez az*“, regény, írta Szikra; „*Azokkal, a kik sírnak*“, költeménykötet, írta Schack Béláné; „*Névtelen jegyző*“, tragoedia 1 felvonásban, írta Endrei Zalán; „*Sírámok*“, költemény-cycclus, írta Hidvégi József; „*Ó-Budában jártam*“, költemény, írta Eötvös Ida; „*Láprilágban*“, elbeszélés, írta Váth János; és „*Potifárné*“, elbeszélés, írta Füredi Géza.

E pályaművek közül a bírálóbizottság Somló Sándor „*A királyné leánya*“ című ötfelvonásos történeti szomorújátékát ajánlja jutalmazásra, mint a mely jutalom föfeltételének, az örök női eszmények költői cultusának leginkább megfelel s e mellett a legnagyobb szabású s legmagasabb törekvésű munka az összes pályaművek között.

A szomorújáték hőse IV. Béla magyar király szentéletű leánya, Margit, a szépséges és jóságos szűz, kiben a legnemesebb vallásos rajongás mellett a gyermeki, a testvéri, a haza- és az emberszeretet lángja is lobog. Gyöngéd teste szinte elég saját erényeinek tüzeiben s finom lelke rettenetes küzdelmek próbáit szenvedni át abban a korban, mikor a tatárjárás veszedelméből alig felocsudott magyar nemzet testvérharczba kezd. Az egyik fegyveres tábor az öreg IV. Béla királyt, a másik ennek fiát, Istvánt vallja urául. Margit mélységes tisztelettel szereti atyját, de egyúttal végtelenül hálás szívvel csügg daliás István bátyján is, a ki az ő leghivebb pártfogója gonosz, irigy testvérnénje s ennek ármánykodásai folytán tőle elidegenedett atyja ellenében. Az apa és fiú harczában az utóbbi győz, de Margit szeretete megállítja s még ármányos nénje fejről is elhárítja István bosszúját. Éppen a legjobbkor, mert a magyar fegyverek ismét a tatárok ellen kellene, a kik újra betörték a határokon. Ám, mialatt a hős István hadaival a határra siet s a hazát védelmezi, a Pest és Buda közti szigeten székelő királyi udvarban Ottokár, az ifjú cseh király, kérőül jelentkezik Margitért. A szentéletű szűz lelkében már-már meggyökerezett volt az elszánás, hogy végkép apácza lesz, — ah, de szívének most már nincs nyugalma, felveré a szerelem hatalma. A minden érzésében rajongó Margit, természetesen, rajongó lesz szerelmében is. Miután lelkiismerete egyházi részről megnyugtatót nyert a felől, hogy szerelme nem bűn, s hogy őt noviciussága a fátyol felvevására nem kötelezi, Margit már a földi boldogság küszöbén áll. Ekkor azonban agg királyi atyja, kit az ármány az újabb tatárjárás győzelmével riasztgat, vissza-

emlékszik arra az egykori fogadalmára, hogy ő Margit leányát örökre az egyháznak fogja áldozni, ha az ég a tatárveszedelmet Magyarországról elhárítja. A király most már a haza és a trón nevében követeli a szent lelkű, de nagyon szerelmes Margittól, hogy szakítson völegényével és vonuljon kolostorba. Margit, szentül elhívén, hogy csak így mentheti meg a magyarságot és a királyi házat a végpusztulástól, meghajlik atyja akarata előtt: feláldozza szerelmét, apáczává lesz, de a nemes önfeláldozásba hamar belehal.

E végtelenül tragikus történettel szemben bizonyára ébredhetnek szívünkben fájó kétségek. A szegény kis királyi szűz sorsának kegyetlenségét sokallhatjuk, viszont szerelmi szenvedélyének ellentállóerejét keveselhetjük, — de az kétségtelen, hogy Szent Margit erényei, melyekbe belepusztul, rendkívüliek, s különösen könyörületessége és önfeláldozásra való alázatos készsége a legnagyobb női erényeknek költői eszményesítése.

Hozzávéve még ehhez, hogy e szomorújáték írója, ki ma már nincs az élők sorában, egész költői pályáján mindig az erények, s kivált a női erények eszményesítésére törekedett s a cynismustól, noha azt a világ-divat inkább jutalmazza, írásai-ban mindig tartózkodott, a bírálóbizottság helyesnek tartaná, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az Ormody Amelie-jutalom képében nyujtsa „A király leánya“ czimű szomorújátékért Somló Sándornak az utolsó koszorút,

Dicsérettel kell e pályamű mellett Lázár Istvánnak „Hágár“ czimű elbeszélését kiemelnünk. Ennek tárgya az ó-testamentomból van véve. Hőse Ábrahámnak második rangú felesége, kit az elsőnek, Sárának kedvéért fiastól elűzött. Hágár, a szép és talpig derék teremtes, a pusztában is büszke, tetterős lélekkel állja meg helyét s becsülettel neveli fel Ábrahám-tól való fiát. Mikor már ebből hősies, kitűnő ifjú embert faragott, maga is férjhez megy másodszor, mert még mindig nagyon kíváncsi nő testben és lélekben egyaránt. Ábrahám feltalálja őt; látja: micsoda kincset vesztett benne. Ó-testamentomi őserővel, melyet nem pusztít el a magas kor, hevesen csábítgatja magához vissza a pompás asszonyt, — de Hágár, noha szíve még mindig első szerelméhez, Ábrahámhöz vonja, becsületesen hű marad második urához.

Lázár István mindezt vonzóan, melegen, költőien beszéli el. Affektátlanul, diszcreten stilizálja a bibliai hangot, elevenen képzelgeti el az ó-testamentumi ősidők felnomád emberi életét s Hágárban jóízű realitással rajzolja meg a derék asszonyt és anyát, a ki nem eszmény ugyan, de valószínűleg egyén.

Ugyanennek a szerzőnek másik pályaműve, „Eszter“ szintén ó-testamentomi elbeszélés, de kevésbé sikerült. Valószínűleg azért, mert ez a történet már a bibliában is részletesen és terjedelmesen van elbeszélve. Lázár a bibliai történetet jóformán csak átírta, megmásította és felcizfrázta, de nem csinált belőle jobbat. Hágár esetét ellenben a biblia csak magjában adja — s ime, abból Lázár tudott valamit növesztetni, a mi az ő sajátja, a mi az ő tehetségére vall.

Érdemes munka az előkelő szellemű és elmés író-
nek. Szikrának „Ez az“ című regénye is. Kellő méltány-
lására azonban a különleges feltételű Ormody Amelie-jutalom
nem az egyetlen és kizárólagos alkalom. Ha a bírálóbizott-
ság csupán az irodalmi kvalitásokat tartoznék mérlegelni,
ez a pályamű is számottevő versenytársa volna a jutalomra
ajánlottak.

Schack Bélánének „Azokkal, a kik sírnak“ című költe-
ménykötete szintén distingvált pályamű, de ezekben a versek-
ben is inkább a nemes gondolatok és a gyöngéd, jó érzések
kedves harmoniáját találjuk, mintsem az örök női eszmények
magasztalását vagy rajzát.

A többi pályamű részletes bírálgatását elhagyjuk. Nem
azért, mintha azok egyáltalán nem volnánk méltók a bírá-
latra, hanem mert a bennük mutatkozó több-kevesebb írói
tehetség és ügyesség daczára, a már felemlített művekhez
viszonyítva részben igénytelenekül, részben elhibázottakul tűn-
nek fel. Kettő, a „Lápvilág“ és a „Potifárné“ című való-
színűen tévedésből küldetett erre a pályázatra, mert az egyik
népies túlzó naturalizmussal, a másik keletiesen heves phanta-
siával női bukást és női romlottságot beszél el.

Miután mindezekben lelkiismeretesen tájékoztattuk a tekin-
tetes Akadémiát a pályázó művekről, kérjük, hogy javaslatun-
kat elfogadva, a jutalmat Somló Sándor „A király leánya“
című szomorújátékának adja ki, Lázár István „Hágár“ című
elbeszélését pedig dicséretben részesítse.

Budapest, 1917 április 30.

Kozma Andor.

Jelentés a Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* főtítkár 1916 márczius 26.)

Id. Kapriorai Wodianer Albert báró 1892 december 3-án kelt végrendeletében 50,000 korona tőkeösszeget hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, a kiket Akadémiánk e kitüntetésre a legméltóbbnak tart. A jutalomnak odaitélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága és buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és az iskolán kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében felkérte a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire az idén 67 tanfelügyelő-ségtől 68 jelentés érkezett be, a mi 68 érdemes tanférfiút jelent. Tavaly 63 tanfelügyelő 63 tanítót hozott javaslatba, így a kijelöltek száma öttel szaporodott. E 67 jelentésen kívül még 5 nemleges (tavaly 9) fölterjesztés érkezett be, azaz: az illető tanfelügyelőségnek nem volt módjában kellő tájékozást szerezni arról, hogy kit terjeszthetne fel kitüntetésre. Ez az 5 tankerület a következő: a kecskeméti kirendeltség, Szilágy, Turócz, Udvarhely és Vas vármegyék kir. tanfelügyelői. Figyelmet érdemel, hogy Turócz, Udvarhely és Vas vármegyékből már több ízben *csak nemleges* jelentés érkezett.

Az ajánlott 68 tanférfiú az iskolafenntartók szerint a következő csoportokba sorolható:

a) felekezeti iskolai tanító . . .	7	tavaly	10
b) felekezeti iskolai igazgató . .	10	"	7
c) községi iskolai tanító	1	"	—
d) községi iskolai igazgató . . .	3	"	3

e) állami iskolai tanító	2	tavaly	—
f) állami iskolai igazgató	43	„	41
g) társulati iskolai igazgató	2	„	2

A most javaslatba hozottak között 12 új névvel találkozunk, kik közül 5 a tavalyi nemleges jelentések helyére került. 2 a mult évben jutalmazottaknak, 5 pedig a mult év óta valószínűleg nyugdíjba lépetteknek helyét foglalja el.

Már a mult évben utaltunk arra a feltűnő körülményre, hogy az állami iskolai igazgatók mily túlsúlyra emelkednek a tanfelügyelőségi javaslatokban. Ezúttal is kitűnik, hogy 68 érdeemes tanfőú közűl 43 állami és csupán 25 nem-állami, holott tudvalevőleg a népiskoláknak körülbelűl csak egynegyede az állami intézetek. Az oly nagyszámű nem-állami iskolai tanítók érdekében kívánatosnak jelezte a bizottság, hogy a vallás- és közoktatási miniszter űr talán fűlhívhatná a tanfelűgyelű urak figyelmét erre a körűlményre is, mert hisz nyilvánvaló, hogy azokban a régi és nagyszámű felekezeti iskolákban, a hol a tanítók anyagi viszonyai átlag sokkal kedvezűtlenebbek, bizonyára szintén akadnak kiváló munkásságot igazolò tanfőúak; noha a bizottság figyelmét már a mult évben és az idén űjra nem került e az a kétségbevonhatatlan tény, hogy állami tanítóink tetemes része nem-állami iskolákbelű lépett állami szolgálatba, űgy hogy ezek bizonyos határokon belűl nem-állami tanítóknak is tekinthetők, a mennyiben munkásságuk nagy részét nem-állami iskolában töltték és paedagogiai érdemeik nagy részét régi állomásukon szerezték.

A bírálóbizottság, melynek elnöke a Magy. Tud. Akadémia elnöke, *Berzeviczy Albert* r. és ig. tag volt, az idén is, az űgyrendnek idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökeiből (*Ilosvay Lajos* másodelnök, *Concha Gyűzű*, *Goldziher Ignác*, *Entz Géza* r. tagok) és titkáraiból (*Szinnyei Jűzsef*, *Fejérpataky László*, *Frűhlich Izidor* r. tt.) állott (jegyzűje *Heinrich Gusztáv* fűtitkár volt) és a bizottságba, felvilágosítás szolgáztatása végett, a vallás- és közoktatásiűgyi miniszter űr kikűldötte *Szűts István* és *Wolff Nándor* miniszteri osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig *Moussong Géza* székesfűvárosi szakfelűgyelű-igazgató és *Rákos István* igazgató-tanító urat. Az elnök űr, a bizottság tagjainak meghallgatásával, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minűsítű táblázat elkészítésére *Moussong Géza* igazgató urat kérte fel, a ki e reábízott fáradságos és kényes feladatnak rendkívűli űgyyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg.

A bizottság fű évi márczius hó 19-én tartott űlésében behatò vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanulságos és teljesen tájékozottató áttekintésben feltűntetű

minősítési táblázatot és hosszabb eszmecsere után a következő két érdemes tanférfiút ajánlja a f. évi Wodianer-jutalmakra:

1. *Porázik György* salgótarjáni társulati igazgató-tanítót, a ki 66 éves és 48 év óta működik a tanügy terén, és

2. *Thörköly József* rimaszombati állami iskolai igazgató-tanítót, a ki 67 éves és szintén 48 év óta működik a népoktatás terén.

Az előadó igazgató-tanító az élénk eszmecsere folyamán még a következő három javaslatot terjesztette elő: indítványozza,

a) hogy az eddigi gyakorlat szerint (mely nem alapult elvi megállapodáson) ezúttal is (és jövőre is) egy állami és egy nem-állami tanító részesüljön a Wodianer-jutalmak kitüntetésében;

b) a nem-állami tanítóknál évről évre változzanak a felekezetek iskoláinak tanítói (ideértve a községi és társulati iskolákat is); és

c) lehetőleg vétessenek figyelembe a területek is, azaz más és más vármegye tanítója részesüljön a jutalomban.

A bizottság e javaslatokat mint eljárásának és döntésének kötelező szempontjait nem fogadhatta el, mivel a Wodianer-alapítvány (Akadémiai Ügyrend 145. §) minden megszorítás és korlátozás nélkül szól két érdemes tanférfiúról és világosan hangsúlyozza, hogy a jutalom „az illető néptanító vezette iskola vagy osztály jellegének, illetőleg felekezetiiségének tekintetbe vétele nélkül” ítélendő oda. Minden tekintetben egyforma minősítésű tanférfiak esetében azonban a bizottság a fenti javaslatokban foglaltakat figyelembe vehetőknek tartja. Ez idei döntését is függetlenül minden mellétekintettől hozta a bizottság.

Midőn a bizottság a minősítési táblázatban megnevezett jeles és érdemes összes tanférfiakra is felhívja a Magy. Tudományos Akadémia és az illetékes hivatalos körök figyelmét, egyúttal kéri az Akadémiát, hogy

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselői a bírálóbizottságnak adtak: Moussong Géza igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjessze fel a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz esetleges további felhasználás végett;

3. értesítse *Porázik György* és *Thörköly József* igazgató-tanító urakat, hogy a Magy. Tudományos Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e a f. é. április

30-dikán, az Albert napjához legközelebb eső összes ülésen a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését óhajtják-e.

Az összes ülés márczius 26-dikán mindezeket a javaslatokat egyhangúlag elfogadta.

Jelentés a Halmos Izor-pályázatról.

A magyar szépirodalmi kritika történetét tárgyaló két benyújtott munkálatról alulírottak, mint a bírálóbizottság tagjai véleményes jelentésüket s egyhangú megállapodással hozott javaslatukat a következőkben terjesztik a tekintetes Akadémia elé.

A 2. számú pályamű: „Vázlat. Megbízást kérek“ jelíggel nem is annyira vázlat, mint inkább néhány oldalt betöltő, hirtelenében összeírt megjegyzések sorozata. Ezeknek szerző „irodalmi készségét“ kellene bizonyítaniok, de a bizottság bennök semmi biztatót és különösebben figyelemreméltót nem talált s így megbízásra nem gondolhatott.

Az 1. számú pályamű, jelíggéje: „1916“, már két évvel ezelőtt szerepelt az Akadémia előtt és versenytársáénál komolyabb és érdemesebb törekvést árul el. 1915-ben a mű egyes előnyeit kiemelő jelentés nem találta jutalomra érdemesnek, de a pályadíj újból való kitűzését javasolta. Bírálói nyilván alkalmat akartak nyújtani szerzőnek arra, hogy időt nyerve, tanulmányait folytathassa s esetleg az útmutatásokat is felhasználva, a követelményeknek megfelelő, tökéletesebb munkát nyújthasson be. A dolgozat mai formájában kétségtelenül mutat is haladást. Terjedelem szempontjából az előbbinek háromszorosára nőtt; szerző a hiányokat pótolni, a fogyatkozásokat elenyésztetni igyekezett. Sajnos, ez még mindig nem történt meg olyan mértékben, hogy a jogos igényeket kielégítené.

Írónk az anyagot szorgalmasan összegyűjtötte (bár azért maradt még utána is tarlózni való) s ennyiben megfelelt a tudományos munka előfeltételének. De ennél nem is tett sokkal többet, úgy hogy műve sokszor kellőleg ki nem dolgozottnak tűnik fel. Néha hosszú oldalakon keresztül minden megjegyzés nélkül kivonatolja a bírálatokat, csak annyit tesz mégis, hogy a fontosabbnak ítélt helyeket aláhúzza. Végül az illető kritika jelentőségéről s írója kritikai működéséről igyekszik beszámolni. Ilyen megjegyzései azonban gyakran csak néhány sorból állanak. Az összehordott anyag a maga belső összefüggésében is történeti kapcsolatában nem kristályosodott még ki szerzőnk előtt.

Egyes jobb részleteknél ez a folyamat előhaladottabb fokon van, másutt inkább csak megindult. Innen nem egy helyen az a

benyomásunk, hogy dolgozatunk egészében nem annyira kész munka, mint inkább értékesnek mondható anyaggyűjtemény egy készülő munkához.

Az anyag elrendezésére szolgáló szempontok sem elégitenek ki. Eleinte (Besseyeitől Csokonaiig) philolog kritikáról hallunk, mely Kölcsény óta egy átmeneti fok után (Bajza, Vörösmarty, Szontagh, Toldy stb.), hátraszorul a psycholog kritikával szemben. De szerzőnk is elismeri, hogy már az első korban Kazinczy fölülemelkedett a philolog bírálaton, Csokonainál is finom, elemző kritikát talál, mely a tartalomra, az egyes műveket átható szellemre tekintettel volt és Bárány Boldizsárt is („Bánk bán rostája” 1817 körül) psycholog kritikusnak tekinti. Így az említett vonásoknak a történeti fejlődést jelző értéke bizonytalanná lesz s az egyes jelenségeknek csoportokba sorozása sem történhetett erőszakolás nélkül. Szerző elveihez nem is marad hű Gyulai Pál után, kivel a psycholog kritikát bezárja, „Legfrissebb nyomok” cím alatt új fejezet kezdődik, melyben Vadnai Károly, Beöthy Zsolt és Péterfy Jenő állanak. Ez már nem psycholog kritika többé? Az utolsó rész: „A napisajtóban, szépirodalmi lapokban és folyóiratokban közölt bírálatok”, nem egyéb nevek és címek sorozatánál.

Szerzőnk elméleti ismeretei is a kérdés körül egyben-másban fogyatékosak. Az egyes bírálatokkal jól megismerkedett, de a kritikáról általánosságban keveset olvasott s gondolkozott. Ez főleg a „Bevezetés”-en erősen érezhető.

Bár a bizottság dicsérettel emeli ki szerzőnk komolyságát, melylyel feladata megoldásához látott, szorgalmát az anyag összegyűjtésében, megbízhatóságát és tárgyalás közben nem egyszer észlelhető helyes ítéletét; de felsorolt gyengéi miatt a pályaművet mostani alakjában sem tekinthette önálló becsű és bevégezett tudományos alkotásnak s a kitűzött kérdés kielégítő megoldásának. Így a pályadíj kiadását nem ajánlja. A magyar szépirodalmi kritika gazdag és nagyértékű, de irodalomtörténetünkben eddig még kellő részletességgel nem tárgyalta anyagának feltárását és tudományos feldolgozását azonban kiváló fontosságú feladatnak tartja, miért is tisztelettel azt javasolja, méltóztassék a pályadíjat ugyanennek a kérdésnek megoldására 1918 december 31-iki határral még egyszer kitűzni.

Budapesten, 1917 április 30.

Badics Ferencz r. t.,
elnök.

Jánosi Béla r. t.,
előadó.

Horváth Cyrill l. t.

Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig.

(Kivonat *Fest Sándor* vendégnek 1917 április hó 16. tartott felolvasásából.)

A dolgozat célja: az angol irodalmi hatások eredetének és kereteinek megállapítása azon culturalis érintkezések alapján, melyek Széchenyi István korát közvetlenül megelőzték. Mivel a magyar talajt régebbi hagyományok bizonyos mértékig az angol szellemi hatások befogadására előkészítették, azért az I. fejezetben (*Református theologusok Angliában*) e régi érintkezések rövid történeti ismertetését adja. Református theologusok az angol egyetemeket a XVII. század harminczas éveitől látogatják cél tudatosan. Különösen Erdélyből, Sárospatakról és Debreczenből szoktak Angliába „peregrinálni.” De e sűrű érintkezések még nem járnak általánosabb culturalis hatással, mert az Angliában járt theologusok teljes érdeklődését az egyház kötötte le. Szerves irodalmi hatások közvetítése szempontjából e régi, évszázados érintkezések szinte meddőeknek mondhatók, bár másrészt nem tagadhatni, hogy az egyházi hagyományok — különösen Erdélyben — a felvilágosodás korában megindult áramlatot némileg előkészítették.

II. fejezet. *Culturalis érintkezések Bécs és Anglia között.* Nemzetünk szellemi vezetőinek figyelme pontosan akkor irányul Angliára, annak sajátos kulturájára, nyelvére és irodalmára, a mikor a nyugati műveltségnek beszívargása kezdődik Mária Terézia, de még inkább II. József korában. A későbbi hazai angománianak és evvel együtt az angol irodalom közvetlen hatásának a gyökerét ebben a korban kell keresnünk. Bécsben elsősorban közgazdasági munkák hívják fel a figyelmet Angliára. Ugyanakkor ébrednek az érdeklődés Anglia politikai, jogi és irodalmi élete iránt. A nyolczvanas években angolnyelvű könyvek jelennek meg Bécsben, az angol irodalom háttérbe szorítja a francziát. Íróink és főleg Angliába utazó főnemeseink Bécsben nyertek ösztönzést, hogy az új művelődési áramlatot hazánkba tereljék.

III. fejezet. *Magyar érdeklődés Anglia iránt.* II. József korában mutatkozik először magyar érdeklődés Anglia politikai,

gazdasági és kereskedelmi viszonyai iránt. Azóta válik főnemesseink, nemeseink angolországi tanulmányútja hagyományává! Az első utazók: Vay Miklós báró, a kit a londoni Royal Society tagjává is választott, Berzeviczy Gergely, első nemzetgazdasági írónk, a Teleki-testvérek, az Esterházy-család némely tagja, Sándor István stb. A legnevezetesebb és eredményében is a legfontosabb Széchenyi Ferencz utazása 1787-ben. Úti-naplója érdekes emléke tapasztalatokban gazdag útjának. Főuraink érdeklődése Anglia iránt egyik jellemző tünete az új áramlat hódításának Magyarországon.

A megindult magyar-angol érintkezéseknek nemcsak politikai és gazdasági, hanem szellemi életünkre, irodalmunkra is volt termékenyítő hatásuk.

IV. fejezet. *Angolok Magyarországon.* A legnevezetesebb angol utazókról ad számot, a kik e korban hazánkban utaztak. Sir Keith és Wraxall érdekes útiemlékeket közölnek, Hunter aránylag keveset tud Magyarországról. Annál tartalmasabb Townson ismeretes, abban az időben sokak által olvasott útleírása. A XIX. század első két évtizedében is elég sok angol jut el hozzánk. Leghíresebb Bright, a kinek útleírásában első angol ismertetését olvashatjuk irodalmi viszonyainknak. Körülbelül egy évtizeddel később (1829-ben) Mrs. Gore ad ki három kötet magyar elbeszélést, 1830-ban pedig megjelenik az első angol anthologia magyar költőkből Bowring fordításában. E kiegészítő adatok mutatják, miként fokozódik az angol érdeklődés Magyarország szellemi élete iránt oly korban, a mikor nemzetünk vezetői az angol culturával való kapcsolatot keresték.

V. fejezet. *Az angol irodalmi hatások költészetünkben.* Bécsben a 60-as és 70-es években négy angol író is ismernek: Pope-ot, Young-öt, Milton-t és Shakespeare-t. Nagyobbára francia fordításban olvassák műveiket. Ugyanazt a négy költőt ismerik, említik, részben fordítják és utánozzák testőriróink is. A 80-as években azonban az angol ízlés háttérbe szorítja a francziát. Az új szellem terjesztése körül a legtöbb érdeme van Retzer bárónak, Széchenyi Ferencz barátjának. Néhány évvel később ez az áramlat hozzánk is eljut Bécsből. Az új szellem első sorban a Dunántúl érezteti hatását. Első költőink, kik angolul tanulnak, Péczeli József és Pálóczi Horváth Ádám. Mindkettő theologus korában tanulta Debreczenben. Az angol irodalmi ismeretek terjesztéséért azonban a legtöbbet tett Kis János, a ki buzdítólag hatott másokra is. Ezek közül leginkább Edvi Illés Pált, az angol balladának első magyar utánzóját és Petz Lipótot, az ismert Shakespeare-fordítót lehet említenünk. Széchenyi Ferencz tekintélye, hatása bizonyára hozzájárult, hogy az angol szellem nálunk először a Dunántúl verjen erős gyökeret.

Az angol irodalmi ismeretek és hatások közvetítésében a dunántúli írókon kívül legtöbb része van a kassai „Magyar Társaságnak.” Tagjai nem igen tudnak angolul, irodalmi ízlésükkel még később is a bécsi ízléstől függnek, de érdemük, hogy több nagy angol költőnek utat nyitottak irodalmunkba. Bacsányi Ossian-fordításából kell későbbi íróink Ossian-cultusát származtatnunk. Az ossiani mélabú és a hazafias megindultság legelőször Bacsányi kassai költőtársának, Baróti Szabó Dávidnak ódaköltészetében talál visszhangra. Milton „Elveszett paradicsomá”-nak is ebben az időben akadt fordítója. De csak Neumann bécsi latin átdolgozásából fordítja le Baróti a nagy eposzt Bacsányi biztatására. Kazinczy, a „Társaság” harmadik tagja, csak keveset tud angolul. Angol irodalmi ismereteit ő is Bécs irodalmi köreinek közvetítésével szerezte. Ezt pontosan meg lehet állapítani olvasmányainál, fordításainál egyaránt.

A terjeszkedő új szellemnek tünete az egymástól független írók költészetében jelentkező hatás. Dayka egy ideig tanult angolt, Csokonai, bár nem tudta a nyelvet, mindig élénken érdeklődött az irodalom iránt. Verseghy hosszas fogságában tanulta meg a nyelvet és ugyanakkor ismerkedett meg az angol irodalom sok termékével. Gróf Dessewffy József egyike azoknak, a kik ez időben legjobban ismerték nálunk az angol írókat.

Erdélyben a régi hagyományok bizonyos fokig előkészítették a talajt az új szellem befogadására. A református Telekiek az egyházi érintkezések révén Mihály óta érdeklődnek Anglia iránt. Ők az elsők, a kik a felvilágosodás korában az új szellem hatását megérik. I. Teleki József tudott angolul, három fia Angliában utazott. De a Telekiek nem termékeny költők és az új irodalmi áramlat terjedése Erdélyben nem az ő nevükhöz fűződik. Döbrentei — a kor szerényebb igényeihez mérten — elég gazdag angol irodalmi ismereteket szerzett, úgy hogy az „Erdélyi Múzeum”-ban az angol irodalomnak ismertetését is hirdethette. Összeköttetéseinél fogva könnyen tudott angol könyvekhez jutni. Legtöbbjét a bécsi könyvpiacra szerezte meg. Erdélyben nemcsak írotársaira, hanem főrangú ismerőseire is hatott buzditólag. Az ő hatása alatt tanult angolt nemcsak Buczy Emil, Bölöni Farkas Sándor, hanem az erdélyi főnemések egyike-másika is. Így pl. Wesselényi Miklós is Döbrentei hatása alatt kezdett az angol szellem iránt érdeklődni.

Így terjedt lassankint az új szellem Magyarországon és Erdélyben. Széchenyi István korában azután az elsorolt kisebb költők szellemi hagyatékát a nagyobbak, majd később a legnagyobbak veszik át.

Az értekezéshez csatolt „függelék” az egyes angol költők és írók hatásának rendszeres philológiai feldolgozását tartalmazza.

Kazinczy Ferencz Levelezéséhez.

(Közli *Kemény Lajos* főlevéltáros Kassán).

I.

Löblicher Magistrat !

Es hat mir der Lehrer der Zeichnungskunst bey der hiesigen Normalschule Herr Professor *Simay* auf die wider ihn von der hiesigen Maurerzunft gemachte Beschwermiss die hier beygeschlossene Äusserung eingereicht.

Ich sah daraus, das er das, was ich auf diese Beschwermiss an mich einbegleitete geschätzte Schreiben eines Löblichen Magistrates ehe ich sie ihm noch mitgetheilt hatte, habe antworten wollen, darinnen so sehr erreicht hat, das mir wenig mehr übrig bleibt, seinem verdächtig gemachten Kenntnissen und Dienstfeier Gerechtigkeit widerfahren zu lassen. Dabey scheint es mir doch nicht überflüssig, über den Gegenstand dieses Beschwermisses folgendes zu erinnern.

Die Kenntnisse eines von höheren Orten angestellten Lehrers, wie Professor *Simay* es ist, der bey der Wiener Zeichnungsschule präparirt, appropirt und schon dazumahl, als er noch den Unterricht empfing schon zum Lehramte bestimmt war, lassen sich umso weniger bezweifeln, als ich auch dann, wenn ich um auf seine Fähigkeiten und Kenntnisse zu schliessen von seinen Arbeiten — einstweilen abstrahire, ihm das Zeugniß geben muss, das er mir durch den Direktor *Schmutzer* in Wien einen Künstler, dessen Namen Rom, London, Paris und Petersburg mit Hochachtung nennt, als ein Mann anempfohlen worden ist, der sich durch Geschicklichkeit und Verwendung unter allen Ungarischen dazumahl unterrichteten Künstlern herausgezeichnet hat. Um so mehr hat man also Ursach es auch auf fremde Versicherung, da nemlich eine hierinn vorzunehmende Prüfung zum wenigsten eine theoretische Kenntniß der Sache voraussetzt, zu glauben, das ein öffentlich angestellte durch *Schmutzer* anempfohlene und in den Arbeiten seiner Schüler durch den prüfenden Beyfall einer hochlöblichen königlichen ungarischen Statthalterey belobte Lehrer alles das, was zum Unterricht erforderlich ist, eigen hat.

Von seiner thätigen Verwendung zeugen die eben berührte zwey Belobungs-Intimate der hochlöblichen kön. ung. Statthalterey, und — wenn ich auch die Arbeiten der Militair Stiffts Kinder und mancher Handwerks Gesellen, deren Hände feiner und folgsam zum Zeichnen geschickter sind, nicht erwähne — die Zeichnungen der Maurer Gesellen *Drinovszky* und *Kocsis* — zwar kann ich nicht umbin es bekennen, das ich selbst sehr wenig mit dem Fortgang dieser Schule zufrieden bin und lange schon den Wunsch bey dem Lehrer derselben geäußert habe, das die Schüler anstatt der häufigen Blumenstücken oder maurerischen Verzierungen, die theils planwidrig, theils zu kaum etwas andern dienlich sind, als das ein junger Mensch, der in sich eine Anlage zum zeichnen fühlt und etwelche Stunden von seinem zweckmässigen Geschäfte wegstehlen kann, sich zerstreue, eigentlich in den einfachern Gründen der Architectur initiirt und so dann erst zu die Colonaden gebracht werden sollen: wenn ich aber bedenke, das er keine eigentliche Klasse, keine hiezu vorbereitete Schüler, keine ordentlich besuchte Unterrichts Stunden hat, sondern vielmehr das seine Eleven meistens aus jungen Leuten bestehen, die zufrieden, wenn sie einige Bouquets oder ein Korintisches Capital copiren und das Papier recht bunt roth und grün machen können, so sehe ich es für ganz natürlich an. das den Lehrer der Muth sinke und er den kleinen unordentlichen Zufluss in dem Unterrichte, in was und in wie er unterrichtet werden will und kann.

Damit es aber klar sey, ob die Beschwermissführenden Recht haben oder ob der geringe Fortgang vielmehr ihnen selbstem zuzuschreiben sey? als welche nach dem 2-ten Punct der beygeschlossenen Declaration durch den Herrn Professor *Simay* wiederholtermahlen dazu ersucht worden sind, das sie die hiertüber ergangene Normativen beobachten und ihre Lehrlinge und Gesellen zum ordentlichen Besuchungen der Unterrichts Stunden anhalten möchten: so gebe ich mir die Ehre einen löblichen Magistrat dienstangelegentlichst zu ersuchen, derselbe wolle die Verfügung treffen, das die besagte Beschwermissführende ihre Gesellen und Lehrlinge an den hiezu bestimmten Tagen ordentlich in den Unterricht des angeklagten Herrn Professors schicken und sie mit den nöthigen Zeichnungs Requisiten versorgen sollen: der Herr Professor dieser Wissenschaft wird seiner Seits nichts untersucht lassen, das zur diesfälligen Erreichung der allerhöchsten Absichten anwendbar ist und tröstet sich mit der sichersten Hoffnung, mit dem Ausgange des Schuljahres einige vorweisen zu können, die eben so gut Zeugen des glücklichsten Fortgangs, als seiner thätigen Verwendung seyn müssen.

Und dies ist was ich einem löblichen Magistrate auf das an mich erlassene geschätzte Schreiben von 18-ten August laufenden Jahres mit Rückbeigung der mir mitgetheilten Klagschrift der Maurer-Zunft und beyschluss des Berichtes von dem durch mich untersuchungshalber heraus gesandten Direktor der königl. Normal-Schule, Herrn Karl *Dietenhofer* zu erwiedern die Ehre habe.

Kaschau den 18-ten September 1788.

Eines löblichen Magistrates dienstschuldigt ergebenster

*Franz von Kazinczy.*¹

II.

Spectabilis Domine Regie Inspector!

Domine mihi gratiosissime!

Querelam Amplissimo Magistratui contra me a coetu muratorum porrectam, debita cum submissione accepi a Domino Spectabili et ad eam replico sequentia:

1-mo. Sex adolescentes ob factum in meis institutionibus profectum, inter quos duo signanter murarii nominati sunt, per decretum complacentiae regiae anno ab hinc altero collaudari meruerunt. Hoc et mandatum regium benignissimum binis vicibus missum, ne videlicet tyrones in sodalium numerum cooptarentur, nisi testimonium a me de frequentatis delineationis institutionibus et facto in iis progressu producant, cum incitamento esse debuisset omnibus ad excipiendas meas praelectiones, tantum abest, ut murarios ad meam scholam allexisset, ut per decursum sequentis anni ex murariis praeter duos tyrones et unum sodalem in schola delineatoria nemo visus sit et ideo.

2-do. Dominos coetuum magistros, imo et nonnullos dominos coetuum commissarios ipse non semel, verum iteratis vicibus requisivi, ut tyrones ad frequentandam scholam delineationis compellendo regiae intentionis implementum etiam sua ex parte adjuvent; nisi ergo culpa mihi tribuatur, quod eos ego instar satrapae conquisitos ad scholam invitos etiam non compulerim, eorundem in schola mea in frequentia mihi nullatenus potest imputari.

¹ Eredetiye Kassa város levéltárában az 1788-ik évi 3378. tanácsszám alatt. — Az iratban említett *Drinovszky* vagy az 1791-ben polgárjogot nyert *József* vagy az ugyancsak polgárjogot nyert — 1798-ban — *Mihály*, esetleg *János*, a ki 1814-ben lett Kassa város polgára. Itt említem fel, hogy maga *Kazinczy* is elnyerte Kassán a polgárjogot az 1807-ik év februárius hó 3-án. A polgárjogot nyert lakosokról vezetett jegyzék erről így emlékezik meg: „S(pectabilis) D(ominus) Franciscus Kazinczy 3-a Februarii“.

3-to. Institutiones meas diligenter excipientibus murariis initia architecturae, quinque ordines columnarum, modum aedificia delineata copiandi, quin et concipiendi conceptaque delineandi non poenitendo cum fructu a me tradita fuisse irrefragabili testimonio est, quod excelsum Consilium Locumtenentiale Regium elaboratas a meis discipulis delineationes, hujusmodi ternis jam vicibus submissas, cum laude ac approbatione remisit. An non certius hoc est aptitudinis et sedulitatis meae argumentum, quam exiguus vel etiam nullus paucorum progressus oppositi? praesertim, cum

4-to. Tyrones murariorum hic loci fatente ipso coetus magistro domino Ludovico *Scheitel* ita rudes sint, ut non solum arithmeticae, sine qua ne passus quidem in delineatione fieri potest, ignorent, sed nec scribere, nec legere plerique sciant. Denique

5-to. Vanitas querelae contra me depositae inde quoque perspicui potest, quod cum schola delineationis non solis murariis, sed longe pluribus aliis artificibus, velut ascariis, fabris omnis generis, sculptoribus, figulis, girtleriis, laminariis, arculariis etc. destinata sit, qui potest contingere, ut aliis omnibus ad votum satisfaciens, solis displiceam murariis? Interim jam certus sum, quod nec his omnibus displiceam. Accepta enim hac, quam minime expectabam, querela, dominum coetus magistrum Ludovicum *Scheitel* adii, qui tantum abest, ut huic contra me nomine totius coetus porrecto scripto consensum suum tribuerit, ut audita mea relatione obstupescens conceptis verbis iterum iterumque professus sit in coetu ne verbulo quidem de mea culpa negligentiae facto, id unice actum et conclusum fuisse, ut Amplissimo Magistratui nomine coetus supplicetur, quatenus illos rudes tyrones, in quos aliunde frustra fierent impensae, a schola delineatoria dispensare dignetur, coeteros vero, qui aptiores essent, auctoritate sua per professorem architecturae ad diligentius laborandum adstringere.

Ex quibus manifestum fit auctorem querelae, quisquis ille sit, non caluminae solum mihi impactae, verum etiam falsi crimine teneri, cujus tamen paenam non postulo, contentus mea conscientia, et si praesenti responso id consequar, ut labes mihi apud Amplissimum Magistratum aspersa deleatur et Dominus Spectabilis diligentiam meam, hactenus non improbatam, posterum etiam favore suo contestatus fuerit. Qui in reliquo emorior Domini Spectabilis

humillimus et obsenquentissimus servus

P.(ater) *Christophorus Simai*
professor artis delineationis.

III.

Amplissime Magistratus,
Domini singulariter colendissimi!

Cum in postremis suis literis Amplissimus Magistratus tam de animi dotibus, quam et vitae integritate et ea, quae in institutore publico adesse debet, docendi habilitates domini *Andreae Sikúr*¹ caveat repositionem ejus non moror, quin potius officiose insinuo, me cum hodierno meo *Budam* discessu domino directori *Dietenhofer* in commissis dedisse, ut idem instituendae classi cui anno 1787 prae fuerat, citra dilationem admoveatur. Testabor ego ita me in postremis meis literis nil aliud, quam commodum rei fidei meae concreditae prae oculis habuisse; sed et fiet ut effectu ipso cum fine ingruentis anni scholastici edocemus, num dominus *Sikúr* ultro etiam retinendus sit et cui classi praeponi debeat? — Nec est quidquam aliud, quod num rogem, quam ut amplissimus Magistratus me absente catenus cum domino direttore *Dietenhofer* pro actu hoc authorisato amicam cointelligentiam fovere et hi quae plura occurrerint, pro solita in me amicitia directis *Budam* suis literis, me informare dignetur. Ego in eo ero, ut singularis illius respectus, quo erga Ampl. Magistratum feror, nullo non tempore luculentum edere possim argumentum; quo nunc etiam persisto. *Cassoviae* die 16 Maji 1790.

Amplissimi Magistratus

servus obligatissimus
observandissimus:

Franciscus de Kazincz.^{*}

Kivül: Amplissimo Magistratui liberae regiaeque civitatis
Cassoriensis, Dominis singulariter colendissimis.

Cassoviae

ex offo.²

¹ A kassai normális iskola tanítója.

² Eredetije Kassa város levéltárában az 1790-ik évi 1140. tanácsi szám alatt.

Kazinczy Gábor hat levele Tompa Mihályhoz.

Közli: Dr. Wallentínyi Dezsőné.

Kazinczy Gábor, a nagy szónok, még mint pataki diák kötött ismeretséget a szintén Patakon tanuló Tompával. Felismerte már ekkor benne a nem mindennapi tehetséget, s ő ajánlotta a kezdő ifjú költőt, az akkor még víg, bohóskodásra, mulatozásra kész fiút, — ez időtájt — az örökifjú bohémnek, Szemere Miklósnak is figyelmébe. „Miklóska“, noha nagy volt a Tompa s közötté való körülönbség s nagy a társadalmi s születési ellentét, megismerkedésük után hamar ölelte meleg szívére az árva fiút, s Tompának egyik legbizalmasabb barátja lett. Az ő egyénisége s kedélye, hamar ledöntötte a kettőjük közt lévő társadalmi s előítéleti válaszfalakat.

Nem úgy Kazinczy, a zempléni előkelő társadalom s vármegye egyik ünnepelt embere. Nagynevű és multú előkelő család sarja ő is, mint Szemere. Tompa pedig ekkor még mindig csak egyszerű, nagyon szegény és szögletes pataki theologus, „minden cél és kilátás nélkül“. Egyebe sincs eszénél s műzsájánál, de ennek szárnyalását is az élet gondjai megnehezítik. A szülői háztól nincs ajánlólevele az életbe; onnan nem hozott el magával egyebet „szomorú örökségénél“. Születésük, neveltetésük, életkörülményeik között tehát, óriási különbségek alkotta, majdnem áthidalhatatlan mélységek, melyeket még mindkettőjük büszke egyénisége, többszöri találkozásuk Zemplén úri házainál csak fokozott. Mindkettő becsülte a másikat, érdeklődtek állandóan, — de csak közvetve — egymás sorsa iránt. De sem levélben, sem személyesen évekig nem érintkeztek.

Aztán röptült az idő!... Jött a negyvennyolcz... A maga egységesítő és sok eddigi előítéletet megmánsító, sok mindent átalakító s minden magyart összeforrasztó hatásával.

Eddig ismeretlen névtelen emberek lettek nemzeti bálványokká, s nagynevű, addig közkedvelt emberek népszerűtlenné.

A forradalom áramlata sodorta el Zemplénben a nagynevű Kazinczy Gábor népszerűségét is. Nem volt szélső ellenzéki. S mégis a szabadságharc lezajlása után perbe fogva a haditörvényszék által elítéltetett. Szülővármegyéjében pedig népszerű-

ségét éppen a miatt vesztette el, hogy erősen ellenezte s támadta a forradalmi elveket, s feláldozta inkább népszerűségét, hogy hí maradhasson meggyőződéseire. — Elítélték. — A rabságot elkerülte ugyan, s amnestiát kapott, de gyöngé idegzetére s kedélyére ez oly nagy hatással volt, hogy szülővármegyéjébe, hol annak előtte oly nagy politikai s társadalmi vezérszerepe volt, többé visszatérni sohasem kívánt. Csendes, falusi, önmagára erőszakolt remeteségbe vonult vissza a csendes, borsodmegyei bánfalvi curiába, hol mindhaláláig a szép, szellemes, s nagyműveltségű Wladár Józsefné — Lónyay Sarolta (Karolina) — vendégszeretét élvezte.¹

Tompa pedig azóta, hogy a zempléni szüreteken s dárdókban utoljára találkozottak, mindenkép nagy átalakuláson ment keresztül. Az egykori, szegény, szögletes s árva fiúból, már a hanvai jövedelmes eklézsia lelkésze és az ország egyik ünnepelt s kedvelt költője lett. S hogy az lett, az istenadta talentumán kívül volt ebben része, ha tudtán és akaratán kívül is, Kazinczynak. Hisz ő általa ismerkedett meg Szemerével és Szemere hatása alatt s ennek körében fejlődhetett hamarabb oda, hová följutni vágyott, a Parnassusra.

Megismerkedésükkor Tompa még fázott s didergett meleg fészek híján és melengette szívét, lelkét a „Csürkös hegyek alján“ az örök vidám, jó Szemere Miklós úri, vendégszerető házában. Ekkor Kazinczynak volt már meleg, puha fészke!

S most?!

Tompa rakott boldog, meleg fészket a Sajó partján azóta, a miről önmaga írja, hogy:

„Jobb is itt, mint a magasban!
Vész van ott, s az ágrúl
Hamarább hull össze a lomb,
Hamarább lesárgul

S ha felette végre a zöld
Sátor összeomlott:
Ölt magára kikeletkor
Újra zsenge lombot.

Hej! pedig de hamar összeomlott! S nem zöldült ki többé soha!... A mint belőle a dédelgetett, gyöngé, aranyszínű, selyem-

¹ Hogy Wladárné tulajdonképen Sarolta volt-e, vagy Karolin, ezt teljes biztossággal el nem dönthetem, Hanvay Zoltán Saroltaként említi, Lévai Irén, a Tompa nevelt leánya Karolinnak, Nagy Iván pedig ismert művének VII. k., 161. lapján Karolinnak, míg ugyancsak e munkájának XII. k. 259. lapján Saroltának írja. Ezért használtam mind a két keresztnévét. (Hisz a két név ugyanaz. Szerk.)

hajú fiókák elszállottak, állandó borút, bánatot hagytak az addig csendes, de boldog kis fészekben, a költő örökös szomorúságára.

Kazinczy zempléni meleg otthona is kihűlt az alatt!... Nem is vágyott Zemplénbe többé soha. Most ő élvezte másnak, a szellemes Wladárnénak vendégszeretetét és magányos ősi kastélyának csendjét, hová az átélt viharok után megpihenni és elvonulni vágyott.

Teljes visszavonultságban élt itt. Hazuról ritkán mozdult ki. Barátai és jó ismerősei mind kisebb-nagyobb távolságban lakván tőle, ritkán kereshették föl. Az írói világgal azonban ekkor is állandó összeköttetést tartott. Többször fölkereste őt a távolból Szemere Pál, Toldy Ferencz, 1859-ben gróf Mikó Imre Wér Farkassal, Egressy Gábor, 1855-ben Tompával együtt Arany János, majd Szász Károly, a közelből Lévy József és Hanvay Zoltán.

Az „aristocrata“, mint Tompa írja róla, „nagyon megszorult barátok dolgában“ e szép, de a világtól félreeső helyen. Igyekezett magának a környék értelmiségéből megfelelő baráti kört alkotni, hol szellemességével és előadásának bámulatos varázserőjével mindenkit, kivel csak érintkezett, lebilincsel. Tompát, bár ritkán mozdul ki Bánfalváról, aránylag gyakran fölkeresi. Alig hogy Hanván állását elfoglalja Tompa, — 1851 szeptember 7-én tartotta beköszöntőjét, — még meg sem melegedett új otthonában, még el sem rendezkedtek, mikor már, a szintén Bánfalván lakó Kovács Samu barátjával Kazinczy fölkeresi. A Tompa nagy ámulatára, melyről ezt írja 1851 október 4-én Szemere Miklósnak: „Gondold! az a fene Kovács Samu csakugyan idecipelte Kazinczyt, még pedig barátom oly iszonyú refidetlenségben talált, hogy először életemben körülményeim miatt pirulnom kellett. Meszeltek, zsurgáltak és a manó tudja még mit nem csináltak nálam. Tudod, Gábor fene ember, téled bizony nem resteltem volna, de ő más szemmel nézi a világot és tudom volt mulatság Bánfalván, de én ezzel mit sem gondolok. Gábor most állandóan Bánfalván van, és csak ott, mert sohasem megyen ki úgyszólván“. Tompa azonban ezután is még, miért miért nem, hosszú ideig huzódik a Bánfalvára meneteltől.¹ De később mégis csak elmegy.

¹ Tompa eddigi összes életrajzírói egy téves adatra támaszkodva (Abaí, Figyelő XII. k. 106. l.) azt állítják, hogy e két nagy ember elhidegülésének oka az 1848. évi miskolczi papválasztás volt. De az ott említett K. Gábor, ki a Tompa megválasztása ellen korteskedett, nem volt más, mint a költőnek ifjúkori barátja, Kovács Gábor miskolczi ref. gimnáziumi tanár, később igazgató, egyike azoknak, kiről a költő nagy keserőséggel énekl: „Hát még a kiket oly lelkemből szerettem, ti a baráti név hazug bitorlói!“ Ebben a választásban semmi része nem volt Kazinczy Gábornak, s közöttük soha semmi surlódás nem volt. Csak a helyzetük és egyéniségük tartotta őket éveig a melegebb és meghittebb barátságtól vissza.

Az 1859-ben Miskolczon tartott Kazinczy Ferencz-émlékünnepen pedig már ő köszönti fel a nagy ünnepeltnek vér- és névrokonát, Kazinczy Gábort, a következőképen:

„Mondják, hogy az örök tavasszal megáldott délen az Oroszlán-fürdők egyik forrásából a hab égve jön a föld színére. Hogy ily messze mentem a képért, nincs mit csudálni; mert a lélek, mint a napsugár, önként fordul a fény felé; s mert valóban az égő forrás jut eszembe, midőn áldomást akarok inni azon férfiúért, kinek lelkéből az eszmék alakulva és élve, szikrázva és égve jönnek az ajkakra. Ezen férfiú, mai ünnepelésünk tisztelt tárgyának név-, vér- és szellemrokona, *Kazinczy Gábor* éljen!”

Megtört a jég, a mely hosszú ideig jórészt a Tompa büszke egyénisége miatt nem akart engedni. Pedig Kazinczy Tompához való ragaszkodásának és igaz barátságának sok tanújelét adta. Mindig is ő közeledik inkább Tompához, kit nagyrabecsül és szeret.

„Tompának — Kazinczyhoz írott levelei szárazak, rövidiek“ s melegség nélküliek”.¹ Ennek magyarázata abban rejlik, hogy gyakran érintkezve személyesen egymással, levélben, illetve inkább czéduláikon, szárazon csakis a legszükségesebb tudnivalók közlésére szorítkoznak. Mert az utolsó 7—8 év alatt, alig mult el hét, hogy a hanvai egyszerű paplak előtt meg ne állott volna a Kazinczy Gábor kocsija. Hol egyedül Kazinczyval, hol háziaszonyával együtt. Olyan hónap pedig alig volt, hogy ne látták volna egymást. Mikor pedig Tompának nehezebb házi körülményei engedték, ő is átrándult feleségével és fogadott leányával, sokszor Hanvay Zoltánnal is Bánfalvára, mely jó lovakon nincs is oly messze Hanvától.

Kazinczynak Tompához írott pár fönmaradt levele több szeretetről, melegségről tanuskodik. Kiérezni belőlök nemcsak a jó barát, de az igaz ember őszinteségét is. S az író által, a költő megbecsültetését.

Életkörülményeik megváltozása éltük utolsó tíz esztendejében közelebb is hozta őket egymáshoz. Az egykori nagy áthidalhatatlannak látszó válaszfalakat hogy kiegyenlítette és lerombolta „a sors“ s az idő! Tompa csodálta is, tisztelte is a lángelkű embert és szíve is fölmelegedett ekkor már iránta. Szívesen kereste szellemes társaságát, mindig élvezettel s gyönyörűséggel hallgatta Kazinczy kellemes előadását. Ez viszont minden erős kritikája mellett őszinte tisztelője s méltánylója volt Tompa költői tehetségének. De szerette benne az embert is.

¹ Levelezésük, melyet ismerünk, jórészt abból az időből való, mikor mindketten már elbetegesedtek. Különösen a Tompa leveleinek rövidségét magyarázza, ez időbeli (1860) szembaja, mikor legtöbbször nem maga írja, csak tollba mondja káplánjainak leveleit.

Halálát közeledni érezvén, a „büszke aristocrata“, az országos szónok, sürgetve hívta magához a hanvai, egyszerű kálvinista papot, az országos nevű költőt, a ki maga is súlyos betegen, maga is roskadozva az élet s az „ellenséges sors“ terhe alatt, készséggel sietett Bánfalvára. Számos barátja és tisztelője közül egyedül Tompa és Lévay állottak a haldokló Kazinczy mellett élete utolsó napjának alkonyán.

E két nagy és igaz ember barátságának hű emlékét őrzi és újítja fel az alábbi hat levél.¹

I.

(Bánfalva, 1860. június eleje.)

Kedves barátom! Egy órám sem volt szabad. Most, 12 órakor, megy el tőlem két vendéged, s nem akarlak tovább varakoztatni; azért futtában egy pár szót.

Az I. stropha nem bírja javallásomat. Valóságos *exordium*; az szeréntem, lyrában épen nincs helyén. Nem *érték* hozzá, de azt *érzem*, hogy én nem kezdeném így e szép költeményt.

2. *Rég megvirradt* etc. E négy sorral sem tudok kibé-külni, hihetőleg mert nem értem. *Az arató kevés*, — *a gabna sok*. Ha a *bajokgt* képviseli a gabona, úgy a kép rossz; ha nem, akkor a *kevés* arató hibás. — Ellenkezés is azon gyönyörű stropha képével: *Felszántva, törre* etc. *Oh hogy ne volna* etc. Két igen prosai sor.

3. *Orczáink... sárosak*. Ezt én ha Tompa volnék egy félvilágért nem írnám; valóságos *piszkos* kép.

4. *Nem a halál* etc. Szép eszme, de *itt korán* van elmondva, mert az e strophában levő igen szép képet ketté metszi. Érzé-
kem szerént praegnansabb volna, ha a kép után volna vetve.)²

5. Nem szeretem e 4 sort, mert nem oly emelkedett, mint a többi.

6. *S Te a ki* etc. A sor elején kihagynám a *Te* elől a czigány *S*-t, sőt a 6-dik stropha után közbe egy

tennék. Mikót *ünnepled*, s ő új szakaszt igényelhet a költeményben, nem egy *S*-sel való *beszövcst*. Nem illő a contextusba *szóni* a kit magasztalunk. Azért:

7. *De lássunk* etc. a *de* okvetlenül kihagyandó; *oly formát* mond, mintha *okod* volna ez intést adni. Azért e sorban:

¹ Eredetijök a Gömörmegyei Múzeum Tompa-szobájában.

² Ujra megrágtam; s kihuzom e megjegyzést; jó úgy is a mint van. (Kazinczy saját jegyzete.)

Ragadd fel hát etc. a *hát* nem egyezik izlésemmel. Ünnepiesb s megtisztelőbb volna e *hít* nélkül.

8. *Fája tapsoland.* Oly mesés kép, hogy hatásos a groteskkel.

9. A legszebb strophák egyike, mik magyarul írva vannak.

10. *De nem mondjuk mit és hogyan mivelj* etc. Prózai s a 7. számú megjegyzés alá eső sor. *Még szomorú* etc. szintén igen prózai, ódában. Csak annyit tennék:

Mit és hogyan mivelj; jól-tudja etc. Süssd ki egész sorig, de ne így: *De nem mondjuk.* Oratióban mehet e figura, de ódában kicsinylem.

Gyujts fidibuszt mind ebből; de örülj is, hogy a romlottságig kényes szájjam nem tud több csomót találni kákádon. Nagyobb értékű e költemény, hogysem csak alkalmi legyen; de hogy az ne legyen, kerülni kell a foltot is, nem csak vétket.

Mindenek fölött ajánlom az 1. strophát figyelmedbe. Bár látnálak, s bár több ízben volna alkalmam, jeleit adnom baráti őszinteségemnek s becsülésemnek, — ha nem is belátásomnak.

Lorántfy Susannáról, *költeményben felhasználhatót*, mit sem tudok egyebet, mint hogy nagy és igaz kalvinista asszony volt. Ha kell-e más célra? Úgy utána nézek.

Vasárnap házi asszonyom¹ már fogatni hagyott, hogy meglátogasson. Meg lón akadályozva.

Legcélszerűbb volna, ha sötét gondolataidat, mikkel nincs okod tépelődni, baráti körben kísérténéd elűzni. Abban én, Tőled, fő fő helyt érdelek s várok meg.

Sietek, mert indulnak.

Öllelek.²

II.

(Bánfalva, 1860. szeptember vége.)

Kedves pajtásom! Alkalmilag hozták ki tegnap ezt az utóbbi pár sorú levélkédet, melyben értesitsz, hogy csakis oct. 10d. fogsz az orvossal találkozni. Miután válaszomat (az előbbénit) én rest levelész negirtam, nem hagyom rajtam veszni, s ide mellékelem; az utolsóóra meg ime felelek.

Nem tetszik az nekem, hogy három héttel tovább halasztod

¹ T. i. Wladárné.

² E levél részletes válasz a Tompa 1860. május 30-án kelt levelére, melyhez mellékelve küldte el Kazinczynak megbírálás végett Gróf Mikó Imréhez czimú költeményét. A Tompa levelét l. *Akadémiai Értesítő* 1909. évf. 519. l. Közölte dr. Ferenczi Zoltán.

a Fortmayerweli találkozást,¹ hanem azt is tudom, tapasztalásból, hogy Scribe chimaerája = a pénz, sokszor tréfát űz velünk. Nincs okom valamit gondolni, de hagyd teketória nélkül kimondanom: ily baj érdekében, mint a Te emberséges szemedé, rendelkezhetel mindig erszényem felett. Igaz, hogy ezzel nem még messzire, hanem a mennyire *mehetsz*. Ein Schelm, wer mehr gibt, als er hat. Nődet tisztelem, Téged szivemből öllelek.

K. Gábor.²

III.

(Szombat. Bánfalva, 1861. október 4—13. között.)

Kedves Miskám! Alkalom találkozik Putnok felé s kutya-futtában egy pár sort bizok reá.

Mindenek felett köszönöm a *mézet*. Házi asszonyom³ a *gyönyörű fazékban* valódi örömét találja, a nők boldog tulajdonsága ez) s nődek legszívesebb barátságos köszönetét küldi, árát kérdezve egyszersmind. Én a méz árát csatolom ide, *rectificatiot* várva, miután a rossz mézet mely a köpüben volt, egész árában tartottad meg, a mit meg nem engedhetek, s a mi igen génirozna. E *két tételre* utólagosan választ kérek.

Lévai is elérte tehát, hogy *kuruzsoló* passióját valaki elismeréssel helyeselte, sőt sajnálja a gyógyászat teréni tanácsadásának nem követését. S miután ezt *Te* tevéd, nem csodálkozom, hogy *jó nődek sem hagytál dinnyét enni*. Szegény poéta nők az az poeták feleségei! — Így kellett néha *Szemere Pálnénak*⁴ a legjobb társaságot elhagyni, hogy ágyba menjen!

Igen sajnálom a ló-malheur⁵; reményilem azonban, nem lesz oly nagy, mint előre gondoltad.

Gyulainak *melyik* verséről írtál, nem tudom, miután a *lapokra nagy oeconomiát* *introducaltam*.

Te járatos vagy Gömör- s Tornában; ide csatolom a *Tornai vár-birtok határjárását 600 esztendő előlitről*. Szeretném ha módod volna átnyomozni: megvannak-e a nevek, v. mily változásban.

¹ Fortmayer orvos volt Sátoraljaúj helyben; nála volt Tompa éppen Kazinczy biztatására szembaja gyógyítása végett, bár ez útja is kevés eredménnyel járt.

² E levél válasz a Tompa által 1860 szeptember 22-én, Kazinczy G.-hoz írott levélre. *Akadémiai Értesítő* 1909. évf. 519. l.

³ Wladár Józsefné — Lónyay Sarolta Karolina, kinek szíves vendégszeretetét élvezte haláláig Bánfalván, Kazinczy Gábor.

⁴ Szemere Krisztina, a Szemere Miklós nővére.

⁵ Tompa hátraslovát agyonlovagolta egy káplánja.

Ez a *versforma*, ámbár német, igen tetszik:

Ich sah die Birke zittern,
Der Eiche wanckenden Muth,
Die Axt wird beide zersplittern,
Ihr Loos ist flammengut.
Die Wolke sollte mich lehren,
Ob ihr im Himmel so wohl?
Da schwamm ihr Auge in Thränen,
Sie wetterte dumpf und hohl.

Igen szépen jönnek ki e *szökkenések*, főleg ha a költemény értelme is kívánja.

Holnap megyek Miskolczra; a *kir. biztosról* mind eddig nem hallottam semmit, pedig *mi borsodi vitézek*, már előre is *letettük a fegyvert irányába*. — Nem mulatok.

Isten veled, édes barátom. *Választ, pénzügyit és szellemügyit* kérek.

Ölellek

K. Gábor.¹

IV.

Bánfalva, 1863 (?) Hétfő.

Édes Miskám! Kár hogy nem jöttél Bátorba, szintoly, mint hogy én elmaradtam Rimaszombattól. De az abaúji útban áthülvén, fuldokló köhögésem nem engedte a szobát elhagynom; a friss légen újra meg újra elővesz a hurut, pedig egy genialis orvos barátom szerént, ez az egy baj az, mitől ovakodnom *szükséges*.

Billétedet minden esetre ide csatolom; figyelmet mutat, minek a *sinnig* ember megbecsüli emlékét.

Itt megy költeményed is.² Hogy az nem középszerű, attól biztosítva vagy tenmagad által, de én a *Te* műveidet hosszabacska mérvekké szoktam nézni, s azért megbocsáss, ha nem *szép*, hanem (szeréntem) *gyengébb* oldalait érintem.

Költeményednek *pointje* hiányzik, mert az, mely az utolsó sorban áll, igen *kicsiny* ahoz képest, a *mennyit* a pipisről mondasz. Mert hogy „egyet csicsereg“, ez ugyan kevés arra, hogy úgy „kitüntesd“, a mint teszed. Tehát: *okadatolnod* kell miért beszélsz róla, nehogy műved *leíró* legyen csak, a mi pedig nem is tárgya a költészetnek. Adj *magvat*.

A mi a részleteket nézi:

„Hangod is *sajátos*, milyen életed“, •

¹ E levél válasz a Tompa által 1861 október 4-én Kazinczy Gáborhoz írt levélre.

² „A *pipishez*“.

nem bírom én az ilyen „sajátos“-t, minden népiesség daczára gontirozni; főleg az előttei gyönyörű sor után oly prozai benyomást tett reám, mintha végig öntöttek volna.

Nem szeretem azt a strophát sem, mely így kezdődik: „A kiáltás“ etc. mert nem ad tiszta értelmet; mert azt mondja: „ajkad kiszalaszt“ azt (1 sor), pedig „egyre halljuk“ (4 sor), a mi ellenkezik egymással, s a strophá utolsó szava (*pipis*) mintha igen éreztetné, hogy a rím végett használtatott fel.

Az utána következő strophának gondolata gyönyörű, de *nehézkesebben* van elmondva mint a többi. Miért a *bujdosó*? az nem rak magának házat, hanem a *szegény* s a szegénység oly általános (vagy: egyetemes?) fogalom, mely *minden* szenvedést elfogad bő köpenye alá. A strophá vég sorában: *ott¹ vagy, ott² ülsz* etc. semmit sem árnyal, tehát pleonasmus,

. . . „Melyből vájjuk kenyerünk“,

ezt én, ha Tompa volnék, a kemenesaljai etc. lyricusoknak hagynám. Nem nemes is, kisszerű is.

Ha jobbat nem tudnék kigondolni, a végelelti strophával fejezném be a költeményt, mert az utolsó (érzekem szerint) bátran elmaradhat. Vajmi szép gondolat *magában* a 3-ik sor: de *kerés* arra, hogy mind a négy egyéb legyen mint „splendens passus“, *annyi* előzményre.

Minden esetre tűrhetetlen, hogy a két utolsó strophá más-ként rimel, mint a többi, dissonantiát hoz a versek zenefolyamába, ha nem nézzük is, hogy a szabatosság hátrányával történik az ilyesmi.

Nichts für Ungut, édes barátom. Nekem nem kenyerem ez, de barát irányában az őszinteség quand même: kötelesség.

Öllelek szíves baráti szeretettel

K. Gábor.

Szeretném ha írnl; levelid mindig örömet hoznának, mert nagy mértékben visszatükröznek. Pedig benned sok *szeretetre-méltó* elem van.

V.

(Bánfalva, 1863. december közepe.)

Kedves Barátom! Igaz, hogy Fatum üldöz Tégedet az arcképezéssel. Ha meghalnál most — mily bolondság volna ugyan! — oly lenyomásokban hagynád fön pofádat, miken álmélkodni fogna, s teljes joggal, a maradék: hogyan tévedt e sok szép gondolat e hüvelybe.

De a photographiára azt mondom: Tu l'as voulu, Dandin! Ugy kell neked! Ajánlkoztam, nézzük meg mielőtt elfogadnád. Nyomorúság! nyomorúság! A *legjobbikát* minden esetre eltaláltad; mert a *nagy*, az plane kötni való.

Sajnálom pénzedet, de még inkább saját boszuságomat. Pedig jó képedért *festői* honorariumot is adnék, megvallom. Ebből, Hanván, persze aligha lesz valami.¹

Azóta én a Styx partjáig jutottam el, azaz egy éjjel, megint, elájultam, s a gutaütés csak attól függ, *meddig* tart az ilynemű (a szívre tolulása által a vérnek okozott) ájulás.

Te *restellsz* felém jönni, én sokszor nem bírok, néha nem merek, s így fut el mindkettőnkől az élet, míg az ellenkező partokról nézzük futását.

A multkor annyi hasznát vettem baráti jóságodnak, hogy egy csomót ismét ide csatolok.² Mondd el, vagy legalább *írd körül* a mily szépen csak tudod.

Nődnek mutasd be szíves, résztvevő üdvözetemet s szeress!

K. Gábor.³

Egy képemmel szolgálok én is, de nem photographiával, mert azt ki nem állhatom. Barabás és Kovács Miska *rendezték* állásomat; eléggé tiltakoztam; s igazam volt, mert *szögletes* és *affectáló* lett.⁴

VI.

(Bánfalva, 1864. április 13.)

Édes Miskám, 1832⁵ óta oly rosszúl, mint a napokban, nem valék. Tudtom' kívül, éjjel küldtek Doleschallért,⁶ s ez jött, tele hypochondriával és természetesen eszével.

Valamivel jobban vagyok, de alig állok lábamon. Könyv és szivar ellen valódi undorom van. Kezemben reszket a toll.

¹ Tompának miskolczi s közismert rossz fényképeire vonatkozik.

² Kérdéseket, gömörmegyei és tornai régi helységnevek miatt.

³ Tompa Mihály válaszol rá 1863 december 23-án. V. ö. az Akadémiai Értesítő 1909. évf. 532—533. l.

⁴ E kép ma is megvan, Tompa fogadott leányának özv. Csizi Jánosné-Lévai Irénnek birtokában s a hanvai kis kuria falát díszíti ma még. Nemsokára a Tompa még meglévő emlékeivel ez is a rimaszombati Tompa-szobába kerül.

⁵ Ekkor is súlyos, nagybeteg volt Kazinczy Gábor és alig tudták ekkor az életnek megmenteni.

⁶ Doleschall Gábor jőnevi miskolczi orvos, ki Tompát is gyógyította.

A tők magvakat, 12 fajt, ígéretem szerint, küldöm, még rosszullétem előtt szedtem össze. Osztozzatok el Viktorral.¹ Ültetések cserepekbe, mert az időjárás így fog őrjöngeni: szabadba egy hónap múlva sem ültethetjük, s akkor be nem érik $\frac{1}{10}$ része sem. Az éretlen tők használhatlan.

Öllelek, édes Barátom, s ha — adná isten! — „hivő“ volnék: „imádságos kis szád“ emlékezetébe ajánlanám desorganisatio felé siető májamat: mely apámat is, s legjobb barátaim egyikét, Pázmándy Dénest, megölte.

Hiv barátod

K. Gábor.

Látod, okosan tevéd, Fraenkellel szerződöd.² *Illyes* munkáidért nem adhat többet senki: mint az, ki az *ítteni* közönséggel érintkezik. Nem kapsz-e tiszta iveket? Ohajtanám látni.

Örvendeztess meg legalább azon értesítéssel, mit csinálsz? Azt is szeretném, ha critical véleményt adnál Szemere Pál fölötti beszédemről. Át kellvén az Évkönyvek számára dolgoznom, felhasználnám.

Külső cím: Nagyon tisztelendő *Tompa Mihály* egyházmegyei ülnök etc. úrnak, Hanván.

A levél külső címlapján *Tompa* kezeírásával ez olvasható:

„Kazinezy Gábor utolsó levele. Csaknem bizonyos: hogy mikor ezt írta, akkor volt utólszor toll a kezében. Vettem april 14-én 1864. vagy ekkor vagy az előtte való napon april 13-án írta. Annyi bizonyos: hogy 15-ére már nehéz haldokló beteg lett. April 18-án voltam nála; egész arcza ónszínűvé vált már; de folyvást társalgott, magánál volt. Beléptemkor nagyon elfogódtam s ő tréfásan mondá: Jókor jössz: elkészíthetsz... Felöltözve volt, járt, ült, s így haldoklott. Délután négy óra tájban levetkeztettük; hat óra tájban elhagytam s féltizenkettőre kimult. Eszmeköre, szavai, páthosza mindvégig ugyanaz. 22-kén éjjel Zemplénbe vitték, életében sokszor mondotta: hogy soha se megyen oda, s ime...!“

¹ Molnár Viktor abafalvi földbirtokos, Tompának egyik gömöri úri barátja; felesége Abaffy Erzsébet.

² Az *Egyházi Beszéd*ek II. füzeté miatt.

Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István.

Közlő: *Mészöly Gedeon.*

VI.

Tisztelkedés Gr. Széchenyi Istvánnál.

(Részlet Zsoldos Ignácnak „Töredékek Magam- és Kortársaimnak Életéből“ című kézirati művéből. A Magy. Tud. Akadémia irattárában *Történel.* 2-r. 257. sz. jelzet alatt.)

A' tanácsüléseknek az óra' ingájához hasonló egyhangu ketyegéseitől legyen szabad Bécs' falai közül, ha nem sok ideig, 's nemis távolba térni-ki, nem kedvderítésül, de legalább változatosság' kedvéért a' magyarnak, míg csak egy él, Mekkaféle zarándokhelytől szolgálándó *Döbling* városkába; mégpedig ottis a' jószívű és ügyes, orvos és emberbarát, Doctor Jürgel' tébolydájába vezetni-el tisztelt olvasómat.

A' „legnagyobb“, de épen hazájának végtelen szeretete, 's ennek kínos sorsra jutása, mondjuk juttatása miatt megtört lelkű Magyarnek látogatása az, mit elmondani készülök. 'S ha nem mondanám-is tudhatja mindenki, hogy *Gróf Széchenyi Istvánnál* tett tisztelkedésemről van jelennem szó.

Azon időben midőn a' nem annyira nagy képességű, mint honszeretetlen nagy, 's ép azért az összes haza' köztiszteletét magának kiérdemlett bibornok, és Herczeg-Primás *Scitovszky János*, Nagy-Mária Czelbe vezérelni szándékozott egy mindeddig páratlan fényű és számu zarándok-sereget, ott a' Boldogságos Szűztől imádkozni-le, majdnem már már 'Rogeri Carmen Miserabile'-jére emlékeztető sanyaru sorsának javulását, 's akkor midőn Urunk Ő Felsége' Budán létekor több jeles hazafi, közöttük a capite a' Primás, vespérmi Püspök Ranolder, 's többek' aláírásával ellátott olly szerény Petitio¹ nyújtatott be, melly ha telje-

¹ Ezen igen nevezetes okirat szóról szóra, és a' nemes aláírók jeles neveivel együtt olvasható a' tisztelt Grófnak „*Blücke auf die Rückblicke*“ című, később megjelent munkájában. E' munka, mellyet a' Bach miniszter' parancsából készült *Rückblicke* című apotheosisra, mellyben előbbi állapotunk' lepiszkolásával, a' mostani (t. i. Bach-féle) magasztaltatott fel az egekig, feleletül — mint kétségtelenül

sítetik az ország' törvényszerű önállásának majd minden föltételei, ki tudja mennyi időre? elmaradhatnak; ekkor tájban volt mondom, midőn én az általam mindig kitünően tisztelt nagy férfiú' üdvözlétére menni hazafiúi, 's egyéni kedves kötelességemnek ismertem. Hogy ezt előbb nem tévém, oka parányiságom' önérzete, és azis volt, mert a' nagyokhoz feltalokodó lenni soha nem tudtam; 's mert csak ekkor szereztem magamnak biztos tudomást arról, hogy látogatásom lehetséges, mert elfogadtatik, 's a' magas látogatottnak terhére nem lesz.

Azon nagy férfiúnak a' tébolyodottak' házában lett meglátogatásáról szölok, ki megfoghatlan látnoki bölcsességgel megjósolta — mint már említém is — hogy ha Kossuth után indulunk, a' kozák Pestnél fogja lovát a' Duna' vizéből itatni. És még aztis mondják, hogy benne volna valamelyik munkájában, de én erre magam már nem emlékszem, azóta pedig e' végett újra átolvasni nem volt időm, csak más után mondom hát, hogy megírta, — vagy talán hát csak úgy mondotta volna, hogy ha így teszünk, a' hogy 1848. előtt tettünk — azokat értvén a' kik úgy tettek: bizony bizony *Gehringer* fog még parancsolni nálunk. 'S midőn kérdeztetett utóbb az ötvenes években, honnan tudhatta előre azt, a' mi lám megis történt? azt felelte, hogy ő Gróf Collowrat Ministerrel sokat érintkezvén, annak előszobájában, egy kétréttgörnyedni szokott alacsony emberkét látott, kit hozzá a' miniszter, midőn hivatá, elis szokott gyakran küldeni, 's kinek neve *Gehringer* volt. Ő tehát mint valami rémképet, sőt absurdumot, úgy akará ezt feltüntetni honfitársai előtt, csak-hogy őket az ildomosb politica' követésére, vagyis az eszükön járásra reabírhassa.

Azon nagy embert illetett e' megtiszteltetés, kinek emléket halála után éltetik sok száz ezeren; de tanait vagymi kevesen követték, és követik sorsunk' intézői közül mai napis szerte a' hazában. Kinek elmeháborodottságából¹ csúfot üzve,

merem állítani magam-is — Széchenyi' mive. Ödön fiának adá külföldön leendő kinyomatás végett. '*Nem árt, ha egy kissé becsukjákis*', mondá szokott élczességgel, addig legalább higgadtabb lesz. — Mivel ennek modora olly kíméletlen, mi Széchenyitől csodára gerjesztette barátait, ez iránt megkérdetve, azt felelé: 'hiszen nem refutálni akartam én azokat, hanem le—ni.

¹ Hogy valóságos elmeháborodott volt, midőn ezen intézethe Dr. Balogh Pál fel-kisérte, mutatja hogy utközben a' Dunábais beleugrott, de mint jó uszó, nem tudott lesülyedni. — Ott pedig áldott jó nejét született B. Seilern Crescentiát, összecsavart zsebkendőjével akarta egy ízben megfojtani. Te angyali jó vagy kedvesem! mondá neki, kit a' gonosz világ hát nem érdemel meg. És téged e' világon senki úgy nem szeretvén, mint én, jer én foglak olly kíméletesen megfojtani, hogy minél kevesebbet szenvedj. — De hogy később csak

azt csak tettetésnek, színlelésnek¹ kiáltá ki sok aljas ember közöttünk.

Orvosától engedelmet nyervén hozzá az emeletbe fölme-
hetésre, látogató kártyám' beküldése után azonnal elébe bocsát-
tattam.

Épen írás közben találtam. Kék bársony rövid kis otthon-
kában ült tisztelt Ő Excellentiája, író-asztala mellett, és egy
kis csigahéjban fekete tuscht kevert, hogy azt téntakép' haszná-
lja. — Nem akadtam fenn rajta, mert tudom hogy a' jó
tentakeresséssel mindig sokat bajlódott.²

Így találtam hát egy délelőtt író asztalánál; mellette elég
magasra halmozott negyedrészes iv félig beirt papírok feküdtek.³

olly okos lett mint volt, 's minő kevés van széles e' világon: az ép
olly bizonyos; 's erről látogatásomkor magamis meggyőződtem. Ki-
mondhatlan izgatottsága, és vértódulása okozta zavarodását legelsőben
Gróf Nádasdy Leopoldné egy estélyén lehete rajta észrevenni 1848-ban.
Ott t. i. egyszer csak fölugrott ülőhelyéből, és a' Grófné kezét meg-
ragadván, mint magától hallám, azt kérdezé tőle: Szereti-e ön hazáját?
Mire ő igennel felelvén, 's még hevesebb mondatná dühösebben
kérde tőle, „De szereti-e úgy mint *Charlotte Corday*? Ekkor feleletet
sem várva, egy bőrt adott át neki félrevonván egy ablakba, 's azt
mondá: Azt meg kell gyilkolni, különben vége a' hazának. 'S ekkor
kirohant a' teremből. Azonban ismét elmulván vérrohama, előbbi
kedélyállapotja minden legkisebb következés nélkül visszatért magától.

¹ Deáktól hallám, hogy midőn így nyilatkoztak előtte néhányan,
azt mondotta: Furesa emberek vagytok ti; midőn Széchenyi okos
volt, azt mondatok hogy bolond: és most midőn elméjében megha-
borodott szerencsétlen, azt mondjátok hogy okos! És igaza volt ebbenis.
Kossuth ugyanis a' maga Feleletében, melyet Széchenyi' könyvére
írt, 's mellyért a' legnagyobb honorariumot kapta, a' mit eddigelé
magyar író kapott, u. m. ivenkint 100. frtot, de meg hirlapjában, 's
egyebütt is széltére szórta: 'a' nemes gróf májbeteg' 's t. e. f. szépnél
szébb phrasissokat.

² Tudom aztis, hogy egyszer Bertha Sándor barátom (atyja a'
zongara-virtuoz Bertha Sándornak, különben 1869. óta igazságügyi
tisztletbeli ministeri tanácsos, és Szt. István jeles Rend' vitéze) —
még azon időben — mellyről szó van, mint a' pesti lóverseny tár-
sulat' jegyzője 's a' Gyepkönyv' szerkesztője, Széchenyi' közelébe 's
ismeretségébe jutván, nagyon állt grátiájában, 's ha szabad úgy szólni,
igen sok nagy urnál confidensebb lábon állt vele, elmés tréfáit igen
kedvelvén, sőt sok apró bohóságot eltanulván tőle, 's azokat 'in
camera charitatis' utánózván is Széchenyi: — igenis Bertha csinált
neki a' mi igen tisztelt pápai professorunk' az öreg Márton István'
receipeje szerint jó tentát, 's abból távollétében Széchenyi' komornikja
által kalamárisába töltetvén, igen nagy örömet szerzett vele neki, 's
ő a' mi jeles azt mind Angolnak tartván, nem akarta elhinni, hogy
nem londoni tenta.

³ A' porzót varcogása miatt ki nem állhatván: boszronkodott
valahányszor még porondos levelet kapott. Maga pedig ép ezért igen
gyakran csak egyik oldalára írt a' papirnak, hogy t. i. beporozni,
vagy felítatás által elhalaványítani ne kelljen írását. Ez az, mit még

De nem olly műhelyszerű cabinet volt-ez, mint a' millyennek Gr. Széchényi' írószobáját Pesten annak idején a' 'Honderű' elmés és élces szerkesztője, boldogult *Petrichevich Horváth Lázár*,¹ igen találón jellegezte.

Örömet fejezven ki Ő Excellentiája rég nem látott ismerősenek, 's mint én éreztem és érzem magamban, egyik valódi igaz tisztelőjének — mit egyébiránt őis tudott — valahára láthatásán: azon kérdéssel fordult azonnal hozzám, hát mi jó hír a' hazában?

En erre sokat felelhetvén, és még sem akarván elmondani, nehogy búsítsam akkori üdülő helyzetében, tréfára fordítám a' dolgot, 's azt feleltem: jól vagyunk, 's hogysis volnánk másképp Kegyelmes Uram!

Mint valamely Sion-hegyi fénytől tündöklő Mózsési arcz úgy világított neki derült képe, a' tömött ősz hosszú szakál, 's hátrafésült szokottnál hosszabb hajak közöl, és rendkívül hosszú szálu szemöldökei alól, ezen épen váratlansága miatt észrevehetőleg meglepő feleletre.

En pedig bizalmas nyájassággal csak hamar folytatám beszédem, hogy magam' minélőbb megértssem.

Legközelebb Pesten voltam, mondtam, s ott Excellentiád' egyik emlékoszlopán — a felséges lánczhidon —² láttam Excellentiád' czimerét. Hallám, monda, hogy már fel van illesztve, B. Sináéval együtt. Igen, de a' 'devise': az teszi meg! Mi féle devise? kérdé. Hát az Excellentiád' családi czimerén álló, és keresztyénileg biztató: '*Si Deus pro nobis, quis contra nos*'. Képzelve csak Excellentiád! azon szalag, melyre ez, a' czimer alatt, írva látszik, az elején be van hajtva, úgy, hogy a' föltételes 'Si' nem látható. — Egész positiv assuranceal az állván hát ott hogy: „Isten velünk, hát ki ellenünk“, már most nincs mitől tartani a' magyarnak. Derék, monda: ezt nem hallottam, 's igen szeretem hogy tudom.

most is némellyek, kell vagy nem kell, felolvasásoknál is utánoznak. Mi más részt kinyomatással a' betűszedést is elősegíti.

¹ Ez a' forradalom után, midőn már (kevés) mindenének nyakára hágot, kivándorolván, mondják hogy Jeruzsálemben, mint templomszolga — mint némellyek tudni akarják plane mint harangozó halálozott-el.

² A' sors nem engedé, hogy e' világcsodát, tervezője, mondhatnám teremője, egészen befejezve készen valaha láthassa. Mert a' czimerek 's egyéb diszitmények csakugyan 1849. után készültek-el. Magának a' láncznak felhuzásánál azonban annyira jelenyolt, egy csónakban, hogy midőn az egyik láncz leszakadt, 's a' Dunába esett rettentő robajjal, az ő ladikja-is felfordult volt. 'S egyébképis mondani sem kell hogy a' hid az átjárásra már itt léte alatt egészen készen levén, de nem használtatván, csak mintegy tükörben láthatá e' remek műben saját nagyságát.

Azután átment szokott lángeszével, 's a' legcorrectabb logicával szőtt okóskodással szegény hazánk' sorsára, különösen az akkor a' Primás vezetése alatt készülöben volt nagycezi nagy-szerű búcsujárásra. Csak azt szeretném mondá ő tréfásan, de tán félig komolyanis érve, hogy a' protestánsokis mennének vele, ughogy olyféle színe lenne az egésznek mintha az összes haza nyujtana be '*Sturm-petitiót a' Szűz Máriának*'. —

Utóbb a' petitió tárgyra került a' sor, és itt neki kertülvén, irántam mindig tanusított kegyes bizalmával olyakat mondott, melyeket, épen mert bizalmasan lettek mondva, még árnyéka iránti tiszteletbőlis kell hogy elhallgassak. Annyit azonban mondhatok, hogy forró hazafiságát ekkor is — mint mindig — a' legtörvényesebb loyalitással párosítá, és hogy beszédje' veleje oda ment ki, miszerint sajnos, hogy ezen ártatlan petitiót, a' helyett hogy az illetők felhasználják, még inkább üldözik az illy kevés-selis¹ beérő hazafiakat. —

Csak már ide ne jutott volna szegény szerencsétlen hazánk, azok miatt a' mik történtek! Mondá egy kis elkomolyodásával párosult vártatra.

Ekkor én, megemlékezvén arról, a' mit gyakran hallottam, t. i. hogy e' nemes lélek magát szokta, mindennek a' mi történt, fő okául tekinteni, 's némi monomaniával mindig azon töprenkedik, ha őtet jobban nevelték volna, és ha ő nem kezd-e az ősi építményt megrázkodtatni, Kossuth annyira nem mehetett volna soha; imádott hazája' mostani szerencsétlenségénekis hát ő a' fő forrása: vettem magamnak azon bátorságot, hogy ezen rögeszméje' alaptalanságáról, parányiságból kitelhetőleg meggyőzni, legalább megpróbáljam.

Kegyelmes Uram! mondám neki, igaz, hogy sanyaru sorsra jutottunk. — De én igen sok végzetszerűt találok a' világ forrásában. Ki tudja, bármi emberi erő lett volna-e képes ezt megakadályozni, 's nem épen ezen nyomoruság által akar-e az isteni bölcsesség bennünket jövőre okosabbá, *ildomosabbá* — ez szeretett szava járása volt a' Grófnak — és ovatosabbakká tenni, hogy boldogok lehessünk? — Az pedig, merem állítani, hogy kellettén túl való önbecsülésre, és némi elbizakodottságra mutatna, ha valakiről azt lehetne föltenni, hogy ő az oka illy roppant fordulatnak az országok' sorsában. Nem Kegyelmes Uram! valami

¹ T. i. az ország integritása, hát nemis a' sz. Koronáé, vagyis Erdély és Horvátország visszakívánása, hanem csak a' Wojwodna (Bácska, és Temesi bánság) megszüntetése, és a magyar *nemzetiség*' fentartása volt egész tárgya a' kérelemnek. Egyébiránt isten sokszor jobban megáldván az embereket azzal, ha valamit nem ad meg, mint az által, a' mit megád: ki tudja nem egyik eszköz volt-e ezis a' mindenható láthatatlan kezeiben a' mi boldogításunkra?

kimagyarázhatatlan láncolatban függött össze fájdalom a' mi veszedelmünk a' másokéval, mondhatni, Európáéval. Illyesnek előidézésére minden egyes ember, légyen az különben bár mily nagy, magában kicsi és gyenge. Hiszen nálunk 1849. nincs 1848. nélkül. És 1848. lehetetlen nálunk, ha Bécsben az nem történik, a' mi történt. Itt viszont vizipuskávalis szétterhetik az aula' szájhőseit, és a' külvárosi proletárok' lármás kolompasait, ha Párizsban egy örnek puskája Guizot' laka előtt véletlen el nem sül, 's e' miatt Lajos Fülöp trónjáról el nem üzetik.

Le nem vette rólam, ha nem a' régi fényben csillogók is, és egykissé üvegesedni kezdő nagy szemeit; 's különben nem mindig szokásos türelemmel látszott hallgatni a' czélzatosan merész philippicát oly érületben látsván lenni, mint kinek sajgó sebéből szálla huzatik-ki; mi fáj ugyan, de jól esik a' sebzettnék. Én pedig verni kívánván a' vasat mig izzó, habár egész tiszteltetlis, de köteles nyíltsággal folytatám, 's nehogy vakmerő oktatásnak vegye, anecdotára fordítam beszédemet. Egy predicator nálunk Kegyelmes Uram! valami bűn ellen papolt. És egy ur sértve, mert találva érezte magát; 's reá ment a' papra kérdőre vonni azt, hogy merte őt kipredikálni? Ó Uram! mondá a' szerény pap, egész egyházférfiúi szelidséggel, sokkal hatalmasabb embernek kell annak lenni, a' kiről egy egész predikációt tudnék mondani. — Nem Uram! eszemben sem volt. Így van ez gyakran nagybanis a' világon, 's illyféle feleletet adhat néha a' gondviselés a' kelletén túli — elbizakodottságnak.

És ekkor — mintegy megdöbbenvén magamtól — nehogy az elégenis túl menjek, más apróságra vittem át beszédemet.

A' nagy ember pedig megállt parányiságom előtt, és észrevehetém mi jól esett neki illyes beszéd? 'S ha ezt én tán csak ismét elbizakodásból, tehát hibásan, gondoltam volna magamról: boldogított a' dicsőült ama bucsúszavával, mit elválásomkor mondott: Igen jól esett, ugymond nekem, önnek társalgása. Köszönöm a' megemlékezést, 's kérem, hogy ha valami jót tud, csak eljőjjön-ám ismét tudtomra adni! És én nem láttam¹ többé ezen ideálom; mert jót nem hallottam hamarjában. Azután pedig, holta után is kezében görcsösen összeszorítva maradt pisztolya (ép úgy mint később Gablencz tábornoknál), — nemes agya' velejét a' szobatetőre fecskendezvén: véget vetett dicső életé-

¹ Csak az mentett meg engemis a' házmotozástól, mi ez idétt Lonovics Érseknél, 's több tekintélyeknél történt. Midőn t. i. Blicke című munkája kijött (az én tisztelkedésem után) mind azoknál, kik akkoriban nála voltak nagyszerű politialis kutatások történtek. Ezt a' nemes szíviű Gróf oly zokon vette, hogy ezen üldözés egyik fő oka volt halálának.

nek.¹ Ámde „dignum laude virum, musa vetat mori! *Te facta loquentur!!*“

Igenis B. Eötvös Józsefnek nagy neve 'elveiben', — Széchenyié „tetteiben“ fog élni e' hazában, míg csak ki nem hal a' hálás magyar unokák' legutolsója. —

Kimentem temetésére Döblingbe; ott voltam Bécsben a' Schotteniák templomában tartott requiemjénis, melyre sok magyar hazafi feljött vég búcsutisztelkedőül.

Requiem, nagyobb magyar fölött még soha nem tartatott. Nékem úgy tetszett fájdalmamban, mintha csak a' magyar nemzetiséget temettük volna, melynek megtestesült eszménye ő volt, 's melynek sírját mások ásták meg. A' jó isten ne engedje hogy e' féltékeny aggodalom más lett legyen álmoképnel.

Nagy, gazdag, hatalmas, erős lesz ez ország: mint a' dicsőült őhajta. Arról tökéletesen meg vagyok győződve. Mert nincs nemzet, mely sok tekintetben kitegyen rajtunk. *De hogy magyar lesz-e² ezen ország?* miért ő szívverét ontá ki sok szép reményei meghiusultán érzett, 's már többé elviselhetlen fájdalmában: arra majd a' következő századok fognak csak felelni.³

Jó szerencse ha a' két főváros' egyesítése 's ez által a' pesti ugys gyenge magyar elemnek a' budai idegen elemekkel való egyesítése magais egy hatékony continenst nem szolgáltat

¹ Épen most jelent meg e' nagy ember' dőblingi tartózkodásáról Kecskeméthy Aurel' munkája; — a' részletekről tehát nem szólok, de meg egyszeri látogatás után mit-is tudnék azokról egyebet, mint mesét irni?

Annyit azonban mondhatok, hogy szobájából sok éven át ki nem ment, 's nem volt reá bírható, hogy csak a' kertbeis lemenjen. Azonban bizonyos sétát minden nap tett szobáiban, 's ha jól tudom, naponkint négy angol mérföldnyit fel- 's alá járt. Hogy ezt kitudja, kicalculálta hányszor kell végig mennie 4. szobáján, 's valahányszor egyik sarokhoz ért, az ott volt márvány öblönybe (vase) egyegy borsó szemet vetett. 'S ha borsói elfogytak, jele volt hogy kiszabott utját elgyalogolta.

² Egyik tulajdonságunk, a' ruganyos passivitáson kívül a' mások' utánzásais. *Darwin'* elmésebb mint való theoriájának, mely szerint bennünket a' majmoktól származtat, helyes és elfogadható voltára nézve én találób és erősebb indokot nem tudok, mint hogy az emberek általában mindent szeretnek mások után tenni, vagyis másokat majmolni. Ezen állati tulajdonsághoz azonban, jelesen nálunk, sajnos körülménykép járul, hogy: épen a' *gloire*- és *tüzességre* mindent, a' jóerkölcsök és soliditásra pedig minél kevesebbet adó — a' világ legfrivolabb nemzetét — a' *francziákat* majmoljuk kiváló szeretettel. *Kiknek sorsától pedig a' jó isten mentsen meg bennünket...* stb.

³ ... A' közerkölcsöket hát, melyek brilláns lábón úgy sem állnak nálunk, e' francia modorral hová juttatjuk majd? Felelet: adja isten hogy ne a' petroleumos francia országéig. Azon nemzetéig, melyről legközelebb Bismárk azt mondá Jókaynak 'ha a' szakácsot, szabót, és fodrást kivesszük közöle: vad Indián törzs áll előttünk!!

e' vegytani decompitióhoz. — Erre mások nevetnek, én sírni tudnék miatta, Uraim! attól tartok máris ingadozik a' talapzat lábaitok alatt.

Félek hogy: Vulkánon tánczoltak.

Azonban félre minden kislelkű — tehát hozzánk méltatlan csüggetettséggel!

„A' haza fölött kétségbe-esni soha sem szabad; mert a' nemzetek addig mindig élnek, míg biznak önmagukban, 's hisznek jövőjükben“. Általában pedig: jó az Isten. Jót ád! És

Minden kétségbeesés: isten' tagadása!

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi IV. (áprilisi) füzetét Förster Aurél-nak Ponori Theureck Emilről írott nekrológja vezeti be. — Weber Arthur befejezi Bécs és a német philológiai törekvések a XIX. század elején című értekezését; ez alkalommal Grimm-testvérek és Lachmann működését ismerteti az osztrák germanisztika terén, nagyrészt idevágó leveleik alapján. — Réthei Prikkel Marián A régi magyar énekmondók című értekezésének második közleményében merő phantastikumnak ítéli a XVI századbéli lantosoknak és hegedősöknek szembeállítását, a mint a mai irodalomtörténeti felfogásban divik. Különbséget kell tenni az énekes és zenész hegedősök, illetőleg lantosok között, mind a kétféleség egyidőben tűnt le; a mi az elnevezést illeti, biztos különbséget nem tudunk tenni lantos és hegedős között. — Szigeti Gyula befejezi Arany Aristophanes-fordítása lexikographiai szempontból című dolgozatát. — A Hazai Irodalom rovatának vezető helyén Hegedűs István ismerteti részletesen Fögel Sándornak Celtis Konrád és a magyarországi humanisták című dolgozatát. Szerző módszer tekintetében Ábel tanítványa, a forrásokat jól ismeri, de nagy hibája művének Celtis jellemzésének elnagyolása; kutatásai kibővítésre és elmélyítésre szorulnak; a lehető teljességgel összehordott anyag feldolgozásához hiányzott kellő gyakorlata. — Gulyás Pálnak Mátyás király könyvtára című művéről Szűcsi József ír; ítélete szerint Gulyás nagy tárgyismeretével és ítélőképességével szinte véglegesnek mondható képet nyújt Mátyás király könyvtáráról. — Fest Sándor Shakespeare összes színművei újonnan megjelent három kötetét (A velencei kalmár', fordította Radó Antal, A hogy tetszik', fordította Rákosi Jenő, jegyzetek Alexander Bernáttól, Coriolanus', fordította Petőfi Sándor, jegyzetek Ferenczi Zoltántól) ismerteti nagy elismeréssel, fősorolván a néhány fordítási és sajtóhibát. — Alszeghy Zsolt Berzeviczy Istvánnak Tanulmányok és karczolatok

czimen megjelent tanulmányait, felolvasásait stb. ismerteti. — A *Külföldi Irodalom* rovatában első helyütt Heinrich Gusztáv ismerteti Sir Thomas Malory 'Le morte d'Arthur' című nagy lovagregényét, illetőleg Lachmann Hedvigtől való német fordítását ('Der Tod Arthurs'). Beszámol a regény anyagáról, forrásairól s kiemeli irodalmi fontosságát: a XV. századi angol irodalom ezen emléke a későbbi költők gazdagon kiaknázott forrása; mondatörténeti szempontból is nagy a jelentősége, olvasmánynak pedig igen szép munka. — Schmidt Henrik az Alexander Bielingtől újonnan kiadott *Lebensbeschreibung Herrn Götzens von Berlichingen* című műről ad számot s különösen az 1731-iki Pistorius-féle kiadás bő magyarázó jegyzetek, melyeket Bieling is közöl, jelentőségét emeli ki s Götz egyéniségét jellemzi. — Engelbert Drerupnak *Aus einer alten Advokatenrepublik* cz. könyvét Gyomlay Gyula ismerteti nagy részletességgel. Drerup Demosthenes korát tárgyalja a most folyó világháború tanulságai alapján; érdekessé teszük művét azok az analógiák, melyeket Philippos és az athéniek, elsősorban Demosthenes vezérlete alatt álló görögység, meg a most harcban álló ellenséges népek viszonyai, céljai, vezetőemberei között állit fel, a régi háború keletkezését s Athénre nézve szerencsétlen végét épp úgy az athéni ügyvédpolitikusoknak tudván be, mint a mainak kitörését az entente-beli ügyvédeknek, míg az engedékenységgel, békülékenységgel épp úgy a király, Philippos részén volt, mint ma a német császár részén. — A. Recharndtnek *Die Lieder der Saliere und das Lied der Arvalbrüder* című dolgozata, mint Révay József megállapítja, szellemes, de elhibázott kísérlet a carmen Saliare és a carmen fratrum Arvalium rekonstruálására. — G. W. Leibniz *Deutsche Schriften* című újonnan kiadott németnyelvű műveinek két első kötete (Muttersprache und völkische Gesinnung, Vaterland und Reichspolitik) Rácz Lajos számol be. — Georg Meinhardt *Voltaire und seine Sekretäre* című könyvében, mint Eckhardt Sándor megállapítja, Voltaire három titkárának (Longchamp, Colini, Wagnière) emlékiratait vizsgálja hitelesség szempontjából; ügyesen csoportosítja adatait s a hitelesség kérdésének megoldásában leleményes. — A *Vegyesek* között első helyütt a budapesti egyetem bölcsészeti karának Ponori Thewrewk Emilhez 78. születése napján intézett üdvözlőlevele s Thewrewknek válasza, a magyar tudományos világtól való búcsúja olvasható. — Ferenczi Zoltán Hegyfalusi Asbót János négysoros magyar üdvözlőversét közli, mely Klesch Christophorus Dániel 1680-ban kiadott doktori dissertációjában a gratuláló versek között jelent meg. — Forstler József egy-egy adalékot közöl a 'Handschuh' és a Grimmshausen-féle 'szalonna-lopás' magyar tárgytörténetéhez. — Sas Andor megállapítja, hogy Vörösmarty két művében, 'A vén cigány'-ban és a 'Szél úrfi'-ban a vihar leírása megegyezik. — Kardos Lajos az 'Orbán süvege' magyarázatához szól hozzá. A rovatot s a füzetet az *Új könyvek*

felsorolása fejezi be, melyek között rövidebb könyvismertetések vannak.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi II. füzetét Király György: *A trójai háború régi irodalmunkban* cz. értekezésének második, befejező közleménye vezeti be. Ez alkalommal tárgyalás alá kerülnek a Lévai Névtelen néphistóriája (1570), két pseudo-ovidiusi heroida egy Ovidiustól kölcsönzött keretbe foglalva; Huszti Péter „Aeneis”-e (1582), az első kísérlet Vergilius eposzának átültetésére: „Ajax és Ulisses”-e (1592), mely már műfordításszámba megy, Ovidius „Metamorphoses” XIII. könyvéből. A XVI. századból még számos idézet és hivatkozás bizonyítja a monda népszerűségét. A XVII. századi költőink közül Zrinyi Miklós ismerte Homeros és Vergilius eposzait, bár valószínű, hogy Homeros műveit latin fordításban olvasta; nagy hatással volt a monda Gyöngyösi költészetére is, kinek nemcsak Ovidius heroidái, hanem Vergilius Aeneise is szolgált mintául; e században Haller „Hármas História”-jának harmadik könyveként lefordítja Guido da Colonna egész művét, melyet történetnek tart és erkölcsi értéket is lát benne. A XVIII. században ismét nagyon népszerű e monda: Haller László gr. lefordítja teljesen Ovidius „Metamorphoses”-ét és Fénélon „Telemak”-ját, Faludi Ferencz pedig a „Téli Éjszakák”-ban bizonyosságot tesz róla, hogy a Trójáról szóló apokryph mendemondák e korban már hitelüket veszítik nálunk is; a deákos és hagyományos iskola erősen a monda antik feldolgozóinak hatására állott, az egész mondakört pedig Dugonics dolgozta föl a „Trója veszedelmében”, melynek dereka az „Aeneis” II. könyve, de merít még Vergiliuson kívül Homerosból, Ovidiusból, a commentatorokból, Hyginus meséiből, sőt Dictysből és Daresből is. — Grexa Gyula: *Arany János Csaba királyfi-jának töredékei* című értekezését folytatja. Aranyra háromféle befolyás hatott, hogy a hún eposzba fogjon: a „Nibelung-ének”, barátainak és ismerőseinek buzdításai, végre az irodalmi viszonyok (a magyar monda lejártá magát, Attila alakja pedig az 50-es években igen népszerű volt). Hogy az eposz töredék maradt, annak az okai az epikai hitel nehézségei, az az ellenmondás, mely a „Nibelung-ének” s a mi krónikásaink között van. A következőkben a „Csaba királyfi” első dolgozatának forrásait ismerteti a szerző. — Elek Oszkár: *Tolnai Lajos balladái* című dolgozatában megállapítja, hogy Tolnai Arany hatása alatt írta balladáit, de mesterének példája a subjectiv csodában szerencsétlen túlzásokra ragadta, a lélekrajzban pedig szemetszűrő valószínűtlenségekbe téved; vannak azonban szerelmi balladái, melyekben a mesterkéletlen festésmód és a népköltészetre emlékeztető naiv kedvesség megkapó, s különösen népies tárgyú balladáival megérdemelt tiszteletet szerzett balladaköltői nevének. — Galamb Sándor: *Kant és Madách* című cikkében rámutat arra, hogy az „Ember tragédiája” XV. színének egy gondolata rokonságot mutat Kantnak a „Kritik der praktischen Vernunft”-

ban kifejtett gondolataival. — Az *Adattár*-ban K a r a G y ö z ő befejezi *Sárosy Gyula kiadatlan írásai* című közleményét. Sárosy naplótöredékeinek utolsó részletén kívül 14 levelet tesz közzé, melyek közül Sárosy irt feleségéhez hármat, Mészáros Károlyhoz egyet, a többieket Dessewffy József, Kazinczy Gábor, Szemere Miklós, Fáy Ferencz, Török Gábor, Jámbor Pál és Jósika Miklós írták Sárosyhoz. — A l s z e g h y Z s o l t egy, a M. Tud. Akadémia birtokában levő versgyűjteményből közlést teszi *K. Fráter István verseit Teleki Mihályhoz 1684-ből*, jellemző példáit annak a gnómaverselésnek, mely a XVIII. század végén Erdélyben nagyon általános lehetett. — A g á r d i L á s z l ó a Tata-Tóvárosi Múzeum gyűjteményéből közli Révai Miklós egy levelét 1798-ból, melyet Medgyesi Somogyi János udvari tanácsoshoz írt, pártfogását kérvén, hogy a komáromi gymnasiumtól megszabadulhasson. — *Gróf Teleki László levelei Pulszky Ferenczhez* címen Vértessy Jenő a Nemzeti Múzeum kéziratárából kiadja Teleki azon leveleit, melyek kiegészítik a Pulszkytól az „Életem és korom” című művében már közzétett 28 levelet. Ez alkalommal 37 levél, illetőleg levéltöredék kerül kiadásra 1849—1850-ből, melyek hű képet adnak az emigránsok tevékenységéről s hű tükörben mutatják be a „Kegyencz” szerzőjének nemes egyéniségét. — A *Könyvismertetés* rovatának vezető helyén G á l o s R e z s ő ad számot *Kazinczy Ferencz tübingiai pályaműve a magyar nyelvről* című könyvről, melyet Heinrich Gusztáv adott ki az Akadémia kiadásában megjelenő „Régi Magyar Könyvtár” 37. számaként. Ismertetvén a pályakérdés történetét s Kazinczy művének keletkezését és tartalmát, jellemzi röviden Kopitárnak, az egyik pályabírónak összefoglaló jelentését. — Négyesy Lászlónak *Arany* című műve, melyet szerző a Kisfaludy-Társaság megbízásából írt a magyar tanulmányi élet számára, Császárné Erő megállapítása szerint, szempontjait, módszerét és stílusát tekintve, elismerésreméltó alkotás. — K i r á l y G y ö r g y P e k á r K á r o l y n a k *Magyar kultúra* című művét ismerteti, melyet Morvay Győző rendezett sajtó alá. Többé-kevésbé összetartozó cikkek gyűjteménye e könyv, melynek törzsét a közművelődés keletkezésével, főbb problémáival foglalkozó fejezetek teszik. Spencer elméletének alapján áll, de a természettudományos alapvetést nem tudja összeegyeztetni ideális céljaival. — Császárné E l e m é r: *A konstantinápolyi magyar tudományos intézet szerkezeti szabályzatát* ismerteti. — A füzetet a Hellebrant Árpádtól összeállított irodalomtörténeti repertorium rekeszti be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1917 április 16-án.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Horváth Cyrill, Melich János, Pekár Gyula. Pintér Jenő, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A második osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László r. t. — Áldásy Antal l. t. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

76. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t.: „Toldy Ferencz kritikai munkássága“.

77. FEST SÁNDOR (vendég): „Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István föllépéséig“.

78. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és CSÁSZÁR ELEMÉR l. tagokat kéri föl

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1917 április 23-án.

CONCHA GRÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Gaal Jenő r. t. — Angyal Dávid, Eber László, Fellner Frigyes, Ferdinándy Géza, György Endre, Kovács Gyula, Magyary Géza, Mahler Ede, Nagy Gyula, Reiner János, Szentkláray Jenő l. tt. — *Az első osztályból*: Heinrich Gusztáv, Szinnyi József r. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

79. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: „Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltságából“.

80. A kitűzött második felolvasás (CSONTOSI JÁNOS l. t.: „Mátyás király könyvtárának exlibrisei“) a szerző betegsége miatt elmarad. — Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZENTKLÁRAY JENŐ és MAHLER EDE l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1917 április 30-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Farkas Gyula, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz r. tt. — Beke Manó, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, b. Kétly Károly, Preisz Hugó, Richter Aladár, Tötössy Béla, Wittmann Ferencz l. tt. — A másik két osztályból: Heinrich Gusztáv r. t. — Áldásy Antal l. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

81. RICHTER ALADÁR l. t.: „Physiologiai-anatomiai tanulmány a Peperomia pereskiaefolia H. B. H.-ról a botanikai mikrotom-technikára való észrevételekkel“.

82. FEJÉR LIPÓT l. t.: „Carathéodory Constantin egy értekezése a Fourier-sorról“.

83. LENDL ADOLF (vendég): „A pókok izomrendszere. II. Az izmoknak más szövetekkel való összeköttetése“. Előterjeszti MÉHELY LAJOS r. t.

84. SZÁSZ OTTÓ (vendég): „Végtelen láncztörtek irrationalitása“. Előterjeszti RADOS GUSZTÁV r. t.

85. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÉHELY LAJOS r. és FEJÉR LIPÓT l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1917 április 30-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Badics Ferencz, Concha Győző, id. Entz Géza, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Szinnyi József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Bernát István, Bugarszky István, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Gyomlay Gyula, Hoor-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Illés József, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, b. Kétly Károly, Kozma Andor, Négyesy László, Pintér Jenő, Reiner János, Richter Aladár, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Tötössy Imre, Tuzson János, Váczy János, Vikár Béla, Wittmann Ferencz l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

86. Elnök úr a személyesen megjelent PORÁZIK GYÖRGY és TÖRKÖLY JÓZSEF igazgató-tanítóknak átadja a Wodianer-jutalmakat, melyeket az Akadémia márczius 26-iki összes ülésében nekik odaítélt (l. fönt 373. l.). A jelen nehéz időkben — mondja többek között Elnök úr — kétszeres melegséggel kell a magyar tanítói kar érdemeiről megemlékezni. Mert hiszen az a fiatalság, a mely ma a harc-

téren küzdve vérét ontja a hazáért és igazi magyar hősiességének bámulatos jeleit adja, az a régi, öregebb tanítói nemzedék kezei alól került ki és hazafiúi erényeire az öregebb tanítói nemzedék avatta, nevelte. Szíve egész melegével üdvözli a kintintetetteket és kívánja, hogy további működésük is ily áldásos legyen annak az új nemzedéknek fölnevelésében, a mely majd az új békés korszak munkáját lesz hivatva elvégezni. — Azután átadja a jutalmat a két tanítónak, kik az összes ülésnek lelkes tetszése közepett meghatottan köszönetet mondanak érte.

87. KOZMA ANDOR I. t. előterjeszti a bíráló-bizottság (Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Szinyei József r. tt. és az előadó) jelentését az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomról. A jelentés 10 beküldött pályaműről számol be, melyek közül a bizottság néhai SOMLO SÁNDOR-nak „A király leánya” című költői szomorújátékát ajánlja megjutalmazásra. A darab hőse IV. Béla királyunk leánya, Boldog Margit, kinek megható alakja a legmagasztosabb női erényeknek megragadó eszményítése. Mellette dicséretre ajánlja a jelentés LAZAR ISTVÁN-nak „Hágár” cz. regényét. — Az összes ülés elfogadja a bizottság javaslatát s a jutalmat SOMLO SÁNDOR családjának kifizetni rendeli.

88. Főtitkár őszinte megilletődéssel jelenti, hogy az akadémiai tisztviselők nestora, SZENTES KÁROLY, a könyvraktárak kezelője, f. évi április 22-ikén, életének 82-ik évében elhunyt. A megboldogult 1870 február 1. óta volt kinevezett tisztviselője az Akadémiának, s mindenkor a legnagyobb buzgalommal és odaadással felelt meg a rábízott teendőknek. Az Akadémia koszorút helyezett ravatalára, a gyászszertartáson pedig Elnökön és Főtitkáron kívül több tag jelent meg (l. alább 422. l.). — Az összes ülés a bejelentést kegyeletes megilletődéssel veszi tudomásul.

89. Főtitkár jelenti, hogy Ő Felsége HELLEBRANT ÁRPÁD akadémiai alkönyvtárnoknak a királyi tanácsosi címet adományozta. Hellebrant, a ki 1878 január 1. óta kinevezett tisztviselője az Akadémiának, szaktudásával és kötelességeinek lelkiismeretes teljesítésével bőven kiérdemelte a legfelsőbb kitüntetést. — Örvendetes tudomásul van.

90. Az I. osztály jelenti, hogy SALEMAN KÁROLY k. t. fölött KÉGL SÁNDOR I. t. fog emlékbeszédet tartani. — Tudomásul van.

91. Az I. osztály jelenti, hogy PONORI THEWREWK EMIL t. t. fölött CSENERGI JÁNOS I. t. fog emlékbeszédet mondani. — Tudomásul van.

92. Az I. osztály jelenti, hogy VARGHA DAMJÁN ezist. r. főgymn. tanár, a ki 1902-ben a magyar codexek forrásairól írt pályaművével föltételesen megnyerte az Ipolyi-jutalmat (l. Akad. Értesítő 1902. 276. és 354. l.), kiegészítve és befejezve újra benyújtotta munkáját, melynek most már a jutalom kifizetendő. — Helyeslő tudomásul van.

93. A II. osztály jelenti, hogy CSOMA JÓZSEF I. tagról ÁLDÁSY ANTAL I. t. fog emlékbeszédet tartani. — Tudomásul van.

94. A II. osztály felolvasási engedélyt kér LUKINICH IMRE főgymn. tanár számára. — Megadatik.

95. A II. osztály javaslatot terjeszt elő egyik néhai kiváló tagjának, a tragikus körülmények közt elhunyt THALLÓCZY LAJOS r. t. arcképének megfestése és kifüggesztése ügyében. — A nagygyűlés elé terjesztetik.

96. Főtitkár jelenti, hogy a Budapesti Kemigrafiai Üzemek Egyesülete újabb 30%-kal emelte árait. — Tudomásul van.

97. Főtitkár jelenti, hogy MÜLLER GYÖRGY akadémiai könyvkötő cég fölemelte a könyvkötés árát, minek következtében az elnökség a Könyvkiadó-Vállalat négy kötete kötött példányának árát kénytelen volt egy koronával fölemelni. — Helyeslő tudomásul van.

98. Főtitkár jelenti, hogy a M. Néprajzi Társaság évi segélyének ez évre is engedélyezéseért, — a Gyermekegészségügyi Társaság pedig felolvasótermünk átengedéseért köszönetét fejezte ki. — Tudomásul van.

99. Főtitkár jelenti, hogy MAYR GYÖRGY k. t. tisztelete jeléül megküldte az Akadémiának „Moralstatistik“ cz. nagy munkájának most megjelent harmadik kötetét. — Köszönettel fogadtatik.

100. Meghívó érkezett a Szent István-Akadémia Arany-ünnepére (április 22.), melyen számos akadémiai tag volt jelen. — Tudomásul van.

101. A januári összes ülés óta a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő művek jelentek meg: Akadémiai Értesítő 1917. 325—328. (jan.—ápr.). — Mathem. és Term.-tud. Értesítő XXXIV. 5. — Archaeologiai Értesítő XXXVI. 1—5. — Török Történetírók. V. köt. — Történeti Szemle VI. 2. — Irodalomtörténeti Közlemények XXVII. 2. — Nyelvtudományi Közlemények XLIV. 4. — Hadtörténelmi Közlemények XVIII. 1. — Értekezések a tört. tudományok köréből XXIV. 7. sz. (Mahler Ede: Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés). — Tudomásul van.

102. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY és MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

LXXVII. NAGYGYŰLES.

Első nap.

1916 május 2-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: báró Forster Gyula, gróf Khuen-Héderváry Károly, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Concha Győző, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Jánosi Béla, Károlyi Árpád, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, Szinnyi József, Vargha Gyula, b. Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Beke Manó, Darkó Jenő, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Gyomlay Gyula, Istvánffy Gyula, Kollányi Ferencz, Kornis Gyula, Lörenthey Imre, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Richter Aladár, Sörös Pongrácz, Tötössy Béla, Varjú Elemér l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

1. Elnök úr az ülést megnyitja és javasolja, hogy a mai ülés tárgysorozatába fölvevett szavazás ZEMPLEN Győző l. t. és THALLÓCZY LAJOS r. t. arczképeinek kifüggesztése ügyében — az idő rövidsége miatt — a holnap, május 3-ikán tartandó tagválasztó nagygyűlésre halasztassék el. — Elfogadtatik.

2. Főtitkár bemutatja a f. május hó 6-ikán tartandó ünnepélyes közülés tárgysorát: 1. Arany János emlékezete. Elnöki megnyitó beszéd, BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnöktől — 2. Arany János és az Akadémia. Főtitkári jelentés, HEINRICH GUSZTÁV főtitkártól. —

3. Arany művészete és elmélete, NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagtól. — 4. Arany János nyelvművészetéről, TOLNAI VILMOS l. tagtól. — 5. Árva László király. Szomorújáték, HERCZEG FERENCZ t. tagtól (HERCZEG FERENCZ felolvasása utóbb az idő előrehaladottsága miatt a legközelebbi ösz-szes ülésre halasztatott). — Tudomásul van.

3. Főtitkár bemutatja a III. osztálynak a Nagyjutalomra és Marczibányi-mellékjutalomra vonatkozó javaslatát. Az osztálytól kiküldött bizottság (HORVÁTH GÉZA r. t. elnöklete alatt KOCH ANTAL, SCHAFARZIK FERENCZ r. tt., PREISZ HUGÓ, ISTVÁNFY GYULA l. tt.) javasolja, hogy a nagyjutalom Lóczy Lajos r. tag „A Balaton környékének geológiája” (Budapest, 1913), — a Marczibányi-mellékjutalom pedig HOLLÓS LÁSZLÓ l. tag „Magyarország földalatti gombái, szarvasgomba-féléi” (Budapest, 1911) cz. műveinek ítéltessek oda. A bírálati jelentés (l. fönt 287. l.) szerzői SCHAFARZIK FERENCZ r. és ISTVÁNFY GYULA l. tt. — Elfogadtatik.

4. Főtitkár javasolja, hogy gróf Széchenyi István életrajzára, melyre az idén csupán egy rövid, néhány fejezetből álló, Széchenyi gyermekeiért tárgyoló pályamű érkezett, a pályázat újból hirdettesék (l. fönt 330. l. 1. sz.). — Elfogadtatik.

5. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-néptanítói jutalom — az Ügyrend értelmében — kihirdetendő (l. fönt 330. l. 2. sz.) — Elfogadtatik.

6. Főtitkár jelenti, hogy a Bródy-jutalom, melyre az 1915—1917. évkörben megjelent publicistikai művek pályáznak, az Ügyrend értelmében kihirdetendő (l. fönt 331. l. 3. sz.). — Elfogadtatik.

7. Főtitkár javasolja, hogy a Balkán-félsziget leírására és szótáira a pályadíj újból kitűzessék (l. fönt 331. l. 5. sz.). — Elfogadtatik.

8. Főtitkár jelenti, hogy a Wahrmann-jutalom kihirdetendő; ezúttal az Ügyrend értelmében az 1912—1917. évkörben a kereskedelem terén legnagyobb érdemeket szerzett szakférfiú fog e jutalomban részesülni (l. fönt 331. l. 4. sz.). — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály javasolja, hogy a Sámuel-díj (15 arany), melyre az 1916-ban megjelent nyelvészeti értekezések pályáztak, SEBESTYÉN IRÉN: „Finn jelzős szerkezetek” cz. értekezésének ítéltessek oda; a következő értekezések pedig: BENIGNY GYULA: „Az ó- és új-iráni nyelvek szörendjéről”, — PÁVEL ÁGOST: „A legújabb vend irodalom nyelve”, — KILÁR ISTVÁN: „A magyar codexek nyelvi sajátosságai” dicsérettel tüntetessenek ki. A bírálati jelentés (l. fönt 294. l.) szerzője MELICH JÁNOS l. t. — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Halmos Izor-féle pályázatra (A magyar szépirodalmi kritika története) egy pályamű és egy vázlat érkezett (l. fönt 67. l. VI. p.). A bíráló bizottság (BÁDICS FERENCZ r. t. elnök, JÁNOSI BÉLA r. t. előadó és HORVÁTH CYRILL l. t.) javasolja, hogy a jutalomdíj ne adassék ki, hanem a pályatétel újból kitűzessék (l. fönt 334. l. 14a. sz.). A bírálati jelentés (l. fönt 376. l.) szerzője JÁNOSI BÉLA r. t. — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a Marczibányi nyílt pályázatra egy pályamunka érkezett: KERTÉSZ MÁNÓ: „A magyar nyelv művelődéstörténeti emlékei”, melyet a bíráló bizottság (SIMONYI ZSIGMOND r., LEHR ALBERT és TOLNAI VILMOS l. tt.) a jutalomra érdemesnek ítélte. A bírálati jelentés szerzője (l. fönt 291. l.) TOLNAI VILMOS l. t. — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf Teleki József-jutalomért 1917-ben verses formában írt vigjátékok pályáznak (l. fönt 332. l. 7. sz.) — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-féle kettős jutalomért** 1917-ben ódai költemények pályáznak (I. fönt 332. l. 8. sz.). — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **gróf Nádasdy-jutalomért** 1917-ben elbeszélő költemények pályáznak (I. fönt 332. l. 9. sz.). — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-jutalomért** 1917-ben hazafias költemények pályáznak (I. fönt 333. l. 10. sz.). — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy az **Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra** az 1916—1918. évkörben megjelent, a női eszményt magasztaló szépirodalmi művek pályáznak (I. fönt 333. l. 11. sz.). — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczely-regénypályadíjra** az 1917-ben és 1918-ban megjelent történeti vagy történeti háttérű regények pályáznak (I. fönt 333. l. 12. sz.). — Elfogadtatik.

18. Az I. osztály jelenti, hogy a **Sámuel-díjért** az 1917-ben nyomtatásban megjelent nyelvészeti értekezések pályáznak (I. fönt 334. l. 13. sz.). — Elfogadtatik.

19. Az I. osztály jelenti, hogy a **Vojnits-jutalomra** az 1917-ben Budapesten előadott színművek pályáznak (I. fönt 334. l. 14. sz.). — Elfogadtatik.

20. Az I. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina-alapítvány** kamataiból nyílt pályázatot óhajt hirdetni a következő kérdés kidolgozására: „A magyar irodalmi nyelv fejlődésének története a nyelvújításig“ (I. fönt 334. l. 15. sz.). — Elfogadtatik.

21. Az I. osztály javasolja, hogy a **Halmos Izor** adományából „A magyar szépirodalmi kritika történetének“ megírására a pályázat újból kihirdetessék (I. fönt 334. l. 14a. sz.). — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy az **Ullmann-alapítványból** kitűzött pályakérdésre (A jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására) két pályamunka érkezett be. A bírálók (**BUDAY LÁSZLÓ** és **FELLNER FRIGYES** I. tagok) a jutalom ki nem adását javasolják és indítványozzák, hogy a pályakérdés újra kitűzessék 1918 december 31-ikén lejáró határidővel. A bírálati jelentés szerzője (I. fönt 295. l.) **FELLNER FRIGYES** I. t. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Bük László-alapítványból** ötödikben kiírt nyílt pályázatra („A török uralkodás története hazánkban“) az egyetlen beérkezett tervrajz nem volt elfogadható és így az alapítvány szabályzata értelmében egyenes megbízásról óhajt gondoskodni. — Az ugyanezen alapítványból soron lévő 8. sz. pályatételre („A Rákóczi-fölkelés története“) egyenes megbízást óhajt adni és a mű megírásával **MÁRKI SÁNDOR** r. tagot javasolja megbízatni. A munka elkészültének határidejét **MÁRKI SÁNDOR** r. taggal egyetértőleg 1919 december 31-ikével állapította meg. Ugyanezen alapítványból kiírandó 9. számú utolsó tételre: „Magyarország és Erdély története a szatmári békétől II. József trónaleptéig“ már most javasol egyenes megbízást adni, még pedig **MÁRCZALI HENRIK** I. tagnak, a kivel a munka elkészültének határideje 1922-ben állapított meg. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy a **Gorove-jutalomból** kitűzött pályakérdésre („II. Lajos király udvartartása“) egy pályamunka érkezett. A bírálók (**ANGYAL DAVID** és **DOMANOVSKY SÁNDOR** I. tagok) a műnek stílus és szerkezet tekintetében átdolgozását ajánlják ugyan, de azért a jutalom kiadását javasolják. A pályamű jellegje „Regnum venale, cito perituum“. A bírálati jelentés szerzője (I. fönt 298. l.) **DOMANOVSKY SÁNDOR** I. t. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a

felbontott jeligés levélből dr. FÖGEL JÓZSEF áll. főgymn. tanár neve tünt elő.

25. A II. osztály jelenti, hogy a Kautz-Schreiber jutalomból kitűzött nyílt pályázatra („List Frigyes viszonya Magyarországhoz“), egy tervezet érkezett FODOR LAJOS veszprémi m. kir. állami felső kereskedelmi iskolai tanár részéről. A bírálók (GAAL JENŐ r. tag és BERNÁT ISTVÁN l. tag) a bírálatban kitűzött feltételek teljesítése mellett a pályakérdés kidolgozására a megbízást megadhatónak véleményezik. A munka elkészültének határidejét 1918. év végére állapítják meg. A bírálati jelentés (l. fönt 301. l.) szerzője GAAL JENŐ r. t. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalma, mely az 1912—1916-ig terjedő időben megjelent közgazdasági vagy pénzügyi munkák legjelesbjének utólagos megjutalmazására fordítandó, a kiküldött bizottság (FÖLDES BÉLA r. tag, biz. elnök, GYÖRGY ENDRE l. tag, előadó és BERNÁT ISTVÁN l. tag) javaslata szerint megosztandó FELLNER FRIGYES és CZETTLER JENŐ közt, az előbbinek „Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme“ (1916), az utóbbinak „Magyar mezőgazdasági szociálpolitika“ (1914) című munkáit jelölve ki megjutalmazandókul: MEHELY KÁLMÁN „A munkás-kérdés lényege“ (1916) című munkáját pedig dícséretre ajánlja. A bírálati jelentés szerzője (l. fönt 304. l.) FÖLDES BÉLA r. tag. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a Lévy-pályázatra a következő pályakérdést óhajtja kitűzni: „A XVI szepesi város visszacsatolásának története“ (l. fönt 336. l. 23. sz.). — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy a Vigyázó-pályázatra a következő pályakérdést javasolja kitűzni: „A banderális szervezet története Magyarországon“ (l. fönt 336. l. 24. sz.). — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy a Gorove-pályázatra a következő pályakérdést javasolja kitűzni: „Az erkölcsi értékelmélet nyomai az ókori philosophiában“ (l. fönt 336. l. 25. sz.). — Elfogadtatik.

30. A II. osztály jelenti, hogy a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítvány kamataiból nyílt pályázatot óhajt kitűzni a következő pályatétel megoldására: „A kis- és nagyközségek adózási viszonyai és ezek reformjának irányelvei“ (l. fönt 237. l. 26. sz.). — Elfogadtatik.

31. A II. osztály jelenti, hogy a Dóra-alapítványból a következő pályatételre óhajt pályázatot hirdetni: „A háború befolyása a belkereskedelem alakulására“ (l. fönt 237. l. 27. sz.). — Elfogadtatik.

32. A II. osztály jelenti, hogy az idej Ullmann-pályázaton eredménytelen következő pályakérdést: „A jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására“ újra óhajtja hirdetni (l. fönt 337. l. 28. sz.). — Elfogadtatik.

33. A III. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-alapítványból hirdetett nyílt matematikai pályázatra beérkezett egy pályamű-tervezet. Az osztály javasolja, hogy a tervező, dr. RIESZ MARCZELL hazánkfa, jelenleg a stockholmi egyetem magántanára, „A trigonometriai sorok elmélete“ czímen tervezett munkája megírásával megbizassék. A jelentés szerzője (l. fönt 325. l.) FEJÉR LIPÓT l. t. — Elfogadtatik.

34. A III. osztály jelenti, hogy a Rózsay-alapítványból hirdetett nyílt természettudományi pályázatra beérkezett 6 pályamű-tervezet közül megbizni óhajtja dr. POGÁNY BÉLÁT, a kolozsvári egyetemen a természettan magántanárát, „A ferromágneses fémek Faraday-effectusának megvizsgálása“ című tervezete kidolgozásával, míg dr. BAR-

TUCZ LAJOS budapesti egyetemi magántanárnak „Magyarország valamely kisebb területe lakosságának anthropologiai vizsgálata” című tervezete végrehajtásáról a következő évi saját költségvetése keretében szándékozik gondoskodni (l. fönt 325. l.). — Elfogadtatik.

35. A III. osztály jelenti, hogy a jövő évi **Nagyjutalomra és Marczibányi-mellékjutalomra** az 1911–1917. évkörben megjelent matematikai és technikai munkák pályáznak (l. fönt 341. l. 45. sz.). — Tudomásul van.

36. A III. osztály jelenti, hogy a **Forster János**-alapítvány kamatjövedelméből a következő pályátételre óhajt pályázatot hirdetni: „Milyen módon érhet el hazánkban a burgonyatermelés legnagyobb eredményt?” (l. fönt 341. l. 46. sz.). — Elfogadtatik.

37. A III. osztály jelenti, hogy a **Bésán**-alapítvány kamatjövedelméből a következő címmel óhajt pályázatot hirdetni: „Kiváncsatik a biologiai tudományok körébe tartozó valamely fontosabb kérdésnek önálló megvizsgálása és feldolgozása” (l. fönt 341. l. 47. sz.). — Elfogadtatik.

38. A III. osztály jelenti, hogy a **Tomori**-alapítvány kamatjövedelméből a következő nyílt pályázatot óhajtja hirdetni: „Kiváncsatik 16–20 nyomtatott ivre terjedő oly matematikai munka, mely a lineáris egyenleteket rendszeresen tárgyalja, a quadratikuss és bilineáris alakok kapcsolatos elméletének kifejtésével” (l. fönt 342. l. 48. sz.). — Elfogadtatik.

39. A III. osztály jelenti, hogy a **Vályi Gyula**-alapítvány kamatjövedelméből a következő nyílt pályázatot óhajtja hirdetni: „Kiváncsatik 8–10 ivre terjedő oly matematikai munka, mely az algebrai egyenletek gyökeinek helyzetére vonatkozó újabb, főként Laguerre-rel megindult vizsgálatok tárgyalását tartalmazza” (l. fönt 342. l. 49. sz.). — Elfogadtatik.

40. Főtitkár jelenti, hogy az illetékes egyetemi hatóságok a nyelvészeti könyvjutalomra **Vendl Józsa** budapesti, **Popovics Margit** kolozsvári, **Tarczay Gizella** zágrábi, — a történetire pedig **Tóth Jenő** budapesti, **Gyöngyösi Rozália** kolozsvári, **Molnár András** debreczeni és **Vanino Mirosláv** zágrábi egyetemi hallgatókat terjesztették föl. A debreczeni egyetem ez alkalommal a jutalomra nyelvész hallgatót nem ajánlhatott (l. fönt 328–329. l.). — Elfogadtatik.

41. Elnök úr a jutalmat nem nyert jelíges levelek elhamvasztására **Fréjer Lipót** és **Kornis Gyula** l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

42. Főtitkár jelenti, hogy a f. évre hirdetett pályázatok közül meddők maradtak: I. **Balkán-félszigeti nyelvek szótárai**. — II. **Vigyzó-pályázat** (Az Arpádházi királyok és hercegek czimeiről). — III. **M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya** (Valutaviszonyok). — IV. **Körösy**-alapítvány (Quetelet hatása a statisztikára).

V. **Péczely**-alapítvány (A ruthén nép története). — VI. **Ipolyi**-alapítvány (A szerémi püspökség története). — Tudomásul van.

43. Az osztályok kéri, hogy a régebben kitérített, de még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

44. Főtitkár bemutatja az egyes osztályok tagajánlásait.

Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Szilády Áron r. t. . . . . 26 szavazattal egyhangúlag

Rendes tagnak:

Ferenczi Zoltán l. t. . . . . 22 „ 3 ellen

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak:

Angyal Dávid I. t.	33 szavazattal	7 ellen
Magyary Géza I. t.	27 „	12 „

Levelező tagnak:

Szentpétery Imre	30 „	10 „
----------------------------	------	------

Külső tagnak:

Steindorff György	30 „	5 „
-----------------------------	------	-----

A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

József főherczeg	38 szavazattal egyhangúlag	
hg. Batthyány-Strattmann		
László	38 „	„
Schulek Frigyes	37 „	1 ellen
Bezerédj Pál	35 „	3 „

Levelező tagnak:

Lendl Adolf	27 „	9 „
Steiner Lajos	26 „	11 „
Filarszky Nándor	26 „	12 „
b. Nopcsa Ferencz	23 „	11 „

45. Főtitkár jelenti, hogy a Könyvkiadó-Bizottságba az I. osztály BEÖTHY ZSOLT r. és CSÁSZAR ELEMÉR I. tagot, a II. osztály DOMANOVSKY SANDOR I. tagot, a III. osztály HORVÁTH GÉZA és RADOS GUSZTÁV r. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

46. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. és HORVÁTH GÉZA r. tagokat kéri föl.

LXXVII. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1916 május 3-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Berczik Árpád, Darányi Ignác, báró Forster Gyula, gróf Khuen-Héderváry Károly, Plósz Sándor t. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Mágocsy-Dietz Sándor, Méheli Lajos, Nagy Ferencz, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szádeczky-Kardoss Lajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, Vargha Gyula, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Darkó Jenő, Domanovszky Sándor, Fejér Lipót, báró Harkányi Béla, Illés József, Mahler Ede, Reimer János, Richter Aladár, Tótóssy Béla. Viszota Gyula I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

47. Elnök úr az ülést megnyitja s fölhívja a szavazásra jogosult tagokat, hogy néhai ZEMPLÉN Győző l. t. és néhai THALLÓCZY LAJOS r. t. arczképeinek kifüggesztésére szavazataikat adják be. — A szavazás megtörténvén, ZEMPLÉN Győző (36 igennel 1 nem ellenében) és THALLÓCZY LAJOS (37 igennel 2 nem ellenében) arczképeinek kifüggesztése határozatba ment.

48. Elnök úr sorshúzással megállapítja az osztályoknak sorrendjét. Az eredmény: II., I., III.

49. Titkos szavazással golyózás útján megválasztottak:

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Szilády Áron r. t. . . . . 36 szavazattal 2 ellen

Rendes tagnak:

Ferenczi Zoltán l. t. . . . . 32 „ 6 „

A II. osztályba:

Rendes tagnak:

Angyal Dávid l. t. . . . . 37 szavazattal 3 ellen

Magyary Géza l. t. . . . . 36 „ 4 „

Levelező tagnak:

Szentpétery Imre . . . . . 37 „ 2 „

Külső tagnak:

Steindorff György . . . . . 32 „ 7 „

A III. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

József főherczeg . . . . . 38 szavazattal egyhangúlag

Bezerédj Pál . . . . . 36 „ 2 ellen

hg. Batthyány-Strattmann

László . . . . . 35 „ 3 „

Schulek Frigyes . . . . . 35 „ 3 „

Levelező tagnak:

Filarszky Nándor . . . . . 34 „ 2 „

b. Nopcsa Ferencz . . . . . 31 „ 2 „

Steiner Lajos . . . . . 32 „ 6 „

Lendl Adolf . . . . . 26 „ 11 „

50. Elnök úr a szavazás eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére BERCELIK ÁRPÁD t. és KIRSCHÁK JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1917 május 3-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hlosvay Lajos másodelnök, Beöthy Zsolt, Concha Győző, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Wekerle Sándor, báró Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradását távirattal kimentette herczeg Batthyány-Strattmann László ig. tag „kórházi elfoglaltságával”.

17. Elnök fölhívja a tanácsot, hogy a kebelében megüresedett tagsági helyet betölteni sziveskedjék. Ez alkalommal elnök mindekelőtt az Igazgató-Tanács helyeslésével megállapítja, hogy miután Plósz Sándornak, mint az Akadémia részéről az Igazgató-Tanácsba már régebben beválasztott tagnak másodelnökké lett megválasztásakor tagsági helyét az Akadémia új taggal töltötte be s most Plósz választás útján nyert helyét jogosan visszafoglalta, az Akadémia részéről választott tagok száma ezidőszent az alapszabályszerű 12 helyett 13-ra rúg, s így az Igazgató-Tanács a saját választottjainak sorában beállott két hely közül az alapszabályszerű létszám túllépése nélkül csak egyet tölthet be. Miután azonban az Igazgató-Tanács szívesen tekinti Plósz Sándort a saját választottjának is, belenyugszik e körülménybe s a legközelebbi üresedésig egy helyet átengedvén az Akadémiának, a maga részéről ezúttal csak egy tag megválasztására szorítkozik. — Ezután titkos szavazással 10 szóval megválasztott ig. tagnak SZMRÉCSÁNYI LAJOS egri érsek; egy szavazat PROHÁSZKA OTTOKÁR székesfehérvári püspökre esett.

18. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia számadásainak, valamint a gondnoki, széphalmi és ügyészi számadásoknak megvizsgálására fölkért igazgató-tagok (főnt 207. l. 6. p.) eljárak tisztükben és beadták jelentéseiket, melyek szerint a kérdéses számadások mind kifogástalanok. — Tudomásul van, Elnök úr pedig báró EÖTVÖS LORÁND, báró FORSTER GYULA, PLÓSZ SÁNDOR és gróf SZÉCHENYI BÉLA ig. tag uraknak, a kik e számadásokat átvizsgálni szívesek voltak, az Akadémia meleg köszönetét tolmácsolja. Ugyancsak meleg köszönetet mond az Igazgató-Tanács ez alkalommal is a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia vagyonának gondos és önzetlen kezeléseért, az Elnök úr pedig fölhatalmaztatik, hogy e kezelés körül elfoglalt tisztviselőnek a mult évben megállapított tiszteletdíjat ez évre is folyósítsa.

19. Főtitkár bemutatja a f. hó 6-án tartandó LXXVII. ünnepélyes közülés programját (főnt 411. l. 2. p.), mely helyeslő tudomásul van.

20. Szóba kerülve a VI. hadikölcsön, az Igazgató-Tanács elhatározza, hogy erre is a Magyar Földhitelintézetnél 200,000 (kettőszázezer) korona névértékű hatszázalékos kötvényt jegyez.

21. A Földhitelintézet 1917 április 17-én jelenti, hogy SIRÖCZ LÁSZLÓ úr letette április 17-én az Intézet pénztáránál a gróf ANDRÁSSY DÉNES hagyatékára vonatkozó hagyaték-rendezési megállapodás, illetve osztályegyezség eredeti példányát, melyet a M. Tud. Akadémia letétjébe helyezett. — Tudomásul van.

22. Főtitkár jelenti, hogy a Budapesti Kemigrafiai Üzemek f. évi márczius 12-én kelt értesítésük szerint f. évi márczius 15-től kezdve eddigi árait 30%-kal fölemelték. — Tudomásul van.

23. Főtitkár jelenti, hogy SZENTES KÁROLY tisztviselőnk, az akadémiai könyvraktárak kezelője, kinek nyugdíjazását az Igazgató-

Tanács f. évi márczius 29-én függőben tartotta (főnt 206. l. 2. p.), f. évi április 22-én meghalt, miután közel egy félszázadon keresztül az Akadémiának rendkívül buzgó és kötelességtudó munkása volt. — A derék tisztviselő emlékezetét az Igazgató-Tanács megörökíti e jegyzőkönyvében.

24. Főtitkár előterjeszti TIRINGER BELÁNE-nak f. évi május 2-án az Elnök úr Ó Nagyméltóságához intézett kérvényét, melyben férje számára a megállapított nyugdíja (főnt 206. l. 2. p.) helyett teljes fizetését kéri engedélyezni. — Az Igazgató-Tanács az Akadémiára is kötelező állami nyugdíjtörvény megállapodásaitól nem térhetvén el, a kérvényt nem tartja figyelembe vehetőnek.

25. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok bejelenti, hogy ifj. SZIVÁK IMRE 1916 december 31-én kelt végrendeletében atyja könyvtárának azt a részét, a mely nincs meg az Akadémia könyvtárában, könyvtárunknak hagyományozta. Összesen 612 munka 658 kötetben (többnyire újabkori franczia és angol essay-k és első kiadások) már át is vették a könyvtár számára és ennek részéről a főkönyvtárnok köszönetet is mondott dr. POSCH DEZSŐ végrendeleti végrehajtó úrnak szíves előzékenységeért. A végrendelező csak annyit kötött ki, hogy minden könyv „Dr. id. Szivák Imre adománya” jelzéssel láttassék el. — Öröndetes tudomásul van. Az átvett könyvek jegyzéke az „Akadémiai Értesítő”-ben meg fog jelenni.

26. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok szóba hozza néhai dr. DÉCHY MÓR l. t. könyvtárát, a melynek egy részét, a Kaukázusra vonatkozó munkákat az örökösök megvételtre följánlották azon esetre, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszterium nem lenne hajlandó az egésznek megvásárlására. Erre ILOSVAY LAJOS másodelnök megjegyzi, hogy a kormány részéről ez ügyben a tárgyalások még folyamatban vannak. — Az Igazgató-Tanács a bejelentést tudomásul veszi, de érdemlegesen csak a vallás- és közoktatásügyi miniszterium döntése után fog határozni.

27. Dr. BÁNSZKY JÁNOS akadémiai ügyész jelenti, hogy dr. Streithman Gyula jászapáti kir. közjegyző beküldötte Boháts Kálmán birtokos, hevesi lakos végrendeletének hiteles másolatát — a még életben levő végrendelező akaratának megfelelően, — a mely végrendelet szavai szerint Boháts Kálmán „a Magyar Tudományos Akadémia történelmi osztálya javára 200,000 (kettőszázezer) koronát hagy, a melynek kamataiból magyar történelmi tárgyú értekezések vagy szindarabok jutalmazandók. A fenti természetű értekezésekre és szindarabokra minden évben nyilvános pályázat hirdetendő és a 200,000 korona alapítványi összeg kamatai a legjobbnak ítélt műnek, illetve írójának mint jutalomdíj minden évben kiadandók”. Az alapítvány „Boháts János és neje Völgyi Zsuzsánna volt egri lakosok alapítványa” czímet viselje, azon megjegyzéssel, hogy ezt az alapítványt az ő emlékeztükre Boháts Kálmán fiuk, birtokos, hevesi lakos tette. Az ügy nyilvántartásba vétetett. — Az Igazgató-Tanács a bejelentést örömmel és a végrendelezők iránt kifejezett meleg köszönettel veszi tudomásul; de egyben azon óhajának ad kifejezést, hogy a még életben levő végrendelezők az alapítvány kamatainak hova fordítását illetőleg az Elnökség részéről fölvilágosító útbaigazítást nyerjenek.

28. Dr. BÁNSZKY JÁNOS akadémiai ügyész jelenti, hogy néhai LÉDERER ABRAHÁM, volt budapesti lakos, az Akadémiának 4000 (négyezer) koronát hagyományozott és kéri az Akadémiát, hogy ezt a hagyományt fogadja el és minden négy évben egy pszichológiai vagy szociálpedagógiai pályázati kérdést irasson ki. A legjobb munkát a

négyévi kamatok $\frac{3}{4}$ részével jutalmazza, a további $\frac{1}{4}$ részt pedig valamely akadémiai czél előmozdítására, talán a tudós pályázati bírálók fáradozásának kártalanítására fordítani szíveskedjék. Az ügy még hagyatéki tárgyalás alatt áll. — Az Igazgató-Tanács a jelentést tudomásul veszi és megbizza az ügyészt a további teendők intézésével. Az alapítvány kamatainak hováfordítását illetően a hagyomány befejezése után, az ügyrendi szabályzat megállapításakor, fog határozni.

29. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző és gróf DESSEWFY ARTHUR tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1917 május 7-én.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bánóczi József, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Melich János, Pekár Gyula, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Szinnyi Ferencz, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Lenhossék Mihály r. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

103. FERENCZI ZOLTÁN r. t.: „Egy elfeledett regényről“ (székfoglaló).

104. SEBESTYÉN KÁROLY (vendég): „Shakespeare és az angol renaissance“.

105. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FERENCZI ZOLTÁN r. és CSÁSZÁR ELEMÉR l. tagokat kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1917 május 14-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Alexander Bernát, Angyal Dávid, Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, Magyar Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Domanovszky Sándor, Eber László, Feller Frigyes, György Endre, Illés József, Mahler Ede, Nagy Gyula, Reiner János, Szentpétery Imre l. tt. — *Az I. osztályból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

106. ALEXANDER BERNÁT r. t.: „Spinoza etikája“.

107. LUKINICH IMRE (vendég): „Erdély a speyeri szerződés után“ (1571—1574).

108. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ALEXANDER BERNÁT és CSÁNKI DEZSŐ r. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1917 május 21-én.

Báró EÖTVÖS LORÁND r. t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Kherndl Antal, Koch Antal, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bugarszky István, báró Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Istvánffy Gyula, Pálffy Móricz, 'Sigmond Elek, Steiner Lajos, Tuzson János, Zimányi Károly l. tt. — A másik két osztályból: Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

109. 'SIGMOND ELEK l. t.: „A sziktalajok képződésében szereplő chemiai átalakulások”.

110. BAUER MIHÁLY vendég részéről: „Vizsgálatok az algebrai számtest discriminansáról”. Előterjeszti KÜRSCHÁK JÓZSEF r. t.

111. Osztályelnök-helyettes a jegyzőkönyv hitelesítésére KÜRSCHÁK JÓZSEF r. és 'SIGMOND ELEK l. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1917 május 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: báró Forster Gyula, Herczeg Ferencz t. tt. — Angyal Dávid, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Illosvay Lajos, Jánosi Béla, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyi József, Vargha Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Beke Manó, Bugarszky István, Császár Elemér, Gyomlay Gyula, báró Harkányi Béla, Illés József, Kollányi Ferencz, Kuzsinszky Bálint, Marczali Henrik, Pekár Gyula, Pintér Jenő, Reiner János, Szinnyi Ferencz, Váczy János, Vári Rezső, Voinovich Géza l. tt. — Horn Emil k. t. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

112. HERCZEG FERENCZ t. t. bemutatja „Árva László király” című négyfelvonásos szomorújátékát, mely az utolsó nagygyűlés innapi közülésén az idő előrehaladottsága miatt a napirendről leszorult. — Az előadás nagy tetszéssel fogadtatik.

113. A II. osztály személyes felolvasási engedélyt kér NEMETH JÓZSEF osztálytanácsos részére. — Megadatik.

114. A II. osztály a Történelmi Bizottság rendes tagjának ajánlja SZENTPÉTERY IMRE l. tag, biz. segédtagot. — Megválasztatik.

115. A II. osztály jelenti, hogy a most már befejezetten benyújtott Bezerédy-életrajz bírálatára GAAL JENŐ és ANGAL DÁVID r. tagokat kérte föl. — Tudomásul van.

116. A III. osztály jelenti, hogy Rátz István l. t. fölött HUTYRA FERENCZ l. t., — Chyzer Kornél l. t. fölött KERTÉSZ KÁLMÁN l. t., —

Darhous János Gaston k. t. fölött FEJÉR LIPÓT l. t. fog emlékeszédet mondani. — Tudomásul van.

117. Főtitkár jelenti, hogy a f. évi nagygyűlésen megválasztott új tagok megválasztásukért köszönetüket fejezték ki. — Tudomásul van.

118. Főtitkár jelenti, hogy a Keleti Bizottság kéri JANCsó BE-NEDEK és b. NÓPCSA FERENCZ l. tagoknak a nevezett bizottság tagjaivá való megválasztását. — Megválasztatnak.

119. Főtitkár jelenti, hogy az Uber-filmgyár a Koronázást Rendező Bizottság végzése alapján megküldötte a koronázást megörökítő filmet két részben az Akadémia részére. — Köszönettel fogadtatik s megörzés végett a könyvtárnak adatik át.

120. Főtitkár jelenti, hogy a berlini Vereinigung von Freunden der Türkischen Litteratur melegen megköszönte az Akadémia török tárgyú és vonatkozású kiadványait, melyeket az elnökség neki ajánlékul megküldött. — Tudomásul van.

121. Meghívó érkezett a budapesti Tudomány-Egyetemnek május 14-én megtartott népzépes közgyűlésére, melyen az Akadémiát a főtitkár képviselte.

122. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HERCZEG FERENCZ t. és GAAL JENő r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Szentes Károly 1836–1917.

Született 1836-ban. Atyja Szentes György pesti szőlősmester, anyja Gröber Jozefa. — Úgy élt és munkálkodott az Akadémiában, mint a ki öröktől fogva itt volt és örökké itt akar maradni. Oly régen szolgált, hogy maga sem tudta, mikor kezdte és a mikor már az elmúlás szellője meglegyintette is, akkor sem akarta elhinni, hogy valaha más foglalja el azt a helyet és azt a munkakört, a melyhez hozzánőtt, s a mely tanuja volt ifjúságának, becsületes életének és minden örömeinek.

Hosszú életén át sokat látott és tapasztalt. A piaristák főgimnáziumában végezte középiskolai tanulmányait és mint kis diák szemtanúja volt a pesti forradalmi eseményeknek; majd a budapesti Tudomány-Egyetemen az orvosi facultásra iratkozott be, de kedvezőtlen körülmények idő előtt pályáját szegték. Aztán az Akadémiához került. Irnok, majd irodatiszt lett, végig élte Arany János, Fraknoi Vilmos, Szily Kálmán főtitkárságát, és birta valamennyinek bizalmát, — mint a mostaniét is — és bizalmukból öre és kezelője volt az Akadémia könyvkiadványainak. Soha panasz ellene föl nem mertült, míg élte késő őszen a könyveket ingyen, vagy majdnem ingyen óhajtók, kiknek türelmetlen, mohó és gyakori kívánságai miatt a raktár rendezését is mindig a jövőre szedő időkre volt kénytelen halasztani, panaszaiakkal őt magát és főlebbvalóit is, el

nem árasztották. Hiszen igaz, — sajnálta a rányomtatott árnál olcsóbban adni kiadványainkat; de azért — ha egy kis zsűrtőlődéssel is, vállalkozott a leglehetősebb összeállítású megrendelések elintézésére is és igen sokan, a kik ma talán már szép könyvtárral dicsekednek, nem tudják, hogy könyvtárukat jórészt az ő önfeláldozó munkájának köszönhetik. Szabadságát sohasem vette ki, délutánjait mindig az olcsó könyvrendelések elintézésével töltötte, eleinte kényszerből, mert az Akadémia administrationalis elvei szerint semmiféle ügy elintézésében nincs halasztás, később — megszokásból. Ritka példája volt a lelkiismeretességnek. Hogy mennyire hozzá volt növe lelkéhez hivatala, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy élete utolsó napjaiban, súlyos betegségében is folyton készülődött hivatalba, s az orvosságot csak arra a biztatásra vette be, hogy kocsit hozatnak s jöhet az Akadémiába.

Lelkiismeretessége, becsületes szorgalma, odaadó munkássága méltóvá teszi arra, hogy e helyütt is megörökítsük emlékezetét derék tisztviselőnknek, a ki a cultura szolgálatában töltött 50 éve alatt czímet, kitüntetést, anyagi előnyöket sohasem kergetett és nem is ért el, — pedig érdeme volt rá elegendő, — ne tűnjön el teljesen nyomtalanul, mint egy megsárgult falevél, mely lehull fájáról s porrá málí szét, a nélkül, hogy bárkit is érdekelne, volt-e valaha, s használt-e léte valamit.

Az Akadémia elnöksége és tisztviselői, a kik az Akadémia koszorúját őszinte részvétellel helyezték el koporsójára, igaz kegyelettel őrzik meg emlékét.

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvászon-kötésben kívánják, évi 24 koronáért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a **M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalánál.**

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a könyvkiadóhivatalhoz, a kiadványok portomentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 408 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtítkári hivatalhoz intézendők.

Magyar Tudom. Akadémia
Könyvkiadó-hivatala

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET. 1917. aug.—október. 8—10. FÜZET.

A M. TUD. AKADEMIA LXXVII. KÖZÜLÉSE

1917 május 6.

I.

Arany János emlékezete.

— Elnöki megnyitó beszéd *Berzeviczy Albert* elnöktől. —

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Immár harmadizben tartjuk fegyverzaj közepett, egy szünni nem akaró, sőt még mindig terjedni látszó élet-halálharcz iszonyai között Akadémiánk évi nagygyűlését. A harcz áldozatai fölött való fájdalmat s a jövő megpróbáltatásai miatti aggodalmat ebben a körben is, mint a nemzet széles rétegeiben, csak nemzeti erőnk érzete s nagy multunk példáinak biztató emlékezete képes enyhíteni és eloszlatni; s vajjon mi hirdethetné hathatósabb ékesszólással ezt a nemzeti erőt s ezt a nemzeti multat, mint a magyar földet, a magyar lelket sohasem halványuló fénynyel besugárzó nagy szellemek földidézése!

Mintha leáldozásuk után égi útjuk keringésében most ismét nemzetünk láthatára fölé emelkednének, úgy követik egymást évszázados emléknapijuk dicsőségében közéletünk, irodalmunk nagyjai. Mintha éreznék, hogy ismét szükség van rájuk, megjelennek sorban előttünk, dicsőségek tiszta fényében, a történelmi távolságtól megnövekedett nagyságukban, a tapasztalatoktól igazolt, szentesített tanításuk szavaiban, úgy mint a Szent László óriási lovas alakja forgolódo csatabárdjával megjelent az ország szent határát védők serege fölött abban a legendában, melynek legszebb elbeszélését éppen annak a koszorús költőnek köszönhetjük, a kinek emlékét ünnepelni gyűltünk össze ma.

Arany János emlékezete a világháború zajában, a nemzeti önvédelem áldozatteljes tusájában! fájó ellenmondás ez vagy csodálatosan megragadó symbolika? A csendes munka embere,

a világ zajától szerényen félrevonuló költő és tudós, kit már az 1870—71-iki német-francia háború rövid zivatarra is „megdöbentett cirkulusai közepett“, ki már abban a harcban is „az emberiség évezredes haladásának tagadását... az ököljog visszatérését“ látta, a ki szabadságharcunkra, melyet maga oly küzdelemnek mond, a mely „világcsoda“, „kétségbeesett gúnykaczajt“ írt a *Nagy-ídei cigányok*ban, s a békecongressus törekvéseit borus szkepszissel nézte, a maga szellemalakja számára méltó ünnepi keretnek tekintheti-e a mai irtózatos világdúlást? Aligha: és mégis, mintha költészetének nagyszerű igazolását kellene a jelen véres napok alatt megérnünk! Hiszen a magyarok harci hősiségének és harci dicsőségének nincs lelkesebb dalnoka, mint ő. Már a néphit szerinti őselődeink, a húnok vitézi tettei foglalkoztatták őt a *Keveházában*, *Buda halálában*, az egész tervezett *Csaba trilógiában*. A magyar amazont: Rozgonyi Cicellét, a nagy Hunyadi, Török Bálintot, Szondit, az Egri lányt mind megénekelte, egész *Toldi trilógiáját* a magyar bajvivő s a magyar katona páratlan hősiségének fénye sugározza be s még öregkora napjaiban is föllelkesült a rokon török nemzet plevnai győzelmén. A mi napjaink igazolták, hogy a magyar vitézség, melynek példáit az ő nemzedéke nemcsak a történelemből, hanem a szabadságharc átélte tapasztalataiból is ismerte, nem elhomályosult legenda, melynek csak a költői képzelet gyújt új lángot, hanem eleven valóság, s hogy Aranyt annak megéneklésében is nemcsak költői ihlet, hanem a magyar néplelek mély ismerete lelkesítette.

Arany irodalmi jelentőségét minden oldalról méltatni annál kevésbbé lehet elnöki szózatom feladata, mert hiszen akadémiai működése kimerítő ismertetést talál főtthkarunk jelentésében s külön értekezések fognak páratlan nyelvművészetével s műveinek a költészet elméletéhez való viszonyával foglalkozni. Hogy az eposznak népies alapra helyezésével és népiesebb formába öntésével, a ballada változatainak csodás gazdagságával költészetünkben korszakot alkot, mint műfordító szinte fölülmúlhatatlan, mint nyelvkincsünknek a legeredetibb, legmagyarosabb zamatú elemekkel és árnyalatokkal való gazdagítója minden költőink között első: ezek ma újabb bizonyítást nem igénylő, elismert igazságok. Épp oly tisztázottnak látszik viszonya a XIX. század magyar költészetének másik két heroszához: Vörösmartyhoz és Petőfihez. Mindháromnak nagyságát sértené, ha őket összemérni akarnók: inkább mindhármat a maga külön, nagy rendeltetése szempontjából kell méltatnunk. Arany előnye, hogy a másik kettőnek nemcsak kísérője, hanem követője is volt s hogy még fiatalon élte túl a nemzet nagy katasztropháját; így hatása már ezért is egyetemesebbé, tartósabbá válhatott, bár azzá kellett, hogy tegye

végzett munkájának hosszabb életével összefüggő nagyobb s változatosabb terjedelme is.

Azonban bármily egyszerűnek látszik élete folyása s igénytelennek lénye, költői egyénisége és munkája sok oly problémát tartalmaz, mely a lélektani és esztetikai vizsgálathoz és magyarázathoz, tehát a vitás kérdéseknek is, soká hálás tárgya fog maradni.

Habár költői művének legnagyobb része az epika rendszerint objectiv terén mozog, alig van költő, kinek még ebben a körben is annyi subjectiv megnyilatkozását bírják, mint Arany-nak s az ő becsületes, egyenes őszintesége kezesség arra nézve, hogy e megnyilatkozásai igazán betekintést nyújtanak lelkébe. Világosan áll előttünk a „családhoz és hazához való rendíthetetlen hűség“ jellemvonása mellett kedélyének alaphangulata: a „szelid, csendes melabú“, a mely elválhatatlan a visszavágyástól a multba. Ez a visszavágyás hol a közállapotok, hol a fájdalmas élettapasztalatok miatti szomorúság forrásából fakad:

Sír bennem a lélek s a mai korból
Vigaszképen a múlt dicsőséghez fordul...

Majd meg:

Engem is a bánat megviselvén zordúl,
Hő lelkem vigaszért a multakba fordul...

De ennek az alaphangnak sötét háttére előtt színgazdag és gyakran csillogó képeket mozgat egészséges és ellenállhatatlan humorának változatos gazdagsága.

Epp oly híven jellemzi ő maga a saját költői egyéniségét például Petőfihez intézett verses levelében:

Mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék.
Ki törzsömnek élek, érette, általa:
Sorsa az én sorsom, s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.

Álljunk meg itt egy kissé, mert itt érintjük azt a talán valamennyi közt legtöbbet vitatott problémát, hogy mennyiben volt Arany népies költő és mennyiben öntudatos, a kiművelt értelemben szóló művésze a költészetnek?

A tulajdonképeni népköltőktől már az is megkülönbözteti, hogy souverain módon uralkodott, a drámát kivéve — a hol csak mint fordítónak vannak elévülhetetlen érdemei —, a költészetnek úgyszólván minden válfaja fölött. A költészet tárgykörének s egyúttal hatalmának határtalanságát ő maga hirdette. A lantosban, a hol lefesti, hogy hódol meg a természet, az emberi szenvedély, az emberi inség és boldogság a lant hatalmának, melynek:

Hangjain a szellem égbe hágott
S átteremté e viselt világot!

Ez mindent kifejez. Egyaránt mester a természetfestésben, melynek nála nemcsak megfigyelés és ábrázoló erő, hanem a jelenségekkel összeolvadó természetsszeretet s a symbolikus meg-elevenítés képessége ad lendületet; a genrefestésben, melyben a bevallott külföldi, különösen angol példák hatása legkevésbé sem gyöngíti az élmény közvetetlenségét s a magyar földből és népeletből sarjadzó eredetiséget. A költői elbeszélésben kifogyhatatlan: bár Shakespeare-rel rokon abban, hogy majdnem mindig szigorúan valami adott tárgyhoz ragaszkodik, a mit meg is magyaráz és indokol Zrinyiről és Tassóról irt tanulmányában, éppen ebben az önkénytes korlátozottságban fejt ki költői szabadságának, kifejezési- és formagazdagságának legnagyobb csodáit. Helyesen mondja költészetének egyik legjelesebb aesthetikai méltatója, hogy úgyszólván minden elbeszélő költeményének más-más stílusa van s különösen az epikában stílusa a korrallal is változik; előbb a népies jelleg uralkodik benne, utóbb inkább a művészi, balladáinak is legutolsóira borul rá leginkább a szinte izgatón mystikus homály. És épp oly gazdag és változatos az érzelmek hű s bensőséges megszólaltatásában; nemcsak tulajdonképeni lyrájában; hiszen eposainak is számtalan, ily értelemben lyrai részlete van. A mi által a nagy költők az emberiség valódi jötevőivé lesznek: hogy saját érzelmeinket, a bánatosakat úgy mint a vidámakat, jobban, szebben, teljesebben tudják kifejezni, mint magunk kifejezni bírnók s ezáltal hatványozzák örömeinket és megkönnyebbülést szereznek fájdalomainknak: ezzel a művészetével Arany a világirodalomban az első közt áll.

Költői készsége is magasan fölébe emeli őt a közönséges értelemben vett népköltőknek. Tekintve szerény eredetét és ifjúságának nehéz küzdelmeit, bámulnunk kell egészen autodidaktikus úton szerzett tudása, különösen irodalomismerete gazdagságát. Bár ő maga nagy elmeéllel fejt ki és bizonyítja egyik kritikai és aesthetikai dolgozatában a „poëta non fit sed nascitur“ tétel korlátolt érvényét, a teljes költői eredetiség lehetetlenségét, az irodalmi hatások és példák befolyásának szükség-szerűségét a költői termelésben: pályája, munkái legfényesebb tanúságai a lángész hatalmának, mely minden akadály fölött diadalmaskodik, mindent meglát, mindent megtalál és mindent meghódít magának, a mire alkotó erejének szüksége van. E nagy készsége és műveltsége fokozta költészetének sokoldalúságát, tette őt remek műfordítóvá, kölcsönzött becsét példaszerűen lelkiismeretes kritikai dolgozatainak, valamint nyelvészetünk és költészettanunk terén tett tanulmányainak.

Ő népies, a mennyiben mindenkifölött nemzeti; a mennyiben minden igazán nemzeti jellemvonásnak mélyen a népben s a hazai talajban kell gyökereznie. Igaz meggyőződéséként hirdeti, hogy a költészet csak nemzeti lehet, elutasít magától minden „kozmpolita költészet“-et:

Légy, ha bírsz, te „világköltő!“
Rázd fel a rest nyugatot:
Nekem áldott az a bölcső,
Mely magyarra ringatott...

Igaz, hogy dala nem hatolt úgy a magyar népbe, mint a Petőfié, igaz, hogy magyar parasztjaink, bár az ő ajkukról egyetlen költő sem lesett el annyi kifejezést, annyi szólamot, mint Arany, mégse beszélnek az ő költészetének nyelvén; igaz, hogy ő egész öntudatosan kereste és használta föl néha a népiest, hiszen a *Toldi Szerelmé*-nek előszavában maga veti föl a kérdést, vajjon „a népies naivság örve alatt nem lehetne-e behozni az eddig mellőzött mondarészeket?...“ De épp oly kétségtelen, hogy költészete egész irodalmunkban leghívebb jellemzése a magyar földnek és magyar népnek, s egyúttal valódi megdicsőítése a magyar nép gondolkodásának és nyelvének. Alig van költőnk, kinek olvasásánál oly teljesen és erősen átéreznők azt, hogy ez nekünk és csak nekünk van írva, hogy ezt csak mi érthetjük és élvezhetjük ily teljességben s a kinek olvasása épp ezért bennünket magyarságunk oly büszke és örömteli érzetével hatna át.

A magyar népiesség jellegét két dologban őrzi meg mindvégig Arany: költői alakításának és gondolkodásának erőteljesen egészséges, tiszta és izmos mivoltában és nyelvében.

Ő maga így szólítja meg tréfás igazmondással műzsáját a *Nagy-ídai cigányok*-ban:

Múza, te, ki nem jársz idres-bodros kontytyal,
Vézna bőrödöt nem fested bécsirongygyal —
De piros, de pozsgás napégette arcod...

Hősei duzzadnak a romlatlan erőtlől: főhőseül az athleta Toldit választja, nemcsak roppant testi erejéért, hanem érzelmeinek, szenvedélyeinek őszerejű megnyilatkozásaiért is, mert:

... Miklós szíve zsendül
Vérmes egészségtől, bortul, szerelemtől...

és mert:

Maga egy háború Toldi veszett kedve...

A régi erkölcs alapjára helyezkedve, nem a magyar népi fölfogást szólaltatja-e meg, a mikor dicséretképen mondja Anikóról, hogy:

Olyan asszony ez, kit jó ha sűrűn vernek...

Az Arany költői világától semmisem áll oly távol, mint a túlfinomult, betegességig vagy perversitásig érzékeny idegzet. Egyes alakjai a bánattól vagy lelkiismeretfurdalástól megőrülnek; de a neurastheniának a mai irodalomban oly kedvelt jelenségei az ő költői képzeletét nem vonzzák.

És végül lássuk nyelvét. Az Arany nyelvérzékének biztoságát, az ő szabadságát és merészségét a költői nyelv kezelésében, művészetét a törülmetszett, eredeti népies elemeknek az erőltettség és mesterkéeltség minden látszata nélkül a leíró, elbeszélő vagy beszéltető stílusba való beillesztésében semmi dicséret sem éri utól. Ez az, a mi neki költőink között a föltétlen elsőbbséget biztosítja, a mi ránk nézve az ő költői nyelvét annyira kedvessé, vonzóvá, oly igazán és egészen, mert elidegeníthetetlenül magyar tulajdonunkká teszi, a miért az ő műveinek talán legnagyobb szépségei más nyelvre egyáltalán le nem fordíthatók.

De a midőn ő inkább, mint bármely írónk, megmutatta, hogy mi a legtöbb, a legbecsesebb, a mit a mi épp oly édes és zengzetes, mint erővel és méltósággal teljes magyar nyelvünkől alkotni lehet, egyúttal, azt hiszem, jogot szerzett arra, hogy nyelvét irodalmunkban mintegy kánonul fogadjuk el s ne csak dicsérjük és csodáljuk őt, hanem tanítását, példáját híven kövessük is.

Tudom, hogy élő nyelvet fejlődésében megkötni nem lehet. Az Arany saját nyelve is fejlődött, némileg átalakult, gazdagodott és mind művésziebben alakult ki költői pályája folyamában. De úgy, a mint kialakult, oly kincse nemzetünk szellemi életének, mely hivatva van állandó hatásával nevelni, nemesíteni, irányítani irodalmunkat. Ezért nem helyeselhető, ha bármily újabb keletű puristikus jelszavak alatt irodalmi nyelvünkől kiküszöbölni igyekszünk oly kifejezéseket és szavakat, melyeket Arany művészi fejlődése tetőpontján is az ő szinte csallhatatlan nyelvérzékével állandóan használt, jóknak talált; ő, ki legnagyobb gazdagítója volt nyelvünknek, megkívánhatja tőlünk, hogy örökségét ne csonkítsuk meg, nyelvünket ok nélkül ne szegényítsük.

S talán még szigorúbban kell védekeznünk egy más irányban. Még kevésbé engedhető meg, hogy nyelvünkbe a keresetlenség, természetesség, modern valóságosság és élenkség örve alatt mind tolakodóbban férközzenek be oly elemek, melyek az Aranyéban szinte tökélyét elért magyar irodalmi, különösen költői nyelv szellemével merőben ellenkezőek, s a melyeknek már első jelentkezései őt a maga idejében sorompóba szólították. Nem akarom, de nem is lehetséges itt a tájnyelv irodalmi használatának, a szólási sajátságokkal való jellemzésnek és színezésnek

s az egyéni stílus jogosultságának határait megvonni: de mélyen érzem, hogy például egy nagyobb részében nem törzsökös magyar elemekből fejlődött nagyvárosi társadalomnak mindenféle kosmopolita behatások alatt s a modern élet hajszájával járó hebehurgyaság és pongyolaság jegyében kialakult érintkezési nyelve az irodalom uralkodó nyelvül el nem fogadható s az öntudatos germanizmusok és egyéb magyartalanságok szinte tüntető használatával meg nem barátkozhatunk.

Egészen az Arany álláspontjára helyezkedünk e fölfogásunkkal. Ő sem kereste az elzárkózásban az üdvöt. „A nyugati polgárosodás — írta már 1861-ben a *Szépirodalmi Figyelő*-ben — cserébe jóléteért, akármit beszéljünk, sokat letörölt már vagy módosított őseredeti sajátosságainkból, s ezen, míg jellemünk erkölcsi magva ép marad, nincs mit oly igen sópáncodnunk... Nyelvünk, irodalmunk is századok óta ki van téve a nyugati keresztényiség s művelődés hódító befolyásának...” De ugyanott és sok más helyen is kérlelhetetlenül kikelt a germanizmusok és egyéb „ismusok“, a stílis hebehurgyaságok és pongyolaságok ellen. Gúnyos példát írt a *Jörö stílusá*-ról, melyben bizony sok tekintetben a „jelen stílusá“-ra ismerünk: egy egész sereg, különösen a napisajtóban divatosá lett germanizmust szedett össze és állított pellengére. Már 1854-ben azt kellett írnia, hogy „pongyolaságban alább már nem sülyedhetünk; a mostani állapot valóságos botrány“, s úgy látszik, mégis tovább sülyedtünk, mert hét évvel később ily panaszra fakadt: „a mi most csupa lustaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik, az rettenetes...” Vajjon most kevesebb oka volna-e panaszra?

Mikor a nemzet csöndes, de elszánt küzdelmét az államéletben a jogfolytonosságért vivta, akkor Arany lándzsát tört az „irodalmi jogfolytonosság“ mellett. Az irodalmi jogfolytonosság talaján állunk mi is, a mikor tiszteletben tartjuk és védjük legnagyobb íróink műveiben testet nyert irodalmi hagyományainkat s a mai nap irodalmát nem akarjuk csupán a tegnapi szülöttjének tekinteni, a melynek a multtal szemben se jogai, se kötelességei nincsenek.

Immár majdnem ötven éve, hogy mint gyermekifjú ebben a teremben, erről a helyről hallottam Arany János „titoknoki“ jelentését, melyben megemlékezve az Akadémia halottjairól is, így szólt: „Az élő, ha egykorig könnyel áztatta, majd mivelés alá veszi a rögöt, mely kedves, vagy tisztelt hamvakat fedez; a megszakadt nyomon új munkásság pezsdül, és — az Akadémia halhatatlan!”

Akadémiánk csak úgy lesz halhatatlan, ha mindig élő kapcsolatot fog szolgálni a mult legnemesebb hagyományai és a

jövő legnemesebb törekvései között. Irodalmi multunk hagyományai között örökbecsű s azért sérthetetlen kincs gyanánt kell őriznünk, fenntartanunk, gyümölcsöztetnünk Arany életének művét. Ezekben a világtörténeti napokban, a melyekben annyi életerő és életöröm, az anyagi javaknak oly tömege mellett bizony sok erkölcsi és szellemi javunk is, az emberiség annyi közös ideáljába vetett hitünk elpusztult vagy legalább megrendült, jól esik tudnunk és éreznünk, hogy attól a dús szellemi kincstől, melyet legnagyobb költőink hagytak reánk, míg csak magunkhoz hívek maradunk, semmi világdúlás meg nem foszthat bennünket.

Ennek fölemelő tudatában nyitom meg az Akadémia hetvenhetedik évi közülését.

II.

Arany János és az Akadémia.

— Főtitkári jelentés *Heinrich Gusztáv* főtitkártól. —

Tisztelt Akadémia! Mai ünnepélyes közülésünk hódolat Arany János nagy és mély szellemének, a kit az irgalmas Gondviselés száz évvel ezelőtt adományozott a magyar nemzetnek. Akadémiánknak huszonnégy évig volt tagja, közben tizenkét évig főtitkára; míg élt, az Akadémia legnagyobb díze, halála óta most és örökre legnagyobb büszkesége. E fényes évforduló ünnepéhez részemről is csekély tehetségem mértéke szerint hozzá akarván járulni, legalkalmasabbnak találtam, hogy a nagy költő viszonyát az Akadémiához tegyem kutatásom és előadásom tárgyává. E czélra összeszedtem a főtitkári hivatal irataiból és az Akadémia nyomtatványaiból mindent, a mi reá vonatkozik vagy tőle származik, még a kisebb jelentőségű adatot sem mellőzve, melynek jelentősége kizárólag abban áll, hogy Arany Jánosról szól, vagy az ő tollából származik.¹

Arany Jánost az Akadémia 1858 december 15-én választotta meg levelező- és (a mire sem előbb, sem utóbb nem volt példa) ugyanaz a nagygyűlés nyomban rendes taggá, mire a nagy költő és nem kevésbé nagy aesthetikus és irodalomtörténetíró a következő évben, 1859 október 31-én *Zrinyi a költő viszonya Tassohoz* című dolgozatával elfoglalta székét. Már ez első föllépése is jellemző a nagy emberre. Mily könnyű és kényelmes lett volna íróasztala fiókjából kivenni néhány gyönyörű költeményét és ezekkel, hisz az Akadémia benne a kiváló

¹ Ez adalékokat jövő füzetünk közli.

költőt választotta tagjává, elfoglalni székét. De Arany figyelemmel volt arra, hogy hazánk legelső tudományos testülete elé kell lépnie és ennek sokkal ideillőbben vélt megfelelni tudományos dolgozattal. Azért megírta összehasonlító-irodalomtörténeti tanulmányát, mely hazánkban e fiatal, de fontos tudományágban az elsők egyike, úttörő és maradandó értékű, melynek egyetlen fogyatkozása, hogy, sajnos, nincsen befejezve.

Egy évvel utóbb, 1860 április 23-án fölszólította őt az Akadémia, hogy gróf Széchenyi István halálára az ünnepélyes közülésre költeményt írjon és azt olvassa is föl. Arany bámulatos sikerrel felelt meg e fölhívásnak: ódája a magyar költészetnek a maga nemében fölül nem múlt remeke, melyet epigonjai hasonló tárgyú és irányú költeményeikkel rendszerint meg sem közelítenek. Ot évvel később Firenzében az egész művelt világ megünnepli Dante születésének hatszázados fordulóját: ekkor az Akadémia a tervezett fényes Dante-albumba megküldi Arany Jánosnak a nagy olasz költőről szóló, 1852-ben írt mélyseges költeményét, díszesen kiállított több száz példányban.

Megválasztása után nyomban serényen résztvett az Akadémia sokoldalú munkásságában: 1862 január 23. óta a Nyelv-tudományi Bizottságnak, 1879 május 23. óta az Igazgató-Tanácsnak tagja; bíráló az Akadémia szépirodalmi pályázatainak tiszser volt. Költői munkásságát, melyet akadémiai tagsága nem hátráltatott, az Akadémia mindig a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel méltányolta: akadémiai jutalmat Arany János jóval többet nyert, mint bármely tagtársa az Akadémia alapításától a mai napig. Maga a nagyjutalom ötször jutott neki (1859: *Toldi estéje*, 1861: *Kisebb költeményei*, 1873: *Összes versei*, 1880: *Toldi szerelme*, 1894: *Hátrahagyott versei*), elnyerte a Nádasdy- és a kettős Karátsonyi-jutalmat is, amazzt 1864-ben *Buda halálával*, ezt 1878-ban Aristophanes-fordításával.

Korszakot alkot Arany életében és viszonyában az Akadémiához titoknokká választatása 1865 január 26-án (42 szavazatból 30 szóval). Az új alapszabályok szerint 1870-től fogva viselte a főtitkári czimet és ez év óta szerkesztette az *Akadémiai Értesítő*-t. Arany ezt a hivatalt, melyben a derék, váratlanul elhunyt Szalay László utódja volt, tényleg 1865-től 1877-ig, tehát 12 éven át töltötte be és csakugyan 12 főtitkári jelentést terjesztett a nagygyűlés elé, az elsőt 1865 december 11-én, az utolsót 1877 május 22-én. (Az 1878 június 16-iki közgyűlés elé már Fraknói Vilmos helyettes főtitkár terjesztette az évi jelentést.)

A nagy költő aggódva és bizalmatlanul fogadta az Akadémia választását, melyet eleve el akart hátrítani magától, hiszen saját szavaival, „oly sok tekintetben elégtelennek érezte magát

e hivatalra“. De a nevezetes többség, mely reá szavazott, engedékenynyé tette; másfelől pedig érezte azt, „hogy vannak átmeneti időszakok, midőn a gyenge is köteles elé állni és szolgálni a közügyet, midőn t. i. az erősebbek visszavonulnak vagy akadályoztatnak“. Ily átmenetnek tekintette ezt a választását és a rákövetkező időt az Akadémia életében. Azért kijelenti, hogy állomását csak ideiglenesnek kívánja tekinteni. Egy, legfőlebb két év megmutatja, ha képes-e betölteni ezt a fontos hivatalt: ez idő alatt az Akadémia is körületekinthet alkalmas utódja után.

Az egy-két évből tizenkét, neki igen hosszú tizenkét esztendő lett; de Arany tényleg már jóval korábban óhajtott megszabadulni hivatalától, melyről mind jobban érezte, hogy „nem neki való“. Már 1876 január 7-én bejelentette lemondását, melyet azonban a nagygyűlés nem fogadott el, hanem segéderőt rendelt melléje. A következő évben (1877 április 30) másodizben mondott le, de a nagygyűlés ismét nem fogadta el lemondását, hanem egy évi szabadságot adott neki. Ez időben a költő is megszólalt keserves helyzetéről: 1877 július 6-án írta *Epilogus* című gyönyörű költeményét, melyben elpanaszolja, hogy a sors makacsul megfosztá attól, a mit szívébe vágyva zárt:

Egy kis *független* nyugalmat,
Melyben a dal megfoganthat,
Kértem kérve:
S ő halasztá évről évre.

E helyett adott neki „örök kételyt“, pályája béré pedig „égető, mint Nessus vére“.

Az Akadémia a következő évben, ismételt sürgetése ellenére, ismét nem bocsátotta el a költőt, hanem újra szabadságot adott neki 1878 június 14-ig. Végre 1879 május 22-én harmadszor sürgette Arany fölmentését és ekkor végre meghallgatták óhaját, s a nagygyűlés biztosította neki örökös fizetését, melyet azonban a nagy költő és nem kevésbé nagy ember nem fogadott el, sőt már szabadságideje alatt sem vette föl azt. De eltúrte a tiszteletbeli főttkári címet, melylyel fölruházták, melyet azonban sohasem használt, és elfogadta az akkor igen szerény főttkári lakást, melyben 1882 október 22-én elhunyt. Az Akadémiára 1000 forintot hagyott, a nemzetre pedig egy pótolhatatlan nagy veszteség gyászát, mely épp most, születésének századik évfordulóján, az egész országban megújult és számtalan gyűlésben, czikkben és szónoklatban kifejezést nyert.

Arany János az Akadémiának kétségkívül legnagyobb főttkára volt, a ki neve és egyénisége által növelte az intézet diszt és erkölcsi súlyát, s hivatalát is a természetében fekvő mintaszerű kötelességérzéssel vezette, — de életében ez a kor-

szak nem volt nyugodt és elégedett. Része volt ebben magának a hivatalnak, de a nagy költő személyes viszonyainak is. Nem tudom, van-e egyáltalában kellemes hivatal a világon, — én részemről nem ismerek ilyet: de azt jó lélekkel mondhatom, hogy a főtítkári hivatal nem az. Az Akadémia burokratikus hivatali szervezete, melynek üres formalismusa megnehezít minden egyedi felelősséget és ambíciót: az Ügyrend rengeteg paragraphusa, melyek nem életet teremtenek, hanem minden oldalról korlátokat szabnak: a sok ülés, bizottság és albizottság, melyek mind autonómiájukkal védekeznek az elnökséggel és egymással szemben: a számos taggal való érintkezés, kiket kedvetlenít, ha törekvéseiket a szokások vagy az Ügyrend korlátozzák, s a kik rendesen elvek, néha azonban személyek körül vagy ellen csoportosulnak, a mi külsőleg olykor nagyon hasonlít a más tereken oly gyakori clique-szellemhez, mi népes nagy testületeknél, úgy látszik, elkerülhetetlen, — elképzelhető, hogy e kedvezőtlen környezetben, melynek ellenszenves elemei Arany János óta egyben-másban örvendetesen enyhültek, a rendkívül finom érzésű, gyöngye idegzetű és a világ harczaiban meg nem edzett lánglelkű költő mily keservesen érezte hivataloskodása béklyóit, melyeket jóformán már akkor szeretett volna lerázni, midőn megválasztását ideges töprengéssel, rossz sejtelmekkel és kifejezetten csak ideiglenes növekedésben fogadta el. Nem is szükséges ezt a helyzetet bővebben kifejtenem, fényesen megrajzolta ezt már másfél századdal ezelőtt a nagy német költő, hasonló élmények és tapasztalatok alapján, *Pegasus a járomban* című híres költeményében.

De hozzájárult a hivatalnak idegesítő és megörlő hatásához Arany Jánosnak folyton rosszabbodó egészségi állapota, melyen Karlsbad rendes fölkeresése nem sokat segített, legfeljebb, hogy rövid időre enyhítette kínjait. Főleg méltán aggasztotta szemeinek évről évre fokozódó romlása, mely csakhamar teljes megvakulással fenyegetett. És rendkívül sujtotta a meleg szívi költőt imádott egyetlen leányának váratlan elhunytja, mely már főtítkárságának első évében, rossz omen gyanánt, bekövetkezett és melynek fájdalmas emlékét élete utolsó napjaink sem tudott teljesen leküzdeni.

• Ily körülmények közt is a legpontosabban és a leglelkiesmeretesebben végezte kötelességeit, hisz oly férfiú volt, kivel szemben könnyen felvetődhetik az a kérdés, költőnek volt-e nagyobb vagy jellemnek. Irományai a legnagyobb rendben vannak. Iktatókönyvét és jegyzőkönyveit oly gondossal vitte, mint egy fiatal segédfogalmazó, a ki semmilyen költő. De észrevenni hivatalos irataim, hogy kezdetben elevenen lüktető kedve évről évre apad és lohad. Az első években még az elhunyt tagok halálát

sajátkezüleg és vonzó alakban megírt jelentésekben adta tudtul az Akadémiának; főtitkári jelentései is fölvetnek egy-egy érdekes tudományos vagy irodalmi kérdést, melyeket kristálytisztan észével és bámulatosan sokoldalú műveltségével, bár rendszerint szabatos rövidséggel is, tárgyal. Utóbb e jelentések mind szó-fukarabbakká válnak és csakhamar, kerülve minden részletesebb elvi fejtegetést, csupán arra szorítkoznak, hogy az előző évben megjelent akadémiái kiadványokat egy-két jóakaró megjegyzéssel fősorolják. Mindjobban belefáradt hivatalába, mely nem volt neki való, a kinek soha nem nyugvó izmos és erős képzelete, melyet mostanában divat lett megtagadni tőle, tele volt tervekkel és eszmékkel, fiókjai pedig félben maradt, töredékes alkotásokkal:

Mily temérdek munka várt még!...
 Mily kevés az, mit beválték
 Félbe-szerbe,
 S hány reményem hagyott cserbe!...

A helyzet jellemzésére elég megállapítanom, hogy *Buda halála*-nak megkoszorúzása, tehát 1864 óta, Arany műzsája semmi életjelt nem adott magáról és 1877-ben a jövőről is lemondott már:

Mert hogy' szálljon,
 Bár kalitja már kinyitva,
 Rab madár is, szegett szárnyon?

Mégis, hivatalától való megszabadulása után, a Margitsziget árnyas tölgyfái alatt, újra fölkereste a költészet Műzsája egyik legnagyobb és legkedvesebb hívét, a ki most, testi szenvedései közepett is, ihletet és erőt nyert *Toldi*-trológiájának és *Aristophanes*-fordításának befejezéséhez s számos remek lyrai költemény és ballada kidolgozásához.

Arany János főtitkársága niúsen megható tragikus vonás hiján, hiszen e hivataloskodása az Akadémiának nem járt olyan különleges haszonnal, mely megérdemelte volna a költőnek napról napra megújuló gyötrelmeit és azt, az irodalomra nézve pótolhatatlan veszteséget, hogy hivatalos elfoglaltsága oly hosszú időn át hallgatásra kényszerítette Műzsáját. De jellemének fénye e szomorú helyzetében is megragadó, és ez mélyen megható martyriumának nemesen kiengesztelő eleme...

*

Áttérve az Akadémiának mult évi tudományos működésére, melyről az „Akadémiai Értesítő”-nek kiosztott májusi füzeté pontos és részletes tájékoztatást nyújt, elég legyen mindennek-előtt hangsúlyoznom, hogy a világháború, a nyomdai kedvezőtlen állapotok miatt, egyik-másik tekintetben erősen megnehezítette,

de egyáltalában meg nem akasztotta az Akadémiának a tudományok fejlesztésére és terjesztésére irányzott munkásságát. Egyetlenegy osztályülésünk maradt el, és ez sem az Akadémia elhatározásából, hanem a kormány parancsára, melyet az ország szénkészlétének ügye aggályossá tett. Egyébként osztályaink és bizottságaink zavartalanul folytatták munkájukat, kiadványaink és folyóirataink pedig minden fönnakadás nélkül jelentek meg, a kedvezőtlen viszonyok közt is ernyedetlenül és sikerrel szolgálva a hazai tudományt. Legfeltűnőbb e viszonyoknak hátráltató, káros hatása a pályázatok terén, melyeknek tetemes része vállalkozók hijában meddő maradt, míg a többiek, melyeknél pályázó jelentkezett, csak kis részben voltak sikeresek. Az Akadémia ez idei nagygyűlésén mindössze csak hét esetben juttathatott koszorút a pályázatokon jelentkezőknek. A nagyjutalmat *Lóczy Lajos* rendes tagtársunk nyerte el, kinek a Balaton környékének geológiájáról írt nagyszabású munkája elsőrangú tudományos mestermű; a *Marczibányi*-mellékjutalmat pedig *Hollós László* lev. tagnak a magyarországi földalatti gombákról írt kitűnő természet tudományi monographiája kapta. Jutalomban részesültek még *Kertész Manó* „A magyar nyelv művelődéstörténeti elemeiről“ írt alapos és szellemes pályaművével, *Sebestyén Irén* a finn jelzős szerkezeteket tárgyaló értekezésével, *Fellner Frigyes* és *Czettler Jenő* a közgazdasági életre és a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró aktuális kérdéseknek szakavatott tárgyalásával, *Fogel József* II. Lajos udvartartását élesen rajzoló tanulmányáért. Ezeken kívül az Akadémia, szintén nagyrészt pályázat alapján, számos megbízást adott a tudomány különböző ágaiból vett tudományos föladatok megoldására.

Szomorú kötelességem, hogy Akadémiánknak mult évi súlyos veszteségeiről is legalább néhány szóval megemlékezzem. Tizenegy belső és öt külső tagtársunk búcsúzott el tőlünk örökre, kiknek jelentőségét és érdemeit méltó emlékbeszédekben fogjuk megörökíteni. Most csak röviden felsorolom neveiket. Elhunytak az igazgató-tagok közül gróf *Szőgyény-Marich László* és báró *Hornig Károly*, tiszteleti tagjaink közül *Galgóczy Károly* és *P. Theureux Emil*, rendes tagjaink sorából *Ortway Tivadar* és *Thallóczy Lajos*, levelező tagjaink közül *Fekete Lajos*, *Zemplén Győző*, *Déchy Mór*, *Rátz István* és *Csoma József*, végre öt külső tagunk: *Genetz Árpád*, *Ramsay Vilmos*, *Leskien Ágost*, *Saleman Károly* és *Darboux Gaston*.

E jeleseink elhunytá folytán megüresedett helyek betöltése volt mostani nagygyűlésünknek egyik legfontosabb föladata.

Megválasztattak tiszteleti tagoknak *József főherczeg*, a kittűnő hadvezér, a tudomány és művészet megértő pártfogója, a ki maga is nagy sikerrel forgatja a kard mellett az író tollát;

továbbá *Szilády Áron*, a magyar irodalomtörténészek nestora. kinek munkássága hazánkban korszakot alkot tudománya terén: *Schulek Frigyes*, a genialis műépítész, a ki eszményi lelkesedéssel és anyagi jutalomról lemondó odaadással számos építőművészi remeket alkotott; herceg *Battyány-Strattmann László* orvosdoctor, hazánk egy egész vidékének sokaktól áldott nemeslelkű jóltevője, és *Bezerédj Pál*, a Wahrmann-jutalom aranyérmének nyertese, közel négy évtized óta a hazai selyemtenyésztesnek nagyérdemű apostola. Rendes tagok lettek *Ferenczi Zoltán*, a magyar irodalomtörténetnek egyik legszorgalmasabb és legértemesebb munkása; *Angyal Dávid*, a tehetséges és képzett történetíró és *Magyary Géza*, a hazai jogtudománynak egyik legbuzgóbb és legsikeresebb tudományos szellemű és irányú művelője. Levelező tagokká megválasztattak *Szentpétery Imre*, az oklevéltan egyetemi magántanára; *Filárszky Nándor*, a M. N. Múzeum növényteni osztályának igazgatója, botanikusaink egyik legjelesbike; *Lendl Adolf*, a székesfővárosi állatkert nagyérdemű igazgatója, kiváló zoologus; báró *Nopcsa Ferencz*, a geológiának nagysikerű munkása és *Steiner Lajos* egyetemi magántanár, a földmágnesség elismert művelője. Külső tag lett *Steindorff György* lipcsei egyetemi tanár, az archaeológiának és egyptológiának európai hírnő kitűnő munkása.

Ime mily hosszú sora a kipróbált, máris nagy érdemeket szerzett tudományos munkásoknak, a kik bizonyára oly szándékkal lépnek sorainkba, hogy az Akadémia körében is folytatni fogják a hazai tudomány dicsőségére irányzott eddigi fáradozásait. Legyenek szívesen üdvözölve!

III.

Arany művészete és elmélete.

— Négyesy László lev. tagtól. —

Arany ünnepén, ebben a testületben, bizonyára helyénvaló e két tárgyról, egymással kapcsolatban, elmélkedni. Példát maga Arany adott. Őt a tudományos Akadémia mint költőt választotta meg s mint költőt tiszteli a maga és a nemzet örök diszével; ő pedig e tiszteletnyilvánítást mint tudós viszonzotta, midőn székét egy kitűnő elméleti dolgozattal, egy költő-elődje alkotó erejének és tanulmányainak viszonyáról szóló alapvető értekezésével foglalta el. Ezzel a maga viszonyát Akadémiánkhoz mint az alkotó művészet és az elmélet kölcsönösségének symbolumát szentesítette.

Ma tehát Arany művészi tudatosságáról óhajtok szólani. Megkísérlem vázolni: mi része volt Arany költői alkotásában a

reflexiónak, az elméleti belátásnak, a tudományos, elvszerű gondolkodásnak? Részletesebben a forradalomig fejtem föl ezúttal a kérdést, az azutáni korra nézve egyelőre a főbb pontokat érintem.

E kérdés fontossága nem szorul megokolásra. Művészi tudatosság tekintetében Arany a mi költőink közt nem egyetlen, de páratlan. Nem egyetlen, mert hiszen mióta az irodalmi eszme nálunk megszületett s az irodalom intézményessé vált, azóta több-kevesebb tudatosság nélkül nincs író; de páratlan, mert senkinél a tanulmányoknak ekkora mértéke a tehetségnek ekkora mértékével nem találkozott és egymást ennyire át nem hatotta. Ez nagyjában ismert dolog, de részleteiben és genetikus fejlődésében feltárva nincs; még kevésbbé van tisztázva, hogy az ítélő erő az alkotót gyámolította-e inkább vagy gátolta, avagy pedig egyenesen pótolta. Mert bármily végleges nézet is, de felmerülhet, hogy Arany alkotó munkája lényegileg egy nagyszabású talentumnak merőben szerzett és eltanulható művészete.

A művészi alkotás természete máig egyike az aesthetika legrejtélyesebb kérdéseinek. De a tudományos vizsgálódás nagyjában kijelölte az alkotás folyamatának azokat a mozzanatait, melyek tárgyi és általános jellegüknél fogva a psychologia módszereire nézve hozzáférhetők; másrészt a művészek, költők vallomásaiból tetemes anyag gyűl össze, mely az alkotásnak subjectiv tényezőire is fényt vet s némiképp az egészen egyéni, tehát nem általánosítható jelenségek elhatárolását megkönnyíti.

Különösen hozzáférhetők az elmélet számára az alkotásnak éppen az értelmi tényezői. Ez oldalról legjobban benyomulhatunk az alkotás műhelyébe, egészen addig, a hol a titkok titka kezdődik.

De vajjon megfér-e az igazi művészi ihlettel a tudatos reflexio, a teremtő elragadtatással a józan elmélet? A léleknek azt az energiakészletét, melyet rendes állapotában az értelmi működés ezéjlaira fordít, nem szívja-e fel egészen az a lázas erőfeszítés, mely a hangulatot egy bensőleg meglátott képnek érzéki valósággá varázsolásával meg akarja örökíteni? Nem merő ellentéte-e a tudós munka, mely elemekre bont, a synthetikus természetű művészi alkotásnak? És a tudós synthesis, melyben kiszámított arányú alkotórészek vannak egészszé szerkesztve, nem más-e, mint a műtermék, mely belülről, csirájából nő? A tudós ezélja az abstract, a művészé a concrét, azé a rendszeres, ezé az egy. Más: fogalmakban és más: képekben gondolkodni. Más: érezni és más: okoskodni. A remekmű épp oly önfeledt gerjedelmű terméke, mint valamely élő organismus. Erről az álláspontból nézve a művészi alkotásban az értelmi constructio részese idegen elem és zavarólag hat; magában a *Divina Comedijában* is a hármasság rendszeres érvényesítése, a mennyiben nem zavaró, legalább is aesthetikailag foganatlan.

Ezzel szemben arra utalhatni és szokás utalni, hogy a tudós genie analógiákat is mutat a költővel. Ő is gyakran egy villanással lát meg nagy összefüggéseket, melyeket csak utólag tud részletesen megokolva feltárni, ő is termel szintetikus eszméket, ő is élvezi a rendkívüli hevület izgalmát és gyönyörét. Viszont a művész mind tanul, legalább a technikai részt tanulva és gyakorolva sajátítja el, tanulmány nélkül a nyers alkotó erő nem érvényesülhet. Tudomásul kell a művésznek venni művészte mai állapotát és állást kell foglalnia vagy mellette, vagy vele szemben. A művészi munka nem pusztán természeti, hanem lelki és történeti actus is, melyben a művész egész egyénisége s ebben értelmisége is benne van, a maga történeti determináltságával. A költészetben pedig különösen elkerülhetetlen az értelmi közrehatás, annál fogva, mert itt a közeg az emberi beszéd, mely közvetlenül az értelem kifejező eszköze és csak ez után és ez által az érzelemé.

Ez az egész kérdés nem dönthető el apodictikusan és egyetemlegesen tisztán az általános psychologia alapján egy-két esetből. Hiszen hogy az alkotó erő és az értelmi erő viszonyát a légsúlymérő, vagy a közönséges közlekedő-csövek példájára fogjuk-e föl, az egyiknek magasabb állását fordított vagy egyenes viszonyban képzeljük-e a másikéval, arra nézve mindegyik föltevés mellett bőven lehet általánosságban érveket csoportosítani. Itt nem segít más, mint az egyéni esetek megvizsgálása és a két tényező viszonyának egyenkénti megállapítása: az így gyűlt adatokból lehet majd általánosításokat végezni. Az eddigi megfigyelésekből az tetszik ki, hogy a kétféle lelki működés viszonya egyénenként más-más; a mellett azonban az esetek bizonyos főbb típusok köré fognak csoportosulni. Az is megállapítható, hogy a legnagyobb alkotó erővel a legmélyebb itélő erő, a genieval az elmélet, mint Lionardo da Vincitől Wagner Richardig számos példa mutatja, többek közt a költészetre nézve Goetheé.

A műköltés éppen abban különbözik a naivtól, hogy a költő tudatos reflexióval alkot, a hagyományt átveszi és gyarapítja. A renaissance óta a költészetben a tudatosság normális. Irodalmunkban a felújulás kora óta válik általánossá. Nagyfokú tudatosság párosult csekély alkotó erővel, iskolázott és finom, de elfogult ízléssel Kazinczyban; kevesebb tanulmány, nagyobb tehetség Kisfaludy Sándorban; izmos tehetség, nagy tanulmány Csokonai-ban, kevésbé erős ízléssel. Sajátságos módon kapcsolódott össze az érzés heve és a kritikai analysis Kölcseyben. Katona művének megérlelésében éppen az itélő erőnek és a dramaturgiai reflexiónak erős része volt s ő a lélekrajz titkát nemcsak gyakorlatilag, hanem tudva is értette. Vörösmarty már fiatalon jelentékeny tömegű költői olvasmányt súlyesztett le szertelen képzeletének hátterébe. Általán

az újabb kor legnemesebb irodalmi termékei közt egy sincs, melyen a költői cultura lényeges nyomot nem hagyott volna. Hogy az aesthetikai elméletnek lehet-e fogadata a művészi gyakorlatban, ezt a régi kérdést legújabbán a berlini aesthetikai congressuson tárgyalták. Bizonyos, hogy a kritika intézményes része az újabb irodalmaknak; az eszméletesség magára az irodalmi termelésre is szabályozólag hat. A mi az irodalomban a kritika, az az egyes író lelki háztartásában is a tudatosság. Nagy mértékben iskolázza különösen az ízlést s jóformán nélkülözhetetlen eleme a classicitásnak. A különbség író és író közt e pontra nézve az, hogy az egyik csak az aesthetikai köztudat hatása alatt áll, a másik önmaga is szűr le magának elveket; az egyik ily elveket költői gyakorlatának csak egyes részleteire vagy oldalaira nézve alkot, a másik rendszerbe fűzi őket; az egyiknél az eszméletesség részleges, a másiknál teljes; sőt némelyiknél nyakára nő az alkotó ihletnek.

Minő typus Arany? Vázoljuk az adatokat. Adatunk elég van arra, hogy biztos inductiót végezhesünk.

Előrebocsáthatunk egy általános észrevételt. Arany, bármennyi tanulmányt szerzett s bármennyire becsülte a tanulmányt, de nem becsülte túl és sohasem tartotta elégnek a költészethez. Kedv nélkül, ihlet nélkül nem tud írni; pedig az ő technikai gyakorlatával az írás könnyen ment volna. Reá nézve az alkotás belső szükséglet.

... Mire nincs szó, nincsen képzet:
Az vagy nekem, oh költészet!

(*Vigasztaló*. 1853.) — Lesz-e idő valaha még, — sóhajt fel másszor — Melyben erőt s kedvet kapok? (*Egy kis hypochondria*. 1854.) Egy szép szonettben festi az alkotó pillanat isteni varázsát:

Mint a szerelmes boldog álminál
Tündér alakká lesz bálványá képe:
Úgy lebben olykor a művész elébe
Teljes tökélyben a szűz ideál.
De oh, ha vére csillapodni száll,
A gráciák övét elejti szépe:
Más hölgy tolong az istennő helyébe ...
Asszony! minéműt köznap is talál.

Reszkess az égit így elveszteni!
Ha ő jelen, ha őt mosolygni látod:
Akkor, akkor ne mulaszsz költeni! --
Egyszerre, mint árny, tűn el az imádott,
Es mint a rózsafelhő, nem sajátod:
Percz a tiéd, egy percz, az isteni!

(*Az ihlet percze*. 1856.)

Hányszor kellett a költőnek ezt a teremtmény mámort éreznie s hányszor fájlalnia eltűnését, hogy ily eleven képet ad e lelki élményről! A szívből melegen, tisztán fakadó dalt tartja igazinak. Megkívánja a poesishez *értést* s panaszkodik Tompának (1854 április 22), hogy a kritikusok sem sokkal jobban értenek hozzá, mint a közönség, mely a divat után indul, vagy éppen Török János, a szerkesztő, a ki rófszámba rendeli meg a verset: vagy (1859 június 23) előre kiteszik a mértéket egy tudós aesthetikai értekezésben s aztán ha nem pásszol a vers, kész a mocsok, ha összeillőnek vélik, minden egyéb hiány ellenére emelik az égbé. De a vershez értés forrását nem a tudós elméletben keresi, hanem a megértésben, az aisthesisben. (*Aisthesis*, 1877.) Ezt tanulmánynyal lehet és kell iskolázni, de pótolni nem.

Ez a tény sarkalatos jelentőségű Arany művészetének és elméletének viszonyára. Nála minden elmélkedő hajlama ellenére nincs prioritása a tudatos akaratnak, mint Lessingnél. Az ő költészete nem tanulmányokból és elhatározásból fakad, hanem olyan lélekállapotból, a mely az alkotó genius ismertető jegyeit¹ mutatja. Bizonyos normatív szerepe azonban már ebben is látszik az eszméletességnek, a mennyiben öröködik éppen az ihlet jogai felett s nem engedi, hogy a költőt technikai készsége vagy valamely külső ösztönzés termelésre csábítsa. S hogy általán Arany ítéleteinek mily fontos szerepe volt alkotó munkájában, arra nézve jellemző egy öregkori levele Gyulai Pálhoz (1877 október 22), melyben a miatt békétlenkedik, hogy a maga mulatságára írt verseit a nyilvánosság elé viszik. „Nem bízom többé magamban, ítéletemben; s ezzel megszűnik a lehetőség, hogy elkezdett munkámat folytassam, hogy csak egy újabb költeményt is írhassek (a mint hogy egész októberben egyet sem írtam).“ Ez a vallomás annak a bizonyítéka, hogy nála az ítélet oly szükséges eleme volt az alkotásnak, hogy a nélkül nem érezte magát biztosnak. Hajójának se kazánja, se hajtókereke nem volt az értelem, de igen kormányja, vagy legalább iránytűje.

Melyik az eredetibb lelki működés nála: a költői szemlélet-e, vagy az ítélet? Adataink azt mutatják, hogy mind a kettő ősi tényező volt lelki történetében. Nagyfokú érzékenysége és ábrándozó hajlama, dal- és énekkedvelése már gyermekora kezdetén épp úgy szemünkbe tűnik, mint eleven esze, melynek csodájára járnak s melylyel a szalontai iskolában mindig az első helyet foglalta el. Önéletrajza, nem egy költeménye s a

¹ *Dante* című költeménye 1852-ből mutatja, mennyire értékelte a genie megfoghatatlan, magára a művészre nézve is rejtélyes erejét.

Bolond Istók II. éneke egész ifjúkori fejlődésében párhuzamosnak mutatja egyrészt ábrándos, „élhetetlen“ természetét és művészi ösztönét, másrészt mohó ismeretvágyát, mely azonban jellemző módon mindig az egészre, a végső eredményre, az összefoglaló eszmékre irányult s melyet az iskolai tanítás nem elégitett ki. Érzelmi gazdagodásával, phantasiájának izmosodásával lépést tart értelmi erejének fejlődése. A fejlett értelmi munka nem fárasztotta ki kedélyét s nem hűtötte le érzéseit; de bizonyos ellenőrzés alá fogta. Ítélete részint logikai, részint morális, részint aesthetikai ellenőrzést gyakorolt egész lelki életén. Ez nem egyszerű kinos surlódást okozott, innen a költő sok tépelődése, töprengése, az ábránd és a való kibékíthetetlenségén való fájdalma, meghasonlása; de akár ellenkezésben voltak, akár támogatták egymást e lelki erők, ennek az éber ellenőrzésnek köszönhető a költő emberi és művészi jellemének kristálytisztasága.

Irodalmi tudatosságára ébresztőleg hathatott első ideáljának, Csokonainak példája, a kinek művei elméleti bevezetésekkel és tanulságos jegyzetekkel forogtak közkézen. A mint nőtt, a maga fejlődésében végigjárta a magyar irodalom félszázados stilfejlődését, Dugonics korától az *Athenaeum*ig. A rétegek és irányok különbségei csak serkentették összehasonlító és ítélő kedvét, épp úgy több nyelven folyt olvasása s a műfajokkal megismerkedése. Szemeláttára bontakozott ki a magyar kritika, s az irodalmi eszméletesség már külön organumokat teremtett, a *Kritikai Lapokat*, később a *Figyelmezőt*. Kölcsey népszerűsége már emelkedett s Bajza harszaitól visszhangzottak az irodalom berkei. A debreczeni kollégiumból pedig egy nagyon becses tanácsot vitt útravalóul színészi pályájára az agg Sárvári professor intéseben: „Csak Sekszpirt, Sekszpirt domine!“ Ez a tanács bevált költői pályáján is, bár nem a maga kizárólagosságában értelmezve. Mikor élte első nagy válsága után otthon letelepedett, csakugyan forgatni kezdte Shakespearet német fordításban, elővette Homérost s a francziában a *Télémaque* után Molière-be kapott. Ízlése a jobb könyvekre vezette választását s inkább olvasott olyat, a miről hallotta, hogy remekmű, mint olyat, mi több mulatságot ígért ugyan, de kevésbbé volt nevezetes. A nehezetre kereste, még mulatságból is. Értelmi ereje, mely e munkát megbirta, nagy szolgálatot tett ezzel műérzéke fejlődésének. Tizenkilencz éves korában történt, hogy egy társaságban a *Bánk* bánt elébe tette *Stibornak*. „a miért illendően ki is nevettetem“ — jegyzi meg ez adalékhoz, mely ítélőerejének fejlettségére nézve súlyos bizonyíték. Valóban ez az ítélet egyrészt értelmi, másrészt aesthetikai vonatkozású, a minőnek Kant veszi az „Urteilkraft“-ot.

Még ez csak egyes eset. De mikor kezdődik nála a világosabb.

rendszeresebb művészeti tanulmány s az elvi tételekbe sűrűsödő reflexio? A szabadságharcz utáni évtizedben-e, a mikor költeményei szembetűnően nagyobb culturát mutatnak s prózai dolgozatai is keletkeznek, vagy talán már korábban?

Igen, korábban, oly korán, a mikor még a magyar világnak sejtelve sem volt róla, hogy az Alföld egy mezővárosában legnagyobb költőink egyike érik.

Már 1845 augusztus 1-én azt írja Szilágyi Istvánnak: „Nekem Shakespeare-en igen sok studiumom van már eddig.“ Tehát már akkor „studium“-mal olvasott, nemcsak befogadta olvasmányainak hatását, hanem eszméletesen fel is dolgozta.

Mi célra való ez a „studium“, még maga sem igen volt tisztában vele. Mint egyszerű irodalom-élvező veszi-e majd hasznát vagy mint kritikus, vagy mint műfordító, vagy tán eredeti költő? Voltak irodalmi tervei, de nagyon határozatlanok. Már betöltötte huszonnyolczadik évét s még nem lépett a nyilvánosság elé. A rendes költői nagykorúság első évei sorra elmúltak a nélkül, hogy megkezdte volna pályáját, sőt megválasztotta volna irányát. Leginkább fordítónak indul. Shakespeareből már fordított, de olvassa Byron, Bulwert, Dickenst, Irvinget is. S felajánlja Vahot Imrének, hogy tetszés szerint kitűzendő angol regényt fordít neki a *Regénytűr* számára. Mintha Achilles fegyverhordozónak ajánlkoznék Sinon mellé! Mi ez? Nemde, ha genius van a költőben, kitör belőle? Ha nem tör ki, nem is genius. Majd kitör, ha eljön az órája. Most még olyan tanárestalanul áll a költő a lehető irodalmi foglalkozások közt, mint állt deákkorában a művészetek közt, mikor nem tudta, melyikhez fogjon; kedve lett volna valamelyikhez, de módja nem volt egyhez sem. Akkor, a mint mégis hozzáfogott az egyikhez, olyan leczkét vett a sorstól, hogy most az irodalomban sem mert dönten. Első jelentős műve, az *Elveszett alkotmány*, nem a lángész szabálytalanságait mutatja, mint inkább a tehetség tétovázását, hogy koczkaztathatja-e vagy nem erejét? A mit tehetsége lényegéből belevitt, az nem tévesztette el hatását a bírálókra: a „sajátságos descriptók, eredeti ötletek, elmés fordulatok, eleitől végig erős satira, nevetséges torzalakok, az egészen mindenütt nagyképi purpureus pannus — a legesekélyebb tárgyakon a legbővebben“ — a mint maga számbaveszi műve jó oldalait, de nincs meg benne tehetségének legfőbb sajátsága, a compositio ereje. A győzelem olyanforma, mint a Toldi Miklóssé, mikor álfegyverzetben, balkézrel és hanyagul vivott: csendes ugyan csendes, de egészen „rendes“.

Mégis az *Elveszett alkotmány* jelentős állomás fejlődésében. Első nagyobb próbálkozása volt erejének. Mi volt benne az első: a készült író kiszámított elhatározása és a tanulmányainak realizálására való törekvés-e, vagy az alkotó kedv? Az adat erre nézve

világosan szól: „1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai, melyek szemem előtt folytak, némi satyrikus hangulatot gerjesztettek bennem és megkezdém, minden előleges terv nélkül, írni az *E. A. t.* A darab, eredetileg, nem volt a nagyközönség elibe szánva, csak magán időtöltésül kezdék abba, hogy kiöntsem bosszúságomat.“ S aztán folytatta a mindinkább szélesedő költeményt, „a mint éppen a pillanat szeszélye hozta magával.“ (Önéletrajzában.) Annyira első volt tehát a hangulat, komikai érzékének felszínre törekvése, a torzképek rajzolásában való kedvtelés, hogy mellette a tervelő, componáló értelmi munka jó ideig szóhoz sem jutott.

Költői izmainak működtetése azonban jól esett neki s megkívántatta vele a mozgást. A költő megízlelte az alkotás gyönyörét, a részletekben mutatkozó siker önmagára gerjesztőleg hatott. Mielőtt a pályadíjat elnyerte, már ez a visszahatás élénken mutatkozik nála.

Fokozott kedvvel folytatja „studiumos“ olvasását, főleg az angol és görög költőkét és novellákkal kísérletez. Erejét érzi, de nyilvánulásának formáit még nem találta meg. Ebben eszméletessége fogja támogatni, mely minden olvasmányát kíséri, minden alkotása után jelentkezik s tanulságokat formuláztat vele.

Már 1845 december 4-éről vannak a compositióra nézve mely észleletei. Kikel a drámai hatás divatos módjai ellen, a Theater-coupok, a színpadi deus ex machinák, meglepetések ellen. „Olyan az elféle, úgymond, mint hatás volna, ha most, az éj homályában írószobám ablakát valaki bevágná, vagy legszebb beszélgetés közben arczulesapna. Minél többet olvasok a drámáról, drámai hatásról, annál inkább meggyőződöm arról, s minél több összehasonlítást teszek *Macbeth*, *Bánk bán*, *III. Richard* és *Angelo* stb. között, annál tisztábban van előttem, hogy sokkal több érdeket gerjeszt a nézőben a rettegve vagy remélve várt, mint a váratlan. Kölseynnek igaza van, midőn azt mondja, „csak az a darabban természetes, mit abban várni vagy rettegni lehet, — minél több a várni vagy rettegni való, annál érdekesebb a darab: de, a hol némely aluszékony jelenetre rácsattan valamely nem várt mennykő, az gyermekeket talán megijeszt, de felnőtt egyénnek nem gyönyörködtető“. Ezt a bölcseséget tehát jókor megszerezte. Ez esetből látható, hogy elméletet olvasott is, de a maga észleletével olvasztotta össze.

Két-három hónappal későbbi időből (1846 február 22) van egy más adatunk, mely bepillantást enged aesthetikai nézetvilágának kialakulásába. Mikor Sophoklest szomjazzza és az *Iliast* „eszi“, így kiált fel: „Csak, csak classica literatura! Minél több új franczia, angol, német s ezekből kompilált magyar beszélyt,

regényt, színművet olvasok, annál több Homert és Shakespearet hozzá. Az örvény ragad“.

Fontos nyilatkozatok a classikai egyszerű szépség és a pszichologiai igazság szeretetéről, a *Toldi* keletkezését közvetlenül megelőző lelki időszakból!

De ez igazságok a maga kárán váltak benne igazán vérré. Az örvény őt is elragadta egyszer; 1846-ban irt első novellájában belesodródott a romantika divatos szertelenségeibe. Ízlése hamar észrevette a bajt. Visszatért a hibás útról s másik novelláját egyszerűnek alkotta meg. De prózában az egyszerűséget sem tudta kedve szerint eltalálni: előadását, hangját nem érzi költőinek. Később is panaszkodott fahangú prózájára. Még 1847-ben is megpróbálkozott a novellával, de kísérlete akkor sem elégíti ki; csodálja Petőfi biztosságát, mikor úgy megy a novella cselekvényén, mint a macska a garádján (a ház gerinczén). A műfajt nem találja tehetségéhez valónak s felhagy vele. Ime eszméletességének egyik szabályozó, kiválasztó, tájékoztató eredménye.

Tanulást adott le magának az *Elveszett alkotmányból* is. Mire a mű elkészült, készen voltak a tanulások is. Elégedetlen vele, mert akármilyen egyéb, csak vig epos nem, mert mindent bele akarván zsúfolni, az egész valami elnyúló s mint egész, kiállhatatlan valami lön; mert nincs benne kerekdedség, nincs a kellő emelkedés és elfogvás; episodjaiért látszik élni. De ismeri jelességeit is: eredeti ötleteit, satirikus csapongásait, torzrajzainak realismusát és hangjának sajátosságát.

És csoda történik. Ugyanabban az évben, a melyben apró prózai novellákat nem tud megírni, megalkotja a gyönyörű *Toldit*. Minek az eredménye e mű? A folyton finomult, folyton mélyült tanulmány nagyobb erőfeszítésének vagy a teremő geniusnak? Itt van alkalmunk először felvetni a kérdést s itt felelhetünk rá. Ez a mű revelatióképp hatott. Így fogták fel a bírálók s maguk olyan költők, a kiknek revelatiói voltak: Vörösmarty, Petőfi, Eötvös, Kemény. Váratlan, csodatünetmény volt. Ez a benyomás a legközelebről érdekelt kortársak lelkére, a kik a pillanat lelki szükségét legmélyebben érezték. Nem a talentum, nem a tanulmány okozta ezt az elragadtatást, hanem a genie merész, biztos, kristályszerű megtestesülése. Egy új evangelium volt ez. Egy új művészet, a mi ilyen alakban nem volt meg. Szülemlőfélben volt Petőfi János *vitézé*vel, de ez az igazi. Ez a realis magyar epikai költészet. Olyan új és olyan ismerős! Mintha mindenki ezt várta volna, csak megalkotni nem tudta senki s most általános az öröm, hogy meg van alkotva. Idealismus és realismus összebékült, egységbe olvadt benne; egyszerű, de cultura látszik rajta, a classikai „egyszerű szépség“ magyarrá honosodott meg,

a magyar izlés classicaei biztonságra felelt. A tartalom és a forma a legszebb összhangban van egymással; mindegyik népies és nemzeti egyszerre, s magyar és egyetemes. Személyei nem kieszt alakok: a költő lelkétől lelkezett egyének, a kik megmaradnak az olvasó lelkében mint személyes ismerősei. És a magyar nép lelke mennyire benne van a műben! A kor lelki folyamata beleáramlott a költő lelkébe, forrongásba hozta s belőle új alakban buzgott elő. A kor ábrándját a költő álmolta meg. Még a kortársak mindezt nem is látták oly tisztán, mint mi. Petőfi inkább a költemény általános emberi érdekét és népies jellegét magasztalja, mint nemzeti jelentőségét, benne a magyar nép egyik ideáljának megalkotását. Hogy a kor ösztöneit, törekvéseit milyen költői erővel symbolizálja nagyrahivatott és méltatlanul elnyomott hősének felemelkedésében, arról a szabadságharcz előtt szó sem esett, arról az alkotáskor magának a költőnek is csak sejtelve lehetett. E jelentőség újabb felismerése a mellett szól, hogy ha a kortársak csalódtak, nem abban csalódtak, hogy többet láttak a költeményben, hanem hogy kevesebbet láttak. Arany kiváló német kortársa, Hebbel, a kit nem lehet azzal gyanúsítani, hogy rajongott a magyarokért, éppen a sajátos faji jellemét méltányolja a *Toldi*nak. Mikor a *Toldi* fordítója, Kolbenheyer azzal a kérdéssel fordul hozzá, kíváncsnak tartja-e, hogy ez a mű a német irodalomban fordítás útján polgárjogot nyerjen, föltétlen igennel válaszol, mert ha a költeményt, leleményét tekintve, alig lehet is eredetinek és mélyértelműnek mondani, de kivitelében rendkívül sajátos s az olvasót gyorsabban és elevenebben megismerteti a magyar ősi és alapvető állapotokkal, mint egyik-másik történeti mű; az ilyen autochthon elem adja meg a költői alkotásnak is, mint a bornak, a zamatját. Ebben a megállapításban benne van, hogy Arany a magyarságnak olyan sürített képét adta a lelki és természeti élet rajzában, a minőt csak Isten kegyelméből való költő adhat s a kivitel, tehát a művészi oldal rendkívül sajátos, tehát eredeti is. Pedig Hebbelre nézve elveszett Arany nyelvének hatalmas költői varázsa és jellemzetessége, a mint hogy elveszett, valljuk meg, a mély értelem is, mely pedig megvan az elbeszélésben, nem sentenciákban, de a felfogásban, a jellemekben, a cselekvényben. Az eredetiséget a német költő inkább a tárgyban nem fedezi fel, de ez minden mondai hagyományt feldolgozó költőnél így van s ezek között a legnagyobbakat is ott találjuk. (Levele Kolbenheyer Móriczhoz, Bécs, 1854 november.)

A kik jobban megértették Hebbelnél a *Toldit*, még inkább a genius művét látták benne. A legnagyobb szellemek legjobban, a legkevesbbé műveltek legkevésbbé.

Valóban mindaz a kriterium, a miről Kant óta mostanig

a geniet fel szokták ismerni, megvan a *Toldi*ban. Megvalósult benne olyasvalami, a mit utasítások, szabályok nyomán elkészíteni nem lehet, vagyis eredeti; továbbá mintául szolgálhat a maga nemében; létrehozatalának módját költője maga sem tudná megmagyarázni és tudományosan elemezni, mert általa a természet adja a szabályt, a mintát: megvan benne a lelki élmény rendkívüli intenzitása, a magától természettség elevensége és természetessége, mely csak erős ihletből származhatik, megvan a kinyilatkoztatásszerű elem, melynek egész jelentőségéről magának a költőnek sincs mindig tudomása. Ha csak tanulmányból lehetett volna e művet megírni, akkor a még későbbi és több eszmélettel alkotott *Murány ostroma* még jelesebb volna s a költő fokozatosan csak egyre kiválóbb műveket alkothatott volna. Petőfi is a természeti adomány művét látja a *Toldi*ban:

Ki volt tanítód? Hol jártál iskolába?
 Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted.
 Az iskolában nem tanulni, hiába.
 Ilyet... a természet tanított tégedet.

És ha kételkedni lehetne a kortársak érzésének helyességében és a mi észleletünk megbízhatóságában: akkor az előzmények fent adott vázlata is meggyőzhet mindenkit, hogy a *Toldi* magára a költőre nézve is meglepetés lehetett, hogy minden megközelítő előkészület nélkül támadt. Eljött a pillanat, a geizir felszökött.

De a *Toldi*ban a tanulmánynak is hatalmas része van. Részint annak a vérré vált tanulmánynak, melyet a költő a világirodalom remekeiből elsősorban aisthessissel szerzett, részint elvszerű reflexióival is. Homeros suggestiv hatását lépten-nyomón érezni, de nem anyagban, leleményben, hanem az elbeszélés és az ábrázolás művészetében. Az eszméletesség elemei természetesen megvannak a mű fogadását megelőző lelkiállapotban, a melyet egy német elmélkedő a „készenlét“ phasisának nevez; ezeket éppen az imént idéztem: de hozzájuk kell számítani a pályatételt, mely concret művészi feladatkört tüzött az író elé, az akkori eszmecsereket a népiességről; az olvasmányi hatások közé pedig kell számítani Petőfi költészetének és a *János vitéz*-nek hatását, melyek nem sokkal a *Toldi* fogadása előtt kezdődtek. Az alkotásnak a fogadást követő szakaszában különösen erős része volt a tudatosságnak. Mindenekelőtt a compositióra. E művét már egészen másképp komponálta a költő, mint az előző pályaművet. Tudatos tervet készített, melyben nagy gondja volt a cselekvény egységére, arányaira, gyors megindítására, az előző három énekben foglalt jelenetek drámaiságára, fokozatos emelkedésére, utána nyugalmasabb képekre, az epizódok arányos

elosztására, a hang változatosságára, a cselekvénynek a kifejtet felé fokozott meggyorsítására és jelentékenységre, az alapul szolgáló Ilosvai-féle két egymásután következő cselekvény egyezésével az erősebb összpontosításra és nagyobb hatásra. Az előadásban vigyáz a hang, a nyelv és versforma választékos népies ségre. Munkaközben az előadást egy fokkal szándékosan népiesebbre, könnyebbre fordítja; szeretné az első énekeket is erre a modorra átalakítani, de már nincs ideje. Érvényesíti az egyszerű szépség elvét.

El lehet ismerni, hogy az erő e beosztásának a compositio és kidolgozás tudatos intézésének a költemény művészi hatása igen sokat köszönhet.

A *Toldi* belső sikere, szintén még a pályadíj elnyerése előtt, még frissebb lendületet adott alkotó kedvének. 1847 január 30-án értesül Erdélyi János hivatalos leveléből a *Toldi* megkoszorúzásáról. De már előbb tele van új tervekkel. Érti, hogy kitűnőt alkotott s vágya támad többet alkotni. A tehetség kezdi hatalmasan vienni előre, félénksége mindinkább oszladozik, geniusa nekibátorodik. Hol egy-egy jó motívuma van, hol képességének érzete mozdul meg benne egy-egy rég érzett irodalmi szükséglet kielégítésére.

Vigjátékot szeretne írni, egy jó mese kereng a fejében; tüpreng: ért-e hozzá. (Január 9. és 31-iki levele Szilágyihoz.) Inspirációja van: de mielőtt egy lépést tenne a conceptiótól a compositio felé, már magában mérlegeli erejét; e mérlegelésben pedig két tényező van: még mindig tartó félénksége, de a melletti stádiumai; ezek számvetésre készítik maga-magával.

Január 9-én acut módon tetszik neki egy népmese, *Rózsa és Ibolya*. Ezt hamarosan fel is dolgozza s felküldi a Pesti Divatlapnak, a mely márczius 21-én már közölte. Első volt itt is a motívum tetszetőssége: de a kidolgozásban értékesítette a *Toldi* tanulságait is, mellest, a *János vitéz*ét. Hívebb akart lenni a népmeséhez, mint Petőfi, gyorsabb cselekvényt akart adni, egyöntetűbb előadásban, mint a *Toldi*. Egy ideig e művecskéjét szebbnek tartotta a *Toldi*nál, bizonyosan stilszerűsége miatt: néhány év múlva már elfordult tőle. A művecske nem azért nem remek, mintha tanulmányból született volna, mert először a tárgy inspirálta a költőt, a tudatosság inkább a kivitelbe szólt bele, hanem mert az emberi szív rajzában nem mutat sajátosabb, jellemzőbb erőt. Nem jellemző a korra és a költőre sem. Tanulmányfejtésnek azonban jeles.

De van ennél nagyobb eszméje. Már január 9-én kérdezi Szilágyitól, a mit egy hónap múlva Petőfihez írt első levelében is kérdezett: nem lenne-e chimaera népi nyelven, magyaros versformában írt epopoea? A *Toldi* megalkotásán érzett benső elég-

tételéből tehát kisarjad az a vágy, hogy megoldja azt a költői feladatot, a mivel a hexameteres epika próbálkozott: fenséges, nemzeti epopoeát alkotni, de a *Toldi*éhoz hasonló nyelven, hogy az egész nemzet értse, mindenki lelkesedjék rajta. Határozott tárgya egyelőre nincs, elsősorban csak a közlélek szükségletét érzí s a maga képességét, valamint a stílforma lehetőségét mérlegeli; a tárgykörre nézve azonban elég határozott nézetei vannak, főleg az Árpád korára gondol. A mű szelleméről is megvan a szilárd felfogása. Petőfi élénk, határozott nézeteinek sok kérdésben enged: de erre a tárgyra nézve egy árnyalattal más véleményt fejez ki. Mikor Petőfi azt írja neki, hogy csak királyt ne vegyen hősenek, a költő ne tárja a nép elé a szolgaság képeit, ő azt feleli, hogy oly korból venné tárgyát, mikor az egész nemzet egyöntetű volt: festené a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt; festene szabad hazát, közös hazát; megtanítaná a népet, mikép szeresse a hont, melyért előde vére folyt. Azt hiszi, hogy ily epost csak Petőfi írhatna meg az élők közt. De látszik, hogy őt is melegen áthatotta a nagy gondolat. A szabadságharc után a hún epos eszméjében ez támadt fel.

Még a műfordítói pálya is csalogatja. Itt is nagy terv áll előtte: a mellett, hogy a *Trachisi nők*t fordítja Sophoklesből (január 31), Shakespearét akarná magyarul adni s emlékezteti Szilágyit, hogy már egyszer szóban volt köztük ez a terv (január 3. és 31).

A *Toldi* visszahatása a költő alkotó kedvére még jobban fokozódott a külső sikerrel. A pályanyertesség maga nem idézett elő különösebb változást: ezt a műve jelességét érző költő alighanem előrelátta. De szinte lázba hozta a Petőfi fényes és meleg költői üdvözlése. Csak össze kell hasonlítani Szilágyihoz január 31-én írt levelével a nagypénteken írottat; amabban mellékesen, sok tárgy közé eldugva kerül elő az Erdélyi értesítése, emebben a levél elején, a szerény betűn átsugárzó örömmel tudósítja Szilágyit Petőfi leveléről, mellékeli versét is s az egész levél tele van szép ábrándokkal és újabb költői tervekkel. Petőfivel való barátsága pedig a legnagyobb mértékben lelkesítő hatással volt reá. Eddig a költészet elhunyt nagyjaival és csak könyvek útján társalkodott. Most egyszerre az akkori világ egyik legeredetibb és legnagyobb költői geniejével jut benső érintkezésbe. És mellette nem elnyomva, hanem felszabadulva érezte a maga geniusát, „versenyben égtek lantja húrjai“ s hamarosan megtalálta, mi az, a miben ő is erős, vagy a miben elüljárhat. Csakhamar tisztába jött tehetségének irányával, erősségével és határaival. Az eligazodás, kiválás, tisztulás folyamata egy év alatt, 1847-ben nagy haladást tesz.

Mindenekelőtt most már eldől, hogy eredeti költő lesz. Ezt maga a gyakorlat, az eredeti művek alkotása dönti el, bár ő egyszer az íróársakra hárítja a felelősséget, zsémbeskedve említvén, hogy belőle mindenáron eredeti írók tesznek.

Kísérletezik a lyrával. Megírja első románczeit és balladait. Megalkotja második remekét, a *Toldi estjét*, de még hamarabb befejezi a *Murány ostromát*. Egy Kinizsi-epos is megfordul a fejében ezen a nyáron; de ezt a tervet elejti, mert a leleménynek hasonlóknak kellene lennie a Toldiéhoz, s a hölgy, Magyar Benigna sem tetszik neki (Petőfihez, augusztus 25. és Szilágyihoz, szept. 6). Megpróbálja a népmondát is és a *Szent László fűvével* egyszerre felülmúlja e műfaj legnevezetesebb akkori művelőjét, Tompát. Ír egy mélyen hangulatos allegóriát, *A rab golyát*, és ír életképeket. Mintegy sorra próbálja nemcsak a tárgyakat, hanem a műformákat is; a neki valót megtartja, a nem kellőt kiselejtezi. A tárgyak közül kiselejtezte a Kinizsit, a műformák közül a novellát, a színművet s félig-meddig, egyelőre a lyrát is. A külső formákat is próbálgatja. Népdalschemákat készülni gyűjteni; meg akarja venni a *Népdalok és mondák* akkor megjelent köteteit és elolvasni Erdélyi értekezését. Gyűjteménye tarka és változatos lesz — igéri magának —, jó lesz saját használatára. (Nagypénteki levele Szilágyihoz.) E schemákra szüksége van, mert kisebb költeményei szaporodnak s ő láthatólag a hang változatosságára törekszik, nem szereti az egyféle hangot.

E nagy alkotó mozgalmassággal lépést tartanak elméleti reflexiói. Vigjáték-tervéhez megjegyzi, hogy fogalmai a komikumról tisztulnak s a komikum műzsájának úgyis áldozattal tartozik — az *Elveszett alkotmányért*. (Levele január 9.) — De a tragikum felől is tisztultak a fogalmai. Január 31-én ezt írja Szilágyinak: „Olvasta ön Jókai Mór *Büntársát* az Életképekben? Nekem úgy tetszik, mintha a költő, rémes éjfelen, lepedős kisértet alakban üldözné az olvasót, rettegve maga, rettegtetve mást. Én nem hiszem, hogy a költészet czélja a hajmeresztés legyen“. A humorról is nyilvánít egy találó nézetet. Az 1847-iki alföldi sáskajárásról írva Petőfinek (szept. 7), szóba hozza, hogy Jókai minduntalan viccelt rá. „Szerintem — úgy mond — ilyes élecekben nem lehet komikum. Humor talán lehetne, de ne más, ne a szegény osztály rovására. Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor“ s itt hivatkozik először a jégverte szőlősgazda esetére, a ki maga is neki esett egy doronggal ütni-verní a fűrtöket, mondván: „No csak uram, Isten! rajta! a mit elkövehetünk rajta ketten! lám én is segíték!“ „Ez aztán humor; de tengerparton állani s a vészszel küzdőkre elménczkedni... az ilyenre azt

szokta mondani a szenvedő fél: könnyű keteknek beszélni, verje meg az Isten!“ Íme az erkölcsi ítélet, mint az aesthetikainak eleme. Az alkotás és előadás egyszerű tisztaságát ekkor is hangsúlyozza. Szilágyinak azt az értesítését, hogy zsidó-költeményeket fordít az ó-testamentom legszebb helyeiről, ezzel fogadja: „Úgy, úgy! mindent, a mi szép. Most van ideje classicaí egyszerű szépségre törekedni, nehogy elsodorja az embert a dagály tengere“ (jan. 31). A külső formának és tartalomnak összhangjára nézve már ez évben megpendit és rövid jelszóval megnevez egy aesthetikai eszmét, a melyet később, az 50-es években fejt ki bővebben. 1847 nagypénteki levelében Szilágyinak a *Műanyag ostroma* tervéről írva, ezt mondja többek között: véleményem szerint így érhető el e tárgyban a kifejezés igazsága.

Sőt magáról a költői tanulmány és eredetiség kérdéséről is van már formulázott elve. Szept. 6-án írja: „Aesthetikai utam az individualizálás elve, minek az ember csak a nevét tanulja meg az aesthetikából, a többit maga csinálja. Én legalább azt hiszem. Az embernek magába kell szállani s onnan fejteni ki, a mit tud.“ Lehető világossággal megjelöli itt azt az álláspontját, hogy minden tanulmány mellett is önlékéből akar és szokott meríteni.

Már ekkor kiterjeszti tanulmányait a régi magyar nyelvre és előadásra. Tinódit, Gyöngyösit keresteti. Régi tárgyú eposzaiban a korrajzi hűsége van gondja. Különösen sokat foglalkozik a népiesség kérdésével. E korból való híres formulája: „A népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közé s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn *Toldit* irtam s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet“. De kevésbbé ismeretes, hogy az erősebben népies irányt már ekkor csak változtatnak, illetőleg átmenetnek tekintik. Magáévá teszi a *Szépírodalmi Szemlé*nek azt a tételét, hogy „legyen a költészet sem úri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó, mindennek, kit ép elmével áldott meg Isten; de a cél elérésére — teszi hozzá — csak a most divatos népies modoron keresztül juthatni s azért meg népies, for ever! Szeretem a nemzeti költészetet; a népiesség köntösében még most, később majd pusztán“. S itt jelenti ki, hogy nem akarja magát mindig népiesen stilizálni, mert az egyénítés elvét vallja. (Szeptember 6.)

Ezek az eszmék nyilván mutatják, hogy aesthetikájának alapelemei már a szabadságharcz előtt megvoltak. De költői gyakorlatában is lépten-nyomon felismerhető eszméinek közrehatása. Eszmélete vezet arra, hogy egyes műfajokat elejtsen.

másokat nagyobb igyekezettel műveljen. Ez az eset különösen a lyrára, illetőleg a balladára nézve.

Augusztus 25-én arról panaszkodik Petőfinék, hogy csak egynehány verset írt, azok is rosszak, mint a vaczkor, alig akad bennök valamirevaló egy pár. „Nem megy nekem a lyra, az ömlengések kora elmúlt tőlem, vén vagyok. Fejér László-forma balladákban kellene próbát tennem, azok lapban is adhatók volnának és mégis elememben maradnék.“ Petőfi biztató válaszára megint csak azt írja: „Végtelenül ügyetlen vagyok a lyrában... Úgy érzem, mintha elveszne markomban a finom ujjakhoz alkotott lyra. Aztán meg hol vennék én lyrai lelkese-dést... Hozzá még a lyra valódi kora, 20—30 év, tőlem oda van.“ Azokat a „vaczkor“-féle lyrai darabokat nem is tette közé. S mikor megjöttek a szomorú évekkel érzelmi élményei, mégis csak megszólalt lyrája, nem népiesen, nem is a Petőfié nyomán, hanem önlelke szerint, hiven az individualizálódás elvéhez. De a ballada is akkor vált nála classikus műfajjá. Most egy pár sokat ígérő kezdetnél nem haladt tovább, de már ezekben is tudva elfordult a németesen érzelmes, vagy a hazafiaskodva szónokoló balladáktól.

A szabadságharcz előtti időből egy művének készültéről, terveléséről sincs annyi adatunk, mint a *Murány ostromáról*. A tárgy a febr. 6-án kihirdetett pályatételben adva volt. Conceptiója, úgy látszik, félig inspiratio, félig reflexio eredménye volt. „Már gondolkoztam róla s oly szempontból fogtam fel a történetet, milyen nem hiszem, hogy valakinek eszébe jusson. Legalább meglepő lesz, mert különös lesz.“ (Nagypénteki levél.) A szempont művészileg csakugyan hálá: Petőfi is eltalálta: „hogy a nőt az Isten szerelemre teremté“, de a kivitel Aranynál más. Nagy gondja van a lélekfestésre. Az előadásban pedig arra törekedett, hogy a művelt írói s az erőteljes népi nyelv közt középúton járjon. (1848 jan. 27-iki lev.) A főcselekmény vázával már készen volt, mikor még mind az anyaggyűjtésre kellett gondolnia (szept. 7); csak Mednyánszky elbeszélését ismerte, a Gyöngyösiét még nem kapta meg; históriai mellék-személyekre van szüksége. A kidolgozáshoz ezután fogott hozzá. (Befejezte decz. 11.) E mű becses kezdemény, de inkább tanulmány, mint alkotás.

A szabadságharcz előtti évek második nagy remeke a később kiegészített *Toldi estéje*, melyről megint az volt a kortársak véleménye, a Vörösmartyé, Petőfié. Eötvösé, Keményé, hogy méltó párja az első *Toldinak*, sőt Arany szinte felülmúlta benne önmagát. E mű kizárólag a költő szeretetéből fogant, semmi külső alkalmiság nem adta a tárgyat. A lelkiélet rajza még hatásosabb, az alaphangulat még intensivebb és biztosabb.

A mű tengelye egy uralkodó indulat, s ha az *Ilias* Achilleus haragját énekeli, a *Toldi estéjének* Toldi haragja a tárgya: a mint a harag a várt hőst magában emészti, a mint a nemzeti becsület csőborítója ellen fordul kegyetlen erővel, a mint kielégülve megnyíhul, majd egy újabb sérelem után vézesen felújul a fiatal nemzedék ellen, sőt a királyt sem kíméli, aztán a hős összeomlását okozza és az utolsó pillanatokban megengesztelődésnek ad helyet. Itt érvényesíti először Arany nagy erővel azt, a mit röviden lélektani compositionnak mondhatnánk, szemben a külső szerkezettel, a mese külső bonyolításával. És általában a költő mennyire egyéni, önmagával, az első *Toldival* szemben is! Nemcsak egységesebb a hang, hanem más is. A költemény világán nem az optimista derű ömlik el, hanem a melancholia tompább színe terül rá, melybe itt-ott beleszővődik a humornak néhány csillámló szála s felváltja egy-egy idylli vagy pajkos kép. Pályánk babérja meghervad, az emberi élet dicsősége elmúlik s velünk elmúlnak eszményeink. De az élet folyamata megújul s új eszmények támadnak az új nemzedékek táplálékául: ez új eszményeket meg kell érteni. Egyénileg tragikus gyászos, de az egésznek szempontjából megnyugtató szemlélet. Nekünk magyaroknak is van a műben intés: régi erényeinkhez szerezzünk újakat; tiszteljük emlékeinket, de értsük meg a kor követelményeit és a műveltséggel alapozzuk meg jövőnket. A mű lélekből szól, de compositióján, előadásán a tanulmánynyal iskolázott izlés uralkodik. Egy adat arról értesít, hogy a költő egyszerűsíteni akarja még félben levő művét, mert előadása nagyon „képes“ (szept. 6). Különbösen az eredetileg öt énekre tervezett mű véglegesítése átnyúlt a szabadságharc utáni évekre.

A szabadságharc utáni időben mélyül, tagolódik, gazdagodik Arany egész lelki világa. Egyéni érzése elevenebb kapcsolatba lép nemzeti érzésével; egyéni sorsában és a nemzet sorsában a tragikum árnyát látja felmerülni. Érzékenysége majdnem elviselhetetlenül megnövekszik, nagy ellentétek közt hánykolódik. Világnézete szélesebb, átfogóbb lesz s erkölcsi felfogásában erősebbé válik a felelősség érzése.

Lelki gazdagodásával párhuzamosan bővültek és szervekedtek ismeretei, tanulmányai is és közrehatásuk alkotó tehetőségével mind termékenyebbé vált.

Folyt a „studiumos“ olvasgatás a világirodalom classikusain szinte végig. Szaporodtak az olvasmányaihoz és a maga költői gyakorlatához fűződő reflexiói, melyek apránként a költészet formai és tartalmi kérdéseinek úgyszólván egész körét kimerítették, a rimeléstől az eszményítésig, s a melyek prózai dolgozataiban és didaktikus költeményeiben vannak lerakva.

Eszméi, tételei annál termékenyebbek s kivált a maga költői gyakorlatában annál inkább értékesi stók voltak, mert maga jutott rájuk, olvasmányai során és köi munkája mellett, nem aesthetikai könyvekből kölesönözte. Olvasott ugyan elméleti műveket, de inkább kritikusoktól, mint aesthetikai rendszeralkotóktól. Az 50-es évek második felében Planchet és Schmidt Juliánt is forgatta. De csak olyan nézeteknek adott hangot, a melyek a maga autodidakta fejlődése folyamán saját elmélkedésében is kialakultak. Egyszer-másszor bizonyos ironiával említi az ő „paraszt aesthetikáját“, főleg a speculativ aesthetika terméklenségével szemben: ez tudósabb, de ő mégis a magáéban bíz.

De eszméi termékenységének nemcsak az az oka, hogy maga tett szert rájuk, hanem az is, hogy olyan értelmi működésből származtak, mely a művészi alkotó tevékenységgel teljesen analog, azzal úgyszólván azonos, annak csak másik oldala. Gondolkodása is mindig az *egészre* irányult: egy-egy oldallal nem elégedett meg. akár a külsővel, akár a belsővel magában: a jelenség mögött lelket kutatott, a lelkimozzanathoz a külső nyilvánulást kereste. Gondolata mindig végigjárt s a konkrét egészben tudott csak megnyugodni. A szemléletnek ez az egészséges, erős, egységes módja közös alap lehet a művészi alkotás és az elméleti feldolgozás számára. És Arany szelleme legtöbbször mind a kétfélekép elbánt a szemléleti anyaggal: képzelete tovább adta ítéletének: amaz művészi alakba öntötte, az fogalmakká, eszmékké dolgozta fel. Szelleme energiájából telt mind a kétféle tevékenységre.

A formára vonatkozó eszméi valóságos felfedezések voltak. A magyaros rimelés törvényeit már 1850-ben meghatározta s már ekkor kezdte észrevételeit a magyar rhythmusról is, míg aztán 1856-ban megírta alapvető értekezését, mely a magyar nemzeti versidom alapját a belső rhythmusban, a költői beszéd gondolati részének hullámszerű mozgásában ismeri fel, de a hangrhythmus elemeit is megtalálja a gondolati ízeket külsőleg képviselő hangsúlyban, és az ütemek lehető időmértékeit elődei-nél sokkal teljesebben vonja el a magyar népdalból. Hogy ezek a gondolatok a rhythmnika szempontjából is mily eredetiek és értékesek, azt ezúttal elég érinteni. A fő az, hogy Arany ez elvének segítségével nemzeti versformáinkat rendkívül művészi fokra emelte.

Legismeretesebbek az epikai hitelre, az eszményítésre, a költői eredetiségre, a jellemzés és a lélekrajz fontosságára vonatkozó eszméi. Hogy mindezeknek egyes nagyobb compositióiban minő jelentős szerepe volt, néha gátló, néha előmozdító, kiválasztó, mindenkor szabályozó irányban, azt a *Toldi szerelme*, a hún trilogia és a *Bolond Istók* válságaihoz, történetéhez fűződő

fejtegetések gyakran érintették, ha talán minden részletükben nem tárták is fel. Mintáinak felhasználása is többször tárgyalva volt.

Kevesebb figyelem tárgya volt a lélektani alapra vonatkozó elve, a melyet már 1845-iki megjegyzésével érint, az ötvenes években pedig világosan kifejez. Erre is saját művészi gyakorlatát vezette rá, s műérzékéből fejlett ki a formula, az elv, mely tudatosan is támogatta abban, hogy ne a külső bonyodalom tarkaságában, hanem személyeinek lelki történetében keresse az érdeket. Szépen érvényesül ez a törekvés már az első *Toldi*-ban, a kit az első pillanattól fogva nemcsak hatalmas physikumában, hanem lelkileg is bemutat s minden erőmutatványának lelki indítékait adja. Fokozódik a lélekrajz a szerves erős egysége a *Toldi estéjében*, tetőpontját éri pedig el balladáiban, a *Buda halálában*, a *Toldi szerelmében*. Az alkotásnak ez a módszere intuitióval kezdődött, világos tudattá érlelődött s akkor is eleven maradt. Még olyan művében is áttűr ez a psychocentrikus felfogás, a melynek alkotásában eredetileg saját különleges valómása szerint művészeti problémából indult ki: a *Katalinban*, melyet formai gyakorlat kedvéért kezdett. Meg akarta próbálni, hogyan sikerül magyarban a Byronnál látott rövid sorú, sűrűn rimelt forma és a byroni érzelmes elbeszélő stíl. De belemélyedt a lélekrajzba, elhagyta Byront, Shakespearehez csapott át és az öreg Szunyog jellemében először mutatta be a túlfűtött szenvedély lélekromboló hatását, bevezetésül tragikus balladáihoz.

Megalkotta azonban Arany a maga legösszefoglalóbb művészi elvét is, mely egyaránt érinti a tartalmi és a formai oldalt. Ezt 1856 június 23-án Csengery Antalhoz írt levelében fejezi ki. Le akarja szállítani Gregussnak némely magasztalásait, még pedig, mint kiemeli, nem szerénykedésből, hanem helyesbítés kedvéért. „Jóformán ismerem a helyet, mit hazai költőink közt elfoglalok. Tudom, hogy számosan meghaladnak geniusra nézve — Zrinyitől Petőfiig; — csaknem mindnyájan természeti könnyűség- s termékenységben; sokan a nyelv s költői dictio bájában. Az én érdemem ama — félig sükerült — törekvés: formát és tárgyat összhangzásba hozni, egészet alkotni. E tekintetben tudom, hogy áll régibb költészetünk, tudom, hogy én itt még a kezdők, úttörők közt állok... Minél jobban tágult látköröm, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkből. Forma — nem jambus és trochaeus, hanem ama benső forma —, mely a tárgygyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, a miben a mesterek — Homertól Bérangerig — egyeznek: bár külsőleg — kor, nemzetiségi stb. viszonyok szerint — oly különbözők. Ezt a valamit megfogni, magyar viszonyaink közt reprodukálni,

vala törekvésem s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése. De hányszor maradtam előképem megett! hányszor adtam töredéket az összhangzó egész helyett! Azt csak én tudom s érzem.“

Minő értékes documentum ez az alkotás természetét kutató aesthetika számára! S melléje téve Arany remekeit, például balladáit, mily megkapóan tűnik szemünkbe az alkotó erőnek és elméletnek egymásra hatása, összeolvadása egy synthesisbe, abba, a mit éppen művészetnek nevezhetünk. Művészetnek, melyben megvan a genie ihlete és az alakítás, a leszűrés, finomítás eszméletessége. Mily szépen látni, a mint Aranynál az aisthesisből megszületik az intuitio, az intuitióból az eszmélet, az eszméletből a theoria, a theoriából az elv, s az elv miként hat vissza a gyakorlatra. Nála az elmélet nem szüli az ihletet, hanem szabaddá teszi számára az utat, ellenőrzi: igazán elég erős-e alkotásra, lenyesi a képzelet fattyúhajtásait, az alkotás műveletére irányítva az egész figyelmet és a kivitelben, a hol — kivált Hirth György vizsgálódásai óta — az újabb psychologia már úgyszólván egyhangúlag nagy részt juttat a tudatosságnak, az alkotó munkát nemcsak ellenőrzi, hanem támogatja is, ügyel a belső forma helyességére, a kifejezés igazságára, épp úgy, mint az individualizálódás elvére. Ennek köszönhető, hogy Arany mindegyik művének saját hangja, saját jellemző egyénisége van s a forma és előadás csodálatosan összhangzik a mű lelkével, egyenesen azt ábrázolja, mint az emberi arcz a lélek indulatait. A hangból, a mű lelkéből fejlik ki a mű egész organismusa. Innen van, hogy nincs két egyforma hangú balladája, hanem mindegyik külön művészeti egyéniséget képvisel. Innen van, hogy nagy alkotásaiban is más-más a hang és a forma s a tárgyhoz és az író időszerű hangulatához igazodik.

Alkotásaiban az érzésé, az ihleté a prioritás. A költőnek megvan a lelki nagysága, érzelmi gazdagsága, jellemalkotó és a szemléleti világot hiven tükröző képzelete: lelkének épp oly őshajlama van a fenségre, mint a komikumra s az érzelmes és furesa vegyületeire. Epikusnál ennyi tartománya a hangulatoknak ritkaság. Arany alkotásaiban ott találjuk az örök emberit, nemzetileg, korbelileg, egyénileg differentiálva, megtaláljuk az örök emberi lelket, a kor lelkét, páratlan összefoglaltságban a nemzet lelkét és jellemző módon Arany lelkét, mindezt a genie erejéből s az elvi belátásból egygyéolvadt művészet varázsos hatalmával megtestesítve. Ez a tartalomból és formából, geniusból és tanulmányból összeforrott művészet teszi Arany remekeit halhatatlanokká, ez a művészet adja meg a három *Toldinak*, a *Nagyidai cigányoknak*, a *Buda halálának* és a balladáknak az örök üdeség zománczát.

IV.

Arany nyelv művészetéről.

— Tolnai Vilmos lev. tagtól. —

A mi a szobrásznak agyag, kő és érez, a festőnek fény és szín, a zeneköltőnek a hang dallama és harmoniája: az az írónak, költőnek a tagolt, élő beszéd, a nyelv. Minden művészi gyakorlatnak két oldala van: az egyik a tartalom, a *mit* kifejez, — a másik a mód, *miképen* önti ezt művészetének kifejező anyagába. Mert nem elég a szép gondolat, a szív hullámozó érzése, a képzeletnek tarka játéka; ahhoz is kell érteni, mint kelljen ezt megrögzíteni s az élvező számára érzékelhető módon hozzáférhetővé tenni. Mert érezni, gondolni és képzelni — ha tán nem is olyan fokon — tud más ember is; de azt, a mi lelkében él, lefordítani a beszéd, a szín és a fény, a nyers anyag nyelvére, szóval kifejezni, ez a készség csak a művész isteni adománya.

A kifejezés művelete voltaképen a lélek, a tartalom küzdelme a nyers anyaggal, mely annál sikeresebb, minél nagyobb a művésznek veleszületett készsége és pályáján szerzett gyakorlata. Mikor tehát költőről, íróról, mint nyelv művésztől beszélünk, azokat a képességeit vesszük figyelembe, melyekkel művészetének nyers anyagát, a nyelvet arra kényszeríti, hogy lelki tartalmának hű tolmácsa legyen; megfigyeljük, mint lesi el kifejező eszközének rejtett sajátságait, mennyire aknázza ki tulajdonságait. Minél engedelmesebb eszköze neki a nyelv, minél többféle és fokozottabb hatást tud vele elérni, annál nagyobbak tartjuk a maga művészetében.

Irodalmunkban az első közt is első Arany János, kinek művei nemcsak tartalomban, hanem alakban is, nyelvünk művészi kiképzésében a tökéletesség délpontján állanak.

A nyelv művészetnek két alapja van: a nyelv *szótári* gazdagsága és a vele való *búnni tudás*.

A szókinész mennyiségére nézve Arany leggazdagabb íróink egyike. Förlécsen Csokonait, Vörösmartyt, Tompát; Petőfiről nem is szólva, kinek szótári gazdagsága jóval alatta áll az említett költőkének. Arannyal e tekintetben csak az egy Jókai mérkőzhetik, kinek szókinése, már csak írói pályájának időbeli terjedelménél és műveinek sokaságánál fogva is, általában véve nagyobb ugyan, de ha irodalmi termékeik arányában mérjük, akkor Aranyé az első.

E szóbeli gazdagságnak több forrása van.

Az első, időben és fontosságban is, a *nép nyelve*; ez

Aranyra nézve a legközvetlenebb forrás. Költői nyelvének gazdagsága ott gyökerezik a bihari, szalontai színmagyar nép nyelvében:

Mely ott felé zeng, a meghitt beszéd
Anyai tejnek édes folyama,
E szó nyitá meg szívét és eszét,
Ajkára ez símult, hogy dallana...

(A költő hazája.)

Gyermekevei itt telnek el, s a falu, a környék képeivel, hagyományaival, meséivel és dalaival együtt nyelvének minden színe és fénye, bája és ereje sajátjává lett. Később mint tanítónak, s még inkább mint jegyzőnek egyre több alkalma van a nép nyelvének legkülönbözőbb ágaiba behatolnia, mikor állandóan érintkezik a néppel ügyes-bajos dolgaiban, résztvesz örömeiben, bűjában, tudatosan is figyelni nyelvének sajátosságait. Még élete vége felé is a szalontai nyelvre hivatkozik, ha akár egyes szavakra, akár szókötésre vagy fordulatra nézve vita támad. Mikor Szarvas Gábor a *Magyar Nyelvört* megindítja, Arany buzgó olvasója a folyóiratnak, a megjelent cikkekhez a lap szélén jegyzeteket ír, olykor pedig Szalontai János álnéven maga is hozzászól a kérdésekhez; s bár ő szerényen csak a nyelv gyakorlati művelőjének mondta magát, elméletileg is igen értékes megfigyelésekkel gazdagította nyelvtudományi irodalmunkat. Szalontán szerzi meg Arany azt a szilárd alapot, melyre legszívesebben támaszkodik s melyet nyelvérzéknek nevezünk, ezt a nem annyira tudatos, mint inkább ösztönszerű készséget, mely az embert a nyelvhasználat és nyelvhelyesség szövevényeiben vezeti. „A nyelvérzékre mi is tartunk valamit s nem szeretnők, ha érvényre kapna annak semmibe vétele“, jegyzi meg egy helyt a *Szépirodalmi Figyelőben* (2. évf. II. 133); másutt magasztalja Budenz Józsefben a magyar nyelv sajátosságainak — nyelvérzékkel határos — ismeretét (*Figy.* 2. évf. II. 322). A szalontai nyelvhez járul később Debreczen nyelvének ismerete; ez nagyobb részt diáknyelv volt ugyan, mivel a collegiumi élet kevésbé volt alkalmas a néppel való közvetlen érintkezésre, de azért mégsem zárta el tőle teljesen; rövid ideig tartó színészkedése, különösen a Debreczentől Mármarosig való bolyongás bővítette jártasságát a felsőtiszai tájszólásban. A majdnem egy évtizedig tartó tanárkodása pedig egy harmadik nyelvjárás területére veti: a nagyköröshire, mely a biharitól és felsőtiszaitól mind hangalakjaiban, mind szókinésében erősen eltérő. Ez Aranyra nézve megint csak nyereség volt és nyelvtudásának gazdagságát vonta maga után.

De nem marad rejtve előtte az ország többi részének magyarsága sem, mert buzgón olvassa a népköltési és tájszó-

gyűjteményeket: Erdélyi Jánosét, mely az ország minden részéből van összegyűjtve, de még inkább az egységesebb Kriza-féle *Vadrózsákat*, mely Erdély székelylakta vidékeinek költészetét és nyelvét mutatta be. Merényiből ismeri a sajtóvilági nyelvet is, de még inkább Tompától, kivel gyakran el-elvitatkoznak egy-egy sajátságán. Szóval, nincs a népnyelvnek olyan területe, melyet Arany közvetlenül vagy közvetve ne ismert volna, mely ne szolgált volna neki bányául, hogy kincseivel a maga költői nyelvét s vele az egész irodalomét gazdagítsa. S valamint költészetének tartalmilag is lényeges alkotórésze a népiesség, úgy nyelve is telítve van a népnyelv elemeivel; nem díszképen, vagy különös kivételként, mint negyedszázaddal előtte, hanem mint alapja és lelke az ő nyelvének. Képei, hasonlatai, szókötései, fordulatai még a népiestől legtávolabb álló költeményeiben is népies színt viselnek magukon, népies zamatot lehelnek s visszautalnak az eredeti kútfőre.

A másik nagy forrás, melyből Arany szókinsét gazdagította: *tanulmányai*, irodalmi *olvasmányainak* megmérhetetlen sokasága. Mert ő nem a sokatolvasó emberek közé tartozott, hanem *mindentolvasó* volt. Az olvasásnak sajátságos mohósága volt benne, mely nem válogatta a kort, tárgyat, stílust, formát, író, hanem olthatatlan szomjúsággal mindent magába gyűjtött; mint maga mondja a *Bolond Istókban* (II. 34.):

... olvasott borúra és derűre,
Mohón, systéma nélkül, szaporán,
Mintha, mit a világ nyomdái nyomnak,
Fejébe kéne fénni mind, a lomnak.

Legjobban a versköltőket szerette,
Ünnepje volt, ha effélét kapott;
De szükségből a prózát is meg-ette:
Új s régi könyvet, pamphlét, hírlapot;
A „Juhtenyésztést“ egyformán bevette,
Meg a vitázó dogmás vén papot;
A bibliát rég tudta volt merőben,
S mind, a mit nyomtanak „ez esztendőben“.

Vágyának az sem éppen akadály,
Ha könyve néma, nyelve idegen:
Előbb egy-két szó értelmét kívázza,
Tünődve mint hieroglyphéken,
Míg a mondatnak is nyitját találja; —
Így ássa, mint szű, a laprétegen
Magát keresztül; — s ha kezére jön,
Nyelvtant is olvas, meg szótárt — külön.

Szóval, olvasott, magáért az olvasásért; az életben nehezen barátkozva, barátait a holt betűk közt kereste és találta. E miatt a szinte szédületes olvasottság miatt olyan nehéz Arany vala-

mennyi tárgyi forrását föl kutatni; s aztán ritkán is veszi műveinek nyersanyagát egy helyről, hanem belevegyít száz meg száz apró „töredéket, forgácsot“, félig rejtett, de mindig sejthető utalást, célzást. Ezekre pedig végtelen finom érzékkel a legjobban odaillő, a legjellemzőbb szót választja abból az óriás adathalmazból, melyet olvasmányaiból összegyűjtött. S hogyan örül egy-egy kifejező szónak, mely akár a régiségből, akár a nép nyelvéből szeme elé kerül! Mint az aranyműves a drágakövet nézi, forgatja, gyönyörködik benne; alkalomadtán pedig beleilleszti gyöngynek valamely sorába s a mi mellett százan elmentek, a mit mint értéktelent mellőztek, vagy elvetettek, az ő kezében drágasággá lesz. Nem is állja meg, hogy jegyzetet ne tegyen hozzá: „Azt gondolná az ember: szemét; pedig lám: kincs“ (*Buda H. IX. ének, 8. jegyzet*); vagy: „Régi szép szó“ (u. o. XII. ének, 2. jegyzet). A szónak magának ilyen szeretetét kivüle szinte nem is találjuk meg másnál, mint Csokonainál, a ki szintén nem győzi széljegyzetben, magyarázatban a figyelmet felhívni a régi s a népi nyelv nem ismert vagy félreismert kincseire.

A szót, melyre éppen szüksége volt, nem nagyon kereste; magától ömlött tollába, önkéntelen merült föl emlékezetében, mely bámulatos hűséggel tartott meg s adott elő mindent, a mi valaha belékerült. Évtizedek múlva is pontosan tudatába birta idézni a legcsekélyebb dolgot is; bármit olvasott, látott, hallott, többé le nem törlődött emlékezete táblájáról. Megható olvasni, hogy utolsó éveiben, mikor sok testi bajához még szemének meggyöngyülése is járult és az olvasást szinte abba kellett hagynia, hogyan szórakozott emlékezetének kipróbálásával: kiegészítve egy-egy véletlenül eszébe ötlő sort, fordulatot, addig, míg az egész teljességben ki nem kerekedett (*Ö. M. IX:XXVIII*).¹ Innen van, hogy szövegei telidesteli vannak mindenünnen vett szavakkal, fordulatokkal, melyeket páratlan művészettel és stílus-érzékekkel egyöntetű, kerek és teljes egységbe olvasztott.

Midőn *stílusérzéket* említek, ezt úgy értem, hogy Arany a szavaknak nemcsak jelentésbeli árnyalatait használta fel, hanem finom érzéke volt a szónak stilisztikai és aesthetikai értéke iránt is. Mestere volt a szó *akustikájának* és *optikájának*.

Mint a kényesfülű zenész, mérlegelte a szó hangalakját, azt az akustikai hatást, melyet a szó, jelentésére való tekintet nélkül, pusztán magán- és mássalhangzóinak összetételével kelt; azt a melodikus viszonyt, melyben egyik szó a másikkal társul. Ha költeményeinek fogalmazásait és végleges alakját összevetjük, lépten-nyomon észleljük, hogy a változtatás igen gyakran csupán

¹ Ezután összes műveit csak a kötet és a lap számával idézem; Figy. = Szépirodalmi Figyelő; K. = Koszorú.

a jóhangzás minél nagyobb tökéletessége végett történt. Birálatai, szerkesztői megjegyzései teli vannak ilyes természetű megjegyzésekkel. A jó- és széphangzást a költői előadás olyan fontos elemének tartja, hogy még a nyelvtan jármát is szívesen levetné érte és szeretné, ha valaki a magyar euphonia elméletét kidolgozná, hogy a költő nyelvtani botlás vádja nélkül mellőzhetné a szabályszerű, de rosszhangzású alakokat (X. 100). Hogy mennyire mestere a hangutánzásnak és hangfestésnek, bizonyítják iskolai stilsztikáink, melyek példáik javát Aranyból idézik.

Erős zenei érzéke vezeti a vers legzeneibb elemének, a *rímnek* gyakorlati alkalmazásában és elméleti fejtegetésében. Kétségtelen, hogy a veleszületett készséget erősen fejlesztette Debreczen, mely különösen a XIX. század elején a legjobb rimelőkkel dicsekedett. Nemcsak nagy költője, Csokonai hatott rá, hanem a kisebbek is, kiknek kezében a verselés a legkörnyöfontabb mesterkedésig és játékig fejlett, vagy mondjuk fajult: az egy hangon verselők, a leoninisták, a rakott rimek művelői mind nyomot hagynak Arany verskezelésében. Ő maga is sohasem idegenkedett a vers és a rím játékaitól, főleg tréfás költeményeiben; de a komolyakban is nem egyszer meglepő hatásokat ér el vele.

Mindebben zenei hallása irányítja. Bár ő magamagát a zenében is csak „dilettánsnak” mondja:

Elpöngeté a zongorát, gitárt,
A hangjegyet lassacsán elbetűzte,
Hallása jó volt és ütemre járt...

(*Bol. Ist.* II. 55.)

de hisz ez az, a mi a jó zenészt teszi.

A zene végig kíséri egész életén: a kis diákok énekkarából kívágódik átható „discántja”; vándorszínész idején „mint primo basso” nyeli a szót kottából; a nagykőrösi barátságos összejöveteleken a komoly szót és vidám tréfát régi nóták dalolása váltja fel; az élet alkonyán pedig „az öreg úr” előveszi „tamburáját” és „maga számára és lopva zenél csak”. Költeményeiben nagyon szereti a zenét, zenészeket s velük a tánczot is bemutatni. Hasonlatait is szívesen veszi a hangok birodalmából. Prózai munkáiban is akárhányszor zenei képekkel szeret magyarázni. A nem eléggé gyakorlott költőnek azt kívánja, hogy hegedűje „minél ritkábban adjon hamis hangot”. Egy hajszálnyival feljebb vagy lejjebb fogni, az sem mindegy e kényes hangszeren. Pedig a hang tisztasága még csak alsóbbrendű kellék: azon felül következik a dallam és harmonia egysége, változata, a kifejezés ereje és mind az, a mi „istenek közé ragad” (Ö. M. X. 89). — A lyrát elméletileg a zenéhez legközelebb állónak vallja; ritka önmegfigyeléssel saját költői gyakorlatát, lyrai

költeményeinek keletkezését is zenével magyarázza: „Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna, úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogalmazásakor is, az első, még homályos eszme felközlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathiánál fogva, éppen a szülemelő eszméhez társult, illet és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a fölvetett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt“ (Ö. M. XII., 149). De aztán viszont is, idegen költemény olvasása közben keresi a dallamot, melyre a vers legjobban illik. Például Béranger költeményeiről mondja: „megszoktuk e chansonokat egy-egy nem ismert, de lelkünkben zengő melodiára olvasni“ (Figy. I., 206).

Aranynak ez az erős és mély zenei érzéke legnagyobb diadalát éppen ezért a vers *rhythmusos* felépítésében üli. Soha nem sejtett szépségeket varázsol elő az ősi magyar hangsúlyos versből. A mint a népnek és a régiségnek darabos nyelve benne művészi nemesül, úgy a népies és régi verselés is remekké virágzik ki kobzán. De épp oly könnyedén bánik az idegenből került időmértékes prosodiával is. Annyira kezeügyében van a forma, annyira korlátlan mestere, hogy akárhányszor a készen talált képleteket széttördeli, az iskolásan szigorú mértéket megzavarja, mint a zeneköltők nagyjai, kik a harmoniába disharmoniát, a consonantiába dissonantiát vetnek, ha ihletük úgy követeli. Egy-egy költeményen belül gyakran „felváltja a hangot“; a *Tetemrehívás* lejtő dactylusait a feldúlt lelkű Abigél tánczának és énekének szökő anapaestusai követik; *A rodostói temető* feljáró kísérteteinek minden fordulója más-más verselésű; *Toldi szerelme* epikus tizenkettősét, majd *Győri Jakab* furfangos történetének tizenhatosai, majd *Endre királyfi* balladájának lyrikus tizenkettősei, *Zách Klára* szomorú történetének borús népdal-formája szakítja meg. Sőt megteszi azt is, hogy összeköti, egyesíti a két prosodiát s mint a hegedűművész két húron játszik. *Buda halálának*, *Csaba Előhangjának* kristálytiszt magyar hangsúlyos rhythmusát gyönyörűen kíséri a choriambusok lebegése; néha-néha ők veszik át a főszólamot, mint mikor a vonós karban a gordonkán bűg fel a dallam, az első hegedű pedig hángfogóval tompítva követi a melodia fordulatait:

Ébredj deli hajnal, te rózsaszínű!
Már lengeti leblét hús reggeli szellő;

Ébredj puha fészkek melegén, pacsirta!
Már tetszik az égen hajnal elő-pirja.

A nyelv zeneiségéhez tartozik még az a mód is, a hogyan Arany a *hangsúlylyal* és a *szórenddel* bánt, mivel ez az élő beszédben a hanglejtésnek, tehát a szavak zenei magasságának és erejének hullámmozgásában nyilvánul. A mi szórendbeli finomság a magyar nyelvben: a régiben s az újban, a népiben s az irodalmiban nyilván vagy rejtve leledzik, az mind megtalálható Arany költeményeiben. Szinte azt hihetnők, hogy neki valamilyen kényes ötvösmérlegje volt, a melyen a szavak súlyát szemernyi pontossáig lemérte: úgy rakja el szavait a mondatban. Minden szó azon a helyen van, a hol a művészi hatás, az értelem árnyalata, az érzelem foka legjobban kívánja. Fokozza ezt még az írásban az ő véghetetlenül gondos központosítása: minden vesszőnek, minden pontnak, minden vonásának megvan a maga jelentősége; s ha a sorrend nem volna eléggé kifejező, úgy gonddal aláhúzza, dőlten szedeti a szavakat, jelezve, hogy nem közönséges értelemben, hanem valamely sajátos czéllal használja, hogy külön súly van rajtuk, mint mikor a zeneszerző a kották alá és fölé rakja az előadást, kifejezést vezető jelzéseket.

A milyen tökéletes Arany nyelvi művészetének akustikája, olyan tökéletes *optikája* is; azaz a nyelvnek nemcsak zenei sajátosságait aknázza ki művészi módon, hanem azokat is, melyek látásunkat, szemléletünket, képzeletünket ingerlik. Epikus költeményeinek eseményeit elbeszéli, de ezenfelül láttatja is velünk: személyei alakjuk teljességében és testiségében képzeletünk előtt teremnek, mozognak, járnak-kelnek, élnek; a szintér, a cselekvések helye, a vidék természeti szépségeivel, a város, a falu, az épületek, termek, szobák olyanok, mintha testi szemünkkel látnók őket.

Ez az erős optikai hatás Aranynak éles megfigyeléséből következik. Meglátta a külvilág tárgyait egész teljességükben, de apró részleteiben is; elemezte őket az utolsó parányig és ismét összefoglalta e részeket szerves egésszé. Ez az elemző és összefoglaló, a bonczoló és egybeszerkesztő képesség jellemző sajátossága neki; forrása a megfigyelés élessége, mely a természettudós megfigyelésének pontosságával és szabatosságával vetekszik. Egyik bírálatában kifogása van egy versnek következő sora ellen: „Szembe távol erdő, mező kéklik. Hogy az erdő és hegy (az utóbbi akkor is, ha mező van rajta csupán) bizonyos távolságra kék színt mutat, azt vizsgáló is tapasztalta: de nem merné állítani: helyes-e így mondani általában: kéklik a *mező*. Sík földön ez nem látható, hegyi perspektíva pedig

talán nem jön a *mező* elnevezés alá oly távolságból, mikor zöld színe már kékre változott“ (X. 83). Íme valóságos physikai előadás a színek távlati elváltozásáról, melynek igazságát még a költőnek sem szabad megmásítania, ha a valóságosság hatását akarja kelteni. Aranynak e kritikai megjegyzésére vegyünk, mintegy ellenpróbául, egy leírást saját műveiből. Keresve sem találhatnánk jobbat a *Pusztai est*-nél a Bolond Istók I. énekében (100—106. versszak), mely minden ízében a vonal- és szintárvlat minden törvényével megegyezik:

Folyam mentében itt-amott egyes
Vén fűz sötétlő körrajza veté
A sík lapályra hosszú és hegyes
Árnyát, minő torony-épületé.
Így a világost az árnyék vegyes
Rónája változtatva követé;
Kék, hol nem éri nap, hol éri, sárgul
A gyep, s homályos fényt kap a sugártul.

Mikor 1856-ban e sorokat írta, a tájképfestés általában még műteremművészet volt, mely czeruzavázlatait otthon, a szobában festette meg szóbeli feljegyzések segítségével; Barbizon apostolait, a kik a szabad ég alatt mertek közvetlen szemlélet után színt színre rakni, akkor még alig ismerték, vagy lemosolyogták; a *plein-air* és *impressionismus* ismeretlen jelszavak voltak. Arany pedig, a való látszatától kényszerítve, le merte írni, hogy az alkonyati aransárga napfény mellett az árnyéknak kiegészítő kéknek kell lennie. Ez csak egyetlenegy példa a sok közül, hogy Arany megfigyelése milyen pontos, képei mennyire igazak. Ez pedig nem csupán a színekre nézve áll, hanem a vonalakra, térbeli alakokra, a szemlélet egészére is. Ő törvényének vallja, hogy „csak olyat szabad írni, mit el is lehet képzelni“ (Figy. I., 214); hogy a mit a költő leír, elbeszél, azt meg is lehessen festeni (Figy. I., 197); a rajz igazsága vagy hamissága dönt a művészi hatásban (X., 73—75); mindig végzetes hiba, ha „vagy nincs igazság a képben, vagy a kép nem illik a tárgyra“ (X., 67). Innen van képeinek, leírásainak, jeleneteinek megkapó hűsége, szemléletessége, úgy hogy soha el nem múló állandósággal vésődnek emlékezetünkbe. Innen van, hogy olyan, vele egyívású művész, mint Zichy Mihály, a balladák szövegétől ihletve, gazdagon ontja mesteri sorozatát a rajzoknak, melyek láttára örömmel kiáltunk fel: „Ez az, úgy történt, ilyenek látom én is, másként nem is képzelhető.“ E valóságosság jellemzi Aranyt ott is, a hol a kép csak stilisztikai dísz: a metaphorák sokszerű és tarka használatában, a jelzők találó, sőt mondhatnám szükségszerű alkalmazásában, midőn gyakran egy szemernyivel több vagy kevesebb veszélyez-

tetheti a hatást. Ezekben Arany költői gyakorlata soha nem jár iskolába a könyvekhez, az irodalomnak századokon át megmerevedett és színevesztett hagyományaihoz, hanem csupán az ősi és egyetlen mesterhez: a valósághoz. Ez az, a mit Petőfinek lelke a magáéval azonosnak megérez benne, midőn kérdi tőle:

Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
 Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted.
 Az iskolákban nem tanulni, hiába,
 Ilyet... a természet tanított tégedet.

Arany azonban nemcsak a nyelv rendes művészi eszközeivel él, hanem felhasználja azokat is, a melyeket a legtöbb költő szinte nem is tart méltóknak arra, hogy észrevegye őket. A mint költői tárgyaiban egyazon gonddal és szeretettel öleli fel a nagyot és kicsinyt, a súlyosat és könnyűt, mint Eteléről mondja: „Nincs dolog öneki, hogy kicsibe venné“ (B. H. VIII., 18), úgy a kifejezés eszközeiben is fel tud használni mindent, bármily értéktelennek lássék is. Humoros, satirikus, tréfás versei telidesteli vannak a legbobóbb *szójátékokkal*; barátaival, különösen Petőfi-val való levelezése valóságos tárháza a nyelv geniusa e kitagadott gyermekeinek. Mint tanár a diákok helyesírási, nyelvtani és stilisztikai botlásait, — mint szerkesztő az üzenetekben a beküldött költői szárnypróbálgatások esetlenségeit, — a tudományos folyóiratok lapjainak szélén a tudósoknak neki nem tetsző elméleteit és állításait, betegségében a maga testi baját és szenvedéseit kifogyhatatlan leleménnyel, pompás ötletekkel, szomorkás-víg humorral kifigurázza, neveti, megkönyyezi. Jellemzően alkalmazza a *nyelv furcsaságait* költeményeiben: a parasztlakodalom vőfélyének habarék beszédét Etelé idétlen törpéjének szájára adja (B. H. X., 98); Jóka, mint orvos, madárnyelven beszél az ördöggel; a cigányok keserve a nagyidai nótában tör ki. De komoly műveiben is akárhányszor egy-egy szójáték élesen rávilágít valamely rejtett érzélásra. Mikor Endre királyfi kulcsos Averszához közelít, Johanna álnok kétszínűséggel kérdi:

„Édes uram, most is ott legyen a *háló*?“
 Veti azt Endrének a sok lesben álló...

(T. Sz. VIII. 66.)

Vagy midőn Detre szász alattomos szóval szítja Krimhilda féltékenységet:

Mert avval a kézzel könnyű lesz ölelned
 A királyt, ha majdan nyugszol teste mellett;
Ölelnéd... előlnéd... mit mondok? — Valóban
 Kevés a különbség ebben a két szóban.

(Csaba, 1. dolog. II.)

Rejtett értelmű, burkolt jelentésű fordulatokkal léptenyomón találkozunk Arany költeményeiben, különösen az ötvenes évekből valóokban, mikor a szabad szó tiltva volt s a hatalom előtt álarczot kellett öltenie a költészetnek.

E néhány utalásból is nyilvánvaló, mennyire *egyetemes* Arany nyelv-művészete; egyetemes, mivel a nyelvnek, mint a költészet kifejező anyagának, mindennemű sajátosságát a legapróbb részletig ismeri és teljesen ki is aknázza.

Van azonban Arany művészetének ezenfelül is még egy jelessége, mely nem sok költőben lelhető fel, és pedig a külső kifejezésnek teljes simulása a tartalomhoz. Valamint a zeneköltő változtatja a hangnemet, a hangszerek minőségét és számát, úgy Arany is annyiféle nyelven ír, a hány a tárgy, a tartalom, a hangulat, a helyzet. Míg Vörösmarty személyei mind egyféle ruhát: ünnepi köntöst viselnek; egyféle nyelven: magának a költőnek fenséges nyelvén beszélnek, addig Arany alakjai annyi-féleképen szólnak, a hányan vannak, a mint jellemük, pillanatnyi hangulatuk, körülményeik magukkal hozzák. Így változik minden költeményben magának az elbeszélésnek is a színe, jelleme: az *Elveszett alkotmány* bizarr olla potridája és *Toldi* kristálytisztaság egyszerűsége; *Katalin* izgatott nyugtalansága és *Buda halálá-*nak ódon zamatja; *Rózsa és Ipolya* naiv átlátszósága és a balladák sejtelmes félhomálya, mintha nem egy írónak tollából eredtek volna. Hosszabb műveibe Arany nagyon szeret mintegy más hangnemben írt betéteket szőni, melyek formájukkal, hangulatukkal elütnek a költemény egészétől. Egy-egy dalt, önálló legendát, balladát énekeltet valamelyik személyével, vagy maga csap át más versbe: „De lankad a húr, váltsuk fel a hangot“ (T. Sz. VI., 23). — „Más húr, más hang“, üzeni Arany egy ballada-költőnek (Figy. I., 672), a kinek kísérletei mind azon húron pendülnek. S ha végigfutunk az ő művein, valóban azt látjuk, hogy nincs két költeménye, a mely ugyanazon a hangon szólna. Tárgyi gazdagságával teljesen egyezik alakí, kifejezésbeli, nyelvi gazdagságának kimeríthetetlensége.

Felvethetnők azt a kérdést: mennyi része van Arany művészetében az öntudatlan, veleszületett *művészi ösztönnek* és mennyi a *tudatos tanulmánynak*. Az bizonyos, hogy kevés költőnk van, a ki tudományosan annyira foglalkozott volna a nyelvvel, mint Arany. Ebben előtte csak Csokonai, Vörösmarty és Czuczor említhető, utána senki. A szakembernek élesen bonczoló elméjével hatol bele a nyelvi jelenségek titkaiba, fűrkészi a rhythmus és rím törvényeit, úgy hogy e téren tett kutatásainak eredményei igen tisztas, sok tekintetben első helyet biztosítanak neki a tudomány birodalmában. Ha még hozzávesszük szerte elszórt megjegyzéseit a nyelvvel való művészi bánásról, a magyar

nyelvnek valóságos „ornata syntaxis“-át kapjuk, melynek hiányát ő maga annyiszor fájtalta. A tanulást, a gyakorlást, a nyelvnek, mint a művészet kifejező anyagának alapos kiismerését minduntalan lelkére kőti az ifjabb költőnemzedéknek, mert „a nyelv olyan fuvola, melyen Polonius sem tud játszani, ha nem gyakorolta“, mondja *Hamlet* híres sípjára czélozva (III. felv. 2. jel.: *Koszorú* 1865, 408. l.); a nyelvnek teljesen hatalmában kell lennie a költőnek: „nincs lehangolóbb, mint érezni, hogy a művész (bármily csekélységben) korlátoztatik eszközei által. A költő ecsetje, vésűje a nyelv: bosszant, ha nem úgy fog, mint ő akarja“ (X., 73). Idézi Byron szavait a nyelv technikájára: „rossz kézműves az, a ki szerszámaival összevész“. A műgond, a horatiusi szabatosság a formában sok fáradsággal jár, ámde ez „olyan fáradság, a mi játéknak tetszik“ (*Koszorú* 1863, I., 96. l.). Itt válik el a mesterség a művészetől. Hisz a jó verselést, a kifogástalan nyelvi helyességet el lehet sajátítani gonddal, szorgalommal, kitartással; de ez még nem művészet, mert megérzik rajta a fáradság verejtéke, nem lesz meg az igazi költőt bélyegző könnyűség. Vagy esetleg szert tesz bizonyos könnyűségekre, de „a lángelme biztossága, mélysége nélkül“ (X., 98). Amaz isteni szikra nélkül, mely alkot és teremt az ihlet magasztos és öntudatlan pillanatában, mely áttörve a régi korlátokat, önmagából és önmagáért teremt új szabályokat, e nélkül nincs művészet. A lángelme az a tényező, mely a nagy művészi alkotások egyenletében mindig ismeretlen és meghatározhatatlan marad, melyet az emberi fürkésző értelem soha meg nem fejthet.

Az alkotó művészek közül kevés az, a kinek megvan az a ritka tehetsége, hogy önmagát megfigyelje, hogy bár csak valamennyire is számot tudjon adni arról a titokzatos folyamatról, mely benne végbe megy. Ez megint az az egészen különös adománya az égnek, mely nálunk Aranyon kívül talán csak Csokonainak jutott nagyobb osztályrészül. A világirodalomban pedig Aranyt közvetlenül Goethe mellé merem állítani, annyi benne a szinte természettudományos tárgyilagosság, az elemzés biztossága, az önmegfigyelés ritka tehetsége, hogy általa mély bepillantást vethetünk a művészi lélek bonyolódott szövevényébe. Ezt a tudatosságot, a gondos tanulmányt, a teremtő képzelet rovására nem egy ízben szemére is vetették Aranyinak (*Koszorú*, 1865, 97—98), de igaztalanul, mert a külső forma mestéri tökéletessége gyakran elfogulttá tette az ilyen ítéletet a tartalomnak mélysége és költőisége iránt. Különben is, valahányszor a költő és a tudós egymással szembe kerül, Arany mindig a költő pártján van s hol komolyan, hol pedig nem minden jószágos mosoly nélkül, visszautasítja a tudósok támadásait és

törekvéseit. Egy vigjátékról szóló bírálatában fejezi ki ezt legélesebben: „alig van két egymástól különbözőbb lelki tehetség, mint a képzelet látnoki tehetsége s a tudós higgadt, illusiókon meg nem nyugvó elemző tehetsége. A két tulajdon egyesülhet egy-egy emberben, kinél a lélek minden tehetsége, a mellett, hogy harmoniában van, egy-egy ága külön is a fejlődés magas fokán áll, de ez ritkaság, a talentumok legnagyobb része egyoldalú“ (*Figy.*, I., 646). A tudós és a költő ellentétét pompás hasonlatban mutatja be a sokszor idézett *Aisthesis* (megérezés) című költeményében, a hol a nyelvének finom és természetes izlésében bizó, ravasz borkupecz ő maga, a laboratoriumában mesterséges bort kotyvasztó vegyész, a mindent megmagyarázó tudós:

A nyelvnek is törvényeit:
Széppé, jóvá mi teszi:
Nyelvész urak jobban „tudják“,
A költő jobban „érzi“.

Hiszen „a lángész, midőn ír, nem ügyel apróságokra, mégis jól jön neki minden“ (X., 76), a merészség, hogy a szabályokat áthágja és „új, azokatlan, mégis talpraeső“ fordulatokat teremtsen, az ő szabadsága, kiváltsága és érdeme, mely olyan, „mint discord hangfogás“, mely „emeli a harmoniát“ (X., 95). Művészetében erős segítője Aranyinak az ő nagy tudása; biztosságot, szilárdságot ad munkásságának; igazi forrása azonban a meghatározatlan, megfoghatatlan ösztön, melyet semmi tanulás, semmi tudomány nem pótol, mely a lángészt azzá teszi, a mi.

Nyelvművészeink sorában időrend szerint az utolsó; rangban és értékben azonban kétségtelenül a legelső. Igaz ugyan, hogy késői fellépte sok könnyebbséget szerez neki. Elődei már előkészítették a talajt: feltörték, bevetették s ő gazdagon arathatott a bő termésből. Gyöngyösi István az első, kinek műveiben a magyar nyelv költői szépséggel jelentkezik; a deákos költők beletörrik nyelvünket az időmértékes verselés szigorú, classikus formáiba, terjengősség helyébe tömörséget, erőtlenség helyébe férfias erőt tesznek; a magyaros írók tárják fel először a népnyelv gazdagságát s kevés izléssel ugyan, de pazar kézzel szórják a költői előadásba; a debreczeniek a verselés és rimelés fogásait gyakorolják; Kazinczy és köre izléssel és műgonddal csiszolja le elődei érdességét, lágy hangnemekre tompítja rikoltó érdességüket; majd Vörösmarty nyelvében egyesül minden gazdagság és pompa, szín és fény; a népies nemzeti írók s a népköltési gyűjtemények friss üdéséget és természetességet visznek a műköltészetbe... mindezt Arany már készen találta és sajátjává tette. Emerson mondja, hogy „a legnagyobb lángész a legtöbbel

tartozik másoknak“ (Shakespeare); ebben az értelemben Arany is legtöbbször tartozik másoknak, de egyszersmind lángész is, mert nemcsak elsajátította elődei hagyományait, hanem a mi náluk külön-külön és részenként kifejtett, azt a maga művészetében egyesítette, összeforrasztotta és olyan magasságra fokozta, a melyet szellemi életünk úttörői, sőt kevéssel előtte élt nagy munkásai is álmukban sem mertek volna elképzelni.

Az elődök művészetébe beleolvasztotta a népnyelv minden elemét, belevonta a költészetbe a magyar nyelv egészét, egyetemesen költőivé tette. Nincsen nyelvünknek olyan nyilvánvaló szépsége, nincsen az a rejtett varázsa, melyet művészetének eszközévé ne tett volna, ez az a bűbáj, mely alól senki ki nem vonhatja magát. Ez éppen nyelvi jelentősége: Arany a XIX. század magyar nyelvének *legeggyetemesebb művésze*, benne nyilvánul meg legteljesebben a magyar nyelv geniusa.

Egy elfeledett regényről.

(Petrichevich-Horváth Lázár „Az elbujdosott“ című regénye. Részlet *Ferenczi Zoltán* r. t. székfoglaló értekezéséből.)

T. Osztály! Midőn e helyen, mint r. t. először megjelenek, első szavam a meleg köszöneté és háláé azért az engem megtisztelő kitérítésért, hogy a t. Osztály az Akadémia r. tagjai közé megválasztott s ezzel alkalmat adott, hogy az Akadémia összes ülése a választást jóváhagyja. Természetesen, nem tehetek nagy ígéreteket és nemes fogadkozásokat. Ezek az én koromban már dicsekvésszámba mennének; de azt ígérem, hogy erőmhöz mérve mindent megpróbálok, mi a r. tagsággal járó kötelességeket teszi, arra nézve, hogy osztályunk érdekeit és javát s ezzel Akadémiánk ügyét is szolgáljam, s így legalább csekély arányban viszonzozzam azt a diszt és kitérítést, mely hazánk első tudományos intézetének választásával rám esett, a szerény munkásra, a több jóakarattal, mint eredménynyel munkálóra. Egyben legyen szabad a t. Osztályt arra kérnem, hogy fogadja el e felolvasást székfoglalóul. Ez ugyan eredetileg nem e célra, hanem egyszerű felolvasásnak készült s korábbra is volt tervezve. Közbejövén azonban a választás e megtisztelő körülménye, legtermészetesebbnek látszik ez a megoldás, melylyel egyszersmind a körülmények találkozása következtében abban a szerencsében részesülök, hogy gyorsan van alkalmam köszönetemet a legtermészetesebb módon kifejezni.

Ezzel értekezésem tárgyára térek át.

I.

Az 1836-ik évet bátran nevezhetjük a magyar regényirodalom születése s így nagy esztendejének. Ebben az évben ugyanis négy olyan magyar regény jelent meg, melyek számot tennének bármely következő év regényei között akár máig is. Ez a négy regény, megjelenésük időrendjében a következő: *Szirmay Ilona* Gaal Józseftől (1836 jún. 9), *Abafi és Zólyomi Jósika* Miklóstól (1836 aug. 4), *Az elbujdosott vagy Egy tél a fővárosban* (1836 aug.), körülbelül Jósika regényeivel egy időben.¹ A három első regény első sorban Scott-Walter és a német romantikusok hatása alatt áll. *Abafiról* és *Szirmay Ilonáról*, kivált Scott hatását mutatva ki rajtuk, másokon kívül magam is bőven irtam pár évvel ezelőtt *A százéves Waverley cz.* értékezésében. Most *Az elbujdosott*ról lesz szó, mely egyenesen és jóformán kizárólag Bulwert veszi mintául.

Ez az utóbbi az az elfeledett regény, melyről szólni kívánok annál inkább, mert már kora ifjúságom óta mindig részletesen ismerttettem egyetemi előadásaimban, midőn e kor regényirodalmát tárgyaltam s már akkor szándékom volt e művet nyilvánosan is kiemelni a homályból. Ezt az elhatározásomat későn váltom be; de mindenesetre még a maga idején. Csoda, hogy több mint harmincz év után még mindig tehetem ezt s hogy meg nem előztek, a mi majdnem érthetetlen; mert először ez volt az első valódi magyar társadalmi regény, másodszor ez vezette be Bulwert

¹ Ugyanez évben jelent meg 1836 május 21-ikére egy fordított elbeszélés-gyűjtemény, mely szintén a legjobb minden megelőzői közt: *Pillangó*. Külföldi válogatott elbeszélések zsebkönyve. Kiadó Széplaki Erneszt. (Bajza József. Budán, A m. k. egyet. bet. 1836. 8r. IV, 236. lap.) Az előző szerint Bajza oly gyűjteményt akart adni, melyben az elbeszélések érdekes tárgyúak, a szív kára nélkül olvashatók, íróinknak példányul szolgálhatnak az előadásbeli terjengősség kikerülésére, a valódi élet festésére, érzélgés helyett érzések rajzára. Eddigi fordításaink kevés hasznót, de annál több kárt okoztak s legújabb időkig sem szabadulhattunk meg a Lafontaine- és Kotzebue-féle érzelgestől és erkölcselenségtől. Ha a németeknél nem akarunk messzibb menni, legalább ne a legrosszabbakat s az ott már méltán elfelejtetteket fordítsuk. Ehhez képest a kötet fordításokat ad Washington Irving (kettő), Scott, Goethe, Head Richard, Bulwer műveiből és hármát névtelenül, összesen kilencz elbeszélést, túlnyomóan angol írótól. A kiválasztás valóban jó s Bajza hihetőleg folytatta volna; de Jósika egymást követő regényei feleslegessé tették. E gyűjteményről, mint fordításról, itt nem lehet most szó; de ez is főlemlítendő, mint e fontos év terméke. (L. *Gemeinnützige Blätter*. 1836. XLI. sz. és Szon-tagh Páltól Tornay álnév alatt *Figyelmező*. 1837. 180. lap helyesen méltányolva.) Egészen azonban a fordítások nyelve nem méltó Bajza gondosabb művei nyelvéhez.

a magyar irodalomba, ki utóbb Keményre is jelentékeny hatást tett s már csak ezért is egész figyelmünkre méltó.

Másik okom, a miért e műve kapcsán Horváthról szólni kívánok, az, hogy Akadémiáknak, még pedig éppen osztályunknak levelező tagja volt 1844 decz. 24-ikétől s minthogy 1851 febr. 5-én Bécsben oly időben halt meg, midőn Akadémiánk nem működhetett, róla tehát emlékbeszédet nem tartottak. A korabeli lapok is hidegen emlékeztek meg róla halálakor s Akadémiánk csak egy rövid életrajzot adott róla az 1863-iki *Almanach*-ban. Pedig méltó lett volna bővebb megemlékezésre is, mert hiszen munkái, melyekért Akadémiánk tagja lett, 1842/43-ban kilencz kötetben jelentek meg (a VIII. kötet nem jelent meg) s ő volt Byron megismertetője nálunk, ő volt e nagy költő első, nagyarányú fordítója és életírója említett művei három első kötetében. Vannak másnemű irodalmi érdemei is, de ezeket most nem említem. Ifjúkora óta szenvedélyes Széchenyiánus volt s mint ilyen, éppen úgy mint mestere, meg volt róla győződve, hogy a magyar arisztokrátiának különös kötelessége és feladata nemzetünk politikai, gazdasági és szellemi átalakítása. Kivált Széchenyi példája lelkesítette az írói pályára is és talán Széchenyi előszeretetében Byron iránt megtaláljuk annak is magyarázatát, hogy miért szentelte élete jó részét e nagy költő megismertetésére. Itt tárgyalandó művének több helye tanuságot tesz róla, hogy mily mélyen szerette az irodalmat s mily szenvedélyes vágya volt magyar íróvá lenni. Ezért szegődött neveltetéséhez és az erdélyi arisztokratia hagyományaihoz híven az irodalomhoz, mint sok más arisztokratánk abban a korban, kiknek nemzeti irodalmunk annyit köszönhet s így ő azok közé tartozik, kik az irodalmat a felsőbb körökben terjesztették, miáltal e kör megmagyarosodásában jelentékeny tényező lett. És ha ebben nem a kor demokratikus hajlamainak megfelelően járt el, ha a kor jelszavát, a nép-nemzeti irányt nem értette meg, ezen, állásánál fogva, ma nem lehet csodálkoznunk és sokkal természetesebb, ha megértjük, mintha bíráljuk érte, midőn az azóta eltelt idő az akkori ellentéteket úgyis eltörölte. Így eltörölte azt is, hogy egyike volt Petőfi és iránya legnagyobb ellenségeinek, a mi természetesen foly az előbbiekből; de ez az ellenségeskedés volt egyszersmind első oka, mely engem az ő megismerésére mintegy felhívott.

De erről most elég; mert különben is szándékom nem az ő egész működéséről, hanem csak a fentebb említett művéről szólni és ezzel kapcsolatban egy pár általános és különös szempontot s eredményt kiemelni; mert máskülönben könnyen úgy tünnek fel, hogy talán a kérdés nem elég érdemes ily tárgyalásra. Ne feledjük azonban azt sem, hogy régibb irodalmunknak több irányban való szegénysége, így kivált a regényben vagy általában a szépprózai

elbeszélésben és drámában, a korábbi időkből sok oly mű részletebb tárgyalását is megokolttá teszi, melyeket nagyobb és szerencsésebb irodalmak méltán mellőzhetnének.

Itt mindjárt egy nevezetes nézőpont ajánkozik. Tudjuk, hogy regényirodalmunk a XVIII. század 70-es évei óta folyton küzdött 1836-ig azzal, hogy méltóképp megszülessék. Kármánnal majdnem el is éri e czélt; de kora halála mindent meggátol. Azonban egy-egy gyöngé fordított vagy átdolgozott, itt-ott eredeti mű is nagy és terjedt hatást mutat, mint Dugonics, Kazinczy, Mészáros Ignác regényei, később Pálffy Sámuel *Erbüja*, Náray Antal *Máré-vára*. Mindezek és az a csomó kisebb-nagyobb gyöngé szépirodalmi mű, melyek 1788—1836-ig megjelentek, eredetiek éppen úgy, mint fordítások, nagy befolyással voltak olvasóközönségünkre, mely külföldi műveket olvasni, a nyelvek nem ismerése miatt, nem tudott. Ezzel szemben előkelőink kizárólag idegen regényeket olvastak és a mieinket természetesen s nem is ok nélkül, lenézték. E regények, pár kivételével, mind német hatást mutatnak s ekkép az akkori divatos német sentimentalismus, tehát a másod- és harmadlagos Wertherismus hatása alatt állanak. Ezek pedig a szó teljes értelmében megmérgezték az egészséges és sentimentalismusra különben kevésbé hajló magyar női lelket. Az érzelgösség e divatában nem kis része van az ugyanez irányú hatása alatt állott Kisfaludy Sándornak is. Ugyane német hatás alatt állott mindaz, a mi szépirodalmi művekben történelmi akart lenni. Szertelen vár- és lovagtörténetek, a történelem minden fajta elferdítése, érzelmes, melodramatikus vagy rémes, erőszakos és borzalmas cselekvények kieszelése, átültetése és a német romantika gyártott eszközeinek alkalmazása szerepelnek mindvégig. Nálunk a történelemnek regényben való az az egészségesebb s korrajzszerű tanulmányokon alapuló felfogása, realisabb feldolgozása, melyet Scott Walter oly győzelmesen vitt be 1814 óta a regénybe, mintegy két évtizedig irodalmi hatás szempontjából teljesen ismeretlen maradt. Épp úgy ismeretlen maradt az életnek is az a realis felfogása, melyet Bulwer s még inkább Balzac, a világirodalom e legnagyobb regényírója, a modern regény alapjává tett.

De az a tér, melyet nálunk ez az akárminő regényirodalom 1788—1836-ig betölt, távolról sem jelentéktelen sem terjedelménél, sem e korra tett hatásánál fogva. Megállapíthatjuk abból is, hogy e korban a gyérszámú folyóiratokban több értekezés olvasható nálunk is a regény természetéről és a fejlődő lélekre tett rontó hatásáról s ezekben kivált a Kotzebue, Lafontaine és Claren érzelgős, de gyakran frivol, sőt erkölcstelen, a hasznossági morált tanító műveinek, továbbá a lovagregényeknek, vártörténeteknek minden valószínűséget lábbaltaposó ártalmas hatása a

thema. Ennek tulajdonítható, hogy Fáy András *Próbátétel a mai nevelés két legnevezetesebb hibáiról* czim alatt már 1816-ban egy könyvet írt, melynek fő tárgya az érzelmes nevelés rontó hatása az ifjúságra s ebben különösen a divatos regényirodalom végzetes befolyása. Ugyanez ellen írta utóbb *Érzélgés és világ folyása* (1824) czímű elbeszélését is. Főntebb említett művében szerinte a mai nevelés másik nagy hibája a tudományos oktatással való visszaélés; de ez most nem tartozik ide. Elég az, hogy mindkettő Fáynak kedvelt témája maradt s mindkettőre részletes fajképekben visszatér a *Bélteki-házban* is (1832). Ezek voltak előzményei annak, hogy Bajza szükségesnek tartotta egy, a Scott Walter modorában jól kezdett, de be nem fejezett regénypróba után (*Kámor*, az előbb, 1824-ben írt *Fekete lovag* még német hatás alatt áll), mely kézirati töredék maradt, megírni a regényirodalomról szóló értekezését, addig e nemben a legjobbat, melyben a regénytől jellemek rajzát kívánja s ujjal mutat rá a németből olvasott Scott-ra, mert ő, mint maga írja, angolul nem tudott. Ha ő regényét megírja és kiadja, Scott hatását s a magyar regény valódi megalapítását több évvel előbbre tehetnők. Eddigelé egészségesebb irányzatot csak Fáy és Kisfaludy Károly víg elbeszélései mutattak, kik azonban egészben szintén német hatás alatt állottak. Ezt kivált komoly elbeszéléseik mutatják s pl. Kisfaludynak e nemben egyetlen nagyobb műve, *Tihamér* (1824), teljesen a német lovag-romantika befolyása alatt áll. Ugyanily hatás alatt áll Vörösmarty egyetlen nagyobb elbeszélése, *Orlay* is (1837). Fáy pedig annyira Lafontaine hatása alatt írta a *Bélteki-házat*, hogy regényének egész beosztása, alakja, szerkezete betű szerint mutatja mintája befolyását, bárha tartalmában többnyire magyaros s amaz felett egészségesség és a szemlélet frissesége dolgában messze felül áll. A német regény hatása természetesen 1836 után is csak lassan szűnt meg. A főntebb említett érzelgős frivol regényeket még az én gyermekkoromban is olvasták. E mellett, hogy mást ne említsünk, Jósika nemcsak, mint Weber Artur mondja, *Zólyomijában*, hanem későbbi regényeiben is megőrizte a fiatal korában tanult német romantikai hatásokat, melyeket a francziák, mint Hugo és utódai, csak módosítottak és kiegészítettek.

II.

A közönség és az irodalom szempontjából nálunk a regényekben ez a szegénység rendkívül érezhető volt annál inkább, mert az irodalom egyéb ágaiban már elértük a kellő színvonalat. Szósz szerint mindenki várta az igazi regényírókat s tulajdonképen

Bajza értekezése is egy nagy biztatás akart lenni annak a sejtésnek kifejezésével, hogy némely jelek nálunk is a regényirodalom kezdetére mutatnak; mert mindenki tudta, hogy magyar olvasóközönséget nyerni s kivált a nőket meghódítani a magyar irodalomnak csak és kizárólag csak regénynyel lehet.

Ez ma is igaz. Innen a regénynek nagy művelődési és szociális jelentősége. Ennek a szószerinti sóvárgásnak számos adatait idézhetnők. Legyen elég egy pár. Csató Pál *Pillanat irodalmi állapotjára 1830-tól 1836-ig* cikkében (*Tudománytár.* 1836. IX. 187. l.) ezt írja: „De legfeltűnőbb s szépliteratúránk jelen állapotjára nézve talán legbélyegzőbb, noha szomorító az, hogy a kijelölt időszakban, s midőn a külföld ízlése a történeti művekben csaknem kirekesztőleg az *elbeszélési* nemhez fordult, s midőn náluk ezen ízlést vetélkedve, s úgy szólván egymást váltva, nevelik és táplálják a legjelesebb elmék, honunkban e nemből *Fáy* didaxisi bélyegű *Béltékylázán* s *Náraynak* érzelmű *Máré-várán* kívül éppen semmi tetemesb eredeti szülemény, sőt még jó fordítmányok sem jelentek meg; úgy hogy azt lehet mondanunk: a magyar új románliteratura (ellentétben az óval, melynek *Erbia* s *Máré-vára* lehetnek képviselői), az, melynek vezéréül addig is, míg utódi akadnak, mindenesetre *Fáyt*, a *Fris bokréta* és *Kedvesapongások* íróját kell ismernünk, mind e mai napig sem indult meg. Publicumunk azonban a külföld sympathiájában osztozik; journalistáink és zsebkönyvkiadóink el vannak akadva, s ha valahol, itt mindnyájan s mindennap érezzük a hiányt. Ezen adat, ítéletünk szerint, sokkal bizonyosb, sürgetőbb s mind nyelvünkre, mind talán literatúránk s társas állapotunk öszveségére nézve is sokkal bélyegzőbb, minthogy bővebb nyomozatokra s fontolgatásra nem bírja az elméket; s ha mi itt most e tárgyba nem ereszkedünk, egyedül azért tesszük azt, mivel ítéletet előzni nem akarunk s fentartjuk magunknak, ez iránti vélekedésünket bővebben kifejtenünk.“

Így Csató, ki azonban csillag alatt hozzászól: „Midőn ez iratott, akkor még sem báró Jósika Miklós *Abafi-háza*, sem Gaál *Szirmay Ilonája*, sem Széplaki Ernst *Pillangója*, sem Petrichevich Horváth Lázár *Elbujdosottja* nem jelentek meg. *Vajda* Bajza Aurorájában kiadott, keleti színű románjaival, melyek leginkább fájlaltatják velünk, hogy e jeles költői szellem a vásári munkák özönében csüggedez, saját helyet foglalnak el a magyar elbeszélési költészet Parnassusán, olyat, mely itt, hol inkább a nyugoti románliteratura nemeiről nagyon szó, nem érdekeltethetik“.

Ugyanígy gondolkozik a magyar eddigi regényről Szalay László is, ki a regényirodalomról 1836 júliusában négy levelet írt, melyek utolsójában röviden szól Jósika *Zólyomi* és *Abafi* regényeiről, az elsőről azt mondván, hogy „alig egy héti munkába

kerülhetett“ s jobban kiemelve elnagyolt nyelvezete mellett is Abaft, melyben jól rajzolt három női jellemet (Báthoryné, Margit, Gizella) s egy jól rajzolt férfi jellemet (Abaft) talál. Ő is az angol regényt ajánlja mintául, mely megtisztította ezt a műfajt a francia és német frivolságtól és érzelgéstől s végig tekintve az eddigi magyar regényirodalmon *Etelkán* kezdve, ezt az irodalmat nálunk költőietlennek s értéktelennek találja, kivételt csak a Kisfaludy Károly útmutatásai szerint és nyomán keletkezett elbeszélésekkel lesz.

Valóban mindaz, a mit itt-ott elszórva azon korbelleknél a regényirodalomról olvassunk, kettőben nyilatkozik: magyar számbavehető regény- és elbeszélő irodalom, ez „a hétköznapi poesis“, csaknem hiányzik és hogy mintául az angolok veendő, kivált Scott és Bulwer. Ha ily beállításban, e lelki szükség és vágyakozás kíséretében olvassuk, értjük meg igazán Szontagh Gusztáv (Tornay) felkiáltását a *Figyelmezőben*, ki Jósika *Abafijának* ismertetését e szókkal kezdi: „Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében elsörendű, legjobb, mióta e nyelv zengő, illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk“.

III.

Ezekhez képest az igazi magyar regényirodalom megindulása egyenesen azon fordult meg, hogy mikor fognak írónk a németek helyett az angolokhoz fordulni, tehát egyelőre nem a francziákhoz, mert már a XVII. század óta, de kivált a XIX. század elején a regényirodalom nagy föllendülése Angliában indult meg s győztesen vonult be a világirodalomba. És itt természetes, hogy nálunk e kezdeménynek Erdélyből, vagy közelebbről véve Kolozsvárról kellett kiindulni, a minthogy Erdélyben kezdődött, még a testőrirók fellépése előtt, a francziás irodalmi irány is, elsősorban fordításokkal. Még pedig e mozgalomnak is, mint amannak, főüri körökből kellett kiindulnia, mert a regény kezdet óta aristokratikus műfaj volt, felsőbb körök életéből merítve s aristokrata íróktól művelve. Az volt kezdetén s még sok ideig nálunk is, minek oka kézen fekvő s így felesleges itt rá kitérni.

A francziás irány e korábbi megindulásának oka pedig Erdélyben az volt, hogy ott a fejedelmek ideje óta nagyobb és természetesebb volt a külfölddel való érintkezés, már csak a protestáns iskolázás miatt is, mint a tulajdonképeni Magyarországon; viszont főüri körökben jóval nagyobb maradt s megállandósult az irodalom iránti érdeklődés, mely Magyarországon a XVII. századdal megszűnt. A magyarországi főurak Bécsbe mentek, az udvar körében éltek és elnémetesedtek; az erdélyiek külföldön utaztak, könyveket hoztak haza, melyeket olvastak,

fordítottak s még magyarabbak maradtak. Ez a nagyobbszabású érintkezés már Bethlen Gábor idejében megindul s végig vonul az egész XVII—XVIII. századon; de kivált Apafi idejétől első-sorban francziás lett. A franczia irodalom, éppen mint a franczia szakácsság, elterjed; a híres erdélyi konyha tulajdonképen nemzeti ízűvé átalakított franczia konyha. A franczia irodalom hatása alatt jönnek létre az erdélyi híres mémoires-ok s egyéb, gyakran csak kéziratban maradt munkák. E hatás az egész XVIII. századon is uralkodó maradt s így a germanisatio, mely Magyarországon annyira rombolt, Erdélyben semmi hatást nem tett. A franczia irodalom olvasása azonban nemcsak a mémoires-irodalomban jelentkezik, hanem fordításokban is és hogy ezek főúri körökből kerülnek ki, az természetes, mert főképen ők ismerték a nyelvet s e mellett jól tudtak magyarul. Ezért történhetett, hogy Erdélyből indultak ki az első szótári, grammatikai, nyelvészeti és a mi ezekkel, szintén franczia mintára, kapcsolatos, az első akadémiai mozgalmak is.

Természetesen nem lehet célunk irodalomtörténetet írni s azért csak egy pár tényre kívánunk hivatkozni. Erdélyben jelent meg először Bossuet egy műve magyarul, francziából fordít b. Dániel István, Dézsi Lázár György, id. Zágonyi Aranka György, b. Wesselényi Anna, Gyulakúti gr. Lázár János, ki utóbb *Florindájában* is (1766) egy franczia forrást használt fel (*Voyages historiques*. Brüsszel. 1707), b. Jorinczy. De Barcsai Ábrahám is már korábban írt verseket, hogysem a testőrök közé került, Báróczy is magával vitte a franczia nyelv ismeretét. Mikeszt szándékkal nem említem itt, mert külföldön működött s fordítása más szempont alá esik. Szilágyi Sándor azt írja, hogy a mik a magyar próza terén Erdély határain belül „a reformált papok is főrangúak által történtek, megelőzték a szépirodalmi magyar prózát, mely hogy végkép ki nem aludt azon korban, azoknak érdeme“. (*Erdély irodalomtörténete*. Bp. Sz. 1859. 37. l.) Így gr. Haller László lefordította Fenelon *Télémaqueját* (megjelent 1755, 1758, 1770, 1775), ugyanekkor lefordította Zalányi Péter felvinczi pap is, gr. Lázárnál nevelő, ugyanő lefordította Bidpai meséit és egy czegei társa Galland után Lokmann meséit még 1750—1753 közt; továbbá Tordai Sámuel Gellért *A svetiai Grófné G**né asszony életét*,¹ gr. Teleki Ádám Corneille *Cid-*

¹ Nb. itt ez is azért említendő, mert ez Richardson *Pamela* regényét követi (1746) s Németországban angol nyomon az első kísérlet a regénynek az irodalomban való meghonosítására. Ez volt, bár közvetve, nálunk is az angol regény első hatása, bár nem egészséges irányban. Korábban fordítva megjelent Kolozsvárt, 1772. 8r. 4, 282. l. Másodszor is lefordította Szilágyi S. I., megjelent Pozsony és Kassa, 1778. 8r. 350. l. („egy juhászjátékkal egyetemben“).

jét fordította, mely ugyan 1773-ban jelent meg, de korábban s függetlenül készült Bessenyeiék hatásától. Marmontel híres *Belizár*-ját már megjelenésekor (1767) szintén a testőríróktól függetlenül lefordította Zalányi Péter és legifjabb Vargyasi Dániel István, bárha amaz csak 1773-ban, emez 1776-ban jelent meg. Hasonlóképen körülbelül 50 évvel előbb fordította le b. Nalázi József D'Arnaud *gr. Comens* tragoediáját s utóbb *Euphemiát*, noha csak 1793-ban, illetőleg 1783-ban jelentek meg. És mondhatom, hogy nem egy francia szépirodalmi mű korábbi prózai fordítását láttam magam is Erdélyben kéziratban, melyek talán csak a mostoha idők miatt nem jelenhettek meg; de tanui az írói hajlamnak és irányzatnak, mely ott állandón megvolt.

Arról, a mi ott utóbb következett, most nincs miért szólnunk, mert az már mutatja a testőr-irodalom s kivált Báróczy hatását, bár őt el nem éri. Azonban Erdély állandón túlszárnyalta Magyarországot az irodalom, színészet s nyelv iránti lelkesedésben még jó ideig. Ezt ma az irodalomtörténet majdnem teljesen mellőzi; ezért kell ezt itt külön hangsúlyozni s ebben, mint meglátjuk, a legnagyobb tanura, Kazinczyra hivatkozhatni.

Látható ezekből, hogy tehát az, a mit *franciás irány*nak nevez irodalomtörténetünk, Erdélyben jóval előbb indult meg, mint azt a testőrírók és Bessenyei elkezdték; megindították pedig kivált Erdély előkelői. Erre a legjobb tanu Kazinczy Ferencz, kiről éppen nem lehet állítani, hogy Erdélyt s az erdélyieket szerette s szívesen dicsérte. Ő t. i. *Báróczy életében* azt írja, bár éppen nem ironia nélkül, hogy Erdély abban az időben (t. i. 1750 tájt) két nagy elsőséggel dicsekedhetett Magyarország felett: egyik, hogy a gazdag s gyakran nem gazdag ifjak is utazni küldettek; másik az, hogy ott a nemesség is, mely oly nagyszámú a magyarországihoz képest, még pedig „ifjak és öregek, férfiak, asszonyok és leánykák, örömet találtak, fényt kerestek és dicsőséget abban, ha neveik nyomtatott könyvek homloklapjaikon jelenhettek meg, azalatt míg nálunk a könyvesinálók, kivéve felette kevés eseteket, papokból, professorokból, és az ars nem áros salutaris doctoraiból állottanak. Ez a magában és kezdetben talán nevetséges, de a következésre nézve felette tiszteletes — düh Erdélyt még a fejedelmek ideje oltá foglalta el, kik nem a haza dolgainak hív és eszes folytatások, hanem a doctor Marcus Fridericus Wendelinus munkájának lefordítása által igyekeztek halhatatlanokká tenni magokat, s elérték, a mit nem kerestek.¹ Erdélyben így a jó fej neki bátorodott írni,

¹ Célzás arra, hogy Apaffi Mihály fejedelem lefordította ez író *A keresztyén isteni tudományról írott könyvei* című művét. (Kolozsvár, 1674.) Erre visszatér Kazinczy az *Erdélyi levelekben* is (XXI. lev.), még gúnyosabban és még megrovóbban.

írt, s a gyakorlás által gyarapította erejét s a példa új meg új írókat támaszta: nálunk a legjobb fők sem írtak, legalább nem nyomtattattak, mert rettegetek azon gyanutól, mintha magokat rendkívül való jelenésnek tartatni akarnák s munkálatlanul maradván, magok eltespedtek, literaturánk hajnala nem közeledett. — Ekképen állának dolgaink, a midőn a magyar ifjúság a testőrök seregében fellépe.“

Ez Kazinczynak meggyőződése volt, de valóban igaz is volt. Ezért lényegében, némileg szelidebb alakban, ismétli az *Erdélyi levelekben* is (1816. IV. levél), hol így ír: „Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literaturánk gyümölcsei annak felvirradásában itt termének és nem nálunk: nekünk, hogy a jobb ízlést s nyelvünk igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi, ha t. i. a számból Báróczyt és Baróti-Szabót, ezt a rómaiak, azt a francziák követésében kiveszem. Némely házak térfi- és leánygyermekai fordítgatának, nevelőiknek s szülőiknek felvigyázások alatt, s olykor ezeknek segédjökkel is, s atyáikat nem tartóztatá fonák szégyenlés a gyermeki próbát sajtó alá eresztteni“. Föl- említi a két *Belisar*-fordítást, Teleki Ádám *Cidjét*, gr. Teleki József elegiáját, Gyöngyösi rimes distichonait: „míg nálunk, mond, a szép nemében alig találtaték egy-két író, kit a nemzet ismerni akara. S az erdélyiek, hívek a szokáshoz, úgy hitték, még mindig van valamely hiánya nevelésöknek, ha gyermekeiket a külföldre ki nem küldik, a mit mi igen kis számban cselekvénk. Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatásul talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra“.

Mindehhez a XVIII. század végétől járult Erdélyben az angol nyelv és irodalom terjedtebb ismerete s így az sem véletlen, hogy az első magyar Shakespeare fordítási kísérlet, noha csak kéziratban, Erdélyből maradt ránk s így az sem, hogy Döbrentei Erdélyben tanulja meg annyira az angol nyelvet, hogy *Macbethet* 1812-re angolból fordítja le, mely sok ideig az első angolból fordított shakespearei színdarab. Az angol nyelv és irodalom e művelésének nagy erőt adott a huszas évek elején az, hogy ifj. b. Wesselényi Miklós megtanulván angolul, 1822 márczius 1-jétől szeptember 22-ig gr. Széchenyivel Angliában járt. Természetesen csodálatos dolgokat beszélhetett el erdélyi főúri körökben Anglia anyagi és szellemi fejlődéséről. Innen hozott négy shakespearei képet Döbrenteinek. Ehhez járult, hogy ezóta mind többen utaztak ki Angliába, továbbá hogy pár előbbkelő angol telepedett le Erdélyben s mások pedig Erdélyt beutázták s mintegy fölfedezték.¹

¹ Bővebben lásd Weber Arthur: *B. Jósika Miklós, Budapesti Szemle*. CLX. k.

Ez a magyarázata annak, hogy lord Byront, Walter Scottot, Bulwert s más, ma már kevésbbé ismert korabeli angol írókat is Erdélyben a XIX. század elején azonnal szélitiben olvasták és ismerték főrangú körökben s némely könyvtárban ott maig is láthatók.

Visszatérve oda, honnan kiindultunk, az elmondottakból természetesen következik az a két állításunk, hogy a magyar regényirodalom termékeny hatású megindulása egyfelől azon fordult meg, hogy mikor kezdenek íróink angol példányok után indulni s másodsor természetesen, hogy ily kiindulásnak az adott viszonyok közt Erdélyből, még pedig főrangú körökből s első-sorban Kolozsvárról kellett kiindulnia. Időrendben az első, ki ily törekvést mutat, Petrichevich Horváth Lázár, ki regénye megírásához 1832-ben fogott neki.

Erdély a speyeri szerződés után.

Részlet *Lukinich Imre* biz. tagnak 1917 május 4-én tartott előadásából.

Az 1556 márczius 8-án tartott szászsebesi országgyűlés azon határozata óta, melylyel Erdély rendei „a János király fiát“ „egyenlő akaratból“ „fejedelmül és királyul“ választották s neki hűséget fogadtak, Erdély közjogilag választófejedelemséggé alakult. Szulejman 1566-iki athnaméja a rendek ezen jogát a maga részéről is elismerte, a portának mindössze a megválasztott fejedelem megerősítésének jogát tartván fenn. Az 1567-iki (szeptember 8—17) gyulafehérvári országgyűlés éppen az athnaméra hivatkozva s arra való tekintetből, hogy „magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk keletkezhetnék, hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak“, a szabad fejedelemválasztás jogát törvénybe iktatta. A speyeri szerződés tehát, mely János Zsigmond magszakadása esetén Erdélyt, mint Magyarország „valódi és elválaszthatatlan“ tagját, a fejedelemválasztás jogának hallgatag mellőzésével Miksának és utódainak biztosította, ebből a szempontból Erdély alkotmányával s az athnamével ellentétbe jutott. „Ez okon lön, hogy megholt felesége az mondott végzéseket, római császárral ő felségével csináltattakat ez ország eleibe sohase terjesztette“ s így a speyeri egyezés tulajdonképen nem volt törvényerővel bíró államszerződés. A rendek különben is kétségtelennek tartották, hogy ezen szerződés gyakorlati érvényessége Erdély önálló állami életének végét jelentené, mert mint vajdaság Magyarország „valódi és elválaszthatatlan tagja“

lett volna ugyan, de csak tartományi jelleggel és önkormányzattal s nem választott fejedelemmel, hanem a királytól kinevezendő vajdával. A közfelfogás szerint azonban Erdély állami életének fejlődésével inkább egyezett azon kormányforma, melyet a rendek portai jóváhagyás mellett tudatosan fejlesztettek önálló fejedelemséggé s melynek további fennmaradását a porta 1571 április végén Erdélybe küldött fermánjával feltétlenül szükségesnek ítélte. Ez magyarázza meg a porta jelöltjének somlyai Báthory Istvánnak 1571 május 25-én „minden további vita és szó nélkül” fejedelemmé való választatását, a Miksától pártolt Békés Gáspárral szemben.

Báthorynak azonban a választás egyhangú lefolyásából nem volt szabad az uralkodó közfelfogás egységességére következtetnie. Erdély állami életében tényleg voltak ellentétes irányú hatalmi törekvések, melyek kiegyenlítése legfeljebb a közel jövőben volt várható. Erre nézve egyedül az a körülmény is bizonyosággal szolgálhatott, hogy Erdély és a Részek összes várai Miksa utasítása értelmében a János Zsigmond végrendeletének végrehajtására rendelt főurak, az ú. n. testamentumos urak kezében voltak, kik egyúttal a speyeri szerződés értelmi szerzőiként, tehát a Miksának kedvező politikai érdekek képviselőiként tekinthetők. Az ellentétek kiegyenlítésének eszközzésére volt hivatva a Báthory és a testamentumos- és tanácsurak közt létrejött azon titkos egyezség, melynek értelmében az új fejedelem Miksának is hűségesküket fogad, hittelt kötelezvéen magát arra, hogy Miksa kívánságára Erdélyt a várakkal együtt bármikor kész átengedni. A Miksának letett hűségeskü tehát lényegileg nem más, mint a speyeri egyezség gyakorlati megvalósítása. Erdély, jóllehet politikai jellege a porta és az ezen esküről tudomással nem bíró rendek előtt továbbra is fejedelemség, ezzel ténylegesen vajdasággá alakult; mert bár Miksa a választás pillanatában a rendek fejedelemválasztó joga ellen kétségeket nem is támasztott, Báthory megválasztatásának érvényességét csak a speyeri pontok alapján volt hajlandó a maga részéről elismerni, ennek pedig Báthory a hűségeskü letételével eleget látszott tenni. Az új fejedelem azonban így elérte azt, hogy a testamentumos urak átadták neki az erdélyi országos várakat s ezzel fejedelmi joghatósága szilárd alapokat nyert.

Ha Miksa kellő mérsékletet tanúsít s megelégszik azzal, hogy Báthory a speyeri szerződés érvényességét — legalább elvileg — elismerte, Erdély alárendelt viszonya a magyar királysághoz huzamosabb időre állandósult volna. A király azonban a speyeri szerződésben biztosított fennhatóságát Erdély belpolitikai életében feltétlenül érvényesíteni akarta; ennek tulajdonítható, hogy az átadott várak tisztjei rendeletének megfelelően,

elsősorban neki fogadtak hűséget „és az után somlyai Báthory Istvánnak, erdélyi vajdának“ s hogy Huszt várát és uradalmát az erdélyi vajda joghatósága alól kivételte s a testamentumos urak részére lekötötte, kiket arról biztosított, hogy a vár kiváltását Báthorynak megengedni nem fogja. Az 1571 november 19-iki kolozsvári országgyűlés azonban arra kötelezte őket, hogy „az Huszt dolgáról választ tegyenek az országnak“ (Art. VII.) s egyúttal törvényben mondta ki, hogy „az fiscus jószágát, vagy valakinek jus haereditariumját, affélét az fiscus avagy haereditarius reá hihasson, az ő salvum jussát, melyet az ország minden időben magának reservált, törvény processusa szerint megkereshesse“ (Art. VIII.), a mi annyit jelentett, hogy az elzálogosított kincstári javak, minők különösen Görgény, Huszt és Fogaras, visszaperelhetők. Miksa tiltakozása az országgyűlési végzéseken annál kevésbé változtatható, mert Huszt kézhez vételét ugyanekkor a porta is sürgette. Az országgyűlés pedig egyszerűen nem vett tudomást e tiltakozásról, a mit annyiwal könnyebben megtehetett, mert a Miksa és Báthory közt létező függő viszonyról hivatalosan nem értesült.

Békés Gáspár ily előzmények után Miksa fennhatóságát s azzal saját kivételes közjogi helyzetét is veszélyeztetve látván, a király fegyveres közbelépését multhatatlannak ítélte s Rueber kassai kapitány közvetítésével 1572 elején ily értelemben kezdett tárgyalásokat a bécsi udvarral. Miksa egyelőre tartózkodó álláspontra helyezkedett, valószínűleg azért, mert remélte az 1571 novemberi országgyűlés előtte sérelmeseknek látszó végzéseinek hatályon kívül helyezését s ennek következtében a testamentumos urak kivételes közjogi állásának további fennmaradását. Báthoryt azonban, bár 1572 nyarán közeledni akart Miksához, Békés törekvéseinek az udvartól éppen nem titkolt pártolása arra készítette, hogy az Erdély belső életét veszedelemmel fenyegető ellentétek megerősödését idejekorán megakadályozza. 1573 októberében Békést Fogarasból kiűzván, a várat elfoglalta, majd pedig az 1573 október 15-én megnyílt megyesi országgyűlés határozataira támaszkodva, sürgős feladatának tartotta „az pártolkodókat . . . kiirtani“, főleg azért, hogy Békés kétségtelen támadását az egységes Erdély erejével hárihassa el. Miksa fegyveres beavatkozása pártfogoltja érdekében azonban késétt; a király a látszat megóvására általában sokat adott s így még akkor sem akart hivatalosan Békés törekvései védőjeül fellépni, midőn felsőmagyarországi kapitányainak jelentései alapján támadásának sikere legalább is valószínűnek mutatkozott. Mindamellett az ellen, hogy Békés a királyi joghatóság alatt álló részekben hadakat toborozhasson és magyarországi hívei zászlója alá esküdjenek, nehézséget nem támasztott. Az 1575 július 9-én vivott

kerelöszentpáli csata azonban, mely Báthory diadalával végződött, Békés törekvéseinek mindenkorra véget vetett.

A bécsi udvar a szentpáli csata után jól érezte, hogy ez a függő viszony, mely Erdélyt a speyeri szerződés értelmében a magyar királysághoz fűzte, megszűntnek tekinthető és pedig azért, mert Békés törekvéseit, ha nem is közvetlenül, de mindenesetre felsőmagyarországi vezérei által az egyik szerződő fél, Miksa fedezte. Ezen diplomatai ballépés megjavítása — a kudarc után — sürgető szükségnek látszott, főleg a küszöbön álló lengyel királyválasztásra való tekintetből, melyen Báthory és Miksa ellenfelekként állottak egymással szemben. Az udvar ezért 1575 szeptember 24-én Teuffenbach részére adott utasításában nyomatékosan kifejezésre juttatta a Békés-féle mozgalomra czélozva, hogy „császár ő felsége az vajdához és az ő atyafiához minden császári kegyelmességgel indultatott . . . miképen Rubernek is, mint annakelőtte, azonképen most is meg vagyon hagyva, hogy az jó szomszédsághoz tartsa magát“, de ekkor akár arra is hivatkozhatott volna, hogy Békés ellen a közelmúltban éppen ő adott ki elfogatási parancsot. Miksa közeledési kísérletei azonban eredménytelenek voltak, mert nemcsak a december 14-én lengyel királylyá választott Báthoryt nem tudta a trónról Miksa javára való lemondásra bírni, de befolyását Báthory Kristóf megválasztásában sem tudta érvényesíteni, kit a megyesi országgyűlés (1576 jan. 28) fejedelmi joghatósággal Báthory István helyettesévé választott vajdai czímmel. Erdély közjogi helyzetének ezen újabb alakulása a speyeri szerződéssel a Habsburgoknak biztosított fenhatóságnak ténylegesen véget vetett — (mert hiszen Báthory István, a lengyel király, mint erdélyi fejedelem nem lehetett Miksa alattvalója) — s Erdélyt az 1571 május 25-iki választás alapgondolatának megfelelően választó-fejedelemségi jellegében véglegesen megerősítette.

Erdély rendei fejedelemválasztó jogukat 1576-tól fogva minden idegen befolyástól függetlenül gyakorolták. Innen van az, hogy Báthory Kristóf s utóda Zsigmond (1581 május 1) megválasztásuk alkalmából tett esküjökben csak az ország alkotmányának és a nemzet jogainak megtartását fogadták, minden vonatkozás nélkül a római császár, mint magyar király iránt való hűségére. 1576 óta az erdélyi fejedelmek joghatósága Erdélyen s a részökre a speyeri szerződés értelmében átengedett magyarországi részekben, melyekhez 1585-től kezdve Nagybánya, Felsőbánya és néhány kisebb helység, mint Báthory-családi birtok, járult, kizárólagosnak mondható, jöllehet Miksa és Rudolf ugyanazon szerződést továbbra is jogalpként tekintették fenhatósági jogaik érvényesítésére, de rendelkezéseiknek gyakorlati jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Ez jellemzi Erdély és a magyar királyság közjogi

viszonyát 1594-ig, tehát mindaddig, míg Erdély és a porta hagyományos politikai helyzetében változás nem állott elő.

Az 1566-iki hadjáratral a török hódítás nem ért véget: terjeszkedésük a magyar és erdélyi részekben nem ismert határszéleket, mert „a szandzsákok határa addig terjedt, a meddig a török kard kíséretében a defterdár bejegyzési buzgalma”. Erdély annyiban kivétel, hogy a fejedelemség tulajdonképeni határait általában tiszteletben tartották, azon túl nem hódoltattak, de a Részekre, melyeket felfogásuk szerint János Zsigmond a magyar királytól török segítséggel csatolt végkép Erdélyhez, defterek alapján igényt tartottak. A Halul (Khalil), majd Huzaim és Moharrem Cselebitől szerkesztett defterek adatainak értelmezése volt oka azon örökös határvillongásoknak és sértéseknek, melyek Erdély és a porta viszonyát idővel megváltoztatták.

A hódoltság ilyen viszonyok között a fejedelmeknek adott athnamék ellenére, melyek a János Zsigmondtól birt magyarországi részek területi integritását ismételten biztosították, feltartóztatlanul, fokozatosan terjedt az erdélyi joghatóság rovására. „Napról-napra beljebb teszik az határt, ilyenképen foglalton foglalják” az erdélyi fejedelem „földrét, birodalmát.” „Mi mindenkor azon igyekeztünk, az hatalmas császár végbeli vitézivel, mint alkassunk és egyenlő értelemmel, segítséggel mint oltalmazhassuk az némettől ezt a földet. De mi immár nem tudjuk, mint alkassunk vélek”. — írja Báthory Zsigmond egyik portai utasításában.

Erdély nemzetközi helyzetét fejedelmeinek tudatos politikai irányítása következtében, a magyar királyság érdekkörétől függetlenül, portai protectio biztosította; portai fenhatóság alatt fejlődött olyan tényezővé, mely joghatóságát Magyarország keleti felében a Habsburg érdekelttség végleges háttérbe szorításával túlsúlyra emelte. A portától való függés tehát nem zárta ki az erdélyi imperialismus megvalósulásának lehetőségét, sőt ellenkezőleg, nemzetközi helyzetének súlyt és jelentőséget éppen azon körülmény kölcsönzött, hogy hatalmi törekvéseit a porta fedezte. A magyar királyság és Erdély politikai viszonya 1575-től kezdve csupán a szükséges nemzetközi érintkezésre szorítkozott, mert állami érdekeik nem voltak azonosak, sőt inkább ellentétesek. Ezen politikai irány megerősödése és végleges berendezkedése tehát csak idő kérdésének látszott, feltéve természetesen az athnamékban foglalt jogalap változatlanlenségét. Minden attól függött, hogyan értelmezi a porta az athnamékat; megelégszik-e az azokban részére biztosított tiszteleti jogok elvi jelentőségével, vagy pedig azoknak minden vonalon való gyakorlati érvényesítésére fog törekedni; szükségesnek tartja-e a tényleges területi elhelyezkedés állandósulását s ezzel hódító törekvései ellen keleten emelt korlátok törvényességét és megtámadhatatlanságát?

A közelmúlt évek eseményei kétségtelenné tették, hogy a porta a tényleges birtokelhelyezkedést a maga részéről nem tekintette véglegesnek s jogigényeit kizárólag a defterekre alapította, melyek pedig a magyar király és az erdélyi fejedelem joghatósága alá tartozó területek közt különbséget nem tettek. A tényleges birtoklás érvényességének elismerése, nemkülönbön békés határrendezések kilátásba helyezése tehát merő formalitás volt a portától, mely kimért határszélekről következetesen tudni sem akart s így a különben is kiereszkolt szultáni parancsok a rendszer gyökeres megváltoztatására hatással nem lehettek. Az Erdélyhez tartozó magyarországi részek, sőt a tulajdonképeni Erdély is, a porta hódító birtokpolitikája következtében a behódoltatás veszedelmében forogtak s ezért teljesen indokolt Báthory Zsigmond azon törekvése, melylyel a kérdéses ország-részek biztosítását elsőrendű politikai szükségnek ismervén fel, kész volt Erdély és a porta viszonyának akár erőszakos megváltoztatására, arra is, — a mi egyébiránt ebből természetesen következett — hogy Erdély és a magyar királyság között törökellenes szövetséget létesítsen.

Megjegyzések az Akadémia Helyesírási Bizottságának 1915. évi javaslatára.

Az összes Akadémia Helyesírási Bizottságának az 1915. évi november hó 29-én tartott összes ülés határozatából az osztályokhoz utasított javaslatát — a mennyire szűkre szabott időm engedte — magam is gondosan áttekintettem s örömmel tapasztaltam, hogy a közrebocsátott javaslatnak mind szelleme, mind tárgyi megállapításai a legtöbb esetben teljesen megnyugtatók, azonban egyes részletek helyessége tekintetében aggodalmaim támadtak, melyeket az ügy érdekében a fenttiszelt Bizottság szíves figyelmébe ajánlok.

Hálás tudatában vagyok annak a fáradtságos, elmélyedő és körültekintő munkának, melynek eredménye az összes Akadémia Helyesírási Bizottságának előttünk fekvő javaslata; készséggel elismerem továbbá azt is, hogy a szóbanforgó javaslat a maga egészében s különösen a bőséges szöszedet tekintetében örvendetes haladást jelent az Akadémia 1901. évi február 25-én közrebocsátott *Helyesírási Szabályai*hoz képest, mindazonáltal úgy vagyok meggyőződve, miként az összes Akadémia Bizottsága, abbéli törekvéseben, hogy „a mostan meglevő két-féle helyesírás helyébe egységes, általánosan kötelező helyesírást állapítson meg“ (4. lap), sok-

kal messzebb ment, mint a magyar nyelv szelleme s ősrégi elvei szerint megengedhető.

Úgy vagyok meggyőződve, hogy az összes Akadémia Bizottsága túlságosan nagy árt ajánlott fel annak a reménynek fejében, hogy az ú. n. *iskolai helyesírás* bele fog olvadni az Akadémia most megállapítandó helyesírásába.

Véleményem szerint teljesen fölösleges az ú. n. iskolai helyesírásnak bárminő engedményt tennünk, nemcsak, mert az Akadémia egészének meghallgatása nélkül született meg, hanem és főképen, mert a helyesírás immár égető kérdéseit nem engedményekkel, hanem világos, meggyőző és félre nem magyarázható elvekkel kell megoldani.

Ennek előrebocsátásával még azt kell kiemelnem, hogy az iskolai helyesírás bevezetése korántsem bizonyult oly áldásosnak, mint sokan vélik, mert, az illető helyesírással szemben emelhető elvi ellenvetéseket e helyen mellőzve, csupán azt hangsúlyozom, hogy az iskola nagy hatása az életbe kilépő ifjút sehogyan sem tudja attól a még nagyobb csalódástól és kiábrándulástól megóvni, hogy az iskolában szerzett helyesírási elveit szegre kell akasztania, ha legkomolyabb és legérdemesebb irodalmi szerveink munkájában részt akar venni. Sem az Akadémia, sem a Nemzeti Múzeum, sem az Egyetem, sem a Természettudományi Társulat kiadványaiban nem lehet az iskolai helyesírással boldogulni s az ifjú, ezeket tapasztalva, nem csekély megütődéssel kérdezheti: de hát akkor minek tanítottak engem erre?

Távol van tőlem, hogy az 1903. évi márczius 14-én 862. sz. a. kelt miniszteri rendelet tiszteletreméltó szándékában kételkedjem, azonban a helyesírás kérdésének rendeleti úton való megoldását eleve elhibázottnak kell tartanom, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy nyelvújításokat — s mi más az új helyesírás? — nem lehet rendeletekkel szabályozni.

Már fentebb rámutattam arra a súlyos dilemmára, mely elé a fentemlitett rendelet a középiskolából kikerülő ifjúságot állítja s nem tudnám elhinni, hogy az ilyen mozzanatok nagyon alkalmasak volnának az iskola s a hatóság tiszteletét előmozdítani.

Nem mulaszthatom el, hogy mindezekre éppen most, még idejében, ne utaljak, a mikor egy új, talán évtizedek hosszú sorára kiható helyesírás vajdik Akadémiánk falai közt. Megbocsáthatatlan mulasztásnak érezném, ha fel nem emelném szavamát, mely erőben győnge lehet, de tiszta szándékában talán nem méltatlan arra, hogy az összes Akadémia színe elé tárja aggodalmait és javaslataimat.

Egyben hangsúlyozom, hogy észrevételeimben korántsem az idők járását s a nyelv természetes fejlődését megérteni nem akaró maradiság, mint inkább az a törekvés vezérel, hogy ha még oly szerényke gátat emeljek azon divatos áramlatok romboló hatásának, melyek a magyar nyelvet ősi természetéből s eddig, nagy küzdelem árán, annyira-mennyire megóvott tisztaságából erőszakosan kivetkőztetik.

Tiszteletteljes észrevételeimet az alább kitüntetett főczimek szerint bátorodom előadni.

Cz.

Az összes Akadémia Helyesírási Bizottsága, mint mondja, „egyszerűsítő módosításképen“ kiküszöbölendőnek tartja az eddig használatos *cz*-ét, melyet egyszerűen *c*-vel vél helyettesítendőnek.

Ezt a javaslatot a magam részéről sem czélszerűnek, sem szükségesnek, de még csak következetesnek sem tartom, még pedig a következő okokból.

Ismeretes, hogy a latin betűkkel író élő nyelvekben az egyszerű *c*-ét nagyon különféleképen ejtik. Az angolban pl. hol *k* (call, cabinet), hol *sz* (certificate, cesarean); a francziában is hol *k* (colère), hol *sz* (français), hol meg néma marad (franc); az olaszban majd *k*, majd *kh* (vecchia), majd *cs* (lacerta, civita)¹; mind e nyelvek törzsanyjában, a latinban, pedig majd *cz*-nek (Cicero), majd *k*-nak (corporatio) hangzik.

A magyar nyelv évszázados küzködés után, a XVIII. század végén, végre szerencsésen megtalálta a *c* hang kifejezésére a németes *tz*-ét, majd az egészen eredeti *cz*-ét. FÁBIÁN JOSEF 1799-ben (Természeti historia, Wespérm) még vegyesen írja a két jegyet (egyfelől *lidértz*, *fáztán*, *piótza*, *párdutz*, másfelől *czédrusfa*, *czinke*, *czitrom*, *czukor*), azonban FÖLDI JÁNOS 1801-ben (Természeti historia, Pozsony) már nem ismer *tz*-ét s ettől fogva kerek száz esztendeig háborítatlanul él a magyar nyelvben a *cz*.

Csak mintegy 15—20 év óta, különösen a magyarnyelvű sajtótermékek megsokasodásával, jelentkezik a vágy és hajlandóság az egyszerű *c* írására.

Aligha tévedek, ha ennek okát egyszerűen a helymegtakarítás, tehát az üzleti érdek rovására írom, mert még élénken él emlékezetemben, hogy egy nagy mű kiadója 1901-ben az egyszerű *c* alkalmazását erőltette velem szemben, mivelhogy, mint mondá, ez neki egy félkötetni nyomdaköltségnek megtakarítását jelenti. Bizonyára fölösleges még csak említenem is, hogy az üzleti érdek a nyelv fejlesztésének legeslegutolsó szempontja.

¹ Mert az olaszban a *z*-ét olvassák *cz*-nek (scherzo).

Az eddig használatos *cz*-nek kiküszöbölése azonban logikusnak sem mondható mindaddig, a míg a többi kettős mássalhangzót (*zs, ny, ty, ly, ny*) nem tudjuk egyszerű betűkkel pótolni, e mellett pedig következtelen is, mert ha az összes Akadémia Helyesírási Bizottsága féltő gonddal őrzi meg a lágy (zöngés) mássalhangzók sorában a *ds* és *zs* mellett az utóvégre is minden zavar nélkül mellőzhető *dz* és *dzs*¹ jegyeket, nem látható be, miért kell éppen az egyszerűsítésével nagyon is sok zavart okozó *cz*-t halálra ítélni? *Dsida* vagy *dzsida*, *lándsza* vagy *lándzsza*, meglehetősen ugyanaz, de *malaczság* helyett bajosan írhatunk *malacságot*.

Ez az utóbbi forma a magyar nyelvben nagyon gyakoriságok fogják szemünket bosszantani:

gáliczsó	helyett	gálicsó
harczsor	„	harcsor
gerinczsáv	„	gerincsáv
palóczszer	„	palócs-zer
ráczszege	„	rács-zeg
zománczszín	„	zománcs-zín
porczschelet	„	porcs-zelet
kilenczszer	„	kilencs-zer
bibiczszárny	„	bibics-zárny, stb.,

mert a jelzett szokat, legalább első szempillantásra, mindenki a második hasámban feltüntetett tagolás szerint olvasná.

Egyik további szempontunk az, hogy mivel a magyar nyelv nagyon sokáig a latinnak eleven befolyása alatt állt, ennek következtében minden művelt magyar megszokta a mélyhangú magánhangzó előtt álló egyszerű *c*-ét *k*-nak ejteni, úgy hogy a szóbanforgó egyszerűsítés keresztülvitele nagy zavart okozna.

A végére hagytam egy érvet, melyet azonban mindenkefelett szeretnék hangsúlyozni; jelesen azt, hogy a *cz* elhagyását semmiképpen sem tartom időszzerűnek, mert ezzel egyik jellemző bélyegétől fosztjuk meg nyelvünket. Szemünk előtt folyik az a nagy romlás, melyben magyarságunk érzelm- és eszmévilága idegen bálványoknak esik áldozatul. Ne fokozzuk mi magunk e folyamat amúgy is gyors ütemét!

A magyar nyelv oly hosszú vajadás után végre is egy egységes jegyet talált a *czé* hangra, a miről 3—4 nyelvet beszélő

¹ Már az Akadémia régi helyesírási szabályai (6. kiadás) hangsúlyozzák, hogy „a *dzs* jegyre legkisebb szükség sincsen, mert a lágy hangzású *d* meglágyítja az *s*-t és *zs*-re változtatja át“.

idegenek is csak elismeréssel emlékeznek meg, mondván, hogy ha nem volna már, csinálni kellene ilyen betűt! S ettől, minden komolyabb ok nélkül, önnönkezünkkel foszszuk meg magunkat?

A ki, a mi.

Az ujságcsinálás lázas s ennek következtében gyakran pongyola munkája hozta létre az *aki*, *ami* s más efféle helytelenségeket.

Az összes Akadémia Helyesírási Bizottsága javaslatának 157. pontjában egybeírja „a vonatkozó névmást, mely kötőszóul is szolgál“, tehát: *aki*, *ami*, *amely*, *amelyik*, *amely*, *amilyen*, *aminő*, *amekkora*, *amennyi*, *ahány*, *ahányadik*, *valahány*, *valahányszor*, — továbbá (158. pont) *ahol*, *ahonnan*, *ahová*, *amerre*, *ameddig*, *amikor*, *amidőn*, *ahogy* stb., mely tétel példái annak kapcsán, hogy „így vált egységes szóvá sok más határozó és kötőszó“ (188. pont), a 189. pontban újból szerepelnek (*aki*, *ami*, *ahol*, *ahonnan*, *amerre*, *ahová* stb.).

Nem tekintve, hogy az adott meghatározás nagyon is futólágosan érint egy sarkalatos nyelvtudományi kérdést, illeten megoldását sem tarthatjuk helyesnek. Nyomban meglátjuk, miért?

A javaslat 187. pontja arra oktat bennünket, hogy az *az*, *ez* mutatónévmást egybe kell írunk a névutóval (*azalatt*, *ezalatt*, *azelőtt*, *ezelőtt*, *azután*, *ezután*, *aziránt*, *azóta*, *azáltal*, *ezáltal*), azonban a mutatónévmásnak *z*-nélküli alakjait nem írjuk egybe (*a fölött*, *e mögött*, *a mellett*, *a között*, *a helyett*, *a közben*, *a szerint*, *e nélkül*, *a miatt*, *e végett*), még pedig azért nem, „mert nem így ejtjük: *afölött*, *amögött*, *aközben*, *anélkül*, hanem: *affölött*, *ammögött*, *akközben*, *ennélkül*“.

Ha ez a megokolás helyes és a mutatónévmásnak a névutóval való egybe- vagy egybe nem írását valóban a kiejtés szabja meg, akkor az *a ki*, *a mi*, *a hol*, *a honnan*, *a merre*, *a hová* alakokat is okvetetlenül különválasztva kell írunk, mert hiszen ezeket is ekként ejtjük: *akki*, *ammi*, *ahhol*, *ahhonnan*, *ammerről*, *ahhová*!

Ennek a kiejtésnek az a közvetlen oka, hogy az *a*, *e* itt sem egyéb, mint az *az*, *ez* mutatónévmásnak megrövidült alakja, melyben még élénken érezzük az elhagyott *z*-t s a melyet gondolatban még mai nap is az utána következő mássalhangzóhoz hasonlítunk. Nem állítom, hogy ilyen körülmények közt végkép lehetetlen volna az összeírás, mert hiszen a javaslat is helyesnek tartja az *afféle* (51. l.), *effajta*, *efféle* (60. l.), *ekként*, *ekkép* (61. l.) írásmódját, azonban akkor a következetesség is úgy kívánja, hogy írjuk egybe a mutatónévmást a névutóval ekként: *affölött*, *ammögött*, *akközben*, *ennélkül* stb., és írjuk

egybe a vonatkozó névmást is ilyképen: *akki, ammi, ahhonnán, ammerről, ahhová* stb.

Ime ide lyukadunk ki az összes Akadémia Bizottsága által hangoztatott elv alapján, ám ezt a végső s tagadhatatlanul következetes álláspontot magam sem óhajtom elfoglalni, mert hiszen egyszerűen meghagyhatjuk az *a ki, a mi, a mely, a hol* stb. különírását, a mivel csak ARANY JÁNOS örökbecsű fejtegetéseit fogjuk megszívlelni, a ki ezeket mondja¹:

„Az összes magyar alföld, más vidékek nagy részével együtt, az *a ki*-ben olyforma pattantást hallat, mintha kettős *k* volna utána. S hogy ez nem új «koresosodás» a nyelvben, mutatja régi írók példája, kik, a XVI. század eleje óta, mindenkép igyekeztek e pattantó hangot visszaadni. Hogy többet ne említsünk, némelyek *h*-t írtak az *a*-hoz, így: *ah ki*, mások a *k*-t formaszerint kettőztették, így: *ak ki*. Megállapodott versmértanunk, egy Vörösmarty kezei közt, hosszúnak vette az ily *a*-t, Akademiánk 48 előtt úgy tanította s a *z* kimaradtát mutató hiányjelt pontosan felrakta nyomtatványaiban. Csak mióta e hiányjelt merő *leírási kényelemből*, elhanyagoltjuk, azóta kezd némely fül közönyössé válni az *a* pattantó ereje iránt és szokni az egészen rövid ejtéshez.“ „De nem mindnyájan jutottunk ennyire. Sokan, a túlnyomó többség, a nemzet zöme, még éppen úgy ejtjük ki az *a*-t, legyen bár névmás vagy névelő, mint ejtették azok, kik a XVI. században *ak ki*-t írtak.“

A fentebbi idézettel már most vessük össze az előttünk fekvő javaslat 1. §-ának azt a kétségkívül helyes meghatározását, hogy „a magyar helyesírás elsősorban a kiejtésből indul ki“, továbbá a 3. § bekezdését, mely szerint „írásunk alapjául általában a művelteknek hagyományos kiejtése szolgál“, hogy azután mindezek alapján teljes tisztelettel tiltakozunk az *a ki, a mi, a mely* és hasonló alakok egybeírása ellen, mert — ismét ARANY JÁNOS-sal szólva — nem annyira az összeírás ténye ellen van kifogásunk, mint inkább az ellen, hogy „az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik“.

¹ ARANY JÁNOS hátrahagyott prózai dolgozatai, Budapest, 1889, p. 343—350. «Az „*aki*“ az Akadémiában.» E cikk megírására alkalmasul szolgált, hogy az Akadémia egyik osztályülésén JOANNOVICS GYÖRGY a „mutató a szócskáról“ értekezett s az *a ki, a mely, a hol a hogy, a midőn, a míg, a mint, a mikép* stb. összeírását javasolta. ARANY JÁNOS az Akadémia tekintélyei ellenére a különírást védte s a „mutató szócska“ körül keletkezett harcot meddőnek tartotta, mondván: „Ha visszamehetnénk a nyelv bölcsőjéig, mikor t. i. a magyar megszólalt, valószínűleg azon eredményre jutnánk, hogy a mutató *a! e!* primitív felkiáltásból fejelet ki előbb az *az ez* mutató névmás, ebből aztán később a névelő: *az, a*“

E mellett, miként fentebb kifejtettük, ez az írásmód következetlensége miatt is helytelen, úgy hogy az idevágó szakaszok alapos felülvizsgálásra szorulnak.

Vigyed és társai.

Az összes Akadémia Bizottsága javaslata 63. pontjának 4. alcíme alatt ekként oktat: „Így írjuk még a következő igék fölszólító módja 2. személyének összevont alakját is: *tegyed: tedd, vegyed: vidd, vigyed: vidd, egyed: edd, igyad: idd, higgyed: hidd; — övjad, ójad: ódd, rójad: ródd, lőjed: lödd, szőjed: szödd, vőjad, ríjad: vidd, fűvjad. fűjjad: fűdd, szívjad, szíjad: szídd.*“

A fentidézett szakasz fogalmazása ugyan többféle értelmezést enged meg, mégis azt kell hinnünk, hogy a Bizottság mind a két alakot egyaránt helyesnek tartja, mert pl. a szótár-függelék 61. lapján megjegyzi: *ejtsed v. ejtsd*, a 62. lapon: *emésszed v. eméssd*, a 67. lapon: *hajtsad v. hajtsd*, a 71. lapon: *igyyad v. idd*, a 98. lapon: *vigyed v. vidd* stb.

Véleményünk szerint nem helyes ezt így rövidesen és minden megkülönböztetés nélkül oda állítani, mert habár bizonyos igék a tárgyatlan ragozásban nem türik meg a fölszólító mód 2. személyének összevont alakját (pl. *igyál, egyél* helyett nem mondhatjuk *iggy, eggy v. éggy*, azonban *menj, fuss, tégy, ülj* és nem *menjél, fussál, tegyél, üljél*), mindazonáltal a tárgyas ragozásban a közbeszédből már teljesen kiveszett a teljes alak.

A magyar ember nem beszél és ír ekképen: *tegyed fel a kalapodat, vigyed el ezt a levelet, egyed meg ezt a kenyeret* stb.

Coriolánnak ezzel a szóval áll elébe az édesanyja: „*Menj, lépj, ha tudsz, e testen át, anyádnak teste az; ölj meg s úgy rontsd le honodat, a híres Róma az.*“

ARANY Toldijában és Toldi estéjében ezek az igék ekként fordulnak elő a fölszólító mód 2. személyének alakjában: *kecsegetsd, fuss, menj, hagyd, tászátsd, mondd, állj, vess, félj, bízd, hozd, fogd, hallgass, tedd. tégy. eredj, kérd, nyisd, temess, ridd, hálj, jő, lásd, véd, vedd, küldj, köss, vess, kösd, eszmélj, nézz, fordítsd, mondj, mérd, szerezd, faragd, engedd* s ezzel szemben az egész műben mindössze három esetben él ARANY a teljes alakkal (*ójad*, 20. l.; *mártsad*, 20. l.; *birjad*, 125. l.),¹ de itt is csupán a versmérték kedvéért.

Ugyanúgy olvassuk VÖRÖSMARTY Zalán futásában pusztán a versmérték kedvéért: *takarodjál el, ne merjed* (20. lap),² ellenben másutt mindenütt az összevont alak szerepel.

¹ RÁTH MÓR kiadása.

² MÉHNER VILMOS kiadása.

Már a fentebbi példákból is kitetszik, hogy a fölszólító mód 2. személyének teljes alakja csak okkal-móddal s bizonyos megszorítással használatos a magyarban, a miért nem tarthatjuk helyesnek, ha az összes Akadémia Bizottsága javaslatának 63. pontjában egyszerűen így szól: *tegyed: tedd, vegyed: vedd, vigyed: vidd* stb.

Itt a megkülönböztetés már csak azért is kikerülhetetlen, mert útját kell állnunk annak a teljesen magyartalan, nyilván idegen származású polgártársaink révén elharapódzott beszédnek: *üljél, menjél, riggyél, fussál, továbbá mondjad, képzeljed, lássad, halljad* stb., mely szók mai nap már lépten-nyomon megütik fülünket.

A kétjegyű kettős mássalhangzók csonkított írása.

Az összes Akadémia Helyesírási Bizottsága egyebek közt azt az „egyszerűsítést“ tervezi, hogy: „A kétjegyű hosszú és kettős mássalhangzókat rövidítve (csonkítva) írjuk, azaz csupán az első betűt írjuk kétszer: *gygy* helyett *ggy*, *nyny* helyett *nny* stb.; pl. *faggyal, ennyi, fénnyel, össze, hölgygel*“ (79. pont, 2c. kikezdés).

Ezt az eljárást is kifogásolnunk kell, mert itt kétségtelenül két különböző dologról van szó, melyet lehetetlen egy kalap alá fogni.

A midőn ugyanis — különösen tőszókban — egyszerű hangnyújtásról van szó, teljesen elegendő az első betűt kétszer kiírni, pl. *rossz, petty, menny, könny*.

Azonban, ha az egyik betű valamilyen rag áthasolulásából származik, ez esetben érthetetlen volna, hogy a rag betűje a kétjegyű mássalhangzónak csak az egyik feléhez hasonulna.

Az utóbbi esetben mindenkép tanácsosabb, mert tanulságosabb, a kétjegyű mássalhangzókat kétszer teljesen kiírni, még pedig elsősorban az összes Akadémia Bizottsága által is vallott azon elvnel fogva, hogy a szóképzésnél „az élénken érzett szóelemek kitünjenek“ (38. pont).

Az összes Akadémia Bizottsága ez elvnel fogva megkívánja, hogy összetételekben (pl. *gyászszertartás, rosszszívű, rosszszemű* [13. és 39. pont]), továbbá képzőszavakban (*egészség, költség*), végül ragozott szavakban (*atyja, látsz*) is kitüntessük az egyes szóelemeket, — azonban mégis, ennek ellenére is, *öccsét, vesszük-öt, rosszal-t* akár írni, holott nyilván *öccse* (öcs-je), *vesszük* (vesz-jük), *rosszal* (rosz-

val)¹ a helyes, mert csak ily módon tűnnek ki s nem enyésznek majd el az egyes szóelemek.

Nem tagadjuk, hogy ily módon négy, sőt öt mássalhangzónak összetorlódása kissé megnehezíti az írást, azonban erre sok példa van nyelvünkben (*lándza, findza, mennydörgés, jeggyűrű*), sőt ötmássalhangzós szavaink is vannak (*völgyszoros, rossszívű, rossszemű*), mely utóbbiakat pedig a javaslat is kénytelen elfogadni.

Egyik további szempontunk az, hogy a kétjegyű mássalhangzóknak kettős kiírása is, olvasása is könnyebb, mint a csonkított alaké, mert kétséggel könnyebb olvasni s leírni pl. e szókat: *aggyal, bátytya, válaszszon, vesszűk*, mint *aggyal, bátyta, válasszon, vesszük*, mely utóbbi esetben első szempillanásra ekként is olvashatunk: *ag-gyal, bát-tya, válas-szon, ves-szük* stb.

Idegen szók írása.

Az összes Akadémia Bizottsága a magyar nyelvben szereplő idegen szók írásának vezérelvül azt tekinti, hogy „magyarosan írjuk azokat, melyek a nép nyelvében, a köznyelvben és az irodalomban közkeletűek“ (20. l.).

Ez az irányelv — ámbár hamarjában alig lehetne mást találni — meglehetősen ingatag, mert a meghonosodás mértéke és terjedelme úgyszólván esetről esetre más. Hogy ezt a tetszés szerint nyújtható meghatározást némiképp biztosabb alapra fektessük, megkíséreljük az alábbi fokozatok felállítását.

1. Igazán meghonosodottnak csakis azok a szók tekinthetők, a melyek már a nép eszmekörének és nyelvének részeivé váltak s mint ilyenek, természetesen magyarosan irandók. Ilyenek pl. *oltár, káptalan, plebános, káplán, kántor, rektor, dékán, róza, bazsalikom, zsálya, patika, doktor, nótárius, fiskális, fináncz, taksa, kristály, áspis, kolera, pestis, fillokszéra* stb.

Ezek a szók legnagyobb részt a magyar nyelv latinos korszakából valók s részben pótolhatatlanok, egy részük azonban már teljesen egyértékű magyar szókkal helyettesíthető (pl. *orvos, gyógyszerár, jegyző, ügyvéd, pénzügyőr, díj (betét, jutalék), szőlőtetű* stb.).

2. Meghonosodottnak tekinthetők mindazok az idegen szók is, melyek minden művelt ember fogalomkörében egyaránt megvannak, még pedig ugyanabban a jelentésben, pl. *műza, próza, poézis, dráma, tragédia, opera, humor, frázis, akadémia*,

¹ *Roszzsal* különben is mást jelent, mint *rosszal*.

parlament, dirigál, szimulál, explodál, kontemplál, limitál, affektál stb., melyek közkeletiségüknél fogva magyarosan írhatók, de csak, ha nincs reájuk egyértékes magyar szó. Ilyen pedig csak nagyon ritka esetben nincs, mert a *poézist* nagyon jól kifejezi a *költészet*, a *tragédiát* a *szomorújáték*, az *operát* a *daljáték*, a *parlamentet* a *képviselőház* s az *országgyűlés*, a *dirigált* a *vezényel (igazgat)*, a *szimulált* az *alakoskodik*, az *explodált* a *szétrobban*, a *kontemplált* a *tervez*, a *limitált*: *hozzávet*, az *affektált*: *nyegléskedik (szenveleg)* stb.

Látjuk, hogy a fentebbi sorozatból mindössze a *múza*, *dráma*, *próza*, *humor* és *frázis* nem helyettesíthető hamarjában megfelelő magyar szóval, azonban sokszor még ezek is kifejezhetők magyarul, úgy hogy voltaképen nagyon ritkán vagyunk idegen szóra rászorulva.

Teljesen hasonló ez a sorozat: *ortográfia, kategória, zoológia, botanika, biológia, fizika, khémia, stílus, éposz, rapszódia, spontán, puritán, szimultán, abszolút, relativ, homogén, heterogén, luxus, recens, fosszilis, zseni, virtuóz* stb., melyek közül *stílus, rapszódia* és *puritán* már alig volna kiirtható a magyar nyelvből, ámde *ortográfia: helyesírás, kategória: fokozat, csoport* v. *osztály, zoológia: állattan, botanika: növénytan, biológia: élettudomány, fizika: természettan, khémia: vegytan, éposz: hősköltemény, spontán: önként, önmagától való, szimultán: egyidejű, abszolút: valóságos, relativ: viszonylagos, homogén: egynemű, heterogén: különnemű, luxus: fényűzés, recens: mai (élő), fosszilis: ásatag, megkövesedett, zseni: lángész, zseniális: lángeszű, virtuóz: művész* stb., úgy hogy mindezek teljesen fölöslegeseek.

Szóval, az én álláspontom is az, hogy a magyar ember vérebe átment — elég kevés — idegen szót, igenis, írjuk magyarosan, ámde csupa kényelmességből ne tarkítsuk nyelvünket egy sereg magyarosan írt idegen szóval, melyre legnagyobbreszt semmi szükségünk sincs. A mennyiben pedig az az idegen szó valóban pótolhatatlan, illetőleg ez idő szerint magyar egyértékesséssel még nem fejezhető ki, írjuk az illető idegen helyesírás szerint.

Ne írjunk tehát efféle szókat: *reakció, abszorpció, impregnáció, izoláció, kompozíció, funkció, erupció, spektrum, centrum, kontraktus, identikus, primitív, derivátum, intenzitás, direkt, hipotézis, teoretikus, morfológia, kompiláció* stb., mert mindezek egy hajszállal sem fejeznek ki többet, mint a következők: *hatás, elnyelés, átívódás, elszigetelés, alkat (szerkezet, szabás), működés, kitörés, színek, középpont, érintkezés, azonos, kezdetleges, származék, erősség, közvetlen, föltevés, elméleti, alaktan, utánzás (tákolmány, másolás)* stb.

Ha pedig nyomatékosság, vagy még árnyalatokat sem tűrő határozottság okából semmikép sem nélkülözhetnők az illető idegen szót, akkor használjuk, a magyar szó mellé zárójelbe téve, a maga helyesírásával, mert csaknem naponta egész sereg olyan szóval élünk, mely közkeletűsége ellenére is mindig idegen marad és nincs jogunk nyelvünk tisztaságát az ilyenekkel megfertőzni.

3. Élünk a magyar nyelvben idegen szókkal, melyek, ámbár bizonyos szűkebbkörű foglalkozás vagy tudományág körében valósággal nélkülözhetetlenek, mégsem tekinthetők meghonosodottnak, mert a nemzet művelt zöme előtt ismeretlenek s ez okból magyarosan sem írhatók.

Efféle kifejezések: *homostaticus, sagittális, exponentiális, interferentiális, dispersio, differentiál, potenciál, isomorph, isotróp, determináns, rectifiabilis, invers, coordináta, adjungált, infinitesimális, implicit functionál, functionálderivált, holomorph functionál* stb., bármennyire közkeletűek is a matematikában és más tudományban, mégis nagyon sok művelt magyar, sőt művelődésünk vezérei előtt is érthetetlenek. Egészen bizonyos, hogy egy ARANY JÁNOS, MADÁCH, GYULAI PÁL, vagy akár SZEMERE, HUNFALVY PÁL s nemzetünk sok más nagyja nem értette volna meg a *functionálderivált*- vagy *holomorph functionál*-hoz hasonló kifejezéseket, a miből logikusan következik, hogy minden idegennyelvű műkifejezés a maga eredeti helyesírásával fejezendő ki, a mikor legalább az illető nyelv szótárában minden érdeklődő megtalálhatja.

Ezek a minden foglalkozás körében s minden tudományágban különleges műszók sohasem válhatnak a műveltek összeségének közkincsévé, miért is változtatlanul, idegen formájukban kell őket fenn tartani.

Ezeket a szókat már csak azért sem volna szabad magyarosan írni, mert magyaros írásuk esetében lassanként elvész idegenségük érzete, már pedig, meggyőződésünk szerint, minden nyelvnek önnönmagából kell megújhódnia s a művelődés fokozódásával járó minden új fogalom szavát megtalálnia.

Ez okból nem tudom végkép helyteleníteni nyelvmozgalmainknak azt az újabb, különösen néhány kolozsvári egyetemi tanár által irányított jelenségét, mely az idegenből, főképen a latin és görög nyelvből átveft szókat eredeti helyesírásukban óhajtja megtartani.

Ennek az elvnek, mely a gyakorlatban mind érezhetőbb alkalmazásra talál, az Akadémia Helyesírási Bizottságát is foglalkoztatnia kell, mert e kérdés tárgyalása elől már nem lehet kitérni.

A fentebb jelzett elv tudvalevőleg más nyelvekben is érvényesül, mert pl. az angol a latinból a végzet teljes kiírásával veszi át a szókat, pl. *homogeneous*, *heterogeneous*, *simultaneous*, holott a franczia s a német a végzet megcsonkításával írja *homogène*, *heterogène*, *simultané* és *homogen*, *heterogen*, *simultan*.

A kolozsvári írók egy része a magyarban némelykor előforduló végzetecsonkítást németesnek tartja, a mi nagyon valószínű, azonban nem ez a legfőbb baj. Sokkal veszedelmesebb az, hogy a csonkított írásmód által utóvégre is olyan idegen szóalakokkal telítjük nyelvünket, melyek magyaros köntösükben könnyen megtévesztik az embert s idővel teljesen elmosódván idegenségüknek minden jele, kakukfiókaként terpeszkednek magyar nyelvünk fészkeiben és lehetetlenné teszik, hogy a fészek törvényes gyermekei kifejlődjenek és megerősödjenek.

Ezzel korántsem akarom azt mondani, hogy ezentúl minden latin eredetű szót, tehát a már csonkított alakjukban megszokottakat is, okvetetlenül teljes végzetükkel kezdjük írni, mert ez legalább is izléstelenség volna. A *parlament*, *convent*, *puritán*, *primitív*, *abszolút*, *relatív*, *homogén*, *heterogén* stb. annyira megszokott, hogy nehéz volna úgy hirtelenében *parlamentumot*, *conventumot*, *puritanust*, *primitivust*, *absolutust*, *relativust*, *homogeneust*, *heterogeneust*, *simultaneust* stb. hangoztatni, mindazonáltal óhajtható, hogy az Akadémia legalább nyelvünk új alkotásaiban következetesen alkalmazkodjék a latin nyelv sajátosságaihoz és, ha egyelőre talán csak kiadványaiban is, ne írjon *isotrop*-ot, *complex* et, *normál*-t, *integrál*-t, *momentán*-t, *functionál*-t, *differentiál*-t stb. *isotropus*, *complexum*, *normalis*, *integrale*, *functionale*, *differentiale* stb. helyett.

-ikus, -ás.

Az összes Akadémia Bizottsága „Az idegen szavak írása” című szakasz 93. és 94. pontjában (20. lap) azt az elvet állítja fel, hogy „a valóban közkeletű idegen szavakban gyakran előforduló *-ikus*, *-alis*, *-áris*, *-izmus*, *-izál*, *-áció*, *-íció* görög-latin végzeteket magyarosan írjuk”, azonban „amennyire lehet, itt is magyarképzős származékokat használjunk”, pl. *mágnessz*, nem *magnetizmus*, *magnetizál*, *elektromos* nem *elektrikus*.

Ezekre a következőket bátorodom megjegyezni.

Mindenekelőtt nem tudom belátni, miért kell nekünk a régi *delej* és *delejesség*, a *villám* és *villámosság*, vagy a jobb hangzású *villamosság* szókat a nyelvhasználatból kiküszöbölni? Más nemzet boldog volna, ha ezekre a fogalmakra saját szava volna!

Azután meg az *-ikus* végzetet a magyarosságra való törekvés kedvéért nem lehet csak úgy egyszerűen az *-s*, *-ás*, *-os* végzettel fölcserélni, mert az *-s* végzet a magyar nyelvben valamivel ellátottságot fejez ki, pl. *fillokszérás*, *férges*, *sós*, *borsos*, a miben *fillokszéra*, *féreg*, *só*, *bors* van, ellenben az *-ikus* latin végzet inkább átvitt értelmű szavak függeléke, pl. *cholerikus*, *sanguinikus*, *phlegmatikus*, *melancholikus*, nem az, a kinek kole-rája, vére, nyálkája, epéje van, hanem a ki úgy tesz, vagyis úgy viselkedik, mintha az volna neki.

Az *elektrikus*, *magnetikus*, *romantikus* más, mint az *elektromos*, *mágneses*, *romános* stb., miért is ezt a két categoriát szigorúan külön kellene választani.

Kettős többes.

Az élettudományi irodalom műszavainak többes alakját régóta úgy alkotják, hogy a magyar többes *k* betűjét ragasztják hozzá a latin műszóhoz, még pedig arra való tekintet nélkül, hogy az illető szó egyes vagy többes számban áll-e?

Írjuk tehát: *Selachusok*, *krokodilusok*, *Annuláták*, *Echino-dermáták*, *Coelenteráták* stb., a mi ellen semmi kifogásunk sem lehet, mert az illető nevek a latinban egyes számban állnak, tehát minden erőltetés nélkül fölvehetik a magyar többes-alak jegyét.

Azonban a fentebbieken kívül ilyeneket is írunk: *Amphibiák*, *Insecták*, *Rotatoriúk*, *Reptiliák* stb., a mi határozottan helytelen, mert itt a latin név már többesben van (*Amphibium* — *Amphibia*, *Insectum* — *Insecta*, *Rotatorium* — *Rotatoria*, *Reptile* — *Reptilia*), tehát fölösleges módon járul hozzá még a magyar többesképző is. Ezeknek helyesen alkotott magyaros többese csak *Amphibiumok*, *Insectumok*, *Rotatoriumok*, *Reptilék* stb. lehet, — mely eljárásnak elvét világosan ki kellene fejezni a Helyesírási Szabályokban.

Idegen frázisok.

A Helyesírási Javaslát szótárfüggeléke számos idegen frázist ölel fel, pl. *sans gêne*, *l'état c'est moi*, *anch' io sono pittore*, *fife o'clock*, *honny soít qui mal y pense*, *dolce far niente* stb., a melyeket egyszerűen ki kellene hagyni, mert a ki tud az illető nyelveken, annak nincs szüksége erre az arezpiritós magyarázatra, a ki pedig nem tud, az úgy sem jut olyan helyzetbe, hogy használja őket, vagy legalább is nem a magyar helyesírás szabályaihoz fog felvilágosításért fordulni.

Kettős melléknevek.

Az összes Akadémia Bizottsága javaslatának 33. lapján a következő elveket állítja fel:

„7. Az -ű, -ü képzős melléknevek közül rendesen egybeírjuk azokat, amelyeknek előtagja főnév: *bortű, rózsaszínű, nyúlsebességű, rókaelkű, aranyhajű, acélmarkű.*

Amelyeknek előtagja melléknév, azok közül csak a gyakrabban használtakat s rövidebbeket szokás egybeírni; amelyek ellenben csak alkalmilag kerülnek elő, kivált, ha hosszabacsok, megmaradnak két-két szónak. Tehát:

*bőkezű, szűkmarkű, jómódű, nagyképű, kislelkű; szabad-
elvű, valószínű, rosszhiszemű, félkegyelmű, nagyméltóságű;*

de: *keskeny nyílásű, hálátlan szívű, alattomos jellemű, rengeteg kiterjedésű, véghetetlen irgalomű stb.*“

A 8. pont szerint „Ugyanígy bánunk az -s és az -i képzős összetételekkel; tehát:

nagyszakállas, öt éves, két évi felmondás, kéthavi folyóirat, fél évi bérlet;

délafrikai, felsőegyiptomi, földalatti, dunántúli.

Ellenben, *kétezer éves, tizenhat esztendő s stb.*“

A fentebbiekben kifejezett elvek kétségtől helyesek, mindamelllett nem teljesen, illetőleg nincsenek valamennyi lehetőséghez hozzászabva.

A leíró természettudományokban ugyanis gyakran jutunk abba a helyzetbe, hogy a fentebbi útmutatás nem elegendő.

Az állat- és növénytani tudományos nevezettan (*nomenclatura*) LINNÉ óta azt az elvet követi, hogy minden faj egy nemi s egy faji névvel ruházandó fel, melyek közül az egyik rendszerint főnév, a másik pedig melléknév, tehát *Canis vulpes*, *Canis lupus*, *Canis aureus* stb. A magyarban ugyanezre törekszünk s azt mondjuk: *erdei egér, mezei egér, házi egér, gözü egér* stb. Ilyen esetekben a két névnek lehetőleg rövidnek és gördülékenynek kell lennie, mert a szétfolyó, terjengős szók, különösen pedig a hosszabb összetételek, megfosztják a nem- és fajnevet a műszó (*terminus*) legfőbb kellékétől: a könnyű kezelhetőségtől.

Mindazonáltal vannak esetek, a mikor a hosszabb tétel kikerülhetetlen s itt különösen a kettős melléknevekre gondolok, melyek rendkívül nehézkessé teszik a műnyelvet, ha nem állapodunk meg abban, hogy a nemnevet, bármennyi szóból áll is, következetesen egybeírjuk.

Egy alkalommal egész sereg efféle műszót kellett alkotnom s ekként születtek például a következők:

fehércsőrű csimpánz, feketecsőrű csimpánz, fehérkezű gibbon,

nagyorru majom, zászlósfarkú majom, kacskakezü medvemajom, kékorru czerkóf majom, szívjegyű czerkóf majom, nagyszakállú makákó, gyapjasszörű pókmajom, sárgahomlokú pókmajom, sarlós-szakállú csuklyás majom, szalmasárga repülőkutya, kereknyergű patkósdenevér, bütökösorrú denevér, hosszúfarkú macska, bozontos-farkú rókamangusza, sárgatorkú nyest, bagolyszemű komondor, lapátfülü kutya, vörösorrú koati, szálkásfarkú cziczikány, suta-szárnyú mókus, gyökeresfogú poczok, bojtosfarkú sül, háromujjú lajhár, háromövé malakó, tömpefarkú tobzoska stb. stb.

A mennyiben ezek közül különösen az aláhúzottak kifogásolhatók, indítványozom, hogy az ilyen hosszabb össze-tételek, ha műszók, szintén összeírassanak.

Nagy és kis kezdőbetű.

Az összes Akadémia Bizottsága e szakasz 6. pontjában (41. lap) ekként nyilatkozik: „Állat- és növényteni szakmunkákban rendesen latin elnevezések használatosak és a tudományos világban megállapodott gyakorlatnál fogva az osztály-, rend-, család- és nemneveket nagy betűvel írják; a fajneveket csak akkor, ha személyről neveztek el; pl. osztály: *Aves*; rend: *Gressores*; család: *Ardeidae*; nem: *Ardea*; faj: *Ardea alba*; — veres hagyma: *Allium cepa*, Borbás-féle hagyma: *Allium Borbásii*.”

Ez mind helyes, azonban a sorozatból kimaradt a fajta (varietas), alfaj (subspecies), törzs vagy kör (typus, phylum) s az alország (subregnum) és ország (regnum) categoriája, mely megfelelő módon beiktatandó.

Ezzel a rendszertani categoriák latin megnevezése nagyjából rendben volna, azonban ennél fontosabb, hogy a rendszertani fokozatokat magyarul kis vagy nagy kezdőbetűvel írjuk-e?

A magyar állattani irodalom legújabb termékei ismét kezdik felkapni azt a XVIII. századvégi szokást, hogy a rendszertani fokozatokat s a fajneveket is nagy kezdőbetűvel írják.

FÁBIAN JOSEF 1799-ben még így irt: „A' harmadik rendben következnek a' *Kopaszhasúak*, vagy az olyan halak, a' melyeknek nintsenek semmi hasszárnyaik“. Továbbá: a *Sajgatóhal*, a *Farkashal*, a *Feketesas*, a *Halászsas*, a *Táltsiga*, a *Kornisbogár*, a *Tserebogár* stb.

Ez a szokás utóbb kiveszett, azonban semmikép sem járnánk el következtetlenül, ha a rendszertani categoriák nevét újból nagy kezdőbetűvel írónk.

Ha nagy kezdőbetűvel írjuk a közbeszédben szereplő állatok tulajdonneveit: *Bodri*, *Sajó*, *Cziczke*, *Czirnos*, *Kormos*, *Ráró*, *Bimbó*, *Fecske* stb., mennyivel inkább kellene nagy kezdőbetűvel írunk ott, a hol a név nem pusztán szó, hanem bizonyos

alkat- és fejlődéstani bélyegek foglalatja. Mennyivel más fogalmat kelt, ha pl. a koponyás halak főcsoportjait ekként különböztetjük meg: *Kétlégzetűek* (Dipnoi) s *Egylégzetűek* (Monopnoi) és írunk *Laposférgeket*, *Fonalférgeket*, *Kerekférgeket*, *Véglényeket* stb., mint egy-egy rendszertani csoport tulajdonnevét, tehát nagy kezdőbetűvel, hogy a név jobban bevésődjék emlékezetünkbe és élesen megkülönböztessük esetleg hasonló alakú más állat- vagy növénycsoporttól. Ha pl. valamilyen szövegben *csíkos egerekről* van szó, akkor bármilyen egerforma állatra gondolhatunk, melynek teste valamely részén csíkjai vannak, de ha *Csíkos egereket* írok, akkor a hozzáértő a rágesálók határozott csoportjára, a Sicistákra fog gondolni. Így vagyunk a magasabb fokozatokkal is, mert pl. ha kis betűvel írom a *rágcsálókat*, ezen bármilyen állatot érthetek, elvégre a kutya is rágcsál; de ha *Rágcsálókat* írok, akkor még a laikus is egy meghatározott állatcsoportra fog gondolni. Azért elvként kellene kimondani, hogy a rendszertani categoriákat magyarul is nagy kezdőbetűvel írjuk, tehát: *Gerincesek*, *Emlősök*, *Hüllők*, *Békák*, *Csigák*, *Kerti csiga*, *Folyami rák*, *Majmétel*, *Orsógiliszta* stb.

Jóhangzás.

Az összes Akadémia Bizottsága „Az alapul szolgáló ki-ejtés” című szakasz 27. pontjában (10. lap) azt mondja, hogy: „Sok szóban az e (ë) mellett az ö is divik, sőt egyre terjed; p. o.

cseber — csöbör	felség — fölség
csend(es) — csönd(es)	fenn — fönn
csepeg — csöpög	megé — mögé
csepp — csöpp	megett — mögött
cseppen — csöppen	megül — mögül
cserdít — csördít	per(-el, -es) — pör(öl, -ös)
fed(él) — főd(él)	pereg — pörög
fenség — fönség	ser — sör
fergeteg — förgeteg	szeg — szög
fedez — fődöz	szeglet — szöglet
fel — föl	szeges — szöges
felett — fölött	veres — vörös.

Véleményem szerint ennek a kérdésnek sokkal helyesebb kifejtését találjuk az Akadémia régi (hatodik változatlan kiadás¹) helyesírási szabályaiban, a hol a „7. §. Jóhangzás.” címe alatt a következőket olvassuk:

¹ 1895 táján.

„Némely magánhangzónak változó, de egyaránt jogosult kiejtését, és ennek kapcsában a jó hangzást illetőleg a következőkre figyeljünk:

A változatosság szempontja kíváncsiság teszi a *fel*, *föl* igeekötő és az *ok*, *uk*, *ök*, *ük* birtokragok váltogatását a végett, hogy a különben gyakran beálló monotonianak, némelykor pedig a kétértelműségnek is elejét vegyük; pl. *fölköszönt*, *fölöntöz* helyett *felköszönt*, *felöntöz*; *felperes*, *felfedez*, *felebbezés* h. *fölperes*, *fölfedez*, *fölebbezés*, vagy *felpörös*, *felfödöz*. Így *felé*, *feléje*, *felébe* helyett, ha a latin *supra* értelmében használjuk, *föle*, *föleje*, *fölebe*: mert *felé*, *feléje* nyílt *e*-vel annyi mint: *ez irányban*, *az irányban*, *felébe* pedig annyi mint *felderésze*.”

Ez mindenestre világos és helyes beszéd s a szakasz többi része is nagyon meggyőzően fejti ki, miként kell a nyelvet zengőbbé és tetszetőbbé tenni. Épen azért nem helyeselhetem a kérdés magyarázatának mai formáját, mert nem az a lényeges, hogy az *e* mellett sok szóban az *ö* is divik, hanem határozottan meg kell mondani, hogy csak az *ö-ző* nyelvjárás rakja tele a szót *ö*-vel, a mi épp oly helytelen, sőt még kellemetlenebb, mint a sok *e*.

Ebből a szempontból a javaslat következő példái: *csöbör*, *csöppög*, *csöpp*, *pörög*, *födöz*, *fönn* helytelenek, mert csak táj-szólásban fordulnak elő s ép oly kevéssé tetszetősek, mint a *föstő*, *föstődő*, *pöcsét* stb., mely szókkal nem fajmagyar, de nagyon magyarosan írni akarók munkáiban találkozunk.

A magyar nyelv, a mily hajlékony és dallamos zengésű, épp annyira erőteljes és harsogva viharzó is tud lenni, de mindeme kiválósága mellett is vannak olyan szerencsétlen szóösszetételei, melyek olykor-olykor némi egyhangúságot vegyitnek belé. Főképen az olyan szók, melyekben sok *e* torlódik össze, pl. *legmenthetetlenebb*, *kellemetlenkedett*, *szenvedhetetlen* stb. Az ilyeneket egyszerűen kerülni kell, mert sem *mönthetlent*, sem *menthötentlent*, de *menthetötlent* sem írhatunk. Mindazonáltal sok olyan szónk van, melyekben egy kis helyes érzékkel könnyen kikerülhetjük az egyhangúságot, ha a nyílt *e*-t *ö*-vel váltogatjuk. A javaslat példáiból ilyenek: *förgeteg*, *szöges*, *csöndes*, *csöppen*, *szöglet*, melyek kétségtelenül zengőbbek, mint *fergeteg*, *szeges*, *csendes*, *cseppen*, *szeglet* stb., ellenben a *fedél*, *fenség*, *megé*, *felső* stb. a hosszú *é* mellett nyugodtan megtarthatja az *e*-t.

Úgy hiszem, hogy ezeket röviden okvetetlenül meg kellene mondani, hogy az író közönség ne maradjon tájékozatlanul s ne gondolja, hogy tősgyökeres magyarsággal ír, ha írását tele-tűzdeli *ö*-vel.

Kiejtés.

Az előttünk levő Helyesírási Javaslat a kiejtés szakaszában felállítja azt a helyes elvet, hogy írásban nem követjük azt a kiejtést, mely „csak nyelvjárásokban divik“ (7. l.), azonban a Szó- és tárgymutató 56. lapján mégis *búvárt* tart helyesnek, holott kétségtelen, hogy ezt csakis Erdélyben hallhatjuk, mert ott *húszárt* is mondanak.

Irodalmunk elfogadott kiejtése azonban a felsőtiszai nyelvhasználatra támaszkodik s itt az ár-végzetű névszók első tagjában levő *u* mindig rövid, tehát *huszár*, *uszkár*, *fullajtár*, *gunár*, *sudár*, *kulcsár*, *kufár*, *sugár*, *mustár*, *futár* — s természetesen *buvár* (és *buvárkodik*) is.

*

Dixi et salvavi animam meam.

Elmondtam szerény észrevételeimet, melyek figyelembe vételét remélve, kitűnő tisztelettel vagyok a Tekintetes Akadémianak

lekötelezett híve

Méhely Lajos

r. tag.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzete közli Berzevichy Albert I. Ferencz Józsefről szóló gyászbeszédét, melyet az Akadémia november 24-én tartott rendkívüli elegyes ülésén mondott. — Fraknoi Vilmos *Diplomatiai tárgyalások Romániával 1914—1916*. A gr. Berchtold külügyminiszter által 1914-ben és báró Burián által kibocsátott Vöröskönyv alapján a világháború alatt monarchiáknak Romániával folytatott, szakadáshoz vezető diplomatiái tárgyalásait ismerteti. — Marczali Henrik *Romániáról* szóló tanulmányának befejező részét adja, melyben a két fejedelemségnek újabb történetével foglalkozik, melynek három tényező szabja meg irányát. Az első az orosz birodalom növekedő befolyása, melyet csak ritkán ellensúlyozhat Ausztria. A második a görög fejedelmek által megindított anyagi és szellemi fejlődés, mely aztán a nyugoti műveltségnek nyitja meg útját. Végre a harmadik, korban is utolsó, a nemzeti érzület felkeltése és erősödése az erdélyi románság hatása alatt. Ez vezet azután Moldva és Havasalföld egyesítéséhez és Romániának, mint államnak megalkotásához és szervezéséhez. — Simonyi Zsigmond *A tárgyas ragozás ingadozásai* czimmel azon eseteket sorolja föl és világítja meg, melyek a tárgyas és tárgyatlan ragozás használ-

latánál ingadozást mutatnak. Ezekben érdekesen lehet megfigyelni a lelki tényezőket, melyek nyelvérzékünket vezetik. — Hegedüs Artur B. Perez Galdos *Misericordia* regényének fordításából a befejező részt adja. — A *Költemények* közt van Lé v a y J ó z s e f *A megváltó* című eredetije és Berlepsch Károly német költő *Bátyám sírját keresve* című verse Gyula i Á g o s t fordításában. — B e r z e v i c z y Albert közli *Küzdelem az igazságért* czimmel a Bajtársi Szövetség Berlinben november 11-én tartott ülésén felolvasott előadását. Hogy kitűnjék, melyik nép küzd a létért való e szörnyű küzdelemben egyszersmind az igazságért, szemügyre veszi a tények világánál ellenfeleink igazmondóságát és jóhiszeműségét. Először a háború okairól szóló legendakörrel foglalkozik, majd áttér a nemzetiségek elnyomatására, s különösen a speciális magyar viszonyokkal foglalkozik. A statisztikai számok mutatják, hogy Magyarország csak mint vegyesnyelvű egységes állam állhat fenn, melyben minden egyes nemzetiség szabadon fejtheti ki nyelvét és faji sajátosságait, de másrészt tartoznak számot vetni az állami egység és az administratio lehetőségének következményeivel. Ez utóbbiakkal annyiival inkább, mert négy nyelvről van szó. Ezek a körülmények csak egy megoldást engednek: az abszolút többség nyelvének államnyelvvé emelését, mely a törvényhozás, kormányzat és törvénykezés nyelve, általános érintkezésül szolgál, s melyet az állampolgárok érdekében minden iskolában tanítanak, mely azonban a localis, nevezetesen a községi igazgatásnál, beadványoknál és kihallgatásoknál, a nép- és középiskolák tannyelvénél a legmesszebbmenő engedményeket teszi a nemzetiségi nyelveknek. — Az *Értesítőben* Goldziher I.: *Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaften* című munkája (Heller Bernáttól), Erdős René: *Az új sarj*, Kaffka Margit: *Két nyár* című regények vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat 1917 januári füzetében Beöthy Zsolt közli az egyetemen 1916 december 9-én felolvasott megemlékezését *I. Ferencz József királyunkról*. Jellemzi az elhunyt király uralkodását. Hatvannyolcz esztendő uralma nem is egy uralkodásnak, hanem egy egész kornak emlékét hagyta lelkünkben s fogja fölébreszteni utódaink lelkében. A nemzeti ujjászületés és a nemzeti munka kora volt ez, félszázad óta oly zavartalan, oly czéltudatos, oly sikeres nemzeti munkáé, a melyet történetünk utolsó négy századában ilyen békén, ilyen hosszan és ilyen oltalom alatt sohasem végezhetünk. Ez az egész kor magán viseli elköltözött uralkodónk személyiségének hatását és bélyegét, legjellemzőbb és legmélyebb vonásaiban. — Bellaagh Aladár: *I. Ferencz József Magyarországon*. Az elhunyt király a koronázása előtt Magyarországon tett utazásait és látogatásait ismerteti. Idézzvén egykorú lapokból vett tudósításait. — Br. Wlasics Gyula *A semlegességről a világháborúban* írt tanulmányt, melyben általános képet nyújt a semlegesség jogállapotáról a világ-

háborúban és a jelenlegi jogállapot reformirányaira is reámutat. — Balogh Artur *Az angol imperialismus és a háború* című czikkben az angol világuralom jelentőségéről ír. Az angol imperialismus méreteiben a legimpozánsabb, eredményeiben a leghatalmasabb mindazok közt, melyeket a történelem felmutathat. Az angol világuralom számos tényező összehatásának kedvező természeti körülményeknek, népe tehetsége és jellemének, a nemzeti termelés számára a világversenyben a legkedvezőbb helyzet elnyerésére irányuló következetes törekvésének, a politikai és az államhatalmi tevékenység e célra kedvező alakulásának eredménye. Azonban a háború az angol imperiumot nem egy tényezőjében támadta meg. Az angol imperialismusnak előállt s még bekövetkezendő nehézségei oly lényegesek, hogy az eddigi diadalmas útján valószínűleg meg fogják állítani. Sőt nagy kérdés, nem egy oldalról megtámadtatása következtében nincs-e veszélyeztetve fennállása egyáltalán. Az angol imperialismus okozta a háborút. Ha a háború eredményei az angol imperialismus végét fogják jelenteni, az csak a történelem igazságszolgáltatása lesz. — Trócsányi Zoltán Tolsztoj Leó *Szergij atya* elbeszélésének fordítását közli. A *Költemények* közt van Vargha Gyula *Rozsvirágzaskor* című eredetije. Zempléni Árpád *Sevcsenkó Tamás* költeményelből három fordított le. — Tomcsányi Móricz *Jogerő a közigazgatási eljárásban* czímmel Baumgarten Nándornak a M. Tud. Akadémia által jutalmazott munkájáról irt tanulmányt. — A *Szemlében* Thallóczy Lajosnak működését jellemzi egy névtelen író. — Az *Értesítőben* Fellner Fr.: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme, Földes B.: A nemzetközi kereskedelem elméletéhez, Hegedüs Loránt: A magyarság jövője a háború után (Fekete Miklóstól), Haeckel E.: Ewigkeit (Pauler Ákostól) és Gyulai Ágost: Háborús anthologia című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat februári füzetében Ferdinandy Gejza tanulmányt irt *A szent koronáról* s a következő hét fejezetben: 1. a koronázás, 2. a szent korona királyláy avató ereje, 3. a szent korona és a magyar birtokrendszer, 4. a kölesönös hatalomátruházás elmélete, 5. a szent korona és a hűbériség, 6. a szent korona országai, 7. a szent korona tana mai érvényében foglalkozik a szent koronával, mint a nemzet és a király között közös közhatalomnak tulajdonképeni alanyával. Tüzetesen vizsgálja a tant és kimutatja az egyes tévedéseket, a melyek e tannal kapcsolatban keletkeztek. — Báró Wlassics Gyula: *Emlékeimből I. Ferencz József királyunkról*. Számos emlékeiből közül a királyra vonatkozó jellemző adatokat. — Fraknói Vilmos *A hármasszövetség agoniájáról* szóló czikkében azon tárgyalásokat ismerteti, melyek a mi diplomatiánk és az olasz diplomatia közt folytak. Különösen Burián működését bírálja. Burián diplomatai actióinak megghiusulása a monarchiától kiszámíthatatlan szerencsétlenséget hárított el. — Prohászka

Ottokár: *Csődbe került-e az idealismus?* A világháború is nagy befolyással van az érzésre s a fölfogásra egyaránt s tagadhatatlan, hogy e világrendítő benyomásoktól öntudatlanul is elváltoznak az emberek. Mintha csak csődöt mondott volna a művelt nemzeteknek annyira magasztalt intelligenciája, miután mindegyik mást lát, mást mond s egyik sem érti meg a másikat, pedig valamennyien ugyanarról, igazságról, az emberiség bajáról, culturáról s a közös eszményekről beszélnek. Igazi babeli torony most ez a cultura. Bizonyos pessimismus szűrőnközik a lélekbe. Azonban a pessimismus ez elkerülhetetlen s jogosult alapjaival szemben is oly távol állunk az „idealismus csődjétől“, hogy épp ellenkezőleg a szenvedés és a rossz a világban érvényre juttatja az igazi idealismust, csakhogy azt nem a külső culturában s nem az emberi és nemzeti hatalmi létben, hanem az egyedben s annak belső világában kell keresnünk. — Sebess Dénes *A földreform Magyarországon* címmel a magyar földtulajdon történeti fejlődését tárgyalja nagy vonásokban. — Trócsányi Zoltán folytatja Tolsztoj Leó *Szergij atya* elbeszélésének fordítását. — A *Költemények* közt Lévy József *A szalontai temető* című eredeti versét közli. — Simonyi Zsigmond Horatius: „Pindarus“ és Heine: „Olyan vagy, mint a kis virág“ költeményeket fordította le. — A *Szemlében* Alexander Bernát *Szobrászatunk az utóbbi hat év alatt* címmel évek szerint adja áttekintését az 1910—1915. évek művészi termését. Egy névtelen író (r. o.) *Sienkiewicz Henrik*ről irt jellemzést. — Az *Értesítőben* Meller S.: *Die Reiterdarstellungen* Leonardos, Grimm H.: *Aufsätze zur Literatur*, Scheidwerter P.: *Der Roman der deutschen Romantik*, Kaus O.: *Dostojewski* (ez utóbbiak Rózsa Dezsőtől), Báthory Nándorné: *Asszonyi életművészet* munkák ismertetését találjuk.

Ugyane folyóirat márcziusi füzetében közli Beöthy Zoltán elnöknek a Kisfaludy-Társaságnak Arany János emlékeztetére rendelt ünnepén felolvasott *Aranyról* szóló beszédét. Arany lelkében élt és ajkán megszólalt századának lelke, az örök magyar lélek. Lángelméjében a különböző hagyományok összeolvadnak és újjászületnek. Magába olvasztja s újjá alkotja mindazt a költészetet, a mi a magyar lélekből ezer év óta fakadt: a pogány mythost és a keresztény legendát, a csufondáros pasquillt és a hazafiui ódát, a historiai éneket és a balladát, a népdalt és a népmesét, a hősi és a lovagi eposzt. Mind e hagyományokat a maga, kivált szép alakító és kifejező művészi adományával a költői művészetnek legfelső szintjére emeli. Toldival, a Buda halálával és a történeti balladákkal újra ébreszti szunnyadó történeti érzésünket. Arany költészete és történetírásunk mutatnak újra a multa, melyből új élet támadhat. Ez a magyar történeti érzés Arany történeti költészetével születik újjá. Az az eszme, mely Aranyt a magyar közlélekhez fűzi, korához és a jövő korokéhoz: hűség magunkhoz. Ennek szelleme hatja át egész költészetét. — Riedl

Frigy es Arany lelki életét vizsgálja. Arany belső élete valóságos tragoedia. Lyrája pedig olyan, mint a ballada: tragoedia dalban elbeszélve. Arany különös természete az ötvenes években, az abszolutismus idején fejlődik ki. E szomorú kor kellő hátttere volt hangulatának. A tragikus dispositiók nőttön-nőnek a szabadságháború után. Nagy izgalom és bágyadtság váltakoznak benne. A visszahatást azután az önkritika még kiélesíti. A tépelődő önbírálat, a költői hangulatot követő bágyadtság és levertség, akaratának gyakori elzsibbadása magyarázzák, hogy Aranynak oly sok a töredéke. Ilyen volt Arany belső élete: de ennek tragikumába fénykévéket vetnek eszményei: Isten, a baza, a család, a költészet. Világnézete is e négy fenntartó eszménye köré jegezesedett ki. — Vojnovich Géza *Arany ballada-költészetéről* szóló felolvasását közli. Vizsgálja az idegen írók hatását. Arany a költőknek nem fogásait, nem modorát igyekszik elsajátítani; műveiken a műfajok természetét s fejlődését vizsgálja. Nem utánoz, hanem tanul. Legjobban mutatják balladái. Ezek végig kísérik egész pályáján, s három korszakuk a fejlődés három fokát mutatják, a mint e műfajt népies csirákból, idegen hatás segítségével, tehetsége oly magasra emeli, hogy Gyulai „a ballada Shakespearejének nevezte. Első balladáit „csupán népdalunk után indulva“ írta. Később angol költőket, különösen ó-angol és skót balladákat olvas, melyek hatással voltak ballada-költészetére. Azonban egyetlen balladáját sem állíthatni bármily felületes párhuzamba sem valamely skót balladával; mindonütt érvényesül a magyarság és népköltészetünk szelleme, főként pedig a költő lángelméjének eredetisége. Nemcsak tárgya és alakjai magyarok, hanem az egész élet képe és levegője is. A teljes önállóságot s azzal együtt a fejlődés csúcspontját a balladák harmadik korszakukban érik el. Messze háta mögött van már a skót balladák tanulmánya, de hatásuk átment vérébe. Most mindent magából merít. Legtöbb tárgya eleven benyomásból sarjad. A fejlődés tetőpontján Arany visszatér oda, ahonnan kiindult: a magyar népköltéshez. Az új balladák rokonobbak az első, népies, mint a második termékeivel, csakhogy az egyszerű népies elemek most már csak anyagul szolgálnak. Az egyéni tehetség kora ez, az eredetiségé. Egyetlen ponton sem érezni a skót balladák eleven hatását. — Weber Artur *Irodalmi hatások a Toldi szerelmében* című cikkében az irodalmi hatások sorozatát új adattal akarja bővíteni, s különösen a Nibelunglied hatását kutatja. Pótlásai az epos romantikus főcselekményére és a vele kapcsolatos epizódokra szorítkoznak. — Réz Mihály *Macchiavelli műve a fejedelemlről* szóló cikkében megkísérli vázlatosan bizonyítani, hogy a régibb politikai elméletek vizsgálatának nemcsak irodalomtörténeti értéke van. Ismerteti „a fejedelem“ tanításait. Keresi, hogy e tanítások mennyiben igazak és hogy a mennyiben nem igazak, e tévedéseknek mi az oka. — Bleyer Jakab *A hazai németség* című dolgozatában a magyar-

ságnak a falvakban lakó németiséghez való viszonyáról és a magyar nemzeti politika magyarosító munkájáról ír. Hibáztatja, hogy a magyar nemzeti politika a falvakban nagy tömegekben élő sváb parasztságot is meg akarja magyarosítani a magyar állami népiskola útján. Szükségesnek tartja, hogy a régi jó német népiskolák faluhelyen ismét visszaállíttassanak, és a népet a maga mivoltában és sajátos culturájában meg kell óvni. A németeknek le kell mondaníok arról, hogy a németeket népjogilag szervezzék és így Magyarországon német provinciát neveljenek. De a magyarságnak is le kell mondania arról, hogy a német falusi lakosságot nyelvileg és ethnikailag magába olvaszsza. — Trócsányi Zoltán befejezi Tolsztoj *Szergij atya* című elbeszélésének fordítását. — Léva József *Arany bölcsője* költeményét közli. — Ifj. Szász Béla az *Eddából* a Voluspa részt fordította le. — A *Szemlében* Madarász Viktor kiváló történeti festőről írt egy névtelen író megemlékezést. Egy másik cikket a képzőművészet téli tárlatát, az Ernst-Múzeum a Ferenczy család kiállítását ismerteti. — Az *Értesítőben* Négyesy L.: Arany füzete, Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága, Domonkos István: Atyámfiak, Lampérth Géza: Az én rózsáim című munkák ismertetését találjuk.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi V. (májusi) füzetét Darkó Jenő értekezése vezeti be: *A veszprémi apáczamonostor alapítólevelének 1109-iki másolatáról*. Darkó értekezésében azokból az eredményekből indul ki, melyekre Czebe Gyula „A veszprémvölgyi oklevél görög szövege” című dolgozatában jutott. Czebe az oklevélnek palaeographiai, nyelvi és diplomatikai szempontból való beható elemzése után arra a nevezetes megállapításra jut, hogy az oklevél görög szövege szinte teljes egészében való átdolgozása a Szent Istvántól kiadott eredetinek, ez az átdolgozás pedig egy a szicíliai kancelláriai formulákban járatos, görög anyanyelvű írótól ered. Ha azonban a Czebe-ajánlotta coniecturákat kiküszöböljük s a hagyományt visszaállítjuk a maga jogaiba, akkor jóformán elvesz egy argumentum azon elmélet alól, mely szerint az oklevél nyelvében a délitáliai-szicíliai görög dialektus befolyását lehetne megállapítani. A schematicus váz és a szerkezetbeli zavarosság sem bizonyítanak a szicíliai eredet mellett, mert e sajátságok föllelhetők keleti görög oklevelekben is. Legfontosabb érve azonban az, hogy az *ἄκων καὶ μὴ βολόμενος* phrasis nem állhatott benn a Szent István-féle eredetiben, hanem csak a Kálmán korabeli renovatio alkalmával került bele, mivel ez az oklevélphrasis csak Dél-Itáliában és a XII. században volt használatos. Darkó azonban megállapítja, hogy ez a kifejezés a nyugoti görögségben már a XI. századból is ismeretes s kétségkívül ismeretes volt keleten is. Ezekkel a megállapításokkal pedig kiesik a döntő bizonyíték Czebe mindkét tétele alól. — Trostler József *A Bánk bán német tárgytörténetéhez* című dolgozatának első részében röviden ismertetvén a XVI. és XVII. század német anekdota- és elbeszélő-irodalmát, megállapítja, hogy a

Bánk bán német feldolgozói Bonfiniusból vagy német fordításából merítették. Első közülök Georgius Lauterbeck, ki az 1557-ben megjelent „Regentenbuch”-ban a legrégebbi irodalmi feldolgozását nyújtja a tárgynak. Lauterbeck feldolgozását Trostler a maga egészében közli. — Réthei Prikkel Marián befejezi *Régi magyar énekmondók* című értekezését. A Tinódi-féle Tar Lőrincz-epizódot teszi ez alkalommal vizsgálata tárgyává, mivel legfőképp ebből vontak irodalomtörténetiróink következtetést a hegedősök költői felsőbbségére a lantsok felett; arra a megállapításra jut, hogy ez az epizód hiájával van a naiv felfogásnak és igazi költői inventiónak. hanem e helyett irányzatosság van benne, mely tanultabb, erősen felekezetieskedő protestáns szerzőre vall. A Sziládytól közölt koldusénekek is távol vannak a népköltés minden sajátosságától. A mi a hegedősök és lantos énekmondók elkülönítését illeti, megállapítja, hogy sem közöttük, sem költészetük között számbavehető különbség nincsen. Ezek után összefoglalja fejtegetései eredményeit. — F e h é r G é z a *Megjegyzések a Theophanes Continuatus néven ismert történeti mű keletikezéséhez* című dolgozatának második közleményében megállapítja Skylitzes világkrónikája alapján, hogy a Theophanes Continuatus hatodik könyvének első felét író szerző nem Konstantinos köréhez tartozik, hanem Nikephoros Phokas uralkodása alatt dolgozott, nem is akart önálló művet írni, csak folytatni a maga koráig a félbenmaradt művet s a 886—948. évek történetét a Symeon Logothetes-krónikából írta ki. Skylitzes művéből kitűnik, hogy e redactor csak Manuel vagy Theodoros Daphnopates lehet, mivel azonban bizonyos, hogy az előbbi Kurkuas János történetét írta meg s épp e mű szolgált a Theophanes Continuatus hatodik könyve első felének is forrásul, csak Theodoros Daphnopates lehet a redactor. — A *Hazai Irodalom* rovatában első helyütt C z e b e G y u l a ismerteti Vári Rezsőnek *Történeti intézetek Rómában* című művét, mely az Akadémia kiadásában jelent meg, s értékes és tanulságos munkának mondja. — Berde Mária Schiller *Stuart Máriájának* Radó Antaltól való fordítását minden erőszaktól ment, lelkiismeretes s költői beleéléssel készült áttüztetésnek ítéli. — Benedetto Crocenak *Az aesthetika alapelemei* címen kiadott négy értekezését, melyet Farkas Zoltán fordított magyarra, Kristóf György bírálja, ki a mű áttüztetését nem tartja nyereségnek, az értekezők csekély belső értéke miatt. — Kereszty Istvánnak *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867* című művéről J a u l u s z I l l o n a ír nagy elismeréssel. — A *Külföldi Irodalom* rovatát H o r n y á n s z k y G y u l á n a k J. H. Lipsius *Cratippi Hellenicorum fragmenta Oxyrhinchia* című kiadványáról írt bírálatát nyitja meg; beszámolván a papyrus tartalmáról, ismerteti a szerzőség kérdését, de sem Theopompos, sem Kratippos szerzőségét nem fogadja el; a kiadásban főleg az apparatus elégtelen voltát s a kétségtelenül hibás olvasásoknak a szövegbe való állítását rója meg. — S z e g e d y

Rezső Matthias Murkonak *Das serbische Geistesleben* című dolgozatát derék munkának találja, de kifogásolja az újabb irodalomról szóló rész hiányos voltát s a népköltészet teljes mellőzését. — Enrico Cocchiának *Introduzione storica allo studio della letteratura latina* című könyve, Révay József ítélete szerint, szerencsés gondolatból fakad, de csupa téves állítást tartalmaz. — H. A. Korfinak *Voltaire als klassizistischer Autor im literarischen Deutschland des XVIII. Jahrhunderts* című könyvét Gragger Róbert ismerteti s érdemes, elfogulatlan munkának tartja, s álláspontját Voltaire jelentőségének a német irodalom szempontjából való megítélésében, ha nem is találja újnak, de kétségtelenül teljesen kifejtettnek. — Paula Scheidweilernek *Der Roman der deutschen Romantik* című dolgozata, mint Szentirmai Gizella megállapítja, finom, mélyen járó, de nehézkes előadású munka. — Zolnai Béla elismeréssel méltatja Bruno Voelckernek *Die Hamlet-Darstellungen Daniel Chodowieczkis und ihr Quellenwert für die deutsche Theatergeschichte des XVIII. Jahrhunderts* című művét. — A *Vegyesek* során Fest Sándor megállapítja, hogy Verseyhy Ferencnek 'A vízkórságos' című verse szabad átdolgozása Taylor 'The dramatical Man' című költeményének, 'A kanál' meséje Prior 'The Ladle'-jéből való, végül 'A veréb és gerlicze' eredetije Brooke 'The Sparrow and the Dove, a Fable' című műve. — Marót Károly pótlásokat közül 'Homerus comparatus III.' című régebbi dolgozatához. — Perényi József gróf Bethlen Imrének 'A szép Abellina avagy a bölts öreg' című kéziratot drámáját ismerteti, mely Karl Gottlob Cramernak 'Der kluge Mann' (II. kiadásban 'Die schöne Abellina') című regénye után készült. — Az *Új könyvek* között több rövidebb könyvismertetést találunk. — A rovatot az 1916-ban megjelent philologiai tárgyú doctori disszertációk lajstroma, az egész füzetet pedig a Budapesti Philologiai Társaság tagjai számának kimutatása (1877—1916) rekeszti be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1916. évi októberi számában Liszka Viktor *A változó kamatozású kötvény* című dolgozatában azon kötvényt dolgozza ki, melynek árfolyama a szelvénykamat változása következtében névértéke irányában szabályozódik. — Barlai Béla: *Magyarországnak vasérczekkel való ellátása*. Magyarország összes vasérczkészletei — betudva azokat is, melyek a kohótechnika mai fejlettsége mellett még nem kohósíthatók — mintegy 130 millió tonnára becsülhetők. Ha tehát az utolsó időkben kimutatott 2 millió tonnás évi átlagtermelésünk a jövőben állandóan ugyanaz maradna, belföldi készleteinkkel mindössze még 60—65 évig táplálhatjuk vasiparunkat. Vasércztermelésünk azonban növekedő irányzatot mutat s ezt a növekedést a jövőben is bizonyosra vehetjük, mert vasgyáraink termelőképességek folytonos fokozásával is az ország nyersvas szükségletének csupán 82—85%-át tudták eddig fedezni. Azt lehet következtetnünk, hogy vasércztermelésünk görbéjének 15—20 év múlva

culminálnia kell, azaz 15—20 év múlva a legjobb igyekezettel sem leszünk képesek a termelést fokozni s a mint a delelőponton túlhaladtunk, a dolog természeténél fogva a fejtési és kiszállítási költségeknek is rohamosan nagyobbodniuk kell. Algierban, Tuniszban és Marokkóban töménytelen vasérc vár még feltárára, melyek nagyrészt gazdátlanok is s így itt kitűnő alkalom kínálkozik, hogy a háború után nagyobb tartalékokat biztosítsunk magunknak. Dél-Spanyolországra, de még inkább Görögországra és Dél-Oroszországra szintén ki kellene terjesztenünk érdeklődésünket. E mellett persze nem szabadna elhanyagolnunk Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát s Törökországot sem. A balkán államok nincsenek még átkutatva s így lehetséges, hogy itt is vannak művelésre érdemes nagyobb vasércelőfordulások. Ha Németország és Anglia a dél oroszországi, görög, algieri és tuniszi érczekkel évtizedeken át gazdaságosan tudott dolgozni, akkor mi, a kik jóval közelebb vagyunk ezekhez az érczekhez, mindenesetre szintén jó eredményeket érhetünk el velük. — Tonelli Sándor *Dunaconferentia* című értekezése bevezető részében általánosságban ismerteti a Duna hajózási és általános gazdasági elhanyagoltságának okait. Azután elmellőzve a conferentia alakításait, a négy előadónak munkálatait és az elfogadott határozatokat ismerteti és kiterjeszkedik a conferentia alkalmából megjelent különböző dunai vonatkozású tanulmányokra is. — Margócsy Géza *A gubások gazdasági és sociális helyzete Debreczenben* címmel értekezik. A debreczeni gubás czéh szabadalmát az 1395. évben engedélyezték Debreczen akkori földesurai. A gubás ipar fokozatosan fellendült és virágzásának tetőpontját a XIX. század elején érte el. Manapság a gubásmester jövedelme a legszükségesebb kiadásokat is alig fedezi. A gubások helyzetén határozottan javítana, ha a ma már nem használatos gubák helyett pokróczokat készítenének. A gubásság önálló iparként való fennmaradását biztosítaná, ha a többi kismester-társaik módjára szövetkezeti alapon szervezkednének. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első közlemény *A világ vasérckészlete és termeléséről* szól. — (p. p.) *Argentína külkereskedelme a háborúban* cz. cikkben fejtegeti, hogy az entente-nak nem sikerült Németország kimaradó importját a maga számára lefoglalni, a német árúk helyét amerikaiak foglalták el. Az ország kereskedelmi mérlege a kitűnő termés, valamint a magas árak miatt erősen activ, a kiviteli többlet az eddig soha el nem ért 331 arany peso összeget érte el. E miatt az ország fizetési mérlege is activ volt. — Ugyancsak (p. p.)-től való *A német közgazdaság a háborúban* cz. cikk is, mely a berlini Discontogesellschaft újabb kiadású könyve nyomán a német közgazdaság életerős és egészséges voltáról közöl igen jellemző körülményeket.

Ugyane folyóirat 1916. évi november havi számában Balás Károly *Magánjogi és közjogi járadék* cz. értekezésében saját jövedelemeloszlási elméletéből indul ki, melyet bővebben „A

jövedelemeloszlás főágai“ cz. monographiájában (Budapest. Eggenberger. 1913. 656. l. 8o) adott közre. Minthogy jövedelemhasításra feljogosító jogcímek nemcsak a magánjog, hanem a közjog területén is találhatók, ennél fogva nemcsak magánjogi, hanem közjogi járadékról is méltán beszélhetünk, annál is inkább, mert a Köz-re háruló jövedelemhányad igen jelentékeny része a modern nemzeti jövedelemnek. — Buday Dezső *A gazdasági fejlődés három lehetséges útjáról* a revisionista socialismus bírálataképen arra következtet, hogy a társadalom gazdasági fejlődése nem egységes vonalakban halad tovább, az individualis-kapitalista gazdálkodás lehetőségei még nincsenek kimerítve, az ipari üzemek a nagyipar és a trustök felé haladnak. A földmívelés az új területeken extensiv nagybirtok formájában, a sűrűn lakott területeken kisbirtokra bomlással halad tovább. Az individualis gazdasági rendet az állam beavatkozással a socialismus irányában szabályozza. Az állam mellett az individualis gazdálkodási rend ellenében még a szövetkezetek és a munkásszindikátusok küzdenek. A szövetkezetek közül a fogyasztószövetkezetek helyes beavatkozással irányítják a javak szétoztását. A termelő szövetkezetek az ipari termelés terén csaknem kilátástalanul veszik fel a küzdelmet a nagyiparral. A munkásszindikátusok a munka értékelésében pozitív eredményeket értek el. A munkások megélhetési standard-ja az elsőrendű élelmiszerek áránál magasabbra emelkedett. A gépek munkasystema javítása a nagyiparban egyelőre a termelő azonos nyeresége mellett állja a munkabéremelést. A munkasystema javítása tehát mind a két félre pozitív gazdasági eredménnyel járhat. A nagytermelés és a munkások érdekkellentétei a további szervezkedésekkel valószínűen javulni fognak. De azért nincsen kizárva bizonyos ellentétek túlságos megnövekedésénél a forradalmi irányban való fejlődés sem. Ezt azonban az állam beavatkozásokkal igyekszik megakadályozni. Az állami beavatkozások egyre nagyobb tért nyernek a termelés rovására és a munka javára. Az államok a lélektani alkalmazottság növekedésével mindig több intézményt fognak kollektivizálni. A termelőeszközöket az emberi munka és az állam alkalmazkodottságának foka szerint kell kollektivizálni. Ebben az esetben a társadalmi ellentétek a lehető legkisebbek lesznek. — Tonelli Sándornak *Orosz-Lengyelország közgazdasága* című közleménye a lengyel királyság visszaállítása alkalmából a volt orosz-lengyelországi területeknek gazdasági képét rajzolja meg. — Kovács Jenő *A jegybankok nemesérczpolitikája és a háború* című munkájában mindenekelőtt általánosságban ismerteti a bankjegyek fedezeti rendszereit, azután példákkal bizonyítja a bankok érczkészletének fontosságát és összehasonlítja a jegybankok aranykészletének nagyságát, valamint a kibocsátott bankjegyek mennyiségét. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (p. p.) röviden ismerteti dr. Hóman Bálint: *Magyar Pénztörténet 1000—1325.* című munkáját. — Schlesinger Károly

Elméleti nemzetgazdaságtan czímmel Oppenheimer: Wert und Kapital-profit című, igen jelentékeny theoretikus művéről közöl ezután rövid ismertetést. — Köhalmi Béla *A budapesti könyvtárakba járó mezőgazdasági folyóiratok jegyzéke* czímen a könyvtárak észszerű fejlesztéséről értekezik. — A Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

Ugyane folyóirat 1916. évi deczemberi számában első helyen Sztérenyi József *Gazdasági feladataink a háború után* cím alatt értekezik. Szerző, miután nagy vonásokban elénk tárta a népesség, a pénzügyi helyzet, illetőleg valuta-kérdés, a mezőgazdaság, az ipar s kereskedelem és a szociális helyzet szempontjából Magyarország háború utáni gazdasági helyzetének képét, rátér a háború utáni legfontosabb és legsürgősebb gazdasági feladatok tárgyalására. A legfontosabb feladatok közé tartozik a népesség számának növelése, főleg az anya- és csecsemővédelem által; a pénzügyi helyzet rendezése, a mely csupán nagyarányú gazdasági politikával lehetséges. A gazdasági politika egyik legfontosabb feltétele a belföldi termelés fokozása és a külföldi behozatallal való takarékoság. A behozatalnak a minimumra való csökkentése és a belső termelés fejlesztése jelentékenyen megjavítja az ország fizetési mérlegét és valutáját. Szerző végül még a gazdasági élettel összefüggő fontosabb részletkérdéssel és a háború utáni szociális kérdésekkel foglalkozik. — Második helyen Nagy Dénes *Az emberi munka bölcselétéhez* czímen értekezik. Csupán az embernél van meg az emlékek olyan megőrzése, mely által uralkodó lelki tényezőjévé az értelem válik. Az értelmesség főleg eszközök készítésében, kombinálásban és abstractiókban nyilvánul meg. A mult megőrzése, az élet időbeli folytonossága a munkatermelvények sorsára is kivetődik. Az egyszer végzett munkához hozzácsatlakozhatik a későbbi munka, a mult munkája szerepelhet a jelen munkájában. Így keletkezik a tőke, melynek legegyszerűbb faja a munka egyszerű megszakításából előálló féltermelvény. Az egymásra következő nemzedékek munkái között van bizonyos solidaritás, a fiatalokúak az öregek munkájából élnek, s megöregedvén, a következő nemzedéknek dolgoznak. De az egyidőben létező egyének is gyakran egyesítik munkájukat, hogy az egyéni erőfeszítésnél nagyobb hatást tudjanak elérni. Az állatok s különösen az emberek gazdálkodása társadalomban történik. Az állati társadalmakban az egyén helyzete szervezetéből következik, míg az emberi társadalmi kapcsolat külső. Az emberi társadalmak folytonosságát az egyéni szervezeten kívül álló tünemények, a hagyományok biztosítják. — Harmadik helyen Balás Károly *Magánjogi és közjogi járadék* című cikkének II. része közöltetik. Az I. rész a „Közgazdasági Szemle” novemberi számában jelent meg. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában elsősorban dr. Kovács Gyula észrevételei vannak közölve, melyek a „Közgazdasági Szemle” július-

angusztusi számában megjelent *Közgazdasági szakkatalogus* című ismertetésre vonatkoznak. — Schlesinger Károly ismerteti azután röviden H. v. Beckerath: *Kapitalmarkt und Geldmarkt* című könyvét. — A *Magyar Közgazdasági Társaság* 1916. évi működéséről, felolvasó- és igazgató-választmányi üléseiről szóló jelentések következnek ezután. — E szám mellékletét képezi a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1916. évi július–szeptember havi füzet.

Ugyane folyóirat 1917. évi januári számában első helyen Matlekovits Sándor értekezik *Csehszág iparosai összehasonlítva Magyarországéival a népszámlálás adatai szerint* címen. Szerző Csehszág — melynek ipara Ausztria tartományai között leginkább fejlődött ki — összes és egyes iparágaihoz tartozó iparosainak számát összehasonlítva Magyarországéival. Táblázatok segítségével kimutatja, hogy melyik iparágban múlja felül Magyarország Csehszágot és viszont: megállapítja, hogy a magyar ipar az utolsó évtizedben erősebben fejlődött, mint a cseh. — Azután Méhely Kálmán *Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben* című tanulmányában egyrésről az ipari szövetkezeteknek a szövetkezetek államában viselt szerepét, másrésről az állami iparfejlesztési actiót és ebben a kisipar fejlesztésének eszközeit vizsgálja, különös tekintettel a kisipari szövetkezés különböző alakulataira. — Végül Nagy Dénes *Az emberi munka bölcselétéhez* című tanulmányának II. része következik; az I. rész a „Közgazdasági Szemle” 1916. évi decemberi számában jelent meg. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (ts.) ismerteti első cikknek Gustavus Myers: *Amerika nagy vagyonainak története* című könyvét. A nagy vagyonok eredete három forrásra vezethető vissza: a feudális jellegű földbirtokra, a nagykereskedőkre és a hajótulajdonosokra. A városok nagyarányú fejlődésével a nagyvárosi ingatlanok is óriási vagyongyarapodást idéztek elő. A legtöbb és legnagyobb vagyon forrása azonban a vasút. A legújabb korban az ipar, kereskedelem és banküzlet tömörülésével, a trustökkel keletkeztek nagy vagyonok. — *Franciaország külkereskedelme* a háború hatásai alatt van, a kivitel állandó csökkenését, a bevitel hónapról hónapra való nagyobbodását érdekes adatok illusztrálják. — *Bulgária bőrpara*, mely az ország hagyományos foglalkozásai közé tartozik, mindinkább modernizálódik, a mennyiben már több timárüzem gyárteleppé alakult át. — *A nemzetközi heringpiac* 1916. évben csak a hollandusoknak eredményezett nagy hasznot. — *Az orosz pamutipar* az 1915–1916. évi idényben igen kedvező körülmények között volt, a mennyiben a termés a rendes 14–16 millió pudal szemben 20–22 millió pudra rúgott. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

Ugyane folyóirat 1917. évi februári számában első helyen Dékány István *Az érték- és árjelenségek törvényeinek vizsgálata* című tanulmánya jelent meg. Szerző az érték- és árelméletekre vonat-

kozó kérdéseket a következő jelenségek alapján teszi vizsgálat tárgyává: 1. a naturalismus befolyása a közgazdasági felfogásra, 2. a javak és értékek viszonyának alakulása, 3. gazdasági rationalismus az értékelésben, 4. a háborús jövedelemeloszlás hatása a szükséglet-kielégítésre. — Második helyen Lengyel Samu *A népbiztosítás szervezése Magyarországon* czímen értekezik. Népbiztosítás a kis összegre, rendszerint megelőző orvosi vizsgálat nélkül kötött életbiztosítás, a melynél a díjak is rendszerint hetenként fizetendők. Minthogy az életbiztosítás demokratizálása kétségen felül fontos társadalmi és közgazdasági feladat, közérdekű minden olyan törekvés is, a mely az életbiztosítást bele akarja vinni a kevésbbé tehető társadalmi osztályokba. Az ide vonatkozó számadatok bemutatásával igazolja szerző a népbiztosítás elterjedését külföldön, míg nálunk a nép széles rétegei az életbiztosítás áldásait úgyszólván egyáltalában nem veszik igénybe, az életbiztosításban megnyilvánuló nagy erkölcsi gondolat a mi népünkben még nem talált activ megnyilvánulást. — Harmadik helyen Mezey Lajos *Henry George eszméje* czímen írt tanulmánya jelent meg. Henry George eszméje: A földjáradékot kell eltörölni, a köz javára lefoglalni s a gazdasági visszasságok egyszerre eltűnnek. Henry George tana azon fordul meg, igaz-e, hogy a legrosszabb föld hozadékától függ-e a földnélküliek jövedelme? Sem a tőkeamat, sem a munkabér-elmélet nem állja ki a kritikát. Ha bizonyos segítségnyi tőke annyi jövedelmet hoz is, mint a legsoványabb földbe fektetve, a jövedelem egy részének megtakarítása által — a mit George sem mond lehetetlennek — halmozni lehet s e révén a társadalmi vagyonból sok a tőkések kezére juthat. Még fontosabb, hogy kamatmeghatározása helytelen. A kamatot nem a legsoványabb föld, de a termék ára s a ráfordított áldozat közötti különbség határozza meg. A kereslet és kínálat viszonyát a tőke szabályozni képes, amaz csak az árt, nem a jövedelmet (kamatot) és a tőkések jövedelmét nem is tartja egy nivón: az egyiké csökken, a másiké nő. A munka ára, a bér, a kereslet—kínálat szerint alakul, a népszaporodás a kínálatot emeli, de George elve még itt sem érvényesül. A munkások jóléte, a bér emelkedik. Ennek oka munkásszervezkedés. A földjáradéknak a magántulajdonból elkobzása a vagyontömeget szétosztalná ugyan, de nem maradna a közösségé. A monopolistikus helyzet részesei árúikat vevők fizetőképessége szerint emelnék s az elosztott vagyont felszínak. Henry George nagyszabású álma az ártörvényeken darabokra török. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Varró László *Frígyes Magyarországon* cím alatt érdekes, List itteni szereplésére vonatkozó közgazdaság-történeti adatokat közöl. — *Lengyelország czukoripara a háború előtt* igen kedvező viszonyok között volt, az ország földje legalkalmasabb a répatermelésre, a termelt répa czukortartalma azonkívül még a német répát is felülmúlja, a termelés az ország szükségletét teljesen fedezte, a felesleg pedig a skan-

dináv országokban talált piacot. Nagyobb fejlődését csak az utak és h. é. vasutak hiánya gátolta. — *Biztosítási matematika* czimmel Sós Ernő e tárggyal foglalkozó ügyes kis füzetéről van említés téve. — A *Közgazdasági írói jubileum* rovatban Rubinek Gyulát üdvözlí a „Közgazdasági Szemle”. — Varró István ezután *A nemzetgazdasági-statisztikai seminarium könyvtárának* katalogusát ismer-teti röviden. — A *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó köz-lemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1917 június 4-én.

GOLDZIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Ferenczi Zoltán, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Melich János, Pintér Jenő, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — *A második osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László r. t. — György Endre l. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

123. VIKÁR BÉLA l. t.: „Analogiai hatások a népköltésben.”

124. VARGHA DAMJÁN (vendég): „Codex-forrástanulmányaim ered-ményei.”

125. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és VIKÁR BÉLA l. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1917 június 11-én.

CONCHA GYÖZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: b. Forster Gyula t. t. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Fináczy Ernő, Magyary Géza, Vargha Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Fellner Frigyes, Illés József, Kovács Gyula, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Nagy Gyula, Pauler Ákos. Reiner János l. tt. — Horn Emil k. t. — *A másik két osztályból*: Heinrich Gusztáv, Ilosvay Lajos r. tt. — Gyomlay Gyula, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

126. GROSSCHMID BÉNI l. t.: „Az intestat örökösödési rendről Solon törvényeiben.” (Székfoglaló.)

127. ÁLDÁSY ANTAL l. t.: „Zsigmond császár koronázása és a német városok.”

128. NÉMETH JÓZSEF (vendég): „Magyarország és Szerbia földrajzi viszonyai.“

129. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére báró FORSTER GYULA t. és ÁLDÁSY ANTAL l. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLES.

A III. osztály hatodik ülése.

1917 június 18-án.

ld. SZILY KÁLMÁN r. t., helyettes osztályelnök elnöklése alatt jelen vannak az illető osztályból: báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Schuller Alajos r. tt. — Bodola Lajos, Franzenau Agoston, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Lörenthey Imre, Preisz Hugó, Rejtő Sándor, Steiner Lajos, Wittmann Ferencz l. tt. — A másik két osztályból: Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza r. tt. — Áldásy Antal, Gyomlay Gyula, Pintér Jenő, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

130. POGÁNY BÉLA vendégnek „A vas Faraday-effectusának módosulása nem ferromágneses fémrétegek jelenlétében“ című értekezését előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t.

131. FRÖHLICH PÁL vendégnek „Újabb észleletek a teljes fényvisszaverődésnél megtört sugár polárosságáról“ című értekezését előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t.

132. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FARKAS GYULA és SCHULLER ALAJOS r. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLES.

Hatodik összes ülés.

1917 június 18-án.

ILOSVAY LAJOS másodelnök elnöklése alatt jelen vannak: Angyal Dávid, Csánki Dezső, b. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Magyar Géza, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Bodola Lajos, Császár Elemér, Csengeri János, Franzenau Agoston, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Kuzsinszky Bálint, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Pekár Gyula, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Reiner János, Rejtő Sándor, Sebestyén Gyula, Steiner Lajos, Vári Rezső, Wittmann Ferencz l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

133. ÁLDÁSY ANTAL l. t. fölolvassa emlékbeszédét Csoma József l. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

134. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy PHILIPPOVICH JENŐ, a bécsi egyetemen a nemzetgazdaság- és pénzügytan kitűnő

tanára, 1915 óta Akadémiánk külső tagja, f. évi június hó 4-én váratlanul elhunyt. — Az összes ülés a bejelentést fájdalmas részvétellel veszi tudomásul és fölhívja a II. osztályt, hogy emlékezésed tartása iránt intézkedni szíveskedjék.

135. Főtitkár mély fájdalommal jelenti, hogy dr. ZEMPLÉN Győző l. tagnak, a ki mint a cs. és kir. 7. számú 24 cm-es mozsárüteg főhadnagya 1916. évi június hó 29-én 37 éves korában a Monte Doloro-n hősi halált halt, földi maradványait f. hó 16-án átadtuk a honi földnek. A fényes katonai temetésen a másodelnök, főtitkár és főkönyvtárnok vezetésével tagtársaink nagy számban jelentek meg. Az Akadémia koszorúját Rados Gusztáv r. t. tette le a ravatalra és szép beszédben adott kifejezést az Akadémia mélyen érzett fájdalmának. — Szomorú tudomásul van.

136. Főtitkár jelenti, hogy JANKOVICH BÉLA, lemondott vallás- és közoktatásügyi miniszter f. június 15-én kelt következő átiratot intézte az Akadémiához:

„Ő császári és apostoli királyi Felsője legfelsőbb elhatározásával a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszteri állásomról való lemondásomat legkegyelmesebben elfogadni méltóztatott.

Midőn erről az Elnökséget szíves tudomás végett tiszteletteljesen értesíteni szerencsém van, felhasználom az alkalmat, hogy őszinteszből köszönetet mondjak azért a kegyes támogatásért, melyben engem miniszteri működésem egész ideje alatt részesíteni méltóztatott.“ — Az összes ülés tudomásul veszi a lelépett miniszternek átiratát, a ki hivataloskodása alatt az Akadémia iránt mindenkor a legmelegebb érdeklődéssel és készséges jóakarattal viseltetett. miért is elismerésének és köszönetének jegyzőkönyvében ad kifejezést.

137. Főtitkár jelenti, hogy SPITZER Mór budapesti lakos, műgyűjtő, 16 darab Goethe- és Schiller-érmet és 10 darab ritkább modern nyomtatványt adományozott az Akadémiának. — Őszinte köszönettel fogadtatik.

138. Főtitkár jelenti, hogy GRAGGER RÓBERT hazánkfia, a berlini Tudomány-Egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára, kéri a hazai egyetemi hallgatók részére megállapított könyvjutalmat a berlini magyar seminariumnak egy-egy kiválóan szorgalmas hallgatója részére is. — Megadatik.

139. Főtitkár jelenti, hogy VARGA FERENCZ, a 37. honvéd tábori taraczkos ezred főhadnagya, emléktáblával akarván megörökíteni harctéri állásukat, fölkérte az Akadémiát, hogy a következő föliratot latinra fordíttatni szíveskedjék:

„Bélbor völgyét gondtalanul járó utódunk, állj meg és emlékezz meg őseidről, kik egykor ezen a helyen golyó, srappel sivitása, gránát áradata közepette rendületlen, érczfalképen álltunk, haltunk az új Magyarországért! Magyarok Istene, légy velünk és ójad a hazát!

Állíttatott a m. kir. 37. honvéd tábori taraczkos ezred 3. ütegtől, tüzelő álláshelyén az Úr 1917. esztendejében.“

A latin szöveg, melyet az Elnökség fölkérésére NÉMETHY GÉZA r. t. készített, így hangzik:

„Consistite, poster! qui securi peragratis vallem Bélboriensem, et memores estote maiorum, qui olim hoc ipso loco tormentis bellicis tonantibus, in imbre globorum igneorum velut murus aheneus stetimus occidimusque pro Hungaria nova!

Deus Hungarorum, ades nobis et protege patriam!

Posuit hanc tabulam ordo III. cohortis tormentariae XXXVII. regii exercitus Hungarici ad tutelam patriae destinati, in statione sua, anno Domini MCMXVII.“

VARGA FERENCZ főhadnagy a megküldött fordítást a legmelegebb köszönettel fogadta, az összes ülés pedig NÉMETHY GÉZA r. tagnak a sikerült fordításért őszinte elismerését fejezi ki.

140. Főtitkár jelenti, hogy a bécsi cs. és kir. Kriegsarchiv igazgatósága a „Mappa Geographica über die grosse Insel Csepelense... 1728“ cz. térképgyűjtemény egyik ritka rajzának másolatát az Akadémiának ajándékol megküldte. — Meleg köszönettel fogadtatik.

141. Főtitkár jelenti, hogy özv. BASSARABITS SÁNDORNE szül. Förster Irma férje gyűjteményéből értékes autogrammok, okleveleket és miniature-rajzokat hagyományozott az Akadémiának. — Meleg köszönettel fogadtatik.

142. Az Akadémia könyv- és irattára a legutóbbi összes ülés óta a következő könyvadományokat vette: Thomsen V., Kopenhága: Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent Miklós. — Jagić V., Bécs: Supplementum psalterii Bononiensis. — Német consulatús, Budapest: a) Persia and the european war; b) Englische Dokumente zur Erdrosselung Persiens. — Gyulai Agost, Budapest: a) A magyar háborús költészetéről; b) Quem dii odere... — Poór Jakab, Budapest: Az életbiztosítás szerepe a nemi betegségek leküzdése terén. — Bánó Miklós, Budapest: Statisztikai ábrázolás izotaním rétegvonalakkal. — Winkler Henrik, Boroszló: La langue basque et les langues ouralo-altaïques. — Láng Nándor, Debreczen: Herakles és Omphale. — Firtos Ferencz, Szászváros: A debreczeni disputa. — Schneider Robert: Das Gesetz, wonach die Seitenlängen der rechtwinkligen Dreiecke mit ganzen Zahlen gebildet werden können, nebst der Beweisführung für die Richtigkeit des Fermat'schen Satzes. Budapest, 1917. — Spitzer Mórtól, Budapest: Hoch, Alexander: Papsttum u. Kultur. — Seyler, Emanuel: Der Römerforschung Leistungen und Irrtümer. — U. a.: Die Mönchsfabel von der Fossa carolina. — Raumer: Die gefallenen Mädchen und die Sittenpolizei. 23. k. a. — Gotthelf, Jeremias: Das Erdbeeri-Mareili. — Wurst wider Wurst. — Weiss, Julian: Aus dem Tollhause des Lebens. — Schumacher, Hermann: Aus dem modernen Ungarn. — Gyulai, Paul: Frauen vor dem Spiegel. Aus dem ungarischen übersetzt von Adolf Dux. — Eckstein, Ernst: Satirische Zeitbilder. 3. k. a. — Ninold, Franz: Der Kossuthkultus.

143. Másodelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA r. és ÁLDÁSY ANTAL l. tagokat kéri föl's a nyári szünet előtti utolsó ülést abban a reményben és azzal az óhajtással zárja be, hogy az őszi ülésszak megkezdésekor jobb és békésebb viszonyok között láthatunk ismét munkához.

Nekrologok.

I.

Rados Gusztáv r. t. beszéde Zemplén Győző l. t. ravatalánál 1917 június 16-án a budapesti farkasréti temetőben.

Tisztelt Gyászoló Közönség!

Zemplén Győző hazatért, hogy utolsó álmát a haza anyaföldjében álmodhassa, abban az anyaföldben, melyért fiatal életét feláldozta. Egy nagyobb, erkölcsökben erősebb, tudásban, művelődésben, jólétben gazdagabb boldog Magyarországnak káprázatos képe tükröződhetett megtörő szemében, a melyért ő világéletében oly odaadással és hűséggel munkálkodott, oly bátorsággal küzdött és oly hősiességgel meghalt. Erről a boldogabb hazáról álmodja Zemplén Győző utolsó álmát és mi fohászkodunk az isteni gondviseléshez, hogy Zemplén Győző álmát valóra váltsa.

Legutolsósor járulhatunk ma Zemplén Győző elé, hogy elmondhassuk neki, mennyire szerettük és tiszteltük, hogy szívünknek mily sajtó fájdalmat okoz az a tudatunk, hogy ő, ki mint a napsugár reánk fényt és meleget árasztott, sorainkból kidőlt.

A Magyar Tudományos Akadémia, mely benne az európai hírvételes physikust és hű tagját tisztelte, a magyar kir. Természettudományi Társulat, melynek ő egyik legbuzgóbb választmányi tagja és éveken át másodtitkára volt, a Matematikai és Fizikai Társulat, melyhez ő annyi szeretettel ragaszkodott és melynek ügyeit ő mint főtitkár oly sikeresen vezette, engem tiszteltek meg azzal, hogy az ő megbízásukban és nevükben a halás elismerés babérágát és baráti szeretet rózsáit tegyem e ravatalra, mely a hős tudósnak földi maradványait magába zárja.

Zemplén Győző a legfényesebb elmék közé tartozott, a kik a magyar tudományt valaha szolgálták. Élénk szemlélő képesség, gazdag phantasia, finom elmeél, gyors felfogás és bámulatos memoria jutottak neki osztályrészüln. Benne fáradhatatlan munkakedv és munkabírást a kedély frissességével, a legnemesebb ambitio páratlan szerénységgel, törhetetlen erély megnyerő szeretetreméltósággal lelket emelő és szívet örvendeztető összhangban egyesültek. És ő az isteni gondviselés e pazar adományaival híven sáfárkodott, mert utolsó lehetéig magas eszmények szolgálatában élt, küzdött és elvérzett. Élete sikerekben és áldásos eredményekben gazdag volt és halála pillanatában e tetőtől talpig férfiú azzal a boldog tudattal hunyhatta be szemét, hogy nem hiába élt, hogy mindent, de mindent megfizetett, a mivel hazájának tartozott.

Azért, ha valakiről, úgy róla elmondhatjuk a költő szavaival:

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövőndő
Századok áldják.“

Győző, kedves és szeretett barátunk, Isten veled!

II.

Horváth Géza r. t. beszéde Lőrenthey Imre l. t. ravatalánál 1917 augusztus 18-án.

Tisztelt Gyászoló Gyülekezet!

Megdöbbenve állunk e koporsó előtt, mely a magyar tudomány egyik buzgó és érdemes munkásának földi maradványait takarja. Váratlanul és hirtelen ragadta el őt tőlünk a sors, férfikorának delén és munkaerejének teljességében, a mikor tudományos munkásságának mind dúsabb és értékesebb eredményeit még oly méltán várhattuk és vártuk is tőle.

Nincs itt a helye, de nem is vagyok arra illetékes, hogy Lőrenthey Imre tudományos tevékenységét és dolgozatait most részletesen és szakszerűen méltassam. Annyi bizonyos, hogy dolgozatai a magyar palaeontologiai irodalomnak mindenha nagybecsű értékei lesznek. De nem hallgathatom itt el még sem azt a nagy érdemét, hogy ő volt egyike az első magyar palaeontologusoknak, a kik helyesen felismerték, hogy a kövületeket nem csupán mint élettelen kőzeteket, hanem elsősorban mint a szerves világ maradványait kell tanulmányozni. Ő is arra az egyedül helyes álláspontra helyezkedett, hogy a régmúlt geológiai korok ásatag maradványait csak a most élő állatok ismeretének világánál lehet kellő módon megítélni, és hogy a modern palaeontologia immár a biológiai tudományoknak egyik integráns részét alkotja.

Magyarország legelső tudományos testülete, a M. Tud. Akadémia nevében, a melynek több mint egy évtized óta levelező tagja volt, mondok búcsút váratlanul elhunyt tudós társunknak. De búcsúzom tőle hazánk legnagyobb tudományos társulata, a kir. m. Természettudományi Társulat nevében is, a melynek működésében nemcsak mint író és előadó, hanem mint választmányi tag is mindig buzgó és tevékeny részt vett. Emlékét mind a két tudományos testület igaz kegyelettel fogja megőrizni.

Mi pedig, a kik e szomorú alkalommal itt megjelentünk, megilletődve mondjuk neki utoljára: Derék társunk, Lőrenthey Imre, Isten veled!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVIII. KÖTET. 1917. nov.—december. 11—12. FÜZET.

Az intestát örökösödési rend Solon törvényeiben.

(Grosschmid Béni lev. tagnak 1917. jún. 11-iki székfoglalójából.)

I.

A legelső, a min az attikai rhetorokból kivehető intestát örökösödési jogesetek körében a szemünk dogmatikai nézőpontból akaratlanul is megakad: a Stratokles fiának az esete.

A transmissio kérdéséről van szó.

Azonban vegyük elő a német általános polgári törvénykönyvet.

A német polgári törvénykönyv törvényes, vagyis intestát örökösödési rendje leszármazók nem léteben, vagyis vonatkozással tehát az elődök és oldalrokonokra, a parentális elvet emeli érvényre.

Németül „Parentelenordnung“¹ „Parentelsystem“.²

A római jog szerint az örökhagyónak az örögszülei — ha szülők nem maradtak — együtt örökölnék az örökhagyónak az édestestvéreivel.³ A féltestvéreit pedig az örökhagyónak: megelőzik és kizárják.⁴ Értve édestestvérek alatt atyáról, anyáról egy-egy testvéreket (germani).

Ilyesmi nem lehetséges a parentális örökösödési rendszer értelmében.

Az irányadó e rendszer értelmében az elődök és oldalrokonok csoportokba foglalását illetően kizárólag: az örökhagyó személyéből kiinduló törzselődi közelség.

És pedig magukra az elődökre vagyis ascendensekre nézve: közvetlenül. Az oldalrokonokat illetően pedig: vonatkoztatva arra az elődre, a ki nekik és az örökhagyónak a legközelebbi közös elődjök.

¹ Krainz alább id. h.

² Motive alább id. h.

³ Arndts Pandekten (XIV. kiad. 1889. §. 477. 2.).

⁴ Id. m. §. 477. 3.

A nagy-, vagyis öregszülő tehát nem örökölhet együtt e rendszer értelmében az édestestvérrel. Ugyanis a nagyszülő a törzselődi közelség mértékét tekintve második fokon áll az örökhagyóhoz. Holott ellenben az édestestvérnek a szülői, a kik ő neki és az örökhagyónak a legközelebbi közös elődjei: az elsőfokon. Következésképen: amaz — a nagyszülő — tartozik a második csoportba; emez — az édestestvér — tartozik az első csoportba.

De nem örökölhet együtt — e rendszer értelmében — az öregszülő a féltestvérrel sem. S annál kevésbbé előzheti meg és zárhatja ki, miként a római jog értelmében. A féltestvér vagy apai féltestvér (consanguineus, némelyek szerint germanus), vagy anyai féltestvér uterinus. Előbbinek a legközelebbi közös törzselődje az örökhagyóval: emennek az édesapja. Utóbbinak legközelebbi közös törzselődje az örökhagyóval emennek az édesanyja. Akár egyik, akár a másik: a törzselődi közelséget tekintve közelebb áll az örökhagyóhoz a nagyszülőnél. Amazok, apa, anyja: elsőfok; emez második fok. Következésképen: emez tartozik a második csoportba; holott ellenben a féltestvér az elsőbe.

II.

Azonban nem minden örökösödési törvényhozás, a mely egyébaránt ennek a rendszernek az alapján áll, viszi azt keresztül teljes következetességgel és tisztaságában. Áll ez különösen a parentális, vagyis törzselőd-közelségi alapelvnek a két segédelvét, vagy mondjuk corolláriumát illetően. Ezeknek egyike névszerint: az ágankinti megoszlás (divisio vagy successio in vagy per lineas) vezérelve. Másika: a képviselő (repraesentatio) és véle kapcsolatos törzsenkinti megoszlás (divisio vagy successio in vagy per stirpes) vezérelve.

Teljes következetességgel viszi keresztül és végig a rendszert nemcsak alapjában, hanem corollariumaiban is: az 1811. évi osztrák általános polgári törvénykönyv. Ugyanez áll hazai jelenlegi jogunkról az úgynevezett szerzeményi (pontosabban: nem-ági) vagyonban: az 1861. évi Országbírói Értekezletnek a határozmányai alapján.

Különség a maga nemében minden bizonynyal a következő. Az osztrák polgári törvénykönyv az 5. parentálával, vagyis az atavusok utódaival az örökösödési rendet berekeszti (751. §.). Ellenben mai jogunk s ugyancsak a német polgári törvénykönyv örökösödési rendje nem ismer ilyen határt. Más szóval az örökösödés e törvények értelmében kiterjed az úgynevezett Ádám-tól és Évától való rokonságra is. Ehelyütt azonban csupán a parentális rendszer tisztaságáról vagy annak ellenkezőjéről van

szó. Ebben a kérdésben az említett különbségnek nincsen jelentősége.

A parentális rendszernek törvényhozói megalapítója az osztrák legislatio. A tiszta parentális rendszer alapján állt már az 1786. évi május 11. osztrák örökösödési pátens. Lásd, a mi ezt illeti: Dr. Josef Krainz System des österreichischen allgemeinen Privatrechts (aus dessen Nachlass) 1889. 484. §. A parentális rendszer egyebüttl való érvényéről pedig: Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich, 1888. V. kötet 355. oldal 5. bekezdés. A parentálismus teljes valójában megvolt azonban már a Hármaskönyv szerinti jogunkban az osztályos atyafiak körén belül az ősi javakban.

III.

De térjünk át az említett két segédelv működésének a némi megvilágítására. A legegyszerűbb e megvilágítás a második, vagyis az öregszülei parentélának a körében.

Az elhunyt embernek nincs leszármazója, sem házastársa; de él az atyjának az édesanyja (atyai nagyanya); továbbá élnek az anyjának fiú- és nőtestvérei (anyai nagybátyák, nagynénék); ezenkívül anyja előbb elhalt nővérének gyermekei (anyai unokatestvérek).

Az örökség mindenekelőtt két egyenlő részre osztandó. Az egyik felerészt kapja az apai nagyanya, mint a ki az apai ágon egyedül van. A másik felerész az anyai ágé. Ez a divisio vagy successio in vagy per lineas.

Azonban ez utóbbi vagyis az anyai ágon nem él sem az egyik, sem a másik nagyszülő. Így tettük föl a példát. Következésképen ez ágrész — az örökség fele — megosztandó az említett anyai rokonok között. Ezek lévén az anyai nagyszülők leszármazói. Ez éppen az említett repraesentationalis vezérelv.

Már aztán, hogy e megosztás az anyai hátramaradottak között miképen eszközözendő, erre vonatkozik éppen az in vagy per stirpes segédelve.

Az anyai ágat illető említett felerész nem egyenlőképen (fejenkint, per capita) osztandó meg az anyai nagybátyák, nagynénék és unokatestvérek között. Hanem az utóbbiak együttvéve csak azt kapják, a mi az elhunyt anyjokra (örökhagyó anyai nagynénjére) esett volna. Szóval mint törzs, stirps, örökösödnek.

Szorosabban véve a megosztás tárgya in idea ebben az esetben is: anyai öregatyára, továbbá az anyai öreganyára esendett egy-egy fél-felerész, vagyis egy-egy negyedrészt. Ekként két negyedrészt, nem pedig egy felerészt.

Így rendelik és szabályozzák mindezt az osztrák polgári törvénykönyvnek 738—740. továbbá a németbirodalmi polgári törvénykönyvnek 1926. §-ai. S így van ez jelenlegi hazai jogunk értelmében is a szerzeményi vagyonban.

IV.

A harmadfokú elődök s azoktól származó oldalrokonok körében már: a német polgári törvénykönyv más útra tér. Magát a parentális alapgondolatot, ezt megtartja ugyan. Azonban elejti a tiszta parentalismusnak mind a két említett corrolláriumát; értve egyfelől a *successio in lineas*-t, másfelől a *repraesentatiót* és véle kapcsolatos *successio per stirpes*-t. Így hangzik az idevonatkozó 1928. paragraphus: „Gesetzliche Erben der vierten Ordnung sind die Urgrosseltern des Erblassers und deren Abkömmlinge.

Leben zur Zeit des Erbfalls Urgrosseltern, so erben sie allein; mehrere erben zu gleichen Theilen, ohne Unterschied, ob sie derselben Linie oder verschiedenen Linien angehören.

Leben zur Zeit des Erbfalls Urgrosseltern nicht mehr, so erbt von ihren Abkömmlingen derjenige, welcher mit dem Erblasser am nächsten verwandt ist; mehrere gleich nahe Verwandte erben zu gleichen Theilen.“

V.

Theopompos és az ő előbb elhalt fiútestvére, a már legelől említett Stratokles: másodunokatestvérei az örökhagyónak. Az örökhagyó neve Hagnias. Ennek és a nevezetteknek atyjaik első unokatestvérek valának. Lévén ő nekik, az atyáknak, atyjaik ugyanazon apának a fiai. Ekként e másodunokatestvéri rokonság tisztára fiági, vagy mondjuk agnatikus. Közelebbi rokon Theopompos előadása szerint (Isaeus XI.) nincsen. Sem másodunokatestvér ő rajta magán, Theopomposon kívül. Él azonban az ő elhalt fiútestvérének Stratoklesnek a fia. Szemléljük a helyzetet a német polgári törvénykönyv határozmányai nézőpontjából.

Az egyedüli örökös ebben a helyzetben a német polgári törvénykönyv jelen határozmányai értelmében Theopompos. A bevezetésben emlékeznék ugyan még egy rokonról: az elhalt Stratoklesnek az imént is említett hátramaradt fiáról. Csakhogy ennek a német polgári törvénykönyv jelen szakasza értelmében, nagybátyja, Theopompos, mellett, vagy ellenében: törvényes örökösödési jogosultsága nincsen.

Kísértjük meg ezeknek utána mintegy az exegetikai megállapítást a jelen eredménynek. A közölt paragraphus azt mondja: „Die Urgrosseltern des Erblassers und deren Abkömmlinge“.

„Urgrosseltern“: ez alatt értendők a harmadfokú szülők (proavus, proavia). Feljebb a német nyelv szókincse már nem terjed. Hanem azt mondja például osztrák polgári törvénykönyv 744. §.: „Die zweiten Urgrosseltern“ (abavus). A 748. §.: „Die dritten Urgrosseltern“ (atavus). A német törvénykönyv pedig általánosságban: „Die entfernten Voreltern“ (1929. §.). A még egy fokkal feljebb való, vagyis 6-od fokú szülő a rómaiaknál: tritavus.

A mi nyelvünk a németnél is szegényebb. Már mint mondanom sem kell, csak erről az egy pontról lévén szó. „Szépszülo, szépapa, szépanya“ az Urgrosseltern etc. értelmében: már ez sem biztos és bizonyos. Ős-szülo, „dédek, ükők“, „dédösök, ükösök“; így az osztrák polgári törvénykönyv 1853. hivatalos magyar kiadása (741—748. §.). De hát erre azt mondhatjuk: omnia incerta. Az élő nyelvben ezek az értemények nem gyökereznek. A „szépszülo“ esetleg nagynehezen valahogy talán még. A többi egyáltalán nem. Már érte azt, hogy e szók „ős“, „déd“, „ük“ határozottan és biztosan vagyis technice valamely bizonyos távolságú elődöt jelentenének, mint a rómaiaknál a pro-, ab-, at- és tritavus. No de hát a jelen hivatalos kiadás, sicuti figura docet, a „szépszülo“ szót sem használja. S a mondottak állanak ugyancsak az 1917. III. tc. során a patruus magnus (avi frater)¹ értelmében olvasható „dédnagybátyáról“ (az osztrák textusokban „Ohm“²; a német genealogiákban egyébaránt: „Grossoheim“).

Ebből is látható, miként az emberiség nem minden tekintetben halad előre. Nem tudja nevükön nevezni a különféle rokonsági kapcsolatokat.

A rómaiaknál a szülőelődök szilárd érteményű nevezeitnek kiterjedésköre: lat iz. A németben 3. Honi nyelvünkön pláne csak 2.

Mai napság még nagyobb mértékben áll e szerint, a mit Justinian Institúciói mondanak (§. 7. Inst. III. 6.): ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

De miért mondja a német törvénykönyv eme paragraphusa: „vierte Ordnung“? Hiszen ez csak a harmadik parentéla. Azért, mert ő ez „Ordnung“-ok számozását kezdi a leszármazókon. „Erste Ordnung“: a leszármazók (§. 1924.); „zweite Ordnung“ a szülők és leszármazóik (§. 1925.); „dritte Ordnung“: a nagy-

¹ §. 4. Inst. III. 6. (de gradibus cognationis), §. 6.; Domitii Ulpiani (?) De Gradibus Cognationis expositio Huschke, Jurisprud. Antejust. 1875. pag. 587.; §. 6. Dig. 38. 10.

² Kaiserliche Verordnung, Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. 1916. CLXXXV. sz. 1130. oldal.

szülők és leszármazóik (1926. §.); „vierte Ordnung“ az a melyről ezúttal szó van. Ekként más: az „Ordnung“ és más a „Parentel“. Az örökhagyó leszármazóinak csoportja „Ordnung“, de nem a parentela. S ugyanaz, a mi az „Ordnung“ felől, áll az osztrák polg. törvénykönyv „ág“-airól (Linie, 731. §.).

VI.

Azonban térjünk vissza a megkezdett exegetikai megállapításra, ezzel Theopomposra és az ő unokaöccsére, Stratoklesnek a fiára.

Theopompos mint másodunokatestvér, Stratokles fia, mint másodunokatestvér gyermeke: mindketten az „Urgrosseltern“ leszármazói. A legközelebbi törzselőd, a kinek révén ők az örökhagyónak rokonai: az örökhagyó atyja atyjának az atyja. Ekként: „Urgrossvater“-je. Ezt már fentebb (V.) láttuk. Most lássuk, miként rendelkezik e paragraphus az ilyen oldalrokonok esetében.

A paragraphus 3. bekezdése világosan mondja, miként az „Urgrosseltern“ leszármazói közül az örökség azé, a ki az örökhagyóhoz a legközelebbi fokon rokon. A gradusok számítását illetően a német törvénykönyv egy másik paragraphusa ad felvilágosítást. Tot sunt gradus quot sunt generationes. „Der Grad der Verwandtschaft bestimmt sich nach der Zahl der sie vermittelnden Geburten“ (1589. §.).

Nem nehéz ezt kiszámítani. Theopompos az örökhagyóhoz: 6 születés Stratokles fia: 7 születés. Amaz emezt tehát, ime látjuk, az intestát örökösödés során megelőzi és kizárja.

Ugyanígy Solon törvénye szerint. Már legalább: ahogy ezt Theopompos az ő perbeszédében (Isaeus XI.) vitatja. Solon törvénye értelmében, már mondom, a Theopompos interpretációjára szerint, az örökös a jelen csaiádi constellatiónban kizáróan Theopompos.

Megint más, ha a háttérét és összefüggéseit tekintjük a két törvényhozás eme találkozásának a jelen eredményben.

A német törvénykönyv értelmében Stratokles fia a jelen helyzetben csakis azon okból nem örököl, mivel útjában áll neki ugyanazon parentélán belül az egy gradussal (közvetítő születéssel) közelebb rokon, Theopompos. Ha ez fenn nem forogna: az öröklési jog ötet igenis megilletné.

Nem így Solon törvénye értelmében. Solon törvénye értelmében a törvényes örökösödési rend a másodunokatestvérral absolute lezáródik. A másodunokatestvér gyermekére a sor akkor sem kerül, ha másodunokatestvér nincs a láthatáron. Ezt Theopompos világosan mondja és állítja (id. perbeszéd 12., 13. §.).

VII.

Ezekben tehát megismerkedünk némi részben mintegy a gyakorlati alkalmazásával is a német polgári törvénykönyv eme szakaszának (1928). Körvonalazzuk ezeknek utána pár szóval a német törvénykönyv eme paragraphusára nézve annak a viszonyát a parentális rendszer alapelveéhez és az említett segédelvekhez.

A német törvénykönyv jelen paragraphusában először is absolute el van ejtve a linealis segédelv. Akármi ágon való az illető előd vagy oldalrokon: e körülmény a jelen parentéla körében nem tesz számot „... ohne Unterschied, ob sie derselben Linie oder verschiedenen Linien angehören“ mond az „Urgrosseltern“-re nézve expresse a paragraphus. Ugyancsak merőben el van ejtve másodsor a per stirpes. Nemkülönben el van ejtve ennyiből tulajdonképen a repraesentationalis elv is. Az oldalrokon igaz, hogy per absolutum örökölhet ennek a parentélának a körében is. Ennyiből tehát helyébe lép az elődöknek és képviseli őket.

Csakhogy a repraesentationalis elv nem csupán ennyiből áll ki. Hanem ez jelenti — az oldalrokonok, s nem csupán a leszármazók, öröklése körében is — a belépést az örökrész mennyiségét illetően a leszármazó részéről ugyanabba a posztióba és osztályrészbe, a melyben kinek-kinek a saját elődje lenne, ha az örökösödésben résztvenne.

Minderről pedig a német törvénykönyv jelen §-ának körében szó sincsen.

Hogy az örökhagyó melyik „Urgrossvater“ vagy „Urgrossmutter“-jének a leszármazója az összesen nyolcz idetartozó törzselőd közül az illető oldalrokon: ez a jelen szakasz alkalmazása körében egyáltalán nem játszik szerepet. A kérdés csak az, nincsen-e törzselőd („Urgrossvater“ vagy „Urgrossmutter“); avagy önánál, az illető oldalrokonnál, közelebb izen való oldalrokon. Ugyancsak, vajjon nincsen-e véle egyenlő fokon álló oldalrokon. Előbbiek: hogy általuk az illető oldalrokon kizárassék. Utóbbiak, hogy azok véle az örökségen egyenlőképen osztozkodjanak.

Ellenben maga a parentális alapelv megvan itten is. Ezt nem érinti az említett segédelveknek az elejtése. A további, vagyis negyedfokú szülőkre és tőlük származó rokonokra nem kerül az örökösödés, a míg a jelen — harmadik — parentéla tartozó valamely előd vagy oldalrokon útban áll.

Azt az örökösödési rendet, a melynek mértéke a születések száma által meghatározott közelebbiség, úgy nevezik, hogy iz-, vagyis gradualis rendszer.

A német törvénykönyv ekként a jelen és ugyancsak egyeb-aránt a további parentélák körén belül is (1929. §.) ezt a rend-

szert emeli érvényre. Megjegyzendő, hogy a törzselőd — jelen parentélában: az „Urgrossvater“ és „Urgrossmutter“ — előbbretétele az oldalrokonoknak: szintén a gradualismus elvének az érvénye. A törzselőd — a közvetítő születések számát tekintve — mindig közelebbi gradus, mint az ugyanazon parentélán belül való oldalrokon.

Igy is mondhatjuk: gradualismus korlátozva a parentalis-mussal. Vegyük a példát. Szemközt állanak egymással: egyfelől az örökhagyó másodunokatestvérének (sobrinus) az unokája; másfelől: a negyedfokú szülejének (abavus) a gyermeke („Urgrossvater“) testvére. Ily találkozás per absolutum lehetséges. Amaz 8-ik gradus; emez 5-ik.

Tisztán csak a gradualismust tekintve az örökség tehát az utóbbié lenne. S így tényleg a pandektajog értelmében.¹

Nem így a német törvénykönyv értelmében. Léván a legközelebbi közös törzselőd az örökhagyóval: előbbi pretendensre nézve a proavus, utóbbira nézve az abavus. Amaz: 3-ik parentéla, emez 4-ik.

Vagyis e példán világosan látni: a gradualismust korlátolja a német polgári törvénykönyv rendszerében a parentalismus.

VIII.

A jelenlegi jogállapot Ausztriában, ez megint egészen más. Ennek szerinte sem Theopomposnak, sem Stratokles fiának nincs egyáltalán intestát örökösödési jogosultságuk Hagnias hagyatékában.

Az osztrák polgári törvénykönyv az ő ezen állásában az intestát örökösödési rendet lerekeszti magával a 4 proavus-szal és a 4 proaviával („des Erblassers erste Urgrosseltern“). Az ezektől leszármazó oldalrokonoknak már: intestát örökösödési jogosultságuk merőben nincsen (731. §.).

E szabályozás közelebb áll Solon törvényéhez mintsem a német törvénykönyvhöz. Solon — Theopompos előadását véve alapul — lerekeszti az örökösödési rendet a másodunokatestvérrel. A német törvénykönyv kiterjeszti a másodunokatestvér leszármazóira is. Nem is szólva arról, hogy a német polgári törvénykönyv kiterjed a távolabbi parentélákra is, a mit ez az osztrák törvényhozás teljesen elejtett.

Solon törvénye ilyképen mintegy középen áll e közt az újabb osztrák törvény és a német törvénykönyv között. Hogy a szövegét véve alapul a Solon-féle törvénynek (Demosth. XLIII. 51.), hogyan áll a dolog: erről most egyelőre nem beszélünk.

¹ Arndts. Pand. 477. §. 4.

Lássuk csak egy kissé a másik idevonatkozó osztrák paragraphust (741.).

A megosztást a nyolcz harmadfokú szülő közt ez a paragraphus így csinálja:

„§. 741. Nach gänzlicher Erlöschung der dritten Linie sind die Urgrosseltern des Erblassers zur gesetzlichen Erbfolge berufen. Auf die Grosseltern des Vaters des Erblassers entfällt die eine Hälfte der Erbschaft, auf die Grosseltern der Mutter die andere Hälfte. In jede Hälfte der Erbschaft teilen sich die beiden Grosselternpaare zu gleichen Teilen. Ist ein Teil des Grosselternpaares nicht vorhanden, so fällt das auf diesen Teil entfallende Achtel der Erbschaft an den überlebenden Teil dieses Grosselternpaares. Fehlt ein Grosselternpaar, so ist zu seinem Viertel das andere Grosselternpaar desselben Elternteiles des Erblassers berufen.

Fehlen die Grosselternpaare des eines Elternteiles des Erblassers, so sind zu der auf sie entfallenden Nachlasshälfte die Grosselternpaare des anderen Elternteiles in demselben Ausmass wie zu der ihnen unmittelbar zufallenden Nachlasshälfte berufen“.

Ez tehát egészen más, mint a német törvénykönyv. Emez per capita oszt az „Urgrosseltern“ között. Vagyis elejti a successio per lineas-t. Az osztrák éppen ezt a legrigorosusabban keresztül viszi. A mit a parentéla körében merőben elejt, az a representatio.

Ez a jogállapot alapszik az 1914 okt. 12. császári rendelettel megalkotott úgynevezett résznovellán („Teilnovelle zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche“). „Első“ résznovella, így hívják, miután több is van. 60., 61. §. már t. i. ebben a résznovellában.

Magyar hazánkban az osztrák polgári törvénykönyv alkalmazási területein (Erdély stb.) e kódexnek illető határozmányai az eredeti, vagyis azon szerkezetben vannak hatályban, a melynek értelmében reájuk a fentebbiekben hivatkoztam. S ugyanez áll az alább még következő hivatkozásokat illetően.

A fentebb vázolt osztrák reformmal egyező mértékben czélozza korlátozni hazánkban is az intestát örökösödést az 1917 november 20. 1398. sz. a. a képviselőház elé terjesztett m. kir. igazságügyminiszteri törvényjavaslat „a rokonok törvényes öröklésének korlátozásáról és a szent korona örökléséről“.

IX.

Következnek azok a kérdések, a melyek ahhoz a kérdéshez fűződnek: mely időben halt meg Stratokles, a Kinek fiáról szó vagyon; viszonyítva jelesül az örökhagyó elhalálozásának időpontjához.

Tulajdonképen ezek a körülmények azok, a melyek a transmissiónak legelől említett ügyével a legszorosabban össze-függnek.

Elhalván az örökhagyó, Hagnias : az örökséget először is végrendeleti örökösödés jogcímén vették birtokba. És pedig Glaucón az örökhagyó anyai féltestvére (uterinus), mint heres substitutus. De, úgy lehet, már ő előtte, az időközben elhalt heres instituta, a ki az örökhagyónak egyik unokahuga vala. Másik versio szerint nem Glaucón, hanem ennek fűtestvére Glaucos — a másik uterinus — lett volna az illető.

A végrendelet bíróilag hamisnak nyilvánítatván, az örökséget az azt birtokló Glaucón ellenében intestát örökösödés jogcímén megkapta és birtokba vette: Phylomache, az örökhagyó első unokatestvérének a leánya.

Ezt meg aztán legyőzte erősebb intestát örökösödési jogcímén a már említett Theopompos. Nota bene, a mi Phylomache közelebbvaló rokonvoltát illeti, e rokonság azonban nem volt tisztán fiági. Az ő atyja és az örökhagyó csak amitini valának (ex fratre et sorore nati) nem fratres patruales (ex duobus fratribus nati¹).

Közelebb rokon, semmi kétség. E körül forog hiszen az ugyancsak a Hagnias örökségére vonatkozó ama másik perbeszéd, a melyről még szó lesz (Demosthén XLIII.). Phylomache és az örökhagyó legközelebbi közös törzselődje emennek öreg-atyja. Tehát második parentéla (ntk. 1926. §.). Holott Theopompos, mint tudjuk harmadik. De mondom, a tiszta fiágiság, „da happert's“, mint a német mondja.

Az Isaeus féle perbeszéd (XI.), a melyre már hivatkoztam, Theopompos védőbeszéde Stratokles fiával szemben. Ugyanis ennek nevében feljelentést tőnek ellene, Theopompos ellen mint gyám ellen, a miért a kiskorút nem részesíti a Phylomache ellen kivívott örökségben. Másszóval: a miért gyámi állásával visszaélve, kiskorú unokaöccsét a perből kihagyta, ezzel az örökségből kitudta, s illetétképen annak az örökség felére vonatkozó igényét kijátszotta. Ez, mondom, a panasz Theopompos ellen.

Más vala a joghelyzet — Theopompos felfogása szerint is — a midőn a panaszos unokaöccsnek az atyja, Theopompos fivére, Stratokles még életben volt. A szándék az volt, hogy ezzel, továbbá az örökhagyónak még egy harmadik életbenlévő másodunokatestvérével (Stratios II.) közösen teendik az ügyet folyamatba Phylomache ellen. Azonban ezek elhaltak s ezzel mond Theopompos (Isaeus XI. 10.), „mindazon többiek kiesé-

¹ Id. római jogi forráshelyek.

nek a sorból, a kik vélem egyenlő rokonságban álltak az örökhagyóhoz“.

A száraz való ezeknek szerinte az, hogy Stratokles tovább élt, mint az örökhagyó Hagnias. Mint mi, jogászok kissé talán németesen mondani szoktuk: túlélte őt (Osztrák polgári törvénykönyv 537. §. „Ha az örökös az örökhagyót túlélte...“ lásd alább). Még pedig nem csupán egy-két pillanattal. Közbeesik az örökössé instituált unokahug halála; substitutus birtoklása és legyőzetése a végrendelet érvénytelenné nyilvánítása következtében. Az örökség Phylomache kezén tulajdonképen már harmadik kézen volt, a mikor Stratokles még mindig élt.

Ez azonban mitsem használ az ő fiának. Legalább Theompompos azt vitatja.

És meddig kellett volna neki Stratoklesnek élnie; pontosabban: mit kellett volna neki megérnie, hogy az örökösödési igényt a fiára átbocsáthassa?

Egyik helye szerint e perbeszédnek, úgy látszik legalább is a keresetnek általa való megindítását. „Azonban — mond a perbeszéd 22. §. — ez az ember (értve azt, a ki a kiskorú érdekében a feljelentést tevő), miután Stratokles elhalt, minke-előtte egyikünk is másikunk is a fele-örökség iránt az igényét érvényesítette volna, s a midőn a törvény következtében többé nem volt jussa a javakban sem Stratoklesnek, sem ennek a fiúnak, hanem én reám háramlott a legközelebbi rokonság jogczimén az egész iránt az öröklési jog, hahogy legyőztem az örökség birtokosait, íme ekkor ez az ember elkezd kokolni és mesterkedni, azt híven, hogy ezekkel a beszédekkel benneteket — értve a bírakat — könnyedén félre fog tudni vezetni.“

Másik pontja szerint a jelen perbeszédnek (26. §.) mi több, az a hiba, hogy Stratokles nem érte meg azt, hogy az örökséget neki, — kit egyébaránt a mondtak szerint a halál már a kereset megindításában is meggátolt — bíróilag odaitélték volna. E pont velejében véve így szól: Ha tehát sem társasági viszony a dologra nézve nem volt köztem és Stratokles között, midőn az még életben volt, sem ő reá (a kiskorúra) az atyja nem hagyott mint adjudicatárius az örökségből semmit...

E szerint a megnyílt vagyis deferált örökség transmissiójának előfeltétele, vagy mondjuk caesurája, nem is a kereset megindítása lenne a meghívott örökös (delatarius) részéről, mint az előbbeniek szerint; hanem sőt: az örökség bírói odaitéltetése, pontosabban: adjudicálása az illetőnek a részére. Csak a bíróilag nekünk még életünkben már ideítélt oldalági örökséget bocsáthatjuk át saját utódainkra: így szól ez a thesis. Hozzátettem, hogy „oldalági“. Ugyanis adott esetben erről — oldalági örökségről — van szó. Az attikai törvények értelmében a

leszálló örökség egészen más eljárási szabályok alatt állt. Abból tehát, hogy valaki — mint jelen alkalommal Theopompos — valamely oldalági örökösödési esetre nézve a thesist így állítja fel: még nem következik, hogy a transmissio ügyét a leszálló örökség tekintetében is ugyanígy fogja fel.

De miért tettem hozzá ezt is: „pontosabban: adjudicálása”? Előfordul (Demosth. XLVIII. 26.), hogy az oldalági örökséget pernek közbenjövetele nélkül adjudicálják (szavatolják be). A thesis kiterjed nyilván erre az esetre is.

X.

Hogy Theopompos az adott körülményeknek közepette ebben a jogi véleményben van, az nagyon is érthető. Az nem kicsi dolog, a midőn valaki, mint ő mondja „a testével forog kockán” (Isaeus XI. 35.); mai nyelven: bűnvád alatt áll, s ez alól kell neki magát tisztára mosnia. Az ilyen körülmények szinte alig lehetséges, hogy ne befolyásolják az illetőnek a jogi álláspontját. Már pedig ez az egész dolog nagyon is szorosan összefügg ezzel a jogi kérdéssel, a mely tudniillik a transmissióra vonatkozik.

A német polgári törvénykönyvet véve alapul, a fennforgó kérdésnek a megoldása nem okoz nehézséget. Azt már láttuk, miként e kódexnek a határozmányai szerint is úgy áll a dolog, miként Theopompos kizárja Stratoklesnek a fiát az intestát örökösödési rendnek a során. E status juris vonatkozik azonban a Stratokles fiára, csakis a mennyiben ennek *proprio iure* való örökösödéséről van szó. Mint atyja, Stratokles örökösének: a helyzete öneki vonatkozással a Hagnias hagyatékára a német polgári törvénykönyv értelmében már egészen más.

Stratokles túlélvén az örökagyót: ezzel az örökséget a visszautasítási jog épségben maradása mellett megszerezte (1923., 1942. §.) Hogy ő igenis reflectál az örökségre: láttuk az előbbiekből. Ekként akár mint még visszautasítható (1952. §.); akár mint többé vissza nem utasítható (1943. §.): a Hagnias örökségére vonatkozó jog mindenképen átszállt Stratoklesről az ő fiára. Következésképpen atyjának a jogán e fűt Theopompos mellett az 1928. §. 3. bek. értelmében az egyenlő öröklés megilleti.

S a mi csak a transmissiót illeti,¹ ugyanez az álláspontja az osztrák polgári törvénykönyvnek is.

537. §. „Ha az örökös az örökagyót túlélte; az örökjog az örökség átvétele előtt is, mint más szabadon előörökíthető jogok, átszáll annak örökösire, ha csak lemondás által vagy más módon még meg nem szűnt.”

¹ Lásd Krainz id. m. 481. §.

809. §. „Ha az örökös előbb hal el, hogysen a kinyilt örökségbe lépett vagy arról lemondott volna; annak örökösei, ha az örökhagyó ezeket ki nem zárta, vagy más utóörökösöket nem nevezett, az örökség elfogadása vagy el nem fogadása jogába lépnek (537. §.).“

Így mondtam: „a mi csak a transmissiót illeti“. Ugyanis az osztrák polgári törvénykönyv értelmében a Stratokles fiának a jogi helyzete *proprio iure* más. Tehát akkor is ha atyja Stratokles az örökhagyó előtt halt el, avagy ha kiesett egyébképen. Egyenlő jog illeti Theopompos mellett (743. §.). S ugyanígy mai hazai jogunk szerint a szerzeményben. Ez éppen az említett *representatio*, a minek a német törvénykönyv *eme parentela* körében már nem ad helyet.

XI.

Lássuk az esetet a római jog alapulvételével.

A római jog értelmében — a mint az a jelen pontban Justinian intézkedései következtében megalakult — a joghelyzet az alapkérdésben ugyanaz, mint a hogy ezt a német törvénykönyv alapján láttuk. Theopompos 6-ik gradus, Stratokles fia 7-ik. Örökös tehát még pedig kizárólagosan az előbbi.¹

Így áll jelesen a dolog, amiglen Stratokles fiának a helyzetét csupán az ő saját joga, vagyis a *proprio iure* öröklés szempontjából tekintjük.

Lássuk a *transmissio* kérdését a római jog szabályai szerint.

A római jog értelmében is elv, a miből Theopompos kiindulni látszik, miként az örökség megszerzésének a joga szabályképen nem száll át az ő örökösére.² Csakhogy a római jog szerint arra, hogy az örökös az örökségre vonatkozó jogát végleg magához láncolja és ezzel saját örökösire átszállóvá tegye, igen egyszerű mód kínálkozik.

Ez tudniillik az *aditio* vagyis az örökség elfogadása, miáltal az örökség végleg megszerzetté, ezzel az örökös vagyonának alkatrészévé s ezzel saját örökösire átszállóvá válik.³ Ha pedig az örökös a *deferált* örökség elfogadása iránt való nyilatkozásban korai elhalálozás, cselekvőképtelenség vagy egyéb okból akadályozva van: ezek éppen a szorosabb értelemben vett *transmissio*nak, mint az említett *principium* alól való kivételnek a különféle esetei.⁴

¹ Arndts id. m. 477. §. 4.

² Arndts id. m. 512. §.

³ Arndts i. m. 506. sk. §.

⁴ Id. m. 512—516. §.

A modern jogok, mint már az eddigiekből is látható, a kivételt. szabálylá emelik.

XII.

Tényleg ez így, a hogyan Theopompos felfogja és perbeszédében érvényesíti, rendkívül különös, érthetetlen, sőt visszás.

Hogy valaki az időközben elhalt fivére fiának, a ki vagyis a fivére, az örökösödési per megindítására ő véle egyetemben előkészületeket tön, azt mondhatta joggal: hogy a te apád elhalván, minekelőtte neki az örökséget megítélték volna, téged immár mi sem illet ebből az örökségből; ez mondom mindenképen olyan dolog, a minek gondolatvilágába igen nehéz magunkat beletalálni. És ugyancsak szinte nehéz elképzelni, hogy Solon ezt valósággal így contemplálta legyen.

S csak az immáron a kérdés, vajjon Theopompos emez álláspontja az athéni törvényszéknek a részéről helyesléssel találkozott-e?

XIII.

Georgius Fridericus Schömann, greifswaldi professor, Isaeus perbeszédeinek nagy alaposságú magyarázója — ezenkívül németre fordítója — az ő Commentárjában (1831) a jelen kérdést illetően mindenekelőtt ezt írja:

Vicisse hac causa Theopompum docet Demosthenis oratio contra Macartatum, Theopompi filium, pro Eubulide, Phylomachis filio, Eubulidis secundi, avi materni, adoptivo habita.

Nyomban ennek utána pedig ezeket: Et jure haud dubie vicit: nam etsi Phylomachae summa injuria debitam huic hereditatem eripuerat, pueri tamen istius contra Theopompum jus nullum fuit, id quod leges initio orationis citatae manifestissime demonstrant.¹

Ezekben az im közöltekben négyes irányban foglaltatik tulajdonképen érdemleges véleménynyilvánítás a szerző, Schömann Georgius Fridericus részéről. Először: hogy az a legnagyobb injuria (summa injuria), a mit Phylomachén elkövettek az által, hogy a neki, mint tudjuk, egy ízben már odaitélt Hagnias-féle örökséget ő ellenében Theopomposnak megítélték. Ennek a kérdésnek ezúttal hagyjunk egészen békét.

Másodszor: hogy ebben a jelen ügyben, vagyis Stratokles fiával szemben a törvényszék Theopomposnak igazat adott.

Harmadszor: hogy neki, Theopomposnak ebben a jelen ügyben azonban igaza is volt, tekintve, hogy ő a jelen perbe-

¹ Id. Comm. 452. old.

szédben (Isaeus XI.) felhívott törvények által napnál világosabban kimutatta, hogy Stratokles fiának semmi joga ő véle, Theopompos-szal, szemben az örökséget illetően nincsen.

Ez ugyan magábanvéve csak három. A negyedik azonban implicite bennerejlik. Azok a törvények, a melyekről itt szó van, arra vonatkoznak, hogy Stratokles fiának *proprio iure* nincs helye az intestát örökösödési rendben a Hagnias örökségét illetően. Schömann-nak a saját *sententiája* ellenben (et *jure haud dubie* vicit) vonatkozik a támasztott igény alapjának az egészére. Ebben tehát szükségképen bennerejlik:

Negyedszer — s ez az, a mi a bennünket ezúttal érdeklő szempontból a fő — miszerint azon körülmény, hogy Stratokles maga, a ki Theopompos mellett ezzel egyenlő helyen áll az örökösödési rendben, az öröklagyót túlélte, s a pernek megindítására Theopomposszal egyetemben előkészületeket tön: a fiának az örökösödési jogosultsága kérdésében, a dolgon szerzőnk véleménye szerint nem változtat.

Rodolphe Dareste, a Demosthén-féle civilis perbeszédék (les *Plaidoyers Civils de Démosthène*) francia fordítója (1875.) a Makartatos elleni XLIII. számú Demoszthén-féle perbeszéd megvilágításában ezeket írja: „Azonban Theopomposnak nem volt nehéz magát igazolni: bebizonyítá, miként unokaöccse távolabbi fokon való volt, mint ő, sőt hogy egyáltalán nem volt örökösödésre feljogosító rokonsági fokon... Épp ezért meg is hagyták ötet az örökség birtokában“. (II. köt. 23. old.).

Ez tehát alapján ugyanaz, mint a német szerző négy pontjának három utóbbika.

A transmissio kérdését, valamiképen Schömann, azonképen ő, Dareste sem veti fel.

Makartatos, ki ellen ezt a Demosthén-féle perbeszédet (XLIII.) mondták, fia az ekkor már elhalt Theopomposnak. Tény, hogy őt e per a Hagnias-féle egész örökségnek a birtokában találta. Következésképen igenis *plausibilis*; avagy mondjuk így: teljes okszerűséggel következtethető, a miben úgy a német, mint a francia szerző *concludálnak*, hogy tudniillik a Stratokles fiának az érdekében tett jelen lépéssel a kiskorú pártfogói Theopompos ellen a törvényszék előtt nem értek célt.

Nehéz dolog az örökjogi *codificatio* írja Aristoteles.¹ Épp ezért nem szükséges, írja ugyancsak ő, vagyis Aristoteles, hogy ő neki, vagyis Solonnak azt imputáljuk, mint némelyek teszik, miként szántszándékkal bonyolítá össze az ő törvényeiben ezeket a dolgokat.² Nem valami nagy bók semmiképen ezeknek a

¹ Athen alkotmánytana, IX. 2.

² Id. h.

törvényeknek. Maradjunk azonban csak egész szorosan csupán ennél az egy pontnál. A mit Theopompos vitat és állít, s a mit a jelen eldöntés úgy látszik szentesített, mindenképen olyasvalami, a mit igen nehéz az örökösödési intézmény alaplányével egyezésbe hozni. S ha hézagosa és homályosa valának is Solon örökösödési törvényei, ezzel magával ezt az elintézkést alig lehetünk képesek elegendőképen megfejteni.

S im csak az a kérdés tehát, van-e valami különleges szempont avagy körülmény az attikai törvények és intézményekben, a melylyel a transmissio igazságainak ilymértvű ignorálásán alapuló ezen felfogást az attikai törvényhozás és judicatura részéről — a mely felfogás, mint látók, a nevezett újkori szerzőkre is átragadt — valamelyest megfejteni netalántán mégis csak képesek lehetnénk.

XIV.

Az attikai törvények értelmében csakis a fiúgyermeket illeti meg az örökség birói közbejövétel nélkül.

Ha fiú nincs, de van leány: előáll a székelyesen úgynevezhető fiú-leánynak (filia hereditaria-nak) az esete.

Mi az a „filia hereditaria“? Némikép az 1848 előtti jogunk fiúsított leányával tehető párhuzamba. De ennél is szorosabban emlékeztet az 1848 előtti székely örökösödés úgynevezett fiú-leányára.

Miért szorosabban? A fiúsításhoz királyi intézkedés kellett, (úgynevezett praefectio) s ez egyik neme volt a donationak.¹

Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lánya

Fiú gyanánt leszen apja vagyonába'

énekli Nagy Lajos királyunk pecsétetes pergamen leveléből a korszorús költő.²

Ellenben a székely leányra „fítestvér nem létekor“³ ipso facto rászállt az apai örökség. Ezért praefecta naturalis.⁴

Ugyanígy, a mi csak ezt illeti, Athénben. Puella, quae patre et matre orbata nullus habet fratres et omnium bonorum heres est, vocatur filia hereditaria: közli Suidasból Telfy (Corpus Juris Attici, 1413. sz.) Hogy az anyátlanság (matre orbata) tényleg hozzátartozott volna-e: más kérdés.

Suidas, hogy, ezt is megtanuljuk, Kr. u. X. századbeli görög Lexikographus, Telfy Corpus Juris Attici pag. V.

¹ Hármaskönyv I. r. 50. tit. 1. §. stb.

² Arany János Toldi szerelme I. ének 33. strófa.

³ Dósa: Erdélyhoni jogtudomány (1861) 283. §. 4.

⁴ Dósa id. h.

Elv, hogy a fiú-leányt, kivel az atyai örökség velejár, a bíróság kezéből kell feleségül fölkeríteni. Az ilyen leányt a törvényszék ítéli oda és tehát adja mintegy férjhez, miként ezt koszorús költőnk Arany János ajkairól mindjárt hallani fogjuk. Már tudniillik elv ez Athénben, nem idehaza minálunk. Ez éppen az igen nagy különbség egyfelől az athéni, másfelől a magyar és a székely fiú-leány joghelyezetei között. Ezért tesz a perbeszéd ilyen különbséget: a feleséget birjuk vagy törvényes eljegyzésből (apa, fiútestvér kezéből) vagy bírói odaítélés alapján. Aut per desponsationem secundum legem, aut per adjudicationem (Isaeus VI. 14.).

S hasonló elv áll egyáltalában az örökséget illetően, ha az örökhagyónak éppenséggel nem maradt leszármazója. Az ilyen örökség tekintetében szükséges, hogy azt a reá pályázó magának bíróilag adjudicáltassa.

A törvényszék ez adjudicatióban elvileg kötve van az örökösödési törvényekhez. Másszóval az e törvényekben gyökerező jogcímeknek a törvényes erejéhez. Aut ex testamento aut ab intestato. Kötve: nemcsak az örökségnek, hanem a fiú-leánynak az esetében is. Viszont azonban vannak különféle körülmények.

Elsőbben is: a mi illeti a leánynak az odaítélését. Valami önkénytfolyó s nagyon is emberi: hogy a törvényszék az ítékezésben egyéb körülményekre is tekint, nemcsak a száraz jogigényre, emelték legyen emezt akár ex testamento, akár ab intestato. Szóval: túlteszi magát törvény és igazságon. Ezt Aristophanes nagyon is szépen megénekli az ő Darazsaiban.

Koszorús költőnk, Arany János szavaival a bíró (Philo-kleon): „Aztán mi magunk adjuk férjhez annak, ki esengve reá-bíró” Aristophanes A darázsok, 557 verssor a fordításban.

Egyik német fordításban (Donner, 1862.) e verssor így szól:

„Und geben die Erbin Tochter dem Mann, der uns durch Bitten beschwazt hat“.

Nem a lant ressortja voltaképen az illetén jogi distinctio. Az eredeti (586 verssor) csak arra veti a súlyt, hogy annak adják férjhez... Nem arra magára is, hogy ők, a bíróság adja férjhez.

Tényleg, ha az apa végrendeletét tiszteletben tartva ítélik is oda a leányt, akkor is ők — a bíróság — „adja férjhez.”

A filia hereditaria nem mehet másképen törvényesen férjhez, mint per adjudicationem.

„Száraz jogigény” mondtam. Tudniillik szembe téve az élet és a leány igényeivel. Korhatár az ara-praetendensség szempontjából vagy egyébképen impedimentum impotentiae:

ilyesmit Solon törvényei ügylátszik, nem üsmertek. Ellenkezően: a fennforgók fennforgása esetében más expedienst alkalmaznak. Gondoskodnak helyettesről. Filiae hereditariae permittitur, si maritus ejus, qui ei secundum legem obtigit, coire non posset, rem cum ejus propinquis habere. Lex Solonis, közölve Tély id. gyűjt. 1420. Nota bene a törvény jelen rendelkezése — miként annak szövegéből könnyen kivehető — nem terjed ki minden házasságra. Hanem csakis egyedül a bírói kézből, vagyis per adjudicationem bírt feleségnek, szóval a filia hereditaria-nak az esetjére.

Isaeus egy másik beszédében (III.) szó van egy leányról, kinek törvényes származása kétséges. Hiszen ha törvényes volna, okoskodik a szónok, akkor filia hereditaria lenne és akkor pályáznék reá közülünk, cousin-jei közül, egyik vagy a másik, esetleg atyja anyjának három fivére közül (avunculus magnus, aviae frater) valamelyik . . . (74. §.)

Az ilyen ember — egy eladó leánynak „dédnagybátyja“ (avunculus magnus) — úgy lehet mondjuk hatvan éves. Már tulajdonképpen ez is elegendő magas kor egy kőrőben az alig hogy fölserdült hajadon szempontjából. Azonban lehet valamely „dédnagybátya“ hetven, nyolevan, sőt kilenczven esztendő. Esetleg adott esetben concurrál a saját — miként a jelen esetben a nővérének — az unokájával a fiú-leányt tárgyzó igényperben. Már ezek mind olyan körülmények, melyek alkalmasak arra, hogy mintegy intézményi szükségességgé tegyék az álaabb említett prius-t, vagyis a bíróság igenis tágkörű pouvoir-ját e dolgokban.

XV.

Lehet az im tanultakat talán akként is felfogni, hogy az a bizonyos szabadabb, némikép discretionárius elem a bírói irányzatban, a mely magát itten befészkelé, a mi csak a fiú-leányok ügyét illeti: ez ügyeknek mintegy a természetéből folyó prius; egyébképen pedig az örökösödési ügyeknek a terén: némiképen amonnan emide áttérjedő posterius.

Az attikai törvények rendszerében, de az egyes íróknál is — például Aristotelesben — az örökösödés rendjének és az örökségek fölötti ítélkezésnek az ügye sajátos módon össze van kapcsolva és rokonítva a fiú-leánynak és a reá vonatkozó ítélkezésnek az ügyével.

Emennek amaz mintegy csak helyébe lépő surrogatum, másodlagosság: a midőn tudniillik az öröklagyo után leány gyermek sem marad hátra.

Prius és posterius, mondók. Mind a kettőt csak előmozdithatták némely terminus technicus-ok. Virgo praeterea here-

ditaria — mond Télyf id. gyűjt. 616. old. — etiam controversa (ἐπιδίκοις) nominabatur . . . Szóval ő eo ipso vitás, vita tárgya. Az ő sorsának az eldöntéséhez már ab ovo nem elegendő a törvény holt betűje, ahhoz élő bírói akarat kell.

S ugyanez a műkifejezés az örökségre leszármazók nemlétében. Ez is eo ipso controversa scil. hereditas (ἐπιδίκοις). Meier-Schömann-Lipsius. Der Attische Process (605. old): „die Erbschaft eines ohne Descendenten Verstorbenen wurde für streitig angesehen“. S a fiúkra szálló örökség másnemű helyzetét szemben az ilyen örökséggel éppen abban a kifejezésben tömörítik, hogy az non controversa (μὴ ἐπιδίκοις); másszóval, hogy nem áll bírói rendelkezés alatt.

De vannak ezenkívül még egyéb körülmények is. Ilyen a fiú-leányra s általán az örökösödésre vonatkozó Solon-féle törvénynek már Aristoteles által kiemelt homályossága. Hallók ezt hiszen már előbb.

A bírói szervezet, az eljárás szelleme egyáltalán.

Ideartozó jelesül mindaz, a mit Tóth Lőrincz, Dr. Gans Eduard és mások a tekintetben mondanak, hogy mint a legelől nevezett jogtudósunk írja: „Gyakran nem az nyeri el az örökséget per esetében, kinek ahhoz a magánjog szerint joga lenne, kinek azt a római praetor s a „Landesgerichtsrath“ odaítélné, hanem a ki arra a nép előtt érdemesnek látszik s kiről p. o. a védő ékesen szólva bebizonyítja, hogy gazdagságát a közjóra fogja felhasználni. Hasonló okoskodások példái akárhányszor fordulnak elő a görög szónoknál, örökségek feletti perekben“.¹

Ugyancsak a mit koszorús költőnk a Darázskok bevezetésében a közvéleménynek a népbíróságokban nyilvánult korlátlan hatalmáról s az ebből kifolyó bírói autokrátiáról ékes szavakban fölemlít.

Egész szorosan vagy mondjuk szárazon jogilag véve ugyan a jogi oldal ebben az egészben, a mi az örökség ügyét illeti, arra reducalódik, a mit ma úgy neveznek, hogy kötelező hagyatéki eljárás. S ez is csupán a fiakra leszálló örökség esetén kívül. De láttuk az úgynevezett ensemble-nak a különféle összefüggő körülményeit. Hiszen ugyanaz az instrumentum más-más hangot ad, ahhoz képest, hogy miképen muzsikálnak rajta.

Mindez együttvéve igenis könnyen idézhető elő valami nemét a suggestiónak abban az irányban, hogy tudniillik valamiként a fiúleányt, azonképen leszármazók nemléte esetén az örökséget a dikasterium — a hogy ők a törvényszéket nevezik — mint a minden állami hatalmat magában egyesítő nép-

¹ Akad. Értesítő, I. köt. (1960.), 303. old.

akarat egyik expositurája, mintegy conferálja. És szinte természetesnek kellett, hogy föltűnjék ebből folyólag az a kíváncsi, hogy a ki az örökségre pályázik, az megérje annak odaitélését. És hogy ennek hiányában azt, mint megszerzettet saját örökséire nem bocsáthatja által. És talán nem helytelen e szemponttal is összefüggésbe hozni és legalább részben megfejthetni vélni a transmissiónak akkora mérvű ignorálását, mint a hogy ezzel Theopompos argumentációjában s az ennek felfogására minden valószínűség szerint ráállott törvényszéki eldöntésben találkozunk.

Aristotelesre hivatkoztam. Szó van neki arról a munkájáról, a mely Athén alkotmánytanát tárgyalja. Eztet illetően lásd egyébaránt *Die Demokratie von Julius Schwarcz Leipzig 1891. II. Band, LXXXVIII. old. utáni a-za old. „Aristoteles und die Ἀθηναίων Πολιτεία auf dem Papyrus des British Museums“*. Ezen, tudományosságtól duzzadó, kifejtésben az említett hírneves hazánkfia a mellett a vélemény mellett száll sikra, miként ezen akkoriban fölfedezett munkát tévesen tulajdonítja Aristotelesnek. Az uralkodó felfogás e véleményt nem tette magáévá.

Egy román szemle magyar irodalmi anyaga.

Moldován Gergely egyetemi tanártól.

I.

Egyik életfeladatam sikeresebb megközelítése czéljából 1891 év végén elhatároztam, hogy Kolozsvárt román nyelven havi szemlét indítok, a mely társadalmi, tudományos és irodalmi dolgokkal foglalkoznék, főszólyt helyezvén a magyar irodalom nevezetesebb alakjainak és munkáinak a bemutatására. Így indult meg 1892 január elsején az *Ungaria*, a melynek pályafutása hét esztendőn át bár mélyebb nyomokat maga után nem hagyott, de annyi jóakaratot mutatott a kölcsönös megértés kérdésében, hogy érdemes lesz róla megemlékezni. A szemle 1898 végén szűnt meg. 1907 október 1-én az Ungariát ismét feltámasztottam, 1908 január 1-én politikai napi lap lett belőle, hogy aztán 1909 december 31-én két és fél évi pályafutás után végképen megszűnjék. Az *Ungaria* a románság között szívesen olvasott, elterjedt organum volt, a mely egy időben 2000 példányban ment szét. Politikai küzdelmeitől eltekintek, csak annyit említek róla fel, hogy irányát Lukács László, a hazaáruló laczfalvi román pap, annyira veszedelmesnek és elterjedését annyira aggasztónak tartotta, hogy még az országház nyílt ülésében is foglalkozott vele. Összeköttetéseink voltak Bukaresttel, Galaczczal, Konstanczával,

Tirgovistével, Brailával, más romániai vidékekkel, bent a hazában minden valamire való román helységből volt egy-egy tudósítónk. A lap programját néhány szóban foglaltam össze: „Jó hazafiak, jó románok, jó keresztények s a magyaroknak jó testvérei akarunk lenni“. Ezt a programmot vallották munkatársaink is, a kiből idővel egy tisztességes gárda alakult ki a lap körül. Igaz hálám jeléül nevüket az ismertebbeknek ide iktatom:

Dr. Alexi György, Almasán Miklós, Almasán Gergely. Boleantu Traján, Boicu Mihály, Butean M., Budurlean László, Bob A. C., Bretyán I., Barbu János, Bottyán János, Bucur A., Bozgan Floris, Costa I., Cheveresan P. B., Demian Antal, Dumitru I. B., Dan I., Grofsorean János, Grofsorean Béla, Goga Demeter, Hărea Marian, Hărsu F., Hătăgan János, Horváth Albert, Indreica Abrahám, Jónás S., Lukács György, Lupu G., Muresan Viktor, Moldovan Trajan Muresan Jakob, Muntean I., Marchis Demeter, Micul Péter, Macelar Demeter, Nicora János, Oancea G., Oltean M., Osian G., Pica Konstantin, Pascu János, Pop C. János, Pap E. A., Pap Trajan, Pituc Albert, Popa I., dr. Rácz János, Rain György, Rakovician Miklós, Rebrean László, Radu Gedeon, dr. Szabó Emil, Sârb G., Siriag V. Péter, Sainean Lázár, Timbus Miklós, Turcu Aurél, Theodor Gergely, Vrancean M. I., Viciu Elek, Viciu Pompilius. dr. Wilt György és sokan mások, a kiknek neveit közre nem adhatom, mert helyzetüknél és összeköttetéseiknél fogva a tulzó nemzetiségi körökkel, nevüket a nyilvánosság számára akkor nem bocsáthatták. Mindezek többnyire papok, tanárok, tanítók, egyetemi hallgatók és középiskolai tanulók, körjegyzők, hivatalnokok, vagy parasztgazdák, a kik szívesen követték az Ungaria szerkesztőjét a rögös utakon és sokszor bátorságukért még üldöztetésnek is kitették magukat, mégis dolgoztunk. A névsorból kiemelem dr. Szabó Emil tanárt, maga is román költő, a ki Arany és Petőfi több költeményének lefordításával magának e téren nagy érdemeket szerzett. Ha megértő publikumom volna, szívesen közölnék Arany balladáiból román nyelven fordítás-részleteket, a melyekben valóban gyönyörködni lehetne. *Ágnes asszony, Rachel siralma, Zách Klára, Családi kör.* Petőfiből: *Minek nevezzelek? Talpra magyar, Pató Pál, A rab* és több más költemény a románban nagy lelki gyönyörűséggel olvasható. Kiváló szorgalmat fejtett ki e téren Pituc Albert és Pop C. János is, valamint Bozgan Floris is foglalkozott költeményfordítással.

Illőnek és szükségesnek tartom, hogy az *Ungaria* ezen magyar anyaga végképen eltemetve ne legyen. Legyen egy magyar közlönyben ez az anyag összefoglalva, hogy ha valaha valaki a tárgy iránt érdeklődnék, azt ott megkaphassa és cél-

jaira felhasználhassa. Folytatásos közleményeknél az Ungariának csak az első számát jelölöm, a melyben a közlemény első része megjelent. Tárgy szerint az anyag a következő:

A) Költészet.

ARANY JÁNOS:

1. Ágnes asszony (1907. évfolyam 1. szám).
2. Zách Klára (u. o. 15. sz.).
3. Az elhagyott lak (1908. 16. sz.).
4. Rachel siralma (u. o. 22. sz.).
5. Családi kör (1892. 423. lap).
6. A fülemile (1894. 22. l.).

BAJZA JÓZSEF:

1. Sóhajítás.
  2. Az apácza
- { (1895. 151—152. l.).

CZUCZOR GERGELY:

1. Hunyadi (1894. 22. l.).
2. Mátyás király (1895. 329. l.).

EÖTVÖS JÓZSEF:

1. Vár és kunyhó (1907. 27. sz.).
2. Végrendelet (1893. 476. l.).
2. A megfagyott gyermek (1894. 81—82. l.).

GYULAI PÁL:

1. A régi időből (1894. 22. l.).

KISFALUDY KÁROLY:

1. Szülőföldem szép határa (1893. 277. l.).

LÉVAI JÓZSEF:

1. Mikes bújja (1893. 477. l.).

MINDSZENTI GEDEON:

1. Szerelmem (1897. 125. l.).

PÓSA LAJOS:

1. Kossuth álma (1895. 278. l.).

PETŐFI SÁNDOR:

1. Te voltál egyetlen virágom (1907. 1. sz.).
2. Temetésre szól az ének (1907. 1. sz.).
3. Fa leszek, ha... (1907. 1. sz.).
- 4—5. A rab, Talpra magyar! (1907. 2. sz.).
- 6—7. A letarlott... Érik a gabona (u. o.).
8. Minek nevezzelek... (1908. 3. sz.).
9. Milyen láрма (1908. 99. sz.).
10. Te vagy, te vagy... (1893. 3. sz.).
11. Pató Pál (u. o.).
- 12—19. A tintás üveg, Szeretlek kedvesem, Temetésre szól az ének,
Az elhagyott zászló, Ez a világ a milyen nagy, A Dunán,
Füstbe ment terv (1893. 469—471. l.).

20. Élet vagy halál (1894. 22. l.).
21. A székelők (1895. 17. l.).
22. A tavaszhoz (1894. 127. l.).
23. Édes öröm ittalak már (1894. 127. l.).
24. Kérdezd, szeretlek-e (1894. 128. l.).
25. Álmodom-e... (u. o. 162. l.).
26. Boldogtalan voltam (u. o.).
- 27—28. A pusztában, Első szerepem (u. o.).
29. Kard és láncz (1894. 24. l.).
30. Búcsú (1894. 213. l.).
31. A koldus sirja (1894. 214. l.).
32. A magyarok istene (1905. 304. l.).
33. Talpra magyar! (1895. 206. l.).
34. Véres napokról álmodom (1895. 225. l.).
35. Ledőlt szobor (1895. 248. l.).
36. János vitéz (1898. 359. s köv. l.).
37. A felhők (1896. 186. l.).
38. Honfi dal (1896. 216. l.).
39. Itt van az ősz (1897. 128. l.).
40. A rab oroszlán (1898. 361. l.).
41. Az erdőnek madara van (u. o. 362. l.).
42. A távolból (1898. 262. l.).
43. A bokor a viharhoz (u. o.).
44. Az itélet (1894. 27. l.).

TÓTH KÁLMÁN:

1. Ki volt nagyobb (1893. 476. l.).
2. Fűtül a szél (1894. 22. l.).
3. Árpád sirja (1894. 43. l.).

TOMPA MIHÁLY:

1. A madár fiaihoz (1907. 17. sz.).
2. Nálad nélkül (1894. 22. l.).
3. Az ibolya álmai (1894. 78—81. l.).

VÖRÖSMARTY MIHÁLY:

1. A kis leány baja (1908. 114. sz.).
2. Szerelmedért (1896. 475.).
3. Szózat (1897. 38. l.).
4. Szép Ilonka (u. o. 82. l.).
- 5—8. Előzet, Magyarország czimere, Két gyermek sirja, Gnomák (1895. 100. s köv. l.).

SZENTMIKLÓSSY LAJOS:

SZÉKÁCS:

1. Gnomák (1897. 240. l.).

VITKOVITS MIHÁLY:

1. Kérelem (1897. 304. l.).

B) Elbeszélés és rokon.

ABONYI ÁRPÁD:

1. Zima a tavasz (1909. 59. sz.).

BRÓDY SÁNDOR:

1. Jasbi-Benot (1897. 284. l.).
2. A bagoly lakodalma (1896. 41. l.).

BÁRSONY ISTVÁN:

1. Gicza (1907. 6. sz.).
2. A kis olasz (1908. 265. sz.).

BENEDEK ELEK:

1. Márta (1907. 17. sz.).

BALÁZS SÁNDOR:

1. A halott (1898. 57. l.).
2. Egy megfejthetetlen történet (1897. 266. l.).

BÉRCZY KÁROLY:

1. Gyógyult seb (1893. 170. l.).

BERCZIK ÁRPÁD:

1. Mennyibe kerül egy szép asszony? (1907. 6. sz.).
2. Naftalin (1908. 249. sz.).

CSERMELY GYULA:

1. Román parasztok (1908. 109. sz.).

GYULAI PÁL:

1. Egy régi udvarház utolsó gazdája (1893. 237. l.).

HAMVAS JÓZSEF:

1. Az utolsó riport (1895. 35. l.).

HERCZEG FERENCZ:

1. Első fecske (1907. 1. sz.).
2. Csillagvadászok (u. o. 23. sz.).
3. Az utolsó szerelem (1908. 93. sz.).
4. Ariánna (1908. 183. sz.).
5. A menyecske barátja (1895. 147. l.).

JÓKAI MÓR:

1. Jordake feje (1907. 1. sz.).
2. Csillagszoba (u. o. 2. sz.).
3. Ha én lehettem volna (u. o. 6. sz.).
4. Még egy csokrot (u. o. 23. sz.).
5. Egy asszony szava (1908. 83. sz.).
6. Úgy jár, a ki nem tartja meg atyjának utolsó tanácsát (1909. 41. sz.).
7. A nyúl története (1909. 41. sz.).
8. Egy huszárkaland Boszniában (1909. 61. l.).
9. Utolsó nevetés (1909. 90. sz.).
10. Láthatatlan seb (1908. 146. sz.).
11. A kenyérmezei győzelem (1908. 146. sz.).
12. Petki Farkas leányai (1908. 238. l.).
13. Háromszéki leányok (1894. 206. l.).

14. Koronát szerelemért (1894. 82. l.).
15. Egy férfi, a ki folyton párbajozik (1894. 82. l.).
16. Egy bujdosó naplója (1892. 75. l.).
17. Az enyedi két fűzfa (1895. 26. l.).
18. A hazajáró lélek (1895. 241. l.).
19. Márczius 15 (1898. 1. l.).
20. Három karácsonyfa (1908. 82. sz.).
21. Mátyás király fája (1898. 18. sz.).
22. Egy csók (1897. 188. l.).
23. Amphibium (1897. 30. l.).
24. Aba József (1897. 236. l.).
25. A ritkasággyűjtő. (1898. 19. l.).
26. Ezredéves kiállítás (1896. 19. l.).
27. Hozsanna! (1896. 106. l.).
28. A költő joga (1896. 134. l.).

KENEDY GÉZA:

1. A kutya (1908. 105. sz.).
2. A kalifa fiatalodik (1909. 46. sz.).

KRUDY GYULA:

1. Azok az órák (1907. 6. sz.).
2. A kis Babett románcza (1909. 187. sz.).
3. Az én ismerőseim (1908. 262. sz.).

KÁLNOKI B. BÉLA:

1. Fatuma (1908. 189. sz.).

LUKÁCS BÉLA:

1. A ki az elemekkel harczol (1895. 244. l.).

LUX TEKLA:

1. Apróságok: A bolondok, A farkas és a bárány, A világ leggazdagabb leánya (1908. 145. sz.).

LENGYEL LAURA:

1. Nefret herczegné (1907. 8. sz.).

MIKSZÁTH KÁLMÁN:

1. Özveggy Timár Zsófi (1907. 1. sz.).
2. Pál szerencséje (u. o. 2. sz.).
3. A gyermekek (u. o. 7. sz.).
4. Gáll Magda (1909. 37. sz.).
5. Anna adóssága (1908. 207. sz.).
6. Kubics esperes úr (1893. 20. l.).
7. Hogy foglalta el Suska Mihály Branyiszkót (1893. 33. l.).
8. A diplomata (1895. 300. l.).
9. A főispán leányai (1896. 182. l.).

PORZSOLT KÁLMÁN:

1. A művész nő (1908. 4. sz.).

PETELEI ISTVÁN:

1. A szigetvári vértanúk (1907. 1. sz.).

2. Egy kaland (1909. 18. sz.).
3. Két asszony (1908. 191. sz.).

PRÉM JÓZSEF:

1. Híres szüretetek (1907. 3. sz.).

RÁKOSI VIKTOR:

1. A legionárius (1908. 91. sz.).

C) Irodalomtörténet.

1. Arany János életleírása és költészete (1892. 39. l.).
2. Beöthy Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet (1893. 316. l.).
3. " " Zalántól A két szomszéd várig (1897. 30. l.).
4. " " Jókai és a regény (1897. 209. l.).
5. Csokonai Vitéz Mihály életrajza és költészete (1908. 181., 1909. 22.).
6. Csiky Gergely élete és munkái (1892. 126. l.).
7. Eötvös József (1892. 87. l., 1907. 21. sz.).
8. Hunfalvy Pál (1892. 126. l.).
9. Jókai Mór élete és munkássága (1908. 156. sz.).
10. Bárány Jósika Miklós (1892. 87. l.).
11. Bárány Kemény Zsigmond (1892. 87. l.).
12. Lyka Károly: Petőfi (1897. 260. l.).
13. Madách Imre (1909. 2. sz.).
14. Négyesy László: Arany, mint költő (1898. 97. l.).
15. " " Madách Ember tragédiája (1898. 100. l.).
16. Petőfi külföldön (1908. 17. sz.).
17. Petőfi méltatása (1892. 39. l.).
18. Petőfi diákéletéből (1907. 10. sz.).
19. Legendák Petőfiről (1908. 3. sz.).
20. Széchy Károly: A magyar líra a forradalom után (1898. 341. l.).
21. Sebestyén Gyula: A költészet eredete (1896. 185. l.).
22. Vörösmarty Mihály (1908. 114. sz.).
23. Gróf Zichy Antal: Széchenyi István (1898. 197. l.).
24. Nagy Géza: A székelírás története (1896. 230. l.).
25. Pop C. János: Vörösmarty Mihály mint epikus (1897. 69. l.).

D) Történelem.

1. Ballagi Aladár: Árva vára (1898. 102. l.).
2. Csánki Dezső: A magyarok története (1896. 81. l.).
3. Dedek Crescens: Történelmi legendák (1897. 350., 1898. 78. l.).
4. Erdődy Béla: A hét torony (1897. 329. l.).
5. Feszty Árpád: A magyarok bejövetele (kőrkép) (1895. 141. l.).
6. Farkas E.: Az ónodi országgyűlés (1907. 3. sz.).
7. Fraknoi Vilmos: Szent István jobbjára (1907. 3. sz.).
8. Hajnik H.: A magyar jog a Tripartitumban (1897. 180. l.).
9. Hunfalvy Pál: A román történetírás (1892. 403. l.).

10. Jancsó Benedek: A keleti metropolis Erdélyben (1908. 233. sz.).
11. Krüger Alfréd: A magyar szent korona (1908. 152. sz.).
12. Kossuth Lajos (1894. 265. l.).
13. Kropf Lajos: Radul Negru (1907. 402. sz.).
14. Marczali Henrik: A magyarok őshazája (1897. 119. l.).
15. " " A magyar történetírás a XVIII. században (1896. 161. lap).
16. Márki Sándor: Rákóczi és a románok (1907. 1. sz.).
17. " " A keresztény magyar szellem (1907. 3. sz.).
18. " " II. Rákóczi Ferencz és az erdélyi nemzetiségek (1908. 218. sz.).
19. " " A középkor kezdete Magyarországon (1898. 112. l.).
20. " " A magyarok első érintkezése az oroszokkal (1894. 183. lap).
21. " " A Hóra-lázadás a magyarországi részekben (1894. 118. lap).
22. " " Árpád (1897. 240. l.).
23. Nagy E.: Magyar nemesség (1897. 254. l.).
24. Pop C. János: A magyar korona és koronázási jelvények (1898. 113. lap).
25. " " " A mohácsi csata (1898. 205. l.).
26. " " " Mátyás király a néphitben (1897. 130. l.).
27. Pór Antal: Az erdélyi vajdák kronológiája a XIV. század végéig (1894. 152. l.).
28. Rácz János: A magyar hun-monda (1892. 167. l.).
29. Solyom Fekete Ferencz: Az oláh kenésvégekről (1896. 54. l.).
30. Szöcs Sándor: A dévai oláh település (1897. 1. l.).
31. Szabó Károly: A székelyek régi jogai és szokásai (1896. 10. l.).
32. Szádeczky Lajos: A Rákóczi-forradalom Erdélyben (1907. 3. sz.).
33. " " Székely történeti emlékek (1908. 214. sz.).
34. " " Fogarasi történeti emlékek (1893. 192. l.).
35. " " Az erdélyi fejedelemség vezérpolitikája (1894. 345. lap).
36. " " Hogy éltek a régi erdélyiek (1896. 270. l.).
37. Tagányi Károly: A vármegye eredetéről (1897. 273. l.).
38. Téglás Gábor: A Maros és a Tisza Herodotusnál (1908. 189. l.).
39. Thallóczy Lajos: A bolgár vajdaság (1898. 232. l.).
40. Wertner Mór: Havasalföld első vajdái (1908. 244. sz.).
41. " " Az Árpádok és a Nemanidiák (1894. 319. l.).
42. " " Orvosi adatok az Árpádok korából (1895. 107. l.).
43. Veress Endre: Erdély és Mihály vajda története (1895. 6. l.).
44. Vass József: Római műveltségi állapotok Erdélyben (1897. 58. l.).
45. " " A rómaiak Dáciaiban (1897. 100. l.).
46. Magyarországi szent Erzsébet (1894. 20. l.).
47. Rákóczi György és Ferencz fiának halála (1908. 44. sz.).

48. Árpád és nemzetsége (1908. 75. l.).
49. Erzsébet királyné életéből (1898. 361. l.).
50. Hankó Vilmos: A székely nép eredete (1898. 74. l.).

E) Nyelvészet.

1. Alexi György: Magyar elemek a román nyelvben (1892. 232. l.).
2. Hunfalvi Pál: A tordaaranyosmegyei mohácsi román nyelvemlék (1892. 3. sz.).
3. „ „ A Balkán-félszigeten egy román nyelv alakul (1896. 5. l.).
4. Moldován Gergely: Magyar elemek a Psaltirea Scheianában (1892. 141. lap).
5. Réthy László: A románizmus Illyricumban (1897. 67. l.).
6. Rebreán László: Magyar elemek a románban (1893. 247. l.).
7. Szinnyei József: A magyar nyelvbe átvett román szavak (1893, 231. l.).

F) Néptan.

1. Beksics Gusztáv: A fajok harcza (1896. 154. l.).
2. „ „ Az erőszak a fajok harczában (u. o. 197. l.).
3. „ „ Vallás és nemzeti ideál a fajok harczában (u. o. 217. lap).
4. Bartha Károly: Hétfalusi babonák (1898. 352. l.).
5. Balogh Pál: A népek Magyarországon (1907. 3. sz.).
6. Dörfler St.: A gyermek a magyar néphitben (1895. 157. l.).
7. „ „ A tyúk s a tojás szerepe a magyar néphitben (1896. 204. lap).
8. Herman Ottó: Néprajz (1896. 157. l.).
9. Herman Antal: A köröm a magyar hitben (1895. 340. l.).
10. Hánusz István: A hazai csodatevő kutak (1895. 331. l.).
11. Munkácsi Bernát: A régi lovas magyarok temetkezései keleten (1908. 170. l.).
12. Marezali Henrik: Magyar néptan (1898. 40. l.).
13. Nagy Géza: A magyar népviseletről (1897. 339. l.).
14. Pop C. János: Székely lakodalmi szokások (1897. 218. l.).
15. Versényi György: Erdélyi népmondák (1908. 185. sz.).
16. Vislocki Henrik: Fogadalmi rongyok (1908. 171. sz.).
17. Vámbéri Ármin: A magyar fajról (1896. 77. l.).
18. Gopcsa László: A magyarországi örményekről (1907. 3. sz.).
19. Pituc Béla: Magyar közmondások (1895. 190. l.).

G) Földrajz.

1. Erdős Kálmán: Egyiptomi jegyzetek (1908. 263. l.).
2. Hankó Vilmos: Homorod (1897. 260. l.).
3. „ „ Egy séta Borszéken (1897. 149. l.).

4. Hánusz István: Földrajzi mondák (1908. 182. sz.).
5. Thiring Gusztáv: A dobsinai jégbarlang (1898. 252. l.).

H) Színház, művészet.

1. A magyar zene (1896. 125. l.).
2. Magyar művészek (1896. 141. l.).
3. Bayer József: A magyar nemzeti színház (1897. 176. l.).
4. Bartalus István: A magyar palotás eredete (1893. 166. l.).
5. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nemzeti színház története 1821-ig (1893. 176. l.).
6. Káldy Gyula: A magyar palotás tánczokról (1897. 327. l.).
7. Moldován Gergely: Blaha Lujza (1908. 8. sz.).

I) Millenáris kiállítás.

1. Lukács Béla: Az ezredéves kiállítás felhívása (1895. 220. l.).
2. Magyarország millenniuma (1895. 141. l.).
3. Az ezredéves kiállítás megnyitása, a hercegprimás beszéde (1896. 100. l.).
4. Az Akadémia kiállítási ünnepélye (1896. 117. l.).
5. Gelléri Mór: Hamis hírek a kiállítás ellen (1896. 123. l.).
6. Horváth Gyula: A magyar millennium (1896. 73. l.).

K) Közgazdaság, ipar, közlekedés.

1. Ballagi Aladár: A magyar gazda (1898. 48. l.).
2. Baross Gábor élete és munkája (1892. 346. l.).
3. Gelléri Mór: A magyar ipar (1896. 142. l.).
4. Mándy Lajos: Magyar közlekedés (1896. 165. l.).
5. Schmidt József: Magyar mezőgazdaság (1896. 163. l.).
6. Szily Kálmán: Óseink állatjairól (1897. 129. l.).

L) Különféle közlemények.

1. A.M.T. Akadémia száz éves jubileuma, Berczik Árpád székfoglalójával (1892. 49. l.).
2. Bernolák Károly: (1896. 127. l.).
3. Finály Henrik: A krasznai kincslelet (1896. 15. l.).
4. Felméri Lajos: Mi volt s mi lett a család (1897. 305. l.).
5. Gerster Béla: A kivándorlásról (1907. 3. sz.).
6. De Gerando Antonina: Milyen lesz Magyarország? (1895. 59. l.).
7. Kármán József: Egy férfi levelei barátjához (1909. 197. sz.).
8. Korányi Frigyes: Egészségügy (1896. 159. l.).
9. Pop C. János: A számfűzötték karácsonyairól Rodostón (1897. 70. l.).
10. Reményi Antal: A világ legnagyobb hadserege (1908. 235. l.).
11. Rákosi Jenő: Sajtó, irodalom, képzőművészet (1896. 139. l.).
12. Révai Károly: Sulucz érsek két költeménye (1907. 4. l.).

13. Szily Kálmán: A M. T. Akadémia. Tört. visszaemlékezés (1898. 196. l.).
14. Torma Zsófia: A planeták kultusza a rómaiak előtti Dáciaiban (1896. 16. l.).
15. Vértesi Gyula: Rólunk (1898. 278. l.).
16. Wenzel Gusztáv élete s munkái (1892. 126. l.).
17. Wekerle: A magyar parlamentről (1896. 108. l.).
18. Zsilinszky Mihály: Magyar közoktatás (1896. 117. l.).
19. Carmen Sylva: A nők királyságában (1908. 204. l.).
20. Lechner Károly: A lélek és az alkohol (1908. 248. l.).
21. Moldován Gergely: A reformáció hatása a románokra Erdélyben (1892. 319. l.).
22. Székelyek-e a móczok? (1895. 89. l.).
23. Marczali Henrik: Deák Ferencz (1898. 235. l.).

II.

Néhány szót befejezésül.

A fennebbi közlés nem meríti ki az *Ungaria* egész magyar irodalmi anyagját, abban jó része felsorolva nincs. Rövid néhány esztendő alatt — eltekintve a terjedelmes és értékes román anyagtól — a kis irodalmi kör eleget dolgozott. A munka ugyan többnyire fordításból áll, de van sok eredeti dolgozat is, a mi nagy figyelmet érdemel. Bővebb ismertetések és átdolgozások helyett jobbnak láttam az eredetit a maga valóságában mutatni be, hogy abból a román közönség a magyar írók és annak gondolatvilágát jobban megismerhesse. A magyarító feladat az eredeti közleményekre hárult. S mi volt az eredmény? A kis írói csapatnak munkája fáradságos útverés volt a román szívek felé. Egy új járó utat akartunk biztosítani a magyar szellem világába, hogy annak szépségeit egy új közönséggel megkedveltessük. Az eredmény az volt, hogy a magyar tárgyú közleményekből az olvasó kétségtelenül sokat tanult, a szépirodalmiakban sokat gyönyörködött, élvezett s más téren a román megismerkedett sok magyar írónak gondolatvilágával, a mi a románokéval nem egy ponton ellentétes volt. A magyar költészet remekei fordításokban belekerültek a román olvasókönyvekbe; azokat iskolákban és nyilvános ünnepélyeken itt-ott el is szavalták. A román vérmesebb közönség így türelmesebb lett a magyar irodalmi alkotásokkal szemben, a mikről előbb még hallani sem akart.

Az a kis írói csapat nem hü-hóval, csendben dolgozott azzal a szent meggyőződéssel, hogy neki, ha nem is nagy területen, de kis szakaszon a frontáttörés sikerülni fog. Ma is abban a hitben élek, hogy egy állandó, kitartó munkának ez irányban szép eredménye volna. Mert ha az egy pontra lehulló

vízesepp még a kösziklába is lyukat váj, mennyivel könnyebben lehet meghódítani a lágyabb anyagból teremtetett sziveket, ha a munka állandó és tiszta lelkesedésből fakad.

Csakhogy nálunk azok, a kik a nemzet sorsát a kezükben tartják, a magyar szellem kincseinek elhelyezésével és gyümölcsöztetésével nem sokat gondoltak. Pedig ez a nemzetiségeknél jó befektetés volna. A magyarnak kötelessége volna ezt a kincset a hazai társnépekkel megosztani. Ha a hegy nem indul Mohamedhez, Mohamednek kellene feléje közeledne, ha ugyan azzal találkozni akar. Hiába fog a magyar nyelv a másajkuak között elterjedni, ha azzal a magyar érzés és szellem nem foglal tért, semmit sem csináltunk. A magyar nyelvet ma is elegen tudják s a hűtleneket nem a nyelvet nem tudók, hanem az azt beszélők között kell keresnünk. A másajkú írástudó megszerethet egy Aranyt, egy Petőfit, egy Jókait vagy Mikszáthot, egy Herczeget, vagy mást, ha munkáikból néhányat jó fordításban vele már közöltünk. Ily úton kedve kerekedhetik az írók eredetiben is olvasni. A rideg elzárkózás káros. A ki úgy fogja fel a dolgot, hogy a nemzetiségeknek volna kötelességük a magyar irodalom forrásait fölkeresni, az bitangjába hagy egy fontos kérdést, a melynek megoldása pedig közérdek.

Ennek a felfogásnak köszönhető az, hogy ötven esztendő alatt körülbelül csak azt az eredményt tudjuk e téren meghatározni, a mit az Ungariából fennebb kimutattam. Ezen kívül kétségkívül igen értékes *Goga* Oktávián Madách Ember tragoediájának a román nyelvre való átültetése, s van még néhány jelentéktelen fordítás, mást aztán fel nem említhetünk. Pedig ezen idő alatt egy kis körültekintéssel s rendszerrel felette sokat lehetett volna felmutatni. Hogy mást fel ne említsek, *Szabó* Emil Aranyból és Petőfiből remekül fordított. És olvasván ezeket a gyönyörű dolgokat, arra biztattam, a két magyar klasszikusból fordítana egy-egy kötetnyit, a két kötet kiadásáról majd én gondoskodni fogok. Szabónak a gondolat nagyon tetszett s ki is jelöltük a legremekebb munkákat, a melyeket a két kötetbe felvettünk volna. Az én emberem nagy lelkesedéssel fogott a munkához. A magyar irodalomból is annyi anyaga volt, hogy egy anthologia kiadását is megállapítottuk. Szabónak csak egy kívánsága volt, hogy a székelykereszturi tanítóképzőtől helyezték át Kolozsvárra, az egyetemi városba, a hol céljainak inkább élhet. Ezt magam is szerettem volna, mert legalább szemem előtt lévén, együtt a dolgokat jobban megbeszélhettük volna. Az áthelyezést azonban minden igyekezetünk daczára sem tudtuk keresztül vinni, s így minden tervünk dugába dőlt. Szabó elkedvetlenedett, csalódva reményeiben, munkakedve csökkent; pár évvel ezelőtt hirtelen elhalálozott, iratai elkallódtak s egy genialis embernek az élete

lefolyt a nélkül, hogy a nemzetre nézve nagyobb hasznót hozott volna. Ötven év alatt hány ilyen tehetség fejezte be hasonló módon életpályáját?

Harminczkét esztendő óta működöm a kolozsvári egyetem románnyelvi és irodalmi tanszékén. Ezen idő alatt igen sok jeles román ifjú fordult meg a kezemen. A tőlük elfoglalt állásokban megfeleltek hivatásuknak. De gondolt-e nálunk valaki az évenként ily módon kikerülő ifjúsággal, hogy az okszerűen felhasználtság? Senki. Egy okos kormányzat a tanévek végén szemlét tartott volna az életbe kikerülő ifjak felett. A jó gazda a termés javát a magtáraiba helyezi el. Nálunk megfordítva történt a dolog. A legjavát lefoglalta magának Románia, a többit a felekezetek, az államnak egynéhány kivétellel csak az jutott, a ki már ott elhelyezhető nem volt. Így hiába terjesztjük a magyar nyelvet, ha a magyar műveltséggel bíró egyéneink más hatóságok és befolyások alá kerülnek, és engedjük, hogy szétvert nyájként elbolyongjanak.

Ki írta az „Arandó és Miranda“-t?

Rexa Dezső-től.

Régi színi irodalmunk nem túlértékes emlékei között kevés az olyan, a mely valamely tekintetben kiválóbb volna. Cselekvény nélküli, minden lendület híjával nem is hömpölygő, de folydogáló párbeszédes novellák ezek, melyeknek jelentőséget csak az ad, hogy a maguk idejében magasztos célból, szent igyekezettel, nemes hittel íródtak. A cél — nemzeti, az igyekezet — hazafias, a hit megdönthetetlen volt. A nemzeti színészet hazafias igyekezetének megdönthetetlen hite volt, hogy azok az alkotások az örök létnek, az örökkévalóságnak termettek. Meg volt győződve, hogy azok a darabok s azok a szerzők, a melyeknek s a kiknek neve a színi czédulára ki van nyomva — a magyar művelődéstörténelemnek örökké ismert nevei maradnak és azt soha sem sejté, hogy eljön az idő, melyben ezek a nevek ismeretlenül fognak hangzani a hazában.

Mikor még a nagy sikert elért darabok címét és szerzőit is alig ismerjük, mikor azok neve csaknem idegenül hangzik még a tárgygyal foglalkozók előtt is, hány olyan van és mennyire nagy a száma azoknak a daraboknak, melyeket alig ismerünk, s melyek szerzőiről alig tudunk valamit.

Ilyen, az ismeretlenség homályába merült darab volt az *Arandó és Miranda, vagyis a' szerentsétlenséget követi a szerentse*

czimű háromfelvonásos vígjáték, melynek szerzője E. Sz. G., ki darabját Veszprém-ben 1810-ben Számmer Klára betűivel kinyomatta.

A darabról Bayer József a maga helyén¹ — érdeme szerint szól, de ő sem tudja, hogy kit rejt e hárombetűs áljegy. Jegyzet alatt rámutat arra, hogy Ferenczi ismert *Kolosvári színpad történetében*² a darabot Kótsi Patkó János munkájának jelzi. Valóban kár és Ferenczi kiváló művének hátránya, hogy nem derül ki belőle az, hogy irodalomtörténeti műsoradatait honnan meríté. Ő, mint tudjuk, minden forrást felhasznált, a miből a nagy művelődéstörténeti jelentőségű kolozsvári színpad műsorát összeállíthatta s éppen azért nem mellékes tudnunk azt, hogy hol maradt nyoma egy-egy darab előadásának, vagy egyéb adatának. Érdekes lenne azt tudnunk, hogy a Királyhágón túl miképen szerepelt a dunántúli szerző darabja Kótsi szerzősége alatt, s más elbírálás alá esnék e tévedés, ha forrása színlap, almanach, vagy hirlapi közlés.

Az *Arandó és Miranda* szerzője az ismeretlenségben akart maradni, hiszen azért adta ki — mint gyenge tehetségének első zsengejét — csak nevét kezdőbetűivel jelezve, s valóban szerzősége homályban maradt mindmáig, még Könyves ismert *Játék-színi koszorúja* s utána Benkő szintén közismert *Magyar Színpad világa* sem jelzi, hogy ki e darab szerzője.

Avéletlen azonban mégis módot nyújtott arra, hogy kiderüljön „a nemes Magyar Haza igazszívű fiának E. Sz. G. Fegyverre-kelt Fő Hadnagy“-nak titka. A pápai református főiskola régi nagyhirú képzőtársulatának könyvtárában fennmaradt e vígjáték egy nyomtatott példánya s annak czimlapján egykorú írással a következő megjegyzés olvasható:

*Kapitány Eöry Szabó Gábor Úr írta
és ajándékozta a Pápai Collegium
Bibliothecájuk. (Sic!)*

E szerint kétségtelen, hogy a darab szerzője Eöry Szabó Gábor, a ki ugyan 1810 Boldogasszony havában főhadnagynak írja magát, míg a megjegyzés bevezetője szerint kapitány volt, de a kiről közelebbit nem tudunk, sőt az 1809. évi nemesi felkelés történetében³ sem találtuk meg a nevét.

*

¹ Drámai irodalom története. I. kötet, 228. lap.

² A 83. lapon s a kötet végén az előadott darabok lajstromában.

³ Kiss István: Az 1809-iki nemesi felkelés története. II. kötet.

A darab nyelvezete éppen nem mondható gazdagnak, de van benne néhány szólás, a melyet vagy nem ismerünk, vagy ritkasága s formaváltozása miatt érdemes közzétennünk:

Ez az Ember mindenhová befúrja magát. Ott is terem, a' hol nem vetik (11. lap).

Ló dögibe nyargaltam (u. o.).

tsak más házánál ne vólnánk, majd megmondanám Hadnagy Uramnak is a' szája izin valót (13. l.).

nem nehezel — megbékél ő a maga kenyeren (u. o.).

áldozunk ezen jóltévőnknek egy dallal... danolj mellettem Arandó, majd én tzikornyázom (16. l.).

Elült ő kegyelme a verebekkel (=korán tért nyugovóra) (32. lap).

Odamaradt, mint a Noé hollója (u. o.).

Biz Arandó sem különb a Deákné vásznánál (51. l.).

Bizzál tsak benne, majd el visz a vízre, 's szomjan hoz vissza (u. o.).

Minden gondunkat elfelejtsük... El bizony! még én is megjáróm az Öreggel a' Lejtőt (57. l.).

a' habhoz is kapkodok, mint a vízbe fúlni akaró (77. l.).

Arany János és az Akadémia.

— Arany János akadémiai működésére vonatkozó adatok. —

Heinrich Gusztáv főtítkártól.

I. Arany János főtítkárrá választása.

Nagygyűlés 1865 január 26-án.

Mélt. gróf Desseffy Emil elnök úr elnöklete alatt. Jelen voltak: Mélt. báró Eötvös József másodelnök úr. Gróf Cziráky János, Deák Ferencz, Gróf Károlyi György, Kubinyi Ágoston, Majláth György, Marezibányi Antal, Báró Prónay Albert, Szögyény László igazgató tagok. Báró Kemény Zsigmond, Korizmics László, Kubinyi Ferencz, Lónyay Menyhért tiszt. tagok.

Arany János, Balogh Pál, Ballagi Mór, Czuczor Gergely, Erdélyi János, Feszt Vilmos, Fogarasi János, Frivaldszky Imre, Gebhardt Ferencz, Győri Sándor, Greguss Ágost, Hollán Ernő, Horváth Czirill, Hunfalvy Pál, Jedlik Ányos, Jókai Mór, Kiss Károly, Nendtvich Károly, Pólya József, Petzval Ottó, Purgstaller K. József, Pauler Tivadar, Sztoczek József, Toldy Ferencz, Tóth Lőrincz, Zsoldos Ignác, Wenzel Gusztáv rendes tagok.
— Budenz József, Gyulai Pál, Gönczy Pál, Henszlmann Imre,

Hunfalvy János, Halász Géza, Báró Kemény Gábor, Karvasy Ágost, Konek Sándor, Kondor Gusztáv, Pákh Albert, Peregriny Elek, Pompéry János, Rózsay József, Rómer Flóris, Szilágyi Ferencz, Szabó József, Télyf Iván, Vass József levelező tagok. — Csengery Antal jegyző.

I. Mélt. elnök úr megérintvén azt a nagy veszteséget, mely az irodalmat, a hazát s az akadémiát Szalay László halála által érte, eléadá, hogy a jelen nagygyűlésnek csak egy, de nagy fontosságú feladata van, t. i. a titoknok választás. Megemlítvén továbbá ő mélt., mely tagokat illet szabály szerint a szavazási jog s hivatkozván az ily választásoknál eddig követett szokásra: fölhívá az akadémia szavazatképes tagjait, hogy papírra írván szavazataikat, a titoknoki szobában egybeülendő szavazatszedő bizottságnak adják be. E bizottság tagjaiul pedig báró Prónay Albert úr ő nagymélt. elnöklete alatt Deák Ferencz és Szögyény László igazgató, s Toldy Ferencz, Zsoldos Ignác és Wenzel Gusztáv rendes tagok kérettek föl.

II. Mielőtt a szavazatszedő küldöttség eltávozott, Deák Ferencz igazgató és tiszt. tag előadta:¹ hogy a Hazának és akadémiánknak fájdalmára korán elhalt Szalay Lászlónk halála óta Csengery Antal tagtársunk és jegyzőnk, kit egyéb közhasznú számos foglalkozásai amúgy is igénybe vettek, pontosan vezetett jegyzői hivatala mellett a titoknoknak számos és terhes teendőit is ernyedetlen szorgalommal teljesítette, minden díj nélkül három évnegyedig egyedül a közjó elmozdításáért és az Akadémia iránti buzgalomból. — Ezen érdemnek elismerése kötelességünk és az elismerést az által fejezhetjük ki, ha itt nyilván köszönetet mondunk a derék férfiúnak és köszönetünket e jegyzőkönyvbe iktatjuk.

Ezen általánosan helyeslett indítvány folytán Csengery Antal úrnak a közgyűlés közakarattal s lelkesedéssel teljes elismerést s mély köszönetet szavazott és azt a jegyzőkönyvbe iktatni rendelte.

III. A szavazás megtörténvén, a szavazatszedő küldöttség elnöke, báró Prónay Albert úr ő nagymélt. jelenté, hogy összesen 42 szavazat levén, ezekből 30 s így igen nagy többség Arany János rendes tagra esett, a többi szavazat Erdélyi János r. tag, ki 8 szavazatot nyert, s Balogh Pál, Csengery Antal, Greguss Ágost és Hunfalvy Pál rendes tagok közt oszolván meg.

A választás eredménye, kitörő örömmel és lelkesedéssel üdvözlöztetvén, szabályszerűleg felsőbb jóváhagyás alá terjesztetni határoztatott. Arany János r. tag pedig az akadémia benne

¹ Innen a II. pont végeig Deák Ferencz írása.

helyezett s oly fényesen nyilatkozott bizalmát következő szavakban viszonozta :

„Mélyen tisztelt Akadémia!

Bocsánatot kérek, ha meghatottságom miatt csak néhány rövid szóval fejezhetem ki érzéseimet.

Én, Tekintetes Akadémia, még ide, e terembe is azon elhatározással léptem, hogy minden esetre elhárítsam magamról a T. Akadémiának netalán személyem felé irányuló bizodalmt, Azt hittem ugyanis, hogy legmúltóbban fejezem ki tiszteletemet a T. Akadémia iránt, az által, ha nem vállalom oly hivatalt, melyre magamat oly sok tekintetben elégtelennek érzem. De most, látva e nevezetes többséget, melyért hálás köszönetet mondok, kész vagyok meghajolni a T. Akadémia akarata előtt. Másfelől érzem azt, hogy vannak átmeneti időszakok, midőn a gyenge is köteles eléállni és szolgálni a közügyet, midőn tudniillik az erősebbek visszavonulnak, vagy akadályoztatnak. Ily átmenetnek tekintem én, tisztelt Akadémia, e mostani választásomat s a rákövetkező időt az Akadémia életében. Kijelentem azért, hogy állomásomat részemről csak ideiglenesnek kívánom tekintetni. Egy, legfőlebb két év megmutatja, ha képes leszek-e betölteni fontos hivatalomat; egy vagy két év a T. Akadémiának is elegendő a körültekintésre, hogy helyemet alkalmasb egyénnel pótolhassa. Kérem az összes Akadémia, az egyes osztályok, az egyes szakferfiak támogatását nehéz pályámon: s ezzel ajánlom magamat mindnyájok kegyességébe.“

IV. E jegyzőkönyv hitelesítésére s a szavazó papirdarabok megsemmisítésére ugyanazon tisztelt igazgató és rendes tagok kérettek föl az elnökség által, kik a szavazatszedő küldöttségnek tagjai voltak.

Hitelesített 1865 január 27.

A második pontra nézve az indítványozó úrra bizatván a szerkezetnek bővebb indokolása, a többi pontokra nézve hitelesítettett

Prímaj Albert
*Deák Ferencz,*¹

ki a második pont alatti végzést is mint indítványozó sajátkezüleg írtam e jegyzőkönyvbe, minthogy a jegyző szerénysége nem engedi, hogy ő magáról azon melegséggel írjon, melyet az akadémia közgyűlése kifejezett.²

Szögyény László [ig. t.]
Wenzel Gusztáv r. t.
Toldy Ferencz r. t.

¹⁻² Deák Ferencz írása.

II. Bizottsági jelentés a levelező tagok számának meghatározása iránt.

Tekintetes Akadémia!

Az 1865-ik évben tartott nagygyűlés (jegyzőkönyve XXIV. számában) elhatározta, hogy az egyes osztályokban a levelező tagok száma határozottassék meg s ez által vettessék korlát azon osztályok eljárásának, melyek minden nagygyűlés alkalmával feles számú tagokat ajánlanak; egyszersmind rendelte, hogy az egyes osztálybeli levelező tagok számának megállapítása egy küldöttség által történjék, melybe minden osztály részéről az illető osztályok által, két-két tag választandó. E határozat foganatosítása az 1867. januárban tartott nagygyűlésig meg nem történtvén, mondott nagygyűlés (jegyzőkönyve IX. száma alatt) újlag elrendelte a bizottsági javaslat elkészítését és a legközelebbi nagygyűlésre beadását. Nem lévén azonban még az osztályok által a bizottság tagjai megválasztva, ennek eszközzésére az osztályok felhivattak s a megtörtént választások a február 25-iki ülésen bejelentettek, mely összes ülés a feladata végrehajtására utasítá végre. A folyó október 7-én tartott összes akad. ülésen, tekintettel a közelgő nagygyűlési időszakra, a bizottság összehívása szintén sürgősnek mondatott ki.

Ez előzmények után a bizottság, folyó hó 24-én, összeülvén, mindenek előtt kiküldetése határait kívánta megismerni. A felolvasott nagygyűlési jegyzőkönyvekből az tűnt ki, hogy azokban a levelező tagok számának nem csupán egy — például a közelebbi — választásra érvényes meghatározásáról van szó, hanem olynemű állandósítást céloznak, minő a rendes tagoknál már eleve behozatott. Így állván a dolog, a bizottságnak figyelmét az Alapszabályokra is ki kellett terjesztenie, melyek 17. §-a szerint a *levelező tagok száma meghatározra nincsen*; e szerint a bizottság csak úgy járhat el küldetésében, ha egyszersmind az Alapszabályok említett pontjának megváltoztatását ajánlja, mely körülményt, hogy a kiküldő 1865 és 1867-iki nagygyűlések figyelembe vettek volna, azok jegyzőkönyveiből ki nem tűnik.

A bizottság tehát úgy vélekedett, hogy ha már az Alapszabályok módosításáról van szó, az ne csupán ez egy pontban történjék. Akadémiánk alapszabályai, súlyos idők kényszere alatt idomulván a mostani formába, sok tekintetben nem felelnek meg többé az örömdetesesen megváltozott politikai viszonyoknak. Valóban sürgető szükség és kínálkozó alkalom van jelen, azokat a kor-viszonyokhoz, nemzeti és tudományos érdekeinkhez képest célszerűbben átídomítani s eszközteni azt, hogy ne álljanak még a jövő évi almanachban is nehéz viszonyokra emlékeztető

— bár Istennek hála! elavult dolgok, mint az Akadémia *jelenlegi* alapszabályai.

Ennélfogva a bizottság indítványozza, méltóztassék az Akadémia, már e jelen összesülésből, egy bizottságot rendelni ki, mely az alapszabályok teljes revisióját illetőleg az előmunkákat megtegye s azokat egy összesülésre bemutassa, hogy onnan már a legközelebbi nagygyűlés elé lehessen terjeszteni. Addig a 17. §. módosításába ereszkedni a bizottság nem látja szükségesnek; annál kevésbbé, mert az 1867-iki nagygyűlés (jegyzőkönyve VIII. száma alatt) egyelőre gondoskodott arról, hogy a tagválasztás ezentúl a kellő korlátok közt gyakoroltassék.

Maradván tisztelettel

Pesten, 1867 okt. 24-én tartott bizottsági ülésből

bizottsági elnök:

Horváth Cyrill

t. t.

Arany János

titoknok.

III. Az „Értesítő” ügye.

Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia 1866 nov. 5-iki összesüléséből az *Értesítő-ügyben* kiküldött és nov. 13-án összeült bizottságnak, mely alkalommal

Mélt. báró Eötvös József akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Balogh Pál, Csengery Antal, Győry Sándor, Hunfalvy Pál, Hunfalvy János, Römer Flóris, Szabó József bizottsági tagok, Arany János titoknok.

1. Elnök ömga az ülést megnyitván, előadja, hogy e bizottság kiküldetésének tárgya tanácskozni és javaslatot készíteni, mikép lehetne az akadémiái határozat értelmében, az *Értesítő*t legezelszerűbben átalakítani.

Erre Csengery Antal b. tag bővebben kifejti az akad. összesülésben tett indítványát, mely szerint az *Értesítő*, a külföldi tudományos egyletek *Compte-Rendu*-i hasonlatára, oly közlönynyé volna alakítandó, melyben az Akadémia minden ülésének minden tárgyalása visszatükrözve legyen s mely egyszersmind a jegyzőkönyvek kiadását jövőben feleslegessé tenné; hogy továbbá az ily *Értesítő*be az értekezések csak kivonatilag vétetnének fel, sőt a maximum is meg lenne határozva, mennyire terjedhet egy kivonat; ellenben magok az értekezések, egész terjedelmök szerint külön-külön nyomtatnának ki. További tárgyai lennének az *Értesítő*nek: a tagok tudományos jelentései, nevezetesebb *discussiók* alkalmával egyes tagok indokolt nyilatkozatai, a mennyiben írásban beadnák és az Akadémia azok kinyomatását.

megengedné; szóval mind az, mi az Ügyrend 90. pontjában a nyomtatott jegyzőkönyvre vonatkozólag elsoroltatik. Az Értesítő füzetkéinek gyorsan, legfőlebb minden két hétben, kellene egymást követniök; mi végre köteles legyen minden előadó, értekezése kivonatát még azon ülés alatt kézbesíteni a titoknoki hivatalnak; egyéb iránt e folyóirat szerkesztésével az akad. jegyzőt kellene megbizni, kit aztán minden más szerkesztéstől megkímélni méltányos volna.

A bizottság az ez indítványban foglaltakat minden oldalú és részletes tanácskozás alá vétén, következő pontokban állapodott meg:

I. A czim.

Az Akadémiának eddigi hármaz Értesítője helyett, 1867. jan. 1-től fogva kétféle közlönye leend.

1. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője.*
2. *Értekezések. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.*

II. Felosztás.

A M. Tud. Akadémia Értesítője egy oly apró füzetekben folytonosan megjelenő folyóiratot képez, melyben minden akad. ülés, időrendben, az osztályok elkülönzése vagy szakszerinti csoportosítása nélkül, következik egymásra; és így e közlöny egy folytonos egészset alkot, melynek füzetkéi a naptári évvel kezdődnek és záródnak; egy évfolyam tévén egy kötetet. A füzetek folyó számot kapnak.

Az *Értekezések* ellenben, mint a mostani Értesítők, három osztályra válnak el, melyek mindenike külön sor-számozást nyer. E szerint lesz:

1. *Értekezések. A nyelv és széptudományi osztály köréből.* Kiadja a magy. tud. Akadémia 1., 2., 3. stb. füzet, vagy szám.
2. *Értekezések. A philos., törvény- és történettudományi osztályok köréből.* Kiadja stb.
3. *Értekezések. A mathem. és term. tud. osztályok köréből.* Kiadja stb.

III. Alak, példányszám.

a) Az *Értesítő* közép 8-r. ívre nyomatik, az értekezések kivonata, nevezeteseb tudományos jelentések s efféle fontosabb dolgok garmond betűvel, minden egyéb a mostani jegyzőkönyv petitjével. Ötszáz példány elég.

b) Minden két heti ülés tárgya egy füzetet képez, legyen az kisebb vagy nagyobb.

c) A füzetke fehér borítékba ragasztatik, melynek bensején az Értesítőre vonatkozó szabályok és hirdetések folyvást kinyomva álljanak.

d) Hogy a borítékot minden számnál újra szedetni ne kelljen: év elején egész esztendőre való kinyomatik, s minden újabb füzet száma tollal jegyeztessék rá.

Az *Értekezések* alakjaul a mostani Értesítőé marad meg, azon különbséggel, hogy minden értekezés külön adatik.

Az *Értekezések* címlapja kettős címet visel. Felül, kisebb alakban egy vízszintes vonallal elválasztva a gyűjtő cím (lásd I. alatt). Alább, mint *fő cím* az értekezés címe, nagyobb alakban és a szerző neve stb.

Minden értekezés önállónak tekintetvén, a lapszámozás minden darabbal újra kezdődik; mi azonban nem áll ellent, hogy valaki az egyes számokat tetszése szerint össze köttethesse. Külön címlap az egyes kötetek elé nem adatik, nehogy ez a részeket csonkának tüntesse fel s a kelendőseget akadályozza.

Az *Értesítőhöz* semmi rajz, tábla s efféle nem járul: ellenben az *Értekezések* a szükséges mellékletekkel jelennek meg.

IV. Díjazás, szerkesztés.

Az *Értesítőbe* adott kivonatokért, hivatalos jelentésekért stb. írói tiszteletdíj nem jár.

Az *Értekezések* írói díja évenként az marad, mi eddig az *Értesítőben* megjelent dolgozatoké volt.

Az *Értekezések* szerkesztői díja szintén úgy marad, mint eddig az értesítőknél.

Az *Értekezések* illető osztálya szerkesztését azon osztálybeli tag veszi át, ki eddig az *Értesítő* illető osztályát szerkesztette.

Minthogy azonban az akad. jegyző lemondása által a Philos. Törv. és Tört. tudományi *Értesítő* szerkesztősége megürül, a leendő jegyző pedig az új *Értesítő* szerkesztésével lesz megbízva: elnök úr öméltósága az illető osztályokból fog szerkesztőt nevezni, a phil. törv. és tört. tudományi *Értekezések*hez.

V. Tartalom.

Az *Értekezések* című füzetekbe jó minden olyan, az Akadémiában felolvasott, vagy felolvasottnak vett s bírálók által elfogadott, illetőleg bírálatlanul kiadható értekezés, mely nem az Évkönyvekbe van szánva. A szerzők rendelkezési joga azonban munkájukkal, az eddigi határok közt fennmarad.

Az *Értesítő* tartalmát teszik :

a) Az osztályülésekben előadott minden értekezés kivonata. Egy kivonat *legfeljebb* nyolcz nyomtatott lapra terjedhet.

b) A közülésen felolvasott értekezések kivonata, ha szinte maga az értekezés az Évkönyvekben jelenik is meg.

c) Kisebb emlékbeszédek, necrologok s effélék, melyek nem az Évkönyvekbe valók. Évkönyvbe szánt emlékbeszéd kivonata csak úgy, ha belőle alkalmas kivonatot lehet készíteni.

d) Az Akadémia mindennemű (osztály-, összes- és igazgatóügyi) üléseinek és nagygyűléseinek tárgyalásai, csupán a közönség elé nem való dolgok elhagyásával; a szerint a mint az Ügyrend 90. pontja a nyomtatott jegyzőkönyvekre nézve rendeli, jelesül:

e) A tisztán személyt érdeklő ügyek mellőztével, minden egyéb a tagokat és közönséget érdeklő dolgok.

f) Általánosb érdekekkel bíró indítványok, ha el nem fogadtatnak is. Ezeket az indítványozó köteles azonnal írásban adni be, az *Értesítő* számára.

g) A kiadás végett benyújtott művek és értekezések fölötti bírálatok, az értekezés elfogadása esetében. El nem fogadott művek bírálatai szintén, ha általánosabb irodalmi becsesél bírnak: de ilyenkor az el nem fogadott mű szerzőjének neve nem fog említettetni. E bírálatok vagy egészben vagy tartalmas kivonatban tétetnek közzé.

h) A pályaművek fölötti bírálatok akár osztályok, akár bizottságok, vagy bizottsági előadók által nyújtatnak be, terjedelmesen közlendők. De egyes bírálók véleményei nem, mikor a bizottság összesített véleményt ad, vagy helyette előadója tesz jelentést.

i) Az Akadémiának ajándékozott vagy külföldi intézetek által cserébe küldött könyvek jegyzéke.

k) Minden ülés előtt kitétetik az elnök neve; de a jelen volt tagok névsora mellőztetik. Az indítványozók, jelentők stb. neve sem hallgattatik el, ha pedig valamely tag értekezést mutat be, ajánlólag, vagy olvas fel nem akadémiai tagtól, annak neve mindenkor megnevezendő, és az köteles a felolvasott értekezés kivonatát kézbesíteni.

l) Minden kivonat, indítvány, jelentés stb. még ülés folytán írásban beadandó.

Mely ekkép megállapított pontok javaslat alakjában az összes ülés elé terjesztetni határozattak.

A fentebbi tanácskozás folytán kifejtett eszmecsere által a bizottság figyelme az értekezések ügyével kapcsolatban lévő tárgyakra is kiterjedvén, azok iránt javasolt módosításait szintén jelentéséhez csatoltatni határozta, nevezetesen :

1. Az Értesítő iránti javaslatában kellő figyelemmel volt a bizottság az Ügyrend azon szabályára, mely szerint nem akadémiai tag munkáját csak egy akadémiai tag előleges ajánlása után lehet az ülésben felolvasni, vagy bírálatra kiadni; és javaslatába iktatá, hogy az ily ajánló tag neve, mint felelősé azért a mit ajánl, mindig kitétessék az Értesítőben. Azonban, miután a nov. 5-iki összes ülés egyszersmind az időnkénti osztályértekezletek tartását is határozatilag kimondotta: jelen bizottság úgy véli, hogy a nemtagok értekezései irányában következő eljárást lenne czélszerű követni. Akár helybeli, akár vidéki nem tag dolgozata beadván a titoknakak; ez, a helyett, hogy ülésben jelentse, vagy, mert ajánló tag nincs, e hiány pótlására visszautasítsa, legottan áttenné az illető osztály értekezletéhez, mely egy tagjával átnéztetvén, ennek jelentése folytán döntené el, felolvastassék-e az osztályülésben, vagy ne, egyszersmind valakit a felolvasással is megbízván — Egyéb iránt a bizottság, más külföldi akadémiának példájára, azt is megengedhetőnek véli, hogy nem akad. tag is felolvashassa az osztályülésen saját munkáját, hanem erre mindig, minden egyes esetben csak az Akadémia határozatilag kimondott engedélye legyen szükséges.

2. Miután eddig, az Ügyrend 167. pontja értelmében, minden rendbeli, tehát a külföldi tagok is ingyen kapták az Értesítő valamennyi osztályát. holott ez utóbbiak közül sok azt éppen nem használhatja és talán semmi becsesél nem bír előtte: kérdés támadt, vajjon ezentúl az Értesítő és a három osztályú Értekezések megküldése által külső tagoknak czélszerű lesz-e nevelni az Akadémia költségeit. A bizottság úgy véli, hogy egy körlevélben, alkalmmilag fel kellene szólítani minden külföldi tagot, hogy bizonyos határidő alatt nyilatkozzék, kívánja-e az Akadémia kiadványait, különösen az Értesítőt és az Értekezések illető szakát továbbra is megküldetni, vagy sem; hallgatása tagadó válaszul vétetvén.

Jegyzette

Arany János

titoknak.

IV. Az Eötvös- emlék ügye.

Jegyzőkönyve a *b. Eötvös- emlék* ügyében kiküldött akadémiai bizottság 1871 márczius 23-án tartott ülésének, melyen *jelen voltak*: Horváth Mihály mint bizottsági elnök, Greguss Ágost, Ipolyi Arnold bizottsági tagok, Arany János főtitkár.

1. Olvasatott sz. k. Pest városának a folyó évi febr. 17-iki akadémiai összes ülésből vélemény- és javaslat tétellel végett jelen bizottsághoz utasított megkereső levele, melyben a városi közönség, meleg szavakkal emlékezvén meg elhunyt dicső elnö-

künk báró Eötvös József halhatatlan érdemeiről, tudatja, hogy egy az ő emlékezetét Pest városában megörökítendő dics-szoborra saját házipénztárából 5000 forintot szavazott meg; felhívja egyszersmind az Akadémiát, hogy e szobor eszméjének országosan teendő valósítását felkarolni, s annak kivitelére megfelelő intézkedéseket tenni, sőt a magasztos célzél mielőbbi elérésére a magyar kir. kormány közbenjárását is kieszközölni méltóztassék.

A bizottság, áthatva azon érzeletől, mely b. Eötvös József halálával minden hazafi, a nemzeti művelődés és tudományosság minden barátjának keblét eltöltötte, — tekintve különösen azon szorosabb viszonyt, melyben Akadémiánk a dicsőüléssel, elébb mint reá is díszít árasztó tagjával, közelebb mint szeretve tisztelt elnökével, húzamos ideig állott: Pest városa e nemes felhívásának lényegére nézve nem ajánlhat mást, mint hogy azt az Akadémia teljes készséggel fogadja el. A kivitel módjára nézve, részint azon okból, hogy az Akadémia nem alkalmas a kivitel részleteit, minők országsszerre felhívások kibocsátása, az adományok beszédese és kezelése stb. egészen az emlék valósításáig — testületileg, szokott üléseiből intézni, részint azért, hogy ez országos emlék ügyeinek intézésében más hazafiak, különösen a kezdeményező város képviselői is folyvást részt vehessenek, egy, legczélszerűbben mintegy 20 tagból álló *vegyes bizottság* alakítását hozza javaslatba, melynek felét az Akadémia, illetőleg az Igazgató tanács, nevezné ki saját tagjaiból, másik felének pedig a város képviselőiből leendő kinevezésére sz. k. Pest város közönsége szólíttatnék fel; az így alakult vegyes bizottságnak tartatván fel, saját elnökét s jegyzőjét megválasztani, valamint, ha szükségét látná, a magyar kir. kormány közbenjárását is kieszközölni.

2. Főlemlítettén, hogy hírlapi tudósítások szerint, Pest város nemes ajánlata már sem áll egyedül, jelesen a pesti első hazai takarékpénztár ez emlék létesítésére 2000 frtot szavazott meg, Ő felsége pedig a Királyné a m. kir. ministerelnökhöz intézett legkegyelmesb iratában ugyan e célzél létesítéséhez 1000 frtal méltóztatott járulni; a főtitkár alkalmat vesz bejelenteni, hogy Szász Béla úr is, a „Kelet“ című erdélyi hírlap szerkesztője, ugyan e célzélra 34 forintot küldött be, mely összeget Horváth József, tövisi segéd-szolgabíró úr juttatott a főnebbi szerkesztőséghez, mint a Tövisen febr. 13-án rendezett Eötvös-emlékünnepegy alkalomával történt gyűjtés eredményét. — Tudomásul vétetik.

Jegyzette

Arany János
főtitkár.

Horváth Mihály
bizottsági elnök.

V. *Eötvös-emlékünnepepy.*

Jegyzőkönyve a *b. Eötvös-emlékünnepepy* s a magyar irodalom újjászületésének százados évfordulója megünneplése tárgyában elnökileg összehívott magánértekezletnek, melyen 1871 okt. 15-én jelen voltak: gr. Lónyay Menyhért elnök, Csengery Antal m. elnök, Horváth Mihály oszt. elnök, Sztoczek József oszt. elnök, Szabó József osztálytitkár, Toldy Ferencz rend. tag, Arany János főtítkár.

1. Elnök úr ő méltósága előadja, hogy a dicsőült *b. Eötvös József* akad. elnök emlékezetére tartandó akadémiai gyászünnepepy febr. 2-ára, mint a halálozás napjára levén áttéve: ideje volna tanácskozni arról, mi módon ülessék az meg, s egyszersmind az 1871 febr. 3-án tartott elegyes ülés még nem foganatosított határozatainak végrehajtása iránt intézkedni.

A mondott elegyes ülés jegyzőkönyve felolvastatván, kiűnt, hogy hátra van még az emlékünnepepy, az akadémiai gyász requiem tartása s az elhunyt elnök arczképének és mellszobrának felállítása.

Az emlékünnepepyre nézve elnök úr jelenti, hogy az ekkor mondandó emlékbeszédre ő maga vállalkozott, egy, az elhunyt érdemeit dicsőítő költemény írásával pedig Szász Károly r. tagot bízta meg. A szobor íj. *b. Vay Miklós* úrnál, az arczkép, életnagyságban, Székely Bertalannál készül.

Az emlékünnepepy megtartása tehát, az Akadémia dísztermében, február 2-án d. e. 11 órára tüzetik ki, tárgyai levén csupán az emlékbeszéd és költemény. A terem díszítésére nézve kívánatos, hogy a dicsőült szobra és arczképe a felolvasók háttérében, felállítva legyenek, mire nézve Székely Bertalan festő úr felszólítandó, hogy művét akkora elkészíteni igyekezzék. A gyász isteni tisztelet az emlékünnepepy napját (mely ünnepre esik) megelőző köznapon, a kir. egyetem templomában, teljes műzenével s ékesen, az Akadémia költségén fog megtartatni, mire nézve *Ipolyi Arnold* r. t. és kanonok úr, mint az egyetem hit-tani szakigazgatója s a papnövelde kormányzója s jelen értekezletnek is meghívott tagja, fölkéretni határoztatott, hogy egy diszes gyász-requiemhez a szükségeseket elrendezni sziveskedjék.

2. Szintén elnöklő gróf úr emlékezetbe hozza azon indítványát, melyet a folyó évi akadémiai közülés megnyitásakor tartott elnöki beszédében tőn, a magyar irodalom 1772-ik évben történt újjászületése százados évfordulójának 1872 folytán az Akadémia által leendő megünnepepeltetése tárgyában.

A jelenlevők, e fölötti eszmecsere után, abban állapodtak meg, hogy a kilátásban levő politikai viszonyok nem teszik ajánlatossá egy ily ünnepélynek az 1872-ik év első felében leendő

tartását; úgy, hogy az nem elébb, mint az év három utolsó, október, november, december hónapjai valamelyikében volna legcélszerűbben tartható. Egyébiránt kívánatos, hogy az indítvány a legközelebbi összes ülésben tanácskozás tárgyává tétessék, s az előmunkálatokra akadémiai bizottság neveztesse ki; mihez képest elnök úr ő méltósága indítványát közelebb összes ülés elé fogja terjeszteni.

Jegyzette

Arany János
főtitkár.

VI. Halálozások bejelentése.

A folyó év nyarán, alig egy pár havi időközzel, immár másodszor fordul elé a szomorú alkalom, hogy egyszerre, ugyanazon ülésben, az Akadémia két-két belföldi tagjának gyászos elhunytát kell jelentenünk. Alig hangzott el a hír, hogy társulatunk veterán bajnoka, ki intézetünk bölcséjénél is már ott vala, Bartal György igazgató és tiszteleti tag, nincsen többé, midőn újabb veszteség híre szárnyalá be ritkuló sorainkat, jelentve, hogy *Mészáros Imre* philosophiai osztályunk levelező tagja szintén elhunyt. Ő, ki mint egyszerű vadkerti plébános és esperes, „*Népnevelési közleményei*“ s egyebek által 1858 körül vonta magára az Akadémia figyelmét annyira, hogy azon év decz. 15-én taggá választatott, — akadémiai értekezésében „*Seneca mint bölcsész*“ ismertetését tüze ki feladatául; komoly szándékát tanusítva, hogy Akadémiánkkal, mely őt megválasztá, a tudományok művelésében közreműködjék; minek eredményeül „*A társadalom és kereszténység*“ című dolgozatát említhetem. De egyházi főlebbvalóinak bizalma kiragadván vidéki csendes magányából, a birodalmi székvárosban telepíté meg, hol mint esztergom-főegyházi kanonok, a Pázmány-intézet igazgatóságát vevé által; e terhes és fontos hivatalával a zsinati vizsgáló és egyházi könyvbíráló nehéz tisztét is egyesítvén. S talán e foglalatossági, majd később hosszas gyöngélkedése, akadályozták gyakoribb megjelenését az irodalmi téren s korlátozták akadémiai munkásságát a még élete munkabíró delén túl sem igen haladott férfiúnak, ki 54 éves korában hunyt el, Bécsben, szeptember 25-én.¹ Méltóztassanak az illető tisztelt osztályok mind az ő mind Bartal György ig. és tiszt. tag emlékebeszéde hol, ki által és mikor leendő megtartása felől gondoskodni.

Még ezzel sincs befejezve a gyászjelentések sora. Az

¹ Mészáros Imre 1858 decz. 15-én választatott és meghalt 1865 szeptember 26.

Akadémia *külföldi* tagjai közül is kivette arányos részét a halál: Bárá *Baumgartner András*, Természettudományi osztályunk külső levelező tagja, a bécsi és prágai egyetemeken philosophia doctora, a jénai egyetemen az orvostan tiszteletbeli tudora, az ausztriai császári Leopold-rend nagykeresztese, a vaskorona rend első osztályú lovagja, valamint több külföldi rendek lovagja és tulajdonosa, ő csász. s apost. kir. felsége valóságos belső titkos tanácsosa, a tudományok csász. Akadémiájának elnöke, több akadémiai, tudóstársaságok és egyletek részint tiszteleti, részint valóságos és levelező tagja, folyó évi júl. 30-án, hosszabb szenvedések után, élete 72-ik évében csendesen elhunyt.¹ Az illető osztály bizonyynyal gondjai közé számítja Baumgartner emlékét érdemeihez méltó előadással megünnepelni.

1866 nov. 5. ülés.

Mielőtt szomorú jelentéseimet tenném: engedje a tisztt. Akadémia kifejezni üdvözlésemet a viszontlátáson. A három havi szünidő, mely után ismét találkozunk, sokunkra nézve nem volt egyszersmind a nyugalom, a szórakozás vagy csendes munkásság ideje. E három hó mindenike egy egy jelest ragadott ki soraink közül: veszteségeink nagyok, de mégis áldani kell a gondviselést, hogy nem lettek nagyobbak. Augusztus 19-én *Zádor Györgyöt*,² törvénytudományi osztályunk legrégibb rendes tagját, kísértük örök nyugalomra, kinek nevét még Akadémiánk előhajnalán, nyelv- és széptani sikeres törevései fonták vala az érdemesek koszorújába. September 9-én *Czuczor Gergelyre*³ mért halálos csapást a vész angyala, ily áldozat árán akarva megkímélni további pusztitástól intézetünket. Kit nem döbbsített meg ez áldozat nagysága! ki nem hordá körül ázott szemeit, hiú óhajtással az ürült nyomába lépendő után! Egy vigasztalást azonban hagyott számunkra az elköltöző: alig pár nappal véletlen halála előtt kijelenté: hogy immár bizvást hajtáná fejét nyugalomra, miután a nagy munka, melynek élete utolsó éveit szentelé vala, részéről teljesen befelyezve áll. Végre október 19-e Magyarország primása *Scitovszky János*⁴ elhunytával terjeszté ki az országos gyászt; kiben Akadémiánk és igazgatótanácsa egyik tagjától fosztatott meg. Az elemedett főpap, sok és nagy fontosságú teendői mellett is folyvást meleg részvétellel kísérte intézetünk ügyeit; és még közelebb is személyesen részt-

¹ Baumgartner András báró 1858 decz. 16. választatott és elhunyt 1865. július 30.

² Megválasztatott 1831 febr. 17., elhunyt 1866 aug. 17.

³ Megválasztatott 1831 febr. 17., elhunyt 1866 szept. 9.

⁴ Megválasztatott 1853 márcz. 16., elhunyt 1866 októb. 19.

vett az igazgató tanács üléseiben; osztá örömlünket e diszhajlék megnyiltakor, s fájdmunkat halálán annak, ki e hajlék fő létrehozója volt.

A tek. Akadémia el fogja határozni, mi módon tisztelje meg ez elhúnyt jeleseink emlékezetét; — most kívánjunk csendes nyugalmat hamvaikra!

1872 januári ülés.

Mielőtt a mai rendkívüli ülés egyetlen tárgya a szönyegre kerülne, azt hiszem, nem véték a szabályok ellen, ha e mai alkalmat felhasználom egy gyászjelentés megtételére, mely szerint *Marczibányi Antal*, a M. Tud. Akadémia igazgató tagja, 1872. január 13-án élte 80-ik évében elhúnyt. Az Akadémia tagjai közül hihetőleg találkozni fog, ki ez érdemekben gazdag élet emlékezetét körünkben, emlékezésed által is, fel fogja eleveníteni; most elég legyen egyszerűen azt érintenem, hogy a Marczibányi név, mely az élők közül jelenleg letűnt, Akadémiánkban tartós emlékek által van megörökítve. Mondjunk tehát áldást a megboldogultra!

VII. Arany János főtitkári jelentéseiből.

1. 1865 decz. 11.

Tisztelt Gyülekezet! Midőn e díszes falak közt, ily fényes közönség hallatára, először szólal meg a hivatalos jelentés, mely számot igyekszik adni az Akadémia szinte két évi munkásságáról: félek, hogy a gyarló kép. melyet az feltűntet, nem az újonez járatlanságának, hanem magának ez intézetnek rovatik fel. Előadásra szűken mért időm, a tárgyak sokasága és sokfélesége, hiánya a mesterkéznek, mely néhány odavetett vonással ecseteljen, halványnyá, hézagossá teheti vázlatomat; s ki abban e tudományos testület összes két évi működését kimerítve akarná látni, úgy lehet csekélyleni fogná az eredményt. Mert a nemzet, mely nehéz napjaiban, nyomott és zilált viszonyai daczára, e diszhajlékot birta emelni a tudománynak, méltán várja, hogy őszhangzásban legyen külső és benső; hogy a szellemi épületen is oly avatott és serény kezek dolgozzanak, a minők e csarnokot létrehozták. Reményilem azonban, hogy kik Akadémiánk munkálódását a lefolyt pár év alatt részletesb figyelemmel kísérték s nem pusztán a vázlatból akarják megismerni, gondolatukban kitöltik ennek hézagait, átalánosságát részletekkel elevenítik meg, tévedéseit megigazítják, s egyetemben tanúságot tesznek, hogy

intézetünk, a viszonyok korlátai közt, semmit sem mulasztott kötelességéből.

De vannak, Tisztelt Gyülekezet, — és talán köztünk számosabban, mint bárhol, — kik hasonló testületek munkásságát azért gáncsolják, mert a tudomány célját — mely első helyen maga a tudomány — félreismerik. Ezek mindjárt kész, gyakorlati eredményt várnak a tudománytól, s ily szempontból ítélik meg egyesek és testületek működését. Kivált mi magyarok, kedvelt szójárásunk szerint is „gyakorlati nép” — mely nevet vajha minél dicséretesben érdemeljük meg, — hajlandók vagyunk lenézni minden elméletet, ha nincs szembeötlő gyakorlati értéke; s egy magasztos tulajdonunk, a hazaszeretet, könnyen gyanuba veszi a tudomány cosmopolitaságát. Avagy ritkaság-e nálunk csekélylő s idegenkedő véleményt hallani ama foglalkozások legtöbbjéről, melyeket a tudomány űz, a rovar és moszat gyűjtéstől fogva, fel, a bölselem elvont világáig vagy az elriasztó képletekben beszélő mathesisig? Avagy a rokon nyelvek tanulmányát nem tévesztik-e össze még sokan ama hívságos czállal, mintha az illetők, Körösi Csomának pusztába veszett nyomain, most is nyelvünkön beszélő népfajt keresnének, vagy valami gyakorlati értékű s lealázó verrokonságot kötnének Ázsia sivatagjain? Nem hallani-e minden olyas bűvárlatra, melynek tárgya, térben vagy időben, távolabb esik tőlünk, ily megjegyzést: „de mit érdekel az minket magyarokat?” Mintha a világ leggyakorlatibb népe, melynek példájára úgy szeretünk hivatkozni, nem ott volna — és a legelsőkh közt — Ninive és Babylon romjain, egyes kő és tégladarabokról olvasni le rég eltűnt századok, nyelvestül kiveszett népek történetét; nem ott volna — és a legelsőkh közt — ama csont és kőszerszámdarabok lelhelyein, melyek az emberi nem történet előtti történetét magyarázzák! Mit érdekli őket!

Ha valaha, Tisztelt Közönség, most lehet a tudománynak legkevésbé szemére vetni, mintha meddő volna gyakorlati eredményekben. Összes anyagi haladásunk, melyre a XIX. század oly büszke; mindazon nagyszerű találmány, melyek bámulatosságát, a megszokás és gyakoriság miatt, immár bámulni sem tudjuk; mindazon apró javítás, melyek kényelmét ma már észrevétlenül élvezzük, — a tudományra utal bennünket mint nemzőjére. Elmondhatni: tudományban élünk, mozgunk, lélekezünk. A tudományok, nem mint a régi bölcs mondá, csak: „dicsőséget a jó, vigasztalást a balsorsban” adnak; nemcsak „utaznak velünk, majorkodnak velünk”: hanem ők nyújtanak legtöbb, mintegy emberfölötti segílyt mindenben, és mi, úgyszólván rajtok utazunk, általuk majorkodunk. Egyszerű vaide mecum-ból anyagi előmenetelünk leghatalmasb eszközei lettek. Viszont ez érintkezés

az anyaggal, a földdel, mint a rege óriásának, új erőt adott magának a tudománynak is. Nemcsak alkalmasb lön, közvetve gyakorlati czélok előmozdítására, hanem maga is, a tények alapjára állván, gyakorlatibb lön. Minél több adat és részlet, tény és lény ismerete által jutni el az egésznek, általánosnak fogalmára: e módszer idézte elő a tudomány újjászületését, melynek szemmellátó tanui vagyunk. Innen a gyűjtés, kutatás, adathalmozás mindenfelé: s az úgynevezett exact tudományok nyomain historia és nyelvészet. segédeikkel együtt, immár ez úton haladnak, sőt maga a philosophia érzi, hogy az összes emberi tudást föl kell karolnia, ha boldogulni akar magasztos feladatai megfejtésében.

A tudomány cosmopolita természetű, igaz; hatásai addig terjednek, hol az emberi ismertetése lehetősége megszűnik, s e határ ma épp úgy beláthatatlan, mint volt ezred év előtt. Ezért, kik politikai jólétünkre közvetlen befolyást várnak tőle, vagy éppen, hogy szónoki virágokkal piperézze magát, könnyen gyanúba veszik, mintha mellőzné a hazafiasságot. De valamint anyagi téren nem az elzárkozás — mely már lehetetlen is — szolgál üdvünkre, hanem minél nagyobb részvét a világforgalomban: úgy a szellemiek terén politikai súlyunk is a szerint növekszik, a minő osztalékkal járultunk az egyetemes tudomány előbbviteléhez. Egy van főleg, mi első helyen reánk magyarokra néz: hazánk minden oldalú megismerése, s megismertetése a nagy világgal. Ha majd e haza szent földjén minden rög ismerve lesz, minden kődarab elmondja, honnan jött, kikkel találkozott, ha minden élő, mely rajta tenyészik és mozog, általunk összegyűjtve, a közös rendszerben foglal helyet, ha kitanultuk ege mérsékletét, a nedv- és aszályhordó fuvalmak viszonyait; ha népei egymásra temetkezett rétegeit felbuvároltuk a legmélyebbig, de kivált a ma élőknek — édes nemzetünknek — nyelv- és tettben nyilatkozó multját, jelenét a tudomány teljes fényébe állítottuk: ez által oly politikai tőkere tettünk szert, melynek keletét legörömeztobb ismeri el a művelt külföld. És im ez a honszeretet a tudományban!

1867 január 31.

Hátra volna még a Nyelv-osztály széptudományi ágának működését vázolni: de ez, ha Toldy r. t. előadását a magyar politikai szónoklat történetéről, és Tóth K. l. t. székfoglaló tankölteményét kiveszszük, az Akadémiában csak szépirodalmi pályamunkák bírálásaira szorítkozott. Sajnos, hogy ez a szakninesen úgy szervezkedve, hogy tagjai jókora számához mért munkásságot fejthessen ki. Szabad legyen erre nézve, bár hivatalos jelentésem körén túlesap, néhány szót ejtenem.

Az Akadémia, mint mindnyájan tudjuk, keletkezésekor túlnyomólag szépirodalmi erőkből alakult. Tudósaink részint nem voltak kellő számmal, részint nem akartak simulni a nyelv haladó irányához. Pedig ez irány: a nyelvet gyakorlat útján, aesthetikailag kifejteni, a már kivivottat állandósítani, s újabb eredményeket küzdeni ki, a tudomány műnyelvét megteremteni, mindennél fontosabbnak látszott. Így látjuk, az Akadémia akkori törekvései során, mondhatni első helyen, nem a mai szoros értelemben vett nyelvtudományt, hanem az anyagok gyűjtésén kívül, a nyelv gyakorlati képzésére fordított fáradozást. Eredeti és Külföldi Játékszín, classicusok fordításai, drámai pályázatok s, hasonlók, mind ez irányról tanuskodnak. Mondják, hogy ez az Akadémia gyermekkora volt: és valóban, azóta mind a sajátképi nyelvtudomány örvendetes fejleménynek indult, s elfoglalta megillető helyét az európai nyelvészet terén; mind a tudományok különböző ágaiban. új erők, jeles szakférfiak bevonásával erősödött az Akadémia, úgy, hogy ma már sokkal inkább érdemli, mint ama kezdő korban, tudományos nevét.

Azonban, Tekintetes Akadémia, tisztelt Közönség! Vajjon a nyelvre nézve tesz-e annyit e tudományos intézet, a mennyit e szakbeli tagjai jókora számához mérve tehetne, és tekintve a szükségét, tennie talán kellene is? Oly biztos-e már nyelvünk gyakorlati fejlődése az irodalom terén, hogy bátran egyesek önkényének s a felkapó divatnak hagyhatjuk további feladatát? Tekintsünk széjjel. Naponként ezer meg ezer újságlap, évenként szaporodó könyvek tömege hordja szét Kárpátoktól Adriáig a szemenszedett germanismusok újabb meg újabb példányait, megzavarva, megvesztegetve magát az ősep vidéki társalgási nyelvet is. Nem az idegen szólások ama nemesebb fajtáit értem, melyeket művészi kéz, művészi czélból hódít meg a nyelvnek, hol szükét látja, hol kiváló diszszel alkalmazza; értem a gondatlanság, a majmolás, a divat szándékos ferdítését vagy akaratlan sikamlásait, a ragadó mételyt, melytől ide s tova senki sem ment, mely a nyelvérzékét, bármi badar szólás iránt, tompa közönybe ejti, s a régi jó magyar szólamokat kiszorítván, csendes halálra kárhoztatja. Íme, én tisztelt hallgatóság, íme én magam, ki folyvást törekedtem megőrizni magyarságomat, nem hosszú éltem folytán, gyermekkori emlékeim közt, néha oly szófordulatra bukkanak, mely akkor közkeletű volt, s ma már engem is meglep szokatlansága által. Így van: szavaink, szólásmódjaink, s ezek minden oly árnyalata, melynek megfelelő nincs a gondolatainkat irányzó idegen nyelvben, lassanként elhalnak, kivesznek; szókötésünk velős rövidsége szükségtelen körülírásokban mállik szét; szórendünk zavarba jő, s a felosztás processusa immár nyelvtani alakjainkat is megtámadta: nincs

még egy évtizede, mióta — hogy többet ne említsek — segéd-igés szenvedő forma kapott fel köztünk. És az Akadémia, vagyis nyelvosztálya ennek, minden figyelmét a nyelv elemzésére, hasonlítására fordítva, kicsinyelheti-e többé mint nem tudományost, a mi a nyelv gyakorlati használata körül történik, vagy megelégedhetik-e egyes pályamű bírálásával, egyes nagy jutalom odaitélésével oly szépirodalmi dolgozatnak, mely nyelvi oldalról is érdemesnek mutatkozott? Én azt hiszem, hogy a szépirodalmi szak, mely most jóformán azt sem tudja, mi dolga e tudományos Akadémiában, volna hivatva a nyelv gyakorlati használatának ellenőrzésére; hivatott arra, hogy compact, szervezett munkásság által gátot vessen a rohanó áradatnak; miután a létező szépirodalmi társaság se kellő anyagi eszközök birtokában nincs, se nem fordíthatja csupán a nyelvi oldalra figyelmét.

Bocsánat e kitérésért, melyben nem az Akadémia tisztviselője, hanem egyik tagja bátorkodott felszólalni, élvén ez alkalommal, hogy gyenge szava e magas helyről messzebb hallassék.

1868 márcz. 21.

Ha tudományos Akadémiánk múlt évi munkásságát vázolandó, a szokottnál kevesebb eredményt bírnék felmutatni: igazolást ugyan alig, de mentséget találnék a körülményekben. „Elszakadott testvértelen“ helyzetünk hozza magával, hogy valahányszor a nemzeti életkérdéseinket illető politikai mozgalom magasabb hullámokat vet: mindannyiszor kisebb-nagyobb mértékben háttérbe szorúl a szépművészet és a tudomány. Kevesen vagyunk, Tisztelt Közönség! — s mint ostromlott várban, melynek védő ereje aránylag csekély, minden kéz, minden figyelem a leginkább veszélyezett oldalra pontosúl össze, habár a többi védetlen marad is: úgy minálunk egy-egy jelentősebb átalakulási folyam megköveteli munkásait onnan is, hol azok a haza szolgálatára épp oly szükségesek. Nem akarom elvitatni a polgár kötelességeit a tudóstól, de talán mégsem tévedek azt állítván, hogy a tudós, főleg mint tudós teljesíti polgári kötelességét az által, ha a tudomány zászlóját, melynek bajnoka, hona diszére és javára minél magasban lobogtatni törekszik. Ez nem zárja ki, sőt éleszti a hazafias irányt; de hogy a tudomány, a politikai élet minden lendületével, hátrább essék, ez nem mutatna összes államszervezetünk épségére. Mert nem az a test ép és egészséges, melynek vére, erős rohamokban, majd a szívre majd a fejre tolúl; hanem a melyben minden szerv, egyik zajosabban s feltünőbb mozgással, a másik elrejtve, csöndesen, de mind teljes öszhangban működik.

1870 május 28.

Ambár, a most hallott elnöki előadás után, az oly szépen elmondottaknak halvány ismétlését el nem kerülhetem: de miután az ez évi történeteket elmondani nekem is kötelességem: legyen szabad a végbement alapszabályi változásokról nekem is egy pár szót szólnom.

Akadémiánk életében a lefolyt év mindenekelőtt egy nevezetes mozzanatot tüntet fel. Alapszabályai lényeges módosításokon mentek keresztül. E módosítások részint az igazgatás, részint a tudományos működés körébe vágnak. Az elsőre az Akadémia, maga e tudományos testület, anyagiakban is befolyást nyert; az utóbbinak súlypontja, határozottabban mint eddig, az osztályokba tétetett által.

Azon halhatlan érdemű hazafiak, kik negyven év előtt társulatunkat alapíták, az által vélték a zsenge intézetet minden eshetőségtől megóvhatni, ha ennek igazgatását kezökből ki nem bocsátják. Saját körükből egy igazgatótanácsot állítottak fel, mely maga magát egészíté ki, választá elnökeit, elnökül egyszersmind az Akadémiának is. Ez igazgatótanács, míg közvetlen az intézet vagyoni ügyét kezelte, közvetve az Akadémia tudományos működésére is befolyhatott, elnökei s a költség megvagy nem szavazása által.

Oly időkben, mikor a gyanakodó vagy éppen ellenséges hatalom irányában a magán tulajdon a közvagyonnál több biztosságra, egyesek tekintélye a testületnél nagyobb elismerésre számíthat, nem vonhatni kétségbe a főnebbi intézkedés czélszerű voltát. Pedig a „tudományok magyar nyelven művelésére“ alapított intézet már bölcsőjében sem nagyon örvendett a hatalom őszinte rokonszenvének. Aztán jöttek a nemzeti elnyomatás keserű évei; midőn az a körülmény, hogy az Akadémia — néhány magán hazafi alapítványa — ugyan e hazafiak megbízottainak örökődése alá volt helyezve, minden valószínűség szerint sokat, legtöbbet tön arra, hogy intézetünk a fenyegető vészt meghajolva bár, de végromlás nélkül lássa elvonulni maga fölött. Hallgatnia kelle ugyan; működése évek hosszú során meg volt zsibbasztva, s midőn újra életjelt kívánt is adni, azt csak alapszabályainak oly módosítása árán tehetette, mely a tudomány művelését különválasztá a nemzetiségtől, s mely minden léptét rendőri bilincsekbe verte. De jobb idők reményében, tűrnie kellett, ha élni akart; mert a mozgás, ha korlátolt is, élet: míg a dermedtség, hosszas ideig folytatva, halál.

A hazai állapot örvendetes jobbra fordultával Akadémiánk figyelmét nem kerülték ki az ekkép akarata ellen megmásított s a kényszer feltjait magukon viselő alapszabályok. A régiek-

hez nem lehetett egyszerűen visszatérni, mert a negyvenéves fejlemény azok számos intézkedését elavította volt. Közbejött az intézetnek, úgyszólván második megalapítása anyagilag, midőn nemcsak a régi nagy alapítókhoz újabbak, és számosabban csatlakoztak; de az egyszerű polgárlak, sőt a kunyhó is elhozta a maga filléreit: úgy, hogy ettől fogva nemzeti haladásunk e tényezőjét, egyesek által bár, de országszerte történt adakozásokból főnálló közintézetnek méltán tekinthetjük. Ily fordulat után — s a koreszméket is tekintetbe véve — nem lőn tovább értelme, hogy Akadémiánk igazgatását kizárólag egy, az első alapítótól eredett s önmagát kiegészítő zárt testület vezesse, hogy arra magának a tudományos Akadémiának, mint ilyennek, éppen semmi befolyása ne legyen, sőt még saját elnökeit is más válaszsza.

Íme az egyik lényeges módosítás alapszabályainkon. Egyfelől a tekintélyesb alapítók befolyása az intézet igazgatására és elnökválasztásra ezentúl is biztosítva marad; másrésről a tudományos Akadémiának — az igazgatóság mostani tagjai dicséretesen kész hozzájárultával — mindkettőre illő befolyás engedtetett; így a főntartó elem a korszerűséggel is összhangzásba jött.

A mi a tudományos működés új szervezetét illeti: ennek méltánylása végett egy futó pillantást kell vetnünk a múltra. Midőn társaságunk először, hat osztályban ugyan, a hat főtudomány szerint, megalakult: ez osztályok nem voltak az önálló munkálkodás igényei szerint elkülönítve. Az egész Akadémia mindig együtt tartá ülését; s általában, híven az alapszabályai-
ban kitűzött czélhoz: „a tudományok magyar nyelven mívelése és terjesztése“, — inkább „nyelvmívelő“ társulatnak tekinté magát, a hazafiak régi óhajta értelmében, mint szakszerint munkálkodó tudományos egyesületnek. Ekkori jegyzőkönyvei bizalmas, majdnem családias képet nyújtanak ez ülésekről. Összeje hetenkint egy pár tiszteleti, 8—10 rendes tag, az irodalom főlkentjei, néha 1—2 levelező is. Tanácskoznak, ügyeket intéznek, czikkeket bírálnak a folyóiratba: olykor egy értekezés valamely szakból: méhszorgalmú gyűjtése a táj- és műszóknak, ez utóbbiak megrostálása vagy újra-alkotása, szókötési, szótári előmunkálatok; a szépirodalmi munkásság ébresztése, az írói nyelv szabályozása a kivívott aesthetikai megújulás állandóvá tétele s tovább fejtése: röviden minden törekvés arra, hogy a magyar nyelv csinosodjék, bővüljön; hogy a tudomány magyarul terjedhessen. És nemcsak a központon fáradnak így: levelező tagjainkat a szó szoros értelmében, időszaki jelentések beküldésére kötelezik, általok a vidéki nyomdákra ügyeltetnek stb. Egyszerű gépezet: de eredményei után minden hálánkat érdemli

az önfeláldozó munkásság, melyet legjelesbjeink, olykor nem is géniuszokhoz mért dolgokra, esztendőkön keresztül fordítottak.

A negyvenes évek derekán lépés történik a szak szerinti elkülönzésre. A hat osztály ugyanannyi, sor szerint váltakozó, ülést nyert; a mellett, a közös tárgyak intézésére, megmarad az összes ülés. Az ötvenes évekkel, a rokon tudományok oly módon egyesítettnek, hogy négy csoport támad: a nyelv- és széptudomány, a philosophia és „társadalmi“ (így) tudományok, a történeti, végre a matematika és természettudományok csoportja. 1859-ben a négy csoport háromra szállíttatik le, a történeti osztály is a philosophiai s törvénytudományihoz csatolattván. Tehát egyfelől az összes ülések decentralizációja. a szakbeli önállás kedvéért; másfelől a rokon tudományok összpontosítása, egybehangzóbb működés végett.

Azonban az osztályok önállása még így is sok kívánni valót hagyott fönn. Nyílt ülések, melyen nemcsak saját tagjai vannak jelen, alkalmas volt ugyan felolvasásra, de kevésbé az, a szorosan szakszerű vitatkozásra, vagy éppen belső intézkedésre. Minden ülés elnöke az akadémiai elnök volt; távollétében a rang vagy kor szerint következő, gyakran nem is osztálybeli tag. Ülésein kívül pedig az osztálynak semmi központja, semmi folytonossága nem volt; elannyira, hogy az osztály, ülésen kívül úgy szólva nem is létezett.

E hiány érzete ösztönzé az Akadémiát először arra, hogy a kiválóbb szakok, mint a honi nyelv- és történelem, régiség-tan és statisztika, matematika és természettudományok mivélésére állandó bizottságokat szervezzen, melyek a rájuk bízottakban folytonos, összhangzó munkásságot fejthessenek ki, egyszersmind a szakértő, noha nem osztálybeli, sőt nem is akadémiai tagok bevonásával, minden jobb erőt egyesítsenek magok körül — továbbá arra hogy magokat az osztályokat, nyílt ülésen kívül, rendes értekezletek tartására hívja fel, a szorosan szakbeli ügyek intézése végett.

Egy lépés maradt még fönn, az osztály teljes önállásáig. Kellett, hogy az elnökség, ülésben és azon kívül, ne függjön a véletlentől; hogy az osztály ügyei szakértő titkár kezén forogjanak; hogy saját oeconomiáját, első helyen maga az osztály intézze. Állandó elnök és titkár választása lön szükséges s a költségvetés osztályok szerinti elkülönzése. Az utóbbi nem történhetett meg ez évben; az elnök- és titkárválasztás létrejött, s az Akadémia jelenleg három osztályban működik: az I. (nyelv- és széptudomány), II. (bölcészeti, társadalmi és történeti tudományok), III. (matematikai és természettudományok) osztályaiban.

E szerint megvan a keret, melyben az egykor (lényegileg) nyelvmívelő társaság, mint tudományos akadémia, folytonos, önálló, szakszerű munkásságot fejthet ki. Azonban, ha szabad e helyről egyéni óhajtaást nyilvánítanom: vajha, a tudományok szakbeli művelése mellett, a „magyar nyelven mívelés“ jelentőségét se feledje! Vajha, a tudós Akadémiában, maradjon valami az egykori nyelvmívelő társaságból! Tekintsünk szét az irodalomban; a hirlapvilág, a hivatalos és társasnyelv körében; kívül a falvakon és belül; a magyartalan magyarság megdöbbentő invasiója hangosan követeli ezt.

1871 május 20.

Ha jelentésem az Akadémia lefolyt évi munkásságáról ezúttal szerényebb eredményeket mutatna is fel: valóban nem lenne méltányos, panaszt emelni az intézet, vagy ennek egyes tagjai ellen. Oly világeseményeknek voltunk tanui, csaknem részvevői, a leviharzott esztendő folytán, melyek a szerény tudóst éppen úgy megdöbbenthették „circulusai“ közepett, mint a közélet emberét tanácskozó asztalánál. Mindabban, a mi történt, az emberiség évezredes haladásának egyszerre tagadását véltük látni; s a tudomány férfiát kétely zsiбbaszthatá; vajon a mit az ismeretvágy, messze múltban elenyésző századok óta, hangya szorgalommal vas türelemmel összehordott, nem fogja-e ismét elsöpreni dúló vihar; vajon a fákllya, melylyel ő az emberiség utait megvilágítja, nem fog-e ezentúl csupán kanóczul használtatni, minden eddigi építmény elhamvasztására. Csuda lett volna-e, ha a nyelvtudós döbbenve állt volna meg rokonító munkájában, látva, hogy művét az erőszak országok hódítására, népfajok irtására kezdi kizsákmányolni; ha Clio eldobja tollát, midőn a népvándorlások iszonyait ismétlődni tapasztalja, ha a jogtudós botránykozva veszi észre annyi szép elmélete után, az ököljog visszatértét; ha a bölcsselem éppen választott népe tettein kénytelen pirulni; ha végre a mennyiségi s természettudományok minden dicsőített fejleménye, óriási haladása kiválóan arra fordítatik, hogy a rombolás eszközeit tegye ellenállhatatlanokká. Mert kinek volna kedve építeni, mikor a föld köröskörül hatalmasan reng, s eddigi építményét roskadozni látja.

Azonban nincs okom ily mentséghez folyamodni, s ha szerény vázlatom épp oly szerény képet állítna elő intézetünk munkásságáról, azt, megszabott időm rövidségén kívül, csupán az előadó gyöngeségének kérem betudatni.

1876 június 11.

Az Akadémiának s egyéb tudományos társulatok évi munkásságát közgyűléseiken előadó titkári jelentés másutt rendesen teljesebb, részletesebb, ez által vonzóbb képét nyújtja az illető társulat működésének, mint a rövid vázlat, mely nálunk szokásban van. Amaz kiterjeszkedik az egyes tudományok világ-szerte történt haladására, kiemeli a rendesen oroszlanrészt, melyet az illető nemzet fiai s a tudós egyesület tagjai az újabb sikerek kivívásában igényelhetnek; beszélhet a tudomány érdekében tett világszerű, költséges expedíciókról, felállított intézetekről, új találmányokról; elegendő tere van a tudomány elhalt munkásairól nem csupán név szerint, hanem egész munkásságuk jellemző képbe összevonásával emlékezni meg és több efféle. Ily nemű titkári számadások (comptes rendus) a mi viszonyaink közt — az előadó gyöngeségét leszámítva is — alig történhetnek. Nem mintha a tudományos világ mozgalmaiban Akadémiánk illő részt nem venne; mintha egy-egy magyar név időről-időre meg nem jelennék a kor szerint legújabb nyomozások terén: egy Csoma, Reguly, Magyar — hogy az újabbak szerénységét meg ne bántsam — a földgömb különböző pontjain; mintha némely tudományok, például az altáji rokonság mezején már önálló, sőt részben úttörő munkásságot nem mutathatnánk elő; mintha a hazai történet és régiségtan körébe eső gyűjtések és feldolgozások által nem igyekeznénk lépést tartani más nemzetekkel: vagy mintha az úgynevezett exact tudományok művelői közt éppen úgy nem találkoznék egy-egy szakját előbbre is vivő bűvár-szellem, mint a nyugat nagyobb nemzeteinél. Ezekről is lehetne már, a fontosabb részletek kímélése, kiszínezése által a figyelmet ébren tartó, bővebb jelentést állítani össze. De ha egyéb választás nincs, mint rövid néhány percz alatt, hogy a következő előadásokra idő maradjon, vagy a történeteket vázlatosan elmondani, vagy ezeket mellőzve, némi szónokias általánosságban keresni kárpótlást: inkább választom az első, különben előadásom nem felelne meg címének: „Jelentés az Akadémia munkásságáról“, mely immár következik.

1877 május 27.

„A tudomány óriási léptekkel halad“ — szokták mondani; és ez egészben s nagyobb időközöket véve föl, igaz is. De a laicus szemlélő, ki, nem mondom a magyar — hanem bármely tudományos akadémia egy évi működését venné csupán szemügyre, nehezen találná fel ez óriási léptekeket. Nagy igazságok, örökre megállapított törvények helyett többnyire még gyanus,

kételylyel fogadott hypothesiseket találta, mint az évi haladás eredményét; világra szóló fölfedezések, találmányok helyett kalandosnak látszó vállalatokat s egyes meleg fők lemosolygott ábrándjait; általában pedig a cyklopsi munka helyett aprólékos hangya-szorgalmat, vagy a gyárak sürgő-forgó tevékenységét, hol a részletekből nem válik ki az egész, hol minden egyes a maga szakmányát végzi, s kicsinyes lezsurlás vagy hozzáadás által mozditja elő a mű tökélyét. Így hajlandó volna, például a nyelvtudomány terén, nagy vívmányok helyett — egyik jelesünk mondása szerint — csak „a szók egérfarkába való kapaszkodást“ látni; alig méltányolná kellően a történet egy-egy homályos helyének, alakjának megvilágítását, olykor csupán egy datum megigazítását; a bölcsészet, e soha nem kész tudomány körében elítélne minden mozgalmat, mint üres formahüvelyezést; sőt az exact tudományok egész arczvonala is, nagyszerű haladás helyett, apró bibelődést látta, mely parányi különbségek kiegyenlítésében, vélemények régibb árnyalatának megezáfolásában, újnak felállítására törekvésben, így látszólag merő kicsinységekben mutatkozik, s alig egy porszemmel növeli a tudomány meglevő készletét. Ott pedig, hol új tudományszak keletkezéséről van szó, minők kivált jelen századunkban bokrosan sarjadtak fel, még avatott szem is ritkán látja meg a csirában a leendő terebélyes fát, melyet a jövő nemzedék már teljes virulásban fog szemlélni. Szóval, hogy korszerű kifejezést használjak, a tudomány döntő csatái sem oly mindennapiak, sőt nem is minden évek: sok előcsatározásra, ide-oda mozdulásra, apró ütközetre, olykor látszó hátrálásra van szükség, míg egy-egy nagy diadal kivivatik. És ezt általában a fejlődés, különösen a tudomány fejlődése hozza így magával; a tudományé, mely tévedések között keresi az igazságot, s melynek e czélra a legkisebb részlet sem csekély, mert az igazság hamis részletet nem tűr.

VIII. Jelentés a Nádasdy-pályázatról.

Tisztelt Osztály! A béküldött pályaművek megbirálására kinevezett bírálók B. Kemény Zsigmond, Jókai Mór és Gyulai Pál együttes véleménye következő: „A IV. számú *„Buda halála“* című pályamű annyira kitűnik *tizenegy* pályatársai közül, hogy ezek távolról sem versenyezhetnek vele, annyival inkább nem, mert köztök csak egyetlenegy van, mely kiválóbb figyelmet érdemel, az V-ik számú *„Ősidők“* címmel, de ezt is inkább csak verselési virtuositás, néhány lyrai szép hely tünteti ki, mint a compositió ereje, a jellemek rajza, mi epikai költeményekben legfőbb. Azonban a bírálók a IV-ik számú pályaművet *nemcsak*

viszonyosan tartják becsesnek, hanem magában is oly kitünő műnek, mely epikai költészetünk első rangú művei közt foglal helyet, sőt nem tartózkodnak kimondani, ha a szerző oly erővel írja meg egész epikai nagy trilogiáját, melyet előszavában sejtet, mint ez első részt, korszakos művel fogja megajándékozni nemzetét.“

[A bírálók nem tekinthetvén hátránynak azon körülményt, hogy „Buda halála“ csak első része egy epikai trilogiának, mert az magában is mint költői elbeszélés, teljesen bevégzett egész, — egyhangú szavazattal a *IV-ik számú* „Buda halála“ című pályaműnek ítélik oda a száz aranyból álló Nádasdy-díjt. — Jegyzette *Hunfalvy Pál*. — *B. Kemény Zsigmond*.]¹

A bírálók nem tekintették hátránynak azon körülményt, hogy „Buda halála“ csak első része egy epikai trilogiának, mely az előszó szerint a szerző lelkében már megalkotva él. „E költemény — mond az előszó — a mennyiben Buda viszonyát Etelevel tárgyalja, teljes egész, de minthogy későbbi fejlemények alapjául szolgál s egy magasb egységbe kell olvadnia, a specialegységet nem lehetett annyira bezárni a költőnek, hogy a továbbiakkal minden kapcsolat megszűnjék.“ E menteséget, melyet a szerző a költői nemesis ellen netalán felhozható kifogásért tett, elfogadták a bírálók, annyival inkább, mert e költemény hőse nem Etele, hanem Buda, kinek bukása teljesen igazolva van; Etele, úgy látszik, a második rész hőse lesz s az egészet uralja, végzetes pályájával. De más szempontból is úgy találták a bírálók, hogy némely epikai compositiók természetét tekintve „Buda halála“ éppen oly önálló egész, mint akármely görög drámai trilogiának első része. E mellett a Nádasdy-díj szabadságot ad a költőknek akár eposszal, akár költői elbeszéléssel pályázni, sőt szorosan véve inkább csak költői elbeszélést kíván, „Buda halála“ pedig mint költői elbeszélés teljesen bevégzett egész.

E rendkívül kitünő mű egy nagyszerű epos tervét sejteti a bírálókkal. A szerző nem kevesebbet czéloz, mint a mennyire lehetséges, a műköltészet terén visszateremteni azt, mit népköltészetünkben örökre elvesztettünk vagy talán csakis töredékekben birtunk: ősi naiv eposzunkat. A hun mondákat vette tárgyal a magyar hagyományok e legbecsesbjeit, melyeket eddig epikusaink mellőztek, bár mondáink közt legalkalmasbak a költői alakításra. Szerző, mint „Buda halála“ mutatja, teljesen

¹ A [ ] közé tett mondatokkal végződik az 1864. január 19-iki XXV. nagygyűlés jegyzőkönyvének 14. pontja. Megvan még a jelígis levél, melylyel a költő pályázott, gyönyörű írásában: „Arany János lapszerkesztő Pesten.“

ura tárgyának. Bámulatos érzéssel fölkeresett, megtalált, fölhasznált, össze olvasztott mindent, mi tárgyhöz tartozhatott: mondát, történelmet, népmesét, sőt művét a mennyire szükséges kapcsolatba hozta a germán Attila-mondákkal, a Nibelungenlieddel is. Régibb epikusaink inventióit sem vethette meg. Hadur és Ármány új szint, erőteljesb kifejezést nyernek nála, s mélyen a mű organismusába olvadnak. Egyszerűen és erőteljesen alakít, mint a régi idők vándordalnokai, s izléssel, kiszámítva dolgoz ki mindent, mint egy újkori művész. Nincs e költeményben oly gondolat, jellem vagy másnemű rajz, melyeket századokkal azelőtt ne irhattak volna, de hiányzik belőle minden olyasmi is, mi nem eléggé érthető, homályos lenne vagy sértené mostani miveltségünket, sőt, úgy látszik, hogy az egész trilogia alapeszméje közvetőleg éppen oly rendítve és vigasztalón szól a jelenkor nemzeti érzelmeihez, mint Zrinyi és Vörösmarty nagy művei.

Nem kevésbé szerencsés a szerző a cselekvényszövéseben és jellemrajzolásban. Cselekvénye már az expositióban megindul s mindinkább növekedő érdekléssel ragadja az olvasót a katasztrófra. Semmi felesleges kitérés, henye díszítmény, lyrai ömlengés nem zavarják az elbeszélés egyszerű fenségét. A jellemekkel együtt fejlődik minden, sőt Hadur és Ármány is jellem- és cselekvényfejlesztőn jelennek meg. A főalakok: Buda, Etele, Gyöngyvér, Ildiko. Detre annyira az őskor színében s oly elevenen emelkednek ki, mintha a mondákban a szerző majdnem készen találta volna őket. E mellett a szerző nemcsak az alkotás, a benső forma mestere, hanem a külformáé is. Magyar alexandrinjei zengzetesebbek, szabályosabbak az eddigieknél, érezhetőbb bennök a chorijambus lejtés. Nyelve mindent magába olvasztott a régi és népi nyelvből, a mit csak izléssel lehetett; őszereűen naiv, erőteljes, plastikus modorosság és affectatio nélkül; a magyar nyelv valami különös, eddig alig ismert bája zeng ki belőle. Méltó a tárgyhöz, s a tárgy hozzá.

Ime a mű fényoldalainak néhány jellemző vonása, melyek egyszersmind szolgáljanak a bírálók ítélete indokaiul.

Pest, jan. 17-én 864.

Gyulai Pál
mint jelentéstevő.

A görög-latin állatnevek magyar ragozásáról.

Horváth Géza r. tagtól.

Az Akadémiai Értesítő 1917 aug.—októberi füzetében olvassuk Méhely Lajos r. tag megjegyzéseit és kifogásait az Akadémia Helyesírási Bizottságának 1915. évi javaslatáról. A felhozott kifogások egy része valóban olyan, hogy azokat szintén helyeseknek és figyelembe veendőeknek tartom. A kifogások másik részét illetőleg azonban nem osztom a felszólaló felfogását és meg vagyok győződve, hogy azok illetékes nyelv-tudósaink körében sem fognak osztatlan tetszéssel találkozni.

Magam Méhely Lajos felszólalásának csak egy pontjára óhajtok néhány rövid megjegyzést tenni, még pedig azért, mert az nem csupán a helyesírást, hanem az ú. n. leíró természet-tudományokat is közelebből érdekli. E pont az, melyet a felszólaló „Kettős többes” cím alatt tárgyal.

Szerinte az élettudományi irodalom műszavainak többes alakját úgy alkotják, hogy a magyar többes *k* betűjét a latin műszóhoz ragasztják. Azt nem kifogásolja, hogy így írjuk: *Annuláták*, *Echinodermáták*, *Coelenteráták* stb., mert ezek a nevek — az ő véleménye szerint — a latinban mind egyes számban állanak, tehát minden erőltetés nélkül felvehetik a magyar többes-alak jegyét. Helyteleníti azonban az *Amphibiák*, *Insecták*, *Rotatoriák*, *Reptiliák* stb. írásmódját, mert itt a latin végzet már többesben van, a magyar többesképző tehát már felesleges módon járul hozzá. Ezeknek helyesen alkotott többese szerinte csak *Amphibiumok*, *Insectumok*, *Rotatoriumok*, *Reptilék* stb. lehet.

Méhely Lajos e fejtegetéseire a következőket kell megjegyezni:

Az állattanban bizonyos kategóriák (osztályok, rendek) megjelölésére Linné óta részint görög származású, de latin végzetű, részint tisztán latin szokat használunk, melyek kivétel nélkül mindig semleges nemből és többes számban állanak s a latin nyelv szabályai szerint a végzettel bírnak. Ennek pedig az az egyszerű oka, hogy e neveknél, mint-hogy állatokra vonatkoznak, minden egyes esetben alattomban értetődik: *animalia*. Tehát tulajdonképen az *animalia annulata*, *animalia echinodermata*, *animalia coelenterata*, *animalia amphibia*, *animalia insecta*, *animalia rotatoria*, *animalia reptilia* stb. csoportokat értjük alattuk.

Ebből világosan következik, hogy ha Méhely Lajos véleményét elfogadjuk, akkor nemcsak az *Amphibiumok*, *Insectumok*, *Rotatoriumok*, *Reptilék* stb. neveket kellene használnunk, hanem okvetetlenül az *Annulátumok*, *Echinodermátumok*, *Coelenterátumok* stb. magyar többes alakokat is.

De a dolog nem így van.

Felfogásom szerint a legtöbben abban tévednek, hogy a zoologiai kategóriák görög-latin származású neveinek a végzetét kivétel nélkül mindig a latin semleges többes-szám a végzetével azonosnak tartják. Pedig az nem mindig azonos. Ha pl. magyar szövegben azt íróm: *egy Coelenteráta*, *egy Amphibia*, akkor e szavak a végzete, meggyőződésem szerint, már nem latin, hanem magyar.

Tudjuk, hogy a magyar ember nyelvézéke az idegen szókat számos esetben csak a végzettel fogadta be nyelvünkbe. Ilyen idegen származású szavaink: *masina* (Maschine), *várta* (Warte), *piskóta* (biscuit), *tafola* (Tafel), *frizura* (Frisur), *szalvéta* vagy *szervéta* (serviette), *pinczetta* (pincette) stb. Sőt az igen elterjedt magyar *akta* az *actum* szónak nem a latin többese, hanem magyaros végzetű singulárisa. Ezt a magyar hivatalos világ is napról napra *aktaszerűen* (nem pedig *aktumszerűen*) bizonyíthatja.

Igy állván a dolog, a természetrajzi irodalomban használt a végzetű idegen műszavakat minden kivétel és megszorítás nélkül mindig magyar végzetekkel lehet és kell ragoznunk. Tehát: *Annuláták*, *Echinodermátáknak*, *Coelenterátúkat*, *Amphiákkal*, *Rotatoriáktól*. *Reptiliáknál* stb.¹

Több más kulturnemzet hasonló módon idomította e görög-latin műszavakat saját nyelvének szelleméhez. A francia és a német e célból az *e*, az olasz, a spanyol és a portugál az *o* végzetet ragasztja a görög-latin műszó tövéhez. A magyaros *a* végzet sem valami kirívó különlegesség tehát, hanem teljesen megfelel az idegen nyelvekben használt eljárásnak, a mint azt a következő néhány példa is mutatja:

m a g y a r		f r a n c z i a	
egyes	többes	egyes	többes
<i>Coleoptera</i>	<i>Coleopterák</i>	<i>Coléoptère</i>	<i>Coléoptères</i>
<i>Hymenoptera</i>	<i>Hymenopterák</i>	<i>Hyménoptère</i>	<i>Hyménoptères</i>
<i>Diptera</i>	<i>Dipterák</i>	<i>Diptère</i>	<i>Diptères</i>
<i>Hemiptera</i>	<i>Hemipterák</i>	<i>Hémiptère</i>	<i>Hémiptères</i>

¹ Az *Insecta* szót senki sem szokta magyar szövegben használni, illetőleg magyarosan ragozni, mert arra van megfelelő és közkeletű magyar szavunk: *rovarok*.

német		olasz	
egyes	többes	egyes	többes
<i>Coleoptere</i> ¹	<i>Coleopteren</i>	<i>Coleottero</i>	<i>Coleotteri</i>
<i>Hymenoptere</i>	<i>Hymenopteren</i>	<i>Imenottero</i>	<i>Imenotteri</i>
<i>Diptere</i>	<i>Dipteren</i>	<i>Dittero</i>	<i>Ditteri</i>
<i>Hemiptere</i>	<i>Hemipteren</i>	<i>Emittero</i>	<i>Emitteri</i>

A természetrajzban, jelesen az állattanban felállított alsóbbrendű kategóriák (család, alcsalád) nevei a latin *idae* és *inae* végzetekkel vannak alkotva s ez oknál fogva nőnemű többesszámban állanak. Minthogy ennek következtében egyes-számban szintén a végzetük van, magyar ragozásuk semmi nehézségbe sem ütközik. Tehát: *Ardeidae* (egyes számban *Ardeida*), *Bufonidae* (e. sz. *Bufonida*), *Carabidae* (e. sz. *Carabida*), *Helicinae* (e. sz. *Helicina*), *Pentatominae* (e. sz. *Pentatomina*), *Trigastrinae* (e. sz. *Trigastrina*) stb.

Nagyon helytelennek tartanám azonban, mert csak tudákos szertelenség volna, ha valaki a latin végzetű nőnemű műszavaknál annyira ragaszkodnék az eredeti latin alakhoz, hogy pl. így írna: „A *Belostomatidae* közeli rokonságban vannak a *Nepidae*-vel.” Helyes magyarsággal ezt csak így írhatjuk: „A *Belostomatidák* közeli rokonságban vannak a *Nepidákkal*.” De ha a görög-latin nevet valami okból mégis eredeti alakjában akarjuk használni, akkor ily szövegezés ajánlható: „A *Belostomatidae* család közeli rokonságban van a *Nepidae* családdal.”

Befejezésül még csak annyit jegyzek meg, hogy a fennebbiekből kifejtett elvek és szabályok, véleményem szerint, egyaránt érvényesek nemcsak az állattani, hanem a növénytani műnyelvre is.

¹ Valami német Schulmeister annak idején nagy tudákosan kisütötte, hogy a *Coleoptere*, *Diptere* stb. német végzetű szókat a *Coleopteron*, *Dipteron* stb. tiszta görög alakokkal kell helyettesíteni. Az illető, úgy látszik, nem jött annak tudatára, hogy ha a *Coleoptera*, *Diptera* stb. latin végzetű görög szók elfogadhatók, akkor szükségképpen el lehet és el kell fogadni azoknak német végzetű alakjait is. A javasolt módosítás mindazonáltal utat talált a német szakirodalomba, de azért még ott is csak ritkábban találkozunk vele. Ennek dacára egyes magyar dolgozatokban már szintén felbukkantak a *Coleopteron*, *Dipteron* stb. szavak, sőt azoknak magyar többese, a *Coleopteronok*, *Dipteronok* stb. is.

Kazinczy Ferencz levelezéséhez.

Közli *Kemény Lajos*, kassai levéltáros.

Amplissime Magistratus, Perillustres ac Generosi, necnon Prudentes ac Circumspecti Domini, Domini singulariter colendissimi, colendissimi (kétszer!), observandissimi!

Percepi ego non sine condecenti respectu datas ad me in merito supplendae apud scholam hujatem regiam normalem vacantiae, abolendorumque delineationis et musices classium, sub 4-a adhuc Martii a.(nni) c.(urrentis) Nro 549 Amplissimi hujus Magistratus literas; sed et recentius remonstravit mihi dominus scholae ejusdem director *Carolus Dietenhofer*, latam intuitu praeattactorum sub 13-a mensis et anni currentis, ejusdem Amplissimi Magistratus determinationem.

Non me fugit, Amplissimum hunc Magistratum per hoc, quod ad memoratas literas sub defluxu duorum fere mensium nullum a me obtinuerit responsum, eo inductum fuisse, ut prolatio haec malam in partem mihi interpretata fuerit: at si reflexerit, ejectis ex suo cardine rebus, ad propositas mihi quaestiones, antequam ad remonstrationes meas ex incidenti hoc factas ipse ego edocerer, respondere non fuisse minus arduum; assequetur facile silentium meum ex causis optimis profluxisse, nec me denegati Amplissimo huic Magistratui illius, quem semper testari fategebam, respectus argui posse.

Nunc ubi ex consignato mihi hodie excelsi consilii locumtenentialis intimato die 20-a praesentis mensis sub dto 13027. emanato, quid Sua Majestas Sacratissima circa institutum scholarum nationalium altissime decreverit, edoctus sum, non moror, ad puncta memoratarum ejusdem amplissimi magistratus literarum officiose sequentibus respondere.

1-o. Placuit amplissimo magistratui, allegato jure patronatus eidem in conformitate §. §. 54. et 55. operis Ratio Educationis insigniti, competente, dominum Andream Sikúr pro vacante apud scholam hanc classis 1-ae professoratu mihi proponere; qua occasione idem amplissimus Magistratus sibi ingratum occidissee mihi innuebat, quod dominus Joannes Aszalay ad instituendam classem per promotionem domini Andreae Vályi suo professore

orbatam, citra obtentum amplissimi hujus magistratus votum admotus fuerit.

Quantum ad posterius, applicationem nempe domini Joannis Aszalay, dignetur mihi idem amplissimus magistratus credere, quod quemadmodum me semper intra limites mihi altissime circumscriptos continere didici, neque ejus unquam argui possum, quod potestatem meam latius, quam par erat, extendere studuerim: ita nec hic praesentationem individui hujus ulla ratione intermissem, nisi circumstantiae contrarium svasissent dataque subordinatis mihi regiis scholarum nationalium visitatoribus instructio (quam in impresso amplissimo etiam hinc magistratui per excelsum locumtenentiale consilium communicatam fuisse crederem) unice confirmationem suppremi studiorum directoratus officii praescripisset, ut hoc adnexum sub Nro 1-o clarissime indicabit. Id interim plena cum fiducia asserere sustineo, quod inter omnes eos qui ad stationem hanc applicari potuissent, neminem noverim, qui seu morum mansuetudine et integritate, seu ea, quae in paedagogis requiritur, instituendi et ingenii felicitate, se prae hoc commendabilem exhibere possit; eo omnino adjecto, quod idem dominus Joannes Aszalay in praegesto apud capitalem scholam nationalem Sárospatakiensem professoratu, tam directoris sui, quam et omnium, ad quos res quaquam ratione spectabat, amorem et aestimum sibi conciliaverit; et cognitiones suas paedagogicas revisione scholarum normalium Viennensis, Poseniensis, Jaurinensis, Budensis et Magno-Varadiensis locupletaverit. Accedit ad enumeratas ejusdem animi dotes, quod idem linguam hungaricam seu maternam non familiarem tantum sibi habeat, sed eam purissime etiam loquatur et in ea ita felix sit, ut opus paedagogicum-philosophicum Villaunii felicissime in hungaricum transferat.

Non ergo ad intermissam vel dilatam potius per me ejusdem domini professoris praesentationem diffidentia aliqualis vel quidquid subjectum alicujus suspicionis esse posset, impulit, sed data mihi et meis visitatoribus instructio, juxta quam mihi suffragium illustrissimi domini comitis suppremi studiorum directoris obtinere sat erat; tanto quidem magis, quod, ut citati per amplissimum hunc magistratum Rationis Educationis §. §. delectionem individuum ei, qui talia solvit, deferant, apud tamen hanc scholam normalem juspatronatus, etiam si reticeam hanc unicam ex omnibus districtus hujus nationalibus scholis *regiae* nomenclatione gaudere vel ex reflexione ea, quod domini professores hujus ex aerario, non cameralli-dominali, sed regio, annue 300 fl. trahant, unice amplissimum magistratum concernere non posse videatur.

At remotis omnibus similibus reflexionibus nunc jam ubi per memoratum excelsi consilii locumtenentialis regii intimatum res nostrae ad suam sedem aequissimo principis decreto repositae sunt,

nec amplius alicujus disturbii metus superesse potest, alacriter amplector occasionem, qua primum meum hac etiam in parte amplissimi magistratus votis quidquid in me situm est, deferendi animi testari et respectus illius, quo erga eundem ferri nunquam desii argumentum edere possum praesentatoque eodem domino Joanne Aszalay eundem amplissimum magistratum afficiose rogo, dignetur applicationem ejusdem suo etiam calculo approbare.

Quod vera priorem puncti hujus partem, repositionem nempe domini Andreae Sikúr concernit, non vertet mihi idem amplissimus magistratus vitio, quod si considerationes meas pro ea, quam incrementum rei fidei meae concreditae a me exigit, ingenuitate eidem exhibuero.

Si sufficeret institutorem publicum ea tantum nosse, quae discipulos scire volumus; si sufficeret institutorem 1-ae classis, cui nil incumbit aliud, quam ut pubem suae institutioni commissam ad cognitionem literarum, ad syllabisationem sic dictam, ad lectionem deducat, nihil est quod contra meditatam domini Sikúr illocationem vel ego vel quisquis is futurus est, obvertere posset: at quid tum ex scholis sperabit respublica? apponet ut ipse professor non obviis polleat et animi dotibus et respectiva eruditione: ut sibi non unice per hoc quod literas ab invicem discernere, juxta regulas syllabizare, fluide legere sciat, sed magis, ut ita loquar, elevata cogitandi ratione et discipulorum et sociorum et praepositorum suorum aestimum conciliare posset; ut indefessa operum paedagogicorum lectione se ad explendas officii sui partes magis ac magis habilem reddere allaboret; oportet praeterea, ut physice etiam ita constitutus sit, ne obesitate sua ad torporem delapsus et sibi et discipulis oneri, exemplo suo pubem sibi commissam segnem efficiat. Oportet denique eum non solum innoxium, sed et ab omni intemperantia, praesertim inhabitata liberum esse. Hac institutorum idea praemissa, quid nunc ego, quid pubes scholastica a domino Sikúr exspectare possit? Subjicio aequanimi amplissimi magistratus decisioni.

Quartus labitur annus, a quo ego elementia principis ad directionem nationalium scholarum districtus hujus admotus, huic etiam scholae praesum atque ab eo tempore duo huc individua me diligente applicita sunt; intelligo dominum ad munus regii per circulum districtus hujus literarii scholarum nationalium evectum *Andream Vályi* et dominum Joannem Aszalay. Num ego in delectione horum partialitate aliqua impulsus fuerim, vel, quod debebam, ingenii et animi dotis prae oculis habuerim, indicat felicissimus rei eventus. Testati sunt ii domini deputati amplissimi hujus magistratus, qui ad examina sub eo tempore celebrata per eundem exmissi sunt; testati domini officiales inclytae legionis pedestris Alvintzianae, qui publi militari heic institutae praefuerunt, nunquam se ei, quem dominus

Vályi exhibuit (ni huic similem, domini Bálintfi conatum jure meritissimo addam) in schola hac progressum vidisse.

Quid vero in domino Joanne Aszalay scholae huic regiae dederim, remonstrabit examen proximius celebrandum, cum is mense januario huc illocatus nullum huc adusque publicum solertiae suae exhibere potuerit testimonium.

His omni modestia adductis ab aequanimitate amplissimi hujus magistratus impetraturum confido, ut omnibus momentis, quae alicui suspicioni rimam relinquere possent, rejectis, credat me in deligendo, praesentando, projectando vel praetermisso aliquo individo non personalem addictionem vel aversionem, non religionis vel nationis discrimen, sed unice praecellentiam talenti, integritatem, mansuetudinem morum et felicitatem inducendo, verbo incrementum et honorem scholae hujus prae oculis habere. Dignetur idem amplissimus magistratus alium aliquem hominem recentem, annis nondum fractum, sobrium, mansuetum, ad institutionem idoneum, in studiis supra mediocritatem versatum, lingvarum slavicae et germanicae praepriis vero hungaricae gnarum, dialectique et pronunciationis vere hungaricae, deligere (religionis cujuscunque sit, non morabor) non tantum lubentissime deferam, parte ex mea votis ejusdem amplissimi magistratus, quin potius in acceptis referam, quod me in labore hoc sublevaverit.

Non ego hac domini Sikúr praeteritione vel dilatationem collatae officio meo potestatis vel quidpiam aliud volo, quam ut juvenus scholastica idoneum institutorem, quem in hoc certe non obtineret, adipiscatur; cujus commodo et progressui in objectis praescriptis ego, per applicitos in praesenti tres dominos professores ita invigilo, ne illa eo etiam usque, donec quartus introductus fuerit, detrimentum aliquod capiat.

2-o. Eadem amplissimi magistratus literae scholam graphidis et musices tolli volunt. Sed me hoc in passu quidpiam agere, tantomagis a contractibus jam initis recedere (etiam si reticeam has classes in conformitate systematis ad categoriam scholae regiae normalis, qualis haec est absolute requiri) vetat attactum jam excellentissimi consilii locumtenentialis regii intimatum 20-a April anni currentis numero 13027 emanatum.

Verum quidem est amplissime magistratus scholarum harum unam perinde atque alteram toto mei servitii tempore eum, quem debuisset, progressum nunquam ostendisse; sed si indagaverimus, unde hoc factum fuerit, causam hujus mihi ceu ei, qui scholae huic altissimo nomine regio praeest, adscribi posse non metuo.

Professor musices (si nempe titulum hunc ei, absque eo ut in risum solvi debeat is, qui eum vel primo obtutu conspiciat, dare liceat) professor, inquam, musices nihil est aliud, quam indoctus fidicen, cantor et organoedus. Quodsi in schola Budensi, Poso-

niensi: similis huic pro tradendis musices regulis victum suum fors etiam in publicis saltuum domibus quaerens *homo fidicen* admotus fuisset, par huic in memoratis scholis remonstraretur effectus. Ab hoc, qui et incumbente sibi obligatione simul etiam sub publico cultu divino praecinit et fides pulsat, plus praetendi nequaquam potest.

Sed hoc in professorem graphidis, virum, non sacerdotem tantum, sed tum in ipsa hoc arte, tum etiam in reliquis scientiis debite excultum, addam tam hungariae, quam et germanicae linguae gnarum, non cadit. Saepius conquestus est ipse is, saepius feci ego etiam remonstationem, quod ad capiendas ejus institutiones sodales et tyrones opificum non mittantur, quod ii etiam, qui cum initio anni scholastici eas adire incipiunt, emanere consueverint, quod schola haec debitis requisitis non provideatur.

Proles militares, quae his praelectionibus debite interfuerant, tantum in ea fecerunt progressum, ut submissae hinc eorum delineationes, Budae et Viennae revisae, non semel rathabitaee, imo cum approbatione remissae fuerint. Non ergo culpandus professor est, nec superioritas scholastica, sed ea consurgentis contra dominum professorum contubernii capita, quae exemplo suo reliquos etiam opifices ab observatione intimati normativi abriperunt. Eam mihi postremo idem amplissimus magistratus proposuerat ad solvendum quaestionem, num institutio linguae germanicae in scholis normalibus cessatura sit, vel minus? et quot ex hoc incidenti individua scholastica reducenda sint?

Ad posterius hujus quaestionis membrum in conformitate recenter emanati attacki intimati jam superius reposueram, non esse in activitate nostra positum, ut numerus professorum reducatur: imo quod ipsa scholae hujus normalis regiae categoria quatuor eorum in omisse requirat. Quod vero prius, institutionem nempe linguae germanicae concernit, eatenus, cum per rescriptum Josephinum de dato 28-ae Ianuarii anni currentis emanatum lingua germanica a manipulatione publicorum negotiorum et simul a scholis etiam altioribus revocata sit, — imo ipsa etiam Leopoldina ordinatio in intimato toties memorato contenta propagationem et culturam linguae patriae hungaricae nobis injungat, intuitu vero germanicae (quam publi scholasticae obtrudi non vult) id unice optat, ut in scholis civitatensibus condiscendae huic copia detur: situi rerum maxime accomodum fore judico, quod si proles germanicae et eae, quae hac oblata opportunitate sponte uti voluerint, in lectura, scriptura et speciebus arithmetices, praecipuis vero objectis ad doctrinam fidei spectantibus, sub certis ad hunc scopum designandis horis institutae fuerint; reliquam vero tempus omni sollicitudine in id convertatur, ut pubes scholastica cujuscunque demum sit conditionis et idiomaticis,

lingvam hungaricam sibi quam maxime familiarem reddat, utpote quam omnes eos, *qui in Hungaria nati sunt vel morantur*, nosse *non tantum decet, sed omnino necessum est*. Fecerunt hoc, quod non sine voluptate refero, sub eo etiam tempore, quo exotica lingua germanica ad instar maternae prolibus hungaris instillata fuit, discipuli domini Josephi Bálintffy et fecerunt tanto cum progressu, ut is (qui caeteroquin etiam admirabili instituendi felicitate et indefessa solertia omnem meam acquiescentiam et addictionem sibi concivit) ob id ad factam per me eatenus post peractum examen semestrale remonstrationem per excelsum consilium locumtenentiale regium collaudari meruerit: nunc vero ubi benignissima principis propensione et aestimando civium patriae exemplo eam propagandam et excolendam fore sentiunt, facient ita, ut nihil hac in parte desiderari ab iis possit.

Haec sunt ea, quae ego amplissimo huic magistratui ad aestimatissimas ejusdem literas serius quam in circumstantiae vetassent par erat, omni tamen cum respectu referendum duxi: officiose eundem rogans, ut dominos deputatos suos ab effectuatione eorum, quae ego in hoc meo responso attigi, tanto vero magis ab eo, ut se in ea (nisi forte ea, quae mihi hoc in parte relata sunt, in sincere relata fuissent), quae directionem paedagogicam attinent, immittant, revocare et si quid idem amplissimus magistratus hac in parte seu abolitum seu immutatum habere voluerit, eatenus me fiducialiter interpellare dignetur. Ego jucundissimo in lucro collocabo, si eum quem prae me fero, respectum quademumcunque occasione testari potuero. Aestimatissimis favoribus et benevolentiae commendatus persevero Cassoviae die 29-a April. 1790.

Amplissimi magistratus perillustrarum ac generosarum Dominationum Vestrarum:

servus obsequiosissimus
obligatissimus:

Franciscus de Kazincz.

Kivül: Amplissimo Magistratui liberae regiaeque civitatis Cassoviensis, dominis singulariter colendissimis, observandissimis.

Cassoviae

ex offi.

Kassa város levéltárában 1790. évi 952. tanácsi sz. a.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzete Berzeviczy Albertnek *Trefort Ágoston emlékezte* czimvel születésének századik évfordulója alkalmából az Akadémiában felolvasott emlékbeszédét közli, melyben Trefortnak irodalmi s culturpolitikai tevékenységét jellemzi. Ő egyik utolsója volt ama polyhistoroknak, a kik a modern Magyarországot fölépítették. Közgazdasági irányban kezdte működését, de mint publicista közjogi kérdésekkel is foglalkozott, mint essay- és emlékbeszédirőt pedig leginkább a történetirodalom vonzotta. Cultusminiszteri működése körében elévülhetetlen érdemeket szerzett culturánknak majdnem minden terén. Meglepő volt műveltségének rendkívüli szélessége és sokoldalúsága. Sokat olvasó, legtöbb haszonnal olvasó ember volt. Olvasottsága, nyelvismeretei, világlátottsága, kiterjedt személyes összeköttetései és tapasztalatai magas nézőpontra állították őt. — Gróf Vay Péter *Amerika világuralmi törekvéseiről* irt ismertető tanulmányt. Amerika politikája a fővonásaiban határozottan imperialista. A szomszédos gyenge köztársaságok bekebelezését legfeljebb idő kérdésének tekintik. Közép-Amerika behálózása a legsürgetőbb. A különböző kisebb-nagyobb köztársaságok bekebelezése sok gondot fog okozni és hosszú időt fog igénybe venni. A Panama-csatorna kiépítésével hatalmas lépés történt. Az amerikai hatalom kiterjesztésének a Csendes-tenger vizein legveszélyesebb ellenfele Japán. A legkérlelhetetlenebb törvényekkel zárják el határaikat a japán betörés elől. Közép-Amerika köztársaságainak függetlensége tulajdonképen csak színleges. Alapjában véve jobbára belügyeik vezetésére szorítkozik, de minden határaikat túlhaladó kérdésben az Egyesült-Államok határoznak, nagyon sokszor nyíltan, még több esetben titkon érvényesítve akaratukat. Egyelőre kerülnek minden fegyveres hódítást. E helyett a kereskedelmi annál rohamosabban halad a kitzított cél felé. Amerikai tőke és vállalkozás hálózza be máris az egész földszorost. Amerikai tulajdonosok és alkalmazottak az urak mindenfelé. — Pauler Ákos *Medveczky Frigyes emlékezetéről* szóló emlékbeszédét közli, melyben összeállítja a jeles gondolkodónak jellemvonásait, majd áttér philosophiai alapvető rendszeres munkájának méltatására. — Erekly István *Tezner elmélete a rendi alkotmányokról* szóló tanulmányt kezd, melyben Teznernek a magyar

rendi alkotmányokkal foglalkozó iratait, vizsgálódásait veszi bírálat alá. — Husztiné Révhegyi Rózsa *Erdélyi és Hegel* című cikkében Erdélyi viszonyát Hegelhez tárgyalja. Erdélyinek mint bölcselőnek és esztétikusnak megítélésénél azzal a kérdéssel foglalkozik, mily befolyással voltak a hegeli tanok fejlődésére és törekvéseire, mily viszonyban áll ő Hegelhez és a magyar hegelistákhoz. — Hegedüs Artur Alberto Insúa *Egy háromsoros hír a Matinból* című elbeszélésének fordítását kezdi meg. — Jakab Ödön Arany János című költeményét közli. — A Szemlében Meller Simon Ferenczy Károly művészi alkotásairól írt jellemző tanulmányt. — Az *Értesítőben* Domány Gyula: A háborús valuta (Fekete Miklóstól), Nagy Endre: Sienai szent Katalin völegénye, Hegedüs Gyula: A beszéd művészete, Beke Manó: Differenciál- és integrálszámítás című munkák vannak ismertetve. — Az *Alkalmi cikkek* Aranyról szóló néhány kisebb füzetet, Ignotus, Babits cikkeire tesz megjegyzéseket egy névtelen író.

Ugyane folyóirat májusi füzetében Fraknoi Vilmos *Zrinyi a költő tanulóévei* címmel Zrinyi ifjúságának megvilágításához nyújt adatokat okmányok felhasználásával, melyekből azt a tényt kell megállapítani, hogy Zrinyi nevelése és jövője iránt nyilatkozó nemes érdeklődés tekintetében sem Fázmány Péter, sem Poppel Éva nem múlta fölül II. Ferdinánd királyt. — Heinrich Gusztáv a *Macbeth-mondáról* ír s különösen a monda Macbethja alakjával foglalkozik, de kitér a történeti skót királyra is, mert meg kell vizsgálnia, hogy a monda mikép fejlődött a történelemmel kapcsolatban vagy a történelem ellenére, mert a történeti és a mondai Macbeth közt lényeges a különbség. — Szász Károly *Emlékezés Fiók Károlyra* címmel a Kisfaludy-Társaságban felolvasott székfoglalóját közli, melyben egy egyszerű élet és egyéniség vázlatos körvonalaát adja. — Anadoli álnévű írónak *Angol levelek* című munkája következik, melyben az angol társadalom rajza van ismertetve. — Ifj. br. Wlassics Gyula *A hatósági művészetápolás feladatairól* ír. Általános szempontokból tárgyalja a művészeti közigazgatás néhány kérdését, a művészetápolási tevékenység különböző formáit ismerteti. Ilyenek a mult műtárgyainak védelme és megőrzése, a jelen műtárgyainak megbecsülése és fönttartása, a műtárgy élvezőinek, a közönségnek művészi nevelése. — Erek István *Tezner elmélete a rendi alkotmányokról* szóló bíráló tanulmányának befejező részét adja. Teznernek érveit tarthatatlanoknak mondja, de a Tezner-féle constructiót a magyar rendi országgyűlésekre is kiterjeszteni lehetetlen. — Hegedüs Artur Alberto Insúa *Egy háromsoros hír a Matinból* című elbeszélésének fordítását befejezi. — Radó Antal *Énekek a ligetből* három eredeti költeményt közöl. — A Szemlében Csengeri János *Theureuxk Emülről* emlékezik s irodalmi munkásságát vázlatosan méltatja. — A *Tárlat* című névtelen cikkben az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlata, az Ernst-Múzeum Rippl-Rónai képei és a

Nemzeti Szalon Tornai Gyula külön-kiállításáról találunk ismertetést. — Az *Értesítőben* Kaffka Margit: Állomások, Vér Mátyás: Az árnyék, Molden E.: Zur Geschichte des österreichisch-russischen Gegensatzes című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júniusi füzete Berzeviczy Albertnek az Akadémia ezidei ünnepélyes ülésén „*Arany János emlékezete*” című megnyitó beszédét közli, melyben azzal a problémával foglalkozik, mennyiben volt Arany népies költő és mennyiben öntudatos, a kiművelt értelemez szülő művésze a költészetnek? — Heinrich Gusztáv *Arany János és az Akadémia* címmel főtítkári jelentéséből közöl részletet, melyben a nagy költő viszonyát az Akadémiához teszi előadása tárgyává. Arany János az Akadémiának legnagyobb főtítkára volt, a ki neve és egyénisége által növelte az intézet diszét s erkölcsi súlyát, s hivatalát is a természetében fekvő mintaszerű kötelességérzéssel vezette. Arany János főtítkársága nincsen megható tragikus vonás híján, hiszen e hivataloskodása az Akadémiának nem járt olyan különleges haszonnal, mely megérdemelte volna a költőnek napról napra megújuló gyötrelmeit és azt, az irodalomra nézve pótolhatatlan veszteséget, hogy hivatalos elfoglaltsága oly hosszú időt át hallgatásra kényszerítette Múzsáját. — Négyesy László *Arany művészete és elméletéről* ír. Arany művészeti tudatosságát fejtegeti. Vázolni akarja: mi része volt Arany költői alkotásában a reflexiónak, az elméleti belátásnak, a tudományos, elvszerű gondolkodásnak? E kérdést részletesen a forradalomig fejtegeti. — Tolnai Vilmos *Arany nyelv művészetéről* értekezik. Arany a XIX. század magyar nyelvének legegységesebb művésze, benne nyilvánul meg legteljesebben a magyar nyelv geniusa. Nincsen nyelvünknek olyan nyilvánvaló szépsége, nincsen az a rejtett varázsa, melyet művészetének eszközévé ne tett volna. — Ferenczi Zoltán a Petőfi-Társaság ezidei ünnepi ülésén *Arany és Petőfi barátságáról* szóló megnyitó beszédét közli. — Réz Mihály *A fokozatos fejlődés törvénye a politikai tudományban* című tanulmányát közli. A politikai tanulmányoknak vizsgálnia kell elsősorban a politikai intézmények természetét s minden egyes intézménynél kimutatni, hogy melyek ennek szükségképeni előfeltételei. Vizsgálnia kell egyes konkrét politikai közületeket is s keresni mindeniknek átalakulási folyamataiban ez előfeltételeket, azok sorrendjét és természetét. Fokozatos fejlődési sorának megállapításához először is annak a vizsgálata vezet, hogy melyek az akkori társadalom speciális vonásai, melyek elemeinek a kölcsönhatás folytán történt elváltozásai s milyen az alkotó elemek összetétele. Másodszor vizsgálandó az, hogy az az összetétel, azok az elváltozások és azok az alkotó elemek, a melyek itten mutatkoztak, nem találhatók-e fel némely más társadalomban s ott minő jelenségekkel kapcsolatosak. Vizsgálandó végül, hogy ezen közületben célul kitűzött intézményeknek általában mik a hatásai és előfelté-

telei. Mindezek együttes vizsgálata megadja azon concret közületfejlődés szükség szerű fokozatainak sorát. — *Anadolí Angol levelek* című cikkéből a második közleményt adja, melyben az angol társadalmi szokásokat ismerteti. — *Bodrogi Lajos Páter Rókus már nem árva* elbeszélését közli. — Ezután *Lévay József Szép öreg templom* eredeti költeménye következik. — A *Szemlében* Kékylajos *Tömörkény Istvánról* emlékezik s méltatja irodalmi munkásságát. — Az *Értesítőben* Reventlow: Deutschlands auswärtige Politik 1888—1914, Drasche-Lázár A.: Tűzpróba, Kaffka Margit: Hangyaboly, Rajka L.: Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban (ez utóbbi Király Györgytől), Szederkényi Anna: A míg egy asszony eljut odáig és Lángok-tüzek című regényei vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júliusi számában György Endre *A moldvai csángókról* közöl tanulmányt, melyben statisztikai adatokat nyújt a romániai magyarokról, s a csángók számának hanyatlásáról és eltolódásáról a régibb adatokkal szemben. — Matlekovits Sándor *A leszerelés gazdasági hatásáról* ír. Szól arról, hogy lehet rendet csinálni, mihez kell mindenekelőtt fogni, mit kell az átmeneti intézkedéseknél elsősorban tenni. Itt mindenekelőtt az „emberanyag” leszerelését kell nagy gonddal kezdeni, melylyel kapcsolatban áll a hadikészletek rendszeres felosztása. Az átmeneti intézkedésnél fősúly fektetendő arra, hogy a háború által rendes fejlődésében meggátolt és így visszamaradt közgazdaság ismét fejlődésképpessé legyen. Az ipar átalakulásánál nagy gondot igényel a nyersanyag megszerzése. A kereskedésnél irányadó legyen a kereskedés szabadságának visszaállítása. Legnehezebb feladat közé tartozik azonban a drágaság megszüntetése és a valuta rendezése. — Galamb Sándor *Irodalom-történetírás és művészettörténet* című tanulmányában azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon keresztülvihető-e a költészet történetében egy olyan felfogás, a mely úgy, mint a képzőművészetek tudományos felfogása, tárgyát az általános politikai és culturhistóriai körülményekből elvontan vizsgálva, tisztán arra alapítsa megállapításait és ítéleteit, a mi tárgyában artisticum és történeti feldolgozásában egyedül ezeknek az artistikus törekvéseknek egymásba kapcsolódását, egymásból következőségét és belső összetartozását magyarázza meg? — Balogh Arthur *Az Egyesült Államok politikai átalakulásáról* szóló cikkében az állami élet főszervei közt mutatkozó hatalmi eltolódásokkal foglalkozik. — Zayzon Sándor *A centralisták és a megye reformja* címmel a megyerendszer reformálására irányuló törekvéseket tárgyalja, mely törekvésekhez nagy vita kapcsolódott. Egyik a centralistáké, melyet Eötvös vezet Trefort, Szalay és Csengery támogatásával, másiknak élén Kossuth áll, kivel a conservatívok is együtt küzdenek. A többi vezető férfiak — Széchenyi, Deák — inkább kiegyeztetni igyekeznek az ellentéteket, a mérsékelt középútat követik. — Oláh

Gábor Csokonai és a rococo cikkében a francia rococo-század hatását ismerteti Csokonai költészetében. — Kisbán Miklós *A szőnyeg* című keleti meséjét közli. — Ezután Vargha Gyula *Szélmalom* című költeménye következik. — A *Szemlében* Budavárának visszavétele 1849. czímmel Vágó Pál történelmi közleménye, a Szépművészeti Múzeum új szerzeményeinek kiállításáról és régi képtár leíró lajstroma vannak ismertetve. — Az *Értesítőben* Tömörkény I.: Népek az ország használatában, Móricz Zs.: A tűznek nem szabad kialudni, Holitscher A.: Das amerikanische Gesicht, Bratter C. A.: Amerika von Washington bis Wilson (a két utóbbi Rózsa Dezsőtől) című munkák ismertetését találjuk. — Bleyer Jakab *A hazai németiség kérdéséhez* kritikai megjegyzéseket közöl.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi VI—VII. (június—júliusi) füzetének élén Ferenczi Zoltán értekezése olvasható: *Zrinyi „A török áfium ellen való orvosság” című művének forrásai*. Ferenczi ez alkalommal pár kivétellel Zrinyi e művének valamennyi forrását kimutatja: a főforrás Busbequius „Exclamatio”-ja volt, de értékesítette benne egyéb olvasmányait is (Horatius, Plinius Historia naturalis, Demosthenes, Seneca, Aesopus, Vulgata, Cicero). A mi egyebet írt, az mind sajátja, kivéven néhány ismeretlen eredetű latin idézetet; Machiavelliből körülbelül semmit sem vett. — Darkó Jenő *A veszprémi apáczaamonostor alapító-levelének 1109-i görög másolatáról* című értekezésének második felében azon palaeographiai és diplomatikai argumentumokat czáfolja, melyeket Czebe Gyula a maga állításának bizonyítására hozott fel, majd azokat az eredményeket teszi vizsgálat tárgyává, melyeket Czebe a maga praemissáiból levont s megállapítja, hogy Czebe érvei közt egy sincs olyan, a mely megingathatná az 1109-i oklevél görög szövegének hitelébe vetett bizalmunkat. Annyi bizonyos, hogy az oklevél görög szövegének kiállítása semmi esetre sem vall kancelláriai eredetre; a szicíliai származású szerző hypothesisével szemben pedig arra a körülményre hívja fel a figyelmet, hogy hazánk déli szomszédai, sőt maga a Szerémség is, tartósan a keleti egyház befolyása alatt állottak, tehát ezen a réven is kerülhetett görög írástudó hazánkba. Nagy érdeme azonban Czebének annak a bebizonyítása, hogy a szóban forgó szöveg született görög ember munkája, s hogy az egész oklevél beleilleszthető az egykorú közép-görög oklevelek sorába és ezekből meg is magyarázható. — Székely István *Trimalchio et Zoilus* című latin nyelvű értekezésében párhuzamba állítja Zoilust, Martialis tizenkét epigrammájának cél tábláját, Trimalchioval, Petronius Satiriconjának komikus alakjával, s az összehasonlítás alapján érveket szolgáltat ahhoz a megállapításhoz, hogy Martialis Zoilusra írt epigrammaiban nem egy motivumot, kifejezést Petroniusból vett kölcsön. — Trostler József *A Bánk bán német tárgytörténetéhez* című dolgozatának második részében Hans Sachs drámáját, Theodor

Zwinger és Andreas Hondorff feldolgozását, majd Justus Lipsius belga philologus latin nyelvű munkáját ismerteti, mely balladaszerű gyorsasággal adja elő a tárgyat; bővebb beszédű Georg Schedius feldolgozása, az anekdotikus fejlődés legjelentősebb mozzanatát Matthias Abele 'Metamorphosis'-a alkotja, mely a Bánk-esetnek főként jogi oldalát világítja meg. Trostler a 'Metamorphosis' idevágó részét a maga egészében közli. — A *Hazai Irodalom* rovatában első helyütt Rácz Lajos ismerteti John Morleynak *Tanulmányok* című kötetét, melyet Tarnai János fordított magyarra, s az Akadémia adott ki. Őt tanulmányt foglal magában a kötet, közülök a Robespierre-ről, Macaulayról és J. de Maistreről szóló elég érdekes és értékes, bár alig emelkednek fölül a közepszerűség színvonalán, az 'Anglia terjeszkedése' és a 'Carlyle' című azonban bátran elmaradhatott volna. A fordítás nyelve elég sima és gördülékeny, itt-ott azonban nehézkes és homályos, helyesírása pedig következetlen. — Blau Lajos nagy elismeréssel méltatja Hornyánszky Aladár *Jesajás* című ótestamentumi fordítását, különösen világosságát és magyarosságát emeli ki. — Pekár Károly *Magyar Kultúra* című könyvét, melyet Morvay Győző rendezett sajtó alá, Alszeghy Zsolt ismerteti. Pekár életének és működésének Morvay tollából való méltatása megleghangú, de kritikájában egyoldalú: maga a posthumus könyv derék munka, mely főként felfogásának nemességével válik ki. — A *Szent-Domonkos-rend múltjából és jelenéből* című emlékkönyv, melyet Horváth Sándor állított össze, Király György megállapítása szerint, elsősorban népszerűsítő célból készült, a nélkül azonban, hogy a tudományos szempont nagyon háttérbe szorulna. A kötet tartalmát alkotó czikkek közül a philologia szempontjából Vargha Damján értekezése válik ki: 'A Szent-Domonkos-rend és a magyar kódexirodalom'. — A *Külföldi Irodalom* vezetőhelyén Petz Gedeon számol be Wilhelm Braune *Reim und Vers* című értekezéséről. E mintaszerű módszerrel készült dolgozat megállapítja, hogy a reim, középfelnémet rím, jelentése verssor, nem pedig végrím, a latin versusnak megfelelő vers már az ófelnémetben megjelenik egyrészt versus metricus, másrészt bibliai vers értelemben; a német nyelvben egyideig a rím a német, a vers a latin versek megjelölésére szolgál. A humanismus hatása alatt a vers már a reim synonymumául fordul elő, majd az előbbi 'verssor' értelemben mindinkább kiszorítja a reim szót, a mely végül csak a végrím jelölésére szorul. A fkn. rím szó a francziából került a német nyelvbe, a francziában pedig nem volt egyéb, mint a lat. rhythmus továbbfejlődése. Végül azt vizsgálja az ismertető, hogy a magyar vers és rím szavak fejlődésében nem mutathatók-e ki hasonló változások. — Nicolae Densusiannu *Dacia preistorica* című munkája, Finály Gábor ítélete szerint, teljesen a mi Horvát Istvánunk délibábos módszerével készült tudománytalan munka. — Ernst Lemke *Die Hauptrichtungen im deutschen Geistesleben der letzten Jahrzehnte*

stb. című művében, mint Weber Arthur megállapítja, megelégszik az egyes philosophiai és irodalmi áramlatok általános jellemzésével. — Michael Ahle *Sprachliche und kritische Untersuchungen zu Columella* című értekezését Révay József nagy fáradsággal és lelkiismeretességgel készít, a jövő kutatás számára értékes támaszpontul szolgáló munkának itéli. — Theodor Schwabnak *Alexander Numenius* ΝΕΙΜΙ ΣΧΗΜΑΤΩΝ stb. című műve, mint Czebe Gyula megállapítja, módszer és eredmények tekintetében egyaránt tanulságos és értékes mű. — Huszti József nagy elismeréssel ír Eduard Norden *P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI.* című művének második kiadásáról. — Sas Andor Franz Sarannak *Goethes Mahomet und Prometheus* című művéről szól. Saran felfejti Goethe hitének a vallásbölcsezet messze multjához fűződő kapcsolatait. — Margarete Förster *Die französischen Psalmenübersetzungen vom XII. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts* című művéről Eckhardt Sándor ad számot. — Koszó János Else Beilnek *Zur Entwicklung des Begriffs der Weltliteratur* című értekezését ismerteti s legértékesebb részének a célbavett fogalomfejlődés ügyes kifejtését tartja. — A *Vegyesek* rovatában Révay József H. Dielsnek *Über Platons Nachtuhr* című akadémiai felolvasásához szól hozzá. — Gréb Gyula Wrede munkája révén a német nyelvjárás-kutatás és nyelvjárási költészet könyvészetéről ír. — Marót Károly pót-lásokat közöl „Homerus Comparatus III.” című dolgozatához. — Az *Új könyvek és beküldött könyvek* között rövidebb ismertetések olvashatók. — Berekeszti e füzetet az 1916-i magyar irodalom repertoriuma, melyet Hellebrant Árpád állított össze.

Ugyane folyóirat 1917. évi VIII. (októberi) füzetének vezető helyén Heinrich Gusztáv *A német végzet-dráma* VI—IX. fejezete olvasható. Heinrich vázolván Werner Zakariásnak, a német végzet-dráma megteremtőjének életét, bemutatja „Der vierundzwanzigste Februar” című drámáját, az első német végzettragédiát. Kimutatja, hogy e darab eredetéhez fűződő tarthatatlan nézetek mind a Wernertől tudatosan kieszt és terjesztett mythosokra vezethetők vissza, ki Goethe közreműködését csak a maga jelentőségének emelése végett hangoztatta. A későbbi német végzettragédiák jellemző vonásai mind fölismerhetők már e drámán, melynek alapgondolata az, hogy az emberek nem cselekednek szabad akaratukból: az átok cselekedtetni őket jellemők ellenére is. A végzetdráma valódi klasszikusában, Müllner Adolfban (1774—1829) semmi költészet nincs, de tagadhatatlanul ügyes író. Két jelentősebb drámájában („Február 29-ike” és „A bűn”) megvan anyag, szerkezet és alapfölfogás tekintetében mindaz, a mi Werner darabjait jellemzi: a terjedelmes és bonyolult előcselekvény, a szereplők kis száma, a Végzet szerepe, a véres catastropha. Többi drámáinak nincs jelentősége. A közfelfogás szerint a német végzetdráma harmadik főképviselője br. Houwald Ernő (1778—1845),

a ki azonban a dolog lényegét tekintve nem tartozik e csoportba, mivel darabjaiban (Die Freistatt, Die Heimkehr, Das Bild, Der Leuchtturm stb.) nem a Végzet uralkodik, hanem a véletlen, riktó valószínűtlenséget idézve elő a cselekvényekben. A német végzetdrámák sora egy kiváló alkotással, Grillparzernek Az ösanya című drámájával zárul be. E darab, melynek forrásait és keletkezése körülményeit bőven ismerteti Heinrich, a költő tiltakozása ellenére is végzetdráma, tárgyban, motívumokban, szerkezetben, jellemzésben, dőt még stílusban és verselésben is megegyez Werner és Müllner drámaival, de semmi sincs benne elődei hamis pathosából, természetlenségéből, igaztalan bölcselkedéséből, de van benne imponáló erői alkotó erő, igaz jelleműs, színi hatás, élettéljesség. Ezután összefoglalja Heinrich a német végzetdráma külső és belső jellemző vonásait, majd összeállítja a tudomására jutott német végzetdrámák teljes sorozatát s azon nyomtatásban megjelent travestiák és paródiák sorát, melyek a romantika e beteges termékei ellen fordultak. Befejezésül pedig megjelöli Heinrich a végzetdráma főforrásait: az emberi akaratnak, szabadságnak és természetnek gyarló voltáról való mély meggyőződés, az erkölcsi szigor, melylyel az emberek erkölcsi erejét emelni törekedtek, s végre ennek kifolyása, a borzasztónak aesthetikai megkedvelése. — Révay József Horatius és Petronius cz. értekezésében Horatius II. 8. szatiráját veti össze a Cena Trimalchionis-szal. Megállapítván a görög irodalmi symposionok motívumainak jelenlétét a római szatirában s ez irodalom egyes képviselőinek egymással és Petronius-szal való összefüggését, kiválasztja a Horatius és Petronius cenái között megállapítható egyezésekből azon elemeket, melyek az antik symposion-irodalom állandó motívumai voltak, s egybeállítja azokat a közös elemeket, melyek Horatius egyéni leleményei, s melyeket Petronius csak tőle vehetett. — Trostler József A Bánk bán német tárgytörténetéhez című dolgozatának harmadik közleményében M. Hammer és H. A. von Ziegler feldolgozásait ismerteti. — A Hazai Irodalom rovatának vezető helyén Papp Ferencz ismerteti Dézsi Lajosnak Báró Jósika Miklós című könyvét. Szerző a legnagyobb súlyt Jósika külső történetének rajzára helyezte, a regényíró művészetének jellemzését korlátok közé szorította; eloszlatta a homályt, mely Jósika életének s írói pályájának nagy részére borult, s hívebben s pontosabban tüntette fel Jósika egyéniségének jellemző vonásait. — Bernáth M.-t Az etymologia a midrosban és a talmudban című pályaművében, mint Blau Lajos megállapítja, helyes szempontok vezették, de kutatásai nem kimerítőek; a szerző nemcsak szorgalommal, hanem kellő tudással is dolgozott. — Heinrich Gusztávnak Kazinczy Ferencz tübingiai pályaműve a magyar nyelvről című művét, mely az Akadémia kiadásában megjelenő Régi Magyar Könyvtár XXXVII. füzeté gyanánt látott napvilágot, Weber Arthur ismerteti. — Ambrus Zoltánnak Szín-

házi esték czimen összegyűjtött dramaturgiai dolgozatairól Zsigmond Ferencz ad számot. Beszámolván a kötet tartalmáról, megállapítja, hogy Ambrus szempontjai relativabbak, mint Gyulai Pálé. leghatásosabb fegyvere az ironia, jellemzi a gondolkozásban némi aristokratikus árnyalat; világirodalmi látóköre széles. — Lichtenberger Henriknek Esty Jánosnéól fordított *Wagner Richard* című művét, valamint Haraszi Emilnek *Wagner Richard és Magyarország* című dolgozatát (megjelent az Akadémia kiadásában) Wagner József méltatja nagy elismeréssel. — Kéky Lajos *Baksay Sándor* című monographiájában, Berde Mária megállapítása szerint, tudományosan, de könnyed kézzel, stílbeli kellemmel építi fel előttünk Baksayt, az embert és az író. — Gaál László Geréb Józsefnek *A római kultúra legjelentősebb vonásai* című művéről írván, kiemeli az anyag gondos megválogatását, ügyes csoportosítását s a könnyed előadást. — A *Külföldi Irodalom* rovatának élén Révay József ismerteti W. S. Teuffelnek W. Kroll és Franz Skutsch átdolgozásában megjelent *Geschichte der römischen Literatur* című háromkötetes munkáját. Az átdolgozók megtartották Teuffel alkotásának alapfalaít, de a római irodalom fejlődését a VIII. századig vezetik, megtartották a chronologiai tárgyalást s a lakonikus fogalmazást: az egész vállalkozás nagy sikerrel járt. — Szekfü Gyula elismeréssel méltatja Georg v. Belownak *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen* cz. könyvét s az ismertetés keretén belül jellemzi Below történetphilosophiai felfogását s ennek jelentőségét. — Thienemann Tivadar Richard M. Meyernek *Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts* című művéről ad számot s párhuzamot von közte és Scherer hasonló műve között. — Einar Löfstedtnak *Arnobiana* című dolgozatáról Révay József ír: a munka, mely Arnobiusnak „Adversus nationes” című művét tárgyalja szövegkritikai és nyelvi szempontból, minden ízében érett s értékes eredményeket termő munka. — Fogarasi Bela Fr. Gundolfnak *Goethe* című könyvéről megállapítja, hogy nem biographia, hanem szellem-történet, de érdeklődik a világnézet-vonatkozásokon kívül az aesthetikaiak iránt is, az egyes alkotásokat pedig nemcsak a fejlődés szempontjából tekinti, hanem önmagukért s önmagukban. — Eckhardt Sándor August Wulfnak *Die frauenfeindlichen Dichtungen in den romanischen Literaturen* stb. című könyvéről ír, a melyben szerző a középkor tipikus témájának, a nő ellen emelt vádak irodalmának történetét adja. — Alexander Olivierinek *Lamellae aureae Orphicae* című kiadványa, melyről Lajti István számol be, az orphikus mysteriumokra oly fontos dél-itáliai sirleleteket tartalmazza: a kiadó nagy higgadtsága úgy a szövegkritikában, mint a kommentárban, nagy dicséretet érdemel. — Bleyer Jakab Victor Michelsnek *Über Begriff und Aufgaben der deutschen Philologie* című rectori beszédét ismerteti, melyben Michels, mint Grimm J., a német philo-

logia czélját a német nép teljes biographiájában állapítja meg s gondosan meghatározza e tudománykör egyes területeinek határait. — A *Vegyesek* rovatában Czebe Gyula *Vértesy Dezső*-ről ír necrológot; Helle F. Hugó a latin szóelválasztás kérdéséhez szól hozzá; Karl Lajos Alfieri, Misogallo'-jának S. M. Jaquintól való francia fordításáról ír; Harsányi István a magyar időmértékes verselés történetéhez közöl adalékokat; Birkás Géza Prévost abbénak 'Contes' stb. című művében gr. Bethlen Miklósról írott anekdotáját ismerteti; Alszeghy Zsolt kimutatja, hogy Verseghy néhány lyrai verseinek forrása a Ramler-féle 'Lyrische Blumenlese'. — A füzetet az új könyvek s a beküldött könyvek felsorolása rekeszti be, melyek között szintén olvashatunk rövidebb könyvismertetéseket.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1917. évi folyamának III. füzetét Váczy Jánosnak *Kazinczy Marmontel-fordítása* című értekezése vezeti be. Röviden jellemezvén Marmontel elbeszéléseit, ismerteti a Marmontel-fordítás első kiadását, melynek darabjai közül hármat a fordító magyar földre ültetett át. Beszámol Báróti, Kis János, Dessewffy gr. és Csehy véleményéről, a fordítások értékéről, majd az egyes elbeszélések tartalmáról s megállapítja, hogy Kazinczynak e fordítással a magyar stílus fejlesztése, szépítése volt a célja. Ismerteti Kazinczynak a fordításról akkor hirdetett elveit s azt a módot, a mint ezeket Marmontelében megvalósítja. Azután azokat az okokat vizsgálja, melyeknek hatása alatt Kazinczy elvei a kilenczkötetes kiadása megindításáig átalakultak. A folytonos fordítás önkéntelen vezeti Kazinczyt egyre nagyobb túlzásra, a melyre a nemzet megmentésének mindennél nagyobb érdeke indítja. Ismerteti a fordítás ellenségeinek nézeteit, majd megállapítja, hogy Kazinczy, a Bárótzitól vert útra lépven, egyik fordításával sem éri utól Marmontelt. Összehasonlítja az első és második fordítást s megjelöli a stilbeli újításokat. Elsősorban az írók számára fordít Kazinczy, mert ő tanítani akar, s Marmontelében a magyar stílt sok színnel gazdagítja. — Grexa Gyula *Arany János Csaba királyfi-jának töredékei* cz. értekezése befejező közleményében először az első dolgozat alakjait vevén vizsgálat alá, megállapítja, hogy Detre alakja nem a Nibelung-énekbeli, hanem a Kézai—Thuróczy-féle: Krimhilda alakját és jellemét a Nibelung-énekből vette Arany némi módosítással; Aladáré Kézai 15. fejezetéből való, Csaba pedig a történelmi Ermákh és a mondai Csaba szerencsés egybeolvasztása. A második dolgozatra nézve megállapítja Grexa, hogy tragikus alapeszméje Jordanes egy helyén alapul, forrásait pedig a Nibelung-énekben, Jordanesben, Kézai-ban, a Képes Krónikában, a Váradi regestromban, Thierryben, a Frithjof-mondában, Ipolyi Magyar Mythológiájában jelöli meg. A 'Buda Halála' két motivumának eddig meg nem állapított forrása Oláh Miklós 'Hungaria et Athyla'-jában, illetőleg Thierry 'Attila'-jában keresendő. Befejezésül az 1881-ből való IV. dolgozat tervezetét ismerteti Grexa.

— Császár Elemér *Toldy Ferencz kritikai munkássága* czimen mutatóványt közöl egy készülőfélben levő nagyobb munkából. Toldy műbírói pályájának első korszaka 1822-től 1836-ig, a 'Kritikai Lapok' megszűnéséig terjed. Mint kritikus, Kazinczy tanítványának mutatkozik: túlságosan megbecsüli a külsőséget, ítéleteiben pártos és elfogult, csakhogy Kazinczyt pártosságában személyes okok vezették, Toldyt pedig aesthetikai szempontok. Ez a pártosság kirekesztően barátai műveinek megítélésében nyilvánult: Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czuczor műveit nagy elragadtatással magasztalta, még ha esetleg meg is látta gyöngéiket. E korra esik két harezias bírálata is, az egyik a Kazinczy-féle Pyrker-fordítást támadja, a másikat Békefi név alatt Dessewffy József ellen írta az ú. n. Auróra-perben. 1837-ben a 'Figyelmező' megindulásával kezdődik Toldy kritikai munkásságának második korszaka, melyben pártatlanabbul, elfogultság nélkül mondja ki ítéleteit, s kritikái, erős túlzásai ellenére is, velükben megbízhatók. — Az *Adattár* rovatában Vértessy Jenő posthumus közleménye nyer befejezést: *Gróf Teleki László levelei Pulszky Ferenczhez*. Ez alkalommal közlésre kerül 23 levél 1851-ből, továbbá négy távirat. — Harsányi István és Gulyás József *Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból* czimen a következő költeményeket teszik közzé: 1. Zilahy István tállyai rektor: 'Phaëton tüze' (1698.); 2. 'Bónis Ferencz keserve' (1671.); 3. Károlyi István halálára (1699.); 4. 'Epitaphium Prodromissae Pri: Apafi' (1688.); 5. Az 'Angyal ángyó megszülöttem' kezdetű s a nőkről szóló pajzán ének egy eddig ismeretlen, terjedelmes változata (XVII. 12.); 6. 'Nézd hogy kullog a gyáva német' kezdetű gúnydal a XVIII. század közepéről. — Perényi József *Szigeti József levelei Egressy Gáborhoz* czimű közleményében öt levél olvasható, melyek közül az elsőt Egressy írta Szigetihez 1859 febr. 17-én, a többit Szigeti Egressyhez 1859 ápr. 14.—szept. 10. E levelek érdekes adatokat foglalnak magukban a levelezők életére, mind a Nemzeti Színház történetére vonatkozólag. — Batta István *Csokonai egy elfeledett versét* közli, melyet szerző a Sander H.-féle 'Phis. Theol.'-nak Nagy Sámuelről való magyar fordítása számára írt. A költemény czimtelen. — Kristóf György megkezdi *P. Thewrewk József levelei* közlését, melyek eredetije a Lészay-család birtokában van Szászvárosban. A levelek Kazinczy hatásának s az erdélyi irodalmi életnek megismeréséhez szolgálnak adatokkal. Ez alkalommal három levél kerül közlésre, melyeket Lészay Dániel orvoshoz írt Thewrewk 1816-ban, Déván. — A *Könyvismertetés* rovatában Zsigmond Ferencz Dézsi Lajosnak *Báró Jósika Miklós* czimű könyvét bírálja. A nagyszabású munka életrajzi része széleskörű kutatás alapján készült, igen becses és sok újat tartalmaz, azonban az egyes életszakok kidolgozása között a belső arányosság nincs meg kellő mértékben: Jósika irodalmi munkásságáról szóló rész épp oly hatalmas készülettel van megírva, de

az összefoglaló méltatásnak és a lélektani elemzésnek alig jut néhány lap. — Radnai Oszkárnak *Arany János nőalakjai* című könyve, mint Zlinszky Aladár megállapítja, szerető gonddal készült, megállapításai általában helyesek, de a tragikumról szóló közkeletű tételt egészen mereven alkalmazza, stílusa pedig szerfölött fogyatékos. — Várdai Béla Rubinyi Mózesnek *Mikszáth Kálmán élete és művei* című könyvét bírálja nagy részletességgel. Az író Mikszáth művészetének elemzését elnagyolta, fejlődését sem világítja meg kellőképpen, a rá vonatkozó adalékokat nem használja fel eléggé, ítéletei helytelenek, jelentéktelenségeknél időz el, a helyett, hogy minden erejéből a lényegre irányulna; teljes elismerést érdemel azonban a könyv bibliographiai függeléke. — Gálos Rezső elismeréssel ismerteti Kéký Lajosnak *Tanulmányok Arany János epikájáról* című füzetét, mely négy esszét tartalmaz. — Király György *Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1916-ban* címen három disszertációt ismertet: 1. Gondán Feliczián *„A középkori magyar pálosrend és nyelvemlékei”* című dolgozatát nagy készültséggel és az idevágó irodalom alapos ismeretével írta; legértékesebb a két codex (Festetich- és Czech-codex) forrásainak részletes kimutatása. Főlölleges aprólékoskodás, könyvidézetés azonban bőven van a dolgozatban. 2. Szerecz Alajos Imre *„Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei”* című értekezés a szerző szorgalma és a szinte teljes anyaggyűjtése miatt dicséretet érdemel, de föladatában csak a legáltalánosabb körvonalakig juthatott el, mert a nyelvészeti kutatás helyett csak az irodalmi összehasonlításra fordított figyelmet. 3. Szepeszy László *„Tóth Ede népszínművei”* című értekezésének legértékesebb része Tóth Ede műveinek a szinte teljesnek mondható anyaggyűjtésen alapuló elemzése, de túlságosan ragaszkodik az egykorú lapok adataihoz s tévesen ítéli meg a népszínmű lehetőségeit. — A *Könyvészet* rovatában *Új könyvek és füzetek* címen rövid ismertetések olvashatók, a füzetet irodalomtörténeti repertorium rekeszti be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s .

1917 október 1-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak : báró Forster Gyula t. t. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Hosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Magyarý Géza, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József, b. Wlasics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Éber László, Fejér Lipót, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, Koch Antal, Komáromy András, Mahler Ede, Melich János, Nagy Ernő, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Reiner János, Szendrei János, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Vári Rezső, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző : Heinrich Gusztáv főtktár.

144. BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr a nyári szünet utáni első ülést a következő beszéddel nyitja meg :

„Tekintetes Akadémia ! Midőn a nyári szünet leteltével, munkaidőnk küszöbén, immár negyedizben a háború zajában s még mindig kilátás nélkül a békekorszak fölvirradtára, üdvözlöm tisztelt tagtársaimat, első kötelességem megemlékezni arról, hogy a magyar nemzet ezekben a napokban nagy költőnk, Tompa Mihály születésének századik évfordulóját ünnepli. Az Akadémia, melynek a „Virágregék“ költője tíz éven át tagja volt s mely nagyjutalmát — sajnos — már csak a haldoklónak nyujthatta, legközelebbi összes ülését fogja a Tompa emlékének szentelni.

De már ma is fölidézzük emlékezetét itt, a magyar tudomány és irodalom csarnokában, s kegyelettel hódolunk a sorsüldözött, nemeslelkű költő szellemének, a kinek kora, hona, élete oly keveset nyujthattott s a ki cserében oly gazdag kincseivel a költői érzelmenek és képzeletnek ajándékozta meg nemzetét, melyek annak vigasztalói voltak egy sötét korszak nehéz éveiben és nem csökkenő értékkel gazdagítják azóta is és fogják gazdagítani mindig a váltakozó nemzetékek lelki világát.

Szobrára koszorút küldtünk, emlékét meg fogjuk újítani legközelebb és őrizni, ápolni fogjuk mindig.“ — A jelen volt tagok az elnök úr szavait általános tetszéssel fogadták.

145. HORNYÁNSZKY GYULA l. t. fölölvassa emlékbeszédét SCHVARCZ GYULA r. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

146. Főtktár mély megilletődéssel bejelenti az Akadémiának az utolsó összes ülés óta szenvedett veszteségeit : augusztus 13-án

váratlanul, tragikus körülmények közt elhunyt LÖRENTHEY IMRE I. t., szaktudományának, a palaeontológiának jeles munkása, kinek ravatalánál HORVÁTH GEZA r. t. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét; — június 15-én HELMERT FRIGYES RÓBERT k. t., a potsdami geodesiai intézet igazgatója; — június 27-én SCHMOLLER GUSZTÁV k. t., a berlini egyetem világhírű tanára; — szeptember végén LIARD LAJOS, a jeles francia bölcselő, a párisi tanulmányi kerület rectora; — július 12-én VERTESY DEZSŐ, a Classica-philologiai Bizottság tagja, legképzettebb fiatal philologusaink egyike; — végre július 24-én b. SZALAY IMRE, az Archaeologiai Bizottság buzgó tagja, a Nemzeti Múzeum nagyérdemű igazgatója. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul kiváló tagjai elhunytát s fölhívja az I. és II. osztályt, hogy emlékbeszédek iránt gondoskodni sziveskedjenek.

146. Főtítkár bemutatja gróf APPONYI ALBERT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek f. évi június hó 21-én kelt átiratát, melyben hivatalba lépését tudatja és egyúttal fölkéri az Akadémiát, hogy őt nagyfontosságú működésében támogassa. — Az Akadémia üdvözlöi a miniszter urat culturiügyeink élén s a legnagyobb készséggel biztosítja hazafias támogatásáról.

147. Főtítkár jelenti, hogy PHILIPPOVICH JENŐ k. t. családja melegen köszöni az Akadémiának a kitűnő tudós korai elhunytá alkalmából kifejezett részvétét. — Tudomásul van.

148. A zágrábi Délszláv Akadémia f. évi július 18-án ünnepelte főnnállásának félszázados fordulóját. Ez alkalmából megleghangú átiratban mond köszönetet Akadémiánknak az eltelt 50 év alatt irántuk tanúsított jóakaró támogatásért. — Tudomásul van.

149. Főtítkár jelenti, hogy az Akadémia f. évi deczemberi összes ülésén meg fogja ülni KITAIBEL PÁL, a kitűnő magyar botanikus halálának 100 éves fordulóját. Az emlékbeszédet TUZSON JÁNOS I. t. fogja mondani. — Helyeslő tudomásul van.

150. Főtítkár jelenti, hogy szept. elején körlevelet intézett az Akadémia összes beltagjaihoz irodalmi munkásságuk jegyzékének és személyi adatainak beküldése ügyében. — Tudomásul van.

151. Főtítkár jelenti, hogy VARGA FERENCZ főhadnagy beküldte a Bélbor-völgyi emléktáblának (l. fönt 517. l. 139. p.) fényképét. — Köszönettel fogadtatik.

152. Főtítkár jelenti, hogy a budapesti nyomdák közül a Franklin-Társulat 25. az Athenaeum 30, a Hornyánszky-nyomda 50°.-kal emelte eddigi árait. — A háború óta ismételt tetemes áremelésekre való tekintettel az összes ülés elhatározza, hogy a jövő évben ügyrendjét nem adja ki, mit az a körülmény is indokol, hogy a f. évben az akadémiai ügyek intézésében lényegesebb módosítás nem eszközöltetett.

153. Meghívók érkeztek: az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület közgyűlésére (június 24); — a Tanítóképzőintézeti Tanárok közgyűlésére (június 28); — a Margitszigeti Hadikiállításra (szept. 15); — a Műegyetem tanévnyitó-ünnepére (szept. 23); — a debreczeni Tudományegyetem tanévnyitó-ünnepére (szept. 17); — a rimaszombati Tompa-ünnepélyre (szept. 28), melyek közül a Műegyetem megnyitó-ünnepén a főtítkár képviselte az Akadémiát, a rimaszombati Tompa-ünnepélyre pedig táviratot és koszorút küldtünk. — Tudomásul van.

154. Az Akadémia könyv- és irattára az utolsó összes ülés óta a következő könyvadományokat kapta: 1. Mihályi Victor gyulafehérvári érsektől: „Crestomatia seu Analecte Literarie adunate si alese de Tim. Cipariu (Blasiu MDCCCLVIII) Blaj, 1916. — 2. A varsói

Krasiński-könyvtártól: Biblioteka Krasińskich, Warszawa, 1917. — 3. Ugyanattól: Pułaski, Franciszek: Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasińskich. Warszawa, 1915. — 4. Páris Frigyes, Sopron: Új kultúra. — 5. Weszely Ödön, Budapest: Kármán Mór. — 6. Breznay Béla: A világháború sorsa. — 7. Müller J. Freiburg: a) Die Haager Convention über das Friedensvermittlungsrecht neutraler Staaten: — b) The pope as peacemaker. — 8. Czeglédy István, Budapest: a) A modern nevelés; — b) Euripidesz Iphigeniája Aulisban; — c) De nuptiis-repudio et divortio Romanorum. — 9. Fülöp József: Arany János és Tompa Mihály emlékezete az iskolában. — 10. Fodor Árpád: A madarak és fák napjáról szóló iskolai jelentések VII. évkönyve. Budapest, 1917. — Köszönettel fogadtatnak.

155. Az áprilisi összes ülés óta a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő művek jelentek meg: Akadémiai Értesítő 329., 330—331., 332—334. füz. — Emlékbeszédok XVII. 13. 14. — Math. Természettud. Értesítő XXXV. 1. 2. — Math. Természettud. Közlemények XXXIV. 1. — Irodalomtörténeti Közlemények XXVII. 3. — Értekezések a philos. és társad.-tud. köréből II. köt. 1. sz. — Értekezések a történelmi tud. köréből XXIV. köt. 8., 9. sz. — Nyelvtudomány VI. köt. 3. sz. — Divald: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. — Tudomásul van.

156. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. Wlassics Gyula és Némethy Géza r. tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1917 október 1-én.

GOLDZSIHER IGNÁC osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Melich János, Pintér Jenő, Szinnyi Ferencz, Vári Rezső l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ilosvay Lajos r. t. — b. Harkányi Béla l. t. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

157. HEGEDÜS ISTVÁN r. t.: „Apponyi Balázs latin zsolnárkönyve.”

158. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN r. és BLEYER JAKAB l. tagokat kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1917 október 8-án.

BERZEVICZY ALBERT t. t. elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Fináczy Ernő, b. Láng Lajos, Magyary Géza r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Buday László, Fellner Frigyes, Illés József, Komáromy András, Nagy Ernő, Reiner János l. tt. — *Az első osztályból*: Heinrich Gusztáv, Ferenczi Zoltán r. tt. — Pintér Jenő l. t. — Jegyző: Fejérváthy László osztálytitkár.

159. MAGYARY GÉZA r. t.: „A nemzetközi bíraskodás a magyar jogban.“ (Székfoglaló.)

160. Osztályelnök-helyettes a jegyzőkönyv hitelesítésére NAGY FERENCZ és MAGYARY GÉZA r. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály h e t e d i k ü l e s e .

1917 október 15-én.

Id. ENTZ GÉZA r. t., osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: HOSVAY LAJOS másodelnök, HORVÁTH GÉZA, KOCH ANTAL, KRENNER JÓZSEF, KÜRSCHÁK JÓZSEF, MÉHELY LAJOS, RADOS GUSZTÁV, SZILY KÁLMÁN r. tt. — b. HARKÁNYI BÉLA, BEKE MANÓ, BUGARSZKY ISTVÁN, ifj. ENTZ GÉZA, FEJÉR LIPÓT, FILARSZKY NÁNDOR, HOOR-TEMPIS MÓR, HUTYRA FERENCZ, ISTVÁNFY GYULA, KROMPECHER ÖDÖN, LENDL ADOLF, PREISZ HUGÓ, RICHTER ALADÁR, SCHAFFER KÁROLY l. tt. — *A másik két osztályból*: HEINRICH GUSZTÁV r. t. — PINTÉR JENŐ l. t. — Jegyző: FRÖHLICH IZIDOR osztálytitkár.

161. Ifj. ENTZ GÉZA l. t.: „A Ceratium hirundinella osztódásáról.“

162. RICHTER ALADÁR l. t.: „Physiologiai-anatomiai tanulmány a Peperomia peretkiaefolia H. B. K.-ről.“ II. rész.

163. SCHAFFER KÁROLY l. t.: „Az agybarázdálódási folyamat tényezőiről.“

164. BRÓDY IMRE vendég részéről: „Egyatomos ideális gázak chemiai constansának elméleti meghatározása.“ — Előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t.

165. VERES PÁL vendég részéről: „Egy Arzela-féle tétel általánosítása és annak alkalmazásai.“ Előterjeszti RIESZ FRIGYES l. t. helyett az osztálytitkár.

166. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ifj. ENTZ GÉZA és SCHAFFER KÁROLY l. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály n y o l c z a d i k ü l e s e .

1917 október 22-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: BADICS FERENCZ, HEGEDŰS ISTVÁN, HEINRICH GUSZTÁV, JÁNOSI BÉLA, MUNKÁCSI BERNÁT, NÉMETHY GÉZA, SIMONYI ZSIGMOND r. tt. — BLEYER JAKAB, GYOMLAY GYULA, LEHR ALBERT, MELICH JÁNOS, NÉGYESY LÁSZLÓ, PETZ GEDEON, PINTÉR JENŐ, RIEDL FRIGYES, SZINNYEI FERENCZ, TOLNAI VILMOS, VÁCZY JÁNOS, VÁRI REZSŐ, VISZOTA GYULA, VOINOVICH GÉZA l. tt. — *A másik két osztályból*: SZILY KÁLMÁN r. t. — ANGYAL DÁVID, REINER JÁNOS l. tt. — Jegyző: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár.

167. PINTÉR JENŐ l. t. felolvassa székfoglaló értekezését: „Irodalomtörténetem befejezése.“ — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

168. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN r. és PINTÉR JENŐ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1917 október 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Bereczik Árpád t. t. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Concha Győző. id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Huszay Lajos, Jánosi Béla, Kövesligethy Radó, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Nagy Ferencz, Némethy Géza, Pecz Vilmos. Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Bernát István, Császár Elemér, Divald Kornél, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Grosschmid Béni, Gyomlay Gyula, báró Harkányi Béla, Illés József, Láng Nándor, Lehr Albert, Mahler Ede, Négyesy László, Onody Adolf, Pekár Gyula, Pintér Jenő, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szabolcska Mihály, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtthár.

169. BERZEVICZY ALBERT elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg:

„Tekintetes Akadémia! Ez évi őszi első összes ülésünk alkalmával e helyről megemlékeztem Tompa Mihály születésének századik évfordulójáról, melyet nemzetünk méltán megünnepel, s jelentettem, hogy legközelebbi összes ülésünket a Tompa emlékezetének fogjuk szentelni. Ennek az ígéretnek felelünk meg ma.

A nagy költő szülőmegyéje s irodalmi társaságaink egész sorozatával a kegyeletes ünnepélyeknek állik meg ezt a centenariumot s csak a tegnapi napon volt alkalmam nekem is első szépirodalmi társaságunk elnöki székéből méltatni Tompának az ő korától eltávolodó nemzedék szemében is mind tisztább fényben tündöklő költői jelentőségét.

Midőn az Akadémia e megemlékezésnek szentelt jelen összejövetelét megnyitom, bevezetésül legyen szabad főleg csak a nagy költő s Akadémiánk közötti viszonyt érdeklő tényeket idézni vissza emlékezetünkbe.

Tompa Mihályt az Akadémia — valószínűleg szóbeli ajánlás alapján — 1858 december 15-én, gróf Desseffy Emil akad. elnök vezetése alatt tartott nagygyűlésén választotta meg a nyelv- és széptudományi osztály levelező tagjává; vele egyszerre választottak meg Arany János, Jókai Mór, Szász Károly és Gyulai Pál is. Az Akadémiának az elnyomatás miatti hosszú szünet után első tagválasztásai voltak ezek, melyek még akkor felső jóváhagyás, illetőleg — a hivatalos megjelölés szerint — „kinevezés” végett a kormányzó Albrecht főherceghez voltak fölterjesztendőek.

Mindjárt másnap foglalkozott az Akadémia a Kazinczy Ferencz születése századik évfordulója alkalmából a következő évre tervezett ünnepélyes nyilvános üléssel, melynek megtartására a kormányzóság az engedélyt megadta. Ezen ünnepély tárgyai közé fölvetetett egy „pályázat útján előállítandó dicsőítő költemény elszavalása”.

1859 október 25-ikére volt az ünnepély kitűzve és ugyanazon hó 3-án tett a nyelvtud. osztály jelentést a költői pályázatról, mely szerint a pályadíjra a bírálók, név szerint Arany János, Lukács Móricz és Székács József az V. számú pályaművet ítélték méltónak, „mely

győzelmi hymnus egy hosszú, dicső pálya felett, a milyen a százados ünnep emelésére mindenkép alkalmas“. Ez a költemény, melyet az ünnepélyen Toldy Ferencz olvasott föl, a Tompa műve volt.

Ismerjük azokat, a költemény felolvasása körül fölmerült, igazán jelentéktelen körülményeket, a melyek a költőt elkedvetlenítették és részben okozói lettek, hogy ő, ki különben is falun szeretett élni és irtózott a fővárostól, személyes viszonyát az Akadémiához meglehetősen elhanyagolta, a mit utóbb fokozódó betegsége is érthetővé tett.

Hogy az Akadémia nem hidegült el iránta, azt tanúsítja az 1868. évi márczius 17-én báró Eötvös József elnöklete alatt lefolyt nagygyűlés, melyen a nyelv- és széptudományi osztály ajánlatára az 1861—66-iki évkörré szóló költői nagyjutalmat Akadémiánk Tompa Mihály hét kötetnyi összes költeményeiből az 1863. évben megjelent VI. kötetnek, mely az ő „költői erejét és művészetét legteljesebb ragyogásban és bevégeztségekben tünteti föl“, s melyben „a költői ér az előbbiekhez képest nemcsak nem apadt, sőt mint folyam, haladtában mind mélyebbre ásta magát“, ítélte oda. A bírálók s az Akadémia véleménye az volt, hogy e kötet érdemes arra, hogy „egy kitünő tehetséggel kezdett s méltó népszerűséggel folytatott 25 éves költői pálya tetőzetül tekintve, az Akadémia nagyjutalmával ékesíttessék..

Az akkor már súlyosan beteg költőt nyilván kellemesen érintette, sőt meghatotta e kitüntetés, a minek jele Szász Károly I. tag következő jelentése a nyelv- és széptudományi osztály márcz. 23-iki ülésén: „Tompa Mihály, 1858-ban levelező taggá választott koszorús költőnk tartott ugyan 1859-ben akadémiai előadást, a mennyiben az Akadémia Kazinczy-ünnepélyén pályanyertes költeménye felolvastott, de széket nagyobbszerű művel óhajtott volna elfoglalni, mely szándéka betegség következtében meghiúsulván, jelenleg három elégiát küld székfoglalóul.“ Ezeket a költeményeket, melyek „Utolsó verseim“ czim alatt ismeretese, Szász Károly nyomban föl is olvasta itt az Akadémia asztalánál s e székfoglalása alapján Arany János „titoknak“ elküldte Tompának tagsági oklevelét a nagyjutalommal járó éremmel együtt.

De hajb, a nyár végével ismét munkára összegyűlt Akadémiának október 5-én tartott első összes ülésén ugyanaz a titoknak mely megilletődéssel már Tompa Mihály halálát volt kénytelen bejelenteni, indítványozván egyúttal, hogy az Akadémia e kitünő tagja fölött az ünnepélyes közülésen tartassék emlékbeszéd.

Az Akadémia elszomorodva vette e gyászjelentést s az emlékbeszéd iránt Arany János indítványa értelmében határozott.

Nem ugyan a következő, hanem az 1871. évi május hó 20-án Lónyay Menyhért elnöklete alatt tartott ünnepélyes közülésen tartotta meg Szász Károly rendes tag költői szépségekből gazdag emlékbeszédjét elhunyt barátja fölött, melynek lelkes hangú befejező szavait már a mi napjainkban is igazolva látjuk, hogy: a mint „a Tompa korának emléke a magyar történelemben — viruljon bár e nemzet, mint a pálmafa, vagy jöjjenek ismét hasonló megpróbáltatás évei — örökre feledhetetlen lesz: azzal együtt ama kor leghűbb tolmácsának, Tompa Mihálynak neve is fennmarad. míg Kárpátoktól Adriáig s a négy folyam mentén magyarul éreznek és magyarul beszélnek.“ — Az elnök úr beszédét a jelenvoltak általános élénk tetszéssel fogadták.

170. TOLNAI VILMOS I. t. felolvassa VÁCZY JÁNOS „Tompa Mihály emlékezete“ cz. dolgozatát. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

171. SZABOLCSKA MIHÁLY I. t. felolvassa „Emlékezés Tompa Mihályra“ cz. költeményét.

172. BEÖTHY ZSOLT r. t. indítványt terjeszt elő Tompa márványmellszobrának az Akadémia számára elkészíttetése ügyében. — Az általános helyesléssel fogadott indítványról a nagygyűlés fog dönteni, ha az illetékes I. osztály ez ügyben javaslatot terjeszt elé.

173. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BERCELIK ÁRPÁD t. és BEÖTHY ZSOLT r. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1917 november 5-én.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert. b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Balogh Jenő, Csánki Dezső, Gaal Jenő, Fináczy Ernő, Magyary Géza, báró Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Anyal Pál, Áldásy Antal, Buday László, Eber László, Grosschmid Béni, György Endre, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Nagy Ernő, Reiner János, Szentpétery Imre, Thirring Gusztáv I. tt. — Az *I. osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Pintér Jenő I. t. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

174. BALLAGI ALADÁR r. t.: „XII. Károly svéd király Magyarországon“.

175. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALLAGI ALADÁR és GAAL JENŐ r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1917 november 12-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Illosvay Lajos r. t. másodelnök, Farkas Gyula. Horváth Géza, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lőczy Lajos, Mágoecsy-Dietz Sándor. Méhelý Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Bugarszky István, Fejér Lipót, Filarszky Nándor, Franzenau Ágost, báró Harkányi Béla, báró Kétly Károly, Kertész Kálmán, Lendl Adolf, Preisz Hugó I. tt. — A *második osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

176. MÉHELÝ LAJOS r. t.: „A Planariák elterjedése a Magas-Tátrában és a Kőszegi-hegységben.“

177. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Gömbhullámok kialakulása és elterjedése egyenmő, egyöntetű közegekben.“

178. GROSSCHMID LAJOS vendég részéről: „Egy Lagrange-féle tétel általánosítása.“ Előterjeszti BEKE MANÓ I. t.

179. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÉHELÝ LAJOS r. és BEKE MANÓ I. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE.

1917 november 15.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, gróf Dessewffy Aurél, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Illosvay Lajos, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, báró Wlassics Gyula ig. tagok. — Bánszky János akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradását kimentette: Szmracsányi Lajos ig. tag.

30. Főtitkár bemutatja SZMRACSNÁNYI LAJOS egri érseknek f. évi június hó 11-én kelt levelét, melyben az Igazgatóság tagjává történt választatásáért meleg köszönetét fejezi ki. — Tudomásul van.

31. A M. Földhitel-Intézet f. évi május hó 12-én kelt levelében jelenti, hogy az Igazgató-Tanács megbízásából az Akadémia részére a VI. Hadikölcsönre 200,000 K névértékű 6%-os adómentes állami járadékkölcsönt jegyzett. — Tudomásul van.

32. Főtitkár javasolja, hogy az Akadémia a VII. Hadikölcsönre is 200,000 K névértékű 6%-os kölcsönkötvényt jegyezzen. — Elfogadjatik.

33. Főtitkár jelenti, hogy az akadémiai szolgáltnak f. évi szept. 13-án kelt, rendkívüli segély iránt beadott kérvényére az Elnök úr az Igazgató-Tanács utólagos jóváhagyása reményében fejenként 100 (egyszáz), összesen 900 (kilencszáz) koronát utalványozott. — Helyeslő tudomásul van.

34. Főtitkár bemutatja a Hadtörténelmi Bizottság előadójának, SZENDREY JÁNOS l. tagnak 1917 július 1-én kelt beadványát, melyben előadja, hogy a Honvédelmi Minisztériumnak a Hadtörténelmi Közleményekre beküldött előfizetéseiből a Könyvkiadó-Hivatal tévedésből lefoglalt 33%-ot, a mi által a Bizottság 1217 K 05 f. veszteséget szenvedett. Kéri ezen összegnek a Bizottság javára megtérítését. — Az Igazgató-Tanács elismeri a panasz jogosult voltát, de a megtérítendő összeget [mely 1917 január 1-ig 737 K 05 fillért tett ki, melyhez hozzáadandó a Honvédelmi Minisztérium előfizetési összegének (1440 K) és a Hadtörténelmi Bizottságnak előfizetési összegül az Akadémiától tényleg adományozott összegnek (1270 K) különbözetel, 907 K 05 fillérben állapítja meg, s ez összegnek a Hadtörténelmi Bizottság javára való átírását elrendeli.

35. Főtitkár jelenti, hogy a Pesti Hazai és a Belvárosi Takarékpénztár, valamint az Első Budapesti és a Borsod-Miskolci Gözmalom tőkeemelését eszközölvén, új részvényeket bocsátanak ki. Elnök úr az Igazgató-Tanács utólagos jóváhagyása reményében e vállalatoknak birtokunkban levő részvényei után az elővételi jog értékesítését rendelte el. — Helyeslő tudomásul van.

36. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia tisztviselői kéri az állami tisztviselők részére megállapított ruhasegélyt és hadi drágasági pótlékot. — Megadjatik, még pedig az első azonnal, a második 1918 január 1-én.

37. Az Akadémia okleveles tisztviselői (HELLEBRANT ÁRPÁD, TRÓCSNÁNYI ZOLTÁN, Mészöly Gedeon és Munkácsy Mihály) kéri, hogy javadalmazásukat illetőleg ugyanolyan elbánásban részesüljenek, mint az állami középiskolai tanárok, a kiknek szolgálati és nyugdíjszabályzata az akadémiai tisztviselőkre nézve mindenkor irányadó volt. Ennek az Akadémiában elfogadott elvnek gyakorlati alkalmazása azt jelentené, hogy a) az Akadémia e tisztviselőknél gyermekeik után családi pótlékot fizet, b) az állami tisztviselők részére engedélyezett segélyeket nekik mindenkor folyósítja, c) e tisztviselők egy fizetési osztály valamely

fokozatában eltöltött három év után automatische előlépnek a következő magasabb fokozatba. — Az ügy részletes tárgyalásra kiadatik a Pénzügyi Bizottságnak, melynek határozatát az Igazgató-Tanács újabb tárgyalás nélkül eleve magáévá teszi. — A Pénzügyi Bizottság 1917 november 29-én tartott ülésében folyamodók kérvényét egész terjedelmében elfogadta.

38. Mészöly GEDEON könyvtártiszt hivatali állásának megfelelően kéri jelenlegi címéhez „a kéziratár öre” czimet. — Főkönyvtárnok meleg pártolására megadatik.

39. Főtitkár javasolja, hogy a szolgálk eddigi évi 1020 korona fizetésük helyett 1918 január 1-től évi 1200 korona fizetésben részesüljenek. — Elfogadtatik.

40. A Magyar Földhitel-Intézet jelenti, hogy a gróf Andrássy György-féle Hitbizomány központi pénztára a gróf Andrássy Dénes-féle alapítvány kamatai fejében 2828,78, a Főhercegi bellyei uradalom számtartósága a néhai Albrecht főherceg alapítványának kamatai fejében 1050, dr. Zolnai Jenő ügyvéd a Marczibányi Imre-féle alapítvány kamatai fejében 420 és Hajdunánás városa 100 koronát befizetett, mely összegeket az Akadémia javára elkönyvelt. — Tudomásul van.

41. Főtitkár jelenti, hogy HELLEBRANT ÁRPÁD alkönyvtárnok befejezte az akadémiai könyvraktárak rendezését, melylyel az Igazgató-Tanács őt megbízta volt. A könyvraktárak állományának névértéke 2.626,742 K 40 f. és 18,093 márka. — Helyeslő tudomásul van.

42. Főtitkár fölveti a kérdést, vajjon nem volna-e időszerű — tekintettel a mostani kedvező viszonyokra — az Akadémia tulajdonában levő Vesselényi-utcai háznak értékesítése. — Elvben elfogadtatik s az Elnökség megbíztatik, hogy a ház eladását hirdetés útján is szorgalmazza.

43. A Magyar Földhitel-Intézet kérdést intéz, fölemelheti-e a mérlegben az Akadémia ingatlanainak értékét két millióról három millióra, az értékpapírok értékét pedig leszállíthatja-e. — Az Igazgató-Tanács az ingatlan értékelésének fölemeléséhez hozzájárul, az értékpapírokra vonatkozólag azonban csak akkor fog határozni, ha mai forgalmi értékükről tájékozást nyer.

44. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökök és Titkárok Értekezlete javaslatot tesz az összes ülésnek az iránt, hogy — tekintettel a nyomdáknek ma már megfizethetetlen magas áaira — az akadémiai kiadványok nyomtatását — az Akadémiai Értesítő és Almanach kivételével — további intézkedésig szüntesse be. — Tudomásul szolgál.

45. Főtitkár bemutatja az Elnökök és Titkárok Értekezletének indítványát, hogy, tekintettel a nagy szénhiányra, az Akadémia palotájában az idegen társaságok ülésezései folyó évi december 1-től beszüntetendők. — Elfogadtatik azzal a megjegyzéssel, hogy ha az Akadémia elegendő szénkészlettel fog rendelkezni, a heti üléstermet újra rendelkezésére fogja bocsátani egyes tudományos társulatoknak.

46. Főtitkár jelenti, hogy építésünk a Palota tetőjárdájának mielőbbi javítását sürgeti. A költség hozzávetőleg 1200 korona lesz. — Elfogadtatik.

47. Dr. BANSZKY JÁNOS akadémiai ügyész a következő ügyekről tesz jelentést.

a) Az 1917-iki igazgatótanácsi ülésen nyert megbízás alapján jelenti, hogy a Román-féle hagyatékhhoz tartozó Szernye-mocsár területet, dr. Fenyves Lajos munkácsi ügyvéd közbenjárása mellett sikerült eladni Jakober Benjamin munkácsi lakosnak 9200 koronáért. A vevő a vételárát a Földhitel-Intézethez befizette és a birtok nevére át is iratott.

Dr. Fenyves Lajos az eladással járó tárgyalásai, alkudozásai és levelezéseiért 200 korona költséget számított fel, a mely összeg részére ki is utaltatott.

Ugyanezen ügyben jelenti, hogy dr. Ivánkovits Pál munkácsi ügyvéd Román Ferencznek egy 1861-ből fennálló 19 forint 86 kros bekebelezett követelésére kért törlési engedélyt az Akadémiától, mint Román Ferencz örökösétől. — Tekintettel az összeg csekélységére, de különösen mert a követelés egyébként is elévült, a törlési engedély kiadatott.

b) Az 1917 május 23-án elhalt özv. Ráth Györgyné 10,000 korona névértékű záloglevelet hagyományozott az Akadémiának azzal a rendeltetéssel, hogy az az Akadémia könyvtárához tartozó „Ráth György-könyvtár” kiegészítésére, régi magyarországi könyvek és nyomtatványok megszerzésére fordíttassék s azzal a Ráth György-könyvtár gyarapíttassék. (Hungaricák legyenek.) E célra nem csak a szelvény-jövedelem, hanem, ha kell, a tőke is felhasználható. A hagyaték tárgyalás alatt áll. — Tudomásul van.

c) A mint már a folyó évi május 3-iki igazgatótanácsi ülésen jelentve volt, néhai Léderer Ábrahám 4000 koronát hagyományozott az Akadémiának pszichológiai vagy social-paedagogiai pályázatokra. A hagyományok expedíto alatt vannak s a legközelebbi napokban megküldetnek az érdekelteknek. — Tudomásul van.

d) Grázban 1916 márczius 26-án elhalt özv. Bassarabits Sándorné Förster Irma, a Magyar Tudományos Akadémiának hagyományozott tíz darab 100 korona leltári becértékű miniatűr, 1000 korona becértékű régi okiratokat és autogrammokot tartalmazó tíz darab dobozt, továbbá II. Józsefnek és Mária Teréziának 20 korona becértékű viaszképmását. A hagyományozott tárgyak az Akadémia által már át is vétettek. — Tudomásul van.

e) A Szegeden 1917 április 27-én elhalt Czintula Mihály 1914 június 16-án kelt végrendeletében 82,972 korona készpénzből és 20 darab Osztrák-magyar bank-részvényből álló vagyonának, nejének Latinovits Katalinnak életfogytig tartó haszonélvezetével terhelten, a Magyar Tudományos Akadémiát nevezte meg örököséül.

Az 1917 július 24-én Szegeden megtartott hagyatéki tárgyalás alkalmával, a melyen, tekintettel az ügy fontosságára és arra, hogy a helyettesítés még több költséget okozott volna, Akadémiánk ügyésze személyesen jelent meg, megállapíttatott, hogy a végrendelet nem bír a törvény szabta aláírási kötelekkel, a mennyiben azt a végrendelező maga írta és írta alá ugyan, de tanúk alkalmazása nélkül, minek következtében a bíróság a végrendelet felretételével a hagyaték fél részét közszerzemény, fél részét pedig hitvestársi öröklés czímen özvegyének adta át. — A hagyatéki tárgyalásra való utazással 79 kor. 10 fillér költség merült fel. — Tudomásul van.

f) Dr. Hollós László főreáliskolai nyugalmazott czimzetes igazgató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, szekszárdi lakos, folyó évi május 7-én kelt levele szerint a „Magyarország földalatti gombái” czímű munkájáért részére odaitélt 50 darab aranyból álló Marczibányi-mellékjuttalmat átengedte a Magyar Tudományos Akadémiának, azzal a rendeltetéssel, hogy ezen összeg az ő halála napjáig kamatoztatván, ebből, valamint jelenleg mintegy 140,000 koronát tevő készpénzvagyonából, a melyre nézve a leveléhez csatolt eredeti végrendeletben a Magyar Tudományos Akadémiát nevezte örökösévé, „Hollós Alajosné-alapítvány” czímen alapítvány létesíttessék, a melynek évi kamatai *Magyarország gombászati kutatására* lesznek felhasználandók. Eredeti végrendeletét, mely az írásbeli magánvégrendelet

kellékeivel bir, egy vagyonkimutatással együtt az Akadémia őrzetére bízta. — Hálás köszönettel fogadtatik.

48. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf DESSEWFFY ACÉREL és PLÓSZ SÁNDOR igazgatótagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály kilenczedik ülése.

1916 november 19-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Melich János, Pintér Jenő, Tolnai Vilmos, Vári Rezső, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert t. t. — Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Domanovszky Sándor l. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

180. TOLNAI VILMOS l. t.: „Gertrudis“.

182. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FERENCZI ZOLTÁN r. és TOLNAI VILMOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1916 november 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Angyal Dávid, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Hegedüs István, Horváth Géza, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Áldásy Antal, Bánóczi József, Beke Manó, Buday László, Császár Elemér, Eber László, Fejér Lipót, Grosschmid Béni, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hutýra Ferencz, Illés József, Kertész Kálmán, Mahler Ede, Nagy Gyula, Pauler Ákos, Pekár Gyula, Pintér Jenő, Szinnyei Ferencz, Tangl Károly, gr. Teleki Pál, Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

182. BÁNÓCZI JÓZSEF l. t. felolvassa jelentését az 1915—1916. évi Péczely-regénypályázatról. — A bizottság (HERCZEG FERENCZ t. t., BEÖTHY ZSOLT r. t. és BÁNÓCZI JÓZSEF l. t.) javaslata, hogy a jutalom FÁY ANDRÁS „Attila“ cz. történeti regényének ítéltessek oda, elfogadtatik.

183. Az Elnökök és Titkárok értekezletének f. nov. hó 15-én tartott ülésében főtítkár jelentést tett a nyomdáknek újabb ismételt áremeléseiről, melyek a f. évi költségvetés kereteinek megtartását máris lehetetlenné teszik, a jövő évi költségvetést pedig igen lényegesen megnehezítik. Kérte az értekezletnek nyomatékos intézkedését. Hosszabb eszmecsere után az értekezlet elhatározta, hogy az összes ülésnek javasolni fogja, miszerint további intézkedésig az osztályok és bizottságok ne adjanak új kéziratot sajtó alá, az Akadémiai Almanach és Akadémiai Értesítő kivételével, melyek az összes Akadémia-

nak hivatalos közlönyei. — Az összes ülés elnök, főtítkár, FRÖHLICH IZIDOR, SZILY KÁLMÁN, id. ENTZ GEZA, b. EÖTVÖS LORÁND, HEGEDÜS ISTVÁN r. tt. és BUDAY LÁSZLÓ l. t. felszólalása után szótöbbséggel a javaslatához nem járult hozzá.

184. Az Elnökök és Titkárok ugyanezen ülésén főtítkár jelentette, hogy az Elnök úrnak és az akadémiai gondnoknak ismételt fáradozásai ellenére, nem sikerült az Akadémiának eddigelé annyi szöveget kapnia, a mennyire a téli időszakra okvetlenül szüksége van. Javasolja tehát, hogy az Akadémia palotájában ülésező tudományos és irodalmi társulatoktól vonja meg az Akadémia üléstermeit mindaddig, míg szénszükséglete megfelelő kielégítést nem nyer. Az értekezlet elfogadta az indítványt, melyet azután az Igazgató-Tanács is magáévá tett. Tudomásul van.

185. Elnök úr jelenti, hogy GRAGGER ROBERT hazánkia, berlini egyetemi rk. tanár, egy ottani Magyar Tudományos Intézet létesítésén fáradozik és ezen eszméje előkészítésére nagyszabású értekezletet hívott össze, melyre a M. Tud. Akadémia képviseltetését is kéri. (A tervezett intézet részletes programját az indítványozó f. évi november 7-én küldte be.) Minthogy a jelen viszonyok közt innen senki sem hajlandó Berlinbe utazni, az Elnök úr a német fővárosban lakó kitünő külső tagtársunkat, WALDEYER VILMOS egyet. tanárt, a porosz Akadémia főtítkárárt kérte fel Akadémiánk képviselésére. — Elnök úr intézkedése egyhangú helyesléssel fogadtatik.

186. Az osztályok jelentést tesznek a legújabbban elhunyt tagokról tartandó emlékbeszédek ügyében. E szerint LÖRENTHEY IMRE l. tagról PALFY MÓRICZ l. tag fog emlékbeszédet mondani, HELMERT FRIGYES k. tagról BODOLA LAJOS l. t., PHILIPPOVICH JENŐ k. tagról FELLNER FRIGYES l. t. — Tudomásul van.

187. A II. osztály jelenti, hogy a Nemzetgazdasági Bizottság FÖLDES BÉLA r. t. visszalépése folytán BUDAY LÁSZLÓ l. tagot választotta meg előadójává. — Tudomásul van.

188. Az I. osztály jelenti, hogy dr. ROTH VIKTOR a Bésán-pályázaton elfogadott tervezetének (A középkori művészet története Erdélyben) kidolgozására, műemlékek helyszíni tanulmányozására és fényképfelvételek készítésére a pályadíjból 1800 K előleget kér. — Az osztálytól pártolt kéréshez az összes ülés hozzájárul.

189. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megküldte az Elnökségnek dr. GRAGGER ROBERT berlini egyetemi tanárnak, a magyar seminarium könyvtár létesítésénél támogatást kérő beadványát és kérdi az Elnökséget, hogy az Akadémia mivel támogathatná ezt a pártolásra érdemes intézményt. — Az összes ülés elhatározza, hogy az Akadémia kiadványait díjtalanul fogja megküldeni a berlini magyar seminariumnak.

190. GRAGGER ROBERT berlini egyetemi tanár kéri, hogy az Akadémia a berlini egyetem hallgatói közül tüntesse ki az egyetemi hallgatók könyvjutalmával NORDON AURÉLIA kisasszonyt, a ki úgy a magyar irodalomban, mint a magyar nyelvészetben rendkívüli eredményeket mutatott föl. A legutóbbi semesterben is néhány olyan dolgozatot írt, melyek a magyar irodalom alapos ismeretéről tesznek tanúságot. — Megadatik.

191. Főtítkár jelenti, hogy özv. gróf KUUN GEZÁNE folyó évi október 12-én Kolozsvárott elhunyt. A grófné ismételtlen jelét adta Akadémiánk iránt érzett tiszteletének és jóakarátának (ide ajándékozta többek közt kitünő férjének életnagyságú képét és több kéziratát), miért is kegyelettel és hálával emlékezzünk meg róla. — Az összes ülés mély részvétellel fogadja a nemeslelkű úrhölgy elhunytát.

192. Főtitkár jelenti, hogy HOLLO BARNABÁS szobrászművész folyó évi november 2-án elhunyt. A jeles művész készítette az Akadémia megbízásából az Akadémia alapítását és Erzsébet királyné megjelenését Deák Ferencz ravatalánál ábrázoló domborműveket, továbbá I. Ferencz József király, Erzsébet királyné és Körösi Csoma Sándor mellszobraikat. — Összinté megilletődéssel fogadjuk korai elhunytát.

193. A leMBERGI Egyetem értesíti az Akadémiát, hogy folyó évi november 4-én, a háborús viszonyokra tekintettel, szűk körben megülte újjáalakításának 100 éves fordulóját. — Tudomásul van s az összes ülés meleg üdvözlét küldi a nagymúltú Egyetemnek.

194. Az I. osztály jelenti, hogy a december 31-én lejáró pályázatokra beérkezendő pályaművek megbírálására a következő bizottságokat választotta meg:

1. Teleki-pályázat: Berczik Árpád r. t., Ferenczi Zoltán r. t., Négyesy László l. t.

2. Karátsonyi-pályázat: Herczeg Ferencz r. t., Bánóczi József, Voinovich Géza, Pekár Gyula, Pintér Jenő l. tt.

3. Bulyovszky-pályázat: Endrődi Sándor, Kozma Andor, Császár Elemér l. tt.

4. Farkas-Raskó-pályázat: Lehr Albert, Tolnai Vilmos, Horváth Cyrill l. tt.

5. Nádasdy-pályázat: Hegedüs István r. t., Haraszi Gyula, Váczy János l. tt.

6. Kóczán-pályázat: Heinrich Gusztáv r. t., Ambrus Zoltán, Szinnyei Ferencz l. tt.

7. Lehr-pályázat: Riedl Frigyes, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt.

8. Gorove-pályázat: Beöthy Zsolt, Pasteiner Gyula, Jánosi Béla r. tt.

9. Vojnits-pályázat: Négyesy László, Voinovich Géza, Pintér Jenő l. tt.

10. Sámuel pályázat: Asbóth Oszkár, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József r. tt., Petz Gedeon, Melich János l. tt.

A Bródy-jutalom bírálóbizottságába az osztály Beöthy Zsolt rendes és Bleyer Jakab l. tagokat választotta meg. — Tudomásul van.

195. Főtitkár jelenti, hogy a III. osztály tudomásul vette THAISZ LAJOS botanikusnak a legelő-kérdésről elvállalt pályaművétől való visszalépését s fölszólította a pályamű társszerzőjét, TREITZ PÉTERT, hogy a mű a mű a reá első részének jelenlegi állapotáról tegyen jelentést. — Tudomásul van.

196. A III. osztály jelenti, hogy KÖNIG DÉNES az „Analysis situs elemei“ című munkájának első részével elkészült s a bírálóbizottság azt kiadásra elfogadta. A mű második részének benyújtására két évi halasztást kér. — Tudomásul van.

197. Főtitkár jelenti, hogy BATSÁNYI JÁNOS és felesége sírjának karban tartására a költségeket 1924 végéig előre megtérítette a linzi polgármesteri hivatalnak. — Helyeslő tudomásul van.

198. Meghívók érkeztek: 1. a budapesti Egyetem megnyitására (okt. 9. Főtitkár), 2. a Bányászati és Kohászati Egyetel közgyűlésére (okt. 21. SCHAFARZIK FERENCZ r. t.), 3. a Kisfaludy-Társaság Tompa-ünnepélyére (okt. 28. Számos tag), 4. a Protestáns Irodalmi Társaság által a reformatio 400-éves fordulója alkalmából rendezett jubilaris ünnepélyre (október 31. BERZEVICZY ALBERT, BEÖTHY ZSOLT, HEGEDÜS ISTVÁN, NÉGYESY LÁSZLÓ), 5. a temesvári Arany János-Társaság Tompa-ünnepélyére (nov. 4. Távirat), 6. a M. Keleti Gazdasági Központ ülésére (nov. 23. gr. TELEKI PÁL), 7. Kelety Gusztáv néhai

tagtársunk síremlékének leleplezésére (nov. 1.), melyen ILOSVAY LAJOS másodelnök képviselte az Akadémiát és tette le koszorúnkat az emlékre. — Tudomásul van.

199. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. EÖTVÖS LORÁND és BEÖTHY ZSOLT r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1916 december 3-án.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Angyal Dávid, Balogh Jenő, Csánki Dezső, Gaal Jenő, b. Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Domanovszky Sándor, Fellner Frigyes, Grosschmid Béni, György Endre, Illés József, Kollányi Ferencz, Mahler Ede, Nagy Gyula, Reiner János, Szentpétery Imre l. tt. — *A másik két osztályból*: Ferenczi Zoltán, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

200. SZENTPÉTERY IMRE l. t.: „Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. (Székfoglaló.)

201. CONCHA GYÖZÖ r. t.: „Szabó Béla, elfeledett közjogásunk.”

202. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére báró WLASSICS GYULA r. és SZENTPÉTERY IMRE l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1917 december 10-én.

A gázvilágítás szünetelése miatt az ülés elmaradt.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés Kitaibel Pál emlékezetére.

1917 december 17-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. Apponyi Sándor t. t. — Angyal Dávid, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Hegedüs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Karácsonyi János, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Mágocsy-Dietz Sándor, Márki Sándor, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Bókay Árpád, Császár Elemér, Dézsi Lajos, Domanovszky Sándor, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Filarszky Nándor, Giesswein Sándor, b. Harkányi Béla, Hodinka Antal, Hutya Ferencz, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Kornis

Gyula. Mahler Ede, Nagy Ernő, Pálffy Móricz, Pintér Jenő, Preyszl Hugó, Reiner János, Riesz Frigyes, Sigmond Elek, Szendrey János, Tuzson János, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

203. BERZEVICZY ALBERT elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg:

„Tekintetes Akadémia! Tisztelt Vendégeink! Az Akadémia kegyeletes kötelességet teljesít, a midőn mai összes ülését a Kitaibel Pál halálának századik évfordulója alkalmából e nagy magyar természettudós emlékének szenteli s ez ünnepélyre a rokon tudományos intézeteket és testületeket vendégeiül híván meg, annak keretében mutatja be a mellszobrot, melyet a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a budapesti egyetemi botanikai intézet számára készíttetett.

Ezután üdvözlőlén elnök a kormány és a tudományos testületek képviselőit, így folytatja: Kitaibel Pált, kinek életét és működését Akadémiánk egy erre hivatott tagjának emlékbeszéde fogja méltatni, valódi és jogosult büszkeséggel tekintjük a magyar tudomány egyik legrégibb, legkiválóbb s leghíresebb képviselőjének, mert nemcsak magyar földön született, hanem egész munkásságát hazánknak szentelte, a mennyiben első egyetemünk tanára, első rendszeres fűvészkertünk berendezője s hazánk természeti jelenségeinek, különösen növényeinek fáradhatatlan, eredményes kutatója és ismeretője volt.

Mig így működése mindvégig hazai téren mozgott, könnyű volt azt az egész művelt világ számára hasznosítania s általa magának és a magyar tudománynak világszerte elismerést szereznie, mert korábban a tudomány nyelve még a nemzetközi latin lévén, a mit írt, azt a tudományos világban mindenütt megértették.

Mig ez az előny munkássága sikerének javára vált, másrészt meg kell emlékeznünk a nagy nehézségekről, melyekkel a mostaniakhoz hasonlítva, a természettudós működésének az ő idejében — a XVIII. század végén és a XIX-nek elején — meg kellett küzdenie. Az egyetem s különösen a fűvészkert kezdetleges állapotáról, a rendelkezésre bocsátott szerény eszközökről s különösen a közlekedési viszonyok nehézségeiről, melyekre való tekintettel nem is méltányolhatjuk eléggé azt a sok, fáradságos kutató utazást, a melyet a magyar korona országainak majdnem minden részére kiterjesztett s a melyeknek eredményei még ma is hazánk természettudományi megismerésének sok tekintetben szilárd alapjukul szolgálnak.

A mit 100 év előtt sírjára véstek: „Gaude Hungaria, qui talem tulisti!” azt ma is büszkén valljuk s az Akadémia szerencsésének tartja a halás elismerés koszorúját nyújthatni ama férfiú emlékének, ki dicső előharczósa volt azoknak a tudományos törekvéseknek, a melyek tizenhárom évvel az ő halála után a legnagyobb magyarnak lelkes kezdeményezésére egy magyar tudós társaság meg-alapításában tömörültek. — Elnök szavait a jelenlevő tagok élénk tetszéssel fogadják.

204. Tuzson János l. t. fölolvassa emlékbeszédét Kitaibel Pálról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

205. Főtitkár leleplezi a mellszobrot, mely az elnök úr szavai szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kegyeletes intézkedése következtében készült és budapesti egyetemünk botanikai rendszertani intézetét van hivatva díszíteni. Alkotója KOPITS JÁNOS szobrász, márványanyagát BIBEL JÁNOS kir. tanácsos, a ruszkiezai márványművek tulajdonosa ajándékozta e czélra.

Ezután a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr képviselője, dr. Gopcsa László miniszteri tanácsos úr, átadja a mellszobrot a budapesti kir. m. Tudomány-Egyetem növényrendszertani intézetének, melynek főnöke, Tuzson János egyetemi tanár ígéretet tesz, hogy a szobrot kegyelettel fogja őrizni.

206. Főtítkár jelenti, hogy az elnökség a mai ünnepélyes ülésre latin nyelvű meghívóval több külföldi tudományos társulatot és botanikai intézetet meghívott, melyek a kedvezőtlen közlekedési viszonyok miatt képviselőket nem küldhettek, hanem átiratban vagy táviratban üdvözölték az Akadémiát. A mai napig a következő üdvözlőiratok érkeztek: A budapesti kir. m. Tud.-Egyetem orvosi fakultása, melyet Bokay Árpád egyetemi tanár személyesen is képvisel, Egyetemi Növény-tani Intézet Kolozsvár, a M. Nemz. Múzeum igazgatósága, Senckenbergisches Botanisches Institut (Frankfurt a/M.), a bécsi Zoologisch-Botanische Gesellschaft, a zágrábi Egyetem Botanikai Intézete, a bécsi Botanikai kert igazgatósága, a bécsi Egyetem tanácsa. — Tudomásul van.

Elnök úr a Kitaibel-ülést a következő szavakkal zárja be: Kedves kötelességem erről a helyről mondani a magyar tudomány nevében mélyen érzett köszönetet azoknak, kiknek gondoskodása, munkája, áldozatkészsége a nagy magyar tudós nemes alakjának ezt a látható emléket munkája folytatóinak buzdítására és lelkesítésére létrehozta.

207. Öt percz szünet után elnök úr az ülést újból megnyitván, főtítkár jelenti, hogy az akadémiai külső tagok nestora, PASQUALE VILLARI, a jelenkor egyik legkitünőbb történetírója, f. évi december hó 13-án 90 éves korában elhunyt. — Öszinte megilletődéssel fogadtatik és a II. osztály fölhívatik, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedjék.

208. A II. osztály jelenti, hogy LIARD LAJOS elhunyt k. t. fölött ALEXANDER BERNÁT r. t. fog emlékbeszédet tartani. — Tudomásul van.

209. Főtítkár jelenti, hogy TIRINGER BELA, az Akadémia könyvkiadóhivatalának számos éven át érdemes vezetője f. hó 5-én meghalt. — Öszinte részvétellel fogadtatik.

210. Főtítkár bemutatja az 1918. évi Üléssort — mely elfogadtatik. Ennek kapcsán elnök úr jelenti, hogy a szénhiány miatt a föl-olvasó osztályülések 1918 január havában nem tarthatók meg, de a zart osztályülések és a bizottsági ülések megtartásának nincsen akadályja. — Tudomásul van.

211. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére MAGOCSY-DIETZ SÁNDOR és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri föl, mire boldog ünnepeket és újévet kívánva, a tagok lelkes éljenzése közben bezárja az 1917. évi utolsó ülést.

A M. T. Akadémia beltágjainak irodalmi munkássága 1917-ben.

Áldásy Antal l. t.

1. Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. köt. 5. sz. Budapest, 1916.
2. Előadói jelentés az 1916. évi nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról. Akadémiai Értesítő, 1916. évf. májusi füzet.
3. Az Arnbruster család czímereslevelei. Turul, 1916. évf.
4. Az Arany-sarkantyús vitézek. Magyarország, 1916. évi december 8-i szám.

Angyal Pál l. t.

1. A visszaható erő az anyagi büntetőjogban. Ért. a phil. és társ.-tud. köréből. I. k. 9. sz. Budapest, 1916. 1—84. l.
2. Vitás kérdések az 1916: IX. t.-cikkben. Bjt. 69. k. 17—29. l.
3. Vélemény az élelmi és élvezeti cikkek hamisításának és az egészségre ártalmassá tételének tilalmazásáról szóló törvénytervezetre. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
4. Adalék az igaztás fejezetének reformjához. Jogi dolgozatok. Budapest, 1916. 30—38. l.
5. A terhelt személyi minősültsége, mint a hatáskör előkérdése. Külügy-Híradó 1916 decz. 24. szám.
6. A praeventio gondolata a büntetőjogban. Előadás a Kath. Patronage-Egylet 1917. évi jan. 19-én tartott értekezletén.
7. Az elkobzás és az árdragító visszaélésekről szóló 1916: IX. törvényezikk. B. Sz. V. évf. 77—80. l.
8. A fiatalok büntetőjoga. Tizenhat előadás a Szociális Iskolában.
9. Igaztás és lázítás. Törvénytervezet második szövege. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
10. Előadmány az igaztásról és lázításról szóló törvénytervezet tárgyában tartott igazságügyminiszteri szaktanácskozmányon, 1917 márcz. 10-én.

11. Gyermeki tanuvallomások értékelése. Előadás a szegedi gyermek-tanulmányi társaságnak 1917. évi február hó 11-én tartott nyilvános értekezletén.
12. A fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény módosítása. Törvénytervezet. Degré Miklós, Horváth Dániel és Angyal Pál együttes munkálata. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
13. Törvénytervezet az izgatásról és lázításról. Harmadik szöveg. Degré Miklós és Angyal Pál együttes munkálata. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
14. Fiatalkorú büntetésesek és a háború. Budapest, 1917. 1—18. l.
15. A helyreigazítási eljárás jogi természete. Bjt. 69. k. 241—246. l.
16. A leányok védett korhatárának felemelése. Előadás a Nemzetvédő Szövetségnek 1917. évi ápr. 27-én tartott ülésén.
17. Gyermekkriminalitás a háború alatt. Magyar Közigazgatás, 1917. évi 23. szám.
18. Háború hatása a gyermekekre. Magyar Kultura, V. évf. 433—438. l.
19. Vélemény a lánczkereskedelem megelőzése és megszüntetése tárgyában. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
20. Szerkesztette a Bűnügyi Szemle (1916/1917. V. évf.) című folyóiratot és a Bűnügyi Szemle Törvénytárát (11. füzet).
21. Irányítása mellett jelenik meg a dr. Bogsch Árpád szerkesztésében „Angyal-Seminarium kiadmányai“ című füzetes gyűjtemény.

Asbóth Oszkár r. t.

1. M. Rešetar: Elementar-Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache. (Ism.) — *Motoz.* — *Haránga.* — *Zsoltár.* Nyelvtudomány, VI. 2. f.
2. Ritka hangjelenség. — A horvát akadémia nagy szótára. (Ism.) — Magy. szlovén *-m > -n.* Nyelvtudomány, VI. 3. f.
3. Szerkeszti a „Nyelvtudomány“ cz. folyóiratot (megjelent a VI. köt. 2. és 3. fülete) és a „Magyarországi szláv nyelvjárások“-at.

Békefi Remig r. t.

1. Apáti körlevél. VII. szám. 1—4. l. 1917 febr. 2.
2. Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral. Irta: dr. Császár Mihály. Pozsony, 1914. (Könyvismertetés. Történeti Szemle, 1916. 519. l.)

Berzeviczy Albert ig. és t. t.

1. „Der Kampf um die Wahrheit“. Előadás Berlinben a „Waffenbrüderliche Vereinigung“ estélyén. Megjelent németül a Pester Lloyd 1916 november 16-iki számában, a „Kelet Népe“ (Das

- junge Europa) deczemberi füzetében és a Magyar Bajtársi Szövetség külön füzet-kiadásában (1—12. lap).
2. Ugyanaz magyarul (Küzdelem az igazságért) a Budapesti Szemle 1916 deczemberi füzetében.
  3. Ugyanaz francziául (La lutte pour la Vérité) a Revue de Hongrie 1917 januári füzetében.
  4. „Trefort Ágoston emlékezete.“ Akadémiai emlékbeszéd. Megjelent a Budapesti Szemle 1917 áprilisi füzetében (1—22. lap) és az Akadémiai Emlékbeszédek sorozatában.
  5. „Arany János emlékezete.“ Elnöki megnyitó-beszéd az Akadémia 1917. évi ünnepi közülésén. Megjelent a Budapesti Szemle júniusi füzetében (1—9. lap) és az Akad. Értesítőben.
  6. „Délen.“ Utirajzok és tanulmányok (Franklin-Társulat kiadása). 346. lap, 136 képpel.
  7. Tompa Mihály emlékezete. Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság október 28-iki Tompa-ünnepélyén. Megjelent a Budapesti Szemle novemberi füzetében, 1—8. lap.
  8. Munkában: Az abszolutizmus kora Magyarországon (1849—1865). Előreláthatólag három kötet.

Bódis Juszti n. t.

1. Görög föld és művészet. Előadás a komáromi Jókai-egyesületben, 1916 decz. 10-én. Tárczaképen megjelent a Komáromi Lapok decz. 15-iki számában.
2. Athéni hölgyek toalettja ezelőtt harmadfélezer évvel. Előadás ugyanott 1917 januárius 31. Röviden a Komáromi Lapok 1917 febr. 4. sz., tüzetesen ugyanott a szept. 22. ill. a 38. s köv. tíz számban.

Császár Elemér n. t.

1. Oreczy Lőrincz. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. IV. füzet. — Önállóan is: 40 l.
2. Mária Terézia magyar testőrei. Budapesti Hirlap, 1916 deczember 9-iki szám.
3. Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, Franklin-Társulat, 1917. (Olesó Könyvtár, 1837—1842. szám.) Kis 8-r. 265 l. Ára 1'80 K. — Kivonata: Akadémiai Értesítő, 1916. 8—10. füzet.
4. Herczeg Ferencz új regényei. A Cél, 1917. 1. szám.
5. Arany János. Magyar Figyelő, 1917. 5. sz. — Önállóan is, 16 l.
6. A konstantinápolyi magyar tudományos intézet. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 2. füzet.
7. Arany János mint irodalomtörténetíró. Irodalomtörténet, 1917. 5—6. füzet.

8. Toldy Ferencz kritikai munkássága I. rész. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 3. füzet.
9. Baksay Sándor írói hagyatéka. A Cél, 1917. 8. füzet.
10. Tompa Mihály. Magyar Figyelő, 1917. 17. szám.
11. Bírálatok. Fridreich István: Gróf Széchenyi István élete, II. kötet. Irodalomtörténeti Közlemények, 1916. IV. füzet. — Salgó Ernő: Írók és szindarabok. Ugyanott. — Roboz Imre: Az irodalom boudoirjában. U. ott. — Erdős Renée: Az új sarj. Budapesti Szemle, 168. kötet (1916). — Kaffka Margit: Két nyár. U. ott. — Csathó Kálmán: Varju a toronyórán. A Cél, 1916. 11. sz. — Kosztolányi Dezső: Bűbájosok. U. ott. — Domokos István: Atyámfiái. Budapesti Szemle, 169. kötet (1917). — Lampérth Géza: Az én rózsáim. U. ott. — Komáromi János: Csanak András Bécsben. A Cél, 1917. 3. szám. — Lőrinczy György: Az özveggy falu. U. ott. — Gárdonyi Géza: Szunyoghy Miatyánkja. U. ott. — Nagy Endre: Sienai szent Katalin völgyénye. Budapesti Szemle, 170. kötet (1917). — Szederkényi Anna: Amíg egy asszony eljut odaig. U. az: Lángok-tüzek. U. ott. — Bíró Lajos: Don Juan három éjszakája. A Cél, 1917. 4. sz. — Szomaházy István: Emlékiratok a szerelemtől. U. ott. — Pásztor József: Az ügyetlen. A Cél, 1917. 5. sz. — P. Ábrahám Ernő: Csillagok a Tiszában. U. ott. — Marjay Ödön: Az aranyszájú Zonghi. U. ott. — Pekár Gyula: Don Juan. A Cél, 1917. 7. sz. — Hajnik Miklós: A gyémánthintó és egyéb elbeszélések. Budapesti Szemle, 171. kötet (1917). — Móricz Pál: A fergegetgből. U. ott. — Lakatos László: Tavaszi játék. U. az: Két regény. Ugyanott.
12. Szerkesztette az Irodalomtörténeti Közlemények 1917. évfolyamát.

Csengeri János I. t.

1. Euripides töredékei görögül és magyarul. (Az Akadémia class.-phil. Bizottságának kiadásában sajtó alatt.)
2. Euripides drámái. III. kötet. (Herakles. Helena. Elektra. Orestes. Rhesos.) Az Akadémia könyvkiadó-vállalatában sajtó alatt.
3. Euripides Hypsipyléje. Egy. Philol. Közöny, 1916 okt.
4. Euripides Phaëthonja. Felolvasta a Kisfaludy-Társaságban. Megjelent a Társaság Évlapjaiban.
5. A homerosi kérdés multja és jelene. Budapesti Szemle, 1897.
6. A humanistikus gimnázium és a németek. Magyar Paedagogia, 1916 nov.
7. Nekrolog P. Thewrewk Emílről. Budapesti Szemle, 1897.
8. Sophokles drámái (kéziratban).
9. Class.-phil. cikkek a Révai-féle nagy Lexikonban.

Darkó Jenő l. t.

1. Böles Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. *Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből.* XXIII. 4. Budapest, Akadémia, 1915. 121 l.
2. Zur Glaubwürdigkeit der Taktik des Kaisers Leo Philosophus. *Ungarische Rundschau*, 1916. évf. 18 l.
3. A veszprémi apáczaamonostor alapítólevelének 1109-i másolatáról. *ElphK.* 1917. évf. máj.—jún.—júl. füz. 257—272., 336—351. lk.
4. Az ősmagyar hadiszervezet és taktika. A debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások, 4. sz. 22 l.
5. A Balkán és a magyar tudomány. *Budapesti Hirlap*, 1916. évf. február 6. sz.
6. Magyar-bolgár-török testvériség. *Budapesti Hirlap*. 1916. évfolyam április 30. sz.
7. Vallás és nemzetiség. *Budapesti Hirlap*, 1917. évf. aug. 25. sz.
8. Az ősmagyar hadi taktika. *Magyarország*, 1916. márczius 17. sz.
9. A tragédia eredete. *Uránia*, 1917. szept. 15. sz.

Ifj. Entz Géza l. t.

1. Jollos, V.: Die Fortpflanzung der Infusorien und die potentielle Unsterblichkeit der Einzelligen. *Ismertetés. Állattani Közlemények*, 1917. 16. k. 124—127. l.
2. Doflein, Fr.: Studien zur Naturgeschichte der Protozoen. VII. *Ismertetés. Állattani Közlemények*, 1917. 16. k. 127—128. l.
3. Doflein, Fr.: Zuckerflagellaten. Untersuchungen über den Stoffwechsel farbloser Mastigophoren. *Ismertetés. Állattani Közlemények*, 1917. 16. k. 128—129. l.

Erdélyi László l. t.

1. Magyarország legrégebb földrajza. *Földrajzi Közlemények*, 1915. Különlenyomat 1—12 l.
2. Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései című könyvének bírálatához. I. A székely-határőr kérdéshez. *Kolozsvár*, 1916. 1—7 l.
3. Fejlődés a legrégebb magyar társadalomban. (A várispánságok és várőrök eredete, megoszlása.) *Magyar Kultura* 1916 aug.—okt. Különlenyomata 3—51. l.
4. Vaszary Kolos †. *Történeti Szemle*, 1916. 156—160. l.
5. A legrégebb magyar alapítványok tulajdonosai. *Magyar Kultura*, 1916. 545—548. l.

6. Az aranybulla és revíziói. A Szent-István Akadémia Értesítője. 1916. 92—102. l.
7. A tizenkét legkritikusabb kérdés. Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései cz. könyve bírálatához. II. (Történeti Szemle, 1916.) Kolozsvár, 1917. 3—170. l.

Farkas Gyula r. t.

1. Nem vonalas egyenlőtlenségek vonalassá tétele. Mathem. és Természettudományi Értesítő.
2. Multiplicatoros módszer négyzetes alakhoz. U. o.

Fejér Lipót l. t.

1. Interpolációról. (Első közlemény.) Mathem. és Term.-tud. Értesítő, XXXIV. kötet. 1916.
2. Über Interpolation. Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Mathematisch-physikalische Klasse, 1916.
3. Über Potenzreihen, deren Summe im abgeschlossenen Konvergenz-kreise überall stetig ist. Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-physikalische Klasse. 1917.
4. Fourierreihe und Potenzreihe. Monatshefte für Mathematik und Physik. XXVIII. Jahrgang, 1917.
5. Über Kreisgebiete, in denen eine Wurzel einer algebraischen Gleichung liegt. Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung. Bd. XXVI. 1917.
6. Szerkeszti a Matematikai és Fizikai Lapok (24. évfolyam, 1915, 25. évfolyam, 1916) matematikai részét.

Fellner Frigyes l. t.

1. Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns. Sonderabdruck aus dem September—Oktober Heft der Statistischen Monatschrift, XXI. Jahrgang. Wien, Manz'sche K. u. k. Hof-, Verlags- und Universitätsbuchhandlung 1917. 145 lap.
2. A Német—Osztrák—Magyar Gazdasági Szövetségnek Budapesten, 1917. évi június hó 23-án és 24-én tartott ülése elé terjesztett jelentés az átmeneti gazdaság kérdéseiről. Budapest, 1917. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1917 novemberi füzetéből.
3. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Deutsch—Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes am 23. und 24. Juni 1917 in Budapest, betreffend das gemeinsame Vorgehen in Fragen der Übergangswirtschaft. Herausgegeben durch den Deutsch—Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverband in Berlin. Budapest, 1917.

Ferenczi Zoltán r. t. (1907 óta).**a) Önálló művek.**

- 1—34. (Lásd: M. Tud. Akadémia Almanachja. 1906: 170—176. l.; 1907: 162—163. l.; 1908: 159. l.)
35. Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, ezek szervezése és az esteli könyvtárak kérdése. Előadta a pécsi congressuson. Budapest, 1907. 26 l.
36. Szabadság, szerelem. (Petőfi-Könyvtár, VI.) Budapest, 1908. 142 l.
37. Petőfi élete a főbb adatok szerint. (Kny. a Petőfi-Almanachból.) Budapest, 1909. 46 l.
38. A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei. (Kny. a Múzeumi és Könyvtári Értesítőből.) Budapest, 1909. 25 l.
39. Petőfi-Almanach. Szerkesztette —. Budapest. 1909. 477, 3 l.
40. Mikszáthról. Temesvár, 1910. 14 l.
41. Petőfi eltűnésének irodalma. (Petőfi-Könyvtár, XXIV.) Budapest, 1911. 160, 2 l.
42. Magyary István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sárovár, 1602. Kiadta (bevezetéssel) —. (Régi Magyar Könyvtár, XXVII.) Budapest. 1911. 278 l.
43. Rimay János 1573—1631. (Magyar Történelmi Életrajzok.) Budapest, 1911. 264 l.
44. A magyar irodalom története 1867-től 1900-ig. (Műveltség Könyvtára: A magyar irodalom története. Szerkesztette: Ferenczi Zoltán.) Budapest, 1913. 549—671 l.
45. Précis d'histoire de la littérature Hongroise nationale. Budapest, 1913. 16 l.
46. Mindentudó kis lexikon. Budapest. 1913. 650 l.
47. Petőfi és a szabadság eszméje. Szeged, év n. 22 l.
48. Zrinyi és Busbequius. (Kny. az Akadémiai Értesítőből.) Budapest, 1916. 21 l.
49. Shakespeare: Coriolanus. Fordította: Petőfi Sándor. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. (Shakespeare összes művei, XXX.) Budapest, 1916. XII. 230 l.

b) Folyóiratok, gyűjteményes művek szerkesztése.

1. Család és Iskola. Kolozsvár, 1888.
2. Petőfi-Múzeum. I—III. évf. Csernátóni Gyulával és Korbuly Józseffel; IV. évf. Csernátóni Gyulával; V—VIII. évfolyam egyedül. Kolozsvár, 1888—1896.
3. Költők és írók. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből. A Kisfaludy-Társaság megbízásából. I—XII. köt. Budapest, 1907—1916.
4. Petőfi-Könyvtár. Szerkesztette: Endrődi Sándorral. I—XXX. kötet. Budapest, 1908—1911.
5. Magyar Shakespeare-Tár, V—IX. kötet. Budapest, 1912—1915.

**c) Folyóiratokban, hírlapokban, évkönyvekben,
albumokban stb. megjelent cikkek.**

- 1—100. (Lásd: M. Tud. Akadémia Almanachjában. 1906: 170—176. l.; 1907: 162—163. l.; 1908: 159. l.)
101. Jelentés a Péczely-pályázatról. Akadémiai Értesítő, XIX. kötet. 1908. évf.
102. Dante Vita nuovája. Ugyanott.
103. Jelentés az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomról. Ugyanott.
104. Jelentés a Semsey-pályázatról. Ugyanott.
105. Petőfinek „Egri hangok” című költeménye. Beóthy-Emlékkönyv. Budapest, 1908.
106. Tompa Mihály levelei Kazinczy Gáborhoz. Akadémiai Értesítő, XX. kötet. 1909. évf. 517—534. l.
107. A Shakespeare-Baron kérdés. Magyar Shakespeare-Tár, II. köt. 1909.
108. A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, III. 1909.
109. Jelentés a gróf Teleki-pályázatról. Akadémiai Értesítő, XXI. köt. 1910. évf. 194—203. l.
110. Pótlék az idei Teleki-jelentéshez, Ugyanott, 384—388. l.
111. Petőfi egy költeményéről. (Dalaim.) Alexander-Emlékkönyv. Budapest, 1910.
112. Sully-Prudhomme. Budapesti Szemle. 143. kötet, 1910. évf.
113. Shakespeare és Petőfi. Magyar Shakespeare-Tár, III. kötet. 1910.
114. Petőfi és a socialismus. Magyar Figyelő, 1911. I. évf. 1. kötet.
115. Dante Magyarországon. (Kaposi József művének ismertetése.) Ugyanott, 2. kötet.
116. Javaslat a „Magyar irodalomtörténet” ügyében. Akadémiai Értesítő, XXII. kötet. 1911. évf. 277—278. l.
117. Beszéd a Petőfi-emléktábla leleplezése ünnepén Nagyszebenben, 1911 április 23-án. Ugyanott, 303—304. l. A Petőfi-Társaság Évkönyve, 1911.
118. Beszéd Ungvárt a Petőfi-emléktábla leleplezésén tartott ünnepen, 1911 október 15-én. Ugyanott, 637—639. l. A Petőfi-Társaság Évkönyve, 1911.
119. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez. Magyar Könyvszemle, 19—24. kötet. 1911—1916. évf.
120. Alkalmi beszédek. A Petőfi-Társaság Évkönyve, 1911.
121. Az első magyar Shakespeare-fordítás. (Aranka György fordítása II. Richárd királyból.) Magyar Shakespeare-Tár, V. köt. 1912.
122. Petőfi, poète de la liberté. Revue de Hongrie, 1912. évf. X. köt.
123. Jelentés az 1911-ik évi Vojnits-jutalomról. Akadémiai Értesítő, XXIV. kötet. 1913. évf. 147—147. l.
124. Beszéd a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben, 1913 márczius 9-én. Ugyanott, 248—251. l.

125. Gróf Széchenyi István kiadatlan beszédei az 1839/40-iki országgyűlésről. Ugyanott, 617—648. l.
126. Jelentés a Péczely-jutalomról. Ugyanott, 693—697. l.
127. Pár szó a könyvtárakról. Könyvtári Szemle, I. 1913. évf.
128. Báro Eötvös József első beszédei. Egyetemes Philologiai Közöny, 37. 1913. évf.
129. Petöfi „Dicsöséges nagy urak“ kezdetű költeménye. Ugyanott.
130. Arany János Családi Körének eredeti kézírata. Magyar Figyelö, 1913. III. évf. 4. kötet.
131. Jelentés az Örmödy Amelie-jutalomról. Akadémiai Értesítő, XXV. kötet. 1914. évf. 310—312. l.
132. Kemény Zsigmond emlékezete. Ugyanott, 541—550. l.
133. A nemzeti génusz és a nemzeti irodalom. (Megnyitó-beszéd a Petöfi-Társaság 1914. január 6-iki nagygyűlésén.) Budapesti Szemle, 157. kötet. 1914. évf.
134. Kemény Zsigmond emlékezete. Ugyanott, 159. kötet.
135. Dante és Csokonai. Egyetemes Philologiai Közöny, 38. 1914. évf.
136. Magyarország Bibliográfiája Könyvtári Szemle, II. 1914. évf.
137. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. Magyar Könyvszemle, 1914. évf.
138. Pár megjegyzés Bayer József „Visszaélés Shakespeare nevével“ cikkéhez. Magyar Shakespeare-Tár, VII. 1914.
139. Csokonai Shakespeare-ismerete. Ugyanott.
140. Jegyzet a de Perott cikkéhez. (De Perott József: Eine spanische Parallele zu der Selbstempfehlungsrede des Prinzen von Marocco im Kaufmann von Venedig. II. 1.) Ugyanott.
141. Petöfi és a magyar nép. A jó egészség naptára, 1915. 64—65. l. Alexander Petöfi a uhorský ľud. Kalendár dobrého zdravia, 1915. 64—65. l.
142. Jelentés a Teleki-pályázatról. Akadémiai Értesítő, XXVI. kötet. 1915. évf. 185—204. l.
143. Petöfinék egy ismeretlen költeménytöredéke. Ugyanott, 477—479. l.
144. A háború és a tudomány. Budapesti Szemle, 161. köt. 1915. évf.
145. A százéves Waverley. Ugyanott, 164. kötet.
146. Ki volt Dardanus? Egyetemes Philologiai Közöny, 39. 1915. évf.
147. Vitéz Kádár István éneke. Ugyanott.
148. Bessenyei Sándor Milton-fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények, XXV. kötet. 1915. évf.
149. Petrovai Miklós énekeskönyve. Ugyanott, XXVI. kötet. 1916. évf.
150. Gróf Dessewffy József idézetei Shakespeareből. Magyar Shakespeare-Tár, VIII. 1916.
151. Shakespeare-emlékünnepek. Ugyanott.
152. Kölcsey Shakespeare-ról. Ugyanott.
153. Döbrentei első Macbeth fordításáról. Ugyanott.
154. Az aprodokéton egy példája Shakespeare-nél és Petöfinél. U. ott.

155. A szonettek kérdéséhez. Ugyanott.
156. Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizkeleti Tamás († 1611.) egykorú naplójából. Akadémiai Értesítő, XXVII. köt. 1916. évf.
157. Jelentés a gróf Karátszonyi-pályázatról. Ugyanott.
158. Baksay Sándor emlékezete. Egyetemes Philologiai Közlöny, 40. kötet. 1916. évf.
159. Elnöki megnyitó-beszédek. A Petőfi-Társaság Évkönyve, 1916.
160. Döbrentei második Macbeth-fordítása. Magyar Shakespeare-Tár, IX. 1917.
161. Shakespeare szonettjeiből. (I—XXVI. szonett fordítása) Ugyanott.
162. Szemere Pál és Bajza József vitája Shakespeare körül. Ugyanott.
163. Széchenyi István Naplói-ban Shakespeare-ről. Ugyanott.
164. Gróf Majláth János egy elbeszélésében Shakespeare-ről. Ugyanott.
165. Kölcsey Shakespeare-ről. Ugyanott.
166. Szalay László pár megjegyzése Shakespeare-ről 1830-ban. U. ott.
167. Mokry Benjámin Shakespeare-ről. Ugyanott.
168. Kisfaludy Sándor Shakespeare-ről. Ugyanott.
169. Paziazi Mihály egyik elbeszélésének vonatkozásai Shakespeare-re. Ugyanott.
170. De Perott József egy megjegyzése a Magyar Shakespeare-Tár VII. 312—313. l.-hoz. Ugyanott,
171. Kazinczy védelme „hány a harang” helyességéről. Ugyanott.
172. A budapesti Nemzeti Színház Shakespeare-előadásai 1916-ban. Ugyanott.
173. Zrinyi és Busbequius. Akadémiai Értesítő, 1917. 34. l.
174. Jelentés a gróf Teleki-pályázatról. Ugyanott, 169. l.
175. Zrinyi „A török áfium ellen való orvosság” című művének forrásai. Egyet. Phil. Közl. 1917. 329. l.
176. Négy sor magyar vers Klesch Christ. Dán. latin dissertációjában. Jéna, 1680. Ugyanott, 249. l.

Filárszky Nándor l. t.

1. Adatok a Cleomeae rendszertani állása, szövettani szerkezete és fejlődéséhez. Budapest, 1884.
2. A kikeleti hóvirág néhány virágalakjáról. Természettudományi Füzetek, XIII. 1890. (németül is) és Kertészeti Lapok, 1891.
3. A kovamoszatokról. Pótfüzetek a Természettudom. Közlönyhöz, XIX. 1892.
4. A rózsavirág rendellenességei. U. o. XXV. 1893.
5. A Charafélék (Characeae L. Cl. Richard), különös tekintettel a magyarországi fajokra, Budapest, 1893. (németül is).
6. A tűzegtelepekről általában s a Magas-Tátra és vidékének tűzegtelepei. Magy. Kárpátgyesületi Évkönyv, XX. 1893. (németül is).
7. Világító növények. Természettud. Közlöny, 297. f. 1894.

8. Adatok Budapest flórájához. Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz, XXIX. 1894.
9. Az anthocyan festékről és elmaradásának egy érdekes esetéről. U. o. XXXIV. 1895.
10. A budapesti kir. m. tud. egyetemi növényteni intézet és növénykert megalapításának, fennállásának és jelenlegi állapotának rövid történeti vázlata. Hőgyes-Emlékkönyv a budapesti egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Budapest, 1896.
11. A Pieninek és flórája. Magyar Kárpátgyesületi Évkönyv, XXV. 1898. (németül is).
12. Adatok a Pieninek moszatvegetációjához. Math. és Természettud. Közlemények, XXVII. 4. sz. 1899. Ugyanezen munka németül: Beiträge zur Algenvegetation des Pieninen-Gebirges auf ungarischer Seite. Hedwigia, XXXIX. Bd. 3. H. 1900.
13. A lúczyfenő (*Picea excelsa* Link) alakváltozásai. Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz, LVI. 1900,
15. Rendellenes alkotású gombák; gombateratologia. U. o. LXI. és LXIII. 1901. Német kivonata: Teratologie der Pilze. Math. und Naturwiss. Berichte aus Ungarn, XIX. Bd.
15. Jelentés párisi utamról. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról. Budapest, 1901.
16. A növényteni osztály története. és jelen állapota és az osztály herbáriumai és szemléltető gyűjteményei. A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Emlékkönyv. Budapest, 1902.
17. Magyarország moszatai. Növényteni Közlemények, III. k. 1904.
18. Ein Ausflug in den Harz unter Führung Professor Aschersons. Festschrift zu Professor Aschersons siebzigstem Geburtstage. Berlin, 1904.
19. Jelentés a systematikus és növényföldrajzi botanikusok szabad egyesületének második összejöveteléről Stuttgartban. Jelentés a Magyar Nemz. Múzeum 1904. évi állapotáról. Budapest, 1905.
20. A Magas-Tátra virágkertjei. U. o.
21. Jelentés a Bécsben tartott nemzetközi botanikai kongresszusról. Jelentés a Magyar Nemz. Múzeum 1905. évi állapotáról. Budapest, 1906.
22. Botanische Ergebnisse der Forschungsreisen von M. v. Déchy im Kaukasus. M. v. Déchy: Kaukasus, III. Berlin, 1907. Ugyanezen dolgozat magyarul: Botanikai eredmények Déchy M. kaukázusi expedízióiról. Déchy Mór: Kaukázus. Budapest, 1907.
23. A növényi test alaki tulajdonságai. A Műveltség Könyvtára, V. k.: Az élők világa. Budapest, 1907.
24. Jelentés a Brüsszelben tartott III. nemzetközi bot. kongresszusról és a berlini új bot. kert és bot. múzeum ünnepélyes megnyitásáról. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. Budapest, 1911.

25. Növénymorphologia, a növények alaki tulajdonságai és a velők kapcsolatos életjelenségek. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium és a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta a Franklin-Társulat. Budapest, 1911.
26. Két új Characium. Botanikai Közlemények. Budapest, 1914.
Ezeket kívül:
27. A magyar botanikai dolgozatoknak németnyelvű referatumaival a „Just's Botanischer Jahresbericht“ 1893—1896. évf.-ban.
28. Jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum növénytan osztyálynak évi állapotáról 1898-tól kezdve. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum . . . évi állapotáról és a „Mittheilungen für das Ausland“-ot a „Botanikai Közlemények“-ben szerkeszti 1915 óta.

Fináczy Ernő r. t.

1. Az iskolai felügyeletről. Magyar Paedagogia, 1915. évf. 1—8. l.
2. Az iskola és a háború. U. o. 1915. évf. 530—534. l.
3. Események és valóságok. U. o. 1916. évf. 1—8. l.
4. Szakoktatásunkról. U. o. 1916. évf. 449—455. l.
5. Kármán Mór. U. o. 1916. évf. 513 és 542. l.
6. Arany János. U. o. 1917. évf. 1—9. l.
7. A nevelés fogalmának elemzése. U. o. 1917. évf. 305—311. l.

Finkey Ferencz l. t.

1. A büntetőjog haladása és a háború. A Jogtudományi Közlöny emlékkönyve, 224—234. l. Budapest, 1917.
2. A fiatakorúak felügyelő hatóságának feladata. Pozsony, 1917. Angermayer-könyvnyomda.
3. Hadiárvak és patronage. Nyugatmagyarországi Híradó, 1916 okt. 14. szám.
4. Háborús büntetőjogunk s bűnügyi politikánk a háború után. Különlenyomat a Budapesti Szemléből. 1916.
5. A fiatakorúak kriminalitásának növekvése. Különlenyomat a Bűnügyi Szemléből. Pécs, 1917. 22 l.
6. A közokirathamisítás és a csalás halmazata. Büntetőjog Tára, 69. köt. 209—211. l.
7. A hadigondozási ügy szervezete. Nyugatmagyarországi Híradó. Pozsony, 1917 április 19—20. sz.
8. A hadigondozók teendői. Pozsony, 1917. Angermayer-könyvnyomda. 32 lap.
9. Die Aufgaben der Kriegsfürsorger. Pozsony, 1917. 32 l.
10. A jogtanítás módszerének reformja és a gyakorlati joganyaggyűjtemények. Rectori székfoglaló beszéd a pozsonyi m. kir. Erzsébet tud.-egyetem 1917. évi szept. 18-án tartott megnyitó-ünnepén.

Gaal Jenő r. t.

1. Magyarország államháztartása.
2. Magyarország ipara.
3. Magyarország kereskedelme. — Mind a három munkát abban a hazánkat ismertető nagy gyűjteményes műben jelenik meg, melyet a m. kir. kormány megbízásából Lóczy Lajos akadémiai r. tag szerkesztett.
4. Sajtó alatt levő mű, mely az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága által kiadott Közgazdasági Könyvtár című sorozatban fog megjelenni: A falu gondozása. Alcíme: Thessedik Sándor élete, alkotásai és művei.

Giesswein Sándor l. t.

1. Előszó Damaschke Adolfnak „A földreform” című munkájához. Ford. Déri Imre. Budapest. Ugyanaz németül a Bodenreform 1916 decz. 20. számában.
2. A világháború belső okai. Nemzetközi Élet, 1916. 9—10. szám. 94—97. l.
3. Szent Domonkos szelleme és korunk. Szentbeszédvázlat. Uj Lap, 1916 okt. 30. sz.
4. I. Ferencz József. Emlékezés. Kath. Szemle, 1916 decz. 1. sz.
5. Pacifizmus és nemzetközi jog. Nemzetközi Élet, 1916. 11—12. sz. 126—127. l.
6. A béke szervezése. Magyarország, 1916 decz. 24. sz.
7. Mi hozza meg nekünk a békét. Igaz Szó, 1916 decz. 24. sz.
8. Jog és béke. A Nap, 1916 decz. 24. sz.
9. Warum haben wir Krieg — und was kann uns einen wahren Frieden bringen? Basler Volksblatt, 1916 decz. 28—31. sz.
10. Igazságosság és béke. Magyar Kultura, 1917. 3. szám (február 5.) 97—105. l.
11. Hódolat a király koronázása alkalmával. Beszéd a Szent-István-Akadémia gyűlésén. Szent-István-Akadémia Értesítője, I. évf. 1916. 135. l.
12. Magyar korona és világbéke. A Kath. Tanítónő Lapja, 1917. 1. sz. (január 15).
13. Megnyitó beszéd a Szent-István-Akadémia rendkívüli ülésén, Shakespeare és Cervantes halálának háromszázados évfordulója alkalmából, 1917. évi jan. 21-én. Szent-István-Akadémia Értesítője, 1917. 1—3. l.
14. Az egyház egysége és a háború. Egyházi Közlöny, 1917. 9. sz. (márcz. 2).
15. A világháború genezise. Nemzetközi Élet, 1917. 1—3. sz. 1—6. l.

16. Pacifizmus és szociális reform. Magyarország, 1917 ápr. 8. sz.
17. Was die Osterglocken verkünden. Pressburger Tagblatt, 1917 ápr. 8. sz.
18. Elnöki megnyitó beszéd a Szent-István-Akadémiának Arany János születése századik évfordulójának ünneplésével egybekötött II. évi ünnepi ülésén (1917 ápr. 22.). Sz.-István-Akad. Értesítő, 1917. 69—73. l.
19. A választójog és a kormány reformjai (intervju). Világ. május 4.
20. Pazifizmus und soziale Reform. Ungar. Zukunft, 1917 májusi füzet 6—12. l.
21. Die Wiederannäherung der Völker. Reichspost, 1917 júl. 18.
22. Die Friedensfrage und die Nationalitätenfrage. Kelet Népe. Das junge Europa, 1917. VI—VII. füz. 105—114. l.
23. Igazságosság és béke. (Ker. Élethölcsőség Könyvei, 10. f.) 40 l. Sz.-István-Társ. kiadása.
24. Priestertum und Kriegspychose. Friedenswarte, 1917 márcz. sz.
25. A papihivatal és a háborús pszihózis. Nemzetk. Élet, 1917. 4—6. sz. 34—36. l.
26. Katholicizmus és demokrácia. Egyházi Közlöny. 1917 júl. 20. sz. (29—30. sz.) 318—319. l.
27. Egyesüljetek a Krisztus zászlója alatt! U. o. aug. 3. sz. (31—32. sz.) 325—326. l.
28. A háború biológiája. (Tanulmány Dr. G. F. Nicolai hasonló című német könyve fölött.) Nemzetk. Élet, 1917. 7—9. sz. 57—61. l.
29. Nyílt levél a zürichi „Versöhnung“ számára az elzászi és a nemzetiségi kérdés dolgában. U. o. 65—66 l.
30. Testvérek legyetek. Beszéd a magyar katolikusok békegyűlésén. Megjelent kivonathan az Új Lap és az Alkotmány 1917 szeptember 25. sz.
31. A szociális kérdés és a keresztény-szocializmus. Második kiadás. A Szent-István-Társ. kiad. 40 l.
32. Vorwort Dr. Bohdan von Zahorski: Die Pacification Europas und die soziale Evolution című munkájához. 1917. 5—8. l.
33. Az egyház békeakeciója. Egyh. Közlöny, 1917 szept. 30. sz.
34. Könyvismertetések: Dr. Pályi Ede: Az Új Ember erkölcostana. — Gróf Andrássy Gyula: A világháború problémái. — Nienkamp: Fürsten ohne Krone. — Fried: Die Grundlagen des ursächlichen Pazifizismus. — P. Otlet: Les problèmes internationaux et la guerre. (Nemzetk. Élet, 1916. 11—12. sz. 130—138. l.) — J. Müller: Die Völkerrechtliche Stellung des Papstes. (Kath. Szemle, 1916 nov. füzet.) — B. von Suttner: Der Kampf um die Vermeidung des Weltkrieges. (Nemzetk. Élet, 1917. 1—3. sz. 18—20. l.) — Kohányi R.: A béke útja. — W. Schücking: Der Dauerfriede. — Goldscheid: Staatssozialismus und Staatskapitalismus. (Nemzetk. Élet, 1917. 4—6. sz. 41—45. l.)

35. Szerkesztés: Nemzetközi Élet és Egyházi Közlöny (mint főszerkesztő).
36. Előszó J. B. Wolfgruber iratához: Selig sind die Friedenstifter. Wien, Graz, München, 1917. I—IV. l.
37. Die Zukunft der Friedensbewegung. Neues Polit. Volksblatt, 1917 okt. 14. sz.
38. Die politische und sittliche Bedeutung des Frauenwahlrechts. U. o. okt. 21. sz.
39. Friedhof und Weltfriede. U. o. nov. 2. sz.
40. Vom Kampfe zum Weltfrieden. U. o. nov. 11. sz.
41. Vom Weltkrieg zum Weltfrieden. Der Abend (Wien), 1917 nov. 7. sz.

Gyomlay Gyula l. t.

1. Az ú. n. igeidők elméletéhez. IX. közlemény. Nyelvtudományi Közlemények, XL. köt. 1910. 328—346. l.
2. Az ú. n. igeidők elméletéhez. X. közlemény. Nyelvtud. Közlem., XLI. köt. 1912. 339—368. l.
3. Emlébeszéd Bartal Antal r. tag fölött. Akad. Emlékb. XV. 10. sz. 1912. (367—409. l. és külön is).
4. A latin és magyar praesens imperfecti. Akadémiai felolvasás kivonata. Akad. Ért. XXIII. 129—137. l. 1912.
5. Hivatalos jelentés a budapesti VI. ker. leánygimnáziumban a latin tanítás módszeréről és eredményéről.
6. Előadói szakjelentés a leánygimnáziumok szervezete ügyében. (Orsz. Közokt. Tanács nyomtatványai, 1913. VIII. sz.)
7. Az ú. n. igeidők elméletéhez. XI. közlemény. Nyelvtudományi Közlemények, XLII. köt. 289—309. l.
8. Hivatalos jelentés a VI. ker. áll. felsőbb leányiskolában és leánygimnáziumban, a IV. ker. közs. felső leányiskolában és gimnáziumban, s a nőképző-egyesületi gimnáziumban a latin tanításról. 1913.
9. Idők, actiók. Komoneczy Gáspár munkájának bírálata. Egy. Phil. Közl. XXXVII. évf. 1913. 258—271. l.
10. Közlemények (hivatalosak) a Magyar Gimnázium I. füzetében, 28—34. l.
11. Persson, A.: Zur Textgeschichte Xenophons. Ism. Egy. Phil. Közl. XL. 1916. 404—410. l.
12. Drerup, E.: Aus einer alten Advokatenrepublik. Ism. Egy. Phil. Közl. XLI. 1917. 230—240. l.
13. A M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottságának előadói és szerkesztői munkái (1910—1917).

Heinrich Gusztáv r. t.

1. A német végzetdráma. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1917. Akadémia könyvkiadóhivatala, 119 l.
2. A Don Juan-monda. Második bővített kiadás. Budapest, 1917. Franklin, 98 l.
3. Az Akadémiai Értesítőben: Arany János és az Akadémia. — Főtitkári jelentés. — Jelentés a Wodianer-jutalmakról. — Jelentés a Kóczán-pályázatról.
4. Az Egyetemes Philologiai Közönyben: Shakespeare forrásai. — Malory Artur haláláról. — A német végzetdráma II. — A Toldi-monda alaprétege. — A magyar irodalom a külföldön.
5. A Budapesti Szemlében: A Macbeth-monda. — Egy új Heine-regény.
6. Magyar Shakespeare-Tár IX.: A német Shakespeare-Jahrbuch 1916. évi kötete.
7. Az Irodalomtörténetben: A tübingai pályázathoz.
8. Szerkesztés: Akadémiai Értesítő. — Ungarische Rundschau. — Olcsó Könyvtár. — Régi Magyar Könyvtár.

Horváth Géza r. t.

1. Colobathristidarum species nova. Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. XIV. köt. 1916.
2. Species palaearcticae generis Melanocoryphus. U. o.
3. Micronectae duae novae ex Hungaria. U. o.
4. Bizonyos állatfajok szigetszerű előfordulásának magyarázata. Állattani Közlemények. XVI. köt.
5. Species generis Corizus Fall. (Therapha Am. Serv.) Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici, XV. köt.
6. Szerkesztette a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályainak „Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici” cím alatt megjelenő folyóiratát.

Hosvay Lajos r. t.

1. Az erdélyi földgáz értékesítése. Elnöki megnyitó beszéd. Tartotta a Kir. Magy. Természettudományi Társulat közgyűlésén 1916 februarius 24-én. Megjelent a Természettudományi Közöny 645—646. füzetében 1916.
2. La mise en valeur du méthane de Transylvanie. Revue de Hongrie T. XIX. Février, p. 5.
3. Lengyel Béla rendes tag emlékezete. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XVII. k. 13. sz.

4. L'avancement des sciences naturelles et la guerre. Revue de Hongrie. T. XIX. Mai, p. 7.
5. A robbantó szerekről. Elnöki megnyitó beszéd. Tartotta a Kir. Magy. Természettudományi Társulat közgyűlésén 1917 márczius 22-én. Megjelent a Természettudományi Közlöny 671—672. füzetében 1917.
6. Elnöki megnyitó beszéd. Tartotta az Orsz. Közegészségi Egyesület XXX—XXXII. háborús közgyűlésén. Megjelent az Egészség 1917. évf. 6—7. füzetében.
7. Ramsay. Budapesti Szemle, 168. köt. 478. sz. 134. l.

Istvánffy Gyula l. t.

1. Gyula Klein: Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft. Berlin. XXXIV. 1917. Schluss-Heft. Juli. 14—28. l.
2. A gyékénygyapot. Természettud. Közlöny. XLIX. 1917. 667—668. füzet. 139—141. l.
3. A kellő időpont megállapítása a peronospora elleni védekezésben. Köztelek. XXVI. 1916. 624—626. l.
4. A tőzegről és értékesítéséről. Természettud. Közlöny. XLIX. 1917.
5. A törlőgummi munkája a mikroszkop alatt. 14 képpel (fordítás). U. o. XLIX. 1917. 675—676. füzet. 422—426. l.
6. Apróbb közlések a Természettud. Közlönyben: A fa tűzállóvá tétele. XLIX. 1917. 665—666. füzet. 68—69. l. — Új jutapótló anyag. U. o. 69—70. l. — Üszök okozta robbanások. U. o. 69. l. — Mesterséges fa. U. o. 669—670. füzet. 238. l. stb.

Jendrassik Ernő l. t.

1. Az idegrendszer lueszos megbetegedéséről. Nemi betegségek gyógykezelése című munkában.
2. Allgemeine Betrachtungen über die Syphilis und speziell über die Nervenlues. D. med. Wochenschrift. Berlin, 1917. 27. sz.

Karácsonyi János r. t.

Erdély és Szent-László. Erdélyi Múzeum. 1915. 26—36

Kertész Kálmán l. t.

1. Some remarks on Cadrema lonchopteroides Walk., with description of a new Musidora from the Oriental Region. Annal Mus. Nat. Hung. XII. 1914. p. 674—675. Fig. 1.
2. Contribution to the Knowledge of the Dorylaidae. U. o. XIII. 1915. p. 386—392. Fig. 5.

3. H. Sauter's Formosa-Ausbeute. Lauxaniinab. II. U. o. p. 491- 534. Fig. 17.
4. Vorarbeiten zu einer Monographie der Notacanth. XXIII—XXXV. U. o. XII. 1914. p. 449—557. Fig. 86. (XXIII. Die Gattung Tinda Walk. — XXIV. Die Hermione-Arten der aethiopischen Region. — XXV. Über die Gattung Artemita Walk. sens. lat. — XXVI. Die Hermione-Arten der indo-australischen Region. — XXVII. Die Rhachicerus-Arten der orientalischen Region. — XXVIII. Die Cyphomya-Arten der orientalischen Region. — XXIX. Über die Gattung Chelonomima End. — XXX. Die Gattung Lophoteles Lw. — XXXI. Eine neue Negritomyia aus Formosa. — XXXII. Eine neue Art der Gattung Wallacea. — XXXIII. Die Nemotelus-Arten Südamerikas. — XXXIV. Dreizehn neue Gattungen der Pachygastrinae. — XXXV. Die Evaza-Arten der Insel Formosa.) — XXXVI—XXXVIII. U. o. XIV. 1916. p. 123—218. Fig. 51. (XXXVI. Einige Bemerkungen zu Herrn Enderlein's: „Dipterologische Studien. VIII. Zur Kenntnis der Stratiomyiden-Unterfamilien mit zweiflügeligen Media Pachygastrinae, Lophotelinae und Prosopochrysinæ“ (Zoolog. Anz. XLIII. No. 7. 1914. pag. 289—315), nebst einer Bestimmungstabelle der Pachygastrinen-Gattungen und Beschreibung neuer oder wenig bekannter Gattungen und Arten. — XXXVII. Über die Gattung Ptilocera Wied. — XXXVIII. Zur Kenntnis der paläarktischen Hermione-Arten.)
5. A Magyar Birodalom Sciomyzidái. Állattani Közlemények. XIV. 1915. p. 81—126. Fig. 5.
6. A Pachygastrinák nemeinek származástani kapcsolata. U. o. XV. 1916. p. 107—119. Egy táblával. Német kivonat u. o. p. 201—202.
7. Erhardt E.: „Zur Kenntnis der Innervierung und der Sinnesorgane der Flügel von Insekten“ ezimű dolgozatának ismertetése. U. o. p. 327—329.
8. A legyek rezgetyűiről. U. o. XVI. 1917. p. 116—124. Fig. 5.
9. A magyarországi Syrphidák nemei. Rovartani Lapok. XXII. 1915. p. 1—12. 17 rajzzal.
10. Aknarágó oltott szúnyog. U. o. p. 131—132.
11. Áttelelnék-e a legyek, vagy sem? U. o. XXIII. 1916. p. 101—102.
12. Ugró magvak. U. o. p. 120—121.
13. A legyek elleni védekezés új módja. U. o. XXIV. 1917. p. 17.
14. A rovargyűjtemények gondozása. U. o. p. 17.

Kornis Gyula I. t.

1. A philosophia korszerű problémái. (Főtitkári jelentés a M. Philos. Társaságnak.) Athenaeum. 1917. évf. 232—246. l.
2. A psychologia és logika elemei. Harmadik teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1917.

3. A lelki élet. I. köt. Budapest, 1917.
4. Ismertetések és bírálatok az Athenaeum, Magyar Paedagogia, Magyar Középiskola 1917-iki évfolyamában.
5. Szerkesztés: Paedagogiai Könyvtár. V. kötet: O. Willmann: Didaktika. I. köt. Ford. dr. Schütz József. Budapest, 1917. 364. l.

Láng Nándor l. t.

1. Herakles és Omphale. Elefántesont-relief az aquincumi múzeumban. 4-r. 36 l. (Különnyomat Budapest régiségei X. kötetéből.)
2. Hornyánszky Gyula: Rhetorica Homerica. Bírálat a Berliner Philologische Wochenschrift 1917. évi V. füzetében (129—131).
3. Révay József: Nero fákljai. Bírálat a Berl. Philol. Wochenschrift 1917. évi 9. füzetében (274—275).

Mágoesy-Dietz Sándor r. t.

1. A növényéletten és a kertészet. Kertészet. I. évf. 1913. 3—4. l.
2. Százszentendős kertészeti emlék. A Kert. XVII. évf. 1911. 588—591. l.
3. E. Dörner Béla: Kaszáló- és legelőjavítás. Bírálatos ismertetés. Botanikai Közl. XI. k. 1912. 154—156. l.
4. Adatok a Balaton és környéke flórájának ismeretéhez. Bot. Közl. XIII. k. 1914. 117—127. l.
5. A jövő nemzedék. Gyógyszerészi Közlöny. XXXI. évf. 1915. 2—4. l.
6. A tarackkról. Magyar Nyelvőr. XLIII. évf. 1914. 442—443. l.
7. Beszéd Klein Gyula r. t. ravatalánál. Akad. Értesítő. 1915. évf. 695—696. l.
8. Az ijas-fijas burgonya. A Kert. XXII. évf. 1916. 81—83. l.
9. A komlós kenyér növénye. A Kert. XXIII. évf. 1917. 31. l.
10. Kisebb közlések: Zea nanismusa, Trigónella coerulea, Trapa nantans csírázása. Bot. Közl. XV. k. 1916. 184. l.

Mahler Ede l. t.

1. Adalék az egyiptomi ó-birodalom chronológiájához. Arch. Értesítő. 1914.
2. The Jackal-Gods on Ancient Egyptian Monuments. Proceed. of the Soc. of Bibl. Arch. XXXVI. 1914.
3. Ein alter jüd. Grabstein im Ung. Nationalmuseum. Zeitschrift der Deutsch. Morgenländ. Ges. Bd. 68.
4. Die chronologische Bedeutung von עֲרִיבִים und צִהְרִים. U. o.
5. Az úgynevezett Simon-féle zsidó érmek chronológiájához. Numizmatikai Közlöny, 1915.

6. Ókori chronologiai kutatások. A Magy. Tud. Akadémia tört. oszt. értekezései, 1915.
7. Ugyanaz. Kivonat az 1915 okt. 11-én a M. Tud. Akadémiában tartott felolvasásból. Akad. Értesítő.
8. Weidner: Die Astronomie der alten Babylonier. Deutsche Literaturzeitung, 1915.
9. Handbuch der jüdischen Chronologie. Gustav Fock, Leipzig, 1916. 8o, XVI + 636 S.
10. Foerster W.: Kalenderwesen und Kalenderreform. Deutsche Literaturzeitung, 1916.
11. Zur Kalenderreform und die Osterfrage. Pester Lloyd, 1916 decz. 6.
12. Ein Krönungsbild aus uralten Tagen. U. o. 1916 decz. 27.
13. Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés. Értekezések a történ. tudományok köréből. A M. Tud. Akadémia II. oszt. XXIV. 7. 1917. — V. ö. Akad. Értesítő, 1917 jan.—febr.
14. Halévy József. Egyenlőség, 1917 márcz. 4.
15. Jeremias A.: Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients. Zeitschr. f. Assyriologie, Bd. XXXI. 1917.
16. Kisebb czikkek és közlemények.

Márki Sándor r. t.

1. Az édes anya. Beszéd, a melyvel a ker. állami és társad. élet kezdeteiről szóló egyet. előadásait bevezette. Különnyomat a Nemzeti Nevelésből. Budapest, 1917. 8-r. 12 lap.
2. I. Ferencz József. Magyar Figyelő, 1. sz. 3—24. l.
3. Arany János szalontai éveiből. Irodalomtörténet, 120—133. l.
4. Beszéd Varga Ottó sirjánál. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közlöny, 477—478. l.
5. A kolozsvári egyetem hadbavonult hallgatói és hős halottai. Acta Univ. Kolozsvariensis fasc. I. 98—135. l.
6. Pro Transsylvania. Elnöki megnyitó a Kolozsvári Tanári Körben. Kolozsvári Hírlap, 36. sz.
7. Hazánk belső története 1914—1916. Imre Sándor: „A világháború” 106—122. l.
8. Adalékok a szabadságharcz történetéhez. Hadtörtén. Közl. 1916. 387—407. l.
9. Az 1849. évi osztrák—oroszl szövetség felbontása. Budapesti Szemle. Három közlemény. 1917 aug.—okt. 488. sz. 161—182. l., 489. sz. 426—443. l., 490. sz. 54—88 l.
10. Desalleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtört. Közl. 1917. I. JV. füzet. Két közlemény.
11. Az Adria a magyar uralom előtt. Tenger, 97—107. és 161—174. l.
12. Földrajz a leányközépiskolák I. oszt. számára. Átírta dr. Erődi Kálmán. Budapest, 1917. 8-r. 159 lap.

13. Földrajz gimnáziumok és reáliskolák számára. II. füzet. A hatodik kiadás változatlan lenyomata. 8-r. 256. l.
14. Horváth Mihály életrajza. „Történelmi Életrajzok“, 1917. Egy kötet, 25 iven. (Sajtó alatt.)

Matlekovits Sándor r. t.

1. Die zwischenstaatliche Ordnung der freien Schifffahrt der Donau. Rundschau Sondernummer: Die Handelsmarine. Wien, 1917. III. 31.
2. Csehország iparosai összehasonlítva Magyarországéival a népszámlálás adatai szerint. Közgazdasági Szemle, 1917. I. füzet.
3. A leszerelés gazdasági hatásáról. Budapesti Szemle, 1917. VII. füz.
4. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és ipari érdekeltisége. A Magyar Ipar, 1917 aug. 5. és 12.
5. Magyarország közgazdasági politikája. Lóczy Lajos: A magyar szent korona országainak ismertetésében. (Sajtó alatt.)

Mihalik József l. t.

Szerkesztette a Múzeumi és Könyvtári Értesítő XI. évfolyamát. Ebbe irt cikkei és tanulmányai:

1. Bács-Bodrog vármegye a népkönyvtárakért. 1—8. l.
2. Római téglák Vinkovczen. 51—52. l.
3. Debreczen szab. kir. város diplomagyűjteményének regesztái. (Könyvbírálat.) 45—46. l.
4. Az Orsz. Tanács és az Orsz. Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó intézmények állami segélyezése az 1916/17. költségvetési évben. 63—72. l.
5. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1916. évben. 142—218. l.
6. Készülőben: A magyar szent korona.

Némethy Géza r. t.

1. Cicero: Cato Maior az öregségről. Fordította. Budapest, Franklin-Társulat, 1916. Olcsó Könyvtár, 1825—1827. sz.
2. Újabb szövegjavítások Firmicus Maternus astrologiájához. Akadémiai Értesítő, 1917. évi foly. 345. és köv. II.

Báró Nopcsa Ferencz l. t.

I. Palaeontologiai munkák.

1. Dinosaurierreste aus Siebenbürgen. I. Schädel von *Limnosaurus transylvanicus*. Denkschriften der k. k. Akademie der Wiss. math.-naturw. Cl. Wien, 1899.
2. A Dinosaurusok átnézete és származásuk. Földtani Közlöny. Budapest, 1901.
3. Notizen über cretacische Dinosaurier. Sitzungsbericht der k. k. Akademie der Wissensch. math.-naturw. Cl. Wien, 1902.
4. Dinosaurierreste aus Siebenbürgen. II. Schädelreste von *Mochlodon*. Denkschriften der k. k. Akademie der Wissensch. math.-naturw. Cl. Wien, 1902.
5. Rippen eines Deuterosauriden. Beiträge zur Geologie und Palaeontologie Österreich-Ungarns. Wien, 1902.
6. Über die *Varanus*-artigen *Lacerten* Istriens. U. o. 1903.
7. *Limnosaurus* durch *Telmatosaurus* nov. nom. zu ersetzen. Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie, 1903.
8. Origin of *Mosasaurus*. Geological Magazine. London, 1903.
9. Die systematische Stellung von *Neustosaurus*. Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie, 1903.
10. Neues über *Compsognatus*. Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Beilageband XVI. 1903.
11. Über *Stegoceras* und *Stereocephalus*. Centralblatt für Mineralogie. Stuttgart, 1903.
12. Dinosaurierreste aus Siebenbürgen. III. Weitere Schädelreste von *Mochlodon*. Denkschriften der k. k. Akademie der Wissensch. math.-naturw. Cl. Wien, 1903.
13. *Kerunia a symbiosis*. Annal. Magazine Natural history London, 1905.
14. On the reputed claviles of *Diplodocus*. Proceed. Zoolog. Society. London, 1905.
15. Notes on British Dinosaurs. I. *Hypsilophodon*. Geological Magazin. London, 1905.
16. Notes on British Dinosaurs. II. *Polacanthus*. U. o.
17. Notes on British Dinosaurs. III. *Streptospondylus*. U. o.
18. Beiträge zur Kenntnis des Genus *Streptospondylus*. Beiträge zur Geologie und Palaeontologie Österr.-Ung. Wien, 1906.
19. Ideas on the origin of flight. Proceedings Zoological Society. London, 1907.
20. Zur Kenntnis der fossilen Eidechsen. Beiträge zur Geologie und Palaeontologie Österreich-Ungarns. Wien, 1907.
21. Zur systematischen Stellung von *Palacrodon*. Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Stuttgart, 1907.

22. The systematic position of *Telmatosaurus*. *Geological Magazine*. London, 1910.
23. *Omosaurus Lennieri* nov. spec. *Bulletin société géolog. de la Normandie*, le Havre, 1911.
24. Notes on British Dinosaurs. IV. *Stegosaurus priscus* nov. spec. *Geolog. Magazine*. London, 1911.
25. Notes on British Dinosaurs. Part V. *Craterosaurus*. *Geolog. Magazine*. London, 1913.
26. Die Lebensbedingungen der obercretacischen Dinosaurier Siebenbürgens. *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie*. Stuttgart, 1914.
27. Erdély Dinosaursai. *Földtani Intézet Évkönyve*. Budapest, 1915.
28. Über Geschlechtsunterschiede bei Dinosauriern. *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie*. Stuttgart, 1915.
29. Zur Körpertemperatur der Pterosaurier. *U. o.* 1916.
30. *Doryphorosaurus*, neuer Name für *Kentrosaurus Hennig*. *U. o.*
31. Über Dinosaurier. Teil I—IV. *U. o.* 1917.
32. A Dinosaursok szerepe. *Természettud. Közöny.* Budapest, 1917.

II. Erdély geológiájára vonatkozó munkák.

33. Obere Kreide im Hátszegertal in Siebenbürgen. *Verhandl. d. k. k. Geolog. Reichsanstalt*. Wien, 1897.
34. Juramészkő a Sztenuletyén. *Földtani Közöny.* Budapest, 1899.
35. Jegyzetek Hátszeg vidéke geológiájához. *U. o.*
36. Juraképződmények a Zsilvölgyből. *U. o.* 1900.
37. Vorkommen der Dinosaurier bei Szentpéterfalva. *Zeitschrift der deutschen Geolog. Gesellschaft*. Berlin, 1901.
38. Zu Blankenhorns Gliederung der siebenbürgischen Kreide. *U. o.*
39. Adatok a Zsilvölgy geológiájához. *Bányászati és Kohászati Lapok*. Budapest, 1903.
40. A Déva, Gyulafehérvár, Ruszkabánya és a romániai határ közé eső vidék geológiája. *Földtani Intézet Évkönyve*. Budapest, 1905.
41. Geológiai megfigyelések Herkulesfürdő körül. *Földtani Közöny.* Budapest, 1910.

III. Albániai kutatások.

42. Zur Geologie von Nordalbanien. *Jahrb. der k. k. Geolog. Reichsanstalt*. Bd. 55. 1905.
43. Neues aus Nordalbanien. *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie*. Stuttgart, 1907.
44. A katolikus Eszak-Albánia. *Földrajzi Közlem.* Budapest, 1907.
45. Beitrag zur Statistik der Morde in Nordalbanien. *Mitteilungen der Geograph. Gesellschaft*. Wien, 1907.

46. Bemerkungen zu E. Barbarichs Arbeit „Albania“. U. o.
47. Die Mineralquellen Makedoniens. U. o. 1908.
48. Brief über seine Reise in Nordalbanien an die Geograph. Gesellschaft. Wien, 1908.
49. Weitere Beiträge zur Geologie Nordalbaniens. Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft. Wien, vol. I. 1908.
50. Archäologisches aus Nordalbanien. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina. Wien, 1909.
51. Bemerkungen zu Prof. Frechs Publikation über die Geologie Albaniens. Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Stuttgart, 1910.
52. Zur Stratigraphie und Tektonik des Vilajets Skutari in Nordalbanien. Jahrbuch der Geologischen Reichsanstalt. Wien, 1911.
53. Zur Geologie von Nordalbanien. Zeitschrift der deutschen Geologischen Gesellschaft. Monatsberichte Nr. 4. 1911.
54. Sind die Albanesen die Nachkommen der alten Illyrier? Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, 1911.
55. Über das Photographieren in Nordalbanien. Lechners photographische Mitteilungen. Wien, 1911.
56. Haus und Hausgeräthe im katholischen Teile Nordalbaniens. Patsch: Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Serajevo, 1910.
57. Aus Sala und Klementi. Patsch: Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Heft 12. Serajevo, 1912.
58. Zur Geologie und Petrographie des Vilajets Skutari in Nordalbanien. Institut geologique Romaneï. Bukarest, Vol. V. 1912.
59. Zur Vorgeschichte und Ethnologie von Nordalbanien. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. der Herzegovina. Wien, 1912.
60. Thrakisch-albanische Parallelen. Anthropos. Wien, 1913.
61. Die Albaner. Urania. Wien, 1913.
62. Zur Fischers Albanerforschung. Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. München, 1914.
63. Adatok az északalbán parti hegylánczok geológiájához. Földtani Intézet Évkönyve. Budapest, 1916.
64. Észak-Albánia, Rácországg és Keletmontenegro geologiai térképe. Földtani Közlöny. Budapest, 1916.
65. Zur Geschichte der Kartographie Nordalbanien. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft. Wien, 1916.
66. Adalékok Észak-Albánia népességi statisztikájához. Turan. Budapest, 1917.

Paszlavszy József l. t.

1. Madár-tragédia. Egy nyaktekerespár (*Jynx torquilla* L.) garázda viselete. Term.-tud. Közl. 1917. 3—4. sz.
2. A csuszka madárról (*Sitta europaea* L.). Biológiai megfigyelések. U. o. 9—10. sz.
3. Kéziratban: Emlősök — Mammalia. A K. M. Term.-tud. Társulat kiadásában megjelenő „A Magyar Birodalom Állatvilága, Fauna Regni Hungariae” számára. (E művet szerkeszti is.)
4. Az aranyhalak és a hideg. Term.-tud. Közl. 1917. 9—10. sz.
5. *Gerbera Jamesoni* Bolus. Kertészet, 1917. 7. sz.
6. Fagykárók a díszkertben. U. o. 15—16. sz.

Pauler Ákos l. t.

1. Leibniz metaphysikája. Magyar Philosophiai Társaság Leibniz-kötetében. Budapest, 1917. 9—40. l.
2. Medveczky Frigyes emlékezete. Budapesti Szemle, 1917 április 54—67. l.
3. E. Haeckel: Ewigkeit. Könyvismertetés. U. o. 1917 januári szám.

Pecz Vilmos r. t.

1. M. Módi, F. Pecz: Οι τρόποι τῶν Ὀμηρικῶν ὕμνων καὶ ἐπιγραμμῶν, τῆς βατραχομυομαχίας καὶ τοῦ Ἡσιόδου. Egy. Phil. Közl. 40. (1916.) 374—384., 547—553. l.
2. Böls Leó Taktikájának Vári-féle szövegkiadása. Akad. Értesítő, 1916. 567—569. l.
3. Czebe Gyula: Adalékok Paraspondylos Zotikos életviszonyaihoz. Ismertetés. Egy. Phil. Közl. 41. (1917.) 37—31.

Pintér Jenő l. t.

1. A magyar irodalom története Kazinczy Ferencz halálától Arany János haláláig. 1831—1882. Két kötet. (Ötödik és hatodik kötete az egész munkának, a melyből négy kötet már megjelent.) Sajtó alatt.
2. Szerkesztette a Magyar Irodalomtörténeti Társaság havi folyóiratát, az Irodalomtörténetet, a melynek V. és VI. évfolyamába számos kisebb cikket és bírálatot írt.

Platz Bonifác l. t.

1. A Szentírás és a természettudomány. Magyar Kultúra, 1916 okt.
2. Földrajzi szemle. Katholikus Szemle, 1917 január.

3. Az időjárás. Alkotmány tárczája, 1917 július 3.
4. Der Geist des Menschen und des Affen. Unsere Welt. Godesberg, 1917 július.
5. A mai természetbölcsélet. Magyar Kultúra, 1917 július—augusztus.

Plósz Sándor t. t.

1. Elnöki megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémia LXXVI. közülésén. Akadémiai Értesítő 1916. évf. 8—10. füz.
2. Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozessrecht. I. Der Beweis im ungarischen Zivilprozess. II. Der Bau des Prozesses in erster Instanz nach der ungarischen Zivilprozessordnung. 80 l. 8-r. Berlin, 1917. Verlag von Otto Liebmann.

Richter Aladár l. t.

(1913—1917).*

123. Magyar közművelődés és a kormányhatalom. Két czikk botanikus kertekről, múzeumokról és egynémely más kultúrkérdésről. 1—26 (4°) lapra terjedő kézirat.
124. Phylogenetisch-taxonomische und physiologisch-anatomische Studien über Schizaea. Mit 9 Tafeln. In „Mathem. u. Naturwiss. Berichte aus Ungarn“. XXX. (1912.) Band, p. 214—297. Leipzig, 1915.
125. Borneo egy új Schizaeája és a vele rokon fajok physiologiai anatómiája. Bemutattatott, mint Leidenből beküldött dolgozat, a M. Tud. Akadémia III. oszt. 1914 jún. 18.-án tartott ülésén. Megjelent a „Mathem. és Természettud. Értesítő“ XXXIII. (1915.) köt. 362—406 lapjain. III—VII. táblával. Budapest, 1915.
126. Eine neue Schizaea aus Borneo (Schizaea Hallieri Al. Richt.) und die physiologisch-taxonomische Anatomie ihrer Stammesgenossen. Hierzu Taf. I—V. In „Mededeelingen van 's Rijks Herbarium Leiden“ Nr. 28. p. 1—38. Ausgegeben am 10. März 1916. Leiden, Firma P. W. M. Trap — Ugyanaz in „Mathem. und Naturwiss. Berichte aus Ungarn“ XXXI. (1913.) Band, p. 1—44, mit I—V. Tafeln. Leipzig, 1916.
127. A víztartószövet s az élettani felemáslevelűség némely esete. Leiden tudom.-egyetemi növényteni intézeti laboratoriumában 1913/14. tanév II. felében készült munkálat, mely irodalmi ki egészítést nyert a bécsi Naturhistor. Hofmuseum növénytári osztályában 1914 őszén végzett tanulmányok folyamán. Előadott a M. Tud. Akadémia III. oszt. 1915. januarius 18.-án tartott

* Az első kimutatás (1887—1918) a M. Tud. Akad. Almanach 1915. évf. 201—220. lapjain jelent meg. Ebből kimaradt „A német császár kolozsvári diszdoctorágáról“ írott s „Az Úiság“ 1911. évf.-ban megjelent Epilogus (122).

- ülésén. Kivonatós jelentés erről a Math. és Természettud. Ért. XXXIII. (1915.) köt. 248—49. l.-in jelent meg. Egész terjedelmében: a „Mathem. és Természettud. Közlemények“ XXXIII. köt. 3. sz.-ként 1 135. l. 12 tábla rajzzal és 4 táblázattal. (Ára 10 korona). Budapest, 1916.
128. Das Wasserspeichergewebe und die physiologische Heterophyllie. Hierzu I—XII Tafeln und 4 Tabellen. In „Mathem. u. Naturw. Berichte aus Ungarn“ XXXIV. (1916.) Band. Leipzig. (Sajtó alatt).
129. A Marcgraviaceae néhány új alakjáról a származás- és az összehasonlító alkatán alapján. A bécsi Naturhistor. Hofmuseum s a tud.-egyetem növényteni intézetében 1915. márczius—július folyamán végzett tanulmányaim köréből; előadatott, I—III. részben, a M. Tud. Akadémia III. oszt. 1915 okt. 18-án tartott ülésén. Az I. rész megjelent a Math. és Természettud. Értesítő XXXIV., (1916.) köt. 551—586. lapjain. a II. és III. rész ugyanott 801—839. lapokon, összesen I—XIV. kettős táblával és a szerző költségén külön kötetben is 1—76 l., s ugyanazokkal a táblákkal. Budapest, 1916.
130. Über einige neue Formen der Marcgraviaceen, auf Basis der Phylogenie und der vergleichenden Anatomie. Hierzu Tafel I—XIV. In „Mathem. u. Naturwiss. Berichte aus Ungarn“ XXXI. (1913.) Band, p. 65—147. Leipzig. (Sajtó alatt).
131. Összehasonlító alkat- és fejlődéstani vizsgálatok a Marcgraviaceae leveleinek paratültengéseiről. Előadatott a M. Tud. Akadémia III. oszt. 1916 jan. 17.-én tartott ülésén. Math. és Természettud. Értesítő XXXV. (1917.) köt.-ben I—XII kettős táblával. Budapest, 1917. (Sajtó alatt).
132. Über die Anatomie und Entwicklungsgeschichte der Korkwucherungen auf den Blättern der Marcgraviaceen. Hierzu I—XII Doppeltafeln. In „Mathem. u. Naturwiss. Berichte aus Ungarn“ XXXIV. (1916.) Band. Leipzig. (Sajtó alatt).
133. Két ritka Norantea phylogeniájáról. Előadatott a M. Tud. Akadémia III. oszt. 1916 április 10.-én tartott ülésén. Megjelent a Math. és Természettud. Értesítő XXXV. (1917.) köt. 159—184. lapjain, I—IV kettős táblával. Budapest, 1917.
134. Über die Phylogenie zweier seltener Noranteen. In „Mathem. u. Naturwiss. Berichte aus Ungarn“ XXXI. (1913.) Band. mit I—IV Doppeltafeln. Leipzig. (Sajtó alatt).
135. Dr. Pantocsek und die Pozsonyer Universität. „Westungarischer Grenzbote“, Jahrg. 45, Nr. 15305, 1. Nov. 1916.
136. Dr. Pantocsek Diatomacea-gyűjteménye. A 135. sz. cikk magyar szövege a „Nyugatmagyarországi Híradó“ 1916. nov. 1. sz.-ban, ámde a szerkesztőtől megváltoztatott s helytelenül megjelent czímmel.

137. Véleményes szaki jelentés dr. Pantocsek József növényteni hagyatékáról. A pozsonyi Erzsébet-tud.-egyetem tanácsa, illetőleg a nm. vallás- és közokt. minisztérium megbízásából kidolgozott Emlékirat, főleg a Pantocsek-féle szakkönyvtárnak a tudom.-egyetem számára leendő megszerzése okából. Ad 1917/159879. min. rend. kapcsán a cultusminisztériumban.
138. Physiologiai-anatomiai tanulmány a *Peperomia pereskiaefolia* H. B. K.-ról, a botanikai mikrotom-technikára való észrevételekkel. I—VIII kettős (részben színes) táblával és 37 szöveggközi rajzzal. A braunschweigi állam-minisztérium különleges engedelmével s részben a braunschweigi műegyetem növényteni laboratoriumában 1916. június—júliusban végzett s utóbb Pozsonyban befejezett tanulmány. Előadatott a M. Tud. Akadémia III. oszt. 1917. áprilisi és II. részében ugyanez év okt. 15-iki ülésén. Megjelenik a Math. és Természettud. Értesítő XXXVI. (1918.) kötetében.
139. A nm. vallás- és közokt. m. kir. Miniszter úrhoz intézett Emlékirat: a pozsonyi Ligetnek az Erzsébet-tudományegyetem botanikus kertjévé s egyben a pozsonyiak „Jardin des Plantes“-jává való átalakítása tárgyában. Megjelent a „Nyugatmagyarországi Híradó“ 1917. május 27. sz.-nak pünkösdi és „A Város“ XII. évf. (1917. május 20.) 266. számának melléklete gyanánt. A pozsonyi tud.-egyetem előterjesztésére a nm. cultusminisztériumtól, nemkülönben Pozsony sz. kir. város törvényhatóságától engedélyezett kiadási költséggel külön is kiadott s ugyane törvényhatósági bizottság 1917. július 2-án kelt határozatából fölterjesztett nm. gróf Apponyi Albert vallás- és közokt. miniszter úrhoz.
140. Denkschrift an Se. Excellenz den Herrn Minister für Kultus und Unterricht im Interesse der Umwandlung der Pozsonyer Au in einen mit der Universität verbundenen Botanischen Garten und gleichzeitig in einen „Jardin des Plantes“ der kgl. Freistadt Pozsony. Megjelent a pozsonyi németnyelvű politikai napilapok („Pressburger Tagblatt“, „Pressburger Zeitung“ és a „Westungarischer Grenzboten“ 1917. május 27-iki számainak pünkösdi melléklete gyanánt és külön is a város törvényhat. bizottsága tagjai részére. A kiadás költségeit 139. pont alatt közölt határozattal a törvényhat. bizottság viselte.
141. Kereszténykori műtörténet és a pozsonyi tudományegyetem. Egyszersmind a pozsonyi „Klariissa-templom“ muzeális felhasználására szóló javaslat. (Sajtó alatt).
142. Nm. gróf Apponyi Albert vallás- és közokt. miniszter úrhoz intézett Üti s szakjelentés a 114.412/917. IV. min. rend. kapcsán. Schellerhauban (szászorsz. Érczhegységben), a pozsonyi tud.-egyetem nevében személyesen átvett s a drezdai osztr.-magyar

követség segítségével hazaszállított botanikai és művészeti „Poscharsky-alapítvány” tárgyában. Ezt a hagyatékot R. A. szerezte meg a magyar közművelődés javára.

Riesz Frigyes I. t.

1. A negyedrendű elsőfajú térgörbén levő pontkonfigurációk helyzet-geometriai tárgyalása (doktori értekezés). Budapest, 1902. Math. és Phys. Lapok, 1902. p. 293—309. 346—360; 1904. p. 191—204.
2. Über einen Satz der Analysis Situs. Math. Annalen, 59. (1904.) p. 409—415.
3. Sur la résolution approchée de certaines congruences. Comptes rendus de l'Acad. des Sciences. Paris, 1904 aug. 29.
4. Sur un théorème de M. Borel. U. a. folyóirat, 1905 január 23.
5. Az analysis situs-nak egy tételéről. Math. és Phys. Lapok, 1906. p. 13—24.
6. Über mehrfache Ordnungstypen, I. Math. Annalen, 61. (1905.) p. 406—421.
7. A térfogalom genesisise. Math. és Phys. Lapok. 1906. p. 97—122; 1907. p. 145—161.
8. Új módszer a térbeli alakzatok ábrázolására. U. a. folyóirat, 1906. p. 280—291; 1907. p. 223—235.
9. Sur les ensembles discontinus. Comptes rendus de l'Acad. des Sciences. Paris, 1905 okt. 23.
10. Die Genesis des Raumbegriffs. Math. u. Naturwiss. Berichte aus Ungarn, 24. (1907.) p. 309—353.
11. Sur les ensembles de fonctions. Comptes rendus de l'Acad. des Sciences. Paris, 1906 nov. 12.
12. Sur les systèmes orthogonaux de fonctions. U. a. folyóirat, 1907 márcz. 18.
13. Sur les systèmes orthogonaux de fonctions et l'équation de Fredholm. U. a. folyóirat, 1907 ápr. 8.
14. Sur une espèce de Géométrie analytique des systèmes de fonctions sommables. U. a. folyóirat, 1907 jún. 24.
15. Über orthogonale Funktionensysteme. Nachr. der k. Ges. der Wiss. zu Göttingen, 1907. p. 116—122.
16. Über die Approximation einer Funktion durch Polynome. Jahresbericht der deutschen Math.-Vereinigung, 1908. p. 196—211.
17. Stetigkeitsbegriff und abstrakte Mengenlehre. Atti del Congress. internaz. dei Matematici. Roma, 1908. II. p. 18—24.
18. A lineár homogén integrálegyenletről. Math. és Természettud. Értesítő, 1909. p. 220—240.
19. Sur les suites de fonctions mesurables. Comptes rendus de l'Acad. des Sciences. Paris, 1909 máj. 17.

20. Sur les opérations fonctionnelles linéaires. U. a. folyóirat, 1909 nov. 29.
21. Sur certains systèmes d'équations fonctionnelles et l'approximation des fonctions continues. U. a. folyóirat, 1910 márcz. 14.
22. Integrálható függvények sorozatai. Math. és Phys. Lapok, 1910. p. 165—182, 228—243.
23. Untersuchungen über Systeme integrierbarer Funktionen. Mathem. Annalen, 69. (1910.) p. 449—497.
24. Über quadratische Formen von unendlich vielen Veränderlichen. Nachr. der k. Ges. der Wiss. zu Göttingen, 1910. p. 190—195.
25. Sur certains systèmes singuliers d'équations intégrales. Annales de l'École Norm. Sup. 1911. p. 33—62.
26. Sur quelques points de la théorie des fonctions sommables. Comptes rendus de l'Acad. des Sciences. Paris, 1912 márcz. 4.
27. Les systèmes d'équations linéaires à une infinité d'inconnues (VI és 182 oldal). Paris, Gauthier-Villars, 1913.
28. Démonstration nouvelle d'un théorème concernant les opérations fonctionnelles linéaires. Annales de l'École Norm. Sup., 1914. p. 9—14.
29. Sur les polynomes trigonométriques. Comptes rendus de l'Acad. des Sciences. Paris, 1914 jún. 8.
30. Über ein Problem des Herrn Carathéodory. Journal für reine und angew. Math. 146. (1915.) p. 83—87.
31. Lineáris függvényegyenletekről. Bemut. a M. Tud. Akad. III. oszt. 1916 február 14-iki ülésében. Nyomás alatt a Math. és Természettud. Értesítőben.
32. Über lineare Funktionalgleichungen. Acta mathematica 41. (1916.) p. 71—98.
33. Über die Randwerte einer analytischen Funktion (Riesz Marcellel közösen). Az 1916-iki stockholmi skandináv math. congressuson tartott előadás. Megjelenik a congressus értesítőjében.
34. Lineare Funktionaltransformationen und die Fredholmsche Integralgleichung. U. o. tartott előadás. Megjelenik u. o.
35. Megadott tagokkal kezdődő hatványsorokról (székfoglaló értekezés). Bemut. a M. Tud. Akad. III. oszt. 1916 nov. 13-iki ülésében. Nyomás alatt a Math. és Természettud. Értesítőben.
36. Über Potenzreihen mit vorgeschriebenen Anfangsgliedern. Megjelenik az Acta mathematica-ban.
37. Sur l'intégrale de Lebesgue. Megjelenik u. o.
38. Über Integration unendlicher Folgen. Nyomás alatt a Jahresbericht der deutschen Math.-Vereinigung 1917. évfolyamában.
39. Végtelen sorozatok integrálásáról. Math. és Phys. Lapok, 1917. p. 67—73.

Schaffer Károly l. t.

1. Az ép és kóros neurogliáról. Mathem. és Természettud. Értesítő, XXXV. köt. 1. és 2. füzetében.
2. Az agybarázdálódás folyamatáról. Sajtó alatt; megjelenik a Math. és Term.-tud. Értesítőben.
3. Über normale und pathologische Hirnfurchung. Sajtó alatt; megjelenik a Zeitschr. f. d. ges. Neurologie und Psychiatrie 1917. XXXVIII. kötet.
4. Zum Mechanismus der Hirnfurchung. Ugyanott.
5. Beiträge zur Histopathologie der protoplasmatischen Neuroglia. Ugyanott.

Schmidt József l. t.

1. Buddha az Avestában. Akad. felolv. Akad. Ért. XXVIII. 81—90. l.
2. Az idg. flexio genesisének problémája. Nyelvtudom. VI. 86—101., 188—203. l.
3. A persa šaman etymonja. Nyelvtud. Közl. XLIV. 470—474. l.
4. A. Meillet: Grammaire du vieux perse. Nyelvtud. VI. 127—136. l.
5. Stein Aurél: Duka Tivadar emlékezete Tört. Szemle, VI. 99—101. l.
6. A. Gawronski: Gleanings from Ašvaghōṣa's Buddha-carita és The digvijaya of Raghu and some connected problems (Rocznik Oryentalistyczny. I. p. 1—42, 42—82). Nyelvtud. VI. 234—235. l.
7. H. Torczyner: Die Entstehung des semitischen Sprachtypus. Nyelvtud. VI. 238—240. l.

Schneller István l. t.

1. Kéziratban: A philosophiai tanszék betöltésére vonatkozó két véleményes jelentés, nevezetesen Posch Jenő, Nagy József, Bartók György, Varga Béla philos. munkásságának kritikai ismertetésével és méltatásával. 160 folio lap.
2. Kinyomatva — kéziratként: „Katonai nevelésről”. Kolozsvár, 1917. 101 lap.

Sebestyén Gyula l. t.

1. Tájékoztató a Folklore Fellows néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztályának a Magyar Néprajzi Társasággal, a Kisfaludy-Társasággal és a Magyar Nemzeti Múzeummal együtt megindított országos gyűjtéséhez. Összeállította — és dr. Bán Aladár. 12-ik ezer.
2. Huszonöt év! (A Magyar Néprajzi Társaság fennállásának negyedszázados ünnepére.) Ethnographia 1914. évi f.

3. A legrégebb „Ispiláng“. U. o.
4. Gönczi Ferencz: „Göcsej“ cz. művének bírálata. U. o.
5. A magyar rovásírás hiteles emlékei. A M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottságának megbízásából irta —. 18 műmelléklettel és 46 ábrával. 2-rét. Kiadta a M. Tud. Akadémia. Ára 30 kor.
6. Búcsúztató Nagy Géza I. tag ravatalánál 1915 február 6-án. Akadémiai Értesítő XXVI. köt. 1915. 3. füz. és Ethnographia 1915. 3. füz.
7. Nagy Géza. Nekrológ. Történelmi Szemle 1915. 3. füz.
8. A magyar rovásírás középkori emlékei Bolognában. Előadás a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1915 április 12-én tartott ülésén. Megjelent a fenti 1. sz. II. könyvének II. fejezete gyanánt.
9. Szamosközy István rovásírásos emlékei. Előadás a M. Néprajzi Társaság 1915. évi február 26-án tartott ülésén. Megjelent a fenti 1. sz. II. könyvének V. fejezete gyanánt.
10. Ipolyi népmesegyűjteményről. A Magy. Népköltési Gyűjtemény új folyam, XIII. kötetének bevezetése. Ethnographia 1915. 1. füz.
11. Északi tanulmányút. — Jelentése oroszországi, finnországi, svédországi, norvégiai, dániai és mecklenburgi tanulmányútjáról. A M. Nemz. Múzeum sajtó alatt maradt 1913. évi jelentéséből. U. o. 2—3. füz.
12. Az „Attila-kincs“ feliratainak ügye: II. Suum cuique (Válasz Németh Gyulának); IV. „A nagyszentmiklósi kincs revíziója“. Dr. Supka Géza megfjtésének bírálata. U. o. 4—6. füz.
13. Megjelent-e Telegdy Rudimentája Leidenben? U. o. 4—6. füz.
14. Előzetes jelentés „Nemzeti Könyvtár, Nemzeti Múzeum és Nemzeti Park“ czimű könyvről. Kézirat gyanánt sokszorosítva.
15. Pulszky Ferencz: Népmondák. Ethnographia 1916. 1—3. füz.
16. I. Ferencz József királyunk halála. A M. Néprajzi Társaság 1916 nov. 29-iki ülésén elmondott elnöki gyászbeszéd. U. o. 4—5. füz. a 10. sz. iven. (Megjelent két különnyomatban is.)
17. Thaly Kálmán: „Megöltek egy huszárt“ cz. kurucz balladájáról. U. o. 6. füz.
18. A hunok rovásírása Arany szerint. U. o. 6. füz.
19. A váci Énekes Gyűjtemény 1799-iki Első Darabjának egyik irodalmi forrása. U. o. 6. füz.
20. Válasz Németh Gyulának. E. Philologiai Közlöny 1916. 10. füz.
21. Szerkeszti a M. Néprajzi Társaság értesítőjét, az Ethnographiát.
22. Szerkeszti a Kisfaludy-Társaság M. Népköltési Gyűjteményének új folyamát.
23. Intézi a Folklore Fellows néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztályának országos gyűjtését.

'Sigmund Elek l. t.

1. A sziklatalajok képződésében szereplő chemiai átalakulások. Megjelenik a Matematikai és Természettudományi Értesítőben.
2. A talajismereti tudomány jelentősége. Megjelent a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1917. évf. 198. l.
3. A hidrogénezett olajokról és gyártásokról. Megjelent a Természettud. Közlöny 1916. évf. 621. l.
4. Az ipari zsiradékhiány természetes okai. U. o. 1917. évf. 181. l.
5. Zsíranyaghasználatunk a háború előtt. U. o. 1917. évf. 1. l.
6. A tudomány és gyakorlat szerves kapcsolatának eszközeiről a kémiai iparban. Megjelent a Vegyészeti Lapok 1917. évf. 14. l.
7. A tengericsira olajtartalmának meghatározásmódja. U. o. 168. l.
8. A lentermelés háborús jövedelmezősége és a háború utáni jövője. Megjelent a Köztelek 1917. évf. 195. l.
9. Egy hang a néma természetbölcsölők gárdájából. Megjelent a Magyar Kultúra 1917. évf. 148. l.
10. A Révai Nagy Lexikon mezőgazd. chemia és technologia körébe vágó czímsszavak folytatólagos feldolgozása.

Sörös Pongrácz l. t.

1. A magyar országgyűlés Rákos neve. Századok. 1916. 553. l.
2. A székesfehérvári érkanonokság története 1543-ig. U. o. 565—584. l.
3. Takáts Sándor: Rajzok a török világból, I—II. köt. Könyvism. U. o. 650—655. l.
4. A nemes Beccaria-család történetéhez. Turul, 1916. 108—110. l.
5. A Czanger-család címereslevele. U. o. 110—111. l.
6. A füssi nemesi szék a XIX. században. Komárom. 1916. 1—12 l.
7. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI. B) köt.: A pannonhalmi főapátság története. A Rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Szerkesztette, részben írta —. Budapest, 1916. Stephaneum. 4-r.
8. Uriás pannonhalmi apát levelei a tatárjárás idejéből. A pannonh. főapátsági főisk. évkönyve az 1916/17-iki tanévre, 141—145. l.
9. Dálnoki Székely Antal. U. o. 146—170. l.

Steiner Lajos l. t.**4) Szakfolyóiratokban vagy önállóan megjelent közlemények.**

1. Két kúpszelet simultan invariants jellegű képződményeiről. Doktor értekezés. Budapest, 1893. 45 oldal.
2. Köralakú nyílás fényelhajlási jelenségének intenzitási viszonyairól. Math. Term. tud. Értesítő XII. köt. (1893—94.) 44—55. l.

3. Intensitátsverhältnisse der Beugung durch eine kreisförmige Öffnung. Math. Naturwiss. Berichte aus Ungarn. Bd. XI. (1892—93.) 362—373. l.
4. Beobachtungen des Cometen 1894. II. Angestellt am Astrophys. Observ. zu Ógyalla. Astron. Nachr. Bd. 136. 1894. 151—152. l.
5. Beobachtungen des Cometen 1893. II. Angestellt am Astrophys. Observ. zu Ógyalla. Astron. Nachr. Bd. 134. 1894. 239—240. l.
6. Elemente des Cometen. 1894. . . . (E. Swift). Astron. Nachrichten. Bd. 137. 1895. 108. l.
7. Az 1892. II. üstökös pályája. Mathem. Természettudom. Értesítő XV. köt. 1897. 55—70. l.
8. Higienikus meteorologia. Időjárás. 1897. 42—44. l.
9. Die Bahn des Cometen 1892. II. Mathem. Naturwiss. Berichte aus Ungarn. Bd. XV. 1898. 163—180. l.
10. Definitive Bahnbestimmung des Cometen 1892. II. Astron. Nachr. Bd. 145. 247—254. l.
11. Insolationenverhältnisse bei ebenen Flächen. Meteor. Zeitschr. 1898. 193—196. l.
12. Kisebb közlemények „Az Időjárás“ 1898. évf. 127. l. 317—318. l. és Időjárási áttekintések ugyanott 48—49., 89—91., 114—116., 145—147., 186—188., 204—207., 246—249., 282—284., 311—312., 342—343., 371—373. l.
13. Definitive Bahnbestimmung des Cometen 1854. IV. Astron. Nachr. Bd. 149. 1899. 321—344. l.
14. Időjárási áttekintések „Az Időjárás“ 1899. évf. 24—26., 55—59., 100—101. l. és kisebb közlemény ugyanott 270. l.
15. A földmágnességről, különös tekintettel az ógyallai földmágnességi observatoriumra. „Az Időjárás“ 1900. 161—185. l.
16. Újabb kutatások a földmágnesség elméletében. Math. Phys. Lapok 1900. 285—291. l.
17. Kisebb közlemények „Az Időjárás“ 1900. évf. 28., 231., 367. l.
18. Zum jährlichen Gange des Luftdrucks mit der Höhe. Meteor. Zeitschrift 1901. 420—423. l.
19. Meteorologiai apróságok „Az Időjárás“ 1901. 79—84. l.
20. Újabb kutatások a légköri elektromosság terén. U. o. 379—389. l.
21. Barometer hibája. U. o. 65. l.
22. A Balaton vidékén az 1901. év nyarán végzett földmágnességi mérések eredményei. „A Balaton tud. tanulm. eredményei“ cz. munka I. köt. 1. részében. Budapest, 1902. 27 oldal.
23. Erdmagnetische Messungen in der Umgebung des Balatonsees. Resultate der wiss. Erforschung d. Balatonsees. I. Bd. 1. Teil. Budapest, 1902. 30 oldal.
24. Zum Flächensatz. Meteor. Zeitschr. 1902. 562—564. l.
25. A területi sebesség elve a meteorológiában. Math. Phys. Lapok. 1902. 282—292. l.

26. A levegő ionizált volta. Math. Phys. Lapok. 1902. 86—89. l.
27. Langley bolometeres vizsgálatai. U. o. 173- 180. l.
28. A nyomáskülönbségek folytán fellépő legegyszerűbb légmozgásról. „Az Időjárás“ 1903. 108—109. l.
29. Der tägliche Gang der erdmagnetischen Elemente in Kingua-Fjord. Aus d. Archiv d. deutschen Seewarte. Hamburg, 1904. 11 old.
30. A földmágnassági erő napi változása. Math. Phys. Lapok. 1904. 279—296. l.
31. Zivatarok gyakorisága és a Hold fényváltozásai. Földrajzi Közlem. 1906. 13—22. l. Ugyanaz németül a Földr. Közl. „Abrégé“-jében.
32. Graphische Methode zur Bestimmung der Insulationsmenge. Meteor. Zeitschr. 1906. 294—300. l.
33. A földmágnassági vizsgálatok mai állása. Az Időjárás 1907. 95—103. l.
34. On earth-currents and magnetic variations. Terrestrial Magnetism. 1908. 57—62. l.
35. Birkelandtól tervezett megfigyelések a Halley-üstökös átvonulásával kapcsolatban. Az Időjárás 1910. 136. l.
36. On the magnetic field of the earth. Terr. Magn. 1911. 221—232. l.
37. Über die tägliche Variation des Erdmagnetismus. Meteor. Zeitschr. 1912. 417—428. l.
38. A földmágnassági erő napi változása. Földr. Közl. 1912. 194—213. l.
39. Zur atmosphärischen Trübung im Sommer 1912. Meteor. Zeitschr. 1913. 36—37. l.
40. Eine graphische Methode zur Vergleichung simultaner Beobachtungsdaten. Meteor. Zeitschr. 1913. 138—143. l.
41. A földmágnassági erő napi változása. Math. Phys. Lapok. 1913. 111 - 124. l.
42. A légkör sugárzása és a felső inverzió. Az Időjárás 1914. 74—80. l.
43. On the non cyclic change. Terr. Magn. 1914. 73—80. l.
44. Zum Korrelationsfaktor. Meteor. Zeitschr. 1915. 419—421. l.
45. Egyásra következő hónapok (évszakok) középhőmérsékletei közti összefüggésről. Az Időjárás 1915. 121—126. l.
46. Bigelow képlete az elpárologott vízmennyiség megállapítására. Vizügyi Közlemények 1916. 6 oldal.
47. Über Wärmebewegung im Erdboden. Meteor. Zeitschr. 1917. 138—139. és 197. l.
48. Harmat, köd, dér és zuzmara szolgáltatta csapadékmennyiség. Az Időjárás 1914. 156—158. l.

B) Népszerű tudományos folyóiratokban megjelent közlemények.

49. A földmágnasségről. Uránia 1900. 13—18. l.
50. Északi fény és mágnesi zivatar. Uránia 1903. 476—478. l.
51. Mágneses zivatarok. Termtud. Közl. 1907. 266—267. l.

52. A földmágnességi elemek változásának oka. U. o. 1908. 230. l.
53. A Föld mágneses sarkairól. U. o. 1909. 717—718. l.
54. A földmágnesség elemeinek változása etc. U. o. 1909. 823—824. l.
55. Földmágnességi mérések a tengereken. U. o. 1910. 712—713. l.
56. Az ég homályossága az 1912. év nyarán. U. o. 1912. 842—845. l.
57. Újabb földmágnességi kutatások a tengereken. A Tenger 1912. 313—318. l.
58. A Hold hatása az időjárásra. Termtud. Közl. 1912. 271—272. l.
59. Az északi és déli mágneses sark helye. U. o. 472. l.
60. A földmágnesség oka. U. o. 693—694. l.
61. A légköri elektromosságról. U. o. 1913. 247—251. l.
62. A földmágnességi háborgásokról. Termtud. Közl. Pótfüz. 1913. 201—208. l.
63. A földmágnességi erő változása a magassággal. Termtud. Közl. 1913. 683. l.
64. A sarki fény kutatása. U. o. 752. l.
65. Az időjárásról, különös tekintettel az idei [1913] nyárra. Uránia 1913. 447—452. l.
66. A Nap mágneses tere. Termtud. Közl. 1914. 85. l.
67. A tavalyi és tavalyelőtti légköri optikai zavar. U. o. 282. l.
68. A Föld mágneses sarka. U. o. 286. l.
69. A földmágnességi erő eloszlása. U. o. 327. l.
70. A magasabb levegőrétegek vizsgálata a sarkvidéken. U. o. 465. l.
71. A glecserek fogyása és a napsugárzás. U. o. 529. l.
72. A napfoltok száma és az időjárás. U. o. 753. l.
73. Az ágyúszó hallhatósága. Termtud. Közl. 1915. 419—421. l.
74. Nevezetesebb csapadékbő vidékek Ausztriában. Termtud. Közl. 1916. 176. l.
75. A földmágneses erő mérése katódsugarakkal. Termtud. Közl. Pótfüz. 1916. 95. l.
76. Apró közlemény a Természettud. Közl. 1917. 235. és 582. lapjain.
77. Eine merkwürdige Naturerscheinung im Jordantal. Naturwissensch. Wochenschrift, 1917. 296. l.

C) Ismertetések és bírálatok.

78. Az Időjárás 1898. évf. 150—155. l. 1899. évf. 266—268. l. 1902. évf. 139—144. l. 1903. évf. 197—201. l. 1904. évf. 125—128. l. 239—240. l. 1905. évf. 136—139. l. 305—308. l. 1906. évf. 117—120. l. 166. l. 348—349. l. 1911. évf. 77—83. l. 1913. évf. 11—12. l. 159—164. l. 166—168. l. 306—309. l. 1915. évf. 18—20. l. 1916. évf. 147—148. 163. l. 1917. évf. 51—57. l. 83—90. l. 145—149. l. 169—171. l.
79. Földr. Közl. 1906. évf. 139—142. l. 1907. évf. 338—340. l. 1912. évf. 46—47. l.

80. *Uránia* 1904. évf. 239—240. l.
81. *Barlangkutatás* 1914. évf. 36—38. l.
82. *Terréstr. Magn.* 1908. évf. 85—87. l.
83. *Peterm. Mitth. Geogr. Literaturber.* 1912. évf. 290. l.

Szentkláray Jenő l. t.

1. A latin egyház Szerbiában és a nándorfejevári kath. püspökség.
A Belgrádi Hírek 1917. ápr. 15., 16., 17., 18. számaiban.
2. Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből.
(A M. Tud. Akadémia kiadása a Feridun-alapból.)
3. A nagybirtok és a nemesi társadalom alakulása Délmagyarországon a török hódoltság után. (A csanádi káptalan hiteleshelyi levéltára adatainak felhasználásával. Kéziratban.)
4. Mária Anna kir. hercegnő, II. Lipót magyar király leányának élete. (Kéziratban.)

Szentpétery Imre l. t.

1. Az újkor kezdete. Marosvásárhely, 1901.
2. Hédervári Imre 1447-iki felmentőlevele. Turul, 1902. és különnyomatban is. Budapest, 1903.
3. Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. Irod.-tört. Közlemények, 1902. és különnyomatban. Budapest, 1902.
4. A veszprémi püspökség alapítólevele. Századok, 1903.
5. Mária Antoinette XV. Lajos udvarában. *Uránia*, 1903.
6. Hamis oklevelekről. U. o. 1904.
7. Az országos tanács 1401-ben. Századok, 1904.
8. Két történetfilozófus. U. o.
9. Cserei Mihály. *Uránia*, 1905.
10. A történettudomány objectivitásának kritikája. Századok, 1906.
11. Magyar uram próféciája. *Uránia*, 1906.
12. Egy kis történetfilozófia. U. o. 1907.
13. Individuális és kollektív történetírás. Századok, 1908. Különnyomat. Budapest, 1908.
14. Magyar vonatkozású Anjou-kori műemlékek Nápolyban. *Uránia*, 1908.
15. A történelem tanításának intenzívebbé tétele. Magyar Középiskola, 1909.
16. Brodaries históriája a mohácsi vészről. Magyar Könyvtár, 337. sz.
17. Oklevéldátumok hibái és ellentmondásai. Századok, 1911. és különnyomatban. Budapest, 1911.
18. Oklevéltani Naptár. A M. Tud. Akadémia kiadása. 1912.
19. Actum és datum az oklevelek keltezésében. Turul, 1912.
20. Középkori időszámításunkhoz. Századok, 1912.

21. A kisebb királyi kancellária történetéhez. U. o. 1914.
22. A macsói bánság. Uránia, 1915. Németül: Ungarische Rundschan, 1915.
23. A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei. Akadémiai Értesítő, 1916.
24. A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei. A M. Tudom. Akadémia kiadása. 1916.
25. II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul, 1916.
26. II. Endre király oklevelei a topuszkói apátság részére. Fejérpataky-
emlékkönyv. Budapest, 1917.
27. Apróbb cikkek és könyvismertetések a Századok, Turul, Magyar
Nyelv, Irodalomtörténeti Közlemények, Irodalomtörténet, A Kö-
zépisk. Tanáregylet Közlönye, Történelmi Szemle 1904–1917.
évi folyamaiban.
28. A M. Tudom. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából
készíti az Árpádkori királyi oklevelek kritikai jegyzékét és
feldolgozza az Árpádházi királyok okleveleinek diplomatikáját.

Szily Kálmán r. t.

1. A pythagorasi alakok gyakorisága az egész számok során. Math.
és Termud. Értesítő, XXXV. köt. 54. l.
2. Cikkek a „Magyar Nyelv“-ben: Lenne és volna. XII. 352. —
Csámpás. XII. 376. — Hogyan ejtsük ki a Czech-codex nevét?
XIII. 14. — Elnöki megnyitó. XIII. 33. — Teleki Pál gróf
doktor! XIII. 64. — Kenyértörésre kerül. XIII. 87. — Géczy
boszorkány. XIII. 184. — Gulasch. XIII. 216.
3. Szerkesztette a „Magyar Nyelv“ XIII. évfolyamát Melich Jánossal.

Szinnyei Ferencz l. t.

1. Jelentés az 1916. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Ért. 1917. 90. l.
2. Pekár Károly: Magyar Kultúra (bírálat). Irodalomtörténet. 1917.
327. l.
3. Sajtó alatt egy nagyobb tanulmány.

Szinnyei József r. t.

1. Rendszeres magyar nyelvtan. 14. kiadás.
2. A magyar nyelv. 10. kiadás.
3. A magyar hangtörténethez. Magyar Nyelv.
4. Még egyszer az Árpádok korabeli szóvégi *u* (*v*) és *i* (*y*) betűk
hangértékéről. Nyelvtudományi Közlemények.
5. A birtokos személyragozáshoz. U. o.
6. Szerkesztés: Nyelvtudományi Közlemények.

Tolnai Vilmos l. t.

1. Jelentés a Szótári Bizottság 1916-i munkásságáról. Akad. Értesítő, 28: 245.
2. Jelentés Kertész Manónak a Marczibányi-pályázatra beküldött művéről: A szólások művelődéstörténeti jelentősége. U. o. 291.
3. A szavak jelentésbeli viszonyáról (autonyma, tautonyma, synonyma, homonyma, paronyma). Magyar Nyelv. 13: 29.
4. Géza s egyéb pogány keresztnévek. U. o. 12: 331.
5. Család. A szó első előfordulása Vörösmarty-nál. U. o. 339.
6. Iromba jelentése. U. o. 340.
7. Véresszájú. U. o. 340.
8. Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon. U. o. 340.
9. Az idő lejár, eljár, foly, telik. U. o. 363.
10. Magyar glóbus. U. o. 377.
11. Czigára. U. o. 378.
12. Vezetése mellett. U. o. 384.
13. Goethe keresztnéveinek magyaros sorrendje. U. o. 384.
14. Az ármány szó történetéhez. U. o. 13: 20.
15. Bibabó. U. o. 20.
16. A kék vér kifejezés eredete. U. o. 21.
17. A masina szó jelentéséhez. U. o. 22.
18. Böseny, bösenyes szavak Arany szövegeiben. U. o. 55.
19. Kandia helynév. U. o. 120.
20. Szómutató Arany nyelvészeti munkásságához. U. o. 166.
21. Az ellát szó használata Arany-nál. U. o. 174.
22. Horgol a kutya; Arany Fülemiléjéhez. U. o. 174.
23. Húzza be az ajtót; Arany Első Lopásában. U. o. 175.
24. Vér nem válik vízzé; Arany Toldijában. U. o. 176.
25. Divatos keresztnevekről: Mór, Ágost. U. o. 203.
26. R. Prikkel Marián „A süveg“ cz. értekezésének ismertetése. Egy. Phil. Közl. 40: 592.
27. Osváth G.: Petőfi Aszódon; ismertetés. U. o. 593.
28. Arany „Képmutogató“ cz. balladájának személyes vonatkozásai. Irodalomtörténet 5: 167.
29. Zrinyi 1852-i és 1853-i kiadásairól. U. o. 377.
30. Madách és Wéber Demokritusa. U. o. 6: 46.
31. Arany „Letészem a lantot“ cz. verséhez. U. o. 167.
32. Arany nyelvművészetéről. Budapesti Szemle 170. köt. 360. l.
33. Fessler Ignác történeti művének megjelenéséről. Magyar Könyv-szemle 24: 222.
34. Szómutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. A M. Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkesztette T. V. Budapest, 1917. Franklin-Társulat. 8-r 57 l. Ára 2 kor.

Báró Wlassics Gyula r. t.

1. Rumänien und die internationale Ehre. A Stuttgartban megjelenő Deutsche Revue 1916 novemberi szám. Ebből több bő kivonat jelent meg. Budapesti Hirlap, 1916 november 26., Pester Lloyd. 1916 november 7.
2. Megemlékezés a közigazgatási bíróság teljes ülésében Ő Felsége I. Ferencz József elhunytá alkalmából. Az Ujság, 1916 november 23., Pester Lloyd, november 23.
3. Erinnerungen an den Kaiser und Apostolischen König Franz Joseph I. Neue Freie Presse, November 26. 1916.
4. Emlékeimből I. Ferencz József királyunkról. Budapesti Szemle.
5. Die Rechtsnatur des Inauguraldiploms und das neue Inauguraldiplom. Pester Lloyd, december 27.
6. A szent korona közjogi fogalma. Jogtudományi Közlöny, 1916 december 30.
7. Die heilige Krone. Neue Freie Presse, Januar 3. 1917.
8. A koronázási hitlevél jogi természete és az új hitlevél. Jogállam, 1917 január—februári szám. Külön füzetben is.
9. Évnyitó beszéd a közigazgatási bíróság teljes ülésén. A trónváltásról szóló részt közli a Jogállam 1917 márczius—áprilisi fülete és csaknem az összes napilapok.
10. Amerikát nem érte jogsérelem. A német bűvárhajóharcz legújabb bonyodalmáról. Nyilatkozat több napilapban. (Legterjedelmesebb a 8 órai Ujság 1916 október 15-iki számában.)
11. Erinnerungen an den Kaiser und Apostolischen König Franz Joseph I. A Stuttgartban megjelenő Deutsche Revue 1917 jan. sz.
12. Die Zukunft des internationalen Rechts. Fremdenblatt, 1917 jan. 28.
13. Das internationale Recht und der Tauchbootkrieg. Pester Lloyd, 1917 február 11. sz.
14. Bismarck und Andrassy. A Stuttgartban megjelenő Deutsche Revue 1917 februári száma.
15. La neutralité pendant la guerre mondiale. Revue de Hongrie, márczius 15. Ebből bő kivonatot közölt több hollandi lap.
16. A rokkant-kérdéshez. Rokkant Ujság, 1917 márczius 29.
17. Die Neutralität im Weltkriege. A Berlinben megjelenő Nord und Süd 1917 áprilisi, májusi és júniusi száma.
18. A semlegesség a világháborúban. Budapesti Szemle 1917 januári száma. Együttal önálló könyv alakjában (89 lap) megjelent a Franklin-Társulat kiadásában az Olcsó Könyvtárban „Semlegesség a világháborúban” cím alatt.
19. Der Friede und Ungarn. A Deutsche Revue (Stuttgart) 1917 jan. sz.
20. A béke és Magyarország. Monarchia című folyóirat 1917 jún. sz.

71922/23-10